ZAFER TOPRAK

MODERN TÜRKİYE TARİHİ

-III-

Cumhuriyet ve Toplum

FOLKART

Zafer Toprak

1946 yılında Zonguldak'ta doğdu. Babası resim öğretmeni, annesi tarih öğretmeni olan Toprak, ortaöğrenimini Saint-Joseph Fransız Lisesi'nde, yükseköğrenimini 1969 yılında Ankara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde, yüksek lisansını ise Londra Üniversitesi'nde 'Alan Araştırmaları' konusunda (1971) tamamlamıştır. Minnesota ve Paris üniversitelerinde konuk öğretim üyesi olarak bulunan Toprak, aynı zamanda Minnesota St. Olaf Üniversitesi'nin Orta Doğu Programı İstanbul direktörlüğünü yürütmüştür. Daha sonra Türkiye'ye dönerek 1977 yılında Boğaziçi Üniversitesi Beşeri Bilimler Bölümü'ne katılmıştır. 1981'de İstanbul Üniversitesi'nde ekonomi alanında doktorasını tamamlamış, 1992-2013 yılları arasında Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü'nün başında bulunmuştur.

19. ve 20. yüzyıl Türkiyesi üzerine akademik çalışmaları bulunan Zafer Toprak, yirmiden fazla kitap, 250'nin üzerinde akademik makale yayımlamış, eserleri İngilizce, Fransızca, Almanca ve İtalyanca gibi çeşitli dillere çevrilmiştir. 1981 yılında yayımladığı Türkiye'de Millî İktisat (1908-1918) ve Atatürk: Kurucu Felsefenin Evrimi (2020) adlı eserleri temel başvuru kitapları arasındadır.

Çeşitli kurum ve kuruluşlar için kurumsal tarih kitapları hazırlamış, Toplum ve Bilim dergisi ve Yurt Yayınları'nın kurucuları arasında yer almıştır. 11 ciltlik Yurt Ansiklopedisi ve 8 ciltlik Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi genel koordinatörlüklerini yürütmüştür ve Tarih Vakfı'nın kurucuları arasında yer almıştır.

Boğaziçi Üniversitesi Prof. Dr. Aptullah Kuran Üstün Hizmet Ödülü, İttihat-Terakki ve Cihan Harbi adlı kitabıyla Osmanlı Bankası-Garanti Bankası Bankacılık ve Finans Tarihi Ödülü, Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji adlı eseriyle Türkiye Gazeteciler Cemiyeti'nin verdiği Sedat Simavi Ödülü aldığı ödüller arasında bulunmaktadır.
Zafer Toprak, 3 Haziran 2023'te 77 yaşında aramızdan ayrılmıştır.

Eserleri

Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022.
Eğemenliğe Giden Yol "Nutuk 1927", Folkart Gallery Yayınları, İzmir, 2021
Cumhuriyet ve Antropoloji, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.
Atatürk – Kurucu Felsefenin Evrimi, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.
Türkiye'de Millî İktisat 1908 – 1918, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
Türkiye'de Yeni Hayat, İstanbul, Doğan Kitap, 2017.
Türkiye'de İşçi Sınıfı 1908-1946, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016.
Asım Kocabıyık and the Turkish Republic: Partners in Success 1924-2012, Feyza Howell & Esra Üstündağ Selamoğlu, İstanbul: Borusan Holding A.Ş., 2014.
Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015.
Cumhuriyet'in Başarı Öyküsü Asım Kocabıyık 1924-2012, Zafer Toprak, İstanbul: Borusan Holding AŞ, 2014.
Türkiye'de Popülizm 1908-1923, İstanbul: Doğan Kitap, 2013.
Lozan'dan Cumhuriyet'e İsmet İnönü, Ankara: İnönü Vakfı Yayını, 2012.
Türkiye'de Millî İktisat 1908-1918, İstanbul: Doğan Kitap, 2012.
Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji, İstanbul; Doğan Kitap, 2012.
Geçmişten Geleceğe Anadolu Sigorta Türkiye'nin Sigortası, İstanbul; Anadolu Sigorta Yayını, 2010.
Ulusaldan Küresele Millî Reasürans T.A.Ş. ve Türkiye'de Reasüransın Evrimi, İstanbul; Milli Reasürans Yayını, 2009.
Fotoğraflarla Atatürk ve Cumhuriyet - Bir Ulusun İnşası 1923-1938, İstanbul:Türkiye İş Bankası Müzesi Yayını, 2008.
Bir Muhalif Kimlik Tevfik Fikret, Zafer Toprak & Bengisu Rona (hazırlayanlar), İstanbul; Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.
Cumhuriyet'in İlk Bankası'nın Müzesi, İstanbul; Türkiye İş Bankası Yayını, 2007 (Müze katalogu)
Cumhuriyet'e Doğru – 1919-1923 Özgürlük ve Bağımsızlık Yolu, İstanbul; Türkiye İş Bankası Yayını, 2006. (Sergi katalogu)
Uluslararası Atatürk ve Çağdaş Toplum Sempozyumu, (ed.), İstanbul; İş Bankası Kültür Yayınları, 2002.
Lonca'dan Kobi'ye – Esnaf ve Sanatkârın Dünü, İstanbul; Osmanlı Bankası Müzesi , 2004. (Sergi katalogu)
İttihat-Terakki ve Cihan Harbi – Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918, Homer Kitabevi, 2003.
Bir Geleceğin Geçmişi – 1948'den 1998'e Akbank Tarihi, İstanbul; Akbank, 1998.
Bir Yurttaş Yaratmak – Muâsır bir medeniyet için seferberlik bilgileri, İstanbul; Yapı Kredi Kültür Sanat, 1998.
"İnkılap Tarihi" Dersleri Nasıl Okutulmalı, Zafer Toprak - Bülent Tanör - Halil Berktay, İstanbul; Sarmal Yayınevi, 1997.
From Imperial Debt to Global Offerings: The Rise of the Istanbul Stock Exchange, IMKB, IBS Research and Consultancy, İstanbul, 1995.
De la Dette imperiale à l'offre globale / La Montée en puissance de la Bourse d'Istanbul, IMKB; IBS Research and Consultancy, İstanbul, 1995.
Osuman teikokusai kara kokusaishihonhijo e - İsatanburu shoken tarihikijo no hatten, IMKB; IBS Research and Consultancy, 1995. (in Japanese)
Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli Burjuvazi, Millî İktisat - Millî Burjuvazi, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) İttihat-Terakki ve Devletçilik, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
Sümerbank Holding A.Ş., İstanbul; Creative Yayıncılık, 1991 (in English)
Sümerbank Holding A.Ş., İstanbul; Creative Yayıncılık, 1990.
Sanayileşmede Tarihsel Perspektif: Ulusal Cam Sanayi ve Teknoloji Transferi, 1985.
1908 Seçimleri ve `Meb'usan Hatıraları', İstanbul; Tarih ve Toplum Kitaplığı, 1988.
Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000), Zafer Toprak ve Şevket Pamuk (eds.), Ankara; Yurt Yayınları, 1988.
Türkiye'de Millî İktisat (1908-1918), Ankara; Yurt Yayınları, 1982.

Danışma ve Yayın Kurulu

Fahri Özdemir

Emin Nedret İşli

Gültekin Öztemir

İzzeddin Çalışlar

Şerafettin Demir

Uğur Yeğin

MODERN TÜRKİYE TARİHİ

-III-

Cumhuriyet ve Toplum

ZAFER TOPRAK

MODERN TÜRKİYE TARİHİ

-III-

Cumhuriyet ve Toplum

Modern Türkiye Tarihi
-III-
Cumhuriyet ve Toplum

Zafer Toprak

ISBN 978-625-7317-47-4
ISBN 978-625-7317-44-3 (TK)

Folkart Gallery Yayınları
19

Proje Direktörü / Project Director
Fahri Özdemir

Editör
Gültekin Özdemir

Son Okuma
İnanç Avadit

Görsel Tasarım
Ayhan Duman

Proje Yapım
Folkart Gallery

© Folkart Gallery
Aralık 2023
İzmir

Baskı ve Cilt / Print and Binding
Metro Basım Hiz. A.Ş.
Yahya Kemal Beyatlı Cad. No: 94
Begos 3. Bölge, Buca / İzmir

Folkart Gallery
Folkart Towers, B Kule
Manas Bulvarı, Adalet Mahallesi
No: 39 Kat: 18
Bayraklı / İzmir
444 22 78

FOLKART

SAYA GRUP

ZAFER TOPRAK

MODERN TÜRKİYE TARİHİ

-III-

Cumhuriyet ve Toplum

ZAFER TOPRAK

MODERN TÜRKİYE TARİHİ

-III-

Cumhuriyet ve Toplum

Cumhuriyet ve Toplum

Cumhuriyet ve Nüfus

Nüfusumuzun muhafaza ve tezyidi gayesini ehemmiyetle nazar-ı dikkate vaz' ederim. Sıhhat-ı umumiye için esaslı olarak derpiş edilen tedabir aleddevam ikmal ve tevsî olunmalıdır. Feyyaz ve velut olan Türk milleti mütemadî ve fennî, takayyüdat-ı sıhhiyeye mazhar olunca Türk vatanını süratle dolduracak ve şenlendirecek kuvvette olduğuna kimsenin şüphesiz yoktur.

M. Kemal Atatürk 1 Mart 1924

Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın kabul ettiği Misak-ı Millî bir coğrafya benimsemiş ve bu coğrafya ulus-devlet inşa sürecine yönelik savaşta, Millî Mücadele'de savunulacak topraklar için esas kabul edilmişti. Osmanlı bir diğerini izleyen savaşlarla son bulmuştu. Osmanlı-Türk unsurunun savaşı on yılı aşkın sürmüştü. 1908 ertesi Bosna-Hersek kriziyle başlayan süreç İtalyanlara karşı Trablusgarp Harbi, ardından Balkan Harbi, onu izleyen Cihan Harbi ve nihayet Millî Mücadele ancak Mondros Mütarekesi'nin belirlediği bir coğrafyayı yurt edinme özlemiyle sonuçlanmıştı. Bu süreçte Osmanlı beşerî sermayesi neredeyse tükenmişti. Üstüne üstlük savaş yılları tehciri, nüfus mübadelesi, salgın hastalıklar, İspanyol nezlesi, açlık, yoksulluk Anadolu'nun insan kaybını daha bir bilinmez evreye sokmuştu. Bugünkü kaba tahminlerimize göre on yıllık savaş sürecinde Cumhuriyet'in sahip çıktığı topraklar sekiz milyon dolayında bir nüfusu yitirmişti. Tahminlere göre nüfus 18 milyon dolayından 13 milyon dolayına düşmüştü. Ülkede yaşam umudu Cumhuriyet kurulurken 30 dolayındaydı. Ve düşüş salt nicelik olarak değil, nitelik olarak da büyük bir kaybı getirmişti. Okuryazar sayılabilecek genç nüfus neredeyse tüketilmişti. Cumhuriyet'in kuruluş evresinde okuryazarlığın yüzde 5 dolayına düştüğü tahmin edilmişti.

Aslında yukarıda belirtilen sayılar Cumhuriyet'in ilerleyen yıllarında geriye dönük yapılan tahminlerin sonucuydu. Bugün 13 milyon dolayında olduğu öngörülen Cumhuriyet'in kuruluş evresindeki nüfusun o tarihlerde çok daha düşük olduğu tahmin ediliyordu. Gazi'nin yaptığı konuşmalarda Cumhuriyet'in topraklarındaki nüfusu sekiz milyon olarak tahmin ediyordu. Lozan'da da nüfus meselesi sürekli gündeme gelmiş, İtilaf Devletleri Türklerin talep ettikleri topraklara oranla çok düşük bir nüfusa sahip olduklarını iddia ederek, Anadolu'dan Ermenilere ve Kürtlere toprak tahsis etme çabasına girişmişlerdi.

Gazi 14 Ocak 1923 yılında tasarladığı siyasî yapının halkta doğuracağı etkiyi ölçmek ve kamuoyunu aydınlanmak için Batı Anadolu'dan geziye çıktığında birçok kez nüfus sorununa değinmişti. 19 Ocak günü İzmit'te sinema binasında yaptığı konuşmada nüfus tahmini şu satırlarla ifade etmişti:

"Efendiler, bütün cihanı istila ederken sahip olduğumuz nüfusu hatırlarsınız. Bir de bugün nüfusumuzun sekiz milyon kadar az bir rakama, bir hadde nasıl düştüğünü araştırınız! Bu suretle vicdanların ne kadar müteessir olacağını takdir ederim. Anlaşıldı ki millet muhafaza edilmiş değildir; hiç olmazsa sekiz milyonluk bakiye müreffeh ve mesut mudur? Hiç olmazsa şu elimizde kalan bir avuç toprak mamur mudur?"

Keza aynı konuşmasında hilâfetin anlamsızlığını gündeme getirirken de aynı nüfus miktarını tekrarlama gereği duymuştu:

"Kim diyebilir ki bunun için Türkiye Devleti ve Türkiye Devleti'ni vücuda getiren Anadolu'nun sekiz milyon halkı, halifenin emrine tabidir. Kim diyebilir ki buyurun efendim, işte Türkiye'nin sekiz milyon fakir halkı, dünyayı mağlup edin ve İslâm âlemini koruyun.

Efendiler, milletimiz asırlarca bu bakış açısından hareket ettirildi, fakat ne oldu? Her gittiği yerde, milyonlarca insan bıraktı. En nihayet oralardan kovuldu, kovuldu ve bugün sekiz milyona indi. Yemen çöllerinde kavrulup mahvolan Anadolu evlatlarının miktarını biliyor musunuz? Suriye'yi, Irak'ı muhafaza etmek için, Mısır'da barınabilmek için, Afrika'da tutunabilmek için, Viyana kapılarına kadar fetihler yapabilmek için ne kadar insan telef oldu, bunu biliyor musunuz? Ve neticede ne oldu, görüyor musunuz?"

Bu arada Mustafa Kemal Türkiye'nin nüfusunu Almanya ile karşılaştırma gereği duymuş, nüfusumuz azlığından kaynaklanan sorunların giderilmesi için çağın söylemine uygun olarak "makineleşme"yi önermişti:

"Halbuki efendiler, bizim memleketimiz çok geniştir. Arazimiz çoktur. Almanya'nın iki mislidir. Almanya'da elli milyon insan vardır. Bizde ise onun altıda biri kadar. Şu halde bu geniş ve bu verimli memleketi işletmek ve onun cevherlerini milletin saadetini temin edecek servet haline koymak lazımdır. Bu bakımdan nüfusun azlığını başka bir vasıta ile telafi etmek mecburiyetindeyiz. O da makinedir.

Artık asırlardan beri anane olarak kullanılmakta olan bugünkü sabanlarla bu memleketin servet hazineleri gelişemez, o halde hemen yapılması lazım gelen şey, bütün çiftçilerimizin makine sahibi olması, makine kullanmasını bilmesi ve makine yapmaya mahsus müesseselere sahip olması olacaktır."

Cumhuriyet'in en temel sorunlarından biri Lozan'la elde edilen coğrafyanın beşerî sermaye ile şenlendirilmesiydi. Ama her şeyden evvel var olanı, eldekini belirlemek, ülke beşerî sermayesini kayda geçirmek gerekiyordu. O nedenle de Cumhuriyet öncelikle nüfusu saymalıydı. Bunu gerçekleştirmek için ise kurumsal bir yapıyı oluşturmak öncelik taşıyordu.

Osmanlı Devleti ve Milletin Muhafazası

Efendiler, bütün cihanı istila ederken sahip olduğumuz nüfusu hatırlarsınız. Bir de bugün nüfusumuzun sekiz milyon kadar az bir rakama, bir hadde nasıl düştüğünü araştırınız! Bu suretle

vicdanların ne kadar müteessir olacağını takdir ederim. Anlaşıldı ki millet muhafaza edilmiş değildir; hiç olmazsa sekiz milyonluk bakiye müreffeh ve mesut mudur? Hiç olmazsa şu elimizde kalan bir avuç toprak mamur mudur?

İslâmiyetin Genişlemesi

Kim diyebilir ki bunun için Türkiye Devleti ve Türkiye Devleti'ni vücuda getiren Anadolu'nun sekiz milyon halkı, halifenin emrine tabidir. Kim diyebilir ki buyurun efendim, işte Türkiye'nin sekiz milyon fakir halkı, dünyayı mağlup edin ve İslâm âlemini koruyun. ...

Efendiler, milletimiz asırlarca bu bakış açısından hareket ettirildi, fakat ne oldu? Her gittiği yerde, milyonlarca insan bıraktı. En nihayet oralardan kovuldu, kovuldu ve bugün sekiz milyona indi. Yemen çöllerinde kavrulup mahvolan Anadolu evlatlarının miktarını biliyor musunuz? Suriye'yi, Irak'ı muhafaza etmek için, Mısır'da barınabilmek için, Afrika'da tutanabilmek için, Viyana kapılarına kadar fetihler yapabilmek için ne kadar insan telef oldu, bunu biliyor musunuz? Ve neticede ne oldu, görüyor musunuz?

Efendiler, böyle bir vazifenin yapılması lazım geliyorsa bunu yalnız sekiz milyonluk Anadolu halkından değil, yetmiş milyonluk Hindistan ahalisinden talep etmek lazımdır!

Makine, Yollar, Şimendiferler

Halbuki Efendiler, bizim memleketimiz çok geniştir. Arazimiz çoktur. Almanya'nın iki mislidir. Almanya'da elli milyon insan vardır. Bizde ise onun altıda biri kadar. Şu halde bu geniş ve bu verimli memleketi işletmek ve onun cevherlerini milletin saadetini temin edecek servet haline koymak lazımdır. Bu bakımdan nüfusun azlığını başka bir vasıta ile telafi etmek mecburiyetindeyiz. O da makinedir.

Artık asırlardan beri anane olarak kullanılmakta olan bugünkü sabanlarla bu memleketin servet hazineleri gelişemez, o halde hemen yapılması lazım gelen şey, bütün çiftçilerimizin makine sahibi olması, makine kullanmasını bilmesi ve makine yapmaya mahsus müesseselere sahip olması olacaktır.

Mustafa Kemal

19 Ocak 1923 İzmit Konuşması – Sinema binasında

Sayısallaşma ve Rasyonelleşme

Cumhuriyet Türkiyesi ilk on yıllarında beşerî sermaye yönünden kıt bir ülkeydi. Savaşlar ve salgın hastalıklar nedeniyle yetişkin nüfus kırılmış, Cumhuriyet cılız bir nüfus devralmıştı. Bu nedenle nüfusun arttırılması en önemli sorunlardan biriydi. Her şeyden evvel çocuk ölüm oranını düşürmek gerekiyordu. Cumhuriyet'in ilk yıllarında sağlık müdüriyetlerine yaptırılan bir anket sonucu çocuk ölüm oranının yüzde 40-60 arası olduğu ortaya çıkmıştı. Bazı yazarlar bu oranın yüzde 80'lere hatta 90'lara kadar tırmandığını ileri sürüyorlardı. 1920'li yıllarda İstanbul şehir istatistikleri incelendiğinde ölüm oranının doğum oranından yüksek olduğu gözleniyordu. Sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması bu nedenle ivedi bir sorundu.[1]

1 Zafer Toprak,"Sayısallaşma ya da Cumhuriyet'in Rasyonelleşmesi," *Uluslararası Atatürk ve Çağdaş Toplum Sempozyumu*, İstanbul; İş Bankası Kültür Yayınları, 2002, s. 244-259

Öte yandan nüfusu arttırmak için genç evliliği özendirmek ve çok çocuklu aileler oluşturmak Halk Fırkası'nın gündeminde olan hususlardan biriydi. Nitekim CHP Konferanslar Dizisi'nde Ömer Celal Sarç'ın yayımladığı "Avrupa'nın ve Türkiye'nin Nüfus Meseleleri" başlıklı yazı şu satırlarla son buluyordu: "Bundan dolayı doğumları tahdidi itiyadının başlıca âmili olan hâleti ruhiye ile mücadele etmek icap ettiği gibi, doğumu halk için büyük bir yük olmaktan kurtaracak malî tedbirler ittihaz etmek, hususîle evlilere ve çok çocuklu ailelere vergi hususunda kolaylıklar göstermek zamanı gelmiştir." [2]

Ama öncelikli sorun tahminleri bir kenara bırakmak ve ülke nüfusunu bilfiil sayarak belirlemekti. Yani bilimsel yöntemlerle nüfus sayımına gitmekti. Bu işin üstesinden gelecek bir uzman ülkede yoktu. Bu amaçla bir yabancının ülkeye davet edilmesi uygun görüldü. Bu kişi ise Belçika İçişleri Bakanlığı Genel İstatistik Dairesi'nde memurluktan genel müdürlüğe kadar değişik görevlerde bulunmuş bir hukuk doktoru, Camille Jacquart oldu (1867-1931). 1926'da Türkiye'ye gelmeden önce yirmi yıl Belçika hükümeti Sağlık ve İçişleri bakanlıklarına bağlı İstatistik Dairesi'nde genel müdürlük yapan Camille Jacquart istatistiğin Belçika'da etkin bir konuma gelmesinde önemli rol oynamıştı. Üniversitede istatistik okutmuş, üç kez Belçika'da genel sayımı yönetmiş, nüfusbilim ve diğer istatistiklerin geliştirilmesine ve yayımlanmasına önayak olmuştu. Davet üzerine 1926-1929 arası Türkiye'de İstatistik Umum Müdürlüğü görevinde bulunacak, bu görevin ardından yurduna döndükten sonra İçişleri ve Sağlık Bakanlığı Genel Sekreterliği ya da müsteşarlığı görevini üstlenecekti (1929-1931). [3]

Camille Jacquart öncelikle ülke koşullarını, sayımın yapılacağı ortamı tanıma gereği duydu. Bu amaçla genel sayımdan önce Ankara'da bir "tecrübe tahriri" yaptı. *Hayat Mecmuası*'nın 12 Mayıs 1927 günlü 24. sayısında çıkan "Ankara nüfus tahririnin verdiği dersler" başlıklı yazısında oluşmakta olan ulus kimliğine de yer vermiş ve şu gözlemde bulunmuştu:

"Bütün bu münasebet ve nisbetler Ankara nüfusunun mütecânis bir Türk kitlesi olduğunu ve yeni makarr-ı hükümetin nüfusunu inkişaf ettirmek hususunda ancak millî zemine istinad ettiğini ispat etmiştir. Yeni Türkiye'nin makarrı pek serî inkişafında hemen hemen münhasıran Türk menâbiinden kuvvet almıştır. Ankara dünyanın nüfus itibariyle en küçük makarr-ı hükümetlerinden birisi olmasıyla mahiyet itibariyle şüphesiz en ziyade millî olanıdır."[4]

Camille Jacquart, böylece Ankara deneme sayımından ulusal yapılanmayla da ilgili sonuçlar çıkarmıştı. Kurulmakta olan "ulus-devlet"in başkentinin türdeş bir görünüm taşıdığını vurgulama gereği duymuştu. Payitahttan vazgeçilerek başkent olarak Ankara'nın seçiminde bu etmenin de önemli bir yeri vardı.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında nüfus, siyasetin ana unsurlarından biri olarak görülmüştü. Temel ulusal sorun olarak görülüyordu. Nüfus kıtlığı Cumhuriyet Türkiyesi'nin üstesinden gelmesi gereken en ivedi sorunlarından biriydi. Yönetim ancak güçlü bir nüfusla dış baskılara karşı konabileceği kanısındaydı. Bu nedenle kısa sürede nüfusu arttırmak, çocuk ölümlerini azaltmak, salgın hastalıklarla mücadele ederek sağlıklı bir yeni nesil yaratmak önceliği olan hedefler arasındaydı. Nüfus nasıl arttırılabilirdi? Doğal nüfus artışı kuşkusuz akla ilk gelen yanıttı. Ancak bu zaman gerektiriyordu. Nüfus artışını sağlayabilecek başka yöntemler de vardı. İkdam gazetesi çözümü dış ülkelerden getirilecek Türkler'de bulunuyordu.

İkdam'a göre Türk nüfusu, yalnız Türkiye topraklarında yaşayan nüfus değildi. Ulusal sınırlar dışında milyonlarca "milletdaş"ımız vardı. Bunlar anavatana katılmak için can atıyorlardı. Nitekim Yunanistan'dan

---

2 Ömer Celâl Saraç,"Avrupa'nın ve Türkiye'nin Nüfus Meseleleri," *C.H.P. Konferanslar Serisi*, kitap 9, Ankara; Recep Ulusoğlu Basımevi, 1939, s. 68.

3 *Devlet İstatistik Enstitüsünde 50 Yıl (1926-1976)*, Ankara; Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1976, s. 34; Osman Nuri, "Merkezi İstatistik Müdür-i Umumisi Mösyö Camille Jacquart'ın tercüme-i hali," *Şehremaneti Mecmuası*, sene 3, sayı 34, Haziran 1927, s. 598-599.

4 Camille Jacquart,"Ankara nüfus tahririnin verdiği dersler," *Hayat Mecmuası*, sayı 24, 12 Mayıs 1927, s. 475; "Nüfus işleri," *Şehremaneti Mecmuası*, sene 3, sayı 34, Haziran 1927, s. 610-612.

mübadele ile gelen kardeşlerimiz nüfusumuzu yarım milyon arttırmıştı. Bu potansiyel olanakların küçük bir kısmıydı. Sırbistan'da bir milyona yakın Türk, Türkiye topraklarına göçü dört gözle bekliyordu. Bulgaristan ve Romanya'dakiler de bu sayının altında değildi. Bunlar salt Balkanlar'daki Türklerdi. Kırım'dan, Kafkasya'dan, yüzbinlerce "kardeş"imiz seve seve anavatana geleceklerdi. Böylece doğal artışın ötesinde dışardan göç sayesinde Türkiye'nin nüfusu her yıl yarım milyon artabilirdi.[5]

Ülkenin nüfusunu belirleme sürecine başkentle, Ankara'da gerçeleştirilecek deneme sayımıyla başlanacaktı. Bu sayım, o yılın sonbaharında gerçekleştirilecek olan genel nüfus sayımına hazırlık olarak görülüyordu. Camille Jacquart'ın da belirttiği gibi " Ankara tahrir tecrübesi... bize umumî tahrir-i nüfusun tertib, idare, tanzim ve icrası hususlarında pek faideli dersler vermişti." Ayrıca Mersin, Tekirdağ ve Ödemiş'te de deneme sayımları yapılması düşünülüyordu. Gerekirse şark vilayetlerimizde bir kasabada da deneme sayımı yapılacaktı.[6]

Nüfus ve "İhsaiyyat"

Nüfus sayımının farklı bir anlamı da vardı. Cihan Harbi 19. yüzyılın romantizmine son vermişti. Artık "rasyonel" bir toplum anlayışı gündemdeydi. Cumhuriyet rejimi rasyonelleşmeyi ilke edinecekti. Rasyonel bir toplum ise sayılarla ifade edilmeliydi. İşte istatistik bu sorunun üstesinden gelecekti. Cumhuriyet'in en önemli dönüşümlerinden biri sayısallaşmak olacaktı. Böylece sayılar Cumhuriyet'le birlikte başka bir önem kazanmıştı.

Aklın egemen olduğu ortamda her şey ölçülebilirdi. Cumhuriyet rasyonalizmi, sayıları yüceltmiş ve geleceğe sayılarla bakılabileceğini öngörmüştü. Sayılar gelecekti. Sayı saymasını bilmeyen, sayılarla aşina olmayan bir topluluğun gelecek umudu olamazdı. Osmanlı hesap kitap bilmediği için çökmüştü. Parasına çekidüzen verememesinin nedeni sayılar konusunda yeterince birikiminin olmamasıydı. Oysa okuryazarlık kadar sayı sayarlık da önemliydi.

Her ne kadar Abdülhamit döneminde sayılar gündeme gelmiş, istatistik Osmanlı'da sınanmaya başlanmışsa da o günün deyimiyle "ihsaiyyat" göstermelik bir uğraş olmanın ötesine geçememişti. Devlet dairelerinde bir masa başına oturtulan orta mektep matematiği ötesinde bilgiden yoksun kişilerle istatistik yürütülemezdi. Nitekim Şehremaneti bu konuda en kapsamlı çaba gösteren kuruluşlardan biri olmasına karşın yayımladığı istatistik çalışmaları affolunamaz hatalarla doluydu. Özellikle nüfus istatistikleri risk faktörü yüksek verilerdi. Osmanlı'nın sürekli dış tehdit altında kaldığı, çözülmeye yüz tuttuğu yıllarda sayılar Babıali'nin korkulu rüyasıydı. Anâsır-ı gayrimüslimeyle ilgili veriler birçok kez ıslâhat gerekçesiyle önüne konuyordu. Ermeni sorunuyla ilgili günümüze kadar uzanan kargaşa siyasî kaygılarla tarafların sürekli oynadıkları sayısal manipülasyonlardan kaynaklanıyordu. Sevr'de, Lozan'da sayılar tartışmaların odak noktasını oluşturdu. Birçok teze sayısal gerekçelerle arka çıkıldı. Bu badirelerden sonra Cumhuriyet sayıların bir ulus-devlet inşasında ne denli güçlü etmenler olduğunu görmüş, bundan böyle sayıları bilimsel kıstaslar ışığında derlemeye karar vermişti.

Osmanlı'da İstatistik ve Sayım

Osmanlı Devleti'nde nüfus sayımı ya da eski deyişle "tahrir-i nüfus", çağdaş anlamında olmasa bile, değişik amaçlarla zaman zaman yapılmıştı. "Vergi ahzı, asker cem'i, esnaf adedinin tayini" bu gibi sayımların amaçlarını oluşturmuştu. Ancak, bu sayımlar medenî hal kayıtları için pek yararlı olmamıştı. Şer'î mahkemelerde veraset davaları şahit ve şahsî beyanla ispat olunabildiğinden devlet tarafından her şahsın düzenli kaydının tutul-

5 İkdam, 17 Kanun-ı sani 1927, nümero 10628.

6 *Hakimiyet-i Milliye*, 17 Kanun-ı sani 1927.

ması düşünülmemişti. Hıristiyanlığın vaftiz, nikâh ve ölüm merasimi İslâmiyette bulunmadığından, Avrupa'da olduğu gibi, din adamlarınca tutulan doğum, nikâh ve ölüm kayıtları yoktu.[7]

1884 (1300) yılından önce nüfus defteri de bulunmadığı için nüfusbilim için tarihsel kayıt bulmak epey güçtü. Bu tarihte gündeme gelen Osmanlı nüfus defterleri Avrupa'daki genel nüfus sayımları, medenî hal ve nüfus defterleriyle ilgili bilginin birlikte bulunduğu kaynaklardı.

19. yüzyıl Osmanlı Devleti tarafından çıkarılan nüfusla ilgili mevzuat ve kurumsallaşma 1826'da yeniçeri ocağı ile birlikte "devşirme" usulünün kaldırılmasından sonra yeni bir ordu kurulmasıyla başladı. "Kura usulü"nün benimsenmesine kadar başvurulan önlemlerle düzenli bir ordu oluşturması olanaksızdı. Kura usulü için ülkede eli silâh tutanların sayı ve niteliğinin bilinmesi gerekiyordu. İlk nüfus teşkilâtı bu ihtiyaçtan kaynaklandı. İstanbul'da Ceride-i Nüfus Nezareti kuruldu, taşrada ise nüfus nazırları, memurları ve mukayyitleri atandı.

Orduya asker kaydı gereği bu birimlerin faaliyetleri erkek nüfusu (nüfus-ı zükur) kaydetmenin ötesine geçmedi. Sonraları kadınların da sayımına karar verilmiş, nüfus işleri emlâk tahriri işlemleriyle birlikte yürütülmek istenmişti. Bu girişimin de sonuç vermemesi üzerine Nüfus İdare-i Umumiyesi, Daire-i Askeriye'ye bağlandı. Ancak, Osmanlı ülkesinin sınırlarının son derece geniş oluşu, yeterli idarî yapının noksanlığı ve sayımla ne yapılmak istendiğinin yeterince bilinmemesi somut sonuçlara varılmasını engelliyordu.[8]

Ülkenin vilayetlere ayrılması, idarî-adlî teşkilâtın kurulması, Şûra-yı Devlet'in, belediyelerin faaliyete geçmesi sonucu I. Meşrutiyet'in ilânı ertesi nüfus defterlerinin ve kayıtlarının düzenlenmesine karar verildi. Düzenli sicil ve istatistik tutulması için 6 Haziran 1881 (8 Şaban 1298) tarihli mazbata kaleme alındı.[9] Bu mazbatada yedi yıl önce irade-i seniye ile askere almada "kura muamelatı"nın uygulanması amacıyla nüfus sayımı yapılması kararlaştırıldığı, ancak iç gelişmeler ve savaşlar nedeniyle ertelendiği belirtiliyordu. "Kura usulü" ile asker yazılmasından öteye bir amaç taşımayan bu mazbata Şûra-yı Devlet'te büyük değişikliklere uğramış, düzenlenen mazbatada bu tür bir sayımın yararının salt askerlik görevine hasredilemiyeceği "hukuk-i umumiye, emniyet-i mülkiye ve umur-i maliye ve zabıta-i mahallîye" açılarından da yararlı olacağı kaydedilmişti. 1881 tarihli nizamname kaza, liva ve vilayet merkezlerinde nüfus kalemlerinin kurulmasını ve sayım sırasında her Osmanlı'nın nüfus sayımına kaydını ve kendisine nüfus tezkeresi verilmesini sağlamıştı.[10]

İlk nüfus sayımında şu hususlar kaydedilmişti: İsim ve şöhret; babanın ismiyle mahall-i ikameti; mahall-i veladet (doğum yeri); sinn ve san'at (yaş ve meslek); mezhep; san'at, hizmet ve suret-i maişet (geçim yolu); intihab selahiyeti, (seçme yetkisi); ilel-i zahire (görünür hastalık); izdivaç (evlilik), vefiyyat (ölüm); hizmet-i askeriyenin sunuf ve derecâtı; tarih-i kayd ve tahrir (kayıt ve yazım tarihi). Ancak, Hicaz, Yemen, Musul, Bağdat, Basra

---

7 Abdülmuttalib (Dahiliye Vekâleti Nüfus Müdür-i Umumisi),"Medenî devletler ve Türkiye'de tahrir-i nüfus icrası, ahval-i medeniye sicilatı ve nüfus defterleri tanzimi hakkındaki usul ve kavaidi havi rapor," Şehremaneti Mecmuası, sayı 28, s. 228; sene 3, sayı 29, Kanun-ı sâni 1927, s. 295-307.; aynı rapor: *Ayın Tarihi*, nümero 15, 1341, s. 165-195; Stanford J. Shaw,"The Ottoman Census System and Population, 1831-1914," *International Journal of Middle East Studies*, 9, 3 (Ağustos 1978), 325-336; Stanford J. Shaw,"Ottoman Population Movements During Last Years of the Empire, 1885-1914: Some Preliminary Remarks," *Osmanlı Araştırmaları*, I. İstanbul, 1980, s. 191-205; Kemal H. Karpat,"Ottoman Population Records and the Census of 1881/82-1893," *International Journal of Middle East Studies*, 9, 2(May 1978), 237-274;

8 Tanzimat sonrası *Düstur*'da yer alan ilk nüfus mevzuatı: Tahrir-i nüfus ve emlâke dair nizamname, 14 Cemaziyelevvel 1277, *Düstur*, Def'a-i saniye olarak tab', Matbaa-i Amire, 1282, s. 889-906. Nüfus sayımı ile ilgili bir sonraki mevzuat: Tahrir-i nüfusun suret-i icrasına mahsus talimat, 8 Şevval 1292, *Düstur*, 1. tertip, 3. zeyl, Dersaadet; Mahmud Bey Matbaası, 1300. s. 43-49.

9 Şûra-yı Devlet mazbatası, 23 Haziran 1297, H(alil) Lutfi (İstanbul Bab Mehakemesi ketebesinden) ve H(afız) M(ehmed) Ziyaeddin (Kal'a-i Sultaniyeli Türkzade), (mürettipleri), *Me'haz yahut Şerhli Kavanin ve Nizamât ve Muharrerat ve Mukarrerat Mecmuası*, birinci kitab, Umur-ı Mülkiyeye dairdir, ikinci kısım: Nufus, Tabiiye, Karantinaya mütedairdir, Dersaadet; Kasbar Matbaası Babıali caddesinde nümero 25, sahib ve naşiri: Kitabcı Kasbar, 1312, s. 215-219.

10 Sicil-i nüfus nizamnamesi - 21 Ağustos 97, 8 Şevval 98, H(alil) Lutfi (İstanbul Bab Mehakemesi ketebesinden) ve H(afız) M(ehmed) Ziyaeddin (Kal'a-i Sultaniyeli Türkzade), (mürettipleri), *Me'haz yahut Şerhli Kavanin ve Nizamât ve Muharrerat ve Mukarrerat Mecmuası*, birinci kitab, Umur-ı Mülkiyeye dairdir, ikinci kısım: Nufus, Tabiiye, Karantinaya mütedairdir, Dersaadet; Kasbar Matbaası Babıali caddesinde nümero 25, sahib ve naşiri: Kitabcı Kasbar, 1312, s. 191-215.

vilayetleriyle Cebel-i Lübnan, Asir ve Medine sancaklarında nüfus sayımı yapılmamıştı. Bu bilgilerin toplanması için kazalarda idare ve belediye meclisleri üyelerinden birer kişi nüfus memurları ve iki redif zabitinden oluşan birer komisyon kurulmuştu.

Komisyon kaza merkezinden başlayarak köyleri birer birer gezip dolaşmış, müsvedde defterler üzerine erkek ve kadın nüfusu kaydetmişti. Sayım son bulduktan sonra her mahalle ve karyede kayıtsız nüfus kalmadığına dair ihtiyar heyetleri tarafından onay verilmişti.

Kazalarda sayım ertesi erkek ve kadın nüfusun miktarını içeren bir istatistik cetveli düzenlenmiş ve Dahiliye Nezareti Nüfus İdare-i Umumiyesi'ne gönderilmişti. Ayrıca her üç ayda bir kazalardan icmal cetvelleri alınarak nüfustaki gelişmeler izlenmişti. Cumhuriyet'in devraldığı nüfus istatistiklerinin kaynağı bu cetvellerdi.

1881 tarihli nizamnamenin yerine 1901 (1318) yılında nüfus nizamnamesi çıkarılmıştı. Bu yeni mevzuatın eskisine oranla tek belirgin farkı sayım sırasında ana adının da kayda geçirilmesiydi. Ancak mevzuat yeni bir sayımın yapılmasına yol açmıştı. Cumhuriyet'in nüfus defterleri de bu sayım sonucunda ortaya çıkmıştı.

II. Meşrutiyet'le birlikte, Mebusan Meclisi'nin ilk toplantı yılında, ülkede düzenli bir istatistik ve doğru bir sicil oluşturmak amacıyla yeni bir nüfus kanunu çıkarılması gündeme gelmişti. Yürütme tarafından düzenlenen yasa tasarısı Meclis'te hararetli görüşmelere ve tartışmalara yol açmıştı. Özellikle Müslümanların sadece dinî belirtilirken gayrimüslim unsurların cemaatlere göre taksim edilişi (Üçüncü madde) Rum mebuslar tarafından şiddetli itirazlara neden olmuştu. Altı yıllık bir tartışmanın ardından, Balkan Harbi ertesi toplanan üçüncü meclisteye yasa kabul edilebilmişti (14 Ağustos 1330).

27 Ağustos 1330 tarihli Sicill-i Nüfus Kanunu'na göre "bilumum Osmanlılar kendilerini sicill-i nüfusa kaydettirmeye mecburdu"lar. Nüfus yerli ve yabancı (Osmanlı topraklarının başka bir yöresinden gelen) olarak ikiye ayrılmış ve böylece iç göçle ilgili bilgiler de toplanabilmişti.[11]

Nüfus sicilinde şu kayıtlar yer alıyordu: 1- İsim ve şöhret; 2 - Din (Müslimler için); 3 - Din, mezhep ve cemaat (Gayr-ı müslimler için); 4 - Babanın isim ve mahall-i veladeti; 5 - Validenin ismi; 6 - Vilayet ve kaza itibariyle mahall ve tarih-i veladet; 7 - İkametgâh, sıfat veya san'at; 8 - Okuryazar olup olmamak; 9 - Mensup olduğu ahz-ı asker şubesi ve intihab selahiyeti; 10 - Erkeklerin eşkâli, zevceleri müteaddit olup olmadığı; peder ve valideleri ber-hayat bulunup bulunmadığı; 11- Esnân ve edvâr-ı askeriyesi; 12 - Sene-i kameriye ve şemsiye olarak sicile kayıt tarihi.

Osmanlı Devleti'nde istatistik toplamaya yönelik çalışmalar 1875 yılında Ticaret Nezareti bünyesinde oluşturulan İstatistik Kalemi ile başladı. Başına bir Rus uzman getirildi. Ancak kısa süre sonra Osmanlı Devleti'nin Rusya ile savaşa girişi nedeniyle bu daire lağvedildi.[12] Ardından istatistik çalışmalarının yaygınlaşması için 17 Ocak 1880 tarihli nizamname çıkarıldı.[13] Aynı yıl Ticaret Nezareti bünyesinde müstakil bir İstatistik Müdüriyeti kuruldu. Nizamname, kaza, liva ve vilayet merkezlerinde birer istatistik komisyonu teşkilini öngördü. İstanbul'da da belediye daireleri heyetleri kaza istatistik komisyonlarının görevlerini üstlendi. Ayrıca her nezarette birer istatistik kalemi oluşturulacaktı. Kaza istatistik komisyonlarında kaymakam, mal müdürü, bidayet mahkemesinden tayin olunacak bir kâtip, orman memuru, tahrir-i emlâk ve rüsumat dairesini temsilen rüsumat memurları, tahrir ve tapu katipleri görev alıyordu. Liva istatistik komisyonu ise mutasarrıf, muhasebeci, tahrirat müdürü, bidayet mahkemesinden tayin olunacak bir kâtip, orman memuru, rüsumat memuru, defter-i hakanî memuru ve tahrir kâtibinden oluşuyordu. Nihayet vilayet istatistik komisyonu defterdar, mektupçu,

11 "Nüfus Kanunu," Şehremaneti Mecmuası, sayı 30, Şubat 1927, s. 361-367

12 Ratip Yüceuluğ, *Türkiye İstatistik Teşkilâtı ve Tarihçesi*, Ankara, T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 1947, s. 15.

13 İstatistik idarelerine dair nizamname fi 2 sefer sene 1297, *Düstur*, cilt 4, sahife 712.

istinaf mahkemesinden tayin olunacak bir kâtip, rüsumat ve orman büyük memurları, maarif müdürü, tahrir mümeyyizi ve defter-i hakanî memurunu içeriyordu. Bu nizamnamenin ardından 1881'de bir ceza istatistikleri nizamnamesi ve 1891'de de hukuk ve ticaret istatistikleri talimatnamesi çıkarıldı.

Mahmud Paşa'nın nafıa nazırlığı sırasında yine Ticaret Nezareti'nde, genel istatistiklerin düzenlenmesine girişilmiş ve 1897 yılına ait sayılar 1900 yılında yayımlanmıştı. 160 sayfadan oluşan bu çalışma, nüfusun yaş ve cinsiyet yönünden tahmini miktarını, doğum, ölüm, evlenme, boşanma göç hareketleri, Darülaceze, hastaneler, adlîye, maarif, müze, ziraat, hayvanat, ormanlar, madenler, Düyun-ı Umumiye, gümrük, Darphane, müskirat, Reji, av, Ziraat Bankası, liman, posta ve telgraf, demiryolları, sanayi ve şose istatistikleri ile Şirket-i Hayriye, tramvay, Tünel ve havagazı kumpanyaları istatistiklerini içermişti.[14] 1892'de Maarif Nezareti'nde ayrı bir İstatistik Kalemi kuruldu.

1908'de İkinci Meşruiyet'in ilânı ile birlikte istatistik ayrı bir önem kazandı. İstatistik artık bir tür devlet bilimiydi. Ülkede sayılar bilinmedikçe yönetim de aksıyordu. Sayısallaşma bir anlamda iktidar için kaçınılmazdı. Meşrutî yönetim ülke çapında sayısal bilgiye gerek duyuyordu. Bu yıllarda hemen her resmî daire kendi kayıtlarını tutmaya ve olanaklar ölçüsünde yayımlamaya koyuldu. İstatistiğe verilen önem 1911 Ağustosu'nda Hulusi Bey'in Ticaret ve Nafıa Nezareti'ne atanmasıyla yeni bir evreye giriyordu. Hulusi Bey "memâlik-i mütemeddinede olduğu gibi memleketimizde de bir istatistik idaresi tesisi"ni gerekli görüyordu. Hulusi Bey'in girişimini destekleyen *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, istatistiği "terakkiyat-ı ictimaiye ve iktisadîyemizin en mühim esaslarından biri" olarak görüyor, "istatistik olmazsa menâfi-i milliyemizi hakkıyla muhafazaya muktedir olamayacağımıza şüphe etmeyelim," diyordu.[15] Gerek daha sonra birleşerek Ticaret ve Ziraat Nezareti adını alacak olan Ticaret ve Nafıa ile Orman ve Maadin ve Ziraat Nezaretleri, gerekse Maliye ve Maarif Nezaretleri yoğun istatiksel çalışmalar yapmışlardı.[16] Bu arada zaman zaman Gümrükler Müdüriyet-i Umumiyesi, İstanbul Şehremâneti, Ziraat Bankası gibi kuruluşların istatiksel bilgileri içeren yayınları olmuştu. Maliye Nezareti *İhsaiyat-ı Maliye Mecmuası* başlığıyla, Şehremâneti *İstanbul Beldesi İhsaiyat* Mecmuası adı altında dergiler yayınlamışlardı.[17] Cihan Harbi'nin sonlarına doğru istatistik çalışmalarını tek bir merkezde toplamaya yönelik bir girişimde bulunuldu. Sadarete bağlı bir "İstatistik Müdüriyet-i Umumiyesi" kanun lâyihası Meclis komisyonlarında görüşülmeye başlandı. Ancak savaşın yenilgiyle sonuçlanması sonucu bu girişim on yıl ertelenmiş oldu.[18]

---

14 Nezaret-i Umur-ı Ticaret ve Nafıa, İstatistik-i Umumî İdaresi, *Devlet-i Aliye-i Osmaniye'nin 1313 Senesine Mahsus İstatistik-i Umumiyyesidir*, İstanbul, 1316. Bu çalışmayı Tevfik Güran Latin harfleriyle Devlet İstatistik Enstitüsü için derlenmiştir: Tevfik Güran, Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897, Ankara; Devlet İstatistik Enstitüsü, 1997.

15 "Memâlik-i Osmaniyye'de istatistik," *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, 27. sene, no: 1392, 27 Ağustos 1327, s. 281. Meşrutiyetin ilk yıllarında tarımsal istatistiklere duyulan gerek için bkz:"Zıraat istatistikleri," *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, 26. sene, no: 1334, 17 Temmuz 1326, s. 241;"Zıraat istatistikleri tanzimi bizim gibi zıraî bir millet için mübrem bir ihtiyaçtır. Çünkü bugün mezkur istatistiklerin mevkudiyetinden dolayı ne derecelerde müşkilât çekilmekte olduğu mâlumdur.";"Zıraat İstatistiki," *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi.*, 26. sene, no: 1344, 25 Eylül 1326, s. 321-322;"Bir kaptana pusula nasıl lazım ise erbâb-ı ziraata ve ticarete de istatistikin o derece lüzumu vardır."

16 Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti İstatistik İdaresi, *1323 senesi Avrupa-i Osmani ziraat istatistiki*, İstanbul; Mahmud Bey Matbaası, 1326; Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti İstatistik İdaresi, *1325 senesi Asya ve Afrika-i Osmani ziraat istatistiki*, İstanbul; Matbaa-I Osmaniye, 1327; Ticaret ve Ziraat Nezareti İstatistik İdare-i Umumiyesi, *Memâlik-i Osmaniye'nin 1329 senesine mahsus ziraat istatistiği*, İstanbul; Matbaa-ı Osmaniye, 1332; Ticaret ve Ziraat Nezareti İstatistik İdare-i Umumiyesi, *Memâlik-i Osmaniye'nin 1330 senesine mahsus ziraat istatistiğidir*, İstanbul; Matbaa-i Osmaniye, 1335; Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti İstatistik İdaresi, *1323 senesi orman istatistiki*, birinci sene, İstanbul; Mahmud Bey Matbaası, 1326; Ticaret ve Ziraat Nezareti İstatistik İdare-i Umumiyesi, *Memâlik-i Osmaniye'nin 1325 senesine mahsus orman istatistiğidir*, İstanbul; Mahmud Bey Matbaası, 1329; Ziraat Bankası, *Ziraat Bankası'nın 1305-1330 seneleri zarfında vuku bulan ikrazat muamelatiyle şube ve sandıklardan her birinin sermaye ve temettüatını mübeyyin istatistik defterleri*, İstanbul 1312/1330. 23 cilt; Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti İstatistik İdaresi, *1323 senesi maadin istatistiki*, birinci sene, İstanbul; Mahmud Bey Matbaası, 1325; Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti İstatistik İdaresi, *1324 senesi maadin istatistiki*, ikinci sene, İstanbul; Mahmud Bey Matbaası, 1326; Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti, *Memâlik-i Osmaniye'nin 1325-26-27 senelerine mahsus maadin istatistiğidir*, İstanbul; Matbaa-ı Osmaniye, 1330.

17 Osmanlı Devleti'nin son döneminde yayımlanmış istatiksel verilerin genel bir dökümü için bkz: Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadî Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara; Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1970, s. 19-21.

18 Makam-ı Sadârete merbut olmak üzere İstatistik Müdüriyyet-i Umûmiyyesi teşkiline dair lâyiha-i kanunîyye"nin hükümet tarafından yazılan gerekçesinde (esbâb-ı mucibe lâyihası) şu satırlar yer alıyordu:
"Malumât-ı ihsaiyyenin idare-i hükümetteki lüzumu vareste-i izah olub mukaddema bazı devâir-i merkeziyyede birer istatistik kalemi tesis ve teşkil

Merkezî İstatistik Dairesi

İstatistik, Cumhuriyet'le birlikte bir başka önem kazandı. Lozan'da tartışılın nüfus istatistikleri Ankara'yı istatistik konusunda bir kez daha uyarmıştı. İstatistik tutmak önemliydi ve nesnel, bilimsel yöntemlerle yürütülmeliydi. Bu nedenle, dış dünyaya da güven verebilmek için birçok konuda olduğu gibi istatistik alanında da yabancı bir uzmana gerek duyuldu. Belçikalı istatistikçi Camille Jacquart Türkiye'ye davet edilerek istatistik çalışmalarının tepesine, İstatistik Genel Müdürlüğü görevine getirildi. Sayısallaşma çabası Camille Jacquart'la birlikte önce Devlet İstatistik Enstitüsü'nün, ardından sonraki Türkiye İstatistik Kurumu'nun temellerini oluşturacak bir çizgiye giriyordu. Bir yıl önce 25 Nisan 1926 gün ve 3517 sayılı kararname ile "Merkezî İstatistik Dairesi" kurulmasını için bir talimatname çıkarılmıştı. Bu kararnameyle Başvekâlet'te, Başvekile bağlı ve onun atayacağı bir müdürün yönetiminde bağımsız bir Merkezî İstatistik Dairesi kuruluyordu. Yine bu kararnameye göre "umumî tahrir-i nüfus, Dahiliye Vekâleti ve alakadar vekâlet ve devair ile bil-ittifak, daire tarafından ihzar edilecekti."

Camille Jacquart'la birlikte, 25 Haziran 1927 gün ve 1153 sayılı yasayla İstatistik Genel Müdürlüğü'nün çalışma olanakları daha da genişletildi.[19] 2 Haziran 1926 gün ve 893 sayılı Umumî Tahrir-i Nüfus İcrası Hakkında Kanun çıkarıldı.[20] Bu yasayla 1927 yılında genel nüfus sayımı yapılmasına, 1926 yılında Dahiliye Vekâleti'nce yurdun bazı yörelerinde deneme niteliğinde nüfus sayımı yaptırılmasına, halkın yanıtlamaya zorunlu oldukları soruları belirleme ve hanelere numara verilmesi gibi nüfus sayımı için gerekli çalışmaların İstatistik ve Nüfus Müdüriyet-i Umumiyelerince yapılmasına ve bu amaçla talimatnameler çıkarılmasına karar veriliyordu. Talimatnameler kısa sürede hazırlandı. 21 Temmuz 1926 günlü kararname ile hazırlanan dört talimatname yürürlüğe girdi. Deneme sayımı yapılacak vilayetlerde Valilerin Vezaifini Mübeyyin Talimatname, evlerin ve binaların numaralanması ve bunlardan sayım mıntıkaları oluşturulması, her mıntıkadaki ev ve binaların cetvellerinin düzenlenmesi, sayım ve kontrol memurlarının saptanması, cetvellerin ve diğer vesikaların sayım memurlarına dağıtımı, cetveller ve diğer evrakının toplanması, cetvellerin vekâlete gönderilmesi yer alıyordu.

Ancak deneme sayımı için gerekli hazırlıklar zaman alıyordu. Talimatnamede "Evlere ve sair binalara numara konulması" işlemine Eylül 1926'de başlanıp en geç 1927 Nisanı'nda bitirileceği kaydediliyordu.[21] Oysa Bi-

---

olunmuş ise de bu kalemlerin cem' ve tertib eyledikleri risale ve cedveller her biri ayrı ayrı nezâretlerin vazâifine müteallik malumât-ı hususîyyeyi havi ve tertib ve neşr itibariyle bir usul-i muntazama ve muttarideye gayr-i tâbi' bulunmaktadır.

İstatistik muamelâtının adlî, ilmî, idarî ve askerî bilcümle icraat ve ıslahâta şâmil olması tâbir-i âherla muamelât-ı ihsâiyyenin umûma müteallik kâffe-i mukarrerât-ı hükümete esas ittihâz edilmesi lâzım olduğu ve işbu muamelâtın bir mahallde cem'i ile nazar-ı ittila-ı hükümete muntazaman ve muttariden arz ve iblağ olunması ve istatistik muamelâtından maksûd olan gayenin husulünü temin ve hem de memâlik-i saire-i mütemeddinede câri usule tevâfuk eyleyeceği cihetle memleketin kâffe-i ihsâiyyatı ile iştigal etmek üzere makam-ı Sadâret'e merbut bir müdüriyyet teşkili tensib edilerek bu bâbdaki kanun lâyihası tanzim kılınmıştır." (17 Kânun-ı sânî 1334)

Muvazene-i Maliyye Encümeni mazbatasında bu tür bir müdüriyetin ihtiyacı daha bariz bir şekilde izah ediliyordu:

"Milletlerin kâffe-i ahvâl ve hasâis ve evsâf ve şerâitte tekemmül ve tefevvukunu temin edecek esasât ve malumât üzerine hükümetlerin adlî, idarî, ilmî ıslahât ve icraatta bulunması bunun için de umûma müteallik kâffe-i mukarrerâtın ihtiyacât-ı sahîha üzerine bina edilmesi lâzimeden olduğu ve bazı devâirde mukaddema tesis olunan istatistik kalemleri kendilerine lâzım olan muâmelât-ı hususîyyeyi cem' ve neşre sâî bulunmakla beraber ahvâl-i memleketin kâffesine hakikî bir surette nüfuz edecek vesâite mâlik olmadıklarından maksad-ı teessüslerinden matlub olan fevâid-i husûsiyye dahi tamamen temin edilememekte bulunduğu cihetle ictimaî, iktisadî ve ailevî bütün ahvâl ve vaziyyetleri teşkilât-ı hükümetteki nevâkıs ve hasâisi ve i'tiyatları ilmî ve usulî bir surette tetkik ve muamelât-ı umumiyye-i ihsâiyyeyi sahîh olarak cem' ve telfik edecek bir müdüriyyet-i umûmiyyenin teşkili lüzûmu muvâfık görülmüştür." (28 Kânun-ı sânî 1334)

Kanun lâyihasına göre müdüriyet yedi kişiden oluşuyordu. İstatistik müdür-i umumîsi ve müdür muavininin yanı sıra üç kâtib ve bir evrak memuru vardı. Muvazene-i Maliyye Encümeni mazbatasında bu kadro yetersiz bulunmuşsa da zamanla teşkilâtın"ikmal" edileceği kaydediliyordu: "Ancak lâyihada teklif olunan şekl-i idarenin besâseti vazifenin ehemmiyyet-i vüs'ati ile mütenâsib olamayacağından, alınan izahatta şimdilik bu teşkilât ile usul ve esasâtın vaz'ı ve bir nizamname ile devâir-i saire istatistik idarelerinin derece-i münâsebet-i merbutiyyetlerinin tayini ve tahakkuk edecek ihtiyac nisbetinde teşkilâtın ikmâli ..." Meclis-i Mebusan, nümero 429, Devre-i intihabiyye 3, ictima 4, Makam-ı sadârete merbut olmak üzere İstatistik Müdüriyyet-i Umûmiyyesi teşkiline dair lâyiha-i kanunîyye, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1334. (4 sayfa).Hükümetin esbab-ı mucibe lâyihası, Tezkere-i samiyye tarihi: 12 Teşrin-i sani 1333; Dahiliye Encümeni mazbatası, 17 Kânun-ı sani 1334; Muvazene-i Maliyye Encümeni mazbatası, 28 Kânun-ı sani 1334; Numara 864, Lâyiha-i Kanuniyye.

19 Kanunun uzun bir adı vardı: "İstatistik Tanzimi Hususunda Memurin ve Müstahdemin-i Hükümet ile İdare-i Hususiye ve Mahalliye ve Belediyeler Mensubini Eşhas ve Bilumum Cemiyetler ve Şirketler ve Müesseselere Terettüp Eden Vezaif Hakkında Kanun."

20 "Umumi Tahrir-i Nüfus İcrası Hakkındaki 2 Haziran 1926 tarihli ve 893 nümerolu Kanun," *Şehremaneti Mecmuası*, sayı 30, Şubat 1927, s. 361-62.

21 Nümerolar binaların kapılarına iyice görülecek ve daima sabit kalacak şekilde kırmızı veya siyah renkli boya ile yazılacaktı. Köylerde ya da nümero

naların Numaralanması ve Sokaklara İsim Verilmesi Hakkında Kanun ancak 10 Nisan 1927'de yürürlüğe girebiliyordu. Merkezî İstatistik Müdüriyet-i Umumiyesi nüfus sayımına bir hazırlık olarak Sivas ve Ankara'da birer deneme sayımı yaptı. 1927 Ocak ayında yapılan bu sayımların sonuçları da *Şehremaneti Mecmuası*'nda yayımlandı.

Cumhuriyet'in Deneme Sayımı

Cumhuriyet Osmanlı'dan sayım konusunda iyi kötü bir miras devralmıştı. Ama bunun çok daha bilimsel bir tabana oturtulması gerekiyordu. Genel bir nüfus sayımına gitmeden önce birkaç ilde deneme niteliğinde bir ön çalışma yapmak uygun olacaktı. "Tahrir tecrübeleri" nedeniyle 4 Ocak günü Ankara'da Halk Fırkası'nın salonunda Başvekil İsmet Paşa'nın başkanlığında bir toplantı yapıldı. Toplantıda Heyet-i Vekile üyeleri, mebuslar, hükümet erkânı hazır bulundu. İsmet Paşa söylevinde, güvenilir nüfus istatistiklerinin olmamasından dış güçlerin yararlandığını, eski nüfus sayımlarının güvenilir olmadığını kaydediyor, nüfus sayımının "vatanperverâne" bir hareket olduğunu belirterek sayıma karşı koyan batıl itikatlarla mücadele edilmesi gerektiğini vurguluyordu. Ardından söz alan Camille Jacquart nüfus istatistiklerinin bir ülkenin yönetimi için ne denli önemli olduğunu söylüyordu.[22] Cumhuriyet'in ilk yıllarında beşerî sermaye son derece önemli bir konuydu. Nüfus siyasî bir sorundu ve sayım bu açıdan önem kazanıyordu. *Şehremaneti Mecmuası* nüfusun siyasî boyutunu şu satırlarla ifade ediyordu:

"Vakıa bir memleketin nüfusu miktarıyla müdafaa-i milliye kuvvetleri arasında tabii bir münasebet mevcud bulunduğu bir mütearifedir; fakat bilhassa nüfusumuzun gayr-ı malum bulunması bize siyasî zararlar ika'ından hali kalmıyor. Bazı muhitlerde Türkiye'nin nüfus azlığı hakkında görülmemiş kanaatler vardır. Bunlar birçok vesilelerle aleyhimizde bir silâh olarak kullanıldığına şahit oluyoruz. Türkiye nüfusunun yedi sekiz milyonu tecavüz etmediği, Türkiye topraklarının nüfustan ve faaliyetten mahrum olduğu iddiası, bazı politikacıları hayalâta ve hezeyan mahiyetinde siyasî müddeiyata sevk ediyor. Tahrir-i nüfus ameliyesinin neticesinde tezâhür edecek "hakikat"ın bütün bu müddeiyat ve hayalâtı altüst edeceği tabiidir. Nüfusumuzun hiç olmazsa 15 milyondan aşağı olmadığı tahakkuk ettiği gün, aleyhimizdeki cereyanların da birdenbire taaffüf edeceği muhakkaktır."

Ankara'da sayım 14 Ocak 1927 Cuma günü yapıldı. Sabah saat sekizde başlayan sayımda tahrir memurlarıyla bunları denetleyecek olan memurlar kendilerine gösterilen görev mıntıkalarında işe başlamışlardı. İlk saate sokağa çıkma yasağı uygulanmış, polis cadde başlarında kimseyi geçirmemiş, ancak sonradan verilen bir emirle nüfusa kaydedilenlere sokağa çıkma izni verilmişti. Uzak yörelerle bağlara tahrir memurları araba ve otomobillerle gönderilmişlerdi. Vali Atıf Bey, yedek kontrol ve tahrir memurlarıyla Vilâyet'te kalmış, güçlük çekilen yörelere yardımcı memur gönderilmişti. Genellikle tahrir memurlarına 50 ila 56 arası ev verilmişti. Ancak bazı yörelerde her evde üç dört aile bulunması sayımı zorlaştırmıştı. Diğer bir deyişle tahrir memurlarına düşen sayılacak kişi adedi farklıydı. Bazı memurlar 700 nüfus saymak zorunda kalmış, bu nedenle sayım gece saat on bire kadar sürmüştü. Oysa tahrir memurlarının sayacakları nüfus miktarı 200'ü geçmeyecekti.

Ankara'da sayım için gerekli hanelere kapı numarası vermeye yönelik "nümerotaj" çalışmalarının pek başarılı olduğu söylenemezdi. Öte yandan yalnız bina sayısına göre sayım memuru belirlemek doğru değildi. Bu binalarda sakin aile ve nüfus yoğunluğu da göz önüne alınmalıydı. Sayımda zorluk çekilen yörelere kontrol

---

yazılması mümkün olamıyan yerlerde tahta veya saç levhalar yaptırılacak ve bunlar üzerine nümero yazılıp asılacaktı. Talimatnameler için bak: *Şehremaneti Mecmuası*, sayı 30, Şubat 1927, s. 367-376.

22 "Ankara'da tahrir tecrübeleri münasebetiyle Başvekil İsmet Paşa Hazretleri'yle Merkezi İstatistik Dairesi Müdür-i Umumisi Mösye Camille Jacquart'ın nutukları," *Şehremaneti Mecmuası*, sayı 29, s. 302-307.

memurunun isteği üzerine yedek memur gönderilmişti. Sayımı Vali'nin yanı sıra Camille Jacquart, muavini Celâl Bey ve Nüfus Müdür-i Umumisi Abdullah Bey de denetlemişti.[23] Ancak, kentte bina yoğunluğu ve sokakların karışıklığı ve nümerolama memurlarının haneleri belirlemelerinde bazı güçlükler çıkmış ve sayılmayan haneler olmuştu. Sayılmayanların Vilayet'e başvurmaları istenmişti. Diğer bir güçlük mevsimden kaynaklanıyordu. Karlı, çamurlu ve soğuk bir hava sayım için elverişli değildi.

Deneme sayımı sonucu Ankara'nın nüfusu 58.749 çıkmıştı. Bu sayı beklenenin altındaydı. Birçok kişi nüfus sayımından seksen bin, yüz bin hatta daha fazla nüfus bekliyordu. Oysa varılan sonuç küçümsenemezdi. Ankara üç yılda üç kat artmıştı. Konut sıkıntısı nüfusun daha da büyümesini önlüyordu. Kuşkusuz sayımda atlanan birçok hane olmuştu. Bu, büyük ölçüde yeterli nümerolama işleminin yapılamamış olmasından kaynaklanıyordu. Nitekim, aynı yıl 28 Ekim'de gerçekleştirilen genel sayımda Ankara merkez kazasının nüfusu 74.784 çıkmıştı. *Şehremaneti Mecmuası*'nda Ankara nüfusu "bir yaşından küçük, iki yaşından küçük, 3 ila 10, 11 ila 18, 19 ila 25, 26 ila 45, 46 ila 60, 60 ve daha ziyade" olmak üzere 8 yaş grubuna ayrılarak verildi. Yine aynı tablolarda "bekâr, evli, dul, boşanmış veya boşamış" başlıkları yer alıyordu.[24] Okuryazarlık (okuyup yazma bilmeyenler, bilenler), din ve anadil diğer tabloların başlıklarıydı. Aynı dökümler Sivas için de verilmişti.

Genellikle büyük kentlerde kadın sayısının erkeklere oranla biraz fazla olması beklenirdi. Genellikle 100 erkeğe karşılık 105-110 kadın düşerdi. Oysa, sayım sonucu Ankara'da 35.757 erkek, 22.005 kadın saptanmıştı. Erkek nüfus kadın nüfustan 13.751 daha fazlaydı. Orana vurulduğunda 100 erkeğe karşılık 61 kadın düşüyordu. Eşlerinden ayrı olarak Ankara'da yaşayan 8178 erkek vardı. Bu fark özellikle askerî kurumlar (müessesât-ı askeriye) ve toplu yaşanan mekânlardan kaynaklanıyordu. Bu "hane"lerde 5672 erkek ve 138 kadın belirlenmişti. Ayrıca pek azının ailesi Ankara'da bulunan yabancı amelelerin de bu sonucun doğuşunda etkisi vardı. Ankara'da konut kıtlığı birçok devlet memurunun ailelerini geride bırakarak Ankara'ya gelmelerine neden olmuştu. O günün nüfusbilim verilerine göre normal bir nüfusta çocuklar genellikle nüfusun % 33'ünü, 19-60 yaş grubunu içeren yetişkinler % 40'ını ve yaşlılar % 27'sini oluşturması bekleniyordu. Oysa Ankara'da yetişkin yaş grubu % 57 idi. Bu, yetişkin insanların görev gereği Ankara'ya ailelerini ve çocuklarını geride bırakarak gelmelerinden kaynaklanıyordu.

Okuryazarlık sorusuna evet yanıtı veren erkek sayısı 15.226, kadın sayısı 5193 idi. Okuryazar olmayan erkek ve kadın sayıları sırasıyla 20.531 ve 16.813'tü. Orana vurulduğunda okuryazarlık erkeklerde %42,5, kadınlarda yüzde 23 idi. Yeni kurulmakta olan bir devlette başkentte erkek okuryazarlığının ülke genelinden yüksek olması doğaldı.

Tabiiyet ya da uyruklukla ilgili sorunun yanıtları ise şu sonucu vermişti:

Türk	56.434	Avusturya	76
Macar	659	İran	73
Bulgar	140	Arnavut	63
Alman	105	Çekoslovak	49
İtalyan	83	Rus	22
Diğer devlet uyruğu	69		

23 "Ankara tahrir-i nüfusunun neticeleri," *Şehremaneti Mecmuası*, sene 3, sayı 31, Mart 1927, s. 422.

24 Sayım sonuçlarını içeren nüfus çizelgeleri: *Şehremaneti Mecmuası*, sene 3, sayı 34, Haziran 1927, sayfa 608-609 arası ekli tablolar.

Anadil sorusu yanıtları sayımda şöyle yansımıştı:

Türkçe	55.016	İtalyanca	99
Müsevîce	675	Boşnakça	80
Macarca	507	Rusça	41
Ermenice	444	Rumca	39
Almanca	303	Fransızca	37
Kürtce	178	Çekçe	22
Arnavutça	176	Tatarca	22
Bulgarca	159	Diğer diller	64

Din açısından elde edilen sonuçlar ise şöyleydi:

İslâm	54.606	Protestan	165
Katolik	959	Ortodoks	121
Ermeni	705	Musevî	32
Hıristiyan	475		

Bu istatistikler Cumhuriyet'in yurttaş kavramına da açıklık getiriyordu. Cumhuriyet Ankarası'nda 56.434 Türk yaşıyordu. Bunların büyük çoğunluğu Müslüman ve "aslen" Türktü. Ama Musevîce, Ermenice ve Rumca konuşanlar da tabiiyet bağlamında Türktü. Kürtçe, Arnavutça, Boşnakça konuşanlar da Türk vatandaşıydı. İslâmın yanı sıra diğer dinlerden olanlar da -Katolik, Ermeni, Protestan, Ortodoks, Musevî de- Türktü. Ankara deneme sayımı anayasal vatandaşlığın örnek bir belgesini ortaya koyuyordu.

Bir başkent olarak Ankara, Osmanlı payitahtına oranla çok farklı bir yapıdaydı. Ecnebî anasır diye bilenen bir başka devletin pasaportunu taşıyan insan sayısı Ankara'da yüzde 2'yi oluşturuyordu. Bu nüfusun önemli bir kısmı da Ankara'da bulunun inşaat işçisiydi. İstanbul'da ise I. Dünya Savaşı öncesi, çoğu serbest meslek erbabı 129.000 dolayında "ecnebî" bulunuyordu. Bu yüzde 15'ine yakın bir nüfusu oluşturuyordu. Anadil konusunda da aynı farklılığı izlemek olasıydı. Ankara'nın nüfusunun ancak % 5'i Türkçe dışında bir anadile sahipti. Keza din açısından da Müslüman olmayan nüfus yüzde 5,5'ti. Tecrübe tahririnin verdiği bir başka sonuç Ankara'da 10.993 mesken ve benzeri bina sayısıydı.

1927 Genel Sayımı

Deneme sayımının ardından, 28 Ekim 1927 günü Cumhuriyet'in ilk genel nüfus sayımı yapıldı. Sayımda, Uluslararası İstatistik Enstitüsü'nün 1872 Petersburg Konferansı'nda kabul edilen ve önerilen ilkelere uyularak, sorular, aile ismi (lâkap ve şöhret, peder ismi ve isim), cinsiyeti, doğum tarihi ve yaşı, doğum yeri, medenî hâli, ana lisanı, daimî ikametgâhı, tabiiyeti, okuryazarlığı, dini, sakatlığı içermişti. Bu sayımda daha çok toplumsal niteliklere ağırlık verilmişti. Özellikle anadil, din, tabiiyet tablolanmıştı. Meslek ayırımı ana hatlarıyla verilmişti. Bu ayırımda bugün için hatalı sayılabilecek hususlar da vardı. Ziraî, sınaî, ticarî, serbest, memur, hâkim, ordu, PTT vb. başlıklar çelişik nitelikteydi. Hâkim ya da PTT görevlileri aynı zamanda memurdu. Ancak ihtisaslaşmanın sınırlı olduğu bir ortamda bu ayırım yeterli görülebilirdi.

Bu sayıma göre Ankara merkez kazasının nüfusu 49.439 erkek ve 25.345 kadın olmak üzere toplam

74.784 olarak saptandı.[25] Erkek sayısı neredeyse kadın sayısının iki katıydı. Bu veri Ankara nüfusunun Cumhuriyet'in kuruluş evresinde ne denli görev bilinciyle bağlantılı olduğunu kanıtlıyordu. Konut sıkıntısının çekildiği bir ortamda çoğu devlet görevlisi ailesini geride bırakıp Ankara'ya geliyordu. Öte yandan Ankara'nın inşası birçok inşaat işçisini Ankara'da toplamıştı. Nüfus 1920 sonrası üç kat dolayında artmıştı.

Ankara'nın 20. yüzyıl öncesi nüfusuna ilişkin bilgiler zaman zaman tarih yazınımızda yer almıştır.[26] 1830 genel sayımına göre Ankara'nın nüfusunu Enver Ziya Karal ve Musa Çadırcı yayımlamışlardır.[27] Ankara'nın 1906 tarihli sayım sonucu nüfusu, köyler de dahil olma olasılığı yüksek olarak, 26.000 idi. Osman Nuri'nin Ankara Nüfus Müdüriyeti'nden almış olduğu bir nüfus cetveli *Şehremaneti Mecmuası*'nın Haziran 1927 tarihli 34. sayısında yayınlanmıştı. Bu cetvel Ankara'nın hükümet merkezi olmadan önceki nüfusunu kapsamaktaydı. Aslında Osman Nuri bu tablonun 1920'nin Ankarası olarak görülebileceğini söylüyordu.[28] Bu verilerde nüfus unsurlara, ya da cemaatlere göre ayrılmıştı. Ankara'nın toplam 75 mahallesini kadın-erkek ve İslâm-Ermeni-Katolik-Yahudi-Protestan olarak düzenleyen bu tablo toplam nüfus olarak 24.626 sayısını veriyordu. Hacı Doğan, Hacı Mahmud ve Valtarin mahalleleri Ermeni ve Katolik, iki tane gözüken Hoca Hindi mahallelerinden biri Yahudi ağırlıklı mahallelerdi. Etnik unsurlara göre bu rakamın dağılışı şöyleydi: Müslüman 21.682, Ermeni 800, Katolik 1631, Yahudi 491, Protestan 22. Oysa 1927 sayımında tüm bu unsurlar tek bir potada eritiliyor, Türk olarak kayda geçiyordu. Cumhuriyet'in ayırımcılığı yoktu. Bir irade milliyetçiliğiydi. Kendini Türk sayan Türktü.

İstanbul'un Nüfusu ve Toplumsal Topografyası

Demografi tarihi açısından çok az ülke Türkiye'deki köklü dönüşümleri yaşamıştı. On, bilemediniz on beş yıl içinde Türkiye'de kentlerin nüfusları gerek sayısal, gerek niteliksel açıdan altüst olmuştu. Cihan Harbi çok az ülkede bu denli yıkıma neden olmuştu. Tehcir, zorunlu ve gönüllü göç, Anadolu ve Trakya'yı hallaç pamuğu gibi atmıştı. Başta liman kentleri olmak üzere, Millî Mücadele yıllarında birçok kentin işgal altına girişi ve "istirdat"ı ertesi nüfusunda "karşı saldırı" endişesi birçok etnik unsurun mekânlarını terk etmelerine neden olmuştu. İzmir ve Ege yöresinde bu hareketlilik bariz bir şekilde görülmüştü. Ankara, başkent oluşu sonucu hızlı nüfus artışına sahne olmuştu. Bu kazanç bir ölçüde İstanbul'un kaybıydı. İstanbul'un nüfusu bir aralık yarı yarıya düşmüştü. İstanbul'un nüfusu demografi tarihçiliğinin en ilginç araştırma konularından birini oluşturdu. Her zaman tarihçiler abartılı sayılarla İstanbul nüfusunu tanımladılar. Nüfus sayımından ve klişe gibi alternatif kayıt yöntemlerinden yoksun oluşu İstanbul gibi bir kent üzerine spekülatif sayıların ifade edilmesini kolaylaştırmıştı. Öte yandan "altın çağ" özlemi kimi tarihçileri nüfus konusunda da abartılı verilere yönlendirmişti. Buna Osmanlı tarihçiliğinin ünlü şahsiyetleri de kapılmıştı.[29]

---

25 *İhsaî Yıllık*, Birinci cilt, 1928, İstanbul; Cumhuriyet Matbaası, 1928, s. 15.

26 Tuğrul Akçura, *Ankara*, (Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti hakkında monografik bir araştırma), Ankara; ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını, 1971, s. 21; Sevgi Aktüre, *19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekansal Yapı Çözümlemesi*, Ankara; ODTÜ Mimarlık Fakültesi, 1978, s. 122-142; Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Ankara*, Ankara; Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, 1986, s. 99-135.

27 Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı*, Ankara, 1943; Musa Çadırcı,"1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerinde bir Araştırma," *Osmanlı Araştırmaları*, I, İstanbul; 1980, s. 109-132.

28 Ankara'nın 20. yüzyıl öncesi nüfusuna ilişkin bilgiler zaman zaman tarih yazınımızda yer almıştır. Tuğrul Akçura, *Ankara*, (Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti hakkında monografik bir araştırma), Ankara; ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını, 1971, s. 21; Sevgi Aktüre, *19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekansal Yapı Çözümlemesi*, Ankara; ODTÜ Mimarlık Fakültesi, 1978, s. 122-142; Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Ankara*, Ankara; Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, 1986, s. 99-135. 1830 genel sayımına göre Ankara'nın nüfusunu Enver Ziya Karal ve Musa Çadırcı yayımlamışlardır. Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı*, Ankara, 1943; Musa Çadırcı,"1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerinde bir Araştırma," *Osmanlı Araştırmaları*, I, İstanbul; 1980, s. 109-132.

29 Zafer Toprak,"Tarihsel Nüfusbilim Açısından İstanbul'un Nüfusu ve Toplumsal Topografyası," *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, Nisan 1992, Sayı 3, s. 109-120.

İnsan-mekân ilişki tarihçinin yeterince üzerine eğilmediği sorunsallardan biri olageldi. İnsan-mekân ilişkisinin izini sürebilmek için coğrafya ve nüfusbilimle tarihin yakın bir ilişki içerisinde olması gerekiyordu. Coğrafya doğayı, nüfusbilim ise sayıyı ve yoğunluğu gündeme getiriyordu. Tarih, coğrafya ve nüfusbilim bileşkesi ise toplumsal topografyayla özümleniyordu.

Türkiye'de tarihçiliğin yumuşak noktalarından biri mekân bilgisinin yetersizliği olageldi. Mekân çoğu kez veri olarak alınıyordu. Oysa mekânla insan arasında karşılıklı bir etkileşim vardı. Mekân mutlak konumda değildi. Bilim ve teknoloji insana mekânı da biçimleme olanağı veriyordu. Osmanlı'nın derinliklerinden günümüze toplumsal topografya çalışmaları sayısal verilerle donatıldığı oranda kalıcı olabilecekti.

Sosyal bilim olarak tarihin sayısallaşması, nümerik bir tarih anlayışı insanın dününü rasyonel kıstaslarla, ölçütlerle algılayabilmesine olanak sağlıyordu. Sayısallaşma büyük ölçüde rasyonelleşme, çağdaş ekonomik yapıların gündeme gelişiyle güç kazanıyordu. Prekapitalist toplumların değerlendirilmesinde karşılaşılan en büyük güçlük sayısal veriler yetersizliğiydi. Çoğu kez devlet katında nümerik bir bilinç oluşmuşsa da toplum kesimi bundan yoksundu.

Keza Osmanlı toplumunda da devlet malî nedenlerle, vergi vb. gerekçelerle nümerikleşme gereği duymuştu. Tahrir defterleri bunun somut örneğiydi. Ama toplum katında sayılar pek fazla anlam taşımıyordu. Bu okuryazarlıkla yakından bağlantılıydı. Nitekim, Osmanlı'nın son dönemlerinde bile toplum sayılardan uzaktı. Osmanlı'nın maddî üretiminin göstergesi olan 1913-1915 sanayi sayımı rasyonellikten yoksun, sayıya duyarsız insanı, şu satırlarla vurguluyordu:

"...müesseselerin hemen üçte birinin düzenli defterleri yoktu. Genellikle, patronlar bir cep defteri taşıyorlar ve oraya harcadıkları ve aldıkları parayı kaydediyorlar. Hatta, 100 işçiye yakın bir fabrikada işçi hesaplamalarının kurşun kalemle bir duvar üstünde tutulduğu görüldü. Öyle müesseselere rastlandı ki hesapları gerçekten pek ilkel bir şekilde tutulmakta ve bütün işlemler çalışanların namusuna bırakılmaktadır...

İşte bu gibi müesseseler bizi hayli uğraştırmış, patronlarla birlikte fabrikanın hesaplarını çıkarmağa çalışılmıştır."

Sanayi sayımını yürütenlerin karşılaştıkları güçlüklere pek şaşmamalıydı. Devlet katında bile, belli vergi tahsili hariç, sayılar gelişigüzel kullanılıyordu. 1921 yılında yayımlanan *Şehremaneti İhsaiyat Mecmuası*, Nüfus Müdüriyeti'ni kaynak olarak göstererek İstanbul'un nüfusunu 1.129.655 olarak veriyordu. Resmî kayıtlarda böylece ilk kez İstanbul'un nüfusu bir milyonun üzerinde gösteriliyordu.

Bu rakamın Nüfus Müdüriyeti'nce ne denli gelişigüzel belirlendiği kolayca görülebilirdi. 1921 istatistiğinde "ecnebî" sayısı 1914'ün aynıydı. Oysa 1914 ertesi savaş nedeniyle "düşman" ülkeler uyruğunda olanlarya da o ülkelerin pasaportlarını taşıyanlar kenti terke mecbur bırakılmıştı. Öte yandan istatistiklerde ayrı birer kalem olarak gösterilen çocuk sayısı 1914'te 79.392 olarak verilirken, savaşın neden olduğu kıtlık, kötü beslenme, salgın hastalık vb. kaynaklı yüksek ölüm oranlarına karşın 1921'de 25.046 fazlasıyla (%31,55) 104.448 olarak kayda geçmişti. Oysa erkek nüfusun cepheye gidişi, kadınların geçim derdine düşüp çalışmak zorunda kalışı, güç savaş koşullarının evlenmeleri caydırışı, kötü beslenme nedeniyle kadınların doğurganlığının olumsuz etkilenmesi ve her şeyden önce yüksek çocuk ölüm oranı çocuk sayısında bir düşüşe yol açmıştı. Benzer çarpıklıklara salnamelerde de rastlamak mümkündü. Bu yıllıklardaki sayısal veriler çoğu kez yetersizdi.

Ancak bu kayıtlardaki sayıların kullanılamayacağı sonucu çıkarılmamalıydı. Bu veriler sayıların iç tutarlığıyla denetlenebilir, çoğu kez sayılar arasındaki korelasyon gerçeğe yaklaşmaya olanak sağlayabilirdi. Tüketim örüntüsünün değişmediği bir ortamda nüfus artışı ile ekmek tüketimi ters orantılı olamayacağı gibi, gelir düze-

yiyle birlikte et tüketiminin arttığı kanıtlanmış bir gerçekti. İstanbul'da 1920'lerde kişi başına et tüketimi yılda 26 kilo ve Paris'te bu 93 kilo ise gelir düzeyinin İstanbul'da Paris'e oranla çok düşük olduğunu söyleyebilmek için kâhin olmak gerekmiyordu.

Bu bölüm 1914-24 döneminde İstanbul'da insan-mekân ilişkisini sayısal boyutlarıyla yansıtma girişimine bir örnek oluşturuyor. Bunun için de toplu taşımacılığın verilerinden yararlanılıyor. Oradan da bir genellemeye gidiliyor ve İstanbul'un nüfusu 16. yüzyıla kadar gerilere çekilerek sınanıyor.

İstanbul'un yerleşim alanı, İstanbul'un sekenesinin mekânı Tanzimat'a kadar yoğun yerleşim ve seyrek yerleşim olmak üzere ikiye ayrılabiliyordu. Yoğun yerleşim sur içi (İstanbul ve Galata surları), Eyüp ve Üsküdar'da, seyrek yerleşim Kadıköy ve Ortaköy'e kadar Boğaziçi'nde görülüyordu. Tanzimat'a kadar İstanbul ahalisinin şehrin etrafına çıkmasını men edecek birçok kayıt vardı. Öte yandan yol olmayışı ve taşıma araçlarının yetersizliği İstanbul sekenesini hareketsiz kılmıştı. Osman Nuri'ye göre "Kavanin-i mevzua ve örf ve âdet o derece şiddetli idi ki şehirde Müslim ve gayrimüslimlere ayrı ayrı yerler tahsis edilmiş ve her millet o sahada oturmağa mecbur tutulmuştu." Binaların irtifa'ına bile karışılıyor: İslâmlar on arşın (arşın = 68 cm) gayrimüslimler sekiz arşın yükselebiliyorlardı. Gülhane Hattı ile bu tür kayıtlar yavaş yavaş kalkmıştı. Halk dilediği yerde, arzu ettiği biçimde mesken ve ticaretgâh inşa edebilmişti. Sonuç olarak yüzyıllardan beri Dersaadet ve Galata surları içinde sıkışıp kalmış olan İstanbul halkı birdenbire kent dışına çıkmış, bu doğrultuda toplu taşımacılık gelişmişti.

Tanzimat'tan önce yoğun yerleşim alanı toplam 52 km^2'yi buluyordu. İstanbul surları dahili ve Eyüp 22 km^2, Galata-Beyoğlu, Ortaköy'e kadar 19 km^2, Üsküdar-Kadıköy ve civarı 11 km^2. Tanzimat sonrası Cumhuriyet'e kadar İstanbul doğuda Bostancı'ya, hatta Pendik'e, batıda Ayastefanos ya da Yeşilköy'e, kuzeyde Kavaklar'a ve güneyde Adalar'a kadar uzanıyordu.

Yeni yerleşim alanı Adalar 10 km^2, Boğaziçi ile Anadolu ve Rumeli hatları güzergâhı 142 km^2 olmak üzere 152 km^2'yi buluyordu. 52 km^2'lik eski İstanbul'la birlikte Cumhuriyet'in ilk yıllarında İstanbul'un yerleşim alanı toplam 204 km^2'ye ulaşıyordu. Böylece Tanzimat'tan Cumhuriyet'e 70-80 yıl içinde İstanbul mekân olarak dört kat büyümüştü. İstanbul 20. yüzyılda dünyanın en yayılmış kentlerinden biriydi. Viyana'nın 155 km^2, Berlin'in 107 km^2, Peşte'nin 227 km^2, Paris'in 108 km^2 oldukları göz önüne alınırsa İstanbul'un yayılım açısından başa güreştiği görülüyordu.

Ancak İstanbul dengeli eksenlerden yoksun bir kentti. Enlemesine ve boylamasına eksenler Viyana'da 12,72 km-12,24 km, Berlin'de 11.40 km - 9,45 km, Peşte'de 12,78 km -17,82 km, Paris'te 9km -12 km iken bu mesafeler İstanbul için 47 km (Pendik-Haydarpaşa 25 km, Küçükçekmece-Sirkeci 22 km)- 24,35 km. (Kavaklar-Köprü). Adalar da cabasıydı. Bu tür dağınık, dengeden yoksun eksenlerin toplu taşımacılıkta sorun yaratması doğaldı.

İstanbul'da toplu taşımacılık 1840'lı yılların sonundan itibaren başladı. Şirket-i Hayriye ilk toplu taşımacılık girişimiydi. *Lütfi Tarihi* bu konuda şunları yazıyordu:

"1260 senesine kadar Dersaadet Halici'nde, Boğaziçi'nde, Gemlik ve İzmit körfeziyle Bandırma, Tekfurdağı gibi Dersaadet'in erzak ve eşyaca kilârları olan sahillerde yolcu ve eşya nakline mahsus ticaret vapurları henüz icad olunmamıştı. Mahall-i mezkureye vapurlar işletilmesinde olan menafi-i umumiyye istihsali için tersane vapurlarından Seyr-i Bahri nam vapur Bağçekapusu pişgâhından müşterilerini alıp doğru Arnavudköyü'ne ve oradan Rumelihisarı, Yeniköy, Tarabya iskelelerine uğrayıp Sarıyer'e kadar azimet ve sabahları mezkur iskelelere yanaşarak Bahçekapusu önüne gelip gitmeye başladı."

Şirket-i Hayriye'nin yanı sıra İstanbul'da denizyoluyla toplu taşımacılığı gerçekleştiren iki ayrı şirket daha vardı. Bunların her ikisi de 1870'lerin başında kurulmuştu. Haliç'te çalışan Şirket-i Hayriye ve Adalar'a ve Anadolu sahiline giden Seyr ü Sefain. Hazine-i Hassa'ya ait olan Seyr ü Sefain'in ilk ismi İdare-i Aziziye idi. Şirket-i

Aziziye Abdülaziz'in hal'inden ve ölümünden sonra Fevaid-i Osmaniye olacaktı. II. Abdülhamid devrinde İdare-i Mahsusa, Meşrutiyet'in ilânında Seyr ü Sefain kuruluyordu.[30]

Toplu taşımacılığın diğer araçları 1860'larda Yeşilköy'e kadar uzanan Şark Demiryolları; 1870'lerde Pendik'e kadar Anadolu hattı; 1869'da imtiyaz verilen Dersaadet Tramvay Kumpanyası'ydı. 1875'te Galata ve Beyoğlu arasında Tünel işlemeye başladı.

İlk tramvay Azapkapu ile Beşiktaş arasında 6 Ağustos 1871 Pazartesi günü,[31] elektrikli ilk tramvay ise Balkan Harbi sırasında 1913'te faaliyete geçti. Her ne kadar çekim gücü olarak elektriğin kullanılmasına 1910'da ruhsat ve imtiyaz verilmişse de Balkan Harbi sırasında tramvay beygirlerinin Tedarik-i Vesait-i Nakliye Komisyonu'nca ordu adına 26.000 liraya mubayaa edilmesine kadar harekete geçilmemişti. Atların orduya devrinden sonra İstanbul bir sene tramvaysız kaldı. Bu sırada Silahdarağa'da yapılmakta olan elektrik fabrikasının yapımının tamamlanması beklenirken geçici olarak Kayataş'ta küçük bir elektrik fabrikasından elde edilen güçle ilk elektrikli tramvay önce Tünel-Şişli, sonra Karaköy-Ortaköy arasında işletmeye alındı. İstanbul'a elektrikli tramvay Batı'da kullanımından tam 24 sene sonra gelmiş oluyordu. Bu gecikmeye gerekçe olarak Osman Nuri zamanın hükümdarının, yani Abdülhamid'in "elektrikten ve tatbikatından tevahhuş etmesi"ni gösteriyordu. Oysa elektrikli tramvay için elektrik üreteci gerekliydi. Şam-ı Şerif'in 1907 Şubatı'nda elektrikle aydınlatılması ve bu kentte elektrikli tramvayın faaliyete geçişi Berde Nehri'ndeki şelalenin döndürdüğü bin beygir gücündeki türbinin sayesinde gerçekleşmişti.[32] İstanbul'da ilk elektrikli tramvay Tünel-Şişli arasında kuruldu. Onu Karaköy-Ortaköy hattı izledi.[33]

İstanbul'da toplu taşımacılık Cihan Harbi yıllarında bunalıma girdi. Şöyle diyordu Osman Nuri:

"Harb-i Umumî'nin şerait-i hayatiyye ve iktisadîyyemizde ika' ettiği azim tebeddülat İstanbul sekenesini ister istemez tasarruf ve iktisada sevk ettiği için halk harpten evvelki gibi Boğaziçi'nde, Rumeli ve Anadolu hatları güzergâhında ikamette kendisinde kudret göremeyerek ekseriyetle mahall-i memuriyet ve ticaretiyle ikametgâhı arasında vesait-i nakliyeye ihtiyaç göstermeyen yahut vasıta-i nakliyesi nispeten ucuz olan şehrin merkez ve kalabalık kısımlarında ikameti tercih edegelmişlerdir."

Öte yandan, savaş ertesi İstanbul'un nüfusunun azalışı ve Cumhuriyet'in başkent olarak Ankara'yı seçişi İstanbul'da toplu taşımacılığı iyice güç durumda bırakmıştı. Başkentin imarı zaten kıt olan kaynakları Ankara'da yoğunlaştırıyordu.

İstanbul'un Tanzimat sonrası yayılması ve coğrafi konumu nedeniyle eksenlerinde dengesizlik taşıma maliyetlerini yükselten diğer bir etmendi. Nitekim Avrupa'nın büyük kentlerinin nüfus yoğunluğu ile karşılaştırıldığında İstanbul'un ne denli seyrek nüfuslu bir payitaht olduğu ortaya çıkıyordu. İki milyonu aşan Berlin'de km^2'ye 20.000, üç milyona yaklaşan Paris'te 17.000, iki milyona yaklaşan Viyana'da 11.000 nüfus düşerken, İstanbul'da bu sayı (nüfusunun 500.000'e düştüğü bir aşamada) 3.000'di. Peşte de 881.000 nüfusuyla çok yayılmış bir kentti. Bu nedenle Peşte'nin de nüfus yoğunluğu çok düşüştü; sayı 4.000'di.

Kâr esası üzerine kurulu şirketlerin faaliyet gösterdiği özel toplu taşımacılık özellikle Cihan Harbi ertesi

---

30 Osman Nuri, "İstanbulda vesait-i nakliyye şirket ve idareleri, tarifeleri ve taşıdıkları yolcu adedi," İstanbul Şehremaneti Mecmuası, sene 1, sayı 10, Haziran 1341, s. 275.

31 Osman Nuri,"İstanbulda vesait-i nakliyye şirket ve idareleri, tarifeleri ve taşıdıkları yolcu adedi," İstanbul Şehremaneti Mecmuası, sene 1, sayı 10, Haziran 1341, s. 276.

32 "Memalik-i Şahane'de ilk elektrik tenviratı ve tramvayları," *Nevsal-i Ragıb*, birinci sene, Dersaadet; Karabet Matbaası, 1324, s. 212.

33 Osman Nuri,"Şehreminleri - Server Paşa," İstanbul Şehremaneti Mecmuası, sene 4, sayı 40, Kanun-ı evvel 1927, s. 203. Osman Nuri başka bir yazısında da aynı görüşü savunur." İdare-i Mutlaka'nın seyyiâtı cümlesinden olarak elektrik ilân-ı meşrutiyet'e kadar memlekete sokulmamış olduğu için tramvaylar uzun müddet beygirle icra edilmiştir.""İstanbul'da vesait-i nakliyye şirket ve idareleri, tarifeleri ve taşıdıkları yolcu adedi," *İstanbul Şehremaneti Mecmuası*, sene 1, sayı 10, Haziran 1341, s. 276.

güç durumda kalmıştı. Nüfusun düşüşü, ekonomik çöküntü ve karşılaşılan siyasal güçlükler şirketlerin bilançolarını olumsuz yönde etkilenmişti. Ücret tarifeleri özellikle mütarekeden itibaren birçok kez arttırılmıştı. Ancak bu kısmî çözüm getiriyordu. Halkın merkeze doğru yakınlaşmasına neden oluyordu; hatta uzak sayfiyelerden şehir merkezlerine inmelerine neden oluyordu. Dolayısıyla fiyat arttırma şirketlere çözüm getirmemişti. Halkın geçim derdi ya da geliri bilet ücretlerine son derece duyarlıydı. Şirket fiyat arttırarak belini doğrultamıyordu.

1861 tarihli tarifede Şirket-i Hayriye'nin en yüksek bilet ücretleri Yenimahalle ve Büyükdere içindi. Her ikisi de 240 paralık bilet gerektiriyordu. 240 para 6 kuruş ediyor ve 6 kuruş vasıfsız işçinin gündeliğini bile aşıyordu. O gün için Sarıyer'de oturup da İstanbul'da çalışmak maddeten imkânsızdı. Gidiş geliş 12 kuruş ediyordu.[34] Sonraları bilet ücretlerinin bir ölçüde düştüğü görüldü. Nitekim 1914'te en pahalı bilet 170 para idi.

Bilet ücretleri ekmek fiyatlarıyla da karşılaştırıldığında 1863 başında Şehremaneti'nin ilân ettiği fiyat pusulasına göre ekmekçi esnafının has francala fiyatı kıyyesi 2 kuruş, adî nân-ı aziz (ekmek) kıyyesi 1 kuruş 20 para. Simitçi ve börekçi esnafının fiyatları daha da ucuzdu. 1 kıyye has francala 1 kuruş 30 para, 1 kıyye adi nân-ı aziz 1 kuruş 10 paraydı.[35] Yakın tarihlerde 1 kilo ekmekle Sarıyer'e neredeyse gidip geliniyorken (abonmanla bu daha da ucuz) 1860'larda 12 kilo ekmekle aynı iskeleye gidip geliniyordu. Aynı dönemin gündelikleriyle ifade edelirse görece ücretlerin yüksek olduğu inşaat sektöründe en yüksek ücreti kalfa yani işbaşı alıyordu. Yevmiyesi 15 kuruştu. Silicibaşı 14 kuruş; duvarcı kalfası ve camcı kalfası, nakkaşbaşı 13 kuruş; âlâ dülger, silici ustası, silici kalemkârı, nakkaş kalemkârı 12 kuruş; duvarcı ustası, camcı ustası, sıvacı sadekârı, nakkaş sadekârı 11 kuruş; ırgatbaşı 10 kuruş, çırak dülger, silici çırağı 8 kuruş; çıkar duvarcı, camcı çırağı, hammal ve harçcı rençber 7 kuruş alıyordu.[36]

Şirket-i Hayriye tarifesi savaştan önce 1. mıntıka 1. mevki 50 para, 2. mevki 30 para, 6. mıntıka ise 1. mevki 170 para, 2. mevki 110 para idi. 1925 Martı'nda yürürlüğe giren yeni tarifede Boğaziçi iki mıntıkaya ayrılmıştı. 1. mıntıka 1. mevki 10 kuruş, 2. mevki 7,5 kuruş, 2. mıntıka 1. mevki 15 kuruş, 2. mevki 12,5 kuruş. 1. mıntıka bilet ücretleri 1. mevkide 8 kat, 2. mevkide 10 kat artmıştı. Ayrıca 1925 tarifesinde nakliyat vergisi dahil değildi.

Karşılaştırma yapılabilmesi için Cumhuriyet'in ilk yıllarından yola çıkılırsa ücretlerin seyri daha belirgin ortaya çıkıyordu: 1924 Temmuzu'nda temizlik işçisi (nezafet-i fenniye memuru) 1500 kuruş, birinci sınıf belediye zabıtası 1000 kuruş, Ağustos 1924'te tahakkuk memuru 1000 kuruş, heyet-i fenniye kondüktörü 1500 kuruş, ser mühendis, varidat-ı emlâk kısmı mümeyyizi, heyet-i tahririye mümeyyizi 2500 kuruş, umur-ı iktisadîye müdür muavini 3500 kuruş, turuk u maabir mühendisi 4000 kuruş, heyet-i tahririye müdürü 5000 kuruş, şeh-

34 (Şirket-i Hayriye ücret-i nakliyeleri," *Ruznâme-i Ceride-i Havadis*, nümero 247, fi 19 Rebiül ahir sene 1278, s. 4. Bu tarife"kömür ve eşya-ı sairenin terfi-i fiyatından dolayı" artış görmesi ertesi yayımlanmış. İskelelere bilet ücretleri şöyle:

Rumeli sahili iskeleleri	
Yenimahalle	240
Büyükdere	240
Tarabya	220
Yeniköy	180
İstinye	170
Mirgün	160
Rumelihisarı	130
Bebek	120
Arnavutköy	100
Kuruçeşme	100
Ortaköy	80
Beşiktaş	50
Kabataş	40

Anadolu sahili iskeleleri	
Beykoz	200
Paşabahçe	170
Kanlıca	160
Hisar-ı Anadolu	140
Kandilli	140
Vaniköy	120
Çengelköy	100
Beylerbeyi	100
Kuzguncuk	60
Üsküdar	40
Salacak	40

35 Şehremanet-i behiyyesi tarafından vürud eden fiyât pusulasıdır, *Ruznâme-i Ceride-i Havâdis*, Selh-i Şaban 1279, nümero 576, s. 4.

36 *Takvim-i Vakayi*, def'a: 392, fi 21 Za 1264, s.3.

remaneti muavini 6000 kuruş aylık alıyordu. İkinci mevki bir biletle Yeniköy'den işine gidip gelen bir memurun aylık Şirket-i Hayriye bilet gideri ise (24 günden hesap ediliyor) 300 kuruşu buluyordu.[37]

Seyr ü Sefain bilet ücretleri savaştan önce Kadıköy 1. mevki 1,75 kuruş iken 1925 başında 10 kuruştu. 2. mevki 1,25 kuruş iken 1925 başında 7,75 kuruştu. Haliç şirketi 1. mevki 1,25 kuruş iken 1925 başı 7,50 kuruş. 2. mevki 0,75 kuruş (30 para) iken 1925 başında 5 kuruştu.

Şark Demiryolları tarifesi mütarekeden sonra beş kat artmıştı. Keza Anadolu Demiryolları tarifesinde de benzer bir artış yaşanmıştı. Hattın millileştirilmesinden sonra 1924'te ücretlerde %32 indirim yapılmıştı. Öyle olduğu halde savaştan önce Kızıltoprak 1. mevki 2 kuruş iken 1925'te 12,50 kuruş, 6 kat, 2. mevki 1 kuruş iken 1925'te 7,5 kuruş, 7,5 kat olmuştu.

Tramvay tarifesi savaştan önce 1. kıta 1. sınıf 30 para iken 1925'te 5 kuruş; 2. sınıf 20 para iken 2,50 kuruş olmuştu. Tünel tarifesi 1. mevki 30 para iken 100 para; 2. mevki 20 para iken 50 paraya yükselmişti.

Şirket-i Hayriye vapurlarınca taşınan yolcu sayısında on yıllık sürede %40 bir düşüş kaydedilmişti. 1913'te 17.928.220 iken bu rakam 1923 İstanbul'unda 10.742.052'ye düşmüştü. Yukarda belirtilen nedenlerin yanı sıra bazı iskelelerin tramvay güzergâhına tesadüf etmeleri de yolcu sayısını etkilemişti. Bu iskelelerde düşüş oranı %75-94 arasındaydı. Nedeni tahmin edilebileceği gibi vapur ücretlerinin tramvaydan yüksek oluşuydu. En az düşüş Boyacıköy ve Beylerbeyi'ndeydi. Bu iki köy ahalisi yaz kış aynı mekânda ikamet eden kapalı topluluklardı.

Boğaz'da 22 iskelenin yalnız üçünde artış izleniyordu: Bunlar Çubuklu, Çengelköy ve Yeni Mahalle'ydi. Çubuklu'da % 16 artış kaydediliyordu: "Orada gazinoda İstanbul'un en nezih ve en sanatkâr bir musikî heyeti olan Darü't-taalim-i Musikî'nin icra-i ahenk etmesi" artışa nedeni olarak gösteriliyordu. Çengelköy'de %25 artış Kuleli Mektebi öğrencisinin artışına bağlanıyordu. Yeni Mahalle'deki artış ise "tenezzüh"le açıklanıyordu: Hattın son noktası oluşu nedeniyle "halkın deniz havası almak için oraya kadar gidip yine aynı vapurla veyahut Yeni Mahalle'de gazinolarda veya Fırıldak Bahçe'de biraz istirahat ettikten sonra diğer vapurlarla avdet etmesi" söz konusuydu.

Genelinde Şirket-i Hayriye'nin yolcu sayısındaki düşüş nedenleri şu birkaç başlık altında toplanıyordu: a) İstanbul sekenesinin azalışı, b) Boğaziçi'nde sık sık tekerrür etmiş olan büyük yangınlar, c) İş güç sahibini yukarı Boğaziçi'ne celbeden sefarethanelerin ortadan kalkışı (Sefaretlerin Ankara'ya gidişi), d) Devlet merkezinin Ankara'ya taşınması ve Boğaziçi halkını besleyen birçok büyük yalının ortadan kalkışı ya da terk edilişi, (Saltanatın sona ermesi), e) Fakr-ı umumî: Mübadele ve ecnebî taifesinin İstanbul'u terk etmesi. (Boğaziçi'nde sakin Hıristiyanlar her gün İstanbul'a inip çıkan iş sahipleri), f) Savaş sırasında Yeniköy'den yukarısının Hıristiyanlar için yasak böle (mıntıka-i memnu'a) ilân edilmesi, g) Zevklerin, eğlence örüntüsünün değişmesi.

Bundan böyle fakr u zaruret sonucu Boğaziçi halkı gerekmedikçe İstanbul'a inmiyordu. Şirket-i Hayriye'nin hesabına göre Boğaziçi halkının ancak üçte biri şirket yolcusuydu. Boğaz köylerinin İstanbul'la bağlantısı sınırlıydı. Öte yandan savaşlar ertesi azalan müşteriler düşük mevki biletlerine daha çok rağbet ediyorlardı. Savaş öncesi birinci mevki yolcular yüzde 70, ikinciler yüzde 30 iken savaş sonrası bu oranlar tersine dönmüştü.

Cihan Harbi yıllarında Boğaz'ın yukarısında oturmaları yasaklanan Hıristiyanlar İstanbul'a ya da diğer havadar yerlere, örneğin Adalar'a taşınmışlardı. Savaş sonrası ise tekrar Boğaz'a dönmemişlerdi. Zira yeniden taşınma masrafı birçok kişi için külfet oluşturmuştu. Kimisi yeni mekânında ev edinmişti. Kiracılar artan fiyatlar nedeniyle yerlerini terk etmemeyi tercih ediyorlardı.

Öte yandan Boğaziçi eski cazibesini yitirmişti. Eskiden olduğu gibi Göksu'da sandalla dolaşmak, Beykoz çayırında bataklığı andıran dere kenarında bir tahta iskemle üstünde saatlerce oturarak gelip geçeni seyretmek,

37 "Memurin Muamelatı," İstanbul Şehremaneti Mecmuası, sene 1, sayı 1, 1 Eylül 1340, s. 11-12.

Sarıyer'e kadar giderek bir bardak su için dağlara tırmanmak, mehtap zamanları Bebek koyunda mehtap seferleri ve saz alemleri düzenlemek artık tarihe karışmıştı.

Yeni bir hayat tarzı "asrî cemiyet hayatı" doğmuştu. "Asrî cemiyet hayatı ve tarz-ı maişet ve muaşeret itibariyle Adalar'ın, Kadıköy'ün ve emsali yerlerin Boğaz'da tefavvuk etmesi" gayrimüslimlerin yeni yerleşim alanlarında kalmalarına neden olmuştu. Zevklerin, eğlence biçimlerinin değişimi Meşrutiyet'in ilânından beri başlamıştı. Bu değişim Cihan Harbi yıllarında da sürgit devam etmişti.

İstanbul insanı boş zamanını artık farklı şekillerde değerlendirmeye başlamıştı. Adalar'a gidip bir gazinoda fokstrot yapmak mehtap sefasına, otomobil ile gezintiye çıkarak Bebek'e yahut Büyükdere'ye kadar gitmek kayık gezintisine, plajlarda banyo edenleri seyretmek Boğaz'da herhangi bir çayırda ağaçlar altında oturmağa tercih ediliyordu. İnsanlar eğlence örüntüsü açısından Adalar'ı ve Kadıköy'ü Boğaz'a tercih eder olmuşlardı; bu da gayrimüslimlerin Boğaz'a dönmelerini engelleyen başka bir nedendi. Nitekim yolcu sayısında azalış Şirket-i Hayriye için sorun olmuş, yolcu kazanmak için şirket Boğaz'da da "asrî hayatı uyandırmanın mümkün olup olmadığını" araştırır olmuştu.

1913-1923 arası Haliç Şirketi yolcu sayısında da %21,78 düşüş görülmüştü. 1913'te 10.321.141 olan yolcu sayısı 1923'te 8.972.770'e gerilemişti. Karaağaç mezbahasının açılması sonucu Sütlüce iskelesinde %60 artış gözleniyordu. Her gün yüzlerce tüccar, esnaf ve memur Sütlüce iskelesinden gidip gelir olmuştu. Fener ve Kasımpaşa iskelelerinde de artış görülüyordu. Aslında Fener'de Patrikhane'nin nüfuzunun kırılması ve Kasımpaşa'da Bahriye Nezareti'nin lağvedilmesi yolcu adedinin azalmasını gerektirirken tersi bir gelişmeyle karşılaşılmıştı. Belki de kentin çevre kesimlerinde oturanlar ulaşım giderleri nedeniyle görece merkezî bu semtlere taşınmaya başlamışlardı.

Seyr ü Sefain yolcu adedi 1913-1923 arası 9.599.279'dan 9.683.197'ye yükselerek % 0,87 artış kaydetmişti. Bu artış en belirgin şekliyle Adalar-Anadolu hattında görülüyordu. Taşınan yolcu sayısı 1.555.270'den 2.407.651'e çıkmıştı. Diğer bir deyişle %54,81 artış görülmüştü. Kadıköy-Haydarpaşa hattında ise yolcu sayısı %9,43 düşmüştü.

Aynı yıllarda Anadolu Demiryolları yolcularının yarıya yakınını kaybetmişti. 1905'te 1.445.802, 1911'de 2.038.691, 1913'te 2.544.940 olan yolcu sayısı 1923'te 1.367.745'e inmişti. Ancak, bir yıl sonra ücretlerde %32 indirim sonucu % 73,25 artış kaydedilmiş, 2.369.623'e ulaşmıştı. Rumeli yakasında faaliyette bulunan Şark Demiryolları yolcuları da %29,61 düşüşle 1913'te 5.997.740'tan 1923'te 4.221.766'ya inmişti.

Banliyö hatlarında yolcu sayısındaki azalışı Şömendifer İdaresi Komiserliği merkez semtlerde kiralardaki düşüşe yoruyordu. İşgal sona ermiş, yabancılar kenti terk etmişti: "Müttefikin kıt'aatının çekilmesiyle şehirde bedelât-ı icare ucuzladığından ahaliden bir kısmının mevki-i mütecavireden şehre nakl-i mekân etmesi ve bir kısmının da memâlik-i ecnebiyyede ihtiyar-ı ikamet etmek üzere Türkiye'den müfareket etmiş bulunması." İşgal kıt'alarının İstanbul'u terki kiralarda düşüşe neden oluyor ve çevreye dağılmış İstanbul sekenesi tekrar merkeze yöneliyordu.

Tramvay yolcuları 1919'da epey düşüyor; sonra çıkıyordu. 1915'te 30.805.523 yolcu 1924'te % 90,44 artışla 58.665.024'e ulaşacaktı. Tünel yolcuları da 1914'te 8.224.047 iken, Beyoğlu'ndaki sefahat hayatı ve işgal kuvvetlerinin bu semtte mesken edinişi nedenleriyle 1920'de 16.761.596'ya yükseliyor; sonra tekrar düşerek 1924'te 10.893.609 oluyordu.

Kısaca toplu taşımacılıkta genel düşüş İstanbul'da nüfusun harpten öncesine oranla mühim miktarda azalmış olmasından kaynaklanıyordu. Tramvay ve tünel yolcu sayısında artış ise iktisaden fakir düşmüş İstanbul halkının bir kısmının sayfiyelerden şehre inmeğe mecbur olmalarına bağlanıyordu.

İstanbul nüfusunun düştüğünün bir başka kanıtı kentte tüketilen un miktarıydı. Savaş öncesi günlük 5-6

bin çuval un tüketiliyordu. Savaş ve mütareke günleri bu miktar 3-5 bin çuvala inecekti. Bu düşüşte kuşkusuz fakr u zaruretin, kötü beslenme koşullarının rolü vardı. Ancak savaş ertesi durum kısmen düzelecekti; İstanbul'a un gelecek ve normal beslenme koşulları avdet edecekti. Ancak buna rağmen 1923 yılında 3.333, 1924'te 3 bin çuval un tüketilecekti. "Geçen seneden beri İstanbul'dan bir hayli nüfusun taşraya ve mübadele dolayısıyla Yunanistan'a ve memâlik-i ecnebiyeye gittiği" belirtilerek un tüketiminin düşüşü açıklanıyordu. Sayılara bakıldığında 1924 yılında İstanbul un tüketimi on sene öncesine oranla yarı yarıya azalmıştı.

Bu daralma imalathanelerin sayılarında da görülüyordu: Şehremaneti 1919'da yayımladığı istatistik yıllığında, İstanbul'un dokuz belediye dairesinde, boğaca, börek, pasta ve simit fırınları da dahil toplam 469 fırın görülüyordu. 1924'te bu fırınlarının sayısı hemen hemen yarıya inecekti. 1923'te gerek belediye dairelerince, gerekse Ekmekçi Cemiyeti'nce yapılan sayımlarda dokuz belediye dairesinde ekmek üreten 248 fırın görülüyordu.[38]

Görüldüğü gibi insanların yaşamlarıyla ilgili sayılar resmî beyanlara oranla gerçeğe daha yakından ışık tutuyordu. Yine sayılardan hareketle İstanbul'un geçmiş nüfusu üzerine de söz söylemek mümkündü. Tüketilen un miktarı yukarda, 1914-24 arası gözlemlerde bulunulmasına olanak sağlamıştı. Aynı yöntem yüzyıllara da yayılarak sonuca götürebilecek nitelikteydi. Yukarıdaki verileri 17. yüzyılla karşılaştırmak mümkündü. İnalcık'a göre 17. yüzyıl ortalarında İstanbul fırınları günde 250 ton un tüketiyor.[39] Bu yılda 91.250 ton ediyor. 1915'te Anadolu'dan İstanbul'a gelen buğday artı un miktarı 285.988 ton (18.961 vagon). 1916 ve 1917'de 20.000 vagondu. Bir vagon 15 ton olduğuna göre 300.000'er ton buğday ve un ediyordu. Kişi başına ekmek tüketiminin ya da Osmanlı tüketim örüntüsünün 17. yüzyılla 20. yüzyıl başında değişmediği varsayılırsa nüfusun üç kat artmış olması gerekiyordu. Oysa Halil İnalcık, eski yazdıklarında, bırakın 17. yüzyılı 16. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'un nüfusunu 800.000'e kadar yükseltiyordu. Keza, Mantran'ın *Costantinople au temps de Soliman le magnifique et de ses successeurs (XVIe et XVIIe siècle* adlı eserinde 16 yüzyıl ortalarında İstanbul'un nüfusunu, Boğaziçi'ndeki yerleşim alanları hariç, 500.000 dolayında gösteriyordu. Bu sayı 17. yüzyıl ortalarında 600.000'e ulaşıyor, 17. yüzyıl sonlarında, Üsküdar ve Boğaz köyleri dahil 700.000-800.000 oluyordu. Bu sayılara güvenilirse 18 yüzyıl arifesinde Osmanlı payitahtı Eski Dünya'nın en büyük kenti sayılacaktı.

Seyyahların verilerinde daha da abartılıydı: Venedik temsilcisi Alvise Contarini 1640'ta 1.000.000'un üzerinde gösteriyordu. İngiliz seyyah John Sanderson 1593'te yerel kaynaklara dayanarak (local informant) 1.231.207 diyordu. Prof. Lewis, İstanbul *and the Civilization of the Ottoman Empire*'da Kanunî Sultan Süleyman zamanında İstanbul'un nüfusunu en azından yarım milyon olarak alıyordu (at least half a million). İnalcık *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600* adlı eserinde 16. yüzyılın ilk yarısında 400.000 gösteriyordu. İkinci yarısında, Robert Mantran'ın *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siecle*'e dayanarak 800.000'e yükseldiğinin iddia edildiğini kaydediyordu. (it has been claimed that...)

Ünlü tarihçi Fernand Braudel, *Civilisation matérielle, Économie et Capitalisme*'inin ilk cildinde 16. yüzyılda İstanbul'un nüfusunun en azından 400.000 ve şüphesiz (sans doute) 700.000 olduğunu, yine Mantran'ı kaynak göstererek savunuyor. Braudel'e göre İstanbul bugünkü kentsel yeleşim alanlarına benzeyen bir "kent canavarı"ydı (c'est un monstre urbain, comparable, toutes choses égales, aux plus grosses agglomérations d'aujourd'hui). Oysa, yine İnalcık'ın belirttiği 250 ton unu veri kabul edersek ve tüketim örüntüsü veri olarak alınırsa, İstanbul'da 17. yüzyılda olsa olsa 300.000 dolayında kişi yaşadığı ortaya çıkıyor. Yılda 91.250 ton unla ancak bu kadar nüfus beslenebiliyordu.

İstanbul'un nüfusuna bir de nüfus yoğunluğu açısından bakmak gerekiyordu. Mantran'a göre, İstanbul,

38 "İstanbul'un iaşesi", İstanbul Şehremaneti Mecmuası, sene 1, sayı 1, 1 Eylül 1340, s. 4-11.

39 Halil İnalcık, *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600*, London; Weidenfeld and Nicolson, 1973, s. 145.

Eyüp, Galata'nın nüfus yoğunluğu 150-185/hektar ya da km²'ye 15.000-18.500 idi. Oysa, bir buçuk yüzyılı aşkın bir dönemden sonra, 1844'te İstanbul'un yoğunluğu 6859/km² idi. Dikine yerleşimin olmadığı bir ortamda km²'ye 15.000-18.500 gibi yüksek sayıda kişinin iskân edilmesi, o günün kent sağlığı koşulları göz önünde bulundurulursa, hemen hemen olanaksızdı. Nitekim, demograflar tarihçilerden çok farklı rakamlar veriyorlardı. Roger Mols S.J. "Population in Europe 1500-1700" *The Fontana Economic History of Europe*'da[40] 16. yüzyıl başı için İstanbul, Paris ve Napoli'ye 150.000 ila 200.000 arası nüfus öngörüyordu. 16. yüzyıl sonu ile 17. yüzyıl başı için 200.000 ila 400.000 arası kentler İstanbul, Napoli, Paris. 17. yüzyıl sonu 400.000'den fazla kentler Londra, Paris ve İstanbul'du.

İstanbul için demografların verdikleri rakamlar bile abartılı sayılabilirdi. İstanbul'un 19. yüzyılın başlarında 300.000 dolayında bir nüfusu vardı. Kentin daha önceki yüzyıllarda nüfus yitirdiğini gösteren herhangi bir kayıttan söz edilmiyordu. Nüfusu kimi kez yarı yarıya kıran taunun [veba] Osmanlı'ya uğradığını gösteren belge yoktu. İstanbul, aksine, 18. yüzyılda nüfus kazanmışa benziyordu.

Osmanlı, İstanbul'un nüfusunu denetim altında tutmaya çaba sarf etmişti. Dönemin kıt kaynaklarıyla iaşe payitahtın en önemli sorunuydu. Divan kayıtlarında göre 16. yüzyıldan itibaren zaman zaman taşradan nüfus akınının durdurulması, kente kefilsiz adam sokulmaması, işsiz güçsüz ve dilenci taifesinin toplanıp taşraya iadeleri hakkında fermanlara rastlanıyordu. Bu fermanlarda İstanbul'a geleli beş yıl olmayanların memleketlerine geri yollanmaları öngörülüyordu. Belgelerden de anlaşıldığına göre, devlet kentin iaşesini ve inzibatını sağlamak ve göçü önlemek için büyük gayret sarf etmişti.

17. yüzyılda bu akımın biraz azaldığı söyleniyorsa da aynı yüzyılın sonlarına doğru göç yeniden başlamıştı. Özellikle 18. yüzyılda taşradan göç edenlerin hanlarda, hamamlarda, bahçe ve bostanlarda ikamete başlaması, kıtlığa, pahalılığa ve asayişsizliğe neden olmuştu. Birinci Sultan Mahmud'un ilk devirlerinde Kavala Kalesi dizdarına, yani kale kumandanına ve vilayet sakinlerine hitaben yazılan fermanda "hilâfet merkezi olan İstanbul'un çevresinde muhtelif cinste pek çok kimsenin beyhude yere gelip toplandığı, yiyecek ve zahire kıtlığına ve zarurete neden olduğu, bu nedenle taşra vilayetlerinden işlerini yürütmek bahanesiyle toplu bir halde İstanbul'a gelmek isteyenlere mani olunup ancak halkın zarurî ihtiyaçları ve şer'î davaları olduğu vakit her kazadan bir mutemet kimse vekil tayin edilerek gönderilmesi hakkında evvel emirler çıkarılıp herkese tembih edildiği halde etraftan, bilhassa Rumeli'den yine toplu olarak gelmeye başlanması zahire kıtlığı ve halkın sıkıntıya düşmesine yol açtığı, Rumeli'nin ekserî yerlerinden İstanbul'a gelenlerin, geçit yerleri Kavala boğazı olması cihetiyle men edilmeleri ve yollarının kapatılması kolay olduğundan bundan sonra kitle halinde İstanbul'a gelmek üzere Kavala boğazından geçmek isteyenlere izin verilmeyip memleketine iadeleri ve bu mühim emrin icrasında asla müsamaha edilmemesi" kaydediliyor.[41] Bütün bu bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla, 18. yüzyılda göç sürekli gündemde ve İstanbul'un nüfusu artma eğilimi göstermişti. Bu eğileme karşın 1944'te kent nüfusu ancak 350.000'e ulaşmıştı. Böylece geçmiş yıllar için demografların verileri daha sağlıklı gözüküyordu. 16. yüzyılda İstanbul'un nüfusu 200.000. 17. yüzyıl başı 250.000'e ulaştığı varsayılabiliyordu. 19. yüzyıl sonrası nüfusbilim açısından daha güvenilebilir sayılara ulaşılıyordu. Bu sayılar da sorgulanabilirse de şimdilik geçmiş yüzyıllara oranla gerçeğe daha yakın düştükleri söylenebilirdi. 1844'te İstanbul sekenesi 356.653 olduğu ileri sürülüyordu. (Bunun 213.992'si yani %60'ı erkek). Tanzimat yıllarında nüfus hızla artmıştı. Nüfus 1885'te 873.575'e ulaşmıştı. (%58,25 erkek). 1914'te 909.978 olmuş, 1922'de 710.286'ya düşmüştü. 1924'te ise Polis Müdüriyeti kayıtları yarım milyona kadar indiğini söylüyordu. Kentin nüfusu 1927 sayımında 690.857, 1935 sayımında ise 741.148 idi.

---

40 Roger Mols S.J."Population in Europe 1500-1700", *The Fontana Economic History of Europe*, ed: Carlo M. Cipolla, Collins, Fontana Books, 1978, s. 42.

41 Rukiye Bulut,"18. yüzyılda İstanbul nüfusunun artmaması için alınan tedbirler," *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 3, Aralık 1967, s. 30-32.

On Beşinci Yıl Kitabı ve Nüfus İşleri[42]

Bir memleket için en büyük servet ve mesnet hiç şüphesiz nüfusudur. Esasen cemiyetin yüksek menfaatleri arasında nüfusun inkişafına ait olanı mühim bir mevki işgal etmektedir.

Yurdumuzun mesaha-i şathiyesi 772.340 kilometre murabbaı olup 8334 kilometresi göller ve 1170 kilometresini bataklıklar teşkil eylemekte olduğundan toprak kısmı 762.736 kilometre murabbaı bulunmaktadır.

1935 yılı sayımına göre memleketimiz nüfusu 16.200.694 kişi olduğuna nazaran kilometre murabbaına ancak 21,2 isabet etmektedir.

İlk bakışta bu netice şayan-ı memnuniyet gibi görülmekte ise de mücavir memleketler ve bilhassa Balkan devletleri nüfus-ı kesafetiyle mukayese edilirse mümbit ve mahsuldar topraklarımızın daha ne kadar nüfusu beslemeye müsait olduğu tebarüz eder.

Mevcut istatistiklere göre Bulgaristan'da 57,7; Yunanistan'da 49,1; Yugoslavya'da 55,7; Romanya'da 61,7 kişi kilometre murabbaına isabet etmektedir.

Coğrafya ve Beşerî Sermaye

Bir ülke için en büyük servet kuşkusuz nüfustu. Nüfusun gelişimi toplumun yüksek çıkarları arasında önemli bir yer işgal ediyordu. Hatay'ın Cumhuriyet topraklarına katılımı öncesi ülkenin yüzölçümü 772.340 km^2 idi. Bunun 8.334 km^2'si göller ve 1.170 km^2'si bataklıklardan oluşuyordu. Böylece geriye 762.736 km^2 kalıyordu. 1935 yılı sayımına göre ülke nüfusu 16.200.694 kişiydi. Kilometrekareye 21.2 kişi düşüyordu. 1927 sayımında bu miktarın 17, 18 dolayında olduğu düşünülürse önemli bir yol katedildiği görülüyordu. Nitekim o yıllardaki verilere göre nüfus artış oranı bağlamında Türkiye, dünyada Sovyet Rusya'nın ardından ikinci sırada yer alıyordu. Ancak bu nüfus yoğunluğu çevre ülkelerle, özellikle Balkan ülkeleriyle karşılaştırıldığında ülkenin verimli topraklarının daha daha geniş bir nüfusu beslemeye yeteceği gerçeği ortaya çıkıyordu. O günlerdeki istatistiklere göre Bulgaristan'ın nüfus yoğunluğu 57,7, Yugoslavya'nınki 55,7, Romanya'nınki 61.7 kişi idi. Cumhuriyet Halk Partisi 15. Yıl Kitabı'ndan şu satırlar yer alıyordu:

"Bu rakamların ifade ettiği hakikat muvacehesinde nüfusumuzu süratle arttırmak için daha radikal tedbirler almak zaruretinde olduğumuz tezahür eder. Bunun için sıhhî, ziraî ve içtimaî elemanlar hazırlanmakta, şehir, köy, nüfusu da günden güne artmaktadır."

Bu arada nüfus sayımlarının güvenirliği sürekli sorgulanıyordu. Bu bağlamda "gizli nüfus vakaları"ndan söz ediliyordu. Ülkede nüfus kütüklerine yazılmayan değişik türden "vaka"lara rastlanıyordu. Mevcut gizli nüfus vakalarının nüfus kütüklerine geçirilmesinin sağlanması amacıyla 15 Nisan 1934 tarihinde neşredilen gizli nüfusların yazımı hakkındaki 2576 sayılı kanun çıkarılmıştı. Bu kanun mucibince 2.729.980 adet doğum, 1.597.018 adet ölüm, 852.676 adet evlenme vakası tescil edilmişti. Ancak 2576 sayılı kanun usulü dairesinde yetkili evlenme memurları nezdinde tesis edilmiş olan evlenme akitleri ile bu gibi evliliklerden doğan nesebi sahih çocukların ve nüfus kütüklerine işlenmemiş ölümlerin tescilini istihdaf etmekte olup esasen kanun dairesinde akdedilmemiş bulunan evliliklerin nüfus kütüğüne yazılmasına ve bu gibi evlilik halindeki yaşayışlardan doğan

42 *Cumhuriyet Halk Partisi On Beşinci Yıl Kitabı*, s. 57.

çocukların babaları yanına tesciline müsait değildi. Buna çözüm bulmak için 2330 sayılı af kanununun 16'ncı maddesinden yararlanıldı. Söz konusu 16'ncı madde Medenî Kanun'dan önceki evlilik halindeki yaşayışların alelıtlak, Medenî Kanun'dan sonrakilerin ise çocuk doğmuş ve erkek bekâr bulunmuş olmak kaydıyla karı ve koca tescillerine ve çocukların da nesebi sahih olarak babalarına izafe ile kütüklere yazılmasına imkân vermişti. Kanunun belirlediği bir yıllık süre içinde başvuran bu gibi çiftlerden 800.000 evlenme vakası kaydedilmişti. Bunun anlamı şuydu: Evlenme muameleleri güç ve masraflıydı. Bir kanunla muvakkaten bu güçlük ve masraf ortadan kaldırılınca ve nüfus idaresine bir kere müracaat etmekle veya muhtarın tuttuğu deftere adlarını yazdırmakla karı ve kocalıklarını tanıttırmak imkânı ile karşılaşınca 800.000 çift hemen müracaat ederek evliliklerini tesis ettirmişti. Bu evliliklerin tescili her ailenin ortalama iki üç çocuğu olduğuna göre tescil edilen evlenmelerin üç misline yakın miktarda çocukların da nesepleri sahih olarak nüfus kütüklerinde babaları hanesinde kaydedilmek imkânını vermişti.[43]

Gizli Nüfus Vak'aları[44]

Memleketimizde nüfus kütüklerine yazılmayan muhtelif neviden birçok nüfus vak'aları vardır. Mevcut gizli nüfus vak'alarının nüfus kütüklerine geçirilmesinin temini maksadıyla 15 Nisan 1934 tarihinde neşredilen gizli nüfusların yazımı hakkındaki 2576 sayılı kanun mucibince 2.729.980 adet doğum, 1.597.018 adet ölüm, 852.676 adet evlenme vak'ası tescil edilmiştir. Ancak 2576 sayılı kanun usulü dairesinde salahiyetli evlenme memurları nezdinde tesis edilmiş olan evlenme akitleri ile bu gibi evliliklerden doğan nesebi sahih çocukların ve nüfus kütüklerine işlenmemiş ölümlerin tescilini istihdaf etmekte olup esasen kanun dairesinde akdedilmemiş bulunan evliliklerin nüfus kütüğüne yazılmasına ve bu gibi evlilik halindeki yaşayışlardan doğan çocukların babaları yanına tesciline müsait olmadığından bu hususta 2330 sayılı af kanununun 16'ncı maddesinden istifade edilmiştir. Malumdur ki mezkûr 16'ncı madde Kanun-ı Medenî'den önceki evlilik halindeki yaşayışların alelıtlak, Kanun-ı Medenî'den sonrakilerin ise çocuk doğmuş ve erkek bekâr bulunmuş olmak kaydıyla karı ve koca tescillerine ve çocukların da nesebi sahih olarak babalarına izafe ile kütüklere yazılmasına imkân vermekte idi. Kanunun tayin ettiği bir sene müddet içinde müracaat eden bu gibi çiftlerden 800.000 evlenme vak'ası kaydedilmiştir ki bunun manası şudur:

Evlenme muameleleri güç ve masraflıdır. Bir kanunla muvakkaten bu güçlük ve masraf ortadan kaldırılınca ve nüfus idaresine bir kere müracaat etmekle veya muhtarın tuttuğu deftere adlarını yazdırmakla karı ve kocalıklarını tanıttırmak imkânı ile karşılaşınca 800.000 çift hemen müracaat ederek evliliklerini tesis ettirmiştir.

Bu evliliklerin tescili her ailenin vasatî iki üç çocuğu olduğuna göre tescil edilen evlenmelerin üç misline yakın miktarda çocukların da nesepleri sahih olarak nüfus kütüklerinde babaları hanesinde kaydedilmek imkânını vermiştir.

43 *Cumhuriyet Halk Partisi On Beşinci Yıl Kitabı*, s. 94-95.

44 *Cumhuriyet Halk Partisi On Beşinci Yıl Kitabı*, s. 94-95.

İsmet Paşa ve İlk Nüfus Sayımı 1927 [45]

İsmet Paşa Hazretleri'nin 18 Teşrin-i evvel 1927'deki umumî tahrir-i nüfus münasebetiyle yapılan bir içtimada irat buyurdukları nutuk:

Bu içtimaa riyaseti kabul ederken hükümetin tahrir-i nüfusa verdiği ehemmiyeti bütün teşkilâtın, bütün memurlarımızın, bu işe en samimi ve en kuvvetli muavenet ve iştiraklerini ibzal eylemeleri arzusunu izhar etmek isterim. Merkezî İstatistik Dairesi Umum Müdürü Mösyö Kamil Jakar şimdi burada tahrir-i nüfusun faide ve ehemmiyeti ve tatbik edilecek usullerini izah eyleyecektir. Sözü kendisine terk etmeden evvel tahrir-i nüfus işini Dahiliye Vekâleti'yle beraber ihzar ve idare edecek olan Merkezî İstatistik Dairesi'nden bahsetmek isterim. Daire 22 Nisan 1926 tarihli kararname ile ihdas olunmuş ve bütçe kanununa tevfikan geçen eylül bidayetinde faaliyete başlamıştır. Dairenin maksad-ı tesisi halen elimizde bulunan istatistikleri ıslâh ve mevcut olmayanları tanzim ve bilhassa sair her nev'î istatistiklerin en esaslı mesnedi ve vasıta-i ifadesi ve mukayesesi olan sahih ve tam nüfus istatistikleri vücuda getirmektir.

Daire aynı zamanda muhtelif vekâletlerin istatistik şubeleri tarafından tanzim edilen istatistikleri kontrol ederek bunların mümkün olduğu kadar müfit ve sahih bir şekle ircaını hadim usulleri telkin vazifesiyle de mükelleftir. Daire kezalik mevcut usullerdeki vahdeti, amelî ve fennî bir esas temini suretiyle idarî istatistiklerin yegâne merkez-i idaresi şekline girmek gayesindedir.

Memur yetiştirdiği nispette daire bilahare ehemmiyet-i mahsusa ve şamileyi haiz istatistiklerle faide ve ehemmiyetleri sair devairin saha-i faaliyetine çıkmayan veya teknik müşkülat arz eden istatistikleri bizzat yapacaktır. Bu suretle hemen muhtelif devairin ihsaî işinde görülen dağınıklık yerine istatistik yapmak için lâzım gelen evsaf-ı mahsusayı tecrübe ve tetkik ile elde etmiş mütehassıs memurinden müteşekkil bir dairenin mesaisi kaim olacaktır. Çünkü muhterem bir heyet huzurunda devlet mesaisinin temas ettiği her husus hakkında doğru ve yazılı malumat-ı ihsaiyeye malik olmanın zaruret ve ehemmiyetini arza lüzum görmem. Bu ihtiyacı her gün şiddetle hissediyoruz. Fakat nazar-ı itibara almalıdır ki ekseriyetle kendilerinden istenilen malumattan bi-haber ve bu işe vukufu az kimseler tarafından bilâ-tetkik doldurulan her cetvel istatistik değildir. Böyle cetvellerde başlıca iki mühim vasıf noksandır. Evvelemirde hakikatı ifade etmezler. Tamamen kabil-i istifade bir halde değildirler. Çünkü tahlil edildikleri zaman aradığımız netayiç ve hakayıkı ifade etmekten uzaktırlar ve bilakis bizi şüphe ve muğlâkiyete düşürürler. Merkezî İstatistik Dairesi'nin vücudu sade iyi istatistikler yapmak için değil, aynı zamanda mevcut olanlardan azamî istifadeyi temin etmek için de pek zarurîdir. İşte bütün bu mühim nukattan ilham alarak Merkezî İstatistik Dairesi, hadisat-ı içtimaîyenin hakikî bir rasathanesi olacak ve nüfusun şerait-i iktisadîye ve maneviyesiyle memleketin vaziyeti ve menafi-i umumiyesine hadim teşkilât ve tesisatın netayici hakkında hükümeti tenvir etmek için onun emrine daima amade bulunacaktır.

Temenni ederim ki dairenin ilk defa deruhte ettiği tahrir-i nüfus işi Dahiliye Vekâleti'tin bütün devairin ve bütün halkımızın müzaheretiyle tam bir muvaffakıyetle neticelensin.

45 *İsmet Paşanın Siyasî ve İçtimaî Nutukları 1920-1933*, Ankara: Başvekâlet Matbaası, 1933, 134-136

Memleketimizin sıhhatını korumak ve takviye etmek, ölümü azaltmak, nüfusu çoğaltmak, bulaşıcı ve salgın hastalıkların tahribine karşı koymak ve bu suretle millet fertlerinin dinç ve çalışmaya kabiliyetli sıhhatli vücutlar halinde yetişmesini temin etmeliyiz.

M. Kemal Atatürk, 1 Mart 1922

Cumhuriyet öncesi sağlık hizmetleri uzun süre düzenli biri mevzuattan yoksundu. Padişah fermanı, hekimbaşı emri ve nihayet Meclis-i Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye diye bilinen kuruluşun kararlarıyla yürütüldüğü yönetim dönemi 1870 yılına kadar sürmüştü. 1870 yılında, halka hizmet amacını güden ve örgütsel yapıyı öngören ilk sağlık mevzuatı, İdare-i Umumiye-i Tıbbiye Nizamnamesi uygulamaya konuldu. Bu nizamnameye göre maaşları ilgili belediyeler tarafından ödenmek üzere memleket tabiplikleri kuruluyor ve haftada iki gün halka ücretsiz poliklinik hizmeti veriliyordu. Meclis-i Umur-u Tıbbiye-i Mülkiye, 1912 yılında çıkarılan bir kanunla Dahiliye Nezareti'ne bağlı Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi oldu. Yine aynı kanun çerçevesinde çıkarılan bir tüzükle, vilâyetlerde Sağlık Müdürlükleri ve kazalarda Hükümet Tabiplikleri Teşkilâtı kuruldu ve yönetimlerinden adı geçen müdüriyet sorumlu kılındı. Ayrıca bu tüzükte sağlık müdürleri ve hükümet tabiplerinin görevleri sıralanmıştı. Bulaşıcı ve sosyal hastalıklar mücadelesi, çocuk ölümlerine yol açan nedenlerin ortadan kaldırılması, sağlığa aykırı kuruluşların denetimi, besin hijyeni, okul ve işçi sağlığı bu görevler arasında yer alıyordu. Böyle bir örgütlenme, uzun süre kâğıt üzerinde kalmış olsa bile, o gün için çağdaş bir sağlık hizmeti olarak nitelenebilirdi.

Millî Mücadele sürecini başlatan TBMM'nin ilk aldığı kararlardan biri 3 Mayıs 1920 tarihinde Sıhhiye ve İçtimaî Muavenet Vekâleti'ni kurmak olmuştu. O günlerde dünyanın pek az ülkesinde sağlık hizmetlerinin ayrı bir bakanlık tarafından yürütüldüğü göz önüne alındığında Ankara'nın ne derece ileri görüşlü olduğu görülüyordu. Cumhuriyet hükümetleri, çöken imparatorluğun kalıntıları altında tükenmiş beşerî sermayeyi kurtarmak için büyük çaba harcayacaktı.

Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti

Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin ilk vekili Dr. Adnan Adıvar oldu. Vekil yanına aldığı bir kâtip ve bir sağlık memuru ile Ankara Vilayet Konağı'nın bir odasında göreve başladı. Meclis'ce kabul edilen bütçe tasarısında eski il sağlık müdürlükleri, hükümet hekimleri, belediye ve karantina hekimlikleri, sağlık memurlukları aynen alıkondu; merkezde sağlık, sicil ve muhasebe daireleri ile evrak kalemi kuruldu. Vekâletin adı 1929'da Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti oldu. 1930'da çıkarılan Umumî Hıfzıssıhha Kanunu ve 9 Haziran 1936'da yayımlanan 3017 sayılı Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti Kanunu ile bakanlığın görevleri, merkez ve taşra örgütü yeniden düzenlendi.

Erken Cumhuriyet döneminde sağlık dendiğinde ilk akla gelen isim Dr. Refik Saydam oldu. 19 Mayıs'ta Mustafa Kemal'le birlikte Samsun'a çıkan Dr. Refik Saydam'ın Türkiye'de sağlık hizmetlerinin örgütlenmesinde büyük emeği geçti. Bu dönemde Hükümet Tabipliği-Sağlık Müdürlüğü örgütü temel ünite kabul edilerek sağlık hizmetlerinin bütün ülkeye yayılmasına başlanmıştı. Ayrıca var olan hastanelere yenileri eklendi, kapasiteleri

arttırıldı, kırsal kesimdeki tıbbi bakım hizmetlerinin gezici hekimler ve sağlık memurları tarafından yürütülmesi öngörüldü.

Türkiye'de sağlık memurlarının belirli bir öğrenim görerek yetişmesi Dr. Besim Ömer Paşa'nın Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye Reisi olduğu 1910 yılında bir okulun açılması ile başlamıştı. Cumhuriyet döneminde ise sağlık ve sosyal işlerde hükümet hekimlerine yardım etmek ve özellikle bulaşıcı hastalık savaşında hekimin göstereceği gibi çalışmak, aşı ve benzerlerini uygulamakla görevli küçük sıhhat memurları yetiştirmek üzere biri Sivas'ta elli öğrencilik yatılı, diğeri İstanbul'da yatısız iki Küçük Sıhhat Memurları Mektebi açıldı. Bu okullar ilk mezunlarını 1926 yılında verdiler. Sivas'taki okul, binalarının yetersizliği nedeniyle 1932'de Çorum'a taşında ve burada eski tarım okulu binasında yatılı olarak görevini sürdürdü. 1941 yılında Çorum'daki okul, İstanbul'da Küçük Sıhhat Memurları Mektebi'ne aktarıldı. İstanbul ve Çorum okulları, 1933-1941 yılları arasında 468 sağlık memuru yetiştirdiler.

İstanbul'daki Küçük Sıhhat Memurları Mektebi'ni 1942-1945 yılları arasında 132 sağlık memuru bitirdi. Böylece 1926-1945 yılları arasında 905 sağlık memuru yetişmiş oldu. Bu kadar az sayıda personelle kırsal bölgelerin giderek artan ihtiyacını karşılamak bir yana, kent ve kasabalardaki sağlık memurluğu kadroları bile doldurulamıyordu. Bu nedenle, sıhhiye astsubay okulu mezunlarının da benzer öğrenim yaptıkları gerekçesiyle sağlık memuru olarak görevlendirilebilecekleri öngörüldü.

Sağlık memuru sayısını arttırmak amacıyla 1945-46 ders yılında Ankara ve Sivas'ta iki okul daha açıldı. Bu okullara Sağlık Komiserleri Okulu adı verildi. 1946'da Behçet Uz Sağlık Bakanı olunca bu okulların adı Sağlık Memurları Okulu olarak değiştirildi.

1926 yılında çıkarılan bir kanunla özel idare ve belediyelerde çalışan sağlık personelinin atama ve terfileri bakanlık çatısı altında toplanarak kamu kesiminde çalışan tüm sağlık personelinin yönetimi tek elde toplandı. Güçlü bir merkez yönetim dönemi başladı. Ülkenin sağlık koşullarını düzeltmek ve toplumun sağlığına zarar veren bütün hastalık ve diğer zararlı etkenlerle savaşmak ve gelecek kuşakların sağlıklı olarak yetişmesini sağlamak, halka tıbbî ve sosyal yardımda bulunmak bir devlet hizmeti olarak kabul edilmiş, bütün sağlık ve sosyal yardım hizmetlerinin sorumlusu ve denetleyicisi ise Sağlık Bakanlığı olmuştu.

Cumhuriyet hükümetlerinin sağlık alanında temel sorunlarından biri sektör için insan gücünü oluşturmaktı. Bu amaçla bir dizi önlem alındı. Tıp Fakültesi mezunları için Mecburî Hizmet Kanunu çıkarıldı. Yatılı Tıp Talebe Yurtları açıldı. Sağlık memurları yetiştirildi. 1925 yılında ilk Hemşire Okulu'na öğrenci alındı. Sonraları Kızılay Özel Hemşirelik Lisesi diye bilenen okulun açılışında Türkiye'de hemşirelik eğitim, uygulama ve araştırmalarında öncülük yapmış, ulusal ve uluslararası düzeyde saygınlık kazanmış Besim Ömer Paşa'nın büyük katkıları oldu. İlk kez Şubat 1925'te 16 öğrenci ile öğrenime açılın bu okulun eğitim programı, ilkokuldan sonra 2 yıl 3 ay olarak saptandı. Okul müdürlüğüne Dr. Ömer Lütfi Eti getirildi. 1934 yılına kadar Alman ve Avusturyalı hemşirelerden hemşirelik tekniği konusunda yararlanıldı. Bu tarihten sonra okulun yönetimi zaman zaman yabancı hemşirelerce yürütülmüşse de yönetim ve eğitim genellikle Türk hemşirelerce yerine getirildi. 1941-1945 yılları arasında üniformada kullanılan başörtüsü yerine, bir yenilik ve çağdaşlık göstergesi olarak şapka kullanılması kararlaştırıldı.

Türk Hemşireler Derneği ilk kez Türk Hastabakıcılar Cemiyeti adı altında 23 Ağustos 1933'te, Prof. Dr. Besim Ömer Paşa'nın önerisi üzerine, İstanbul'da kuruldu. İlk başkanı diplomalı hastabakıcı Safiye Hüseyin Elbi idi. Yönetimi daha sonraları okul mezunu hemşirelere devredilen bu dernek 12 Temmuz 1943'te İstanbul, Eminönü Halkevi'nde ilk genel kurulunu yaparak yönetimini seçti. Başkanlığa Esma Deniz getirildi ve ilk tüzüğü hazırlandı. Dernek 13 Haziran 1949 yılında Uluslararası Hemşireler Birliği'ne (ICN) üye oldu ve 1955 ICN Başkanlar Toplantısı'nın ülkemizde yapılmasını sağladı.

Böylece Cumhuriyet tıp tarihi için önemli bir kırılma noktası olan 1946 Millî Sağlık Planı'nın hazırlanmasına kadar ülke küçümsenmeyecek atılımlara sahne oldu. Amacı koruyucu hekimlik hizmetlerini yayarak personelin ülke yüzeyine dağılımını sağlamak olan bu plan, o güne kadar daha çok şehirlilerin ve kısmen kasabalıların yararlandığı sağlık hizmetlerini örgütlü olarak ilk kez köye götürmeyi öngörmekteydi.

İkinci Dünya Savaşı ertesi halk sağlığı alanında önemli gelişmeler izlendi. İşçi Sigortaları Kurumu'nun kurulması ve çalışan bir kısım halkın, sağlığının sigorta edilmesi olanağının sağlanması 1945 yılında kabul edilen 4792 sayılı kanunla gerçekleştirilmişti. 1953 yılında Özel İdare Hastaneleri devletleştirilmiş ve hasta tedavisi bir devlet hizmeti olarak kabul edilmişti. Bu karar halkın devlet olanaklarından yararlanmasına, tıbbî bakım niteliğinin yükselmesine, tedavi ve koruyucu sağlık hizmetlerinin bir arada yürütülmesine zemin hazırlamış oluyordu.

60'lı yıllarda sağlık hizmetlerinde yeni bir evre başlayacak, beş yıllık kalkınma planlarında sağlık yönetiminin temel ilkesinin halkın sağlık düzeninin yükseltilmesi olacaktı. Tedavi hekimliği hizmetlerinin koruyucu hekimlik çalışmalarını tamamlayan bir unsur olarak ele alınması ve tıbbî bakım hususunda, az sayıda nüfusun yararlanabildiği pahalı bir hizmet olan hastanecilik yerine, evde ve ayakta tedaviyi sağlayan ve küçük topluluklara kadar yayılan bir sağlık teşkilâtının kurulması gerekli görülmüştü. 5 Ocak 1961 tarihinde çıkarılan "Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Kanunu", Anayasa'nın ve Kalkınma Planı'nın amaçlarına ulaşmak için ülkede sağlık hizmetlerinin yeniden örgütlenmesi gerektiği görüşünü gündeme getirmişti. Bu yeni örgütlenmenin temelinde; vatandaşların sağlık hizmetinden eşit şekilde faydalanmaları, kamu sektöründe sağlık hizmetlerinin tek elden yürütülmesi, tedavi ve koruyucu hekimlik kurumlarının birbirlerini tamamlayan unsurlar haline gelmesi gibi temel ilkeler bulunmaktaydı. Kuruluş ve işleyişleri bakımından sosyalleştirilmiş sağlık hizmetleri ise şu özellikleri taşımaktaydı: "Sağlık örgütlerinde temel ünite Sağlık Ocakları'dır. İş saatlerinde ocakta muayene ve hayatî ilaçlar parasızdır. Diğer gerekli ilaçların bedelini hasta ödeyecektir. Sağlık Ocakları'nın hasta tedavi hizmetleri devlet hastaneleri tarafından desteklenir. Sağlık örgütleri il içinde bir bütündür. Sağlık Müdürü sağlık teşkilâtının âmiridir." Sosyalleştirilmiş sağlık hizmetlerinin uygulanmasına Bakanlar Kurulu kararıyla 1963 yılında Muş ilinde başlanılmıştı ve hizmet giderek yurt geneline yayılmıştı.

Teşkilât-ı sıhhiyemizde memleketin ihtiyacatına mutabık isabet ve gayret meşhuttur. Hükümet-i Cumhuriye'nin başlı başına bir esas olarak muvaffakıyetle takip eylediği sıhhat mücadelesine gittikçe vesaitini arttıran bir vüs'atle devam olunmak lâzımdır ve mühimdir.

M. Kemal Atatürk 1 Kasım 1925

Cumhuriyet'in Kuruluş Dönemi (1920-1923)

Milli Mücadele yıllarında sağlık alanında gerçekleştirilen ilk kurumsal düzenleme Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'ni on yılı aşkın bir savaş döneminin neden olduğu derin yaraların sarılma evresi bekliyordu.[46] Cumhuriyet tabebeti işte bu vekâletle yola çıktı. Ülke tabipleri bundan böyle beşerî sermayenin geleceği konusunda söz sahibi oldular.[47] Mazhar Osman'ın kaleme aldığı bir yazıda vekâletin kuruluşunun gerekliliği ve önemi şu satırlarla vurgulanmıştı.

46 Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun, *Düstur*, 3. Tertip, cilt 1-4, s. 6.

47 "İkinci Milli Tıp Kongresi", *Ayın Tarihi*, no 43, cilt 14, 1927, s. 2580.

"Cumhuriyet halkın sağlığına çok önem verdiği için kabinesinde Sıhhat Vekâleti'ne yer verdi. Bağımsız olarak sadece ülkenin sağlığıyla meşgul olan bir idare; dışarıdan hastalık sokmayan, içeride hastalıkları şuurla söndüren, doğanları çoğaltmaya, yaşatmaya çalışan, insanları hastalıksız ve mes'ut etmek isteyen, hastaları en insanî bir tarzda koruyan ve iyi etmeye çalışan bir vekâlet... hayatın ve halkın kıymetini bilen bir hükümet böyle olur. Bu sene Avrupa seyahatimizde İtalya'da, Fransa'da, Almanya'da, İngiltere'de sıhhî teşkilâtımızdan ve muvaffakıyetimizden göğsüm kabararak bahsettikçe karşımdakilerin hayretkâr takdirlerine şahit oluyordum. Medenîyetin göstergesi dört büyük devletin doktorlarına sıhhî teşkilâtımızla öğünmek zevkini veren Cumhuriyet'in feyzidir. Bir hükümetin en büyük serveti halkıdır. Halkı ne kadar sağlam olursa o hükümet o kadar kuvvetlidir. Çalışan kolları ne kadar çok olursa o hükümet o kadar zengindir. Yaşayan adam ekmek ve iş ister, sağlam kolu varsa nasıl olsa bir iş bulur. Fakat hasta ise hükümete yüktür. Hükümet onu bir karşılık beklemeksizin besleyecek, bakacaktır. Kimseye yük olmamak da bir fazilettir. Hükümet en kıymetli sermayesini muhafaza etmek, onu atıl ve muzur hale getirmemek ve çoğaltmak ister. İşte bu himmet Sıhhiye Vekâleti'nden bekleniyor. Yeni teşekkül eden bu vekâlet dört beş senede pek çok iş yapmıştır:

1- Şimdiye kadar hekimlerin elinde icraat kuvveti yoktu. Reçetesini eczacı yaptığı gibi bitmez tükenmez raporlarını, temennilerini hekimliğe vukufu olmayan bir dahiliye nazırı veya şehremini yapardı. Bugün sıhhiye vekili bir doktordur, doktorlar arasında zekâsıyla, idarî gücüyle, görgüsüyle, sıhhî bilgisiyle tanınmış, tıp mektebinde yüksek bir eğitim gördükten, en mükemmel kliniklerde staj yaptıktan ve asistanlık ettikten, Avrupa'nın muazzam akademilerinde geliştikten sonra, en küçük rütbe ile işe başlamış, pek çetin zamanlarda hizmet etmiş, kendini büyüğüne takdir ettirmiş, küçüğüne sevdirmiş bir zattır. Sıhhiye Vekâleti erkânı da hep böyle anavatanında doğmuş yetişmiş Fransalarda, Almanyalarda, Amerikalarda olgunlaşmış irfanı yüksek kimselerdir. Bugün herkes emin olmalıdır ki kendi sıhhatini düşünen, hayatlarını, kemallerini buna adamış, gerçekten işin erbabı bir ilmî topluluk vardır. Bütün hekimler onların eli ve ayağı, şuurlu ve dirayetli âletleridir. Türk memleketi sıhhîteşkilâtlarıyla ve hekimleriyle iftihar edebilir.

2- Sıhhiye Vekâleti teşekkül eder etmez vatanın her köşesini nimet-i tıptan yararlandırmayı mefkûre edindi. Mecburî hizmeti gerçekleştirdi. Altı yüz senedir hekim yüzü görmeyen, hekimliğin ne olduğunu bilmeyen Anadolu'nun ücra yerlerine hekim gönderdi. Şimdiye kadar fakülte kâfi miktarda doktor yetiştiremediği için genç ve yaşlı her kuvvetten yararlandı. İlk adımda halka canlarını koruyan bir hükümet dünyaya geldiği hissini verdi. Bir memlekete hekim kadar lüzumlu nimet olur mu? Avrupa bugüne kadar hangi memleketi teshir etmek istemişse önce oraya hekim göndermiş, hastalarına, zayıflarına yardım ederek yerli halkın teveccühünü kazanmıştır. Hekimlik kadar bir devleti propaganda eden hiçbir meslek olamaz. Gürültülü nutuklarla, dinden ve imandan riyâkârane bahsetmekle değil, cidden müsbet iyilik ederek, minnet kazanarak... bir hastayı iyi eden, bir mustaribi teselli eden hekim kalbe o kadar nüfuz eder ki...

İşte ilk defa dört-beş yüz kaza halkı senelerden beri vergi verdiği, emriyle öldüğü hükümetten hakiki bir şefkat gördü.

3- Sıhhiye Vekâleti eczaneler konusunda da aynı usule riayet etti. Ticaret maksadıyla ancak birkaç şehirde toplanan eczanelerin birçoğunu kapattı, 'biraz da oralara efendiler' diye vatanın şimdiye kadar eczane görmeyen köşelerini gösterdi.

4- Memleketin hekime ihtiyacını gördüğü için tıp talebe yurdu diye bir pansiyon açtı. İsteyen gençleri oraya aldı, besledi, giydirdi ve okuttu ve onlardan askerî doktorlarda olduğu gibi bir müddet mecburî hizmet istedi. Bu suretle tıp, hem zengin evlatlarına münhasır kalmadı, hem de hekim olmak isteyen gençler arttı.

5- Kadın ebeler, leyli bir yurtta bir disiplin altında yetiştirilmeye başlandı. Tahsil ve terbiye görmüş genç hanımlar, nazarî ve ilmî ebelik öğrenerek itimat edilecek hale geldikten sonra taşraya gönderildiler.

6- Sıhhiye Vekâleti dişçiliğe önem verdi, pratik dişçileri de imtihandan geçirdikten sonra sanatlarını yapmalarına izin verdi.

7- Doktorları büyük bir disiplin altına aldı. İhtisas usulünü getirdi.

8- Sanat icra eden hekimleri bir arada bulundurmak için etibba odaları açtı.

9- Yeni müesseseler açtı. Ankara'daki Hıfzıssıhha Müessesesi Cumhuriyet'in bir sıhhiye abidesidir. Ayrıca İstanbul'da Emrâz-ı Akliye ve Asabiye Müessesi açarak ülkenin asabî ve aklî hastalıkları için mütehassıs yetiştirdi. Ayrıca İzmir'de Sağır ve Dilsiz Mektebi'ni açtı."[48]

Yukarıda belirttiğimiz gibi ilk Sıhhat Vekili Dr. Adnan (Adıvar)'dı. Önceki kanun ve nizamnameler gözden geçirilmiş, ilk bütçe tasarısında Merkez'de Hıfzıssıhha ve Sicil Dairesi ile Evrak Kalemi kabul edilmişti. Taşra örgütünde ise, eski Sıhhat Müdürlükleri ile Küçük Sıhhiye Memurlukları aynen korunmuştu. Bu arada Âli Meclis-i Sıhhî kaldırıldı. Kuduz Tedavi Müessesesi, Aşıevi ve Bakteriyoloji Laboratuvarı'nın kurulmasına karar verildi. Yine bu devrede Burgaz Adası'nda vereme yakalanmış hastalar için bir sanatoryum açıldı. İtalya'dan çiçek aşısı getirildi.

1929 ve 1938 yıllarında İran'dan gelen mülteciler arasında görülen çiçek vakaları ülkenin bazı bölgelerinde salgınlara neden olmuştu. Hastalığın görüldüğü bölgelerde alınan tedbirlerle bu salgınların genişlemesi önlendi. Daha geniş bir çiçek salgını 1942-44 yıllarında görüldü. Salgın, hastalığın devamlı bulunduğu Suriye ve Irak'tan gelerek Mardin ilinin Midyat ilçesinde görüldü ve savaş yıllarının özel durumunun da etkisiyle buradan bütün yurda yayıldı. Durumun ciddiyeti göz önüne alınarak çok geniş bir mücadele ile genel aşı uygulanmasına girişildi. Bir taraftan yerel sağlık örgütleri diğer taraftan bulaşıcı hastalıklarla savaş ekipleri ve bunların yanı sıra ehliyetli kimseler arasından seçilen ücretli personelin katılımıyla bütün yurtta kontrollü çiçek aşısı uygulamasına başlandı. 10.359 kişinin hastalanmasına ve 2232 kişinin ölmesine neden olan salgın, aşı uygulaması ve diğer koruyucu tedbirler sonucu 1944 yılı sonunda tamamen durduruldu.

Bu arada içki yasağı gündeme geldi. Vekâletçe hazırlanan "İspirto ve İspirtolu İçkiler Nizamnamesi" uygulamaya kondu. Ancak Dr. Adnan (Adıvar)'ın vekillik görevi kısa sürdü. 10 Mart 1921'de Mustafa Kemal'le birlikte Samsun'a çıkan Dr. Refik (Saydam) görevi devraldı. Dr. Refik (Saydam)'la birlikte Vekâletin uğraş alanı genişletildi. 5 Haziran 1921 tarihli bir nizamname ile göçmen işleri Dahiliye Vekâleti'nden alınarak, Sıhhat Vekâleti'ne verildi. Vekâlet bünyesinde "Muhacirin Müdürlüğü" kuruldu. Balkan Savaşı'ndan beri süregelen, daha sonra da düşman işgaline uğrayan bölgelerdeki göçmen ve mültecilerin yerleştirilme ve barındırılmaları zamanın en önemli sorunlarından biriydi. Yine vekâlet bünyesinde "İstatistik ve Neşriyat Müdürlüğü" açıldı.

Milli Mücadele ortamında vekâlet üst yönetiminde bir kez daha değişiklik oldu. 1923 yılı başlarında Muavenet-i İçtimaiye Şubesi'nin görev kapsamı genişletilerek ismi "Muavenet-i İçtiamiye ve Dârü'l-Eytamlar Umum Müdürlüğü" oldu. Bu arada yetim kalan çocuklar için Dârü'l-Eytamlar (Öksüz Yurtları) açıldı. Bunların sayısı bir aralık 62'ye yükseldi. Yine aynı dönemde Himaye-i Etfal Cemiyeti kuruldu ve başına Dr. Fuat (Umay) geçirildi.

Cumhuriyet'in Sağlık Politikası

1923'e kadar olan sürecin koşulları içinde yürütülen vekâlet çalışmaları, Büyük Zafer sonrası 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet kurulduktan sonra köklü dönüşümler gördü; yeni bir statü ve güçlü bir hizmet alanı içinde merkez ve taşra örgütü gelişmeye başladı. Uzun savaş yıllarından sonra yaşanılan sefalet, yokluk ve bunların doğal sonucu olarak genel sağlığı tehdit eden hastalıklar, bakımsızlık ve bilgisizliğin savaşlar nedeniyle de azalan

48 Mazhar Osman Uzman,"Nüfus Bereketi Arefesindeyiz-Cumhuriyet'in Halkın Sıhhatine Hizmeti II" *Sıhhî Sahifalar*, no 3, 1930, s. 33-37.

nüfus üzerindeki olumsuz etkileri, ıssız ve harap yerleşim bölgeleri, doğumda çocuk ölümleri, sıtma, verem, trahom, frengi gibi bir türlü önlenemeyen bulaşıcı hastalıklar üstesinden en kısa zamanda gelinmesi gereken sorunlardı.[49]

Sıhhat Vekili Dr. Refik (Saydam) bakanlık görevinde en uzun kalan vekil olarak tarihe geçti. 14 yıl 5 ay 22 gün bu görevi sürdürdü. Aynı zamanda ilk sağlık programını da hazırlamıştı. 1925 yılında hazırlanan bu çalışma programında yapılması gereken işler şöyle sıralanıyordu:

"Devlet Sağlık Örgütünü genişleterek köye kadar götürmek, sağlık personeli yetiştirmek, numune hastaneleriyle, doğumevleri ve çocuk bakımevleri açmak, halk sağlığı bakımından önemli olan sıtma, verem, frengi, kuduz gibi hastalıklarla savaşmak ve sağlıkla ilgili kanunlar yapmak, ayrıca bunlara ek olarak Ankara'da bir 'Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi' ile 'Hıfzıssıhha Okulu' kurmak."[50]

Millî Müdafaa Teşkilâtı'na ait olanlar dışında tüm sağlık ve sosyal yardım işlerinin sorumlusu ve denetleyicisi Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti'ydi. Hudut ve sahillerin sağlık denetimi ya da karantina Osmanlı döneminde yabancılarla birlikte sırasıyla Meclis-i Kebir-i Umur-ı Sıhhıye, Hudut Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi ve Beynelmüttefikin Sıhhî Kontrol İdaresi'nce yürütüldü. Lozan Antlaşması'yla bu tür uluslararası düzenlemelere son verildi. İstanbul Limanı ve Boğazlar Sıhhiye Müdüriyeti kuruldu. 1924'te Anadolu sahillerindeki karantina idareleri de aynı müdüriyete bağlandı. Karantina hizmetlerinin son kertede Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti bünyesindeki Hudut ve Sahiller Sağlık Genel Müdürlüğü adlı karma bütçeli kuruluş üstlendi.[51]

Karantina

1925 yılında öğretim kurumu olarak; İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi, Gülhane Tababet-i Askeriye Tatbikat Mektebi ve Seririyâtı, İstanbul'da Eczacı Mektebi ve Dişçi Mektebi, yine 1912'de İstanbul'da kurulan Küçük Sıhhiye Memurları Mektebi ile 1925'te açılan Kızılay Hastabakıcı Mektebi vardı. 1925 aynı zamanda Cumhuriyet'in tıp kongrelerin ilkine sahne oldu. Yine 1925 yılında on kadar tıp dergisi yayımlanıyordu. Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'ne bağlı olarak on devlet hastanesi, bir göğüs hastalıkları, bir ruh ve sinir hastalıkları, iki trahom ve üç kuduz hastanesi olmak üzere toplam 2755 yatağa sahip on yedi hastane vardı.

Uzun yıllar süren savaşların ülke nüfusu üzerindeki olumsuz etkilerini ivedilikle gidermek, yeni rejimin üzerinde en fazla durduğu konulardan birisiydi. Ülkenin o günkü koşullarında nüfusun önemi ve çoğaltılması için gerekli önlemlerin neler olması gerektiği basında da sık sık ele alınıyor, bu konuda çeşitli görüşler dile getiriliyordu. Halk sağlığı öncelikli bir konuydu. Kurulan vekâletle bu konuda önemli adımlar atıldığını belirten Dr. Mazhar Osman (Uzman) görüşlerini şöyle açıklıyordu:

"Bir ülkeyi zenginleştiren, refaha ulaştıran ve savunan, halkıdır. Halk, hükümetin en büyük sermayesi sayılır. Her insan iki kolu ve kafasıyla genel sermayeyi arttırmaya, devleti zengin etmeye çalışır. Ancak bu makinenin değeri sağlığına bağlıdır. Hasta insan, aksine insanlığa ve devlete yük olur, başkalarının kazandığını yer.

Hangi ülkenin nüfusu azsa, o ülke, komşularının dikkatini çeker, onun gaflet ve zayıflığından yararlanarak topraklarını ellerinden alırlar. Nüfusu arttırmak, vatanı savaş zamanında savunan, barış'ta ise zenginleştiren kolları arttırmak demektir. Barış içinde yaşayan ülkenin nüfusu çoğalır. Harp ve ihtilâlin hedefi değilse bile sonucu nüfusu tüketmek demektir."[52]

---

49 Feridun Frik, *Türkiye Cumhuriyetinde Tıp ve Hıfzıssıhha Hareketleri 1923-1938*, Bayer 1939, s. 6.

50 Türkiyede Sağlık ve İçtimâi Yardım İşleri (1923-1938), *Cumhuriyet Halk Partisi, 15. Yıl Kitabı*, s. 333.

51 Ekrem Kadri Unat,"Türkiye Tarihinin Son Yüzyılında Sağlık Müesseseleri", *Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi*, cilt 4, sayı 3, 1978, s. 311.

52 Mazhar Osman Uzman, *Sıhhi Sahifeler*, sayı 11, 1930,"Türk Ocağında Konferans-Sıhhî Bilgiler ve Sergiler", s. 294.

1929 yılında TBMM'de Sıhhat Vekili Dr. Refik Bey de aynı doğrultuda beyanda bulunuyordu: "Devletin sağlıkla ilgili vazifelerinin, vatandaşları hasta etmemek, toplu halde yaşayan insanların sağlıklarını bozacak etkenlerin ortaya çıkmamasına özen göstermek, olası bir afet ya da salgına karşı her türlü imkânı kullanarak sağlamları ve hastaları korumak, doğumu arttırmak ve ölümü azaltacak yöntemleri uygulamak, özetle koruyucu sağlık kurallarına uygun olarak ulusun yaşam ve sağlığını kollayacak tüm önlemleri almak" olduğunu ifade etmişti.[53]

Yine aynı oturumda Dr. Refik (Saydam), Millî Mücadele'yle yaşıt olan vekâletle, işe başladığı ilk günden itibaren büyük bir azim ve gayretle önleyici sağlık hizmetlerine öncelik vermeyi hedefliyordu. Hastaları tedavi kurumlarından yararlandırmak için çaba göstermek, bu amaçla öncelikle Hıfzıssıhha mütehassısları, her çeşit salgın hastalıkla mücadele edebilecek doktor yetiştirmek ve bu mücadelede gerekli olan araç gereç ile kaza ve köylerdeki vatandaşların sağlığını koruyacak doktor ihtiyacını karşılamak vekâletin amaçları arasındaydı.[54]

1929 yılında adı "Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti" olan bakanlığın halk sağlığını koruma çalışmalarının başında ülkeyi yüzyıllardan beri etkileyen "içtimaî emraz"lardan, toplumsal diye nitelenen hastalıklardan uzak tutmak, bu tür hastalıklarla mücadele etmek geliyordu. Frengi, verem, trahomla mücadelenin yanı sıra sıtma çok yaygın bir marazdı. Ülke genelinde sayıları on beşe varan Sıtma Mücadele Merkezleri'nde yapılan çalışmalar başarıyla yürütüldü. Bu sayede ülkedeki salgın hastalık oranları giderek azaldı. Özellikle veba ve kolera büyük ölçüde önlenebildi.

Salgın hastalıklar konusunda halkı aydınlatıcı etkin bir söylem geliştirildi. 27 Mayıs 1928 tarih ve 1267 sayılı kanunuyla Ankara'da çağdaş bir anlayışın eseri olarak kurulan Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi'nin ürettiği aşı ve serumlar ülkenin dört bir yanına yayıldı.[55] Kurum, her biri kendi içinde bölümlere ayrılan Kimya, Bakteriyoloji, Vaksinoloji, Serum ve aşı hazırlama kısmı ile Farmakoloji gibi şubelere ayrılmıştı.[56] Başvekil İsmet (İnönü) enstitüsünün kuruluşu üzerine Meclis'te yaptığı konuşmada kurumun önemini şu sözlerle ifade etmişti:

"Nüfus siyasetimizle ilgili olan sağlık meselelerinde bugünkü bilimsel esaslar üzerinde yürümek gerekir. Genel ve toplumsal koruyucu sağlığın bugününü ve her gün görülen ilerlemelerini takip için tecrübeye de büyük pay ayırmak gerekir. İşte bu amaçla Sıhhiye ve Muâvenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin teknik bir uzvu mahiyetinde Hıfzıssıhha Müessesesi kurulmuştur. Bu müessese ilmi incelemelerden başka ülkedeki hastalıklara ve Türkiye Cumhuriyeti halkının biyoloji ve biyometrisine ait faydalı sonuçlar elde edecektir. 'Türkiye Cumhuriyeti Hıfzıssıhha Müessesesi' adını alacak ve Ankara'da kurulacaktır. Bu müessese aynı zamanda bir hıfzıssıhha mektebi görevi yapacak ve burada hıfzıssıhha eğitimi yapılacaktır."[57]

Bu kuruluşa bağlı olarak oluşturulan Hıfzıssıhha Mektebi'nde açılmasına bakanlık bünyesinde görev alacak doktor, sağlık memuru ve teknisyenleri halk sağlığı ve koruyucu hekimlik alanında eğitmek amacıyla belirli zamanlarda eğitim kursları açıldı. 1936, 1937 ve 1938 yıllarında sağlık müdürleri ile hükümet tabipleri genel sağlık yönetimi, koruyucu sağlık, epidemiyoloji, istatistik, bakteriyoloji, parazitoloji, vitaminler, toplum sağlığı, köy hıfzıssıhhası, spor hıfzıssıhhası, gıda kimyası, sağlık mühendisliği, serum ve aşı tedavisi konularında eğitildiler.[58]

Ankara Hıfzıssıhha Mektebi'nin açılış konuşmasını yapan Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekili Dr. Refik

---

53 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre III, cilt 7, 1929, s. 48.

54 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre III, cilt 7, 1929, s. 48.

55 Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Hakkında Kanun, *Düstur*, 3. tertip, cilt 9, s. 870-871.

56 Türkiye'de Sağlık ve İçtimaî Yardım İşleri (1923-1938), *Cumhuriyet Halk Partisi 15. Yıl Kitabı*, s. 338.

57 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre III, cilt 4, 1928, s. 31-34.

58 "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin Sıhhat Politikası", *Devlet Yıllığı (1944-1945)*, Başbakanlık Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayını, no 10, 1945, s. 215-216.

Saydam'dan sonra söz alan okul müdürü Dr. Kollinsin, örnek bir kurum oluşturmayı amaçlamıştı. Gündeminde okulun hekim, hemşire, sıhhat memurları eğitmenin yanı sıra bilimsel araştırma da vardı.[59]

Umumî Hıfzıssıhha Kanunu ülke tababetinde ve sosyal hayatında derin izler bırakan bir mevzuat oldu.[60] Bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadelede büyük önem taşıyan ve 15 bab ile 309 maddeden oluşan kanunun başlıca hükümleri şunlardı:

1- Ülkenin sağlık koşullarının düzeltilmesi,
2- Ulusun sağlığına zarar veren tüm hastalıklar ve diğer zararlı etkenlerle mücadele,
3- Gelecek neslin sağlıklı olarak yetiştirilmesini te'min,
4- Halka tıbbî ve sosyal yardımda bulunmak,
5- Sağlık propagandasını şehir ve köylerde tüm vasıtalarıyla olanak dahilinde yapmak.

Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti, bütçesindeki ödenek ile aşağıdaki hizmetleri doğrudan doğruya yerine getirmekteydi.

1- Doğumu çoğaltmak, kolaylaştırmak ve çocuk ölümlerini azaltmak,
2- Annelerin doğumdan önce ve sonra sağlıklarını korumak,
3- Ülkeye bulaşıcı ve salgın hastalıkların girmesini önlemek.
4- Ülke içinde her türlü bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadele etmek,
5- Tababet ve şubelerinin sanatlarının icrasına nezaret,
6- Gıdalar ile ilâçları ve tüm zehirli uyuşturucu maddeleri kontrol altına almak, aşı ve serum hazırlamak,
7- Çocukluk ve gençlik hıfzıssıhhası,
8- Okul hıfzıssıhhası,
9- Çalışma ve sanat hıfzıssıhhası,
10- Maden suları ve diğer şifa veren sulara nezaret,
11- Hıfzıssıhha kuruluşları ve bakteriyoloji laboratuvarları açılması ve idaresi,
12- Meslekî eğitim kurumları açılması ve idaresi,
13- Akıl hastaları ve diğer ruhsal hastalıklarına ait tedavi yerleri, yurtlar kurulması ve idaresi,
14- Göçmen işleri,
15- Hapishanelerin sağlık durumlarının kontrolü,
16- Tıbbî istatistiklerin düzenlenmesi,
17- Sağlık propagandası,
18- Nakil araçlarının sağlık işlerine nezaret.[61]

Ayrıca ülkede ilk kez Umumî Hıfzıssıhha Kanunu ile verem, trahom, sıtma ve frengi gibi hastalıklarla mücadele devletin görevleri arasına alınmış oluyordu. Bu arada 1925 yılında özellikle Ankara ve çevresinde, kent yaşamını köklü bir biçimde etkileyecek ve çoğu kez afet niteliği kazanmış olan sıtma ile mücadele için bir "Sıtma

59 "Ankara Hıfzıssıhha Mektebinin Açılması", *Sıhhiye Mecmuası*, cilt XII, sayı 83, 1936, s. 410.

60 Muhittin Celâl,"Umumî Hıfzıssıhha Kanunu", *Sıhhî Sahifeler*, sayı 10, 1930, s. 279.

61 "Türkiye'de Sağlık ve İçtimaî Yardım İşleri" (1923-1938), *Cumhuriyet Halk Partisi, 15. Yıl Kitabı*, s. 333-334.

Mücadelesi Kanunu" düzenlenmişti. Bu mevzuat ileride Umumî Hıfzıssıhha Kanunu kapsamına alınmıştı.[62] Hastalığı taşıyan ve bulaştıran sivrisineklerin yok edilmesi ve durgun sularla bataklıkların kurutulması konusunda yapılan meclis görüşmelerinde mücadele kapsamına alınması gerekli görülen bölgelerin 'Sıtma Mücadele Mıntıkası' olarak ilânına karar verilmişti.[63]

1940'a kadar sıtma ile yapılan savaşta muayene edilen kanlara göre sıtmalı oranı yüzde 11'e düşürülmüştü. II. Dünya Savaşı'nın neden olduğu nüfus hareketleri ve sıtma ilaçları ithalinin güçleşmesi, 1942 ve 1943 yıllarında ülkede yeni sıtma epidemilerine neden oldu. Sonuç olarak sıtmalı oranı yüzde 32'ye yükseldi. Bu durum karşısında, 1945'te Sıtma ile Olağanüstü Savaş Yapılmasına Dair Kanun ve Şubat 1946'da sıtma savaşını sürekli yürütmeyi öngören Sıtma Savaşı Kanunu yürürlüğe kondu. Bu kanunlarla yapılan savaş sonucu geniş çapta arazi ıslahı, sıtmalı araştırması ve tedavileri yapılarak hastalık denetim altına alınabildi.

Öte yandan Marshall Planı ile sağlanan ensektisitlerin (DDT) sıtma savaşında geniş çapta kullanılmasıyla çok daha olumlu sonuçlara ulaşıldı. 1945 ve 1946 yıllarında muayene edilenler içerisinde görülen yüzde 20 dolayındaki sıtmalı oranı 1956'da yüzde 0,8'e kadar düştü.

Yine bu dönemde, şehir ve kasaba suları konusu üzerinde önemle durularak, kolera gibi ölümcül birçok hastalığın bulaşmasına ve yayılmasına neden olan suların arıtılması ve insan sağlığına uygun niteliklere sahip olması için gayret sarf edilmişti. Bu nedenle, suların yönetim işi belediyelere bağlanarak tek elden idaresi sağlanmıştı. 1926 yılından beri yürürlükte olan ve yeniden ele alınan Su Kanunu, 2659 sayılı ek kanunla Umumî Hıfzıssıhha Kanunu kapsamında daha da genişletilerek, ülke genelinde 44 şehir ve kasaba temiz, sağlık kurallarına uygun suya kavuşmuştu.

Öte yandan özellikle Cihan Harbi'ni izleyen yıllarda uyuşturucu bağımlıları sayısında artış gözlenmişti. Bu konuya ilişkin olarak, 1928 yılında çıkarılan Uyuşturucu Maddeler Kanunu ile zehirli ve bağımlılık yapan maddelerin ülkeye girişi ve satışı kontrol altına alınmıştı.[64] 1912 Lahey, 1925 ve 1931 Cenevre uluslararası sözleşmeleri bağlamında bu kanun yeniden düzenlenerek, 1933 yılında "Uyuşturucu Maddeler Murakabesine Dair Kanun" adı altında yasalaşmış ve sistemli şekilde uygulanmıştı.[65]

Bu yıllarda Hıfzıssıhha mevzuatının uygulanmasına kolaylık sağlamak ve bazı hükümlere açıklık kazandırmak amacıyla toplumun genel sağlık sorunlarına ait bir dizi nizamname ve talimatname yürürlüğe girmişti. Bunlar:

-Evlenme Muayene Nizamnamesi,
-Fuhuşla Mücadele Nizamnamesi,
-Gemilerde Alınacak Sağlık Önlemlerine Ait Nizamname,
-Sıhhî Olmayan Müesseselere Ait Nizamname,
-Mezbahalar Nizamnamesi,
-Sınır ve Sahiller Sağlık İşlerine Ait Talimatname,
-Frengi Tedavi Talimatnamesi,
-Sıtma Mücadele Talimatnamesi,
-Trahom Talimatnamesi,

62 "Sıtma Mücadelesi Kanunu", 29.5.1926, no 839, *Düstur*, 3. Tertip, cilt 7, s. 904.

63 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre II, cilt II, 1925, s. 358-359.

64 "Uyuşturucu Maddeler Hakkında Kanun", 24.12.1928, no 1369, *Düstur*, 3. Tertip, cilt 10, s. 185.

65 "Uyuşturucu Maddelerin Murakabesine Dair Kanun", 26.6.1933, no 2313, *Düstur*, 3. Tertip, cilt 14, s. 1069.

-Veremle Mücadele Talimatnamesi,
-Kolera Talimatnamesi,
-Zehirli Maddeleri Muhafaza Talimatnamesi,
-Yiyecek ve İçecek Maddelere Ait Talimatname,
-Özel Hastaneler Talimatnamesi,
-Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele Talimatnamesi.[66]

Tababet ve Şubeleri Kanunu ve Nizamnameleri

Bu arada hekimler ve diğer sağlık görevlilerinin hak, yetki ve zorunluluklarını belirli kurallarla bağlamak amacıyla, yeni bir anlayış çerçevesi içinde düzenlemelere gidilmişti. Bu amaçla çıkarılan kanunların en önemlilerinden biri, 1929 tarihli Tababet ve Şubeleri San'atları'nın Tarz-ı İcrasına Dair Kanun'du.[67]

Türkiye'de tıbbın temeli olarak nitelendirilen bu kanun, hekimlerin hak, yetki ve zorunluluklarını, özellikle ihtisas yöntemlerini saptamış, ayrıca Tabib Odaları'nın oluşturulmasını da sağlamıştı. Ayrıca diş hekimleri ve ebeler gibi diğer sağlık görevlilerinin hizmetleri konusunda da bazı yenilikler getirmişti. Değişik tıp hizmetleri ve sağlık görevlileri için bağımsız bölümlerden ve toplam 82 maddeden oluşan yasa, öngörülen kurallara ve meslek ahlâkına aykırı davranışta bulunanlar için yaptırımlara da yer vermişti. 1926 yılında çıkarılan Eczaneler ve Eczacılar Kanunu'yla eczanelerin sayısı sınırlanmış, böylece halkın ve eczacılığın menfaatleri gözetilmişti. Laboratuvarlar Kanunu: Bilimsel araştırma yapan kimya ve bakteriyoloji laboratuvarlarının açılması ve çalışması 1928 yılında çıkarılan kanunla bazı koşullara bağlanmış, halkın sağlığını korumaya yönelik denetimleri sağlanmıştı.[68]

Tababet ve Şuabatı San'atlarının Tarz-ı İcrasına Dair Kanun'la ilişkili olarak 8 Mayıs 1929 günlü Tababet ve İhtisas Vesikaları Hakkında Nizamname çıkarıldı. Bu nizamnameye göre klinik ihtisasları olarak iç hastalıkları, haricîye hastalıkları, akıl ve sinir hastalıkları, burun, kulak ve hançere hastalıkları, göz hastalıkları, deri hastalıkları ve zührevî hastalıklar, çocuk hastalıkları, doğum fennî ve kadın hastalıkları, idrar yolları hastalıkları olmak üzere dokuz hastalık ve bakteriyoloji, patolojik anatomi, tıbbî kimya, ruh ve sinir ve adlî tıp, radyoloji ve fizik tedavi olarak altı laboratuvar dalı benimsendi.

Bedeli karşılığı hasta tedavi eden özel kuruluşların açılmasını ve çalışmalarını belirleyen Hususî Hastaneler Kanunu 1933 yılında yürürlüğe girmiş, bu konulardaki bazı eksiklikler giderilmişti.[69]

Ayrıca Tabiplerin İhtisas Vesikaları Hakkındaki Nizamname, Etibba Odaları Nizamnamesi, Eczaneler Talimatnamesi, Laboratuvarlar Talimatnamesi, Hususi Hastaneler Talimatnameleri kanunların uygulamalarını kolaylaştırmış, yasa hükümlerine açıklık kazandırmıştı. Gerçek ve tüzel kişileri ve sürekli işçi çalıştıran kuruluşlara ait hastahane, dispanser ve diğer sağlık yurtlarının açılma, kapanma koşulları, mesaî ve faaliyetleri 24 Mayıs 1933 günlü Hususî Hastahaneler Kanunu ile düzenlenmişti.

Yukarıda kayda geçen kanunlar aynı zamanda yardımcı mevzuatla da güçlendirilmişti. Konuları bakımından, doğrudan doğruya koruyucu sağlık işlerine veya bulaşıcı hastalıklarla mücadeleye ait hükümleri içermekte bu tür mevzuatın bakanlığın çalışmalarında olumlu katkıları görülmüştü. Keza eczacılık alanında da düzenle-

66 Feridun Frik, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tıp ve Hıfzıssıhha Hareketleri (1923-1938)*, 1939, s. 21.

67 Nedim Demirel, İlhan Yiğit, Faik Gözenman, Lütfu Tuncay,"Tababet ve Şubeleri Sanatlarının Tarz-ı İcrasına Dair Kanun" 11.4.1928, no 1219, *Sağlık Mevzuatımız*, İstanbul 1969.

68 "Kimyevi ve Bakteriyoloji Tahliller Yapılan ve Misli Teamüller Aranılan Laboratuvarlar Kanunu", 19.3.1927, no 992.

69 "Hususî Hastaneler Kanunu" 5.6.1933, no 2214, *Düstur*, 3. Tertip, 14. cilt, s. 983.

melere gidilmiş, ilaçların üretim şekillerini ve niteliklerini saptamak, bunların safiyetini sağlamak, özetle eczacılık sanatında kılavuz görevi yapmak üzere; oluşturulan bir komisyon tarafından 1930 yılında Birinci Türk Kodeks'i yayınlanmıştı. Bu Kodeks, her beş yılda bir tekrar incelenerek, yeni ürünler konusunda ilâveler yapılmıştı.[70] Bu arada halka ucuz fiyatla kinin satmak üzere döner sermaye uygulamasıyla kinin tedariki Devlet Kinin Kanunu ile sağlanmış, vekâlet Ziraat Bankaları aracılığıyla dağıtım yapmıştı.

Cumhuriyet'in Tıp Kongreleri

Cumhuriyeti'n kuruluşunu izleyen yıllarda vekâletin tıp ve sağlık alanındaki en önemli çalışmalarından biri de tıp kongreleri olmuştu. Genel nitelikteki bu kongreler Cumhuriyet'in kuruluşunun 15. yılına rastlayan 1938'e kadar sürmüş, bu tarihten sonra tıp biliminin cerrahî, jinekoloji, pediatri gibi değişik ihtisas dallarınca ayrı ayrı kongreler düzenlenerek sürdürülmüştü. Yönetimin sağlık konularına ilişkin anlayışını ve hedeflerini tanıtıcı olması bakımından önemi olan bu kongrelerin ilki aynı zamanda ülkede "ilk meslek kongresi" olma özelliğini de taşıyan ve 1925 yılında düzenlenen Birinci Millî Türk Tıp Kongresi'ydi. 1-3 Temmuz 1925 tarihinde Ankara'da toplanan Birinci Millî Tıp Kongresi, Cumhuriyet hükümetinin ülkenin sağlık sorunlarına bakışı ve bu sorunların çözümlenmesi için almayı planladığı önlemleri anlamak açısından büyük önem taşımıştı.

Dönemin Başvekili İsmet Paşa, kongrenin açılış töreninde yaptığı konuşmada, bu tür meslek toplantılarının bir memleketin ilim hayatına yapacağı olumlu katkıları belirtirken, Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren ülkelerin sağlık problemlerinin ve hastalıklarla ilgili mücadelelerin devlet programları içinde başlı başına yer aldığını vurgulamıştı. Ayrıca yüksek uygarlık düzeyine ulaşmak için gösterilmesi gereken çabaların yirmi beş yıl daha süreceğini söyleyen İsmet Paşa, ülkelerin gelişmesi ve ilerlemesinde hekimlerin büyük etkileri olduğunu belirtmişti.

Kongrenin açılışında söz alan dönemin Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili Doktor Refik Bey ise konuşmasında, Türk hekimlerinin uygar yaşamın tüm yeniliklerine uymak ve bunları uygulamakla yükümlü bulunduklarını söyleyerek, bu meslekten olanların sahip olmaları gereken nitelikleri vurgulamıştı.

Toplantıda ikinci başkan olarak konuşan Doktor Ziya Nuri Paşa da Türkiye Tıp Encümeni tarafından düzenlenen bu kongrenin yararlarına değinmiş, ilim ve fen açısından ülkeyi dış dünyaya daha iyi tanıtmayı amaçlayan bu tür faaliyetlerin önemini dile getirmişti. Konuşmasında ülkedeki sağlığa ilişkin çalışmalara da yer veren Dr. Ziya Nuri Paşa şunları söylemişti:

"Şüphe yoktur ki bugün hekimlerin görevleri içinde en önemlisi toplum sağlığı ve nüfus siyaseti konularıdır. On dokuzuncu yüzyılda tababetin gelişmesi bireyi, koruyucu sağlık kurallarına daha çok özen göstermeye yöneltmiş ve bu sorun giderek önem kazanmıştır. Ancak insanlara çevrenin olumsuz etkilerinden kendilerini korumalarının ve sağlığa zararlı etkenlere karşı direnmenin yollarını gösteren koruyucu sağlık ilminin, bireysel yanı kadar toplumsal yönünün de ele alınması zorunluluğu özellikle I. Dünya Savaşı'ndan sonra anlaşılmıştır. Bu nedenle bir şehir, kasaba nüfusu arasında hasta olanları tedavi etmek ve bulaşıcı hastalıkları önlemeye çalışmak yeterli değildir. Halkın genel olarak iskân, yeme, içme, çalışma, dinlenme ve hatta eğlenme tarzına dahi önem vermek gerekmektedir."[71]

Konuşmasının bundan sonraki kısmında kongrede ele alınacak ilk konunun çocuk doğum ve ölümlerine ait olduğunu belirten Dr. Ziya Nuri Paşa, bu önemli soruna Cumhuriyet yönetimine büyük değer verildiğini,

70 "Türk Kodeksi Hakkında Kanun", 3.3.1926, no 767, Nedim Demirel, İlhan Yiğit, Faik Gözenman, Lütfu Tuncay, Sağlık Mevzuatımız, İstanbul, 1969.

71 *Birinci Millî Türk Tıb Kongresi (1-3 Temmuz 1925)* Kader Matbaası, 1926, İstanbul, s. 10.

Cumhuriyeti'n kuruluşunu izleyen yıllarda Vekâlet'in tıp ve sağlık alanındaki en önemli çalışmalarından biri de tıp kongreleri olmuştu. Genel nitelikteki bu kongreler Cumhuriyet'in kuruluşunun 15. yılına rastlayan 1938'e kadar sürmüş, bu tarihten sonra tıp biliminin cerrahi, jinekoloji, pediatri gibi değişik ihtisas dallarınca ayrı ayrı kongreler düzenlenerek sürdürülmüştü. Yönetimin sağlık konularına ilişkin anlayışını ve hedeflerini tanıtıcı olması bakımından önemi olan bu kongrelerin ilki aynı zamanda ülkede "ilk meslek kongresi" olma özelliğini de taşıyan ve 1925 yılında düzenlenen Birinci Milli Türk Tıp Kongresi'ydi. 1-3 Temmuz 1925 tarihinde Ankara'da toplanan Birinci Milli Tıp Kongresi, Cumhuriyet Hükümeti'nin ülkenin sağlık sorunlarına bakışı ve bu sorunların çözümlenmesi için almayı planladığı önlemleri anlamak açısından büyük önem taşımıştı.

Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti Teşkilâtı'nın toplum sağlığı ve nüfus siyaseti kurallarını kısa zamanda ve esaslı biçimde yerleştirdiğini söylemişti.

Ayrıca bu konuşmada, ülkesini modern kanunlar ve kurallar çerçevesinde yükseltmek inancı taşıyan Türk milletinin beden ve beyin gücü bakımından güçlenmesi için Cumhuriyet idaresince gereken tüm önlemlerin alındığı belirtilmiştir.

Birinci Millî Türk Tıp Kongresi'nde ele alınan ikinci önemli konu "Sıtma Mücadelesi" olmuştu. Bu konuda görüşlerini belirten Dr. Neşet Ömer Bey, hükümetin her şeyden önce nüfus siyasetinin gelişimine engel olan toplumsal hastalıklarla mücadele etmesi gerektiğine değinerek, "belâ" olarak nitelendirdiği sıtma hastalığıyla savaşmanın öneminden ve Cihan Harbi yıllarıyla, yine bu sıralarda Samsun-Ankara Demiryolu inşaatında çalışan işçiler arasındaki bazı hastalık istatistiklerinden, ayrıca hastalıkla mücadele yollarından söz etmişti. Bu konuyla ilgili olarak kongrede belirtilen görüşler ve çeşitli incelemelerden çıkarılan sonuca göre, Türkiye Cumhuriyeti'nde sıtma mücadelesinin bilimsel olarak yapılması için şu noktalara dikkat çekilmişti: Sıtma Mücadele Teşkilâtı'nın bütünüyle teknik nitelik taşıması ve bu teşkilâtın özellikle köylere kadar yaygınlaştırılması, sıtma mücadelesinde görevli hekimlerin bilgilendirilmesi amacıyla, hastalığın yoğun biçimde görüldüğü bölgelerde özel kurumların açılması, kinin ile tedaviye önem verilmesi ve halkın hastalık konusunda propaganda yoluyla bilinçlendirilmesi üzerinde ciddî olarak durulan konulardı.

Kongrede görüşülen bir başka önemli sorun Sağlık Teşkilâtı'nın köylere kadar yaygınlaştırılmasıydı. Bu bağlamda yapılan çalışmalar, ordu sağlık mensuplarının her köye bir kişi olmak üzere görevlendirilmesi şeklinde yürütülmüştü.

İkinci Millî Türk Tıp Kongresi 1927 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi toplantı salonunda gerçekleştirilmişti. Başvekil İsmet Paşa'nın açış konuşmasıyla başlayan kongrenin ana konusu, ilk kongrede olduğu gibi koruyucu sağlık ve Türk hekimlerinin topluma karşı yerine getirmeleri gereken görevleriydi. Ülkenin değişik bölgelerinde ve çeşitli dönemlerde ortaya çıkan trahom, verem, cüzzam, sıtma, frengi, çiçek gibi hastalıklar ve bunlarla savaş konusunda alınması gereken önlemler tartışılmıştı. Ayrıca yabancı ve yerli ilâç firmalarınca açılan sergide Türkiye'deki laboratuvar ve fabrikalarda hazırlanan ürünlerle, tıbbî âletlerin tanıtımı yapılmıştı. Serginin bir bölümünde de Sıhhiye Vekâleti'ne ait frengi, belsoğukluğu, verem, çiçek ve diğer hastalıklarla ilgili tablolar, mulajlar ve Himâye-i Etfal Cemiyeti'nin çocuk bakımına ait resimleri de sergilemişti.[72]

17 Eylül 1929 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi salonunda toplanan ve dönemin Başvekili İsmet Paşa'nın konuşmasıyla açılan Üçüncü Millî Türk Tıp Kongresi'ne Sıhhiye Vekili Refik Bey başkanlık yapmıştı. Açış konuşmasında tıp kongrelerinin toplumsal hayatımızda önemli bir rol oynadığını belirten Başvekil, bir önceki kongrenin üzerinden geçen iki yıl zarfında izlenen sağlık politikasının gelişimi üzerine olumlu düşüncelerini aktarmıştı. Ayrıca ülkedeki hekim sayısı yetersizliğine de değinen Başvekil, bilim ve fen merkezi olarak yeni merkezler açmayı hedeflediğini söylemişti.[73] Kongrede başkan sıfatıyla konuşan Sıhhiye Vekili ise Türk tıp âleminin ve Türk sıhhiyeciliğinin uygar dünyadaki yerini ve çalışmalarındaki başarıları vurgulamıştı. Kongrede frengi ile kanser ve cerrahî tedavi yöntemleri ele alınmıştı.[74]

22 Eylül 1931 tarihinde Ankara'da yapılan Dördüncü Millî Türk Tıp Kongresi'ni yine Başvekil İsmet Paşa açmıştı. Bu tür kongrelerin memleketin her tarafından gelen hekimlerin meslekî deneyimlerini, gözlemlerini arttırmaları bakımından büyük önem taşıdığını belirten İsmet Paşa, konuşmasında son iki yılın sağlık

72 "İkinci Millî Türk Tıp Kongresi", *Ayın Tarihi*, no 43, cilt 14, 1927, s. 2584-2585.

73 "Üçüncü Tıp Kongresinde Başvekil İsmet Paşa Hazretleri Kıymetli Bir Nutuk İrat Ettiler", *Ayın Tarihi*, cilt 20, sayı 67, 1929, s. 4961.

74 *Üçüncü Millî Türk Tıp Kongresi*, Ankara 17-19 Eylül 1929, Kader Matbaası, 1930, İstanbul, s. 323.

konusunda en önemli gelişmesinin Umumî Hıfzıssıhha Kanunu olduğunu vurgulamıştı.

Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekili Dr. Refik Bey sağlık hizmetlerinin yurdun en ücra köşelerine bile ulaştırıldığını söylemişti. Kapanış konuşmasında ikinci başkan Ziya Nuri Paşa, Umumî Hıfzıssıhha Kanunu uyarınca tabibin yalnız hasta bakan ve ilâç veren tedavi edici bir unsur olmadığını, toplum sağlığı konusunda da önemli bir etken olduğunu belirterek, yapılan tıp kongrelerinde 400'ü aşkın meslektaşın bilim ve çalışma aşkıyla toplanmalarını ancak uygar ülkelerde görülebilecek büyük bir başarı olarak nitelendirmişti.[75]

Periyodik olarak iki senede bir tekrarlanan tıp kongrelerinin beşincisi, 21 Eylül 1933 tarihinde Başvekil İsmet Paşa'nın fahri başkanlığı ve Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekili Dr. Refik Bey'in başkanlığında Büyük Millet Meclisi toplantı salonunda açılmıştı. Cumhuriyet'in 10. kuruluş yılına rastlayan kongrenin açılış konuşmasında Dr. Refik (Saydam), geçen on yılın muhasebesini yapmış ve tıp alanında elde edilen başarıları vurgulamıştı. Altı yüze yakın üyenin katıldığı kongre üç gün devam etmiş ve Türk eczacılığının gelişimi üzerine açılan sergi ilgiyle izlenmişti.[76] İnsan sağlığı ile yakından ilgili olan maden suları ve kaplıca tedavisi ile bunların romatizmal hastalıkların tedavisindeki yeri hakkında tebliğlerin tartışıldığı kongre iki yıl sonra yapılacak olan altıncı kongrenin konusunu da "Romatizma ve Toksikomani" olarak belirlemişti.

7 Eylül 1935'te Ankara'da Halkevi Genel Merkezi'nde açılan altıncı kongre üç gün sürmüştü. Elliden fazla tebliğin okunduğu kongrenin özelliği Sovyet bilim adamlarının, çalışmalarıyla kongreye katılmaları olmuştu. Ayrıca Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti aynı yıl açılmış olan Ankara Sergievi'nde "Sağlık Sergisi"ni açmıştı. Devletin Cumhuriyet dönemindeki sağlık çalışmalarını, Kızılay'ın hizmetlerini, bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkışı, yayılışı ve bunlardan korunma çarelerini görsel olarak da anlatan sergi, binlerce ziyaretçi için bir halk dershanesi işlevi görmüştü.[77]

Cumhuriyet dönemindeki İkinci Nüfus Sayımı'nın arifesine rastlayan 6. Millî Türk Tıp Kongresi'nin açılış konuşmasını yapan Başvekil İsmet İnönü, ülkedeki uyuşturucu mücadelesine ilişkin olarak şunları söylemişti:

"Uyuşturucu maddeler tahribatından her afetten fazla korkuyoruz. Bunu huzurunuzda memlekete karşı söylemek benim için bir borçtur. Genç bir unsuru, onun ailesini ve bu gibi ailelerden oluşan bir cemiyeti fena surette alçaltan, tahrib eden, dermansız bir hale getiren toksikomani ve uyuşturucu maddeler iptilâsından cemiyetleri ve milletleri kurtarmak üzere elden geleni yapmak, fen adamları ve siyasa adamları için en esaslı bir ödevdir."[78]

Düzenli olarak iki yılda bir toplanan Millî Tıp Kongreleri'nin 1937 yılında yapılması gereken yedincisi, Cumhuriyet'in 15. kuruluş yıldönümü dolayısıyla 1938 yılı Ekim ayına ertelenmişti. Bu arada İsmet İnönü başvekillikten ayrılmış, yerine Celâl Bayar gelmişti. Ankara Halkevi Salonu'nda, Başvekil Celâl Bayar'a vekâlet eden Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekili Dr. Hulusi Alataş tarafından yapılan açılış konuşmasını, Kongre Başkanı Dr. Refik Saydam'ın nutku izlemiştir.[79] Saydam, konuşmasında toplantının temel konularından birinin nesillerin sağlığının korunması olduğunu belirterek, bedensel ve ruhsal açıdan gelişmiş insan topluluklarına sahip olmanın koşullarının kongrede ayrıntılarıyla ele alınacağını açıklamıştı. Artık altıncı kongreden itibaren ihtisas branşları öne çıkmış, bundan böyle ihtisas branşları kongrelerine önem verileceği vurgulanmıştı.

---

75 *Dördüncü Millî Türk Tıp Kongresi*, Ankara 22-24 Eylül 1931, Kader Matbaası, 1931, İstanbul, s. 430-431.

76 "Beşinci Millî Türk Tıp Kongresi", *Sıhhiye Mecmuası*, cilt IX, sayı 65, 1933, s. 347.

77 "VI. Ulusal Türk Tıp Kurultayı", *Sıhhiye Mecmuası*, cilt XI, sayı 77, 1935, s. 682-683.

78 "Altıncı Ulusal Türk Tıp Kongresi Büyük Törenle Açıldı", *Ayın Tarihi*, sayı 23, 1935, s. 41.

79 "Yedinci Millî Tıp Kongresi Ankara Halkevinde Merasimle Açıldı", *Ayın Tarihi*, sayı 59, 1938, s. 25.

Ulusun, ulus gençlerinin, çocuklarının sağlıkları, sağlamlıkları, gürbüzlükleri, üzerine düştüğümüz çok gerekli bir dirikli *iştir. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı*'nın bu yönden bize kıvanç verecek yolda çalışmakta olduğunu görmekteyiz.

M. Kemal Atatürk

(1 Kasım 1934 - TBMM 4. Dönem
4. Toplantı Yılı Açış Konuşmasından)

Bu bağlamda bu tür ihtisas kongrelerin ilki yedinci kongrenin bünyesinde yer alan "Birinci Türk Çocuk Hekimliği Kongresi" olmuştu.[80] Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti Müsteşarı Dr. Asım Arar açılış konuşmasını, Cumhuriyet hükümetinin çocuk ölümlerine ve çocuk sağlığının korunmasına yönelik çalışmalara ayırmıştı. Kongre çalışmalarına Çocuk Hıfzıssıhhası'na ait bir raporla katılan Dr. Kadri Raşid Anday, Cumhuriyet yönetiminin konuyla ilgili faaliyetlerini şöyle değerlendirmişti:

"Bu konuda yapılan işler kısmen halk teşkilâtına, kısmen de vekâlet bütçesine dayanan faaliyetlerdir. Halk teşkilâtı olan ve hükümetin müzahereti de kanunlarla teyid edilmiş bulunan Çocuk Esirgeme Kurumu, çocuk hıfzıssıhhasında ve çocuk hayatının korunmasında hiç faydalı olmayan bir teşekküldür. O, ancak bazı sahalarda çocuklara elbise ve potin dağıtır. Bütün ülkede bulunan yalnız üç-dört kuruluşunda çocuk muayenesi yapan doktorları vardır ve bazısında fakir çocuklar için süt tozu dağıtılır. Geri kalan faaliyeti gösterişten ibarettir. Örneğin fakir kimsesizleri barındıracak ve yedirecek tek bir müessesesi, hasta çocukları yatıracak tek bir yataklı teşkilâtı yoktur.

Hükümet teşkilâtı daha esaslıdır. İstanbul'da üç Çocuk Bakımevi; Ankara, İzmir, Malatya, Adana, Balıkesir, Çorum ve Manisa'da birer Çocuk Bakımevi kurulmuştur. Bunların bazısında sekiz-on yataklı birer de çocuk tedavisine mahsus revirleri vardır."[81]

Raporunda Cumhuriyet'in ilk yıllarında devletin salgın hastalıklarla mücadele konusunda yaptığı çalışmaları da değerlendiren Anday, sıtma mücadelesindeki başarıya değinirken bunun tüm yurda yaygınlaştırılması gereğini vurgulamıştı. Salgın hastalıklardan frenginin çok büyük bir tehlike oluşturduğunu söylemiş, verem hastalığının özellikle çocukluk çağında ortaya çıktığına işaret etmişti.[82]

Nüfus sorunu sağlık politikalarının belirlenmesinde de temel kaygılarından biriydi. Nüfusun sağlıklı bir biçimde artışı ve ülkenin ekonomik gelişim ve gönencine engel olan bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadele Cumhuriyet'in erken döneminin ana hedefini oluşturmuştu. Bu konuda izlenen yol ise hastalıkların en yüksek oranda görüldüğü mıntıkalardan başlanarak, devletin olanakları içinde mücadelenin geliştirilmesi ve genişletilmesiydi. Nitekim bu konuda önemli bir başarı kaydedilmiş, sayısal veriler çocuk ölümleri ve salgın hastalık oranlarında giderek azalan bir çizgi görülmüştü. Bu dönemde yönetim özellikle nüfusun dörtte üçünü barındı-

80 *VII. Ulusal Türk Tıp Kurultayı*, Birinci Türk Çocuk Hekimliği Kongresi, İstanbul, 1939, s. 3.

81 Kadri Raşid Anday; "Şehirlerde Çocuk Hıfzıssıhhası, İçtimaî Çalışmalar, Nüfus Siyasetimiz", *VII. Ulusal Türk Tıp Kurultayı*, Birinci Türk Çocuk Hekimliği Kongresi, İstanbul, 1939, s. 5.

82 Kadri Raşid Anday;"Şehirlerde Çocuk Hıfzıssıhhası, İçtimaî Çalışmalar, Nüfus Siyasetimiz", VII. Ulusal Türk Tıp Kurultayı Birinci Türk Çocuk Hekimliği Kongresi, İstanbul, 1939, s. 6-7.

ran köylere sağlık hizmeti götürmeyi amaçlamış, köy sağlığı bir ana problem olarak ele alınmıştı.[83] Nitekim 1930 tarihinde çıkarılan Umumî Hıfzıssıhha Kanunu'nun bazı maddeleri doğrudan doğruya kasaba ve köylerdeki koruyucu sağlık hizmetlerine ilişkindi. Bu kanunla, buralarda yaşayan halkın da duyarlı olması beklenmişti. Kolera, veba, her çeşit gıda zehirlenmesi, çiçek, kuşpalazı, kızamık gibi hastalıkların ortaya çıkması veya bunlardan kuşku duyulması halinde hükümete bildirilmesi zorunluluğu getirilmişti. Ayrıca bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkmasını önlemek için, kullanılmış elbise ve her çeşit ev eşyasının fennî usullerle temizlenmeden satılması yasaklanmıştı. Ülke genelinde her ferdin beş yılda bir çiçek aşısı olma mecburiyeti kabul edilmişti.[84]

Kanunda sıtma, verem ve zührevî hastalıklar için de geçerli olan zorunlu hükümler yer almıştı. Bütün bunların yanı sıra, Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti, küçük çocuklarda koruyucu sağlık önlemleri ve köylerde çocuk ölümlerinin azaltılması ile yine bu bölgelerdeki mezarlık alanlarının düzenlenmesi ve ölülerin gömülmesinin izne bağlanması gibi önemli konular kanun kapsamına alınmıştı. Köy ve kasabalarda önceleri gezici sağlık memurları, köy sağlık koruculari ve köy ebeleri tarafından yürütülen sağlık işlerini 1936 yılında çıkarılan bir kanunla küçük Sağlık Memurları ve ebeler üstlenmişlerdi.[85]

Kırsal bölgelerde, gezici sağlık memurlarının, birkaç ayda bir kez uğramasıyla yeterince hizmet görülemediği anlaşıldığından, 1937 yılında Köy Sağlık Koruculari Talimatı çıkarıldı. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'ndan izin alınarak il ve ilçe merkezlerinde açılacak altı haftalık kurslarla köy sağlık koruculari yetiştirilmesi, askerliğini yapmış 25-40 yaşlarında ilkokul mezunlarının bu kurslara alınması ve başarılı olanların, birkaç köye hizmet etmek ve maaşları köy bütçesinden verilmek üzere kaymakamlıkça atanması öngörülüyordu. Askerlik hizmetini sıhhiye olarak yapanlar, ilkokul mezunu olsalar bile bu kurslara alınabilirlerdi. Sorumlu oldukları köylerde görev yaparken kollarına kolbağı bağlamaları uygun görülen, köyün su, helâ, ahır, hamam vb. yerlerini sağlık için olumlu yönde geliştirmeleri beklenen köy sağlık koruculari, ayrıca ölüm, doğum ve bulaşıcı hastalıkların bildirimi, ilkyardım, başıboş köpeklerin öldürülmesi, köyde hamam, mezarlık ve çocuk bahçesi yaptırmak gibi hizmetlerden de sorumlu tutuldular.

Eğitimleri ve çalışma yerleri kendilerinden beklenen hizmetle bağdaşmayan köy sağlık koruculari, kısa bir süre sonra hekim taslakları (mutatabbib) gibi çalışmaya başladılar. Nitekim bakanlık, 2 Kasım 1944 günlü genelge ile köy sağlık koruculari'nın çalışmalarının yakından izlenmesini ve yetkileri dışında iş görmelerinin önlenmesini istedi. Bir süre sonra köy sağlık korucusu uygulamasına son verildi.

Kırklı yıllarda ise bu kişilerin Köy Enstitüleri'nde yetiştirilerek daha yetkin ve bilinçli olarak görev yapmaları sağlanmıştı. Bu kişiler bulundukları köylerde sağlık konularında halkı aydınlatmakla birlikte Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti'nce hazırlanan afişleri sergileyerek kendilerinden beklenen propaganda hizmetlerini de yerine getirmişlerdi. 2 Nisan 1946 tarihinde vekâletçe onaylanarak yürürlüğe giren 17 maddelik Köy Sağlık Memurları Yönetmeliği ise bu görevlilerin çalışma alanlarına ve faaliyetlerine açıklık kazandırmıştı.[86]

Sağlık hizmetlerinin kapsamı genişletilirken üzerinde önemle durulan "Köy Sağlığı ve Köylerde Sağlık Hizmetleri" uzman kişilerce farklı bir vurgu almıştı. Muhittin Celâl (Duru) bir çalışmasında Cumhuriyet yönetiminin köy sağlığına ilişkin faaliyetlerini şöyle değerlendirmekteydi:

"Güvenerek ve kıvanarak şunu iddia edebiliriz ki Cumhuriyet sıhhiyeciliğinin köylerin sağlığı hakkında peyderpey tatbik sahasına koyduğu icraat, bazı noktalarda diğer devletlerin bu yoldaki faaliyetlerinden üstün ve başarılı bir mahiyettedir.

---

83 "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin Sıhhat Politikası", *Devlet Yıllığı, (1944-1945)*, Başbakanlık Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü, sayı 10, 1945, s. 208.

84 Muhittin Celal Duru; *Sağlık Bakımından Köy ve Köycülük*, Cumhuriyet Halk Partisi Yayını, Kılavuz Kitapları VII, Ankara, 1941, s. 223-226.

85 "Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti Teşkilât ve Memurîn Kanunu", 9/6/1936, no 3017, *Düstur*, 3. Tertip, cilt 17, s. 1225.

86 *Sağlık Yönetimi ve İşlemleri*, T.C. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayını, sayı 142, 1949, İstanbul, s. 73-77.

Her şeyden evvel şurası unutulmamak gerekir ki bizde sıhhat işlerinde çalışacak eleman çok azdır; ihtiyacı karşılayacak derecede doktor, hemşire, ebe ve sıhhat memuru mevcut değildir. Bunlar olmadıkça işlerin görülemeyeceğine binaen Cumhuriyet hükümeti önce bu elemanları arttırmak meselesine ehemmiyet vermiştir. İstanbul'da açılan bin kişilik Tıp Talebe Yurdu'nda yetiştirilen hekimler devletin kendilerine gösterdiği yerde hizmet kabul etmek mükellefiyetinde bulundukları için her sene yüzlerce hekim yetişmekte ve doktorsuz yerlere tayin olunmaktadır.

Bundan başka malarya, frengi ve trahom gibi bazı hastalıkların bulunduğu yerlerde bunlarla mücadele için teşkil edilen mücadele heyetleri de kendi mıntıkalarına dahil bulunan köylerin sağlık işleriyle de ilgilendirilmiştir. Küçük sıhhat memuru yetiştirmek üzere biri İstanbul'da, diğeri Çorum'da, olmak üzere iki mektep açılmıştır. Bu memurlar mıntıkalarındaki köyleri devamlı surette dolaşmak, sıhhî durumlarını gözden geçirmek ve icap edenlerin aşılarını yapmakla mükelleftirler.

Yeterli sayıda doktor, ebe ve Küçük sıhhat memuru yetişinceye kadar köyleri bakımsız bırakmamak için ordudan çıkmış, okuryazar köylülerden uygun olanlar her vilâyet merkezinde açılan kısa müddetli kurslarda eğitim görerek Köy Sağlık Korucusu tayin edilmektedirler.

Şu halde bizde köy sağlık hizmetleri; hükümet tabipleri, bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadele tabipleri, seyyar küçük sıhhat memurları, köy sağlık korucuları ve köy ebeleri tarafından yürütülmektedir."[87]

Cumhuriyet döneminin sağlık politikası ve salgın hastalıklarla mücadele konusundaki çalışmaları büyük şehirlerden köylere yayılan geniş bir perspektif içinde ele alındığında ilki ülkeyi dışarıdan gelecek hastalıklara karşı koruma, diğeri ülke içinde ortaya çıkan bulaşıcı ve salgınlarla mücadele olmak üzere iki alanda etkin bir çaba gösterilmişti. Uluslararası taşıma araçları ve ticaret yollarıyla ülkeden ülkeye yayılan ve bildirilmesi zorunlu olan hastalıklar önceleri veba, kolera ve sarıhummadan ibaret iken, 1926 yılında Paris'te imzalanan bir sözleşme ile bunlara çiçek ve lekelihumma da eklenmişti.

Dışarıdan gelebilecek bu hastalıklara karşı koruma görevi, bakanlığın direktifleri doğrultusunda Hudut ve Sahiller Sıhhat Umum Müdürlüğü'nce yerine getirilmişti. Müdürlüğe bağlı 9 Sahil Sıhhiye Merkezi, 14 Sahil Sıhhiye İdaresi ve 13 Muhafızlığı vardı. Bundan başka Tuzla, Kavak ve Urla'da gemilerin ve yolcuların mikroplardan arındırılması ve hastaların tecridi için her türlü teknik araçla donatılmış üç Tahaffuzhane görev yapıyordu. Ayrıca İzmir ve İstanbul'da 50'şer yataklı iki Bulaşıcı Hastalıklar Hastanesi ile yine İzmir ve İstanbul'da Bakteriyoloji Laboratuvarları kurulmuştu.[88]

Bütün bunlara ek olarak, gemilerden sıhhiye resmi alınması, dışarıdan gelenlere karşı alınan sağlık önlemleri, göçmen ve hacıların sağlık kontrolü gibi hizmetler bu kuruluşun görevi olmuştur.[89]

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasına kadar görev yapan İstanbul'daki Uluslararası Sıhhiye İdaresi'nin yerini alan Hudut ve Sahiller Umum Müdürlüğü, ülke içindeki hizmetlerinin yanı sıra uluslararası mücadele çalışmalarına da katılmış, böylece hizmet kapsamını genişletmişti.

Cumhuriyet dönemi sağlık hizmetlerine ülke içindeki bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadele açısından bakıldığında, bu konuda verilen mücadele, Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti ile Hıfzıssıhha İşleri Umum Müdürlüğü'nün bulaşıcı hastalıklar bölümünce yürütülmüştü.[90] 1936 yılında çıkarılan "Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti Teşkilât ve Memurin Kanunu" ile de örgüte yeni bir düzen getirildi. Bilindiği gibi erken Cumhuriyet

87 Muhittin Celâl Duru; *Sağlık Bakımından Köy ve Köycülük*, Cumhuriyet Halk Partisi Yayını Kılavuz Kitapları VII, Ankara, 1941, s. 233-235.

88 *Sıhhiye Mecmuası Fevkalade Nüshası*, 1933, s. 27-28.

89 Feridun Frik, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tıp ve Hıfzıssıhha Hareketleri (1923-1938)*, 1939, s. 7.

90 Ekrem Kadri Unat,"Türkiye Cumhuriyeti'nde Atatürk Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Savaş", *Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi*, 1981, cilt 12, s. 386.

döneminde bulaşıcı hastalıklarla savaşla ilgili olarak birçok yasa, tüzük ve yönetmelik çıkarılmış, bunlar arasında konuyla ilgisi bakımından en önemli olanı 1930 tarihli Umumî Hıfzıssıhha Kanunu olmuştu. Bu kanunun 29-128 nci maddelerini kapsayan ikinci bölümü "Sarî ve Salgın Hastalıklarla Mücadele"ye ilişkindi. Mevzuatın birinci faslı "Hudutlar ve Sahiller Sıhhî Müdafaası", ikinci faslı "Memleket Dahilinde Sâri ve Salgın Hastalıklarla Mücadele", üçüncü faslı "Sıtma ile Mücadele", dördüncü faslı "Trahom ile Mücadele", beşinci fasıl "Zührevî Hastalıklarla Mücadele", altıncı fasıl "Veremle Mücadele", yedinci fasıl ise "Geçen Fasıllar Arasında Müşterek Hükümler" konuları üzerineydi.

Ülkede halk sağlığı hizmetinde çalışan hekimlerin başlıca görevlerinden biri epidemilerle mücadeleydi. Her hekim gördüğü bulaşıcı hastalık vakalarını bulunduğu yerin en büyük sağlık amirine bildirmeye 6/5/1930 ve 1593 sayılı Umumî Hıfzıssıhha Kanunu ile mecbur tutulmuştu.[91] Cumhuriyet döneminde bildirilmesi zorunlu bulaşıcı hastalıklar inişli çıkışlı bir seyir izlemişti. Ancak birçoğunun yerleşik olduğu görülüyordu. Uluslararası bildirilmesi zorunlu hastalıklardan olan veba, kolera, sarıhumma ve bunlara sonradan eklenen çiçek ve lekelihummadan, yalnız sarıhumma ve kolera erken Cumhuriyet döneminde sorun olmamıştı. 1927-1931 yıllarında Irak'ta kolera çıkmasına rağmen alınan önlemlerle hastalığın sınırı aşması engellenmişti.[92]

Umumî Hıfzıssıhha Kanunu, bu konuya ilişkin olarak "Memleket Dahilinde Sârî ve Salgın Hastalıklarla Mücadele" başlığı taşıyan ikinci faslının 57. maddesinde "Kolera, veba, lekelihumma, karahumma - daimî suretle basil çıkaran mikrop hamilleri dahi - paratifoit humması veya her nev'î gıda maddeleri tesemmümatı, çiçek, difteri, sârî beyin humması, uyku hastalığı, dizanteri, lohusa humması, ruam, kızıl, şarbon, çocuk felci, kızamık, cüzzam, humma-i racia ve malta humması hastalıklarından biri zuhur eder veya bunlardan birinden şüphe edilir veyahut bu hastalıklardan vefiyat vuku bulur veya mevtin bu hastalıklardan biri sebebiyle husule geldiğinden şüphe olunursa aşağıdaki maddelerde zikredilen kimseler vak'ayı haber vermeğe mecburdurlar. Kudurmuş veya kuduz şüpheli bir hayvan tarafından ısırılmaları, kuduza müptelâ hastaların veya kuduzdan ölenlerin ihbarı da mecburidir" denilmekteydi.

Ülkeyi dışardan gelecek hastalıklara karşı korumak konusunda en ciddî önlemleri gerektiren hastalık vebaydı. 1930 yılına kadar özellikle ülkenin Akdeniz kıyısındaki limanlarında görülen bu hastalığın yurda yayılmasını önlemek için "Veba Mücadele Müfrezeleri" oluşturulmuş, hasta taramalarıyla, fare ve kene savaşı yapılmıştı.[93]

1926 yılında Suriye'de ortaya çıkan çiçek salgını sınıra yakın köylere bulaşınca, 1931 yılına kadar güney illerinde çok sıkı önlemler alındı. Bir buçuk milyon kişi aşılandı.[94] Çiçeğe karşı 1895'ten beri uygulanmakta olan aşılanma zorunluluğu, 1915 yılında çıkarılan bir nizamname ile daha etkili kılınmış ve herkese 19 yaşının sonuna kadar en az üç kez aşılanma mecburiyeti getirmişti. Özellikle savaş yıllarında aşı uygulamasının büyük yararı görülmüştür. Umumî Hıfzıssıhha Kanunu ile de aşılanma zorunluluğu öngörülmüştü.[95]

Ülkenin bazı bölgelerinde salgın halinde baş gösteren ve önemli bir sağlık sorunu oluşturmuş olan kızıl hastalığıyla en etkili mücadele, 1928 yılından itibaren Ankara Hıfzıssıhha Enstitüsü'nde üretilen aşı sayesinde gerçekleştirildi. Büyük salgınlara rastlanmamakla beraber, difteri ile sıklıkla görüldüğü yerlerde alınan önlemlere ek olarak aşı mücadelesi de yapılmıştı. 1928 yılında Mersin ve Adana'da baş gösterdikten sonra, yurdun diğer

91 Yusuf Tunca, *Tıbbî İstatistik Yıllığı (1945-1955)*, T.C. Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti Neşriyatı 226, 1958, Ankara, s. 14.

92 Ekrem Kadri Unat,'Türkiye Cumhuriyeti'nde Atatürk Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Savaş", *Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi*, cilt 12, 1981, s. 389.

93 Ekrem Kadri Unat, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Atatürk Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Savaş," *Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi*, 1981, s. 389.

94 Feridun Frik, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tıp ve Hıfzıssıhha Hareketleri, 1923-1938*, 1939, s. 12.

95 Ekrem Kadri Unat, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Atatürk Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Savaş", *Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi*, 1981, s. 389.

bölgelerinde de görülmeğe başlayan menenjite karşı sıkı sağlık önlemleri alınmıştı. Tecrit ve dezenfeksiyon işlemlerinin yanı sıra aşı uygulaması başarılı sonuçlar vermişti.[96] İstanbul ve Sivas'taki Kuduz Tedavi Müesseselerine ilâve olarak 1925'te Erzurum'da, 1926'da Diyarbakır'da, özel idareye ait olarak da 1927'de Konya'da Kuduz Tedavi Yerleri çalışmaya başlamıştı.[97] 1932 yılından itibaren Ankara Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü ısırıkları kabule başlamıştı. Buna rağmen yolların ve taşıma araçlarının yetersizliği dolayısıyla ortaya çıkan gecikmeleri önlemek ve aşıyı tüm yurtta yaygınlaştırabilmek için Ankara Hıfzıssıhha Enstitüsü'nde üretilen aşıların 1933'ten itibaren tüm yurda dağıtılması uygun görüldü.[98] Ayrıca kuduz veya şüpheli hayvanlar tarafından ısırılan kişilerin zaman kaybetmeksizin en yakın aşı merkezine gönderilmesi için Umumî Hıfzıssıhha Kanunu'na çok sıkı kayıtlar kondu. Yoksul olanların ulaşım araçlarından ücretsiz yararlanmaları sağlandı. Böylece gecikmelerin önlenmesi amaçlandı.

Efendiler,

Geçen sene esnasında bütün memlekete *şâmil* bir teşkilât-ı sıhhiyeye başlanmıştır. Zamanımıza kadar sıhhat-i umumiyenin *uğradığı ihmalin derecesi; mücadele yoluna girildikçe, daha kuvvetli tebarüz etmektedir. Önümüzdeki sene dahi alelumum* mücadelât-ı sıhhiye için bilhassa tedabir ittihaz edilmek lâzımedendir. Bahusus sıtmaya karşı, başlı başına bir mücadele devresine girilmesi Meclis-i âlinin derpiş edeceği muğzemattan addolunsa yeri vardır. Muhakkaktır ki bizim için nüfusun vikaye ve tezyidini ve çalışmaların kuvvet ve zindeliğini temin eden tedabirin başında sıtma mücadelesi bulunmalıdır.

M. Kemal Atatürk
(1 Kasım 1924 - TBMM 2. Dönem
2. Toplantı Yılı Açış Konuşmasından)

Salgın Hastalıklarla Mücadele

Sıtma ile Mücadele

Cumhuriyet'e Osmanlı'dan miras kalan büyük bir sağlık sorunu sıtmaydı. İmparatorluk döneminden itibaren zaman zaman büyük salgınlar baş göstermiş, özellikle savaş yıllarında vahim bir durum kesp etmişti. Kimi kaynaklarda1914-1918 yılları arasında Ordu'da 412.671 sıtma vakasından söz edilmiş ve 20.568'ünün ölümle sonuçlandığı kaydedilmişti.[99] Cumhuriyet hükümeti uzun süre sağlık programının başında sıtmayla mücadeleyi koymuştu.

1924 yılı sonbaharında, zamanın Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Refik Saydam'ın başkanlığında toplanan bir komisyonca, sıtma ile mücadelenin Türkiye Cumhuriyeti'nin en etkili ve verimli çalışmalarından biri ve

96 Feridun Frik, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tıp ve Hıfzıssıhha Hareketleri (1923-1938)*, 1939, s. 13.

97 Abdullah Salim, "Konya Daülkelp Tedavihanesinin Bir Buçuk Senelik Mesaîsi", *Sıhhiye Mecmuası*, yıl 4, sayı 17, 1928, s. 119-121.

98 Z. M. Tunçman, *Türkiye'de Kuduz Savaşı ve Kurulan Enstitü ve İstasyonları*, İstanbul Kuduz Tedavi Müessesesi Neşriyatı, İstanbul, 1957, s. 56-85.

99 Övat Güray,"Türkiye'nin Sağlık Sorunlarının Değerlendirilmesinde Bulaşıcı Hastalıkların Yeri", *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, cilt 45, sayı 2, 1982, s. 393.

belki birincisi olacağı belirtilmişti. 2 Eylül 1925 yılında Ankara'da toplanan I. Millî Türk Tıp Kongresi'nin belli başlı konusunu sıtma oluşturmuştu. Türkiye'de sıtma ile mücadele esasları ilk defa Mayıs 1926'da kabul edilen 839 sayılı kanunla kondu. Bu kanunla, sıtma mücadele örgütü kuruluyor; dalak ve kan muayeneleri ile sıtmalıların saptanması ve bunların parasız tedavileri, bataklıkların kurutulması, sivrisinek yetiştiren jütlerin ve çeltik sahalarının kontrol altına alınması kararlaştırılıyordu. 1940 yılına kadar bu esaslarla yapılan savaşta muayene edilen kanlara göre sıtmalı oranı %11'e kadar düşürülebilmişti.

Sıtma mücadelesinin başarılmasındaki en önemli faktör, yetkili kişilerin bu konuda sahip oldukları teorik ve pratik deneyimler olduğundan, hekimlere sıtma hastalığı konusunda staj yapma zorunluluğu getirilmişti.[100] Askerî ve sivil fakülte mezunu doktorların Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti'nce oluşturulacak kurumlarda staj görmeleri kararlaştırılmıştı. Ayrıca kanunun uygulanmasını kolaylaştırmak ve hastalığı yerinde inceleyebilmek, küçük sağlık memurlarına kurs vermek amacıyla, Adana'da bir Sıtma Enstitüsü açılmıştı.

Vilâyetler Sıhhat Teşkilâtı ile özel idarelerin bunlara ait bütçe ve yetkileri ve memurların Sıhhat Vekâleti tarafından atanmaları ise Sıhhat İşleri Bütçesi ve Sıhhat Memurları Hakkında Kanun'la sağlanmıştı.[101] 1923'te yayımlanan Doktorların Mecburî Hizmet Kanunu ile fakülteden çıkan tüm doktorların iki yıl süreyle Anadolu'da devlet hizmetinde, özellikle Hükümet Tabipliklerinde mecburî hizmet yapmaları öngörülmüştü. 1933 yılında yürürlüğe giren bir kanunla, bu mecburî hizmetin kapsamı değiştirilerek yalnızca Tıp Talebe Yurtlarında yetişenler mecburî hizmete tabi tutulmuşlardı.[102]

Vekil Dr. Refik Bey'in başkanlığında İstanbul'da uzman hekimlerden oluşan Sıtma Mücadele Komisyonu mücadelenin esaslarını saptamıştı.[103] Bu nedenle ve mevcut sağlık kuruluşlarından tamamen bağımsız çalışan Sıtma Mücadele Kurulları kurulmuştu.[104] Sıtma Mücadele Kurulları, ülkede sıtma hastalığının en çok görüldüğü Ankara, Eskişehir, Çankırı, Kırşehir, Yozgat, Konya, Afyonkarahisar, Bilecik, Seyhan, İçel, Gaziantep, Antalya, Denizli, Aydın, Muğla, İzmir, Manisa, Balıkesir, Bursa, Kocaeli, İstanbul, Samsun ve Amasya vilayetlerinde etkinlik göstermişlerdi.[105] Böylece 1926 yılında başlayan ve 1957 yılına kadar devam eden bir dönem "Sıtma Mücadele Devresi" olarak tıp tarihine geçmişti. 1926 yılı önemliydi, zira 1926 Mayıs ayında Almanya'dan Türkiye'ye gelen Dr. Martini'nin önerisiyle Adana'da kurulan Sıtma Enstitüsü, 1928 yılında ilk kursla birlikte açılmıştı. Burada birçok hekim ve sağlık memuru sıtma kursu görmüştü.[106] Kurullar tarafından yapılan mücadelenin yanı sıra küçük yerlerde hükümet tabipleri ve sağlık memurlarınca köylüye ve yoksul halka ücretsiz kinin dağıtılması da önemli hizmetler arasında yer almıştı.

Trahom ile Mücadele

Trahom mücadelesine ilk olarak 1925 yılında, trahomun meydana getirdiği sakatlıklar nedeniyle "Körler Memleketi" denilen Adıyaman'da ve aynı yıl Malatya'da birer trahom hastanesi ve dispanseri açılmasıyla baş-

100 "Tabiplerin Sıtma Stajı Kanunu", 5.5.1926, no 826, *Düstur*, 3. Tertip, cilt 7, s. 885.

101 "Memurini Sıhhiye Kanunu", 1.4.1926, no 796, *Düstur*, 3. tertip, cilt 7, s. 700.

102 "1932 Senesinden İtibaren Tıp Fakültelerinden Neş'et Edecek Tabiplerin Mecburî Hizmetlerinin Lağvı ve Leylî Tıp Talebe Yurduna Alınan Tıp Talebesinin Tâbi Bulunacakları Mecburiyetler Hakkında", 9.6.1932, no 2000, *Düstur*, 3. tertip, cilt 13, s. 518.

103 Ekrem K. Unat, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Atatürk Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Savaş", *Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi*, 1981, s. 394.

104 *Sıhhiye Mecmuası Fevkalade Nüshası*, 1933, s. 47

105 *Sıhhiye Mecmuası Fevkalade Nüshası*, 1933, s. 47.

106 "Adana Sıtma Enstitüsü", *Sıhhiye Mecmuası*, yıl 4, sayı 20, 1928, s. 1-16.

landı. Bu sabit kuruluşlar yanında, hizmeti en ücra ünitelere kadar götürmek amacıyla kurulan gezici ekiplerle taramalar yapılarak, bulunan trahomlu hastalar tedavi edildi. 1930 yılında açılan Adana, Gaziantep, Kilis ve Besni Trahom Savaş Hastaneleri ile yatak sayısı 100'e, dispanser sayısı da 6'ya çıkarılarak yılda 80.000 yurttaşın tedavi olanakları sağlandı. 1930 Umumî Hıfzıssıhha Kanunu'yla trahom savaşına daha fazla önem verildi; hastalık bildirimi zorunlu kılındı, hastaların toplu yerlerde bulunmaları yasaklandı ve Millî Eğitim Bakanlığı ile uyumlu işbirliği ile okullarda gerekli önlenmelerin alınması öngörüldü. Önceleri güç koşullar altında çalışan savaş örgütü, günden güne gelişti; düzenli hastanelere, dispanserlere ve köy tedavi evlerine kavuştu. Nüfusun ve trahomlu oranının yüksek olduğu yerlerde açılan hastanelerde her türlü göz ameliyatı yapıldı; trahomlu ve ihtilatlı hastalar tedavi gördü. Dispanserler kimi yerlerde poliklinik olarak, kimi yerlerde ise her türlü muayene ve tedaviyi yapabilecek küçük birer hastane olarak çalıştılar. Köy tedavi evleri, köylerin içine kadar girerek mütevazı birer sağlık yuvası olarak hizmet verdiler. 1932 yılında, halkı trahom yönünden eğitmek ve bu konuda alınması gereken önlemleri öğretmek amacıyla afişler hazırlandı; trahomla savaş bölgelerine gönderildi; bu konuda halk eğitimine önem verildi. Trahom bölgelerinde, okul çağındaki ve daha küçük yaşlardaki çocukları korumak ve bunlar arasında trahomun yayılmasını engellemek amacıyla, trahomlu öğrenciler için okullar ve sınıflar ayrılarak görevli memurlar tarafından bu öğrencilerin muntazaman tedavileri sağlandı.

Sıtmanın yanı sıra sürgit devam eden halk sağlığı sorunlarından trahom da ülke yönetiminin başını uzun süre ağrıtmıştı. Bu hastalıkla savaş kapsamlı bir şekilde ilk kez Cumhuriyet'le birlikte ele alınmışsa da 1915'te yürürlüğe giren Emrâz-ı Sâriye ve İstilâiye Nizamnamesi bildirilmesi zorunlu hastalıklar arasında trahoma da yer vermişti. Cihan Harbi'ne kadar hastalık güney ve doğu vilâyetlerimizde görülmüş, savaşın sonucunda ortaya çıkan toplu göç ve yer değiştirmelerle artarak ülkeye yayılmıştı. Büyük oranda körlükle sonuçlanan bu hastalıkla mücadele için 1925 yılında doğu illerimizde Trahom Mücadele Teşkilâtı kurulmuştu. Seyyar ve sabit örgütler halinde çalışan bu teşkilâtın ana ilkesi, hastalığın yayılmasını önleme yolunda tedbirler almaktı.[107] Trahom mücadelelerinde halkın hastalık hakkında aydınlatılması için trahom bulaşma yollarını, korunma çarelerini gösteren resim ve tablolar düzenlenmiş, 1932 yılında bunlar çoğaltılarak trahom mücadele mıntıkalarındaki okul, fabrika, resmî dairelere asılmıştı. Ayrıca trahomla ilgili basında yazılar yer almış, radyoda konferanslar düzenlenmiş, hekim, sağlık memuru ve hemşireler tarafından kasaba ve köylerde halka aydınlatıcı konuşmalar yapılmıştı.[108]

Frengi ile Mücadele

Milli Mücadele sırasında Anadolu'da Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti bünyesinde oluşturulan Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin ilk ele aldığı konulardan biri de frengi idi. 1921'de bu konuda bir yasa hazırlandı. 1925'e kadar yürürlükte kalan bu yasa frengi ile savaş yöntemlerini yurt çapında sürdürmeyi amaçlayan maddeler içeriyordu. Aynı yıl kurulan özel frengi tarama ekipleri ile hastalığın yoğun bulunduğu bölgelerde kampanyalara girişildi. 1925'te Sivas ve izleyen yıllarda Hafik, Orhaneli, Şarkışla, Fatsa, Düzce, Çarşamba, Yıldızeli, Reşadiye, Ünye, Tokat, İnebolu, Cide, Zonguldak, Devrek, Bartın, Safranbolu, Boyabat, Ayancık frengiyle savaş alanı içine alındı. 1930'da kabul edilen Umumî Hıfzıssıhha Kanunu, zührevî hastalıkların sağlık kuruluşlarında parasız tedavi edilmesini hükme bağladı ve bakanlıkça kurulacak frengi savaş kurullarının yapacağı tarama muayenelerine halkın gelmesi, kendisini ve çocuklarını tedavi ettirmesi zorunluluğunu koydu. 1926-1947 arasında yalnızca altı ilde 2.247.561 kişi muayeneden geçirildi. Bunlardan 86.231 kişi, diğer bir de-

107 *Sıhhiye Mecmuası Fevkalade Nüshası*, 1933, s. 66.

108 Nuri Ayberk,"Bizde Trahom Savaşı Nasıl Yapılıyor?", *Ayın Tarihi*, no 26, 1936, s. 472.

yişle yüzde 3.8'i, frengili bulundu. 1930 Hıfzıssıhha Kanunu, frengi, belsoğukluğu, yumuşak şankr, cüzam, ruh hastalığı ve vereme yakalananların evlenmelerini yasakladı. 1931'de çıkarılan Evlenme Muayenesi Hakkında Nizamname ile bu muayenenin kimlerce ve nasıl yapılacağı, muayenelerde nelere dikkat edilmesi gerektiği saptandı. Bu görev, frengi savaş müşavirliklerine, bunların bulunmadığı yerlerde ise hükümet tabipliklerine verildi.

Resmî kaynaklarda Türkiye'de zührevî hastalıklarla savaşın 1879 yılında başladığı kabul ediliyordu.[109] Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetince 1921'de çıkarılan Frenginin Men' ve Tahdid-i Sirâyeti Hakkında Kanun ile frengililerin devlet kuruluşlarınca parasız tedavisi öngörülmüştü.[110] Ayrıca 1925 yılında kurulan bir komisyonun önerisiyle Frengi Tedavi Talimatnamesi çıkarılmıştı. Umumî Hıfzıssıhha Kanunu'yla frengililer, parasız tedavi edilebildikleri gibi, kendilerini tedavi ettirmeleri de zorunlu tutulmuştu. Frengili hasta oranının yüksek olduğu bazı yerlerde özel yöntemlerle mücadele yoluna gidilmişti. Bu amaçla 1926 yılında önce Sivas merkez ve Hafik'te, Bursa'nın Orhaneli kazasında, daha sonraları ise Ordu, Ünye, Fatsa, Şarkışla, Yıldızeli, Düzce, Balıkesir ve Zonguldak'ta frengi ile mücadele için özel örgütler kurulmuştu.[111] Büyük şehirlerde ise hastaların kendilerini gizlice tedavi ettirebilmeleri için "Deri ve Tenasül Hastalıkları Tedavi Evleri" açılmıştı. İleriki yıllarda ise çıkarılan nizamnameler gereği belediyesi olan şehir ve kasabalarda "Zührevî Hastalıklarla Mücadele Komisyonları" kurulmuştu. Böylece fuhuşu sanat edinenler sıkı bir denetime tabi tutularak hastalığın yayılması önlenmişti.

Cumhuriyet öncesi zührevî hastalıkların yayılmasını ve bulaşmasını önlemek amacıyla nikâhtan önce eşlerin muayene edilmesi konusunda bazı kararlar alınmış, ancak bunlar halkın eğitim düzeyi ve birtakım özel nedenlerden dolayı beklenen sonucu vermemişti.[112] Umumî Hıfzıssıhha Kanunu ise zührevî hastalığı olanların tedavi edilmeden evlenmelerini yasaklamıştı. Aynı zamanda 1931 yılında yayımlanan 11682 sayılı Evlenme Muayenesi Hakkında Nizamname'ye göre evlenme muayeneleri ücretsiz yapılarak aile sağlığı korunmuştu.

"Emraz-ı Müstevliyenin Tehdid-i Sirayeti"

Mesaî-yi *sıhhiyemizin mühim bir kısmı* emraz-ı müstevliyenin men ve tehdid-i sirayetine sarf edildi. Bu türlü hastalıklardan yalnız çiçek ile lekelihumma bazı menatıkta mahdut bir *şekl*-i istilâ almak istidadını göstermiş ise de vaktiyle ittihaz olunan ve devam edilen tedabir-i mânia ve tahaffuziye ile önlerine geçilmiştir. Memleketin büyük bir kısmı düşman tarafından bir haraba şeklinde ve mazlum ahalisi amik bir sefalet içinde terk edildiği, dâhilden harice ve hariçten dâhile mütemadi bir muhaceret cereyanının devam etmekte olduğu, vaziyet-i hâzıra karşısında bu gibi hastalıkların görülmesi o kadar şayan-ı istiğlap olmayıp belki oldukları yerlerde süratle itfasında gösterilen muvaffakıyet müstelzim-i memnuniyettir.

Müstevlî ve sârî hastalıklara karşı insanları muhafaza hususunda büyük hizmetleri görülen aşıları ihzar ile meşgul hıfzıssıhha müessesatımız kemal-i muvaffakıyetle mesaisine devam ve mücadeleye nafi hidemat ifa etmektedir.

109 "Emrâz-ı Zührevîye Hastanesinin Tarihçesi İhsaiyat", *Sıhhiye Mecmuası*, no 15, 1922, s. 90-93.

110 "Frenginin Men' ve Tahdid-i Sirayeti Hakkında Kanun", 7/3/1921 no 90, *Düstur*, 3. Tertip, cilt 1, s. 206.

111 Ekrem Kadri Unat,"Türkiye Cumhuriyeti'nde Atatürk Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Savaş", *Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi*, 1981, s. 393.

112 "Nikah Öncesi Muayene Hakkında Meclis-i Ali Sıhhî Kararı", *Sıhhiye Mecmuası*, sayı 13, 1922, s. 20.

Kapitülasyonların fiili ilgası semeresi olarak beynelmilel bir idare halinden çıkarılıp elyevm doğrudan doğruya vekâletin *şuabat*-ı idaresinden biri haline gelen sabık karantina umur-ı sıhhiyesi de en müşkül şerait içinde devr ü teslim edilmiş olmasına rağmen, kemal-i muvaffakıyetle idame ve tedvir edilmektedir.

Sıtma hastalığının kökünden kal'i *için yegâne çare olan* teybis ve ıslah-ı arazi meselesine şehir ve köylerin şerait-i hıfzıssıhhasının ıslâh ve istikmaline ise şerait-i tabiiye avdet eder etmez başlamak icraat-ı nafia ve sıhhiyemizin en mübrem ve mühimlerinden biri olacaktır. Frengi mücadelesi her yerde faaliyet-i mutadesiyle devam etmektedir.

Tahripkâr emraz-ı belediyemizden şüphesiz başlıcası olan verem hastalığına karşı şimdiye kadar ahval ve şeraitin maateessüf tatbikına *müsaade ve* imkân bahş etmediği tedabire başlangıç olmak üzere İstanbul'da veremliler tedavihanesi *açmak ve bu suretle yeni ve pek lüzumlu bir mücadelenin ilk temel taşını koymak* mutasevverdir.

M. Kemal Atatürk

(1 Mart 1923 - TBMM 4. Toplanma Yılı Açış Konuşmasından)

Veremle Mücadele

Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda verem, ülkenin en önemli hastalıklarından birisiydi. 1919 yılına ait bir istatistikte İstanbul'da veremden ölüm, bildirilmesi zorunlu diğer hastalıkların toplam ölüm sayısının 5 katı idi.[113] İkinci Millî Tıp Kongresi'nde, hekimlerimizin hastalık üzerinde yaptıkları gözlem ve incelemelere göre son 25 senede İstanbul'da 60.000 kişinin veremden öldüğü açıklanmıştı.[114]

Türkiye'de ilk verem savaşı örgütü Dr. Tevfik Sağlam ve Dr. Behçet Uz'un girişimiyle İzmir'de kuruldu. Bu örgüt pek varlık gösteremedi. 1925'te Dr. Tevfik Sağlam, Dr. Tevfik İsmail Gökçe ve arkadaşlarının girişimiyle bu kez İstanbul'da Verem Mücadele Derneği kuruldu. Bu kurumla gerçek anlamda verem savaşı başladı. İlk evrede etkinlik yerel kaldı. 1949'dan itibaren hükümet tarafından ülke ölçeğinde ele alındı ve birkaç yılda büyük bir gelişme gösterdi. Verem Savaş Derneği 1933'ten itibaren ilk bilimsel dergi *Tüberküloz*'u çıkarmaya başladı. 1925 yılında İstanbul Özel İdaresi'nce ilk Verem Savaşı Dispanseri hizmete açıldı. 1924'te Büyükada'nın Maden mevkiinde Dr. Musa Kâzım'ın kişisel girişimiyle 25 yataklı olarak ilk verem sanatoryumu kurulmuştu. Sonraları 60 yatağa çıkarıldı ve Büyükada'nın Dil sahasına taşındı. Haydarpaşa ve İzmir Bulaşıcı Hastalıklar Hastaneleri ile diğer devlet ve numune hastanelerinde olanaklar oranında veremliler için yatak ayrıldı. Bir yıl sonra bakanlık Prof. Server Kâmil yönetiminde Heybeliada'da verem sanatoryumunu açtı. Kısa bir süre sonra sanatoryumun mütehassıs ve başhekimliğini Dr. Tevfik İsmail Gökçe üstlendi. 1930 Umumî Hıfzıssıhha Kanunu verem savaşını zorunlu kıldı. Aynı yıl Ankara ve Bursa'da birer Verem Savaş Dispanseri açıldı. İstanbul Verem Savaş Derneği 1932'de Erenköyü'nde 60 yataklı bir verem sanatoryumu kurdu. Başına Dr. İhsan Rifat Sabar'ı geçirdi. 100 yataklı Yakacık sanatoryumu 1936'da yine Dr. İhsan Rifat Sabar tarafından kuruldu. Dr. İhsan Rifat Sabar'ın şahsî girişimiyle kurduğu bir diğer sanatoryum 1949-50 yılında faaliyete geçen ve ülkenin ilk irtifa sanatoryumu olan Bursa, Uludağ-Kirazlıyayla sanatoryumudur.

113 Ekrem Kadri Unat, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Atatürk Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Savaş", *Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi*, 1981, s. 395.

114 **"İkinci Millî Tıb Kongresi"**, *Ayın Tarihi*, no 43, cilt 14, 1927, s. 2582.

İmparatorluğun son zamanlarında halk ve hekimler arasında veremin ayrı bir yeri vardı.[115] Nitekim hastalığın daha iyi tanıtılması ve halkın bilinçlendirilmesi amacıyla bir Verem Müzesi açılmıştı.[116] 1918'de kurulan "Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti" 1920 yılında İstanbul'un işgali üzerine, kurduğu dispanserle birlikte çalışmalarını durdurmak zorunda kalmıştı. Yaygın ve tedavisi zor bir hastalık olan vereme karşı, verem savaş örgütlerinin büyük hizmetleri görülmüştü.

1923 yılında İzmir ve Balıkesir'de, 1927 yılında da İstanbul'da kurulan Verem Mücadelesi Cemiyetleri hastalığın bulaşım şekli ve alınacak önlemler konusunda halkı uyarmayı görev bilmişlerdi. Bu çalışmaları büyük şehirlerde Verem Dispanserleri'nin açılması izlemiş, 1924 yılında ise vekâletin desteği ile Heybeliada'da 50 yataklı bir Verem Sanatoryumu hizmete girmişti. Ayrıca Haydarpaşa ve İzmir'deki Bulaşıcı Hastalıklar Hastaneleri'nde verem hastaları için yatak sayısı arttırılmıştı.[117]

1930 yılında, Umumî Hıfzıssıhha Kanunu, veremle savaş için esaslı önlemler getirmiş, açık veremlilerin haber verilmesini ve bulaştırmalara karşı önlemler alınmasını zorunlu kılmıştı. Kanunda ve ayrıca 1931 yılında çıkarılan Evlenme Muayenesi Hakkında Nizamname'de veremlilerin evlenmeleri yasaklanmıştı. Ayrıca yeni doğan ölümlerinin önüne geçmek amacıyla yapılan çeşitli çalışmalar kapsamında Dr. Refik Bey tarafından Bakteriyolojihane'de hazırlanan ve ağızdan verilen BCG aşısı da veremle mücadelede önemli bir aşama olmuştu.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra sârî hastalıklarla savaş bir devlet politikasına dönüşmüştü. 1925'te toplanan Birinci Millî Türk Tıp Kongresi umumî katibi Tevfik Sağlam, iki yılda bir yapılacak kongrelerin ikincisine esas konu olarak veremi aldırdı ve raportörlüğünü üstlendi. Ağızdan verilen BCG aşısının ilk hazırlık çalışmaları 1927'de Müderris Dr. Refik Bey Bakteriyolojihanesi'nde görüldü. 1931'de Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü'nde ağız yolu ile uygulanan BCG verem aşısı üretimi başladı. Ancak zamanın koşullarında fazla ilgi görmeyen bu aşının üretimi sınırlı kaldı. 1933'te İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi cerrahî kliniklerinde ve bilahare Ankara Tıp Fakültesi cerrahî kliniklerinde akciğer tüberkülozunda cerrahî müdahalelerin uygulanmasına başlandı.

Son olarak Ankilostom ve Nekator Savaşı salgın hastalıklar kapsamında Cumhuriyet'in ilk yıllarında görülmüştü. Cihan Harbi sırasında bazı doğu illerini işgal eden Rus askerleri tarafından getirilen parazit Rize ve dolaylarında görülmüştü.[118] Hastalığa karşı savaş ise 1929 yılında başlamıştı. Bu amaçla hastalığın yaygın olduğu nahiyelerde çalışmak üzere Dr. Ziya Osman (Öktem) yönetiminde altı sağlık memurundan oluşan bir heyet kurulmuş ve bir laboratuvar açılmıştı.[119] Dr. Ziya Osman (Öktem) 4. ve 5. Millî Türk Tıp Kongreleri'ne yörede yapılan savaş faaliyeti ve alınan sonuçlar üzerine raporlar sunmuştu.[120]

Sonuç olarak, yukarıda belirtilen tüm bulaşıcı ve salgın hastalıkların ülkeye göçmenler aracılığıyla da gelebileceği göz önüne alınarak Umumî Hıfzıssıhha Kanunu'yla bazı kısıtlamalar getirilmişti. Kanunun 57. maddesinde sözü edilen bulaşıcı ve zührevî hastalıklardan birine yakalananların, mecnunların ve fuhuş yapanların ülkeye girmesi yasaklanmıştı. Aynı kanunun bir başka maddesinde ise tren ve gemi idarelerinin bu hastaları geldikleri yere tekrar geri götürülmesi zorunlu tutulmuştu. Bu tür ulaşım araçlarında sağlık koşullarına ve temizliğe özen gösterilmesi istenmişti. Ayrıca Umumî Hıfzıssıhha Kanunu, gemiler, demiryolları ve diğer ulaşım araçlarının sağlığa ilişkin denetiminin Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti'nce gerçekleştirilmesini hükme bağlanmıştı.

---

115 Ekrem Kadri Unat, "Osmanlı İmparatorluğunun Son 40 Yılında Türkiye'nin Tüberküloz Tarihçesi Üzerine", *Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi*, s. 10, 1979, s. 173.

116 "Sıhhiye Müdüriyeti Umumiyesi Tarafından Gülhane'de Açılan Verem Müzesi Hakkında", *Sıhhiye Mecmuası*, yıl 1, sayı 2, 1913, s. 142-145.

117 *Sıhhiye Mecmuası Fevkalade Nüshası*, 1933, s. 71.

118 Feridun Frik, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tıp ve Hıfzıssıhha Hareketleri (1923-1938)*, 1939, s. 13.

119 Ekrem Kadri Unat,"Türkiye Cumhuriyeti'nde Atatürk Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Savaş", *Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi*, 1981, s. 396.

120 Ziya Osman Öktem,"Türkiye'de Ankilostom Mücadelesi", *4. Millî Türk Tıp Kongresi Zabıtları*, 1931, s. 300-307.

"Sıhhat Propagandası"

Halk sağlığı bağlamında önemli sorunlardan biri geniş halk kitlelerini sağlıklı yaşam konusunda bilgilendirmekti. İletişim ve ulaşım araçlarının son derece yetersiz olduğu Cumhuriyet'in erken döneminde soruna çözüm olarak hükümetler "sıhhat propagandası" adlandırdıkları anlayışı geliştirmekte buldular. Sıhhat propagandası, hijyen ve koruyucu hekimlik alanında ortaya konan gerçeklerden yola çıkarak yurttaşın sağlığını düzenleyici bildirimlerde bulunmak anlamına geliyordu.[121] Koruyucu sağlık olarak da adlandırılan hıfzıssıhha, Sıhhat Vekâleti'nin gerçekleştirmeyi ve geliştirmeyi amaçladığı temel "ülkü"ydü. Halkın sağlığını korumaya yönelik önlemleri yurdun her köşesini kapsayacak biçimde düzenlemek gerekiyordu. Hedefe ulaşmak için kullanılan araç ise, sağlık propagandasını, uygar ülkelerdeki yöntemler de örnek alınarak değişik yollarla yürütmekti.

Yazılı basın anlamında ses getiren dergi *Sıhhiye Mecmuası*'ydı. 1913'te yayımlanmaya başlanan ve savaş yıllarında bir süre ara verilen *Sıhhiye Mecmuası* düzenli çıkan bir dergi sayılırdı. Sonraları adı *Sağlık Dergisi* olan bu yayın organı, özgün ve çeviri yazılarla koruyucu ve tedavi edici sağlık konularında sağlık personeline hizmet verdi. Cumhuriyet'in daha ilk yıllarında *Sıhhiye Mecmuası*'nda yer alan bir yazıda genel sağlık hizmetlerine yönelik "Sıhhat Propagandası" hakkında şu satırlara yer veriliyordu:

"Genel sağlık meseleleri konusunda halkı terbiye etmek ve aydınlatmak anlamında telâkki ettiğim sıhhat propagandası işinde öncelikle yapılması gereken şey, halkı bir mıntıkada genel sağlık alanında tatbik edilen idarî faaliyetlerle bu faaliyetin bölümleri hakkında fikir ve idrak sahibi kılmaktır. Genel sağlık hizmetlerinin mahiyeti hakkında böyle açık bir görüşe sahip olan halk, sıhhiye idarelerinin genel sağlıkla nasıl meşgul olduğuna ve hastalıkların ortaya çıkmasını önlemek için nasıl çalıştığına tabii bir surette, merak etmeye ve bu hususta kendisinde bir alâka duymaya başlar."[122]

Cumhuriyet'in ilk yıllarında bulaşıcı ve sosyal hastalıkların ülkede yaygın bir şekilde görülmesi karşısında bu hastalıklarla savaş için alınan önlemlerin yanı sıra halkın sağlık konusunda eğitilmesi de gündeme geldi. Bu amaçla 1926 yılında ilk olarak sağlık broşürleri ve renkli duvar afişleriyle halka sağlık bilgisi verilmesine başlandı.

Propaganda yollarının en etkili ve yaygın olarak uygulananlarından biri "Sıhhî ve İçtimaî Propaganda Filmleri"ydi. Sıhhat Vekâleti hemen hemen her yıl Avrupa ve Amerika'dan sağlık konularında filimler satın alıp getirtiyordu. Bu filimler şehir, kasaba ve sineması bulunan her yerde, ayrıca dokuz Sıtma Mücadele Mıntıkası'nda halka, orduya, öğrenciye günlerce bedelsiz olarak gösteriliyordu. [123] Frengi, Verem, Karasinek, Sivrisinek Tehlikesi, Süt Gıdaların En Üstünüdür, Kuşpalazı Hastalığı - Korunma ve Bulaşma Yolları, Diş Hıfzıssıhhası, Spor ve Sağlığa Yararları, Nezleden Korunma Yolları, Temizlik, Güneş Banyosu ve benzeri konuları işleyen bu filmlerin sayısı 150'yi bulmuştu.[124]

Bulaşıcı ve salgın hastalıklardan korunmak, çocuk ölümlerinin önüne geçmek, gençlere sağlıkla ilgili yararlı alışkanlıklar kazandırmak için izlenen bir başka yöntem, bu konulara ilişkin renkli afişler bastırılarak halkevleri, okullar, istasyonlar, gümrüklerle ordu ve donanmaya dağıtmaktı. Halkın görüp okuyabileceği yerlere astırılarak sağlık terbiyesini geliştirmeyi amaçlayan afişlerin konuları arasında verem, frengi sıtma, trahom gibi salgın hastalıklarla birlikte içkinin zararları, diş ve ağız sağlığı, çocuk ölümü ve anne sütünün değeri gibi konular da yer almıştı.

---

121 Hamdi Dilevurgun, *Sağlık Memurları İçin Sağlık Propagandası ve Hayati İstatistik Bilgileri*, T.C. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayını, no 131, 1947, Ankara, s. 14.

122 "Sıhhat-i Umumiye Hidemâtında Yardım Edecek Sıhhat Propagandası" *Sıhhiye Mecmuası*, sayı 5, 1925, s. 31.

123 "Sıhhî ve İçtimaî Propaganda Filimleri", *Ayın Tarihi*, sayı 5, 1934, s. 463.

124 Türkiye'de Sağlık ve İçtimaî Yardım İşleri (1923-1938), *Cumhuriyet Halk Partisi, 15. yıl Kitabı*, s. 357.

Halkın anlayabileceği düzeyde resimli küçük el kitapları ve broşürler de koruyucu sağlık uygulamalarında önemli bir hizmeti oluşturmuştu. Halkevlerine ve vilâyetlerde çeşitli kurumlara parasız olarak dağıtılan broşürler, elden ele geçerek geniş bir kesim için uyarıcı ve aydınlatıcı bir rol oynuyordu. Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti tarafından yayımlanan bu kitapçıklar arasında yer alan, ülkede doğumun çoğalması ve nüfusun artması amacına hizmet eden "Annelere Öğüt" adını taşıyan broşürün önsözünde şu satırlar yer alıyordu:

"Türk anneleri için yazılmış olan bu küçük kitabın Türkiye'nin her tarafına parasız dağıtılmasındaki amaç, gebelik sağlığı ile doğumdaki güçlüklerin ve temizliğin anlaşılması ve doğumdan sonraki anne ölümlerinin azalması ve annelere çocuk bakım yollarını göstermek suretiyle çocuk ölümlerinin önüne geçilmesidir."[125]

Bu konuda bir başka örneği veremle ilgili olarak yazılan kitapçık oluşturuyordu.[126] Savaş sonrası tüm dünyada vahim bir durum arz eden bu ölümcül hastalık, Türkiye'de de zaman zaman tehlikeli boyutlara ulaşmış, bir dönem edebî literatürün de vazgeçilmez konuları arasında yer almıştı. Hastalığı bulaşım yolları, belirtileri ve evreleri ile tanıtmayı amaçlayan vekâlet, çıkardığı resimli kitapçığı ücretsiz dağıtarak halkı bu konuda bilinçlendirmişti.

Ayrıca bu çalışmalar kapsamında Dr. Hikmet Hamdi Bey tarafından hazırlanarak vekâletçe bastırılan *Sıhhî Müze Rehberi*'nde yukarıda saydığımız bulaşıcı hastalıkların yanı sıra frengi, sıtma, çiçek hastalıklarıyla, içkinin zararları, morfin, kokain gibi bağımlılık yapan maddeler hakkında da geniş bilgi verilmişti.[127] Halkın sağlık terbiyesi üzerinde olumlu izler bırakan "Sağlık Müzeleri" ise görsel olarak halkı sağlık konularında bilgilendirmede önemli bir hizmet göstermişti.

Halk sağlığı eğitiminde sağlık müzelerinin önemli bir yeri vardı. İlk sağlık müzesi Cumhuriyet'ten önce Ağustos 1918'de İstanbul Divanyolu'nda açılan Hıfzıssıhha Müzesi'ydi. Bu müze 1924 yılından itibaren vekâlet tarafından ele alınarak geliştirildi. Sağlık müzesi anlayışı 1939 yılında yurt çapında yaygınlaştırıldı. Bursa, Giresun, Konya ve İzmir sağlık müzeleri hizmete girdi.

Tıp kongreleri dolayısıyla açılan sağlık sergileri, sonraları fuarlara dönüştürülmüştü. 1930 yılında Almanya'nın Dresden şehrinde açılan vekâletin de katıldığı sağlık sergisindeki Türk Pavyonu, düzenlenişi ve sunuşu açısından o yıllarda sağlık sorununun ne denli ciddiye alındığını gösteren güzel bir örnekti. Mazhar Osman'ın *Sıhhî Sahifeler*'de çıkan yazısında Türk pavyonundan övgüyle söz ediliyordu:[128]

"Gözler sanatkâr ellerin hazırladığı çerçevelere ilişiyor. O nefis yağlıboya tabloları, birbirine uygun ve gözü okşayan çerçeveleri, mulajları, grafikleri göğsümü gererek seyrettim. Sıtma mücadelesi ve devlet kinini sorunu insanlarda büyük ilgi uyandırıyordu. Yeşilay'ın içki için yaptıklarını ilgiyle seyrediyorlardı. Birçok günlük gazete ve dergide Türk Pavyonu'nun güzelliğine ait yazılar yazıldı. Sonuç olarak Türkiye istenilen propaganda vazifesini çok güzel yaptı."

Ayrıca sıhhat propagandası kapsamında olmak üzere sağlık kurum ve kuruluşlarında görev yapan yetkili kişilerin meslekî bilgilerini geliştirmek ve genişletmek amacıyla tıbbî konularda vekâlet tarafından pek çok teknik neşriyat hazırlanmıştı. Bunlar arasında şu başlıklar yer alıyordu: "Bulaşıcı Hastalıklardan Korunma, Genel Sağlık Yönetimi Esasları, Sıhhî Müze Atlası, Çocukluk Hıfzıssıhhası, Çocuk Hastalıkları Tedavisi, Sekiz Ders, Nâkil ve Münten Sivrisinekler, Amelî Cerrah-i Sagir, Anofeller, Elektrikle Teşhis ve Tedavi, Emraz-ı Bevliyenin Teşhis ve Tedavisi, Ankilostomyaz ve Nekatoryaz, Ebe Kitabı, Trahom, Haşevî Leşmanyoz, Hava Harbinden Korunmada Genel Bilgiler, Tüberkülin Denemeleri, Öz Dil Kılavuzu, Köy Sağlık Korucusu Talimatnamesi,

125 *Annelere Öğüt*, T.C. Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti Neşriyatından no 51, 1944, Ankara, s. 3.

126 *Verem-Tüberküloz*, T.C. Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti Neşriyatından, no 60, 1943, Ankara.

127 Hikmet Hamdi, *Sıhhi Müze Rehberi*, T.C. Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, 1931.

128 Mazhar Osman Uzman,"Sıhhat Sergisi", *Sıhhi Sahifeler*, sayı 4, 1930, no 10, s. 263.

Köy Ebesi Mektepleri Talimatnamesi, Köy Ebelerinin Vazife ve Suret-i İstihdamları."[129]

Erken Cumhuriyet'in beşerî sermayede karşılaşılan darboğazların aşılması konusunda başarı gösterdiği alanlar arasında sağlık hizmetleri öncü işlev görmüştü. Halkı sağlıkla ilgili konularda aydınlatmak ve bilinçli vatandaş kılmak adına yapılan bütün bu çalışmalar ülkenin nüfus sorununun kısa sürede çözümüne katkıda bulunmuştu. Nitekim daha işin başında, 30'lu yılların ilk yarısında nüfus artış oranı Sovyet Rusya'nın ardından dünyada ikinci sıraya yükselmişti. Bu gelişmelerde kuşkusuz Umumî Hıfzıssıhha Kanunu'nun yeri büyüktü. Salgın hastalıklarla mücadelede gösterilen başarı, koruyucu sağlık alanının ana konularından birini oluşturmuştu.[130]

Hastane ve Dispanserler

Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda devlete, özel idarelere, belediyelere, vakıflara ve Tıp Fakültesi'ne bağlı toplam 56 hastanede toplam 4410 yatak vardı.[131] Nüfusa orantılandırıldığında bu sayılar çok yetersizdi. Sayıları artırmak ve mevcut olanları günün koşullarına göre etkin bir konuma sokmak için çaba sarf edildiyse de sağlık sorununa çözüm getirmek ancak uzun yılları alacak plan ve programlarla mümkün olacaktı. Sağlık sorun Erken Cumhuriyet'in öncelik verdiği alanlar arasında yer aldı. Vekâletin hastane ve dispanserlerdeki sağlık hizmetleri ile Verem Sanatoryumu, Veremle Mücadele Dispanserleri, Doğum ve Çocuk Bakımevleri gibi kurumlardaki sosyal yardım işleri çağdaş bir anlayışla ele alındı. Savaşın neden olduğu çöküntü ülkelerde sayıları milyonları bulan yoksul insan bırakmıştı. Bu nedenle Cihan Harbi ertesi sosyal devlet anlayışı tüm dünyada öncelikli bir nitelik taşımıştı.

1927 yılında, Cumhuriyet'in kuruluşunu izleyen yıllarda yapılan Meclis görüşmelerinden birinde söz alan dönemin Sıhhat Vekili Dr. Refik [Saydam] düşüncelerini şu sözlerle ifade ediyordu:

"Memlekette, halkın yaşam ve sağlığı bakımından gerekli olduğuna inandığımız dispanserler, muayene ve tedavihaneler, Numune Hastaneleri, Özel İdareler ve Belediyelere ait mevcut tesisat-ı sıhhiyenin aynı program dahilinde yürümesi, sıtma, emrâz-ı zührevîye, trahom mücadelesi, Doğum Evleri, Ebe Yurdu, Tıp Talebe Yurdu tamamlanmış ve faaliyete geçmiştir. Ayrıca Ankara'da büyük bir Hıfzıssıhha Müessesesi yapılacaktır. Bütün bu teşkilâtı tamamladıktan sonra tüm ülkede bulunan hekimleri hıfzıssıhha müessesesinde eğitime tabi tutarak halkın hayat ve sıhhati hakkında bilhassa insanların hastalanmamaları için gereken eğitimi kendilerine vermeye başlayacağız. Bu teşkilâta güvenerek, ülkemizin sağlık hayatında çok büyük iyileşme olacağına inanıyoruz."[132]

Ödenekleri devlet bütçesinden sağlanan bu kurum ve kuruluşların bir kısmı doğrudan vekâlete bağlı olarak çalışmış, diğer bölümü ise illerin özel bütçeleri sayesinde ayakta kalmıştı. Bunların arasında belediye ödeneği ve belediye hekimleri ile faaliyet gösteren kuruluşlar da vardı.

Çocuk hastalıklarının tedavisi amacıyla kurulan, araç-gereç ve diğer konulardaki eksiklikleri giderilen İstanbul Çocuk Hastanesi, 1924 yılında hizmete girmişti. İlki 1924 yılında Ankara, ardından Erzurum, Diyarbakır ve Sivas'ta ve 1936 yılında Haydarpaşa'da açılan Numune Hastaneleri'nde, dönemin koşullarına göre gelişmiş araç-gereçler, poliklinikler ve laboratuvarlarla ülke sağlığına önemli hizmetler verilmişti.

---

129 *Türkiye'de Sağlık ve İçtimaî Yardım İşleri (1923-1938)*, Cumhuriyet Halk Partisi 15. Yıl Kitabı, s. 360.

130 Mazlum Boysan, Cezmi Türk, *Sıhhiye Hizmeti I*, İstanbul, 1938, s. 117.

131 " Hastanelerimiz", *Devlet Yıllığı (1944-1945)*, Başbakanlık Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayını, sayı 10, 1945, s. 212.

132 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre II, cilt 31, 1927, s. 72-75.

Akıl ve Sinir Hastalıkları

Bakırköy Akıl ve Sinir Hastalıkları Hastahanesi'nin kuruluş ve gelişimi öncesi, Üsküdar'daki Toptaşı Bimarhanesi'nin önemli bir yeri oldu. Süleymaniye Bimarhanesi'nde çıkan büyük kolera salgınını önlemek amacıyla buradaki hastalar Toptaşı Kışlaşı denilen Toptaşı Bimarhanesi'ne nakledilmişlerdi. Harap, iskâna uygun olmayan ve tüm sağlık koşullarından mahrum bu kuruluşa ruh hastaları yerleştirildikten sonra onarıma gidildi; bazı ek binalar yapıldı.

1908'de hasta sayısı 400'ü geçen Toptaşı Bimarhanesi Başhekimliğine Dr. Mazhar Osman atandı. Trablusgarp, Balkan Harbi ve Cihan Harbi nedeniyle bimarhane iyice bakımsız kaldı. Toptaşı Bimarhanesi'nin ihtiyaca cevap vermemesi üzerine, Bakırköy semtindeki Millî Savunma'ya ait eski ve harap Reşadiye Kışlaları geniş arazisi ile birlikte Ekim 1924'te Sağlık Bakanlığı'na devredildi. Kışlanın onarılması için başta Dr. Mazhar Osman olmak üzere Dr. Fahrettin Kerim Gökay ve arkadaşlarının azimli gayret ve çalışmaları ile Bakırköy'de yeni bir hastanenin ilk adımları atıldı. 15 Haziran 1927'de Toptaşı'nın bütün erkek ve kadın hastalarının buraya taşınmasıyla tarihi Toptaşı Bimarhanesi kapandı; yerini Türkiye'de ilk modern akıl hastanesi İstanbul Emraz-ı Asabiye ve Akliye Hastanesi'ne bıraktı. Önceleri 650 yataklı olan bu kuruluşun yatak sayısı 1933'te 1500'e, 1938'de 2000'e çıkarıldı. Hastane 1960'tan itibaren yeni bir çalışma düzenine girdi. Ruh hastalarını tedavi etmek amacıyla rehabilitasyon ve sosyal readaptasyonlarını sağlamak için 1960'ta resim, 1961'de el işleri, nakış, dikiş, çiçek ve marangozluk, 1962'de çorap, bebek ve benzeri işler, gazlıbez ve havlu dokuma, 1963'te halı dokuma, 1964'te ciltçilik, 1965'te hasır işleme ve 1970'de de montaj işleri atölyeleri açıldı. Ayrıca, atölyelerin haricinde hastaların boş zamanlarını doldurmak için müzik, tiyatro ve bando ekipleri kuruldu.

Ülkemizde ilk çağdaş lepra tedavisini yapan ve lepraya karşı savaşan Dr. Mazhar Osman'dı. Dr. Mazhar Osman, lepralı hastaları Toptaşı'ndaki akıl ve sinir hastalıkları hastanesinin bir koğuşuna kabul ve tecrit etmiş, daha sonra hastanenin Bakırköy'e taşınmasıyla bu koğuştaki hastalar da yeni mekâna nakledilmişti. Ancak lepralı hastalar için ilk ihtisas hastanesi 1941 yılında Cüzzam Hastanesi adı altında Elazığ'da açıldı.

Cumhuriyet'in kuruluşunu izleyen yıllarda bulaşıcı ve salgın hastalıkların tedavisi ve hastaların ayrılması için biri Haydarpaşa'da 110 yataklı, diğeri İzmir'de 50 yataklı olmak üzere iki "Emrâz-ı Sâriye ve İstilâiye Hastanesi" açılmıştı. Daha sonra bu hastanelerdeki yatak kapasitesinin bir bölümü veremli hastaların kabul ve tedavisine ayrıldı.[133] Yönetimi vakıflara ait olan İstanbul Gureba Hastanesi ise 1924 senesinde Vakıflar İdaresi'nden sağlanan bir ödenekle yeniden düzenlenmiş, yatak sayısı arttırılarak hizmete girmişti.

Kuşkusuz İstanbul gibi büyük bir kentte hastane sayısı yetersizdi. Buna bağlı olarak hekim ihtiyacı sorunu da yıllarca sürdü. *Ayın Tarihi*'nde yer alan bir makalede sorun şu satırlarla dile getiriliyordu:

"İstanbul'da hastane konusunun bugünün meselesini teşkil ettiğine şüphe yoktur. Doktorluk âleminin en selâhiyetli, işi en yakından bilir ve görür adamları bu kadar açık, bu kadar keskin surette hakikati ortaya koyarlarsa artık bizim için bu feci eksikliğin önüne geçmek tedbirlerini düşünmekten ve bunları hemen temin etmekten başka yapacak bir iş kalmamak iktiza eder.

Düşünmeli ki İstanbul'da hastane demek, yalnız İstanbul Belediyesi'ni değil, bütün Türk şehirlerini az çok alâkadar edecek bir iştir. Anadolu'nun muhtelif merkezlerinde hastaneler yapılır. Ankara'nın Numune Hastanesi, iftihar ettiğimiz bir müessesedir. Bununla beraber, İstanbul'un bütün Türkiye için, hiç değilse vatanın büyük bir parçası için bir tedavi şehri teşkil ettiğinde şüphe yoktur. Bunu düşünecek olursak, İstanbul'daki hastanesizliğin acılarını vatanın her tarafında hissedilir bir ihtiyaç şeklinde göz önüne getirmemiz manasız telâkki olunamaz.

Zaten, sık sık gazeteler yazmıyor mu? Herhangi bir vilâyette bir fakir hastalansa onu tedavi için İstan-

133 "Türkiye'de Sağlık ve İçtimai Yardım İşleri (1923-1938)" *Cumhuriyet Halk Partisi 15. Yıl Kitabı*, s. 347.

bul'a yolluyorlar. İstanbul hastaneleri imkân buldukları nisbette bu zavallıları kabul ve tedavi ediyor. Şu halde, İstanbul hastaneleri meselesini bir memleket meselesi şeklinde karşımıza alarak bu zorluğu yenmeye elbirliği ile nasıl çalışacağımızı düşünmeliyiz."[134]

Anadolu'nun hekim ihtiyacı ise daha vahimdi. Küçük yerleşim bölgelerinde önemli bir sorundu. Hekimlerin değişik nedenlerle büyük şehirlerde yerleşmek ve buralarda görev yapmak istemeleri sonucu yer yer hekim sayısı ile nüfus arasındaki dengesizlikler baş gösteriyordu. Dönemin Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekili Dr. Refik (Saydam)'ın Ankara'da ikinci bir Tıp Fakültesi kurulması gerekliliği konusunda hazırladığı rapor, Türkiye'deki nüfus hareketliliği ve hekim ihtiyacı konusunda önemli bir gözlemi içeriyordu:

"Bir ülkenin nüfusuna göre hekim ihtiyacının tayininde o ülkenin toprağına göre nüfus sıklığı derecesi, halkın genel kültürü, sosyal sağlığı korunma bilgisi gibi temellerin göz önüne alınması gerektir. Nüfus sıklığı azaldıkça halk o derece dağınık olacağından, aynı sayıdaki nüfus için halk sık olan yerlerde daha çok hekime ihtiyaç duyacağı gibi, sosyal ve bilgi seviyesi yükseldikçe de hekim sayısının artması icap etmekte idi. Hekim sayısı genel ihtiyaçtan az olan yerlerde bulunan hekimler, daha ziyade büyük şehirlerde toplandıkları için ufak şehirler, köy ve kasabalar hekimsiz kalmakta ve devlet sağlığı işleri için resmî tabip bulmak daha çok kökleşmektedir. Bu son vaziyet ülkemizde de bulunduğundan, kazalara tabip tayin edebilmek için Leyli Tıp Talebe Yurdundan çıkanlar mecburî hizmetle mükellef tutulmuşlardır."[135]

Eczacılık ve Eczaneler

Cumhuriyet'in kurulduğu yıl, Türkiye eczacılık tarihi açısından da önemli bir dönüm noktası oldu. Çağdaş eczacılığın gelişmesine, Batılı anlamda eczacılık eğitiminin gerçekleşmesine ve yerli ilaç sanayiinin kurulmasına öncülük eden eczacı-kimyager Prof. Mustafa Nevzat Pısak tarafından kurulan Mustafa Nevzat Laboratuvarı 1923'te Üsküdar-İhsaniye'de bugün Mustafa Nevzat Eczacılık, Tıp ve Kültür Evi adıyla tanınan konakta faaliyete geçti.

Mustafa Nevzat Türkiye'de ilaç üretiminde öncülerden biriydi. Daha 1919'da enjektabl ampul üretimine girişmişti. O yıllarda ampul tipi müstahzar üreten başka bir kuruluş olmadığı gibi tıp çevrelerinde bu tür ilaçların Türkiye'de yapılabileceğine de kimse inanmıyordu. Laboratuvarın ilk ürünleri, zamanın temel ihtiyaçları olan ve "Mustafa Nevzat Ampulleri" adı altında bilinen Vanadoarsine ampul, terpoquinesthesine ampul, huile camphré ampul, urontropine ampul, calcium chlorure ampuldü. Bu arada ilk kez yerli Digitaline damla müstahzarını hazırladı.

Eczacılar Osmanlı döneminde bir araya gelmiş ve Devlet-i Osmaniye Eczacıları Cemiyeti'ni kurmuşlardı. Cumhuriyet'in kuruluşu ertesi Cemiyet üyeleri 13 Haziran 1924 günü İstanbul'da bir genel kongre topladılar. Eski cemiyetin "Türkiye Eczacıları Cemiyeti" adı altında çalışmalarına devam etmesi kararlaştırıldı. Yönetim kurulu seçildi ve başkanlığına Ecz. Ethem Pertev Bey getirildi. 1 Aralık 1926 tarihinde yapılan ikinci genel kurul toplantısında eczane sahiplerinin yanı sıra, eczacılık diploması sahibi olan tüm eczacıların cemiyete üye olabileceği kararlaştırıldı. 29 Haziran 1928 günü yapılan üçüncü genel kurul toplantısında cemiyetin ismi İstanbul Eczacılar Cemiyeti oldu. 29 Mart 1929 günlü olağanüstü toplantıda cemiyetin ismi tekrar Türkiye Eczacıları Cemiyeti olarak değiştirildi; eczane sahibi olmayan eczacıların üyelikten düşürülmeleri kararlaştırıldı.

1930 yılında tüm eczacıların tek bir örgüt çatısı altında toplanmasından yana olanlar Eczacı Ziya Nuri Aka'ın eczanesinde toplanarak Türk Farmakolog Birliği'ni kurdular. 23 Ağustos 1930 günlü ilk genel kurul

134 "Hastane Meselesi", *Ayın Tarihi*, sayı 20, 1935, s. 23.

135 Fahrettin Kerim Gökay,"Türkiye'de Hekim İhtiyacı", *Ayın Tarihi*, sayı 18, 1935, s. 520-521.

toplantısında Birlik Farmakoloğu başlığı altında bir dergi çıkartılmasına karar verdi. Derginin ilk sayısı 1 Şubat 1931'de yayımlandı.

Eczacılık alanında kurumsal bağlamda bilimsel çalışmalar ve yayınlar bir anlamda 1933 Üniversite Reformu ile başladı. Hitler Almanyası'ndan kaçan yabancı uyruklu hocaların etkisi ile bilimsel araştırma ve yayınlarda belirgin bir artış izlendi. Eczacı Mektebi'nde görevlendirilen A. Heilbronn, K. Bodendorf, P. Duquénois, L. Rosenthaler ve C.H. Brieskorn dersleri, yayınları ve yetiştirdikleri öğretim elemanları ile eczacılık mesleğini çağdaş düzeye yükselttiler.

Anadolu tıbbî bitkileri üzerindeki araştırmalar 1940 yıllarında başladı. İstanbul Üniversitesi Farmakobotanik Enstitüsü Direktörü Prof. Dr. A. Heilbronn "Türkiye Tıbbi Bitkilerinin Farmakognostik Monografileri" başlığı altında bir dizi doktora çalışması yaptırdı. Kimyasal araştırmalar ise Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü'nde başlatıldı.

1945'te İstanbul Eczacı Okulu'nda Farmakognozi Kürsüsü'nün açılmasıyla, Türkiye'nin tıbbî bitkilerinden oluşan bir koleksiyon oluşturuldu. Ardından Türkiye'nin diğer bitkilerinin de toplanmasına önem verilerek bir herbaryum kuruldu.

Dil alanında özleştirme girişimleri eczacı camiasını da etkilemekte gecikmedi. 26 Nisan 1935'te yapılan genel kurulda Türkiye Eczacıları Cemiyeti, Türkiye Emgen Kurumu adını aldı. İki yıl sonra cemiyetin adı tekrar Türkiye Eczacıları Cemiyeti oldu.

Eczacı Mektebi

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Eczacı Mektebi Kadırga Meydanı'nda, Menemenli Mustafa Paşa konağında, diş hekimliği ile birlikte öğretim yapıyordu. Okula 1924 yılından itibaren lise çıkışlı öğrenciler alınmaya başlandı. Üç yıllık program Paris Eczacılık Fakültesi programına benziyordu. Eczacı Mektebi Kadırga'daki konaktan bugün Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nin bünyesinde yer alan Beyazit Meydanı'ndaki binaya taşındı. Eczacı Mektebi'ne uzun süre yalnız erkek öğrenci alındı. Kız öğrenciler 1928 yılından itibaren eczacılık okuyabildiler. 1930 yılında üç bayan eczacı, Fatma Belkıs (Derman), Semiha (Erçin) ve Bedriye (Siren) Eczacı Mektebi'nden diploma aldılar.

Eczacılık ve eczaneler ile ilgili çağdaş yasaların hazırlanması Cumhuriyet dönemi ile başladı. Bu yasaların hazırlanmasında zamanın Sağlık ve İçtimaî Muavenet Bakanı Dr. Refik Saydam ile Eczaneler Müfettişi Eczacı İsmail Hakkı Yeşilyurt'un büyük emek ve katkıları oldu. Cumhuriyet'in ilk yıllarında eczacılıkla ilgili önemli kanunlar kabul edildi. Bunların ilki Türk Kodeks Kanunu'ydu. Kullanılan ilaç ilkel maddelerinin özellikleri, yapılan galenik preparatların terkipleri ve hazırlanış yolları ve eczacıları doğrudan ilgilendiren benzer konular üzerinde birliği sağlamak için Osmanlı Devleti döneminden beri birçok girişimde bulunulmuştu. Eczacılar uzun süre 1866 tarihli Fransız Kodeksi'nin çevirisi olan 1882 baskılı Düstur-ül Edviye adlı kitabı kullandılar. 1914'te Ecz. Ethem Pertev ve Ecz. Hasan Rauf beylerin öncülüğü ile bir Türk Kodeksi hazırlandı; ancak bu çalışma basılamadan kaldı. Cumhuriyet'le birlikte kodeks konusu tekrar gündeme geldi. 3 Mart 1926 günlü Türk Kodeksi Hakkında Kanun ertesi hazırlanan Türk Kodeksi basılarak 1930 yılında eczacılara dağıtıldı. Aynı kanun uyarınca 1940'ta ve 1974'te yeni kodeksler hazırlandı. 1974'te Türk Kodeksi'nin adı değiştirilerek Türk Farmakopesi oldu.

24 Ocak 1927 tarih ve 964 sayılı Eczacılar ve Eczaneler Hakkındaki Kanun ülkede açılacak eczaneler konusunda belirli sınırlamalar getiriyordu. Cumhuriyet'in ilk yıllarında eczaneler büyük kentlerde toplanmıştı. İstanbul'da 1924'te eczane sayısı 300 dolayındaydı. Bazı kentlerde ve birçok ilçede eczane yoktu. Eczacılar ve Eczaneler Hakkında Kanun'la açılacak eczanelerin sayısı ile yöre nüfusu arasında bir oran belirlendi: Nüfusu

on binden yukarı olan mahallerde her on bin nüfusa bir eczane uygun görüldü. Aynı yıl Ecza Ticarethaneleriyle Sanat ve Ziraat İşlerinde Kullanılan Zehirli ve Müessir Kimyevi Maddelerin Satıldığı Dükkânlara Mahsus Kanun kabul edildi. Eczacılar ve Eczaneler Hakkında Kanun doğrultusunda 8 Mayıs 1928 günü verilen bir emirle İstanbul'da bulunan eczanelerden 90'ı kapatıldı; 18'inin yeri değiştirildi. Kapatılan eczanelerin çoğu eczacılık diploması bulunmayan ancak eczacılık müsaadesi ile çalışan kişilere aitti. Eczanelere sınırlama getiren bu kanun 1953'e kadar 26 yıl yürürlükte kaldı. 1830 yılında Türkiye'de 427 eczane bulunuyordu. Düzenlemeler ertesi İstanbul'da 132 eczane kalmıştı. Yine 1928 yılında İspençiyari ve Tıbbi Müstahzarlar Kanunu kabul edildi.[136]

Ana ve Çocuk Sağlığı

Cumhuriyet ertesi önemle üzerinde durulan konulardan biri de ana ve çocuk sağlığıydı. 1925 yılında toplanan ilk Millî Türk Tıp Kongresi'nde uzmanlık derneklerinin kurulması için prensip kararı alındı. Bu karar doğrultusunda ve belirli bir akademik kadronun oluşması sonucunda 1927 senesinde Türk Nisaiye ve Viladiye Cemiyeti kuruldu. Besim Ömer Paşa başkan, Tevfik Remzi Bey genel sekreter seçildiler. Dönemin hemen hemen bütün jinekologları bu harekete katıldılar. İlk jinekoloji dergisi 1928 yılında yayımlandı. Bu ilk Jinekoloji Cemiyeti 1960'lara kadar sürdü. Cemiyet 1939'dan itibaren Uluslararası Jinekoloji Cemiyetleriyle ilişki kurdu. 1926'da Ankara ve Konya'da ilk doğum ve çocuk bakımevleri açıldı.

Yine bu yıllarda Cumhuriyet yönetimi çocuk ölümleriyle mücadele ve doğumları arttırmak amacıyla önemli girişimlerde bulunmuştu. Bunların başında Doğum ve Çocuk Bakım Evlerinin kurulması geliyordu. Doğum yaptırmayı ve sağlıksız yeni doğanları iyileştirmeyi amaçlayan bu kurumlar ebeler için de birer staj yeri olarak düşünülmüştü. 1925 yılında Ankara ve Konya'da açılan Doğum ve Çocuk Bakım Evleri'ne, 1929'da Malatya, Kars, Erzurum, Adana ve Çorum'da olmak üzere yenileri eklenmişti. Cumhuriyet'in 10. Yıldönümüne bunlara1931 yılında Balıkesir'deki, 1933'te ise Van'daki Doğum ve Çocuk Bakım Evleri eklenerek girilmişti.[137] Ayrı bir yönetmeliğe göre idare edilen bu kurumlarda anne adaylarıyla, süt çocuklarına ücretsiz hizmet verilmişti. Konya Doğum ve Çocuk Bakımevi'nin 1926 ve 1927 yılları faaliyetleri hakkında kaleme alınan bir makalede, o yıllarda çocuk ölümleri ve anne sağlığı konularına verilen önem şu satırlarla ifade ediliyordu:

"Geleceğin ümit ışığını oluşturan yavruların sağlığını korumak ve bu yavruları şefkatle geleceğe hazırlamakla görevli anneleri himaye etmek. Bu iki cümle ana ve yavrusunun ülkemizin en kıymetli iki unsuru olduğu anlamına gelir. Öyleyse yurdumuzun geleceğinin ümidi olan bu iki varlığın sağlıklarıyla çağımıza uygun şekilde ilgilenmek, ülkenin en önemli sağlık görevidir.

Kıymetli idaremizin birçok hususlarda halkımızın refahı konusunda şükranla karşılanmaya lâyık sarf ettiği ciddî faaliyet arasında önemli olan bu nokta dikkate alınarak mücadeleye karar verilmiş ve ilk tecrübe olmak üzere Ankara ve Konya'da birer Doğum ve Çocuk Bakımevi kurulmuştur."[138]

Çocuk sağlığı, çocuk ölümleriyle mücadele ve doğumun teşviki konularına Umumî Hıfzıssıhha Kanunu'nda da bir bölüm ayrılmıştı. Doğumların devletin resmî kurumlarında parasız olarak yaptırılması, annenin ve çocuğun sağlığı düşünülerek, çalışan kadınların doğumdan üç hafta önce ve doğumu izleyen üç hafta içinde izinli sayılması uygun görülmüştü. Ayrıca yedi yaşından küçük kimsesiz çocukları ücretli ya da ücretsiz olarak

136 Madde 1 – Kodekste muharrer şekil ve formül haricînde ve fennî kaidelere muvafık muayyen ve sabit bir şekilde yapılacak amilinin ismiyle veya hususî bir nam altında ticarete çıkarılan tababette müstamel her nev'î basit ve mürekkep devaî tertiplere ispençiyari ve tıbbî müstahzarlar ismi verilir.

137 *Sıhhiye Mecmuası Fevkalade Nüshası*, 1933, s. 78.

138 Niyazi Müştak,"Konya Doğum ve Bakımevi'nin 1926 ve 1927 Senesi Faaliyetleri", *Sıhhiye Mecmuası*, cilt 5, sayı 22, 1929, s. 108.

koruma altına alan, devlete ait veya özel kuruluşların Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti'nce denetlenmesi ve okullarda beden, ruh sağlığı ile göz, kulak muayenesi yapılması bu kanunla uygulamaya konulmuştu. Umumî Hıfzıssıhha Kanunu'nun "Çocuk Hıfzıssıhhası" başlığını taşıyan faslında bir koruyucu sağlık hizmeti olarak, insanın temel gıdalarından olan süt ve sütten yapılan besin maddelerinin pastörizasyonu zorunlu tutulmuştu. Yine aynı mevzuatla ülkede ilk kez çok çocuklu ailelere parasal yardım esası getirilmişti. Özel ve tüzel kişilere ve sürekli işçi çalıştıran kurumlara gelince, bunlara ait hastane, dispanser ve diğer sağlık yurtlarının açılma koşulları ile çalışma ve faaliyetleri Hususî Hastaneler Kanunu'yla buna bağlı nizamname hükümleri çerçevesinde yürütülmüştü.[139]

Cumhuriyet'in ilân edildiği tarihte vilâyet merkezlerinde özel idare bütçelerinden ayrılan ödenekle kurulan ve yönetilen hastanelerin sayısı 45, bunların yatak adedi ise 2450 idi. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ise hastane sayısı 76'ya, yatak adedi ise 3174'e ulaşmıştı. 1924-1929 yılları arasında kurulan bu sağlık kuruluşları Cumhuriyet'ten önceki yıllarda eksik kadro ve donanımla çalıştıklarından bunların olanaklar elverdiği ölçüde takviye edilmesine öncelik tanınmıştı. Ayrıca, hastane olarak kullanılması sakıncalı görülen bazı mekanlar zamanla imar görmüştü.[140]

Doğum dendiğinde kuşkusuz ebelik ayrı bir önem arz ediyordu. Çağdaş tıp normlarının yerleşmesinden önce ebelik, anadan kıza intikal eden ve yanlış görgü ve deneyime dayanan bir sanattı. Usta-çırak yönetimiyle yetişen ve İstanbul'da ebelik yapan kadınlara doğum bilgisi vermek amacıyla 1846'da Mekteb-i Tıbbiye'de iki yıl süreli bir kurs açıldı; ilk ebelik ruhsatnameleri 1848'de verilmeye başlandı. II. Meşrutiyet'le birlikte Kadırga'daki sivil tıbbiyenin boşalttığı binada ilk ebe okulu ve kadın hastalıları kliniği açıldı. Müdürlüğünü Dr. Besim Ömer Paşa'nın yaptığı bu okula ilkokulu bitirmiş, 30 yaşını geçmemiş kız ve kadınlar alındı. Düzenlenen ders programlarında klinik uygulamalara yer verildi. Cihan Harbi süresince öğretimini aralıksız sürdüren bu okul bünyesinde 1920'de bir yatılı bölüm açılarak illerden gönderilen öğrenciler kabul edildi; mezun olanlar kendi illerinde görev aldılar. Okul 1924 yılında Tıp Fakültesi'ne bağlandı ve bu kez ortaokulu bitirmiş kız ve kadın öğrenciler alınmaya başlandı. 1924'te İstanbul, Şişli Çocuk Hastanesi içinde, 50 kişilik bir Ebe Öğrenci Yurdu açıldı. İki yıl süren bir yatılı eğitim sonucunda okulu bitirenler zorunlu hizmet yükümlülüğü ile değişik illerin belediye ebeliği ve ebelik kapsamındaki diğer görevlere atandılar.

Cumhuriyet'in ilânından sonra üzerinde önemle durulan konulardan biri de ana ve çocuk sağlığıydı. Bu amaçla 1926 yılında Ankara ve Konya'da ilk Doğum ve Çocuk Bakımevleri açılmıştı. Gün geçtikçe önemi ve ihtiyacı artan ebelik hizmetlerinin yerine getirilmesi ve özellikle kırsal bölgelerdeki gebe kadınların fennî bir şekilde doğumlarının sağlanması amacıyla ilk kez 1937'de Balıkesir'de bir Köy Ebe Okulu açıldı. Bunu bir yıl sonra, 1938'de Konya Köy Ebe Okulu izledi. 1950'li yıllarda İzmir, Erzurum, Malatya, Antalya, Aydın, Eskişehir, Manisa, Gaziantep, Isparta, Ankara ve Kayseri'de yeni ebe okulları açıldı.

Sosyal Yardım Dernekleri

Türkiye'de toplum sağlığı ile ilgili olan sosyal yardım cemiyetlerinin en eskilerinden birisi 1918 yılında İstanbul'da gönüllü bir dernek olarak kurulan Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti'ydi. İşgal senelerinde çalışmalarına ara veren cemiyetin tüzüğü aynı zamanda bir verem savaşı programı niteliğindeydi. Cumhuriyet döneminde ise 1923 yılında İzmir'de Veremle Mücadele Cemiyet-i Hayriyesi kuruldu. Bunu 1927'de İstanbul'da

139 "Hususî Hastaneler Kanunu", *Düstur*, 3. Tertip, cilt 14, s. 983, 5/6/1933, no 2219.

140 *Türkiye'de Sağlık ve İçtimaî Yardım İşleri (1923-1938)*, Cumhuriyet Halk Partisi 15. Yıl Kitabı, s. 351-352.

İstanbul Veremle Mücadele Cemiyeti izlemişti. Bugünkü İstanbul Verem Savaşı Derneği'nin de temelini bu cemiyet oluşturmuştu. Nihayet 1948 yılında Türkiye Ulusal Verem Savaşı Derneği doğmuştu.[141]

Derneğin ilk çalışma yıllarında izlenen programda ülkenin dört bir yanında dispanserler açılması, okullar, işçiler, memurlar için prevantoryumlar kurulması, fakir halk için parasız, orta halliler için ise ucuz sanatoryum ve hastaneler açılması ilke edinilmişti.[142] Veremle mücadelenin bakanlık tarafından sistemli olarak ele alınması ancak1945 yılında gerçekleşmişti. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Sadi Konuk başkanlığında uzman ve yöneticilerden oluşan komisyon, ülkede planlı bir verem savaşı mücadelesinin zorunlu olduğunu vurgulamıştı. Bu bağlamda önemli bir gelişme ise ülkede ilk Verem Propagandası Eğitim Haftası'nın düzenlenmesiydi. 3 Ocak 1948 tarihinde İstanbul'da toplanan Birinci Verem Konferansı'nda ise dönemin Sağlık Bakanı Dr. Behçet Uz, bu konuda yapılmakta olan çalışmalar ve yapılması gerekenler üzerinde durarak şunları söylemişti:

"Harp sonrası her yerde sosyal dertler ve hastalıklar çoğalır, özel yeni önlemler isteyen bir çalışma devresi başlar. Biz de bütün dünya gibi savaş yıllarında çok sıkıntı çektik ve çekmekteyiz. Dünyadaki bu durumun devamı derhal yapılmasını istediğimiz sosyal hizmetlerimize mâni olabilir. Fakat görülen ihtiyaçlar karşısında boş durmamak, teşkilâtlanmak lazımdır. Bu yüzden, bugünün sosyal konusu olan ve millî benliğimizi tehdit etmek eğilimini gösteren veremle savaşmak için halkımızla işbirliği yapmak zorundayız."[143]

Öğretim ve eğitim tesisleri çalışmaları kapsamında, yetişmiş personel olmadıkça veremle savaşla sonuç alınamayacağı düşüncesinden hareketle 1943 yılında İstanbul Verem Savaşı Derneği tarafından bir Verem Savaşı Hemşire Okulu kurulmuştu. Yatılı ve parasız olan bu okulda eğitim süresi iki yıldı. Sonraları bu süre dört yıla çıkarılmış ve yeniden düzenlenen yönetmelikle adı "Tevfik Sağlam Özel Hemşire Koleji" olmuştu.[144] 1932 yılında çıkarılmış olan bir talimatname gereğince açılan ve sayıları gittikçe artan Verem Savaş Dispanserleri'nin yanı sıra, yeni doğanlarla, okul çocuklarına uygulanan BCG aşısı ile hastalığın bulaşma yollarını ve korunma çarelerini öğreten yayınlarla halk sürekli uyarıldı.

Savaş ortamında kurulan sosyal yardım dernekler arasında Himâye-i Etfal'in ayrı bir yeri vardı. Savaş ortamında aileler büyük ölçüde çöküntüye uğramış, küçük yaşta birçok çocuk anasız babasız kalmıştı. 1918 yılında Himâye-i Etfal adıyla Kırklareli'nde kurulan dernek, küçük bir odada sınırlı sayıda çocuğa bakarak göreve başlamış giderek tüm Anadolu'ya yayılmıştı.[145] 1921 yılında Ankara'da yeniden ve sistemli şekilde çalışmaya başlayan Himâye-i Etfal, kimsesiz çocukların eğitim, öğretim ve eğlencelerini gözeterek Cumhuriyet'in çocuk siyasetinde önemli bir rol oynamıştı. Bugün Çocuk Esirgeme Kurumu olarak bilinen derneğin geliri rozet satışı ile çıkardığı gazetelerden ve bağışlardan sağlanmaktaydı.

---

141 Tevfik İsmail Gökçe, *Türkiye Ulusal Verem Savaş Derneği Kuruluş, Gelişim ve Çalışmaları (1948-1972)*, 1947, İstanbul, s. 9-11.

142 Tevfik Sağlam,"Veremle Mücadeleyi Şiddetlendirmeliyiz", *Ayın Tarihi*, no 37, 1937, Ankara, s. 591.

143 Tevfik İsmail Gökçe, *Türkiye Ulusal Verem Savaş Derneği Kuruluş, Gelişim ve Çalışmaları (1948-1972)*, 1974, İstanbul, s. 13-14.

144 Tevfik İsmail Gökçe, *Türkiye Ulusal Verem Savaş Derneği Kuruluş Gelişim ve Çalışmalar (1927-1971)*, İstanbul, 1972, s. 293-294.

145 Muzaffer Sezer,"Cumhuriyet Rejiminin Çocuk Esirgeme Kurumu", *Sıhhi ve İctimai Bilgiler*, İstanbul, 1941, s. 125-126.

Efendiler: Tarih-i harb-i sıhhîde ve memleketin muavenet-i içtimaîye tarihinde bir mevki-i mahsus ihraz etmiş olan Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin bu sene zarfında, mübadillerin sıhhî ve ilbas ve iskân umuruna ve memleketin âfat-ı içtimaîye ve arziyesine yaptığı kıymetli yardımları takdirle zikrederim. Hilâl-i Ahmer aza adedinin memleketin rüşt-i içtimaîsiyle mütenasip bir dereceye kadar varmasını ve bütün milletin bu tenasübü temin etmesini temenni ederim.

M. Kemal Atatürk

(1 Kasım 1926 - 2. Dönem 4. Toplantı Yılı Açış Konuşması)

Sosyal yandım derneklerinin en eskisi ise Kızılay'dı. 1868'de Hilâl-i Ahmer olarak kurulan ve 1 Temmuz 1935 tarihinden itibaren "Kızılay" adını alan dernek barış ve savaş yıllarında toplumsal dayanışmayı sağlayan bir sağlık ve yardım kuruluşuydu. İstanbul'daki merkezi aracılığıyla yoksul okul çocuklarına ve veremli hastalara da yardımcı olmuştu.[146] Sağlık Bakanlığı'nın gözetim ve denetimi altında yararlı işler başaran Kızılay, sosyal dayanışma bakımından olduğu gibi askerî ve sivil sağlık hizmeti açısından da çok önemli işlevi olan bir yardım kuruluşuydu.[147] Özellikle Cumhuriyet'i izleyen yıllarda gelişen ve başarılı çalışmalar yapan kurumun otuzlu yıllarda faaliyetleri genel bir fikir vermesi açısından önemliydi. Derneğin 1935 yıllık faaliyet raporunda şu satırlar yer alıyordu:

"Geleceğin hiç temenni edilmeyen en uzak ihtimallerini bile gözden kaçırmayan Kızılay, savaş için gerekli tüm malzeme eksiklerini tamamlamıştır.

Ordu ve sivil halkı zehirli gazların etkisinden kurtarmak için maske ve diğer malzeme üretmek üzere cemiyet tarafından Ankara Mamak'ta Gaz Maske Fabrikası kurulmuştur.

Kızılay, barış hizmetlerini de sürdürerek yangın, su baskını, kuraklık, zelzele, hastalık ve kıtlık zamanında insanlara yardım elini uzatmıştır.

Hükümetin maddî ve manevî yardımlarıyla Kızılay, göçmenlere yardım işini de başarmıştır. Sirkeci'deki aşevi İstanbul Limanı'na gelen göçmenlerin ihtiyaçlarını karşılamakta, açıkta kalanları yerleştirmektedir.

Dünyadaki ekonomik kriz yüzünden cemiyetin giderek artan eksikliklerini karşılamak üzere kuruma gelir sağlamak için hükümetçe Kızılay'a sıtma ve frengi ilaçları, oyun kâğıtları ve maden suları monopolü verilmiştir.

Ayrıca cemiyet Ankara'da da bir Hastabakıcı Mektebi açılması için incelemeler yapmak ve çocukları küçük yaşlardan itibaren yardımsever insanlar olarak yetiştirmek amacıyla bir de Gençlik Derneği kurmuştur."[148]

Kısacası barış dönemlerinde de halkın ihtiyaçlarını düşünen cemiyet, elinde her zaman bol miktarda ilâç ve savaş sağlık malzemesi bulundurmaya çalışarak tabii afetlerde de ihtiyaç sahiplerine yardım yapmayı görev bilmişti.[149]

Cumhuriyet arifesi kurulan bir diğer sağlık kuruluşu Hilâl-i Ahzar'dı. Toplumu oluşturan bireylerin ruh

146 "Kızılay Cemiyeti Senelik Umumî Heyeti Toplantısı ve 1934-1935 Senesi Bütçesinin Kabulü", *Ayın Tarihi*, Ankara, 1935, sayı 17, s. 33

147 Mazlum Boysan, Cezmi Türk, *Sıhhiye Hizmeti I*, İstanbul, 1938, s. 127.

148 "Kızılay Kurumu'nun Yıllık Kongresini Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Refik Saydam Açtı", *Ayın Tarihi*, no 29, 1936, s. 17-18.

149 Muzaffer Sezer, *Sıhhî ve İçtimaî Bilgiler*, 1941, İstanbul, s. 131.

ve beden sağlığını olumsuz yönde etkileyen alkol ile diğer bağımlılık yapan maddelerle mücadele görevini üstlenen dernek 2 Mart 1920'de kurulmuştu. Sonradan Yeşil Hilâl, Yeşil Ay ve Türkiye Yeşilay Cemiyeti adını alan kurumun genel merkezi İstanbul'daydı.

1938-1946 Evresi

İkinci Dünya Savaşı'na girmemekle beraber, Türkiye resmen olmasa da geniş bir nüfusu silâh altına almıştı. Savaş koşulları sağlık hizmetlerini de etkilemekten geri kalmadı. Özellikle salgın düzeyinde sıtma, tifüs ve çiçek hastalıkları baş gösterdi. Sıtma ile savaş için yeni bir mevzuat, "Olağanüstü Sıtma Savaş Kanunu" yürürlüğe kondu. Bir yandan salgınlar, diğer yandan harbin yarattığı olumsuz ekonomik koşullar sonucu beslenme bozukluğu ölüm oranlarının artışına neden oldu.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında sağlık kurum ve kuruluşları, ordular ve yurt içi bölge kumandanlıkları emrinde geri hizmet çalışmaları sürdürmüş, pek çoğunun kadro ve yatak sayısı takviye görmüştü.

Sefer hazırlıklarında, her ordunun emrinde tıbbî ve cerrahî 500 yataklı harp hastaneleri, 1000 yataklı birer nekahethane ve laboratuvar, kolordular için 400 ve 200 yataklı sekiz seyyar hastane, tümenlerde birer sıhhiye bölüğü veya müfrezesi, bağımsız taburlarda ise birer müfreze bulundurulması öngörülmüştü. Ayrıca, büyük hastaneler bağlı bulundukları kumandanlıkların emrindeki sağlık kurumları için birinci derecede ikmal merkezi haline getirilmişti.[150]

Alınan önlemlere karşın çok geniş bir alanı kapsayan ordu mıntıkasında bazı salgınların önüne geçmek mümkün olamamıştı. Özellikle hijyenik açıdan sağlıklı olmayan su ve bu sonucun doğurduğu hastalıklar ölüm oranını yükseltmişti. Resmen adı konmasa da seferberlik yıllarının sağlık koşullarını görevli bir asker ve aynı zamanda hekim gözüyle değerlendiren Dr. Abdülkadir Noyan'ın gözlemleri not defterine şöyle yansımıştı:

"Bu notları koruyucu tıp gözü ile incelersek şu anlam çıkar: Mevsim kışa dönmüştür, kışlada binlerce asker var, bu askerleri bitten koruyacak düzen eksik. Dışarıdan gelecek lekeli tifo çok çabuk yayılır ve büyük salgınlar yapar. Kışlanın suyu Kırkçeşme suyudur. Kırkçeşme suları, hayli uzakta olan Cebeci Köy'deki membalardan alınan sular galerilerle İstanbul'a sevk edilmektedir. Bu galerilerin İstanbul dışında birçok açık yerleri vardır. Buralarda çingenelerin çamaşır yıkadıklarını ve bu suyu kirlettiklerini I. Dünya Savaşı'nda, Birinci Kolordu Hıfzıssıhha Müşaviri hizmetinde bulunduğum sırada birçok defalar görmüştüm. Bunun manası şudur: Bu sular vasıtası ile kışlaya kolera, tifo, dizanteri mikropları gelebilir, büyük salgınlara neden olabilir. Çok kötü sonuçlar verir." [151]

Nitekim, öteden beri barışta ve özellikle savaş yıllarında ordunun yüz karası olan iki hastalık, bu savaşta da kendisini göstermişti. 1940'tan itibaren susuzluk, sabunsuzluk ve eğitim eksikliği yüzünden bit ve uyuz salgınları büyük boyutlara ulaşmıştı. Bitle bulaşan tifüsün söndürülmesi için yapılan çalışmalara paralel olarak İstanbul'da Harbiye'deki Orduevi'nde konferanslar düzenlenmiş, Prof. Dr. Tevfik Sağlam ve Dr. Abdülkadir Noyan, tifüsün bulaşmasındaki son gelişmeleri ve alınacak önlemlerdeki incelikleri anlatmışlardı.

1942 yılına kadar sporadik bir halde bulunan tifüs vakaları savaş döneminin zor koşulları nedeniyle yayılmaya başladı ve 1943'te salgına dönüştü. Tifüse karşı önce ülkede genel aşı uygulamasına geçildi. Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü'nde tifüs laboratuvarı kurularak gerekli aşı üretimi ele alındı. Öte yandan hastalığın bulaşmasında önemli rol oynayan bitle mücadele konusunda geniş çapta ve sıkı bir şekilde ensektisit

150 Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, cilt I, İstanbul, 1976, s. 493-494.

151 Abdülkadir Noyan, *Son Harplerde Salgın Hastalıklarla Savaşlarım*, Ankara Tıp Fakültesi Yayını, no 54, Ankara, 1956, s. 134.

uygulaması yapıldı. 1946'dan itibaren vakalar azaldı.

1942 yılının son aylarında ise Suriye'den gelerek sınırlarımızı aşan çiçek salgını ordunun çeşitli birliklerinde, özellikle Birinci Ordu Birliği'nde görülmüştü. 1942-1943 yıllarında çiçek, bilhassa kuzeydoğuda Kars yöresinde görülmüş, alınan ciddî önlemlerle hastalığın önü alınabilmişti.

II. Dünya Savaşı seferberlik yıllarında salgın boyutlarında artış gösteren bir başka hastalık da sıtmaydı. Alınan önlemlere karşın 1940 yılının yaz aylarında salgın orduları sarmış, kinin ve atebrinle korunma çarelerine başvurulmuştu. Ancak ilaçların getirtildiği ülkelerle savaş dolayısıyla ilişkiler kesildiğinden ilâç sıkıntısı baş göstermişti. Subay ve askerleri sivrisinek ısırmasından korumanın basit ve kolay bir çare olmadığını belirten Dr. Abdülkadir Noyan, sıtma virüsü taşıyanları bulup tedavi edildiğini ve sıtmalı yerlerde sıtma mevsimi süresince koruyucu sıtma ilâcı verildiğini kaydetmiş, bu uygulamanın başarılı sonuçlar verdiğini söylemişti.[152]

II. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında ordu sağlık hizmetlerinin ağırlığı İstanbul hastanelerinde toplanmıştı. Bunun; ulaşım güçlüğü, barınak kıtlığı ve küçük yerlerdeki sağlık tesislerinin yetersiz yatak sayısı gibi nedenleri vardı. Bu arada yaşanan bir başka önemli olay, bazı hastalıkların tedavisinde devrim yaratan Penisilin'in orduda ilk kez uygulanmasıydı.

Savaş yıllarında insan sağlığını ilgilendiren bir başka felâket Erzincan depremi oldu. Önceki savaş yıllarında olduğu gibi bu dönemde de ordunun hizmetinde olan Kızılay'ın, deprem bölgesinde çok yararlı hizmetleri görüldü.

Savaş yıllarında kırsal bölgelere sağlık hizmeti götürmek amacını güden çabalardan biri 9 Temmuz 1943 günü kabul edilen 4459 sayılı yasa ile köy sağlık örgütünün kurulmasıydı. Köy hekimi, köy ebesi ve köy sağlık memurunun görev alması öngörülen bu örgüt, hekim bulunamaması nedeniyle başarılı olamadı. Oysa köy ebeleri ile köy sağlık memurları köy enstitüsü öğrencileri arasından seçilen kız ve erkeklere meslek öğrenimi yaptırılarak sağlanmıştı. Köy Enstitüleri, ilkokul mezunu kız ve erkek öğrencilerden, köy ilkokullarına öğretmen yetiştirmek amacıyla 17 Nisan 1940 tarihinde kurulmuştu. Eğitim süresi beş yıl olan Köy Enstitülerinin üçüncü sınıfını başarı ile bitirmiş erkek öğrencilerden bir bölümü, iki yıllık meslekî eğitim gördükten sonra köy sağlık memuru oluyorlardı. Köy Enstitülerinin sağlık kolundan 1945-1951 yılları arasında 1599 köy sağlık memuru yetişti. 1945 yılında, bir ya da birkaç köyden oluşan köy gruplarına ilk köy sağlık memurları atandı. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, köy grupları merkezinde, köy bütçesi olanaklarıyla bu personel için birer ev yapılması ve yeter genişlikte tarım arazisi sağlanması konusunda 1944 yılından başlayarak çalışmaya geçti. Her ay, belirli bir programa göre, sorumlu oldukları köylere giderek koruyucu hekimlik ve halk sağlığı hizmetlerini yürüten ve çalışmalarını aylık raporlarla hükümet hekimine bildiren köy sağlık memurları, sürekli olarak köylerde yaşıyor ve bunun karşılığında maaşından ayrı olarak, ayrıca yardım ve zam alıyorlardı. Köy yaşantısına yabancılaşmamaları için kendilerine tarım arazisi de verilmişti. Ayrıca bulundukları köyün ihtiyar meclisinin doğal üyesi idiler.

Köy sağlık memurlarının inançlı ve bilinçli çabalarıyla, köysel bölgelerin sağlık durumunda hızlı bir gelişme oldu.

Savaş sonrası önemli bir gelişme 1945 yılında İşçi Sigortaları Kurumu'nun oluşturulmasıydı. Kurumun sigortalı işçiler için Sağlık Örgütü kurma, işletme ve sağlık personeli atama yetkisini elde ettiği bu kanun, 1952 yılında uygulamaya girebildi.

152 Abdülkadir Noyan; *Son Harplerde Salgın Hastalıklarla Savaşlarım*, Ankara Tıp Fakültesi Yayını, no 54, Ankara,, 1956, s. 152-154.

Kendine, inkılâbın ve inkılâpçılığın çeşitli ve hayatî vazifeler verdiği Türk vatandaşının sağlığı ve sağlamlığı her zaman üzerinde de dikkatle durulacak millî meselemizdir.

Sağlık ve Sosyal Yardım Vekâleti'nin bu mesele üzerindeki sistemli çalışmaları, yüksek Kamutay'ı memnun edecek mahiyette inkişaf etmektedir.

Aynı vekâlet, kendine verdiğimiz göçmen işlerini de sosyal ve ekonomik politikamıza uygun olarak başarı ile görmektedir.

Vekâletin "Sağlam ve Gürbüz Nesil, Türkiye'nin Mayasıdır" prensibini, pek iyi kavrıyarak çalışmakta olduğunu takdire değer bulurum...

M. Kemal Atatürk

(1937 - TBMM 5 Dönem 3. Toplantı Yılı Açış Konuşmasından)

Birinci On Yıllık Millî Sağlık Planı (1946)

Kasım 1946'da Yüksek Sağlık Şûrası'nın onayından geçen Birinci On Yıllık Millî Sağlık Planı sağlık hizmetlerinin rasyonel ve planlı bir şekilde uygulanması için yapılan çalışmaların ilkiydi. Planda koruyucu ve tedavi edici sağlık hizmetlerinde karşılaşılan sorunların çözümlenmesi ele alınmış ve özellikle hizmetin köysel bölgelere yöneltilmesi saptanmıştı. 1946 yılı Aralık ayında hazırlanan Birinci On Yıllık Millî Sağlık Planı koruyucu sağlık hizmetleri kapsamında atılmış önemli bir adımdı.

Çeyrek yüzyılı geride bırakırken "Millî" sağlığın devletin bünyesi için en büyük güç olduğunu takdir eden Cumhuriyet yönetimi, yeni hastaneler açarak ve bir sağlık müessesi örgütü oluşturarak halk sağlığına yararlı hizmetlerde bulunmuştu. Ancak geniş halk kitlelerinin, özellikle kırsal bölgelerin ihtiyaçları yeterince karşılanamamıştı. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, savaşa katılmamış olmakla beraber tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de beklentileri yükseltmişti. 1945 sonrası sağlık konusunda bazı radikal önlemlerin alınması kaçınılmaz olmuştu.

"Birinci On Yıllık Millî Sağlık Planı" adı altında 1946 yılının Kasım ayında Yüksek Sağlık Şûrası'nın onayından geçen çalışma, sağlık hizmetlerinin çağdaş anlamda rasyonel ve planlı bir şekilde uygulanmasında önemli bir adımdı.

Birinci On Yıllık Millî Sağlık Planı'nın ana hedefleri şunlardı:

a) Gelişmiş ülkelerin öncelikli olarak ele aldıkları koruyucu sağlık hizmeti için gerekli örgütü kurmak ve geliştirmek,

b) Kırsal bölgeleri sağlık örgütüne kavuşturmak,

c) Mevcut sağlık personelini ve yenilerini günün gereksinimlerine göre yetiştirmek,

d) Hastaneleri ve diğer sağlık kurumlarını bilimin ve çağın gereklerine uygun hale getirmek,

e) Bütün illerimizi kapsamak üzere bazı öncelikli bölgelerde personel ve örgüt bakımından eksiksiz sağlık tesisleri kurmak,

f) Bu işleri en verimli biçimde gerçekleştirmek amacıyla da Millî Sağlık Bankası veya Millî Sağlık Sigortası Kurumu ve Sağlık Sandıkları kurmak.[153]

Millî sağlık sorunlarımızı çözümlemek amacıyla hazırlanan plan geniş kapsamlı bir çalışmaydı. Üzerin-

153 *Birinci On Yıllık Millî Sağlık Planı*, T.C Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, sayı 124, Ankara, 1946, s. 6-7.

de önemle durulan ilk konu 'koruyucu hekimlik'ti. Sağlık işlerini yönetenlerin bireyi hastalıklardan korumak amacıyla kat ettiği yolda görülen ilerlemeler ancak bilimsel çalışmalar sonucunda mümkün olacaktı. Böylece hastalıklardan korunmak, ölümleri azaltmak ve nüfusu çoğaltarak ekonomik kalkınma sağlamak ana hedefi oluşturdu.

Koruyucu hekimliğin başlıca konuları hastalıklardan korunma, sağlık eğitimi, nesil hijyeni (öjenik), genel ve sosyal hijyen, birey, çocuk, okul, spor ve iş hijyenleriydi. Toplumda hasta insan sayısının artması sonucunda, üretim gücü azalıyor ve bundan toplum, birey ve devlet zarar görüyordu. Bu nedenle koruyucu hekimliğin sıkı ve yakın bir ilgi ile kontrolü, devlet açısından son derece önemliydi.

Planda koruyucu hekimliğin yeri ve topluma sağlayacağı yararlar için verilebilecek bir örnek çocuk bakımına ilişkindi. Olanaksızlıklar nedeniyle gerekli önem verilemeyen bu konu, ülkede pek çok yeni doğan ölümüne neden olmaktaydı. Ölümlerin önüne geçerek nüfusu çoğaltmak için yurdun çeşitli yerlerinde çocuk yuvaları, doğum evleri, çocuk hastaneleri ve kimsesiz çocuk yurtları açılması ve çocukların gıda sorunu ile daha ciddî şekilde ilgilenilmesi planlanmaktaydı.

Bu planda ele alınan bir başka önemli konu vatandaşların bulaşıcı hastalıklardan korunması, bataklıkların kurutulması, aşı uygulanmasına ilişkindi. Bu hastalıklar arasında özellikle verem, frengi ve sıtmanın üzerinde önemle durulmaktaydı. Toplumda sağlık terbiyesi bilincini oluşturmak amacıyla yapılan propaganda ise plânda koruyucu hekimliğin verimini arttıran mühim bir öge olarak düşünülmüştü.

Ülkede üretime katkısı ve doğurganlığı bakımından büyük bir potansiyel oluşturan köylünün sağlığı Millî Sağlık Planı'nın önemli bir bölümünü kapsıyordu. Plana göre köylerde yaygınlaştırılması hedeflenen sağlık teşkilâtının en uç kademesi Köy Sağlık Memurları ve Köy Ebeleri'nden oluşacaktı. Bu çalışmalar kapsamında olmak üzere köylerde koruyucu sağlık hizmetlerini yürütecek hizmet ünitesinin Sağlık Merkezleri olması kararlaştırılmış ve her 40 köy için bir Sağlık Merkezi açılması öngörülmüştü. Sağlık kurum ve kuruluşlarını bilimin ve çağın gereklerine uygun hale getirmek ise sağlık planının bir başka hedefiydi. Çeşitli yetersizlikleri nedeniyle toplumun sağlık sorunlarına cevap veremeyen bu kurumların özellikle belediyeye ait olanları Sağlık Bakanlığı'nca ele alınarak, belli bir plana göre iyileştirilecekti.

Tüm illerimizi kapsamak üzere yurdu yedi bölgeye ayırarak personel ve kuruluş bakımından birer tıp fakültesine çekirdek olabilecek güçte yeni sağlık tesisleri kurmak ve işletmek düşüncesi Millî Sağlık Planı'nın gerçekleştirmeyi amaçladığı önemli bir atılımdı. Yatak ve personel sayısı bakımından desteklenmesi gerektiğine inanılan bu tesisler sayıca da arttırılarak, işlevleri açısından çeşitlendirilecekti. Bu bağlamda olmak üzere gerek görülen yerlerde; Bölge Genel Hastaneleri, Akıl ve Sinir Hastalıkları Hastaneleri, Çocuk Hastane ve Yuvaları, Doğum Evleri, Verem Savaş Tesisleri ve Verem Dispanserleri, Prevantoryumlar, Sanatoryumlar, Verem Hastaneleri, Frengi Savaşı ve Zührevî Hastalıklar Dispanserleri, Dinlenme Yurtları, Yaşlılar ve Düşkünler Yurdu, Dilsiz ve Körler Kurumu, Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklar Hastaneleri, Tropikal Enstitüler, Sağlık Memurları, Hemşire ve Ebe Okulları, Bölge Hijyen Enstitüleri, Sağlık Müzeleri, Yıkanma ve Temizleme Yerleri, Personel Lojmanları ve Sağlık Merkezleri açılacaktı.

Bunlardan Sağlık Merkezleri dünyadaki örnekleri de göz önünde bulundurularak koruyucu hekimliğin temel taşı olarak kabul edilmiş ve üzerinde ayrıca önemle durulmuştu. Bulundukları bölgenin sağlık koşullarını düzeltmekle yükümlü bulunan bu birimlerin çalışma programları Millî Sağlık Planı'nda şöyle sıralanmıştı:

-Anne ve çocuk himaye ve hijyeni,
-Birey hijyeni,
-Bulaşıcı ve salgın hastalıklardan koruma,

-Keyif verici zehirlerle mücadele ve sosyal hijyen,

-Okul ve okul çocukları hijyeni,

-İçme suyu, lağım, tuvalet, bataklıkların ıslahı, temizlik işleri, gübre ve çöp sorunlarının sıhhileştirme kapsamında ele alınması,

-Halkın sağlık konusundaki bilgilerini propaganda araçlarıyla kuvvetlendirmek ve onları aydınlatmak.

Yapacakları bu çalışmalarla, faaliyete başladıkları günden itibaren yurdun her köşesinde sağlık kalkınmasına katkıda bulunacaklarına inanılan sağlık merkezleri her bölgede nüfus ve köy sayısı göz önünde bulundurularak kurulacaktı. Böylece, ana bölgelerdeki hastaneler ile kırsal bölge Sağlık Merkezleri'nin belli bir potansiyel oluşturarak ülke sağlığına büyük yarar sağlayacakları düşünülmüştü.

Sağlık kurum ve kuruluşlarının yanı sıra Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü'nün yeni bilgi ve ihtiyaçlara göre düzenlenmesi bir zorunluluk halini almıştı. Doğal görevlerinin yanı sıra bilimsel araştırmalara da yer verilmesi öngörülen enstitünün içinde bir de Hijyen Okulu kurulacak ve burada dünya standartlarında uzman kadrolar yetiştirilecekti.

Yurdun sağlık sorunlarının plan çerçevesinde ele alınan bir alanı servet ve sağlık kaynağı olan maden sularının yeni bir düzenlemeye tabi tutulmasıydı. Hastalıkların tedavisinde de önem taşıyan bu kaynakların daha verimli hale getirilmesi için özelleştirilmesi öngörülüyordu.

Toplumun sağlığını korumak ve bununla ilgili koşulların düzelmesini sağlamak amacıyla hazırlanan bu geniş kapsamlı planın bir bütün halinde ve kısa vadede uygulanmasının güçlüğü planı oluşturanlarca da kabul ediliyordu. Bu nedenle yapılan çalışmaların yukarıda sözü edilen yedi bölge ile gruplandırılmış köylerde yaygınlaştırılarak on yıl içinde uygulanması ilkesi benimsenmişti. İlk aşamada her kırk köye bir tane kurulması düşünülen Sağlık Merkezleri yavaş yavaş arttırılarak bu hizmetlerden daha çok insanın, daha kısa zamanda yararlanması sağlanacaktı.

Devletin halkı için verdiği tüm hizmetler gibi sağlık hizmetleri de büyük ölçüde finans gerektirdiğinden, planlanan bu çalışmaların her biri için bakanlık tarafından günün rayicine göre hesaplamalar yapılmıştı. Sağlık Bakanlığı'nın 1947 yılı bütçesinin yetersizliği göz önünde bulundurularak aynı zamanda koruyucu ve tedavi edici hekimlik vazifeleri görmesi amacıyla Sağlık Sandıkları kurulması düşünülmüştü. Ayrıca Sağlık Bankası oluşturmak için de özel bir kanun tasarısı hazırlanmıştı.

Cumhuriyet öncesinden beri görev yapan, çağdaş anlayışa ayak uyduramayı hedefleyen sağlık teşkilâtının bünyesinde, Cumhuriyet'in ilânından sonra radikal sayılabilecek düzenlemelere gidilmişti. Ancak iki dünya savaşı arasındaki sorunlar yumağı Türkiye'nin başarı grafiğini de etkilemişti. Vatandaşı hastalıklardan korumak kadar, hasta olmamasına da çalışmanın önemine inanan yönetim sorumluluğunun farkındaydı. "Hükümetler toplumun sağlığından sorumludur, bu sorumluluğun gereklerini ancak özel sağlık ve sosyal yardım önlemleri almakla yerine getirirler" görüşü sosyal devletin de ilkeleri arasında yer alıyordu. Her şeyden önce kırsal bölgeleri de kapsaması artık zorunluluk haline gelen sağlık hizmetleri konusunda ciddî adımlar atılmış, devletin devamı açısından önemli bir faktör olan ekonomik kalkınma ve onu tamamlayan sağlıklı insan gücü için gerekli nüfus seferberliği hep gündemde olmuştu. İşte böyle bir şevk ve iradeyle hazırlanan Birinci On Yıllık Millî Sağlık Planı'nın, gerçekleştirilmesi düşünülen hamleleriyle devletin sağlık konusunda daha sonra yapacağı çalışmalara da ışık tutması ve bir 'millî ideal' olarak benimsenmesi amaçlanmıştı.

Bu plana göre koruyucu sağlık hizmetlerini yürütecek hizmet ünitesinin Sağlık Merkezleri olması kararlaştırılıyor ve her on köy için 1 sağlık memuru ve 1 köy ebesi, ortalama kırk köy için on yataklı bir sağlık merkezi ile her 7 bin nüfus için de köyler grubu merkezi kurulması öngörülüyordu. Sağlık merkezlerinde iki doktor ve

birer sağlık memuru, ebe ve ziyaretçi hemşire bulundurulacaktı. Bu personel bölgelerinde koruyucu hekimliğin tüm gereklerini yaptıkları gibi küçük tedavi ve doğum işlerine de bakacak, ameliyatı ve uzun süre tedaviyi gerektiren vak'aları motorlu ve motorsuz araçlarla il ve ana bölge merkezlerine gönderecekti.

Ancak, büyük ümitlerle ve ileriyi gören bir düşünce ile hazırlanan bu plan uygulanamadı. Daha sonra 1954'te öngörülen her ilçe merkezinde 1 sağlık merkezi, 7000 nüfusa bir köyler grubu merkezi kurulması tasarısı da büyük ilçelerden öteye gidemedi.

Cumhuriyet'in 22. kuruluş yılında Sağlık Bakanlığı'nın çalışmaları ve hedefleri ile ilgili olarak 20.10.1945 tarihinde Sağlık Bakanı tarafından bir radyo konuşması yapılmıştı. Yönetimin çalışma anlayışı ile sosyal hizmet planı çerçevesinde atılan ilk adımları yansıtması bakımından ilginç bir propaganda niteliği taşıyan bu konuşmada halk sağlığı ve köylerdeki sağlık hizmeti konusunda şöyle denilmekteydi:

"Millî bünyemizin esas dayanağı ve millî refahın ana kaynağı köy ve köylüden başlayacaktır. Bu suretle hazırladığımız çalışma programımızda ana kurum sağlık merkezleri olacaktır. Her türlü sabit ve gezici vasıtalarla halk sağlığını korumak üzere malzeme ve tertibata sahip bulunacak olan bu merkezler aynı zamanda bütün sıhhî vasıta ve elemanlarıyla donatılmış olarak köyde, köylünün yanında hizmet verecek, kademe kademe yurdun dört bucağına yayılacaktır."[154]

Konuşmanın bundan sonraki bölümlerinde köy ebeleri ve köy sağlık koruyucularının yetiştirilmeleri, sayılarının arttırılması ile yurt genelinde bilinçli ve eğitimli sağlık personeline duyulan ihtiyacın karşılanması ele alınmıştı.

Daha sonra ise Bakanlığın 1946 yılı için hazırladığı Sağlık Planı'nın amaçlarıyla, 22. yıl içinde yapılan salgın hastalık mücadeleleri, bu konuyla ilgili propaganda çalışmaları, aşı üretimi ve sağlık merkezlerinin yeniden düzenlenerek yatak kapasitelerinin arttırılması ile ilgili düzenlemeler hakkında bilgi verilmişti.

Cumhuriyet ve Çocuk Ölümleri

Cumhuriyet, savaşlarla dolu yakın geçmişinden nüfus sorununu devralmıştı. Bu aynı zamanda kadın sağlığı, ister istemez doğumu gündeme getiriyordu. Erkek kıtlığı ve geçim derdi nedeniyle evlilik oranındaki düşüşün yanı sıra, çocuk ölüm oranı da son derece yüksekti. Bu arada kürtaj, eski terimle iskât-ı cenin, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de vahim sonuçlar doğuruyordu. Yaşam umudu, diğer bir deyişle insanların ortalama ömrü, Batı'da ellinin üzerine çıkmış iken Türkiye'de, Cumhuriyet'in ilk yıllarında, otuz yaşın üzerine geçmiyordu.

Türkiye, on yılı aşkın bir dönemi kapsayan kendi Cihan Harbi [1912-1922] nedeniyle önemli ölçüde nüfus kaybına uğramıştı. Anadolu [ve Trakya] neredeyse beş ila yedi milyon arasında bir nüfusu yitirmişti. Üstelik yitirilen nüfus toplumun faal ve üretken kesimiydi. Özellikle Balkan Harbi ile birlikte ölüm oranları hızla yükselmişti. Ölümler salt asker kesiminde değil, özellikle sivilleri kapsıyordu. Savaş yanı sıra koşulların son derece

154 "22'inci Cumhuriyet Yılında Sağlık Bakanlığı'nın Başarıları ve İleride Yapacağı İşler Hakkında Sayın Bakan Tarafından Hazırlanıp 28.X.1945 Akşamı Radyoda Yayımlanan Konuşma." *Sağlık Dergisi*, cilt XIX, sayı 117, 1945, s. 1-2.

elverişsiz oluşu, bilgisizlik, açlık, tıbbi araç gereç noksanlığı, hasta sevkıyatı için yeterince ulaşım olanaklarının olmayışı ölüm oranlarını sürekli yukarı çekiyordu. Balkan Harbi yıllarında asker ölümü daha çok açlık, susuzluk ve salgın hastalıklardan kaynaklanıyordu. Sağlık hizmetlerinin yetersizliği, bina, ilaç, doktor ve hemşire açığı binlerce hastanın bakım beklerken ölümüne neden oluyordu. Üç yüz kapasiteli Hadımköy hastanesine dört bin hasta sevk edilmişti. Bu orantısızlık sağlık hizmetlerinin ne denli yetersiz olduğunu gösteriyordu.

Savaş ve Salgın Hastalıklar

Savaşlarda en büyük sorun salgın hastalıklardı.[155] Cephede baş gösteren bu tür salgınlar kısa sürede cephe gerisine, kentlere, kasabalara, köylere yayılıyordu. Bu konuda en riskli kent İstanbul'du. Trenle İstanbul'a sevk edilen hastalara yer bulmak her geçen gün zorlaşıyordu. Sarayburnu Parkı bir çadırlı sıhhî ordugâha dönüşmüştü. Şehremaneti, açıkta, bakımsız hastalara yer bulmak için büyük çaba sarf ediyordu. Boğaziçi'nde büyük oteller, yalılar boşaltılmış, Kabataş, Zapyon, Galatasaray, Darülmuallimin, Haydarpaşa Tıp Fakültesi, Kadırga veladethanesi [doğumevi], Darülfünun, ne kadar eğitim kurumu varsa bu işe hasredilmişti. Koleralı hastalar Gülhane Parkı'na bırakılıyor, bunların sayısı arttıkça tedavileri de güçleşiyordu. Bir aralık bunların tedavi ve barındırılmaları için camilerden yararlanılması düşünüldü. Açıkta kalan hasta erlerin camilerde barındırılmasını öneren Cemil Paşa'ya Evkaf Nazırı Ziya Paşa karşı çıkacak, konu Heyet-i Vükela'da görüşülecekti. Şeyhülislam Cemaleddin Efendi, gerekirse, bu konuda fetva verebileceğini bildirmesi üzerine Ayasofya, Sultanahmet ve Şehzadebaşı camileri yaralı ve hasta neferleri barındırmıştı. Yüksek ölüm oranları yurt dışında da yankı uyandırmış, İngiltere Kızılhaç'ı ile Mısır Hilâl-i Ahmer'i üçer doktor göndermiş, üç Alman hemşirenin de katılımıyla bir sağlık ekibi oluşturulmuştu. Ekip, Ayastefenos'ta, bugünkü Yeşilköy'de Hilâl-ı Ahmer ile birlikte çalışmıştı. Balkan Harbi'nin sona ermesiyle, cephedeki salgın hastalıkların ülkeye yayılma tehlikesi daha da vahim bir durum oluşturdu. Kolera ve lekeli tifodan ölenlerin sayısı Ankara, Trabzon ve Van illerinde savaşta verilen kayıptan daha yüksekti.[156]

Savaş savaşı izledi. Balkan Harbi ardından dört yıl süren Cihan Harbi ölüm oranlarını daha yukarı çekti. Ordu mevcudunun yüzde 12'si savaş sırasında hastalanmıştı. Hasta sayısının yaralıdan fazla oluşu, açlık, dondurucu soğuk, ulaşım olanaklarının olmayışı, sevkıyatın aksaması gibi nedenlerle açıklanabiliyordu. Cihan Harbi'nde silâh altına 2.850.000 kişi alınmıştı. 1914'te Osmanlı ordusu 1881 ve 1892 arası doğumlular olmak üzere 150.000 kişiydi. Seferberlik ilân edilince 1898'e kadar doğumluların celbi ile 780.000, yedek ve müstefazlarla [dağıtılmış olanlarla] 1.720.000, toplam 2.850.000'i bulmuştu. Savaş son bulduğunda, 1918 Kasım ayında bu sayıdan geriye 60.000'i kalmıştı. İnsan zayiatı 50.000 şehit, 35.000 yaralanarak vefat, hastalıklar 240.000, yaralanan 400.000, zayıf-kaçak-kayıp 1.560.000, toplam 2.290.000 idi. İleriki yıllarda Erkân-ı Harbiyye [Genelkurmay] sağlık dairesinin hazırladığı raporlara göre Cihan Harbi zayiatı şu sayılara ulaşmıştı: Şehit ve vefat 501.091, tedavi edilenler 2.167.841, malul ve çürük 891.364, toplam 3.560.296. Cephelere göre şehit, yaralı ve hastalıktan vefat dökümü durumun vahametini ortaya koyuyordu: Kafkas cephesinde 218.687, Çanakkale'de 101.269, Sina ve Filistin'de 80.964, Irak'ta 44.821, sair mevkiler 34.872, İzmir ve havalesi 9311, Galiçya 4272, Romanya

155 Bu konuda temel başvuru kaynaklarından biri Oya Dağlar'ın *War Epidemics and Medicine in the Late Ottoman* Empire (1912-1918)' adlı eseridir. [Haarlem, Stichting SOTA Turkistan and Azerbaijan Research Center, 2008.]

156 Türk tıp tarihi temel kaynaklarından biri Dr. General Kemal Özbay'ın dört ciltlik *Türk Asker Hekimleri Tarihi ve Asker Hastaneleri* adlı eseridir. Bu ciltlerde savaş yıllarıyla ilgili ayrıntılı bilgi edinmek mümkündür. Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, Cilt 1, İstanbul; Yörük Basımevi, 1976, cilt 2, İstanbul: İstanbul Matbaası, 1976; cilt 3, kitap 1 Hastaneler (A - I), İstanbul: Yörük Basımevi, 1981; cilt 3, kitap 2 (I - Z), İstanbul: Yörük Basımevi, 1981. Diğer yararlı bir eser Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı'nın yayımladığı *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'nde Sağlık Hizmetleri* (Ankara, 2011) adlı eserdi.

4166, Drama 1675, Hicaz 878, Yemen 85, Toplam 501.091. Mütarekede Harp Sıhhiye Tarihi Komisyonu'nun tesbit ettiği sayılara göre 6576 muvazzaf subay şehit olmuştu. Bunlardan 3441'i yaralanarak, geri kalanı bulaşıcı hastalıklardan vefat etmişti.[157]

Uzun Cihan Harbi'nin üçüncü evresinde, 1919-1922 Kurtuluş Savaşı yıllarında ise, düzenli ordunun kuruluşundan sonra, salgın hastalıklarla mücadele oldukça etkili oldu. Bu dönemde de daha öncelerinde olduğu gibi ulaşımdaki yetersiz ortam, sağlık hizmetlerini büyük ölçüde aksattı. Türkiye Cumhuriyeti Müdafaa-i Milliye Vakâleti Sıhhiye Dairesi'nin 1340 tarihli, İstiklâl Harbi Sıhhi Raporu'nda orduda hasta oranı % 7.6, bütün kuvvetlere göre ölüm oranı % 26, hasta girişine göre ölüm oranı % 3.3 olarak belirtiliyordu. Savaş sırasında ulaşım olanakları son derece sınırlıydı. Etkin hasta sevkıyatı olanakları olsa bu oranlar yarıya inebilirdi.

Bu veriler cephedeki gelişmelerin sonucuydu. Ama nüfusu cephe gerisinde kıran diğer etmenler açlık, salgın hastalık, tehcir, mübadele türü gelişmelerdi. Bugünkü Anadolu'da kimi hesaplara göre birbirini izleyen üç savaş sonucu nüfus 18-20 milyondan 13 milyon dolayına düşmüştü.

"Çocuk meselesi"nin değişik boyutları vardı. İktisadî, ictimaî, dinî, hukukî, sıhhî birçok yönden söz edilebilirdi. Fakat her türlü bilinç sahibini dehşete düşüren yönü çocuk ölüm oranlarıydı. Ülkede bu konuda sağlıklı istatistikler yoktu. Ama başta Besim Ömer Paşa olmak üzere doktorların, çocuk hastanelerinin bu konuda verdikleri İstanbul'da yüzde seksen, Anadolu'da yüzde doksan gibi çok yüksek oranlardı. Bu oranları Himaye-i Etfal Cemiyeti de doğruluyordu.

Cumhuriyet ve Nüfus Sorunu

Böylece Cumhuriyet, savaşlarla dolu yakın geçmişinden nüfus sorununu devralmıştı. Bu aynı zamanda kadın sağlığı, ister istemez doğumu gündeme getiriyordu. Erkek kıtlığı ve geçim derdi nedeniyle evlilik oranındaki düşüşün yanı sıra, çocuk ölüm oranı da son derece yüksekti. Bu arada kürtaj, eski terimle iskât-ı cenin, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de vahim sonuçlar doğuruyordu.Yaşam umudu, diğer bir deyişle insanların ortalama ömrü, Batı'da ellinin üzerine çıkmış iken Türkiye'de, Cumhuriyet'in ilk yıllarında, otuz yaşın üzerine geçmiyordu. Bir yandan evliliği özendirmek, doğurganlığı arttırmak, öte yandan özellikle halk sağlığına önem vermek gerekiyordu. 1-3 Eylül 1925 tarihleri arasında toplanan Birinci Millî Türk Tıp Kongresi'nin ana konusu çocuk ölümleriydi.[158]

Resimli Ay'ın daha ilk sayısında Sabiha Zekeriya, makalesine "İçin için ölen bir millet" başlığını atmıştı. "Cumhuriyet'i tehdit eden müthiş tehlike" olarak çocuk ölümlerini gösteriyordu. Doktor Hakkı Şinasi Paşa'ya gönderme yaparak, ülkede çocuk ölüm oranının yüzde seksen gibi son derece yüksek bir oranda olduğunu ileri sürüyordu. Geri kalan yüzde yirminin de durumu ayrıca vahimdi.[159]

157 Dr. General Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimleri Tarihi ve Asker Hastaneleri* Cilt 1, İstanbul; Yörük Basımevi, 1976, s. 316.

158 Kongrede ilk dört tebliğ bu konuya ayrılmıştı. Bu tebliğler sırasıyla 1) Doğumdan evvel ve doğum esnasında çocuk zayiatı (Prof. Besim Ömer Paşa ve Doktor Refik Münir), 2) Süt çocuklarında vefiyat (Prof. Asıf Derviş Paşa ve Dr. Hâmil Osman), 3) Büyük çocukların vefiyatı, esbabı, tevakki çareleri (Prof. Kadri Raşit Paşa ve Dr. İhsan Hilmi), 4) Mektep çocuklarında muaveneti ictimaiye (Dr. İhsan Hilmi). *Sağlık Dergisi, Fevkalade Nüsha - Bakanlığın 256 Yıllık Çalışmaları, cilt 22, Ekim-Kasım 1948*, no 10-11, T.C. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayını, s. 65-66.

159 Sabiha Zekeriya," İçin için ölen bir millet", *Resimli Ay*, cilt 1, no. 1, Şubat 1340, s. 4-9. Geçende Meclis-i Vilayet'in bir içtima'ında, Kadıköy mekteplerini dolaşan Doktor Hakkı Şinasi Paşa çocukların mekteplerde ne kadar fena şerait altında terbiye edildiğini izah ettiği zaman demişti ki:

Nüfus sorununa eğilen tabiplerden biri de Doktor Besim Ömer'di. "Çocuk Meselesi ve Küçük Çocuklarda Vefiyyat"[160] bu konuda ele aldığı kitabın adıydı. Besim Ömer'e göre Cihan Harbi'nin çıkış nedenini, sosyologlar, iktisatçılar, siyasetçiler farklı şekillerde açıklamışlardı. Fakat hepsinin birleştiği bir nokta vardı. Sınır bölgelerinde, ülkeleri ayıran dar topraklarda nüfus aşırı ölçüde yoğunlaşmıştı. Bu da emperyalist gayeleri kamçılamıştı. Emperyalizmin yıkılmasını geciktiren Cihan Harbi nüfus artışına bir ölçüde ket vurmuştu. Sosyalizme yönelen ülkelerde ise nüfus kontrolü özendirilmişti. İtalyanlar, Almanlar, Japonlar düzenli göç örgütleri kurmuşlardı. Amerika, kıtanın batısına doğru yayılmıştı. Kısaca Cihan Harbi birçok ülkede, o günkü deyimle "tezayüd-i nüfus", nüfus artışı sorunu doğurmuştu. Türkiye'de ise Cihan Harbi ve daha önceki savaşlar ortaya "tenâkus-ı nüfus", yani nüfus azalışı sorunu bırakmıştı. Türkiye Batı'da yaşanan nüfus devrimini yaşamamıştı. 16. yüzyılda Avrupa nüfusunun neredeyse dörtte birine sahip olan Osmanlı Devleti, Cihan Harbi arifesinde Avrupa nüfusunun ancak yüzde 7'si kadar bir beşerî sermayeye sahipti.

Sabiha Zekeriya, *Resimli Ay*'da bu soruna eğiliyor, nüfus azalışı karşısında sosyologlar, iktisatçılar ve siyasetçilerin sessiz kaldığını söylüyordu. Bu devasa sorunun tümünü ele almak yazarın boyunu aşıyordu. Ama yine de bu sorunda en büyük rolü oynayan "çocuk meselesi"ne eğilmenin aciliyetini gündeme getiriyordu. Ülkede demiryolu sorunu, kuponlar sorunu etrafında heyecan duyanlara bunlardan daha önemli bir "çocuk meselesi" olduğunu hatırlatıyordu. "Çocuk meselesi"nin değişik boyutları vardı. İktisadî, ictimaî, dinî, hukukî, sıhhî birçok yönden söz edilebilirdi. Fakat her türlü bilinç sahibini dehşete düşüren yönü çocuk ölüm oranlarıydı. Ülkede bu konuda sağlıklı istatistikler yoktu. Ama başta Besim Ömer Paşa olmak üzere doktorların, çocuk hastanelerinin bu konuda verdikleri İstanbul'da yüzde seksen, Anadolu'da yüzde doksan gibi çok yüksek oranlardı. Bu oranları Himaye-i Etfal Cemiyeti de doğruluyordu. Nüfus azalışı ile çocuk ölümleri arasında doğru bir bağ vardı. Kimileri nüfus azalışına çözüm için zorunlu evlilik ya da çok eşli evliliği öneriyordu. Ama son kertede bunların çözüm olması düşünülemezdi.

Evet, yüzde seksen, yüzde doksan çocuk daha ilk yaşlarında hayatlarını kaybediyordu. Peki geride kalan yüzde onun durumu neydi? Buna yine Sabiha Zekeriya cevap veriyordu: Her şeyden önce yetimler vardı. Bunların sayısı 200.000 dolayındaydı. Küçük bir kısmı devlet tarafından himaye ediliyordu. Kalan 190.000 sokakta kalmıştı. Yine çocukların önemli bir kısmı doğru dürüst beslenemiyordu. Bu oran onda dokuzdu. Üçüncü mağduriyet gayr-ı meşru çocuklarınkiydi. Bir kısmı Darülaceze bünyesinde, önemli bir kısmı ise sokaklarda telef oluyordu. Bir diğer çocuk felaketi kimi "ticaret kumpanyaları" tarafından sokaklarda dilendirilen çocuklardı. Yoksul çocukların önemli bir kısmı, evsiz barksız, cami avlularında, köprü altında, çeşme diplerinde yatıp gündüzleri serserilikle geçiriyorlardı. Çocukların bir kısmı bedenen sakat ve maluldü. Aralarında kör, topal, dilsiz, sağır olanlar vardı. Ülkede bunlara sahip çıkacak, himaye ve tedavi edecek herhangi bir müessese yoktu. Kimi çocuk ırsî olarak ya da daha sonradan frengiyi kapmıştı ve talihlerine havale edilmişti. Fakr u zaruret içinde büyüyen veremli çocuklar toplum kurbanları olarak ölüme terk edilmişlerdi. Alkolik ana babadan doğan dimağı malul çocuklar, mecnunlar, suçlu çocuklar yukarıdakilere ilave edilmeliydi.

Azraile tevdi edilen yüzde doksanın yanı sıra hasta, dimağen ve bedenen malul, hayırsız, cani, serseri dilenci, öksüz vs. eklenince geriye yüzde beş kalıyordu. Sabiha Zekeriya yüzde beşten ilk tahsil yoksunu, ağır işlerde istihdam edilerek bedensel gelişimlerini tamamlayamamış ya da tembel, budala, miskin çocukları da çıka-

---

"Her memleketin en büyük endişesi nüfus siyasetidir. Memleketimizde yüzde seksen derecesinde çocuk vefiyyatı vardır. Geri kalan yüzde yirmiyi de böyle muzır ül-sıhha yerlerde öldürüyoruz. Böyle tahsile mektepsizlik tercih olunur."

160 Yeni Kitaphane'nin neşriyatı arasında yer alan bu kitabın tanıtım broşüründe şu satırlar yer almaktadır:"Bu eser-i güzininde başlıca nüfus meselesine verilmesi lazım gelen ehemmiyetten ve bu bâbda ittihaz olunacak tedâbirden ve ciddî mücadelenin her yerde ve hususîyetle memleketimizde etfâl arasında meşhud olan kesret-i vefiyyata karşı ziya-i nüfusun telâfisindeki tesirâtından bir suret-i alimâne ve vakıfânede bahs ediliyor. 1340 senesi *Millî Nevsâl*, üçüncü sene, Kanaat Matbaa ve Kütüphanesi, 1940.

Türkiye'de demiryolu modernitenin simgesiydi. Devlet ricali ya da seçkinler bundan böyle yoğun bir biçimde demiryolunu kullanır olmuşlardı. Osmanlı yönetimi payitahtta kapalı kalmış bir yönetimdi. Oysa Cumhuriyet yöneticileri katılımcı bir siyaset anlayışını benimsemişlerdi. TBMM, Meclis-i Mebusan'dan farklıydı. Milleti temsil, millete gitmeyi gerektiriyordu. Anadolu gezileri demiryolunun ulaşabildiği yörelerde demiryolu ile düzenleniyordu. Demiryolu güzergahı siyasetin atar damarlarına dönüşmüştü. Demiryolu istasyonları kamusal alanın ta kendisiydi. Gazi Anadolu'yu demiryollarıyla turladı. Treni inerken ve kalkarken devlet erkanı gece gündüz hazır bulunurdu.

rıyor ve geriye sağlam ve yarınlarına güvenilecek ancak yüzde iki oranında bir çocuk kaldığını kaydediyordu. Bu oran ile nasıl "asrî bir millet", nasıl "demokrasi" inşa edilebilirdi! Cumhuriyet'in temel sorunu buydu.

Amerika'da Çocuk Sorunu

Avrupa'da ve Amerika'da bu soruna elli yıl önce çözüm aranmaya başlanmıştı. Nitekim Amerika'da on sene içerisinde çocuk ölüm oranı yüzde 50'den yüzde 16'ya çekilmişti. Son yıllarda yeni örgütlenmeler ve alınan önlemler sonucu bu oranın yüzde 2'ye kadar düşürüldüğü iddia ediliyordu. Amerika, İngiltere, İskandinavya, bütün bu ülkeler örnek olacak gelişmelere sahne olmuştu. Bu hususta Almanya, Fransa, merkezi Avrupa hükümetleri ve Doğu dünyası çok geri kalmıştı. Gelişmiş ülkelerin aldıkları tedbirler her yönüyle uygulanamasa bile bu konuda ilk adımların atılması şarttı. İşin parasal yönü bir kenara bırakılırsa hükümetin bu konuda alacağı birçok önlem vardı. Bu konuda duyarlı olmak gerekiyordu. Hükümetle de yetinmemeli, tüm milleti seferber ederek "mukaddes bir ittihad" ile bir "çocuk cihadı" açılmalıydı. Hükümet ile millet bir araya gelirse bu konuda hiç umulmayan sonuçlar elde edilebilirdi. Bu "cihad"ın en büyük bayraktarları kadınlar olmalıydı. Bu konuda yıllardan beri çocuklarını toprağa veren, ülkede olanaksızlıklar ve cehalet nedeniyle acı göz yaşları döken kadınları sorumlu tutmakla bir yere varılamazdı. Kadınların da sorumlu tutacağı bir muhatap vardı ki o da hükümetti. Hükümet o güne kadar kadınları bu cehaletten kurtarıp kendilerini çocuklarına ve vatanlarına faydalı olabilecek bir terbiye düzeni kurmamıştı. Bir kasırga gibi ülkeyi baştan başa saran hastalıklara karşı, çocukları sigorta edecek önlemler almamıştı. Çocukların sağlıklı bir biçimde büyümesini sağlayacak en küçük önlemleri bile akla gelmemişti. Bu "cihad"da kadınlarla hükümet ortak çaba göstermeliydi. Hükümet gerekli kurumsal düzenlemeleri yapmalı, anneler de birer gönüllü olarak bu "cihad ordusu"nda çalışmakla iftihar etmeliydiler.

Sabiha Zekeriya'ya göre bu konuda örnek alınması gereken ülke Amerika'ydı. Amerika'da 1913 yılında sosyologların yaptıkları inceleme sonucu ülke çocuklarının yüzde 22'sinin öldüğünü, çocuklara ait örgütlenmenin uygar bir ülkeye yakışmayacak bir düzeyde olduğunu ortaya konmuştu. Bu durumu tüm ülkeye bildirmek ve gerekli önlemleri almak için bir kongre toplanmış ve başkanlığına Başkan Theodore Roosevelt getirilmişti. Roosevelt, ülkedeki "çocuk faciası"nı dinledikten sonra, yaptığı konuşmada on yıldır başkanlık konumunda bulunduğu halde bu sorunu ihmal ettiğinden dolayı sorumlu olduğunu ve "günahı"nı tamir için başkanlığının son yılını Amerika'da "çocuk yılı" olarak ilân etmişti. Bu yıl zarfında hükümet ile millet el ele verecek, çocukların sıhhî, toplumsal, iktisadî, ahlâkî konumlarını ıslâh için gerekli bütün önlemler alınacak, Temsilciler Meclisi çocukların uygar bir toplumda yaşamaları için şart olan haklarını koruyacak kanunlar çıkaracaktı. Konuşmasına "Amerika'nın hayat damarlarına şırınga edeceğimiz bu kuvvetle yarınki Amerika'yı yapacağız Efendiler !" sözleriyle son veriyordu. Böylece 1914 yılı Amerika'nın "çocuk yılı" olmuştu. Açılan "cihad"a Amerika'da yedi milyon kadın katılmış ve çocukları üzerine "kalpleri titreyen annelere has olan bir şefkatle" gecelerini gündüzlerini bu hayırlı işe hasretmişlerdi. Fakir aileleri ziyaret ederek çocuklarını nasıl büyüteceklerini öğretmişler, onların eksikliklerini gidermek için şefkat kurumları açmışlar, okullar, hastaneler, çocuk mürebbiyelerini yetiştirecek eğitim kurumları, şefkat yuvaları, kısaca çocukların selameti için gerekli her türlü örgütlenmeyi gerçekleştirmek için canla başla çalışmışlardı. Sokak sokak kürsü kurup annelere bir ağızdan "Çocuklarınızın kurtarılması için Amerikalılar imdadımıza geliniz" diye seslenmişlerdi.

Her türlü eğlence yerine muhteşem tuvaletleriyle koşan, giysileri için Beyoğlu'nda sınırsız para sarf eden kadın kendi cinsinden birçok kadının çocuklarının sefalete mahkûm olduklarını gördükten sonra kalbinde hiçbir isyan taşımıyor muydu? Karlar içinde, göğsü bağrı açık, çıplak ayaklarıyla koşan çocuk gözünün önünden geçerken tuvaleti için döktüğü paranın cüz'î bir azıyla bu çocuğa başına sokacak bir yuva hazırlamayı hatırında geçirmiyor muydu? Zamanlarını eğlencede, ıtriyat ve giysi mağazalarında ve eş dost ziyaretlerinde geçiren anne, savaştan sonra ülkede baş gösteren çocuk faciasını hiç arayıp sormayacak mıydı?

Resimli Ay, daha ilk sayılarından itibaren eleştirel kimliğini ortaya koyuyor, ülkenin toplumsal sorunlarına dikkat çekiyordu. Sabiha Zekeriya yazısında, Amerikalıların bütün Amerika'yı telaşa verdikleri çocuk faciasının rakamlarıyla Türkiye'ninkiler yan yana konduğunda Türkiye insanının hicabından yerin dibine geçmesi gerektiğini söylüyordu. Ülkede bu vahim durum karşısında ne bir telaş ne de heyecan vardı. Hükümet ülkedeki "çocuk faciası"ndan bihaberdi. Ülkenin her ihtiyacı için bütçeye bir tahsisat konurken, çocuklar düşünülmemişti. Kadınlar, her gün mezara verdikleri çocuklarının mesuliyetini kader ve talihe havale ediyorlardı. Sabiha Zekeriya hükümeti eleştirirken ülkenin varlıklı kesim kadınlarına da sitemlerini eksik etmiyordu. Gönül eğlendirmek için tiyatrodan tiyatroya, sinemadan sinemaya koşan, tuvaletleri, süsleri için bol keseden para harcayıp bonkör davranan bu "asrî" kadınlar çocuklara yardım sırası geldiğinde suskun kalıyorlardı. Şehrin bir tarafında sıcak odalar, renkli ve süslü koltuklar içinde yaşayan anneler, şehrin öte tarafında sıvaları dökülmüş, tavanları çökmüş harap kulübesinin içinde yoksul kadın hasta olan çocuğunu doktora götüremiyor, ona bir sıcak çorba içeremiyordu. Bu kadın ve çocuk da varlıklı kesimle aynı millettendi. Aynı dinden, aynı cinsiyetten insanlardı. Oysa toplum nankördü. Birine ölümü ötekisine refahı bahşetmişti. Refah ve huzur ile göğsünü şişiren anne, biraz gurur ve azimetten eriştiği yüksek semalardan başını aşağı eğip, fark u zaruret içindeki kadın ile kendisinin arasında fark olmadığını anlamalıydı. O yoksul çocuğun o varlıklı anneden de bir şefkat alacağı vardı. Analık yalnız kendi çocuğu için ağlamamalı, isyan etmemeliydi; ülkede her eza gören, her ağlayan çocuğun göz yaşı her annenin kalbinde bir iz bırakmalıydı. Sabiha Zekeriya ekâbir kadınlara "Yumuşak koltuklar içinde tüttürdüğünüz sigaranın dumanları içinde bu çocukları hiç görmüyor musunuz?" diye soruyordu. Her türlü eğlence yerine muhteşem tuvaletleriyle koşan, giysileri için Beyoğlu'nda sınırsız para sarf eden kadın kendi cinsinden birçok kadının çocuklarının sefalete mahkûm olduklarını gördükten sonra kalbinde hiçbir isyan taşımıyor muydu? Karlar içinde, göğsü bağrı açık, çıplak ayaklarıyla koşan çocuk gözünün önünden geçerken tuvaleti için döktüğü paranın cüz'î bir azıyla bu çocuğa başına sokacak bir yuva hazırlamayı hatırında geçirmiyor muydu? Zamanlarını eğlencede, ıtriyat ve giysi mağazalarında ve eş dost ziyaretlerinde geçiren anne, savaştan sonra ülkede baş gösteren çocuk faciasını hiç arayıp sormayacak mıydı? Bunları kim kurtaracaktı?

Çocuk Sorunu ve Kadının Görevi

Sabiha Zekeriya "Bunu da erkeklerden mi bekleyelim?" diyor, kadınların bu lakayt tavırlarının onları vatandaş addetmeyen, kadın-erkek ayırımına giden kesimleri haklı çıkardığını söylüyordu. Telef olan yüzde 95 çocuğun yüzde 50'sini topluma kazandırmak kadınların elindeydi. Bu konuda Amerikan kadını örnek alınma-

liydı. Çocukların kurtuluşu için Amerika'da sokakları imdat çağrılarıyla çınlatanlar da kadınlardı. Türkiye'nin karşılaştığı felaket Amerikalı kadınları coşturan felaketten yüz misli vahimdi. Felaketi görmeyen hükümetlerine Amerikan kadınları eylemleriyle gerçeği göstermişlerdi. Hastalığın tedavisi için "cihad" açmış, yavrusunu koruyan bir aslan gibi toplumsal soruna sahip çıkmışlardı. Türkiye'de kadınlar ilim ve irfan açısından Amerikalı kadınlardan geri olabilirlerdi; fakat şefkat söz konusu olduğunda Türkiye'deki kadını Amerikalı kadından ayıran bir husus olamazdı.

Sabiha Zekeriya'nın yazısı basında yankı uyandırmakta gecikmedi. Ölüm oranlarının yüksek oluşu kısa sürede basının ana konularından birine dönüştü.

İkdam'daki bu yazıdan yola çıkan Selim Sırrı, *Resimli Ay*'da yayımladığı "Nasıl intihar ediyoruz?" başlıklı makalesinde,[161] ülke insanının hesap işleriyle uğraşmayı sevmediğini, oysa istatistik bilinse, doğru dürüst sayısal veriler ortaya konsa, bu verilerle donatılmış kitap ya da kitapçıklar yayımlanabilse halkın gözü açılacağını, böylece "bile bile intihar eden" koca bir milletin bu feci durumdan kurtulabileceğini belirtiyordu.

İşte bu açıdan Sabiha Zekeriya'nın *Resimli Ay*'daki yazısının son derece önemli olduğunu kaydeden Selim Sırrı, kendisi şehremini görevi üstlenmiş olsa bu yazıyı küçük bir risale haline getirip beş yüz bin adet basarak halka bedava dağıtacağını söylüyordu. Gelecek nesil gözler önünde sönüp gidiyordu. Bir millet koşa koşa ölümle kucaklaşıyordu. Zaten yılardan beri birbiri ardı sıra savaşlar, Türk neslinin en gürbüz, en cesur, en güçlü evlatlarını zorunlu olarak vatan müdafaasında yitirmişti. Bir yandan verem, frengi, malarya gibi bulaşıcı hastalıklar, öte yandan cehalet ve sefalet nedeniyle binlerce çocuk çok küçük yaşta yaşamlarını yitirmelerine neden oluyordu. Bu gelişmelerin sonucu tam bir "inkıraz", tam bir çöküştü.

Avrupa'da ya da Amerika'da olduğu gibi, Türkiye'de de sanatoryumlarda verem hastaları tedavi edilse, frengi, belsoğukluğu, malarya gibi afetlerin önü alınsa, bataklıklar kurutulsa, herkesin sağlığı gözetilse insanımızın yaşam umudu hızla yükselirdi.

İkdam'ın 16 Nisan 1925 günlü nüshasında "Verem afet halinde" başlıklı bir yazı yer almıştı. Yazıda veremin İstanbul'da önemli ölçüde tahribat yaptığı, dahiliye uzmanı tabiplere başvuran hastaların büyük bir kısmında birinci derecede verem, ikinci derecede ise frengi ve belsoğukluğu tespit edildiği kaydediliyordu. Ölümlerin yüzde yetmişi ise veremden kaynaklanıyordu. Verem özellikle fakirler ve safahat ve işret, yani alkolik, içki tutkunu gençler ve yeni yetişen genç kızlar arasında tahribat yapıyordu. Gün geçmiyordu ki gazetelerde veremin, frenginin, malaryanın Türk ırkını kemirip bitirmekte olduğu acı bir dille ifade olunuyordu.

Ancak, felaketlerin en korkuncu, doğumların çok düşmüş oluşu ve doğanların da hayatta kalma olasılığının düşüklüğüydü. Selim Sırra Cihan Harbi öncesi ve savaş yıllarında Anadolu'da üç tetkik seyahati yapmıştı. Misafir olduğu köylerde halkla olan söyleşilerinde pek acı hakikatlerle karşılaşmıştı. Kimilerinin bir, iki, pek azının üç çocuğu vardı. Ama çoğunluğunun sekiz, hatta on evladı dünyaya geldiği halde doğan çocuklarının yaşamadıklarını acı bir lisanla kendilerinden öğrenmişti. İstanbul'da ise çocuk sorunu daha feci bir manzara ortaya koyuyordu. Maişet darlığı nedeniyle gençler evlenemiyor, evlense dahi çocuk sahibi olmaktan kaçınıyorlardı. Son yıllarda eski payitahtta beş altı çocuklu aile parmakla gösterilecek kadar azdı. Yeni Türkiye'nin insanının hali varidatı tükenip de elindeki sermayeyi yiyen tüccara benziyordu. Sonuç tabii iflastı.

161 Selim Sırrı, "Nasıl intihar ediyoruz," *Resimli Ay*, cilt 2, sayı 4, Mayıs 1341, s. 19-20.

Cihan Harbi ertesi yeni kurulan aileler ise "*çorak*"tı, "kısır"dı. Ne kadın, ne erkek artık çocuk istemiyor, çocuk bir engel, bir dert telakki ediliyordu. Bir kaza eseri hamile kalan kadın ise çocuğunu düşürmek için kendi hayatını bile tehlikeye atıyordu. Çocuk düşürme oranları her geçen gün artıyordu.

Doğum Oranı - Ölüm Oranı

Yine gazetelerde, İstanbul'da doğum oranlarının ölüm oranlarının yarısını bulduğunu yazılıydı. Oysa Almanya'da genel nüfus bir yılda iki milyon artmıştı. Doğum meselesi bundan böyle tüm milletlerin ana sorununa dönmüştü. Selim Sırrı durumun vahametini göstermek için karşılaştırmalara gidiyordu. 1921 yılında Japonya'da 1.800.000, Almanya'da 1. 540.000, İngiltere'de 1.063.000, İtalya'da 1.250.000, Fransa'da ise 813.000 çocuk dünyaya gelmişti. Fransa'nın durumu parlak değildi. Fransa'da 1921'de 1920'ye oranla 21.000, 1922'de 1921'e oranla 53.000, 1923'te 1922'ye oranla 60.000 noksan çocuk doğmuştu. Bir Fransız profesör bu gelişmeler karşısında "Efendiler, büyük bir millet intihar ediyor ve ölüme doğru, bir müsabakaya iştirak etmiş gibi, bütün süratiyle koşarak gidiyor" demişti. Son altmış yıl zarfında Almanya'da genel nüfus 24 milyon, İngiltere'de16 milyon, İtalya'da 15 milyon, Fransa'da ise 2 milyon artış göstermişti. Bunun temel nedeni Fransa'da evliliklerin çok düşük oranda oluşuydu. 1920'de 623.000 kişi, 1921'de 456.000 kişi, 1922'de ise yalnız 300.000 kişi evlenmişti.

Fransız Başbakanı Clemenceau 11 Ekim 1919'da Senato'da yaptığı bir konuşmada savaş ertesi Paris'te imzalanan Versailles Antlaşması'nda ilk maddede doğumların arttırılması hakkındaki bir kararın yer alması gerektiğini söylüyordu. Zira Fransa geniş ailelerden mahrum kaldığı sürece, antlaşmaya ne türlü şart konulursa sonsun, Almanya'nın bütün top ve tüfeği müsadere edilsin, Fransa son kertede, ileride yine yenik düşecekti. Çünkü bu doğum oranlarıyla ortada Fransa kalmayacaktı. Babalarının yerini tutacak evlatlar yetiştirilmedikçe bir toplum yok olmaya mahkûmdu.

Milletlerin hayatiyetinin ticarete, sanayie, tarıma ve orduya bağlı olduğu söyleniyordu. Oysa hepsinin temeli aileydi. Cihan Harbi ertesi yeni kurulan aileler ise "çorak"tı, "kısır"dı. Ne kadın, ne erkek artık çocuk istemiyor, çocuk bir engel, bir dert telakki ediliyordu. Bir kaza eseri hamile kalan kadın ise çocuğunu düşürmek için kendi hayatını bile tehlikeye atıyordu. Çocuk düşürme oranları her geçen gün artıyordu.

Bir ülkede ulusal serveti ortaya koyan emek bilfiil beşerî sermayeyle sağlanıyordu. İflasa giden millet parasızlıktan değil, çocuksuzluktan korkmalıydı. İşte burada en önemli görev eğitimcilere düşüyordu. Baba ve anne olma yalnız bir toplumsal görev değil, aynı zamanda millî bir görevdi. Ve bu gençlere telkin edilmeliydi. Ülkenin geleceği çocuklardı. Çocuk olmayınca umuda da yer yoktu.

Ne Yapmalı?

Yapılması gereken insana geçinebileceği fırsatı veren yasal düzenlemelere gitmekti. Yoksa fakir ailelerin çocukları iyi beslenemez, bundan yine ırk zarar görürdü. İstanbul'da Şehremaneti ırzahaneler, süt çocuğu yuvaları açmalı, Besim Ömer Paşa ve Doktor Safiye Ali Hanım'ın himmetiyle doğan Süt Damlası türünde kurumlar ülkenin dört bir yanında faal olmalıydı.

Kısaca toplumsal sorumlulukların arasında bir de çocuk sorunu yer almalıydı. Bütün dikkatler çocuklara

yönlendirilmeliydi. Zira ülkenin en önemli kaynağı onlardı. Selim Sırrı'ya göre "en büyük ve en devamlı muzafferiyeti çocuklar yapar"dı.

Cumhuriyet'in ilânıyla birlikte çocuk sorunu kısa sürede ülkenin temel sorununa dönüşmüştü. Bu sorunun ana eksenini ise doğurganlığı özendirmek ve çocuk ölümlerinin önüne geçmek oluşturuyordu. Çocuk ölüm oranları herkesi korkutacak düzeyde yüksekti. Devlet ve halk kitleleri bu sorunun üzerine eğilmek zorundaydı. Himaye-i Etfal Cemiyeti Reisi ve Kırklareli Mebusu Doktor Fuad Bey çocuk ölümleri üzerine *Gürbüz Türk Çocuğu* mecmuasında yazdığı makale kamuoyunda ve hekimler aleminde derin ilgi uyandırmıştı. Yine o sırada Çocuk Sarayı'nın açılış töreninde Başvekil İsmet Paşa çocuk sorunun önemine değinmiş, ülkede çocukların korunması için gerekli önlemlerin alınması gerektiğini vurgulamıştı.

Bu konuda alınan önlemler sonucu 1927 yılına gelindiğinde çocuk ölüm oranları yüzde 25 ila 35 arasına çekilmişti. *Resimli Ay* çocuk ölümleri üzerine düzenlediği anketle okurları karşısına bir kez daha çıkacaktı. Sabiha Zekeriya "Çocuk ölümünün önüne nasıl durabiliriz?" başlıklı yazısında her halükarda ülkede çocuk ölüm oranının yüksek olduğunu hatırlatıyor ve hükümetin bu işe el atması gerektiğini vurguluyordu. İster yüzde yetmiş, ister yüzde elle, ister yüzde yirmi beş olsun sorun oran meselesi değildi. Gerçek olan ülkede çocukları koruyacak bir kurumun noksanlığıydı. Çocukların haklarına sahip çıkacak bir mevzuat yoktu. Kadın bilimsel yöntemle çocuk büyütme ilminden mahrumdu. Toplum olarak bu durumdan ülke sorumluydu. Sorunun kutsal bir ideal gibi herkes tarafından iman ve samimiyetle kavranması gerekiyordu.

Ortada bakımsız, gıdasız, parasız, sıhhatsiz, melcesiz, himayesiz Türk çocukları vardı. Bunlar ülke insanının kayıtsızlığı nedeniyle ölmekteydi. Onları kurtarmak mümkündü. Sabiha Zekeriya'ya göre çocuk sorununda esaslı bir adım atabilmek için üç konuya açıklık getirmek gerekiyordu. Her şeyden önce çocuk sorunu bir şefkat sorunu mu, bir bilim [fen] işi miydi. İkinci konu çocuk sorununun yalnız bir sağlık sorunu mu, yoksa aynı zamanda toplumsal bir sorun mu olduğuydu. Ve nihayet çocuklar için gerekli kurumsal örgütlenmeyi hükümet mi, yoksa millet mi yapmalıydı. Bu üç soruna açıklık getirmedikçe atılacak adımlar hedefi tayin etmeden karanlıkta yol aramaya benzeyecekti. O güne kadar çocuk sorunu bir hayır işi, bir şefkat işi olarak ele alınmıştı. Sefalete, ıstıraba karşı duyulan şefkatle çocukları himaye etmekten, açlara ekmek, çıplaklara giyecek vermekten ibaret olacak olan bir devir kuşkusuz insanî duyguların tercümanı olacaktı. Ancak fukaralık ve muhtaç durumda olmak iktisadî ve toplumsal nedenlerin sonuçlarıydı. Bunlara şefkatle karşı koymak anlamlı bir sonuç doğurmaz, bilakis aranın açılmasına neden olurdu. Sokakta dilenen çocuğa verilen para onu kurtarmaz, bilakis kolay para kazanmanın ve tufeyli yaşamının yollarını öğretirdi.

Her çocuğun gelişimi için bir dizi ihtiyaç vardı; bunlar sıhhî, terbiyevî, toplumsal olabilirdi. Bunları incelemek, her birinin ihtiyacına göre önlem alarak çocuğu kurtarmak gerekirdi. İhtiyaçları incelemeden yapılan yardım çoğu kez sakıncalı sonuç doğururdu. Şefkat esası üstüne kurulan toplumsal yapı bu tür bir incelemeye ihtiyaç görmez, kendini açları doyurmak, çıplakları giydirmekle sorumlu görürdü. Kuşkusuz her tarafta çocukların himayesi sorunu başlangıçta şefkat sorunu olarak ortaya çıkmıştı. Ancak toplumsal sağlık anlayışı ve toplumsal hizmet güdüsüyle bilimsel, "fennî" bir kisve kazanmıştı. Şefkat döneminde çocuk ölümlerine karşı alınan önlemler tedavi edici, o günkü terimiyle "şâfî" yani şifa vericiydi. Toplum kendini çocuk hastalandığı zaman doktor bulmak ve ilaç vermekle mükellef addederdi. Çocuğun hastalanmaması ile ilgilenmezdi. Fakat çocuk sorunu bir bilim, bir "fen" işi olarak kabul edilince önleyici, o günkü deyimle "vâkî" koruyan anlayışı gelişiyor, toplumsal kurumlar çocuğun hastalanmaması, doğal gelişimini sürdürmesi için çalışıyor, bunu temin için çözümler üretiyordu. Toplum annelere bu çocukların sağlam büyütülebilmesi yöntemlerini göstermeliydi. Tedavi edici tedbirlerden çok, önleyici tedbirler ön plana geçmeliydi.

Çocuk sorununa bilimsel, "fennî" bir şekilde çözüm bulabilmek için öncelikle gerekli incelemelerin

yapılması şarttı. Çocuk ölümlerinin miktarı, bu ölümlerin hangi sınıf aileler arasında daha çok olduğu, hangi yaştaki çocukların ölüm oranının yüksek olduğu, ölüme neden olan hastalıklar, bu hastalıklarla mücadele için elde olan sıhhî yöntemlerinin yeterliliği, tüm bunlar bilimsel şekilde incelenerek sayıya dökülecek ve hastalık teşhis edildikten sonra tedavisi yoluna gidilecekti.

Öncelikle çocuk sorununun bir şefkat işi olmadığı, bir fen işi olduğu kabul edilmeli, tedavi edici, "şâfî" önlemler yanında önleyici, "vâkî" önlemleri bir an önce almak gerekirdi. Bu nedenle bilimsel, "fennî" kurumları meydana koymak için genel bir seferberlik gerekiyordu.

Şefkat Devrinden Fen Devrine

İkinci soru çocuk sorununun salt çocuk ölümü olmadığıydı. Büyüyen her çocuğun topluma yararlı bir unsur olması gerekirdi. Toplumda alkolik, frengili ve diğer bulaşıcı hastalıklarla malul babaların çocukları zekâ, dimağ yönünden bir dizi sorunla karşılaşır, çoğu kez sağlıklarını kaybederlerdi. Toplumda yine dejenere ailelerin doğurduğu hırsız, katil olmaya meyyal bir sınıf çocuk vardı. Anaları, babaları hayatta iken ihtimam gösterilmemiş çocuklar vardı. Yetimler, öksüzler vardı. Gayr-i meşru çocuklar vardı. Açlıktan ölen, terbiye görmediği için zekâsını kaybeden ve özel gelişim ortamlarından ve zorunlu eğitimden mahrum bırakılmış, ağır işlerde çalıştırılan, kaybolmağa namzet birçok çocuk vardı. Bilimsel, "fennî" yöntemlerle bunların büyük bir kısmını kurtarmak ve topluma yararlı bireylere dönüştürmek mümkündü. İşte şefkat devrinden fen devrine geçiş bu çocukları da kazandıracaktı. Her sınıf çocuğun ihtiyacına göre ayrı kurumsal düzenlemelere gidilmesi, her çocuk ayrı ayrı ele alınarak ona hayat imkânı verecek çözümler aranmalıydı. Tüm bunlar tabii ki kısa sürede gerçekleştirilecek işler değildi. Yirmi senede, elli senede olabilirdi. Ama kaybedilecek zaman yoktu. Bu işlere bir an önce başlanması gerekirdi. Belki atılan ilk adımlar yetersiz kalacaktı, fakat yarının başarıları için zemin oluşturacaktı. Öncelikle çocuk sorununun bir şefkat işi olmadığı, bir fen işi olduğu kabul edilmeli, tedavi edici, "şâfi" önlemler yanında önleyici, "vâkî" önlemleri bir an önce almak gerekirdi. Bu nedenle bilimsel, "fennî" kurumları meydana koymak için genel bir seferberlik gerekiyordu.

Öte yandan çocuk sorunu salt bir sağlık sorunu olamazdı. Bu aynı zamanda toplumsal bir sorundu. Çocuk ölüm oranının yüksekliği doğal olarak sağlığı ön plana çekiyordu. Ama çocuk sorunu salt sağlık olarak görülmemeliydi. Çocuğun evi, terbiyesi, çevresi, okulu, oyun araçları, sıhhî gelişimi, çocuğun konumu ve hakları, ruhî terbiyesi, toplumsal düşünce yapısı, dimağ yönünden bozuk ya da ahlâk sorunu olan çocukların tedavisi, çocuk mahkemeleri, bakım evleri, sağlık istasyonları, kısaca çocuğun gelişimini sağlayacak kurumlar, örgütler, hep bu devasa sorunun parçalarıydı.

Tüm bu uğraş alanı doktorların yapacağı bir iş olmanın ötesinde, doktor, eğitimci, toplumbilimci, sporcu, terbiyeci, bütün bu uzmanlık alanlarının ortak çabasıyla çözüm bulabilecekti. Nitekim Başvekil İsmet Paşa'nın uyarıları, çocukların yaşamını düzenleyecek araçların ortaya konması fikri çocuk sorununun artık şefkat devrinden çıkıp fen devrine girdiğinin, yalnız bir sağlık sorunu olmayıp, bütün toplumsal etmenlerin beleşimi olduğunun kanıtıydı. Tüm bu toplumsal güçlerin birleşmesi sorunu ikinci bir sorunu doğururdu. Bu güçlerin hareket noktası neresi olacaktı.[162]

162 Sabiha Zekeriya, "Çocuk ölümünün önüne nasıl durabiliriz ?, *Resimli Ay*, cilt: 4, sayı 2, Nisan 1927, s. 12-14.

Irk Sorunu ve Öjenizm

Doğurganlık Cumhuriyet'in ilk yıllarında temel sorunlardan biri olmasının yanı sıra öjenik fikirler yine bu tarihlerde ortam buldu. Her doğum "sağlıklı" doğum olmayabilirdi. Seçici bir doğun anlayışı gündemdeydi. Sabiha Zekeriya *Resimli Ay*'da "Çocuk yapmak kanunun men' edilebilir mi?" sorusunu soruyordu.[163] Irk sorununun giderek rağbet gördüğü iki dünya savaşı arası dönemde öjenizm Türkiye'de de yankı uyandırmıştı.

O sıralarda İsviçre'de yeni bir kanun çıkarılmıştı. Bu kanuna göre deliler, frengililerin evlenmelerini önlemek için onların tenasüliyet yetenekleri, doğurganlıkları bilimsel yöntemlerle yok edilecekti. Kimileri bunu gayr-i insanî, "vahşiyane" bir önlem olarak görüyordu. Necmeddin Sadık bunlar arasındaydı. Bu tür bir önlem bireyin özgürlüğüne tecavüzdü. Bilimin bu tür hastalıkları er geç tedavi çaresi bulabilmesi olanağına karşı, bu insanların tenesül yeteneklerine, neslî hayatiyetlerine tecavüz edilmesi doğru bulunmuyordu.

Sabiha Zekeriya bu konuda farklı düşünüyordu. Doğum karı-koca, ailenin ötesinde ülke için de anlam taşıyordu. Son kertede bireyin özgürlüğü toplumun genel çıkarları ile sınırlıydı. Bireyin özgürlüğüne tecavüz edildiği zaman gösterilen tepkinin bu özgürlüğün tüm topluma neden olduğu sakıncalar karşısında daha da güçlü bir şekilde ifade bulması gerektiğini söylüyordu. Frenginin toplumsal düzene neden olduğu zararların vahşeti ve korkunçluğu unutulmamalıydı. Hapishaneleri, tımarhaneleri dolduran, genelde sağlıklı görünen, ama dimağı, ruhu cismanî birçok hastalıklara müptela olanlar hep frengi kurbanlarıydı. Bu hastalığın yedi nesle kadar devam eden zararı bireyin özgürlük ve sağlığını değil, birçok neslin özgürlük ve sağlığını tehdit ediyordu. Gözleri bozuk, bacakları sakat yavrular, isteri müptelaları, hırsızlar, katiller, hep bu afetin ırsî bir surette topluma hediye ettiği kurbanlardı. Sağlam ve zinde nesilleri çürüğe çıkaran bu afet karşısında bireyin özgürlüğünden önce toplumun sağlık ve selameti geliyordu. Cihan Harbi seferberliğinde nasıl "Fert yok, millet var!" deniyorsa, bütün toplumu tehdit eden bir afet karşısında da aynı şiar tekrar edilmeliydi. Yeni uygar toplum anlayışında birey özgürlüğünü eskiye oranda daha süratle yitiriyordu. Bireyci, individüalist İngiltere ve Amerika'da bile, topluma ait her kurum ve çıkarı sosyalize etme akımı baş döndürücü bir suretle ilerliyordu. Zira birey, toplumsal bir birey olmadıkça, var olan toplumsal düzen içerisinde toplumsal bünyeye göre bir şekil almadıkça, gerçek anlamda birey olamıyordu. Bireyin uluorta her hareketi nasıl toplumun kanunları, örfleri, nizamları ile sınırlanmışsa, bu kendinden ziyade nesillere zararı olan meselede biraz daha fedakârlık yapması ya da cemiyetin ondan bu özgürlüğü alması genel menfaat adına şart olan bir şeydi.

Cephede ölen askerin de hayatı imha ediliyordu. Fakat bu hiçbir zaman birey özgürlüğüne tecavüz telakki edilmiyordu. Genel menfaat karşısında birey, bireysel menfaat nasıl söz konusu olamazsa, bütün bir topluma sayısız sakıncalar getirecek bir bireyin de nesil hayatiyeti söz konusu olamazdı.

Frenginin topluma bıraktığı birey, bulunduğu ortam içinde zehir saçan, nesilden nesle zehrini sürdüren bir mikrop kaynağıydı. Bulaşıcı bir hastalık çıktığında, hastalığın sirayetini engellemek için nasıl bireyin hürriyeti hiç düşünülmeden sınırlanıyorsa, hatta gerektiğinde imha etme hakkı kanunlarca tanınıyorsa, frengili ve mecnun unsuların nesil hayatiyetlerini imha etme hakkı da cemiyete verilmeliydi.

Dershanelerde inceleme yapan Amerikan ruhiyat doktorları sağlıklı görünen birçok çocuğun dimağ açısından birçok bozukluklara sahip olduğunu, dikkat, muhakeme, zekâ gibi temel hassalarının ırsî bir frengi yüzünden dumura uğradığını görmüşlerdi. Hapishaneleri doldura katiller üzerinde inceleme yapan "penelogy", yani ceza ilmi uzmanları katillerin dimağ bozukluklarında çoğu kez tevarüs ettikleri frenginin tahribatına şahit olmuşlardı. Hırsızlar üzerine eğilen dimağ doktorları, bu insanların kafalarındaki çöküntünün ırsî bir frengi ile olan ilişkilerini saptamışlardı. Bütün bu araştırmalar frenginin toplum içinde şiddetle tahribat icra eden bir afet olduğunu göstermişti.

163 Sabiha Zekeriya, "Çocuk yapmak kanunen men' edilebilir mi ?," *Resimli Ay*, cilt 5, sayı 57/9, Teşrin-i sani 1928, s. 1.

Toplumun ahlâk normları haricîne çıkan, hastaneleri, tımarhaneleri, fuhuş yuvalarını dolduran milyonlarca bozuk, topluma yarardan çok zarar veren insanlar hep frenginin topluma hediye ettiği muzır unsurlardı. Mikrobu membaında kurutmak için bu insanların tenasül hakkını ellerinden almak elbette toplumun hakkıydı.

Babaların özgürlüğü adına müstakbel nesillerin hayatiyetlerini, sağlıklarını, bedensel ve zihinsel gelişimlerini yok etmek elbette uygar bir toplumun ve kanunun hakkı olamazdı. Bu açıdan İsviçre'de yayımlanan kanun, bireyin özgürlüğüne tecavüz eden, gayr-i insanî bir kanun değil, çıkarılan en uygar kanunlardan biriydi.

Bu nedenle insanların uluorta çocuk doğurmaları özendirilmemeliydi. *Resimli Ay*, "Çocuk yapmalı mı, yapmamalı mı?" başlıklı yazısında, "Memlekette fazla çocuk doğurulması lehinde değil, bilakis tevellüdatın sıhhî ve ictimaî bir kontrole tabi tutulması lüzumuna kaniyiz" diyecekti.[164] Ülkede birçok çocuk sokaklarda sürünüyordu. Böyle günaha girmekten ise hiç çocuk yapmamak evlaydı. Bakmasını, büyütmesini, yaşatmasını bilmeyen dünyaya çocuk getirmemeliydi.

Yedinci Millî Tıp Kongresi ve Öjenizm 1938

Konuşacağımız mevzular itibariyle de bu toplantının memleket hayat ve sihhatiyle olan büyük alâkasını hatırlatmak isterim. Bu defaki mevzulardan biri, biliyorsunuz ki öjenik, yani ırk hıfzıssıhhasıdır. Bu mevzuun son senelerde bütün dünyaca iktisab ettiği ehemmiyeti burada izaha lüzum görmüyorum. Bütün milletler ve hükümetler, nesillerinin tekâmül ve tasfiyesi uğrunda maddî ve manevî büyük gayretler sarf etmekte ve çok çalışmaktadırlar. Bütün bu mesainin gayesi, yüksek kalitede nüfus yetiştirmek ve bu nüfusu, bedenî ve ruhî bakımdan en mütekâmil bir dereceye eriştirmek, daha açık bir sözle, sağlam ve gürbüz bir nesilden azamî randıman almaktır.

Öjenikin, en esaslı noktalarından biri olan "evlenmeden önce tıbbî muayene"yi Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti daha 1921 senesinde Büyük Meclis'e teklif etmiş ve oradan çıkan bir kanun ile mecburî kılmak suretiyle bu işe ne kadar ehemmiyet verdiğini bütün dünyaya göstermiş oldu. Bu muayenenin elân mecburî olmadığı veya teamül şeklinde olsun yapılmadığı birçok memleketlerin mevcut olduğunu söylersem, Cumhuriyet hükümetinin "ırk" hıfzıssıhhasına verdiği ehemmiyeti ve dikkati bir kere daha tebarüz ettirmiş olurum.

Mevzuun ne kadar şümûllü olduğunu biliyoruz. Değerli raportörlerimizin hazırlamış oldukları raporlarla, bugün münakaşasına başlıyacağımız "öjenik" mevzuu da temenni ederim ki millet ve memleketimiz hakkında faydalı ve semereli neticeler vermiş olsun.

Dr. Refik Saydam 1938

Sınıfsal Sorun ve Çocuk Düşürme

Zengin, münevver, az çok hayatı anlamış aileler zaten çok çocuk doğurmaktan kaçınıyorlardı. Bu tür ailelerde üç, dört çocuktan fazlasına nadiren rastlanıyordu. Bu insanların hayatlarını fakir ve cahil aileler gibi tehlikeye koymamaları daha sıhhî araçlarla doğumdan kaçınmayı bilmeleri sonucuydu. Her aydın gencin ve her hayatı anlamış anne ve babanın ilk endişesi mümkün olduğu kadar az çocuk sahibi olmak, aile hayatını altından

164 "Çocuk yapmalı mı, yapmamalı mı?" *Resimli Ay*, sene 1, sayı 6, Temmuz 1340, s. 21-22.

kalkılamaz bir yük haline getirmemekti. Zaten iktisadî koşullar yeni bir boğazı doğurma konusunda her gün olumsuz bir manzara çiziyordu. Okumuş gençlerin artık evlenmekten korkmaları, mümkün olduğu kadar geç evlenmeleri büyük ölçüde çocuk korkusundandı. Çocuğun hayatını, sağlığını ve eğitimini sağlayacak bir gelir düzeyine gelmedikçe evlenmekten kaçınmak bir iktisadî zaruretti.

Çocuk meselesi bir nicelik değil, nitelik sorunuydu. Çok çocuk değil, az fakat öz çocuk yapmalıydı. Çocuk yapıp da onu sokaklarda sürünmeye mahkûm etmek, vicdanlı bir ailenin altından kalkamayacağı bir sorumsuzluktu. Çocuk yaptıktan sonra ona layık olduğu huzur ve refahı, sağlıklı yaşam koşullarını vermemek günahtı. Türkiye insanı çocuk konusunda lakayt olduğu için henüz bu günahın azametini idrakten acizdi. Fakat sorumluluk duyulmadıkça, çocuğun sırf dünyaya geldiği için yaşamak hakkı olduğunu tespit edip ona karşı sorumlu davranmadıkça, insan, ne aileye, ne nefsine, ne de topluma karşı görevini yerine getirmiş sayılırdı. Bir aile reisi istediği ve zorunlu gördüğü zaman çocuk sahibi olabilmeliydi. Hayatının bu en büyük sorumluluğunu kaderin eline bırakmamalıydı. Dünyada çocuk yapmak kadar sorumluluk gerektiren bir iş olmadığı halde, Türkiye'de bu kaderin eline bırakılıyordu. İktisadi buhran dönemlerinde, sefalet içerisinde yuvarlanıldığı evrelerde bile çocuk yapılıyor, zaten var olanları beslemekte güçlük çekildiği sırada aile yeni bir hayatın yükünü omuzlamak zorunda kalıyordu. Bu talih ve kader işine bir son vermek, çocuk doğumunu aile kendi irade ve arzusuna tabi kılmak zorundaydı. Dergi "Az çocuk yapınız, fakat doğan çocuklara tam ve kâmil bir hayat imkânı veriniz" diyordu. Doğan çocuğu mahrumiyet içinde süründürmeye kimsenin hakkı yoktu. Çocuğu yaşatmak, büyütmek ve okutmak olanağına sahip değilse aile çocuk yapmamalıydı.

"Çocuk yapmama"nın yöntemi bilinmedikçe, doğumların önünü almak olanaksızdı. Nitekim Cumhuriyet'in ilk yıllarında birçok kadın en az bir iki çocuğu düşürmek zorunda kalmış, istemeyerek elini kana bulamıştı. Onu bu gizli cinayete sevk eden amil, toplumun çocuk düşürmeyi ayıp ve günah addetmesiydi. Hayatında yeni bir yük taşımaktansa ölmeyi bile tercih eden kadın hayatını tehlikeye koyarak henüz rahminde teşekküle başlayan cenini aldırmıştı. Katî ve sarih istatistik olmadığı için "çocuk katili anne"lerle, kendi hayatlarını feda eden fedakâr annelerin miktarını belirlemek imkânsızdı. Fakat basit bir inceleme gözler önündeki facianın azametini ortaya koyuyordu.

"Kibar" sınıfa mensup kadınların yanı sıra "basit ve cahil" köylü kadınlar içinde bile çocuk düşürme pek çoktu. Aradaki fark birinciler doktor aracılığıyla daha sıhhî, tehlikeden nispeten arî bir ameliye sonucunda çocuk aldırırken, ikinciler iptidaî önlemlerle hayatlarını tehlikeye koyuyorlardı. Birçok kadın çocuk düşürmek için rahimlerine en pis ve ıstırap verici şeyleri sokmaktan çekinmemiş ve birçok kez kendi hayatından olmuştu. Uygar ülkelerde bu yüzden ölen anneler cephelerde yitirilen gençlerin sayılarından daha fazlaydı. Bu gerçek Türkiye için daha da vahimdi.

Toplumsal Tarih'in bir sonraki sayısında yer alacak olan "Erken Cumhuriyet, Kürtaj ya da Iskat-ı Cenin" başlıklı yazımız, örneklerle Yeni Türkiye'nin inşa sürecinde yaşanan bu travmaya yer verecek.

Fuhuş ve Zührevî Hastalıklar

Cihan Harbi yıllarında İstanbul servet ile fakr u zaruretin, sefahat ile sefaletin buluştuğu, kaynaştığı bir mekândı. Kent, yeni bir Pompeii'in habercisiydi.[165] Mütareke döneminde İstanbul'un işgali bu çarpıklığı daha da belirginleştirdi. İşgal kuvvetlerince harcanan para sefahat hayatını besledi. Kent her geçen gün yozlaştı. Yakup Kadri'nin *Sodom ve Gomore*'si böyle bir kentten esinlenecekti. Ahmed Rasim ise *Fuhş-i Atîk* adlı eserinde Cihan Harbi'yle birlikte gündeme gelen "yeni fuhuş"u şu satırlarla ifade ediyordu:

165 Zafer Toprak, "İstanbul'da Fuhuş ve Zührevî Hastalıklar 1914-1933", *Tarih ve Toplum*, sayı 39, Mart 1987, s. 31-40.

"Eski fuhuş çöktü. Fakat, güya çirkefe atılmış bir taş gibi bütün pislikleri etrafa serpildi. Eskiden birkaç mahalleye sıkışıp kalmış olan içtimaî rezillik yılan gibi kovuktan kovuğa sokularak evden eve tünel açtı; yeni fuhuş başladı. Yeni rezalet yerleri açıldı, çoğaldı. Muhtelif semtlere saldırarak dallı budaklı bir şekil aldı. Bilhassa İslâm içtimaî terbiyesini yaraladı. Ondan sonra türlü şenaatleriyle ne mal olduğu anlaşıldı. Umumî Harp, onu seferber hâline koydu. Bu büyük hercümerç esnasında idi ki aile rabıtaları, hürmetleri, takayyütleri gevşedi. Zaruret, sefalet, açlık, kimsesizlik dertleri şiddet peyda ettikçe bu dert dört tarafa saldırdı."[166]

Tarihsel epidemiyoloji, medikal antropoloji, etno-tıp, psikotarih vb. tarihçiliğin alanını alabildiğine genişletti.

Sağlık sorunlarının kendine özgü bir tarihi var. Tıbbın sosyal içerikli tarihi her geçen gün gelişiyor. Bu alanda son çeyrek yüzyılda tarih yazımı epey yol kat etmişe benziyor. Tarihsel epidemiyoloji, medikal antropoloji, etno-tıp, psikotarih vb. tarihçiliğin alanını alabildiğine genişletti. Sağlık kavramı ve politikası ile bununla bağlantılı meslekler ve bilgi havuzu, hastalık, terapötik ve hastane tarihleri son yıllarda tarih, ekonomi, sosyoloji, hukuk, felsefe ve edebiyat alanlarının ortak uğraşı sayılabilir.

Bu makalenin omurgasını İstanbul'da fuhuş ve frengi oluşturuyor. Frengi dünün AIDS'i. Çağın vebası AIDS'in zuhur edişine kadar zührevî hastalıklarda frengi tahtını korumuşsa da insan belleği AIDS ertesi frengiyi çabuk unutmuşa benziyor. Oysa vebadan farklı olarak frengi ya da sifilis, tarihsel olduğu kadar güncel önemini koruyor. 19. yüzyıl frengi için önemli bir dönüm noktası olmuş. Küreselleşme frengiyi dört bir yana saçmış. Nüfus hareketleriyle birlikte frengi de kıtadan kıtaya sıçramış. Savaşlar, seferberlik, buharlı ulaşım araçları, kentleşme, sanayileşme frenginin de hızlı yayılmasına neden olmuş.

Batı'da frenginin dünü üzerine geniş bir yazın oluşmuş durumda. Hatta 19. yüzyıldan itibaren bu konuda kapsamlı kaynakça çalışmaları bulunuyor. J. K. Proksch'un *Die Litteratur über die venerischen Krankheiten* (Bonn, 1889) adlı çalışması, zührevî hastalıklar üzerine yazılmış uluslararası nitelikte ilk kaynaklardan biri. Aynı yazar 1889-1899 arası için bir de ek çıkarmış. Keza yüzyıla yönelik Fransızca bir kaynak denemesini Wald-Lasowski yapmış: *Syphilis: Essai sur la littérature française du XIXème siècle* (Gallimard, 1982).

Frengi üzerine yazılanlar yaklaşık son beş yüzyıllık dönemi kapsıyor. Aynı zamanda kültürel bir olguya dönüşen frengiyle mücadele, bilim ile hastalık arasında bir savaş olmanın ötesinde toplumsal bir gerçek. Kimileri frengiyi günahkârlara karşı Tanrı'nın bir cezası olarak değerlendiriyor. Tanrı verisi frengi algısı ile hastalığı tedaviye çalışanların çabası arasındaki kavga yüzyıllarca sürüp gitmiş. Bu tür kalıntılar bugün bile gözlemleniyor. Seksüel ahlâk telakkilerinde büyük dönüşümlere rağmen frengi utanç verici bir hastalık olarak bilinegelmiş. Claude Quétel, *Le Mal de Naples: histoire de la syphilis*[167] adlı eserinde, "Şüpheniz varsa kliniğe gelen ve Bordet-Wassermann testi isteyen bir hasta ile danışmadaki kişilerinin yüzlerindeki ifadeyi bir görün" diyor.

166 Ahmed Rasim, *Fuhş-i Atîk (Eski Fuhuş Hayatı)*, İstanbul: İskit Yayını, 1958, s. vi.

167 Claude Quétel, *Le Mal de Naples: histoire de la syphilis*, Paris: Editions Seghers, 1986.

Frengi Folkloru ve Moral Kaygılar

Frenginin folklorik ve ezoterik bir literatürü de var. Hastalığın patlak vermesini açıklayan sözde kuramlardan biri, Jüpiter ile Satürn'ün Dünya'yla aynı çizgi üzerine düşmesi. Bu hizaya gelme, insanlık için son derece tehlike arz ediyor. Başka bir kuram, hastalıkla mikroorganizmalar arasında bir bağ kurarak frengiyi taşıyıcı küçük kurtlara yoruyor. Kısaca frengi zamanla enigmatik hastalıklardan birine dönüşmüş. Günümüzde kimi doktor ve tıp öğrencisi, frenginin seyrini izlemek için kendilerine bulaştırıyor. AIDS'e karşı kampanyayla paralellik kurarak AIDS mücadelesini frengi tarihinin güncel yansıması olarak niteleyen yazarlar var.

Frengi, Avrupa'da 16. yüzyılda yaygınlaşıyor. İtalyanlar, "Fransız Hastalığı", Fransızlar "Napoli Salgını" diye "suç"u birbirlerinin üzerine atmaya başlıyorlar. Japon halkı, "Çin Ülseri" diye nitelendirdiği bu hastalığın seksüel perhizden kaynaklandığını sanıyor. İspanyollar ise frengiyi Avrupalıların Yeni Dünya'ya götürdükleri öldürücü mikropların bedeli olarak oradan ithal edilen mikroplarla açıklıyor. Bunun literatürdeki adı "Amerikan Teorisi." Hastalığın Amerika'dan Kristof Kolomb'un avanesiyle birlikte geldiği ileri sürülüyor bu kuramda. Sifilis sözcüğüyse ilk kez Pracastor'un 1530 tarihli bir şiirinde geçiyor.

18. yüzyılda moral kaygılar giderek yerini medikal çözüm arayışlarına bırakıyor. Dinsel ya da başka nitelikli ahlâk bir yana, hastalık diğer yana konuyor. Frengi hastalık olarak algılanıyor ve tedavi çarelerine başlanıyor. Uzun dönem cıva tedavi aracı olarak kullanıyor. Ancak 19. yüzyılda cıvaya güven giderek azalıyor. Şarlatanlarca kullanılan "frengi aşısı"nı takmayan hastalık tüm toplum katmanlarında yayılıyor. Frengi korkusu 20. yüzyılın ilk yarısında, özellikle iki savaş arası doruk noktasına ulaşıyor. Frengi artık her yerde. Frengiye karşı propaganda yaşamın bir parçası. Broşür, afiş, radyo, tiyatro, sinema halkı uyarmaktan çok ürkütüyor. Edebiyat tüm bir neslin "büyük korku"sunu yansıtıyor; Julian Green, kız kardeşi Eleonore'un frengiden söz eden *Bubu de Montparnasse*'ı okurken eldiven giymekte ısrar ettiğini yazıyor. Tıpla ahlâkın bu denli bütünleştiği bir başka dönem yok gibi. Bu, bir noktada bilimin frengi karşısında çözümsüzlüğünden kaynaklanıyor.

Sosyal Hastalık: Türkiye'de Frengi

20. yüzyılla birlikte frengi Türkiye'de de önemli bir sorun. Son dönem Osmanlısı'nda frengi, veremle birlikte toplumsal hastalıklardan biri olarak tarihe geçiyor.[168] Cihan Harbi yıllarında Babıâli, Batı'ya parmak ısırtacak düzeyde liberal bir "umumhane mevzuatı" kabul ediyor. Frengiye karşı önlem uzun zaman ahlâk sorunu olarak kalıyor. Bu "terör" ortamı, II. Dünya Savaşı ertesi son buluyor. Antibiyotik büyük bir devrim yaratıyor. Korku sona eriyor; birkaç doz penisilin frengiyi tatsız bir anıya indirgeyebiliyor. Oysa frengi sinsi sinsi varlığını sürdürüyor. 1960'lı yıllarda frenginin tekrar hortlaması antibiyotiğin insanlığa getirdiği rehavetten kaynaklanıyor.

AIDS'in ölüm kalım meselesine karşın frengi eski ürkütücülüğünü yitirmiş durumda; AIDS'le mücadele frengiyi unutturmuşa benziyor. Oysa frengi sürüp gidiyor. Günümüzde, ABD'de erken frengi teşhisi yılda 100.000 dolayında. Tedavi görmeyen kalıntı vakaların ise en az 350.000 olduğu tahmin ediliyor.[169] Kısaca, frenginin geride kalan renkli, beş yüzyıllık bir tarihi var. Mitosla tıbbın karışımı bir öykü bu. Kimi zaman korkunç, kimi zaman gülünç... Frengi üzerine binlerce kitap yazılmış. Tıbbın belki de en geniş alanı. Hastalıklar arasında

168 Genel olarak toplumsal hastalıkların dökümü ve tedavi çareleri için bkz. İsmail Kenan (İstanbul Himâye-i Etfâl Cemiyeti Tabibi), İçtimaî Hastalıklardan Tahaffuz ve Vikaye Çareleri, İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, 1342/1924. Kitapta yer alan ana başlıklar şöyle: Verem, Frengi, Fuhuş, Belsoğukluğu, Sıtma, Marazî akamet [kısırlık], Keyfî akamet, İskât-ı cenîn [çocuk düşürme], Feminist cereyanları, Tozlar âlemi, Gripten tahaffuz [korunma] ve vikaye, Aşılarla tahaffuzu kabil olan emrâz (çiçek, tifo, kolera, veba), Serumlarla tahaffuzu kabil olan emrâz (tetanos / kazıklı humma, difteri), Dâ-ül-küûl [alkolizm], Kokain-morfin-esrar, Tütün, Eter, İntiharlar.

169 Wald-Lasowski, *Syphilis: Essai sur la littérature française du XIXème siècle*, Gallimard, 1982; Claude Quétel, *Le Mal de Naples: histoire de la syphilis*, Paris: Editions Seghers, 1986 (İngilizcesi *History of Syphilis*, The Johns Hopkins University Press, 1990.)

frengi en toplumsal olanı. Kültürel boyutu başka hiçbir hastalıkta bu denli kapsamlı değil. Öte yandan insan topluluklarında yaşayan en dirençli hastalık. "Biz frengiyi sevmesek de frengi bizi seviyor" diyor Claude Quétel.

Türkiye'ye odaklanmadan önce bir hususu hatırlatalım. Bugün seks işçisi diye tanımlanan bir emekçi kesimi, dünün kaynaklarında değişik şekillerde; fahişe, sermaye, hayat kadını, umumhane kadını, genelev kadını gibi terimlerle ifade ediliyordu. Tarihsel bağlamını yitirmeme kaygısıyla biz de bu makalede terimi günümüz etik kaygılarını gözetmeksizin kullanıyoruz. Bu terimleri kullanmamız, günümüzde seks işçisi olarak çalışan emekçilere saygısızlık olarak algılanmamalı.

Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e geçiş evresinde siyasal gelişmelerin yanı sıra fuhuş, içki, kokain ve kumar, Türkiye'de toplumsal çöküntünün temel göstergeleri olarak belirdi. Türkçe roman ve öyküde bu dört unsurun en etkin bir biçimde işlendiği dönem Cihan Harbi ve mütareke yılları oldu. Refik Halit'ten Peyami Safa'ya geniş bir yazar yelpazesinin bu konulara eğilmesi rastlantı değildi. Osmanlı toplumu Cihan Harbi'yle birlikte çöküntüye uğramış, tüm değer normları savaşla birlikte altüst olmuştu. Cumhuriyet Türkiyesi'nin Osmanlı'ya siyasal çözüm getirirken toplumsal bunalımın üstesinden gelecek yeni değerler arayışına girmesi doğaldı.

Cihan Harbi'nin İstanbulu servet ve sefaleti birlikte yaşadı. Savaş enflasyonunun neden olduğu spekülatif girişimler, geleneksel Osmanlı gelir bölüşümünü olağan dışı çarpıttı. Kısa sürede "yeni zengin" bir katmanın doğmasına neden oldu. Halk dilinde "harp tüccarı", "spekülasyon erbâbı", "331, 332, 333 zengini" ya da "muhtekir" diye bilinen savaş zengini, İstanbul'un yaşamına yepyeni bir boyut getirdi. İstanbul'un geniş bir kesiti yoksullaşırken eğlence düşkünlüğü, alkol, kumar, kadın ticareti, hatta "zehir" ya da kokain giderek yaygınlaştı. Bundan böyle İstanbul servet ile fakr u zaruretin, sefahat ile sefaletin buluştuğu, kaynaştığı bir kente dönüştü. Osmanlı'nın payitahtı yeni bir Pompeii'in habercisiydi. Mütareke döneminde İstanbul'un işgali bu çarpıklığı daha da belirginleştirdi. İşgal kuvvetlerince harcanan para sefahat hayatını besler oldu. Kent her geçen gün yozlaştı. Yakup Kadri, *Sodom ve Gomore*'sini böyle bir kentten esinlenerek yazacaktı.

Mütareke İstanbulu ve "Fuhş-i Cedid"

Mütareke İstanbulu etnik çeşni açısından son derece zengindi. İngiliz üniformalı Sih subayı, Senegalli Fransız çavuşu, İtalyan jandarması, Yunan Efsun askeri ırk yelpazesini olabildiğince genişletmişti. Tüm kozmopolitliğiyle İstanbul, işgal kuvvetlerinin yanı sıra, iki yüz bine yakın göçmen Rusu misafir etmek durumunda kaldı. Ekim Devrimi ertesi kapağı İstanbul'a atan Beyaz Ruslar kentin gece hayatına renk katmışlardı. Her türlü "varyete" Rus kızlarındaydı. Wrangel ordusunun kalıntıları İstanbul'a "pavyon"u, "gece kulübü"nü getirdi. Tombalacı Rus kızları kahvehane, kahvehane dolaşarak Osmanlı erkeklerine şans dağıttılar.

İstanbul'da fuhuş böyle bir ortamda ivme kazandı. Resmî zabıta kayıtlarına göre, mütareke yıllarında İstanbul'da "vesikalı" 2.125 fahişe çalışıyordu. Yine aynı kayıtlara göre "vesikasız" iş tutan 979 hayat kadını vardı. Bunların dışında bu mesleği zaman zaman icra eden binin üzerinde kadın, polis müdüriyetince biliniyordu. 1920 yılında İstanbul işgal gördü. İşgal yıllarında Sıhhiye Heyeti'nin verilerine göre ise İstanbul'da vesikalı 2.171 hayat kadını icra-i sanat ediyordu. Bunların 1.367'si Hıristiyan ve Musevî, 804'ü Müslümandı. Beyoğlu'nda 770, Galata'da 643, İstanbul'un Eminönü cihetinde 135, Kadıköy ve Üsküdar'da 177 vesikalı hayat kadını vardı. Ayrıca İstanbul'da mıntıkası belirsiz 446 vesikalı hayat kadını bulunmaktaydı. Sıhhiye Heyeti'ne göre İstanbul'da fahişe sayısı her geçen gün artmaktaydı. Galata'da çalışanların çoğunluğu Rumdu. Bunların bir kısmı Yunan pasaportu taşıyordu. Rumların ardından sayı olarak Ruslar geliyordu. Ancak Rus fahişelerin sayısı büyük bir olasılıkla resmî kayıtların üzerindeydi. Sonuç olarak, geçimini fuhuşla idame ettiren 4.500 ila 5.000 dolayında kadın İstanbul'da seks ticaretinin metasıydı. O tarihlerde İstanbul'un nüfusunun 700.000 dolayına düşmüş olduğu düşünülürse bu sayıların hiç de azımsanacak düzeyde olmadığı görülür.

Vesikalılar arasında, beklenilenin tersine, Müslüman kadınlar başta geliyordu. Dersaadet Polis Mektebi Müdürü Mustafa Galib Bey'in resmî kayıtlardan aktardığı bilgilere göre, mezhebi ve tabiiyeti "Müslim" olan 774 fahişe vardı. Gayrimüslim Osmanlı kadınları arasında 691 Rum, 194 Ermeni ve 124 Musevî vesikayla çalışıyordu. Mustafa Galib, işgal yıllarında geçim için fuhuştan başka çözüm bulamayan Müslüman kadının "düşüşünü" şu satırlarla yansıtıyordu:

> Kelimenin bütün kudret-i manasıyla payitaht birçok servetlerini menâbi-i gayr-i meşruaya [gayri meşru kaynaklara] tahsis edip sarf ederken diğer taraftan zaruret-i hayatın kurbanları nazar-ı dikkati câlib bir surette tekessür ve tezayüd ediyor. Ve bu netice-i vahîmeden memleketin mukadderat-ı emn [güvenliği] ve asâyişi suret-i münîfede [büyük ölçüde] müteessir olmakla beraber bilhassa İstanbul ahalî-i müslimesi bir gayyâ-i müsibete [müsibet kuyusuna] doğru yuvarlanıp gidiyor. Bittabii bunun esbâb-ı muhtelifesi vardır. Zaruret ve ihtiyaç akla vârid olan delâil-i kaviyeden olmakla beraber memleket muhitinin ahlâken tefessuh-ı tamme uğraması da en esaslı müessirlerden biridir. Emrâz-ı ahlâkiyenin memleketin bünye-i içtimaîyesi üzerinde ika' ettiği muhrib [harab eden] tesirleri düşünürken evvela vârid-i hâtır olacak keyfiyet fuhuş mesele-i müzminesidir.[170]

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nde yabancılar fuhuş dâhil her türlü serbest mesleği icra edebiliyorlardı. "Ecnebî fahişe" kapitülasyonların güvencesi altındaydı. Bu nedenle, diğer alanlarda olduğu gibi, dünyanın bu en eski mesleğinde de Osmanlı topraklarında yabancı "sermaye" bulunması doğaldı. Yabancı vesikalı fahişeler arasında Rus kadınları başta geliyordu. Çöken Çarlık Rusyası'ndan Osmanlı, resmî kayıtlara göre 171 fahişe devralmıştı. Rus kadınlarını Yunan, Avusturyalı, Romen ve İtalyan kadınları izliyordu. Bunların adedi sırasıyla 90, 23, 21 ve 12'ydi. Ayrıca İstanbul umumhanelerinde 5 Fransız, 5 Sırp, 5 Bulgar, 3 Alman, 2 Polonyalı ya da Leh, 2 Arap, 1 Yugoslav, 1 Amerikan ve 1 İranlı fahişe çalışıyordu. Tahmin edilebileceği gibi, bu denli çeşnili bir piyasada zührevî hastalıkların zuhur etmesi kaçınılmazdı. Zabıta kayıtlarına göre "sermaye" olarak çalışan 12-13 yaşlarındaki kızların önemli bir kısmında "emrâz-ı zührevîyye" ya da zührevî hastalık görülmüştü.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında fuhuşla ilgili en özgün kitabı Ahmed Rasim yazmıştı. Onun deyişiyle yakın zamanda "fuhş-i atîk" ya da "eski fuhuş" çökmüş, yerini "fuhş-i cedid", yani "yeni fuhuş"a bırakmıştı. "Tam hususî", "yarı hususî", "kapatma-mantenot", "sermaye", "sokak" ve "mezarlık" Ahmed Rasim'in fuhş-i atîk "sermaye" türleri için yaptığı tasnifti. Eski fuhuş, çirkefe atılmış bir taş gibi çökerken bütün pisliklerini etrafa serpmişti. Eskiden birkaç mahalleye sıkışıp kalmış olan bu "içtimaî rezillik" yılan gibi kovuktan kovuğa sokularak evden eve tünel açmış; yeni fuhşa ortam hazırlamıştı. Yeni "rezalet" yerleri açılmış, çoğalmıştı. Değişik semtlere saldırarak dallı budaklı bir şekil almış, bilhassa Müslüman kesime sirayet etmişti. Kısaca İslâm "içtimaî terbiyesi" yara almıştı. *Fuhş-i Atîk* adlı anı kitabında Meşrutiyet öncesi Osmanlı toplumsal yaşamından ilginç kesitler sunan Ahmed Rasim, fuhşun yayılmasını, "fuhş-i cedid"in ortaya çıkışını Cihan Harbi'ne bağlıyordu. Bu büyük hercümerç sırasında aile erkeği cepheye sevk edilmişti; sefalet, yoksulluk, açlık, kimsesizlik aile bağlarını çözmüştü. Geçim derdi, Osmanlı kadınını günlük rızkını sokakta aramaya sevk etmişti. Fuhuş aile yuvasına girmiş, dört bir yana saldırmıştı. Ahmed Rasim'in deyişiyle fuhuş birkaç yılda "görenek" olup çıkmıştı.[171]

---

170 Mustafa Galib, *Fahişeler Hayatı ve Redaet-i Ahlâkiyye*, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1338, s. 3.

171 Ahmed Rasim"eski fuhşu" şu satırlarla yansıtıyordu:
"Bizde hükümetin murakabesi altında olarak umumhane açılması tarihi zannederim ki yarım asrı ancak geçer. Gerçi Acemin eskiden Çivizade adıyla

Cumhuriyet'in ilânı ertesi fahişe istatistiklerinde düşüş görüldü. 1925 yılında zabıta sicillerinde kayıtlı fahişe sayısı 2.153 olarak gözüküyordu.[172] Bunlardan 917'si İstanbullu ve 1.236'sı taşralıydı ve 899'unun yaşları yirminin altındaydı. İstanbul Emrâz-ı Zührevîye Müdüriyeti'nde ise 500 fahişe kayıtlıydı. Bunlardan 250'si Rum, 150'si Musevî, 100'ü Müslümandı. 410'u şehirli, 90'ı köylüydü. 101'inin okuma yazması vardı. 146'sı kimsesizdi ve iğfal edilerek fuhşa düşürülmüştü. Yine aynı kayıtlara göre 196'sı zaruret ve sefalet nedeniyle, 158'i kendi arzusuyla fahişeliğe başlamıştı. 346'sının ebeveyninin her ikisi, 93'ünün ebeveyninden biri fuhşa başladığı sırada ölmüştü. 61'inin ebeveyni sağdı. 313'ü evlilikten önce, 45'i boşandıktan sonra, 137'si kocası öldükten sonra fahişe olmuştu. 7'si hâlen evliydi. 261'inin çocuğu vardı. 176'sının evlilikle, 295'inin kendi rızasıyla, 30'unun ise cebren bikr-i izale olunmuştu. 160'ı mesleğe girmeden önce hizmetçi, besleme veya evlatlıktı. 10'u tövbekâr olup tekrar fuhşa başlamıştı. 500 fahişenin geldikleri yörelere göre dökümü şöyleydi: 181 İstanbul, 12 İzmir, 5 Mudanya, 10 Bursa, 4 Bandırma, 7 Mürefte, 8 Silivri, 2 İzmit, 3 Yalova, 4 Darıca, 3 Erdek, 3 Çanakkale, 4 Marmara sahilleri, 3 Dedeağaç, 8 Selanik, 7 Edirne, 4 Kırkkilise, 4 Çatalca, 3 Çorlu, 9 Kastamonu, 2 Bolu, 4 Konya, 4 Geyve, 2 Erzurum, 3 Van-Bitlis, 2 Niğde, 4 Trabzon, 5 Karadeniz sahilleri, 5 Beyrut ve havalisi, 3 Şam, 2 Halep, 3 Sakızadası, 3 Ege Denizi adaları, 3 Adana, 3 Adapazarı, 3 Bağdat, 7 Atina, 2 Bakü, 2 Batum, 2 Kırım, 6 Kalas, 8 Romanya, 14 Odessa, 84 değişik Rus şehirlerinden, 17 Avusturyalı, 3 İtalyan, 2 Üsküp.

Edebiyat ve Fuhuş: Hüseyin Rahmi Örneği

Türk edebiyatında gerçekçilik Cihan Harbi'nde önemli yol kat etti. Tarihte hayalle gerçeğin bu denli örtüştüğü bir dönemi bulmak güçtü. Çoğu öykü ve roman gerçek yaşamın ta kendisiydi. Yazarın yaratıcılığı günlük pratikle perçinlenmiş ve gerçeği yansıtır olmuştu. Edebî yapıt sanki bir belgeseldi. Bu dönemin roman ve öyküsü tarihçiler için de ilham kaynağı oldu. Kurgulanan olayların bu denli tarihsel gerçekle iç içeliği edebî eseri bir anlamda belgesele dönüştürüyordu. Dönemin en güçlü gözlemcilerden biri ise Hüseyin Rahmi'ydi.

Ayşe Sünbüle'nin validesi, hanenin gelini Dürriye Hanım bir gün ortadan kaybolmuştu. Birkaç ay sonra Dürriye otomobiller, ipekler, samurlar içinde çıkıp gelecekti. Dürriye, bir bulgurcuya metres olmuştu. Savaş yıllarında spekülatörlerin bir adı da bulgurcuydu. Zira bulgur o yıllarda bulunmaz metaydı. Hüseyin Rahmi'nin öyküsünde Dürriye Hanım, Cihan Harbi yıllarında sefalete düşen namuslu bir ailenin geliniydi. Kayınpeder dilenmek zorunda kalmış, en sonunda gelin kötü yola düşerek aileye kol kanat germişti. Hüseyin Rahmi'nin kara mizahı savaş yıllarını tüm gerçekçiliği ile yansıtıyordu. Hasta kayınpeder önüne konan kocaman tepsiye ve yiyecek dolu kaplara hayretle bakarken gözleri yaşarıyordu. Öyle ya, bu kaptaki yemekler gelininin iş tutması sayesinde pişiyordu. Kısaca ailede satacak bir tek gelin Dürriye'nin bedeni kalmıştı. Öyküde kayınvalide, kocasına şöyle sesleniyordu:

Ağlama... Ağlama kimsede merhamet kalmadı. Üç dört saat dilendin, eline yetmiş para koydular. Bir tiyatro şanosu üstünde göbek atsaydın yedi yüz kuruş kazanırdın. Halkı eğlendirmeli, aldatmalı, ziyana, günaha sokmalı ki ceplerin dolsun. Efendi âhir zaman oldu, âhir zaman... Şimdi günah işlemeden kimsenin karnı doy-

---

mâruf birinden müntekil olduğunu işittimse de bununla emsâlinin bir nev'î hükümet kontrolü altında bulunduğu zamanlarda Beyoğlu, Galata ve havalisi pek ziyade civcivliydi. Payitahtta fuhşu aleniyete döken 'Kemeraltı', 'Çeçekçi', 'Yenişehir Ovası' gitgide İstanbul dâhilinde de Yenicami şırfıntısı takımını yüze çıkarmıştı. Mezarlık orospusu tâbirinin eski delâleti de bizi şehrin sur haricinde, Üsküdar'ın tepelerinde Haydarpaşa'ya doğru sarkan serviliklerinde bir küçük kötü topluluğun vücudundan haberdar eder." Ahmed Rasim, *Fuhş-i Atîk (Eski Fuhuş Hayatı)*, İstanbul: İskit Yayını, 1958, ilk baskı 1340 [1924], s. 207.

"Aksaray cidden bir muhitti. Evvelemirde, Şekerci Sokağı'ndaki 'Kaymak', 'Hürmüz' gibi fuhuşhanelerle bunlardan az çok müstakil geçinen koltuklar, Çapa Çeşmesi bükümtüleri arasındaki 'Acem', 'Bahri' ve tevabii hemen hemen muntazam bir teşkilâtı andırırdı. Bu yerlerde başta 'Kaymak tabağı' lakabıyla maruf, fevkalâde şişman bir kadın ile 'Hürmüz', 'Hâlet', 'Fıtnat', 'Kanbur Esma', 'Bahri', 'Kalfa Hanım' vesaire tertibata nezaret ederlerdi." Ahmed Rasim, *Fuhş-i Atîk (Eski Fuhuş Hayatı)*, İstanbul: İskit Yayını, 1958, ilk baskı 1340 [1924], s. 202.

172 "Fahişeler Arasında Ekseriyeti Rum Kadınları Teşkil Ediyor", *Son Saat*, 27 Mart 1925.

muyor.. Gazetecisi, bakkalı, çakkalı, tüccarı, bulgurcusu hep öyle yapmadılar mı? Neler vaat ettiler, bak sonra bizi ne hâle getirdiler.. Onlar alyon oldular biz dilenci.. Herkes nesi para ederse onu satıyor.[173]

Dönemin birçok yazarı, zaruret ve ihtiyacı fuhşa yataklık eden, onu körükleyen belli başlı neden olarak sayıyordu. Ancak maddî nedenlerin yanı sıra, başka saiklere de dikkati çekenler vardı. Ahlâk çöküntüsü bunların başında geliyordu. Aslında ahlâk bunalımı da savaşın neden olduğu yoksulluğun sonucuydu. Mustafa Galib, "memleket muhitinin ahlâken tefessüh-i tamma uğraması"nı fuhşun en belli başlı nedenlerden biri olarak görüyordu. Ahlâk çöküntüsü, ya da Mustafa Galib'in deyişiyle "emrâz-ı ahlâkiyye" ülkenin toplumsal yapısı üzerinde yıkıcı etkilerde bulunmuştu. Cihan Harbi toplumun değer yargılarını yıpratmış, ahlâk çöküntüsüne neden olmuştu. Mustafa Galib, "Harb-i Umumî'nin intaç ettiği ahlâkşiken tesirât ruh-ı beşer üzerindeki hassasiyet-i asliyeyi mahvederek bünye-i ahlâkıyeyi tüyleri ürpertecek bir surette ezmektedir" diyordu. Özellikle İstanbul'un Müslüman ahâlisi bir "gayya-i müsibet"e doğru yuvarlanıp gitmekteydi. Payitaht birçok servetini gayrimeşru kaynaklara tahsis edip sarf ederken öte yanda "zaruret-i hayat"ın kurbanları nazar-ı dikkati celbedecek surette artmaktaydı. Bu olumsuz gelişmenin birçok nedeni vardı. Zaruret ve ihtiyaç başta gelen nedenlerdi. Bunun yanı sıra "memleket muhitinin ahlâken tefessüh-i tamma uğraması", çürümesi, kokuşması belli başlı nedenler arasındaydı. Ahlâk çöküşünün ülkenin toplumsal bünyesi üzerinde yaptığı en tahripkâr tesir fuhuş sorunuydu.

Mustafa Galib'e göre, memleketimizin ana ve kızları son derece hüzünlü bir ruhsal dönüşüm, kendi deyişiyle "hüznâver bir istihâle-i ruhiyye" karşısında bulunmaktaydılar. Ancak savaşın neden olduğu çöküntünün yanı sıra, Meşrutiyet ortamının neden olduğu kadına tanınan göreli özgürlük de "çöküntü"nün kaynağını oluşturan etmenler arasında görülüyordu. Bu görüş daha Meşrutiyet'in erken döneminde *Volkan* gazetesinde gündeme getirilmişti. Gazeteye göre kadınların evlerindeki işleri bırakarak sokağa çıkmaları, tiyatroya gitmeleri yozlaşmanın nedeniydi. *Volkan*'a göre bunu doğru bulacak insaf sahibi bir kadın tasavvur edilemezdi. Öyle iken giderek "bu yola sapan" kadınlar çoğalmaktaydı. İşin garibi, hatta feci yönü, böylelerine kocaları hiç ses çıkarmıyordu. İstanbul kadınlarının bu konuda, tiyatronun adını dahi bilmeyen Anadolu nene ve bacılarından ibret alıp kendilerine gelmeleri gerekiyordu. Yoksa durum vahimdi. Bu tiyatro düşkünü hanımların evleri de birer "lu'biyyat" yerine dönüşür, sonunda çatıları da başlarına yıkılırdı.[174] "Lu'biyyat" çoğu kez olumsuz anlamda eğlence mekânı için kullanılıyordu.

Sokak ve Çayır Kızları

Durum, Cihan Harbi yıllarında daha da vahamet kazanmıştı. Gençliği fuhşa sevk eden nedenler arasında Mustafa Galib, gösteri sanatlarını belirtiyordu. Tiyatrolar ve sinemalar "muhitimiz zihniyetinin hazmedemeyeceği derecede açık film ve mevzuları" gündeme getiriyordu. Sinema ve tiyatro kanı kaynayan "bâkir dimağlar" üzerinde şehveti ve duyguyu tutuşturucu etki yapıyordu. Öte yandan, "asrî mefkûre" adı altında, "hürriyet-i tamme"yi tanıma gerekçesiyle kadının her türlü toplulukta serbestçe boy göstermesinin hoş görülmesi, fuhşu özendiren diğer bir etmendi. Nihayet, sokaklarda bilhassa geceleri gelip geçene musallat olan fahişeler "ahlâk-ı mahallîye ve sıhhat-ı umumiye namına muzır mikroplar"dı. Mustafa Galib, geleceğin anneleri olacak kızlara, özellikle dört duvar dışına çıkan "mektep kızları"na sahip çıkılması gerektiğini vurguluyordu. Osmanlı kızları,

---

173 Hüseyin Rahmi, *Namusla Açlık Mes'elesi*, İstanbul: Hilmi Kitabevi, 1945, s. 12.

174 "Kadınların evlerindeki işlerini bırakarak tiyatroya gitmelerini doğru bulacak insaf sahibi bir kadın dahi tasavvur edilemez. Öyle iken son zamanlarda maalesef şehrimizde bu yola sapan hatunların çoğalmakta oldukları görülmekte ve asıl garibi, hattâ fecii de böylelerine zevclerinin hiç ses çıkarmamalarıdır. Yazık, çok yazık, İstanbul hanımları bu mevzuda, tiyatronun adını dahi bilmeyen Anadolu nene ve bacılarından ibret alıp, kendilerine gelmelidirler. Yoksa korkarız ki bu tiyatro düşkünü hanımların evleri de birer 'lubiyyat' yeri hâline gelir ve sonunda çatıları da başlarına yıkılır." "Kadın Tiyatroya Gidemez", *Yakın Tarihimiz*, cilt 1, s. 250.

gerek sokakta gerekse okullarda sürekli nezaret altında bulundurulmalıydı. Zira okula gitmek için sokağa çıkan, tramvaya, vapura binen genç kızlar erkeklerin savletinden kendilerini kurtarmakta güçlük çekmekteydiler. Ayrıca genç kızları fuhşa sevk eden, yaşını başını almış birtakım aracı, "mutavassıt" kadınların mevcudiyeti de bilinen bir gerçekti. Bunlarla zabıta mücadele etmeliydi.

Fuhuş sözcüğü, Meşrutiyet yıllarında gayri meşru ilişki anlamına geliyordu. Para mukabili bedenin metalaşması fuhşun ancak çeşitlerinden biriydi. Cumhuriyet'e yaklaştıkça, "gönül eğlendiren" kadın sayısında da önemli bir artış görüldü. Kadının toplumsallaşması, birey olarak kendini algılaması, özgürleşmesi birçok kişi nezdinde yukarıdaki anlamıyla fuhşun nedenleri arasında addedildi. Osmanlı feminizmi ya da "kadınlık inkılâbı" sık sık eleştiriye uğradı. Daha doğrusu kadının sokağa çıkması erkek "habitus"unca bir türlü hazmedilemiyordu. Kadının kendine özgü giyimi, kuşamı, makyajı yadırganıyor, bu tür davranışların, "kadınlık inkılâbı" neyse, ona ters düştüğü söyleniyordu. "Kadınlık inkılâbı" erkekler için soyut bir kavramdı. Kadınlar tarafından anlaşılamadığı vurgulanırken, aslında kadının toplumsallaşmasının erkeklerce bir türlü kabullenilemediği anlaşılıyordu. Doğmakta olan feminizmi eleştiren Safaeddin Rıza, *Sokak ve Çayır Kızları* adlı eserinde, "Harsî ve millî inkılâblarımızla adım atan içtimaî ve asrî inkılâblarımız arasında kadınlık inkılâbı maalesef hazmedilememiş; lâyıkıyla anlaşılamamıştır" diyordu. Kadınlık inkılâbını "şeklî ve bedenî" değil, "ilmî ve ruhî" olarak görmek istediğini kaydeden Safaeddin Rıza, kadınlarımızın ve kızlarımızın inkılâbı, asrîliği tırnak parlatmak, dudak boyamak, dans etmek olarak gördüklerini söylüyordu. Bir Fransız arkadaşı Safaeddin Rıza'ya "Belki bütün kadınlarınız namuslu ve ağırbaşlıdırlar; fakat maalesef namuslu kadınlar gibi giyinmiyorlar" demişti. Cumhuriyet kadınının sapmış olduğu yol uçuruma çıkıyordu; "çok korkunç, çok derindi."[175]

İstanbul'da "Dişiler Otlağı"

Aslında kadının toplumsallaşması, sokağa çıkması, Meşrutiyet Devrimi'yle birlikte gündeme gelmiş, ilk aşamada birçok erkek bundan yana tavır koymuştu.[176] Ancak kısa bir süre sonra kadın sorunu ve kadının karşılaştığı "çöküntü", erkek camiası içinde yoğun bir biçimde tartışılmaya başlandı. Türk Yurdu Kütüphanesi'nin yayımladığı Selahaddin Asım'ın *Türk Kadınlığının Tereddîsi Yahut Karılaşmak* adlı kitabı, bu çöküntünün nedenlerine değinen ilginç çalışmalardan biriydi. Meşrutiyet'in reformist, Türkçü kesimi, kadının toplumsal bir kimlik kazanmasından ve özgürleşmesinden yanaydı. Feminizm ile milliyetçilik aynı platformu paylaşmıştı. Eğer kadın çöküntüye uğruyorsa, Selahaddin Asım'ın deyimiyle "karılaşıyorsa" bunun nedeni toplumdaki kaçgöçtü: Kadının toplumsal yaşamdan dışlandığı, kadının ve erkeğin mekânlarının ayrıştırıldığı, kadın ve erkeğin aynı işi göremediği bir ortamda her iki cinsiyetin de birbirine birer cinsel meta olarak yaklaşması kaçınılmazdı.[177] Selahaddin Asım, bu duyguyu "hayvanî" bir güdüye benzeterek, İstanbul'un bütün çayırlarını; Kuşdili, Yoğurtçu, Haydarpaşa, Çırpıcı, Beykoz, Küçüksu Deresi ve Kâğıthane çayırlarını baştan başa birer "dişiler otlağı"na ben-

175 Kitabın yazılış nedeni şu satırlarla ifade ediliyordu: "Bu kitabı niçin yazdık? Harsî ve millî inkılâblarımızla adım atan içtimaî ve asrî inkılâblarımız arasında kadınlık inkılâbı maalesef hazmedilememiş; layıkıyla anlaşılamamıştır. Biz kadınlıkta inkılâbı şeklî ve bedenî değil ilmî ve ruhî olarak görmek isterdik. Maalesef kadınlarımız ve kızlarımız inkılâbı, asrîliği; tırnak parlatmak, dudak boyamak, dans etmek suretinde temsil eylemişlerdir. Bir Fransız arkadaşımız; -'Belki bütün kadınlarınız namuslu ve ağırbaşlıdırlar. Fakat maalesef namuslu kadınlar gibi giyinmiyorlar' dedi. Bir ecnebînin kadınlarımız hakkındaki bu telakkisi göğsümüzü kabartacak bir şekl-i intiba' değildir. Kadınlarımızın sapmış oldukları yol çok korkunç, çok derindir. Biz bu kitabı, bu kitapta yaşayan tiplerin feci akıbetlerini, onları bu korkunç ve derin yolun iğrenç maceralarından uzaklaştırmak endişesiyle yazdık. Bu kitaptaki satırların birkaçı maceraperest sergüzeştcû sokak ve çayır kızları hakkında bir fikir verebilirse bahtiyarız." Safaeddin Rıza, *Sokak ve Çayır Kızları*, İstanbul: Sühulet Matbaası, 1341, s. 2.

176 Feminist bir Kürt aydını, Mevlânzâde Rıfat için bkz. Mithat Kutlar, *Nuriye Ulviye Mevlan ve Kadınlar Dünyası'nda Kürtler*, İstanbul: Avesta Basın Yayın, 2010.

177 Selahaddin Asım, *Türk Kadınlığının Tereddîsi yahut Karılaşmak*, İstanbul: Türk Yurdu Kütüphanesi, ty, s. 211-214. Kitabın Latin harfleriyle yeni basımı için bkz. *Osmanlı Kadınlığının Durumu*, haz. Metin Martı, İstanbul: Arba Araştırma, Basım Yayın Tic., 1989.

zetiyordu. Buraları başka bir tabir ya da ıstılâhla tanımlamak olanaksızdı. Bu mekânlarda ne doğal bir "bedâat" [güzellik] ne de yapay bir "letâfet" vardı. Çoğu çayırda ve özellikle bunların "kraliçe"si olan Kuşdili'nde ve ona mücavir çayırlarda, jeolojik mevkileri gereği boğucu bir havasızlıktan, kavurucu bir sıcaktan başka bir şey olmadığı için günün ortasında orada pineklemek "dişiler otlağında karı avlamaktan, şehvet çiçekleri toplamaktan" başka bir hevese atfedilemezdi.[178]

Kaçgöç nedeniyle günlük kent yaşamında erkek ve kadın aynı mekânı paylaşamıyordu. Ancak "dişiler otlağı" bu işlevi görüyordu: "İçtimaî hayatta kadın görmek, fikrî ve medenî olarak kadınla çalışmak kabil olmadığı için oraya mütekabilen [karşılıklı olarak] dişi bulmak, erkek hayvana kavuşmak ihtiyacından başka bir hisle gidilmez"di. Bu nedenle bu yerler birer "marazî mesire"ydi. Selahaddin Asım çayır "filir"leri ya da flörtleriyle ilgili gözlemlerini şu satırlarla ifade ediyordu:

Çayırlarda genç kızlar, genç kadınlar, yaşlı anneler, ihtiyar nineler tabii bir tasnif ile mütemadiyyen bir "resm-i geçid" icra ederler: Evvela birkaç aşığa filir [flört] yapan, ötekine berikine kıpırdayan, eskimiş dostlara yılışan, namzet sevgililerin bir işarete müheyyâ [amede] veya küçük bir kâğıt bırakacak gibi duran ellerine daima bakan, güneşten ziyade muhabbetin sâyesini [gölgeliğini] yapan şemsiyelerin altında bazen mendillerle, bazen de bizzat otlarla iltifat ve meftuniyet "ışmar"ları [işaretleri] gönderen genç kızlar ve genç kadınlar; sonra, bazen bunlara refakat ederek, gülüp teşvik eyleyerek, bazen de hoşlanarak kendi tatlı ve geçmiş günlerini, hatıralarını yâd ile mütelezziz olmağa [zevk almaya] çalışan ve onların arasında "belki ben de sıra iltifatına nail olabilirim" ümit ve tesellisiyle o gençlerin hareketlerine iştirak eden, mütemâdî kırıtıp sırıtmalarla "piyasa" eden, henüz pek geçkin olmamış çirkince kadınlar; daha sonra, ekseriya bunların nev'inden olup ara sıra piyasada görünmek üzere her akşam kendi kızlarını süsleyip kukla ederek oralara koşmak için bu hareketlerini vicdanlarına karşı "kızlarını ve hemşirelerini beğendirip koca bulmak" suretinde tevil ile kendilerini müteselli kılan [teselli bulan] genççe anneler, büyük ablalar; ki bu hâlde çayırlar aynı zamanda eski zamanın meselâ Babil ve Asurî ve Keldanîlerinin izdivaç şehirleri hâlini de hiç olmazsa yalancıktan almış olurlar.

Fuhuş Mıntıkaları ve Vesikalılar

Cihan Harbi ve mütareke yıllarında İstanbul'un Beyoğlu yakasında belli başlı üç umumhane mıntıkası vardı: Beyoğlu'nda Abanos ve Zibah mıntıkaları ile Galata mıntıkası. Abanos mıntıkası Abanos, Kasıcı, Lale, Fıçıcu ve Karnavula sokaklarını; Zibah mıntıkası Zibah, Küçük Zibah, Paşabakkal ve Ananik sokaklarını kapsıyordu. Galata mıntıkası ise Zürafa, Beyzade, Şerbethane, Karaoğlan, Badem, Şeftali, Oğlak ve Bülbül sokaklarından oluşuyordu. Abanos mıntıkası Zibah'a oranla üç kat daha genişti. Bunların en büyüğüyse Galata'ydı. Galata, Abanos ve Zibah'ın toplamından daha büyüktü. Anadolu yakasında da iki mıntıka bulunuyordu. Üsküdar'da Bülbülderesi'nde ufak bir mıntıka vardı. Kadıköy'de de altı hanelik bir mıntıka oluşmuştu. Bunların dördü Rızapaşa, diğer ikisi Yeldeğirmeni ve Moda'da Orta Sokak'taydı.

Bunların dışında Kasımpaşa'da düşük gelirli Müslümanların gittiği evler, Şişli'deyse yüksek gelirlilerin devam ettiği "buluşma mahalleri" vardı. Beyoğlu'nda, on yedi pansiyon kayıtlarda umumhane olarak geçiyordu. Bunların çoğunun sahibi Rumdu. Ermeniler ve İtalyanlar da pansiyon işletiyorlardı. Buraları "rendez-vous" evi gibi çalışıyordu. Kızların çoğu sanatlarını icra etmek üzere belirli saatlerde buralara uğruyorlardı. İstanbul'un değişik semtlerinde gizli fuhuş için müşteri kabul eden yirmi, yirmi beş otel bulunuyordu. Ve nihayet kentte 231 konsomatrisin çalıştığı 58 bar vardı. Bunların yirmi üçü Beyoğlu'nda, yirmi dördü Galata'da, on biri

178 Bu mekânlarla ilgili daha olumlu bir değerlendirme için bkz. Sermet Muhtar Alus, "Eski Kuşdili, Yoğurtçu, Kurbağalıdere", *Resimli Tarih Mecmuası*, cilt 2, sayı 14, Şubat 1951, s. 592-594; Sermet Muhtar Alus,"Göksu ve Âlemleri", *Resimli Tarih Mecmuası*, cilt 2, sayı 22, Ekim 1951, s. 1032-1036.

Tophane'deydi. Kadıköy ve Moda'da bazı lokantalar da fuhuş için aracı işlevi görüyordu. Buralarda, Kadıköy muayenehanesine fahişe olarak kayıtlı mülteci Rus kızları çalışıyordu. Bu kızlar da her ay muayeneye tabi tutuluyorlardı. Genellikle Galata ve Beyoğlu'ndaki umumhaneler Hıristiyan ve Musevîlere, Üsküdar ve Kadıköy'dekiler Müslümanlara aitti.

Şişli'deki "buluşma mahalleri" ya da "rendez-vous" evleri bir yana bırakılırsa en gözde haneler Abanos Sokağı'ndaydı. Zibah mıntıkasında olanlarsa son derece kötü koşullardaydı. Galata'da en iyi evler Şerbethane Sokağı'ndaydı. Ancak Galata'nın hanelerinin büyük çoğunluğu pislik yuvasıydı. Bu nedenle Galata mıntıkası İngiliz, Fransız ve İtalyan İşgal Kuvvetleri komutanlıkları tarafından askerlerine yasak bölge ilân edilmişti. Galata'da Müslüman kadın çalışmıyordu. Beyoğlu'nda büyük çoğunluk Hıristiyan ve Musevî olmasına karşın bazı Müslüman hanelere de rastlanıyordu. Anadolu yakasındaki evlerdeyse gayrimüslime pek rastlanmıyordu. Bu evlerin Beyoğlu ve Galata'dakilere oranla daha temiz oldukları söyleniyordu. Kadıköy ve Moda'dakiler Üsküdar'dakilere oranla daha düzenli, tertipliydi.

Ahmed Rasim yaptığı eski ve yeni fuhuş tasniflerinin yanı sıra, fuhşun mekânını en iyi tanımlayan yazarlardan biriydi. Ahmed Rasim'e göre, Kemeraltı, Kömürcü Sokağı, Yüksek Kaldırım, Kuledibi, Kalyoncu Kulluğu, Çiçekçi, Yenişehir Ovası, köprünün diğer yakasındaki Yenicami civarı "şırfıntı takımı"nı yüze çıkarmıştı. Şehrin surları dışında, Üsküdar'ın tepelerinde, Haydarpaşa'ya doğru sarkan serviliklerde "mezarlık orospusu" diye adlandırılan meslek erbâbı çok eski zamanlardan beri icra-i san'at eyliyordu. Ancak Galata-Pera'dan önce nam salmış olan semt Aksaray'dı. Şekerci Sokağı'ndaki Kaymak, Hürmüz gibi fuhuşhaneler ve bunlardan az çok bağımsız çalışan "koltuklar", Çapa çeşmesi bükünteleri arasındaki Acem, Bahri ve maiyeti örgütlü bir yapıyı andırıyordu. "Kaymak tabağı" lâkabıyla tanınan, fevkalâde şişman bir kadın ile Hürmüz, Hâlet, Fıtnat, Kambur Esma, Bahri, Kalfa Hanım fuhşa nezaret eden belli başlı "sermayedar"lardı.

Yüzyıl başlarında İstanbul'un umumhanelerini tasvir eden bir başka yazar Sermet Muhtar Alus'tu. Alus'a göre daha sonra Karaköy Palas olan Karaköy hamamının arkasında, o günkü adıyla Sidikli Sokak'ta bazı umumhaneler, bir çift tayın ekmeğine bile zampara kabul ediyordu.[179] Beyzade, Şeftali, Karaoğlan ve Zürafa sokakları daha o dönemlerde ün salmıştı. Ekserisinde "gaga dilli Leh karıları" gelene geçene "Bana bak efendi, gel bugda!", zencilere "Mercan mercan, ikimiz bir can!" diye tebelleş oluyorlardı. Kemeraltı'nın, Yüksekkaldırım'a paralel dar yokuşundaki "sermaye"leri ise yerli "koriça"lar, "dudu"lar, "boliça"lardı.

Çoğu yosma "Karşı" diye bilinen köprünün Galata yakasının malıydı. O günlerde "grado" tabiriyle ifade edilen fuhuş mekânları sınıflara ayrılıyordu. Galata'nın yan sokaklarındakiler, Yüksekkaldırım'ınkiler, Beyoğlu'nunkiler farklı kesimlere hitap ediyordu. Galata'da bulunanlar, "ayaktakımı harcı"ydı. Yüksekkaldırım'dakiler az buçuk farklıydı. Beyoğlu'nun "sermaye"leri daha üstün ve harcıâlemdiler. Mesleğin icra edildiği belli başlı sokaklar vardı: Tünel meydanından Cadde-i Kebir boylanırken solda Timoni, az ilerisinde Venedik, Derviş, eski Konkordiya Tiyatrosu'nun -şimdiki Saint Antuan Kilisesi'nin- ötesinde Çiçekçi, Boğazkesen'e inen Yeniçarşı boyu, Kalyoncu Kulluğu, Hamalbaşı, Tarlabaşı civarında dahi gene zabıtaya kayıtlı umumhaneler mevcuttu. Bu yerlerin bedelleri de kalitesine ve kalınan süreye göre değişiyordu: Hoşbeşin "avaîdi" ya da bedeli bir beyaz mecidiye, 30 kuruştu; gece kalıp sabahlamak 1 lira, kimi kez 1,5 liraydı.[180]

Eskiden pek candan, kafadar, içtikleri su ayrı gitmeyen arkadaşlar birbirlerine birader, ihvan, kardeşim diye hitap eder; sonraları olduğu gibi azizim, monşer, dostum sözünü kullanmazlardı. Vaktiyle dost kelimesi sarf edilince, gönül kaptıran, arada bir buluşulan kadına, kısacası Beyoğlu'nda peylenen yosmaya yorulurdu. "Dost tutma" tabiri, umumhane "sermaye"lerinden birine bağlanışa, onu haftada bir gece yoklayışa, sair zaman

179 Sermet Muhtar Alus,"Eski Galata'nın Eğlence Yerleri", *Resimli Tarih Mecmuası*, cilt 2, sayı 15, Mart 1951, s. 640-642.

180 Sermet Muhtar Alus, "Eski Beyoğlu Âdet ve Alemleri", *Resimli Tarih Mecmuası*, cilt 2, sayı 16, Nisan 1951, s. 688-690.

tazenin başkalarıyla "aksatası"na ya da "muhabbet"ine göz yumuşa denirdi. Böyleleri Sermet Muhtar Alus'a göre "paralı", "sevdalı", "belalı" olmak üzere üç başlık altında tasnif görürdü. Paralı olanlar; çoğunlukla evli, aklı fikri çapkınlıkta, kesesi dolu, fakat kart, çehre züğürdüydü. Paralının, eli bonkör olanın bir adı da "enayi" idi. Para babası, dostuna her gelişte koltuk altında yiyecek, içecek, giyecek paketleri dolu gelirdi. Evdekilere kasa kasa bira ısmarlama, geçen satıcılardan yaş yemiş, kuruyemiş, limonata, dondurma, topik, poğaça, gözleme, turşu, salep alma âdettendi. Sevdalı kısmı toy, delikanlılık çağına henüz girmiş gençlerdi. "Kişi refikinden azar", "üzüm üzüme baka baka kararır" darb-ı mesellerindeki gibi bazı akranlarına uyarak bu yollara yeni "kanat alıştırmış" bu gençler, henüz bir baltaya sap olamadıkları için parasız tayfasıydı. Bunlara "cebi kokoz" denirdi. Çok genç yaşta, "kız gibi parlak, yalubuk tüysüzler"in de piyasada yeri olduğu kaydediliyordu. Nihayet bu coğrafyanın bir de "belâlı takım"ı vardı. Bunlar omuzdaşlıkta fiyakalı, kabadayılıkta namlı, vücudunun her tarafı bıçaktan hacamatlı, zaptiye kapısının sicilinde "sabıka-i mükerrere ashâbından" diye kayıtlı bıçkınlardı. Ancak bunların bazıları "şövalye" ruhluydu. O nedenle de bu mekânlarda tutunabilmişlerdi.

"Dost tutma"nın şartı şurtu, usul ve erkânı, raconları hiç değişmezdi: Her şeyden önce "sofra vermek" âdettendi. Erkek, canciğer ahbaplarına, kadınlara, kapı yoldaşlarına, evin mamasına, icabında "sermaye" isteyen veya veren bazı komşulara bol içkili ve mezeli, çeşit çeşit yemekli, çalgılı, sazlı sözlü mükemmel ziyafet çekerdi. O gece ev "komple" olmuş gibi kapı kapamaca kapanır, gelen müşterilerden kimse içeri alınmazdı. Salona masa kurulur; uşak yakındaki kahveye koşturulup Loncalı kemanî, udî, kanunî, hanendeden üç-beş kişilik saz takımı veya klarnetçi, lavtacı, zurnacı, çifte nâracı getirtilirdi. Hep birlikte âlem sürüp gider; gazeller, şarkılar, maniler, türküler tutturulur; sağdan soldan çalgıcılara Osmanlı parası çeyrekler, bakır yüzlükler, ikilikler fırlatılırdı. Bu tür bir ortamda çoğu Roman olan çalgı erbabı coştukça coşardı.

Genelevlerde çalışan hayat kadınları genellikle 19 ila 22 yaşları arasındaydılar. 25 yaşın üzerinde hayat kadını enderdi. Ancak Üsküdar'da çalışan 36 yaşında bir hayat kadınına rastlanmıştı. Beyoğlu'ndaki barlarda 13 yaşından itibaren fuhşa sürüklenmiş vesikasız kadınların çalıştırıldığı sık sık görülüyordu. Nitekim Şişli Emrâz-ı Zührevîye Hastanesi'nde tedavi gören 14 yaşında genç kızlar vardı.

İşgal yıllarında umumhanelerin denetimini bilfiil işgal askerî polisi üstlenmişti. Gece 22'de tüm hanelerin kapanması gerekiyordu. Bu sıkı denetimden birçok umumhane sahibi şikâyetçiydi. İşlerin tam açıldığı sırada dükkân kapatmak zorunda kaldıklarından yakınıyorlardı. İşgal yıllarında Abanos Sokağı'ndaki bazı evlerin uyuşturucu pazarladığı duyulmuştu. Kokain müşterileri genellikle Amerikalı denizcilerdi. Beyoğlu barlarının müdavimleri işgal kuvvetleri askerleriydi. Tophane barlarının müşterileriyse Amerikalı ve İngiliz asker ve denizcileriydi.

Bar, kafe ya da lokantalarda çalışan hayat kadınlarının genellikle civarda bir özel odaları bulunurdu. Müşteriyi oraya götürüyorlardı. Galata'daki bar kadınlarıysa çoğu kez yakındaki fuhuşhanelerden geliyorlardı. Müşterilerini de umumhanelere çekerlerdi. Mütareke yıllarında bar, kafe ve lokantalar birçok yoksul kız için fuhşa başlangıç noktası oldu. Umumhanede çalıştıktan sonra şarkıcı ya da göbek dansözü olarak bar ya da pavyonlarda çalışıyorlardı. Müşterilerini de buralardan temin ediyorlardı. İşgal yıllarında umumhane vizite ücretleri 15 kuruştan başlıyor, 5 liraya kadar yükseliyordu. 15 kuruşluklar Galata'daki en paçoz yerlerdi. 5 liralık olan yer, Beyoğlu'nda "Yankee House" adlı mekândı. "Rendez-vous" evi diye bilinen buluşma mahallerinde vizitenin daha da yükseldiği görülüyordu. Şişli'de zengin Müslümanların uğrak yeri olan bir buluşma mahallînde vizite ücreti bir ara 10 liraya kadar çıkmıştı.[181]

181 Clarence Richard Johnson, M.A., *Constantinople Today or the Pathfinder Survey of Constantinople*, New York: The Macmillan Company, 1922, s. 360.

Zührevî Hastalıklarla Mücadele

Osmanlı ülkesinde hükümetin murakabesi altında ilk umumhaneler 19. yüzyılın ikinci yarısında, giderek mondenleşen Galata ve Pera'da açılmıştı.[182] Kırım Harbi ertesi Avrupalıların Osmanlı payitahtında yoğun iskânı sonucu "âlüftegân"ın sürekli sağlık denetiminde bulundurulması, hükümetçe ve belediyece uygun bulunmuştu. Ancak alınacak önlemlerin "hürriyet-i şahsiyye"yi sınırlayacağı gerekçe gösterilerek kapitülasyonlara aykırı olduğu ileri sürülmüş ve bir süre güçlükle karşılaşılmıştı.

Osmanlı'da zührevî hastalıklarla mücadele 19. yüzyılın son çeyreğinde başlamıştı. Gerek Kırım Harbi (1854-1856) sırasında gerekse ertesinde İstanbul'a çok sayıda yabancı gelmişti. Her talep kendi arzını yaratmakta gecikmiyordu. Galata ve Beyoğlu'nda peşi sıra genelevler açıldı. Bir süre genelevlerin faaliyetine göz yumuldu. Fakat zührevî hastalıkların artması sonucu genelevlerdeki kadınların Altıncı Daire'nin nezareti altında muayene ve tedavileri kararlaştırıldı. Bu bölge tabiplerinden Michel, Altıncı Daire Belediye Reisi Mösyö Black nezdinde girişimde bulunmuş ve Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye üyelerinden Doktor Handanyan Agop Bey'in de katılımıyla bu dairede bir tıbbî heyetin oluşturulmasına ve bir hastane açılmasına karar verilmişti. Ardından genelevler ve zührevî hastalıklarla ilgili ilk mevzuat Altıncı Daire bünyesinde kabul edilmişti. "Altıncı Daire-i Belediye dâhilinde bulunan bazı hususî hanelerin hidemât-ı sıhhiyesine dair talimatname"[183] ve "Frengiye karşı beyanname-i sıhhî"[184] fuhuş ve frengi sorununa çözüm getirmeye yönelik düzenlemelerdi. Şubat 1884'te Şûra-i Devlet'ten geçirilen talimatnameyle Altıncı Daire bölgesindeki genelev kadınlarının belediyece kontrol edilmelerine izin verildi. Bölge dâhilindeki genelevler talimatname gereğince belediye memurları, hekimleri ve çavuşları tarafından teftiş edilmeye başlandı. "Sermaye" kadınların muayene ve tedavileri için gerekli olan para genelevlerden toplanıyordu. Genelevler dört sınıfa ayrılmıştı. Buralardaki kadınlardan genelevlerin sınıflarına göre, ayda sırasıyla 3 mecidiye (60 kuruş), 1 lira, 1,5 lira, 2 lira tahsil edilmek suretiyle muayene ve tedavi giderleri sağlandı. Ancak talimatname hükümlerinin yalnız Altıncı Daire'de uygulanması ve diğer dairelerdeki genelev kadınlarının hiçbir kayıt ve kontrole tabi tutulmaması yüzünden bu denetim yeterince etkin olamadı. Birçok genelev kadını diğer belediye dairelerine yerleşerek serbestçe fuhuş imkânı buldu.

Genelev kadınlarının muayene ve tedavisi için Altıncı Daire mıntıkasında kurulmuş olan zührevî hastalıklar hastanesi 1909 yılında Müessesât-ı Hayriyye ve Sıhhiye Müdüriyeti'ne devredildiyse de genelevlerin denetimi yine eskisi gibi Altıncı Daire-i Belediye zabıtasınca sürdürüldü. Dersaadet Teşkilât-ı Belediyesi hakkındaki 30 Aralık 1910 tarihli kanun-ı muvakkatın altıncı maddesiyle İstanbul belediye zabıtasına ait vazifeler polise devredildi ve bu işlere ait denetim de doğrudan doğruya polisçe yapılmaya başlandı.[185]

Harb-i Umumî yıllarında her ülkede olduğu gibi Osmanlı'da da durum giderek vahamet kesbetti. İttihatçı hükümet bu konuda ivedi önlemlerin alınması gerektiğini gördü. 18 Ekim 1915 günlü Emrâz-ı Zührevîyenin Men'-i Sirayeti Hakkında Nizamname'yle[186] zührevî hastalıkların yayılmasını önlemek üzere özel bir teşkilât kuruldu. Bu teşkilât İstanbul'da Polis Müdüriyet-i Umumiyesi'ne, taşradaysa mahallî mülkî makamlara bağlandı. Ayrıca teşkilâtın çalışma tarzı ve görevleri bir talimatnameyle belirlendi. Bu mevzuatla birlikte, Osmanlı tarihin-

182 "Emrâz-ı zührevîye heyet-i teftişiyesi", Osman Nuri [Ergin], *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, Dördüncü cilt: Kavanin, nizamat ve talimat-ı sıhhiye-i belediye, İstanbul: Arşak Garoyan Matbaası, 1331 [1915], s. 283-290.

183 "Altıncı Daire-i Belediye dâhilinde bulunan bazı hususî hanelerin hidemât-ı sıhhiyesine dair talimatname", Osman Nuri [Ergin], *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, Dördüncü cilt: Kavanin, nizamat ve talimat-ı sıhhiye-i belediye, İstanbul: Arşak Garoyan Matbaası, 1331 [1915], s. 291-295.

184 "Frengiye karşı beyanname-i sıhhi", Osman Nuri [Ergin], *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, Dördüncü cilt: Kavanin, nizamat ve talimat-ı sıhhiye-i belediye, İstanbul: Arşak Garoyan Matbaası, 1331 [1915] s. 296-299.

185 "Altıncı Daire-İ Belediye dâhilinde bulunan bazı hususî hanelerin hidemât-ı sıhhiyyesine dair talimatname (14 Şubat 1299)", Sıddık Tümerkan, *Türkiye'de Belediyeler (Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum)*, İstanbul: R. Zellic Basımevi, 1946, s. 185-186.

186 "Emrâz-ı zührevîyenin men'-i sirayeti hakkında nizamname", 5 Ekim 1331 [1915], *Düstur*, İkinci Tertip, cilt 7, s. 769, *Takvim-i Vakayi*, sayı 2328.

de ilk kez fahişe ve fuhuş mahalleri hakkında ayrıntılı hükümlere yer verilmiş olunuyordu. Hayat kadınlarının sınıflandırması yapıldı; fuhuş yerlerinin işletme kuralları belirlendi. Her şeyden önce "fahişe"ye tanım getirildi. Mevzuata göre fahişe, "menfaat mukabili veya itiyadî bir suretle kendisini başkalarının zevklerine hasretmeyi sanat ittihaz ederek müteaddit erkeklerle münasebette bulunan kadın"dı. Bu tür iki ya da daha fazla kadının gerek toplu olarak gerekse ayrı ayrı odalarda teker teker oturdukları ya da fuhuş yapmak için muvakkaten toplandıkları yerlere "umumhane" dendi. Ayrıca pansiyon adı altında her odası kâr ve zararı kendilerine ait olmak üzere ayrı ayrı bir ya da birçok fahişeye kiraya verilen haneler de umumhane addedildi. Bunun dışında "buluşma mahallî" adı altında sahibi ya da kiracısı tarafından hayat kadınlarına fuhuş yapmak ve buluşmak için tahsis edilen yerler vardı: Bunlar dilimize Fransızcadan geçen "randevu" (*rendez-vous*) evleriydi.

İstanbul Umumhaneleri ve "Sermaye"ler

İstanbul, Beyoğlu ve Üsküdar mıntıkalarında Polis Umum Müdürlüğü, taşradaysa yerel en yüksek zabıta memurluğu tarafından ayrılan mahallerin dışında umumhane işletmek yasaktı. Umumhane kapsamına alınan pansiyonlar namus sahibi ailelerin oturdukları hanelerin yanı başında ya da karşılarında açılamazdı. Nitekim halk ağzında "sürtük" denilen fahişe, umumhanelerin bulunduğu mıntıkaların dışında oturamazdı. Hayat kadını umumhane, pansiyon ve buluşma mahalleri dışında yerlerde müşteri kabul edemezdi. Bu "sermaye"lerin behemehâl bir umumhane ya da pansiyonda kayıtlı ve bir hüviyet varakası almış olmaları gerekirdi. Umumhane sahibi; "sermaye"nin isim, şöhret, yaş, yöre ve uyruğunu, daha önce nerelerde bulunduğunu saptayarak nizamnameye uygun bir beyanname doldururdu. Beyannamenin, "sermaye"nin umumhaneye alınmasından itibaren 24 saat içinde iki fotoğrafıyla birlikte bağlı bulunduğu polis merkezine verilmesi gerekiyordu. Evrak incelendikten sonra muayenehane ya da doktor tarafından gerekli sağlık kontrolü yapılırdı. Çalışacak kadına İstanbul'da Polis Müdürlüğü, taşrada yerel en yüksek polis amirliği tarafından fotoğraflı birer hüviyet varakası verilirdi. Hüviyet varakasının "sermaye"nin icra-i sanat ettiği odada gözle görülecek bir yere asılması gerekiyordu. Sokaktaysa kimliğini, yani hüviyet varakasını yanında taşımakla yükümlüydü.

Fahişe, sokak ve caddelerde müşteri aramak üzere dolaşamaz ve yollarda durarak bekleyemezdi. Fahişelerin sokakta ve umumî yerlerde halkı rahatsız edecek derecede laf atmaları, sarkıntılıkta bulunmaları ve fuhuş yapmak maksadıyla müşteri davet etmeleri yasaktı. Çalışacak "sermaye"nin 18 yaşın üzerinde olması gerekiyordu. Velisinin rızası olsa dahi 18 yaşını doldurmayan, umumhane ve buluşma yerlerine "sermaye" olarak kabul edilemezdi. 18 yaşında reşit olsa dahi 20 yaşından aşağı olan kadın velisi başvurduğu takdirde derhâl ailesine teslim ediliyordu. Buna aykırı hareket eden umumhane, pansiyon ve buluşma yerleri iki yıl kapatılacaktı. Zührevî hastalıklara tutularak tedavi altına alınmış olan kadınların tamamen iyileştiklerine dair hüviyet varakalarına kayıt düşülmedikçe umumhane, pansiyon ve buluşma yerlerine alınmaları yasaktı. "Sermaye", evine dönmek ya da diğer bir umumhaneye geçmek veya diğer bir mahalle gitmek konusunda serbestti. Umumhanede kalmasını temin için "sermaye"nin borca sokulması ya da diğer umumhanecilere satılması yasaktı. Hanesini terk ya da başka tarafa nakletmek isteyen "sermaye" önce polise başvurarak "nakl-i mahal vesikası" alacak ve ondan sonra umumhaneden ayrılacaktı. Haber vermeksizin kaybolan "sermaye"yi umumhane sahibi 24 saat içinde polise bildirmek zorundaydı.

Mevzuat gereği, umumhaneler dört sınıfa, pansiyon diye bilinenler ise iki sınıfa ayrılıyordu. Umumhane ve pansiyon sahipleri ruhsat almak için başvurduklarında hangi sınıfa dâhil olacaklarını dilekçelerinde bildiriyorlardı. Buluşma mahallerinin dereceleri yoktu. Umumhaneler için kasaba, muhit ve sınıflarına göre mıntıkalar saptanmıştı. İstanbul'da üçüncü ve dördüncü sınıflar için ayrı ayrı, birinci ve ikinci sınıflar için aynı mıntıkada

ayrılacak sokaklarda umumhane açılabilecekti. Pansiyonların sınıflara ayrımında binanın içinde bulunan eşyalar ve banyo kıstastı. Bu arada ev sahibinin durumu ve hüviyeti göz önünde bulunduruluyordu. Pansiyonlar ve birinci sınıf umumhanelerde dinlenme için bir salon, nispeten düzgün bir muayenehane odası ve birkaç banyo bulunması gerekiyordu. İkinci sınıf umumhanelerde "sermaye"lerin hanede muayene edilmeleri hâlinde bir muayenehane ve en az bir banyo olacaktı.

Umumhane ve buluşma yerinin bir tek kapısı olacaktı. Umumhanelerin birinci kat odalarının sokağa bakan pencerelerinin alt tarafına sabit panjur konacaktı. Birinci ve ikinci sınıf umumhanelerde, pansiyonlarda ve buluşma yerlerinde müşterilerin kolayca kullanabilecekleri bir telefon bulundurulması zorunluydu. Umumhanecilerin ve "sermaye"lerin kapı ve birinci kat pencerelerinde oturmaları ve müşteri çekmek için gelip geçene laf atmaları yasaktı. Görünüşünden 18 yaşından aşağı olduğu anlaşılan ya da resmî üniformalı okul öğrencileri umumhanelere ve buluşma yerlerine alınmayacaktı. Umumhane ya da buluşma yerlerinde her türlü kumar oynatılması ve esrar içilmesi yasaktı. Ancak umumhaneci veya buluşma yeri sahibi müşteriye içki servisi yapabilirdi. Bunun için içki ruhsatı alması gerekiyordu. Umumhane ve pansiyonda çalgı çalınması da serbestti. Fakat halkın huzur ve rahatı kaçırılacak şekilde gürültü ve "şamata" olursa ya da gece yarısından sonra çalınan çalgı dışarıdan işitilirse çalgı âlemi polisçe menedilebiliyordu.

Gizli Fuhuş ve Metres Tutma

Mevzuata göre fuhşu sanat ittihaz eden bütün kadınlar belirli aralıklarla muayeneden geçeceklerdi. Tek bir erkekle ilişki kurarak "metres" hayatı yaşayan kadın için kayıt düşülmesiyle yetiniliyordu. Metres eğer birden fazla şahısla temas ederse fahişeler hakkındaki hükümlere tabi tutuluyordu. Bulaşıcı hastalıkların sirayetinin önlenmesi için alınan önlemlere, hastane ve muayenehane masraflarına yardım olmak üzere genelevlerden derecelerine göre aylık ücret alınıyordu. Buluşma mahallî sahipleri ya da kiracıları da ayda 10 lira ücret vermekle yükümlüydüler. Keza fahişeler de her ay birer lira ödeyeceklerdi. Umumhaneler, pansiyonlar, buluşma yerleri ve fahişelerin sağlık durumları ve idarî işleriyle ilgilenmek üzere İstanbul Polis Umum Müdürlüğü'nde bir ahlâk zabıtası şubesi kurulacaktı. Ayrıca Sıhhiye Heyeti oluşturulacaktı.

Genelevlerin tahkiki ve gizli fuhuş yapılan yerlerin meydana çıkarılması için ayrıca sivil memurlar görevlendirilmişti. Sivil memur, gizli fuhşu önlemekle yükümlüydü. Genç kızları, çocukları ve namuslu kadınları iğfal ederek fuhşa teşvik edenler hakkında tahkikat yapıyordu. Gizli fuhuş mahallerini, kimlerin teşebbüs ya da yardımıyla gizli fuhuş yapıldığını bildiriyordu. Genelev, pansiyon ve buluşma yerlerinde kayda geçmemiş fahişeye rastladığında gerekli mercilere uyarıda bulunuyordu. Mevzuata göre, İstanbul'da Polis Umum Müdürü'nün reisliği altında idarî kısım müdürü, başhekim ve muayene doktorundan oluşan bir komisyon kurulacaktı. Taşrada bu komisyon en yüksek zabıta ve sıhhiye memurlarından ve muayene doktorundan, muayene doktoru olmayan yerlerde belediye doktorundan oluşuyordu. Sıhhiye Heyeti muayenehane, umumhane ve pansiyonlarla, fahişelik eden kadınları nezareti ve teftişi altında bulunduracaktı. Bulaşıcı hastalıklara yakalananları muayeneye yollayacak, nedenlerini araştıracaktı.

Mevzuata Göre Muayene ve Tedavi

Cihan Harbi yıllarında İstanbul'da altı muayenehane açıldı. Her muayenehanenin mıntıkası belirlendi. Mıntıkada bulunan hanelerle genelev kadınlarının isimlerini taşıyan birer defter hazırlandı. Mevzuat, zührevî hastalıkların tedavisi için İstanbul'da Şehremaneti, taşradaysa belediye daireleri tarafından hastane açılmasını

öngörmüştü. Gerekli görüldüğünde bazı mevcut hastanelerde bir ya da birkaç koğuş zührevî hastalıklara ayrılacaktı. Tedavi altına alınan hastalardan yatacakları hastanenin sınıfına göre günde 10 ile 20 kuruş arası tedavi ücreti alınacaktı. Bulaşıcı hastalık nedeniyle başvuran kadının hastaneye kabulü zorunluydu. Hasta tamamen iyileşmeden ve sirayet tehlikesi geçmeden her ne sebeple olursa olsun taburcu edilemezdi. Tedavi gören kadınların hüviyet cüzdanlarına hastane doktoru tarafından tamamen iyileştiğine dair kayıt düşülmesi gerekiyordu. Fahişeler, umumhane ve pansiyonların ayrıldıkları sınıflara göre üç, dört ya da beş günde bir muayeneye tabi tutuluyorlardı. Muayeneden önce ya da muayene sırasında kızlara terbiye dairesinde ve iyilikle muamele edilmesi talimatname gereğiydi.

Zührevî hastalıklara tutulmuş olan kadınları müşteriye çıkardıkları takdirde umumhane ve pansiyon sahip ve kiracıları, Ceza Kanunu gereğince takibata uğrayacaktı. Dava sona erinceye kadar umumhane ya da pansiyon kapatılacaktı. Özel bir hastanede ya da evde oturup bulundukları yerde tedavi olmayı isteyen genelev kadınlarına izin verilebiliyordu. Ancak bunlar, yetkili doktordan muayene sonucu tedavi olduklarına dair ruhsat almadıkça tekrar mesleğe dönemezlerdi. Aksi takdirde kolluk kuvveti zoruyla tekrar hastaneye sevk edileceklerdi. Aykırı hareket eden yabancı uyrukluysa hudut dışı edilecekti. Cihan Harbi yıllarında artık kapitülasyonlar kalkmıştı. O nedenle yabancı uyruklu genelev kadınları da Osmanlı meslektaşları gibi aynı mevzuata tabi oluyorlardı. Öte yandan özel hastanede tedavi olanları, umumhane ya da pansiyon sahibi gerekli merciye bildirmek zorundaydı. Sıhhiye memurlarının, hanelerde bulunan kadınlarla hane sahibinden ve umumhane dışında oturup da muayeneye tabi kadınlardan "vizite" adı altında ücret ya da hediye alması yasaktı. Umumhane ya da pansiyonda hasta olanları tedavi edemezdi. Muayeneye gelmedikleri anlaşılanlar cebren muayenehaneye sevk edilecekti. Muayene olan kızların defterlerine "zührevî hastalığı yoktur; tam sıhhatlidir" ibaresi düşülüyordu.

Hastaneler ve Muayenehaneler

Emrâz-ı Zührevîye mevzuatıyla kurulan Sıhhiye Heyeti'nin merkezi Beyoğlu'ndaydı. Beyoğlu, Zibah, Galata, İstanbul ve Kadıköy'de birer muayenehane açılmıştı. Galata'dakinde günde yüz, yüz elli fahişenin muayene edildiği görülüyordu. Ayrıca, Galata, İstanbul, Kadıköy, Beşiktaş, Üsküdar ve Yeniköy'de birer bakım merkezi vardı. Cihan Harbi öncesi zührevî hastalıklar için Haseki Hastanesi'nde 40 yatak ayrılmıştı. Emrâz-ı Zührevîye Nizamnamesi ertesi Harbiye Nazırı Enver Paşa, Yüksekkaldırım'da, Alageyik Sokağı kavşağında bir Emrâz-ı Zührevîye Hastanesi açmıştı.[187] Hastane karşısındaki ünlü yüksek kahvehanenin gedikli müşterileri Galata, Yüksekkaldırım, Kuledibi külhanı, kabadayıları ve tulumbacılarıydı. Bu bıçkın takımı, umumhane olan çevre evler ile Alagayik Sokağı umumhanelerindeki "sermaye"lerin belalılarıydı. Sabahtan akşama kadar kahvehanede oturup evleri gözetler, dostunun aldığı müşterilerin çetelesini tutarak, külhanî argosuyla "markacılık" yaparlardı. Gece olunca ona göre dostundan paylarını isterlerdi.

Galata Hastanesi bu ortama uzun süre dayanamadı. 1917'de Şişli'deki Bulgar Erkek Mektebi toplam 600 yataklı, dört koğuştan oluşan bir Zührevî Hastalıklar Hastanesi'ne dönüştürüldü. Gonore (belsoğukluğu), frengi, frengi çıbanı gibi zührevî vakalar 14 günden 4 aya kadar hastaneye yatırılıyordu. Frengide dış belirtiler tedavi edildikten sonra hasta taburcu ediliyordu. Ancak her hafta Sıhhiye Heyeti muayenehanelerine kontrole gelmeleri ve bakım merkezlerinde tedavilerini sürdürmeleri isteniyordu.

187 "Beyoğlu Nisa Hastahanesi", Osman Nuri [Ergin], *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, Dördüncü cilt: Kavanin, nizamat ve talimat-ı sıhhiye-i belediye, İstanbul: Arşak Garoyan Matbaası, 1331 [1915] s. 434.

* * *

II. Meşrutiyet'te kadın sorununun önemli bir yönü fuhuştu. Bu soruna eğilen Selahaddin Asım, Osmanlı ailesinin kurtuluşunu fuhşun devlet denetimi altında umumhanelerde sınırlanmasında görüyordu. Ona göre "İslâm ve Türk kadınları için ayrı ve resmî umumhaneler açmak" zorunluydu. "Çünkü böyle yapılırsa ailelerimiz hiç olmazsa içtimaî maskeler altında birer fuhuş ailesi olmaktan kurtulurlar"dı.

Öte yandan, giderek yaygınlaşan zührevî hastalıklar bu resmî umumhaneler aracılığıyla denetlenebilecekti. Savaş öncesi belsoğukluğu, frengi, şankr, uyuz, kırkayak, karnebit ve benzeri zührevî hastalıklar son derece sınırlıyken 1914 ertesi birdenbire artmıştı. İstanbul'un yanı sıra, Anadolu da zührevî hastalıkların tehdidi altındaydı. Özellikle seferberlik nedeniyle nüfus hareketlilik kazanmış, uzak diyarlardan dönen asker, birçok zührevî hastalığı köyüne, kasabasına sokmuştu. Zührevî hastalıkların denetimi amacıyla çıkarılan 1915 tarihli nizamname ve talimatname son derece liberal bir mevzuattı. Zührevî hastalıkların izini sürmek ve yakalananları başkalarına bulaştırmadan tedavi altına almak temel amaçtı.

Millî Mücadele ertesi Cumhuriyet'le birlikte hükümetler fuhşa farklı bir açıdan yaklaştı. Savaşlar artık sona ermişti. Fuhuş eskiye oranla daha etkin bir biçimde denetim altına alınabilirdi. 1915 mevzuatı yasaklayıcı olmaktan çok düzenleyiciydi. Son kertede bu nedenle yetersiz kalmış, beklenen toplumsal, ahlâkî ve sıhhî sonuçları doğurmamıştı. Cumhuriyet rejimi düzenleyici mevzuatı bırakmaktan yanaydı; fuhşu ceza tehdidi altında kesin bir surette men eden yeni bir mevzuat çıkarılmalıydı. Bu yıllarda tüm dünyada benzer gelişmeler izlenmekteydi. Fuhşun kaldırılması amacıyla uluslararası bir federasyon oluşturulmuştu. Hükümetler nezdinde girişimde bulunan federasyon birçok ülkede umumhanelerin kapatılmasını sağlamıştı. Federasyonun sürekli çalışmaları sonucu Milletler Cemiyeti bünyesinde zührevî hastalıklara karşı mücadele ile kadın ve çocuk ticaretinin yasaklanmasını amaçlayan bir komite kurulmuştu. Fuhşun tamamen kaldırılmasından yana olanların ve Milletler Cemiyeti'ndeki komitenin girişimiyle geniş bir propaganda kampanyası açıldı. Bu kampanya Türkiye'de de etkisini göstermekte gecikmedi. 1920'li yılların sonlarına doğru, dünya buhranıyla birlikte Türkiye yeni arayışlar içerisine girdi. 1929 sonrası benimsenen devletçilik, iktisadî düsturların yanı sıra toplumsal sorunlara da eğildi. Buhran, ahlâk sorununu da gündeme getirdi. Bundan böyle devlet aile ahlâkını gözetecekti. "Türk kanı ve seciyesi"nin sağlığı ve sağlamlığının sağlanması, millî bünyenin her türlü tehlike, hastalık ve sarsıntılardan korunması devletin yeni görevleri arasında sayıldı. Cumhuriyet yönetimi için fuhuş, milletin toplumsal bünyesini, hatta varlığını tehdit etmekteydi. Fuhşun önlenmesi, sağlıklı-gürbüz nesiller için bir ön şarttı. Öjenik politikalar Cumhuriyet'le birlikte giderek önem kazandı.

Bu amaçla hükümet "nizamî fuhuş"un kaldırılmasına çalışan uluslararası federasyonun "umumî evlerin tamamıyla men edilmesi" görüşünü benimseyerek 12 Nisan 1930 günlü "Fuhuşla Mücadele" hakkındaki tamimi yayınladı. Valiliklere gönderilen bu tamimde Türkiye'nin hiçbir yerinde yeniden umumhane açılmasına izin verilmeyeceği bildiriliyordu.[188] Mevcut umumhaneler diğer bir umumhaneden ya da yeniden bir kadını "sermaye" olarak alamıyordu. Sayıları her geçen gün azalacak olan umumhanelerde içki içmek ve çalgı çalmak yasaklandı. Yabancılardan fahişelik yapanlar, fuhşa aracı olanlar ve umumhane işletenler sınır dışı edildiler. Keza müzikhol, bar, kafeşantan gibi yerlerde çalışan yabancı artistler, uygunsuz davrandıkları takdirde aynı işleme tabi

188 "Fuhuş ile ciddî surette mücadeleye karar vermiş olan Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Beyefendi, yeni ve mühim bir karar ittihaz etmiş ve buna ait hazırlanan talimatname Başvekâlet'e takdim olunmuştur. Bu talimatnameye nazaran, bundan sonra umumhane açılması tamamiyle menedilmiştir. Büyük şehirlerde mevcut ve her suretle olursa olsun, seddedilen umumhaneler bir daha açılmıyacaktır. Kapanan bu gibi sefahat evlerinin başka bir yerde de açılmasına müsaade edilmeyecektir. Küçük yerlerdeki umumhaneler de derhal kapatılacaktır. Umumhanelerden çıkan kadınların başka evlerde toplanmaları, birden fazlasının aynı yerde ikamet etmeleri, sokaklarda gezmeleri men edilecektir. Bu gibi kadınların otellere, pansiyonlara girmeleri de memnudur. Buna ait talimatnamede, daha başka teferruat da tesbit edilmiştir.""Fuhuşla Mücadele", *Cumhuriyet*, 7 Şubat 1930.

tutuldular. Tamim ertesi, fahişeler sıkı bir gözetim altına alındı. Birçok kez fahişe avına çıkıldı; gelişigüzel evler basıldı.[189] Mesken masuniyetine tecavüz edildi. Gizlilik ve ketumiyete yeterince dikkat edilmez oldu. Haysiyet ve namus masuniyeti rencide oldu.[190] Bu gelişmeler karşısında hükümet geri dönüş yapmak zorunda kaldı. Fuhşun tamamıyla kaldırılıp yasaklanması girişimi 1933 tarihli Fuhuşla ve Fuhuş Yüzünden Bulaşan Zührevî Hastalıklarla Mücadele Nizamnamesi'yle geri bırakıldı.[191] Tekrar denetim altında "nizamî fuhuş"a dönüldü.

İstanbul da bu gelişmelerden nasibini aldı. Ama yine de fuhuş görece kontrol altındaydı. Özellikle 1950'lerden sonra İstanbul'a yoğun göç nedeniyle fuhuş alabildiğine arttı. Zamanla çevreye olan olumsuz etkisi nedeniyle birçok "resmî" umumhane kapatıldı: 1954'te Büyük Zibah'ı 1964'te Abanos Sokağı'ndaki genelevler izledi. Kimi kez, 1968'de olduğu gibi fuhşa ortam sağlayan oteller topyekûn kapatıldı. 1981'de Fuhuşla ve Fuhuş Yüzünden Bulaşan Zührevî Hastalıklarla Mücadele Tüzüğü yayımlandı. Genelevlerin birbiri peşi sıra kapatılması "sermaye"lerin bir kısmının sokağa dökülmesine neden oldu. İstanbul'un çapkın delikanlısı geceleri Tarlabaşı'nda Ağacami'nin köşesinde, Galatasaray'da ve İngiliz Kosolosluğu'nun arkasında bu kez açık pazarla karşılaştı. Gizli randevu evlerini gezginci hayat kadınları, onları da telekızlar izledi.

Mütareke yıllarının ardından Cumhuriyet'in ileri evresinde de Türk romanı "düşen" kadını sürekli işledi. Bunu en güçlü bir biçimde ifade eden Suat Derviş olmuştu. *Fosforlu Cevriye*, kadın edebiyatının başköşesinde yer aldı. Romanın "kahramanı" Cevriye, hayatta kendisinin başka türlü olabileceğini, başka türlü telakki edilebileceğini, bir erkeğin kendisiyle sırf en basit hayvanî zevkleri tatminin dışında bir ilişki kurabileceğini düşünmemişti. Küçük yaştan beri dilenci çocuk, köprü altı çocuğu, sokak süprüntüsü, en adî fahişe, sürtük telakki edilmişti. Şehvanî hırslarını tatmin etmek isteyen isimsiz, hatta çehresiz insanlar kendisine yanaşır ve tanışma karanlık bir sokak köşesinde başlar, karanlık bir yangın yerinde biterdi. Ya da bir dizi memur kendisine hakaret eder, karakoldan karakola, zührevî hastalık muayenelerine, müdüriyetlere götürüp dururdu. Onun lakabı "Fosforlu Cevriye" idi. Karakolda fosforluydu; sokakta, meyhanede, yangın yerinde, Ahırkapı mağaralarında, Tekfur Sarayı harabelerinde, Çeşme meydanında, her yerde "Fosforlu Cevriye" diye anılır ve öyle muamele görürdü.[192]

Dersaadet Polis Mektebi Müdürü Mustafa Galib'e Göre İstanbul'da Fuhşun Artış Nedenleri[193]

Kelimenin bütün kudret-i manasıyla payitaht birçok servetlerini menâbi-i gayr-i meşruaya tahsis edip

189 "Dahiliye ve Sıhhiye Vekâletleri tarafından hazırlanan fuhuşla mücadele talimatnamesi Ankara'da tatbik edilmeğe başlanmıştır. Ankara'daki umumhanelerin hepsi kapatılmıştır. Yalnız bir umumhane kalmıştır. Bu umumhane de kapanmak üzeredir. Sermayeler memleketlerine gönderilmişlerdir. Talimatname gelir gelmez şehrimizde de tatbikine başlanacaktır. Talimatname dün geç vakte kadar gelmemişti. Bugün tebliğ edilmesine intizar edilmektedir. Şehrimizde tahminen 500 kadar randevu evi bulunmaktadır. Bu randevu evlerinin sahiplerinin kısmı azamını Rum kadınları idare etmektedir. Şehrimizde tahminen 1500 kadar vesikalı fahişe de bulunmaktadır. Zabıta-ı ahlâkiye şimdiden bu evleri ve bu kadınları tesbit etmektedir." "Fuhuşla Mücadele," *Cumhuriyet*, 29 Nisan 1930.

190 Dâhiliye Vekâleti'nce hazırlanmakta olan fuhuşla mücadele talimatnamesine yeni bir tamim ilâve edilmiştir. Bu tamim şudur:"Talimatnamede işaret olunan bütün noktalar takip ve tatbik edilirken her şeyden evvel gözetilmesi, mazbut ve masun bulundurulması lâzım gelen cihet, vatandaşların ve Türkiye'de Türk kanunlarının himayesinde bulunan ecnebilerin hürriyet ve haysiyetidir. Binaenaleyh irtikâp edilmiş bir cürüm olmadıkça hiçbir kimsenin hürriyet ve haysiyetine, haysiyet ve namusuna meskeninin masuniyetine tecavüz ve iz'ac mana ve mahiyetinde hiç bir harekette bulunulmaması, ketumiyet ve mahremiyete azamî dikkat ve itina lâzımdır. Kanunî şerait haricînde her kim tarafından olursa olsun ev basmak sureti kat'iyede menedilmeli, mütecasirleri derhal kanunun hükmü yerine getirilmek üzere mahkemeye teslim edilmelidir. Fuhşu takip vesilesi nüfuz ve vazifei memuriyetini sui istimal eden memurun derhal eli işten çektirilir ve hakkında kanunî takibatta bulunulur. Vali Beylerin emir ve murakabeleri altında bulunan idare ve inzibat teşekkül ve kuvvetlerine, kanun ve nizamların kendilerine bahşettiği salâhiyetlere tevfikan hareket ve faaliyete girerek fuhşun men'ine müteveccih olan bu direktifler dairesinde icrayi mesaî buyurmalarını ve icraat ve neticelerinden vekâleti haberdar etmelerini rica ederim."'"Fuhuşla mücadele", *Cumhuriyet*, 4 Mart 1930.

191 "Fuhuşla ve Fuhuş Yüzünden Bulaşan Zührevî Hastalıklarla Mücadele Nizamnamesi 12.11.1933 no: 15264", *Yürürlükteki Tüzüklerimiz*, cilt 1, Derleyenler: Hakkı Haydar Berksun, Nafi Demirkaya, Ekrem Ergüven, Ekrem Amaç, İstanbul: Dr. Nuri Akca Basımevi, 1949, s. 562-583.

192 Suat Derviş, *Fosforlu Cevriye*, İstanbul: May Yayınları, 1968, s. 117.

193 Mustafa Galib, *Fahişeler Hayatı ve Redaet-i Ahlâkiyye*, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1338, s. 3-8.

sarf ederken diğer taraftan zaruret-i hayatın kurbanları nazar-ı dikkati câlib bir surette tekessür ve tezâyüd ediyor. (...) Bilhassa İstanbul ahalî-i müslimesi bir gayya-i musîbete doğru yuvarlanıp gidiyor. Bittabi bunun esbâb-ı muhtelifesi vardır. Zaruret ve ihtiyaç akla vârid olan delâil-i kaviyeden olmakla beraber memleket muhitinin ahlâken tefessüh-i tamma uğraması en esaslı müessirlerden biridir. Emrâz-ı ahlâkiyenin memleketin bünye-i içtimaîyesi üzerine ika' ettiği muhrib tesirleri düşünürken evvela vârid-i hâtır olacak keyfiyet fuhuş mesele-i müzminesidir.

(...)

Memleketimizin ana ve kızları son derece hüzn-âver bir istihâle-i ruhiye karşısında bulunmaktadır. Harb-i Umumî'nin intac ettiği ahlâk-şiken tesirât ruh-i beşer üzerindeki hassasiyyet-i asliyeyi mahvederek bünye-i ahlâkiyeyi tüyleri ürpertecek bir surette ezmektedir.

Gençleri fuhşa sevk eden esbâb ve avâmil nazar-ı teemmüle alındığı zaman evvela vârid-i hâtır olacak müessirât, tiyatrolar ve sinemaların muhitimiz zihniyetinin hazmedemeyeceği derecede açık film ve mevzuları ve bunların zaten müstenid-i iştigal bâkir dimağlar üzerinde ika' edegeldikleri bâhı (şehveti) ve hissiyyatı tutuşturucu tesirât ve bir de asrî mefkure namıyla telkib olan ve kadına fıtreten haiz bulunduğu hürriyet-i tammeyi ita manasına alınarak her içtima'a serbestçe duhûllerine mesağ verilmesi vârid-i hâtır olmaktadır.

(...)

Memleketimizin müstakbel valideleri olacak mektep kızları hariçte ve mektep dâhilinde nezaret-i daime altında bulundurulmalıdır. Mektebe gelmek için hanesiden çıkan bir kız gerek vapurda, tramvayda ve sokakta birtakım gençlerin savletinden kendilerini kurtaramadıkları gibi, kızlarımızı sefalet âlemine sevk edici birtakım mutavassıt kadınların mevcudiyetine karşı zabıta tarafından yapılan tedâbir-i mania-i mukteziye teşdid edilmelidir.

Sokaklarda bilhassa geceleri mürûr u ubûru (gelip geçişi) işgal edebilecek bir tarzda gelip geçene musallat olan birtakım fahişeler de ahlâk-ı mahallîye ve sıhhat-ı umumiyye namına muzır mikroplardır.

Fahişenin Başı[194]

Okuduğum zaman ağlamaklı oldum. Yevmi gazetelerden biri yazıyordu. İstanbul'da elinde vesika ile sanat yapan fahişeler içinde elli yaşında kartnemler olduğu gibi henüz on üç yaşında kuzular da varmış. E bu işe siz ne buyurursunuz?

Elli üç yaşında artık iki, üç gelinlik kız anası olacak yaşta bir kadın tam belini dayayıp dinleneceği ahir vaktinde boğazını doyurmak, açlıktan ölmemek için vücudunu kiraya veriyor. Sonra ötede daha kemikleri sertleşmemiş bir körpecik kuzu, belki de sokakta kalıp dilenmekten bıkarak, o iç bademi gibi nazlı canını hoyrat kolların keyfine bırakıyor. Gel de sefalet denen, yolsuzluk denen, ihtiyaç denen o başlar belasına küfretme!

Eski kafada bir adama bu ihtiyacı kabul ettirmek ne kadar güçtür. O fuhuş dendi mi mutlaka kadının veya erkeğin nefs-i amadeye söz geçiremeyip nikâhsız, mikahsız muamelede bulunduğunu hatırına getirir. Kendisi kadın alır. Bir zaman zevkini çıkarır, sonra kirli bir mandal gibi yakadan atar. Zavallı kadın genç yaşında ne yapacak? Eski kocasının bir müddetçik nafaka diye verdiği üç, beş kuruşla ekmek mi yiyecek katık mı? Kadınları bu hâle sevk eden erkeklerdir. Çünkü bir defa kadınlarımızı şimdiye kadar hayata karıştırmamışız, evde kafesler arkasına kapatmışız. Kadınlarımız ne alışveriş etmesini, ne insanlarla konuşmasını, hatta ne de yürümesini bilirler. İstanbul hanımları için söylemiyorum, bütün memleket kadınlığı için söylüyorum. Bugün bir Frenk kadını bir erkek kadar hayata alışkındır. Çünkü umumî hayatın içinde yetişmiştir. Kocasız da kalsa hayatını kurtaracak

194 "Fahişenin Başı", *Karagöz*, 16. Sene, sayı 1661, 16 Şubat 1340 / Cumartesi / 10 Recep 1342.

çareler, işler bulur. Fakat gelgelelim bizim kadınlarımız kapalı kalmıştır, görgüsüzdürler. Maazallah önlerine hazır yemek gelmedi mi aç kalırlar. Tahammül ve sabır bir dereceye kadardır. Ondan sonra şeref, namus her şey her şey zayıflar. Bizim mutaassıplarımız pirinci iyi ayıklamadı, kapıdan çöpçüye göründü diye eline boş kâğıdını verip kadını kapı dışarı etmesini bilirler. Hatta bunu yaptıktan sonra: "Ayağının ipini çözdüm!" diye övünür ve ertesi günü bir başkasını alırlar. Fakat iş öyle değildir. Kadının da zevki, kadının da emeli arzusu, kalbi ve duygusu vardır. Kadın hırs bastıracak, keyif getirecek, saçı süpürge edip ağamın hoşuna gidecek mal ve mahluk değildir. O da bizim gibi bir insandır. Bir erkek aç kalınca veyahud ahlâkı bozulunca hırsızlık ediyor, dolandırıcılık ediyor, rüşvet alıyor. Yani âlemin ayıpladığı, kanunun cezalandırdığı birçok şeyleri yapıyor.

Kadın da aynı hâle gelince, bunlar yapıyor da kendi vücudunu, güzelliğini ortaya döküyor... Buna karşı köpürmeye, kızıp hiddetlenmeye kimin hakkı vardır. Lâzımsa sefalete düşen kadınları fuhşa düşürmemeye çalışalım! Buna vaaz, nasihat, kanun, kitap, falaka on para etmez. İşte böyle elli yaşında bir kadın nine, on üç yaşında bir süt kuzusu bile o çirkefe, o çamura düşer! Kabahat onlarda mı?

Kürtaj ya da Iskat-ı Cenin

Kadınların çoğu çocuk düşürmeyi basit, tehlikesiz bir işlem zannediyorlardı. Fakat aldanıyorlardı. Çocuk düşürmek daima tehlike arz ediyordu. Çoğu defa kadının hayatına mal oluyordu. "***Çocuk düşürme baca temizlemeye*** benzemez"di. Artık çocuk düşürmek moda halini almıştı. "Tabii güzel bir eğlence" addediliyordu. Buna alışkın birçok "zavallılar" vardı. Bunlar hiç sıkılmadan çocuk düşürmek için ne gibi tarzlar bulunduğunu, ne suretle hareket edilmesi lazım geldiğini birbirine öğretiyorlardı. Bir şeyden haberi olmayan birçok masum bu yolda iğfal ediliyordu.

Kadını çocuk düşürmeye sevk eden nedenlerden biri de çocuk büyütmekteki "külfet"ti. Gebelik gereği kadın dinlenmek, yorulmamak, birçok konuda perhizkar kalmak, gebelik hıfzıssıhhasının gerektirdiği birçok fedakârlığa katlanmak zorundaydı. Oysa "salon kadını" ve monden yaşamın sefahat sahnelerine kendini kaptıran kadın bu hallere katlanamıyordu. Çay daveti, balo, dans, tenis gibi eğlenceler onun için hayatî bir ihtiyaçtı. Bunlardan mahrum kalamazdı. Alkollü içkiler, kokain türü keyif veren nesneler, spor adıyla yapılan eğlenceler, gezintiler, bunlar olmaksızın edemiyordu.

Gebe kalınca karnının büyümesi, memelerinin şişmesi kadının zarafetini bozuyordu. Karındaki çatlaklar, hele doğumdan sonra karın ve memelerin sarkması onun büsbütün letafetini kaçırıyordu. Bu duruma düşünce etrafında uçuşan "kelebekler", erkek hayranları dağılıp gidiyor, aşıklarını, sevgililerini, dostlarını kaybediyordu.

Doğan çocukla uğraşmak, ona belirli zamanlarda meme vermek, çocuğun nazını çekmek, onu beslemek, büyütmek, onun için birer işkenceydi. Bu nedenle bu zihniyetteki kadınlar hiçbir hicap duymadan kendilerinin "kuluçka makinesi" olmadıklarını, hayatlarını çocuk doğurup büyütmeye hasredemeyeceklerini söylemekten çekinmiyorlardı.

Cumhuriyet'in ilk yılında yayımlanan İsmail Ken'an'ın İçtimaî Hastalıklardan Tahaffuz ve Vikaye Çareleri[195]adlı eserinde toplumsal hastalıklar arasında "ıskat-ı cenin", yani çocuk düşürmek de yer alıyordu. Yazara göre, büyük kentlerde çocuk düşürme olayı doğumlarla eşit, belki de daha fazlaydı. Sekiz on sene önce yüzde doksan "hatayı saklamak felaketinde bir genç kızın vaziyeti kurtarmak" zorunluluğu karşısında çocuk düşürme söz konusu iken artık hayat pahalılığı, maişet darlığı çocuk düşürmelerde temel faktör olarak ortaya çıkıyordu. Cihan Harbi öncesi 7 Osmanlı lirası bir aileyi geçindirmeye yetiyordu. Oysa savaş sonrası hayat pahalılığı nedeniyle bu meblağ en az 160 liraydı ve bu para pek az kimsede vardı. Bu koşullar altında kimse çocuk yapmaya cesaret edemiyordu. Ana baba ortak bu "cürüm"e iştirak ediyorlardı. Çocuk düşürmeyi meslek edinmiş birçok ebe, hatta doktor da bu yolla servet edinmişti. Ve İsmail Ken'an'a göre, her gün yüzlerce şahsı öldüren bu kişiler kanunun pençesinden kurtuluyorlardı.

Vatana bu büyük felaketi getiren bu gibi eşhasın izinin sürülmesi, meydana çıkarılması ve ağır cezalara çarptırılması şarttı. Kim olursa olsun bu cinayetleri yapanlar cezalandırılmalıydı. Bu amaçla yasalara daha ağır cezalar konmalıydı. Gereğinde sıhhiye müfettişleri şüphelendikleri yerleri teftiş etmeli ve "ıskat-ı cenin" icra edilen batakhaneler hükümet tarafından yakından izlenmeli, gizli cinayetler şiddetle cezalandırılmalıydı. . Hatta bu amaçla daha iyi sonuç alabilmek için polis teşkilâtına "zeki ve memleketimizin yeni nurlu ilimleriyle yetişmiş kadınlar"ı almalıydı.

İsmail Ken'an ve "Iskat-ı Cenin"

İsmail Ken'an "ıskat-ı cenin"e karşı mücadelede kamu kurumlarına önemli görevler düştüğü kanısındaydı. Belediyeler bazı hayır cemiyetlerinin yardımıyla, görünür olmayan kimi yerlerde gizli sıhhî doğum yerleri yapmalıydı. Buralara başvuran hamile kadınlara hiçbir sual sormamalı ve kimlikleri anonim tutulmalıydı. Bir uzman doktor, bir asistan ve birkaç hastabakıcıdan oluşacak bu sıhhî doğum yerleri ancak hali vakti yerinde olanlardan ücret almalıydı. Beşinci aylarında hamileler buralara kabul edilmeli ve dokuz ay dolması beklenmemeliydi. Ayrıca bu sıhhî gizli doğum yerlerine bağlı kreşler ihdas edilmeli ve özellikle fukara kadınların çocukları oralarda büyütülmeliydi.

Kadınların ve genç kızların çocuk düşürmek zorunda kalmalarının temel nedenlerinden biri hamileliklerinin duyulması ve mahallede rezalet çıkarılması korkusuydu. Böylece gizli kalan doğumlar bu tür cinayetlerin önlenmesinde önemli bir etmen olacaktı. Bu arada ebelerin formasyonu sırasında bu konuda uyarılarda bulunulmalı ve kendileri sıkı bir denetim altında bulundurulmalıydı. Hamile kadınlara çocuk düşürenleri tavsiye edenler "şerik-i cürm", yani suç ortağı addedilmeli, bu konuda bilgisi olanlar hükümete ihbarda bulunma mecburiyetinde tutulmalıydı. Bir yandan yukarıda belirtilen türde seçenekler sunularak çocuk düşürme girişimlerinin önüne geçilirken öte yandan zecri yasal önlemler uygulamaya sokulmalıydı. Öte yandan çocuk sevgisini arttırmaya yönelik eğitici faaliyetlerde bulunulmalıydı.

Çocukların haklarının uluslararası ortamda korunması amacıyla bir örgütün gerekli olduğu düşüncesi il kez Jules de Jeune tarafından 1894 yılında ortaya atılmıştı. Bu amaçla çocukların, gençlerin ve annelerin korunması konusunda ilk resmî girişim 1912 yılında İsviçre'de ve benzer bir çaba Belçika'da görülmüştü. Bu çabalara Cihan Harbi nedeniyle ara verilmiş, konu Milletler Cemiyeti'nin kuruluşuyla tekrar gündeme gelmişti. "Din, milliyet, ırk, farkı gözetmeden beşerin felaketzede çocuklarına şefkat kanatlarını açmak" amacıyla Beynelmilel

195 İsmail Ken'an, İçtimaî Hastalıklardan Tahaffuz ve Vikaye Çareleri, İstanbul: Şirket-i Mürettebiyye Matbaası, 1342-1924, s. 53.

Çocuklara Yardım Cemiyeti'ni kurmuştu. Cemiyet 1920 ile 1923 yılları arası 80.000 altın İsviçre Frangı toplamış ve bir milyona yakın çocuğa yardım eli uzatmıştı.

Bu arada 26 Eylül 1924 tarihli "Hukuk-ı Etfal Beyannamesi", bugünkü adıyla Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi çıkarılmıştı. Bu beyannamenin maddeleri o günkü dille şöyleydi [Yanlarına İngilizcesini veriyoruz]:

1 - Çocuk maddeten manen tabii neşv ü nevasını ve inkişafını bulabilecek surette yetiştirilmelidir.[The child must be given the means requisite for its normal development, both materially and spiritually]

2 - Çocuk aç ise karnını doyurmalı, hasta ise tedavi edilmeli, geri kalmış ise cesaret verilmeli, yoldan çıkmış ise doğru yola getirilmeli, öksüz ve bakımsız bulunursa, barındırıp himaye edilmelidir. [The child that is hungry must be fed; the child that is sick must be nursed; the child that is backward must be helped; the delinquent child must be reclaimed; and the orphan and the waif must be sheltered and succored.]

3 - Felaket günlerinde herkesten evvel çocuklar mazhar-ı himaye edilmelidir.[The child must be the first to receive relief in times of distress]

4 - Çocuk hayatını kazanabilecek bir hale getirilmeli ve zayıf sırtından kazanmak yolundaki, teşebbüsât ve muamelâta karşı vikaye olunmalıdır.[The child must be put in a position to earn a livelihood, and must be protected against every form of exploitation]

5 - Çocuk en iyi kabiliyetleri kardeşlerinin hayrına maruf olmak lâzım geleceği hisleriyle büyütülmelidir. [The child must be brought up in the consciousness that its talents must be devoted to the service of fellow men]

İsmail Ken'an bu beş maddeyi saydıktan sonra "iskat-ı cenin" konusunda şu sonuca varıyordu: Çocuk daha anasının rahminde iken himaye edilmeliydi. Onu öldürmek bir cinayeti. Bu cinayeti yapanlar acımadan ezilmeliydi. Böylece "iskat-ı cenin" girişiminde bulunanların girişimleri akim kalırdı.

Resimli Ay'ın Anketi

Cumhuriyet'in ilk yıllarında çocuk ölümleri basında geniş yer tutar olmuştu. Tabipler arasında da temel sorunlardan biri çocuk ölümleriydi. Nitekim 1925'te toplanan Birinci Türk Tıp Kongresi'nde en yoğun tartışılan konu çocuk ölümleriydi. *Resimli Ay* 1927 yılında çocuk doğumu, çocuk ölümü ve çocuk ıskatı üzerine derinlemesine görüşmeli bir anket yapmak gereği duymuştu.

"Çocuk doğumu, çocuk ölümü ve çocuk ıskatı hakkında doktorlarımız ne diyorlar ?"[196] başlıklı bu anket *Resimli Ay*'da yayımlanacaktı. İki erkek, iki kadın dört kişiye sualler yöneltilmişti. Bunlardan üçü doktor, sonuncusu bir ebe kadındı. Doktorlardan biri Türkiye'nin ilk kadın doktoru Safiye Ali'ydi. İlk soru çocuk ölüm oranı üzerineydi. İkincisi ülkede bilimsel (fennî) çocuk bakımını bilen ve uygulayan ailelerin oranıydı. Kadınlar arasında çocuk düşürme eğilimi oranı üçüncü soruydu. Dördüncüsü çocuk doğurmaktan kaçınan kadınların kullandıkları bilim dışı (gayr-ı fennî) araçlardı. Bir başka soru kadınlar arasında çocuk doğurmaya karşı eğilimin oranıydı. Doğumu doğanın bir kuralı gören ve müdahaleden yana olmayan ailelerin çoğunlukta mı, yoksa azınlıkta mı olduğu yine bu sorular arasında yer alıyordu. Sorular gitgide daha "mahrem" bir nitelik alıyordu. Bu tür sorular hipokrat yemini etmiş doktorları güç duruma sokacak nitelikteydi. Çocuk düşürmek için kezzap ya da tahta parçası gibi bilimsel olmayan (gayr-ı fennî) yollara başvuran kadınlara bilimsel (fennî) yöntemlerin öğretilmesine taraftar olup olmadıkları, bu durumdaki kadınları kendi hallerine bırakıp bilim dışı (gayr-ı fennî) yöntemlere başvurmalarına göz yumup yummayacakları bu tür sorulardan biriydi. Bir başka soru çocuk sayısıyla

196 "Çocuk doğumu, çocuk ölümü ve çocuk ıskatı hakkında doktorlarımız ne diyorlar?" *Resimli Ay*, cilt: 4, sayı 2, Nisan 1927, s. 30-33.

ilgiliydi. Sağlam bir nesil yetiştirme bir nicelik mi, yoksa bir nitelik sorunu muydu? Son soru ise çocuk doğurma konusunda doktorların telkinlerinin çocuk düşürmeleri engelleyip engelleyemeyeceğiydi.

Ankete verilen cevaplarda suç unsuru taşıyabilecek kimi sorulara doktorlar cevap vermekten kaçınacaklardı. Bu konuda kaygı taşımayan, rahat konuşan kişi kadın ebeydi. Çocuk ölüm oranları konusunda doktorlar temkinli davranmayı yeğleyeceklerdi. Ne de olsa bu konuda tutulan istatistik yoktu; ancak kendi deneyimlerinden kısmî sonuçlar çıkarabilirlerdi. Nitekim suallere cevap veren Doktor Kadri Raşit, yüzde 25-26 oranını vermişti. Çocuk ölümlerini araştıran Asaf Paşa'nın oranı yüzde 27-28'i bulmuştu. Konu Tıp Kongresi'nde tartışılmış, orada da benzer sonuçlardan söz edilmişti. Cumhuriyet'in ilk yıllarında yüzde 70-80 gibi oranların ortaya atılışı durumun vahametine dikkat çekmeye yönelikti. Doktor Safiye Ali'nin kendi çalışmalarından vardığı sonuç yüzde 30-35'ti. Doktor İhsan Hilmi ise daha temkinli davranarak ülkede nüfus ve doğumların yeterince kayda geçmediğini söylüyordu. Yabancı ülkelerde doğumların ihbarı zorunluluğu vardı. Bildirmeyen kanunen mesul tutuluyordu. Türkiye'de henüz böyle bir mevzuat, bu tür bir zorunluluk yoktu.

Sorular karşısında en rahat konuşan Ebe [Kabile] Kadriye Hanım'dı. Kadınlar arasında çocuk düşürme eğiliminin çok yüksek olduğunu söyleyen Kadriye Hanım, "Şimdiki kadınlar çocuk istemiyorlar" diyordu. Çocuk istenmemesinin bir nedeni olarak da gebelik evresinde dans edilememesini gösteriyordu. Çocuk düşürme konusunda ise "işittikleri"ni ifade etmekle yetiniyor ve çoğu kez kibrit çöpüyle çocuk düşürüldüğüne dikkat çekiyordu.

Sorulardan en kritik olanlardan biri gebe kalmamak için bilimsel yöntem kullanılması konusunda doktorların görüşleriydi. Bu konuda Safiye Ali'nin verdiği cevap diğer doktorlardan farklıydı. Kadınları "kendi hallerine bırakıp gayr-ı fennî vesaiti kullanmalarına taraftar değilim" diyor, uluslararası alanda "birth control" adıyla bir hareketin başladığını, bu amaçla kurulan derneğin amacının ebeveynin çocukları için "Allah gönderdi büyütür" demeyerek sıhhatli çocuk yetiştirmeyi öğretmek olduğunu söylüyordu. Nitekim derneğin temsilcileri Türkiye'ye de gelmiş Safiye Ali ile görüşmüşlerdi. Kadınlar arasında çocuk düşürme eğilimi konusunda ise Safiye Ali "Maatessüf her sene, hatta her ay bu temayülün arttığını görüyorum" diyecek ve bu eğilimin artışına üç neden gösterecekti. İlki ihtiyaçtı; ekonomik durumdu. İkincisi aile bireylerinin rahatlarına dükün olmasıydı. Üçüncüsü ise çocuk düşürme konusunda kimi insanların kolaylık sağlamasıydı.

Cemal Zeki ve Çocuk Düşürmek

Çocuk düşürmenin vahim boyutlara ulaştığının en somut kanıtı Doktor Cemal Zeki'nin 1926 yılında *Çocuk Düşürmek - İçtimaî-Tıbbî* başlığını taşıyan kapsamlı bir kitap yayımlama gereği duymasıydı.[197] Abdulhak Hamit'in önsöz yazdığı kitap iki bölümden oluşuyordu. İlk bölüm halka yönelikti. İkinci bölüm ise tabiplere hitap ediyordu. Kitap o günkü adıyla ıskat-ı cenin konusunda neredeyse antropolojik bir nitelik taşıyor, Türkiye'de çocuk düşürmenin hemen her yönüne eğiliyordu. Cemal Zeki, nisaiyye doktorlarına başvurmuş, onlardan anılarında yer alan "ıskat-ı cenin" örnekleri toplamıştı. Kitap bunları sıralıyor, ayrıca gazetelerde vahim sonuçlar doğuran çocuk düşürme olaylarından örnekler veriyordu.

---

197 Cemal Zeki, *Çocuk Düşürmek İçtimaî-Tıbbî Esbâbı, tehlike ve akıbetleri ve buna mani olabilecek tedâbir*, İstanbul: Kader Matbaası, 1926. "Memleket kadınlığını kemiren; bir facia-i ictimaiyye var: Çocuk düşürmek.Kadınlarımızın mevcudiyetini tehdid eden, bu korkunç facia memleketin nüfuz-ı umumiyyesinde derin boşluklar tevlid etmektedir. Saadetleri matemle örten, ölüm kokan bir facia bitmek tükenmek bilmiyor. Bir ibtila halini almış gidiyor. Yaşamak hakkıyla çırpınan; nice bedbahtları ölüme sürüklüyor. Her gün başka bir yuva yıkılırken; her dakika başka bir ocak söndürüyor. İşte hayat-i ictimaiyyemizi sarsan, kadınlarımızın bedbahtîsini artıran, memleketin nüfusunu kıran çocuk düşürme facialarını tahdid etmek, bunlara mani olmak, hurafe ve ananelerden başka bir ışık görmeyen memleket kadınlığına; çocuk düşürmenin mühlik akıbetlerini, tüyler ürperten facialarını haykırmak, bu hakayıkı öğrenmek, kadınlığı düştüğü bu uçurumdan kurtarmak herkes için bir vicdan borcudur. İşte bu eser; memleket kadınlığına çocuk düşürmenin feci sahnelerini haykıran, kadına kendi benliğini, kutsî vazifelerini telkin eden, kadını çocuk düşürmekten, bilerek kendisini ölüme sürüklemekten men eden, bu yolda ona ışık göstermeğe çalışan, samimi bir eserdir."

Cemal Zeki, son derece karamsar bir söylem benimsemişti. Çocuk düşürmenin ülke kadınlığını kemiren toplumsal bir facia olduğunu, bu facianın aynı zamanda ülke nüfusunu çökerttiğini kaydediyordu. Ülkede bir salgın almış gidiyor, birçok talihsiz kadını ölüme sürüklüyordu. Her gün bir yuva yıkılıyor, her dakika başka bir ocak sönüyordu. Toplumsal yaşamı sarsan, kadınları bedbaht kılan, ülke nüfusunu kıran çocuk düşürme girişimlerinin önünü almak, hurafe ve ananelerden başka bir inancı olmayan ülke kadınlığına çocuk düşürmenin tehlikeli, tüyler ürperten sonuçlarını göstermek, gerçekleri onlara anlatmak, kadınlığı düştüğü uçurumdan kurtarmak herkes için vicdan borcuydu. Kitap "çocuk düşürmenin feci sahnelerini haykıran, kadına kendi benliğinin kutsî vazifelerini telkin eden, kadını çocuk düşürmekten, bilerek kendisini ölüme sürüklemekten men eden", ona yol göstermeyi amaçlayan bir eserdi.

Kitap ne gibi yöntemlerle çocuk düşürüldüğünü, ne tür "meş'um netice"ler doğurduğunu, kadınların nasıl yaşamlarına son verdiklerini, çocuk düşürmemek için ne tür önlemlerin alınması, hamile kalındığında nelerden kaçınılması gerektiğini ve son olarak da zorunluluk dışında çocuk düşürenler hakkında ne tür bir kanunî takibatın yapıldığını ayrıntılarıyla ele alıyordu.

Cemal Zeki'ye göre, hilkat kadınları tabiatı süslemek, canlandırmak, yaşatmak için yaratmıştı. Kadınsız şiirin, aşkın, tabiatın hatta hilkatin anlamı yoktu. Kadın olmasaydı aşk bilinmez, şiir tanınmaz, saadet aranmazdı. Hayatta emek, servet, emeller en nihayet kadını tatmin içindi. İnsanlığın her ferdinin başka başka surette tecelli eden ihtirası nihayet kadını elde etmek içindi. Kadın tabiatın en müşfik yaratığıydı. Doğan bir çocuğa yegâne melce olarak tabiat kadın kucağını göstermişti. Masum yavru kadının memesine sarılır, kadının sinesinde yaşlarını dindirirdi. Orada hayat ve sükûn bulurdu.

Çocuğa hayat ve şefkat bağışlayan, ona ilk terbiye ve yaşayış yolunu gösteren, hilkatin ilk müşfik mürebbiyesi kadındı. Yaşam sürecinde insanlığın teselli kaynağı olan, yeisi, umutsuzluğu sevince dönüştüren, korkunç felaketlerde saadet yaratan yegane esrarlı kuvvet kadındı. Hayatın her adımında beşerin hamisi yalnız kadındı. Çocukluk onun şefkatiyle, gençlik onun cazibesiyle, ihtiyarlık onun sihriyle yaşardı. Acı iniltileri dindiren, yeisi, umutsuzluğu, kederi, felaketleri dağıtan, insan oğlunu tesellisiyle avutan yegâne yaratık kadındı. Kısaca kadınsız tabiat boş, hayat tatsız, zevk bir muammaydı.

Kadının bunca değerli bir varlık oluşunun nedeni ise onun bir "eşime-i hayat", yani hayat için döl yatağı olmasındandı; fıtratın, yaratılışın en ulvi bir görevi olan analığı yüklenmiş bulunmasıydı. Kadın bu görevini ihmal ettiği ve de suiistimal ettiği saniye sükut ederdi. Bu sükutun en acıklı noktası ise çocuk düşürmekti. Bu sükutu hazırlayan, kadını bedbaht, öksüz kılan yegane neden cehalet ve hurafelerdi.

Evet, kadın analığın kutsal niteliğine, ondaki esrarlı duygulara vakıf olsa çocuk düşürür müydü! Kendini ana olmaktan mahrum eder miydi! Çocuk düşürmenin onu fazilet ve şefkat duygularından, kadınlığından soyutladığını bilse, öğrense acaba kendini böyle bir uçuruma atar mıydı! Ama maalesef cehalet ve hurafeler o güne kadar kadının gerçeği öğrenmesine mani olmuştu.

Artık bu gerçek bilinmeliydi; çocuk düşürmek kadınlığın en büyük günahı, affedilemez bir cürümü ve en korkunç bir cinayetiydi. Çocuğunu düşürten kadın hem kendine, hem çocuğuna, hem vatana, hem de beşeriyete ihanet etmiş demekti. Bir kelebeği tutmayı, onu öldürmeyi günah bilen, kesilen bir tavuğun çırpınarak fışkıran kanını görmeye dayanamayarak bayılan kadın nasıl olur da bilerek kendisini, saadetini taçlandıracak bir canlıyı öldürür, bu fiile cüret ederdi! İşlediği cinayetin dehşetiyle nasıl titremezdi! Acaba o saniye kadın bir cani, hem de kendi yavrusunun katili olduğunu bilmiyor muydu! Buna cüret eden kadın yalnız yavrusunun katili değil, aynı zamanda vatanı müdafaa edecek bir unsuru, medeniyet ve insanîyete hadim olabilecek bir ferdi öldürdüğünü, vatana ihanet eden bir hain olduğunu düşünmüyor muydu!

Kadını bu cinayete, bu ihanete sevk eden amiller sırf kadının kendisini bilmemesiydi. Görevini anlamı-

yor, tabiatın kedisine bahş ettiği faziletleri seçemiyordu. Kendisine yol gösterecek, hayatında fıtrî olan görevlerini bihakkın telkin edecek, ona o terbiye hislerini verecek bir çevre bulamayınca kadın aklınca çözüm olarak bildiğiyle büyüleniyor, gözleri bağlı kendini ölümü bırakıyordu. Böylece kadına benzer bir yönü kalmıyordu. Bundan böyle beşeriyet onu reddedecek, tabiat ondan nefret edecek, tufeyli bir mahluka dönüşecekti. O artık riyakâr, kendinden beklenen görevi yerine getirmeyen, ülkesine ihanet eden, kendi hayatını zehirlerken yaşamak hakkıyla çırpınan yavrusunu öldüren bir katildi.

Iskat-ı Cenin'in Nedenleri

Kadınlığın büyüklüğü tabiatın kadınlığa en kutsi bir vazife olan analığı tevdi etmesindendi. Hayatın idamesini sağlamak, beşerî doğurmak, yaşatmak ona şefkat ve insanî vasıfları öğretmek için kadın yaratılmıştı. Kadının çocuk düşürmesi onu bu niteliğinden uzaklaştırıyor, bikes, zavallı, bedbaht kılıyordu. Peki kadın neden çocuk düşürüyordu? Onu kadınlığından uzaklaştıran, şefkatinden ayıran, beşeriyetin "menfûr"u, nefret edilen kişisi olmasına neden olan cinayeti kadın neden işlerdi?

Her şeyden önce şu gerçek bilinmeliydi. Günden güne artan çocuk düşürmelerin gerçek sayısı tüyler ürpertici boyut kazanmıştı. Fransa'da tutulan istatistiklere göre, yılda 600.000 doğuma karşılık 700.000 çocuk düşürüldüğü görülüyordu. Okumuş insanların ülkesi Fransa'da bu kadar yüksek ise Türkiye'de nüfus zayiatı hayli hayli daha yüksek olmalıydı.

Eskiden çocuk düşürenlerin sayısı düşüktü. Zaman zaman evli olmadığı halde herhangi bir nedenle iffetini çiğneyerek gebe kalan kadınlar çocuk düşürürdü. Ama artık durum değişmişti. Çocuk düşürmek artık moda olmuştu. Kanıksanıyordu; neredeyse "eğlence"ye dönüşmüştü. Bir araya geldiklerinde kadınlar hiç sıkılmadan kendi aralarında çocuk düşürmek için ne yapmak gerektiğini tartışıyorlardı.

Kadınların çoğu çocuk düşürmeyi basit, tehlikesiz bir işlem zannediyorlardı. Fakat aldanıyorlardı. Çocuk düşürmek daima tehlike arz ediyordu. Çoğu defa kadının hayatına mal oluyordu. "Çocuk düşürme baca temizlemeye benzemez"di. Artık çocuk düşürmek moda halini almıştı. "Tabii güzel bir eğlence" addediliyordu. Buna alışkın birçok "zavallılar" vardı. Bunlar hiç sıkılmadan çocuk düşürmek için ne gibi tarzlar bulunduğunu ne suretle hareket edilmesi lazım geldiğini birbirine öğretiyorlardı. Bir şeyden haberi olmayan birçok masum bu yolda iğfal ediliyordu.

Çocuk düşürmenin değişik nedenleri olabilirdi. Kadın ya arzusu hilafına, yani istemediği halde çocuğunu düşürebilirdi. Bunda görece kadın suçsuzdu. İhmal, tembellik, lakaydi, sağlık koşullarına önem vermemek, yani cehalet oldukça fazla bir oranda kadının çocuk düşürmesine neden olmaktaydı. Kadın ya da bilerek, isteyerek çocuğunu kasten düşürürdü. Böylece "mücrim" durumuna düşerdi. Kadının arzusu hilafına çocuk düşürmesi, yani çocuğun kendiliğinden düşmesi, bilerek kasten çocuk düşürme vakalarına oranla çok düşüktü. Genellikle çocuk düşüren kadınların yüzde 80'i çocuğunu kasten düşürüyordu. Bilerek çocuk düşüren kadınlar yavrularını ya sefalet ve yoksulluktan veya safahat ve ahlaksızlıktan düşürmekteydiler.

Çocuk düşürmek özellikle uygar ülkelerde süratle ve korkunç bir surette artıyordu. Bu artışı sayıya dökmek güçtü. Zira bu konuda en doğru sayılar adalet bakanlığından ve hastane istatistiklerinden elde ediliyordu. Oysa çocuk düşürenlerin pek azı mahkemeye düşüyor ve çoğu kez eldeki deliller cürümü ispata yeterli olmuyordu. Bu nedenle mahkeme verileri gerçeği yansıtmıyordu. Hastanelere ise çocuk düşüren kadınların pek azı başvuruyordu. Esasen çocuk düşüren kadınlar varlıklı ise evde tedavi görüyorlardı. Fukara ise ya hiç tedavi görmüyor ya da yarım yamalak bir tedaviyle yetiniyordu.

Öte yandan çocuk düşürme keyfiyeti yalnız büyük şehirlerde görülmüyordu. Günden güne köylerde,

hem de son derece ilkel yöntemlerle, çocuk düşürülüyordu. Bu tür "cinayet"ler hem doğum oranlarını düşürüyor hem de çoğu kadının ölümüne neden oluyordu. Birçok kez kadını "vazife-i tenasüliyye"sinden mahrum bırakıyor, diğer bir deyişle kadını kısırlaştırıyordu. Böylece "ıskat-ı cenin" ülke nüfusunun azalmasında en önemli amillerden birine dönüşüyordu. Çocuk düşürme sorunu giderek salgın halini alıyordu.

Peki ne yapmalıydı? Hurafelere inanarak bu işe girişen masum kadınlar uyarılmalı, cehaletten kurtarılmalı, kendilerine gerçek gösterilmeliydi. Aile ocaklarını tehdit eden bu salgın, korkunç bir kabusa dönüşüyordu. Ülke biran önce bu beladan kurtarılmalıydı.

Eğer çocuk kendiliğinden düşerse bu durumda kadının suçu yoktu, mücrim durumuna düşmüyordu. Birçok nedenle çocuk düşebilirdi. Kadının bilerek, veya bilmeyerek ve iradesi dışında çocuğunu düşürmesinin temel nedenlerinden biri gebelik sırasında sağlık kurallarına riayet etmemesiydi. Bu konuda Cemal Zeki *Gebelik, Doğum, Lohusalık Devresinde Görülen Hastalık ve Ölümlerden Korunma Çareleri* adıyla bir kitap da neşretmişti. Kadının ayakta durması, çok dolaşması, uzun yol yürümesi, merdivenden hızlı inmesi, koşması, sıçraması, yüksekten atlaması, ağır yük kaldırması, çamaşır, bulaşık yıkaması, ayaklarını üşütmesi, çıplak ayakla tahta ya da taşlık silmesi, kuyudan su çekmesi, ayaklı makineyle dikiş dikmesi, spor ve eğlenceyi ifrata götürmesi, özellikle dans etmesi, tenis ya da top oynaması, ata ya da bisiklete binmesi, soğuk su dökünmesi, denize girmesi, yüzmesi, bozuk yollarda araba ya da otomobil ile gezinmesi, deniz seyahatlerine çıkması, tren sarsıntısı ve nihayet kadının modaya uyacağım diye sıkı, dar elbise giymesi, mevsimsiz ince dekolte gezinmesi, korse ve saire taşıması, fazla ıkınması, fazla öksürmesi, peklik olması, çürük diş çektirmesi, hiddetle haykırması, her hangi bir nedenle korkması, fazla sevinç göstermesi, veya felaket haberi ile sarsılması, özellikle gebeliğin ilk ve son aylarında "mukârenet-i cinsiye"de, yani cinsel ilişkide bulunması, karnına tekme, beline yumruk yemesi gibi dış şiddete maruz kalması, kadının direncine göre değişse de, çoğu kez çocuğunu düşürmesine neden olabiliyordu. Kısaca gebe kadının maddî ya da manevî fazla sarsıntıya uğramaması gerekiyordu.

Bütün bu sayılanların dışında gebe kadının zatürree, tifo, kızıl, kızamık, grip gibi ateşli hastalıklardan birine yakalanması, ya da kalp, böbrek hastalığı veya kanser, verem gibi müzmin hastalıklarda biriyle malul olması, içkiye müptela bulunması ve nihayet tenasül uzuvlarında özellikle rahminde iltihap, nezle durumları, rahmin ağzının yırtılması veya rahimde ur türemesi çocuğun kendiliğinden düşmesine neden olabiliyordu.

Keza çalışma koşulları da gebeliği etkileyebiliyordu. Reji fabrikalarında çalışan tütün amelelerinin kurşun zehirlenmesi, matbaa mürettipleri, ya da matbaada çalışanların karbon dioksitle ve aşçı kadınlar kömür kokusuyla zehirlenmesi çocuk düşmesine neden olabiliyordu. Nihayet, ana babanı frengi ile malul olması da kadının çocuğunun kendiliğinden düşmesiyle sonuçlanıyordu. Herhangi bir ailede irade dışı çok sayıda çocuk düşüyor ya da doğan bebekler neden olmaksızın ölüyorlarsa daima ilk önce frengiden şüphe etmeliydi.

Safahat ya da Sefalet

Cemal Zeki'ye göre bilerek çocuk düşüren kadınlar bu "cinayet"i ya safahat ve ahlâksızlık ya da sefalet ve yoksulluk nedeniyle işliyorlardı. Safahat ve ahlâksızlık sonucu buna cüret edenlerin bir kısmı bilerek veya bilmeyerek iffetini çiğnetip, sonra pişman olan ya da mahallede dedikodudan, "rezalet"ten ürkerek "zahiren" iffetini temizlemek için "cinayet"le günahını örtmek isteyen kadınlardı. Ama devir değişmişti. Artık görünüşte seviyesi yüksek, okumuş görünen ancak gerçekte sefih bir hayatın "mütefessih", kokuşmuş, çürümüş kokularıyla sersemleyerek sükût eden kadınlar başı çekiyordu. Kısaca, bu duruma yalnız cahil, seviyesiz kadınlar kurban olmuyordu. Yüksek tahsilli, hayatın anlamını bilen birçok kadın da bu yola başvuruyordu. Eğitim, irfan kadını bu gibi bilinçsiz hareketlerden, iğrenç cinayetlerden koruyorsa da toplum yaşamının değişik ortamlarında büyülenen kadın çoğu kez sükût ediyordu. Saadet ve refahını unutarak hayatını, benliğini çekinmeden derin bir uçuruma bırakıyordu.

Kadını çocuk düşürmeye sevk eden nedenlerden biri de çocuk büyütmekteki "külfet"ti. Gebelik gereği kadın dinlenmek, yorulmamak, birçok konuda perhizkar kalmak, gebelik hıfzıssıhhasının gerektirdiği birçok fedakârlığa katlanmak zorundaydı. Oysa "salon kadını" ve monden yaşamın sefahat sahnelerine kendini kaptıran kadın bu hallere katlanamıyordu. Çay daveti, balo, dans, tenis gibi eğlenceler onun için hayatî bir ihtiyaçtı. Bunlardan mahrum kalamazdı. Alkollü içkiler, kokain türü keyif veren nesneler, spor adıyla yapılan eğlenceler, gezintiler, bunlar olmaksızın edemiyordu. Dahası da vardı. Gebe kalınca karnının büyümesi, memelerinin şişmesi kadının zarafetini bozuyordu. Karındaki çatlaklar, hele doğumdan sonra karın ve memelerin sarkması onun büsbütün letafetini kaçırıyordu. Bu duruma düşünce etrafında uçuşan "kelebekler", erkek hayranları dağılıp gidiyor, aşıklarını, sevgililerini, dostlarını kaybediyordu.

Hele doğan çocukla uğraşmak, ona belirli zamanlarda meme vermek, çocuğun nazını çekmek, onu beslemek, büyütmek, onun için birer işkenceydi. Bu nedenle bu zihniyetteki kadınlar hiçbir hicap duymadan kendilerinin "kuluçka makinesi" olmadıklarını, hayatlarını çocuk doğurup büyütmeye hasredemeyeceklerini söylemekten çekinmiyorlardı.

Cemal Zeki'ye göre bu "bedbaht"lar, kadınlığın en büyük fazileti olan analık hissinden, o duygudan bihaberdiler. Çocuk sahibi olmak saadetini tahlil edemeyen, onu şefkatiyle kucaklayarak büyütmekteki fazileti duymayan birer "zavallı"lardı. Çocuk ailenin tesellisiydi. Onun hıçkırıklarında başka bir şiir, gözyaşlarında başka bir letafet, gülüşünde derin bir cazibe vardı. Fakat çocuk düşüren o "zavallı"lar bunu göremezlerdi. Onlar hayatlarının semeredar olabileceği, faal bulunduğu bir zamanda tabiatın kendilerine bahşettiği fırsattan yararlanamaz, ondan sakınırlardı. Fakat tabiat kendi hukukuna hürmetkâr olmayanları nihayet bir zaman müsamaha eder, sonra küser ve intikamını alırdı. Seneler geçtikçe, nihayet bir gün analık görevini ihmal ederek sefahatten başka bir şey düşünmeyen bu gibi kadınların yüzlerinde çizgiler çoğalır, işte o gün kadın etrafında uçuşan "kelebek"lerden, vaktiyle kendisini iltifata boğan riyakâr, dost demetinden hiç birisinin kalmadığını görürdü. Ne kendisine, ne insanlığa karşı görevini yerine getiren bu "hilkat" derunî bir azapla çırpınır, başkalarının bebeklerini gördükçe acı bir ıstırap ile ahh! keşke benim de bir çocuğum olsa diye inlerdi. Fakat artık çok geçti; iş işten geçmişti. Hayatının en üretken olduğu saatleri boş eğlencelerle, riyakâr aşk serüvenleriyle, kadınlık nedir, analık nedir bilmeyerek, bu ulvi fazileti anlamadan, şefkat hissinden yoksun olarak geçirir, sonra da elim bir yeisle çırpınırdı. Artık onu hiçbir şey tatmin edemezdi. Çoğu kez hayatın ona hiçbir anlam ifade etmediğini anlar ve geçmiş yılların sefahat sahnelerinde her gün başka bir sadme ile sarsılan benliği nihayet çöker, bilincini kaybeder, delirir, ya da yeisinden ölüme sarılır, intihar ederdi. Sefih kadınların sığınacakları melce nihayet bir zindan ya da bir mezardı.

Cemal Zeki safahat alemine mensup "monden" kadınların ardından sefalet ve yoksulluktan çocuk düşürenleri ele alıyordu. Bunlardan kimileri gebelikten korunamayan ve gebe kalınca doğacak çocuğa bakamayacakları için bu yola başvururlardı. Birçok kez koca eşini bu yola zorlardı. Hatta çocuğu düşürmezse boşanacağını ya da başka bir kadın alacağını söyleyerek tehdit ederdi. Erkeğin tahakkümü karşısında çoğu kez çaresiz kalan kadın bilerek kendini ölüme terk ederdi. Bu büyük bir haksızlıktı. Erkeğin zevkine kadın varlığını feda etmiş olurdu. Bu durumda kadın isyan etmeliydi ve isyan etmekte haklıydı. Çünkü bu "cinayet" yalnız çocuğun düşmesiyle sonuçlanmıyordu. Çoğu kez kadın da ölüme sürüklenirdi. Yaşarsa da alil, hastalıklı olur; ne kendine, ne de ülkesine yararı dokunurdu.

Nasıl Çocuk Düşürülür

Genellikle kadınlar çocuk düşürmeyi kafaya koyunca sırasıyla şu üç yönteme başvururlardı: Öncelikle çocuk düşürmekle şöhret bulmuş olan ve gerçekte hiç bir tesiri olmayan ya da anneyi zehirleyip mezara götür-

dükten sonra bazen çocuğun da düşmesine neden olan ilaçları içerlerdi. Bunda fayda görmeyince, ayaklarını suya sokarlar, karınları üzerinde tehlikeli hareketlere yeltenirlerdi. Bununla da sonuç alamayınca son çare olarak rahimleriyle oynarlar, rahme tehlikeli müdahalelerde bulunurlardı.

Gebe bir kadının çocuk düşürmek için içtiği ilaçların haddi hesabı yoktu. Ama hiçbiri tıbbî anlamda çözüm değildi. Bu ilaçlardan fazla alınca evvela kadın kendisini zehirlerdi. Ve kadının organlarında husule getirdiği etki sonucu çocuğun düşmesi de olasıydı. İçilen ilaçlar genellikle iki türlüydü: Bir kısmı gerçek dışı şöhret bulan, aslında hiçbir etkisi olmayan ilaçlardı. Alelade müshiller, birçok otlar, bu hususta nafile yere kullanılırdı. Bu ilaçların ne denli zehir olduğunu ifade etmek için Cemal Zeki, bu ilaçlardan birini tanımlarken sonuçlarını da zikrediyordu. Söz konusu olan toz deri üzerine konunca deriyi adetâ yakıyor, delerek kanatıyordu. Gebe kadın çocuk düşürmek için bunu içince mide ve bağırsaklar feci şekilde etkileniyordu. Zehir mideye, bağırsaklara, kana, kalbe yayılıyordu. Bir süre sonra gebe kan kusmaya başlıyor, dehşetli mide sancılarıyla kıvranıyor, paralanıyor, çırpınıyordu. İdrarı kanlanıyor, ardından büsbütün kesiliyor, idrar edemez oluyor, kendini yerden yere vuruyor, derken zehir sinirleri istila ediyordu. El ve ayaklar titriyor, nihayet bir daha uyanmamak üzere derin bir uykuya dalıyor, birkaç saat içinde ölüp gidiyordu.

İkinci yöntemde ise kadın organlarını zorlayarak çocuğunu düşürmeyi denerdi. Ayaklarını suda tutar, şırınga yapar, karnına kuşaklar bağlar, bedeninin değişik yerlerinden kan aldırır, tenasül nahiyesi civarına sülük yapıştırır, uzun yol yürür, ağır kaldırır, belini bastırır, karnını ovuşturur, yapmadığı kalmazdı.

Bu yöntemlerle de çözüm alamayınca işi büyütür, elini rahmine götürür, rahmiyle oynar, çocuk düşürmek için aklın almayacağı yöntemlere başvururdu. Aklınca, rahmi herhangi bir araçla delerse, kanatırsa artık çocuğun durmayacağını, düşeceğini düşünür, parmağını rahminin içine sokar, kirli elleriyle içini karıştırır, helada saç firketesiyle rahmiyle oynar, dantela ve örgü tığlarını, perde veya şemsiye telini, sivri uçlu çivileri, makas ucunu, kaz ya da tavuk tüyünü, kibrit sapını süpürge çöpünü, pazı kökünü, ebegümeci kökünü rahmine sokardı. Ebegümeci işte bu tür bir işlev gördüğü için halk dilinde yaygınlaşmıştı. Ebeler gümeci denilen bu nebatın kökünü çocuk düşürmek için kullanır, söz konusu kökü gebe kadının rahmine gömerlerdi.

Çocuk düşürmekte kararlı kadın bu tür araçlarla rahmini karıştırır, deler, kanatırdı. Bir sokar, sonuç alamayınca bir daha dener. Kan geldi mi kanaat etmez bir an önce çocuk düşsün diye bir daha karıştırırdı. Bununla da yetinmez çamaşır, bulaşık yıkar, taşlık siler, ağır kaldırır, kısaca ne kadar tehlikeli hareket varsa hepsini sırayla denerdi. Kadının rahmiyle oynaması ise son kertede kadının sağlığını tehlikeye koyar, birçok kez ölümüne neden olurdu. Kısacası çocuğunu düşürmeye niyet eden kadın öncelikle kefenini hazırlamalı, onu koltuğunda taşımalıydı.

Çocuk düşürmede kararlı kadın kendi başına çözüm bulamayınca bu uğraşı sanat edinen ebe, ya da "mütetabbib", yani hekimlik taslayan, birtakım şarlatanlara başvurmak zorunda kalırdı. Birçok ölüm tabip kisvesi taşıyan bu insanların müdahalesi sonucu oluyordu.

Suç Olarak "Iskat-ı Cenin"

Aslında çocuk düşürmek bir suçtu. Kanun koyucu çocuk düşürmeyi men etmiş, buna cüret edenleri "mücrim" bilmişti. Dünyanın dört bir yanında bu böyleydi. Ahlâken "merdud" olan bu hal dinen de "merdud"du; reddediliyordu. Neslin üremesini bir çıkar karşılığında baltalayan, anaları mezara sürükleyerek cinayetlere neden olan, insanlığın bu "mütefessih" uzuvları elbette cezasız kalamazdı. Herhangi bir sebeple kadın çocuğunu düşürür, veya çocuk düşürtmekle geçinen canilere çocuğunu düşürtecek olursa; gerek çocuğu düşüren kadın, gerek kadına çocuk düşürmesine akıl hocalığı eden yani çocuk düşürmesini öğreten, gerekse çocuğu düşürten şahıs katl cezası görür, hapse tıkılır, küreğe konurdu. Ceza Kanunu'nun 192. maddesi, "vesait-i mahsuse

istimal ederek, veya başkasının tarafından istimaline muvafakat göstererek çocuk düşüren kadın altı aydan üç seneye kadar hapis olunur" diyordu. Bu işlem sırasında kadın ölürse müdahalede bulunan kişi dört yıldan yedi yıla kadar küreğe konuluyordu. Bir kişi gebe olduğunu bildiği bir kadının rızası olmayarak özel bir araç kullanarak, ya da darp, cerh ve benzer bir fiil ifa ederek çocuk düşürtürse üç yıldan on yıla kadar kürek cezası alırdı. Bu süreçte kadın ölürse çocuk düşürtenin cezası en aşağı on beş yıl kürek oluyordu. Bu "cinayet"leri işleyen kişi doktor, sağlık memuru ya de ebe gibi hükümette görevliyse öngörülen ceza altıda bir oranında arttırılırdı.

193. maddede ise bir hamile kadına, rızası olsun ya da olmasın, çocuk düşürtmek için ilaç içirip, ya da bu doğrultuda tarifte bulunup, çocuğun düşmesine nede olursa altı aydan iki yıla kadar hapis öngörülmüştü. Buna neden olan kişi doktor, cerrah veya eczacı ise, muvakkaten küreğe konuyordu.

Kısaca çocuk düşüren kadın için hayat bir ıstırap, bir azaptı. Kadın ya çocuğunu düşürürken ölür, ölmezse ya kısır kalır veya her gün başka bir hastalıkla baş etmek zorunda kalır, ölmezse bile en sonunda kanunun pençesine düşer ve zindanı boylardı. Çocuk düşüren kadın faziletini benimsemeyen, nefsine itimadı olmayan düşkün bir kişiydi. Onda ne Allah korkusu ne ülke sevgisi vardı. Bu tür insanların toplum içinde yaşaması doğru olmazdı. Son kertede ya toprağa gömülür, ya da zindanlarda çürürlerdi. Kısaca seciyeli bir kadın çocuğunu düşürmezdi.

Hekimlerin Iskat-ı Cenin Anıları

Doktor Asaf Derviş Paşa - Tıp Fakültesi nisaiyye müderrisi

Memleketi kemiren bu facialar o kadar çok ki: Saymakla bitmez, tükenmez. Bir iki tane anlatayım:

1. Bundan iki sene evvel, bir kış mevsimi idi. 25 yaşlarında üç aylık hamile olan .... hanım çocuğunu düşürmek fikriyle rahmine süpürge çöpü sokmuş, çocuğunu düşürmüş.

Çocuk düştükten sonra rahatsızlanmağa başlamış. İki gün sonra rahatsızlığı artıyor, şiddetli karın sancılarıyla çırpınıyor. Bir iki gün bu halde geçirdikten sonra çocuğunu düşürdüğünün beşinci günü Haydarpaşa'ya fakültedeki seririyat-i nisaiyeye getiriliyor.

Hastanın benzi uçuk, çehresini hafif bir sarılık kaplamış, gözleri çökmüş, etrafı kara, dudakları mosmor, çehresindeki çizgiler birbirine karışmış, karnı şişmiş, fevkalade hassas, el dokundurmuyor, nabzı küçük, pek fazla süratli: dakikada 130, 140, ateşi yüksek 39,5 - 40,5 arasında, hıçkırık, bulantı, kusmalar fasılasızdı. Karın zarı iltihaplanmış. Kan ve tenasül yollarından alınan akıntıda streptokok denilen irin mikropları bulundu.

Yapılan tedavi fayda vermedi. Çünkü iş işten geçmiş, pislikler kana geçmiş vücuda yayılmıştı. Çocuk düşürdükten haftasında karın zarının iltihabı ve kanın irinleşmesiyle öldü."

2: 30 yaşında, birkaç çocuk annesi, dört aylık hamile taşralı .... hanım çocuğunu düşürmek üzere hekimin birine gider.

Hekim çocuğu düşürmek üzere rahme bir şeyler sokar, rahmi deler, bağırsakları yakalar. Yakaladığı ince bağırsağı çocuğun göbek kordonu sanarak çektikçe çeker. Bir arşından fazlası dışarı çıkıp bunun arkası geldiğini görünce yaptığı işin farkına varır. Çektiği şeyin bağırsak olduğunu anlar, bu defa dışarı çıkardığı bağırsakları tekrar karna sokmağa uğraşır. Buna da muvaffak olamaz. Bunun üzerine mezkur bağırsak parçasını hazneye tıka basa doldurur ve tekrar dışarı çıkıp sarkmasına mani olmak ve yaptığını gizlemek için mehbili [rahim yolunu] üstelik tülbent ile tıkar. Hastaya çocuğun düştüğünü söyleyerek bırakır gider.

Az zaman sonra fevkalade rahatsızlanan hasta seririyatımıza vaki olan müracaatı üzerine yapılan rezalet anlaşılır. Vakit geçirmeden derhal lazım gelen ameliyat yapılır. Fakat yapılan bunca ihtimama rağmen hastanın hayatını kurtarmak mümkün olamadı. İki üç gün sonra zavallı kadın peritonitten öldü.

Hekime çocuğunu düşürttüren, canını veren iki vaka anlattım. Kadın çocuk düşürmekten sakınmalıdır. Yoksa bu faciaların sonu gelmez!..

Doktor Orhan Tahsin Bey - İstanbul Haseki Nisa Hastanesi Nisaiye ve Veladiye Mütehassısı

1: Bundan ... sene evvel 19 yaşında, genç ve ilk defa hamile kalmış .... Hanım iki buçuk aylık hamile iken çocuğunu düşürmek için bir mütetabbibe [hekimlik taslayan, hekim taslağı] müracaat ediyor. Çocuk alet ile düşürülür, fakat bir kandır boşanıyor. Müdahaleyi yapan şahıs yapacağını bilmiyor, dakikadan dakikaya hastanın fenalaştığını, ahvâl-i umumiyesinin gittikçe vahamet kesp etmekte olduğunu görünce müdahaleden kırk sekiz saat sonra hastayı uydurma bir teşhis ile ve vakit geçirmeden derhal ameliyat yapılması tavsiyesiyle Haseki nisaiye seririyatımıza getiriyor.

Hastanın ahvâl-i umumiyesi pek fena, yarı baygın bir halde bulunuyordu.

Derece-i hararet 30, nabız fevkalade süratli, sayılamamakta, dil paslı, karın şiş, tenasül yollarından pek pis kokulu bir akıntı geliyordu. Bunların hepsi hastanın karın zarının iltihabını gösteriyordu. Hastanın ifadesinde çocuğunun düşürüldüğü anlaşıldığından, çocuk düşürülürken rahmin delinmiş olduğuna şüphe edildi. Fakat aradan iki gün geçmiş ve karın zarı iltihaplanmış bulunduğundan müdahale edilemeyeceği cihetle peritonit tedavisi tatbik edildi. Fakat bir iki saat sonra, hasta öldü.

Feth-i meyyit [otopsi] ameliyatında rahmin iki yerinde oldukça geniş iki delik görüldü. İki gün evvel çocuk düşürülürken delinen rahimden karın zarına mikroplar salarak bunun iltihabını ve netice itibariyle hastanın ölümünü intaç ettiği anlaşıldı.

Gebelik rahmin dışında değildi. Gebelik rahmin içindeydi. Fakat kadının çocuğu düşürülmüş, rahmi delinmiş, parçalanmıştı. İşlediği cinayeti iki gün beklettikten ve bu suretle hastanın hayatını büsbütün tehlikeye koyarak ölüme mahkûm ettikten sonra uydurma bir yaygarayla günahını örtmek isteyen ... mutetabbibinin foyası meydana çıktı. Fakat ne çare! Kadın öldü.

2. 35 yaşında, birkaç çocuk annesi üç aylık hamile ... Hanım çocuğunu düşürmek fikriyle rahmine bahçeden kopardığın sedef dalını sokuyor. Çocuk düşüyor, fakat ertesi gün kadın fevkalade rahatsızlanınca hastanemize getirildi. Muayene edilince; rahmin ağzından bir cism-i ecnebî bulunduğu anlaşıldı. Pensle çıkarılan mezkûr cism-i ecnebînin bir sedef dalı olduğu görüldü. Lâzım gelen tedâbir alınmasına rağmen 48 saat sonra hastanın çocuğu kendiliğinden düştü. Fakat savn [koruma] düşmedi. Usulü veçhile savn çıkarıldı. Hastanın tedricen ahval-i umumiyesi iyileşti. Derece-i hararet düştü. Hastaneyi terk edeceği bir sırada (rahmine sedef dalını soktuktan bir hafta sonra) birden derece-i harareti tekrar yükseldi, hastada tetanos denilen kazıklı humma alameti görülmeye başladı. Hasta ağzını açamaz oldu. Ensesi sertleşti, vücudu gerildi. Derhal lazım gelen hususî tedavi tatbik edildi. Uzun bir tedaviden sonra güzel bir tesadüf olarak ikinci ölümünden de nasılsa kurtuldu.

Daha bu gibi pek çok vakalar var; her birisi başka başka bir faciadır.

Doktor Besim Ömer Paşa - Tıp Fakültesi Fenn-i Velade müderrisi

Çocuk düşürmenin mucip olduğu fecayi hakkında ne yazılsa azdır. Ne söylesek eksiktir. Hayat-ı tababette tesadüf ettiğim tüyler ürperten vakalar bir değil bin değildir. En feci'i hangisi diye düşünemiyorum. Hepsi birbirinden fecidir. Bunlardan biri iki tane anlatayım:

1: 25 sene oluyor. Nişantaşı'nda hasta bir kadına konsültasyon yapmak üzere çağrılmıştım. Nesi var? diye araştırırken, bir kaç gün evvel o tarihte icra-i san'at eden bir Rus kadın hekimi tarafından ailesinin teşvik ve ısrarı üzerine üç aylık hamile ve dört çocuk annesi olan kadının çocuğunun düşürülmüş olduğunu öğrendim.

Tuhafı neresi; çocuğu düşürecek olan Rus kadın çocuğu düşürtmeden evvel aileden gebe kadının çocuğu düşürülürken ölebilmesi ihtimaline mebni bu hususta sonradan mesuliyet kendisine raci olmasın diye senet istemiş, aile buna muvafakat etmiş, senet vermiş.

Çocuk düşürülmüş. Fakat iki gün sonra hasta titreyerek çırpınmağa başlamış, ateşi yükselmiş, karnı şişmiş, bunun üzerine birçok doktorlara ve bilahare bana müracaat vaki olmuştu. Ne yapıldı ise fayda vermedi. Bir iki gün sonra hasta, dört çocuğu öksüz bırakarak öldü. Yalnız hatırımda şu kaldı: Çocuğu düşüren Rus kadına aile tarafından güzelce bir dayak atılmış çocuğunu düşürürken annesini öldüren canavar kadının gördüğü ceza yediği dayaktan ibaretti.

2: Yine 15 sene oluyor. Genç iki çocuk annesi zavallı bir kadın iki buçuk aylık gebe iken çocuğunu düşürmek istemiş. Birçok şeyler kullanmış, nihayet bir şemsiye telini ele geçirerek bunu rahmine sokmuş. Tel rahmi delmiş, o civardaki büyük damarlardan birine saplanmış.

Kadın pek fazla kan kaybetmeğe başlamış. Ben gelinceye kadar hastayı ölmüş buldum. Kadın işlediği cinayeti ancak anlatacak kadar bir zaman yaşayabilmiş ve herkesin gözü önünde faydalı hiçbir tedâbir yapılamadan solup gitmiş.

Feth-i müeyyet [otopsi] yapıldı. Rahmin delinmiş, büyük damarlardan birinin zedelenmiş olduğu görüldü. Kadının çocuğu düşmedi. Karnında mezara gitti. İşte memleket kadının cinnet ve cinayetiyle iki ferdini kaybetti: Biri karnında çocuk, öbürü zavallı annesiydi."

Bir vaka daha anlatayım: Bu da başka, bu ötekilere benzemez. Bu hayatımda tesadüf ettiğim en büyük facialardan biridir:

"Bir gün üç haremağası geldiler:

- "Efendimizin iradesi var" diyerek beni alıp Beşiktaş'ta Yıldız'a tırmanan yol üstünde köhne, viran bir eve götürdüler. Evde genç, güzel, mücevherata gark olmuş bir kadın bekliyordu.

Harem ağalarının en yaşlısı olacak söze başladı:

- "Efendimizin iradesi var. Çocuğu düşüreceksiniz. Emir buyurdular" dedi.

Bu zalimane iradeye ne cevap verecektim. Bilmiyordum. Bu emir; zillullah-ı fi'l arzın [Allah'ın yeryüzündeki gölgesi] iradesi. Her şeye geçer.

Doğru, fakat benim vicdanıma tahakküm edemez. Ben bunu yapamam. Benliğim beni tel'in eder.

Bir saniye titredim. Beşeri yaşatmağa ahtedenlerin cinayetler işleyemeyeceğini haykıracaktım. Dişlerim gıcırdadı. Dudaklarımdan şu sözler döküldü:

- Çocuk düşürülürken bir kadın ölebilir. Efendimiz bu şeameti bilseler şüphe etmem ki irade buyursunlar, bir defa arz buyurulsun" dedim.

Üç siyahi birbirine bakındılar.

- Peki arz ederiz dediler ve ben kurtuldum. Sonraları kadın ne oldu? Bilmiyorum. Yalnız o günden sonra bir daha çocuk düşürmek hususunda bana irade gelmedi.

Şunu söyleyeyim ki Saray'da gebe kalanların çocuklarını düşüren; Saray'ın içinde "ebezade ve çırağı" var. Bu işleri bunlar yapar. Bunların beceremediklerini de Balat'ta "Sarayın çocuk düşürücü başısı" olan yarı hekim bir Yahudi var. Bu cinayetler asıl ona havale olunurdu.

Doktor Rauf Fehmi Bey -Etfal Hastanesi nisaiye veladiye mütehassısı

Bundan ... sene evvel Gedikpaşa'da sakin, 28 yaşında üç çocuklu bir anne olan .... Hanım, üç aylık gebe iken çocuğunu düşürmek fikriyle helaya giriyor. Ele geçirdiği kurşun kalemi rahminin içine saplıyor.

Biraz kan geliyor, bununla kanmıyor, bir daha saplıyor, bu defa belinde şiddetli bir sancı duyuyor. Kanlar akmağa başlayınca ha! oldu diye kalkıyor. Fakat aradan az bir zaman geçmeden kadının gizlice yaptığı oyun meydana çıkıyor.

Üst üstü titreyerek üşüyor. Ateşler içinde yatıyor. Vaki olan müracaat üzerine gittim. Baktım hastanın nabzı dakikada 160, ateşi 40, dili paslı, karnı şiş, hasta etrafını seçecek halde değil, baygın yatıyor.

Yapılacak tedâbirin daha kat'î bir surette ittihazı zımnında hastayı hastaneye naklettim.

Fakat hastalık almış gidiyor, yapılan emekler hep boşa gidiyordu.

Rahmi istila eden streptokok mikroplar kana karışmış, kan irinleşmiş bulunuyor, yapılan tedavi müspet bir netice vermiyor. Hasta ailesinin talebi üzerine hayatı tehlikede olmasına mebni mesuliyet kendilerine raci olmak şartıyla hastaneden kaldırıldı. Bir iki gün sonra tababetin aczi karşısında kadın öldü. Çocuğunu düşüremedi, fakat işlediği cinayete kurban oldu.

Doktor Aziz Fikret Bey Haseki Nisa Hastahanesi Fahri Nisaiye mütehassısı

1. Bundan .... sene evvel 35 yaşında .... Hanım ilk defa gebe kalmış. Beş aylık hamile iken çocuğunu düşürmek üzere böyle iğrenç cinayetler ile geçinen doktorların birine gitmiş. Doktor rahmi birçok aletler ile karıştırarak çocuğu düşürmüş ve merak etmeyiniz bir şey kalmadı; diyerek hastayı bırakıp gitmiş.

Aradan üç saat geçmiş, hasta pek çok rahatsızlanır.

Bunun üzerine bana haber verdiler.

Gittim: hasta pek fena bir halde idi: Rengi uçmuş, nabzı hissedilmiyor. Karnı şiş, her tarafı fevkalade hassas, baygın bir halde yatıyor.

Bu emraz karşısında kadının çocuğu düşürülürken rahminin delinmiş olması mülahazasıyla derhal ameliyata lüzum görerek hastaneye kaldırttım.

Hastanın karnını açınca, tahminen iki libre kadar lizol kokan kanlı bir su ile dolu buldum, bu mahlulü boşalttım. Rahmi muayene ettiğimde gavrı [dibi] hizasında delinmiş olduğunu gördüm.

Deliğin etrafı paralanmış, çetele gibi olmuştu. Süratle istihsal-i rahim ameliyesi yapılarak rahmi çıkardım. Bundan sonra batında kalan su bakayasını temizlerken 15 santimetre tulünde ince bağırsaklara ait bir kısmın koparılmış olduğunu gördüm. Kangrene olmak üzere bulunan bağırsağın bu kısmını kesip attım; kalan iki nihayeti uç uca diktim. Yani tefemmüm-i me'âî me'âî ameliyesi yapıldı. Bunu müteakip bağırsakları umumiyetle bir defa daha gözden geçirmek mecburiyetinde kaldım. Bu defa yine 15, 20 santimetre boyunda ince bağırsakların bir kısmının koparılmış olduğunu gördüm, bu koparılan kısmı da kaldırarak ikinci bir uç uca dikme ameliyesi yaptım. Yine kalan bağırsakların iki nihayetini birbirine diktim. Ve bağırsakları teftişe devam ettim. Yine hayretle takriben 15 santimetre tulünde ve ince bağırsağa ait masarikanın bir kısmının koparılmış olduğunu gördüm: Masarikası koparılan bağırsak parçasını çıkartarak bağırsağının iki ucunu birbirine diktim. Yani üçüncü defa olarak tefemmüm-i me'âî me'âî ameliyatını yapmağa mecbur oldum. Bağırsaklarda zedelenmiş başka bir şey bulmayınca ameliyata nihayet verdim.

Bir hüsn-i tesadüf olarak hasta bu dört ameliyata ve bu ameliyatlardan birkaç saat evvel vuku bulan çocuk düşürme ameliyesinin sadmesine tahammül etti ve bir ay sonra olmadan bohçasını koltuğunun altına alarak hastaneyi terk etti. Fakat maalesef çocuğunu düşürdükten sonra ancak bir sene yaşayabilen bu kadın nihayet taşrada bizce esbabı meçhul kalan bir hastalıktan vefat etti" Bu facialar anlatmakla bitmez.

2) Evli olmayan genç bir kız âdeti gecikmiş, neden âdet görmüyor, gebe olup olmadığını anlamak üzere bana müracaat etti. Muayene ettim, gebeliğe ait henüz hiçbir alamet görünmüyordu. Kendisine gebe olmadığını ve her ihtimale karşı on gün sonra bir defa daha gelmesini söyledim.

Fakat nedense içi rahat etmemiş, bana inanmamış olacak ki ertesi gün bir başka doktora gider. Mezkûr doktor ise kadına üç aylık hamile olduğunu ve vakit geçirmeden rahmini kazıyarak çocuğun düşürülmesini paraya mukabil teklif eder. Kadın tereddüt etmeden muvafakat etmiş, çocuk düşürülmüş. Yalnız çocuk düşürülürken rahim delinmiş. Fakat kabahatini örtmek isteyen ve görünüşte büyük bir iş yapmış gibi davranan hekim efendi oralarda olmamış. Artık bir şeyi yoktur diyerek hastayı evine yollamış.

Hasta eve geldikten sonra rahatsızlanmaya başlamış, rahatsızlığı artıkça artmış, aradan iki gün geçer. Yataktan kımıldayamaz bir hale gelir, dehşetli sancılar ile kıvranmaya başlayınca bana haber gönderdiler.

Gittim; hastayı gördüm. Bitkin bir halde, ateşler içinde çırpınıyor. Nabzı hissedilmiyor, derece-i hararet 40, karnı şiş, gözleri çukurda, yüzü çekik, dudakları mor, dili paslı korkunç bir halde idi.

Hasta bir şey söyleyecek halde değil. Etrafındakilerin itirafâtından hastanın iki gün evvel bir doktora gidip çocuğunu düşürttüğünü anladım.

Yapılan muayenede çocuk düşürülürken rahmin delinmiş, fakat vaktiyle yapılması icap eden ameliyat yapılmamış olduğunu ve aradan üç gün geçmiş bulunduğundan karın zarı da (peritonit başlamış) iltihaplanmış olduğu cihetle umumî ve mevzî tedaviler ile iktifa etmek mecburiyetinde kaldım.

Hasta üç ay hastane köşelerinde inledikten sonra nasılsa ölümden kurtulup bugün biraz kımıldayacak bir hale geldi. Fakat tamamıyla iyileşemedi, daha senelerce tedavi olmak mecburiyetindedir. Çocuk düşürürken zor bela ölümden kurtuldu, fakat artık tam bir insan değil, yarım insan vaziyetindedir. Çocuk düşürmenin akıbeti budur. Ya ölüm ya inletidir.

Doktor Kenan Tevfik Beyefendi - Tıp Fakültesi Seririyat-ı Veladiye Muallimi

Bu hususa ait müşahedeler pek çoktur. Bir iki ay evvel hastanemize müracaat eden iki vakayi'i zikredelim:

1. Bundan 4 ay evvel, Beşiktaşlı, 22 yaşında .... Hanım dört buçuk aylık hamile olduğu halde çocuğunu düşürmek istemiş ve birçok şeylere başvurmuş bir netice alamayınca doktora gitmiş. Doktor rahmin içini karıştırdıktan sonra çocuğu düşürememiş. Yalnız kadının hastaneye kaldırılmasını söylemiş, gitmiş. Kadırga'ya hastaneye getirilen kadından mütemadiyen kan boşalıyor. Kadın baygın bir halde bulunuyordu.

Derhal lüzumuna mebni gebenin karnını açtık. Kanayan yer araştırılırken rahmin parçalanmış, delik deşik olduğunu gördüm. Rahmi o kadar karıştırılmış ki rahmin içindeki çocuk da parçalanarak bağırsakların arasına karışmış: Çocuk, rahim, bağırsak hep birbirine girmiş, çocuğun parçaları bağırsaklar arasından ayıklanırken çocuğun gövdesi, sol kolu, sol bacağı parça parça bağırsakların bir tarafında, başı, belkemiği, diğer bir kolunu da yine bağırsakları başka bir tarafında parçalanmış bir halde bulduk. Çocuğun parçalarını bağırsakların arasından birer birer ayıkladık. Parçalanmış olan rahmini de çıkardık.

Fakat yapılan ihtimama rağmen zavallı kadın, çocuk düşürüldüğünden dördüncü günü öldü.

2) 3 ay evvel, Bakırköylü, 21 yaşında ... Hanım 2,5 aylık hamile iken çocuğunu düşürmek istemiş, birçok şeyler yapmış, fayda vermemiş, nihayet ebeye karıştırtmış, çocuk düşmemiş, fakat kadın fazlaca kan kaybetmeye başlayınca korkarak , Kadırga'ya veladethaneye gelir.

Alınan tedabir ve tatbik edilen tedavi sayesinde kan durdu. Gebelik de kadının talihine devam etti.

Fakat hasta bundan memnun olmadı.

"Siz çocuğumu düşürmediniz. Ben ne yapar yapar onu yine düşürtürüm" diyerek hastaneden çıktı gitti. Arası çok geçmemişti. Yine aynı kadının geldiğini hayretle gördüm.

Hastaneden çıktıktan sonra rahat durmamış, tekrar ebeye karıştırtmış. Bu defa pek fazla kan boşalmağa başlamış, kanın miktarı gittikçe artmış.

Hayatının tehlikede bulunduğunu anlayınca hastaneye zor yetişmiş. Ebe rahmi karıştıralı epey olmuş, aradan on iki saat geçmiş bulunuyordu.

Kan pek fazla boşalmakta olduğundan kaybedilecek zaman yoktu. Lüzumuna mebni derhal rahmi boşalttık, çocuğu çıkarttık. Fakat kan durmuyordu. Yapılan tetkikatla rahmin delinmiş parçalanmış olduğunu gördük. Mehbil [rahim yolu] tarikiyle rahmi çıkardık.

Yapılan fevkalade tedabir ve güzel bir eser-i tesadüf olarak hasta nasılsa muhakkak bir ölümden kurtuldu.

Fakat bu defa rahmi çıkarılmış olduğu cihetle artık çocuk yapamaz, ana olamaz, artık ebediyyen kısır kalmağa mahkûmdur. Ölümden kurtuluşu bir fevkaladelikti. Fakat talihi kısırlaşmak oldu.

Görülüyor ki çocuk düşürmek daima tehlikeli, kadını çok defa öldürür, öldürmese de alil hastalıklı bırakır. Bu unutulmamalı.

Bu gibi daha ne korkunç facialar var:

Gün yok ki gazete sütunlarında tüyler ürperten bir facia bulunmasın.

Daha birkaç gün evvel yevmi gazetelerde henüz kulaklarımızı tırmalayan bir iki faciayı hatırlatmak isterim.

28 Kanun-ı sani 1926 tarih ve 2621 sayılı Akşam gazetesi sütunlarındaki çocuk düşürme faciasının hülasası:

Esrarengiz bir ölüm!

Namıkpaşazade Fuad Bey'in kızı ve ..... Bey isminde zengin bir zatın zevcesi, 21 yaşındaki Naciye Hanım bundan üç gün evvel Kadıköyü'nde zevcinin evinde esrarengiz bir surette vefat etmiştir. Naciye Hanım'ın bir buçuk yaşında bir de yavrusu vardır.

Naciye Hanım'ın validesi Leman Hanım'ın zabıtaya vaki olan ihbaratına nazaran:

Naciye Hanım'la zevci beyninde imtizaçsızlık bulunduğu ve Bey'in Naciye Hanım'a tahammülün fevkinde azap, işkence etmekte olduğu, karnında taşıdığı beş aylık çocuğunun düşürülmesi için ısrar etmekte olduğu anlaşılmış.

Leman Hanım kızı Naciye Hanım'ın zehirlenerek öldürüldüğünü iddia etmektedir.

Kadıköy zabıtası işe vaziyet etti.

Zabıta tabii genç kadının cesedi üzerinde yaptığı muayene-i evlada tesemmüm [zehirlenme] alameti görerek cenazenin derhal defnine mani oldu.

Zabıta genç kadının ne suretle zehirlendiğini tespit etmek için tahkikata başlamış ve neticede Naciye Hanım'a hamile olduğu çocuğu düşürtmek üzere zevci V.... Bey vasıtasıyla Hayik Sıvacıyan isminde Ermeni bir doktor tarafından bir miktar zehir verdiği anlaşıldı. Bunun üzerine Naciye Hanım'ın cesedi morga gönderildi. Ve cürümünü inkâr eden doktor da kefalete rabt edildi. Morgun verdiği rapor hadiseyi tenvir edecektir."

31 Kanun-ı sani 1926 tarih ve 2624 numerolu Akşam gazetesi yazıyor.

"Esrarengiz ölüm!

"Polis ve adliyenin tahkikat mütemmimesi neticesinde Naciye Hanımın bir cinayete kurban olduğu tahakkuk ediyor. Morg ceset üzerinde yaptığı muayene ve feth-i müeyyet ameliyesinde bu zavallı genç kadının bir alet sokulmak suretiyle rahminin parçalandığını meydana çıkarmıştır.

Bunun üzerine zabıta cinayeti işleyen Hayik Sıvacıyan ismindeki hekimi dün gece hanesinde tevkif ve Kadıköy merkezine getirerek isticvap eylemiş.

Çocuğunu düşürürken annesini öldüren Sıvacıyan korkudan büyük bir şaşkınlık göstermiş ve bu buhran esnasında kadının rahmini parçaladığını itiraf etmiş. Yapılan tahkikata nazaran beş aylık çocuğu düşürmek üze-

re Naciye Hanım'ın zevcine bir miktar zehir verilmiş, fakat bu zehir çocuğu düşüremeyince Naciye Hanım'ın zevci; Sıvacıyan'a çocuğun rahminden alınmasını teklif etmiş, Sıvacıyan da buna muvafakat ederek beş aylık çocuğu rahimden almağa razı olmuş, çocuğu düşürürken rahmi parçalamış: 21 yaşındaki genç bir kadını ve karnındaki beş aylık çocuğu öldürmüş.

Kadın mezara gömüldü, cinayetin faili Sıvacıyan bu sabah müddeiumumiliğe tevdi edildi."

Bunda çıkan netice şudur:

Beş aylık hamile olan Naciye Hanım'ın herhangi bir sebepten çocuğu düşürülmek istenmiş, muvafakat etmiş. Zehir içmiş, çocuk düşmemiş. Cinayetler ile geçinmeği sanat edinen düşkün bir doktora müracaat edilmiş, bu da para deyip ellerini sıvamış, çocuğu düşüreyim diye iken kadının rahmini parça parça etmiş. Henüz yirmi bir yaşındaki genç bir kadını öldürmüş, mezara sokmuş. Naciye Hanım'ın hayatı belki baştan başa bir faciadır.

Fakat bunun en acıklı noktası Naciye Hanım'ın çocuğunun düşürülmesi olmuştur.

Mesut olabilmek ihtimali olan bir yuva yıkılmış, gözleri yaşlı bir anne, henüz bir buçuk yaşında bir bebek öksüz kalmış. Kadının kocası, çocuk düşürten katil ile birlikte fail veya şerik-i cürm olarak hapse tıkılmış. Neticede memleket bir anne, onun karnında bir de beş aylık bir çocuk kaybetmiş.

Bundan büyük bir facia nasıl tasavvur edilir.

6 Teşrin-i sânî 1926 v 228 sayılı *Son Saat* sütunlarındaki çocuk düşürme faciasının hülasası:

N ... Hanım'ın vefatı çok şayan-ı dikkattir!

Bu genç kadın hem bir doktora hem de sihrengiz güzelliğine kurban olmuştur.

"Beşiktaş'ta Uzuncaova'da ... sokakta sakin 20 yaşında .... Hanım şayan-ı dikkat bir surette vefat etmiştir. Genç ve güzel, tahsil ve terbiyesine fevkalade itina edilen bu hanımın pederi vefat ediyor. Güzelliği ile etrafını teshir eden ... Hanım evvela bir tramvay memuruyla münasebet peyda ediyor. Tarafeyn birbirini istiyor, nikahları kıyılıyor. Dört ay bir arada bulunuyorlar, N .... Hanım bu defa bir zabite gönül bağlıyor. Sevişmeye başlıyorlar, meseleyi annesine anlatıyor, annesi ses çıkarmıyor. Henüz tramvaycının nikahında bulunan ... Hanım zabitle nişanlanıyor. Dört ay sonra zabit beyi de atlatıyor. Fakat arası çok geçmiyor, on gün sonra Hanımda bir gayritabiilik başlıyor, iştihası kesiliyor. Karnı gittikçe büyüyor. Annesi telaş ediyor. Birçok yerlere baş vuruyor. Aradan dört ay geçiyor nihayet kızının gebe olduğunu öğreniyor. Bu haber karşısında ailenin telaşı artıyor. Bir ebe getiriliyor. Henüz kız ve bakire olduğunu iddia eden .... Hanımın beş aylık hamile olduğu meydana çıkıyor. Ailenin endişesi artıyor. Bu ne olduğu belli olmayan meselenin ortadan atılması düşünülüyor. Bir doktora gidiliyor, doktor muayeneden sonra ... Hanımın gebe olduğunu söylüyor. Annenin telaşı büsbütün artıyor. Ailenin namusunu kurtarmak için çocuğun behemehal düşürülmesi doktora rica ediliyor. Evvela nazlanan doktor sonra pazarlığa girişiyor, söylendiğine göre yüz yirmi liraya razı oluyor. Para bin müşkülatla hazırlanıyor. Çocuğun düşürülmesi için .... Hanımı doktor iki gün evinde alıkoyuyor. Aradan iki gün geçiyor. Annesi kızını almağa geliyor, çocuk düşürülmüş, ailenin güya namusu artık kurtulmuş, hanım kızı da rahat etmiş bulunuyor.

Fakat asıl felaket şimdi başlıyor, otomobile bindirilerek Beşiktaş'taki evine annesiyle birlikte giden çocuğu düşürülen N... Hanım'a otomobilin içinde iken fenalık geliyor ve "Aman ! Anneciğim. Fena oluyorum!.." demesiyle.

Annesi şaşırıyor. Bu esnada kızı acı feryatlar içinde cansız bir halde başını annesinin omzuna bırakıyor.

Bedbaht anne neye uğradığını bilmiyor "Kızım... Kazım...." diye sesleniyor. Fakat kızı artık ölmüş bulunuyor. Beş on dakikalık bir zevkin, acı vahim pek feci hesabını otomobilde ağzından, burnundan, fışkıran

kanlarla ödemişti. Otomobil bu sırada eve varmış, bedbaht anne; al kanlara boyanan biricik güzel ölü kazını kucağını alarak yatağına uzatıyor. Bu kara haber süratle her taraftan duyuluyor. Konu komşu toplanıyor. Çocuğu düşürürken pek genç yaşta pek feci bir surette ölen güzel .... Hanıma herkes acıyor. Onu öldüren ... doktora lanet okuyor.

Derhal polise haber veriliyor. Polis müddeiumumilik meseleye vaziyet ediyor. Kızın cenazesi muayene edilmek üzere Gülhane Hastanesi'ne gönderiliyor. Lazım gelen muayene yapılıyor. Verilen rapor üzerine tekrar eve getiriliyor. Ertesi gün al ve beyaz kurdeleler ile süslenmiş tabutu kanlı göz yaşlar arasında medfen-i [mezar] aidisine bırakılır. Müddeiumumilik; zavallı kızı tedavi etmek için iki gün evinde alıkoyan ve sonra ameliyat yapan doktor hakkında takibatta bulunmaktadır. Kızın nasıl, ne suretle doktorun evinde tedavi edildiği ve nasıl ameliyat yapıldığını, kızın vefatına sebep olan maddenin ne olduğu yapılan, yapılacak tahkikat verilen ve verilecek raporlar ile anlaşılacaktır.

Bu ictimaî faciaya kendiliğimizden bir kelime daha ilave etmek istemiyoruz.

Çocuk düşürmenin fecaatı daha başka nasıl olabilir? Bundan daha elim bir facia tasavvur edilir mi?

N.... Hanım'ın güzelliği, muhitinden gördüğü müsamahakarlık, düşüncesizliği onu bir felakete sürüklemekte olduğu muhakkaktı. Fakat bu felaketin en acı noktası çocuğunu düşürmeğe karar verdiği saniye olmuştur.

İsmet İnönü ve Toksikomani

Altıncı Ulusal Türk Tıp Kongresi'nin Açılışında Yapılan Konuşma [198]

Altıncı Ulusal Türk tıp kongresi açılmıştır. Bu yüksek toplantıya şeref veren üyeleri, sayın arkadaşları selâmlamak benim için bahtiyarlıktır.

Arkadaşlar, yurdun her tarafında derin tecrübelerinizi biribirinize anlatmak ve bunlardan bütün memleketi faydalandırmak için toplandınız. Buradaki çalışmalarınızı, bütün memleketin yakın bir ilgi ve sevği ile ve çok dikkatle takip ettiğine güvenebilirsiniz.

Siyasal hayatımızda sağlık savaşları, hastalık mücadeleleri bizim öteden beri çok önem verdiğimiz bir istikamettir. Memleket bu savaşlardan büyük fayda gördü. Her zaman yurdun her tarafında takip ettiğimiz savaşları genişletmek ve bu savaşları orada bulunmayan mevzulara da teşmil etmek için talepler karşısında kalırız. Bütün bu savaşların aileler için ve cemiyet için çok fayda verici bir surette yürütülmesi sizlerin himmetinize bağlıdır. Himmetiniz yalnız vazife başında ve yurdun dört köşesinde yaptığınız fedakârlıkla ve çalışmalarla değil, bilhassa tecrübelerinizi birbirine katıp ilerletmek ve yükseltmek için bu toplantılarda göstereceğiniz gayretlerle ölçülecektir. Arkadaşlar, bundan önceki yüksek toplanışlarınızda da memleketin bir büyük ihtiyacına temas etmiş, demiştim ki: hekimlerimiz ulusal ve sosyal hayatımızın yüksek mevkilerini bizzat kendileri hiçbir zaman gözlerinden uzak tutmamalıdırlar. Memleketimizin ilerlemesinde ve medenî hayatının gelişmesinde hekimlerimizin yalnız başına tarihî bir rolü vardır.

Sizin sosyal hayatınızda fazilete, iyiliğe, sıhhate doğru mütemadi bilgileriniz

198 *Ayın Tarihi*, Sayı: 23, 1-31 I. Teşrin (Ekim) 1935, s. 39-42.

memleket için faydalı ve lâzım bir unsurdur. Çok çalışmaya, herkesin yaptığından çok daha fazla uğraşmaya mecburuz.

Arkadaşlarım, bu sözlerimdeki ehemmiyeti kemaliyle takdir ederler. Çok çalışmak için, sıhhat, neşe, kendi hayatında ve cemiyet hayatında daima her şeyi, iyi görür bir tabiat esas şarttır. Bunları hekimlerimiz içtimaî hayatımızda çok güzel inkişaf ettirebilirler. Çok sağlam ve temelli tutturabilirler.

Arkadaşlar, bu mevzua temas edişim sizin çalışma programınızda bulunan esaslı meselelere yakın bir alâka hissettiğimdendir. Bilhassa toksikomaniyle uğraşacaksınız. Bu mevzu, bizim sosyal hayatımızda sizin çok ehemmiyetle uğraşacağınız ve bütün memleketin dikkatini üzerine toplayacağı bir şeydir.

Arkadaşlar, bizim memleket toksikomaniden en ilerde mustarip olan memleketler kadar yıpranmış değildir. Ancak bunun bizim memleketteki tahribatını az görmek veya ilerisini emin görmek gibi biraz kısa görürlüğe kendimizi kaptırmamalıyız. Toksikomaniden korkuyoruz. Bununla mücadele için memlekette geniş mikyasta esaslı olarak mücadele tertipleri almak lâzımdır. Fakat bu tertip ve tedbirlerin hepsini zihinlerde ihtiyaç olarak, bir lüzum olarak olgun hale getirecek olan sizlersiniz. Buradaki tetkikleriniz ve memleket hayatındaki tesirleriniz bu toksikomani belâsının muhtelif tezahürlerine karşı cemiyette ciddî bir aksülamel uyandırmalıdır.

Bunun için memleketin bütün münevverleri size yardım etmeye borçludurlar.

Arkadaşlar, toksikomaniden bahsederken bunun uyuşturucu maddelere taallûk eden kısmını bilhassa anmalıyım. Bunları salahiyetli bir hekim gibi değil yurdun siyasal ve sosyal işleriyle uğraşan ve mesul olan bir adam gibi [olarak] söylüyorum.

Uyuşturucu maddeler tahribatından her afetten fazla korkuyoruz. Bunu huzurunuzda memlekete karşı söylemek benim için bir borçtur. Genç bir unsuru onun ailesini ve bu gibi ailelerden toplanan bir cemiyeti fena surette alçaltan, tahrip eden, dermansız bir hale getiren toksikomani ve uyuşturucu maddeler ibtilâsından cemiyetleri ve milletleri kurtarmak üzere elden geleni yapmak, fen adamları ve siyasa adamları için en esaslı bir ödevdir.

Arkadaşlar, bütün bu korkularımızı söylemenin, siyasal mesuliyetlerimizi ve kuvvetlerimizi bu istikametlerde hiç düşünmeden bütün azim ve iradesiyle kullanacağımızı ifade etmenin bu tarzı, sanıyorum ki ayni zamanda bütün memlekette toksikomani savaşını idare yolunda nasıl kuvvetli bir azimle mücehhez olduğumuzu da söylemek demektir:

Arkadaşlar, afyon, memleketimizin ekonomik ürünlerinden biridir. Bu yüzden memleket servet kazanıyor ve birçok vatandaşlar geçiniyor. Bununla beraber biz uyuşturucu maddeler toksikomanisinin [toksikomanisinden] muztarip olmadığımızı görerek az çok müteselli oluyoruz. Bu afetin arsıulusal alanda uluslara ve insanlara zarar vermemesi için dikkat ediyoruz. 1920'den beri birçok kanunlar ve nizamlarla bu savaşı devam ettiriyoruz. Fakat bu tedbirler kâfi gelmedi. Arsıulusal bir iştiraki mesaî ile uyuşturucu maddeler mücadelesini takibe karar verdik. Onun için bütün arsıulusal muahedelere katılmışızdır ve bu muahedelere, dikkatle, sadakatle, riayet şiarımızdır. Fakat bu kadar değil. Biz bunlara kendi rızamız ve ihtiyarımızla

katılmışızdır. Dünyada hiçbir kimse bu mücadeleyi yapmamış olsa, biz kendi inanımızla bu mücadeleyi en sert bir surette yine yapmak iktisadî kararındayız. Zihniyetimizin iç yüzünün bu tarzda bilinmesi veya diğer faydalar karşısında bu mücadelede herhangi bir tereddüde düşeceğimiz ihtimallerini ortadan kâmilen kaldırmak için lâzımdır. Onun için söylüyorum, arkadaşlar.

Uyuşturucu maddeler mücadelesini bir şuur meselesi, bir inanma meselesi olarak takip ediyoruz. Uyuşturucu maddeler kaçakçılarını cemiyet için, insanlar için en aşağı, en tehlikeli insanlar olarak takip ediyoruz. Bugünkü kanunları bunlar hakkında tatbik etmek için gözümüzü hiçbir şeyde kırpmayacağız. Bu kanunlar ve nizamlar yetmezse tedavi edecek, cezalandıracak, müessir olacak tedbirler nelerse kanunlar ne kadar sert olmak lâzım gelirse bunları tamamen vücuda getirmek için Büyük Millet Meclisi'ne müracaat etmekte asla tereddüt etmeyeceğiz (Alkışlar).

Arkadaşlar, çalışacağınız ve uğraşacağınız mevzuların yüksek ehemmiyetini biz kavradığımız gibi bütün memleket efkâr-ı umumiyesi de kavrayarak takip etmektedir. Size çalışmanızda muvaffakıyetler dilerim ve çalışmalarınızdan her zaman olduğu gibi ilim için, yurdun sağlığı ve ilerisi için esaslı faydalar çıkacağına emin.

Size muvaffakıyetler temenni ederim (Şiddetli alkışlar).

Demiryolu, Devlet ve Modernite

Demiryolu, Devlet ve Modernite[199]

19. yüzyıl ulaşım alanında demiryolu çağı olarak bilinegeldi. Sanayileşme ilk evresinde buharın ve demirin karışımını simgeliyordu. Ulusal kimliklerin bütünlenişini ve küreselleşmeyi demiryolları olmaksızın düşünmek olanaksızdı. Sanayileşen ülkelerin yeni pazarlara yönelik yolunu açan geniş bir coğrafya demiryolları sayesinde kuşatıldı. Demiryolları bir anlamda sermayenin yoğunlaşmasıydı. Sermaye birikimi, başta Almanya olmak üzere birçok sanayileşen ülkede demiryollarıyla ayrı bir anlam kazanıyordu. İlk evrede demiryolları özel girişimle döşendi. Uluslararası sermaye demiryolları ile dünyanın dört bir yanına ulaştı. Birikimin yeterince oluşmadığı gecikmiş ülkelerde devlet bilfiil demiryollarını üslendi. O güne kadar liberalizm gerekçesiyle ekonominin dışında kaldığı iddia edilen devlet bundan böyle altyapı ve ulaşımı üstlenir olmuştu. Bir anlamda devletçilik diye bilinen müdahaleci devlet anlayışı demiryolları ile gündeme geldi.

Demiryolu çağına kadar hamuleli malların deniz ve nehir ulaşımı dışında taşınmasın olanaksızdı. Bu nedenle uygarlıklar suyollarının çevresinde oluştu. Bu açıdan demiryolu uygarlığı sudan uzak yörelere taşıdı. Su yolu ile taşımacılığın elverişsiz olduğu mekânlara dinamizm getirdi; çoğu ülkeyi ekonomik anlamda bütünledi. Keza mal sevkıyatının yanısıra o güne kadar dar bir coğrafyası olan bireyin mekânını genişletti; demiryolu insana büyük bir hareketlilik sağladı. Bundan böyle deniz ulaşımına rakip olarak demiryolları dünyanın dört bir yanında mal ve hizmet arzını o güne kadar görülmedik ölçüde hızlandırdı; arttırdı; dengeledi.

19. yüzyılın modernitesi bir anlamda demiryolları ile uyum içerisinde gelişti. Çağdaşlık demiryollarıyla, istasyonlarla, lokomotif, vagon ve benzeri demiryolu aksamıyla güç kazandı. Buhar ile birlikte demir 19. yüzyılın ilk yarısına damgasını vurdu. Giderek demir-çelik üretimi gelişmişlik göstergesi oldu. Ahşabın pabucu dama atıldı. Demir ve bir süre sonra çelik her türlü üretim alanını kuşattı. Çağdaş kentleşme demir-çelik üzerine inşa edildi. Metrosundan gökdelenine 20. yüzyıl demir-çeliğin gövde gösterisine dönüştü. Gerçek "demir çağı" 19. yüzyılda yaşandı. Günümüz demiryolu müzeleri işte bu çağdaşlığı yansıtmaya yönelik girişimler olsa gerek.

199 Zafer Toprak, "Demiryolu, Devlet ve Modernite", *Demir Yol – Tren Çağı*, içinde, İstanbul; Yapı-Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2003, s. 10-23.

Demiryolu istasyonları bundan böyle kamusal alanların başında yer alıyordu. İstasyon demokrasinin ta kendisiydi. Devletle halk iç içe demiryolu istasyonlarında kaynaşıyordu. Devlet ricalinin demiryolu ile seyahati hemen hergün gazetelerin, dergilerin ana haber sayfalarında yer aldı. Karşılama ve uğurlama törenleri Cumhuriyet sembollerine dönüştü. Demiryolunun bu devletle bütünleşmiş imgesi çok partili döneme kadar sürdü. İkinci Dünya Savaşı ertesi Türkiye'nin Batı demokrasileri safında yer alması ve ABD'den yardım görmesi ülkede demiryolu çağının da son bulmasına neden oldu. Demiryolu o denli devletle özdeşleştirilmişti ki kara yollarına öncelik verilmesi sanki Tek-Parti dönemi devletçiliğinin sona erişini simgeliyordu.

Erken sanayileşen ülkelerde demiryolu ekonomik gelişmeyi simgeledi. Büyük sermaye yatırımları gerektiren demiryolu sermaye birikiminin bir anlamda sonucunu oluşturdu. Kapitalizmin ilk evresinde suyolları ayrıcalıklı bir konuma sahipti. Demiryolu ancak sanayileşme evresinde gündeme geldi. Öte yandan demiryolları geniş istihdam imkânları doğurdu; gerek yapımında, gerekse işletiminde yoğun emek kullanıldı. Bu ülkelerde ulusal pazarı pekiştiren, ulus-devleti simgeleyen bir anlamda demiryolu oldu.

Ulaşım ve iletişimin 19. yüzyıla kadarki evresi bir anlamda bu sektörlerin tarih öncesi olarak algılanabilir. 19. yüzyılla birlikte buhar ve demiryolları sayesinde mekân daralmış, zaman kısalmıştı. Neden-sonuç ilişkileri bağlamında çoğu sanayileşmiş ülkelerde demiryolu bir sonucu simgeliyordu. Oysa geciken ülkelerde demiryolu bir neden olarak algılanabilir. Gelişmeyi, dönüşümü simgeleyen, ona ivme kazandıran bir etmen olarak görülebilir. Osmanlı-Türkiye denemiyimde demiryolu çağdaşlığın bir sonucu değil, nedeni olarak gündeme gelmişti. Osmanlı sanayi devrimini yaşamaksızın demiryoluna kavuşmuş ve ülkenin başkalaşmasında, değişiminde demiryolu aslî bir işlev görmüştü. Osmanlı'nın Cumhuriyet'e en büyük mirası demiryolları idi. Cumhuriyet, savaşlarla yıkıma uğramış bile olsa dört bin kilometreye yakın bir demiryolunu devralmıştı.

Osmanlı'ya demiryolu Kırım Savaşı ertesi ulaştı. Kırım Savaşı ve ardından Paris Antlaşması Osmanlı'yı Avrupa'nın bir parçasına dönüştürmüş, ülke ilk kez bu denli yoğun bir modernite öğeleriyle karşı karşıya gelmişti. Tanzimat'ın açtığı yolda 1950'ler büyük dönüşümlere sahne olmuştu. Kent anlayışı dönüşüme uğramış, ilk Şehremaneti, ya da belediye anlayışı bu evrede doğmuştu. Türkiye'nin sarraflığın ötesinde, çağdaş anlamda ilk bankası, Osanlı Bankası 1856'da açılmıştı. 50'lerin sonuna doğru Avrupa'dan uzman getirtilerek Batı tarzı ilk bütçe derlemelerine başlanmıştı. 1856 Islâhat Fermanı, Tanzimat Fermanı'nı genişleten bir dizi "anayasal" sayılabilecek düzenlemelere gitti. İşte Tanzimat'ın ticaret sözleşmelerini anlamlı kılacak kara ulaşımında temel dönüşümler de bu evrede gözlemlendi. Osmanlı topraklarında ilk demiryolu hatları Kırım Savaşı ertesi gündeme geldi. İzmir-Aydın, İzmir-Kasaba güzergâhları Batı Anadolu ile İzmir limanı bağlantısını kurmaya yönelik girişimlerdi. O güne kadar zahmetli, pahalı, uzun süre alan deve kervanlarıyla gerçekleştirilen ulaşım, maliyetleri sürekli yukarı çekiyor ve her türlü riski taşıyordu. Tüccar, devecilerle cebelleşmekten yılmıştı. Yabancı tüccar kendi ülkelerindeki demiryolunun etkin konumunu bir an önce Batı Anadolu'ya taşımayı hedefledi ve bu hatlar Anadolu ekonomisine canlılık getirdi. İzmir bundan böyle incir, üzüm, pamuk, tütün, meşe palamudu ihraç limanına dönüştü. Osmanlı bu hatlar sayesinde dünya ekonomisiyle bütünleşti; dünya pazarının bir uzantısına dönüştü.

Ticarî kaygı Osmanlı'da ilk demiryollarının döşenmesinde önemli işlev gördü. Osmanlı ticaret hacminin 19. yüzyılın ikinci yarısında hızla artmasında demiryolunun payı büyüktü. Anadolu'dan hammadde çıktı; mamul madde, özellikle pamuklu dokuma Anadolu'yu fethetti. Anadolu demiryolu sayesinde parasallaşıp ticaretini geliştirirken bir yandan da bağımlılaşıyordu. Ancak Osmanlı demiryollarını salt ekonomik boyutuyla ele almak yeterli olmazdı. Her demiryolu hattının kendine özgü bir öyküsü, bir anlamı, bir açılımı vardı. İzmir-Aydın, İzmir-Kasaba Osmanlı'da demiryolu öyküsünün ilk evresi oluşları nedeniyle ayrı bir konuma sahipti. Ancak, Osmanlı'da demiryolu geniş anlamda modernitenin ta kendisiydi.

Osmanlı demiryolları çağdaş Osmanlı'yla eş anlamlıydı. Demiryolu Osmanlı'da yaşamı, yaşam tarzını değiştirdi. Haydarpaşa istasyonu ya da Sirkeci istasyonu özünde bir çağın simgelerine dönüştü. Anadolu ve Rumeli'nin dört bir yanındaki istasyonlar keza aynı işlevi gördü. Demiryolu Osmanlı'nın zaman ve mekân anlayışını kökten dönüşüme uğrattı. "Ezanî vakit" diye bilinen günü beş namaz vaktiyle algılayan zaman kavramı, demiryolu tarifeleriyle geri plana itildi. Alafranga saate "vakt-i zevâlî"ye demiryolları ile geçildi. "Tren kalkış ve varışlarındaki dakiklik, demiryolunun ulaştığı coğrafyalarda günü yirmi dört saate bölen ve hava kararması ve aydınlanmasıyla ilişkisi olmayan bir zaman anlayışını zorunlu kıldı. Bundan böyle Osmanlı çifte zamanla yaşamaya başladı. Tıpkı eğitim, adalet ve benzeri düzenlemelerde olduğu gibi, bir boyutu İslâm, diğer boyutu Batı

olan bir ikilem demiryoluyla zamana da sirayet etti. Mektep-medrese yanında rüştiye-idadi, şer'î mahkemeler yanında nizamî mahkemeler ne tür bir yeniliği simgeliyorsa, "ezanî vakit"le günü yirmi dört saate bölen "zevâlî vakit" aynı işlevi görüyordu. Bundan böyle dakiklik önemliydi. Saat dakika ile takviye edilmişti. Zira tren dakikliği gerektiriyordu; dakika ile kalkıp varıyordu. Özellikle geliş gidişin tek hat üzerinden gerçekleştirildiği düşünülürse bu dakikliğin demiryolu yönetimlerince ne denli önemli olduğu ortaya çıkıyordu. Zaman kavramındaki bu ikilem zamanla sorun oldu. Balkan Harbi'nde ordular "ezanî vakti" bıraktı. Harekât dakik olmalıydı. "Zevâlî vakte" geçildi. Cumhuriyet'le birlikte ülkenin dört bir yanında çağdaş zaman anlayışı hakim kılındı. Demiryolu ile başlayan zamanın dönüşümü Cumhuriyet'le birlikte bir devrim oldu.

Demiryolu Osmanlı'nın zaman kavramını değiştirirken onun mekânını da genişletiyordu. Tren ufkun ötesini simgeler oldu. Kasaba, şehire bağlandı; şehir payitahta. Osmanlı nüfusunun büyük bir çoğunluğu köyünün ya da kasabasının dört beş kilometrelik çevresi ile yetinirken şimdi birkaç saat içersinde onlarca kilometre ötelere ulaşabilme olanağına sahip olmuştu. Nüfus hareketlilik kazanmış, insanlar kimi ihtiyaçlarını yöre pazarları ötesinde, şehirden karşılar olmuşlardı. Pazarı genişleten demiryolu idi. Demiryolu pazara etkinlik getirmiş; geçimlik ekonomileri çözmüş; insanlara para ekonomisinin üstünlüğünü kanıtlamıştı. Bundan böyle demiryolu ile parasallaşma uyum içersinde gidiyordu. Dolaşımdaki para demiryolu ile birlikte artıyor; paranın ayrıca dolaşımı da hızlanıyordu.

Demiryolunun modernite simgesi oluşunun bir başka kanıtı istasyon anlayışıydı. Demiryolu istasyonları belki de birçok yörede hükümet binalarından da daha düzgün kesilmiş taşlardan inşa ediliyordu. Modern yapı anlayışı demiryolu istasyonları ile birlikte yöreye ulaşıyordu. Kapısı, penceresi düzgün, müstahkem bir inşaat cezbedici bir görünümdeydi. Durağan bir toplumdan devinime, harekete yönelirken demiryolu kadar bu dönüşüme destek çıkan başka bir maddî ortam düşünülemezdi. Demiryolu, tren hareket demekti. Tren anlık bir görüntüydü. Gelip geçiyordu. İlk kez bir film şeridi gibi insanların görüntüyü yakalayıp belleklerine nakşetmeleri trenle mümkün olmuştu. Demiryolu bu nedenle seyirlikti. Trenin geçişi kırsal kesimde beklenir, gözlenir olmuştu. Tıpkı günümüz hatlarında köy çocuklarının tren geçişini büyük bir ilgiyle izlemeleri gibi dünün insanı dumanıyla, haşmetiyle gelip geçen bu demir yığınını özlemle her gün bekliyordu. Zamanla istasyon etrafı "tenezzüh" mekânı oldu. Kahveler, çayhaneler trenin geçişini seyreyler oldu. Gar lokantaları seçkin zevatın uğrak yerine dönüştü. Prestij simgesine dönüştü.

Demiryolu eşyanın yapısını da dönüşüme uğrattı. Sanayi çağı öncesi insanı taşı toprağı, odunu keresteyi biliyordu. Ama bu devasa, uzayıp giden, hareket eden nesne demirdendi. Kırsal kesime "demir çağı"nı demiryolu sokuyordu. Belki de kara sabandan demir pullağa yönelim demiryolunun bir telkiniydi; demirle bu tür bir ünsiyet peyda etmenin sonucuydu.

Demiryolu kamusal alan anlayışını da farklı bir bakış getirdi. Kasabada insanlar, büyük bir ahenk içinde çalışan demir yığınını görmeye istasyona gidiyorlardı. İstasyon bir cazibe merkezi olmuştu. Zamanla istasyon caminin çevresinde oluşan kamusal alana rakip çıktı. Cami imamına kaymakam rakip iken, bu kez bu rekabete bir de istasyon şefi eklenmişti. İslâm kenti cami çevresinde oluşurken, bu kez yerleşim mekanı istasyona doğru yöneldi. İstasyon çevresi yoğunlaştı. Pazar istasyon çevresinde toplandı. Çarşı istasyonla bütünleşti. Bir başka deyişle tren istasyonu toplumu laikleştiren, sekülerleştiren bir öğe oldu. Camiye alternatif bir mekan yarattı. İstasyon kendi cemaatini yarattı. Çoluk çocuk, işsiz güçsüz, istasyon çevresinde toplandı. Günlük alış veriş için istasyon çevresine inilir oldu. İstasyon yoğunluğu simgeliyordu. Tren geldiğinde istasyonun yoğunluğu artar, kasaba sekenesi istasyonda birbirini görür olmuştu. Oysa o zamana kadar namaz vakti, kasabanın haftalık pazarı, ya da yıllık panayırı dışında bu tür toplulaşma ender görülürdü. Tren vakti Osmanlı'nın o güne kadar görmediği düzenli bir hareketlilik getirdi. Osmanlı'da demiryolları kasaba kültürünü köklü dönüşüme uğrattı.

Nihayet demiryolunun neden olduğu toplulaşma işveren-işgören ilişkilerinde de yeni bir çağ açtı. Esnaf çırağı, gündelikçi amele, demiryolu ile işçileşti. Toplu çalışma ortak bilinci geliştirdi. İlk sendikal örgütlenmeler demiryollarında gözlendi. Osmanlı'da ilk grevler büyük bir yoğunlukla demiryolu şirketlerinde başladı. Demiryolu grevi grevlerin en etkiniydi. Bir anda ülke ekonomisini durgunluğa çekebiliyordu. İşte bu nedenle İttihatçı çevre 1908'de, "hürriyetin ilânı"nda demiryolu işçisini Abdülhamid'e karşı kışkırttı. Grevlerle meşrutiyet arasında derin bağ kuruldu. Ancak, demiryolu grevlerinin ne denli riskli olduğunu görmekte gecikmedi. Kendisini iktidara omuzlayan tüccar kesiminin malı demiryolu istasyonunda grevler nedeniyle çürüdü. Gecikmeden grevleri yasakladı. Askeri şömendöfer taburları oluşturarak her türlü ihtimale karşı önlem aldı. Demiryollarının ne denli stratejik önem arz ettiğini görmekte gecikmedi. O güne kadar Hicaz Demiryolu dışında tüm demiryolları yabancıların elindeydi. Trenlerin makinisti, kondüktörü yabancıydı. Kapitülasyonların gözetimi altında demiryolları tıpkı Düyun-ı Umumiyye gibi ülke içinde kendi bildiğini okuyan başıbozuklardı. Ücretleri istedikleri gibi belirliyor, Osmanlı mahkemelerinin yetkilerini kabul etmiyor, her türlü uyuşmazlık ya da dava konsoloshane mahkemelerinde görülüyordu. Savaş yıllarında durumun vahameti daha da belirginleşti. Aydın-İzmir hattında bir tabur asker sabotaja uğramıştı. Demiryolları kısa sürede ulusal bilincin bir parçası oldu. Osmanlı Türkünün şimendiferciliği beceremeyeceği genel kanıydı. Demiryolları da kısa sürede millileştirilmeliydi. Savaş yıllarında da yabancı sermaye elindeki demiryollarını bilfiil asker işletti. 1915'te İzmir'de Şimendifer Mektebi açıldı. Okulun giderlerini Millî Müdafaa Cemiyeti üstlendi. Evkaf elini uzattı. Kısa sürede 800 kadar Osmanlı genci diploma aldı. Millî Mücadele'nin demiryolu kadroları işte bu tür bir ortamda oluşturuldu.

Osmanlı demiryolları genellikle beş eksende ele alınabilir. İlki yukarıda sözünü ettiğimiz çoğu kez içerlek yöreleri liman kentlerine bağlayan demiryollarıdır. Bunlar ticaretin alanını genişleten ulaşım ağlarıdır. Oysa, Osmanlı'da demiryolları farklı işlevler de gördü. Demiryolları emperyalizm çağında bir boyutuyla yayılım aracıydı; diğer boyutuyla devletin iktidarını pekiştirecek bir simgeydi. Yerel ticarî hatlar dışında Osmanlı'da Anadolu, Rumeli, Bağdat ve Hicaz demiryolları vardı. Bunların her biri kuruluş ve işletiliş evrelerinde ayrı birer işlev görmüştü.

Anadolu Demiryolu İstanbul-İzmit-Ankara ve Eskişehir-Konya hatlarını oluşturur. Anadolu Demiryolu bir anlamda Osmanlı'nın Anadolu'yu keşfetmesi anlamına gelir. Osmanlı dört bir yanı denizlerle çevrili bir imparatorluktu. Bu nedenle her türlü ulaşım ve taşımacılık denizyoluyla gerçekleştiriliyordu. Erzurum'a gidecek olan Trabzon'a, oradan İstanbul'a ulaşırdı. Diyarbakır İstanbul yolu Samsun üzerinden geçerdi. Antep'ten İstanbul'a Beyrut üzerinden denizyoluyla gelinirdi. Musul'dan İstanbul'a ulaşabilmek için önce Basra Körfezi'ne inmek, oradan denizyoluyla Süveyş üzerinden İstanbul'a ulaşmak gerekirdi. Tüm bu denizyollarının orta yerinde Anadolu düşük nüfus yoğunluyla bir vaha görünümündeydi. Oysa Anadolu'nun ekonomik anlamda bir potansiyeli vardı. Anadolu stratejik anlamda da önemliydi. Herhangi bir savaş ortamında tüm bu denizyolları abluka altına alınıyordu. Osmanlı'nın ulaşım olanakları tükeniyordu. Anadolu Demiryolu, Anadolu coğrafyasını payitahtla bütünleştirmeye yönelik bir projeydi. Osmanlı payitahtı ekmeklik buğdayını bile yüzyıllar boyu denizyoluyla Odessa'dan, Romanya'dan, hatta Marsilya'dan sağlamıştı. Zira Anadolu'dan İstanbul'a sevkıyat denizyoluyla uzak coğrafyalardan yapılan sevkıyata oranla daha pahalıydı. Dünya pazarı Osmanlı'ya kendi topraklarına oranla daha ucuz tahıl sağlıyordu. Oysa savaşlar giderek geri planı da etkiler olmuş, ülkeler savaş ortamlarında beslenme gereği lojiktik oluşturmaya başlamışlardı. Osmanlı bu denli dışa bağımlı bir ekonomik yapıyla sürgit devam edemezdi. Anadolu'yu sahiplenmeli; onu verimli kılmalıydı. İşte Ankara ve Konya'ya ulaşan demiryolunun arka planında bu tür ekonomik kaygılar yer alıyordu. Uzun dönemde Anadolu bir tahıl ambarına dönüştürülebilirdi. Payitaht er geç Anadolu tahılına muhtaç olacaktı.

Öte yandan Tanzimat'la başlayan merkezileşme ulaşım ve iletişimi bir başka vurgulamıştı. Merkezî yönetim bundan böyle bir vali tayin etmekle yetinmiyor, sürekli yazışıyor, gereğinde asker sevk ediyor, düzeni

sağlıyordu. Merkezî yönetimin hareketliliğe ihtiyacı vardı. Nasıl telgraf hatlarıyla günübirlik haber iletişimi sağlanıyorsa, demiryolu ile de gerekli sevkıyat yapılabilmeli merkezin gücü taşrada gösterilebilmeliydi. Demiryolu bu açıdan "otorite" anlamına geliyordu. Demiryollarında sivil kadar asker sevk ediliyordu. Demiryolu stratejik bir ulaşım alanıydı. "Askerî şömendöfer" anlayışı yaygınlaşmış, ordu kendi bünyesinde birlikler oluşturmuş, "şömendöferlerin askerlik nokta-i nazarından fevâidi" üzerine kitaplar yazılmıştı.

Rumeli Demiryolu Osmanlı açısından ayrı bir öneme sahipti. İstanbul-Paris arası yolculuk demiryolu öncesi Marsilya üzerinden sağlanıyordu. Denizyolu ile Marsilya'ya gidilir, oradan karadan Paris'e ulaşılırdı. Bu buhar gücü öncesi kimi kez bir aya yakın bir süreyi gerektiriyordu. Buharla birlikte bu süre kısalmaya yüz tuttu. Buharlı gemiler Marsilya'ya daha hızlı ulaştı. Oradan kuzeye demiryolu ile seyahat mümkün oldu. Ancak Orient Express anlayışı bu süreyi üç güne indirdi. Osmanlı Avrupa'nın kalbine neredeyse payitahttan Ankara'ya gidiş kadar bir sürede varabilir oldu. Osmanlı'nın Batı ile yakınlaşması işte bu demiryolu sayesinde oldu. Demiryolu mal sevkıyatı yanı sıra Oriantalizm o günlerde "ecânib sına'atı" diye nitelenen turizm endüstrisini de doğurdu. Batı düşüncesi bundan böyle demiryolu ile İstanbul'a ulaştı. Rumeli Demiryolu ve Orient Express bir yandan Doğu-Batı karşıtlığını körüklerken öte yandan Doğu ile Batı'yı bütünledi. "Art nouveau" Doğu'yu taklit etti; Doğu "art nouveau"yu ithal etti. Demiryolu sayesinde İstanbul'da müzik mağazaları on gün sonra teslim edilmek üzere kuyruklu piyano siparişi almaya başladılar.

Bağdat Demiryolu "emperyal" diye nitelenebilecek özlemlerin bir ürünüydü. Batı ülkeleri sömürgeleri paylaşım savaşında Almanya'yı geri planda bırakmışlardı. Almanya, birliğini sağlayıp sanayileşmeye başlayınca hammadde kaynakları peşine düştü. Bu, kendi deyişleriyle "Drang nach Osten" yani "Doğu'ya itilim" projesini gündeme getirdi. Bağdat, oradan Basra ve başka bir koldan Orta Asya Almanya'nın genişleme özleminin bir parçasıydı. Alman emperyalizminin bu yayılma politikası Osmanlı'nın da işine geliyordu. Bir keze İngiliz ve Fransız çıkarlarını Almanya ile dengelemek mümkündü. Öte yandan Doğu'ya yönelecek bir demiryolu ağı Osmanlı merkezî otoritesinin gücünü pekiştirecekti. Rusya Anadolu'nun asker sevk edileceği gerekçesiyle Anadolu'nun doğusunda demiryoluna izin vermiyordu. Osmanlı Doğu vilayetlerinde etkin bir konum elde edemiyordu. Özellikle dağlık yörelerde aşiretler hükümrandı; devlet açısından bir otorite boşluğu vardı. Demiryolu Doğu'da dirlik düzenlik anlamına gelebilirdi. Özellikle Toros Dağları'nı aşmak o güne kadar olanaksızdı. Osmanlı'nın siyasal egemenliği dağlarla sınırlı kalıyordu. Bağdat Demiryolu Toroslar'ı aşacaktı ve Suriye, Irak, Arap eyaletleri Osmanlı payitahtı ile bütünleşecekti. Düvel-i Muazzama'nın Almanya'ya karşı Bağdat Demiryolu'nu engelleme çabaları sonuç vermedi. Bağdat Demiryolu tarihe siyasal boyutları en güçlü hat olarak geçti.

Hicaz Demiryolu ise Abdülhamid'in siyasal projesiydi. İslâmı iktidarının önemli bir öğesi olarak gören mutlak hükümdar Hicaz Demiryolu ile İslâm dünyasını birleştirmeyi amaçladı. Hicaz Demiryolu bir yandan Osmanlı'nın Arap yarımadasına inmesini pekiştiriyor, öte yandan Hac yolunu etkin kılarak geniş bir kesiminin dinî vecibelerini yerine getirmelerini olanaklı kılarak Osmanlı kimliğini oluşturuyordu. Hicaz Demiryolu finansal kaygıları olmayan belki de dünyadaki tek demiryolu hattıydı. Bu hattın rantabl olması düşünülemezdi. Nüfus yoğunluğunun bu denli düşük olduğu bir coğrafyada demiryolu hattı döşemek iktisadın kabulleneceği bir girişim olamazdı. Hicaz Demiryolu Osmanlı'yı İslâmlaştıran bir demiryoluydu. İslâmın en güçlü simgesiydi. Öte yandan Hicaz Demiryolu, yukarıda demiryollarının modernite işlevinde söylediğimiz birçok unsuru içeriyordu. Demiryolu istasyonları çağdaş yapı tekniğini geniş bir coğrafyaya sokuyordu. Tüneller, köprüler büyük yeniliklerdi. Ahşabın yerine taş ve demir alıyordu. İklim koşullarına dayanıklı, sürekliliği olan yapı teknikleri yöreye yeni bir anlayış getiriyordu.

Bu beşli tasnife bir de gerçekleşmeyen bir projeyi eklemek gerekebilir. O da 1908'de gündeme gelen Chester Projesi'ydi. Chester Projesi bir Amerikan projesiydi. Colby Mitchell Chester adlı bir Amerikalı tuğami-

ralin gündeme getirdiği bu proje Anadolu'da ve özellikle Güneydoğu Anadolu'da demiryolu yapımı ve işletmesi başta olmak üzere birçok alanda imtiyazı içeriyordu. İnşa edilecek demiryolları karşılığında, bu şirkete 9 yıl için bu demiryollarını ve demiryollarının iki yanındaki toplam 40 kilometrelik alanda yeraltı kaynaklarını işletme hakkı verilecekti. Bu proje Cihan Harbi nedeniyle kesintiye uğradı, 1922'de tekrar gündeme geldi. Ankara hükümetinin onayını aldı. Ancak Lozan sonrası ABD-Türkiye ilişkilerinin bozulması bu projenin de gerçekleşmesini engelledi. Oysa bu proje birçok kişi tarafından Güneydoğu sorununa bir çözüm olarak görülüyordu. Doğunun ve Güneydoğunun aşılmaz coğrafyası bu projeyle Anadolu'ya açılabilecekti. Ankara'nın "milli bağımsızlık" anlayışını vurguladığı bir evrede yabancı sermayeye kapı açışının temel nedeni de buydu.

Demiryolu olgusu Cumhuriyet'le birlikte yeni bir veçhe kazandı. Osmanlı yukarıda da belirtildiği gibi dışa açık bir imparatorluktu. Dört bir yanı denizdi ve dışa dönük eksenler Osmanlı'yı dünyadaki gelişmelere açık tutuyordu. Osmanlı dünya pazarı ile bütünleşmiş bir ülkeydi ve bu büyük ölçüde denizyolu ile sağlanıyordu. Cihan Harbi Osmanlı için büyük bir ders oldu. Abluka altına alınan Osmanlı ülkesi denizyolunun ne denli riskli bir ulaşım olduğunu gözlemledi. Osmanlı kendi yağıyla kavrulmak gereğini duydu. Anadolu tek çözümdü. Anadolu köylüsü savaş yıllarında kolektifleştirildi; tarımsal yükümlülük ile Anadolu'da herkesin üretken olması amaçlandı. Savaşla birlikte inşa edilmeye başlanan Türkiye içe dönük olacaktı. Dış bağlantılar Osmanlı'yı yarı sömürgeye dönüştürmüştü. Her türlü ihtiyacını dışardan karşılayan Osmanlı bir savaş anında felç oluyordu. Anadolu hareketi ve ardından Cumhuriyet Türkiyesi bu soruna çözüm getirmek durumundaydı.

Bu nedenle ilk iş olarak "payitaht"tan "başkent"e geçerken mekân değişikliği gerekli görüldü. Ankara Cumhuriyet'in başkenti oldu. Bundan böyle bütün yollar Ankara'ya çıkmalıydı. İstanbul kozmopolit bir liman kentiydi. Geri plana itilmeli, Ankara imar görmeliydi. Anadolu'nun kalbine yerleştirilen Ankara en geniş ulaşım olanaklarına sahip kılınmalıydı. Batı Anadolu'ya nispeten Osmanlı döneminde demiryolu döşenmişti. Oysa, eskiden Anadolu bile sayılmayan Erzurum yaylası ve Cezire-i Ulya, yani Diyarbakir yaylası Erzurum-Sivas'ta çizilen Anadolu'nun mütemmim cüzleri, ayrılmaz parçalarıydı. Demiryolu Doğu'ya uzatılmalıydı. Millî Mücadele yıllarında Ankara Moskova ile dostluk kurmuştu. Çarlık Rusya'sının engelleri ortadan kalmıştı. Cumhuriyet Türkiyesi on yılı aşkın savaşlarda bitap düşmüş, fakr u zaruret içinde bir ülkeydi. Buna rağmen bütçesinden önemli bir meblağı Millî Şömendöfer Siyaseti'ne ayırdı.

Demiryolu politikası "millî" politikaların başında yer aldı. Cumhuriyet hükümeti ülkeyi demir ağlarla örmeyi hedefledi. Demiyollarını yabancı ellerde bırakamazdı. İlk iş olarak demiryollarını millîleştirdi. Bundan böyle Anadolu kendi bünyesinde bir pazar oluşturacak, temel ihtiyacını kendi olanaklarıyla karşılayacaktı. Bu amaçla devlet Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'ni kurdu. Yerli malı haftaları ekonomik bağımsızlığının simgesel göstergeleriydi. Sanayi planları ithal ikameci anlayışın sonucuydu ve vatandaş her türlü ithal malına karşı caydırılıyordu.

Demiryolu iç pazarının ana arterlerini oluşturuyordu. Demiryolu ülkenin dört bir yanını bütünlüyordu. Sanayi planlarıyla demiryolu güzergâhları arasında yakın bir bağ vardı. Kimi kez stratejik gerekçelerle sınaî kuruluşlar Anadolu'nun içerlek yörelerine alınıyor ve demiryolu ile pazarlara entegre ediliyorlardı. Özellikle Doğu Anadolu için demiryolu ayrı bir anlam taşıyordu. Savaşlar sırasında Anadolu'nun hayvan varlığı büyük bir darbe yemiş, dörtte bir oranına düşmüştü. Besiciliğin geliştirilmesi için demiryolu şarttı. Yoksa hayvan sürüleri uzun yürüyüşlerle telef oluyordu. Demiryolunun Sivas'a, oradan Erzurum'a varışı büyük bir coşkuyla karşılandı. Her yeni istasyon Cumhuriyetçi söyleminin güçlenmesine vesile oldu. Kısa bir sürede Osmanlı döneminde döşenen demiryolu katlandı. 40'ların sonlarında Türkiye sekiz bin kilometre dolayında demiryoluna sahip olmuştu.

Türkiye'de demiryolu modernitenin ikinci evresini yaşıyordu. Devlet ricali bundan böyle yoğun bir biçimde demiryolunu kullanır olmuşlardı. Osmanlı yönetimi payitahtta kapalı kalmış bir yönetimdi. Oysa Cum-

huriyet yöneticileri katılımcı bir siyaset anlayışını benimsemişlerdi. TBMM, Meclis-i Mebusan'dan farklıydı. Milleti temsil, millete gitmeyi gerektiriyordu. Anadolu gezileri demiryolunun ulaşabildiği yörelerde demiryolu ile düzenleniyordu. Demiryolu güzergâhı siyasetin atardamarlarına dönüşmüştü. Demiryolu istasyonları kamusal alanın omurgasıydı. Gazi Anadolu'yu demiryollarıyla turladı. Treni, inişi, binişi sanki bir padişahın tahta çıkışını simgeliyordu. Tüm devlet ricali istasyonda toplanır tören yapılırdı. Tren durmasa bile güzergâhı çiçeklerle donatılır, okul öğrencileri demiryolu boyunca dizilir bayrak sallarlardı. Gazi'yi görmek isteyen istasyona koşuyordu. İstasyonlar ayrı bir görkemi ifade ediyordu. Sanki bir mabetti. Uygarlığın, modernitenin mabediydi. Birey istasyona huşu içerisinde giriyordu. Bir selâtin cami'ini tavaf edercesine...

Gazi'nin ya da diğer devlet ricalinin geçeceği hat boyları tren durmasa bile yöre insanlarınca tıklım tıkış doldurulуyor, Anadolu köylüsüne hız ve hareketle "yurttaş" kimliği telkin ediliyordu. Cumhuriyet döneminde devletle demiryolu bir bütündü. Demiryolları devletleştirilmişti. Demiryolu devleti simgeliyordu. Ulusal günlerde demiryolu tıpkı okullar gibi süslenir, bezenirdi. Zafer takları demiryolu hattı üzerinde kurulurdu. Lokomotifler çiçeklerle donatılır, ay yıldızlar dört bir yana asılırdı. Tren sanki demirden bir gelindi. Aslında bu süs devletin taçlandırılışıydı. Devletin hegemonik konumunun pekiştirilmesiydi. Vagon penceresi Gazi'nin fotoğrafına birçok kez çerçeve oldu. Gazi'nin Ankara Garı'nda ve Haydarpaşa'da çektirdiği fotoğraflar halkla bütünleşen devleti simgeliyordu.

Demiryolu istasyonları bundan böyle kamusal alanların başında yer alıyordu. İstasyon demokrasinin ta kendisiydi. Devletle halk iç içe demiryolu istasyonlarında kaynaşıyordu. Devlet ricalinin demiryolu ile seyahati hemen her gün gazetelerin, dergilerin ana haber sayfalarında yer aldı. Karşılama ve uğurlama törenleri Cumhuriyet sembollerine dönüştü. Demiryolunun bu devletle bütünleşmiş imgesi çok partili döneme kadar sürdü. İkinci Dünya Savaşı ertesi Türkiye'nin Batı demokrasileri safında yer alması ve ABD'den yardım görmesi ülkede demiryolu çağının da son bulmasına neden oldu. Demiryolu o denli devletle özdeşleştirilmişti ki karayollarına öncelik verilmesi sanki Tek-Parti döneminin devletçiliğinin ölüm fermanıydı. Bundan böyle Türkiye'de yerli kömürün yerini ithal petrol alıyordu. Karayolları demiryolları arterini köylere kadar ulaştıran bir ağa dönüşüyordu. Kırsal kesimin çözülüşü karayollarıyla daha da hızlandı. Nüfus artışı göç olgusunu gündeme getirmiş, kentleşme başlamıştı. 50'li yıllarda devletin öncelikleri bu doğrultuda değişti. Demiryolu dünün rejimiyle özdeşleştirildi; hantal, çağdışı görüldü. Birçok ileri sanayi toplumunda demiryolu ve hızlı trenler yeni bir kimlik kazanırken ve kitle ulaşımında yük kaldırırken Türkiye'de demiryolları kendi haline bırakıldı. Demokrasi rüzgârı demiryollarının kaderini devletin imgesiyle bütünlemişti. Devlet-toplum ikilemi sanki demiryolu-karayolu ikilemine dönüştü. Demiryolu gericilikti; karayolu ileriyi simgeler oldu.

Kamusal Mekânlar: Tren Garları

Demiryolu istasyonları, garlar Cumhuriyet'in ilk evresinde gösteri mekânlarıydı. Devlet ricali devlet büyüklerini uğurlama ya da karşılama nedeniyle garda hazır bulunurlar ve halk arasında da bu törenler ayrı bir ilgi doğururdu. Mekân değiştirmenin ayrı bir önemi vardı. Osmanlı döneminde Cuma selamlığı bu işlevi görürdü. Cami avlularından istasyon meydanına cemaatin yönelişi bir bakıma laik bir anlayışın da sonucuydu. Aşağıdaki örnekler bu uğurlama ve karşılama törenlerin ne denli gösterişli olduğunu kanıtlıyor.

Reisicümhur Hazretleri Ankara'dan İstanbul'a gitmek üzere hareket ettiler.[200]

Temmuz 5 Pazartesi – Reisicümhur Hazretleri bir müddet istirahat etmek üzere İstanbul'a hareket buyurdular. Birkaç hafta için ayrılan Büyük Gazi'yi bir kere daha görmek ve onu selâmlamak için halk öğleden sonra istasyona doldu. Vekiller, Meb'uslar, Kumandanlar, Sefirler, büyük devlet memurları, şehir mümessilleri, müessesat reis ve müdirleri istasyonda Büyük Gazi'yi selâmlamağa geldiler.

Asker safları selâm durmak için Kalemimahsus Dairesinin önünden istasyon binasına kadar dizilmişti. İcra Vekilleri, Büyük Erkânıharbiye Reisi, Ankara Valisi, Dahiliye Müsteşarı, Cümhuriyet Halk Fırkası Mıntıka Müfettişi, Kalemimahsus Dairesi önünde Reisicümhur Hazretlerini bekliyorlardı.

Gazi Hazretleri 16 buçuğa doğru istasyona gelerek Kamemimahsus binasında bir müddet istirahat ettikten sonra istasyona girdiler, mızıka İstiklâl marşını çalmağa başladı. Askerin başında duran erkânı askeriye Gazi Hazretleri'ni selâmladılar, asker bir kere daha milletin en büyüğünü yürekten kopan çelik sesi ve seri bakışı ile selâmladılar. Büyük memurlar, sefirler, mebusların da selâmlarına mukabele ettikten sonra vagonlarının önüne geldiler. Burada Müşir Paşa Hazretlerine ve Vekillere veda ettikten sonra vagona bindiler.

Tam on yedide tren hareket etti.

Ahimes'ut'tan [Etimesut'tan] geçerken:

Çiftçiler kendilerine servet yolunu açan Büyük Gazi'yi uğurlamak için istasyonda yaptıkları takın altına dolmuşlardı. Büyük Gazi burada indiler. Köylülerin her birine hasat hakkında sordular, köylü kadınlarından çocukları ve hayatları hakkında ayrı ayrı malûmat aldılar.

Gazi Hazretleri buraya kadar teşyi etmiş olan Hariciye ve Nafia Vekillerine de veda ettiler. Tren kendi kurduğu modern köyün çalışkan halkının alkışları arasından İstanbul'a doğru yoluna devam etti.

Eskişehir'den geçerken:

Reisicümhur Hz. Gece yarısından sonra Eskişehir'den geçtiler. İstasyonda Temyiz Mahkemesi Heyeti, Vali, kumandanlar, vilâyet erkânı, Halk Fırkası Heyeti tarafından selâmlandılar. Vaktin geç olmasına rağmen Gazi Hazretleri trenden inerek müstakbilin [istikbal edenler, karşılayanlar] ile hasbihalde bulundular. Müşarünileyhe takdim edilenler arasında Sakarya Gazetesi Başmuharririne:

-Sakarya gazetesi güzel bir isim!

buyurdular ve muharrire teveccühle ilâve ettiler.

Gazeteciler gördüklerini, düşündüklerini, bildiklerini samimeyetle yazmalıdırlar!

Bu sırada Millî mücadele esnasında Eskişehir Müdafaai Hukuk Reisi bulunan meb'us Alî Ulvî Beyi gördüler ve ona hitaben yüksek ve gönülleri teshir eden [büyüleyen] ahenktar bir sesle beyanatta bulundular. Ezcümle müdafaai Hukuk Cemiyetinin ve daha sonra Cümhuriyet Halk Fırkasının teşekkül ve taazzuvu sı-

200 "Bir aylık dünya şuunu: Reisicümhur Hz. Ankara'dan, İstanbul'a gitmek üzre, hareket ettiler," *Ayın Tarihi*, cilt 20, sayı 65, Ağustos 1929, s. 4790-4793.

ralarında bu millî ve vatanî teşekküllerin faaliyetlerini sektedar etmeğe çalışan bazı fesat zümrelerine gene bu istasyonda işaret ettiklerini ve bu menfi faaliyetlerin millet tarafından şiddetle ezildiğini ve bilhassa Halk Fırkasının teşekkülünde memleket halkını takip eden köylü, amele, esnaf velhasıl bilûmum milletin âlî menfaatini korumak esasını takip ettiklerini ve binaenaleyh evvelce olduğu gibi badema da milletin bu gibi fesatkâr faaliyetleri şiddetle ezeceğini ve buna ne halkın ve ne de bilhassa ordunun asla müsaade etmiyeceğini beyan buyurdular. Bilhassa:

Türk milletinin içtimaî nizamını ihlâle müteveccih didinenler boğulmağa mahkûmdur. Türk milleti kendinin ve memleketinin yüksek menfaatleri aleyhine çalışmak isteyen müfsit, sefil, vatansız ve milliyetsiz sebükmağzların [beyinsizlerin] hezeyanlarındaki gizli ve kirli emelleri anlıyamıyacak ve onlara müsamaha edecek bir heyet değildir.

O şimdiye kadar olduğu gibi doğru yolu görür. Onu yolundan saptırmak isteyenler ezilmeğe, kahredilmeğe mahkûmdur. Bu hususta köylü, amele ve bilhassa kahraman ordumuz candan beraberdir. Bunda kimsenin şüphesi olmasın!

Gazi Hazretleri hitabesinin sonunda Temyiz Heyetine teveccühle:

Hâkim Efendiler: Siz kanun adamlarısınız. Ellerinize milletin vatanın her türlü hak ve menfaatlerini vikaye eden kanunlar tevdi edilmiştir. İşaret ettiğimiz noktaları işittiniz. Türk milletinin büyük haklarını müdafaa ederken bu noktalar ehemmiyetle hatırda tutulmalıdır!

Büyük halâskârın herkes üzerinde fevkalâde tesir bırakan bu beyanatı azîm heyecan ve intibah uyandırmış ve çok alkışlanmıştır. Sakarya gazetesi başmuhariri halkın hissiyatına tercüman olarak şu cümle ile cevap verdi:

Türk milleti halaskâr rehberinin nurdan hüzmelenmiş yollarında sarsılmaz bir iman ve satvetle yürüyecek ve önüne geçen engelleri parçalayacaktır!

Gazi Hazretleri İstanbul'da:

Sevgili Gazi'nin İstanbul'u şereflendirmeleri münasebetile bu sabah erkenden şehirde hazırlıklar başlamıştır. Saat sekizden itibaren halk hat boyuna çıkmıştır. Saat dokuzdan itibaren şehremaneti tarafından gönderilen davetiyeyi hâmil olanlar Haydarpaşa'ya gitmişlerdir. Gar Türk sancaklar ile donanmış ve gar dahili tezyin edilmişti. Pendik'ten Haydarpaşa'ya kadar bütün istasyonlarda mektepler talebesi ahzi mevki ederek [yer alarak] sevgili Gazi'yi selâmlamışlardır.

Büyük Millet Meclisi Reisi Kâzım Paşa saat 8,30'da Pendiğe vâsıl olmuş ve otomobille doğruca İsmet Paşa hazretlerinin köşlerine azimet etmiştir. Kâzım Paşa saat 9,15'te İsmet Paşa ile birlikte istasyona gelmiştir. İstasyonda Pendik'te kamp kurmuş olan Darüşşafaka talebesi bulunuyordu. Paşalar talebeyi teftiş ettiler, İsmet Paşa talebeye:

Maşallah hepiniz asker oldunuz dedi:

Gazi Hazretleri Pendik'te:

Gazi Hazretleri'nin treni saat 9,30'da Pendik'e vâsıl oldu. Gazi Hazretleri en arka vagonda bulunuyorlardı. Üzerlerinde açık kül rengi elbise vardı. Reisicümhur Hazretleri pek beşuştular [güleryüzlü]. Tren durunca indiler. Önce İsmet Paşa ilerliyerek:

Nasılsınız Paşam? diye sordu. Gazi Hazretleri İsmet, Kâzım Paşaların ellerini

sıktı, istikbale gelenlere iltifat etti. Darüşşafaka talebesini teftiş etti.

Bu sırada Pendik muhtarı Abdullah Bey ilerleyerek: Hoş geldiniz, köyümüze şerefler getirdiniz! diye hoşamedi etti [hoş geldin dedi].

Müteakıben Gazi Hazretleri İsmet ve Kâzım Paşalarla birlikte otomobille İsmet Paşanın köşküne gittiler. Burada yarım saat kadar kaldılar Gazi Hz. Saat onu on geçe otomobille istasyona muvasalat etti. Otomobilde Gazi Hazretleri sağda, İsmet Paşa ortada, Kâzım Paşa solda bulunmakta idi. Tren onu çeyrek geçe alkışlar arasında hareket etti. Gazi Hazretleri refakatlerinde Kâzım ve İsmet Paşalar Hazeratı olduğu halde Haydarpaşa'ya kadar bütün güzergâhta biriken halkın ihtiram ve tazim [saygı] hislerine mukavele buyurmuşlardır.

Haydarpaşa'da:

Tren tam saat on birde sevgili Gazi'nin şehre şeref verdiklerini müjdeleyen keskin düdükler ile Haydarpaşa garına dahil olmuştur. Haydarpaşa garının dahilinde evvelce tertip edilen programa göre Meb'uslar, erkânı askeriye, Vilâyet ve Emanet erkânı, Belediye cemiyeti, Meclis-i umumî vilâyet azaları, Darülfünun erkânı, Matbuat mümessilleri, Halk Fırkası erkânı Büyük Gazi'ye intizar ediyorlardı [bekliyorlardı]. Gazi Hazretleri tren durur durmaz kompartmandan indiler.

Burada kız lisesi talebesinden küçük bir hanım gayet güzel bir buketi Büyük Halâskâra takdim etti. Gazi Hazretleri buketi alarak yavruyu okşadı.

İstasyonun önündeki meydanda asker, jandarma, polis, zabıta-i belediye müfrezeleri selâm durdu. Mızıka selâm havası çaldı ve halk Büyük Münciyi selâmladı. Saat tam 11,15 geçe Haydarpaşa rıhtımından hareket ettiler. Kâzım ve İsmet Paşalarla, Kolordu Kumandanı Şükrü Naili Paşa, Vali Vekili Muhiddin, Halk Fırkası Müfettişi Hakkı Şinasi Paşalar da birlikte idi. Vapur hareket ettikten sonra limandaki büyük, küçük bütün vapurlar düdük çalarak Halâskârın İstanbul'u şenlendirdiklerini neşeli seslerle ilân ettiler. Yat Dolmabahçe'ye gelince Gazi Hazretleri motör ile rıhtıma çıktılar ve Dolmabahçe rıhtımında Muhafız kıtaatı polis, jandarma tarafından selâmlandı.

Gazi Hazretleri'nin Avdetleri[201]

Gazi Hazretleri 1 Birinci teşrin 1929 Salı günü öğle vakti teşrif ettiler. Büyük Gazinin döneceğini duyan Ankara, daha bir gün evvel donanmış ve sabahleyin erkenden binlerce insan istasyona akmağa başlamıştı.

Gazi Hazretleri'ni istikbal ta Ahimessut'tan başladı. Ahimesutlular evvelki gece uyumamışlar, sabahleyin gün doğarken istasyona inmişlerdi. Tren Ahimesuttan görününce istasyonda bir kaynaşma oldu. Kadın, erkek çocuk, çocuk bütün köy halkı bir hizaya girmeğe uğraşıyorlardı.

Tren durdu, Büyük Gazi Ahimesutluların candan tezahüratı arasında onlarla görüştü. Bir ihtiyar anne diyordu ki:

201 "Bir aylık dünya şuunu: Gazi Hazretleri'nin avdetleri," *Aylık Tarihi*, cilt 20, sayı 67, Birinci teşrin 1929, s. 4959-4960.

Sen giderken ağlamıştık, bugün bak nasıl gülüyoruz!

Köylüler Gaziye demet, demet çiçek ve büyük alâka ve rehberliğine borçlu oldukları feyiz ve bereketin bir şükran hatırası olarak başaktan yapılmış bir hediyecik verdiler. Tren, Gazi Hazretleri'ne kavuşmaktan doğan sevinç içinde çırpınanların yanından ayrıldı, ona kavuşmak için daha yüksek bir heyecanla bekleyenlere koşturdu.

İstasyonun içinde vekiller, meb'uslar, kumandanlar, büyük memurlar, şehir halkının mümessilleri ve sefirler yerlerini almışlardı. Bir tabur asker selâm için bekliyordu.

İstasyonun dışında mektepliler, izciler ve binlerce insan toplanmıştı. Bir tabur asker de istasyondan itibaren sıralanmıştı.

On ikiyi geçiyordu, uzaktan trenin sesi duyuldu. Yüzler hep sağa döndü. Tren yaklaşıyordu. Gözler hep son vagondan inecek büyük insanı bekliyordu. Gazi Hz. Seri bir hareketle indiler. Mütebessim, mültefit kendisini karşılayanların ellerini sıktılar. Selâm duran askerin hatırını sordular, istasyondan çıktılar. Gazi Hazretleri istasyondan çıkınca izci takımının çaldığı selâm borusu iki taraftan çınlayan alkışlar arasında kayboluyordu.

Büyük Gazi halkı selâmladıktan sonra otomobile bindi. Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Beyle birlikte, yollara dökülen halkın tezahüratı arasında Çankaya'ya gittiler.

Demiryolları memleketin toptan, tüfekten daha mühim bir emniyet silâhıdır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin tespit ettiği projeler dahilinde, muayyen zamanlar zarfında vatanın bütün mıntıkaları çelik raylarla birbirine bağlanacaktır. Bütün vatan bir demir kütle haline gelecektir. Türk milletinin servet, refah ve medeniyet yollarında yürümesi ve Türkiye'de iktisadîyat hayatının yüksek inkişafları bu demirden yollarda olacaktır.

Milletin hayat, saadet ışıkları bu yollardan gelecektir.

Burada mühim olan nokta; Türk milletinin kendi inkişafının bu demiryollarında olacağı hakikatini bütün müşkülâtlara rağmen takdir etmesi ve ona sahip olması keyfiyetidir. Demiryollarını kullanacak olan Türk milleti, menşe'indeki ilk sanatkârlığını demirciliğini tekrar göstermiş olmakla müftehir olacaktır. Menşe'inden demirci olan ve bütün dünyaya demir sanatının nâşiri bulunan Türk, öz vatanında ihmal edilmiş olan bu lâzimeyi elbette muasır medeniyetin bütün dünyaya yükseldiği dereceye is'al edecektir.

Gazi Mustafa Kemal

Hattın Malatya'ya girmesi dolayısıyla: 14 Şubat 1931 - Malatya

Bu yurdun Doğusu ile Batısı ilk defa demiryolu sayesinde kucaklaşabildi.
Her gün bir karış daha! Parolamız budur.

Demiryol, sayı 251-253, Kasım 1946

1580 sayılı Belediye Kanunu nedeniyle Dahiliye Vekili Şükrü Kaya 20 Nisan günü TBMM'de bir konuşma yapacak ve Türk kadınının Türk erkeğiyle eşit olduğunu belediye işlerinde kanıtladığını söyleyecekti. Türk tarihinin her alanında ve her safhasında kadın erkeğiyle yan yana, her özveriyi yapmış, millet ve vatan işlerinde büyük feragatle her mahrumiyete, her cefaya ve her acıya katlanmış, milletin, vatanın felaket ve saadetine aynı hisle ortak olmuştu. Cumhuriyet, büyük ve yüksek faziletli Türk kadınının ortak eseriydi. Türk kadını, kendi evinin işlerinde olduğu gibi belediye işlerin de etkin bir konum elde edecekti. "Cehalet devrinden arta kalan kötü ve sakat zihniyetlerin sakil ve sakim mülahazaların Cumhuriyet'in ve inkılâbın temiz ve faziletli muhitinde yeri olamazdı."

İsmet İnönü'nün Sivas Hattının Açılışındaki Konuşması

İsmet Paşa Hazretlerinin 30 Ağustos 1930 Cumartesi günü Sivas hattının küşat resmi münasebetiyle binlerce halkın coşkun tezahüratı ve mütemadi alkışları arasında söyledikleri nutuk:

Sevgili Vatandaşlarım,

Vatanın büyük bir muvaffakıyet günü sizin hususî heyecanınızı tahrik ederek ayrı bir kıymet almıştır.

İzmir için ve Erzurum için kıymetli olan Sivas şimendiferi sizin kapınızdadır.

Sevincinizi tamamen anlıyorum. Ben sizden daha çok heyecan içindeyim. Sizi tebrik etmeğe ve sizin vasıtanızla bütün memleketin sevinmeğe lâyık bir muvaffakıyete erdiğini ilân etmeğe geldim.

Bugün eski ve asil Sivas tarihinin terakki ve itilâya doğru başlıca bir yükselme noktasıdır.

Bu noktaya gelmek için yedi seneden beri ıstırap çekiyorum. Öyle günlerim oldu ki artık bezip bizar kaldığım hayata ve siyasete bugünü idrak etmek gayretiyle yapıştım ve sarıldım.

Bu netice, benim için büyük gayelerden biri idi. Tabiî daha büyük gayeleri kabili istihsal gösteren ve bu ümitle millete ve onu idare edeceklere yeni bir can verecek olan ilk bir gayedir.

İsterdim ki bugün yalnız millî muvaffakıyet, millî sürur, hulâsa millî bayram tezahüratiyle iktifa edelim.

Halbuki size bu büyük bayramın hakikaten sevinilecek, beğenilecek bir eser olduğunu anlatmak mecburiyetindeyim.

Hiç olmazsa bu masum ve güzel eserin millete bir fenalık etmemiş ve ilerde de bir fenalık etmeyecek bir mahsul olduğundan hesap vermek mevkiindeyim.

Hayatımızda fanilere ender nasip olacak büyük muvaffakıyet günleri yaşadık. Fakat bugünlerin çoğunda derhal sert tenkitlerle karşılaştık. Ancak, birçok zaman geçtikten sonradır ki yapılan işlerin fenalık olmadığı zâhir olmuş ve milletin aklı selimi lütufkâr takdiriyle bizi teşci etmiştir.

Sivas şimendiferi için de istikbalin gülen yüz göstereceğinden eminim. Fakat, bugün hesap vermeğe ve Sivas şimendiferinin milleti ve bir seneden beri sıkıntı içinde bırakan bir kâbus olmadığını ispat etmeğe davetliyim.

Evvelâ şunu söyleyeyim ki bizim politikamızın ana hatları, Türk tarihinin seyri, bilhassa istiklâl mücadelesinin safhaları, ıstırapları ve ihtiyaçları göz önünde bulundurulmaksızın anlaşılamaz.

Biz lâzım gördüklerimizi yalnız okuyarak veya düşünerek bulup çıkarmadık. Bilhassa memleket kendi ihtiyaçlarını bize 25-30 senelik didinme yollarında her gün başımıza vura vuru ibram etmiştir.

Aklımız ermeğe başladığı günden beri bu memleketin asgarî olarak Rumeli hududunu, Anadolu hududuna bağlayan bir şimendiferin hazretiyle tutuştuğunu biliriz.

Şimdi şimendifer geçmeye başlayan toprakların altında İstanbullu, Sivaslı ve Vanlı yüz binlerce Türkün kemikleri yatıyor. Bu kadar insan, memleketin hesapsız

serveti, ilâç ve ekmek taşıyan kağnılar peşinde gömülmüştür.

İstiklâl mücadelesi esnasında Büyük Millet Meclisi'nin kurulmasına karşı şahlanan Padişahın ifsadatını tenkile yarayan başlıca vasıta, Konya Afyon Eskişehir Ankara gibi elimizde kalan beş altı yüz kilometrelik demiryollarıdır. Gene bu kadarcık hat, istiklâl mücadelesinin, devlet ve büyük ordu teşkili kararının büyük hummalariyle sarsılan İnönü günlerini millete nasip etti. Eğer Ankara-Erzurum demiryolu mevcut olsaydı Avrupa'nın Sakarya seferine girmesi şüpheli olurdu.

Çünkü Ankara'ya gelip demiryollarına hâkim olduktan sonra, modern millî bir devlet kurmak davasını haykıran Büyük Millet Meclisi'ni, arabadan ve heybeden başka bir vasıta-i nakliyesi olmayan bir aşiret haline getireceğini zannediyordu.

Sakarya muharebesi esnasında mütemadiyen düşüncemizi iğneleyen tehlike büsbütün boş ve açık kalan Konya şimendiferinin tahrip olunması ihtimali idi. Nitekim, Sakarya'yı kazınır kazanmaz bütün orduyu Konya şimendiferleri üzerine naklettik. Ancak bu sayede onu besledik ve kat'î günlere kadar bekleyebildik. Bu bekleyiş günlerinin ne hazin olduğunu, nice babayiğitlerin anlayışları ve sinirleri bugünlerde nasıl pusu haline geldiğini hatırlarsınız.

Dost hudutlardan sipere selam getiren kağnıları altı ayda beklemişizdir. Hiç Diyarbekir'den, Van'dan Erzurum'dan bir insan kafilesinin veya bir öküz arabasının Akşehir'e kaç günde geldiğini hesap ettiniz mi? Hesaba hacet yok. İçinizde bu tecrübeyi bizzat kendi nefsinde yapmış olanlarınız, kadın ve erkek çoktur.

İstiklâl mücadelesinin mühim bir tecellisi de hiç unutulmamalıdır. O da bu memleket, bütün sahillerinden istilâya uğramış, en zengin mamureleri elinden çıkmış olduğu halde işte bu yolsuz, ağaçsız Orta Anadolu'nun insanları ve vasıtalarıyle kurtulmak ıztırarına düşmesidir.

Sabittir ki İzmir'in servet ve emniyetinin her tehlikeden azade olmasının başlıca vasıtası Sivaslının 24 saat sonra İzmir'i müdafaa edecek bir imkâna malik bulunmasiyle tahakkuk edebilir.

Millî devletin Ankara'da kurulması, istiklâl seferinin bir zarureti idi. Bütün vatan kurtulduktan sonra da millet Ankara'da kalmak kararını muhafaza ve ilân etti.

1923'te Ankara'da kalmak ne demekti, bilir misiniz? Bir çıkmaz sokağın nihayetinde hasretli gözlerini denize çevirip zorla bir kulübede barınmağa çalışmak demekti. Anadolu içine o zamana kadar gelmemiş olanlar, Ankara'da kendilerini Pamir yaylasına çıkmış seyyah zannederlerdi. Halbuki Efendiler, bir defa haritaya bakarsanız Ankara bu memleketin ortasında bile değildir. İstikbalde çocuklarımız Anadolu ortasına geldikten sonra niçin bu köşedeki Ankara'yı intihap ettiğimizi kolay anlayamayacaklardır.

Yedi seneden beri ilerliyoruz. Ancak Sivas'a geldik, hudutlarımıza varmak için daha bir o kadar yürümeye mecburuz.

Evet, Ankara'da, devlet merkezi kurmak, ilk nefeste ve ilk iş olarak bu çıkmaz sokağı açmak mecburiyetini kabul etmek demekti.

Yol mahrumiyeti bu milletin asırlardan beri en köklü derdidir. Ve Büyük Millet Meclisi'nin ilk günden beri meşgul olduğu bir ihtiyaçtır.

Her vatandaşın senede 8-10 gün bilfiil çalışarak vatan yollarını vücuda getirmesi hakkında Büyük Millet Meclisi'nin kanunu bu zihniyetin eseridir. Memleket halkı, geçmiş idare adamlarını yol faaliyetiyle ölçegelmişlerdir. Bu güzel Sivas'ın merhum Rifat Paşa'ya olan minnet ve muhabbeti, merhumun yaptırdığı yollardandır. Her vilâyet böyledir. Milletin ihtiyacını kendisinden öğrenmek kabiliyetinde olan adamlar için bu misaller, birer program addolunabilirler. Bundan elli sene evvel bir memleketi toplamağa kâfi gelen yol, birinci derecede bugün evvela ana demiryolları şeklini almıştır. Diğer bütün yolların ehemmiyet ve kıymetleri asla tenakus etmemek üzere.

Ankara'da kurulan millî devlet sulhtan sonra bile iktisat ve siyaset sahasında derhal istifade edeceği kudretin şimendifer ve denizyollariyle bağlı olan vatan aksamından ibaret olduğunu gördü. Bu kısımlar, bütün vatanın üçte biridir. Millî devlet ilk ve mübrem vazife olan bütün vatan aksamını bir gayede maddeten toplayacak bir çare bulmak mecburiyetini duydu.

Büyük Millet Meclisi'nin Gazi'nin riyasetinde toplanan ilk hükümeti, 336'da dünyanın bütün ateşleri başına yağarken, yarınki mevcudiyeti hazin bir şüphe altında iken, vatandaşlar yalın ayak ve sopa ile müstevlilere karşı koymağa çalışırken, bütün mamureleri elinden gitmişken ve hazinesinde bir tek lira yokken, ilân ettiği ilk programında Ankara'dan Yahşihan'a şimendifer temdit edeceğini söylüyordu. Bu hazin hadiseyi, nesillerimizin zihinlerine yerleşecek bir ibret dersi telâkki etmez misiniz?

Millî mücadelenin silâh safhası hitam bulduktan sonra daha sulh olmadan evvel Büyük Millet Meclisi hükümeti oldukça vâsi mikyasta şimendifer elde edilmek için Çester mukavelesini yaptı. Bu mukavele, sulh müzakeratını o kadar zehirledi ve müşkülâta uğrattı ki bir aralık bu yüzden sulh şüpheli anlar geçirdi. Sulhü tehlikeye düşürecek kadar Büyük Millet Meclisi hükümetlerini teşebbüslere sevk eden ihtiyaç elbette gayri kabili tehir olan başlıca ihtiyaç olmak gerektir. Bütün bu söylediklerim bir memlekete şimendifer lâzım mı değil mi, yapılmasın demiyoruz tarzında mülâhazalardan aşka bir şey, çok daha fazla bir şey olduğunu göstermek içindir.

Millî devlet için şimendifer ihtiyacı millî vahdet, millî müdafaa ve millî siyaset meselesi, asırların muhassalası olan millî istiklâlim muhafazası meselesidir.

Bir millette, millî vahdet ve mevcudiyetin çaresi olan tedbir her mülâhaza ve her ihtiyaca takaddüm eder. Bu tedbirin bir gün tehiri, affolunmaz, tamir olunmaz bir hatadır.

Millî vahdeti tehdit eden tehlikelerin ne vakit zuhur edeceği kestirilemez. Bazen bu tehlikeler mütemadi ve tedricî tesirat ile milletin bünyesini yıpratır; bazen de hiç yokmuş ve hiç gelmeyecekmiş gibi uzun müddet avuttuktan sonra bir gün ansızın çatar ve hazırlıksız gövdeyi bir çarpışta cansız bir leş haline getirir.

Demek istiyorum ki millî varlık ve millî vahdet meselesi haline gelen şimendifer ihtiyacının, bugün bir tehlikenin meydanda görünmemesi onun tacil edilmemesini teşvik etmez. Bilâkis her geçen sakin senede niçin daha çok iş yapmadık, elem ü hicranını kalplerde uyandırır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun "hasta adam" sıfatını takınmasından ölüm döşeğine yatması altmış sene sürmüştür. Altmış sene bir hasta adamı çok daha zinde bir hale getirmeye kâfi iken bilâkis onu hastalık lâftan ibarettir, bu böyle ilâ nihayete sürer, tesellisine kaptırmıştır.

Millî vahdet, millî mevcudiyet meseleleri tehir kabul etmeyen şeylerdir. Sivas'a gelmek için işte bu kadar tenkit edilen masraf ve sıkıntılar iktihamiyle beraber yedi sene geçti. Hudutlara varmak için belki bir yedi sene daha geçecektir. Bu karar istical ve telâşımla ancak on beş senede hallolunabilecek bu meselenin daha kaç sene sürüncemeye tahammülü olduğunu kim, hangi cesaretle ve neye güvenerek iddia edebilir?

Ben burada vatandaşlarıma bilâkis bu kadar zaman niçin daha çok iş yapmadığımın hesabını vermek isterdim. Türkiye'de ilk şimendifer inşaatı 1860'ta başlamıştır. 1920'de Büyük Millet Meclisi dar hatlarla beraber ceman 1000 kilometreye yakın demiryolu buldu. Demek ki 50 senede bu memleket vasati her sene 66 kilometre demiryolu elde etmiştir. Hepsi ecnebî malı, hiçbiri millî ihtiyaç nokta-i nazarından yapılmamış... Bu noktalardan sarfı nazar ediyorum.

1920'den bugüne kadar vücuda getirdiğimiz hatlar 1800 kilometredir. Senede 180 kilometre yapmışız. İmparatorluk hatlarının üç misli ve hepsi milletin malı... Satın aldığımız şimendifer hatları ve baştan başa harap bir halde elimize geçen eski hatların tamiri hariçtir... Görüyorsunuz ki zamanı boş getirmemişiz.

Bu bir iki mülâhazadan sonra derhal ve tekrar asıl benim bugün ispatına davet olunduğum davaya avdet edeceğim.

Şimdiye kadar ispat ettiğimi zannediyorum ki şimendifer politikası millî devlete, bugün mü, yarın mı mülâhazasına tahammülü olmayan, ilk, gayr-i kabil-i tehir millî vahde, millî mevcudiyet, millî istiklâl meselesi olarak teveccüh etmiştir.

Eğer vergilerimizin ağırlığı, çektiğimiz sıkıntılar bu en zarurî ihtiyaçtan doğmuş ise milletin varlık meselesi için fedakârlık ettiği meydandadır.

Varlık meseleleri maatteessüf fedakârlıksız, sıkıntısız tahakkuk etmiyor. Varlık meselelerinde fedakârlığa, sıkıntıya tahammül etmeyen milletlerin halinden, akıbetinden misal getirmemi ister misiniz?

Şimdi size gayr-i kabil-i tehir olduğu sabit olan şimendifer ihtiyacının bu geçen on senelik millî hayatta devlet hazinesinden başka bir suretle temininin gayr-i mümkün olduğunu ispat edeceğim. Yani şimdiye kadar hazineden şimendifer yapmak yerine uzun vadeli ecnebî istikrazı ile şimendifer yapmak niçin mümkün olmamış olduğunu göstereceğim.

Evvela şurasını bilmelidir ki bir milletin gayr-i kabil-i tehir olan millî ihtiyacının temini evvel emirde o devletin hazinesinde aranmak gayr-i kabil-i içtinaptır. İhtiyacınız tehir edilmezse, alemin o ihtiyacı bir gün geçirmek sizin temin etmeğe çalışmasında ne sebep vardır. Eğer menfaat fikri, âlemi tahrik edecekse sizin sabırsız ve bir gün teahhura tahammülsüz bir vaziyette görünmeniz, onu ne kadar ağır şerait talebine teşvik eder! Bu aramalar ve bu pazarlıklar sizin için bir gün teahhuru caiz olmayan işi, senelerin tesadüfüne terk etmez mi?

Demek ki gayr-i kabil-i tehir millî ihtiyaç için, milletin ancak bilâ-kayd ü şart tasarruf ettiği kendi kesesinden para araması gayet tabiîdir.

Sonra bu imkân fiilen de tecrübe olunmuştur. 922-923 senelerinde yapılan ve bize sulh müzakeratının o kadar müşkülâtına mal olan Çester mukavelesi tahakkuk etmedi. Çünkü mukavele sahibi onu tahakkuk ettirecek vesaiti dünyanın dört köşesinde aradı fakat bulamadı.

Bu Sivas hatlarının ecnebî sermayesiyle yapılması imkânını bizzat mütalea etmesi için benim politikamı tasvip etmeyen muhterem muarızım Fethi Bey'e imkân ve fırsat verdim.

Sivas hattı, Harb-i Umumî'den evvel Reji Jeneral Fransız şirketine verilmişti. Lozan muahedesine göre aynı inşaat şirketle tekrar görüşülecekti. Eğer bir anlaşma olmazsa, şirket tazmin edecek, eski mukavele tasfiye olunacaktı.

İlk başvekâletimden çekildiğim vakit Başvekil Fethi ve Nafıa Vekili Feyzi Beyler Sivas hattını Reji Jeneral şirketine yaptırmak için ciddî ve samimî olarak imkân aradılar. Tekrar başvekil olduğum zaman, hattı bahsolunan ecnebî sermayesiyle yaptırmak için gayr-ı kabil-i tahammül ağır şerait karşısında bulunduklarından imkân hasıl olmadığını söylediler.

Bugünkü muarızlarımın yaptıkları bu tecrübe, benim gün geçirmeyerek devlet bütçesinden çare aramamdaki isabeti bir daha gösterir.

Zaten isteğimiz bir işi istediğimiz müddet zarfında ecnebî sermayesine yaptırabilmek için o sermaye üzerinde bu kadar mutlak bir hâkimiyeti nasıl tasavvur edebilirsiniz?

Hatta şirketlerin yapacağı böyle işlerin nihayet mebdeini kestirebilirsiniz. Fakat, devam ve hitamını mukavele ile kestirmeye çalışsanız bile hakikat ve tatbikatta teahhürat tasavvur olunmaz hudutlara çıkmaktadır.

Haydarpaşa'dan İzmit'e şimendifer inşası 1871 Ağustosu'nda başladı. Bu hattın Ankara'ya gelmesi 1892 nihayetindedir. Tam 21 sene. Aydın hattı, Süveyş Kanalı açılmadan evvel, bir Basra hattı ve Hindistan yolu maksadı da mündemiç olarak 1856'da başladı. Bugün Aydın hattı 600 küsur kilometredir ve bu hale ancak 1912 senesinde erişmiştir. Tam 50 seneden fazla bir inşa müddeti... Bağdat hattının nasıl siyasî maksatlar ve ihtilâtat pahasına meydana çıktığını bilirsiniz.

Görüyor musunuz, şimendiferlerimizin sizin istediğiniz süratle millî ihtiyaç nokta-i nazarından kabil-i tahakkuk olduğunu ümit ettirecek mazide hiçbir misal yoktur. Benim gibi hadiselere, hakikatlere hayalsiz, yaldızsız, çırılçıplak göz dikmek cesaretine malik olan herhangi bir mes'ul adam benim tuttuğum sade yoldan başkasını takip edemezdi.

Şimdi beni tenkit edenlerin diğer hayallerine cevap vereyim: Şimendifer hatlarını gene devlet tarafından yaptırmak, fakat parasını istikraz ile hariçten ve münhasıran bir muamele-i maliye olarak tedarik edip sarf etmek, niçin mümkün olmamıştır?

Ben Lozan'dan şu müşahede ile döndüm: Türk milletinin askerî ve siyasî sahalarda kazandığı muvaffakıyetlerin bahşettiği millî haklar teslim olundu.

Fakat, Avrupa mahrum edildiği bütün imtiyazları Türk milletinin geçireceği malî buhranlar sayesinde kâmilen istirdat etmek ümidinde idi.

Bu bir tahmin değildir. Bu sözler, en salâhiyettar ağızlardan benim yüzüme karşı söylenmiş açık fikirlerdir.

Avrupa'nın bu sözlerini, Türk milletine karşı sabit bir husumet fikrine atf etmeyiniz. Bu, çıkmaz bir yoldur.

Millî mücadele sahalarında her millet, esaslı imtihanları kendisi vermeye mecburdur. Binaenaleyh, biz Avrupa'nın hitabını realist acı bir imtihan devri şeklinde ve tabiî telakki ettik.

Geçireceğimiz malî imtihan, geçirilmemiş, çetin bir şeydi. Bize kadar gelen takriben yüz senelik malî tarihi hatırlar mısınız? Sultan Hamit'ten evvelki zamanlar inanılmayacak derecede fahiş faizlerle istikrazlar, israflar ve iflâslarla geçti. Sultan Hamit istikraz yapmadı. O, mütemadiyen borç ödemeye çalıştı. Borcu kontrol eden Düyûn-ı Umûmiy'e gibi müesseseler, devlet fevkinde bir vaziyet aldı. Sultan Hamit, harice karşı bu tebirleri aldıktan sonra dahilde en fena bir malî idarenin bütün fenalıklarını mubah gördü. Maaş vermiyordu. Vatandaşın alacağını vermiyordu. Devlet hazinesi vatanın müdafaası vesaitini ihmal ediyor, vatandaşların sıhhati ve memleketin imarı için üzerine hiçbir vazife tanımıyordu. Hilâfet kaygısiyle takriben 1000 kilometrelik dar ebatta çürük bir şimendifer hattını Hicaz'a yapabilmek için herkesin ianesine avuç açtı. Bu malî siyaset haricî tatmin etti, dahili tam bir ümitsizliğe düşürdü ve "Hasta adam"ın hesabı görüleceği kat'î günlerde vatanı muhtaç olduğu vaziyet ve vesaitten mahrum bulundurdu.

Meşrutiyet'te vatandaşlar, maaşlarını ve haklarını almadan duramazlardı. Zaten Meşrutiyet ihtilâlinin amelî muharriklerinden başlıca bir nokta bu idi.

Maaş verebilmek için Meşrutiyet idaresi hariçten para aramaya ve şimendifer yapabilmek için de devletin mukadderatını Bağdat hattı siyasetine raptetmeğe mecbur kaldı.

Görüyoruz ki ben Lozan'dan döndüğüm zaman Avrupa Türkiye'nin malî tarihini daima bir bataktan diğerine düşmeğe mahkûm olan içinden çıkılmaz bir vaziyette tasavvur etmekte haksız değildi. Ya memleket kendi vesaiti ile kalacak, maaşını veremeyen yanmış yıkılmış harabeler içinde hiçbir imar yapamayan vaziyette yeis ve nevmidi içinde kendi kendine çöküp geçecek, yahut yaşayabilmek için Avrupa'nın karşısında diz çökerek istiklâl mücadelesinin bütün neticeleri pahasına ekmek parası arayacaktı.

Biz işte bu malî meseleyi halletmeğe mecbur idik. İstiklâl mücadelesi neticelerinin hepsini muhafaza hatta takviye edeceğiz. Memleket dahilinde herkesin hakkını muntazaman ödeyeceğiz ve bundan başka memleketin imar ve inkişafı için mutlaka işler yapacağız.

İşte yedi senedir Cumhuriyet'in verdiği muazzam imtihan budur. Bundan da fazladır.

İlk başvekil olduğum vakit elde bulunan bütçenin üçte birinden fazlasını köylü veriyordu.

Anadolu ortasında teessüs etmiş bir köylü hükümeti olduğumuz için evvelemirde onun yükünü hafifletmeğe cesaretle teşebbüs ettik. Âşar vergisinin ilgası, malî bünyede yapılmış büyük korkunç bir ameliyat idi. Malî nokta-i nazardan tehlikeli bir imtihana maruz olan herhangi bir hükümet ancak idealist bir köylü aşıkı olmak hasleti ile bütçesinin asırlardan beri alışılmış üçte biri üzerinde böyle bir tecrübeye girişebilirdi. Eğer bu büyük ameliyatın sarsıntıları olmuşsa bunu tabii görmek lâzımdır. Eğer bu sarsıntıları nihayet iktiham edebilmiş isek bundan bir köylü milleti müftehir olmak mevkiindedir.

Bütün bu dediğim şeyler yapılmakla beraber geçen on sene zarfında müsait şeraitle istikraz yapılabilirdi diye muarızlarımın söylediğini işitmiyor değilim. Bize zararı olmayan şeraitle para geldi de ben bunu kabul etmedim mi demek istiyorlar?

Herhalde müsait şeraitle gelen parayı reddedecek kadar işten anlamaz değilim. Bu gibi hayalât ile bilerek veya bilmeyerek hakikat haricine düşenleri doğru yola geçirmeğe çalışmak için bu mütearifeyi dahi izah edeceğim.

Hem, niçin şimendiferlerimizi yapmak için Avrupa sermayesi teşne olsun? Bunlar iktisadî teşebbüsler midir? Bence iktisadîdir, amma muarızlarımızın ve sermayeden anlayan mütehassısların sözlerine bakılırsa iktisadî değildirler. Eğer iktisadî değiller ise tabii sermaye bunlara heves etmez.

Sermayecilerin zihniyetine göre ve sermaye gelmesine müsait olmak nokta-i nazarından Türkiye'nin geçirdiği son yedi seneyi beraber mütalea etmek ister misiniz?

1923 – Sulh imzası, Cumhuriyet ilânı, hanedan müessesesi İstanbul'da duruyor. Cumhuriyet ve hanedan hangisi diğerini yiyecek belli değil. Muahede tasdik olunmamış.

1924 – Sonbaharında muahede tasdik olunuyor. Hanedan memleketten çıkarılmış. Din ve devlet işleri ayrılmış. Bu icraatın aksülameli ne olacağı belli değil. Bu dahilî vaziyet. Haricî meseleler birkaç tane. Bilmem pek ehemmiyetsiz mi? Yunanlılarla ihtilâf. Musul meselesi ve bunda sulha varılabilecek mi şüpheli. İtalya ile aramızda hiç yoktan ve nereden geldiği belli olmayan sui tefehhümler alevli. Haricî borçlar hallolunmamış. Anadolu hattına vaz'iyet etmişiz. Suriye hududu hallolunmamış.

1925 – Şeyh Sait kıyamı. Seferberlik. Bütün haricî meseleler baki. Cumhuriyet'i müdafaa için İstiklâl Mahkemeleri kurulmuş ve İstiklâl Mahkemelerinin meydana çıkardığı meseleler akıllara durgunluk verecek kadar karışık.

1926 – İstiklâl Mahkemeleri devam ediyor. Diğer bütün meseleler hâd devrinde.

Acep bu seneler sermaye gelmek için pek mi müsait idi?

1926'da devletin yakından temasta bulunduğu bir müesseseden altı ay vade ile on milyon lira istikraz etmek istedim, cevap olarak on milyon liralık rehin ve evvelemirde borçlar meselesinin hallini teklif ettiler. İhtiyaç zamanında istikraz şeraitinin ne olacağını anlamak için bu bir misal değil midir?

1927 – Musul meselesi hallolunmuş. İtalyanlarla münasebatımız tamamiyle iyileşmiş. Borçlar, Anadolu hattı, Suriye hududu ve ilâahirihi duruyor.

1928 – Borçlar ve Anadolu meseleleri hallolundu. Sermayedarların tabirince kredi için en büyük mâni tesviye edilmiş oluyor. Fakat sene 928. Kredimize zarar veren bu meseleleri niçin bu seneye kadar açık tuttum diye bana itap eder misiniz?

Anadolu hattı mubayaasını esasen ben ilk iş olarak düşünmedim. Bence şimendifer politikası her şeyden evvel yeni inşaat politikası idi. Anadolu hattının mubayaasına ben fırka arkadaşlarımın ibramiyle bidayette hatta zorla temayül ettim. Bana şimendiferde esas politikam ne olacağını sordukları vakit bir karış fazla şimendifer demiştim. Yeni inşaat gibi muazzam bir masrafa girerken eski şimendiferleri devletleştirmek gibi diğer bir masrafa girmek istemiyordum. Fakat arkadaşlarımın ısrarı nihayet beni ikna etti. Anadolu hattını bir gün evvel satın almak için beni ısrarla teşvik edenlerin arasında muhterem muarızım Fethi Bey de vardı.

Bu hikâyeyi nakletmekten maksadım Anadolu hattının satın alınmasından şikâyet etmek değil, bilakis malî müşkülatını mübalağa ettiğim ve nihayet başa çıkarmağa muvaffak olduğum bir muvaffakıyetten dolayı kendilerine teşekkür etmektir.

Fakat bu teşebbüsün sermayedarı bidayette ürkütmüş olduğu mülâhazasına da beraber iştirak etmeliyiz.

Şimendifer politikasını devletleştirmeğe başlamak bana bidayette çifte müşkülat yaptı. İktiham etmek müyesser olunca çifte muvaffakıyete erdim. Şimendiferleri devletleştirmekte millî siyasetçe, millî iktisatça o kadar çok faydalar tecrübe ettim ki mümkün oldukça her yeni hattı devlete maletmek vazifemdir.

Devlet eline geçen şimendiferlerin hiçbir menfaat ve şart pahasına devlet elinden çıkarılmasına asla muvafakat etmeyeceğim. Geri gitmek, bir zaman kabul edebileceğim bir âdet değildir.

Haricî borçlar meselesini 928 senesine kadar niçin halledemedim? Bunda da kusursuzum. Bu işin halline muarızlarımın da itiraz edemeyeceği en muktedir adamımızı memur ettim. Neticeye varmak için milletin takatı fevkindeki hudutlara kadar fedakârlıkları göze aldım. O derecede ki 1928'de kabul edilen şeraitin gayr-i kabil-i tahammül olduğu bir sene sonra büyük bir taraka ile meydana çıktı.

Bu sene Suriye hudutları meselesini de hallettik.

1928 nihayetine kadar geçen bu senelerde bu inkılâp, ıslâhat ve birçok haricîye meselelerinin hallonulduğu memlekette sermayenin mütehassiren gelip çalışması için hikâye ettiğim şerait pek mi müsaittir?

Bu seneye kadar üç dört sene pek kurak ve kıt mahsul seneleri geçirmiş olduğumuzu unutmayınız. Bütün dünyanın ziraî mahsuller üzerinde bir buhrana girmesinin kıtlık senelerimizin aksülamellerinin ve haricî borçlarda takat fevkindeki fedakârlıklarımızın tesirini 1929'da hissediyorsunuz. Millî para buhranı şeklinde tebarüz eden 1929 senesi hadisatı sizin istediğiniz şeraitle sermayenin gelmesi için müsait olmazsa bunda hayret edilecek bir şey yoktur.

Bu sene 1930'dayız. Görüyor musunuz, haricî istikrazla bittabi millî mevcudiyetimizi muhafaza ederek şimendiferlerinizi yapmak isteseydiniz işte bugüne kadar daha bir metre için kazma vurmamış olacaktınız.

Bütün sıkıntıları iktiham etmişiz. Biri diğerinden muğlak bütün haricî mese-

lelerimizi halletmişiz. Memleket dahilide milletin müdafaası, vatandaşın hakkı için lâzım olan masrafları temin etmişiz. Fazla olarak büyük millî vahdet, millî mevcudiyet vasıtası olan şimendiferlerden tam 1800 kilometre millete maletmişiz. Bütün bunlar hata imiş öyle mi? Ya! Ancak bu memleket bir metre şimendifer yapmamış olacaktır, memleketin imarı için milletin ne fennî, ne malî hiçbir kudreti yetmeyecektir, hiçbir kudreti tedahül etmemiş, hariçten ya millî şerait kaygısına düşülerek hiç para bulunamamış ve hariçten para tedariki derdiyle istiklâl mücadelesi semerelerinden elde bir posa kalmamış olacaktı. Bu vaziyet mi doğru sayılacaktı?

Eğer işimiz satranç oyunu olsa idi, muarızlarıma bir defa oynatır ve neticeyi kedilerine gösterirdim.

Teessüf ederim ki siyasette bu nev'î satranç tecrübeleri sonra iadesi ve tamiri kabil olmadığı için âdet haline gelmemiştir.

Vatandaşlarım, buraya kadar size şimendifer inşaatının, millî devletin aldığı bir gün tehiri caiz olmayan vazife, millî mevcudiyet, millî vahdet, millî istiklâl vazifesi olduğunu, bunun masraflarını hariçten uzun vadeli istikrazlarla temin etmek mümkün olmadığını ve masrafın ancak devlet bütçesinden temin edilmek gibi bir tek çaresi bulunduğunu ispat etmiş bulunduğumu zannederim.

Muarızlarımın diğer itirazlarına cevap vereyim: Hatlar pahalı yapılıyormuş. Bu iddiada bulunanlar yanlış malumat almışlar, eksik tetkikat yapmışlardır. Henüz inşaat halinde bulunan bir işin kat'î hesabı söylenemez, fakat şimdiye kadar bu Sivas hatlarının masrafları kilometre başına yetmiş beş bin lira tahmin olunuyor ki emsali hatlarda bütün şirketlerin yaptığından daha ucuzdur.

Ağır faiz ve komisyonculuk verildiğinden bahsolunuyor. Bununla kısa vadeli istikrazla karışık bazı şirketlere yaptırdığımız işler ima edilmek istenilmiştir. Vakıa biz Sivas hatlarını Svit namını alan bir Belçika şirketine verdik. Bu şirket ağır faiz ve komisyonculuk kârına ve Avrupa'nın zengin malî memleketleriyle temas sühuletlerine rağmen para bulamadı. İnşaata başlayamadı ve mukavelesi fesholundu. Şikâyet olunan ağır faiz ve komisyonculuk arzu edilen sermayeyi getirmeğe kâfi gelmedi. Biz de hiç ziyan etmedik.

Aynı mahiyette bir muameleyi bir İsveç grubuyla yaptık. Daha ilk senede çıkan tatbikat müşkülâtı sermayeye, binaenaleyh onun faiz ve komisyonlarına taalluk eden şeraitten tarafeynin sarf-ı nazar etmesini intaç etti. Bu iş de peşin paralı işe döndü. Şikâyet olunan ağır faiz ve komisyonculuğun mevzuu kalmadı.

Ulukışla ve Balıkesir hatlarını bir Alman grubuyla kararlaştırdık. Bu şirket işlerine muntazaman devam etmektedir. Bu iş bizim bugün tatbikatta olan şimendifer programımızın altıda birinden biraz fazladır. Bu kadar mahdut da olsa faiz ve komisyonculuğu niçin göze aldım mı diyeceksiniz? Bu seneye kadar şirkete verdiğim paradan pek çok daha fazlasını şirket memlekete getirmiştir. Hiç olmazsa bu geçen dar, kıtlık, parasız zamanların müşkülâtını bu tedbirle biraz ehvenleştirmiş olmak bir faide değil midir?

Görüyorsunuz ki geçen sıkıntılara, bugünkü vaziyete, şirketlerle yaptığım kısa vadeli istikraz mukavelelerinin tesiri hiç olmamıştır.

Memleketin bütün yükünü bir nesle yüklettiğimden şikâyet olunuyor. Ve çok gösterişli bir fikir olmak üzere birçok nesle yüklenmesi lüzumundan bahsolunuyor.

Uzun vadeli istikraz demek olan bu tedbirin şimdiye kadar tatbikine maddeten imkân olmadığına kani iseniz bu itirazın dermeyanına sebep ve hikmet kalmaz. Fakat ben size haber veriyim ki imkân olsa da bizi bu nesle yüklettiğimiz yüklere, gelecek nesiller lâakal bu kadar tahammül etmeğe mecburdurlar.

Bizim nafia işlerine tahsis ettiğimiz para aşağı yukarı otuz milyon liradır. Eğer yüz sene bu parayı sarf etsek bir memleketin ihtiyaçlarını temin etmek için açık iş buluruz.

Bin senede yüz senede kaç neslin ne kadar işi vardır?

Senede sarf ettiğimiz otuz milyon yüz senede üç milyar lira yani üç yüz milyon İngiliz lirası eder. Düşününüz ki bu memleketten daha küçük dünyada birçok memleketler vardır, bir senede 300 milyon İngiliz lirası millî ihtiyaçları için sarf ederler. Binaenaleyh memleketin imarından, bugün şimendifer, yarın su, elektrik ve saire için senede otuz milyon lira sarf etmekten çekinmezsiniz. Bu parayı arttıracaksınız ve onu yüzlerce sene sarf edeceksiniz.

Yüksek, medenî, ileri bir millet olmak davası oyuncak mıdır?

M. Müller'in raporunu benim politikamın aleyhinde bir hüccet zannetmek garip bir şeydir. Millî para meselesini mütalaa etmek için getirilmiş olan M. Müller, malî sıkıntılarımızın ana sebeplerini iki noktada hülasa eder: Müdafaa-i milliye masrafları ve şimendifer masrafları. Demek ki M. Müller'in ihtisası haricînde bulunan millî müdafaa ve millî şimendifer noktalarında vuzuh ve kanaat hasıl olursa malî idare nokta-i nazarından yaptığımız esaslı bir hata yoktur. Millî şimendifer meselesi M. Müller'in mütalaası hududu haricînde olan bir millî vahdet meselesi olduğunu bugün size uzun boylu söyledim.

Millî müdafaa masrafları için muarızlarımın açıktan açığa dil uzatacak bir anlayışta olmalarına ihtimal veremem.

Milletlerin teslihatı meselesi Türk milletinin arzusu ve iradesi haricînde olan amillere tabidir. Biz iktidarımız dahilinde olan sühuletleri göstermeğe daima amade olduk. Fakat silâhlarımızı her milletten evvel terk etmek mevkiinde bulunmamaklığımız pek tabiîdir.

Türk milleti haricî politikasında ve haricî münasebatında hiçbir milletten daha az sulhperver değildir. Fakat bugün yuvalarımızı müdafaa etmek için tasavvur olunabilecek vasıtaların en başında eli silahlı çocuklarımızdan başka amelî bir çare göremiyoruz.

Millî Müdafaa masraflarından şikâyet edecek muarızlarım varsa ve onlar yuvalarımızın emniyeti için masrafsız bir tılsım keşfetmişlerse pek meraklı olan bu masalı dinlemek hakikaten zevkli olacaktır.

Aziz Vatandaşlarım,

Şimendifer politikasının ne kadar esaslı bir ihtiyaç olduğunu size gösterdim. Şimdiye kadar elde ettiğimiz neticeler ancak iftihara şayandır. Bir gün geçirilmedi, hiçbir fırsat kaçırılmadı, beyhude hayalâta düşülmedi, hatlarda en ucuz ve mümkün olan çareler içinde millete en faideli usuller takip olundu. Hükümetin malî siyasetini

iktiham etmek için ana sebep zannolunulan şimendifer aleyhindeki tarizler görüyorsunuz ki dermansız, talihsiz fikirlerdir ve bu temele istinat edilerek çıkarılan bütün neticeler sakat, bittabi itibar hakkından mahrumdur.

Zannediliyor ki şimendiferden vazgeçmek pahasına vergiyi hafifletmek tılsımı bir milleti baştan başa teshir edecektir. Böyle ümit besleyenlerin yalnız kendilerini aldatan hayalleri rikkatimi tahrik ediyor.

Büyük politika mücadelesi yapmak isteyen muarızlarıma bu memleketin dört köşesinde bittecrübe gördüğüm bir hakikati göz önünde tutmalarını tavsiye ederim.

Âşarı kaldırdığımız zaman samimî olarak tereddüt ve itirazı biz köylülerden gördük. İhtiyarlar bu kadar büyük bir vergiden sarf-ı nazar olunursa bu devletin nasıl idare olunacağından endişe etmişler ve yer yer bir iki sene âşar zamanı tekrar vergi alınmak ihtimalini göz önünde tutmuşlardır.

Devlet denilen şeyin ne ile idare olunduğunu köy ihtiyarları hiç olmazsa bizim kadar bilirler. Bu memleketin her köyünde bir Başvekil hesap ederek söz söylemeliyiz.

Liberalizm nazariyatı bütün bu memleketin güç anlayacağı bir şeydir. Biz iktisadîyatta hakikaten mutedil devletçiyiz. Bizi bu istikamete sevk eden bu memleketin ihtiyacı ve bu milletin fitrî temayülüdür.

Memleketin ihtiyaçları için herkes ve her yer hazineden çare arar. Elektriği yapılmayan şehir, limanı fena olan yer, iş bulamayan adam hükümeti muhatap tutar. Mutedil devletçi olarak halkın temayülâtına ve metalibine yetişemiyoruz diye kusurluyuz. Devletçilikten büsbütün vazgeçip her nimeti sermayedarların faaliyetinden beklemeğe sevk etmek bu memleketin anlayacağı bir şey midir?

İktisadî nokta-i nazardan şimendifer politikasının bu geçen seneler zarfında memlekete ifa ettiği hizmet, görgülü gözler için şükrana lâyıktır.

Havza'dan Samsun'a bir çuval un sevk etmek için yanına bir çuval daha koyuyorlardı ve arabacı razı olmuyordu. Erzak ambarı Sivas burada dururken sahiller ekmeklerini hariçten tedarik ederlerdi. Huguenen bana Ankara'ya geldiği zaman Odesa ununda ekmek yediklerini hikâye etmiştir. Geçen üç dört kıtlık senesinde başakları bir avuç kül olan kadın erkek Anadolu halkı bu şimendifer programından gıda almışlardır.

Bu kadar kuvvetli ve feyizli bir nafia programı olmaksızın o kıtlık senelerde bu Orta Anadolu halkını ne ile besleyecektik?

İki sene evvel Harput'ta ekmeğin kilosu 50 kuruştu. Olmaz efendim olmaz, büyük devlet meseleleri üzerinde esaslı iddialar ve fikirler yürütebilmek için halkı yakından görmek, çok tetkikat yapmak lâzımdır.

Senelerden beri sermaye propagandası millî politikayı çürütmek için çalışmaktadır.

Ricalimize belki alâkayı mucip olur diye bir hatıramı nakledeyim:

Millî mücadele senelerinde ecnebî mehafile mensup zevat ara sıra gösterişli telgraflarla Ankara'ya bizimle müzakereye geleceklerini söylerlerdi. Bütün memleket derhal bu sıkıntılı ve üzüntülü elem günleri hayırlı bir müzakere ile hallonulacak ümidine düşerdi.

İnebolu'dan sahile çıkan ve bize teklifler getirdiği manzarasını seven mü-

zakereci, uğradığı her köyde Ankara'da meselenin bu sefer artık hitam bulacağını bildirirdi. Ankara'da karşı karşıya geldiğimiz zaman teklif elçisi yüzümüze bakar ve bir söyleyeceğimiz olup olmadığını sorardı. Mütehayyir kalırdık. Siz kimsiniz, elinizde bir yere mensup olduğunuza ve bir salâhiyetinize dair vesikanız var mıdır? Cevap verir: Resmî bir sıfatı yoktur, selâhiyetname almamıştır, bazı resmî mehafile irtibatı vardır, bir teklif getirmedi, bizi görmeğe ve bir diyeceğimiz olup olmadığını işitmeye geldi. Cevap veririz: Bizim ne istediğimizi bütün dünya biliyor, hani siz bizimle müzakereye geldiniz? Hulâsa teklif getiren müzakereci bir yanlışlık olduğunu ileri sürerek itizar eder ve avdete kalkar. İnebolu'ya kadar her köyde meseleyi halletmek mümkün olduğu, bütün sıkıntıların geçmesi kabil olduğunu, fakat Ankara'dakilerle konuşmak imkânı tasavvur olunamadığını yapma, meyus bir tavırla söyleyerek çıkar gider.

Maksat müzakere, herhangi bir çare değil, bu nam altında memleketin içine gelirken ve giderken zehir saçmaktır. İsmet Paşa sermaye istemiyor zehiri bu kabildendir.

Şimdiye kadar hiçbir sermayedar bana şartlarını söylemedi. Şartlarının, karnı tok, işini yapar, kanaatkâr bir adam tarafından işitilecek şartlar olması, söylenebilmesi için lâzımdır. Bu geçen senelerde sermaye getirecek adamın düşünebileceği şartları kabul edebilecek adamın ise akşama yiyeceği olmayan, kapısında alacaklılar zorlar, gözü kararmış biçare bir adam olması lâzımdır. İsmet Paşa'nın muvaffakıyeti her ne pahasına olursa olsun evvela böyle bir vaziyete düşmekten milleti korumuş olmasıdır.

Bugün dahi beş milyon İngiliz lirası derhal tedarik edebilmeniz için elinizde çareler vardır. Onları ben size söyleyeyim: Birisi şimendiferinizdir. Size şimendifer yapacağım diye gelecek olan bazı adamlar, şimdiye kadar satın aldığınız ve yaptığınız şimendiferleri evvela elinizden alıp deve yapmak için beklemektedirler. Bugünkü şimendifer servetiniz 30 milyon İngiliz lirasına yakındır. Buna karşılık olarak size şu teklifi yapabilir:

Bu 30 milyonu, kimisi eski püskü, kimisi çarık çürük olduğundan yirmi milyondan fazlaya sayamazsınız. Bundan iyi işletilebilmek için dört beş milyonluk – hep İngiliz lirası – tamire ihtiyaçları da vardır. Geriye kalan alacağınıza mukabil size yeniden beş altı yüz kilometre hat yaparız. Beş altı yüz kilometre en pahalı altı milyon İngiliz lirası deseniz çıkmaz, herhalde sekiz milyona ancak çıkar. Geriye beş altı milyon İngiliz lirası alacağınız kalır. Bunun yarısını mal olarak derhal vermeğe hazırız. Zaten demir, çorap ve saire olarak birtakım şeyler satın almıyor musunuz, buna mukabil işte bu paranızdan o malı alırsınız. Hülasa geriye iki üç milyon İngiliz lirası kalır, onu da bir iki senede münasip taksitlerle kabul edersiniz. Mevcut şimendiferler ve daha yapılacak olan beş altı yüz kilometre kâmilen sizin malınız sayılabilir. Yalnız doksan dokuz senecik müddetle bankerler işletir.

İşte şimendifer hikâyesinde derhal elinize geçebilecek bir para menbaı budur. Aklınızı başınıza alınız. Böyle bir hataya düşerseniz Türk milleti kıyamete kadar müsebbiplerine lânet eder.

Derhal para yapabileceğiniz diğer bir membaınız da tütün inhisarıdır.

Musip şartlarla bir ecnebî şirkete tütün inhisarını devretmek dirayetinde bulunulursa dört milyon İngiliz lirası derhal tedarik edebilirsiniz. Tabii kısmen mal olarak. Taksitle ve saire ve saire...

Ecnebî şirket inhisarından bu memleketin ne çektiğini bilmeyenler böyle gaflete düşebilirler. Fakat bu milletin böyle ağır hatalara rıza göstermesine asla ihtimal veremeyiz.

Kibrit inhisarını ben niçin bir ecnebîye verdim diye itap mı ediyorsunuz? Bir defa kibrit inhisarı bu memleket için asla hayatî bir ehemmiyette değildir. Sonra bu inhisarı ben vermedim. Bilakis bu inhisarın tatbikatında çıkan ihtilaftan mahkemeye düştüm. Mahkemede ne olacağı belli değil iken şirketle musalâha yaptım. Vaktiyle kabul edilen aynı şeraiti takriben aynı hudut dahilinde iade etmeğe mukabil on milyon dolar avans aldım. İmkân görünce para nasıl alınacağını ben herkesten iyi bilirim.

Bu bahisleri, vergilere biraz olsun temas etmeden bitirmemeliyim.

Vergilerimizin ana hatları eski usullerden köylünün himayesiyle fark eder.

Eskiden, yani şu İsmet Paşa'nın pahalı idaresinden evvelki ucuz zamanlarda yüz milyon liralık bütçenin kırk milyon lirasını, âşar ve ağnam olarak köylü doğrudan doğruya verirdi. Şimdi iki yüz yirmi milyonluk bütçenin arazi ve sayım vergisi olarak yirmi beş milyonunu doğrudan doğruya köylü veriyor. Miktar itibariyle yarısı, yüzde itibariyle yüzde kırka bedel, on bir.

Büyük bir varidat membaımız gümrüklerdir. Tarifelerimizde hâkim olan esas evvela köylünün, sonra inkişafına muhtaç olduğumuz ilk ve mübrem sanayiin himayesine müstenittir. Buğdayın himayesi yüzünden memlekette hayat pahalı olduğu sitemini senelerce çektim. Ancak yedi sene sonra aldığım netice gösterdi ki eğer buğdayı himaye etmeseydik, buğday açığından bu memleket hâlâ kurtulmamış olacaktı. Ve Sivas'ta ucuz Amerikan unu yiyecektiniz.

Bundan fazla olarak işte bu sene memlekette ekmek dahi ucuzlamıştır. Görüyorsunuz ki himaye olunacak şeyi seçip himayede ısrar etmek, hem memleket evladının benzine kan, hem de en nihayet maişete de ucuzluk getirmiştir.

Dokuma sanayiini de böyle himaye etmek kararındayız. Mahsullerimizi ot fiyatına çıkarmak ve dokuma olarak ateş pahasına getirtip gömlek olarak giymek, kurtulmağa çalıştığımız bir beladır. Bu Anadolu halkı, kendi ekmeğini yer, kendi dokumasından gömleğini, şalvarını giyer ve bu dermanlı ve mazbut mahfuz kıyafetiyle dünyanın dört köşesinde kuvvetiyle anılırdı. İnce pamuk bezi, dokumalarımızı öldürdü. Beyaz makine unu, ekmeğimizi tahrip edinceye kadar ilerledi. Güç hal ile yetiştik. Ekmeği kurtardığımız gibi gömleği de kurtarmağa çalışacağız.

Çünkü politikamızda, lâzım bir himayeyi temin etmeyen, lüzumsuz bir israfı men etmek maksadını mutazammın olmayan, beyhude yere hayat pahalılığı doğuran mevzular varsa, tetkik etmeğe amadeyim.

Muarızlarıma çalışmak için böyle amelî semereli yollar tavsiye ederim.

Bir kelime ile başımıza bu kadar pahalılık getirmiş gibi gösterilen bu inhisarları biraz yakın mütalea eder misiniz?

Tuz inhisarı: Hangi memlekette yoktur? Bu memlekette kaç zamandan beri vardı Bunu ben mi koydum?

Tütün inhisarı: Bandrol mu yapmak istiyorsunuz?

Ecnebî şirket elinden senede beş milyon lira varidatla aldığım bir müesseseyi yirmi beş milyon lira varidat getirir bir hale koydumsa bu bir kabahat midir?

Tütün dumanından resim alıp şimendifer yapmayacağız da nereden vergi alacağız?

Müskirat inhisarı: İnhisar konmadan evvel mevcut olan vaziyet nihayet birkaç müteşebbis san'atkârın fiili inhisarı vaziyetinde idi.

Eğer içki çok pahalı geliyorsa içmeyiniz. Sıhhatinizden kazanırız, varidattan kaybettiğimize yanmayız...

Kibrit inhisarı: Hayatta pek mi fazla pahalılık yaptı? Nihayet bunu koyan da ben değilim; bugünkü inhisarın muarızı olan muhterem arkadaşlarımdır.

Barut, fişek, tabanca inhisarı: Bu inhisardan pek mi muztaripsiniz?

Posta, Telgraf, Telefon inhisarı: Onun serbest kalacağını tabii düşünmezsiniz.

İşte inhisarlar hikâyesi bundan ibarettir.

Liman inhisarlarının devlet maliyesiyle münasebeti yoktur.

Liman inhisarlarından varidat alınıp devletin hazinesine hemen hiçbir şey vermez. Bu büsbütün başka ve münhasıran fennî bir meseledir. Malî değil, siyasî değil. Bu inhisarlar; limanlar daha iyi işler, malların gelip gitmesi daha kolay daha ucuz olur ve limanların küçük kabotaj denilen dahilî işleri millî ellerde kalır gayretiyle konmuştur. Çünkü, liman inhisarlarından evvel limanlarda ve iptidaî vesaitle birtakım loncalar, giren çıkan memleket mallarına kendi küçük menfaat ve dar zihniyetle emrediyorlardı; yahut ecnebî sermayedarlar, Türk mümessiller perdesi arkasında birkaç şartla limanlarımızın muamelatına tasarruf ediyorlardı. Bu vaziyetten kurtulmak için inhisarlar konmuştu. Eski vaziyetten elbette daha iyi oldu. Fakat mütemadiyen devam eden ilmî tetkikat limanlarımızın iktisadî faaliyeti için bu inhisarlara şu veya bu şekil vermeyi icap ettirirse fennin dediği derhal tatbik olunur. Teknik hudut haricinde, liman inhisarlarına müessir olacak hiçbir kaydımız yoktur. Liman inhisarları, münakaşası onun için bir fennî ihtisas münakaşasıdır ki politikacılar bu münakaşalara giremezler.

İşte vergilerin ana hatları bunlardan ibarettir.

Söylediklerimin haricinde kalanlardan mühim bir kısmı yeni vergilerdir. Bu da gayet tabiîdir. Çünkü bu vergiler esas itibariyle âşarın ilgası sarsıntısını karşılamak için konmuştur. Bu vergiler, mütemadiyen takip, tetkik ve ıslâh olunmaktadır. Bu vadide siyasî bir mevzu kalmamıştır. Mesele mütehassıslara taalluk eden fennî bir istikamette tekâmül halindedir.

Günün bütün meselelerini size hülasa ettim. Sizi artık dahilî, haricî politika, münakaşalariyle yormayacağım. Söylediklerimi muarızlarımın hoşuna gitmek için hulâsa ve tespit etmek isterim:

Devlet masarifinin ana hatlarından olan millî müdafaa masrafının indirilmesine dünya politikasının icabatı mânidir.

Yaptığımız şimendiferler millî vahdet, millî müdafaa ve millî istiklâl zaruretinin gün tehirini kabul etmeyen icabıdırlar. Şimdiye kadar hariçten uzun vadeli istikraz ile bunu temin etmeye imkân yoktu. En ucuz bir şekilde inşa ediyoruz. Hatlarımız aynı zamanda iktisadîdir; ve bu memleketin iktisadîyatına ve maişetine hizmet etmektedir.

Vergilerimizin ana hatlarında gayr-i tabiî hiçbir şey yoktur. Köylüyü ve mahsulü hadd-ı azamîde himaye ediyoruz.

İnhisarlar, hangisine ve ne suretle dokunulmak isteniyorsa bu hikâyeyi işitmek isterim. Yeni vergiler, mütemadiyen ıslâh ve tekâmül halindedir ve nihayet memleketin ihtisas kuvvetiyle mütenasip bir süratle tekâmül edecektir.

Bu memleketin yedi seneden beri takip ettiği malî politika bütün sıkıntıların sebebi olan bir çıkmaz yol değil, hatıra ve hayale gelmeyen tabiî ve siyasî müşkülât karşısında millî mevcudiyeti müdafaa ve takviye etmiş olan bir muvaffakıyet harikasıdır.

Bütün bu sözlerimden, bu memlekete hiç sermaye gelmeyeceği manasını çıkarmak isteyenler çok aldanırlar.

Sermaye, muhtaç ve zayıf bir iklime bizzat vaz'iyet etmek için gelir.

Sermaye, gözü kararmış aç bir halde olmayan millî mevcudiyeti, millî istikrarı her tereddütten azade bulunan kuvvetli bir muhite makul şeraitle girer.

Yedi seneden beri çalıştığımız Türkiye'yi böyle kuvvetli bir muhit haline getirmek ve onun kuvvet ve istikrarını tereddüt edilmez bir şekilde ispat etmek içindir.

Bugün açtığımız ve ilkbaharda ilk şebekesini tamamlayacağımız hatlarla Türkiye siyaseten ve iktisaden lâakal bir misli daha kuvvetli olmuştur.

Bu memleketin en kalabalık, en zengin yerleri şimdiden kâmilen birbirine bağlanmış oluyor. Bu memleket en uzak hudutlarına daha şimdiden bir misli daha yaklaşmış oluyor.

Yedi sene evvel Garp medeniyetini ancak Ankara'ya gelen bütün vesaiti bugün Sivas'tadır. Ve bu imkân maddî, manevî her sahada başlı başına kuvvettir.

Beş seneden beri haricî ifsadat ile Şark vilayetlerimizde devam ettiregelen fesat, bugünden yarı dermanını kaybetmiştir. Ve her gün biraz daha fazla sönecektir.

Boş arsa vergisi, liman inhisarı değil, bu memleketin büyük iki derdi vardır: Biri şimendifer muvasalası, diğeri nüfusudur. Fakat, millî nüfus meselesinin tatbiki çaresi de her şeyden evvel şimendifer hatlarıdır.

Bu memlekette Türk milletinden ve Türk camiasından başka millî mevcudiyet iddiasına haklı bir ekseriyet yoktur.

Bu basit hakikat, bu şimendiferler hudutlarımıza vardığı zaman, hiç kimsenin tereddüt etmeyeceği hiçbir fesadın müessir olamayacağı bir kat'iyetle, bir daha sabit olacaktır.

Vatandaşlarıma eski bir asker olarak serinkanlılıkla söyleyebilirim ki şimendiferin Sivas'a girmesiyle bu vatanın herhangi bir hududunun müdafaası bir misli daha kolaylaşmıştır. Uğrayacağımız bir taarruz daha az zamanda bitecek, bu uğurda akıtacağımız kan yarı yarıya inecek ve sarf edeceğimiz malın yarısı elimizde kalacaktır.

Türkiye, yedi sene evvel mevcudiyet için bütün dünyayı hayrette bırakan Türkiye'den bugün lâakal iki misli daha kuvvetlidir.

Bu büyük neticeden sizleri, Edirneli, İzmirli, Erzurumlu ve Diyarbekirli vatandaşlarımı haberdar ederim, onları tebrik ederim.

Biz, baba oğul yan yana cephede ve ana kız yan yana Anadolu yollarında hizmet istediğimiz vatandaşlarımıza lâyık oldukları ve vadettiğimiz neticeleri göstermek için yaşıyoruz. Sivas şimendiferi işte o borçlu olduğumuz neticelerden biridir.

İktidar mevkiinin asla teşnesi değiliz. İktidar mevkiinde ancak milletin vekillerinin itimadiyle, vazife olarak duruyoruz. Ne kadar sert olursa olsun müşkülât karşısında vazifeden çekinmek âdetimiz olsaydı bu mevkii çoktan terk ederdik. Eğer bir gün milletvekilleri iktidar mevkiinden bizi affederlerse nefes almak imkânını verecekleri için, kendilerine yalnız müteşekkir oluruz.

İktidar mevkiinde, şimdiye kadar yapmış olduğumuz hizmetlere ve muvaffakıyetlere istinat ederek de durmuyoruz.

İktidar mevkiinde bizi tutan ve milletin vekillerine itimat veren maziden aldığımız kuvvet değil, istikbale ait olan fikirlerimizin sağlamlığıdır.

Bizi düşürmek için şimdiye kadar hiçbir şey yapmamış olduğumuzu iddia etmek, kısır bir yoldur. Bir hükümet, hatta yetmiş sene muvaffak olsa yetmiş birinci sene muayyen bir meselede ve muayyen bir işte muvaffak olamamakla düşmeye mahkûmdur. Hem memleketim için istifadeli hem politikacılar için kısa yol, bugün elimizde bulunan ve önümüzde çıkacak olan meselelerden, fikir ve tedbir olarak bizden daha iyi çare göstermektir.

İktidar mevkii öyle bir mahluktur ki her gün muvaffakıyet denilen bir gıda ile beslenir.

Bugün size günün meselesi ve mevzuu olduğu için yalnız bilhassa şimendifer politikası üzerinde söz söylemek vaziyetinde bulundum. Hükümetin icraat ve tasavvuratına ait her noktada bu kadar şuur ile ve itimad-ı nefisle söz söyleyebileceğimize kat'î imanım vardır.

Asya'nın büyük şehri, Anadolu'nun bir mamuresi olan Sivas'a girmeden evvel esaslı bir vazifemi ifa etmek isterim.

Bu hatlar Türk işçisinin, Türk fenninin çetin ve muzaffer bir imtihanıdır. Mühendislerimize ve bütün işçilerimize vatan müteşekkirdir.

Devletimizin Reisi olan Büyük Reisicumhur'un aziz namını bu büyük eserin önünde minnet ve hürmetle yâd etmek vazifemdir. Onun yüksek adını bu politika münakaşaları arasında zikretmemek için çok cebr-i nefsettim. Fakat netice alındıktan sonra uğradığımız tarizleri düşünürseniz yedi seneden beri yürüttüğümüz bu çetin yolun bir hükümetin takati haricinde kaldığını, yedi senede alınabilen neticelerin hükümetlerin kifayeti mahsulü olmayacağını tasavvur edersiniz. Doğru bir istikamette bir milleti sebat ile yürütebilmek ve ondan böyle muazzam eserler çıkarabilmek ancak büyük Devlet Reisinin iktidarı dahilinde olabilir.

Bu muazzam eser, Gazi'nin Türk milletine yaptığı sayısız hizmetlerin bir yenisi, bir güzelidir.

Biz iktisadîyatta hakikaten mutedil devletçiyiz.

Liberalizm nazariyatı bütün bu memleketin güç anlayacağı bir şeydir. Biz iktisadîyatta hakikaten mutedil devletçiyiz. Bizi bu istikamete sevk eden bu memleketin ihtiyacı ve bu milletin fitrî temayülüdür.

Memleketin ihtiyaçları için herkes ve her yer hazineden çare arar. Elektriği yapılmayan

şehir, limanı fena olan yer, iş bulamayan adam hükümeti muhatap tutar. Mutedil devletçi olarak halkın temayülâtına ve metalibine yetişemiyoruz diye kusurluyuz. Devletçilikten büsbütün vazgeçip her nimeti sermayedarların faaliyetinden beklemeğe sevk etmek bu memleketin anlayacağı bir şey midir?

İktisadî nokta-i nazardan şimendifer politikasının bu geçen seneler zarfında memlekete ifa ettiği hizmet, görgülü gözler için şükrana lâyıktır.

Havza'dan Samsun'a bir çuval un sevk etmek için yanına bir çuval daha koyuyorlardı ve arabacı razı olmuyordu. Erzak ambarı Sivas burada dururken sahiller ekmeklerini hariçten tedarik ederlerdi. Huguenen bana Ankara'ya geldiği zaman Odesa ununda ekmek yediklerini hikâye etmiştir. Geçen üç dört kıtlık senesinde başakları bir avuç kül olan kadın erkek Anadolu halkı bu şimendifer programından gıda almışlardır.

Başvekil İsmet İnönü
30 Ağustos 1930

Devlet Demiryolları'nda Yolcu Tarifelerinde Yapılan Tenzilat[202]

1 – Halkımızın umumî ihtiyacı ve tediye kabiliyetleriyle iktisadî mıntıkalarımızın hususîyetleri de göz önünde tutularak %50 tenzilatlı gidiş-dönüş biletleri ihdas edilmiştir.

2 – İç ticaret ve iç turizmin memleket dahiline yayılmasını ve kolaylaşmasını temin için 15 günlük, bir aylık ve iki aylık ucuz halk ticaret biletleri ihdas edilmiştir ki hemen başka hiçbir demiryolu idaresi böyle bir usul tatbik etmemiştir.

3 – Aile gruplarına mahsus olarak ailelerin, ailece seyahatlerini kolaylaştırmak maksadiyle aile fertlerinin adedine göre %50 ila %75 tenzilli tarifeler ihdas edilmiştir.

4 – Otomobil ve otobüslerin bazı mıntıkalardaki gayr-i meşru rekabetlerini önlemek üzere %50-60 arasında değişen tenzilli mıntıka tarifeleri tatbik edilmektedir.

5 – İşçiliği ve iş arayanlara iş bulmağı kolaylaştırmak ve imar inşaatı işçiliğiyle ziraat işçiliğini ucuzlatmak maksadiyle işçi ve amele gruplarına mahsus %70 tenzilli amele tarifeleri ihdas edilmiştir.

6 – Millî ve beynelmilel sergilerimize ve panayırlarımıza iştirak edecek yolculara ve sergiye getirilecek eşyalara %50-70 tenzilatlı tarifeler tatbik edilmektedir.

7 – Turizmi teşvik ve teshil etmek ve transit yolcu hareketlerinin yurdumuza getireceği menfaatleri ve döviz kaynaklarını çoğaltmak maksadiyle, ecnebî demiryol idareleriyle görüşerek, Avrupa ile Hindistan – Irak – Suriye arasında seyahat edecek yolcuların memleketimizden geçmelerini teşvik ve temin için mesafeye göre %50-70 arasında değişen tenzilatlı tarifeler tatbik edilmektedir.

Aynı yolcular için Semplon ve Toros ekspresinin geçtiği memleketlerde muhtelif nisbetlerde tenzilat yaptırılmıştır.

8 – Ankara, İstanbul, İzmir banliyölerinde %80 tenzilatlı banliyö tarife ve karneleri ihdas edilmiştir.

9 – Keza yazın muhtelif şehir ve kasabalar arasında %80 nisbetinde tenzilatlı tenezzüh katarları tertip olunmaktadır.

10 – "Kültür işinde her gün daha çok çocuk ve yurddaş okutup yetiştirmek" prensibi parti programının

202 *Cumhuriyet Halk Partisi 15. Yıl Kitabı*, s. 252-254.

41'inci maddesinde yer almıştır. Devlet Demiryolları İdaresi bu esası göz önünde tutarak:

Aa – Gerek banliyö mıntıkalarında ikamet eden aile çocuklarının ve gerek güzergâhtaki küçük köy ve kasaba çocuklarının, yakınlardaki merkezlerde bulunan mekteplere devam etmelerine imkân vermek için:

70 km dahilideki mesafelerde sabah gidip akşam dönecek ve banliyölerde öğle yemeklerine evlerine gelebilecek çocukların bütün bir ay zarfında yapacakları seyahatler için %90 gibi büyük nisbette tenzilatı havî bir tarife yapılmıştır.

b – Aynı zamanda mevcut muntazam seferlerin hareket ve muvasalat saatleri mektep zamanlarına uymayan mıntıkalarda ayrıca imkân nisbetinde otoraylar ve otomotrisler tahrik edilmek suretiyle bu ihtiyacın teminine çalışılmaktadır.

C – Mektep çocuklarının aileleri üzerindeki yükü hafifletmek için talebeye mutlak şekilde çocuk tarifesine yani her yerde ve her nev'î tenzilli tarifeler üzerinden ayrıca %50 tenzilata tâbi tutmak tedbirini de Demiryol İdaresi son zamanlarda ikmal etmiş bulunmaktadır.

Ç – Muallimlerin de umumî tatil zamanlarında yine bütün tenzilli tarifeler üzerinde ayrıca %50 tenzilata tâbi tutulması bunların gerek münferiden ve gerek talebelerinden teşkil edilecek gruplarla beraber müçtemian memlekette tetkik gezileri yapmalarına ve bu suretle umumî kültür seviyesinin yükselmesine hadim bir tedbir olarak mevki-i tatbike konulmuştur.

D – Temsil ve musikî sanatkârlarının asgarî beş kişilik küçük gruplar halinde temsil ve müsamere seyahatlerine çıkmaları halinde %50 tenzilat yapılmaktadır.

E – Memleketin mühim ve kültür elemanlarından olan gazetecilere halk ticaret biletleri üzerinden %60 tenzilât yapılmıştır.

Bu maddede yapılan hususat memleketin kültür işlerinde Devlet Demiryolları'nın üzerine düşen vazifeyi tamamen yapmakta olduğunu göstermektedir.

Demiryolu Hat İnşaatının Sivas'a Varışı

Asya'nın büyük şehri, Anadolu'nun bir mamuresi olan Sivas'a girmeden evvel esaslı bir vazifemi ifa etmek isterim.

Bu hatlar Türk işçisinin, Türk fenninin çetin ve muzaffer bir imtihanıdır. Mühendislerimize ve bütün işçilerimize vatan müteşekkirdir.

Devletimizin Reisi olan Büyük Reisicumhur'un aziz namını bu büyük eserin önünde minnet ve hürmetle yâd etmek vazifemdir. Onun yüksek adını bu politika münakaşaları arasında zikretmemek için çok cebr-i nefsettim. Fakat netice alındıktan sonra uğradığımız tarizleri düşünürseniz yedi seneden beri yürüttüğümüz bu çetin yolun bir hükümetin takati haricînde kaldığını, yedi senede alınabilen neticelerin hükümetlerin kifayeti mahsulü olmayacağını tasavvur edersiniz. Doğru bir istikamette bir milleti sebat ile yürütebilmek ve ondan böyle muazzam eserler çıkarabilmek ancak Büyük Devlet Reisi'nin iktidarı dahilinde olabilir.

Bu muazzam eser, Gazi'nin Türk milletine yaptığı sayısız hizmetlerin bir yenisi, bir güzelidir.

Başvekil İsmet İnönü

30 Ağustos 1930

Cumhuriyet ve Hukukî Düzen

Güçler Birliği - Güçler Ayrılığı

Atatürk kurduğu Cumhuriyet'i bir hukuk devleti olarak algılarken devletin yüksek organlarının oluşumuna öncelik tanıdı. Çağdaş ulus-devletin hukukun temelleri üzerinde yükseleceği inancı tamdı. O nedenle daha Millî Mücadele'nin ilk evresinde siyasî mekanizmayı bir hukuk devleti anlayışıyla uyumlu kıldı. Büyük Millet Meclisi bu yaklaşımın temelini oluşturacaktı. Ancak bu evrede Atatürk tıpkı Fransız Devrimi'nin ilk evresinde olduğu gibi iki seçenekle karşı karşıya kalmıştı. Çağdaş anayasalar Aydınlanma'nın iki düşünüründen, Rousseau ve Montesquieu'den esinlenerek gerçekleştirilmişti. İlki "toplum"dan, diğeri "birey"den yanaydı.

Çağdaş anayasalar devletin temel kurumları ya da "esas teşkilâtı" ile yurttaşların temel haklarını kapsayan belli başlı iki kısımdan oluşuyordu. Devletin yüksek organlarının oluşumu, birbirleriyle ilişkileri, görev ve yetkileri "esas teşkilât"ın düzenleyici ilkeleri iki bağlamda ele alınıyordu. Güçler birliği ve bütünlüğü Rousseau'dan kaynaklanıyordu; güçlerin ayrılığı ise Montesquieu'den esinleniyordu. Cumhuriyet'e giden yolda birbirini dışlarcasına bu iki seçenek karşısında kalınmıştı. Bunlardan ilki eşitliği esas alan demokrasinin temeli, ikincisi ise özgürlüğü (hürriyeti) özellikle devlet müdahalesinden uzak tutma anlamına gelen "menfi hürriyet" haklarını güvence altına almayı esas amaç bilen liberalizmin koşuluydu. Aslında her modern anayasa bu iki kısımdan oluşuyordu. Her ikisi de klasik demokrasinin iki kanadını oluşturuyordu. Bunlardan birinin ya da diğerinin önce gelmesi gerek tarihî ve gerek hukuksal bakımdan ayrı bir ölçüyle değerlendirilmeye elverişliydi.[203]

Kuşkusuz bu iki seçenek birbirini dışlamak zorunda değildi. Ama anayasa kitaplarında bu iki boyuttan birine verilen öncelik bile rejim hakkında ipuçlarını içeriyordu. Daha İkinci Meşrutiyet'in ilk günlerinde ya da yıllarında yayımlanan anayasa kitaplarında bunu gözlemlemek mümkündü. Modern anayasaların ilk nüveleri, ihtilâl hareketleriyle meydana gelmişti. Bu nedenle yurttaşların temel hakları konusunda verilecek güvence, devletin siyasal yapılanmasına oranla çok daha geniş bir yer tutmaktaydı. İhtilâllerin ilk anayasaları bir dizi temel haklar kataloğundan oluşuyordu. Bunun somut kanıtları 1776 tarihli Amerikan Virginia Haklar Bildirgesi [*Virginia Bill of Rights*] ile Fransız 1789 tarihli İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi [*La déclaration des droits de l'homme*

203 Yavuz Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1952, s. 80-81

et du citoyen] idi. Bunu Osmanlı'da da test etmek mümkündü. Nitekim 1908'de "İlân-ı Hürriyet"in hemen ardından Selanik Hukuk Mektebi için ders kitabı olarak yayımlanan anayasa kitabı hürriyetlerle başlıyordu. Taşbaskı olarak öğrencilere ulaşan bu kitap Osmanlı'nın ilk anayasa hukuku kitabıydı.

Osmanlı'da anayasa dersi ve ders kitapları ilk anayasanın, yani Kanun-ı Esasi'nin yürürlüğe girişinden çok sonra ortaya çıktı. Uzun yıllar Kanun-ı Esasi ile birlikte gündeme gelen anayasal sorunları, bu arada özgürlükleri kapsama görevi idare hukuku kitaplarına düştü. Çoğu kez anayasa hukukunun bu iki kanadı, "esas teşkilât", yani kurumsal yapı ve özgürlükler idare hukuku kitaplarında yer aldı. Ama "anayasa"nın adını koyarak, kapağında "hukuk-ı esasiyye" terimini kullanan ilk anayasa kitabı 1908'i beklemek durumundaydı.

Anayasaların bu iki kanat arasındaki dengeleri zamanla günün koşullarına göre değişime uğrayabiliyordu. Klasik demokrasinin özgürlük kuramı 19. yüzyılda yaygın bir anlayış olan iktisadî liberalizm akımının da etkisiyle kimi kez "aşırı bir hürriyetçiliğe" dönüşme eğilimi göstermiş, Hüseyin Nail Kubalı'nın terimiyle toplumsal ve ulusal çıkarların karşısına dikilen, "fert egoizmi"ni yaratmıştı.[204] Ancak, özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinde "Uzun Buhran" [*long depression*] diye bilinen ekonomik darboğazla birlikte 20. yüzyılın başlarından itibaren iktisadî liberalizmin sarsılmaya başlaması, bu arada toplumsal ve siyasal kaygıların demokrasileri daha sınırlı bir özgürlük anlayışına çekmesi, klasik demokrasi kuramını toplum lehine gittikçe daraltarak yeni bir özgürlük anlayışının ortaya çıkmasına neden olmuştu. Özellikle Cihan Harbi sonrasında, 20. yüzyılla birlikte düzenlenen yeni anayasalarda eski ve yeni özgürlük anlayışları uzlaştırılmaya çalışılmıştı. Diğer bir deyişle klasik özgürlük anlayışına toplumsal kaygılarla sınır getirilmişti. Bu yönelim son kertede kuvvetler ayrılığı üzerine kurulu klasik demokrasi kuramını da olumsuz etkileyecekti. Cumhuriyet kurulurken Türkiye'nin deneyimleri de bunu kanıtlıyordu.

Atatürk'ün de özgürlüklere bakışının sınırları vardı. Artık 19. yüzyıl liberalizminin sınırsız özgürlük anlayışı tarih olmuştu. Kişisel özgürlükler kutsaldı, ama devletin gücü, otoritesi hiçe sayılırsa egemenlik tehdit altında kalırdı. Hele yeterince güçlü konumda olmayan ülke egemenlikten ödün verirse başka ülkelerin hükümranlığı altına girerdi. Bireyin özgürlüğü devletin egemenlik ve iradesinin korunmasına bağlıydı. Atatürk 1931 yılında görüşlerini şu satırlarla ifade ediyordu:

"Vatandaşlar bilmelidir ki vicdanî ve fikrî hürriyet vardır. Fakat nihayet bunlar sınırsız değildir. Ferdî hürriyet karşısında fertlerin hepsinin kurduğu, dayandığı bir devlet, devletin de idaresi, hâkimiyeti vardır. Fertlerin hürriyetini korumakla vazifeli olan insanların diğer taraftan devletin de irade ve hâkimiyetinin felçli bir hâle gelmemesine çok dikkat etmeleri lâzımdır. Fertlerin hürriyeti, devletin hâkimiyeti ve iradesinin korunmasına bağlıdır. Devlet iradesi felç olursa fertlerin hürriyetini muhafaza edecek hiçbir kuvvet ve vasıta kalmaz. Bundan ötürü hürriyeti yalnız bir taraflı değil, her iki taraflı düşünmek lâzımdır."

Ve bir kez daha bireysel özgürlüklerin önemine değiniyor, sınırlarını çiziyor ve şu satırları ilave ediyordu: "Ferdî hürriyetler mukaddestir. Bunların korunması mukaddestir. Bunların korunması için daima çalışılır. Fakat bu çalışmada devletin kuvveti, otoritesi hiçe sayılırsa –farzımuhal olarak belki hiçe indirilebilir– ancak bu takdirde bu gibi insanların nihayet mutlaka başka devletin otoritesi altına girmek aşağılığına düşeceklerini, yabancı bir devlet otoritesinin esaret zincirlerini kendi elleriyle boyunlarına takmağa mecbur olacaklarını hatırdan çıkarmamak lâzımdır."[205]

Atatürk burada emperyalizmden söz ediyordu. Emperyalizm çağında salt coğrafyalar değil, kişisel özgürlükler de tehdit altındaydı. Atatürk "hürriyet" nesline mensup olmasına karşın emperyalizmin tehdidi altında güçler ayrımına ve parlamenter rejime, Cumhuriyet'in kuruluş evresinde sıcak bakmadı. Yakın tarihin dene-

204 Hüseyin Nail Kubalı, *Esas Teşkilât Hukuku Dersleri*, İstanbul: Tan Matbaası, 1957, s. 303.

205 *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, hazırlayan: Dr. Utkan Kocatürk, Ankara: Edebiyat Yayınevi, 1969, s. 178.

yimleri onu bu konuda uyarmıştı. Nitekim İkinci Meşrutiyet'in başarısızlığını, çözümsüzlüğünü Atatürk güçler ayrımında görüyordu. Yıkılan Osmanlı rejiminin faturasını kuvvetler ayrımına, Osmanlı parlamenter rejimine çıkarıyordu. İkinci Meşrutiyet'in çok partili siyasal modelinin Montesquieu'nün güçler ayrımı anlayışıyla düzenlendiği ve çöküntünün gerisinde bu tür bir anlayışın yattığı kanısındaydı. Atatürk için çözüm güçler birliğiydi. Benimsediği güçler birliği anlayışı doğal olarak Millî Mücadele'nin gerektirdiği yekvücut birlik anlayışının sonucuydu.

Türkiye'de 19. yüzyıldan beri Montesquieu'ye oranla Rousseau çok daha popülerdi. Montesquieu İkinci Meşrutiyet'te anayasa kitaplarında yer alsa da *Kanunların Ruhu* adlı temel referans kitabı Türkiye'de *Ruhü'l-Kavânin* başlığı altında ancak Cumhuriyet'le birlikte, 1923 yılında,[206] Türkçeye çevrilebilmişti. Atatürk Cumhuriyet'in kuruluş evresinde her iki düşünür hakkında yeterince bilgiye sahipti. Parlamenter rejim anlayışının Montesquieu'nün görüşlerinde içkin olduğunu biliyordu. Nitekim 1923 Şubatı'nda İzmir'e gittiğinde Türkiye İktisat Kongresi'ne tahsis edilen İkinci Kordon'daki dairede halkla yaptığı sohbet sırasında sorular almış ve uzun bir konuşma yapmıştı. Bu konuşması sırasında halka siyaset bilimi dersi vermiş, üç tür "hükümet" sıralayarak bunların "mutlakıyet hükümeti", "meşrutiyet hükümeti" ve "cumhuriyet hükümeti" olduklarını kaydetmişti. Mutlakıyette bir adamın bütün bir millete hükmettiğini, müstebit bir kişi olduğunu, milleti kendi emrine kayıtsız şartsız tabi bir köle sürüsü olarak gördüğünü belirterek Montesquieu'nün kralın dilediğince hareketini sınırlamak için "kuvvetler ayrımı"nı icat ettiğini söylemişti. "Halbuki bizim hükümetimiz kuvvetler birliği esasına göre kurulmuş bir hükümettir" diyerek Montesquieu'nün Batı'da kralların gücünü sınırlamaya yönelik kurgusunun Türkiye için geçerli olamayacağını vurgulayacaktı. Atatürk'ün temel kaygısı "milli egemenlik"ti.

Yukarıda belirtildiği gibi Rousseau'nun Osmanlı yazılı kültüründe derin izleri vardı. Uzun yıllardır Osmanlı aydınının gönlünde taht kurmuş bir düşünürdü. Daha 1880'li yıllarda Kütüphane-i Ebuzziya Rousseau'nun *Fezâil-i Ahlâkiyye ve Kemâlât-ı İlmiyye* adlı kitabını yayımlamıştı.[207] Kanun-ı Esasi tartışmaları başladığı evrede Rousseau'nın adı sık sık geçer olmuştu.

Abdülhamid istibdadına karşı mücadele veren Jön Türk zihniyeti Batı'nın hegemonik konumu, düz bir ifadeyle emperyalizm konusunda yeterince duyarlı değildi. Egemenlik sorunundan çok, bireysel özgürlüğe, "hürriyet"e önem veriyorlardı. Bu anlayışta Batı'nın da telkinlerinin önemli bir rolü vardı. Bu bir tür hedef şaşırtmaydı. Batı kişisel özgürlüğü öne sürerek kendi emperyal çıkarlarını gizleme çabası içerisindeydi. Jön Türklerin varsa yoksa temel kaygıları Abdülhamid'in otokrat tavrını sınırlamaktı. İkinci Meşrutiyet'in ilk yıllarında bile Osmanlı aydını egemenlik konusunda yeterince duyarlı değildi.

Egemenlik sorununun önemini gündeme taşıyan o sırada Türkiye'de bulunan ünlü bir Marksist, Alexander Helphand Parvus oldu. Rus asıllı Alman siyaset adamı *Türk Yurdu*'nda "İş işten geçmeden gözünüzü açınız" diyecekti.[208] "Eğer siz, milletinizin kanının son damlasını akıtmakta bulunduğunu hissetmiyor, payitahtınızın kapısı önünde gürlemekte olan top sesleri kalplerinizi sarsmıyorsa ve eğer siz, düşmanlar tarafından ihata edilmiş ve sayd [av] için takip edilmekte bulunan bir av hayvanı gibi sıkıştırılmakta olduğunuzu görmüyorsanız, size bir risale sahifelerinde bu hususa dair daha fazla ne söylenebilir? Sizi Amerika'da mahvedilen yerli Hintliler gibi ortadan kaldırmak istiyorlar." Bu makalede yer alan bu satırlar İttihatçılar için uyarı oldu. Özgür olabilmek için önce emperyalizmin alt edilmesi gerekiyordu.

İkinci Meşrutiyet literatürümüzde "hürriyetin ilânı" olarak bilinegeldi. Tanzimat'tan beri temel hak ve

206 Montesquieu, *Ruhü'l-Kavânin*, 2 cilt, mütercimi: Hüseyin Nâzım, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1339.

207 Jan Jak Russo, *Fezâil-i Ahlâkiyye ve Kemalât-ı İlmiyye*, mütercim ve muâhezi: Kemal Paşazade Said Bey, Kostantiniyye: Kütüphane-i Ebuzziya, 1311.

208 Parvus, "İş işten geçmeden gözünüzü açınız," *Türk Yurdu*, yıl 2, sayı 12, Mart 1329, s. 365.

özgürlükler şu veya bu şekilde Osmanlı hukuk yazınında yer alıyordu. İkinci Meşrutiyet'te artık ortaöğrenim kitaplarında Fransız İnsan Hakları Beyannamesi'nin on yedi maddesi şerhlenerek okutuluyordu. Tüm bu veriler ibreyi Montesquieu'den yana çevirmişti. Cihan Harbi sonrası ise tarih sayfasından silinmek, yok olmak üzere olan Osmanlı'da durum farklıydı. Atatürk'e göre, egemen bir ulus olmaksızın özgürlüklerin sınırını zorlamanın bir anlamı olamazdı. O nedenle daha Millî Mücadele'nin başından itibaren Rousseau'nun "halkın hâkimiyeti" anlayışından yana tavır koydu. "Hâkimiyet-i milliyye"ye odaklandı. Güçler birliğini savundu. Montesquieu'nün güçler ayrımını başka bir bahara bıraktı. Meclis'teki konuşmalarında İkinci Meşrutiyet yıllarının parlamenter rejimine sert eleştiriler yöneltti. İki dereceli seçimin benimsenmesinde de bu tür bir egemenlik anlayışı yatıyordu. Halk cahildi; okuma yazma bilmiyordu. Köyünden bir kilometre ötesini görmemişti. Taassup içerisinde kıvranıyordu. Vatandaş kimliği kazanılmaksızın kişiyi tek dereceli seçim sandığına götürmenin anlamı yoktu.

"Hâkimiyet'in bilâ-kayd ü şart millete aidiyet"inden söz ederken Atatürk "hâkimiyet" denilen gücün hiçbir kayıt, bölünmüşlük ve sınır kabul edilmeyecek şekilde millete ait olduğunu söylüyordu. "Hâkimiyet" anlayışını bu denli mutlak, bu derece üstün ve geniş anlamda kabul ediyor, "hâkimiyet"in, millî iradenin, "hukuk-ı esasiyye" denilen şeylerin tümünün milletin kendi seçmiş olduğu kurumlara ait olduğu fikrini dimağlara yerleştirmeyi amaçlıyordu. Böylece 23 Nisan 1920 tarihinde toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi, milletin irade ve hâkimiyetini tecelli ve temsil ettiren, bunun üzerinde başka bir gücün olamayacağı yegane merci oluyordu. TBMM "bilcümle hukuk-ı esasiyi yalnız ve ancak kendisi" ifa edecekti. Hukuk, yetkileri ve görevleri taksim ve tahdit edilemeyecekti. Bu görevlerin ifası sırasında hiçbir hat ve hudut kabul etmeyen bir heyet olarak doğuyordu.[209]

Atatürk'e göre "kuvvetler birliği" (tevhid-i kuvâ) ilkesi ülke açısından hayatî bir anlam taşımaktaydı. TBMM Türk milletinin iradesini temsil eden yegâne uzuv olarak doğarken, "hâkimiyet" hakkını hukuken nefsinde taşımalı ve millet iradesinin ve hâkimiyetin yegâne temsilcisi olmalıydı. Meclis'in yasama ve yürütme yetkileriyle donatılmış bir heyet olarak iş görmesi Atatürk açısından millî devletin kurulması ve saltanatın lağvı için ön şartlardı. Bu gerçeği çok erken görmüş ve 1 Aralık 1921'de Meclis'te yaptığı ünlü konuşmasında vurgulama gereği duymuştu.

Şer'î Hukuktan Nizamî Hukuka:

Huzzâr-ı Kirâm!, [Hazır Bulunan Soylu Kişiler],

Cumhuriyet'in merkez-i idaresinde bir Hukuk Mektebi açmak vesilesi bugünkü ictimaımızı ihzar etmiş [hazırlamış] bulunuyor. Bugün şahit olduğumuz hâdise, yüksek memur ve mütehassıs âlimler yetiştirmek teşebbüsünden daha büyük bir ehemmiyeti haizdir. Senelerden beri devam eden Türk inkılâbı, mevcudiyetini ve zihniyetini, hayat-ı ictimaiyyenin mebnâsı [yapısı, temeli] olan yeni esasât-ı hukukiyyede tesbit ve teyid etmek çarelerine tevessül etmiştir.

Bahsettiğim büyük inkılâb yolunda Türk milletinin şimdiye kadar sarf etiği mesaî, Türk millet ve devletinin yeni şekl-i mevcudiyyetini bilâmel meydana çıkarmak uğrunda geçmiştir. Şimdi vücude gelen bu büyük eserin zihniyetini, ihtiyacâtını tatmin edecek yeni esasât-ı hukukiyyeyi ve yeni erbâb-ı hukuku vücude getirmek için teşebbüs alma zamanı gelmiştir.

Zannederim ki Ankara Mekteb-i Hukuku ile Cumhuriyet hukukunu yalnız zahirî ve lâfzî şekliyle değil, fakat şuurî ve iz'ânî [kavrayış] mahiyetiyle, kanunlarıyla ve esbâb-ı hukukiyyeyle izah edecek ve müdafaa edecek tedbire tevessül etmiş oluyoruz.

209 İlhan Arsel, *Türk Anayasa Hukuku'nun Umumî Esasları I Birinci Kitap: Cumhuriyetin Temel Kuruluşu*, Ankara: Mars Matbaası, 1965, s. 41-56.

Cumhuriyet Türkiyesi'nde eski kavâid-i hayat, eski hukuk yerine yeni kavâid-i hayatın ve yeni hukukun kaim olmuş bulunması bugün gayr-i kabil-i tereddüd bir emrivâkidir. Bu emrivâki sizin kitaplarınızda ve mabihü't-tatbik [uygulamasına neden] olacak kanunlarınızda ifade ve izah olunacaktır.

Büsbütün yeni kanunlar vücude getirerek eski esasât-ı hukukiyyeyi temelinden kal' etmek [kaldırmak] teşebbüsündeyiz. Ve yeni esasât-ı hukukiyye ile elifbasından tahsile başlayacak bir yeni hukuk neslini yetiştirmek için bu müessesâtı açıyoruz. Bütün bu icraatta mesnedimiz milletin istidad ve kabiliyeti ve irade-i kat'iyyesidir. Bu teşebbüslerde arkadaşlarımız yeni hukuku, bizimle beraber, bahsettiğim mahiyette anlamış olan güzide erbâb-ı hukukumuzdur.

Atatürk – 5 Kasım 1925
Ankara Hukuk Mektebi'nin açılışında yaptığı konuşma

Atatürk yukarıda yazdığımız dikotomik yapıda, görülebileceği gibi, "birey"den çok "toplum"dan yanaydı. Bu nedenle onun düşünce sisteminde "müsavât" "hürriyet"e üstün geliyordu. "Milli hâkimiyet" ise onun eşitlikçi toplum anlayışının bir ürünüydü. Devletin olmadığı ortamda bireysel özgürlüklerden söz edilemezdi. Ulus-devletin yapılanması sürecinde, millî hâkimiyete giden yolun iki önemli engeli olduğu kanısındaydı. Bu engeller giderilmedikçe bireyin özgür kılınması imkânsızdı. Bu engellerin ilki, çağdaş laik hukuk anlayışıyla bağdaşmayan şer'î hukuk düzeniydi. Diğeri ise "ecânib hukuku" diye bilinen yabancılara tanınan imtiyazlar, yani kapitülasyonlardı. Cumhuriyet'in kuruluş evresinde bu iki engelin aşılması için büyük çaba sarf edildi. Kapitülasyonlar Lozan'da kaldırıldı. Artık ülke mevzuatında uzun yıllardır var olan yabancılara özgü "ecânib hukuku"ndan söz edilmeyecekti.

Şer'î hukuk normları ise Osmanlı'da yüzyıllardır hüküm sürmüştü. Hukuk gibi yaşamın her alanını kapsayan bir uğraşın hâkim kültür kodlarını aşıp Cumhuriyet'in laik evresine ulaşması, hukukun Tanrı katından indirilerek millete mal edilmesi, engebelerle dolu bir yol kat etmeyi gerektiriyordu.[210] Tanzimat'la başlayan girişim ancak 1926 ve izleyen yıllarda, başta Medenî Kanun olmak üzere hukuk alanında yapılan reformlarla sonuçlandırılabildi. Şer'î hukuk normları kaldırılarak yerlerine laik bir hukuk benimsendi.[211] Üç çeyrek yüzyıl Osmanlı insanı şer'î hukuku nizamî hukuka, yani seküler yapıya dönüştürmek için çaba sarf etti.

Şer'î Hukuk, Fıkıh ve Hilâfet

Hilâfet, yalnız devlet için resmi din olarak İslâmiyeti kabul etmekle kalmamış, kamu hizmetlerini dinî kaidelere uydurmak gereğini getirmişti. Zira İslâmiyet yalnız ahlâk, itikat ve ibadetle ilgili kaidelerden ibaret değildi. Gerek özel hukuk, gerekse kamu hukuku konusuna girmesi gereken bir dizi kaideleri de içine almıştı. Ahlak, itikat ve ibadet her ne kadar dinlerin doğal sınırları içinde bulunabilirse de İslâmiye'te "muamelât" denilen kısımla ilgili hükümleri din çerçevesi içinde görmek devleti teokrasiye götürüyordu.

210 Zafer Toprak, "Çağdaş Hukuk Düzenine Yöneliş: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Adalet Örgütü," içinde: *Cumhuriyet Dönemi Hukuk Devrimi*, İstanbul: Türk Hukukçu Kadınlar Derneği Yayını, 1994, s. 33-49; Zafer Toprak, "Adalet Örgütlenmesi," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, (1993) cilt 1, s. 74-77.

211 Mustafa Reşid (Hukuk Fakültesi müderrislerinden), *Türk Kanun-ı Medenisi Şerhi*, Şehzadebaşı: Evkaf-ı İslâmiyye Matbaası, 1926. Bu eser dört kitap olarak yayımlandı.

İslâmiyet dünyayı iki parçaya, iki alana ayırmıştı. Bu iki parçadan her birine "dâr" adını vermişti. Müslümanların elinde ve egemenliği altında olan birincisine "dârü'l-İslâm", yani İslâm alanı, Müslümanların elinde olmayan ikincisine de "dârü'l-harp", yani savaş alanı demişti. Müslümanların Müslüman olmayanlarla savaşması "farz"dı; İslâm anlayışına göre en büyük borçtu.

Klasik Osmanlı'da bütün Müslümanlar tek bir ümmet ya da "millet-i vâhide" sayıldığı halde İslâm olmayanlar üç farklı tabakaya ayrılıyordu. İslâm kılıcına baş eğmeyenlere "kâfir-i harb" deniyordu. İslâm egemenliğini kabul edenler "kâfir-i zımmî" olarak tanımlanıyordu. Bunlara reaya da denirdi. İslâm egemenliğini kabul etmemiş, fakat İslâm ülkesine sığınmış, İslâm himayesi altında yaşayan gayrimüslimlere ise "kâfir-i müste'men" deniyordu. Kapitülasyon rejimine müste'menler tabiydi.[212]

Tanzimat reformları, Birinci ve İkinci Meşrutiyet devirleri Osmanlı Devleti'ni teokratik yapıdan çıkarma girişimleriydi. Bu evrelerde birtakım kamu hizmetleri dünyevîleştirilmiş, bir dizi kanun çıkarılmışsa da yargılama işleriyle, öğretim ve eğitim kamu hizmetleri dinî mahiyetlerini kısmen korumuştu.

Hilâfetin geçerli olduğu dönemde halife tarafından seçilen şeyhülislam Bakanlar Kurulu'na girer ve halife adına kamu hizmetlerini din bakımından denetlerdi. Devletin yargı erki ve millî eğitim örgütü İslâma bağlı idi. Her ne kadar ülkedeki mahkemelerin bir kısmı laikleştirilmiş, şeyhülislamla ilgisi kesilmiş ve Maarif Nezareti kurularak bu bakanlığa bağlı okullar açılmış ise de bir dizi mahkeme ve medrese şeyhülislama bağlı kalmaya devam etmişti. Bu yapı ancak 3 Mart 1924 günlü üç kanunla son bulacaktı. Şer'iyye Vekâleti adını alan Şeyhülislamlık kaldırılacak, hilâfet son bulacak, ülkedeki tüm resmi okullar Maarif Vekâleti'ne bağlanacaktı. Başbakanlığa bağlı olmak üzere kurulan Diyanet İşleri Reisliği çatısı altında okul ya da medrese bırakılmadığı gibi şer'iyye mahkemeleri de kapatılacaktı.

Tanzimat bürokrasisi reform girişimlerine başladığı sırada karmaşık bir yapı ile karşı karşıya kalmıştı. Osmanlı'da kadı mahkemeleri şer'î normlar dahilinde Tanzimat'a kadar yargı örgütünün temeliydi. Bunların yanı sıra zımmilerin özel hukuk alanında işlerini gören, kendi dinsel yapılanmaları içinde çalışan cemaat mahkemeleri ve son olarak yabancıları kapsayan kapitülasyonlar gereği kurulmuş konsolosluk mahkemeleri vardı.

Reformlar II. Mahmud döneminde başlamıştı. Kadıların durumlarını ele alan düzenlemeler yapılmış, şeriat mahkemeleri Şeyhülislamlık makamına bağlanmıştı. Tanzimat'la birlikte Batı'dan bir dizi mevzuat alındı. Arazi Kanunnamesi, Mahâkim-i Nizamiyye Hakkında Nizamname, Ticaret-i Berriyye ve Bahriyye Kanunnameleri, Ceza Kanunnamesi, Usul-ı Muhakemat-ı Ticarîyye, Hukukiyye ve Cezaiyye türü yasalar Osmanlı hukuk düzenine yeni bir boyut kazandırdı.

Özel hukuk alanında ise Batı ile araya mesafe kondu. Daha doğrusu bu konuda Batı'dan "iktibas"a cesaret edilemedi. İslâmi esaslara göre kısmî nitelikte bir tür medenî kanun olan Mecelle hazırlandı.[213] Bu konuda önemli bir gelişme 1917'de yaşandı. Hukuk-ı Aile Kararnamesi göz ardı edilemeyecek derecede önemli bir mevzuattı. Özel hukuk alanında İslâmı aşmaya yönelik bir girişimdi. Aynı tarihte seküler bir dünya görüşüne yöneliş Maarif-i Umumiyye Nezareti'nce de destek görüyordu. Nitekim nezaretin Talim ve Terbiye Kütüphanesi "Enstitü azasından ve Collège de France muallimlerinden" Ed. Frank'ın *Felsefe-i Hukuk-ı Medenîyye* kitabını eski Şûra-yı Devlet-i Mülkiye ve Maarif Dairesi üyelerinden Kostantin Efendi'ye çevirtmişti.[214]

---

212 Süheyp Derbil, İdare Hukuku (Gözden geçirilmiş ve düzeltilmiş beşinci baskı), Ankara: Yeni Desen Matbaası, 1959, s. 521-523.

213 Hacı Reşid Paşa (Esbak Musul valisi, Mekteb-i Hukuk'dan mezun), *Ruhü'l-Mecelle*, Dersaadet: Matbaa-i Hayriyye ve Şürekâsı, 1328; *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, İşbu Mecelle Adliye Nazırı ve Mecelle Cemiyet-i Celilesi reisi devletlu Ahmed Cevdet Paşa hazretlerinin tertib ve tensiki ve Maarif Nezaret-i Celilesi ruhsat-ı resmiyyesiyle üçüncü defa olarak, Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye, 1308.

214 Ed. Frank (Enstitü azasından ve Collège de France muallimlerinden) *Felsefe-i Hukuk-ı Medenîyye*, mütercimi Kostantin, (Eski Şûra-yı Devlet-i Mülkiye ve Maarif Dairesi azası), İstanbul: Matbaa-i Amire, 1333.

İstanbul'da Şer'îyye Mahkemeleri

Tanzimat'la birlikte hukukun kodifikasyonu doğrultusunda önemli bir arayış süreci başlamıştı. İlk evrede yargı örgütü Şer'îyye, Nizamiyye, Ticaret, Cemaat ve Konsolosluk mahkemeleri başlıkları altında çeşitlilik gösteriyordu. Bu çoğulcu yapıya ve mahkemelere çekidüzen vermek gerekiyordu. Temel dönüşümler payitaht İstanbul'da başladı. Payitahttaki gelişmeler giderek devletin diğer yörelerine yansıdı. İstanbul örneğine bakıldığında yapının ne denli karmaşık olduğu ortaya çıkıyordu.

Dersaadet Mahâkim-i Şer'îyyesi diye bilinen İstanbul şer'î mahkemeleri iki aşamalı idi. Üst derecede geniş yetkilerle donatılmış iki mahkeme Rumeli Kazaskerliği ve Anadolu Kazaskerliği'ydi. İlki payitahtın Rumeli, ikincisi Anadolu yakasında faaliyet gösteriyordu. Her iki kazaskerliğin "iki sadır" yani Rumeli ve Anadolu kazaskerliği anlamına gelen Sadreyn Müsteşarlığı adı altında ortak bir müsteşarı vardı. Ayrıca birer muavin ve vakayi kâtibi bulunduruyorlardı. Rumeli Kazaskerliği'ne ayrıca Mahfel-i Şeriat adıyla bir mahkeme bağlıydı ve bu mahkeme kendisine havale edilen ikinci derecede önemli davalara bakıyordu. Ancak tarafların isteği üzerine Mahfel-i Şeriat'a havale olunan her tür dava tekrar Kazaskerliğe gönderilebiliyordu. Kısmet-i Askeriye Mahkemesi'yle Beytülmal Kısmet Mahkemesi ise Rumeli Kazaskerliği'ne bağlıydı. Üsküdar Mahkemesi Anadolu Kazaskerliği'nin bünyesinde yer alıyordu.

Nefs-i İstanbul yani suriçi İstanbul'u ve Bilâd-ı Selâse'den (Galata, Eyüp ve Üsküdar) her biri kaza olmaları nedeniyle birer şer'îyye mahkemesi ile donatılmıştı. Ancak bunlar kazaskerliklere oranla ikinci derecede mahkemelerdi. Kazaskerlikten sonra en büyük mahkeme İstanbul Mahkemesi'ydi. Yetki alanı suriçini kapsıyordu. İstanbul kadısının bir muavini ve bir de vakayi kâtibi vardı. Maiyetinde Bâb Mahkemesi adını taşıyan bir de niyâbeti ya da kadı vekilliği vardı. İstanbul kadısının havalesi üzerine önemi düşük olan davaları görürdü. Bunların dışında İstanbul kısmının genişliği nedeniyle İstanbul Mahkemesi'nin Davutpaşa, Mahmudpaşa, Tahtakale mahkemeleri adıyla üç niyâbet mahkemesi daha bulunuyordu.

Köprünün öbür tarafı Galata Mahkemesi'nin yetki alanına giriyordu. Eyüp Mahkemesi yetki sınırından Rumelikavağı'na kadar uzanıyordu. Bâb Niyâbeti adıyla maiyetinde bulunan mahkemelerden başka Beşiktaş, Kasımpaşa, Tophane, Yeniköy niyâbet mahkemeleri vardı. Eyüp Mahkemesi'nin coğrafyası epey sınırlıydı. Bu nedenle bir tek niyâbet mahkemesi vardı.

Üsküdar Mahkemesi'nin konumu İstanbul, Galata ve Eyüp mahkemelerinden farklıydı. Rumeli yakasındaki mahkemeler bağımsız (müstakil) iken Üsküdar Mahkemesi Anadolu Kazaskerliği'ne bağlı bir niyâbet mahkemesiydi. Üsküdar ve çevresini kapsıyordu.

Kazaskerliklerin baktıkları davalar veraset, nesep, diyet, kısas (öldüreni öldürme) gibi önemli davalardı. İkinci dereceyi oluşturan şer'îyye mahkemeleri ise nikâh, talak, nafaka gibi ikinci derecede önemi haiz davaları görürdü. Bazı akit ve muamelelerin tasdiki ile bunlardan doğacak davalar ancak İstanbul Mahkemesi'ne hasredilmişti. Payitaht ve çevresinde alım satım ve ekmekçi, uncu, francalacı gediklerinin alımları, hibe, icar, isticar ve ikrar-ı mülk türü işlemlerin mutlaka İstanbul Mahkemesi'nde görülmesi gerekiyordu. Mülk gedikleriyle ilgili işlemlerin tasdiki ve bunlardan doğacak davalar da İstanbul Mahkemesi'nin işiydi. İstanbul suriçi mülk, akar ve akar türü değişik emlâk alım akitlerinin tasdiki İstanbul Mahkemesi'ne hasredilmişti. Bilâd-ı Selâse'de bu gibi akarat hakkında alım akitleri akarın bulunduğu kaza mahkemesine aitti. İstanbul ve Galata niyâbet mahkemeleri ancak değeri 50.000 kuruşa kadar emlakle ilgili alım ve işlem tasdikine yetkiliydi.

Şer'îyye mahkemelerinin vakıfla ilgili görevlerini bağımsız olarak sürdürmek üzere İstanbul ve çevresine özgü ve yönetim açısından Evkâf-ı Hümâyun Nezareti'ne bağlı Teftiş Mahkemesi (Mahkeme-i Teftiş) adıyla bir mahkeme vardı. Müfettiş unvanına sahip bir hâkim ile müsteşardan oluşuyordu. Yetki alanı İstanbul, Bilâd-ı Selâse ve Şehremaneti'ne bağlı yerleri kapsıyordu.

İstanbul'da gelir getiren gayrimenkul alım-satımı, hibe, ikrar-ı mülk ve benzeri işlemlerin görülmesi ve tasdiki şer'îyye mahkemesine aitti. Kiralanarak tasarruf edilen vakıf müsakkafat ve müstegillat hakkında icra olunacak ferağ ve intikal ve benzeri işlemlerin icra ve tasdiki Mahkeme-i Teftiş'e hasredilmişti. Nitekim İstanbul ve Bilâd-ı Selâse'de bilcümle kiralanan vakıf mallarıyla ilgili sözleşmelerde Teftiş Mahkemesi bir vekil atıyordu.

İstanbul ve Bilâd-ı Selâse'de tereke tahriri görevi üç kısmet mahkemesi arasında paylaşılmıştı. İlki Teftiş Mahkemesi'ne bağlı Evkaf Kısmet Mahkemesi, ikincisi Rumeli Kazaskerliği'ne bağlı Kısmet-i Askeriyye Mahkemesi, üçüncüsü ise Maliye Nezareti bünyesinde ancak yine Rumeli Kazaskerliği'nin parçası olan Beytülmal Kısmet Mahkemesi idi.

Yukarıdaki satırlardan da görülebileceği gibi şer'î hukuk düzeni son derece karmaşık bir niteliğe sahipti. Ancak Tanzimat sonrası bu mahkemeler reform gördü. Şer'îyye mahkemeleri de bir gelişim gösterdi.[215] Ancak son kertede köklü dönüşümlere gidilmesi kaçınılmaz olmuştu.

Seküler hukuka yönelik mahkemelerin kurulma çabaları yine Tanzimat'la birlikte başladı. Yeni düzenlenen ve Batı'dan esinlenen mahkemelere nizamiye mahkemeleri dendi. Batı'dan alınan Ceza Kanunnamesi'ni uygulamak üzere, İstanbul'da ceza mahkemesi niteliğinde Meclis-i Tahkikat kuruldu. Bu kurul haftanın belli günlerinde toplanarak ceza işleriyle uğraşır, yargı işlevi görürdü. Bir süre sonra bu mahkemeler eyalet merkezlerinde de açıldı. Mahkeme başkanı valiydi. Üyeleri çoğu vali tarafından seçilen kadı ve Eyalet Meclisi üyeleriydi. Karma nitelikli bu mahkeme hem şeriatın temsilcisi kadı hem de sivil yöneticiler ve halk temsilcisi sayılabilecek kimselerden oluşuyordu.

Meclis-i Tahkikat'ın verdiği hüküm –ölüm cezası dışında– hemen yerine getirilirdi. Ölüm cezası hükmü ise İstanbul'da Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'ye gönderilir ve yerinde görülürse padişahın onayına sunulurdu. Temyiz işlevi böylece yalnız ölüm cezaları için geçerliydi.

Ticaret Nezareti ve Ticaret Kanunnamesi

Seküler hukuka geçiş özellikle üç hukuk alanında başladı. Bunlar ticaret hukuku, ceza hukuku ve uluslararası hukuktu. Ve bu üç konuda Tanzimat sonrası epey yoğun kitap ve risale yayımlandı. Bunlar arasında Mülkiye ve Hukuk mekteplerinde kullanılan ders malzemesi olduğu gibi yargı organlarına yönelik eserler de yer aldı.

19. yüzyıla gelinceye kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda ticaret hukukuyla ilgili özel hukuk hükümleri [ahkâm-ı mahsusa] yoktu. Medenî hukuk alanında olduğu gibi, ticaret işlerinde de şer'î hükümler uygulanıyordu. Mahkeme mercii ise kadılıktı. 18. yüzyılın ortalarına doğru, kadılar ticarî davaları lonca ustalarına havale etmeye başladılar ve bu bir teamüle dönüştü. Böylece tüccarlar arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar yine tüccarlar aracılığıyla halledildi. Loncaların kararları ticarî teamüle dayanıyordu. Bir süre sonra kara ticaretiyle ilgili davalar gümrük riyasetine, deniz ticaretiyle ilgili olanlar ise liman riyasetine havale edildi. Gerek gümrük gerekse liman reisleri önlerine getirilen davalara tüccar arasından seçilen üyelerle birlikte oluşturdukları meclislerde çözüm getiriyorlardı.1830'da loncalara ecnebî, yani yabancı tüccarların da girmeleri kabul edildi. Belirli bir harç karşılığında bu tüccarlara berat verildi; kendilerine "beratlı Avrupa tüccarı" denmeye başlandı.

Osmanlı İmparatorluğu Tanzimat ertesi ticaret hukukunda Batı'ya yöneldi. Özellikle dış ticaret bunu gerekli kılıyordu. Kurumsal ve yasal düzenlemeler ticaretin gelişmesi için kaçınılmazdı. Bu bağlamda özgürlükler önemliydi. Kişinin mal ve can güvenliğinin olmadığı bir ortamda ticaretin gelişmesi beklenemezdi. Ticarî ilişkilerin giderek karmaşık bir yapı kazandığı Batı'da, kapitalizmin geliştiği evrede kurumsal ve yasal alanda köklü

215 Tevfik Tarık (Umur-ı cezaiyye mümeyyiz-i sanisi), *Kavânin-i Cedide Kütüphanesi – Hükkâm-ı Şer'î Kanunu ve Usul-i Muhakemât-ı Şer'îyye Nizamnamesi*, Dersaadet: İkbal Kütüphanesi, 1330-1932.

dönüşümler izlenmişti. Ticarî mevzuat, teşebbüs özgürlüğü, ticarî yargı girişimciye güven vermişti. Ortaklık ilişkileri de bu doğrultuda ilkelere bağlanmıştı. 19. yüzyılda küreselleşen dünya ile bütünleşme sürecine giren Osmanlı Devleti de benzer düzenlemelere gidecek ve mevzuatını kapitülasyonlar elverdiği ölçüde ticarî ilişkilerde bulunduğu ülkelerle uyumlu hale getirecekti. Batı ile imzalanan ticaret sözleşmeleri bunu gerekli kılıyordu.

Tanzimat'la birlikte 1839 yılında Ticaret Nezareti kuruldu. Ertesi yıl Ticaret Nezareti'ne bağlı olmak üzere bir ticaret mahkemesi açılarak bundan böyle ticarî işlerle bağlantılı davalara bakma görevi bu mahkemeye verildi. İlk olarak yabancı tüccarlar arasında çıkan uyuşmazlıklar için İstanbul'da Ticaret Nezareti'ne bağlı bir Ticaret Meclisi kuruldu. Üyeleri loncalar, yerli ve ecnebî beratlı tüccarlardan seçilmiş temsilcilerden oluşan bu mahkemenin başkanı Ticaret Nazırı'ydı. Ecnebî tüccarların ticaret mahkemelerine katılımı hiçbir ahde dayanmıyordu. Böyle olduğu halde, teamülle bu husus kapitülasyonlar arasına sokuldu. Ticarî davalar yabancı devletler için bir müdahale vesilesi oldu.

O tarihlerde Batılı ülkelerde ticarî davalar derlenmiş kanun hükümlerine göre çözüm bulurken Osmanlı topraklarında mahkemeler mevzuattan yoksun olarak işlem görüyorlardı. Tanzimat yönetimince bu durum sakıncalı görüldü. Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile birlikte özel hukuk alanında önemli bir adım atıldı. 1850'de 1807 tarihli Fransız Ticaret Kanunu'nun [*Code de commerce*] birinci ve ikinci bölümleri tercüme edilerek "Kanunname-i Ticaret-i Berriyye" adı altında yürürlüğe kondu.[216] Tercümeyi yapan Çamiç Ohannes Efendi adında bir Ermeni'ydi. Çeviri epey sorunlu olsa da bu kanun ana hatlarıyla Cumhuriyet'le birlikte 1926 yılında kabul edilen Ticaret Kanunu'na kadar yürürlükte kaldı. İlki tek bir kaynaktan esinlenilmiş iken Cumhuriyet'in Ticaret Kanunu Alman, İtalyan, Fransız, Belçika, hatta Macaristan, Şili, Cezayir ticaret kanunlarını, Lahey Ticaret Poliçeleri Muahedenamesi'ni kaynak olarak kullanmıştı. Latin, Cermen ve nihayet Anglosakson hukuku bir araya getirildi. Mevzuat 1958'e kadar yürürlükte kaldı.

Osmanlı'nın giderek dışa açılması ve yabancı ülkelerin Babıâli üzerinde etkinliklerinin artması sonucu 1848'de karma ticaret mahkemesi kuruldu. Yedisi Osmanlı uyruğu, diğer yedisi ise Osmanlı topraklarında ticaretle uğraşan yabancı uyruklu tüccardan oluşan bu mahkemenin başkanı yine Ticaret Nazırı ya da onun vekiliydi. 1856'dan sonra Osmanlı uyruklarıyla yabancılar arasındaki anlaşmazlıklara konsolosluk mahkemeleri bakmaya başladı. Devletin yargı yetkisi, hükümranlığı böylece giderek sınırlanmış oluyordu.

Kanunname-i Ticaret'e 1860 yılında ticaret mahkemeleri örgütü ve zarar ve ziyanla ilgili "Ticaret Kanunname-i Hümayununa Zeyl" eklendi. Bu ek mevzuat gereğince, Ticaret Nezareti'nin gözetimi ve yönetiminde Osmanlı ülkesindeki tüm tüccarların davalarına bakan ticaret mahkemeleri kuruldu. Bu mahkemelerin bir başkanı, iki sürekli ve dört geçici üyesi bulunuyordu.[217] Ayrıca 1862'de bir ticaret usul mevzuatı, o günkü adıyla Usul-i Muhakeme-i Ticaret Kanunu çıkarıldı.

Mahkemeler kara ve deniz ticareti davalarına bakmak üzere iki çeşitti. İstinaf-ı Deavi-yi Ticaret Divanı bu mahkemelerin üstünde, 500 kuruşu aşan davalara bakan istinaf makamı olarak kuruldu. Ticaret Nezareti'ne bağlı bu mahkemeler 1876'dan sonra Adalet Nezareti bünyesine alındı. Kara ve deniz ticareti davaları bundan böyle ayrı ayrı mahkemelerde görülüyordu. Bu arada 1861 yılında, yine Fransız mevzuatından yararlanılarak Usul-i Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi başlığı altında, ticaret yargılama usulü tüzüğü çıkarıldı.[218] Ceza, hukuk ve ticaret mahkemelerini kapsayan nizamiye mahkemelerine 1868'de yeni bir düzen verildi. 1863 yılında Fransız mevzuatının yanı sıra başka denizci ulusların kanunlarından da esinlenerek Kanunname-i Hümayun-ı Ticaret-i

216 Kanunname-i Ticaret, 18 Ramazan 1266, *Düstur*, I, tertip, 1. cilt, s. 375.

217 Hıfzı Veldet, "Kanunlaştırma hareketleri ve Tanzimat," *Tanzimat I*, İstanbul: Maarif Matbaası, 1940, s. 197.

218 Usul-i Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi -10 Rebiü'l-âhir 1278, *Düstur*, I. tertip, 1. cilt, s. 780.

Bahriyye yürürlüğe girdi.[219]

1850 tarihli Kanunname-i Ticaret zamanına göre önemli bir adımdı. Bütün eksikliklerine rağmen tedvin olunmuş, kitap haline getirilmiş bir kanundu. Batı hukuk anlayışına doğru atılmış önemli bir adımdı. Ancak 19. yüzyıl boyunca Fransa kendi Ticaret Kanunu'nda köklü değişikliklere gitti. Fransız mevzuatını benimseyen birçok ülke Fransa'da yapılan değişiklikleri kendi mevzuatlarına uyarladı. Ama Osmanlı 1807 tarihli metne ufak tefek eklerle yetindi. Kanunname-i Ticaret, poliçe ve iflas hukuku bir yana, o zaman bile eskimiş olan ticarî sıfat ve ehliyet, ticarî defterler, şirketler, mal ayrılığı, borsalar ve borsa tellalları, ticarî komisyonculuk gibi kurumları noksan bir tarzda ele alıyordu. Ticarî muameleler hakkında mevzuat yeterince sarih değildi.[220] Yapılan kısmî tercümedeki eksiklikler sonradan çıkarılan "zeyl"ler yani eklerle tamamlanmaya çalışıldı.[221]

30 Nisan 1860 tarihli zeylle ticaret mahkemelerinin teşkiline dair düzenlemeye gidildi. Mahkemeler bu kanunların boşluklarını doldurmak için öncelikle ticarî teamüle başvuracaklar, bunun bulunmadığı durumda, hükümetin zımni muvafakatiyle Fransız içtihat ve ilim kitaplarından yararlanacaklardı. Bu usul Mecelle'nin neşrine kadar sürdü. Mecelle ile birlikte ticaret mahkemeleri ticaret kanununun hükümlerini tamamlamak için tüccar ve ticarî vakalara dair değişik hükümleri içeren Mecelle'ye başvurdu.

Ticaret Mahkemeleri ve Ticarî Yargı

Osmanlı Devleti Tanzimat'tan İkinci Meşrutiyet'e kamu hukuku alanında hatırı sayılır bir yol kat etmişti. Ama yine de ortaklık ilişkilerini şer'î anlayışla düzenleyen mevzuat kısmen varlığını korudu. Cevdet Paşa'nın Mecelle'si bu düzenlemeleri kodifiye etmeye çalışmışsa da İslâm mevzuatının ticaret hukuku alanında darboğazı şirketler bahsiydi. "Şirket-i mudarebe" ya da "şirket-i muzarebe" diye anılan şirket türünde, malını ya da parasını ortaya koyan bir kimse, gücüyle çalışacak biriyle ortak olur, elde edilen ürün ya da kazanç, sözleşme gereğince ortaklar arasında pay edilirdi.[222] Bu tür ortaklıklarda doğabilecek anlaşmazlıklar şer'î mahkemelere götürülürdü.[223] Şirket-i mudarebe sistemi Tanzimat'ın ilanının ertesi Avrupa'yla ticaretin gelişmesi ve yeni ticaret sözleşmelerinin yapılmasından sonra işlevini kısmen yitirdi. Batı'da yürürlükte olan ticarî mevzuat giderek Osmanlı toplumunda benimsenmeye başladı. Öte yandan İslâm hukukunda ticaretin sınırlı bir düzeyde ele alınışı ve yeterince işlenmemiş oluşu Batı'ya öykünen Tanzimatçıların işini kolaylaştırmıştı.[224]

Kanunname-i Ticaret'in 10. maddesinde şirketler kolektif, komandit ve anonim olmak üzere üçe ayrılıyordu.[225] 36. madde ise "hissedarlık vechile ticaret şirketleri"nden ya da bugünkü terimle adi ortaklıklardan söz

---

219 Ticaret-i Bahriye Kanunnamesi -6 Rebiü'l-evvel 1280-, *Düstur*, I. tertip, 1. cilt, s. 466. Bu yasayı hazırlayanlar Fransız Deniz Ticareti Kanunu'nu esas olarak almışlar, ayrıca, İtalyan Birliği öncesi Sardunya ve Sicilya gibi İtalyan hükümetleriyle ve Hollanda, Belçika, İspanya ve Prusya deniz ticaret yasalarından yararlanmışlardır. Kostaki Vayani, *Mücmel Ticaret-i Bahriyye Kanunu Şerhi*, İstanbul: Mahmut Bey Matbaası, 1331, s. 30.

220 Dr. E. Hirsch, "Ticaret Kanununun Islahı Hakkında Fikirlerim," çeviren: Halil Arslanlı, *İ.Ü. Hukuk Fakültesi Mecmuası*, yıl III, sayı 12, Birinci Teşrin 1937, s. 482.

221 Kanunname-i ticaret ve zeyilleri Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü tarafından yeni harflerle yayınlanmıştır: *Kanunnâme-i Ticaret ve Zeyilleri*, yeni harflerle çevirenler: F. Gürzumar, T. Gürzumar; kontrol eden: A. H. Berkî, Ankara, 1962.

222 Halil Arslanlı "Kollektif ve Komandit Şirketlerin Tarihçesi" içinde: *Medenî Hukuk Ordinaryüs Profesörü A. Samim Gönensay'a Armağan*, İstanbul: İ.Ü. Hukuk Fakültesi Yayını, 1955, s. 140.

223 Hüseyin Avni Şanda, "Türkiye'de İlk Sermaye Şirketleri: 1860-1918," *Yarı Müstemleke Oluş Tarihi / 1908 İşçi Hareketleri*, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1976, s. 226-228.

224 Türkiye'de ticaret hukukunun gelişimi ve tarihçesi için bak: Mehmed Ali Bilgişin, *Türk Ticaret Hukuku Prensipleri*, Ankara, 1936, s. 33 ve devamı; Hazım Atıf Kuyucak, *Ticaret Hukuku*, İstanbul: Devlet Basımevi, 1939, s. 8 ve devamı; Vasfi Raşit Sevig, *Ticaret Hukuku Şerhi*, cilt 1, İstanbul, 1934, s. XLI ve devamı.

225 Kanunnamenin 10. maddesinde şöyle deniliyordu: "Hasb-el-kanun Ticaret şirketlerinin üç nev' olup birinci, kolektif tabir olunun umumî bir isimle şeriklerin mecmu'unu şâmil olan şirkettir. İkinci komandit tâbir olunur sipâriş târikiyle olan şirkettir. Üçüncü anonim tâbir olunur hiçbir hisse-

ediyordu. Kanunda ticaret şirketlerinin tüzel kişiliğine ilişkin bir hüküm yoktu. Ancak, 19. yüzyılın son çeyreğinde, Fransız ticaret hukukunun etkisiyle, Osmanlı ülkesinde de tüzelkişilik kurumu ticaretle ilgili akademik yazında ele alınmaya başladı.[226] Kanunname-i Ticaret birçok yönden İslâm hukukuyla bağdaşmıyordu. Özellikle faiz sorunu farklı açılardan ele alınıyor, İslâm hukukunda gayrimeşru gelir addedilen faize, Batı kökenli kanunda cevaz veriliyordu. Öte yandan İslâm hukuku adi ortaklıklar dışındaki ortaklık ilişkilerini geçersiz sayıyordu.[227] Ticaret alanında İslâm hukukuyla, Batı'dan alınan yeni mevzuat arasındaki karşıtlıklar İkinci Meşrutiyet'e kadar sürdü. 1908 Devrimi ertesi İslâm'ın bu konulardaki yaklaşımı yeniden yorumlanarak, pazar ekonomisinin ve parasallaşan ekonominin zorunlu kıldığı dönüşümler reformist İslâm öğretisince de benimsendi.

Son kertede Osmanlı İmparatorluğu'nda ticarî yargı, çağdaş yargının yolunu açmış oldu. Adli mahkemeler ticaret mahkemelerini izledi.[228] Bu açıdan ticaret hukukunun ve ticaret mahkemelerinin evrimi ayrı bir önem kazandı. Ancak, şunu da hatırdan çıkarmamak gerekiyordu: Osmanlı'da yürürlüğe sokulan Ticaret Kanunu ileri bir hareket olsa da eksik, "nakıs" bir adımdı. Zira Fransız Ticaret Kanunu'nda birçok nokta yeterince açıklığa kavuşturulmamış, bu boşluklarla ilgili düzenlemeler Fransız Medenî Kanunu ile doldurulmuştu. Oysa Osmanlı Devleti'nde bu işlevi görecek bir medenî kanun yoktu. Ticaret hukukunun baş edemediği durumlarda tek çare fıkıhtı.[229] Şer'î hukuk Fransızcadan tercüme edilen Ticaret Kanunu ile uyum içerisinde olamazdı. O tarihlerde Fransız Medenî Kanunu da tercüme edilmiş, yayınlanmış ve kabul edilmesi için çaba sarf edilmişti. Ancak muhafazakâr çevrelerin ağırlığını koymasıyla bu tür bir düzenleme rafa kaldırıldı. *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye* bir an önce derlenerek Fransız Medenî Kanunu'nun önü kesildi. Böylece özel hukukun iki önemli alanı, ticaret hukuku ve medenî hukuk birbirinden çok farklı ilkelere dayandırılarak uygulama sahasında önemli sorunların çıkmasına neden oldu. Mecelle'den yana olanların duruma hâkim oldukları ortamda ticaret mahkemelerinde görülen davalar, uzun süre Batı'dan alınan ticaret kanunundan çok ticarî teamüllere göre çözüm buldu.

20. yüzyılın başlarında İstanbul'da üç tür ticaret mahkemesi vardı. Dersaadet Birinci Ticaret Mahkemesi muhtelit mahkeme (mahkeme-i muhtelite) işlevi görüyordu. Dersaadet İkinci Ticaret Mahkemesi İstanbul ve civarında kara ticaretiyle ilgili davaları gören bir bidayet mahkemesiydi. Bu mahkeme ile taşra ticaret mahkemeleri arasında şeklen şu fark vardı: Dersaadet İkinci Ticaret Mahkemesi tıpkı diğer bidayet mahkemeleri gibi bir reis ve "ba irade-i seniyye mensub ve muvazzaf" iki üyeden oluşuyordu. Dersaadet Birinci Ticaret Mahkemesi'nin muhtelit davalar hakkında verdiği hükümler bir üst mahkemeye götürülemiyordu.

Dersaadet Ticaret-i Bahriyye Mahkemesi'ne Üçüncü Ticaret Mahkemesi de deniyordu. Deniz ticaret hukuku kapsamına giren davalara bidayet mahkemesi sıfatıyla bakıyordu. İflas davaları İkinci Ticaret Mahkemesi ile birlikte bu mahkemenin de görev alanına giriyordu. Bu mahkemeden gayri muhtelit davalar hakkında verilen iptidaî hükümlerin istinaf mercii İstinaf Ticaret Mahkemesi'ydi. Taraflardan biri ecnebî olduğu takdirde bahri, yani deniz hukukuna özgü davalara muhteliten bakardı. Fakat taşra ticaret mahkemelerinden muhtelit deniz hukuku davaları hakkında varılan hükümler istinaf edilebiliyordu. İstinaf mercii ise İstanbul'daki Üçüncü Ticaret Mahkemesi'ydi. Keza iflas davaları İkinci Ticaret Mahkemesi ile birlikte bu mahkemenin de görev alanına giriyordu. Gerek Dersaadet Birinci Ticaret Mahkemesi'nin gerekse Ticaret-i Bahriyye Mahkemesi'nin gördüğü

---

dârın ismi mezkûr olmaksızın eshâm üzerine vâk'i olan şirkettir."

226 Hüseyin Hatemî, *Medenî Hukuk Tüzelkişileri -1-, Giriş - Tarihi Gelişim - Eski Vakıflar*, İstanbul: Hukuk Fakültesi Yayınları, 1979, s. 138-142.

227 Coşkun Üçok ve Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara: Hukuk Fakültesi Yayınları, 1976, s. 329.

228 Zafer Toprak, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Adalet Örgütü," *Cumhuriyet Dönemi Hukuk Devrimi*, İstanbul: Türk Hukukçu Kadınlar Derneği Yayınları, 1994, s. 33-49.

229 Şevket Mehmed Ali, *Ticaret Hukuku Dersleri – 1926-1927 Sene-i Tedrisiyyesinde Takrir Edilen Ders Notları*, Ankara Hukuk Mektebi, Kader Matbası, 1926, s. 15-16.

taşra muhtelit davaları temyiz edilemezdi; bir üst mahkemeye götürülemiyordu. Ancak "kabil-i iade" idi; yani geri gönderilebiliyordu.

İkinci Meşrutiyet yıllarında bir komisyon kurularak yeni bir ticaret kanunu üzerine çalışmalara başlandı. Almanya, İtalya, İspanya, Portekiz, Romanya vb ülkelerin ticaret yasalarından yararlanılarak hazırlanan Ticaret Kanunu dört bölümden oluşuyordu: Bu bölümler ticaret-i berriyye, ticaret-i bahriyye, ahkâm-ı iflas ve deavi ve usul-i muhakeme-i ticarîyye'ydi. Adliye Nezareti'nde kurulan komisyonda Dersaadet Ticaret ve Ziraat ve Sanayi Odası'ndan da iki üye bulunuyordu. 286 maddeden oluşan ilk kitap 1910 yılı başlarında tamamlanmış ve Meclis'e gönderilmişti.[230] Bu kanun tasarısı kadük oldu. Bir süre sonra, Ekim 1916'da, yine Adliye Nezareti'nde eski nafıa nazırlarından Hallaçyan Efendi'nin başkanlığında yeni bir komisyon kuruldu. Hallaçyan Efendi ilk iş olarak "hayat-ı iktisadîyye"nin gerçek ihtiyaçlarını tayin etmek için ülkedeki bilcümle malî müesseselere, büyük ticarethanelere, demiryolu, tramvay, elektrik gibi kamuya hizmet götüren şirketlere birer sirküler göndererek ticaret mevzuatında tadili gerekli cihetleri bildirmelerini istedi. Bu sirkülerdeki soruların dışında her bir madde için ilgililerle ayrı ayrı görüşülmesi tasarlandı. Mazbata muharriri tarafından kaleme alınan kanun tasarısı ve gerekçesi yeniden ilgililere gönderilecek ve son bir kez görüşleri alınacaktı. Ancak, savaş ortamı bu mevzuatın da sonuç vermesine olanak tanımadı ve 1928'e kadar eski mevzuatla yetinildi.[231] Yukarıda belirtilen ticarî mevzuat 1928 yılına kadar yürürlükte kaldı. 1928 yılında Borçlar Kanunu ile birlikte, yeni bir Ticaret Kanunu'nun ilk kitabı yayımlanarak yürürlüğe kondu. 1929 yılında deniz ticaretine ait ikinci kitap yayımlandı.[232]

Osmanlı'da ticaret hukuku üzerine yayınlara gelince, düsturlarda yer alan mevzuat dışında 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren açıklayıcı nitelikte, Mülkiye ve Hukuk mektepleri müfredatında yer alan ticaret hukuku derslerine yönelik yayın yapılmaya başlandı. Bunlardan en kapsayıcı olanı Şûra-yı Devlet azasından, Mekteb-i Hukuk mezunu Ahmed Reşid'in *Hukuk-ı Ticaret*'iydi. "Ticarete müteallik bilcümle Kavânin ve nizamatın şerhini havi olup bir medhal ile dört kitabdan ibaret" olan *Hukuk-ı Ticaret* toplam 1927 sayfaydı.[233] 1895'te ilk cildi, 1900'de son cildi çıkmıştı. Meşrutiyet arifesi ise "Mahkeme-i Temyiz azasından Mekteb-i Hukuk-ı Şahane Müdürü Kazım Bey'in *Ticaret Kanunnamesi Şerhi* yayımlanmıştı.[234]

1908 sonrası Darülfünun Hukuk Şubesi'nin temel ders malzemesi "Darülfünun Hukuk Şubesi Ticaret-i Berriyye Muallimi" Mehmed Celâleddin'in iki ciltlik *Hukuk-ı Ticaret Dersleri* başlıklı kitabı oldu.[235] "Malumât-ı Ticarîyye"yi içeren ilk cildi iki kez basılmıştı. İlk baskı 1912 tarihini taşıyordu. Bir yıl sonra kitabın ikinci baskısı yapıldı. İkinci baskıda ayrıca Birinci Cildin Zeyli başlığı altında 48 sayfalık bir ek yer aldı. 1912 tarihli ikinci cilt ise "Muamelât-ı İflasiyye"yi kapsıyordu. Bir diğer önemli katkı Muallim Mişon Efendi'den geldi. 1914 yılında "Mekteb-i Hukuk'un dördüncü senesinde Muallim Mişon Efendi tarafından takrir olunun derslerden müteşekkil" *Hukuk-ı Ticaret-i Bahriyye* deniz ticaret hukukunu kapsıyordu.[236]

---

230 Şevket Mehmed Ali, *Ticaret Hukuku Dersleri – 1926-1927 Sene-i Tedrisiyyesinde Takrir Edilen Ders Notları*, Ankara Hukuk Mektebi, Kader Matbası, 1926, s. 15-16.

231 "İktisadî haberler: Kanun-ı ticaretin tadil ve ıslahı," İktisadiyyat Mecmuası, yıl 1, sayı 39, 12 Kânun-ı sani 1332, s. 7-8.

232 Turgut S. Erem, *Ticaret Hukukunun Ana Hatları*, cilt 1, İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları A.Ş. Basımevi, 1955, s. 25.

233 Ahmed Reşid, *Hukuk-ı Ticaret*, birinci kitap: Ticaret-i Berriyye Kanunu'nun nısf-ı evveli ile bazı nizamâtın şerh ve izahını havidir, *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi* matbaasında tab' olunmuştur, 1311; ikinci kitap; Ticaret-i Bahriyye Kanunu ile müteferi olan nizamâtın şerhini havidir; *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi* matbaasında tab' olunmuştur, 1312; üçüncü kitap: Ahkâm-ı İflas; *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi* matbaasında tab' olunmuştur; dördüncü kitap: Zeyl-i Kanun-ı Ticaret şerhidir, Asaduryan Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, Babıâli caddesinde nümero 52, 1316.

234 Kazım (Mahkeme-i Temyiz azasından Mekteb-i Hukuk-ı Şahane Müdürü), *Ticaret Kanunnamesi Şerhi*, Dersaadet: Karabet Matbaası 1323.

235 Mehmed Celâleddin, *Hukuk-ı Ticaret Dersleri*, cilt 1, Malumât-ı Ticarîyye, İstanbul: Matbaa-ı Hukukiyye, 1328; ikinci tab'ı, cilt 1, Dersaadet: Sabah Matbaası, 1329; cilt 2, Muamelât-ı İflasiyye, İstanbul: Matbaa-i Hukuk, 1329.

236 Mekteb-i Hukuk'un dördüncü senesinde Muallim Mişon Efendi tarafından takrir olunun derslerden müteşekkil *Hukuk-ı Ticaret-i Bahriyye*, Der-

1916'da kızlar için İstanbul'da ayrı bir Darülfünun tesisi açılmıştı.1919'de İnas Darülfünunu lağvedilerek kızların erkeklerle birlikte Üniversitede ders görmesine güçlükle müsaade olundu. Cumhuriyet ise Türk kızlarına bütün yüksek öğrenim kurumlarının kapılarını açtı; ve kendilerine erkeklere eşit haklar temin etti. Bütün tahsil derecelerinde karma tedrisat sistemi tatbik olunarak kızların erkeklerle birlikte ders görmelerine imkân verildi. İstanbul Üniversitesi'nin muhtelif fakülteleriyle Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne ve diğer yüksek okullara devam eden kız ve erkek talebelerin sayısı önemli bir oranda artığı, bazı fakültelerde kız öğrenci sayısının erkek öğrenci sayısını bile geçtiği görülüyordu.

Ceza Kanunnameleri ve Usul-i Cezaiyye

Tanzimat sonrası seküler hukuka yönelik ticaret hukukundaki "iktibas"ı kısa bir süre sonra ceza hukukundaki düzenlemeler izledi. Ceza hukuku, Osmanlı seküler hukuk düzeninde tıpkı ticaret hukuku gibi öncü alanlardan biri oldu. Aslında Osmanlı Ceza Hukuku klasik dönemden beri şer'î ve örfî ceza hukukunun bireşiminden oluşuyordu. Şer'î ceza hukuku, fıkıh kitaplarındaki ukûbât bölümleriydi. Örfî ceza hukuku ise İslâm hukukunun sultana tanıdığı ta'zîr suç ve cezaları ihdas etme yetkisinden doğuyordu. Bu yetki ceza kanunnamelerinde ifadesini buluyordu. Bilinen en eski Osmanlı ceza kanunnamesi Fatih'inkiydi. 18. yüzyıldan Tanzimat'a kadar ceza hukuku alanında genel anlamda pek fazla bir düzenleme yapılmadı.[237] Tanzimat ertesi ise üç ceza kanunnamesi çıkarıldı. Kodifikasyonun ilki 1840 tarihini taşıyordu. Onu 1851 ve 1858 tarihli ceza kanunnameleri izledi. İlk ikisi Batı'ya başvurulmaksızın hazırlanmış ceza kanunnameleriydi. Üçüncüsü ise 1810 tarihli Fransız Ceza Kanunu ile daha önceki mevzuatın bir senteziydi. Ahmet Akgündüz, 1858 tarihli Osmanlı Ceza Kanunnamesi'nin daha önce hazırlanmış bulunan Men'-i İrtikâb Kanunnamesi'nden, geçmişte çıkarılmış ceza kanunnamelerinden ve ayrıca Şeyhülislamlık makamından gelen önerilerden yararlanılarak düzenlendiğini yazıyordu.[238]

Halil İnalcık, "Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfî-Sultanî Hukuk ve Fatih'in Kanunları" başlıklı makalesinde, vergi kanunlarının her sancağa göre değiştiğini yazmış, buna mukabil ceza kanunnamesinin tek ve genel olduğunun altını çizmişti. Aynı ceza kanunnamesi, Rumeli ve Anadolu'da olduğu gibi Mısır'da da yürürlükte olmuştu.[239] İkinci Meşrutiyet döneminde, 1910 tarihinde Adliye Nezareti tarafından 1889 tarihli İtalyan Ceza Kanunu'nun tercümesinden oluşan yeni bir *Ceza Kanunu Lâyihası* hazırlanmış ve Adliye Nezareti tarafından Meclis'e sunulmuştu. Mustafa Şentop bu metnin 1926 tarihli Türk Ceza Kanunu'nun[240] temel metni olduğunu ve hatta yeni bir tercüme yapılmadan sözü edilen bu eski metnin benimsendiğini kaydediyordu.[241]

Ceza kanunnamelerinin ilginç yönü, Batı'dan alınırken pek engelle karşılaşmamış oluşuydu. Oysa medenî hukuk Batı'dan iktibas edilmek istendiğinde büyük muhalefetle karşılaşmış, gelenek ve fıkıh ağır basmıştı. Mecelle böyle bir anlayışın ürünüydü. Ceza hukukunda ise büyük ölçüde Fransız ceza mevzuatı Kanunnâme-i Hümâyûn adı altında yürürlüğe sokulmuştu. Said Nuri Akgündüz, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku Uygulaması* başlıklı eserinde bu gelişmeyi garip buluyor ve özellikle medenî hukuk alanında gelenekçilerin başını çeken Ahmed Cevdet Paşa'nın ceza hukukunda Batı menşeli ceza kanununun müdafii ve uygulamaya sokulmasında en önemli aktörlerden biri olduğunu kaydediyordu.[242]

Mülkiye ve Hukuk mekteplerinde ceza hukuku felsefesi üzerine ders okutulmadı. Uzun süre ceza hukukunun kapsamından çok kanunname maddelerine şerhlenerek açıklık kazandırmaya yönelik bir neşriyatla yetinildi. Cezair Bahr-i Sefid Vilayeti vali muavin-i sabıkı Tevfik Bey'in *Kavâid-i Cezaiyyeye Dair Mutalaat*'ı[243] ve Dava Vekili Nazaret Haçeryan Efendi'nin Mekteb-i Hukuk-ı Şahane'de verdiği derslerin hülasası olan *Mebâdi-i*

---

saadet: Kanaat Matbaası, 1330.

237 Mehmet Akman, "Osmanlı Ceza Hukuku Çalışmaları Üzerine Bir İcmal," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, cilt 3, sayı 5, 2005, s- 489-512.

238 Ahmet Akgündüz, "1274-1858 Tarihli Osmanlı Ceza Kanunnamesinin Hukukî Kaynakları, Tatbik Şekli ve Men'-i İrtikâb Kanunnamesi", *Belleten*, 1987, sayı. 199, s. 153-191.

239 Halil İnalcık, "Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfî-Sultanî Hukuk ve Fatih'in Kanunları", *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Mecmuası*, 1958, c. XIII, sayı 2, s. 121.

240 Mehmed Sami (İstanbul Asliye Mahkemesi müstantiklerinden), Şerhli ve *Haşiyeli Ceza Külliyatı*, (birinci kısım: Türk Ceza Kanunu, ikinci kısım: Usule aid Kanunlar, üçüncü kısım: Hususî Kanunlar), İstanbul: Türk Matbaası, 1926.

241 Mustafa Şentop, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku: Kanunlar, Tadiller, Lâyihalar, Uygulama*, İstanbul: Yaylacık Matbaası, 2004.

242 Said Nuri Akgündüz, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku Uygulaması*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017, s. 235.

243 Tevfik (Cezair Bahr-i Sefid Vilayeti vali muavin-i sabıkı) *Kavâid-i Cezaiyyeye Dair Mutalaat*, İstanbul: Boyacıyan Agop Matbaası, 1306.

Hukuk-ı Ceza bu tür eserlerdi.[244] II. Abdülhamid döneminde yine bu kapsamda Kal'e-i Sultaniyyeli Türkzade Ziyaeddin'in *Mükemmel ve Muvazzah Usul-i Muhakemât-ı Cezaiyye Şerhi*,[245] Beyoğlu Bidayet Mahkemesi Birinci Ceza Dairesi Reisi Reşid Bey'in *Mecmua-i Kavânin ve Nizamât-ı Cezaiyye*[246] ve Dersaadet Müddeiumumi muavinlerinden Nazif Bey'in *Kavânin-i Cezaiyye Mecmuası*[247] yayımlanmıştı.

İkinci Meşrutiyet'le birlikte ders kitaplarının sayılarının arttığı görüldü. Mekteb-i Hukuk Müdürü ve Darü'l-Hukuk ve Muallimhane-i Nevvab ve Hukuk-i Cezaiyye muallimi Midhat Bey'in *Hukuk-ı Cezaiyye Dersleri*,[248] Dersaadet Mebusu Kirkor Zohrab'ın Hukuk Mektebi'ndeki takrirlerini içeren *Hukuk-ı Ceza*[249] adlı kitabı, Darülfünun-ı Osmanî Hukuk şubesi muallimlerinden Yorgaki Efendi'nin *Usul-i Cezaiyye Amelî ve Nazarî*[250] adlı eseri bunlar arasındaydı. Cumhuriyet arifesi çıkan son ceza hukuku kitabı ise Samsun Reji Muhakemât Müdürü Ahmed Ziya'nın *Mufassal Ameli ve nazarî Kanun-ı Ceza ve Teferruatı Şerhi*'ydi.[251]

İkinci Meşrutiyet'le birlikte usul hukuku kitapları da günyüzüne çıktı. 1911 yılında Kaymakamzade Dağıstanlı Ahmed Necati ile Asitaneli Hasan Sabri'nin *Usul-i Muhakemât-ı Hukukiyye Kanunu Şerhi* yayımlandı.[252] Cumhuriyet arifesinde, 1922 yılında ise Hukuk Fakültesi usul-i muhakeme-i hukukiyye muallimi Mustafa Reşid'in *Mufassal Usul-ı Muhakeme-i Hukukiyye* adlı eseri basıldı.[253]

Konsoloshane ve Cemaat Mahkemeleri

Osmanlı hukuk düzeni, şer'î hukukla "nizamî" hukuk arasındaki çelişik durumlar yetmiyormuş gibi bir de "ecânib hukuku"ndan doğan sorunlarla baş etmek zorundaydı. Konsolosluk mahkemeleri kapitülasyonlardan kaynaklanan ayrıcalıklarla donatılmışlardı. Konsolosluk mahkemesine önceleri konsoloshane mahkemesi deniyordu.

Konsolosluk mahkemelerinin görevi menkul ve gayrimenkul olmak üzere iki tür davaya bakmaktı. Menkul davalarda her iki taraf da yabancı ise davalının mensup olduğu ülke konsolosluk mahkemesinde görülürdü. Osmanlı mahkemeleri bu davalara bakamazdı. Taraflardan biri Osmanlı uyruğu ise ve dava bin kuruşa kadar bir meblağı içeriyor ya da icarla veya isticarla ilgiliyse Osmanlı hukuk mahkemesinde görülürdü. Mahkemede tercüman bulundurulması zorunluydu.

Bu iki tür dava dışında kalan her türlü menkul davası muhtelit mahkemede (mahâkim-i muhtelite) gö-

244 Nazaret Haçeryan (Deavi vekillerinden), *Mebâdi-i Hukuk-ı Ceza* (Mekteb-i Hukuk-ı Şahane'de Kanun-ı Ceza'nın kısm-ı umumisine dair verilen derslerin hülasası), İstanbul: A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, 1306.

245 Kal'e-i Sultaniyyeli Türkzade H. M. Ziyaeddin, *Mükemmel ve Muvazzah Usul-i Muhakemât-ı Cezaiyye Şerhi*, Dersaadet: Kasbar Matbaası, 1314.

246 *Mecmua-i Kavânin ve Nizamât-ı Cezaiyye*, Beyoğlu Bidayet Mahkemesi Birinci Ceza Dairesi Reisi Saadetlu Reşid Bey tarafından cem' ve tertib edilmiştir, Dersaadet, 1313.

247 *Kavânin-i Cezaiyye Mecmuası*, Câmi'i ve mürettibi: Dersaadet Müddeiumumi muavinlerinden merhum Nazif Bey, İstanbul: Karabet Matbaası, 1318.

248 Midhat (Mekteb-i Hukuk Müdürü ve Darü'l-Hukuk ve Muallimhane-i Nevvab ve Hukuk-i Cezaiyye Muallimi), *Hukuk-ı Cezaiyye Dersleri*, Dersaadet: İkbal-i Millet Matbaası, 1325.

249 Kirkor Zohrab, *Hukuk-ı Ceza*, İstanbul: Ahmed Saki Bey Matbaası - Yerebatan'da nümero 22, 1325. Müellifi: Dava vekillerinden ve Darülfünun Osmanlı Hukuk Fakültesi muallimlerinden Dersaadet Mebusu Kirkor Zohrab – Mekteb-i Hukuk'da takrir olunan derslerden tertib edilmiştir.

250 Yorgaki (Darülfünun-ı Osmanî Hukuk şubesi muallimlerinden), *Usul-i Cezaiyye Amelî ve Nazarî*, tab'-ı evvel, Dersaadet: Mahmud Bey Matbaası, 1327.

251 Ahmed Ziya (Samsun Reji Muhakemât Müdürü), *Mufassal Ameli ve nazarî Kanun-ı Ceza ve Teferruatı Şerhi*, tab'-ı sani, İstanbul: Cihan Biraderler Matbaası, 1338-41.

252 Kaymakamzade Dağıstanlı Ahmed Necati ile Asitaneli Hasan Sabri (Mekteb-i Hukuk-ı Osmanî üçüncü sınıf müdavimininden), *Usul-i Muhakemât-ı Hukukiye Kanunu Şerhi*, (Darülfünun-ı Osmanî Hukuk Şubesi usul-i muhakemât-ı cezaiyye ve hukukiyye muallimi Yorgaki Efendi'nin 1327-1328 senelerinde üçüncü sınıfta zabt olunan tahrir-i âlileridir), Hürriyet Matbaası, 1327.

253 Mustafa Reşid, (Hukuk Fakültesi usul-i muhakeme-i hukukiye muallimi), *Mufassal Usul-ı Muhakeme-i Hukukiyye*, İstanbul: Kader Matbaası, 1338.

rülürdü. Bu tür muhtelit davalar ticaret mahkemesinin görev alınına giriyorsa Ticaret Kanunnamesi, hukuk mahkemesininkine giriyorsa Mecelle hükümlerine göre yürütülürdü. İstanbul'da muhtelit mahkeme Birinci Ticaret Mahkemesi'ydi. Bir reis, ikisi yerli, ikisi mensup olduğu ülke sefaretinden seçilmiş yabancı, dört üyeden oluşuyordu.

Dersaadet Birinci Ticaret Mahkemesi'nde görülen davalar bir üst mahkemeye götürülemezdi. Taşra muhtelit davaları için tek üst merci Dersaadet Birinci Ticaret Mahkemesi'ydi. Ancak dava deniz ticareti ile ilgiliyse temyiz görevini Ticaret-i Bahriyye Mahkemesi muhtelit heyeti üstlenirdi.

Gayrimenkul davalarında ise İstimlak-ı Emlak Nizamnamesi'ne ekli protokolü kabul ve tasdik eden yabancı ülke uyruğu, Osmanlı uyruğu gibi ülke mevzuatına tabi tutulurdu. Bu protokolü hemen hemen Osmanlı'nın ticaret yaptığı ülkelerin hepsi imzalamıştı. İmzalama sırasıyla bunlar Fransa, İspanya, Yunanistan, Rusya, İtalya, Felemenk, Amerika Birleşik Devletleri, Portekiz ve İran'dı. Bu arada 1905 yılında icra ve iflas, 1907 yılında sigorta ekleri ve 1914 yılında da Ecnebî Anonim Şirketler ve çek yasaları yayımlandı.

Sıra cemaatlere gelince, Osmanlı Devleti'nde her cemaatin sulh hukuk alanını düzenleyen kendisine özgü mevzuatı bulunuyordu. Cemaat mahkemeleri diye bilinen kilise ve hahamlığa bağlı ruhanî meclisler (meclis-i ruhaniye) ve heyet-i mahsuseler nikâh, talak, çeyiz, drahoma, nafaka, vakıf, vasiyet gibi mezhep bünyesinde medenî hukuk bağlamında gündeme gelecek uzlaşmazlıklara bakıyordu. Her kilisenin ruhanî, cismanî, muhtelit meclisleri ve bazen de komisyon-ı mahsusları vardı. Davanın dinî boyutu ruhanî mecliste, dünyevî boyutu ise cismanî meclis (meclis-i cismanî) veya muhtelit meclis ya da komisyon-ı mahsusta görülürdü. Ancak gayrimüslim uyruk arasında bu tür davalar her kilisede aynı meclis ve heyette çözüm bulmuyordu. Kiliselerin farklı ruhanî ve cismanî veya muhtelit meclisleri bazen de mahsus komisyonları vardı.

Rum Patrikhanesi'nin Başpiskoposluk bünyesinde İstanbul ve çevresi için bir Metropolit Cemiyeti ve bir de Meclis-i Muhtelit'i bulunuyordu. Taşrada da metropolitin, piskoposluk, eksarhlık esası üzerine kurulu olan ruhanî taksimatta birer meclis-i ruhanisi ve meclis-i muhteliti vardı. Nişan ve nikâh akitleri ve fesihleri meclis-i ruhaniye aitti. Fakat her iki akdin maddî yönleri meclis-i muhtelitte hallonulurdu. Nişanı meclis-i ruhanî bozuyor, taraflara düşen tazminatın ödenmesine, çeyiz ve drahoma miktarına, zevce ya da çocukların nafakasına ait anlaşmazlıklar Meclis-i Muhtelit'te çözülüyordu. Aynı şekilde Ermeni cemaati için İstanbul'da dördü halktan, dördü kilise ehlinden sekiz üyeli bir mahkeme komisyonu oluşturulmuştu. Keza taşrada da beşten on ikiye kadar üyeden oluşan Kilise Cemiyeti vardı.

Musevî cemaati için de hahamhanelerde birer meclis-i ruhanî ve meclis-i cismanî vardı. Cemaatler bu yetkileri değişik tarihlerde fermanlarla çıkarılan "müsaedât-ı seniyye" ve bunlarla ilgili kanunlar ve nizamnamelerle elde etmişlerdi. Ancak, dava konusu evkaf ve arazi kanunlarına, mülki düzenle ilgili hususlara girerse Osmanlı mahkemeleri yetkili kılınırdı.

Özetlemek gerekirse Osmanlı Devleti'nde ticarî yargı çağdaş yargının yolunu açmıştı. Adlî mahkemeler ticaret mahkemelerini izlemişti. Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye memurların yargılamasıyla uğraşmış, Meclis-i Tahkikat'tan gelen ölüm cezası hükümlerinde üst merci olmuştu. 1847'de kurulan ve yarı yarıya Osmanlı ve yabancı uyruklu görevlilerden oluşan karma ceza-hukuk mahkemesi yabancı uyrukluları yargılamıştı. Böylece Meclis-i Tahkikat ve Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye uzun süre adlî yargıyı oluşturmuştu.

Laik Hukuk ve Nizamiye Mahkemeleri

Nizamiye mahkemelerinin kuruluşu 1864 Vilayet Nizamnamesi ile başladı. Bu mevzuatla ticaret mahkemesi yanı sıra her kazada bir Meclis-i Deavi, her sancak merkezinde bir Meclis-i Temyiz, her vilayet merkezinde bir Divan-ı Temyiz öngörülmüştü. Şeriat, cemaat, ticaret ve konsolosluk mahkemelerinin yargı alanının dışında faaliyet gösteren bu mahkemeler hem Müslümanlara, hem de zımmilere yargı hizmeti veriyordu.

1868'de Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye ikiye ayrıldı. Bir bölümü Şûra-yı Devlet oldu. Diğer kısmı nizamiye mahkemelerinin üst organı niteliğinde yüksek adlî mahkemeye dönüştürülerek Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye adını aldı. Temyiz ve istinaf olmak üzere iki bölüme ayrılan bu yüksek mahkemenin üyeleri Müslüman ve gayrimüslim Osmanlı vatandaşları arasından seçiliyordu. Üst durumda olan temyiz bölümü hukuk ve ceza dairelerinden, altında bulunan istinaf bölümü ise ceza, hukuk ve ticaret dairelerinden oluşmuştu.

Ceza, hukuk ve ticaret mahkemelerini kapsayan nizamiye mahkemelerine 1868'de yeni bir düzen verildi. Her nahiyede imam ya da papaz başkanlığında en az üç, en çok on iki üyeden oluşan İhtiyar Meclisi sulh mahkemesi (devair-i sulhiye) görevini üstlendiler. Kazalarda kadının başkanlığında üç Müslüman, üç zımmi vatandaştan oluşan Meclis-i Deavi kuruldu. Vilayetlerde önemli ceza davalarını görmek üzere ceza ve hukuk mahkemeleri üyeleri arasından Meclis-i Cinayet adlı ağır ceza mahkemeleri doğdu. Nizamiye mahkemelerinde kadı ve devlet temsilcileri dışındaki üyeler iki yıl için yöre halkı tarafından seçiliyordu. Nizamiye mahkemeleri derece itibariyle bidayet ve istinaf mahkemeleri olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Bunların da her biri iki daireden oluşuyordu. Bunlar ceza ve hukuk daireleriydi.

Payitahtta adalet örgütü taşradaki yapılanmadan farklıydı. İstanbul bu açıdan İstanbul suriçi (Nefs-i İstanbul) Beyoğlu ve Üsküdar olmak üzere üç kısma bölünmüştü. Bu kısımların her birinde bir bidayet mahkemesi vardı. İstanbul Bidayet Mahkemesi, ikisi ceza ikisi hukuk olmak üzere dört daireye ayrılmıştı. Yetki alanı Yedikule'den başlayarak Sütlüce iskelesine kadar olan sahilin iç kısımlarını içeriyordu. Beyoğlu Bidayet Mahkemesi, yine ikisi hukuk, ikisi ceza dört daireydi. Sütlüce'den başlayarak körfezin Beyoğlu sahilini izliyor, Galata, Beşiktaş, Ortaköy'den Rumelikavağı'na kadar uzanıyordu. Beyoğlu, Taksim, Şişli, Beşiktaş bu dairece kapsanıyordu. Üsküdar Bidayet Mahkemesi hem ceza hem de hukuk davalarını görüyordu. Yetki alanı Göksu'dan başlıyor, Kandilli, Çengelköy, Beylerbeyi, Kuzguncuk, Üsküdar karyelerini takip ederek Kartal kazası hududunda son buluyordu. Şehremaneti'ne bağlı Beykoz, Kartal, Şile, Gebze, Küçükçekmece kazalarının her birinde Osmanlı'nın diğer kazalarında olduğu gibi naibin riyaseti altında halktan seçilmiş iki üyeden oluşan birer bidayet mahkemesi vardı. Beykoz Mahkemesi'nin yetki alanı Göksu deresinden Anadolukavağı'na kadar uzanan sahil şeridiydi. Kartal mahkemesinin başlangıç noktası Üsküdar'dan ayıran Bostancı (Bostancıbaşı) köprüsüydü. Köprünün bir tarafında kalan köyler Üsküdar Mahkemesi'ne, öteki tarafında kalanlar ise Kartal Kazası Bidayet Mahkemesi'ne tabiydi. Adalar ayrı bir kaza olmasına karşın yargı açısından Kartal kazası bünyesinde yer alıyordu. Küçükçekmece kazasının merkezi Makriköy'dü. Küçükçekmece nahiyesinden başka Rumelifeneri, Suyolu gibi merkezden uzak nahiyeleri vardı. Eyüp civarında bulunan Hamidiye köyü de doğrudan doğruya merkez kazaya bağlıydı.

Bidayet mahkemelerinin kararları bir üst mahkeme olan istinaf mahkemelerine götürülebiliyordu. İstanbul istinaf mahkemeleri cinayet, cünha, hukuk ve ticaret olmak üzere dört kısımdı. Taşra istinaf mahkemeleri ceza kısmı hem cinayet davalarını görüyor hem de cünha hakkında hüküm veriyordu. İstanbul'da bu iki görev ayrılmış, birincisi cinayet mahkemesine, diğeri istinaf cünha dairesine verilmişti. Dersaadet Cinayet Mahkemesi İstanbul ve Şehremaneti'ne bağlı kazalarda işlenen cinayetlerin davalarına bakıyordu. Dersaadet İstinaf Cünha Dairesi ise Dersaadet, Beyoğlu ve Üsküdar bidayet mahkemeleriyle, İzmit, Çatalca, Kal'a-i Sultaniye livaları ve Şehremaneti'ne bağlı kazaların bidayet mahkemelerinden gelen ufak cürümlerin üst mahkemesi (merci-i istinaf) niteliğindeydi. Nitekim İstinaf Hukuk Dairesi aynı mahkemelerden gelen hukuk davalarının üst mahkemesiydi. İstinaf Ticaret Mahkemesi de Dersaadet İkinci ve Üçüncü ticaret mahkemelerinden ve diğer vilayetlerle İstanbul civarındaki müstakil liva merkezleri ticaret mahkemelerinden ya da hukuk mahkemeleri ticaret sınıfından gönderilen davaların üst merciiydi.

Nizamiye mahkemeleri büyük bir yenilikti. Ulema kesiminden gelen tepkilere karşın Ahmet Cevdet Paşa'nın gayretleriyle giderek benimsendi. Ancak kişilik, aile miras alanında tek yargıçlı kadı mahkemeleri etkinlik-

lerini sürdürdüler. Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye'nin istinaf bölümü 1870'te kaldırıldı. Geriye kalan temyiz bölümü bugünkü Yargıtay'ın ilk şekli oldu. 1879 tarihinde Teşkilât-ı Mahâkim Kanunu yürürlüğe girdi. Bu kanuna göre mahkemeler bidayet ve istinaf mahkemeleri diye iki kısma ayrıldı ve iki derece oluşturdu. 1879 Kanunu'na göre hukuk davaları yalnız bidayet mahkemelerinde, ceza davaları da ceza dairelerinde görülüyordu. Ağır ceza ise istinaf mahkemeleri derecesinde addedilen cinayet mahkemelerinde ele alınıyordu. Her dava iki derecede rü'yet olunuyordu. İstinaf mahkemesinin verdiği karar ise temyiz edilebiliyordu.

Cumhuriyet'e kadar usul-i muhakemat kanunlarıyla matbuat, cemiyetler, alamet-i farika hakkında kanunlar hep Batı'dan iktibas edildi. Cumhuriyet'le birlikte 8 Nisan 1924'te Teşkilât-ı Mahâkim Kanunu köklü değişikliğe uğradı.[254] 1924 tarihli kanun, mahkemeleri sulh mahkemeleri, asliye mahkemeleri ve cinayet mahkemeleri olmak üzere üç kısma ayırdı. 1926 yılında yürürlüğe giren yeni Ceza Kanunu –ki İtalyan Ceza Kanunu'ndan çevrilip iktisab edilmiştir– cinayet mahkemelerinin unvanını ağır ceza dairelerine dönüştürdü.

Ayak Kavafından Avukata

Mahkemelerdeki bu dönüşümler doğrultusunda savunma hakkı da zamanla çağdaş bir yapı kazandı. Tanzimat'tan önce Osmanlı topraklarında bugünkü avukatlığa benzer bir görev üstlenen kişinin adı tezvir ya da ayak kavafı idi. Tezvirin sözlük anlamı yalan dolan, ara bozmak gibi olumsuz bir nitelik taşıyordu. Buradan da çıkarsanacağı gibi toplumda ayak kavafı olumlu bir gözle görülmüyordu. Müzevirlik, kâğıt kavaflığı, ayak dellallığı, arzuhalcilik bu mesleğin halk arasında yaygın tanımlarıydı. Bu kişiler beden dillerini konuşturan, elleriyle jestler yapan, zaman zaman tepinenek rol çalan ve laf paralayan hokkabaz ve şarlatan tipli kişiler olarak bilinirdi.

Galatasaray Sultanisi'ndeki hukuk sınıfının açılmasından ve İstanbul Hukuk Mektebi'nin kurulmasından önceki dönemde, dava vekâletine genellikle Anadolu'nun Niğde ve İncesu civarı bakkalları intisap ederdi. Bunların arasında birçok hüküm giymiş ve tutuklulukları sırasında hukuğun açıklarını öğrenerek çıkmış tüccar ve benzeri kişiler vardı. Türkiye avukatlık tarihinde Karamanlı ya da İncesulu dava vekilleri diye anılan bu adamlar çoğu kez gayrimüslim kesimden gelirdi. Bu dönemde devletin dava vekilliği mesleği üzerinde herhangi bir denetimi yoktu ve bu mesleğe atılanlar ağzı laf yapan, çoğu kez okuma yazma bilmeyen, dangıl dungul konuşan, ahlaktan yoksun kişilerdi.

Ceza Kanunnamesi'nde dava vekillerini ilgilendiren bir tek madde vardı. Meslek sırrını saklamayanlar hakkındaki bu madde (215. madde) hekimleri, cerrahları, eczacıları ve ebe kadınları ilgilendiriyordu. Ama dava vekilinin adına yer vermiyorsa da uygulamada sanki onları da kapsar nitelikteydi. Usul-i Muhakemât-ı Hukukiyye Kanunu'nun 16, 41 ve 42. maddelerinde "vekâletname"den ve "dava vekili"nden söz ediliyorsa da "müdafaa vekili" sistemini Usul-i Muhakemât-ı Cezaiyye Kanunu getirdi. Bu kanunun 249. maddesinde "müttehim"e ya da suçlanan, itham edilen kişiye müdafaasında yardım etmek üzere bir vekil seçmesi teklif edileceği ve seçmediği takdirde vekilin mahkeme tarafından belirleneceği yazılıydı. 250. maddede vekilin mahkeme maiyetinde bulunan dava vekillerinden, bunlar yoksa kendisine suç isnat edilen kişinin hısım akrabası ve dostları arasından seçileceği kaydediliyordu.

Cinayet mahkemelerinde, suçlanan kişinin mutlaka bir müdafaa vekili bulunması kanunun emriydi. Bu nedenle ceza davalarında vekâlet hukuk davalarından daha önce başladı. Böylece dava vekili ihtiyacı yeni hukuk düzeninde giderek arttı. Dava vekili yetiştirmek amacıyla Adliye Nezareti'nde bir komisyon kuruldu. Dava vekâleti mesleğine girecekler için 1873'te sınav kondu. *Ceride-i Mahâkim* ile bu sınav duyuruldu. Türkçe okuma

254 A. Refik Sıdkı, İnkılâblar Muvacehesinde Türk İnkılâbı, İstanbul: Yeni Matbaa, 1927, s. 130-153.

yazma şart koşuldu. Türkçe yazamayıp Rumca, Ermenice ya da Fransızcada eli kalem tutanlar da sınava kabul edildiler. Başarı gösterenlere dava vekâleti ruhsatnamesi ya da izinnamesi verildi.

Dava vekili yetiştiren ilk eğitim kurumu Galatasaray Sultanisi oldu. Okulun eğitim dili Fransızcaydı. Bu nedenle ilk yıllarda Fıkıh ve Mecelle dışında dersler Fransızca okutuldu. Bir süre sonra 17 Haziran 1880 günü Hukuk Mektebi açıldı. Amaç hâkim ve dava vekili yetiştirmekti. Hukuk Mektebi nizamnamesinin 33. maddesi gereğince mezuniyet şahadetnamesi alan öğrencilerden dava vekâletinde bulunmak isteyenler bir yıl nizamiye mahkemelerinde staj görecekler ve vekâlet ruhsatnamesine hak kazanacaklardı. 35. maddeye göre Hukuk Mektebi mezunu olmayana dava vekâleti için ruhsatname verilmeyecekti.

Bu nizamnameye rağmen ruhsatnamesi olmayanlar da dava vekilliği yapmayı sürdürdüler. Yönetimin bu konuda açık bir tavrı yoktu. Öte yandan Mecelle'de "müddei ve müddeialeyhten her biri dilediğini tevkil edebilir" hükmü yer almıştı. Nihayet sınav komisyonu önünde sınava girenlerin ve Mekteb-i Hukuk'tan şahadetname alanların sayısı sınırlıydı. Bu şartları haiz olanların önemli bir kısmı ise dava vekilliğinin kötü geçmişi ve halk arasında haysiyete dokunduğu genel kanısı nedeniyle mesleğe girmiyordu. Meydan çoğu kez ağzı laf yapan şarlatanlara kalıyordu. Avukatlık uzun bir süre müzevirlikle bir tutuldu.

Dava vekâleti mesleğinde ilk örgütleme girişimini düzenleyen mevzuat 13 Ocak 1876 tarihli Dersaadet Dava Vekilleri Cemiyeti Nizamnamesi oldu. Bu mevzuat resmî sicillerde Mahâkim-i Nizamiye Dava Vekilleri Hakkında Nizamname olarak geçti. Mevzuata göre dava vekilleri işlerine bakmak ve Nezaret-i Ahkâm-ı Adliye tarafından yapılacak resmî tebligata vasıta olmak üzere bir dernek kuracaklardı. Cemiyetin görevleri arasında, dava vekillerinin ücret ve masrafları hakkında doğacak güçlük ve uyuşmazlıklarda açıklama yapılması, dava vekilleri arasında çıkacak sınıf ve sıfatlara ilişkin uyuşmazlıkların çözümü, adlî yardım gibi konular yer alıyordu.

Avukatlık ve baro tarihinin dönüm noktası sayılan bu mevzuat, avukat, baro, inzibat meclisi gibi sözcüklere yer vermese de mesleği zapturapt altına alan, meslek kuruluşuna ve disiplinine ilişkin birtakım özlü kaideler, cetveller (levha), vekâlet ücretine ait hükümler ve tarifeler ve dava vekilleri hakkında dereceler içeriyordu. Diğer bir deyişle, dava vekâleti mesleği giderek düzen altına alınıyordu.

Ancak mevzuatta dava vekâletinin Osmanlılara mahsus ve onlara hasredilen bir meslek olduğu belirtilmemişti. Buna kapitülasyonlar engeldi. Yabancı pasaportlu birçok avukat Osmanlı ülkesine gelmiş ve kendi barolarını kurmuştu. Nitekim Osmanlı topraklarında ilk baro 1872 yılında yabancıların öncülüğünde kuruldu. İstanbul Barosu Cemiyeti (*Société de Barreau de Constantinople*) adını taşıyordu. Derneğin amaçları arasında kendi üyelerine genel güvenlik sağlamak, yoksul kimseleri parasız savunmak gibi konular yer alıyordu. Bu baroda kayıtlı 33 avukattan yalnız beşi Osmanlı uyruğundaki gayrimüslimlerdi. Diğerleri İngiliz, Fransız, İtalyan, Avusturyalı, Belçikalı, Yunanlı ve Rus'tu.

Bu arada 1879 tarihli Teşkilât-ı Mahâkim Kanunu yargı örgütüyle ilgili düzenlemeler getirdi. Adalet organları yönetim organları karşısında bağımsız konuma geliyordu. Savcılık kurumu bu kanun ile Osmanlı hukukuna girdi. İcra memurlukları, adlîye müfettişlikleri kuruldu. Mahkeme harçları düzenlendi. İnfaz yöntemlerine yenilikler getirildi. Dava vekilliği mevzuatı 27 Haziran 1879 günlü irade-i âliyye ile taşraya da yayıldı. Yine aynı yıl noterlik müessesesi kabul edildi.[255] Avukatlık mesleğini düzen altına almaya yönelik ikinci bir mevzuat İstanbul Dava Vekilleri Cemiyeti'nin sürekli başvuruları sonucu 1884 sonbaharında çıkarıldı. Bu, Dava Vekillerinin İmtihanına Dair Nizamname'ydi.

255 Tevfik Tarık (Dersadet İkinci Hukuk Mahkemesi başkâtibi), Kavânin-i Cedid Külliyatı: *Kâtib-i Adl Kanunu*, İstanbul: 1329-1331.

Dava Vekilleri ve Savunma Hakkı

Dava Vekilleri Nizamnamesi'nin kurulmasını öngördüğü İstanbul Barosu 5 Nisan 1878 günü toplandı. En yaşlı vekil tarafından okunan açılış nutku daha sonra Manukyan Matbaası'nca basıldı. Nutuk padişaha dua ile başlıyor, Avrupa avukatlığının kısa bir tarihçesini veriyordu. İstanbul Dava Vekilleri Cemiyeti'nce hazırlanan ilk liste ya da levhaya göre o günkü 62 dava vekilinden 38'i Ermeni, 11'i Müslüman, 11'i Rum, diğerleri ise Rus, İngiliz, Fransız, İtalyan'dı. Dersaadet dava vekillerinin ikinci bir levhası 1880 tarihini taşıyacaktı. Bu levhada kayıtlı vekil sayısı ise 105'ti. Baro reisi Rosalato adında bir Rus'tu. Dersaadet Dava Vekilleri Cemiyeti'nin merkezi Galata'da eski borsa binasına bitişik Çalyan Hanı'nın yanındaki Yıldız Hanı'nda bir odaydı. Genel toplantılar, Artin Ağa'nın Lokantası'nda yapılıyordu. 1893 yılında baro, Adliye'nin üst katındaki merdiven başında camekânlı bir odaya taşındı.

Dava Vekilleri Cemiyeti kendini kanıtlamak için uzun bir mücadele verdi. 15 Eylül 1886 günlü bir irade Dersaadet Dava Vekilleri Nizamnamesi hükümlerini tadil ediyor, hukuk ve ticaret işlerinde herkesin dilediğine vekâlet verebileceğini, o günkü deyişle "tevkil" edebileceğini kaydediyordu. Diplomalılarla diplomasızların meslek içi kavgası sonuçlanmaksızın uzun süre devam etti.

Dava Vekilleri Cemiyeti'nin mücadele ettiği bir başka kurum "vekil musahharlık"tı. Dönemin hukuk usulüne göre taraflar doğrudan doğruya ya da vekilleri aracılığıyla hazır bulunmadıkça dava görülemezdi. Bu nedenle mahkemeye gelmeyen tarafın yerine mahkeme kendiliğinden bir vekil tayin eder ve böylelikle taraflar oluşurdu. Buna "teşkil-i tarafeyn" denirdi. Mahkemenin resen tayin ettiği bu vekilin adı "vekil musahhar"dı. Her celse için bir gümüş mecidiye (20 gümüş kuruş) ücret alırlardı. Gündelikçi nitelikli işçi ücretinin 8-10 kuruş dolayında olduğu bir dönemde bu iyi bir paraydı. Böylece meslek dışından gelen ve dava vekili ruhsatnamesine sahip olmayan bir musahhar güruhu oluşmuştu. Celsedeki görevi "kabul etmem, inkâr ederim" demekten ibaretti. Dersaadet Dava Vekilleri Cemiyeti mahkemeleri diplomasız musahharlar kabul etmemeye çağırdı. Vekil musahharların "kanun ve nizama aşina zevattan" seçilmesi gerektiğini sürekli vurguladı.

İkinci Meşrutiyet'in ilânı avukatlık mesleği için de bir dönüm noktası oldu. İstanbul dava vekilleri, varlıklarını tanıtmak için "İlân-ı Hürriyet"ten bir hafta sonra, 31 Temmuz 1908 günü Divanyolu'nda o zaman Arif'in Kıraathanesi diye tanınan büyük kahvehanede toplandılar. Belagatli, zarafet dolu nutuklar söylendi. Hukuk ve Nüvvap mektebi mezunlarıyla basit bir sınav sonucu ruhsatname almış olanlardan başvuranların adları kaydedildi ve bir levha düzenlendi. Bu arada bir Heyet-i Daime kuruldu. İstanbul Barosu'nun esası, baroya dahil avukatların sicilleri ve numara sıraları Cumhuriyet dönemi de dahil uzun süre bu kayda dayandı.

Toplantıda 125 dava vekili hazır bulundu. Reisliğe Edip Efendi seçildi. Meslek hakkında geçmişten gelen olumsuz görüşleri silmek için kamuoyu oluşturmak, kanun ve ahlâk şartlarını haiz olmayanların mahkemelere girmelerine mani olmak, bunun için resmî makamlar nezdinde girişimde bulunmak alınan belli başlı kararlardı.

Bu sırada baronun girişimiyle Adliye Nezareti doksan altı maddelik Muhâmîler Kanunu lâyihasını hazırladı. Avukat kelimesi gerçi yaygın kullanılıyordu; ancak Fransızca bir sözcük oluşu nedeniyle resmî dile giremiyordu. Bir Müslüman ülkesi olan Mısır'da muhâmî sözcüğü benimsenmişti. Sözlük anlamı "yardım eden, kendisine gelenlere sığınak olan adam" demekti. Sözcük Osmanlı ülkesinde de kabul gördü. Dava vekiline muhâmî, dava vekâletine muhâmât denildi.

16 Eylül 1909 günlü kanun-ı muvakkatla dış ülkelerdeki hukuk mekteplerinden mezun olanların ve bir hukuk mektebinden mezun olmayıp da en az üç yıldır iffetle İstanbul'da dava vekilliği yapanların sınava girerek vekillik edebilecekleri hakkında esaslar kabul edildi. 2 Mart 1915 günlü kanunla şer'iyye mahkemelerinde Medresetü'l-Kuzat ya da Darülfünun-ı Osmanî hukuk şubesi mezunlarıyla en az beş yıl bilfiil kadılıkta ya da müftülükte bulunup ehliyet ve tecrübeleriyle tanınmış ve Meşihat makamından yetki almış olanların dava vekilliği

yapabilecekleri kaydedildi. 2 Nisan 1919 günlü bir kanunla, Heyet-i Daime'ye muhâmîyi geçici olarak görevden men yetkisi verildi.

Meşrutiyet yıllarında muhâmîler kanun tasarısı bir türlü kanunlaşamadı. Lâyihanın tetkiki için komisyon üstüne komisyon kuruldu. Bu arada mütareke yıllarında İstanbul'da Rum Barosu, Ermeni Barosu oluşturuldu. Yahudi Barosu'nun kuruluşu için girişimde bulunuldu.

Cumhuriyet'in kuruluşu arifesi beklenmedik bir gelişme oldu. 15 Mayıs 1923 tarihli bir tamimle hukuk mahkemelerinde dava vekâletinin serbest olduğu bildirildi. Yarım yüzyıldır meslekî örgütlenme için verilen mücadele bir anda yok ediliyordu. İstanbul Barosu'nun tepkisi büyük oldu. Ankara'ya gönderilen 25 Eylül 1923 tarihli yazı Adliye Vekâleti'ni harekete geçirdi. Bu arada bazı mebuslar dört maddelik bir kanun lâyihası hazırladılar.

Adliye Vekâleti 10 Mart 1924 günü çektiği telgrafla İstanbul Barosu'ndan Muhâmât Kanunu lâyihasını görüşmek üzere bir temsilci istedi. Tasarı hazırlandı ve 3 Nisan 1924 günü Muhâmât Kanunu adı altında yasalaştı. Muhâmât Kanunu çağdaş bir kanundu. Avukatlığı bağımsız, şerefli ve kamu hizmeti gören bir mesleğe dönüştürdü. Avukatın haklarını ve görevlerini belirledi; ona hâkimle uyumlu çalışan bir kimlik verdi. Muhâmât Kanunu'nda, bir yerde avukatlık yapanların sayısı onu bulduğu takdirde aralarında bir kurul meydana getirmeleri zorunluluğu vardı. Kanun ayrıca, bu kurula baro denileceğini açıklıyordu. Avukatlık yapmak için baroya kayıtlı olmak gerekiyordu. Bu madde, sonradan değiştirilmiş ve sayı ondan yediye indirilmişti.

Muhâmât Kanunu'nun geçici maddesi bir "tasfiye"yi de öngörmüştü. Mütareke yıllarında meslek büyük bir bunalım geçirmişti. Yabancı konsolosluk mahkemelerinde bir dizi Osmanlı avukatı ülke çıkarları aleyhine alınan kararlarda etkin olmuştu. Müzevircilik, kâğıt kavaflığı, tefecilik gibi geçmişin kötü anılarına bu kez hainlik, casusluk gibi daha da vahim sıfatlar eklenmişti. Bu nedenle bir Tefrik Komisyonu kuruldu ve baroyu bu tür insanlardan arındırma görevini üstlendi. Tefrik Komisyonu, Türk milletine ve vatanına hıyanet ile mesleğe hıyanet gibi iki hususu göz önünde bulundurdu.

Tefrik Komisyonu tahkikatında mütareke yıllarında yabancı bir devlet himayesine girmek, yabancı bir devlet ya da patrikhane pasaportuyla seyahat etmek, millî adlîye işlerine yabancı polis ve askerini müdahale ettirmek ve yabancı bayrağı çekmek suretiyle Türk yargı ve yönetiminin bağımsızlık ve şerefine dokunmak gibi hususlara odaklandı. Ayrıca müddei sıfatıyla vatandaşları yabancı konsoloshane ve polis mahkemelerine sürüklemek, sözle ya da yazı ile Türklüğe düşmanlık duygularını göstermek aynı oranda suç oluşturuyordu. Son olarak Damat Ferid'in kurduğu ve Nemrut Mustafa'nın sonradan başkanlık ettiği Divan-ı Harplerde vatan evlatlarının aleyhinde tanıklık yapıp bu kişileri astırmak, mütareke yıllarında açılan Rum ve Ermeni barolarında elebaşılık etmek gibi hususlar Türk milletine ve vatanına hıyanet olarak değerlendirildi.

Ayrıca, önceleri yargının üst mevkilerinde görev alıp sonradan avukatlığa başlamış ve eski arkadaşlarından istediği kararları alabileceği hakkında yalan yanlış şayialar çıkarmış olanlar Tefrik Komisyonu'nun hedefinde olan kişilerdi. Bunlara her ne surette olursa olsun aldığı işe ve müvekkiline ihanet etmiş ve bu nedenle hakkında sayısız şikâyette bulunulmuş, mesleği cambazlığa ve murabahacılığa çevirmiş, hakkında mahkemelere aracılık ettiği söylentileri çıkmış, kötü şöhretli avukatlar da dahildi. Yapılan tasfiyelerden sonra Tefrik Komisyonu reisinin daveti üzerine İstanbul Barosu Genel Kurulu 18 Ağustos 1924 günü yanan Adliye Sarayı'nın cinayet mahkemesi salonunda toplandı. Bu baro, "milli irade" diye bilinen Ankara'ya yakın anlayış doğrultusunda kurulmuştu ve bugünkü İstanbul Barosu'nun başlangıcı oldu.

Tasfiyeden önce İstanbul Barosu'na 960 muhâmî kayıtlıydı. Tefrik Komisyonu'nca düzenlenen levhaya göre bu sayı 431'e düşürülmüştü. Bunların 307'si toplantıda hazır bulundu. En kıdemli muhâmî olan Abdurrahman Adil geçici başkanlığa seçildi. Toplantı siyasî boyutu oluşu nedeniyle epey gürültülü geçti.

Avukat deyimi ilk defa 1884 yılında kabul edilen Dava Vekilleri Hakkında Rumeli-i Şarkîye Mahsus Kanun-ı Vilayet'te geçmişti. 1924 yılında hâlâ muhâmîden söz ediliyordu. Nitekim 1924'te Henri Robert'den Ali Haydar ve Subhi Nuri'nin Türkçeye çevirdikleri kitabın başlığı da *Muhâmî* idi.[256] 1926 yılında çıkan bir kanunla Muhâmât Kanunu'nun adı Avukatlık Kanunu ve kanunda yazılı muhâmî kelimesi de avukat olarak değiştirildi. 1938 tarihli ve 3499 sayılı Avukatlık Kanunu meslekte ileri bir adım oldu. Bu kanun çeşitli yabancı ülkelerin aynı konudaki kanunları incelenerek hazırlandı ve önemli bir aşama kat edildi. Bu kanunda da 1943 yılından itibaren beş kere değişiklik yapıldı; ancak bu değişiklikler esası değiştirici nitelikte olmadı.

1924 tarihli Muhâmât Kanunu avukatlara sadece bir tarafın hak ve çıkarlarını koruyan kişi gözüyle bakıyordu. 1938 tarihli Avukatlık Kanunu ise avukatın aslında bir kamu hizmeti gördüğünü, adaletin bütünüyle gerçekleşmesine ve kanunların tam olarak uygulanmasına yardımcı olmakla görevli bulunduğunu belirtti. 1969 tarihli Avukatlık Kanunu bu tanımın kapsamını daha da genişletti: Avukatın kamu hizmeti gördüğünü, dolayısıyla da adlî mercilerin ve resmî dairelerin avukatlara yardımla yükümlü olduklarını kaydetti.[257]

İslâm Hukukundan Seküler Hukuka

Tanzimat ertesi Osmanlı adalet aygıtındaki gelişmeler bir yandan çağdaş hukuk normlarını getirirken öte yandan önemli sorunların doğuşuna neden olmuştu. Yargılama örgütündeki çeşitlilik hukuk birliğiyle şüphesiz bağdaşmıyordu. 7 Mart 1888 tarihli irade-i seniyye ile şer'îyye mahkemelerinin bakacağı davalarla nizamiyeninkiler güya ayrılmış, ancak birçok kez mahkemelerde sorun çıkmıştı.[258]

Ancak İslâm hukuku yanında çağdaş, seküler bir hukukun uygulama alanı bulması Cumhuriyet Türkiyesi için geçişi kolaylaştırmıştı. Dönemin yargılama düzeninde sakıncalı bir başka nokta, Osmanlı topraklarında yabancı devletlerin yargı hakkına sahip olmalarıydı. Bu kuşkusuz egemenlik anlayışıyla bağdaştırılamazdı. Üçüncü bir husus bir yandan seküler nizamiye mahkemeleri geliştirilirken öte yandan İslâm hukukunda yapılan düzenlemelerle Şeyhülislamlığa geniş yetkiler verilmişti. Laik Cumhuriyet'e geçerken Tanzimat sonrası güçlenen bu kurumun kaldırılması kolay olmayacaktı.

Tanzimat ertesi gelişmeler Cumhuriyet hukuk düzeninin temellerini atarken, Batı hukunun yanı sıra İslâm hukukunu da geliştirmesi karışıklıklara neden olmuştu. Mahkemelerin çalışma kuralları, alt örgütleri farklı düzenlenmiş; mahkemeler arasında yetki-görev çekişmeleri görülmüş; devletin adalet yaşamı dağınık ve karışık bir yapı arz etmiş; kapitülasyonlar aracılığıyla dış müdahaleler olmuştu. Ancak tüm bu sakıncalara karşın nizamiye mahkemeleri yoluyla modern yargı sistemi alanında önemli adımlar atılmıştı. Cumhuriyet'le birlikte gündeme gelen hukuk devrimi farklılıkları ortadan kaldıracak, türdeş bir adalet düzeni kuracaktı.

Çağdaş hukuk düzeninin inşasında hilâfetin kaldırılışı önemli bir aşama oldu. Ama hukuk düzeninin laik bir anlayışla ele alınması Cumhuriyet'i kuran kadrolar için bile sorun oluşturuyordu. Bu somut olarak Medenî Kanun hazırlanış aşamasında ortaya çıktı. Medenî Kanun'un hazırlık aşamasında şer'î normlardan uzaklaşılmaksızın bir mevzuat hazırlandı. Sorun özellikle aile hukukunda ortaya çıkıyordu. 1917 Hukuk-ı Aile Karar-

256 Henri Robert, *Muhâmî*, mütercimleri Ali Haydar ve Subhi Nuri, İstanbul: İstanbul Barosu Neşriyatı, Teşebbüs Matbaası, 1340.

257 1933'te İstanbul Barosu'na kayıtlı avukat sayısı 603'tü. Türkiye'de baroya kaydolan ilk kadın avukat, 1927'de Ankara Barosu'na giren Süreyya Ağaoğlu idi. İstanbul Barosu'na ise ilk kez, 1928'de Beyhan Hanım adlı kadın avukat üye oldu. Cumhuriyet yıllarında barolara kayıtlı avukat sayısı hızla arttı. 1939'da Türkiye'de 17'si kadın toplam 1631 avukat vardı. Ağustos 1960'ta İstanbul'da 270'i kadın olmak üzere toplam 2.230 avukat bulunuyordu. Bu sayı Türkiye barolarında kayıtlı avukat sayısının hemen hemen yarısıydı.

258 Tevfik Tarık (Ulmur-ı cezaiyye mümeyyiz-i sanîsi), *Kavânin-i Cedide Kütüphanesi – Hükkam-i Şer' Kanunu ve Usul-i Mahakimât-i Şer'iyye Nizamnamesi*, Dersadet: İkbal Kütüphanesi, 1330-1332, s. 3-4. "...Bundan maadasının tarafeyn razı oldukları halde mahkeme-i şer'iyyede ve olmadıkları surette mahkeme-i nizamiyyede rüyet ve fasl edilmesi hususuna Meclis-i Vükela kararıyla irade-i seniyye şeref südur etmiştir."

namesi'ne benzer yapıda bir düzenlemeyle Hukuk-ı Aile Kanunu lâyihası ortaya çıktı. Bu lâyihada İslâm hukukunda nikâhla kurulan evlilik bağını çözme anlamına gelen talak ve çok eşle evlilik (taaddüd-i zevcât) aynen korunmuştu. 1923'te Adliye Vekili Seyyid Bey tarafından Meclis'e sunulan bu lâyiha, 1924 Nisanı'nda yeni Adliye Vekili Necati Bey tarafından geri çekildi. Hukuk-ı Aile Kanun lâyihasının eski zihniyeti devam ettirerek şer'î hükümlerden ayrılmadığı görülüyordu. 11 Mayıs 1924 tarihinde yeni tadil komisyonları kuruldu. Hazırlanan 142 maddelik aile kanunu tasarısı Müslim, gayrimüslim farkını ortadan kaldırıyor, talak yetkisini kadın ve erkeğe eşit olarak veriyor ve taaddüd-i zevcâtı hakimin iznine bağlıyordu. Tasarı 1 Aralık 1924 günü Adliye Encümeni'ne verildi. Meclis, çok eşli evlilikten bir türlü vazgeçmek istemiyordu.

Ancak, Atatürk bu konuda kesin kararlıydı. En büyük arzusu çağdaş Cumhuriyet'in çağdaş bir hukuk düzenine sahip olmasıydı. Türkiye'yi yarınlara ancak laik bir hukuk düzeni taşıyacaktı. Daha 1 Mart 1924 yılında, İkinci Dönem Birinci Toplantı yılını açarken gündemine aldığı köklü hukuk reformu konusunda şunları söylüyordu:

"Mühim olan nokta, adalet telâkkimizi, adaletle ilgili kanunlarımızı, adalet teşkilâtımızı, bizi şimdiye kadar şuurlu, şuursuz tesir altında bulunduran asrın gereklerine uygun olmayan bağlardan bir an evvel kurtarmaktır. Millet, her medenî memlekette olan adalet işlerindeki ilerlemenin, memleketin ihtiyaçlarına uyan esaslarını istiyor. Millet, serî ve kat'î adaleti temin eden medenî usulleri istiyor. Milletin arzu ve ihtiyacına tâbi olarak adalet işlerimizde her türlü tesirden cesaretle silkinmekte ve seri ilerlemelere atılmakta asla tereddüt olunmamak lâzımdır. Medenî hukukta, aile hukukunda takip edeceğimiz yol ancak medeniyet yolu olacaktır. Hukukta yatıştırma siyaseti ve asılsız hikâyelere bağlılık milletleri uyanmaktan men eden en ağır bir kâbustur. Türk milleti, üzerinde böyle bir kâbus bulunduramaz."[259]

Atatürk'ün kararlılığı sonucu tadil komisyonlarının çalışmalarına son verildi. İsviçre Kanunu aynen tercüme edildi ve Adliye Vekili Mahmud Esat Bey tarafından Meclis'e teklif edildi. Bu evrede eski şer'îyye vekillerinden Abdullah Azmi Efendi kanuna "birden fazla kadınla evlenmeyi mümkün kılacak ve Müslüman kızların gayrimüslim erkeklerle evlenmelerine mani olacak maddeler" eklenmesini teklif etti. Atatürk bir kez daha devreye girdi. Bu tür önerileri geri çevirdi ve kanun teklifi değişikliğe uğramadan Meclis'ten geçti.

Atatürk, kadın-erkek eşitliğine inanmış bir liderdi. Bu anlayışını birçok kez konuşmalarında dile getirmişti. Hukuk alanında en büyük reformlarından biri Medenî Kanun oldu. O yıllarda çok eşlilik İslâmi bir buyrultu olarak görülüyordu. Bu konuda köklü dönüşüm, Medenî Kanun'la birlikte gelmiş oldu. Medenî Kanun, 4 Ekim 1926 günü yürürlüğe girdi. Şahıs, Aile, Miras, Eşya ve Borçlar Hukuku olarak beş kitaptan ve 1481 maddeden ibaret olan bu mevzuat, aile hukukunu düzenleyen maddelerine göre nişanlanma, evlenme, boşanma gibi konularda günümüz düzenlemelerini gündeme getiriyordu.[260] Bundan böyle çok eşlilik yasadışı oluyor, kadının hukuku güvence altına alınıyordu. Evlilik bir sadakat kurumuydu. Eşitler arasında bir sözleşmeydi. Atatürk, her vesileyle kadından yana tavrını koymakta kararlıydı.

Ama bu noktaya gelinmesi de kolay olmadı. Devrin seçkin zevatı sonuna dek çok eşliliği savundu. Bunların başında psikiyatri uzmanı Mazhar Osman geliyordu. Büyük Millet Meclisi'nde "Aile Hakları Kararnamesi" müzakere edilirken çok eşliliğin kaldırılması için yetkililere başvuran İstanbul'da bazı kadınlara devrin ünlü sinir ve akıl hastalıkları üstadı Mazhar Osman cevap verme gereği duyuyor ve çok eşliliğin yararlarından dem vuruyordu. Mazhar Osman, kendisinin politikayla ilişkisi olmadığını, sorunu salt ihtisası doğrultusunda, bilim ışığında değerlendirdiğini söylüyordu. Kendisi bu konuda yılların birikimine sahip bir ruh hastalıkları uzmanıydı. Çok eşlilik ruhi hayatın bir safhasıydı.

---

259 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I-III, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1989, s. 347-48.

260 "İlk Medenî Nikâh, 36 Yıl Önce Kıyılmıştı", *Yakın Tarihimiz*, cilt 3, sayfa 252.

Seçimin bir hak oluşu "millî hakimiyet" anlayışının ürünüydü. "Millî hakimiyet", halkın egemenliği anlamına geliyordu. Ayrım gözetmeksizin, tüm vatandaşlara, "vatandaşların umumî hey'eti"ne aitti. Bu nedenle, reşit olmayanlarla akıl hastalarından başka tüm vatandaşların, erkek kadın ayırımı gözetmeksizin seçme ve seçilme hakkına sahip olmaları gerekiyordu. Çünkü, milletin her bireyi ulusal egemenlik anlayışı gereği bu hakka sahipti. Millî hakimiyet cinsiyet farkı gözetmeksizin milletin bütün "aza"larına aitti. Seçme ve seçilme hakkının tüm vatandaşlara bahşedilmesi için kanunen hiçbir engelin olmaması gerekiyordu. Millî egemenlik bir bütündü; millî egemenlik toplumun yalnız bir kesimi lehine, erkeklerin lehine parçalanamazdı.

Mazhar Osman'a göre, çok eşliliğin başta gelen yararı fuhuşu önlemesiydi. Sosyal hastalıkların en fecisi olan fuhuşa set çeken, kadını sokaktan kurtararak onu hanımefendiliğe yükselten, çocuk doğumlarını artıran, doğurduğu evladının "piç" sıfatı almasını önleyerek aile yuvasına sokan böyle bir örf ve adeti cebren kaldırmak ona göre elbette isabetli bir hareket olamazdı. Hele işin içinde zorlama yoksa, kadın gönül rahatlığıyla ikinci eşliği kabul ediyorsa, faziletkâr ve özgür iradenin yolu izlenmiş olurdu.

Mazhar Osman'a göre tek eşle yetinemeyecek ruhî konumda olan erkek, evi dışında fahişelerle ömür geçirecek, servetini sefahat yolunda sarf edecek, bu da yetmiyormuş gibi dışarda yatıp kalktığı kadınlardan zührevî hastalıkları aile ocağına sokacaktı. Oysa ikinci eş alırsa servetini sefahat alemlerinde harcamaktan vazgeçecek, meşru bir aile hayatı sürecek, üstelik eşlerine zührevî hastalık bulaştırmayıp temiz kalmalarını sağlayacaktı.

Mazhar Osman, bu arada, Türkiye'nin içinde bulunduğu durumu göz önüne alarak zaten ikinci eşi almanın her babayiğitin harcı olamayacağını söylüyordu. Kimi çevrelerce evde iki kadının bulunuşu sonucu eşler arasında kıskançlığın doğacağını ileri sürenlere de cevap yetiştirmekte gecikmiyordu. Çok eşli birçok ailede eşlerin kıskançlık duygularını bir tarafa bırakarak ortak hayat sürdüklerini, bilakis o günlerde kocalarını ezmeğe alışmış evin tek eşi "monden" küçük hanımefendilerden daha az mutlu olmadıklarını gözlemlemişti. Bununla da yetinmiyor, kadınların birçoğunun zaten marazî olarak kıskançlıktan muzdarip olduklarını ileri sürüyordu. Kocasını kıskanır, kaynanasını kıskanır, görümcesini kıskanır, nihayet kedisini, köpeğini, hatta evde sevdiği bardağını bile kıskanırdı.[261]

Medenî Kanun işte bu tür bir zihniyete darbe vurdu. Din, cemaat ve benzeri ayırımlar bir kenara bırakılarak tüm yurttaşları özel hukuk alanında eşit kıldı; aynı mevzuata tabi tuttu. İster imam nikâhı kıydır, ister kilisede evlen, ister Tevrat'ın ilkelerini uygula, evliliğin meşruiyeti belediye nikâhıyla kanıtlanabilecekti.

Şer'î hukuk, nizamî hukuk, cemaat hukuku ve yabancılar için geçerli kapitülasyonların güvence altına aldığı dış hukuk bundan böyle tek çatı altında birleştiriliyor, laik hukuk kamu alanını olduğu gibi özel alanı da düzenliyordu.

Medenî Kanun öncesi, hukuk düzeninde devrim yaratacak bir başka gelişme daha olmuştu. Ankara yeni Cumhuriyet'in ivedi ihtiyacının hukuk devrimi olduğu kanısındaydı. Hukuk düzenine köklü dönüşümleri getirecek yüksekokul bir an önce açılmalıydı. Bu amaçla Millî Mücadele yıllarındaki tavrı nedeniyle eleştirilere maruz kalmış İstanbul Hukuk Fakültesi'ne alternatif olarak Ankara'da yeni bir Hukuk Mektebi kuruldu.[262] Hukuk düzeninde hedeflenen yenilikler farklı bir zihniyeti gerekli kılıyordu. O nedenle Ankara'da kurulması düşünülen ilk yüksekokul Adliye Hukuk Mektebi oldu. Ankara Hukuk Mektebi'nin işlevi İstanbul'dakinden çok farklıydı. Devrimin hukuk düzeni bu okulda şekillenecekti. Nitekim Atatürk'ün 5 Kasım 1925 günü Adliye Hukuk Mektebi açılışında yaptığı –kısmen bu bölümün başına koyduğumuz– konuşması ülkenin geçirdiği hukuk devrimi açısından çok anlamlıydı.

Yurttaşlığın temel hak ve özgürlüklerini güvence altına alan hukuktu. Çağdaş yurttaşın inşasında hukukun ayrı bir yeri vardı. 20'li yıllarda Cumhuriyet'in hukuk reformları işte bu işlevi hakkıyla görecekti. Dinden arındırılmış, laik hukuk normları yurttaşa geniş bir özgürlük alanı açacak, kadın erkek eşitliği Medenî Kanun ile perçinlenecekti.

---

261 "Birden Fazla Kadın Almak Faydalıdır", *Yakın Tarihimiz*, cilt 1, sayfa 37.

262 Ahmet Mumcu, *Ankara Adliye Hukuk Mektebi'nden Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne (1925-1975) Ankara Hukuk Fakültesinin Yarım Yüzyıllık Tarihi*, Ankara: A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayını, 1977.

Talebe Efendiler ve Hukuk Müntesibi Efendiler,

Yeni hukuk esaslarından yeni ihtiyacâtımızın taleb ettiği kanunlardan bahsederken 'her inkılâbın kendisine mahsus müeyyidesi bulunmak zarurîdir' hikmetine, yalnız bu hikmete işaret etmiyorum. Beyhude bir sistem temayülünden nefsimi tahzir ederek [men ederek], fakat Türk milletinin muasır medeniyetin vasıflarından ve feyzlerinden müstefid olmak için lâakal üç yüz seneden beri sarf ettiği gayretlerin ne kadar elemli ve ızdıraplı mevâni [engeller] karşısında heba olduğunu kemâl-i teessür ve intibâhla [uyanma] göz önüne alarak söylüyorum: Milletimizi inhitata [çöküşe] mahkûm etmiş ve milletimizin feyyaz sinesinde devir devir eksik olan erbâb-ı teşebbüs, erbâb-ı ceht ve himmeti, en nihayet meftur ve münhezim etmiş [bezdirmiş ve bozguna uğratmış] olan menfi ve kâhir kuvvet, şimdiye kadar elinizde bulunan hukuk ve onun samimî muakkipleri [izleyicileri] olmuştur.

Beynelmilel umumî tarihin cereyanında Türklerin 1453 zaferini, yani İstanbul'un fethini tasavvur buyurunuz. Bütün bir cihana karşı İstanbul'u ebediyen Türk câmiasına mal etmiş olan kuvvet ve kudret takriben aynı senelerde icat edilmiş olan matbaayı Türkiye'ye kabul için erbâb-ı hukukun meş'um [uğursuz] kuvvetini iktihâma [karşı durmaya] muktedir olamamıştır.

Köhne hukukun ve müntesiplerinin matbaanın memleketimize girmesine müsaade etmeleri için müşahede ve tereddüt etmelerine ve leh ve aleyhte pek çok kuvvet ve kudret sarf etmelerine intizar hasıl olmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin avân-ı teşekkülünde [kuruluş evresinde] onun bugünkü mahiyet ve vaziyetini esasât-ı hukukiyyeye ve esasât-ı ilmiyyeye münafi [aykırı] addedenlerin başında meşhur hukukşinaslar bulunuyordu. Büyük Millet Meclisi'nde hâkimiyetin bilâ-kayd ü şart millete ait olduğunu ifade eden kanun teklif edildiği zaman, bu esasın Kanun-ı Esasî-i Osmaniyye'ye mugâyeretinden [aykırılığından] dolayı muarız bulunanların başında yine eski ve fazilet-i ilmiyyesi ile milleti iğfal eden maruf hukukşinaslar bulunuyordu.

Atatürk – 5 Kasım 1925
Ankara'da Hukuk Mektebi'nin Açılış Konuşması

Tanzimat sonrası yapılan reformlara rağmen Osmanlı'nın 20. yüzyıla girerken son derece karmaşık bir hukuk düzeni vardı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında millî egemenlikle birlikte hukuk reformlarının gündeme gelmesi kaçınılmaz olmuştu. Lozan'da yabancılara hukukî ayrıcalıklar getiren kapitülasyonların kaldırılması için büyük bir mücadele verildi. İçeride ise hilâfetin sona erdirilmesi ve hukuk düzeninin seküler bir yapı üzerine yeniden inşası millî egemenlik için zorunlu dönüşümlerdi.

Osmanlı'da hukuk devleti anlayışı uzun yıllar şer'î normlar doğrultusunda temellendirilmesine karşın bu normların dışında örfî hukukun da önemli bir yeri olmuştu. Tanzimat'la birlikte yeni bir süreç başladı. "Nizamî hukuk" diye adlandırılan bu açılım Batı hukukundan, özellikle Napolyon kodlarından esinleniyordu. Tanzimat Fermanı, Islâhat Fermanı bu doğrultuda atılmış önemli adımlardı. Ancak 1876'da "93 Kanun-ı Esasîsi" diye bilinen belgeyle Osmanlı, anayasal düzene ve parlamenter yaşama adım atıyordu. Osmanlı vatandaşı bundan böyle Meclis-i Mebusan'da temsil edilecek, temsilî demokrasi Osmanlı topraklarında da doğacaktı.

Cumhuriyet ve Hukuk Düzeni

Cumhuriyet Türkiyesi'nin inşa sürecinde siyasal yapının dönüşümünün yanı sıra başat olan dönüşüm hukuk düzeni oldu. 20'li yılların ikinci yarasından itibaren Batı hukuku benimsenecek, bu alanda "iktibas" yoluyla Cumhuriyet hukuk düzeni yepyeni temeller üzerine inşa edilecekti. Bu gelişmeleri en iyi yansıtan yayınlardan biri Cumhuriyet'in onuncu yılı nedeniyle hazırlanan "On" başlığını taşıyan kitaptı. Bu kitabın "Adliye İşleri" bölümü kapsayıcılığı açısından önemliydi.

Adliye İşleri

1920 senesinde Ankara'da teşekkül eden Büyük Millet Meclisi Hükümeti Osmanlı İmparatorluğu adlîyesini aşağıda yazılı halde buldu:

Bir taraftan dinî esaslara dayanan hukuk kaidelerini tatbikle mükellef şer'îye mahkemeleri ve onların yanı başında yekdiğerine zıt ve menşe'leri itibariyle de telif kabul etmeyen iki çeşit esastan doğan birtakım kanunları, şeriat kanunlarıyle muaddel garp kanunlarını, tatbike uğraşan mezhepdaşlarının ahkâm-ı şahsiye davalarını gören ve Türk vatandaşları üzerinde kaza hakkını haiz imtiyazlı ve istisnaî kilise ve havra mahkemeleri.

Onuncu yaşına basan genç Cumhuriyetimizin adlîye sahasındaki mühim eserlerinden biri ve belki birincisi hâkimiyet ve istiklâlin en büyük alâmeti olan adlîye otoritesine karşı ecnebî müdahalelerini bertaraf etmek yani Türk adlîyesine lâyik olduğu vekar ve istiklâli bahşetmek olmuştur.

Filhakika adlî tarihimizde kapitülâsyonlar namiyle anılan muhtelif ecnebî devletlere muhtelif tarihlerde tanınmış birtakım imtiyazlar mevcuttu ki bu imtiyazlar en meş'um tesirlerini adlî sahada göstermişlerdir. Devletin en mukaddes ve en inkâr kabul etmez bir hakkı olan kaza hakkına açıkça bir tecavüz demek olan kapitülasyonlar Türk milletinin yüksek gururunu olduğu kadar Türk adlîyesi ve onun hâkimlerinin millî onurlarını asırlarca hırpalamıştır. Türk toprağında yerleşip yaşayan muhtelif tabiiyetteki iki ecnebî arasında hukukî veya ticarî bir ihtilâf çıkınca müddeialeyhin mensup olduğu devletin konsolosluk mahkemeleri, kendi millî kanun ve usûllerine göre Türk toprağında muhakeme etmeğe ve hüküm vermeğe salâhiyettardı. Ecnebîlere iş görenler o ecnebînin mensup olduğu devletin kanun ve usûllerini bilmek mecburiyetinde idiler. Bu suretle Osmanlı İmparatorluğu'nun ülkesinde muhtelif hâkimiyetlerin tezahüratını görmek ve yeryüzündeki mevcut medenî devletler kadar muhtelif kaza mercileri bulmak mümkündü.

Ecnebiler gerek mahkeme safhasında ve gerekse hüküm icrası safhasında bu imtiyazlarını o suretle kullanırlardı ki ekseriyetle Türk hak sahipleri kendi memleketlerinde haklarını elde edememek vaziyetinde kalırlardı. Yalnız hukukî sahada değil, ceza sahasında da kapitülasyonların acı tesirlerini görmek mümkündü. Ecnebi olan veya ecnebîlerin sefarethane veya evlerine sığınan suçlular karşısında hükümetin eli bağlı kalırdı. Bu gibi mücrimler hakkında takibat icracı ecnebînin mensup olduğu sefarethaneden mezuniyet almağa mütevakkıftı. Ceza davalarında ecnebî tabiiyetinde olan şahitlerin sefaret tercümanları huzurunda dinlenmeleri mecburiyeti vardı. Bu tercümanlardan birinin davete icabet edip etmemesi adlî tatbikatın cereyanına müessir olabilirdi.

İşte her şeyden önce Türk milletini ve onun adlîyesini bu yüz kızartıcı halden kurtarmak icap ediyordu. Millî kuruluştan sonra akdolunan Lozan sulhiyle Türk milleti bu ağır kayıtlardan kurtarılmıştır.

Yukarıda umumî hatlarını çizdiğimiz imparatorluk adlîyesinde adaletin bütün şekilleri, adlî teşkilât için, tasavvuru mümkün olan sistemlerin hepsi tam bir nizamsızlık içinde ve karma karışık bir vaziyette yaşıyordu. O suretle ki bir esas mahkemesinde asla doğru görülmeyen bir müessese diğer bir esas mahkemesinde müeyyidesini bulmakta idi.

Unvanındaki ihtişam kadar teşkilâtında zayıf olan bu devrenin şer'îye mahkemeleriyle kapitülâsyonlariyle

mezhebî imtiyazları, mektepsiz ve ecnebî hakimleriyle, birbirinin dilinden anlamayan hakimlerden müteşekkil toplu mahkemeleri ile tam bir ahenksizlik içinde bulunan adlî teşkilâtın da evvel emirde millî birliğin esaslı bir unsuru olan kaza birliğini temin eylemek icap ediyordu.

8 Nisan 1924 tarih ve 469 numaralı kanunla şer'îye mahkemeleri ilga ve vazifeleri –o zamanki tabirle- mahakim-i nizamiyeye devredilmek suretiyle birlik esasına doğru en mühim adım atılmış oldu. Ekalliyetler, Kanun-ı Medenî neşredilince Lozan Muahedenamesi'nin 42'inci maddesiyle kendilerine tanılan adlî haklardan vaz geçerek Türk mahkemelerinin adâletine sığındılar. Böylece ahkâm-ı şahsiyeye müteallik mevadda kaza hakkını haiz olan istisnaî mahiyetteki teşekküller de ortadan kalkarak Türk ülkesinde yaşayan vatandaş, ecnebî, her şahıs tek bir esasa bağlanan adlî mahkemelerin kaza hakkına tabi oldu. Bu bahsin sonuna konulan kanunları, teşkilâtın tedrici surette her an inkişaf etmekte olan iktisadî ve içtimaî şartlara uydurulmasını hedef yapmışlardır.

Halen Türkiye Cumhuriyeti'nde 492 mahalde adlîye teşkilâtı mevcuttur. Bu yerlerde ağır ceza davalarını gören ve 22'si bir reis ile iki azadan mürekkep müstakil ağır ceza, 62'si ağır ceza mevaddı ile beraber asliye mevaddını da rüyet eden ve kezalik bir reis ile iki azadan teşekkül eden mürettep ağır ceza ki ceman 84 ağır ceza dairesi, 413'ü tek hakimle ve 23'ü toplu hakimlerle kurulan 436 asliye mahkemesi, 141 sulh mahkemesi, 16 ihtisas mahkemesi; her sene adedi bir milyona yaklaşan hukuk ve ceza davalarını hal ve fasletmektedirler. Bu mahkemelerin üstünde kaza birliğinin bir cüz'ü olan içtihat birliğini ve kanunun her yerde tam olarak tatbikini temin ile mükellef temyiz mahkemesi de teşkilâttaki tedricî tekâmülü takibeden dört daireden on daireye çıkarılmış bulunmaktadır.

Adlî teşkilâttaki ıslâhatın diğer bir veçhesi de hakimlerin kifayeti ve istiklâli meselesidir. Cumhuriyet devrinde bu vadide çok mühim ıslâhat yapılmıştır. 1924 senesinde hakimlerin onda dördü yüksek mektep mezunu bulunuyordu. 931 senesinin nihayetinde onda dokuzu geçmiştir.

926 tarih ve 766 numaralı hâkimler kanunu hâkimlerin intihap, tayin ve terfilerini müsbet esaslara dayatmak ve meslekte istikrarı temin eylemek suretiyle hâkimlerde istiklâl fikirlerinin kuvvet bulmasına hizmet eyledi.

Hâkimlerin ve bütün adlîye müntesiplerinin refahlarını temin yolunda Türk milleti hiçbir fedakârlığı esirgemedi. %300'e kadar artırılan maaşlar oldu.

Mahkemelerin teşkilâtını Cumhuriyet adlîyesinin yüksek idealine uydurmak üzere teşkilât kanunlarının verimi, müfettiş raporları ve izahatı dinlenmek ve ecnebî memleketlerin teşkilât kanunları ve bunların verimleri tetkik olunmak suretiyle bir proje hazırlanmış ve bu proje hakkında memleketteki erbab-ı hukukun mütalaaları alındıktan sonra uzun müddet temyiz mahkemesinde müzakere ve tetkik olunmuş ve bugün Millet Meclisi'nin Adliye Encümeni'ne tevdi olunmuştur.

Adlî teşkilâtımızın değişiklikleri arasında ehemmiyeti haiz olan kanunlar tarih sırasiyle aşağıda sıralanmıştır.

A) Sivas'ta, hukuk-ı şeriye, ceza ve istida dairelerinden mürekkep muvakkat bir temyiz heyeti teşkiline dair 7 Haziran 337 tarih ve 4 numaralı kanun.

B) Kazalarda bidayet mehâkimi vazife ve salâhiyetlerini haiz olmak üzere tek hâkimliklerle Vilâyet ve Livalarda bir reis ve iki azadan mürekkep istinaf mahkemelerinin teşkiline dair 30 Nisan 337 tarih ve 117 numaralı kanun.

C) 1 Teşrinisani 339 tarih ve 667 numaralı salâhiyet-i adlîye kanunu.

D) Heyet-i temyiziye merkezinin Eskişehir'e nakline ve teşkilâtın genişletilmesine dair 14 Teşrinisani 339 tarih e 371 numaralı kanun.

E) Toplu hâkimliğin iadesine dair olan 8 Şubat 340 tarih ve 1424 numaralı kanun.

F) 3 Nisan 340 tarih ve 461 numaralı hâkimlik kisvesi kanunu.

G) Mahâkim-i şeriyenin kaldırılmasına dair olan 8 Nisan 340 tarih ve 464 numaralı kanun.

H) Ağır ceza mahkemelerinin bir reis ve iki azadan terekküp edeceğine dair 30 Kânunuevvel 1926 tarih ve 952 numaralı kanun.

İ) İcra teşkilâtına dair 2 Mart 927 tarih ve 980 numaralı kanun.

J) Kazalarda tek hâkimli ceza ve hukuk mahkemeleri tesis edileceğine dair Mart 927 tarif ve 981 numaralı kanun.

Bundan başka hususî talimatname ile ceza mahkemeleri, müddeiumumilik ve istintak kalemleri muamelâtı da yeknesak ve muntazam bir şekle konulmuştur.

Kanun-ı Medenî:

1926 tarihine kadar hususî münasebetlerin her kısmına tatbiki kabil olmak üzere derli toplu bir kanun yoktu. 1293 tarihinde vücude getirilen Mecelle yalnız muamelâta dair hükümleri muhtevi olup şahıs, aile, miras hukuku fıkıh hükümlerine tevfikan hallonuluyordu.

Hususî, içtimaî, iktisadî münasebetleri tamamen karşılamak ve tatmin etmekten mahrum bulunan ve dinî esaslardan mülhem olan Mecelle, aynı zamanda evvelce cemile suretiyle başlayan kapitülasyonların ve mezhebî imtiyazların devamına sebep oluyordu.

Şu suretle hiçbir vergiye tabi olmadan ecnebîler ve ecnebî şirketleri her türlü ticaret ve sanayii memleketimizde yapabildikleri halde mahallî kazadan müstesna tutularak konsoloshaneler mahkemelerine tabi bulunuyorlardı. Ve Türklerle ecnebîler arasındaki davalar ecnebî aza ve tercüman huzuriyle teşekkül eden mahkemelerde ve ekalliyetlerin şahsî miras, aile hukukuna ait işleri mensup oldukları cemaatin ruhanî reisleri tarafından kendi âdet ve ananelerine göre görülüyordu.

Zamanın ihtiyacına uygun medenî kanun tanzimindeki şiddetli ihtiyacı önlemek üzere Meşrutiyet'ten sonra muhtelif komisyonlar teşkil edilmiş ve bu meyanda bir Hukuk-ı Aile Kararnamesi vücude getirilerek Haziran 1335 tarihinde muvakkaten meriyete konulmuş ve ekalliyetlere dair hükümlerle bunların şahıs, aile ve miras hukukuna mütedair işlerinin de adlîye mahkemelerinde görülmesi esası kabul edilmiş iken az bir zaman sonra meriyetten kaldırılarak yine şahıs, aile ve miras hukukunun, dinî hükümlere göre şer'îye mahkemelerinde görülmesine devam edilmişti.

İçtimaî hayatımızın nazımı olan ve yalnız ondan mülhem bulunması icap eden derli toplu bir kanun-ı medenîden Türkiye Cumhuriyeti'nin mahrum kalması ne zamanımız medeniyeti icaplariyle ve ne de Türk inkılâbının gözettiği mana ve mefhum ile kabil-i telif değildi.

Cumhuriyet, Türk adâletinin iptidaî vaziyetten kurtarılmasını ve yirminci asır medeniyetinin icaplarına uygun yeni bir Türk kanun-ı medenîsinin süratle vücude getirilmesini zarurî kılmıştır.

Bu maksatla İsviçre'de 1907 senesinde tanzim olunan, 1912 senesinde meriyete giren ve bugün mütemeddin memleketlerde mer'î medenî kanunların en mütekâmili olan İsviçre kanunu mehaz ittihaz edilerek memleketimizin tanınmış hukuk âlimlerinden mürekkep bir komisyon tarafından kanun-ı medenî lâyihası hazırlanmış ve 20 Nisan 1926 tarihinde Büyük Millet Meclisi'nce kabul edilerek 26 Nisan 1926 tarihinde neşrolunmuş ve 4 Teşrinievvel 1926 tarihinde mer'iyete girmiştir.

Şu suretle 1300 sene evvelki bir cemiyet ihtiyacının ifadesi demek olan ve din esaslarından mülhem bulunan dar ve iptidaî hukuk esasları ortadan kaldırılmış, yerine medenî ve içtimaî, iktisadî hayatımızda 20'nci asrın icaplarına ve hukuk ilminin son nazariye ve düsturlarına uygun bir kanun konmuştur.

Tarih, Türklerin içtimaî hayatında kadının pek yüksek bir mevkii olduğunu tesbit etmektedir. Türklerin son zamanlarda millî âdet ve ananelerini terk ederek dinî esaslara dayanan hükümlere ve bu hükümlerin mer'i oldukları muhitlerin âdet ve ananelerine uymaları neticesi olarak kadın yavaş yavaş eski mevkiini kaybetmiş ve

fiilen değilse bile tabi oldukları aile hukuku itibariyle erkeğin istibdat ve esareti altına girmiştir. Kanun-ı medenîmiz, şahıs, aile, miras hukukuna mütedair hükümleriyle kadına ailede lâyik olduğu mevkii vermiş ve mirasa konmakta erkekten farksız tanınmak suretiyle Türk kadınının da haklarını geri vermiştir. Kanun-ı medenî, şahıs, aile, miras haklarından başka gayr-ı menkul mülkiyeti, mülkiyetin gayr-ı aynî hakları, zilyetlik ve tapu siciline mütedair hükümlerine tabi olan gayr-i menkul tasarrufunu asrî ihtiyaçlara bağlayarak tasarruf hakkını ehemmiyetle mütenasip bir surette korumuştur.

Bunlardan başka Türk kanun-ı medenîsi, eski hükümlere göre kapalı olan içtihat kapılarını açarak fikirlere tam bir serbestî bahşetmiştir. Eski hükümlere göre maziye ait örnekler içinde kuşatılmış kalmağa mahkûm olan hâkim; yeni hadiseler karşısında ihtiyaçları göz önüne alarak serbestçe düşünebilecek ve kanunun sükût ettiği hallerde vazı-ı kanun gibi içtihat edecektir. Bu feyizli hükmün Türk içtimaîyatı ve hukuku bakımından ne kadar yüksek bir terakki ve yükselişe, ne kadar müsait olduğunu kaydetmemek ve böyle bir inkılâbı kutlulamamak elden gelmez.

Eski hükümlere göre iki şahidin davaya mutabık şahadetleri hüküm için kâfi ve hakim bu şahadetlerle hüküm vermeğe mecbur idi. Kanun-ı medenî hakimi, şahitlerin adedi ne olursa olsun bunların şahadetini serbestçe takdir ederek hükmünü onların şahadetlerinden ziyade samimî kanaatine istinat ettirmeğe mecbur tutmaktadır. Bu hükmün hak ve adalet namına ne kadar kuvvetli bir müeyyide olduğu meydandadır.

Kanun-ı medenî su-i istimal edilen hakları da himaye etmemektedir. Bu kaidelerin temin ettikleri içtimaî faydaların memleketimizin refah ve saadeti için birer abide değerinde olduğuna şüphe yoktur.

Türk Medenî Kanunu'nun muasır medenî kanunlar arasındaki yüksek kıymeti; Lozan Muahedenames'inin 42'nci maddesinin Türkiye'de Müslüman olmayan ekalliyetlere, şahsî hükümlere ve aile ve miras hukukuna ait işlerin kendi örf ve âdetlerine göre halledebilmelerine dair olan hükümlerinden ayrı ayrı istidalarla hükümetimize müracaat ederek vaz geçmelerini intaç ve şu suretle devlet mefhumiyle uyuşması imkânsız bulunan hukukî muhtariyetin kaldırılmasını hazırlayarak içtimaî ve millî birliğe zıt halleri ortadan kaldırmış bulunuyordu.

Borçlar Kanunu:

Tasarruf muameleleri Mecelle hükümlerine tevfikan hal ve faslolunmakta idi. Halbuki Mecelle memleketimizin inkişaf ve ihtiyaçlarını hiçbir veçhile ifade ve tatmin edemiyordu. Çünkü 1851 maddeden tatbik edilebilen 200-300 maddesi halkın hukukî münasebetlerini idareden pek uzak bulunuyordu. Bu hale nihayet verilmek üzere muasır medeniyetin en yüksek hukukî eserlerinden biri olan İsviçre'nin "Code des Obligations"u me'haz ittihaz edilerek ticarî muameleler hariç olmak ve medenî muameleleri ihtiva etmek üzere ilim ve ihtisas erbabı tarafından borçlar kanunu lâyihası vücude getirilmiştir.

Memleketimizin medenî ihtiyaçlarını temine ve halkın hukukî münasebetlerini tanzime kâfi görülen borçlar kanunu lâyihası 6 Nisan 1926 tarihinde neşredilmiş ve 4 Teşrinievvel 1926 tarihinde de meriyet mevkiine girmiştir.

Emlâk ve Eytam Bankası Kanunu:

Ölen vatandaşların Türk camiasına emanet bıraktıkları öksüzlerin haklarını korumak çarelerini hassasiyetle göz önünde bulunduran Cumhuriyet idaresi 3 Haziran 926 tarihli kanunla Emlâk ve Eytam Bankası'nı kurdu.

Eytam sandıklarının Cumhuriyet idaresine kadar sürüp gelmiş hesaplarını teftişten geçirdikten ve tasfiye ettikten sonra paralarını öksüzler hesabına ve menfaatine işletecek olan Emlâk ve Eytam Bankası'na %7 faiz temin olunmak suretiyle yatırılarak bu zamana kadar düşünülmeyen öksüzlerin hakları korundu.

Evlenme Talimatnamesi:

Medenî Kanunumuzun kabul ettiği esaslara göre evlenmek aktinin belediye dairelerinde veya ihtiyar heyetinin toplandığı yerlerde alenen yapılması hakkında Eylül 1926 tarihinde talimatname yapılmıştır.

Tapu Sicilli Nizamnamesi:

Kanun-ı medenînin 910'uncu maddesine tevfikan tapu sicillerini örnekleri ve nasıl tutulacağı hakkında nizamname yapılmış ve nizamnamede mülkiyet hakkının tevsiki ve gayr-i menkul mükellefiyetlerinin irtifak haklarının tesçil tarzları gösterilmek suretiyle gayr-i menkulün tasarrufunun kayıt ve tescil suretleri sağlam esaslar bağlanmıştır.

Velâyet, Vesayet Ve Miras Hukukuna Ait Nizamname:

Velâyet, vesayet ve miras hukukuna müteallik hükümlerin tatbikine ait bir nizamname vücude getirilmiştir.

Ticaret Kanunu:

19'uncu asra gelinceye kadar Türkiye'de ticaret kanununa müteallik hükümler mevcut olmayıp medenî muamelelerde olduğu gibi ticarî işler de dinî esaslara göre hallolunuyordu.

1267 tarihinde Fransa'nın 1804 tarihli ticaret kanunundan mülga ticaret kanunu iktibas edilmiş ve 1276 tarihinde bir zeyil ve 1278 tarihinde bir usûl-i muhakeme-i ticaret nizamnamesi ve iflâs muamelâtına dair 9 Ağustos 321 tarihli ve sigorta muamelâtına dair 12 Mart 1322 tarihli eklentiler yapılmıştır.

Kanunumuzun mehazı olan Fransız Ticaret Kanunu'nda birçok esaslı değişiklikler yapıldığı halde bunlar kanunumuza alınmamıştır. Medenî hadiseler arasında en çok değişikliklere maruz olan ticaret işleri bir asrı aşan bir zaman evvelki kanun hükümleri yeni yeni ihtiyaçları önleyemiyordu.

Ticaret kanununda yazılı olmayan noktalar Mecelle hükümlerine göre hallediliyor ve ticaret işlerinde bir taraftan garp hukukundan iktibas edilmiş ticaret kanunu işbu kanunda sarahat olmayan hususlarda din esaslarına dayanan Mecellenin tatbik edilmesi ticaret işlerinin inkişafına mani oluyordu. İşte bu zaruret ve saikler altında Meşrutiyetin ilânından sonra bir ticaret kanunu lâyihası hazırlanmasına teşebbüs edildi. Fakat Cumhuriyet devrine kadar bu teşebbüs meydana çıkarılmadı. Cumhuriyet idaresi 1926 senesinde en mütekâmil medenî memleket kanunlarından ve bilhassa Alman ve İtalyan müdevvenatının tetkiki suretiyle emniyet ve sürat nokta-i nazarından en son ve yeni müeyyidelerle kuvvetlendirilmiş olan ticaret kanunu lâyihasını memleketimizin tanınmış hukuk âlimlerinden müteşekkil bir komisyona hazırlattı. Memleketin ticarî ihtiyaçlarını tamamen tatmin edebilecek yeni hukukî prensiplere dayanan bu kanun lâyihası 29 Mayıs 1926 tarihinde Büyük Millet Meclisi'nce kabul edilerek 20-28. 6. 1926 tarihinde neşredilmiş ve 4 Teşrinievvel 926 tarihinde meriyete girmişti.

Hukuk usulü muhakemeleri kanunu:

Fransa hukuk usulü muhakemelerinden alınarak 19 Cemaziyülahır 1296 tarihinde meriyete giren usul-i muhakemat-ı hukukiye ve 26 Mart 327 tarihli eklentisi ve 21 Nisan 1341 tarihli usul-i muhakemat-ı hukukiye ve cezaiye kanunları ile sulh ve icra kanunlarının bazı maddelerini değiştiren kanunların 1926 senesinde Büyük Millet Meclisi'nce kabul edilen Kanun-ı Medenî, Borçlar ve Ticaret kanunu meriyete girdikten sonra ihtiyacı karşılayamadığı görüldü.

Kanun-ı medenî ve borçlar, ticaret kanunları gibi en yeni ve mütekâmil kanunların tatbikatında takip edilecek usul ve kaideleri gösterir bir kanuna ihtiyaç görülmüş ve mevcut usul kanunları arasında en yeni ve mütekâmil bir manzume halinde görülen ve İsviçre kanunlarından iktibas olunan kanun-ı medenî, borçlar, ticaret kanunu ile mütenazır olmak üzere İsviçre'nin Nöşatel Kantonuna mahsus 7 Nisan 1925 tarihli kanun mehaz ittihaz ve bu kanunda bulunmayan bazı kaideler Alman, Fransız muhakeme usullerinden istifade edilmek suretiyle 1086 numaralı hukuk usulü muhakemeleri kanunu lâyihası vücuda getirimli ve işbu kanun lâyihası Büyük Millet Meclisi'nce 18. 7. 1927 tarihinde kabul edilerek 2-4. 7. 1927 tarihinde neşir ve 4. 10. 1927 tarihinde meriyete girmiştir.

İşbu kanunun tatbikatında görülen ihtiyaçlar göz önünde bulundurulmak ve icap eden değişiklikler yapılmak ve merasimi sadeleştirmek suretiyle tanzim edilen tek hâkim ve istinaf teşkilâtına müstenit kanun lâyihası 1933 tarihinde Büyük Millet Meclisi'ne takdim olunmuştur.

Deniz Ticaret Kanunu:

1280 tarihine kadar kaptan, gemici, gemi sahibi ve tüccar arasında örf ve âdet kabilinden bulunmuş ve gerek diğer devletler tebaasiyle vukua gelen ticarî münasebet ve muameleler tesiriyle ecnebî nizamlardan zaman zaman alınan bir zaman tatbik edilmekle usûl halini almış olan birçok kaideler deniz işlerinde carî idi. Bu kaidelerin ticarî münasebetleri tamamile karşılayamadığı görülmüş ve 1280 tarihinde mülga ticaret-i bahriye kanunumuz Fransızların 1807 tarihli kanunlarından iktibas edilmiş ve bu kanunun yolcular hakkındaki yalnız 9'uncu faslı ahkâmı Felemenk ticaret kanunundan alınmıştı.

1280 tarihinde neşir ve ilân olunan mülga ticaret-i bahriye kanunu inkişaf eden deniz ticaret ihtiyaçlarını tatmin edememekte idi. Beynelmilel ticarî münasebetlerimizde ehemmiyeti meydanda olan deniz ticareti işlerinde hali hazır ihtiyacına tekabül edecek asrî mütekâmil bir kanuna ihtiyaç hissediliyordu. Bu asrın en mütekâmil kanunu olduğu maruf hukukçuların tasdiki altında bulunan 1897 tarihli Alman Ticaret Kanunu mehaz ittihaz edilerek ilim ve ihtisas erbabından mürekkep komisyon tarafından hazırlanan ve deniz ticareti işlerinin ehemmiyetile mütenasip ve muasır hukuk telakkilerine de tamamen uygun olan işbu lâyiha kabul ve 20. 5. 1929 tarihinde neşredilmiş ve 20. 11. 1929 tarihinde meriyete girmiştir.

İşbu kanun ihtiyacımıza tamamen kâfi ve iktisadî inkişafımıza yarayan hükümleri muhtevidir.

Ticaret kanununun hükümlerinin tatbikini ve tüccarın yekdiğerinin vaziyetlerini doğru ve kolay olarak öğrenebilmelerini temin için kalabalık merkezler olan İstanbul ve İzmir'de birer ticaret sicil dairesi vücude getirilmiştir. Ticaret işleriyle uğraşan hakikî veya hükmî şahısların, unvanı, sermayesi merkez ve şubelerinin bulundukları yerleri salahiyetli adamlarının isimleri bu sicil ticaret dairelerince tespit edilmekte ve iş yaptıkları kimselerin vaziyetini öğrenmek isteyen yerli ve ecnebî kredi müesseseleri bundan çok istifade etmektedir.

İcra ve İflâs Kanunu:

4 Eylül 1929 tarihinden evvel mer'î olan 28 Nisan 1930 tarihli icra kanununa göre elyevm Fransızca usulünde carî olduğu üzere yalnız ilâm ve hususî kanunlar ile tenfizi icra dairelerine verilmiş bulunan mukavele ve kararların icrası kabil bulunmakta olduğu halde Mayıs 1928 senesinden itibaren Alman icra usulünden 1215 numaralı kanun ile ilâmsız takip usulü tatbik edilegelmekte idi.

Teşrinievvel 1926 tarihinde meriyete giren kanunu medenî, borçlar ve ticaret kanunlariyle 28 Nisan 1930 tarihli icra kanunu ve 18 Ramazan 1286 tarihli kara ticareti kanununun ikinci kısmındaki iflâs hükümleri

arasında ahenk olmamasından dolayı husule gelen müşkülleri kaldırmak ve medenî ve içtimaî münasebatımızda hukuk kaide ve hükümleriyle icra işleri arasında bulunması zarurî olan birliği temin ve muasır hukuk telâkkisiyle ahenktar bir icra kanunu vücude getirmek maksadiyle İsviçre'nin para borcu için takip ve iflâs hakkında federal kanundan 1424 numaralı İcra Ve İflâs Kanunu iktibas edilmiş ve 4 Eylül 1929 tarihinde meriyete girmişti.

1929 senesinde meriyete giren 1424 numaralı mülga icra ve iflâs kanunu alacağın kolaylıkla tahsilini temin eden hükümleri ihtiva eylemesine rağmen tatbikat sahasına geçtikten sonra umulan faydaları tamamen temin edememiş ve birçok şikâyetlere sebebiyet vermişti.

Hâkimler, hukuk fakülteleri, baro ve malî müesseselerden mütalaalar alındıktan sonra İsviçre'nin 1889 tarihli para borcu için takip ve iflâsa mütedair federal kanunun esaslarından ayrılmayarak yalnız tatbikatın iltizam ettiği tabirler ve ihtiyaca uygun yeni hükümler konulmak suretiyle 2004 numaralı kanun tedvin edilmiş ve 4 Eylül 1932 tarihinde meriyet mevkiine geçmiştir.

2004 numaralı İcra Ve İflâs Kanunu'nun 14 üncü maddesi mucibince işbu kanunun tatbikine dair 2. 10. 1932 tarihli bir nizamname ve kanunun tarifatına göre örnekler basılmış ve icra dairelerine verilmiş ve bu örnekleri kullanmak ve icra ve iflâs işlerini görme tarzına dair vazıh bir talimatname yazılmak suretiyle kanunun iyi tatbiki çarelerinin teminine çalışılmış ve peyderpey hukuktan veya meslek mektebinden mezun staj görmüş icra memurlarının ellerine tevdi edilmekte olan işler intizam dairesinde görülmekte bulunmuştur.

Ceza Kanunu:

Mutlakıyet ve Meşrutiyet devrinde 1810 tarihli Fransız Ceza Kanunu'ndan iktibas olunan 1274 tarihli ceza kanunu mer'î idi. Bu kanun zaman zaman muhtelif tadiller geçirmek suretiyle öz hüviyetini kaybetmiş ve birbirine uymayan hükümlerle bir garibe halini almıştı. Zaten aslından padişahlık rejimini kuvvetlendirecek müeyyideler alınmış, amme ve memleket hukukuna taallûk eden kısımları pek basit veya meskût bir halde bırakılmıştı. İhtiva ettiği umumî kaideler, cezaların nevileriyle taksimatı ve bilhassa kabul ettiği mücazat usulü asrımızın medeniyetile kabili telif olmayacak şekilde eski nazariyelere dayanıyordu. Bu suretle ilmî kıymetten tamamile mahrum kalmış olan bu kanun halkın hukukunu ve memleketin yüksek menfaatlerini temin edebilmekten pek uzak bulunuyordu.

Cumhuriyet idaresiyle pek feyizli inkişaflara mazhar olan memleketimiz ihtiyaçlarının padişahlık devirlerinden kalan bu kanun ile tatmin edilemeyeceği şüphesizdi. Bundan dolayı İtalyan Ceza Kanunu esas tutularak ilmî bir heyet tarafından memleketimizin ihtiyaç ve hususîyetleri göz önüne alınmak suretiyle hazırlanan Türk Ceza Kanunu'nun lâyihası 1 Mart 1926 tarihinde yüksek Meclis'çe kabul edilerek 1 Temmuz 1926 tarihinde meriyete girdi. Bundan sonra Lozan Ahitnamesi'nin 100'üncü maddesinin 5 numaralı fıkrası mucibince iltihatı vaat etmiş bulduğumuz kadın, çocuk ticaretinin meni hakkındaki muhtelif tarihli beynelmilel mukavelelerle 20 Nisan 1926 tarihine Cenevre'de aktolunup yapılmasının menine dair olan mukavelename hükümlerine göre kanunun bu suçlara ait hükümleri ve bunlardan başka kanunun altı senelik tatbikatında görülen bazı eksiklikleri tamamlanarak hazırlanan 84 maddelik kanun lâyihası Büyük Millet Meclisi'nce kabul edilerek bugün tatbik edilmekte bulunmuştur.

İstiklâl Mahkemeleri:

İnkılâbımızın on senelik hayatında zaman zaman kurulan İstiklâl Mahkemeleri umumî emniyet ve hürriyete zarar verecek hareketlere karşı çok hassas olan milletimizin iradesinden doğmuş teşekküllerdir. İnkılâp

gibi hayatlarının fevkalâde bir safhasını yaşayan milletler rejime karşı durmak isteyen geri unsurlara karşı tedbir almak zaruretini duymuşlardır. Bununla beraber İstiklâl Mahkemeleri ne tarihteki Fransız ihtilâl mahkemelerine ve ne de yeni inkılâp yapan memleketlerin mahkemelerine benzer. Bunlara nispeten çok müterakki bir hukukî zihniyetin mahsulüdür. İstiklâl Mahkemeleri kanununu kullanmak ihtiyacı ortadan kalkıncaya kadar devam edecektir. Bir milletin depolarında bulunan mermi, top ve tüfekler nasıl kimseye karşı bir tehdidi tazammum etmeyen dürüst bir tedbir mahiyeti arz ederse İstiklâl Mahkemeleri de umumî hürriyetleri zararlayacak unsurlara karşı amansız birer müdafaa silahı olarak ihtiyaç anında milletin iradesinden doğacaktır.

Matbuat Kanunu:

Matbuatın vazifesi, memleketin ihtiyaçlarını anlayarak bu hususta umumî efkârı temsil ve tenvir etmektir. Medenî devletlerin içtimaî ve siyasî hayatında matbuatın oynadığı rolün kudret ve nüfuzu bugünkü kadar hiçbir zaman kendini hissettirmemiştir.

Matbuat, memleketin ihtiyaçlarına muvafik olmayan icraatı tashih ve hüsnü istimal edilmeyen iktidarları memleketin selâmet ve menfaatleriyle telif edilecek bir şekilde kullanılmasını temin edecek en iyi vasıtalardan biridir. Başka devletlerde yeni yeni ihtiyaçları karşılamak üzere çıkarılan kanunlara mukabil memleketimizde mer'î olan ve o zamanki idarelerin ihtiyaçlarına göre tanzim edilmiş bulunan 26 Temmuz 1325 tarihli Matbuat Kanunu'nun Cumhuriyet idaresinin ve memleketimizin mazhar olduğu mesut inkılâbın ihtiyaçlarını temin edememekte olduğu ve memleketin selâmeti için sıkı müeyyidelere tâbi tutulması lâzım gelen birtakım hâdiseleri şümul ve çerçevesi haricinde bıraktığı tahakkuk etmiş idi. Matbuata kanun dairesinde serbestlik veren Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun da işaret ettiği gibi matbuatın kendisinden beklenilen yüksek vazifeleri hakkiyle ifa edebilmesi, matbuatın salâhiyet ve mesuliyetini tayin ve tahdit eden bir kanunun vücuduna vabeste idi.

Bu ihtiyaç şevkiyledir ki matbuat için icab eden teminat ve müeyyideleri ihtiva etmek üzere hazırlanan matbuat kanunu lâyihası Büyük Millet Meclisi'nce kabul olunarak 8. 8. 1933 tarihinde tatbik sahasına girmiştir.

Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu:

1879 tarihinde Fransız Ceza Usulü Kanunu'ndan alınıp muhtelif zamanlarda birçok değişikliklere uğrayan ceza muhakemeleri usulü kanunu eskiliği ve Türkiye Cumhuriyeti'nin dayandığı prensiplere uygun bulunmaması ve neşredilen adlî kanunlarla ve bilhassa Türk Ceza Kanunu'yla ahenktar olmaması itibariyle mütehassıslardan teşekkül eden bir komisyon tarafından Avrupa devletleri kanunlarının en mükemmeli olan Alman Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu mehaz ittihaz edilerek memleketimizin hususîyet ve ihtiyaçlarına göre hazırlanan lâyiha Büyük Millet Meclisi'nce kabul edilerek 1929 senesi Ağustosunun 20 sinde tatbik sahasına girmiştir.

Bu kanunda esas itibariyle takip edilen gaye ve müdafaa hakkını her iki tarafa müsavî bulundurmak ve adalet prensiplerini ihlâl etmemek şartıyla davaların en çabuk ve en sade bir şekilde görülmesini ve halk otoritesinin haksızlığa karşı kuvvetlendirilmesini temin etmek olmuştur. Ve gene bu kanunda Türk inkılâbının en mühimlerinden biri olan dil inkılâbı göz önünde tutularak eski hukuk üslup ve ıstılahları imkân elverdiği derecede bırakılarak Türk üslup ve ıstılâhları kullanılmıştır.

Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nun bazı maddeleri görülen ihtiyaçlara göre tadil ve ıslâh edilerek 50 maddelik yeni proje Meclis'e verilmiştir.

Noterlik İşleri:

Kanun-ı Medenî, Borçlar, Kara ve Deniz Ticaret kanunları meriyet mevkiine girdikten sonra vazifeleri bir kat daha ehemmiyet kazanan noterlerin evsaf ve salâhiyetleri müteaddit kanunlarla tespit ve tanzim edilmiş ve isimleri "kâtib-i adil"den 29 Mart 929 tarih ve 1402 numaralı kanunla notere değiştirilmiştir.

Ankara Hukuk Fakültesi:

Adlî inkılâbın şümul ve ehemmiyeti, yeni kanunların esaslarına hakkiyle nüfuz edilerek isabetle tatbik olunmasiyle meydana konulabilirdi. Bu itibarla yeni kanunları doğru tatbik edebilecek, yeni mefhumları koruyabilecek bir adlîye nesli yetiştirmeye ihtiyaç aşikâr idi.

Cumhuriyet adlîyesinin tekâmülü ve çıkarılan kanunların süratle hayatileşmesi için memlekete yeni hukuk esaslarını bilen ve cumhuriyet ülküsünü taşıyan hukuk ve adlîye unsurları yetiştirmek üzere 5 Teşrinisani 1925 tarihinde Ankara Hukuk Fakültesi açılmış bir taraftan da iktidar ve liyakatlariyle kendini gösteren mezunlar bilgilerini genişletmek üzere bütçedeki imkân nispetinde Avrupa'ya gönderilmiştir. Ankara Hukuk Fakültesi'nden mezun olanlardan 280 efendi Adliye kadrosuna alınmak suretiyle mektepli hakimlerin sayısı çoğaltılmıştır.

Ankara Hukuk Fakültesi'nden şimdiye kadar 597 kişi mezun olmuştur.

Kadın Hâkimler:

Cumhuriyet adlîyesinde halen 13 hanım bilfiil hakimlik mevkiinde çalışmaktadır.

Ceza, hukuk, ticaret ve sulh mahkemeleriyle müddeiumumiliklerde bulunan bu hanımlar inkılâbın kendilerine tanıdığı bu mümtaz vaziyeti müdrik olarak vazife görmektedirler.

Kadınların hukukî ilimlere gösterdikleri alaka da dikkate şayandır: 66 kişi Ankara hukuk fakültesinde, 248 kişi İstanbul üniversitesinde 314 hanım hukuk tahsili yapmaktadır. Bugüne kadar 14'ü Ankara'da ve 64'ü İstanbul'da olmak üzere 78 hanıma hukuk fakültesi mezuniyet diploması verilmiştir.

Hâkim Kıyafetleri:

Cumhuriyet adlîyesi hâkim kıyafetlerini de muntazam bir şekle sokmuştur.

Muhtelif Avrupa devletlerindeki hâkim kıyafetleri tetkik edilerek 3 Nisan 1340 tarihli kanunla kabul edilen yeni kisve Cumhuriyet hâkimlerine, vakarlarına uygun bir kıyafet kazandırmıştır.

Türk kadını! Sana hakkını veren Cumhuriyet'tir.

Adliye İşleri:

Avukatlık İşleri:

Cumhuriyetin ilânından sonra adlî müesseselerin halkın ihtiyacını tamamen tatmin edebilecek yüksek bir dereceye isali için avukatlara düşen vazifenin ehemmiyeti göz önünde bulundurularak 27 Nisan 1340 tarih ve 460 numaralı Avukatlık Kanunu neşredilmiştir.

Mesleğin tam bir intizam dairesinde ilerleme ve yükselmesinin teminine ve netice itibariyle ferdî ve umumî hakların himaye ve korunması maksadına matuf olan işbu kanun meriyete girdikten sonra avukatlar

arasında tasfiye yapılmış ve mesleğin şeref, haysiyet ve nizam ve intizamı sağlam esaslara bağlanmıştır.

Bu kanunun neşir ve ilânından sonra memlekette yer yer barolar teşkil edilmiş ve 1933 senesinde sayıları 56'yı bulmuştur.

Bundan başka avukatlığın şartlarını tespit ve tanzim eden birtakım mevzuat daha neşrolunmuştur.

Bugün avukatlık ruhsatiyesini haiz olup bilfiil avukatlık eden hanımların sayısı ondur.

Hapishane İşleri:

Hapishanelerin idaresi Dahiliye Vekâleti'ne bağlı iken cezaların tatbik ve infazının adlî bir vazife olduğu düşüncesi umumiyetle kabul edildiğinden 1929 senesinde Adliye'ye bağlanmıştır.

Adliye Vekâleti memleketimizde uzun zamandan beri çok ihmal edilmiş bir halde bulunan hapishaneleri hukuk-ı ceza nazariyelerinin istediği asrî bir şekle koyabilmek için muhtelif Avrupa devletlerinin hapishane nizamlarını tetkik ettirerek en son neşrolunan ve en ilmî usul ve teşkilâtı ihtiva eden İtalya Hapishaneler Nizamnamesi'ni numune ittihaz etmiştir. Bu suretle mücrimleri hapishanede çalıştırarak ve ceza müddeti zarfında ahlâklarını ıslâh edecek hükümleri ihtiva eden bir hapishaneler nizamnamesi lâyihası vücuda getirmiştir.

Hapishane ve tevkifhanelerin idaresi hakkında 26. 6. 1930 tarih ve 1721 numaralı bir kanun neşredilerek bu suretle de bazı yenilikleri vücuda getirilmiştir. Hapishanelerdeki hasta ve veremli mahkûmların sıhhî vaziyetlerini düzeltebilmek için münasip bir adada sıhhî ve havadar bir hapishane tesisi düşünülmüş ve bunun için Marmara Amirali Adası'nın hapishaneler idaresine verilmesi için teşebbüslerde bulunulmuştur. Mahkûmları toprakla meşgul edecek ziraî koloniler tesis için de tetkikatta bulunulmaktadır.

Hapishanelerdeki feci sıkışıklığa bir nihayet verecek yeni hapishaneler inşası için bir milyon lira tahsisat alınmış ve bununla Ankara'da Cebeci'de, Yozgat'ta ve Aksaray'da hapishaneler inşa edilmiş veya inşaata başlanmıştır. Bundan başka Tokat'ta evkafa ait bir hanın ve Edirne Yanık Kışla namiyle tanılan büyük kışlaların hapishaneye çevrilmesine karar verilmiştir. İnşaat devam etmektedir.

İmtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir kütleyiz.

Önemi Bir Yasa: Ölçüler Kanunu 1931

Devrim ya da İnkılap Tarihi kitaplarında, çoğu kez unutulan ya da iki üç satırla geçiştirilen, Cumhuriyet'in gündeme getirdiği temel dönüşüm yasalarından biri de Ölçüler Kanunu (1931)'dur. Uygulanmasına 1934'te geçilen bu yasayla, ülke çapında kullanılan ölçüler ondalık-metrik sisteme bağlanmış, esnaf, tüccar, küçük, büyük işletmelerin ellerindeki ölçü ve tartı araçları yasaya göre düzenlenip damgalanmıştır.[263]

Ölçüler Kanunu fazla yankı uyandırmamasına karşın, ülke düzeyinde yaygın etkisi olan düzenlemelerden biridir. Osmanlı topraklarının dört bir yanında, değişik adlarla, farklı ölçüler yüzyıllardır kullanılagelmiştir. Yörenin coğrafyası, ürün türleri, alışkanlıkları, farklı kültür öğeleri, gelişmişlik düzeyi değişik ölçü birimlerini gündeme getirmiş, değişim olayının sınırlı kaldığı, çoğu kez geçimlik, kapalı ekonomik birimler yöredeki hâkim geleneksel ölçülerle gereksinimlerini karşılamışlardır. Ender de olsa, farklı yörelerle ticarî ilişkiye girişildiğinde o yörenin ölçü ve tartıları, insanların kendileri için ölçek oluşturacakları birimlere dönüştürülerek algılanmıştır.

Kapalı, içe dönük, geçimlik yönü hakim toplumsal birimlerde, o birime özgü kültürün bir parçasını

263 Zafer Toprak,"Ölçüler Kanunu (1931)", Yapıt, sayı 47/2, Aralık-Ocak 1983/84, s. 37-43; Zafer Toprak,"Yeni Ölçülerle 60 Yıl: Arşından metreye, okkadan kiloya," Ekonomik Yorum, 1994/3 ,Mart, s. 68-72.

Metrik sisteme kesin geçiş için ilk öneriler Milli Mücadele'nin savaş yıllarında gündeme gelmişti. "Metrenin memleketimizde tul vâhid-i kıyasisi olarak istimaline dair" öneri o günün koşulları göz önünde bulundurularak ertelenmişti. Türkiye'nin metrik sisteme kesin geçişini belirleyen Ölçüler Kanunu 4 Nisan 1931 günü, Ölçüler Nizamnamesi ise 26 Ağustos 1933'te yürürlüğe konmuştu. Böylece ülkede ağırlık ve uzunluk ölçülerinde tek bir sistemin uygulanmasını sağlamak ve uluslararası ticari ilişkileri kolaylaştırmak için arşın, endaze, okka, çeki gibi hem belirli olmayan hem de bölgelere göre değişen eski ölçüler kaldırılmış, onlu sisteme uygun, metre ve kilogram gibi uzunluk ve ağırlık ölçüleri kabul edilmişti.

oluşturan ölçüler çevrenin tanımlanıp algılanmasında önemli bir sorun yaratmamıştır. Çoğu kez insan kendine en pratik çözümü bulmuş, örneğin, parmak, el (karış), kol, kadem (ayak), adım gibi kişiden kişiye değişebilecek organlardan yola çıkarak, o günün gereksinimlerini karşılayan ölçü birimlerini yaratmışlardır. Keza, yürüyüşle belirli bir sürede, örneğin bir saatte kat'edilen "fersah", iki pazar yeri ya da panayır arasındaki mesafe olan "berrid" ya da, kabaca bir günlük yürüyüşle alınacak yol olan "merhale" türü uzaklık ölçüleriyle yetinmişti.

Başlangıçta insanın günlük yaşamındaki deneyimlerden çıkılarak oluturulan bu ölçüler giderek yetersiz kalmış, çağdaş toplumun standartlaşmış ölçü gereksinimi her geçen gün biraz daha belirginleşmişti. Her ne kadar yukarıda belirttiğimiz ölçüler ve diğerleri, zamanla mutlak uzunluk, ağırlık, hacim vb. birimlere dönüştürülmüşse de belirlenen kıstaslar günlük uğraşlarda çok az kullanılabilmiş, genellikle yöredeki hâkim normlar aynı adı taşıyan ölçülere farklı ölçekler kazandırmıştı.

Zamanla, ticaretin gelişmesi, ekonominin parasallaşması, pazar göstergelerinin günlük yaşamda giderek etkinleşmesi, toplumları dışa açmış, insan yakın çevresini aşma gereği duymuştu. Öte yandan yaşamın giderek karmaşıklaşması ve teknik ve bilimsel gelişmelerin gerekli kıldığı şaşmazlık beklentisi, insanı, kişisel organları ya da deneyimlerine oranla daha hassas ölçüler oluşturmaya zorlamıştı. Bilginin yöresel boyutları aşıp, yaygınlaşması, toplumsal birimlerin başta ticaret olmak üzere değişik alanlarda bir diğeriyle temasa geçmeleri, ölçelerin dünya çapında ortak standartlara bağlanmasını gerektirmişti. Nitekim, ulus-devletlerin oluşumu ertesi, ülkelerdeki farklı ölçü birimleri, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bırakılmaya başlanmış, Fransızların gündeme getirdikleri metrik sistem esası giderek yaygınlaşmıştı.

Fransa'da metrik sistem 1 Ocak 1849'ta yasallaşmıştı. Birçok ülke, bu arada Almanya, Avusturya, Hollanda, İsveç, Meksika, Norveç, Portekiz, Fransa örneğini izleyerek zamanla metrik sisteme geçmiş, 1875 Metre Antlaşması'yla önemli bir adım atılmıştı. 1889'da Paris'te toplanan Genel Ağırlık ve Ölçüler Konferansı metreyi resmen uzunluk ölçüsü olarak kabul etmişti. Ancak, bütün bu birleştirme çabalarına karşın, birçok ülkede, örneğin İngiltere'de geneleksel ölçüler uzun zaman varlıklarını koruyabilmişlerdi. Türkiye'nin ise metrik sistemine girişi, Cumhuriyet'in gündeme getirdiği kökten dönüşümler ortamında gerçekleştirilmişti.

Türkiye'de 1930'lu yıllara değin kullanılan belli başlı uzunluk ölçüleri, giderek yaygınlaşan metrenin yanı sıra, zirâ-i mimarî (ya da arşın-ı zirâ-i mimarî), çarşı arşını ve endaze idi.

Zirâ-i mimarî, duvar yüksekliği, bina arsası ebadı gibi küçük boyutların ölçümünde kullanılan ve 0,758 metreye (ya da daha kesin olarak, 0,757738 m) eşit bir ölçü birimiydi. Kuyu, göl, deniz derinliği, minare yüksekliği gibi ölçümlerde, zirâ-i mimarînin 2,5 katı olan (1,89 m) kulaç yaygındı. Zirâ-i mimarînin alt birimleri ise kadem (1/2 zirâ-i aşarî), parmak (1/12 kadam), hatt (1/12 parmak) ve nokta (1/12 hatt) idi.

Çarşı arşını ya da diğer adlarıyla, çuhacı arşını, mensucatta müstamel arşın veya sadece arşın, 68 cm'ye eşitti ve bez, kumaş gibi manifatura, o günün deyimiyle bezzaziye alım satımında kullanılırdı. Bir çarşı arşını 8 rubu eder, her rubu'da 2 kerah bulunurdu.

Arşın, genelde 68 cm olarak bilinmesine karşın, Urfa'da 70 cm, Bafra'da 76 cm, Beyşehir'de 65 cm, Çorum ve Çankırı'da 68,5 cm, Kayseri'de 67 cm idi.

Arşından biraz daha kısa olan endaze (ya da mensucatta müstamel endaze) pahada ağır kumaş alım satımında, özellikle ipekli kumaş ölçümünde kullanılırdı. 8 hatt 8 noktaya (65 cm) eşitti ve arşın gibi her biri 2 kerah eden 8 rubua bölünürdü.

Endaze genelde 65 cm olmasına karşın, Bursa, Kars, Kalecik, Karaman ve dolaylarında 68 cm, Akşehir'de 85 cm (4 endaze = 5 arşın), Kastamonu ve çevresinde 65 cm, Çorum ve yöresinde 68,25 cm, Bitlis'te 70 cm idi.

Bu üç uzunluk biriminin yanı sıra, Osmanlı topraklarında 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren metre de

kullanılmaya başlanmıştı. Özellikle dış pazara açılan yörelerde metre yaygın bir kullanım alanı bulmuştu. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, diğer ölçülerin yanı sıra metrenin kullanıldığı yöreler, Adana, Antalya, Ankara, İzmit, Erbaa, Ermenek, Erzurum, İzmir, İstanbul, Urfa, İnegöl, Biga, Havza, Safranbolu, Sürmene, Kalecik, Konya, Mersin ve civarı yerleşim birimleriydi.

Uzak mesafe ölçümlerinde 2500 zirâ-i mimarîye eşit olan mil (1895 m), 3 mil karşılığı fersan, 4 fersan uzaklığında berrîd ve 2 berrîd tutan merhale kullanılırdı. Denizlerdeki ölçümlerde 880 kulaca eşit olan mil-i bahrî ya da deniz mili (1852 m) yaygındı. Ancak, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında, özellikle resmi kayıtlarda, coğrafi mesafeler, demiryolu vb. uzunlukları kilometreyle gösterilmeye başlanmıştı.

Ayrıca, İstanbul, İzmir, Adana gibi yörelerdeki büyük ticarethanelerde ve diğer yörelerdeki manifatura alım satımında 91 cm'ye eşit olan yardanın kullanıldığı sık sık görülürdü. Yardanın alt birimleri kadem (ayak) ve inçti.

Yüzölçümlerinde temel birim, 0,574564 m^2'ye eşit olan arşın murabba'ı idi. Geniş alanların yüzölçümünde kulaç murabba'ı yaygındı ve 25 kadem murabba'ına eşitti. Küçük alanların ölçümünde ise kadem murabba'ı, parmak murabba'ı, hatt murabba'ı kullanılırdı.

Çarşı arşını murabba'ı 0,4624 m^2, endaze murabba'ı ise 0,4225 m^2 idi. Her ikisinin de alt birimleri olarak rubu murabba'ı ve kerah murabba'ı bulunuyordu.

Tarla, orman, çayır gibi alanların ölçümünde halk dilinde tulum diye bilinen dönüm kullanılırdı. 919,3024 m^2 olan ya da 40x40 = 1600 arşın (zirâ) murabba'ı olan dönümün alt birimi evlek idi. Evleğin yüzölçümü 20x20=400 arşın murabba'ı ya da 229,8256 m^2 tutuyordu. Dönümden daha geniş bir birim cerib'di ve 3600 arşın murabba'ına eşitti. Bu arada bağ ve tarla gibi arazi ölçümlerinde 2500 m^2'ye eşit "yeni dönüm" diye bilinen farklı bir dönüm vardı. Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında hektar (10,87871 dönüm) ve ar (0,10878 dönüm) da kullanılmaya başlanmıştı.

Hacim ölçümlerinde 0,435 m^3'e eşit olan zirâ mik'âbı kullanılırdı. Ayrıca zirâ mik'âbının katları ve alt birimleri de vardı. Kum, çakıl ve benzeri maddelerin hacmi, bir zirâ mik'abına eşit olan ambar ya da ponton'la ölçülürdü.

Ancak, Osmanlı'da, zeytinyağı, süt ve gazyağı dışında her türlü sıvı, ağırlıklarına göre satılırdı. Esnafta her sıvı maddenin, çinkodan ya da tenekeden yapılmış özel kabı bulunurdu. Silindir şeklindeki bu kapların boyutları sıvının özgül ağırlığına göre değişirdi. 1 okka, 1/2 okka, 100 dirhem, 50 dirhem ve 12,5 dirhem ağırlığında olan ve Şehreminliği'nce damgalan bu kaplar sıvı maddenin ağırlığını belirlerdi.

Kuru maddelerin hacim ölçümünde genellikle kile kullanılırdı. Bir İstanbul kilesi 37 litreye eşitti. Kilenin dörtte biri şinik (0,25 litre), şiniğin yarısı kutu (4,625 litre) idi. Kile ve diğer alt birimleri sert tahtadan ya da saçdan yapılırdı. Silindir şeklindeki bu ölçekler alttan ve üstten demir çemberlerle tutturulmuştu.

Genellikle kile 37 litreye eşitti ve bu kileye İstanbul kilesi ya da "çift kile" denirdi. Aydın, İnegöl, Safranbolu, Milas, Zir, Edirne, Ürgüp, Bursa, Eskişehir, Cide, Malkara ve yörelerinde İstanbul kilesi kullanılırdı. İstanbul kilesinin kimi kez 40 litreye kadar çıktığı olurdu.

Ancak, Anadolu'nun diğer yörelerinde değişik kilelere rastlanırdı. Örneğin Akşehir kilesi 5 İstanbul kilesine eşitti; 120 kıyye ya da 150 kilo ederdi. Gülek adıyla bilenen Adana kilesi 24 okka buğday hacmindeydi. Erzurum kilesi 28 okka ya da 39 kg ile İstanbul kilesine yakındı. Ertuğrul'da bir kile 24 kıyye ya da 30 kilogramdı. Urfa'da her biri 17-18 kıyyelik 8 ölçek, 1 kileye eşitti. İnebolu'da 40 kıyye 1 kile ediyordu.

Kile, Beyşehir'de 12 okka, Sürmene'de 20 kıyye, Kastamonu'da 3 İstanbul kilesi, Konya'da 6 İstanbul kilesi, Giresun ve Zonguldak'ta 20 kıyye, Bursa'da 23 kıyye, Çankırı'da 128 kilo, Merzifon'da 192 kıyye ya da 245,860 kilo, Karaman'da 12 havâî ya da 144 kıyye, Çorum'da, her biri 12 kıyyeden 16 hakk, Kütahya'da 34 kıyye

veya 30 kilo buğday, fasulye ve nohut ya da mercimek, veya 20 kıyye ya da 25 kilo arpa, Biga'da 25 kıyye buğday, veya 18 kıyye arpa, veya 22 kıyye mısır, Aziziye'de 24 kıyye diye bilinirdi.

Görüldüğü gibi Osmanlı döneminde en yaygın hacım-ağırlık ölçüsü olan kile yöreden yöreye büyük farklılıklar gösterir, Kastamonu'da 3 kat, Akşehir'de 5 kat, Konya'da 6 kat gibi oranlara çıkardı. Bu ölçüler, ayrıca, malın türüne göre de değişirdi. Örneğin bir kile buğday İstanbul'da 22 okka çekerken 1 kile arpa 18 okka gelirdi. Keza Harput'ta bir kile buğday 60 okka eder; bir kile arpa ise aynı yörede 54 okka tutardı.

Su hacmi ölçümlerinde genelde lüle kullanılırdı. Lüle, çapı 0,8 parmak ya da 2,5264 cm olan bir borudan bir dakikada geçen su miktarıydı. Görüldüğü gibi borudan geçen suyun tazyiki hesaplamada yer almıyordu. Bir günlük lüle 15,700 litre dolayında suyun karşılığıydı. Lülenin alt birimleri olan yarım lülede boru çapı 0,5 parmak, kamış'ta 0,4, masura'da 0,283, yarım masura'da 0,200, çuvaldız'da 0,141, helâl'de 0,10 parmaktı. Lülenin 1/8'ine eşit olan masura en yaygın su hacim ölçüsüydü ve dakikada 1,36 litre su karşılığıydı.

Osmanlı toplumunda temel ağırlık ölçü birimi okka ya da kıyye idi. Bir okka 400 dirhem ya da 1,283 gram çekiyordu. Batman 6 okka, kantar 44 okka, çeki 176 okka karşılığıydı.

Miskal 1,5 dirhem ya da 4,811 gram ediyordu. Ayrıca dirhemin alt ölçekleri olarak denk (1/4 dirhem), kırat (1/4 denk), buğday (1/4 kırat), fitil (1/4 buğday), nekri (1/2 fitil), kitmir (1/2 nekri), zerre (1/2 kitmir) vardı. Miskal, dirhem, denk ve kırat kıymetli madenlerin ve esansların tartımında kullanılırdı. Buğday, fitil, nekri, kilmir ve zerre ise mücevhercilikte kullanılan değerli taş ölçüleriydi.

Yukarıdakilerin yanı sıra 176 dirhem ya da 564,5 gram çeken lodra; 100 lodra ya da 44 okka ağırlığındaki kantar; 4 kantara eşit olan çeki; 12,5 okka eden püs; keza 12,5 okka gelen put; 12 okka tutan havaî, 0,5 okka ağırlığındaki niku ve giderek yaygınlaşan gram, kilogram ve ton, Anadolu topraklarında kullanılan ağırlık ölçüleriydi.

Batman genelde 6 kıyye ya da 7,680 kilograma eşitti. Erbaa, Erzurum, Ürgüp, Urfa, İnebolu, Bafra, Cide, Çorum, Diyarbakır, Sürmene, Trabzon, Kastomunu, Kalecik, Kayseri, Keskin, Çankırı, Görele, Giresun, Menzifon'da batman 6 kıyye karşılığı kullanılırdı. Ancak, Ermenek, Beyşehir, Konya, Karaman'da 7 kıyye, Adana, Cebelibereket'te 4 kıyye, Eğridir'de 11 kıyye, Muş'ta biri Karataş Batman denilen 7,5 kıyye, öbürü Dirhemtaş Batman olan 6 kıyye batmana karşılık gösterilirdi.

Anadolu'nun hemen her tarafında odun alım satımında kullanılan çeki, 250,797 kilogram ağırlığındaydı. Ancak genelde 176 okka bilinen çeki Adana'da 25, Cide'de 215 okka tartardı. Bu arada 195 okka gelen ve "yeni çeki" adını taşıyan başka bir ağırlık ölçüsü daha vardı.

Odun tartımında yaygın olan kantar özellikle deveciler ve arabacılarca kullanılırdı. Genellikle 44 okka olarak bilinmesine karşın Urfa ve Kayseri gibi yörelerde 180 okkaya kadar çıkardı.

Kastamonu'da yarım kıyyeye eşit olan ve niku adını taşıyan bir ölçü birimi vardı. Karaman'da 12 kıyye gelen havaî kullanılırdı. Put yalnız Kars ve yöresinde bilinirdi.

Şinik İstanbul kilesinin 1/4'üne eşitti ve Anadolu'nun hemen hemen bütün şehirlerinde kullanılırdı. Yarım ve rub'u (1/4) şinik alt ölçeklerini oluştururdu.

Öte yandan ticaretin dışa açıldığı yörelerde gram ve kilogram giderek yaygınlaşmıştı. İstanbul, İzmir, Mersin, Antalya, Trabzon, Samsun gibi liman kentlerinde, özellikle ithalatta ve toptan işlemlerde, Bafra ve diğer tütün alanlarında, özellikle Tütün Rejisi'nin işlemlerinde, Bursa ve Ertuğrul'da ipek alım satımında kilogram kullanılmaya başlanmıştı. Ticaretin gelişmiş olduğu ve özellikle büyük ticarethanelerin ve maden işletmelerinin bulunduğu yörelerde ton kullanımı da yaygındı. Örneğin Zonguldak havzasında ton, kömür tartımında temel birimdi.

Görüldüğü gibi Osmanlı topraklarının bir kısmını oluşturan Anadolu'da bile yöreden yöreye fark eden, aynı adı taşısa da değişik ölçekleri yansıtan uzunluk, ağırlık, hacim vb. ölçüler kullanılmaktaydı. Tüm bu ölçü

farklılıkları pazarın yaygınlaşmasını engelliyor, malın değerinin belirlenmesini güçleştiriyor, yöreden yöreye mal sevk eden tüccarı ya da esnafı caydırıyordu.

Osmanlı toplumunda ülke çapında metrik sisteme geçiş ilk kez 1869 yılında denenmişti. 26 Eylül 1869 günü çıkarılan bir yasayla metrik sistem (zirâ-i aşarî) zorunlu kılındı. Ancak halkın metrik sistem hakkında bilgiden yoksun oluşu nedeniyle kısa sürede alım satım büyük ölçüde aksadı. Bu nedenle hükümet bir süre sonra metrik sistemi zorunlu olmaktan çıkardı ve kullanımını "ihtiyarî" kıldı. 12 Haziran ve 20 Mayıs 1883 günlü nizamnamelerle, yolsuzluğa yol açan bazı ticarî işlemlerde metrik sistemin uygulanması yasakladı; birçok ticarî faaliyet alanında da her iki sistemin, diğer bir deyişle eski ve yeni metrik sistemin geçerliliğini tanıdı.

Üç yıl sonra, 1886 Martı'nda yayımlanan bir nizamnameyle, payitahtta, İstanbul'da beş yıl içinde, yani 1891 yılına kadar metrik sisteme geçiş zorunlu kılındı. Ancak bu süre zarfında başkentte metrik sisteme geçiş çabaları sonuç vermemiş, halkın tepkisi karşısında bir kez daha ertelenmişti.

13 Mart 1897'de metrik sistem tekrar gündeme geldi ve esnaf ve tüccarın kilogram dışında ağırlık kullanması yasaklandı. Bu girişim de uzun ömürlü olmadı; halkın, özellikle kadın müşterilerin tepkisi karşısında II. Abdülhamit, Ocak 1898'de yayımladığı bir iradeyle metrik sistemin uygulanmasını zorunlu olmaktan çıkardı.

Halkın direnişinin temelinde yatan neden metrik sistemin ağırlık ölçüsü olan kilogramın, o güne değin uygulana gelmiş olan okka ya da kıyyeden 283 gram daha hafif çekmesiydi. Okkadan kiloya geçiş esnafın işine yaramış, geleneksel toplumlardaki fiyat istikrarından yararlanan satıcı, aynı fiyatla daha az miktar malı müşteriye satmaya başlamıştı. Kaba bir hesapla metrik sisteme geçiş yaşamı yüzde 25 dolayında pahalılaştırmıştı.

Ancak, bu yıllarda geriye dönük gelişmeler de olmuş, karışıklık ortamından yararlanan kumaş tüccarları, kumaş alım satımında, dış ticaret metası oluşu nedeniyle uzun zamandır kullanılan metrik sistemi bırakarak arşını kullanmaya başlamışlardı. Metreden 32 cm daha kısa olan arşın kumaş tüccarının işine yaramış, halka metre fiyatı üzerinden arşınla kumaş satmaya başlamıştı. Beyoğlu piyasasında kumaş fiyatları, uzun yıllardır metre üzerinden belirlendiği halde, "fiyatlarımız yarda veya arşın üzerinedir" gerekçesiyle, yüzde 25 artış göstermişti. Bu tür fiyat oyunlarının önüne geçmek üzere 1898 tarihli irade yarda veya arşınla kumaş satımını yasaklamış, kumaş alım satımında metreyi zorunlu kılmıştı.

19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren devlet dairelerinde metrik sisteme geçilmeye başlanmıştı. Gümrüklerde kilo esası benimsenmiş, ithalat ve ihracatta kilo genel bir ölçü niteliği kazanmıştı. Tahıl için ölçü birimi olarak hektolitre kabul edilmiş, ekmeğin, kilogram ya da yarım kilogram esası üzerinden çıkarılması uygun görülmüştü.

Kilo-okka uzlaşmazlığı Osmanlı toplumunun son dönemlerinde, bu arada Cumhuriyet'in ilk yıllarında sürüp gitmişti. Uzun yıllar kilogramı kıyyeye ya da okkaya dönüştürmek için belirli miktarda kilogram 0,78 ile çarpılmıştı. Ancak okka hesabıyla satmak isteyen bazı esnaf, 1283 gram yerine 1250 gramı 1 kıyye addederek yüzde 2,5 dolayında bir artı-kazanç elde etmişti. Öte yandan kırsal kesimde metrik sistem uygulama girişimleri büyük yolsuzluklara yol açmış, köylüye kaldıracağı mahsul üzerinden borç veren murabahacılar, hesabı 1000 gram yani 1 kilo üzerinden yürüttükleri halde, hasat ertesi üreticiye borcunu kıyye üzerinden, yani 1283 gramdan ödetmişti. Satışlarda da birçok yörede mal fiyatı kıyye üzerinden hesap edildiği halde teslim kilo üzerinden yapılmıştı.

Metrik sisteme geçme girişimleri, Osmanlı'nın geleneksel, denetimli piyasa mekanizmasını büyük ölçüde sarsmış, gerek eski, gerekse metrik sistemin aynı anda yürürlükte oluşu birçok haksız kazanca yol açmıştı.

Metrik sisteme kesin geçiş için ilk öneriler Millî Mücadele'nin savaş yıllarında gündeme gelmişti. Bursa Mebusu Operatör Cemil Bey, "metrenin memleketimizde tul vâhid-i kıyasisi olarak istimaline dair" önerisi o günün koşulları göz önünde bulundurularak ertelenmişti. Aynı gereksinim Cumhuriyet'in ilk yıllarında İstanbul

Ticaret ve Sanayi Odası'nca da vurgulanmış, odanın TBMM Ticaret Encümeni'ne gönderdiği 30 Temmuz 1924 günlü raporda, yürürlükteki ölçülere değinilerek "Asrî ticaret zihniyetiyle hareket etmek mecburiyetinde olan memleketimizde bu tarz muhtelif ölçülerin bulunması kat'iyyen doğru değildir" denmişti.

Ancak, savaşların neden olduğu kargaşa ortamından toplumu düzlüğe çıkarmaksızın, ekonomiye çekidüzen vermeksizin girişilecek bu tür bir sistem değişikliğinin neden olabileceği istikrarsızlıktan çekinilmiş ve Türkiye'nin metrik sisteme kesin geçişini belirleyen Ölçüler Kanunu 4 Nisan 1931 günü, Ölçüler Nizamnamesi[264] ise 26 Ağustos 1933'te yürürlüğe konmuştu. Böylece ülkede ağırlık ve uzunluk ölçülerinde tek bir sistemin uygulanmasını sağlamak ve uluslararası ticarî ilişkileri kolaylaştırmak için arşın, endaze, okka, çeki gibi hem belirli olmayan hem de bölgelere göre değişen eski ölçüler kaldırılmış, onlu sisteme uygun, metre ve kilogram gibi uzunluk ve ağırlık ölçüleri kabul edilmişti.

1782 sayılı kanunun ilk maddesi şu satırlara yer veriyordu:

Madde 1 – Türkiye'de kullanılacak ölçüler için âşarî metre sistemi kabul edilmiştir. Alelumum mukavele ve akitlerle fatura, ticaret defterleri, ilân ve sair ticarî evrak ve vesikalarda bu ölçülerden maadasının kullanılması memnudur. Bu gibi akit ve vesikalardaki miktarlar metre sistemi ölçülerine göre yazılmış olmadıkça muteber değildir. Bu kanunda kullanılan ölçü kelimesi tartıyı da ifade eder.

Ekonomi Bakanlığı Parti Ekonomi Programına Göre Ölçüler İşi[265]

Ölçüler devrimi Cumhuriyet hükümetinin giriştiği ve Ekonomi Bakanlığı'nın bir buçuk yıldan beri başarmağa savaştığı başlıca bir iştir.

4 Nisan 1931 günlü ve 1782 sayılı Ölçüler Kanunu ile bunun tatbiki için yapılan 26 Ağustos 1933 günlü ve 14826 sayılı Ölçüler Nizamnamesi 31 son kânun 1933 gününden başlayarak mecburi tatbike konmuş ve bunun için kurulan Ölçüler ve Ayar Müdürlüğü 1933 yılı Mart ayında işe başlamıştır. Bu müdürlüğün 1933 yılındaki başlıca çalışmaları kanunun tatbiki için önce yazılı genel ölçüler nizamnamesini hazırlamak ve ölçülerin muayenelerini yapacak ayar dairelerinin kurulma ve dananım işlerini kanunun tatbiki gününe kadar bitirmek olmuştur. Bu dairelerde kullanılan normal uzunluk, hacim ve kitle ölçüleriyle ayar terazileri, tartı ve hububat deneme yaraçları, kesafet ölçen normal areometreleri arsıulusal tözel ölçülere (prototiplere) göre ayarlı olarak edinilmesi için Avrupa'ya bir satın alma komisyonu gönderilmiş ve bu komisyon işini 1933 yılı sonlarında bitirerek 10 takımı Bakanlık ve 142 takımı Belediye ayar daireleri için olmak üzere 152 takım ölçü normalleri, yardımcı yaraçları ve ayar damgaları satın almış ve bunlar 1934 yılı içinde Türkiye'ye gelerek ülkenin dört bucağındaki ayar dairelerine dağıtılmıştır. Bundan başka platin-iridyumdan Türk ulusal tözel (metre ve kilogram) ölçüleri (prototipleri) Paris'teki arsıulusal ölçüler bürosundan satın alınmış ve etüt edilmeleri için bu büroya verilmiştir. Esaslı etütleri gerektiren elektrik, havagazı ve su sayıcıları, elektik ölçü yaraçları, taksimetreler ve şimiko-fizik ölçüler ayar daireleri projeleri anıklanmış [hazırlanmış] olup bunların 1935 yılı içinde kurumları tasarlanmaktadır.

Ölçüler Kanunu, ölçülerin muayene ve ayarı işlerini Ekonomi Bakanlığı ile belediyeler arasında bölerek, ölçülerin yapılmalarında, gümrüklere getirilmelerinde veya onarılmalarında gereken ilk muayenelerle belediyelerin yapamayacağı yıllık muayeneleri bakanlığa ve her iki yılda bir yapılan bayağı yıllık muayeneleri belediyelere vermiştir. Bu işlerin görülmesi için Ekonomi Bakanlığı ilk sıralarda Türkiye'yi on ölçüler ve ayar mıntıkasına

264 Ölçüler nizamnamesi 10/8/1933 no: 14826, *Yürürlükteki Tüzüklerimiz*, cilt I, derleyenler: Hakkı Haydar Berksun, Ekrem Ergüven, Nafi Demirkaya, Ekrem Amaç, İstanbul; Dr. Nuri Akca Basımevi, 1949, s. 490.

265 *Ekonomi Bakanlığının Parti Ekonomi Programına göre Yaptığı İşler Hakkında Rapor*, Ankara: T.C. Ekonomi Bakanlığı Neşriyatı seri 2, no 1, 1935, s. 98-100.

ayırmışsa da sonraları görülen gereklik üzerine bu mıntıkalar Merkez (Ankara), Marmara (İstanbul), Karadeniz (Samsun), Akdeniz (Mersin) ve Ege (İzmir) olarak beşe indirilmiş ve böylece masrafı artırmadan bakanlık ölçüler kurumunun gücü ve verimi artırılmıştır. Öte yandan 520 belediyenin her birinde yapılma masrafları 350-600 lira arasında değişen bir ayar dairesi kurulması ve başlı başına muayene ve ayar işleriyle uğraşacak bilgili ve becerikli bir ayar memuru çalıştırılmayacağı görülerek birbirine yakın idare ve ekonomice ilişkili olan belediyeler ölçüler işi bakımından gruplara ayrılmış ve böylece 140 belediye grup merkezinde yukarıda yazıldığı gibi ayar daireleri kurulup 1934 yılı içinde işe başlatılmıştır.

Parasızlık ve adamsızlık gibi türlü sebeplerle yıllık muayene işleri bitirilmeyen belediyelerde bu işler en geç 1935 yılı Mayıs ayı sonuna kadar bitirilecektir.

Müdürlük seyyar ayar fen memurlarıyla Devlet Demiryolları'nda ve Aydın Demiryolları'nda her türlü ölçü ve yük vagonlarının kanun ve nizamnameye uygun olarak muayene ve ayar işlerine başlanmış bulunmaktadır. Ayrıca çağrılan bir komisyon bütün devlet daire ve kurumlarındaki ölçüler işini elinde tutmaktadır.

İki yıldan beri edinilen görgüler ve alınan sonuçlarla belediyelerin bütçe durumları belediye ayar memurluklarının kendilerinden beklenilen işleri yapamadıkları ve ölçüler işinin beklenilen randımana ve fen ve ihtisasa ve ekonomik gerekliklere uygun olarak başarılabilmeleri için ayar memurluklarının sayısının azaltılması, sıkıca bakanlığa bağlanarak bugünkü zorlukların yenilmesi ve vazife ve salahiyet sınırlarının genişletilmesi gerekli görülmektedir.

Ölçüler kurumları kanunlariyle 1782 sayılı Ölçüler Kanunu'nun kimi hükümlerini değiştiren kanun projeleri bakanlığımızca bu esasa göre anıklanmakta olup bu projeler ölçüler işinin bütün kültür ülkelerinde olduğu gibi bizde de Hazine'ye yük olmadan ve belki de gelir verimli bir organizasyon kılığına sokulabilmesi için ayrıca anıklanan ölçüler resim ve ücret tarifeleri kanun projeleriyle birlikte önümüzdeki aylar içinde Kamutay'a sunulacaktır.

Eski Genel Ölçüler ve Ayar Nizamnamesi'nin elli fasılları yerine geçmek üzere Akıcılar Ölçüleri Yasası ile fizik ve Şimik Ölçüler Yasası'nın etüt ve yazılma işleri tamamiyle bitirilerek, tartı ve tartaklar (ağırlıklariyle birlikte teraziler ve tartı aletleri) kuruların ve kuru tanelilerin oylum (hacim) ölçekleri elektrik sayıcıları ve elektrik ölçü yaraçları yasalarının etütlerine girişilmiştir.

Bundan başka su ve havagazı sayıcıları, taksimetreler ve ayar daireleri ve özel ayar işleri ve tip tasdiki için de ayrıca birkaç nizamname ve talimatname yapılacaktır.

Bilindiği gibi ölçüler işi gerek tekniğin gerekse ulusal ekonomi ve sosyal yaşayışımızın her bucağına sokulan özel bir bilgi ve zaman işi olduğu için başarılması bir hayli paraya, iyi seçilmiş elemanların verimli çalışmalarına ve teknik kurumlarının varlığına dayanmaktadır ve tüm genişliği ile bir prensip işi olarak yürütülmesi de sürekli ve esaslı çalışmalara ve bu işin ulus ve ulusça benimsenmesine bağlıdır.

Cumhuriyet'te Esnaf ve Sanatkâr

Gediklerin İlgası ve "Teşkilâtsız" İşçiler

"Son hafta Türkiye amele sınıfı ve bütün Türkiye erbab-ı mesaisi için mühim ve heyecanlı bir haftadır. Bu hafta içindedir ki Türkiye amele sınıfının inkişâfına, köhne ve kurun-ı vustâi bir engel olan gedikler ilga edilmiş, binlerce liman ameleleri, hamallar hukukî manasıyla serbest fakat teşkilâtsız birer işçi olarak ortaya atılmışlardır. Gedikler, loncalar, derebeylik şehirlerinin yadigârlarıdır. Loncalar amele sınıfı şuurunun yükselmesine ve inkişâfına mâni olan iptidaî şekillerdir. Bizde derebeylik saltanatının son döküntülerinden olan sultanlığı ve hilâfeti tarihe havale ettikten sonra, gedikleri ve loncaları da ilga eden hükümeti biz tebrik ederiz. ..."

"Gedikler ilga edilmiş, fakat şimdi de ortaya teşkilâtsız binlerce işçi kalmıştır. Bu binlerce kişinin kol kuvveti birtakım açıkgözlerin elinde istismâr vasıtası olmak tehlikesine de mâruzdur. Evvelce, birkaç kâhyanın hesabına çalışanlar, şimdi de birkaç sermayedarın hesabına çalışmış olacaklardır. Biz gediklerden kurtulan liman işçilerine, tahmil ve tahliye amelesine diyoruz ki:

- Arkadaşlar ! Yeniden gediklerin tesisini istemeyin! Onlar sana dünyada en ağır ve en müşkül işleri yaptıran, en pis ve en sefil şerait içinde yaşatan, gençliğini çökerten birer belâ idi. Şimdi yeni ve usullü bir cemiyet yap ! Bu cemiyet iş saatlerini, iş ücretlerini, istirahat yerlerini, hastahane, eczahane, kulüp ve dershane gibi lâzımlı yerleri temin eden, üstüne de senin kazandığını başkasının cebine indirtmeyen bir teşkilât olsun... Herkesten çok çalışıyorsunuz. Herkesten iyi yaşamak hem vazifenin, hem de hakk-ı sarihinizdir."

Aydınlık Dergisi
15 Ağustos 1924

Esnaf, sanayi öncesi toplumlarda tarım dışı uğraşlarda istihdam edilenlere verilen genel tanımdı. Birikimi olan ve yüz yüze mübadelenin ötesinde geniş coğrafyaya açılanlarına tüccar deniyordu. Özellikle kent ekonomilerinde esnaf kilit bir rol oynuyordu. Kentin iaşesini sağlayan esnaftı ve bir dizi gelenek, görenek ve mevzuatla çoğu kez kent yönetimlerince gözetim altında bulunuyordu. Osmanlı'da en gelişmiş esnaf yapılanması kuşkusuz payitaht İstanbul'daydı. Esnafla işleri kadılıklar, ihtisap ağalıkları ve Tanzimat sonrası da şehremaneti tarafından yürütülüyordu.[266]

Osmanlı'da, kısmen İslâm dininin vecibeleri gereği, töre ve usullere uyularak bir sanatın yürütülmesinde belirli koşulların yerine getirilmesini öngören ve herhangi bir sanat kolunda yerleşen usuller, gizli kalması gereken meslek sırları ve o sanata girmek için geçirilmesi zorunlu görülen sınav ve formaliteler fütüvvetnamelerle saptanmıştı. Esnaflığın bir tarikat şeklinde kabul edilmesinden dolayı da esnaf kuruluşları fütüvvet tarikatı olarak adlandırılıyordu.

Bu ilkeler Klasik Osmanlı döneminde İstanbul'un sanat erbabı için de geçerliydi. Fütüvvet tarikatına göre çırak bir sanat kolunda yıllarca yetiştirilerek kalfa ve usta sınıfına geçecekti. Bağımsız surette dükkân açması ise belirli bir törene tabi kılınacaktı. Bu törene göre her esnafın kendi sanat ya da meslek kolunda ilk defa çalışan "piri"ne inanması; gireceği sanat koluna kabulü için "peştemal" kuşanması; kabul olunduğu sanat kolundan çırak çıkarılması; sanata layık ve işinde namuslu görüldüğü takdirde tarikate dahil olması; çırak olarak girdiği sanatta yıllarca çalıştıktan sonra kalfalığa ve nihayet ustalığa layık görülmesi ve tebrik anlamında olmak üzere de "helva pişirme" töreninin yapılması gerekiyordu. Önceleri esnafın başında yönetici olarak şeyh, nakip ve duacılar bulunuyordu.

Zamanla zaviye niteliğindeki bu kuruluşların yerini loncalar aldı. Din ve mezhep farkı gözetmeksizin her esnafa açık olan loncalarda, kethüdalar ile yiğitbaşılar bulunuyordu. Kethüdalar esnafın işlerine bakmak üzere yönetim tarafından atanan ancak esnafın içinden seçilen ve o kadı tarafından memuriyeti onaylanan yarı resmî memurlardı. Öte yandan kethüda ile esnaf arasındaki ilişkiyi, yine esnafın ileri gelenlerinden seçilen yiğitbaşısı sağlıyordu.

Esnafın bilfiil çalışanlarına "efrad-ı âmile" denirdi. Efrad-ı âmile üstat, usta, kalfa, çırak ve yamak şeklinde sınıflandırılırdı. Her kademeden bir üste geçiş yıllarca çalışıp bir birikim elde etmeye bağlanmıştı. Ustalığa kabul edilen kişinin bir dükkân açabilmesi için bir boş "gedik" bulması gerekiyordu. Böylece bir sanat kolunda faaliyette bulunabilmek ya da ticarete atılabilmek için bir dizi engelin aşılması gerekiyordu. Her şahsın istediği sanat ve ticareti yapamamasına ve dilediği yerde dükkân açamamasına "gedik usulü" denirdi. 19. yüzyılla birlikte bu yapı dönüşüme uğramaya başladı.

Sanayi devrimi Osmanlı'yı da kısa sürede etkisi altına aldı. Osmanlı ekonomisi Batı ile bütünleşme sürecine girdi. Böylece İstanbul'da uzun yıllar geleneksel yapısını koruyan lonca ya da benzeri sınırlayıcı örgüt yapıları dönüşüme uğradı. Geleneksel yapıların uzantılarını da içeren kimi kez sendikal nitelikte "geçiş" örgütlerinin doğuşuna neden oldu. Bu nedenle korporatif dikey örgüt yapısıyla sendikal yatay örgüt yapısı bir süre birlikte varlıklarını sürdürdü. Usta-kalfa-çırak hiyerarşisi yatay işçi-işveren ayrışmasının kristalleşmesine gölge düşürdü.

Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-ı Belediye* adlı eserinde 20. yüzyılın ilk yıllarında "esami-i esnaf" başlığı altında kethüdaları olan 285 esnaf grubunu saymaktadır. Başka bir kaynak, 1294 Salnamesi, 19. yüzyıl sonu için bu rakamı 239 olarak vermektedir.

Batı'ya kapılarını açan ve dış sermaye gruplarını da ülkeye davet eden İstanbul bu yapı değişiminin doğurduğu esnaf türlerini de eskilerine ekledi. Nitekim Osman Nuri sıralamasında "İstanbul ve Galata otellerine

266 Zafer Toprak,"Esnaf (Osmanlı Dönemi - Cumhuriyet Dönemi)," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 3, 1994, s. 212-216.

mensup müşteri celbi için veyahut tercüman sıfatıyla istihdam kılınmakta olan ve emanetçilik yapan esnaf", "tramvay arabacısı ve seyisi ve klavuzu esnafı", "vapur kahveci esnafı" gibi çağın gereklerine uyum sağlamaya çabalayan İstanbul'un yeni meslek kesimlerini de içermekteydi.

Osmanlı döneminde esnaf çoğu kez lonca çatısı altında bir araya geldi. Tanzimat'a kadar meslekî teşkilâtı ifade eden lonca bu tarihten sonra dağılmaya başladı. Ticaret ve Sanayi Odaları bünyesinde küçük tacir, küçük sanatkâr ve mahiyetleri müstakil işçilerden ibaret olan hamal, kayıkçı, mavnacı, arabacı gibi meslek sahipleri esnaf kâhyalığı diye anılan ve eski loncanın bozulmuş bir şeklinden başka bir şey olmayan teşkilâtlarda toplamış bulunuyorlardı.

13 Şubat 1325 tarihli Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi birinci maddesiyle alelumum esnaf kahyalıklarını ilga etti ve ikinci maddesiyle esnafın her biri için ayrı bir "cemiyet" kurma hakkını tanıdı. Bu iki maddeyle, yöreyi temsil eden ticaret ve sanayi odaları teşkilâtı yanında, mesleği temsil eden esnaf teşkilâtı yaratılmakta ve ülkede ilk kez olarak bir tür sendikalist bir fikir mevzuat sahasında görülmekteydi. Bir talimatname ile kurulan esnaf cemiyetleri gerek kuruluş şekli ve gerek görevleri açısından birer "ihtiyarî sendika"dan başka bir şey değildi.

Her cemiyetin yönetimi, mensuplarının adedine göre altıdan on ikiye kadar fahrî azadan oluşuyordu. Bu aza esnaf tarafından ve iki yıl süreyle seçiliyor ve her yıl yarısı yenileniyordu. Cemiyetlerin Şehremaneti'nce kayıtlı ve muayyen bir toplantı yeri vardı. "Murakabesi" Şehremaneti'nce yapılıyordu. Talimatname esnaf cemiyetlerine şu görevleri yüklüyordu:

a) San'atlarının ilerlemesine yarayacak tedbir ve mütalaaları esnafa bildirmek ve onları teşvik etmek,

b) Fakirliğe duçar olan veya hasta ve malul olan esnafa yardımda bulunmak,

c) Esnaf arasında çıkan meslekî ihtilafları muslih sıfatıyla halletmek,

c) Esnafla hükümet arasında aracı olmak,

d) Arabacı, kayıkçı, mavnacı ve hamal gibi esnafa devletin icab ettikçe verdiği genel hizmetleri ve devlet nakliyatı işini gördürmek ve bu işin yapılıp yapılmamasından mesul olmak.

Esnaf cemiyetlerine verilmiş bulunan bu görevler cemiyetlerin özellikle sosyal önemi üzerinde durulduğunu gösteriyordu. Son fıkra ile verilmiş bulunun görev ise devletin bu cemiyetlerle olan ilişkilerinde genel menfaatin meslekî menfaatlerle telifine ve gereğinde genel menfaat adına meslekî menfaatlerin kollanmasına ilginç bir örnekti. Esnaf cemiyetlerine verilen bu görev ile bu cemiyetlerin kamu kurumu mahiyeti vurgulanmış ve cemiyetlere devlet içinde bir konum verilmiş bulunmaktaydı.

Bundan başka talimatnamenin 13. maddesi esnaf cemiyetlerinin kendi mensupları arasında disiplini korumak için koyacağı kaideleri gösteren bir talimatname yapacaklarını kaydetmekte ve bu kaidelerin esnafın eski teamüllerine, devletin genel nizamlarına ve ticaret serbestisine uygun olmasının zorunlu olduğunu yazmaktaydı. Bu talimatname Şehremaneti Meclisi tarafından tasdik edildikten sonra uygulamaya sokulacaktı.

Esnaf cemiyetlerinin denetimi Şehremaneti'ne verilmişti. Emanet görevini yerine getirmeyen cemiyeti feshedebilir ve cemiyet azasının bir kısmını değiştirebilirdi. Esnaf cemiyetlerinin kararına Şehremaneti Meclisi'nde itiraz olunabiliyor, karar genel ahkâma, esnafın teamüllerine ve adaba ve ticaret serbestisine uygun görülmediği takdirde feshedilebiliyordu.

Esnaf arasında çıkan ihtilaflar Belediye Meclisi azasından birinin riyasetinde ve ilgili esnaf cemiyetlerinden seçilen ikişer kişiden oluşan bir hakem heyeti önünde çözüm buluyordu. Bu heyetin kararlarına karşı Şehremaneti Meclisi'ne itiraz olunabiliyor, bu Meclis'in kararı ise kat'î addediliyordu.

Şehremaneti'n verilmiş olan bu görev ve yetkiler Cumhuriyet'le birlikte değişikliğe uğradı. 655 sayılı Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu'nun 10. maddesiyle, nizamnamenin 136. maddesinde esnaf cemiyetlerinin yönetimine ait olarak konulan hükümlere göre 1328 tarihli Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi 27 Eylül 1925

Osmanlı'da lonca geleneği Tanzimat ertesi çözülmeye başladıysa da Cumhuriyet yıllarına değin varlığını sürdürdü. Esnaf kethüdalıklarını kaldıran karar 26 Şubat 1910 tarihli "Esnaf Cemiyetleri Hakkında Talimat"tı. Bu mevzuatın ilk maddesi "Alelumum esnaf kethüdalıkları mülgadır" diyordu. Bundan böyle esnaf "lonca" yerine "cemiyet" kuracaktı. Esnaf cemiyetleri mevzuatı tüm çalışanları kapsıyordu. İşçi ve amele statüsünde olanlar da bu mevzuatın hükümlerine tabiydiler. Bu mevzuat aynı zamanda sendika kurmayı da yasaklıyordu. On altıncı madde "Sendika teşkili yani ihtikâr suretiyle ittifak akdi kat'iyyen memnudur" diyordu.

tarihli kararname ile tadil edildi. Talimatnamede yapılan değişikliklerle Şehremaneti'ne ve belediyelere verilmiş olan görevler Ticaret Odalarına ve Mıntıka Ticaret Müdürlüklerine devredildi.

Osmanlı'da sendikal yaşam ise 1908 işçi hareketleriyle başladı. "İlân-ı Hürriyet" in sağladığı özgürlük ortamında hemen hemen tüm işkollarında grevler görüldü; ülkenin dört bir yanında on bini aşkın işçi somut taleplerle direnişe geçti. Her ne kadar 1908 öncesi, demiryolu, tersane, Tütün Rejisi, Şirket-i Hayriye gibi yoğun işçi çalıştıran işyerlerinde zaman zaman toplu tavır konduğu izlenmişse de uzlaşma kısa sürede sağlanmış; günlük yaşam etkilenmemişti.

Meşrutiyet yıllarının esnaf cemiyetleri son kertede sendikal gelişmeleri de bağrında yaşattı. İstanbul'da sendikal gelişmelerde lonca geleneğinden kaynaklanan "zanaat" zihniyeti uzun zaman etkinliğini sürdürmüştü. Bu yönüyle Türkiye'de işçi kesiminin örgütlenişi Batı normlarından farklı unsurlar taşıdı; çoğu kez esnaf örgüt yapısı bünyesinde yer aldı.

Batı'da loncaların çözülüşü ve işçi kesiminin doğuşu geniş bir zamana yayılmıştı. Her ne kadar bazı Avrupa ülkelerinde, örneğin Almanya'da, lonca mevzuatı 19. yüzyılın ortalarına değin varlığını korumuşsa da, bu ülkelerde hızlı sanayileşme süreci lonca örgüt yapılarından bağımsız güçlü işçi örgütlerinin doğuşuna ortam hazırlamıştı.

Oysa İstanbul'da, ülke sanayileşme evresine gelmeksizin Batı kapitalizmiyle bütünleşme süreci özellikle hizmet sektörlerinde yoğunlaşan bir işgücü birikimine neden oldu. Bu kesimlerde eskiden beri var olan lonca geleneği çözülmeye yüz tuttu; loncaların dikey örgütlenme ya da usta-kalfa-çırak ilişkisi gücünü yitirdi; ancak emek kesimi içinde oluşan yatay örgütlenme geçmiş örgütsel yapının birçok değerini de yeni yapıya yansıttı. Bu nedenle birçok "erken" işçi örgütünde fütuvvet ilkelerinden esinlenmiş değerler de yer aldı.

Yakın tarihimizde, tarım dışı sektörlerde bu tür geçişliliklere sık sık rastlanmaktadır. Nitekim birçok işçi örgütü 1325 tarihli Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi uyarınca kuruldu. 1910-1915 arası meslekî örgütleşme anlayışıyla kısmen sendikalist bir açılımla kurulan esnaf cemiyetlerinin adı ve kuruluş tarihleri aşağıdadır:

Turşucu Esnafı Cemiyeti (14 Mayıs 1910), Ekmekçi Esnafı Amele Cemiyeti (19 Mayıs 1910), Kantar İmalci Esnafı Cemiyeti (9 Haziran 1910), Simitçi ve Ekmekçi ve Börekçi ve Kurabiyeci ve Kadayıfçı Esnafı Cemiyeti (16 Haziran 1910), Bedesten-i Atik Esnafı Cemiyeti (30 Temmuz 1910), Nakkaş ve Sıvacı ve Kalemkâr Esnafı Cemiyeti (14 Eylül 1910), Saraç Esnafı Cemiyeti (5 Kasım 1910), Hakkak Esnafı Cemiyeti (4 Aralık 1910), Lağımcı ve Kuyucu ve Ocak Süpürücü Esnafı Cemiyeti (2 Ocak 1911), Uzun Çarşı Esnafı Cemiyeti (7 Ocak 1911), Araba İmalci Esnafı Cemiyeti (29 Ocak 1911), Kereste Merkepçi Esnafı Cemiyeti (30 Ocak 1911), Kahve Değirmenci Esnafı Cemiyeti (15 Şubat 1911), Markasya Deniz Amelesi Cemiyeti (23 Şubat 1911), Kaba Sepetçi Esnafı Cemiyeti (4 Mart 1911), Binek ve Yük Arabacı Esnafı Cemiyeti (11 Nisan 1911), Celep Esnafı Cemiyeti (13 Nisan 1911), Saka Esnafı Cemiyeti (24 Nisan 1911), Havyarcı Esnafı Cemiyeti (24 Nisan 1911), Saatçi Esnafı Cemiyeti (1 Mayıs 1911), Toptancı Sığır Kasap Esnafı Cemiyeti (18 Temmuz 1911), Bahçıvan ve Çiçekçi Esnafı Cemiyeti (26 Ağustos 1911), Hammal Esnafı Cemiyeti (30 Ağustos 1911), Ekmekçi Esnafı Cemiyeti (2 Eylül 1911), Kasap Esnafı Cemiyeti (9 Eylül 1911), Taze Balık Satıcısı Esnafı Cemiyeti (22 Ekim 1911), Tahan Helvacı Esnafı Cemiyeti (31 Ocak 1912), Mest Dikici Esnafı Cemiyeti (18 Mart 1912), İpçi Esnafı Cemiyeti (8 Nisan 1912), Kaldırımcı Esnafı Cemiyeti (13 Nisan 1912), Hamamcı Esnafı Cemiyeti (1 Mayıs 1912), Peynirci Esnafı Cemiyeti (11 Haziran 1912), Nalbant Esnafı Cemiyeti (18 Haziran 1912), Kuyumcu Esnafı Cemiyeti (26 Haziran 1912), Osmanlı Terziler Cemiyet-i İttihadiyesi (30 Haziran 1913), Deniz Sandalcı Esnafı Cemiyeti (9 Temmuz 1912), Mavuna ve Salapuryacı Esnafı Cemiyeti (27 Kasım 1913), Sigara Kâğıtçı Esnafı Cemiyeti (2 Ocak 1914), İnekçi ve Sütçü Esnafı Cemiyeti (4 Şubat 1914), Haliç Piyade Kayık ve Sandalcılar Esnafı Cemiyeti (18 Mart 1914), Leblebici Esnafı Cemiyeti (2 Nisan 1914), Muhallebici Esnafı Cemiyeti

(19 Mayıs 1914), Şekerci Esnafı Cemiyeti (27 Mayıs 1914), Bakkal Esnafı Cemiyeti (18 Temmuz 1914), Kıraathaneci ve Kahveci Esnafı Cemiyeti (24 Ekim 1914), Yufkacı ve Kadayıfçı Esnafı Cemiyeti (18 Temmuz 1914), Manifaturacı ve Tuhafiyeci Cemiyeti (27 Ekim 1914), Terzi Esnafı Cemiyeti (5 Kasım 1914), Şerbetçiler Esnafı Cemiyeti (6 Aralık 1914), Otelciler Cemiyeti (23 Ocak 1915), Çulha Esnafı Cemiyeti (11 Mayıs 1915).

Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yılında İstanbul esnaf cemiyetleri doygunluk noktasına gelmişti. Hemen hemen her işkolunda bir cemiyet kurulmuştu. Mütareke yıllarında yeniden cemiyetler doğmaya başladı. Ancak bundan böyle cemiyetlerin bir kısmı işçi kesimince kurulan bir tür yardım sandığıydı. Ama yine de esnaf ile işçi/amele arasında ayırım yapmak güçtü. Cumhuriyet'in ilânına kadar İstanbul'da kurulan ve "esnaf cemiyeti" olarak adlandırılan dernekler şunlardı:

Meyve, Kabzımal Esnafı Cemiyeti (2 Mart 1919), Çarşı-yı Kebir Döşemeci ve Yorgancı Esnafı Cemiyeti (23 Şubat 1919), Demirciler Esnafı Cemiyeti (27 Şubat 1919), Tesbihçi, Kehribarcı, Parmaklıkçı ve Ağızlıkçı Esnafı Cemiyeti (29 Mayıs 1919), Seyyar Bıçkıcı Esnafı Cemiyeti (23 Eylül 1919), Debbağhaneler Amele İntibah Cemiyeti (20 Ekim 1919), Tüccar Terziler Esnafı Cemiyeti (20 Ekim 1919), Yazmacılar Esnafı Cemiyeti (29 Kasım 1919), İttihad-ı Efkâr Şekerci Ameleleri Cemiyeti (29 Kasım 1919), Yumurta Tüccar ve Esnafı Cemiyeti (20 Aralık 1919), Salcı Esnafı Cemiyeti (17 Şubat 1920), Mahrukat Esnafı Cemiyeti (31 Mayıs 1920), Deniz Maden Kömür Amelesi Cemiyeti (13 Haziran 1920), Otomobil Şoför ve İşçileri Esnafı Cemiyeti (9 Aralık 1920), Bakkal Esnafı Kalfa ve Çıraklar Cemiyeti (18 Aralık 1920), Ayakkabıcı Esnafı Cemiyeti (14 Nisan 1921), Tuğla İmalci Esnafı Cemiyeti (30 Mayıs 1921), İnekçi ve Mandacı Süt Müstahsilleri Cemiyeti (10 Ağustos 1921), Perukâr Esnafı Cemiyeti (26 Aralık 1921), Osmanlı Sazende ve Hânende Teali ve Teavün Cemiyeti (21 Aralık 1921), Tütüncü Esnafı Cemiyeti (29 Aralık 1921), At Cambazı Esnafı Cemiyeti (8 Mart 1922), Kutucu ve Tezgâhçı Esnafı Cemiyeti (18 Haziran 1922), Mutaf Esnafı Cemiyeti (6 Temmuz 1922), İnşaat ve Tarik Irgat, Rençperler ve Amele Cemiyeti (10 Ocak 1923), Deniz Motorcuları Esnafı Cemiyeti (14 Şubat 1923), Memba Suları Esnafı Cemiyeti (15 Mart 1923), Dokumacı Esnafı Cemiyeti (8 Ağustos 1923), Balıkçılar Esnafı Cemiyeti (8 Ağustos 1923), Tarakçı ve Kaşıkçılar Esnafı Cemiyeti (20 Ağustos 1923), Kireççi ve Horasancı Esnafı Cemiyeti (23 Ağustos 1923), Parmaklıkçı, Hurdakâr ve Tornacı Esnafı Cemiyeti (17 Eylül 1923), İnşaat Usta ve Kalfaları Cemiyeti (20 Eylül 1923), Tiftik ve Yapağı ve Deri Amelesi Esnafı Cemiyeti (3 Ekim 1923).

Keza Cumhuriyet Türkiyesi'nde de benzer sendikal temelli esnaf cemiyetlerinin kurulduğu görüldü: Rehber ve Tercümanlar Cemiyeti (27 Aralık 1923), Sefain-i Ticarîye Gemici ve Ateşçiler Esnafı Cemiyeti (27 Ocak 1924), İstanbul Limanı Tahmil ve Tahliye Deniz İşçileri Cemiyeti (3 Mart 1924), Gazoz Amilleri Cemiyeti (12 Temmuz 1924), Çorap ve Fanila Mensucatı Sanatkârânı Cemiyeti (7 Temmuz 1924), Sefain-i Ticarîye Doklar Rampa ve Boyacılar Cemiyeti (25 Aralık 1924), Lokantacılar Cemiyeti (7 Mart 1925), Müvaridât ve Mürasilât-ı Bahriye Müteahhitleri ve Emval-i Tüccariye Yazıcı ve Aktarmacıları Esnafı Cemiyeti (20 Haziran 1925).

1926 Ocak ayında Esnaf Cemiyetleri Murakıplığı'nın derlediği bilgilere göre İstanbul Esnaf Teşkilâtı toplam 57 cemiyetten oluşuyordu. Cumhuriyet yıllarında bile dikey ve yatay geçişliliğin ne denli iç içe olduğu bu cemiyetlerin adlarından kolayca anlaşılmaktadır. Listede şu cemiyetler yer alıyordu:

Dersaadet Umum Binek ve Yük Arabaları ve Beygirleri Esnafı Cemiyeti, Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse Umum Ekmekçiler ve Fırıncılar Esnafı Cemiyeti, Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse Ekmekçi Amelesi Esnafı Cemiyeti, Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse Umum İnşaat Usta ve Kalfaları Esnafı Cemiyeti, Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse Umum İnşaat ve Tarik Irgat ve Amelesi Cemiyeti, Dersaadet Otomobil Şoför ve İşçileri Cemiyeti, Dersaadet Umum Ayakkabıcı Sanatkârân Cemiyeti, Dersaadet İnekçi, Mandıracı, Süt Müstahsilleri Cemiyeti, Dersaadet Sütçü Esnafı Cemiyeti, Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse Perukâr Esnafı Cemiyeti, Dersaadet Bahçıvan ve Çiçekçi Esnafı Cemiyeti, Dersaadet Balıkçılar Esnafı Cemiyeti, Dersaadet Bağırsak İşçileri Esnafı Cemiyeti, Dersaadet ve

Bilâd-ı Selâse Bakkal Esnafı Cemiyeti, Dersaadet Bedestan-ı Atik Esnafı Cemiyeti, Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse Tütüncü Esnafı Cemiyeti, Dersaadet Tesbihçi, Kehribarcı, Ağızlıkçı Esnafı Cemiyeti, Dersaadet Tiftik, Yapağı, Deri Amelesi Cemiyeti, Dersaadet Hamallar Esnafı Cemiyeti, Dersaadet Hamamcılar Esnafı Cemiyeti, Dersaadet Hancı ve Otelci Esnafı Cemiyeti, Dersaadet Çarşı-yı Kebir Esnafı Cemiyeti, Dersaadet Umum Çorap, Fanile, Mensucat Sanatkârân Cemiyeti, Dersaadet Umum Celep Esnafı Cemiyeti, Dersaadet İstanbul Limanı Tahmil ve Tahliye Deniz İşçileri Cemiyeti, Dersaadet Deniz Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye Amelesi Cemiyeti, Dersaadet Deniz Motorları Makinistleri Cemiyeti, Dersaadet Umum Dokumacı Cemiyeti, Dersaadet Rehberler ve Tercümanlar Cemiyeti, Dersaadet Sepetçiler Cemiyeti, Dersaadet Saraç Esnafı Cemiyeti, Dersaadet Sefain-i Ticarîye Doklar, Rampa ve Boyacı Esnafı Cemiyeti, Dersaadet Sefain-i Ticarîye Gemici ve İşçi Esnafı Cemiyeti, Dersaadet Sakalar Esnaf Cemiyeti, Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse Umum Simitçi ve Börekçi Esnafı Cemiyeti, Dersaadet Sütçüler Esnafı Cemiyeti (Bu cemiyet bir süre sonra diğer sütçüler cemiyetiyle birleşmiştir), Dersaadet Sigortacılar Cemiyeti, Dersaadet Salcı Esnafı Cemiyeti, Dersaadet Tarakçı ve Kaşıkçı Esnafı Cemiyeti, Dersaadet Garsonlar Cemiyeti, Dersaadet Umum Gazoz Amilleri Cemiyeti, Dersaadet Meyve ve Kabzımal Esnafı Cemiyeti, Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse Kayıkçı ve Sandalcı Esnafı Cemiyeti, Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse Umum Kadayıfçı Esnafı Cemiyeti, Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse Umum Kasap Esnafı Cemiyeti, Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse Kutucu ve Tezgâhçı Esnafı Cemiyeti, Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse Keresteciler Esnafı Cemiyeti, Desaadet ve Bilâd-ı Selâse Kireççi ve Horasancı Cemiyeti, Dersaadet Umum Lokantacılar Cemiyeti, Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse Mahrukat Esnafı Cemiyeti, Dersaadet Mandracılar Esnafı Cemiyeti, Dersaadet Umum Mavna ve Salapuryacılar Cemiyeti, Dersaadet Nakkaş ve Kalemkâr ve Sıvacı Esnafı Cemiyeti, Dersaadet Nakliyat-ı Umumiye Ambar ve İdarehaneleri Teavün Cemiyeti, Dersaadet Mevâridat ve Mürâselât Bahriye Müteahhitleri Yazıcı ve Aktarmacı Cemiyeti, Dersaadet Yorgancılar Cemiyeti, Dersaadet Yazmacılar Cemiyeti ve Dersaadet Sanayi-i Madeniye Fabrikacılar Cemiyeti.

Görüldüğü gibi İstanbul Esnaf Teşkilâtı, işçisinden amelesine, çırağından kalfasına, ustasına, esnafından sanatkârânına, imalatçısından fabrikacısına son derece çeşnili uğraş biçimlerini ve toplumsal kategorileri barındırıyordu. Geleneksel korporatif yapı Cumhuriyet'in ilk yıllarında da varlığını sürdürüyor, maddî üretim alanları genelinde esnaf çatısı altında örgütleniyordu.

Osmanlı'da lonca geleneği Tanzimat ertesi çözülmeye başladıysa da Cumhuriyet yıllarına değin varlığını sürdürdü. Esnaf kethüdalıklarını kaldıran karar 26 Şubat 1910 tarihli "Esnaf Cemiyetleri Hakkında Talimat"tı. Bu mevzuatın ilk maddesi "Alelumum esnaf kethüdalıkları mülgadır" diyordu.

Bundan böyle esnaf "lonca" yerine "cemiyet" kuracaktı. Ancak 1910 tarihli talimat yalnız İstanbul için geçerliydi. Kararın tüm ülkeye teşmili 7 Mayıs 1912 günlü yine aynı adı taşıyan talimatla gerçekleşti. Bundan böyle kısıtlayıcı, sınırlayıcı, denetleyici geleneksel "lonca" yapıları yerine küçük meta üretimine açılan "pazar"la bütünleşmesi sağlanmış "zanaat" birimleri ortaya çıktı. Bu cemiyetler belediyelerin yakın denetimine tabiydi. Gerektiğinde devlet bazı esnaf kollarını doğrudan doğruya hizmetine alabiliyordu. Nitekim talimatın "esnaf cemiyetlerinin vazifesi"ni belirleyen sekizinci maddesi şu satırlara yer veriyordu: "Arabacı ve kayıkçı ve mavnacı ve hamal misillu esnaf devletin indel-iktiza talep edeceği hidemât-ı umumiye ve nakliyat-ı emiriyeyi usul ve nizamat-ı mevzua-yi haliye ve müstakbelenin tayin eylediği surette ifa ile dahi mükelleftirler."

Esnaf cemiyetleri mevzuatı tüm çalışanları kapsıyordu. İşçi ve amele statüsünde olanlar da bu mevzuatın hükümlerine tabiydiler. Bu mevzuat aynı zamanda sendika kurmayı da yasaklıyordu. On altıncı madde "Sendika teşkili yani ihtikâr suretiyle ittifak akdi kat'iyyen memnudur" diyordu.

Esnaf cemiyetlerin görevi kaldırılan loncaların toplumsal dayanışma ilkesini piyasayı sınırlamaksızın sürdürmekti. Bir tür esnaf yardımlaşma sandığı niteliğindeydi: "Esnaftan hal-i acz ve müzayakaya giriftar veya

Esnaf cemiyetlerinin görevi kaldırılan loncaların toplumsal dayanışma ilkesini piyasayı sınırlamaksızın sürdürmekti. Bir tür esnaf yardımlaşma sandığı niteliğindeydi: "Esnaftan hal-i acz ve müzayakaya giriftar veya malul olanlara muavenet-i insaniyede bulunur". Öte yandan esnaf arasında çıkacak uyuşmazlıklara çözüm getiriyordu. Esnaf cemiyetleri yerel yönetimlerin sıkı denetimi altındaydılar: "Esnaf cemiyetlerinin gerek esnaf umuru hakkında ve gerekse teavün teşebbüsatına müteallik verecekleri kararlar Cemiyet-i Umumiye-i Belediye'ce tasdik olunmadıkça kesb-i kat'iyyet edemez"di.

malul olanlara muavenet-i insanîyede bulunur." Öte yandan esnaf arasında çıkacak uyuşmazlıklara çözüm getiriyordu.

Esnaf cemiyetleri yerel yönetimlerin sıkı denetimi altındaydılar: "Esnaf cemiyetlerinin gerek esnaf umuru hakkında ve gerekse teavün teşebbüsatına müteallik verecekleri kararlar Cemiyet-i Umumiye-i Belediye'ce tasdik olunmadıkça kesb-i kat'iyyet edemez." Esnaf cemiyetlerinin kararlarına İstanbul'da Şehremaneti Meclisi'nde, taşrada belediye meclislerinde itiraz olunabiliyordu. Bu kararlar "selamet ve serbesti-i ticaret"e aykırı görüldüğü takdirde iptal edilecekti.

Mevzuattan da anlaşılabileceği gibi tüm çalışanları kapsayan "Esnaf Cemiyetleri Hakkında Talimat" sıkı bir denetim öngörmekteydi. 29 Mart 1915 günü nizamnamede tadilat yapılarak her cemiyet nezdinde Şehremaneti'nce birer kâtip-i mesul tayinine başlandı. Mütareke ertesi 16 Ekim 1919 tarihinde 29 Mart tadilatı kaldırıldı. 3 Mayıs 1921 günü talimatname ismi nizamnameye dönüştürüldü.

2 Mayıs 1925 günlü ve 655 sayılı Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu ile örgütleşme zorunluluğu getirilerek bütün esnaf ve dükkânı bulunan sanatkârlar ile küçük tacirlerin Ticaret ve Sanayi Odaları tarafından ticaret siciline kaydedilmeleri zorunluluğu kondu. Söz konusu kanun ile esnaf, "dükkânı bulunan sanatkârlar" ve "küçük tacirler" olmak üzere bir ayırıma tabi tutulmuştu.

655 sayılı kanun ayrıca esnaf için örgütleşme zorunluluğu koydu.

Bundan böyle esnaf cemiyetleri Ticaret Vekâleti'ne bağlanarak, daha önce 7 Mayıs 1912 günlü talimatnamede Şehremaneti'ne ve belediyelere verilmiş olan görev ve yetkiler Ticaret Vekâleti'ne ve Ticaret Odaları'na tanındı. Bütün esnaf cemiyetleri Ticaret Odaları'na bağlandı. Ticaret Vekâleti teftiş ve denetimine bağlı olan odalar ise vekâletten ve Mıntıka Ticaret ve İktisat Müdürlüklerinden alınan emir ve talimatlar uyarınca işlerini yürüttüler.

27 Eylül 1925 günlü Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi'nde "dükkânı bulunan sanatkârlar" deyimi "küçük sanatkârlar" olarak belirtildi. Ayrıca 1926 tarihli Türk Ticaret Kanunu ile tacir niteliğinin gerektirdiği bazı yükümlülüklerin küçük ticaret erbabı için uygulanmaması düşüncesiyle "tacir" ve "küçük tacir" ayırımı yapıldı. 1927 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu ile de "küçük sanayi" tabiri kullanılarak "küçük sanatkârlar"ın durumu sanayi erbabından ayırt edildi. Böylece 655 sayılı kanunda kullanılan "esnaf" tabirinin "küçük tacir" ile "küçük sanatkâr"ı kapsadığı belirlendi.

Tüm bu girişimlere karşın Osmanlı'nın "lonca" yapısını ve "gedik" usulünü çözmek kolay olmamıştı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında gediklerin kaldırılışı için yoğun çaba sarf edildi. Ancak, bu çaba "ticaret ve meslek serbestiyeti"ni sağlamayı amaçlamışsa da aynı zamanda çalışan kesimin örgütsel yapısını da çözmüştü. Dönemin *Aydınlık* dergisinin 15 Ağustos 1924 günlü "Fevkalâde Amele Nüshası" gelişmeleri şu satırlarla verdi:

"Son hafta Türkiye amele sınıfı ve bütün Türkiye erbab-ı mesaisi için mühim ve heyecanlı bir haftadır. Bu hafta içindedir ki Türkiye amele sınıfının inkişâfına, köhne ve kurun-ı vustâi [Ortaçağ'a özgü] bir engel olan gedikler ilga edilmiş, binlerce liman ameleleri, hamallar hukukî manasıyla serbest fakat teşkilâtsız birer işçi olarak ortaya atılmışlardır. Gedikler, loncalar, derebeylik şehirlerinin yadigârlarıdır. Loncalar amele sınıfı şuurunun yükselmesine ve inkişâfına mâni olan iptidaî şekillerdir. Bizde derebeylik saltanatının son döküntülerinden olan sultanlığı ve hilâfeti tarihe havale ettikten sonra, gedikleri ve loncaları da ilga eden hükümeti biz tebrik ederiz. ..."

"Gedikler ilga edilmiş, fakat şimdi de ortaya teşkilâtsız binlerce işçi kalmıştır. Bu binlerce kişinin kol kuvveti birtakım açıkgözlerin elinde istismar vasıtası olmak tehlikesine de mâruzdur. Evvelce, birkaç kâhyanın hesabına çalışanlar, şimdi de birkaç sermayedarın hesabına çalışmış olacaklardır. Biz gediklerden kurtulan liman işçilerine, tahmil ve tahliye amelesine diyoruz ki:

- Arkadaşlar ! Yeniden gediklerin tesisini istemeyin! Onlar sana dünyada en ağır ve en müşkül işleri yap-

27 Eylül 1925 günlü Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi'nde "dükkânı bulunan sanatkârlar" deyimi "küçük sanatkârlar" olarak belirtildi. Ayrıca 1926 tarihli Türk Ticaret Kanunu ile tacir niteliğinin gerektirdiği bazı yükümlülüklerin küçük ticaret erbabı için uygulanmaması düşüncesiyle "tacir" ve "küçük tacir" ayırımı yapıldı. 1927 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu ile de "küçük sanayi" tabiri kullanılarak "küçük sanatkârlar"ın durumu sanayi erbabından ayırdedildi. Böylece 655 sayılı kanunda kullanılan "esnaf" tabirinin "küçük tacir" ile "küçük sanatkâr"ı kapsadığı belirlendi.

tıran, en pis ve en sefil şerait içinde yaşatan, gençliğini çökerten birer belâ idi. Şimdi yeni ve usullü bir cemiyet yap ! Bu cemiyet iş saatlerini, iş ücretlerini, istirahat yerlerini, hastahane, eczahane, kulüp ve dershane gibi lâzımlı yerleri temin eden, üstüne de senin kazandığını başkasının cebine indirtmeyen bir teşkilât olsun... Herkesten çok çalışıyorsunuz. Herkesten iyi yaşamak hem vazifenin, hem de hakk-ı sarihinizdir."

Esnaf yapısı dışında işçileri "sınıfsal" temel üzerinde örgütleme girişimi Amele Teavün Cemiyeti'nden geldi. 12 Ağustos 1924 günü İstanbul'da Mürettibin Cemiyeti, İstanbul Umum Deniz ve Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye Amele Cemiyeti, Cibali Tütün Fabrikası Amele İttihadı Cemiyeti, Şark Şimendiferleri Müstahdemin Teavün Cemiyeti, Anadolu-Bağdat Şimendiferciler Cemiyeti, İstanbul Tramvay Amelesi Cemiyeti, Haliç Şirketi Amele Cemiyeti başta olmak üzere kentin belli başlı işçi kuruluşları bir araya gelerek Amele Teali Cemiyeti'ni kurdular.

Cumhuriyet yıllarında bir aralık esnaf örgütlerinin adedi 64'e yükseldi. Daha sonra bunların sayısı 38'e indirildi. Esnaf Teşekkülleri Murakabe Heyeti'nin girişimleriyle Ticaret Odası'na otuz binin üzerinde esnaf kaydedildi. Esnaf cemiyetlerinin kâtib-i umumi, kâtip, muhasip, veznedar, hademe gibi çalışanlarından ve yer kirası, aydınlatma, telefon vb. masraflarından tasarruf etmek üzere Dördüncü Vakıf Han'ın ikinci katında özel bir daire "müşterek büro"ya dönüştürüldü. Ocak 1933'te ilk aşamada on beş esnaf cemiyeti dört ayrı masa oluşturdular. Gruplar şu şekilde ayrılmıştı:

Birinci Masa: Lokantacılar Cemiyeti, Garsonlar Cemiyeti, Sütçüler Cemiyeti, Müskirat Amilleri Cemiyeti.

İkinci Masa: Dokumacılar Cemiyeti, Terziler Cemiyeti, Manifaturacılar Cemiyeti, Yorgancılar Cemiyeti.

Üçüncü Masa: Kahveciler Cemiyeti, Şekerciler Cemiyeti, Bakkallar Cemiyeti, Sucular Cemiyeti.

Dördüncü Masa: Kapıcılar Cemiyeti, Otelciler Cemiyeti, Berberler Cemiyeti.

Müşterek Büro'da yer alan cemiyetlerin dışındaki esnaf cemiyetleri şunlardı: Arabacılar Cemiyeti, Ayakkabıcılar Cemiyeti, Bahçıvanlar Cemiyeti, Balıkçılar Cemiyeti, Celepler Cemiyeti, Türk Deri Silicileri Cemiyeti, Ekmek Yapıcılar Cemiyeti, Fırıncılar Cemiyeti, Hamallar Cemiyeti, Hamamcılar Cemiyeti, İnşaatçılar Cemiyeti, Kabzımallar Cemiyeti, Kaldırımcılar Cemiyeti, Kayıkçılar Cemiyeti, Leblebiciler Cemiyeti, Marangozlar Cemiyeti, Mavnacılar Cemiyeti, Müsiki Cemiyeti, Otomobilciler Cemiyeti, Perukârlar Cemiyeti, Saraçlar Cemiyeti, Sıvacılar Cemiyeti, Sütçüler Cemiyeti, Tahmil ve Tahliye Cemiyeti.

Tek Parti döneminde İstanbul esnaf cemiyetleri giderek Cumhuriyet Halk Partisi ile yakın ilişkiye girdi. 15 Aralık 1938 günlü Parti Kongresi'nde okunan raporda "mensubîni elli bini aşan İstanbul Esnaf Cemiyetlerinin .... fevkalade olarak toplanan umumî heyetleri teşekküllerinin manevî şahsiyetlerini partimize bağlamak dileğinde bulunmuşlar" deniyordu. Nitekim 25 Aralık 1944 günlü Parti Kongresi'nde İstanbul'da 50.000 dolayında esnafın kayıtlı olduğu 33 esnaf cemiyeti ve bu cemiyetlerin birliği hükümetle umumî katipleri aracılığıyla ilişki kurdular ve bu cemiyetlerin çoğunluğu nizamnamelerinde tadiller yaparak partiye bağlı cemiyetlere dönüştüler.

655 sayılı kanunun uygulamaya sokulmasında az bir süre sonra ülkenin her tarafında ticaret ve sanayi odaları ve ticaret borsaları kurulmaya başladı. 655 sayılı kanunu göre kurulmuş olan esnaf cemiyetlerinin sayısı 191 idi. İstanbul esnaf cemiyetlerinin verdikleri bilgilere göre 1940 yılı itibariyle kayıtlı üye sayısı 54.739'e varmıştı.

Ancak mevzuatın yayımlanmasından kısa bir süre sonra 655 sayılı kanun eksik ve sakat bulunmaya başlandı. Her şeyden önce karışık ve uygulaması güç bir örgüt tarzı kabul edilmişti. Dönemde hâkim olan "meslekî temsil" sağlanamamıştı. Devlet denetimi bu örgütlenmeye belirli bir istikamet veremeyecek kadar eksik ve müeyyidesizdi. Borsalar değişik tarzlara kurulmuş, gelir usullerle çalışmak zorunda bırakılmışlardı. Esnaf cemiyetleri ise hemen hemen hiçbir faaliyet gösterememişlerdi. Bütün bu eleştiri noktaları üzerinde bizzat tacir ve esnafın yaptıkları şikâyetler, 1927 yılından itibaren dört kez toplanmış olan Ticaret ve Sanayi Odaları genel

kongrelerinde uzun ve ciddî görüşmelere konu olmuştu. Bu kongrelerden en sonuncusu olan 1935 kongresinin karar ve temennileri 655 sayılı kanun sisteminin bozukluğu hakkında açık ve kâfi bir fikir veriyordu.

1935 yılı kongresinin kabul ettiği Ticaret ve Sanayi Odaları'yla Borsalara ait olan temenniler ülkedeki odalar ve borsaların yeniden ve günün iktisadî görülerine ve ihtiyaçlarına uygun bir şekilde örgütlendirilmesi üzerinde toplanmaktaydı. Kongrenin bu hususta kabul ettiği rapor şöyleydi:

"Tecim [Ticaret] ve Endüstri Odaları kanun ve nizamnamelerinde bugün içinde bulunduğumuz ekonomik durumun gereklendirdiği gibi değişiklikler yaparak tekâmülünü temin amacıyla muhtelif tecim ve endüstri odaları tarafından ortaya konmuş fikirler encümenimiz tarafından birer birer elenerek aşağıda sıralanan neticelere varılmıştır.

Bu neticelerde encümenimiz, hükümetin iktisat işlerindeki tutumunu gözden kaçırmamış, yani bir taraflı ve mutlak bir serbesti ile işleyen mübadele mekanizması yerine diğer memleketlerle ticaret muahedeleri akdederek kendi mahsullerinin mahreçlerini arttırmak ve binnetice arz ve talep noktasından vaziyetini kuvvetlendirmek yolunda ana tedbirlere varılan neticelerin mütevazin düşmesine bilhassa dikkat edilmiştir.

Diğer taraftan memleketin içindeki mübadele mekanizmasının daha sağlam, emin, dürüst ve rasyonel bir halde işleyebilmesi, ulusal ekonominin aksamadan randımanlı yürüyebilmesi için tecim ve endüstri odalarına düşen ödevler de göz önünde tutulmuştur.

Encümen kararları toplam yirmi yedi madde olarak belirlenmişti. 1935 kongresinin karar ve temennilerinden açıkça anlaşıldığı gibi bizzat ticaret ve sanayi erbabı da 655 sayılı kanun sisteminin iyi işlemediğinden yakınmaktaydı.

Ayrıca, 30'lu yılların devletçilik anlayışını da göz önünde bulundurulmak gerekiyordu. Yukarıda da belirtildiği gibi "bir taraflı ve mutlak bir serbesti ile işleyen mübadele mekanizması yerine diğer memleketlerle ticaret muahedeleri akdederek kendi mahsullerinin mahreçlerini arttırmak ve binnetice arz ve talep noktasından vaziyetini kuvvetlendirmek" ana hedefti. Devletin iktisadî sahadaki işlevinin artışı, iç ve dış ticareti ülke ihtiyaçlarına göre düzenleme zorunluluğu, sanayileşme hareketinin ivme kazanışı, bütün bunların telifi mümkün yeni bir teşkilât yaratılması gereğini ortadaydı.

Böylece 1943 yılında çıkarılan 4355 sayılı Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları Kanunu ile yeni bir örgütlenmeye gidildi. Eski mevzuat, bir yandan odalar kanalıyla vekâlet tarafından idarî, diğer yandan içten gelen bir denetime tabi tutulan esnaf cemiyetlerini hem özel hukuk hem de kamu hukuku kurallarının uygulanma alanına sokmuştu.

Ancak gerek şeklen gerek uygulamada birçok karışıklık çıkmıştı. Odalar ve esnaf cemiyetleri kendi alanlarında etkin bir faaliyet gösterememişlerdi. Ticaret ve Sanayi Odaları kongrelerinde 655 sayılı kanunun öngördüğü sistemin değiştirilmesi gerektiği her defasında belirtilmiş ve günün koşullarına uygun yeni bir örgütleşme üzerinde çalışmalar yapılmıştı.

4355 sayılı kanunla tüccar, sanayici ve esnaf grupları için yeni meslekî örgütlerin kurulmasına karar verildi.[267] Küçük tacir ve sanatkârların, tüzel kişiliği haiz kamu kurumu niteliğinde olan ve ekonomik ihtiyaçların gerektirdiği yerlerde Ticaret Bakanlığı'nca kurulması öngörülen "esnaf odaları"na kaydolmaları esası getirildi. Böylece, o zamana kadar her meslek kolu için birbirinden ayrı olmak üzere faaliyet gösteren esnaf cemiyetleri kaldırılarak, esnaf odalarının kurulmasına gidildi. Esnaf odalarının teşkiline gidilmek suretiyle, meslekî örgütleşme yolundaki sendikalist görüş terk edildi; bütün meslekleri bir araya toplayan bölgesel (idarî) bir sistem benimsendi. Bu doğrultuda bazı esnaf cemiyetlerinin parti ile olan ilişkileri de koptu.

267 Celâl Yerman & Samet Ağaoğlu, *Türkiye İktisadî Teşkilâtında Ticaret ve Sanayi Odaları Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları*, Ankara: Titaş Basımevi, 1943.

2 Mayıs 1925 günlü ve 655 sayılı Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu'nu ile örgütleşme zorunluluğu getirilerek bütün esnaf ve dükkânı bulunan sanatkârlar ile küçük tacirlerin Ticaret ve Sanayi Odaları tarafından ticaret siciline kaydedilmeleri zorunluluğu kondu. Söz konusu kanun ile esnaf, "dükkânı bulunan sanatkârlar" ve "küçük tacirler" olmak üzere bir ayırıma tabi tutulmuştu. 655 sayılı kanun ayrıca esnaf için örgütleşme zorunluluğu koydu. Bundan böyle esnaf cemiyetleri Ticaret Vekâleti'ne bağlanarak, daha önce 7 Mayıs 1912 günlü talimatnamede Şehremaneti'ne ve belediyelere verilmiş olan görev ve yetkiler Ticaret Vekâleti'ne ve ticaret odalarına tanındı.

4355 sayılı kanun tacir ve sanayicilerin meslekî kuruluşları olan ticaret ve sanayi odalarına paralel olarak esnaf odalarının kurulmasını öngörmüş ve kurulması isteğe bağlı bu kuruluşlara küçük tacir ve sanatkârlar için kaydolma zorunluğu koymuş ise de esnaf odaları, ticaret ve sanayi odalarına benzer bir gelişme gösteremedi. Bu nedenle 1949 yılında "odalar rejimi" bırakıldı; 5373 sayılı Esnaf Dernekleri ve Esnaf Dernekleri Birlikleri Kanunu çıkarıldı. Bu yasayla esnaf kavramı yeniden yorumlandı. Esnaf üç gruba ayrıldı. Ayrıca esnafın kuracağı örgüt statüsü bakımından da bir değişiklik getirerek, tekrar "dernek" sistemi benimsendi. Yeni mevzuatla, esnaf ve sanatkârların özel hukuk kuralları uyarınca dernek kurmaları ve dernekleri bir araya getirerek birlikler oluşturmaları öngörüldü. Bu kanunun yürürlükte bulunduğu 1949-1964 döneminde Türkiye'de kurulan dernek adedi 4.115 ve birlik adedi 113 idi. Bu dönemde, yasada dayanağı olmadığı halde, 14 Esnaf Federasyonu ve bütün bu meslekî kuruluşların en üst kuruluşu olarak da Türkiye Esnaf ve Sanatkârları Teşkilâtı Konfederasyonu faaliyete geçti.

4 Ağustos 1964 günü yürürlüğe konan 507 sayılı Esnaf ve Küçük Sanatkârlar Kanunu ile yeni bir düzenlemeye gidildi. Esnaf ve sanatkârların meslekî örgütleri yalnız esnaf topluluğunu değil, aynı zamanda küçük sanatkârları da kapsar şekilde olmak üzere, Esnaf ve Küçük Sanatkârlar Dernekleri olarak adlandırıldı. Esnaf ve küçük sanatkârlar derneklerine kamu kurumu niteliği verildi.

Ekonomi Bakanlığı'nın Parti Ekonomi Programına Göre Yaptığı İşler Hakkında Rapor 1935- Küçük Sanatlar Erbabı ve Esnaf [268]

Küçük sanatlar ve esnaf ihtiyaç ve menfaatleri için bakanlık sinesinde mahsus bir müdürlük vücuda getirilmiştir. Bu teşekkül bilhassa ev ve aile sanayii mevzu ve ihtiyaçları ve köylünün tarla işleri haricîndeki vaktini verebileceği işler mevzuu ile de alakadardır. Bunların kredi ihtiyaçlarını temin edecek hususî malî müesseselere ait tetkikatımız bitmek üzeredir.

Memleketimizde başlayan büyük sanayi hareketi küçük ve olgun sanatkarları bilhassa lüzumlu hale getirmiştir. Memleketin çeşitli sanayi ihtiyacı, bunların teknik inkişafını temin edecek bir himaye sayesinde daha süratle temin edilebilmiş olacaktır. Bu itibarla bir taraftan büyük sanayii düşünürken diğer taraftan da sınaî işlere yatkın ve memleketteki sınaî inkılap ve istihsalin na-mahdut sahalarını semerelendirecek sanatkârlara ihtiyacımız kat'îdir. Bu noktadan sınaî tedrisata bilhassa ehemmiyet verilmek lazım geleceği kanaatindeyiz.

Küçük olan, büyük olan sanayi erbabı, dahilde kendileri için emin çalıma ve inkişaf şeraitine; gümrük himayesi tarifesi, kontenjan, ticaret mukavele politikamızla ve iptidaî maddeler müstahsillerimizin menfaatleriyle ahenkli şekilde himayeye mazhar edilmişlerdir.

Halk ve küçük esnaf ve sanatlar kredi ihtiyacını temin edecek olan Halk Bankası teşkilâtına ait kanun çıkmıştır.

Kanun mucibince sermayesine hükümetin de bir milyon lira ile iştirak etmesi mukarrer olan banka, yalnız bir merkezden ibaret olacak ve halk ile doğrudan doğruya muamele yapmayarak vilayetlerde teşekkül edecek anonim şirket esaslı halk sandıkları ile muamele yapılacaktır. Banka bu sandıkların sermayelerine iştirak edeceği gibi ayrıca sermayelerinin muayyen bir nispeti dahilinde icap edecek avanslar verecek, halk sandıklarının teknik ve idarî murakabesini yapacaktır. Halk sandıklarının direktörleri doğrudan doğruya Halk Bankası tarafından tayin edilecektir.

Büyük bir ihtiyaca cevap verecek olan banka, hükümet hissesinin temini takdirinde derhal faaliyete ge-

---

268 *Ekonomi Bakanlığı'nın Parti Ekonomi Programına Göre Yaptığı İşler Hakkında Rapor 1935 – Küçük sanatlar erbabı ve esnaf*, T.C. Ekonomi Bakanlığı Neşriyatı, seri 2, no 1, Ankara; 1935, s. 37-38.

çirilecektir. Banka sermayesine hükümetçe iştirak için lazım gelen bir milyon liranın temini hususuyla Maliye Vekâleti meşgul bulunmaktadır. Bankanın tesisine müteallik diğer hazırlıklar bakanlığımızca tamamen hazırdır.

Küçük Tacir, Küçük Sanatkâr ve Esnafın Kaydı[269]

Bu sınıfın kaydı kanunun ve nizamnamenin tarifine nazaran gerek odada gerek memur izamıyla dükkanlarda icra edilebilecek esnaf kaydı için tayin olunan yeni memur ile 1341 senesi nihayetine kadar 3500 esnaf kaydedilmiştir. Şûrayı işaret etmek lazımdır ki bu memurlar tescilin diğer müstacel muamelatına yardım için alelekser odada alıkonulmuş olduklarından müddet-i sayleri de takriben üç aya inhisar etmiştir, ki günde vasati olarak kırk kadar yapılmış demektir.

Esnafın ve küçük tacir, küçük sanatkârların kaydı için nizamnamede numunesi mevcut olan sicil varakalarından ihzar ettirilmiştir. Memurlar tarafından esnafın ismi, adresi, doğduğu yer, tabiiyeti, meşgalesi, işe başladığı tarih, iki nüshadan mürekkep olan işbu varakaya yazılarak biri yirmi kuruş mukabilinde kendilerine verilip nüsha-i saniyeler odada alıkonulur. Bu nüsha-i saniyeler üzerinde işbu esami ve izahat-ı saire henüz derdest tertip bulunan esnaf sicil defterine kayd ve nev-i meşgale tertibiyle tasnif olunacaktır. Mahzâ bu deftere girilmek üzere işbu 3500 küçük tacir ve sanatkâr ile esnafın nev-i meşgalelerini mübeyyin tanzim edilmiş olan cetvel bervech-i atidir:

1341 senesi nihayetine kadar İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'na kayıtları icra edilmiş olan küçük tacirlerle, küçük sanatkâr ve esnafın nev-i meşgale taksimatiyle miktarını mübeyyin listedir.

Nev-i meşgale	Adet
Aşçı	110
Elbiseci	5
Elbise örücüsü	20
Elbise boyacısı	22
Bakkal	119
Basmacı	38
Perukâr	115
Parmaklıkçı	97
Tercüman	29
Tütüncü	50
Terzi	242
Tenekeci	49
Terlikçi	34
Tütün ve kurukahveci	26
Çulha ve dokumacı	232
Çorapçı ve tuhafiyeci	53
Çilingir	42
Hırdavatçı	42
Halı tamircisi	15
Değirmenci	63
Demirci	50

269 *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Eylül 1923-Mayıs 1925 Faaliyet ve Muamelatına dair umumî rapor*, Matbaa-i Ebuzziya, 1926, s. 34-35.

Ressam, baskıcı	35
Seyyar	446
Saraç	15
Saat tamircisi	29
Süpürgeci	17
Sütçü	41
Şekerci ve helvacı	42
Sandıkçı, balyacı ve çemberci	63
Sobacı	48
Tornacı	7
Tatlıcı, baklavacı ve börekçi	29
Tarakçı	18
Takunyacı	25
Attar	51
Gramofon tamircisi	12
Kahveci	217
Kutucu	77
Kantarcı terazici	43
Kasap	35
Kolonyacı	20
Kunduracı	148
Kuyumcu tamircisi	57
Kömürcü	35
Kese kâğıtçı	14
Gömlekçi	42
Leblebici	28
Marangoz	27
Manav	13
Yemişçi ve sebzeci	43
Yumurtacı	23
Muhtelif*	347
Yekûn	**3500**

*İşbu muhtelif esnaf ve sanatkâr listesinde araba tamircisi, arpacı, ağızlıkçı, otomobil baloncu, bisiklet tamircisi, bakır tamircisi, pastırmacı, peynirci, pamukçu, tesbihçi, tohumcu, defterci, demir tornacısı, dantele ve kordelacı, zahireci, ressam, zeytinci, simitçi, silâh tamircisi, sarraf, turşucu, garson, fesçi, fes kalıpçısı, fincancı tabakçı, fiçıcı, kaşıkçı, kalaycı, müskiratçı, mücellit, makine tamircisi, mâ mataracı, mukavva kutucusu, merkepçi, marpuççu, muşambacı, döşemeci, ekmekçi, odabaşı, işkembe çorbacısı, bıçakçı, badana fırçacısı, beşikçi, buzcu, camcı, ciğerci, çorap fanila makinecisi, çinkograf, hallaç, hokkabaz, hasırcı, haneci, dokumacı, sepetçi, simsar çırağı, şıracı, bozacı, şerbetçi, sucu, saçakçı, sandalyeci, sabun imalcisi, kuş kafesçisi, kundura boyacısı, kalburcu, küfeci, keresteci, kar taşıyıcı, kiremitçi, kitapçı, makaracı, nalbur, nalbant, lamba tamircisi, yazmacı, yıkıcı, yağcı, yorgancılar dahildir.

Emek, Sosyal Politika ve İş Kanunu

Mesaî Kanunu'ndan İş Kanunu'na 1924-1936

Cumhuriyet Türkiyesi kurumsallaşırken TBMM'yi en uzun süre işgal eden tasarılardan biri iş ve işçi sorunlarını kapsayan İş Kanunu tasarısıydı. Meşrutiyet'in ilânı ertesi kabul gören Tatil-i Eşgal Kanun-ı Muvakkatı ve ardından Kanunu dışında sosyal politikaya yönelik kapsamlı herhangi bir mevzuat gündeme gelmemişti. Oysa ülke er geç sanayileşme sorunlarıyla karşı karşıya gelecekti. Bu aşamada ise sermaye ile emek arasında çıkabilecek sorunlara çözüm ancak hakkaniyetli bir iş mevzuatı ile gerçekleşebilirdi. İşçi sayısı gün geçtikçe artıyordu. Teşvik-i Sanayi mevzuatı ülkenin sanayileşmesini öngörmüş, her gün yeni iş sahaları işçi istihdamını gerektirmişti.

Cumhuriyet hükümeti birçok alanda hukuk reformunu gerçekleştirirken işçi ve işveren ilişkilerinde de düzenlemeye gitme gereğini duymuştu. Bu nedenle 13 Ocak 1924'te 120 maddeden oluşan bir "mesaî kanunu" lâyihası hazırlayıp Meclis'e sunmuştu. Ticaret Encümeni lâyihayı 99 maddeye indirerek bu kez "iş mecellesi" adı altında TBMM Başkanlığı'na göndermişti. Ancak tasarı o tarihlerde yasalaşamamıştı. 19 maddesinin ilk kıraatini takip eden celsede Nafia, Ziraat, Sıhhiye ve Adliye Encümenleri tarafından lâyihanın tetkikine gerek görülmüş ve lâyiha bu encümenlere gönderilmişti. 3 Mayıs 1926 günü encümenlerden çıkarak tekrar Heyet-i Umumiye ruznamesine girmişti. O günkü celsede büyük münakaşaları mucip olarak lâyihanın üzerinde daha ziyade işlenmesi için Hükümet müzakeyi ertelemişti. Bir yıl sonra 14 Nisan 1927'de hükümet bu kez 29 maddelik bir lâyihayı Meclis'e sunmuştu. Ancak 1927 seçimleri nedeniyle lâyiha görüşülememiş ve kadük olmuştu. 1929 yılı başında Hükümet bu kez 36 maddelik bir lâyiha yapmıştı. O vakit Şûra-yı Devlet teşekkül etmiş bulunuyordu. Lâyiha Şûra-yı Devlet'e gönderilmiş, Şûra-yı Devlet Tanzimat Dairesi metni 58 maddelik bir lâyiha haline getirip 28 Temmuz 1928'de Hükümete vermişti. Bu lâyihada meslekî birliklere, krediye, kaza sigortalarına, ücretlerin teminatına ve "ekonomi"lere ait ahkâm mevcut bulunmamaktaydı. İşte bu aşamada İktisat Vekili Mustafa Şeref devreye giriyordu. Lâyiha üzerinde çalışmaya başladı.

2 Mart 1932'de İcra Vekilleri Heyeti, 192 maddeden oluşan yeni İş Kanunu lâyihasını TBMM Başkanlığı'na göndermeyi kararlaştırmıştı. Ancak bu kez de İktisat Encümeni'ne havale edilen tasarı uzun tartışma-

Cumhuriyet hükümeti 13 Ocak 1924'de 120 maddeden oluşan bir "mesai kanunu" layihası hazırlayıp Meclis'e sunmuştu. Ticaret Encümeni layihayı 99 maddeye indirerek bu kez "iş mecellesi" adı altında TBMM Başkanlığına göndermişti. Ancak tasarı o tarihlerde kanunlaşamamıştı. 19. maddesinin ilk kıraatini takip eden celsede Nafia, Ziraat, Sıhhiye ve Adliye Encümenleri tarafından layihanın tetkikine gerek görülmüş ve layiha bu encümenlere gönderilmişti. 3 Mayıs 1926 günü encümenlerden çıkarak tekrar Heyet-i Umumiye ruznamesine girmişti. O günkü celsede büyük münakaşaları mucip olarak layihanın üzerinde daha ziyade çalışılması için Hükümet müzakereyi ertelemişti.

lardan sonra hükümetçe geri çekilmişti.[270] Bu arada Cumhuriyet Halk Fırkası 1931 yılında toplanan Üçüncü Kongresi'nde "Milliyetçi Türk amelesi ve işçilerinin hayat ve haklarını ve menfaatlerini göz önünde" tutacağını, "say ile sermaye arasında ahenk" kuracağını açıkça belirtmişti.

1932 yılı İş Kanunu lâyihası tartışmaları Meclis'te giderek beklentilerin arttığını gösteriyordu. 1932 lâyiha önergesi 29 Kasım 1931 günü İktisat Vekâleti'ne havale edilmiş, 5 Aralık 1931'de gündeme alınarak Genel Kurul'da okunmuştu. Tasarısı 14 Mart 1932'de İktisat, Sıhhat ve İçtimaî Muavenet, Adliye, Dahiliye, Maarif, Millî Müdafaa, Nafia Encümenlerine havale edilmiş, ancak aradan uzun bir süre geçmesine rağmen bir sonuç gelmediğini gören Mahmud Esat Bey yeni bir önerge vermişti. 29 Mayıs 1932 günü İktisat Vekâleti'ne havale edilen ve 1 Haziran 1932 birleşiminde Genel Kurul'da okunan önerge üzerine İktisat Vekili Mustafa Şeref söz alarak on yıllık tasarının geçirdiği aşamaları dile getirmiş ve son gelişmeler hakkında bilgi vermişti.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Yüksek Reisliği'ne:

Türk amelesinin vaziyetiyle alâkadar olan İş Kanunu Büyük Meclis'in müzakeresine ne zaman arz olunacaktır?

Bu kanunun esasları nedir? Keyfiyeti İktisat Vekâleti'nden sual eder ve şifahen malûmat verilmesini rica ederim efendim.

İzmir Mebusu
Mahmut Esat

İş Kanunu içtimaî sulh ve müsalemetin yasasını kuran bir kanundur. Bu kanunla kadın ve çocuklar gibi zayıflar himaye edilir. Ücretler teminat altına alınır. Çalışırken kazaya uğramış olan amelenin alil olarak sokaklarda kalmasına mâni olacak kanunî müeyyideli tedbirler alınır. Onlar için hayatının sonuna kadar irat almak imkânları temin olunur. İş itibariyle emniyet tesis edilir. Amelenin işsiz kalmasına mâni olacak ahkâm konur. Bu suretle İş Kanunu, emekçiler dediğimiz bir zümrenin hayatı üzerinde refaha doğru müessir olan ahkâm-ı kanunîyeyi, mueyyitler dahilinde vazeder.

İktisat Vekili
Mustafa Şeref

İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey (Burdur) - Muhterem Arkadaşlar, İzmir Mebusu Mahmut Esat Beyefendi İş Kanunu'nun Büyük Meclis'e ne vakit arz edileceğini ve kanunun esaslarının nelerden ibaret olduğunu soruyorlar. Muhterem Heyetinize hemen arz edeyim ki İş Kanunu lâyihası tamamen hazırlanmış ve bitmiştir. Elimizde bulunan şu kitap da, o lâyihayı göstermektedir. Büyük Meclisinize arz edilmek için Heyet-i Vekile'de son tetkiklerini görmektedir.

270 Samet Ağaoğlu "Türkiye'de İş Kanunu Tarihçesi" *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, Seçmeler (1933-1941) Ankara, 1982, s.291-296. Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için bkz. Mesut Gülmez, *Türkiye Belgesel Çalışma İlişkileri Tarihi (1936 Öncesi)*, Ankara 1938, s. 243-438. İş Kanunu Lâyihası Muvakkat Encümeni Mazbatası, TBMM Zb. C, C.12, S. Sayısı: 94, s. 49.

Esaslarına gelince, hepimiz biliriz ki mevcut umumî ahkâm haricînde İş Kanunu mevzuatı diye yeni bir külliyat yapmak, derin ve esaslı bir inkılâbı ifade etmek demektir. İş Kanunu ile millî tesanüdün icap ve ihtiyaçlarından doğan fertlerin iktisadî menfaatleri itibariyle müsavata doğru ilerlemek hareketlerini, kanunî müeyyidelerle himaye altına almak mevzu-i bahistir.

İş Kanunu içtimaî sulh ve müsalemetin yasasını kuran bir kanundur. Bu kanunla kadın ve çocuklar gibi zayıflar himaye edilir. Ücretler teminat altına alınır. Çalışırken kazaya uğramış olan amelenin alil olarak sokaklarda kalmasına mâni olacak kanunî müeyyideli tedbirler alınır. Onlar için hayatının sonuna kadar irat almak imkânları temin olunur. İş itibariyle emniyet tesis edilir. Amelenin işsiz kalmasına mâni olacak ahkâm konur. Bu suretle İş Kanunu, emekçiler dediğimiz bir zümrenin hayatı üzerinde refaha doğru müessir olan ahkâm-ı kanunîyeyi, mueyyitler dahilinde vaz eder. Diğer taraftan yine hepimizin bildiğimiz veçhile ferdi menfaatler, iradenin muhtariyeti dediğimiz bir prensibin hükmüne tabidir. Ferdî menfaatler itibariyle insanlar karşı karşıya geldiklerinden ihtiyaçlarından, vazıyetlerinden ilham alarak şartlarını kurarlar ve bu şartları karşılıklı, pazarlığa tabi tutarak bir noktasında ittifak ederler. Hususî hayatta, bugünkü iktisadî cemiyette hâkim olan prensip, bu iradenin muhtariyeti prensibidir. İradenin muhtariyeti prensibi, hususî hayatta devletin müdahaleden içtinap etmesini ve serbest rekabetin pürüzsüz surette tatbik olunmasını istilzam eder. Bu prensip 19'uncu asrın sonlarında ve 20'nci asrın başında tam bir tatbik gördü. Bu tatbikin neticesi olarak sanayi inkişaf etti. Sanayi, büyük istihsalde, ticaret büyük mağazalar ve büyük bankalarda çok mahdut kimseler elinde serveti tekasüf ettirdi. İradenin muhtariyeti ve bunun neticesi olarak ferdî menfaatler itibariyle olan münasebetlerde devletin müdahale etmemesi, içtimaî hayatta millî tesanüt yerine cidali esas olarak ikame ettirdi. İradenin muhtariyeti uç nev'î cidal meydana çıkardı.

Birisi, sanayicilerin dahilî pazarları kendilerine hasretmeleri sebebiyle haricî pazarlarda mahsulâtın tükenmesi nokta-i nazarından memleketler arasında doğan cidal,

İkincisi memleket dahilinde büyük sanayiin küçük sanayii ezmesi nokta-i nazarından çıkan cidal,

Üçüncüsü, her türlü esbab-ı refah ve kudreti elinde tutan iş yanı sermaye sahipleriyle iş arayanlar arasında çıkan cidal. Bu cidal iş sahiplen üzerindeki tesiri itibariyle çok iyi neticeler verdi. Bunun hudutsuz tatbiki neticesi olarak maden ocaklarında doğan, büyüyen ve ölen yani ömrünü maden ocaklarında geçiren, dünyasını maden ocağından ibaret olarak tanıyan emekçiler zümresi görüldü.

Binnisbe ucuz olduğu için erkek sınıfından olan ameleye tercih edilen ve 16 saat çalıştırılan kadın ve çocuk emekçiler görüldü. Irkın âtisiyle hiç alâkası olmayan sermaye sahipleri alabildiğine kendi ben-i nevîlerini istismara başladılar. Irkın âtisini muhafaza etmek ve prensip olarak kuvvetlilerle zayıfları yek diğeriyle karşılaştıran cidale nihayet vermek için devletin müdahalesi zarurî görüldü. Bu müdahale neticesinde, cidal yerine millî tesanüt ikame edildi ve iş kanunları da bu müdahale ve esastan doğdular. Devletin müdahalesi iktisatta, arz ettiğim gibi cidal prensibi yerine tesanüt prensibini ikame etmek gayesine matuf olduğu gibi hukukta da mukaveleli

hayat yerine yasalı, kanun ve nizamnameli vaziyetler yani statülü hayat ikame olundu. Bugün bu esas mucibince iş vermek isteyenlerle iş almak isteyen, kendi iradelerini serbest tutarak mukavele yapıp iş şeraitini tayin edemezler. İşe girmeye çalışmak için ücretin vaziyeti, kazaların sureti takdir ve mahiyeti tamamen kanunlarla tespit edilmiştir. Bu yol, fertlerin maddî saadet itibariyle müsavata, insanîyete götüren bir yoldur. İş kanunları bu yol üzerinde konmuş tedbirleri ihtiva ederler. Cumhuriyet'in tesanüdünden beri Cumhuriyet Hükümetleri iş kanunlarının bu gayelerini benimsemiş ve bir gün evvel o yola girmek için müteaddit defalar tedbirler almak teşebbüsünde bulunmuşlardır. Büyük Meclis'e şimdiye kadar iki defa İş Kanunu lâyihası takdim edilmiştir. Bunlardan birisi, 1924 senesinin Şubatı'ndadır. Bu lâyiha 120 maddelik ahkamı ihtiva ediyordu. Meclis'ten Ticaret Encümeni'ne tevdi edilmişti. Ticaret Encümeni'nden de Heyet-i Umumi'yeye arz edilmiştir. 19 maddesinin ilk kıraatini takıp eden celsede Nafıa, Ziraat, Sıhhiye ve Adliye encümenleri tarafından lâyihanın tetkikine lüzum görülmüş ve lâyiha bu encümenlere gönderilmiştir. 1926 senesi Mayısı'nın üçüncü günü encümenlerden çıkarak tekrar Heyet-i Umumiye ruznamesine girmiştir O günkü celsede büyük münakaşaları mucip olarak lâyihanın üzerinde daha ziyade işlenmesi için hükümetin bu mevzua yeniden vaziyet etmesi için bu lâyiha müzakeresinin tehiri karargir olmuştur Bundan sonra hükümet 1927 senesinin 14 Nisanı'nda 29 maddelik bir diğer lâyihayı Meclis-i Âli'ye arz etmiştir. Tecdid-i intihap münasebetiyle, teşkil edilen Muhtelit Encümen'de, lâyiha intaç edilemeyerek kadük olmuştur. 1928 senesinin sonunda yanı 1929 senesinin başında hükümet 36 maddelik bir lâyiha yapmıştır. O vakit Şûra-yı Devlet teşekkül etmiş bulunuyordu. Şûra-yı Devlete gönderilmiş. Şûra-yı Devlet Tanzimat Dairesi bunu 58 maddelik bir lâyiha halinde 28 Temmuz 1928'de hükümete vermişti. Bu lâyihada (meslekî birliklere krediye, kaza sigortalarına, ücretlerin teminatına ve ekonomilere) ait ahkâm mevcut bulunmamakta idi.

Bendeniz bu Şûra-yı Devlet'ten gelen 58 maddelik lâyihayı buldum. Yüksek Meclisin bu müzakeresinde lâyihanın geniş bir tetkike istinat ettirilerek kendisine tevdi edilmesi yolunda tebarüz eden direktifinden mülhem olarak iş kanunlarında bulundurulması mutad olan ahkâmı bulundurmak üzere lâyihanın ikmali için çalışmağa başladım. Fevkalâde içtimaımızın başında yalnız (kaza sigortalarına) ait ahkâm müstesna olmak üzere diğer ahkâmı bir lâyihada topladım ve Meclis-i Âli'ye sevk edilmek üzere Heyet-i Vekile'ye sevk ettim. Diğer memleketlerde (kaza sigortaları) ayrı kanun mevzuu olarak tertip edildiğinden bendeniz de bu lâyihayı bir an evvel Meclis-i Âli'nin tetkikine arz edeyim dedim. Hükümetinizin, kanun lâyihalarının tanziminde tuttuğu bir esas vardır. Daha ziyade doğrudan doğruya alâkadar olan vekil, esas lâyihanın kanaviçesini tertip eder ve diğer vekillere de imza ettirerek Büyük Meclis'e gönderir. Her vekil kendisine ait hususatı ve kendisine ait kanunları inceden inceye tetkik eder.

Binaenaleyh fevkalâde içtima zamanında takdim etmek kabil olamadı. Bendeniz fırsat bilerek kanunu kaza sigortalarına ait ahkâmla tamamlamak istedim. Arada geçen müddet zarfında 56 maddelik ahkâmla bu kısmı da lâyihaya koyduk.

Yeni şekil de yine vekâletlere gönderildi. Birçoklarından nokta-i nazarlar alınmıştır. Bir iki vekâlet 10-15 gün zarfında vereceklerdir. Bu suretle bizim kendi kadromuz, mekanizmamız dahilinde mümkün olan şey yapılmış olacaktır. Binaenaleyh 10-15 gün sonra bugün tamamı elimde bulunan, fakat diğer vekâletlerin mülâhazaları ile tashih ve tadil edilebilecek olan bu lâyihayı o vakit takdim etmek mümkün olacaktır. Yalnız bu esnada lâyihanın tekemmülü için diğer bir vaziyet zuhur etti. Bendeniz Eylül'de Cenevre de bulunuyordum. Oradaki Beynelmilel İş Bürosu ile temasa gelindi. Onlar bizim yeni bir İş Kanunu tedvin etmekte olduğumuza vakıf olunca, "Bunu Fransızcaya tercüme ettirerek bize veriniz. Bizim salâhiyettar bürolarımız onun her faslını tetkik ederek size mütalealarını bildirirler, dediler." Bendeniz bunu fırsat bilerek avdetimde Fransızcaya tercüme ettirdim. Bugünlerde Cenevre'ye gönderilecektir. Onlar kısa bir zamanda mütaleamızı bildireceğiz diyorlardı Öyle ümit ediyorum ki bir ay zarfında nokta-ı nazarlarını bildirirler. Eğer heyet-i muhtereme kış için bir tatil yapmayacak olursa 15 gün sonra kendi mahsulümüzü takdim ederiz. Kış tatili olacak olursa "Büro Enternasyonal du Travay"dan alacağımız malûmatla beraber lâyiha şubat içinde hazır olacaktır. Takdim ederiz.

Bütün bu izahatı arz etmekten maksadım. Hükümetiniz ve onun istinat ettiği fırka bidayetten beri, Cumhuriyet'in teessüsünden beri İş Kanunu'nun memlekete getireceği esaslı yenilikler ve inkılâpla meşgul olmuş, onu benimsemiş ve onun üzerinde daima çalışmıştır ve daha iyiyi bulmak için bugüne kadar da tehir etmiştir. Hükümetinizin, bu hususta hiçbir vakit terahide bulunmadığına emin olmanızı rica ederim.

Mahmut Esat Bey (İzmir) - Muhterem Beyefendiler, Vekil Beyefendinin izahatlarına çok teşekkür ederim. Bendeniz iki sual takriri vermiştim. Birisi Türk amelesi, diğeri tütüncülerimizin vaziyeti hakkında idi. Bugün bize yalnız amele hakkındaki vaziyeti bildiriyorlar. Müsaade buyurursanız, bendeniz de nokta-ı nazarlarına bir iki fikrimi ilave etmek isterim.

İş Kanunu hazırlıklarına başlanılalı, takriben on sene oluyor. Düşünebiliriz ki o gün doğan çocuklar bugün ameledirler. Memleketin iktisadî hayatında âmildirler. Fakat İş Kanunu hâlâ hazırlanmaktadır ve henüz çıkmamıştır. Vakıa İş Kanunu çok mühim tetkiklere muhtaçtır. Memleketin iktisadî, içtimaî hayatına temas etmektedir ki ehemmiyeti şüphe götürmez. Sonra acele kanun çıkarmak yüzünden de maruz kaldığımız şikâyetlerin ve şikâyetçilerin adedi de az değildir. Hatta kanunu hazırlayanlardan bazıları bile şikâyetçi sırasındadırlar. Fakat on sene de küçük bir şikâyetçi değildir. Mesele ne kadar mühim olursa olsun, ne kadar büyük tetebbuata muhtaç bulunursa bulunsun, on sene de kavranılması müşkül olmayan işlerdendir. Bendeniz öyle görüyorum ki muasır medeniyeti bütün icaplariyle ve temayülleriyle benimsemiş olan memleketimizde, henüz amele işine el değinilmemiştir. Halbuki biz bunu ihmal edemeyiz. Heyet-i Celilenizin meçhulü değildir ki muasır medeniyet birtakım cüzlerden terekküp eden bir yekûndur. Bunun bir kısmı ihmal edilirse diğer cüzler de dağılmak tehlikesine maruz kalır. Bu itibarla bilhassa Türk amelenin

iktisadî ve içtimaî hayatını tanzim edecek ve onu, bugünkü medeniyetin icaplarına göre bir kadro içine alacak işçi kanununa şiddetle ihtiyacımız vardır. Hattâ isticalle... Sebeplerini arz edeyim.

Beyefendiler, memleketimiz ve bilhassa memleketimizdeki amele birtakım yabancı propagandalar karşısındadır. Bu yabancı propagandaların nasıl fena maksatlarla amele üzerinde işlendiğine uzaktan değil, mahkemelerimizde cereyan eden davalarla şahit oluyoruz. Mahkemelerimize düşmeyen işlerin vazıyeti ise daha geniş sahaları işgal etmektedir.

Bendeniz öyle zannediyorum ki bu yabancı cereyanların önüne geçebilmek için amele üzerinde millî ideal ne kadar müessirse, zabıta kuvveti ne kadar müessirse bunların hepsinden evvel müessir olacak şey, amelenin korunmuş hakları ve menfaatleridir. Amelenin menfaatleri korundukça, yabancı cereyanları mağlup etmek imkânı vardır ve bendeniz öyle zannediyorum ki bir gün bu memlekette Türk amelesinin hakları korunmuşsa, Türk amelesi muhakkak ki yabancı propaganda cereyanlarını mağlup edeceklerdir.

Söylemeğe lüzum yoktur ki biz milliyetçi bir milletiz. Esasen Türkiye denildiği zaman hatıra haricen de dahilen de milliyetçiliği temsil eden bir varlık gelir. Kabul buyurursunuz ki biz hava, yer, gök ve yalnız kendi nefsimiz için milliyetçi değiliz, bir insan kütlesi için milliyetçiyiz ve bu milliyeti teşkil eden kütle ise amele ve küçük müstahsillerdir. Milliyetçi olmamız dolayısıyle bunların haklarını, vazıyetlerini, menfaatlerini her şeye takdimen düşünmek mecburiyetindeyiz.

Milliyeti yapan şey bendenizce iştir ve işçilerdir. Yoksa kendi nefisleri için çalışan milliyetçi "Sezarlar" yaşardı. Fakat, bunlar öleli 20 asır oldu ve yirmi asırdan beri kendileriyle beraber zihniyetleri de gömüldü. Bugünkü milliyet, işi ve işçiyi tutan varlıktır.

Sonra biz muasır medeniyetin bütün icap ve temayüllerini benimsemiş bir milletiz. Bu medeniyeti doğuran milletlerin hemen hepsi, iyi kötü, az çok birer amele kanunu yapmışlar ve amele haklarını, kendi kabul ettikleri sisteme göre kabul etmişlerdir. Almanya daha ileri giderek amele haklarını Kanun-ı Esasisinde müstakil bir madde ile kabul etmiş ve ona yer ayırmıştır. Bizim istediğimiz belki bu kadar da değildir. Fakat bu kadar da olsa çok iyi olur. Şimdilik hiç olmazsa bu kanunla 8 yaşında, 10 yaşında, 18 yaşındaki çocukları, hatta hayatın ıstırabı karşısında ömrünün bitmediğine teessüf ederek yaşayan ve ömrünü kupkuru bir dilim ekmek kazanmak için hayat mücadelesi içinde çırpınan 75'lik ihtiyarları da düşünmek mecburiyetindeyiz. Bunlar da bu milletin uzvundandırlar. Bu millet, bu suretle vücut buluyor. Fakat bunlar pek de kolay işler değildir. Bunu kabul ederim. Fakat muasır devlet, bütün bunları düşünmek mecburiyetindedir. 10 sene kâfi bir müddettir. Vekil Beyefendinin izahatlarına tekrar teşekkür ederim. Önümüzdeki içtimalarda bu kanunun çıkmasını bilhassa kendilerinden rica ediyorum. Hatırlayabiliriz ki hükümetimizin istinat ettiği geçen fırka kongresinde Türk amelesinin hakkı korunacağına dair bir de karar verilmiştir. Bu itibarla da itimat ettiğimiz hükümetin bu kanunu bir an evvel çıkarması ve Türk amelesinin vazıyetini muasır medeniyete lâyık bir hale getirmesi lâzımdır *(Alkışlar)*.

TBMM Yüksek Reisliği'ne;

28 Mayıs 1932

Aşağıdaki sualime şifahen cevap vermelerini İktisat Vekili Beyefendi'den rica ederim efendim. İş Kanunu'nun bu sene Büyük Meclis'in müzakeresine arzı mukarrer idi. Türk işçilerinin haklarını koruyacak olan bu kanun lâyihası şimdi hangi safhasındadır? Lâyihanın işçi kaza sigortalarına ait kısmı olsun bu sene, bu içtimada Millet Meclisi'nin tasvibine arz olunamaz mı"?

İzmir

Mahmut Esat

İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey (Burdur) - Efendim İş Kanunu lâyihası 14 Mart'ta hükümet tarafından Büyük Meclis'e arz edilmiştir ve bugün İktisat Encümeni'nde müzakere edilmektedir. İş kazalarına karşı sigorta kısmının, diğer bahislere takdimen çıkarılması hakkındaki arzu yerindedir ve bendenizce bir an evvel bu kanun toptan çıkmalıdır *(Öyle şey olur mu! Kül halinde olmaz sesleri).*

Reis - Müsaade buyurun maksat o değil. Kanunun her kısmı birlikte demek istiyorlar.

İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey (devamla) Toptan müzakere edilsin demekten maksadım kanunun ihtiva ettiği mebahisin hepsinin birden çıkarılmasını arz etmekti. Hakikat-i halde işçi ile iş sahipleri arasındaki münasebatı tanzim eden bu kanun Meclis-i Âli'ce beklenmektedir ve bir an evvel işçilerin vaziyeti kanunun statüsü ile tespit edilmek lüzumu muhakkaktır. Bunu Büyük Meclis'te müteaddit defalar arzu olarak izhar etmiştir. Fakat tabiî hükümetçe sevk olunan lâyihaların ehemmiyeti nispetinde icap edecek derecede encümenlerce tetkik edilmesi lâzım geldiğinden ait olduğu encümen tetkikatı ikmal ettikten sonra Heyet-i Âliyenize arz olunacaktır

Mahmut Esat Bey (İzmir) Reis Beyefendi, bu lâyiha on senedir tetkik ediliyor. Bir an evvel Meclisi Âli'ye sevkini ve iş erbabının korunmasını rica ederim.

Reis - Lâyiha encümende olduğuna göre encümenden rica edelim. Bu lâyihanın tetkikatın tesri etsinler.

İktisat Encümeni Mazbata Muharriri Alı Rıza Bey (Mardin) - Efendim, Vekil Beyefendi'nin buyurdukları gibi, filhakika İş Kanun lâyihası encümenimize 14 Mart 1932'de gelmiştir. Bu lâyiha 192 kadar maddeyi havidir. Bittabi sây ile sermaye arasında nizam ve ahengi tesis edecek, iktisadî vaziyetleri tanzim edecek olan bu lâyihayı İktisat Encümeni gayet mühim telakki etmiştir. Memleketimizde ilk defa bu sahada yeni bir kanun olacağı cihetle, diğer mühim ve uzun kanunlarda olduğu gibi, bunun evvelâ bir tâli komisyon tarafından tetkik edilmesini ve alâkadarların da bu lâyiha hakkındaki mütalealarının sorulmasını münasip gördük. Onun için İstanbul, İzmir, Samsun, Adana, Eskişehir ve Zonguldak Ticaret ve Sanayi Odalarına ve Zonguldak Amele Birliği'ne, İstanbul Madenciler Birliği'ne, Ankara Askerî Fabrikalar Müdürlüğü'ne bu lâyihayı gönderdik. Bunlardan şimdiye kadar yalnız Ankara Askerî Fabrikalar Müdürlüğü ile Eskişehir Ticaret ve Sanayi Odası'ndan

malûmat geldi, Binaenaleyh encümenimizde teşekkül etmiş olan tâli komisyon bu mevzu üzerinde çalışmaktadır.

27 Kasım 1933 birleşiminde başkan, İş Kanunu tasarısı çok önemli hükümleri içermesi ve geniş kapsamlı olması itibariyle yedi encümene havale edilmiş olduğunu, encümenlerde ayrı ayrı inceleme zaman alacağı için tasarının o yıl içinde kanunlaşması mümkün olmayacağını ifade ederek uygun görüldüğü takdirde tasarının bir muhtelit (karma) encümende incelenmesini önermiş, yedi encümenden üçer üye ayrılarak bir muhtelit encümen kurulması ve tasarının bu encümende görüşülmesi kararlaştırılmıştı.

Sonuçta 14 Haziran 1934 birleşiminde okunan bir başvekâlet yazısı üzerine İş Kanunu tasarısı hükümete geri verilmişti. Yeniden gönderilen bir tasarının kabulü ile 3008 sayılı İş Kanunu'nun çıkması için 8 Haziran 1936 gününü beklemek gerekecekti.

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Recep Peker, 13 Mayıs 1935'te Dördüncü Parti Kongresi'nde yaptığı konuşmada İş Kanunu konusunda CHP'nin görüşlerini şöyle dile getirmişti:

> "Arkadaşlar,
>
> Türkiye'de ulusal endüstri ilerlemektedir. Devlet kendi yapıcılık kuvvetini her alanda göz kamaştıracak bir muvaffakıyetle tebarüz ettirmekte iken, hususî teşebbüslere açık bulunan sahada da birçok işler her gün ileri gitmektedir. Bütün bunların neticesinde memlekette geniş bir işçi sınıfı türemektedir. Endüstriye açılmamız neticesinde mevcut işçilerimizin sayısı artacaktır. Gerektirir ki bu ileri gidişin tabii neticesi olarak artacak olan işçi sınıfları, klasik sınıf mücadelesi, liberal devletin her fena cereyana açık ruhunda doğup onun içinde beslenmiş olan ve ona karşı cephe alıp çalışmış bulunan ve gaye olarak onun yerine bir sınıf tahakkümü devleti kurmaya giden nokta-i nazarı takip eden cereyanlar, ulusal Türk devletinin değerli evlatlarından ve yurttaşlarından ibaret olan bu yeni genç işçi sınıfını zehirlemesine ön vermesin ve bu genç tabaka yurd içinde olduğu kadar kendileri için de felaket getiren yanlış duygularla zehirlemesin.
>
> Onun için yeni doğan bir işçi sınıfının patronlarla münasebeti noktasını bütün parti programının baştan aşağıya yazılışında ve anlaşılışında ruh olan ahenk, anlaşma, uyuşma haline irca ediyor. Aralarında uyuşma yolu yetmezse devletin koyacağı hakem yolu çatışmaları önleyecektir."

Programda, Türkiye'de grev ve lokavtın, sınıf çatışmasının yasaklanacağına dikkati çeken Recep Bey, sermayedarın da işçiyi haksız olarak tazyik edemeyeceğini vurguladıktan sonra konuşmasını şöyle sürdürmüştü:[271]

> "Türk işçisini ve esnafını teşkilâtlandırmak programımızda yer almıştır. Bu teşkilâtlandırış bildiğimiz klasik işçi teşkilâtlanmasından başka üstün ve ulusal fikirlerle olacaktır. Biz onları devrini yaşamış, hükümleri geçmiş ve ihtiyarlamış olan sosyalist cereyanların verdiği kural içinde yurddaşa karşı mücadele yolları ile değil, kendi ulusal anlayış ve zihniyetlerimizle kuruma bağlayacağız. Türk iş bekasına, varlığına içten inanarak yardımcı bir destek olacaklardır."

271 *CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşme Tutulgası, (9-16 Mayıs 1935)* Ankara, 1935, s. 47.

Nitekim, 1935 kongresinde "İş Kanunu ile işçilerin ve işverenlerin karşılıklı münasebetleri tanzim olunacaktır. İş ihtilafları uzlaşma yolu ile ve bu mümkün olmazsa devletin kuracağı telif vasıtalarının hakemliği ile hallolur. Grev ve lokavt yasak olacaktır. Milliyetçi Türk işçilerinin hayat ve haklarıyla bu esaslar içinde alakadarız. Çıkarılacak iş kanunlarımız bu esaslara uygun olacaktır" hükmü kabul edilmişti.

Hükümetin ve partinin özenle üzerinde durduğu çalışma yaşamının bir düzene kavuşturulması konusu İktisat Vekâleti'nin gündeminden de hiç düşmemişti. Vekâlet, Âli İktisat Meclisi'nin de görüşlerini alarak İş Kanunu tasarısını hazırlamıştı. Şûra-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nin de bilgisi çerçevesinde hazırlanan yasa tasarısı Dahiliye, Nafıa, Sıhhat ve İçtimaî Muavenet, Maarif, Adliye, Ziraat, Millî Müdafaa, Gümrük, Maliye ve Hariciye vekâletlerine gönderilerek bu vekâletlerin de görüşü alınmıştı. Tasarı Fransız, Belçika, İsviçre başta olmak üzere çağdaş dünyadaki iş kanunları da gözden geçirilerek daha da olgunlaştırıldıktan sonra Hükümete sunulmuş ve 24 Nisan 1935'te İcra Vekilleri Heyeti'nde görüşüldükten sonra TBMM'ye gönderilmesi kararlaştırılmıştı.

30 Nisan 1935'te Başvekil İsmet İnönü imzasıyla TBMM Başkanlığı'na gönderilen İş Kanunu tasarısı İş Kanunu Lâyihası Muvakkat Encümeni'nde görüşüldükten ve bazı değişiklikler yapıldıktan sonra şu gerekçeyle Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na sunulmuştu:

İş Kanunu Lâyihası Muvakkat Encümeni Mazbatası:
20 Mayıs 1936

"Yüksek Reisliğe

İktisat Vekilliği'nce hazırlanıp İcra Vekilleri Heyeti'nin 24 Nisan 1935 tarihli içtimaında Yüksek Meclis'e arzı kararlaştırılan ve Başvekâlet'in 30 Nisan 1935 tarihli ve 6/1319 sayılı tezkeresine bağlı İş Kanunu Lâyihası Heyet-i Umumiye'nin 2 Mayıs 1935 tarihli toplantısında Adliye, Bütçe, Dahiliye, Hariciye, İktisad, Maarif, Maliye, Millî Müdafaa, Nafıa, Sıhhat ve İçtimaî Muavenet, Gümrük ve inhisarlar ve Ziraat encümenlerinden üçer azadan müteşekkil muhtelit encümene havale buyurulmuştu.

7 Ekim 1935 tarihinde ilk içtimaını yapan encümenimiz kanun lâyihasını, mucib sebepler mazbatasını ve Şûra-yı Devlet Tanzimat Dairesi mucip sebepler mazbatasiyle Şûra-yı Devlet genel heyeti mazbatasını okuduktan sonra bunların memleket dahilindeki muhtelif iş ve işçiler teşekkül ve birliklerinden gelen mütalaalar ve Uluslararası Cemiyeti'ne [Milletler Cemiyeti] bağlı İş Bürosu'ndan gelen uluslararası mukavelenameleriyle veya tavsiyenamelerdeki hükümlere göre kanunî mevzuatımızda yapılması lâzım gelen tadilât veya ilâveler hakkındaki raporlarla birlikte basılarak encümen azasına dağıtılmasına karar vermiş ve bu muamelenin ikmalinden sonra mutat toplantılarına başlamıştır.

Malûm olduğu üzere hükümetçe Meclis'e ilk defa olarak 13 Ocak 1340 [1924] tarihinde "Mesaî Kanunu" lâyihası namı altında 120 maddelik bir kanun lâyihası verilmiş ve bu lâyiha Ticaret Encümeni'nce "İş Mecellesi" ismi altında 99 maddelik bir lâyiha halinde Meclis'e sunulmuş ise de müzakere edilmemişti. İktisat Vekâleti'nce ikinci defa olarak hazırlanıp Şûra-yi Devlet Tanzimat Dairesi'nin

7 Nisan 1929 tarihli mazbatasiyle Meclis'e arz edilen 36 maddelik "İş Kanunu" lâyihası hükümetçe geri alındığı gibi İcra Vekilleri Heyeti'nin 2 Mart 1932 tarihli içtimaında Büyük Meclis'e arzı kararlaştırılıp Heyet-i Umumiye tarafından İktisad Encümeni'ne havale edilmiş olan 192 maddelik İş Kanunu Lâyihası da hükümetçe geri alınarak bunun yerine bu son gelen lâyiha ikame edilmiş bulunmaktadır.

Türk ülkesinde iktisadî her işin millî ve sürekli çalışma bütünlüğünün bir parçası olduğuna göre her iş bu millî çalışma bütünlüğünün ahengine ve memleketin umumî menfaatine uygun kılmak ve milletin iktisadî yükselmesini ve refaha ermesini temin, devletin aslî bir vazifesi olduğu gibi iş meyanında ve iş teşebbüslerinde ferdî mesaî ve faaliyet esas olmakla beraber bu iş hayatını da devletin tanzim etmesi lâzım geldiğinden, işveren ile işçi arasındaki ahengi umumî menfaatte olduğu kadar millî ve bütün çalışmanın ahengine uydurularak işveren ile işçilerin karşılıklı münasebetlerini göz önünde bulundurmak ve işçilerin hayatını, haklarını korumak ve bunları yaparken de işverenlerin haklarını bozmamak ve memlekette başlamış olan endüstri hayatını millî bir varlık halinde görmek ve bu intizam ve ahengi bozabilecek her hangi bir ihtilâfı, devletin kuracağı telif vasıtalarının hakemliği ile halletmeği iktisadî bünyemize en uygun bir yol görmekte müttefik olan encümenimiz bu son kanun projesini tetkik ederken de memleketin muhtelif teşekküllerinden gelen mütalaaları göz önünde bulundurduğu gibi İktisat Vekili'nin bu son projeyi tanzimde âmil olan görüşleri ve icapları izah eden mütalealarını dinlemiş, İktisat Vekâleti yeni Teşkilât Kanunu mucibince ihdas edilmiş olan İş Bürosu'nun bu lâyiha üzerinde yeniden yapmış olduğu tetkikleri toplamış, esasa taalluk eden noktalar üzerinde alâkadar muhtelif vekâletlerin telâkkilerini ve görüşlerini anlamış ve en nihayet diğer memleketlerde en son zamanlarda tedvin edilmiş yeni iş kanunları hükümlerini ve hükümetimizin de tatbikini taahhüd etmiş bulunduğu uluslararası mukavele ve tavsiyenameleri incelenerek projeye bunlara göre hükümler ilâvesini kabul etmiştir. Diğer taraftan ziraat işçilerinin tâbi olacağı hükümlerin Ziraat Vekâleti tarafından hazırlanmakta olan ayrı bir kanun projesi ile getirileceği ve deniz ve hava işçilerinin de İktisad Vekâleti'nce esasları hazırlanmakta olan bir kanun projesine tâbi tutulacağı anlaşıldığından bu kısım işçilerin ve bir ailenin fertleri veya yakın akrabasının ev içinde çalışmaları halinin bu kanunun şümulünden hariç tutularak kanunun maddesinde gösterilen iş ve isçilere hasrı esas kabul edilmiştir

Bu suretle hazırlanmış olan proje hükümet projesindeki hükümlerden çok başka mahiyette hükümler ihtiva etmekle beraber hükümet projesindeki fasıllar olduğu gibi kabul edilmiş bulunmaktadır. Projenin ikinci kısmının ikinci faslını teşkil eden iş kazaları sigortasına aid ahkâm yerine iş hayatında yapılacak sosyal yardımlar başlığı altında yeni bir fasıl yapılmış ve bu fasılda mezkûr sosyal yardımlardan her birinin sırasiyle çıkarılacak kanunlarla tatbik edileceğine dair ahkâm konulduğu gibi iş kazalariyle meslekî hastalıklar ve analık sigortasının kanunun meriyete girmesinden itibaren bir sene sonra kanun-u mahsusla faaliyete getirileceği tasrih edilmiştir. Bu sebeple ana kanununun bir an evvel kabulünü temin için kaza sigortalarına aid hükümlerin bu kanundan ayrılması daha münasib görülmüştür.

Umumî hükümler yedi madde olup bunlar da işçi, işveren, işyerleri tarif, iş yerlerinden hangilerinin bu kanun hükümlerine tâbi olduğu, hangi işlerin sanayiden sayıldığı zikredilmiş ve beşinci maddede "İdarî teşkilâtta müstahdem" tabirinin, birçok birbirine uymayan tefsirlere yol açacağı düşünülerek umumî, mülhak ve hususî bütçelerle belediye bütçelerinden maaş veya ücret alan memurin ve müstahdemin formülü kabul edilerek vukuu muhtemel müphemiyet izale edildiği gibi devletin malî yardımlariyle işletilen iş yerlerindeki kimselerin bu kanuna tâbi olduğunu ve fakat idarî mahiyette işlerle muvazzaf olanların bu kanun haricinde bırakıldığını gösteren hükümler sarahaten tesbit edilmiştir. Ancak İktisad Vekâleti'ne bağlı ticarî ve iktisadî mahiyetteki müesseselerin bütün idarî memurin ve müstahdeminin dahi bu kanun hükmüne tâbi tutulacağına dair hüküm konulmuştur.

Birinci Fasıl

İş akdi:

Bu fasıl hükümet teklifindeki 19. madde yerine 26. madde olarak yapılmıştır. Bu fasılda sürekli ve süreksiz işler tarif ve ahkâmından hangilerinin borçlar ve bağlanma, tarzları ve mukaveleye bağlanmayacakların ne gibi hükümlere tâbi olacakları zikredilmiş, be-tahsis maden ocaklarında, tuzlalarda ve yol inşaatında çalışan işçilerin öteden beri birtakım mutavassıtlar tarafından tedarik edilip işverene getirildiği ve bu mutavassıtların bizzat çalışmayarak işçinin gündeliğinden bir kısmını alarak işçinin istismar edilmekte olduğu nazara alınarak memlekette filen carî olan bu hali resmî "İş ve işi bulma" idarehanelerinin tesisi ve iyi bir halde çalışması zamanına kadar olsun, takım başının da bilfiil çalışan işçilerden olması, ücretin işveren tarafından işçinin eline verilmesi gibi kanunî kayıtlarla bağlayarak "Müşterek iş" mukavelesinden büsbütün ayrı bir mahiyette olmak üzere "Takım mukavelesi" hakkında madde konulmuş, tecrübe müddetleri, iş akti mukavelelerinin ne şartlarla feshedilebileceğini sarih surette ifade eden hükümlerle ücretin tediye tarzları, gebe kadınların istirahat müddetleri tesbit edilmiş ve ekonomi hakkında, bilhassa işçilerinin menfaatini temin eden hükümleri havi madde konulmuş ve her nev'î işyerlerine mahsus dahilî talimatnamelerin tâbi olacağı hükümler tasrih ve bu fasıldaki işlerin tâbi olacakları nizamnamelerin mahiyeti tesbit edilmiştir.

İkinci Fasıl

İşin tanzimi:

Bu fasıl hükümet projesinin 9. maddesine mukabil 18. madde olarak yapılmış olup iş müddeti, bu müddetin sağlık bakımından hasrı ve tahdidi, iş müddetinin ekonomik icaplara tebaen uzatılması, mücbir sebeplere binaen, fazla çalışmak ve bazı işyerlerindeki icaplara göre iş müddetinin ne zaman başlayıp ne zaman bittiğinin ne şekilde hesap edileceği, istirahat zamanları, gece işleri, hafta tatili, ulusal bayramlar ve genel tatiller ve bunlara aid ücret hesapları, çocuk ve kadın işçiler çalıştırılması hakkındaki ahkâmı ihtiva etmektedir.

Üçüncü Fasıl

İşçilerin sağlığını koruma ve iş emniyeti:

Bu fasıl, hükümet projesindeki 10. maddeye mukabil 9. madde olarak yapılmıştır. Bu fasılda işverenlerin işyerlerinde iş emniyetini temin için yapmakla mükellef oldukları tertibatın, işçilerin sağlığını korumak için Umumî Hıfzıssıhha kanunu hükümleri dairesinde olarak yapacakları tesisat, tertibat ve saireyi ihzar mecburiyetleri ve bütün bu işlerin mevcud ve alacak yeni işyerlerinde ne suretle yapılacaklarını gösteren nizamnamelerin hükümlerini ve bu iş emniyetini temin ve sağlığı koruma bakımından işyerlerinin ne şartlarla açılacağını ve bu kanun hükümlerini yürütmekle muvazzaf makamların vazife ve salâhiyetlerini, ağır ve tehlikeli işlerde çalışan işçilerin emniyetini, işyerlerinde ispirtolu içki yasağını, 18 yaşına kadar olan çocukların işe alınmazdan evvel muayenesini; gebe veya emzikli kadınların devresine göre ne gibi işlerde çalıştırılabileceğini ve emzirme odaları ve çocuk bakım yerleri tesisini işyerlerinde banyo, uyku ve istirahat ve yemek yerleri, bedenî veya meslekî terbiye ve talim müesseseleri ve buna dair nizamnameler yapılmasını âmir hükümler konulmuştur.

Dördüncü Fasıl

İş ve işçi bulma:

Bu fasıl hükümet projesindeki 6. madde yerine 9. madde olarak yapılmıştır. Bu fasılda işçileri elverişli oldukları işlere yerleştirmek ve muhtelif işler için elverişli işçiler bulmak keyfiyeti amme hizmeti olarak devlete aid bir vazife kabul edildiği gibi bu vazifenin yapılış tarzı ve bunu yapacak teşkilâtın şekli nizamnameye bırakılmış ve buna mukabil bu işi görmek üzere kazanç kasdiyle hususî idarehaneler açılması yasak edilmiştir. Ancak devletçe yapılacak teşkilâtın ikmaline kadar bu hususî idarehanelerin ne şekilde çalışabileceği ve ne gibi murakabeye tâbi olacakları ve murakabenin yapılması tarzı tesbit edilmiş ve bu meyanda muhtelif iş ve sanat zümrelerine mensub işveren veya işçilerin kendi aralarında veya muhtelit olarak tesis edilmiş teşekkülleri tarafından veya menafi-i umumiyeye hadim veya hayır işlerde meşgul cemiyetlerin alâkadar makamdan izin almak ye bu makamın daimî teftişine tâbi olmak şartiyle kendi çerçeveleri dahilinde yapacakları teşkilâtla iş ve işçi bulma faaliyetine mezun oldukları esası kabul ve bunların faaliyet tarzı tesbit edilmiştir. Bundan başka "işçi karneleri" ihdası ve resmî mahiyetteki umumî merkez dairesince yukarıda ismi geçen teşekkülde "Muvakkat izin kâğıdı" verilmesi ve bunların muamelâtının damga resmine ve icab ettiği takdirde münasib zamanlarda nizamnameler çıkarılmasına ve umumî açık toplantı yerlerinde ve iş ve işçi bulma simsarlığının yapılması yasağına ve resmî iş ve işçi bulma idarelerinden verilen vesaike istinaden herhangi bir işyerine gönderilen işçilere devlet nakil vasıtalarında yüzde elli tenzilât yapılmasına dair ahkâm konulmuştur.

Beşinci Fasıl

Grev ve lokavt yasağı ve iş ihtilâflarının halli:

Bu fasıl başlığı hükümet projesindeki başlığın ihtiva ettiği hükümlerden ehe-

mini mühimme tercih edilerek ibaresinde takdim ve tehir yapılmak suretiyle yazılmış ve fasıl hükümet projesindeki 14. maddeye mukabil 18. madde olarak yapılmıştır. Bundan evvelki fasıllarda say ile sermaye arasındaki hak ve vazifeleri tayin ve işçi ile işverenlerin münasebetlerini tanzim yolunda hükümler konulmuş bulunduğundan iki zümre arasında ihtilâf ve mücadele imkânlarını ortadan kaldırmak ve binnetice millî bir varlık halinde olan endüstri hayatını bozmamak için grev, lokavt mutlak surette yasak edilmiş ve her türlü tereddüd ve şüpheye, tefsire mahal kalmamak için grev tarif edildikten sonra bu tarif haricînde kalan bazı hareketlerin de grev sayılacağı ve bu meyanda ne gibi hallerin grev hükmünde tutulacağı hakkında tarifler yapılmış ve hükümler konulmuştur. Bundan sonra, lokavt tarif ve bu tarif haricînde kalan bazı hareketlerin de lokavt sayılacağı zikredilmiştir ve toplulukla iş ihtilâfının ne olduğu tarif ve ihtilâfın doğrudan doğruya devletin kurduğu telif vasıtaları hakemliği ile halledileceği tasrih ve ihtilâfların bidayette uzlaştırılması yolundaki teşebbüslerin akamete uğraması halinde kurulacak telif vasıtaları bunların vazifeleri ve çalışma tarzları ve dereceleri, verdikleri kararların ne suretle tatbik ve intaç edileceği tayin ve tesbit edilmiş ve bu işlere esas olmak üzere işçiler tarafından verilecek lâyihaların her türlü resim veya harçtan muafiyetine dair hüküm konulmuş ve fasıl tamamlanmıştır.

Altıncı Fasıl

İş hayatının murakabe ve teftişi:

Bu fasıl hükümet projesindeki 7. maddeye mukabil 9. madde olarak yapılmıştır. İş hayatının devlet tarafından murakabe ve teftiş edileceği ve bu vazifeyi yapacakların İş Kanunu tatbikatını yapmak üzere İktisat Vekâleti'ne bağlı olarak kurulacak umumî teşkilâtın içindeki memurlar olduğu ve bunların ne tarzda çalıştığı, işveren veya vekillerinin bu memurlara karşı yapmakla mükellef olduğu vazifeler, memurların teftiş ettikleri işyerlerinde takip edecekleri tarzı hareket ve mahremiyet esaslarına riayet mecburiyetleri tayin ve tesbit edilmiş ve devlet, vilâyet veya belediyeler tarafından doğrudan doğruya işletilmekte olan müesseselerle Millî Müdafaa Vekâleti'ne bağlı işyerlerinin kimler tarafından ne suretle teftiş edileceği ve teftiş neticesinde gerekli olacak takiplerin ne yollar ve şartlar içinde yürüyeceğine dair bir nizamname yapılacağı, teftişe esas olan müracaat, ihbar, teftişe müteallik zabıt varakaları, sair evrak ve defterler ve muamelelerin her türlü resimden muafiyeti hakkında hükümler konulduğu gibi bu teftiş heyetlerinden başkaca olarak Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti veya diğer vekâletler memurlarınca ve vilâyet, belediye teşkilâtınca yapılması lâzım olan teftişlerin eskisi gibi yapılacağı ve ancak bu teftiş neticelerinde yapmağa tevessül ettikleri takibatı ayrıca o yerde bu kanunun tatbikine memur makama tayin edilen müddet zarfında bildirmeleri esası kabul, teftişe esas olmak üzere her işyerinde bulundurulacak defterlerin şekli, doldurulma yolları ve bunlarla ilgili muamelelerin usullerinin tayini ve teftişi kolaylaştırmak için alâkadar makamlarca önerilecek beyanname suallerinin doldurulması mecburiyetlerini ve bunlar için ne yolda muamele yapılacağını gösteren nizamnameler yapılacağı tes-

bit her hangi bir teftişte ifadelerine müracaat edilen işçilere işverenlerin bir gûna telkinde bulunmaları veya bunları hakikati saklamağa ve değiştirmeğe icbar etmeleri veya verdikleri ifade üzerine işçilere fena muamele yapmaları yasak edildiği gibi işçilerin de çalıştıkları veya ayrıldıkları işyerleriyle işverenler hakkında ilgili makamlara hakikate uygun olmayan ihbar ve müracaatlarda bulunarak bu makamları boş yere muamelelere sevk etmeleri ve işverenleri haksız yere kanunen muateb vaziyette bulundurmaları ve kendilerine sorulanlara doğru olmayan cevaplar vererek teftişin ifasını karıştırmak, güçleştirmek veya yanlış bir neticeye vardırmak gibi kötü niyetli hareketlerde bulunmaları da yasak edilmiş ve bu kanunun tatbikatını takip ve icraya salâhiyettar makamlar tarafından lüzumu halinde vaki olacak talep üzerine zabıta kuvvetlerinin yardımı hakkında hüküm konulmuştur.

Yedinci Fasıl

İş hayatında yapılacak sosyal yardımlar:

Hükümet projesinin ikinci kısmının ikinci faslında iş kazaları sigortası, iş kazası, kazanın ihbarı ve sübutu, sigorta hakları, sigorta sandığı ve primler başlıkları altında 50 maddelik bir fasıl bulunmaktadır. Bu fasıl iş hayatında yapılacak sosyal yardımları yalnız iş kazalarına hasır ve kazaya dair hükümleri ve en nihayet bu kazaya karşı yapılacak yardımları ihtiva etmekte ve bu yardımın yapılması için iş sahipleriyle işçiler arasında hükmî şahsiyeti haiz ve İktisat Vekâleti'ne bağlı ve bu vekâletin daimî murakabe ve teftişi altında bir "iş kazası sigorta sandığı" teşkilini emretmektedir. Fasıla bu sandığın sermayesinin, varidat membalarının neden ibaret olduğu, ne şekilde idare edileceği, Heyet-i Umumiyesi, İdare Heyeti ve yapacağı muavenetlerin şekli ve mahiyeti ve bu sandığa kimlerin, hangi müesseselerin iştirak etmesi lâzım geleceği ve İktisat Vekâleti'nce sandığın ne şekil ve surette teftiş ve murakabe edileceği hakkında ahkâm konulmuş bulunmaktadır. Bu faslı ariz amik incelemiş olan encümenimiz iş hayatında yapılacak sosyal yardımların yalnız iş kazalarına hasrı tahsisini iktisadî ve sınaî bünyemizin icaplarını ve ihtiyaçlarını temin noktasından kâfi görmemiş ve yardımın memlekette başlayan ve gittikçe inkişaf etmekte olan iş hayatının ehemmiyetiyle mütenasib olarak genişletilmesi lüzumuna kani olmuştur. Bu itibarla yardımın iş kazalarından başka, meslekî hastalıklar, analık, ihtiyarlık, işten kalma ve ölüm hallerine de teşmilini ve bu vazifenin projede düşünüldüğü gibi değil, doğrudan doğruya devlet tarafından tanzim, idare ve ifasını iş hayatının icaplarına ve ihtiyaçlarına en uygun bir şekil olmak üzere telâkki ve devlet müessesesi olmak üzere bir "işçi sigorta idaresi" kurulması esasını ve bu idarenin İş Kanunu'nun tatbikatını takib ve icra ile muvazzaf umumî teşkilâta bağlı olmasını ve aynı zamanda bu yardımların hemen bir anda ifasına imkân görülemediğinden en mühimlerinden ve âcillerinden başlayarak tahakkuk meyanına konulmasını ve fakat iş kazalariyle meslekî hastalıklar ve analık sigortalarını İş Kanunu'nun meriyete vaz'ı tarihinden nihayet bir sene sonra ihdas ve faaliyete getirilmesini esaslı bir vazife olarak kabul etmiştir.

Bu suretle yapılacak sigortalar meriyet mevkiine girdiği andan itibaren bu kanunun ikinci ve beşinci maddeleri mucibince bu kanunun hükümlerine tâbi tu-

tulan işçiler işe girdiği dakikadan itibaren kendiliğinden sigortalanmış bulunmaktadır. Hiçbir işçi bu sigortalı olmak hakkından ve vecibesinden feragat veya istinkâf edemeyeceği gibi bu hak veya vecibeyi azaltmak veya başkasına devr ü ferağ etmek yolunda işverenle veya üçüncü bir şahısla herhangi bir akit yapmaktan menediliş ve bu kabil akitler hükümsüz telâkki edilmiştir.

Fasıla kendiliğinden sigortalı olmaktan kimlerin istisna edildiğine, işçilerin ve haleflerinin bu sigortadan ne gibi şartlar dairesinde istifade edebileceği ve ne gibi hallerde bu hakkından mahrum olacağına dair hükümler konulduğu gibi hususî sigortalara müteallik diğer kanunlardaki hükümlerin işçi sigortaları hakkında carî olmadığına dair ve işçi sigortaları için idare tarafından yapılan muamelelerle bu muameleler için alâkadarlara verilmesi veya bunlardan alınması lâzım gelen ihbarname makbuz, ilmühaber, arzuhal, beyanname ve sair bütün evrak ve vesaikin her türlü resim ve harçlardan muafiyetine ve işverenin işçi sigortası için kendisine terettüp eden mükellefiyetlerden ve sair masraflardan dolayı işçi ücretlerinden tenzilât yapamayacağına dair hükümler konulmuştur. Bu suretle yedinci fasıl sekiz madde olarak yapılmıştır.

Bu sigorta varidat membaının devlet, işveren ve işçi tarafından ne suretle temin edileceğine dair hükümler, her kazadaki tazminat ve meslekî hastalıklarla analık sigortalarının vereceği tazminat ve bunların tediye tarzları yapılacak hususî kanunlarında zikir ve tayin edilecektir.

Sekizinci Fasıl

Cezaî hükümler:

Encümenimiz bu fasılda yazılı cezaların ayrı ayrı nizamnamelerde derpiş edilmiş hallere muhalif hareketlere karşı hususî cezalar prensiple yapılmış olduğunun kaydını faideli görmektedir. İşverenle işçilerin gerek kendi aralarındaki münasebet gerek bunların devlete karşı olan vazifeleri bugünkü ihtiyaca göre yeni baştan tanzim edilirken bu kanunla bunlara tahmil edilen vazife ve memuriyetlere muhalif hareket edenler hakkında da ceza kanununun alâkalı maddelerine atfen ceza verilmeyerek her birinin fiili için ayrı ayrı ceza tayini esası kabul edilmiştir. Bu ef'alden tesir ve neticeleri itibariyle ehemmiyetsiz telâkki olunabilecekleri kabahat ad edilerek hafif para veya hafif hapis ve diğerleri derecelerine göre ağır para veya ağır hapis veya bunların her ikisi ile birlikte ceza tehdidi altına alınmıştır. Bundan başka ceza verildiği halde yine ayni fiili tekrar işleyenlerin cezası kabahat nev'inden de olsa teşdid edilmiştir.

Bu suçların muhakeme merciinin aynı olması faideli olacağı mülâhaza olunduğunda bu sebeple kabahat nev'inden olanlarının sulh mahkemelerince görüleceği kaydı kanuna konulmayarak cümlesinin asliye mahkemelerinde rüyet edilmesi temin olunmuştur.

Hükümet projesindeki ceza hükümlerinin 20. maddede tayin edilmesine mukabil encümenimizce bu hükümler 31. madde olarak tesbit edilmiş ve kanunun metnindeki fasıllarla mütenazır olarak sırasiyle yazılmıştır.

1- İş akdine müteallik cezalar: İş akdi faslındaki maddelerde tayin edilen hü-

kümlere muhalif hareket edenler hakkında tatbik edilecek cezalar olup iki maddeden ibarettir.

2- İşin tanziminde cezayı müstelzim haller: İşin tanzimine aid faslın ihtiva ettiği hükümlere muhalif hareket edenlere tatbik edilecek cezalar olup iki maddeden ibarettir.

3- İşçilerin sağlığını koruma ve iş emniyeti hükümlerinden dolayı cezayı müstelzim haller: Bu faslın ihtiva ettiği hükümlere muhalif hareketlerde bulunanlar hakkında tatbik edilecek cezalar olup dokuz maddeden ibarettir.

4 - İş ve işçi bulma hükümlerinden dolayı cezayı müstelzim haller: Bu fasılda yazılı hükümlere muhalif hareketlerin istilzam ettiği cezalar olup altı maddeden ibarettir.

5 - Grev ve lokavt yasakları iş ihtilâflarının halline müteallik hükümlerden dolayı cezayı müstelzim haller: Bu fasıldaki hükümlere karşı muhalefet halinde tatbik edilecek cezalar olup dokuz maddeden ibarettir.

6 - İş hayatının murakabe ve teftişi hakkındaki hükümlerden dolayı cezayı müstelzim haller, iş hayatının murakabe ve teftişi faslındaki hükümlere muhalefetten dolayı tertibi lâzım gelen cezaları ihtiva eden üç maddeden ibarettir: Ceza hükümlerine müteallik maddelerin sonuna bu kanunun hükümleri mucibince işveren uhdesine terettüb eden herhangi bir mükellefiyeti yerine getirmek veya kanun hükümlerinden herhangi birinin tatbiki neticesinden mütevellid hallerde isçi ücretlerinde her ne şekilde olursa olsun eksiltme yapan işveren veya işveren vekiline verilecek cezayı gösterir bir madde ilave edilmiştir.

Bu kanunun tatbikatından mütevellid cezaî hükümlerin çokluğundan dolayı adlîye işlerinin çoğalacağını ve belki de bu kanunda yazılı suçların takib ve cezalarının hükmü için ayrı mahkemeler ihdası lâzım geleceğini muhtemel gören encümenimiz bu yolda alınacak tedbirler üzerinde şimdiden hükümetin dikkat nazarını celb etmeyi bir vazife telâkki eder.

Dokuzuncu Fasıl
Muvakkat Fasıl
Teşkilât:

Bu fasıl, İş Kanunu hükümlerinin temin ve tatbiki için bu kanunun derpiş ettiği ve İktisat Vekâleti Teşkilât Kanunu'na ithal edilecek dairenin teşkiline kadar muvakkat mahiyette olarak teşkil edilecek "İş daire"sinin vazife ve salâhiyetlerini ve çalışma tarzını bildiren ahkâmı ihtiva eden "beş" maddelik muvakkat bir fasıl yapılmıştır.

Onuncu Son Fasıl

Bu fasıla İş Kanunu'nun meriyete girmesiyle Tatil-i Eşgal Kanunu ile Ereğli Havza-i Fahmiyesi Maden Amelesi Kanunu'nun bu kanuna mugayir olan hükümlerinin ilgasına dair bir madde, kanunun meriyeti tarihine dair hükmü ve icrasına

İcra Vekilleri Heyeti'nin memur olduğuna müteallik hükmü ihtiva eden madde ki cem'an üç madde konulmuştur.

Bu suretle kanunun umumî hükümleri on fasılda 114 madde olarak tertib ve tanzim edilmiştir. Encümenimiz 2 Mayıs 1935 tarihli Heyet-i Umumiye'de kanunun, bir an evvel tetkik ve intacı için Muhtelit encümen teşkiline dair İktisat Vekili'nin talebi Heyet-i Umumiye'ce kabul edilmiş bulunduğundan bu suretle tezahür eden müstaceliyet kararını hatırlatmakla beraber müstacelen ve tercihan müzakeresi ricasiyle işbu kanunu Heyeti Umumiye'nin tasvib nazarına arz eder."

Tasarı 3 Haziran 1936'da TBMM Genel Kurulu'nda görüşülmeye başlanmıştır. Recep Peker'in deyimi ile "bir rejim kanunu" niteliği taşıyan İş Kanunu tasarısı genel hükümler, iş akdi, işin tanzimi, işçilerin sağlığını koruma ve iş emniyeti, iş ve işçi bulma, grev ve lokavt yasağı ve iş ihtiyatlarının ihlâli, iş hayatının murakabe ve teftişi, iş hayatında yapılacak sosyal yardımlar, cezaî hükümler, teşkilât olmak üzere on bölüm, 148 maddeden oluşuyordu.

Tasarının ana amacı; "Türkiye amelesi ve işçilerinin hayat ve haklarını ve menfaatlerini göz önünde bulundurarak say ile sermaye arasında ahenk tesisine yarayacak hükümler" koymaktı.

Manisa milletvekili Refik İnce "Hukuk, insanlar arasındaki münasebeti tanzim eden kaideler olduğuna göre işçilerin kendi aralarında ve işçilerin iş işledikleri müesseselere karşı ve müesseselerin işçilere karşı mütekabil vaziyetlerini ihtiva eden" bu kanunun çok önemli olduğunu, Cumhuriyet Halk Partisinin bir reform mahiyetinde olması için çaba gösterdiğini belirttikten sonra; kanunun ahlak, hüsnüniyet ve mütekabil hak üzerine oturduğunu; "bundan sonra orta yerde ne patronun ameleye karşı ve ne de amelenin kendileriyle beraber iş yapan adamlar üzerinde grev yapma suretiyle tahakkümlerinin" olmayacağını, sınıflar arasındaki ahengin kurulmasında önemli rol oynayacağını, o güne değin yasaların koruması altında olmayan kadın ve çocukların korunacağını bundan böyle parmağının kesilmesinden, ayağının kırılmasından dolayı kişilerin işten çıkarılamayacağını belirtiyordu. Bu arada yasanın eksik yönlerine örneğin sigorta sorununun çözümlenmemiş olmasına dikkati çekerek, işçinin yasayı anlamakta zorluk çekebileceğini kaydediyordu.

Türk işçisini ve esnafını da teşkilâtlandırmak programımızda yer almıştır. Bu teşkilâtlandırış bildiğimiz klâsik işçi teşkilâtlanmasından başka, üstün ve ulusal fikirlerle olacaktır. Biz onları devrini yaşamış, hükümleri geçmiş ve ihtiyarlamış olan sosyalist cereyanların verdiği yurd içinde yurddaşa karşı mücadele yollarıyle değil, kendi ulusal anlayış ve zihniyetlerimizle kuruma bağlayacağız. Türk işçileri bir kavga, bir ayrılık unsuru olmayacaklar, onlar ulusal Türk Devleti'nin bekasına, varlığına içten inanarak yardımcı bir destek olacaklardır.

Recep Peker – Genel Sekreter 1935
Cumhuriyet Halk Partisi Dördüncü Kurultay Konuşması

İktisat Vekili Celâl Bayar'ın İş Kanunu Üzerine Görüşleri:

"Kanunun esası hakkında, sayın arkadaşlarım tarafından aleyhte bir mütalea dermeyan edilmediğine göre söz alışıma belki istiğrap edersiniz. Refik İnce arkadaşım, içerisindeki her kelimeyi amelelerin anlayabileceği bir şekilde basitleştirmek suretiyle kanuna amelî bir tatbik şekli verilmesini arzu ettiler. Bendenizce bunun üzerinde şimdiden durmağa lüzum yoktur. Kanun Heyet-i Umumiye tarafından kabul edildikten sonra mütehassıs büromuz, amelenin anlayabileceği bir şekilde, kanun üzerinde müteaddit broşürler neşretmek suretiyle alakadarları tenvir eder ve icab ederse bunun için müteaddit konferanslar dahi yapabiliriz.

Arkadaşlar,

Size takdim edilen kanun, uzun senelerin tetkik mahsulüdür. Kanunun hayatını tetkik edecek olursak görürüz ki 12 seneden beri Meclis-i Âli'nin elinde bulunmaktadır. Yani kanunun 12 senelik bir hayatı vardır. Fakat her tetkik safhasından geçtikçe, kanun mütekâmil bir manzara almakla beraber, bizden evvelki Meclisleri, o zamana aid ihtiyaçları tatmin edememiştir. Müteaddid ve salâhiyettar Meclislerden, Şûra-yi Devlet'ten geçtikten sonra kanun muhtelit encümeninizin elinde mütekâmil bir safha almıştır. Tekâmül etmiştir, güzelleşmiştir, iyileşmiştir. Muhtelit encümeninizin kanuna verdiği ve izafe ettiği bu kıymetten dolayı huzurunuzda kendilerine teşekkür etmek istiyorum. Kanunun mütekâmil safhasından bahsederken, asla bu günkü hakikî ihtiyacımıza yüzde yüz cevap verebilir iddiasında da değiliz. Çünkü bugün nazarî sahadaki malûmatımızı, kuvvetlerimizi kullanmak suretiyle kanunu huzurunuza getirmiş oluyoruz. Fakat kanunun mütekâmil olduğu veyahud noksanları bulunduğu ancak tatbikat sahasına geçtikten sonradır ki kendini gösterecektir. Bunun tatbikatı üzerinde büyük bir hassasiyetle durarak noksanları üzerinde tesadüf ettiklerimizi de Meclis-i Alinize arz etmek suretiyle kanunu tabiî şeklinde mütekâmil safhaya doğru götüreceğiz.

Şunu ilâve etmek istiyorum ki bu kanun Büyük Partimizin kabul ettiği büyük ve ana prensiplerinden nur almıştır, ilham almıştır ve ona göre tanzim edilmiştir. Bizden evvelki Meclislerin elinde bulunduğu halde şimdiye kadar çıkamamasını bir noksan olarak telâkki etmeğe de mahal yoktur. Bizim seleflerimiz kanunun daha iyi çıkmasını arzu ettiler. Fakat iyi şekilde çıkması muhterem heyetinize nasib olmuştur.

Bunun için müsaadenizle heyeti tebrik etmek isterim. Bu memleketin hakikî evlâtlarına, memleketin hakikî ihtiyaçlarına, muhtaç olduğu kıymetli eseri siz hediye ediyorsunuz ve bu, çalışkan bir zümrenin sabırsızlıkla beklemekte olduğu bir eserdir. Bu vesile ile temin ederim ki şay'i ile, bedeni ile, fikri ile çalışan vatandaşlarımız için elimizde bulunan bu kanun, refah ve saadet vesilesi olsun."

Yasa; işçi, işveren, işyeri, grev, lokavt gibi iş yaşamı ile yakından ilgili olan kavramlarla birlikte, sanayiden saydığı işleri de tanımlamakta ve bu yasanın en az on işçi çalıştırılan yerlerde uygulanmasını öngörmektedir. Yasa; çiftçilik, deniz ve hava işleriyle uğraşan aile işletmeleri ile birlikte "umumî, mülhak ve hususî bütçelerle belediye bütçelerinden maaş ve ücret alan memur ve müstahdem"leri de kapsam dışında bırakıyordu. Yasa, sü-

rekli-süreksiz iş anlayışına da yeni tanımlar getiriyordu. İşveren ile işçiler arasında bir sözleşme yapılmasını, bu sözleşmede işçilerin adlarının, yapacakları işin, verilecek ücretin, sözleşmenin geçerlilik süresinin belirtilmesini istiyordu. Yasada, iş akdinin nasıl feshedileceği, işçi ücretinin nasıl ödeneceği, işçi ücretlerinden 30 liranın hiçbir şekilde hacze tabi tutulamayacağı, kadın işçilerin doğumdan önce üç hafta, doğumdan sonra da on iki haftaya kadar izne çıkartılabileceği, izinli kadına yarım ücret verileceği öngörülüyordu.

Ayrıca, işçilere ve ailelerine yiyecek, içecek, giyecek ve yakacak gibi ihtiyaç maddelerini satmak üzere İktisat Vekâleti'nin izniyle ekonomaların açılacağı, çalışma süresinin 48 saat olacağı, bunun haftaya dağıtılacağı, cumartesi günü saat 13'ten sonra işyerlerinin tatil edileceği; günlük çalışma süresinin sekiz saatle sınırlandırılacağı, sekiz saatten az çalışılan yerlerde yarım saat, sekiz ya da daha fazla saat çalışılan yerlerde bir saat dinleme izninin verileceği, iş yaşamında gece deyiminin saat 20 ile 06 arasını kapsayacağı, 16 yaşını doldurmamış olanların günde 8 saatten fazla çalıştırılamayacağı, ilkokula gidenlerin çalışma saatlerinin okul saatine göre düzenleneceği, maden ocaklarında, kablo döşeme işlerinde, kanalizasyon ve tünel inşaatında 18 yaşını doldurmamış erkeklerin ve her yaştaki kız ve kadın işçilerin, sanayide 18 yaşını doldurmamış erkeklerle her yaştaki kız ve kadın işçinin çalıştırılamayacağı, her işverenin 12-16, 16-18 ve 18 yaşını doldurmuş ve daha yukarı işçilerin çizelgelerini ayrı ayrı yapacağı, her işverenin işyerinde işçilerin sağlığını korumak ve iş güvenliğini sağlamak için gerekli önlemleri alacağı, işyerine herhangi bir kimsenin ispirtolu içki getiremeyeceği, sarhoş olarak gelemeyeceği, iş yerinde içki kullanamayacağı, işçileri uygun oldukları işlerde çalıştırmak üzer iş ve işçi bulma teşkilâtının kurulacağı, grev ve lokavtın yasaklanacağı belirtiliyordu. İşçilerle, işveren arasında çıkacak anlaşmazlıkların işçi temsilcilerinin işverenle yapacağı görüşmelerle giderilmesi, iş kazalarıyla meslekî hastalıklar, analık, ihtiyarlık, işten kalma hastalık ve ölüm halinde işçiye devlet tarafından yardım yapılması, bunun için işçi sigorta idaresinin kurulması, işçinin işyerine alınmasıyla sigortalanmış sayılması, yasadaki koşullara uymayan işverenlerin cezalandırılması, aynı şekilde grev yapan işçilerin de para ve hapis cezasına çarptırılması, lokavt ilân eden işverenin de cezalandırılması, İş Kanunu hükümlerinin uygulanıp uygulanmadığını izlemek üzere genel merkezi Ankara'da olan İktisat Vekâleti'ne bağlı bir İş İdaresi kurulması yasada öngörülmüştü.

Bu yasanın yürürlüğe girmesiyle 1325 tarihli Tatil-i Eşgal Kanunu, 10 Eylül 1337 tarihli Ereğli Havza-i Fahmiyesi amelesi hakkındaki kanunun İş Kanunu ile çelişen hükümlerinin geçersiz olduğu da kabul ediliyordu.

Recep Peker

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Recep Peker'in İş Kanunu'nun kabulü dolayısıyla yaptığı konuşma:

"Arkadaşlar, lâyihanın hazırlanması için uzun yıllar emek çektikten sonra derin bir ilgi ile en doğru yolları araştırıp bulmak için Büyük Millet Meclisi'nin günlerce müzakere ettiği İş Kanunu şu anda reye konulmak üzere bulunuyor. Bu fırsattan istifade edip yeni Türkiye Cumhuriyeti rejiminin en esaslı noktalarından birini teşkil eden iş hususundaki telâkkisine aydınlık verecek birkaç esas noktayı size arz etmek istiyorum.

Arkadaşlar, bir defa bu lâyiha biraz geç kaldı gibi görünüyor. Fakat, biliyorsunuz ki devletin, son on yılın esaslı çalışmaları içinde bu İş Kanunu lâyihası da başlıca yer almıştır. Fakat hükümet ve Meclis siyasal ve ulusal hayatımıza en uygun şekilleri bulmak ve mümkün olan bu mevzuda mümkün olduğu kadar hatalardan kaçınmak için devamlı çalışma ile en iyi formülleri bulmaya uğraşmıştır. Öte taraftan kanunun

geç kalması hakikî hayata esaslı bir zarar da vermiş değildir. Çünkü İş Kanunu'nun ortaya koyduğu tanzimci ruhu memlekette tatbik etmek ihtiyacı ancak bugünlerde kendini göstermeğe başlamıştır. Devlet büyük sanayi hayatına yeni giriyor demektir. Bu sanayiin kurulup işlemesi devrindedir ki işverenle iş alan arasındaki ahenk ve münasebetlerin tanzimi kati bir ihtiyaç olarak duyuluyor. Bu bakımdan kanun, tam zamanında hayata doğmuş olacaktır. Yeni İş Kanunu bir rejim kanunu olacaktır. Gerçi Türkiye Cumhuriyeti kanunlarının kuvvet ve devletçe ehemmiyet bakımlarından birbirinden farkı yoktur.

Fakat bir taraftan da içinde yaşadığımız devrin hayatî ihtiyaçlarını karşılayacak temel kaideleri koyan bir kanunun siyasal ve içtimaî hayatımıza tesir bakımından ayrıca ehemmiyeti üzerinde durmak lâzım gelir. İşte yeni çıkarmakta olduğumuz İş Kanunu devletin esaslı kanunlarından bir rejim kanunudur. Bu kanunla Türkiye'de iş hayatı yeni rejimimizin istediği ahenk ve anlaşma yoluna girecektir.

Arkadaşlar, bizim neslin derece derece acılarını tatmış olduğumuz liberal Devlet tipinin çekiştirici, çarpıştırıcı ve yurt içinde ulus birliğini bozucu ruhunu hergün yeni bir tedbirle ortadan kaldırarak bunun yerine ulusal Devlet tipindeki birlik ve beraberlik zihniyetinin tatbikatını hayatımıza aşılıyoruz. Bunu siyasî programlarda bir nazariye, bir edebiyat ifadesi gibi yazmak ve söylemek kâfi değildir. Bunu hakikatlendirmek için memlekette kanun kuvveti lâzımdır. Liberal devlet tipi içinde işçi sınıfı ve patron sınıfı, bunun daha geniş manasiyle proleter ve burjuva sınıfları iki düşman cephe halinde birbirine karşı çarpışıp dururlar.

Bunlar, millet birliği gibi büyük ve mukaddes davanın yanında hiçbir kıymeti olmayan ve millet varlığını tahrip eden zehirli telkinler mahsulü sunî bir heyecanın vecdi içinde vuruşup dururlar. Bu hareket saadeti ve esaslı ıstırap mevzuları bir olan ve her türlü mukadderatı müşterek bulunan bir yurdun sınırları içinde o yurdun kuvvet ve muvaffakıyet unsurlarının birbirlerini parçalamak için didişip durması demektir. Bu didişmelerden doğacak tek netice müsbet ulus kuvvetlerinin birbirini ifna etmesidir ki bu yüzden memleket kendi içinden dağılmak tehlikesine maruz kalır.

Türkiye ve onun kudretli ulusal partisi ideolojik naslarını programına koymuş ve imkân el verdiği günde bu naslarını derhal kanunlaştırıp sosyal hayatın hakikî safhasında tatbiki yoluna gidilmiştir. İşte bu İş Kanunu arz ettiğim bakımdan da Türkiye'de ulusal devlet tipinde ahenkli ve muvazeneli bir hayatın tanzimine yarayacak bir eser olacaktır.

Arkadaşlar, liberal devlet tipi ekonomik sahada yalnız proleterya-burjuva telâkkisinin yaptığı çatışmalarla kalmamıştır. Bu tip devlet, ulusun müstehlik ve müstahsil unsurları arasında da sınıf mücadeleleri vücude getiriyor. Bunu İş Kanunu münasebetiyle söylemiyorum. Fakat bu münasebetle dokunduğum yersiz çarpışmalarla millî varlığı didikleyen zihniyetin yanlış ve zehirli tesirlerini bir başka ekonomik sahadan mütalaa ederek mevzuu aydınlatmak istiyorum. Biz bu İş Kanunu ile yurddaşların sınıflaşarak parçalara ayrılmasına karşı bir kale duvarı örüyorsak buna benzer başka kanunlarla tarifelere hâkim olmak, kredileri tanzim etmek ve fiatların kontrolü kanunları gibi tedbirlerle de her gün mütekâmil safhalarda yürüyerek Tür-

kiye'de müstehlik ve müstahsil unsurlar mücadelesinin ruhunu da ortadan kaldırmış bulunuyoruz. Bütün bunlarla kavgasız ve istismarsız, başları anlaşıp uyuşma prensiplerine bağlı bir cemiyet kurma vazifesini yapma halindeyiz.

Tâ ki en uzaktaki çetin, fakat parlak millî hedeflere kısa yollardan en az zamanda birlik ve beraberlikle varalım. Bu ancak birisinin kolu ötekine bağlı, birinin kalbi ötekinde çarpar bir millet kütlesi terbiyesi ile beslenmiş olarak durmadan ileri gitmekle mümkün olur.

Arkadaşlar, yeni İş Kanunu sınıfçılık şuurunun doğmasına ve yaşamasına imkân verici hava bulutlarını ortadan silip süpürecektir. Bu kanunla millî hayatın iş alanında muvazene kurulacaktır. Yaşayan her unsurun bekasını, ilerlemesini temin edecek en büyük ve en esaslı unsur, muvazenedir. Muvazenesiz her şey yıkılmağa mahkûmdur. Fizik ve fizyolojik hayatta olduğu gibi sosyal hayatta da bu böyledir. Hayatta olan her şey için böyledir. Bilhassa bizim çetin devrimizde millî varlıkta muvazene, ahenk bir kerre bozuldu mu, havasız kalmış bir hayat gibi o millet yıkılmağa ve sönmeğe mahkûmdur.

Evet bu İş Kanunu, iş hayatımızda muvazene kuracaktır. Yani Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin şimdi kabul etmek üzere bulunduğu bu kanun işçilerin hakkını millî birlik havası içinde dikkatle korumakla beraber yalnız bununla kalmayacak, işveren unsurlarının da hak ve vazifelerini tesbit etmiş olacaktır. Yani biz bu eserle tek taraflı bir maksad takip edecek yolda değil, hakları ve karşılıklı durumları tanzim edilmiş bir iş hayatı ile milliyetçi ve halkçı bir iş ve çalışma cephesi kuracak yolda yürüyoruz. Bu nokta çok iyi anlaşılmalıdır. Her çalışan yanında çalışan yurddaşın haklarını sayacak ve bununla millî ufukta herhangi yanlış beynelmilelci telâkkilerle süslenmiş parçalar varsa bunlar açılıp aydınlanarak iş alanlarla verenler millî ve kudretli bir blok halinde yeni Türkiye'nin inşası eserinde el ele, kol kola uzun hedeflere doğru koşarak mesafeler alacaklardır. Şunu da söyleyeyim: Bugün çok işçisi bulunan bazı mıntıkalardan toplu işçi arkadaşların İş Kanunu'nun kabulü münasebetiyle partiye yazdıkları sevinçlerini bildiren telgraf aldım. Bu netice iyi bir duygu mahsulüdür. Bu ifadeler Türkiye'deki işçilerin millî duyguyu kendilerine esas ve prensip tuttuklarını gösterir.

Benden önce bu kürsüde arkadaşlar arasında bir yanlış anlama olduğunu gösteren sözler geçti. Bu arkadaşların sözleri bana tekrar bir tavzih vazifesi ilham etti. Bu vazifeyi yapmak üzere bazı şeyler daha söyleyeceğim.

Arkadaşlar, hakikaten hukuk denilen müessese milletler hayatının yeni icaplarından olarak yeni girilen, yeni hayatta ilerleme esaslarının icap ettirdiği sürate uygun bir hızla yeni rejimin arkasından gelip yetişemiyor. Bu bir hakikattir, inkılâplarla ileri hayatın icabı olan yeni esaslar ortaya konulur ve bu hayat derhal başlar. Fakat bu ileri gidiş hızının içinde en geri kalan kısım hukuktur. Bu geri kalış benzer ahvalde her yerde böyledir. Yoksa şimdiki Türk hukukî telâkkisinin, Roma hukuku, mecelle hukuku gibi birtakım telâkkiye saplanıp kalması demek değildir.

Hukuk müessesesinin mahiyetinde bir asır ilerleyiş hali vardır. Birçok hukuk profesörleri, bir nev'î esir-i hukuk otoritesi farz ederek bunun her müşkülü halleder

dogmatik mahiyeti bu ilerleyişe mânidir, mütalaasını yürütüyorlar. Fakat inkılâpçı bir zihniyet, ileri gidiş için attığı her adıma uygun bir ayak uyduruşu ile hukukun da kendi arkasından gelmesini ister. Bu, inkılâbın hakkıdır. Meselâ, biz deriz ki devletçiyiz, fakat hepimiz itiraf ederiz ki Türkiye'de mevcud olan hukuk birçok çizgileriyle bunların düzeltilmesi için birçok çalışılmasına ve birçok çizgilerinin değiştirilmiş olmasına rağmen devletçi gidişinin tam zıddına olarak, liberal birtakım unsurları taşımaktadır. Büyük Meclis'in bu çalışmaları, bu heyecan ve milletçe bu çabalamalarımız sayesinde elbette bunların hepsi düzelecektir.

Yeni bir eser kurarken o eserin mühim bir noktasına gelip bir çengel takılır, eski hukuktan filân kanunun filân maddesiyle o işle tearuz eder. Bu tearuzu, hukuk müessesesinin ileri gidiş hamlelerine engel oluşundaki kusuruna vermekle beraber, işi yaparken de o çengele takılmamak lâzımdır.

Eski hayatımızdan kalma hukuk birçok unsurlariyle ecnebidir. Birçokları semavî telâkkilerin hâkim olduğu devirlerden ve bir kısmı da liberal fikirlerden gelmiştir. Bir milletin hayatında kendinden olmayan müstevli unsur, yalnız hukuk değildir. Onun gibi kültür de ecnebî ve müstevli olabilir. Osmanlı Devleti'nin kültür hayatında millî olmayan bir ecnebî istilâsı yok mu idi? Hukuk gibi, kültür ve fikir de müstevli olabilir. Gerçi, muasır medeniyetin ileri fikirlerinden hiçbir millet müstağni olamaz. Fakat ecnebî ilim unsurları tarihteki yerimizi öğrenerek bize şeref kaydeden safhaları silmişler ve kültürde olsun, hukukta olsun ipka ettikleri halimize uymayan şeyleri bir ihracat metaı gibi bize yollamışlardır. Orijinal inkılâbımızın ileri gidiş hamlesi içinde bizi arkadan tutan unsur, ne olursa olsun, bir defa onun simasına bakıp yabancı ve zararlı damgasını vurduktan sonra, kendi hayatımızı tanzim için millî varlığımızın verdiği kuvvetle arkadan tutanı veya arkaya çekeni tepmekten başka çare yoktur.

Maksada geleyim ve son söz olarak arz edeyim ki bu kanun kabul olunduktan sonra esasen bozulmamış ruhları, hepimizin olduğu gibi millî hisle dolu olan Türk işçileriyle işverenleri ve Türkiye'deki bütün verim ve kuvvet unsurları doğru yolu daha iyi bulmuş ve birbirini daha iyi anlar bir şekle girmiş olacaktır. Aslında Türk işçisi bir yıkıcı, bir bozguncu değil, başlanan büyük millî eseri tamamlayıcı bir unsurdur.

Bundan sonra onun bu vasfı daha kuvvetlenerek millî birlik içinde, millî iş beraberliği ile lâyık olduğu safta daha şerefli mevkiini alacaktır."

İşçi ücretlerini düşük, çalışma saatlerinin uzun, can güvenliği konusunda alınan önlemlerin yetersiz, işçi sağlığı konusundaki uygulamaların kötü, iş sigortasının son derece sınırlı olduğu bir ortamda böyle bir yasanın çıkması işçiler açısından oldukça sevindirici bir durumdu. Zira yasa, çalışma ilişkilerini bir bütünlük içinde ele alarak çağdaş bir düzenleme yapıyordu. Ayrıca yasa ülkede henüz olmayan çeşitli kurumların oluşturulmasını da zorunlu kılıyordu. Yasa "sistematik ve teknik" açılardan da iyi hazırlanmıştı. İş Kanunu'nun hazırlanmasında siyasal, sosyal, iktisadî faktörler yanında Uluslararası Çalışma Örgütü'nün, Avrupa'da giderek güç kazanan otoriter rejimlerin de etkileri görülmüştü.

Yasaların içinde doğdukları siyasal ya da toplumsal koşulların izlerini taşımaları doğaldı. İş Kanunu'nda da bu tür bir gelişme gözlemleniyordu. Avrupa'da ideolojilerin çarpıştığı bir ortamda Türkiye içine kapanmış,

kendi yağıyla kavrulmayı ilke edinmişti. Ülkede planlı ve devletçi bir ekonomik politika izleniyordu. Tek parti sistemi doğası gereği "üniter", "uzlaştırıcı", "tesenütçü" bir anlayışı gerekli kılıyordu. Bu koşullarda menfaat çatışmasını gündeme getiren işçi-işveren ayrışmasına ortam sağlayan bir düşünceye mesafeli olması doğaldı. Bu nedenle devlet işçi ve işveren ilişkilerinde düzenleyici olmaktan yanaydı. O nedenle de grevi, lokavtı yasaklamış, zorunlu uzlaşma yöntemini benimsemişti. Ama, unutulmaması gereken bir husus vardı. İş Kanunu ile ülkede sosyal politikaya yönelik önemli bir adım atılıyordu.

İş Kanunu Lâyihası – 1927[272]

Madde 1 – İstihsal, imal, ihzar, izabe, tasnif, tasfiye, inşaat, tamirat ve nakliyat ve muhaberât müesseselerindeki işçilerle bunlara işverenler arasındaki münasebât işbu kanunda yazılı ahkâma tabidir.

Ziraî işler, bir aile efrad ve akrabasının birlikte çalıştıkları ev sanayii, köy müessesâtı ve on beşten az işçi çalıştıran müesseseler bu kanun ahkâmına tâbi değildir. Şu kadar ki bu müesseselerde çalışanların hayat ve sıhhati için tehlike ve mazarratı mucib halâtın mevcut olup olmadığı hükümetçe teftiş ve murakabe edilir (Çocuklar ve kadınlar hakkında bu kanuna vaz' edilen ahkâm on beşten az işçi çalıştıran müesseseler için dahi carîdir).

Madde 2 – On yaşına girmemiş olan çocuklar çalıştırılamaz. On sekiz yaşına kadar olan kadın ve erkek işçilerin müddet-i mesaileri ve ne gibi işlerde çalıştırılmaları caiz olmadığı bu kanunun tatbikine dair Heyet-i Vekile'ce tanzim olunacak talimatname ile tespit olunur.

Madde 3 – İşçinin çalışma müddeti günde on saati geçemez. Bu müddet zarfında en az bir saat istirahat verilir. Altı saatten az devam eden işlerde istirahat vermek mecburî değildir.

Madde 4 – Kaza olur veya olması muhtemel olursa veya zarurî ve acele tamirât icab ederse, yahut tehlike vuku'unu men' için tedâbir ittihazı lâzım glerse iş müddetlerinin temdit olunması caizdir.

Madde 5 – Bozulmaya müstenit mevadd-ı ibtidaiye işlenmesi faaliyetinin mevsime münhasır bulunması hallerinde ve müstesna bazı ahval ve işlerde hükümetin malumatı tahtında işçilik müddeti günde on iki saati tecavüz etmemek şartiyle temdit edilir.

Madde 6 – İşçinin fazla olarak çalışacağı müddete ait ücret bir misli fazla hesabiyle verilir. İşçinin bu fazla çalışma müddetine ait ücret talebi vesaik-i mutebereye istinad etmediği takdirde üç ay mürurundan sonra mesmu' olamaz.

Madde 7 – Umumî nakliyat vasıtalarında çalışan işçilerin nöbete tabi münkati çalışma tarzları Ticaret ve Nafia Vekâletlerince müştereken ayrıca bir talimatname ile tespit olunur.

Madde 8 – En az on iki saat istirahat etmeyen işçiye ikinci bir iş verilemez. Ancak ahvâl-i fevkaladede askerî fabrikalarda bu müddet azaltılabilir.

Madde 9 – İşverenler hükümetin göstereceği tarzda işçilerin hayat ve sıhhatleri mahfuz olarak çalışmaları vesaitini ve icab eden takyidât-ı fenniye ve sıhhiye ve ictimaiyeyi temin ve her türlü kaza vuku'unda mani tedâbiri ittihaz ile mükelleftir. İş mahallerinin şerait-i sıhhiyesini ve işçilerin sıhhat ve hayat ve ahlâkları için tehlike ve mazarrat ihtimallerini müştereken tayin ederler.

Madde 10 – Bir müessesede üç ay ifa-i hizmet eden bir işçi kendisine on beş gün evvel haber verilmedikçe ve müterâkim ücretleri tamamen tesviye edilmedikçe bilâ-sebeb-i mücebbir işten çıkarılamaz. Kezalik hiçbir daimî işçi on beş gün evvel işi terk edeceğini müesseseye ihbar etmeden bir özr-i kabule müstenid bulunmadıkça işi terk edip diğer müessesenin işini deruhte edemez. Ancak bu ahkâma muhalif olarak işçiyle işveren arasında bil-rıza mün'akit mukaveleler muteberdir.

Madde 11 – Şehirlerden uzak müessesât ve maden ocakları evlerine her gün gidip gelmek imkânı bu-

272 "İş Kanunu Lâyihası," İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, sene 1927, nümero 6, Haziran, s. 472-474.

lunmayan işçilerin kavâid-i hıfzıssıhhaya ve icabât-ı ahlâkiyeye muvafık tarzda iskân edilmelerini temine ve bu işçilere ücretlerinden mahsubu icra edilmek üzere sıcak yemek vermeye mecburdur. Bu müesseseler tarafından münhasıran işçilerin iskanı için inşa edilecek meskenler her türlü devlet ve idare-i hususîye ve belediye vergilerinden muaftır.

Madde 12 – Her müessese ehemmiyetine ve çalıştırdığı amele miktarına göre tanzim kılınacak talimatnameye tevfiken alât-ı tahlisiye, teskere, dispanser, hastane, ecza-i tıbbiye dolabı, eczane gibi vesâit-i sıhhiyeden tamamını veya bir kısmını tesis ve ihzara ve lüzuma göre tabib, eczacı, hastabakıcı gibi memurîn ve müstahdemîn-i sıhhiye tavzif etmeye mecburdur. Birbirine yakın olan müesseselerin birleşerek bu tedâbiri müştereken ittihaz etmeleri caizdir.

Madde 13 – İşverenler vuku'bulan kazaları en serî vasıta ile alakadarlara ve adlîye memurlarına ihbara mecburdur.

Madde 14 – İşverenler işçileri işlerinden mütevellit olmak üzere duçar oldukları kazalarda meccanî olarak tedavi ettirmeye ve kazadan dolayı işçilerin çalışmadığı günlere ait yevmiyelerini en az on beş güne kadar tam, fazlasını en az nısıf olarak itaya ve kaza işçinin maluliyet-i daimesini intac ettiği takdirde maluliyet derecesine göre ayrıca tazminat itasına mecburdur. Maluliyet dereceleri bu derecelere ait tazminat miktarları müştereken Sıhhiye ve Ticaret ve Nafia vekâletlerince tayin ve cetvel halinde tanzim olunacaktır.

Madde 15 – İş esnasında vuku' bulan kaza neticesi olarak ölenlerin tekfin [kefenleme] ve tedfin [defnetme] mesârifi işverenlere ait olduğu gibi ayrıca varislerine son aldığı gündeliğin altı yüz misli tazminat verilecektir. İşveren ile işçinin ailesi arasında ölümün iş esnasında vuku' bulup bulmadığı hakkındaki ihtilaf mahkemelerce müstacelen rüyet ve intac edilir.

Madde 16 – Kazazede işçilere verilecek mahallî sıhhiye ve belediye tabipleriyle ve kaza sıhhiye ve belediye teşkilâtı bulunmayan bir mahalde vuku' bulmuş işe teşkilâtı en yakın kasabanın sıhhiye ve belediye tabipleriyle müessesenin irae edeceği karar mucibince tebeyyün edecek maluliyet derecesine göre on dördüncü madde mucibince yapılacak cetvele tevfiken ve heyet-i sıhhiyenin nihalî raporu tarihinden itibaren nihayet bir ay zarfında kendilerine ve vefat eden işçilere verilmesi lâzım gelen tazminat dahi mahkemece taayyün edecek varis-i kanunîlere verilmek üzere vefat vuku'undan itibaren nihayet bir ay zarfında makbuk mukabilinde icra dairelerine tevdi edilir. Maluliyet derecesi hakkında heyet-i sıhhiyenin vereceği raporlara vuku' bulacak itirazlar Sıhhiye Vekâleti'nce tetkik ve bir ay zarfında kat'î karara rabt olunur. Ancak işveren tarafından vuku' bulmuş ise evvel-emirde ilk heyet-i sıhhiyenin takdir ettiği dereceye tekabül eden tazminât miktarını emaneten icra dairesine yatırmış bulunması meşruttur.

Madde 17 – Hizmetlerine nihayet verilen işçiler işgal etmiş oldukları müesseseye ait mebânî'i müessesenin talebiyle azamî on gün zarfında terk ve tahliyeye mecburdurlar. Müessesenin mahallî en büyük mülkiye amirine tahriren vuku' bulacak müracaatı üzerine işçi binayı tahliyeye icbar edilir.

Madde 18 – Her müessese çalıştırdığı işçiler hakkında numunesine tevfiken bir işçi sicil defteri tutmağa mecburdur.

Madde 19 – İşçiler ahvâl-i sıhhiye ve ictimaiyelerinin ıslâh ve tanzimi gayesiyle Ticaret Vekâleti'nce münâsib görülecek mahallerde işçi teavün ve tekaüt sandıkları tesisine ve bu sandıklar için işçi ücretlerinin nihayet cem'an yüzde beş miktarını geçmemek üzere işçilerden ve aynı nisbette işverenlerden aidat verdirmeye vekâlet-i iadesi salahiyettardır. Teavün ve tekaüt sandıklarının suret-i teşkili ve vezaif ve tarz-ı idareleri icra vekillerince bir talimatname ile tespit olunur. İşbu maddedeki şekilden daha müsait teşkilâtı olan müesseseler için vekâlet-i iadesi mevcut teşkilâtça iktifa edebilir. Tersane fabrikalarında müstahdem amelenin terfih-i halleri ve tekaütlükleri için 13 Eylül 333c tarihli nizamname ahkâmı muteberdir.

Madde 20 – Bu kanunun neşri tarihinde mevcut ve kanunun daire-i şümulüne dahil bulunan müessese-lerde mebâni ve teşkilât imkân nisbetinde işbu kanun ahkâmına göre tadil ve tebdil olunacaktır. Tedil ve tebdilin imkânı hakkında işverenlerle iş müfettişleri arasında ihtilaf çıkarsa Ticaret Vekâleti'nin vereceği hüküm kat'idir ve bu müessesenin taalluk ettiği vekâletin reyi alınır.

Madde 21 – İş ve sıhhiye müfettişleri teftiş maksadiyle her vakit müesseselere girebilirler, ancak mües-sesenin taalluk ettiği vekâletin komiserini devlete ait olan müesseselerde müessesenin en büyük amirini evvelce haberdar etmek şarttır.

Maadin ve taşocaklarında işbu kanun ahkâmına müteallik teşebbüsât maden mühendis ve müfettişleri tarafından icra olunur. İşverenler müfettişe vazifelerine müteallik hususatta istedikleri malumat ve izahatı ver-meye mecburdurlar.

Madde 22 – Müesseseye müstahdeminînden gayrı kimsenin duhulü müdafaa-i milliye nokta-i nazarın-dan memnu olan askerî fabrikalarında bu kanun ahkâmını tatbik için Müdafaa-i Milliye ve Bahriye tarafından memur-ı mahsus tayin edilecektir.

Madde 23 – Bu kanun ile tatbikine mütedair tanzim olunan talimatname ahkâmına riayet etmeyen mües-seselerden müessesenin ve mucib-i tecziye görülen hareketlerinin derece-i ehemmiyetine göre bin liraya kadar ceza-i nakdî alınır.

Üç ay zarfında aynı hareketin tekerrürü halinde ceza-i nakdî taz'if olunur. [ikiye katlanır]

Kendilerine taalluk eden hususatta kanuna muhalif harekette bulunan işçilerden yirmi liraya kadar ce-za-yi nakdî ahz ve üç ay zarfında aynı hâlin tekerrüründe işbu ceza-yi nakdî taz'if edilir.

Madde 24 – Ceza-yi nakdîler memurîn-i iadesi tarafından tutulacak zabıtların müddeî-i umûmîlere tevdi'i su-retiyle müddeî-i umûmîlikce usulü vechile takip ve intac olunarak hükmen tahsil ve teavün sandıklarına tevdi olunur.

Madde 25 – Bu kanunun suret-i tatbikiyesi alakadar vekâletlerce müştereken tanzim ve İcra Vekilleri Heyeti'nce tasdik olunacak bir talimatname ile tespit olunacaktır.

Madde 26 – İşbu kanunun tatbiki için Ticaret Vekâleti'ne merbut bir İş Müdüriyet-i Umumiyesi ihdas edilecektir.

Madde 27 – 2 Haziran 926 tarih ve 695 numaralı kanundan gayrı bu kanun ahkâmına mugayir bulunan kavanin ve nizamat ile 10 Eylül 1337 tarihli Ereğli Havza-i Fahimiyesi amele hukukuna müteallik kanun mülgadır.

Madde 28 - İşbu kanun tarih-i neşrinden altı ay sonra muteberdir.

Madde 29 - Bu kanunun tatbikine Ticaret, Dahiliye, Adliye, Sıhhiye, Nafıa ve Müdafaa-i Milliye vekilleri memurdur.

29 Mart 1927

***İş Kanunu Lâyihası Hakkında İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nın* Mütalaat ve Temenniyatı:**[273]

Ticaret Vekâleti tarafından ihzar olunan İş Kanunu'nun henüz hâl-i inkişafta bulunan millî sanayii şid-detle alâkadar edeceği cihetle odamızın bu bâbdaki mütalaatı alınıncaya kadar kanunun tehiri vekâletten rica olunmuştu. 24 Nisan tarihiyle vekâletten gelen telgrafnamede odamızın İş Kanunu hakkındaki mütalaasının hemen bildirilmesi temenni edilmekle bu mesele hakkındaki rey ve mütalaalarını istifsar zımnında davet olunan İstanbul erbâb-ı sanayi'inin iştirakiyle odada bir içtima akt olunarak kanun lâyihası tetkik olunmuştur. Mezkûr içtima'a ittifak-ı ara ile Reis Hüseyin Bey'in riyaset etmesi takarrür etmiştir. Cereyan eden müzakerât neticesinde

273 "İş Kanunu lâyihası hakkında İstanbul Ticaret ve Sanayi Odasının mütalaat ve temenniyatı", *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, sene 1927, sayı 6, Haziran, s. 474-476.

lâyihanın birkaç maddesinde icrasına lüzum görülen bazı tadilât ve bu meyanda izhar olunan temenniyyatın vekâlete iblağı karargir olmuştur.

Lâyihanın birinci maddesi bilâ-münakaşa kabul edilmiştir. İkinci madde on yaşına girmemiş olan çocukların çalıştırılmasını âmir idi. Bu mesele üzerinde hayli müzakere cereyan etmiş ve içtima'a iştirak eden Tütün İdare-i İnhisariyesi murahhası sigara imalâtında hafif ve nazik işleri küçük çocukların bünye ve teşkilâtına mazarrat iras edecek mahiyette olmadığı ve bu sayede birçok çocukların sokaklarda haylazlık edecekleri yerde işle meşgul olarak üç beş intifa ettikleri ve hatta bunlar meyanında aldıkları yevmiyeler ile ailelerine de muavenette bulunanlar olduğu izah ve ikinci maddenin bu fıkrasının tadili lehinde beyan-ı mütalaa etmiştir. Cereyan eden müzakerât neticesinde vakıa tütüncülüğün bazı hafif işlerinde ufak çocukların büyüklerden daha ziyade muvaffakıyetle çalıştıkları görülürse de on yaşına girmemiş çocukların evvel emirde tahsil müddetini bitirmemiş oldukları cihetle bunların tahsilden mahrum bırakılmalarının caiz olmayacağı dermeyan edilmiştir. Buna mukabil hazırûndan bazısı kanunun bu maddesinin bu cihetten iyi düşünülmüşse de hakikat-ı hâlin bu merkezde olmadığını ve tahsil mükellefiyeti yaşında bulunan birçok çocukların mektebe gitmeyip sokaklarda gezindiklerini ve esasen bu mükellefiyet sinninde bulunanların cümleten mektebe gittikleri de farz olunsa üç ay devam eden tatil zamanlarında ufak çocukların böyle hafif işlerle meşgul edilmeleri tahsilden geri kalma mahzurunu da izale edeceği serd olunmuştur. Reis Hüseyin Hüsnü Bey tatil müddetinin çocukların sıhhati ve neşv ü nemaları için pek nafi ve elzem olduğunu beyan etmiş ve tadil teklifini reye koymuştur.

İşbu tadil teklifi ekseriyet kazanmamış ve madde aynen ibka edilmiştir.

Bundan sonra işçinin çalışma müddetine mütedair bulunan üçüncü maddenin müzakeresine geçilmiştir.

Tadil - Lâyihada iş müddeti bir saat tatil hariç dokuz saat olmak üzere tespit olunmuştu. Dokuz saat müddet-i mesainin muvafik olduğu esas itibarıyla kabul edilmişse de lâyihada bu mesele hakkında lüzumu derecede vuzuh bulunmadığı ve bu cümleden olarak her müessesenin kendi nev'î meşgalesi itibarıyla kanunda mezkûr bir saat mecburî tatil haricînde bazen bir çeyrek ve bazen de yarım saat tatiller yapıldığı ve bu itibarla verilen bu fazla tatillerin muayyen iş saatlerine zam olunması yani işçinin bir yevm-i mesaide dokuz saat çalışması esasının tasrih edilmesi lüzumu dermeyan ve atideki suret teklif olunmuştur.

Madde 3 - İşçinin çalışma müddeti günde on saati geçemez. Bu müddet zarfına en az bir saat istirahat verilir (Yani bir işçinin bir gündeki çalışma müddeti işin ve havaların icab ettiği ve müessesenin kendi mıntıkası itibarıyla vereceği fazla tatil saatleri hesab edilmemek üzere günde azamî dokuz saattir). İşbu teklif sureti kabul olunmuştur.

Dördüncü ve beşinci maddeler hakkında mütalaa dermeyan olunmayarak kabul edilmiştir.

Tadil - İşçinin fazla olarak çalışacağı müddetle ücrete mütedair bulunan altıncı maddenin müzakeresine geçilmiştir. Lâyihada işçinin çalışacağı müddete ait ücretin bir misli fazla hesabıyla verileceği tasrih olunmuştu.

Meşgaleleri hesabıyla iki takım amele istihdam edem müessesât, bilhassa değirmenciler fazla mesaî için takdir olunan nispet hakkında kuyud-ı ihtiraziyye dermeyan etmişlerdir. Değirmenler mahiyet-i meşgaleleri itibarıyla iki takım amele kullanmaktadır. Bunlar gündüz ve gece olmak üzere iki posta olurlar. Gündüz postası tulûdan guruba kadar, gece postası ise guruptan tulûa kadar çalışıyor. Ve yazın gündüz kışın ise gece postaları fazla hizmet ve nöbettedirler. Ve bu posta müstahdemîni arasında mümkün mertebe sıkı bir münavebe yapılarak müsavî derecede iş görmelerine ihtimam olunur. Halbuki altıncı maddenin hükmü mutlak olarak bulunduğu olunduğu takdirde yazın gündüz postalarına ve kışın gece postalarına fazla saat için bir misli ücret verildiği takdirde un fiyatının ve binnetice ekmek fiyatının müteessir olacağı ve halbuki bu postaların fiilî hizmetten ziyade makinelere nezaretle iktifa ettikleri dermeyan olunmuştur. İçtima'a iştirak eden diğer zevat da fazla mesaî için bir misli ücretin yüksek olduğunu, ihracat mevaddımızdan olup işleme ameliyatı epeyce gâli olan mallarımı-

zın bundan müteessir olacağı ve rekabete zorlukla mukavemet edeceği izah edilmiş ve saat-i mesaî haricîndeki iştigalât için saat hesabıyla yüzde elli nispetinde fazla ücret verilmesi teklif edilmiş ve işbu teklif kabul olunarak altıncı maddenin atideki şekilde tadilinin hükümete arzı karargir olmuştur.

Tadil - Altıncı madde - İşçinin fazla olarak çalışacağı müddete ait ücret saat hesabıyla yüzde elli zamla verilir.

Yedinci ve sekizinci maddeler kabul olunmuştur.

Tadil - Dokuzuncu maddenin tetkiki esnasında metinde "İşverenler hükümetin göstereceği tarzda işçilerin hayat ve sıhhatleri mahfuz olarak çalışmaları vesaiti ve icab eden takayyüdât-ı fenniye, sıhhiye ve içtimaîyeyi temin ve her türlü kaza vuku'una mani tedâbiri ittihaz ile mükelleftir" ibaresindeki icab eden cümlesine "ve mümkün olan" kaydının da zam ve ilavesi tarzındaki teklif kabul olunmuştur.

Tadil - Onuncu madde - Bir müessesede üç ay hizmet ifa eden bir işçinin on beş gün evvel haber verilmedikçe ve müterâki ücretleri tamamen tesviye edilmedikçe bila-sebeb-i mücbir işten çıkarılamayacağı ve işçinin de on beş gün evvel işi terk edeceğini müesseseye haber vermeden diğer müessesenin işini kabul edemeyeceğine mütedair idi. Bu madde üzerine cereyan eden müzakerât neticesinde atideki nokta-i nazar tebarüz etmiştir. Lâyihaca bir müessesede üç ay hizmet eden işçiye eski ve daimî amele vaziyet ve hakkı bahşedilmekte ise de şimdiye kadar yapılan tecrübelere nazaran sanayi'in ekser aksamında üç ay acemilik müddetidir. Bir işçi ancak üç ay ve belki de dört aydan sonra çalıştığı müesseseye bihakkın müfit olur. Bu itibarla onuncu maddede üç ay müddet çok azdır. Bundan sarf-ı nazar işçiye yol verileceğinin kendisine on beş gün evvel kendisine ihbarı muvafık değildir. Bir müessesede artık durmayacağını anlayan işçi on beş gün zarfında hevesle çalışmayacağı gibi belki de hiç iş görmeyeceği cihetle müessese için zarar ve arkadaşları için de bir sui-misâl teşkil eder. Kezalik oldukça uzun olan bu müddet zarfında bu müesseseden çıkacak olan işçi ihtimal-i nefsaniyyet saikasıyla müesseseni ziyanının mucib olacak harekâta da tesaddi edebilir.

İşbu nukâd-ı nazarı itibara alan heyet üç ay müddetin altı aya iblağı ve on beş gün müddetin hiç olmazsa bir haftaya tenzili fikrinde bulunmuştur ve onuncu maddenin atideki suretle tadilini teklif etmişlerdir.

Onuncu madde - Bir müessesede altı ay ifa-yi hizmet eden bir işçi kendisine bir hafta evvel haber verilmedikçe ve ilâh... Kezâlik hiç bir daimî işçi bir hafta evvel işi terk edeceği ilâh...

On birinci madde - Kabul edilmiştir.

On ikinci madde - Kanunun hükmü dahilinde bulunan her müessese bu bâbdaki talimatnameye tevfikan alât-ı tahlisiyye, teskere, dispanser, hatahane gibi vesait-i sıhhiyeden tamamı veya bir kısmını izar ve lüzumuna göre tabip, eczacı, hasta bakıcı gibi memurîn ve müstahdemîn tavzife mecbur bulunmaktadır. Gayet insanî ve ahlakî ahkâmı havi bulunan işbu maddenin tatbikat sahasında hayli müşkilatı dai olacağı da muhakkaktır. Bu cümleden olarak on beş müstahdem kullanın bir fabrika esasen pek büyük bir müessese farz olunamayacağı gibi senenin bir iki ayında kırk elli amele istihdam ettikleri halde diğer aylarında beş on amele ile çalışan darüssınaeler mevcut olduğu ve bu gibilere fazla amele istihdam ettikleri aya mahsus olmak üzere hayli külfeti mucip olan böyle bir teşkilâtın tesisine icbarı muvafık olamayacağı da tezekkür olunmuştur.

Vakıa lâyihada birbirine yakın olan müesseselerin birleşerek bu tedâbiri müştereken ittihaz edebilecekleri de tasrih olunmakta ise de elyevm memleketimizde henüz toplu ve mütekâsif darüssınaeler manzumesi mevcut olmadığı ayrıca nazar-ı dikkate alınmağa sezadır. Bundan sarf-ı nazar büyük şehirlerde vesait-i sıhhiyemiz her tarafta mevcut olduğu ve bu vesaitin fabrikalarca ittihaz olunacak tedâbirden daha mükemmel bulunacağı ve bir kaza vuku'unda telefonla derhal tabip de celb olunacağı cihetle şehir müessesâtının kâffesinin bu mecburiyete tabi olunmalarına pek lüzum mübrem olmadığı görülmüştür.

Şu halde bu madenin tatbiki zımnında tanzim olunacak talimatnamede işbu vesaitle mücehhez olması lâzım gelen müessese ve fabrikaların tasrih olunması temennisi izhar olunmuştur.

On birinci, on ikinci, on üçüncü maddeler hakkında bir mütalaa dermeyan olunmamıştır.

Temenni - Kaza vuku'unda işverenlerin kaza kurbanı işçilere karşı olan vecibelerine mütedair bulunan on dördüncü madde uzun müzakerâtı mucib olmuştur. İçtimada bulunan zevatın ekserisinde tebarüz eden nokta şu idi: Kaza müessese sahibinin sun'u [tesiri] ve teksirlerinden mütevellit olmazsa veyahut işçinin sırf kendi dikkatsizliği ve acemilikten husule geldiği takdirde külfet yine darüssınae sahibine mi raci bulunacak? İşverenin gerek fennî ve gerek içtimaî ve meslekî hata ve noksanı bulunmazsa bu külfetten berî [muaf] bulunması iktiza eder. Buna mütedair olmak üzere birçok vakalarda teeyyüd eden misaller zikrolunmuştur. Diğer taraftan bir işçinin bulunduğu müesseseden iş yüzünden malûl kalması sebebiyle muhik bir tazminata nail olması da insanî bir vazifedir.

Garb memâlikinde iş esnasında vuku' bulan kazadan mütevellit malûliyetlerin tazminatı bila-kayd u şart işverenlere tahmil olunmaktadır. Bu hükmü tadil etmek üzere ayrıca "iş kazalarına karşı sigorta"lar sistemi ihdas olunmuştur. Sigortaların Garb'da iktisab ettiği cevval şekil sayesinde pek ucuz primlerle patronlar kendilerini iş kazalarına karşı sigorta ettirirler ve bir kaza vuku'unda tazminatı sigorta tediye eder. Şu suretle maddenin işverenlere tahmil ettiği külfette bir kısmı tahfif edilmiş olur. Heyet, bu noktaya vekâlet-i celilenin nazar-ı dikkatini celb olunarak ihzar edilen sigortalar nizamname ve ahkâmına " iş kazalarına karşı sigorta" kısmının ilâvesinin temenni şeklinde arzı karargir oldu.

On beş, on altı, on yedi, on sekiz ve on dokuzuncu maddeler kabul edilmiştir.

Tadil - On dokuzuncu maddede teavün sandığına amele ile işverenlerin hisse-i iştirak nispetleri tespit olunmakta idi. Cereyan eden müzakerât neticesinde ekser memleketlerde kabul olduğunu üzere teavün sandığına işçiler ve işverenler tarafından verilmesi lâzım gelen aidat yüzde üçer olarak kabul olunarak yirminci maddenin atideki surette tadil-i teklifi karargir oldu.

Madde 20 - İşçiler ahvâl-i sıhhiye ve içtimaîlerinin ıslâh ve tazmini gayesiyle Ticaret Vekâleti'nce münasip görülecek mahallerde işçi teavün ve tekaüt sadıkları tesisine ve bu sandıklar için işçi ücretlerinin nihayet cem'an yüzde üçünü geçmemek üzere işçilerden ve aynı nispette işverenlerden aidat verdirmeğe Ticaret Vekâleti selâhiyettardır.

Ticaret ve Sanayi erbabının ticaret odasındaki içtimaları:[274]

İş Kanunu Hakkında Patronların Dermeyan Ettikleri Teklifler:

Şehrimizin bütün sanayi ve ticaret erbabından bir grup, dün Ticaret Odası'nda bir içtima akd ve İş Kanunu lâyihasının muhtelif mevaddı hakkında fikirlerini beyan ederek bazı mevaddın tadili lüzumuna karar verdiler. Grubun bu kararı Ticaret Odası tarafından vekâlete bildirilecek - Patronlar hangi mevaddın ve ne suretle tadilini istiyorlar?

Ticaret Vekâleti tarafından Meclis'e tevdi edilmek üzere ihzar edilen İş Kanunu lâyihası Meclis'te müzakere ve kanun şeklinde kesb-i kat'iyyet etmezden evvel bu hususta bir kere de ticaret ve sanayi erbabının fikir ve nokta-i nazarlarının öğrenilmesi takarrur etmişti.

İşte bunun için dün şehrimiz erbâb-ı sanayi ve ticaretinden ve muhtelif şirket mümessillerinden mürekkeb bir grup Ticaret Odası'nda saat on dörtten on yedi buçuğa kadar süren bir içtima akd etmiş ve bu içtimada İş Kanunu lâyihası tetkik edilerek bazı mevaddının tadili temenni edilmiştir.

İçtimada kanun lâyihası mevaddı madde madde okunmuş ve grup azası fikirlerini dermeyan etmişlerdir.

274 Ticaret ve Sanayi Erbabının Ticaret Odasındaki İçtimaları, İkdam, 28 Nisan 1927.s. 1-2.

İş Kanunu lâyihası metnini madde madde tamamen neşrettiğimiz için dünkü içtimada muvafık görülen maddelerden tekrar bahsetmeyeceğiz. Yalnız tadilini teklif ettiği mevad berveçh-i zîr derç ediyoruz.

Lâyihanın birinci ve ikinci maddeleri aynen kabul edilmiştir.

Patronlar ve sâât-i mesaî [mesaî saatleri]

İşçinin çalışma müddeti 10 saat olmak üzere gösteren madde de kabul edilmiştir. Yalnız vaziyeti itibariyle, mesela tütün depolarında öğleyin ameleye bir saatten fazla istirahat verilirse bu fazla istirahat miktarı o kadar fazla çalıştırmak suretiyle telafi edilecektir. Yani amele, günde tam olmak üzere 9 saat kat'î surette çalışacaktır.

Lâyihanın dördüncü ve beşinci maddeleri kabul edilmiştir.

İşçinin fazla çalışacağı müddet

Lâyihanın altıncı maddesi şudur:

"İşçinin fazla olarak çalışacağı müddete ait ücret bir misil fazla hesabiyle verilir. İşçinin bu fazla çalışma müddetine ait ücret talebi vesaik-i mutebereye istinad etmediği takdirde üç ay mürurundan sonra mesmû' olamaz [dinlenmez]."

Grup azası, bu maddenin tadilini ve işçinin fazla olarak çalışacağı müddete ait ücretinin bir misli değil, yarım misli fazla hesabiyle verilmesi talep etmişlerdir.

Lâyihanın yedi ve sekizinci maddeleri aynen kabul edilmişti.

"İcab eden" mi, "mümkün olan" mı?

Lâyihanın dokuzuncu maddesindeki: "İşverenler hükümetin göstereceği tarzda işçilerin hayat ve sıhhatleri mahfuz olarak çalışmaları vesaitini ve icap eden takyidât-ı [kısıntı] fenniye ve sıhhiye ve içtimaîyeyi temin ve her türlü kaza vukuuna mani tedâbiri ittihaz ile mükelleftir" kaydının [icap eden] yerine [mümkün olan] kelimesinin vaz'ıyla kabulü kararlaştırılmıştır.

Daimî işçi kimdir?

Grup tarafından, lâyihanın onuncu maddesinin de tadili takarrur etmiştir.

Lâyihanın onuncu maddesinde: "bir müessesede üç ay ifa-i hizmet eden bir işçi kendisine on beş gün evvel haber verilmedikçe işten çıkarılamaz" diye muharrirdir. Grup azası, bir işçinin "daimi işçi" olabilmesi için 3 ay değil, laakal 6 ay çalışmış olması, işten çıkarılması takarrur etttiği zaman, müessese sahibini 15 gün evvel değil 1 hafta evvel kendisine haber vermeğe mecbur tutulması esasını kabul etmişlerdir.

Lâyihanın 11, 12 ve 13'üncü maddeleri kabul edilmiştir.

Kaza sigortası

Bade işçiyi korumakta olan 14.üncü madde müzakere edilmiş ve bu madde aza arasında bir hayli münakaşayı mucip olmuştur. Bu madde bervech-i zîrdir.

"İşverenler, işçileri işlerinden mütevellit olmak üzere duçar oldukları kazalarda meccani olarak tedavi ettirmeğe ve kazadan dolayı işçilerin çalışamadığı günlere ait yevmiyelerini en az on beş güne kadar tam ve fazlasını en az nısıf olarak itaya ve kaza, işçinin maluliyet-i daimesini intaç ettiği takdirde maluliyet derecesine göre ayrıca tazminat itasına mecburdur. Maluliyet dereceleri ve bu derecelere ait tazminat miktarları müştereken Sıhhiye ve Ticaret ve Nafia vekâletlerince tayin ve cetvel halinde tanzim olunacaktır."

Bu maddenin kıraatinden sonra grup azasından Değirmenciyan Efendi:

- Bunda yalnız amele düşünülmüş, patronlar düşünülmemiştir, demiştir.

Diğer bir aza da beyan-i fikir ederek:

- Hasta olan bir amele üç ay hasta, ondan sonra hastalığı temadi ederse malul addedilmelidir, dedi. Fakat bu fikir kabul edilmedi. Diğer bir zat işçilerin başından geçecek kazalar için bir sigorta kanunun yapılması hususunda bir teklifte bulunması nokta-i nazarını ser etti. Bütün grup azası tarafından bu fikir makbul görülerek böyle bir teklifte bulunulması kararlaştırılmıştır.

Lâyihanın kaza neticesi ölen işçilerin varislerine verilecek tazminat kısmını ihtiva eden maddesi üzerinde grup azası birkaç söz söylemişse de neticede bunu da kabul etmiştir.

Teavün sandıklarına verilecek aidat:

Lâyihanın 16, 17 ve 18'inci maddeleri de aynen kabul ediltikten sonra işçilerin teavün ve tekaüd sandıklarına verilecek aidata ait olan on dokuzuncu madde müzakere ve münakaşa olundu.

Müzakerenin mühim kısmı şu idi:

"İşçiler ahvâl-i sıhhiye ve içtimaîyelerinin ıslâh ve tanzimi gayesine Ticaret Vekâleti'nce münasip görülecek mahallerde işçi teavün ve tekaüd sadıkları tesisine ve bu sandıklar için işçi ücretlerinin nihayet ceman yüzde beş miktarını geçmemek üzere işçilerden aynı nispette işverenden aidat verdirmeğe Vekâlet-i aidesi salahiyettardır."

Vekâletin tanzim ettiği bu maddeye nazaren işçinin aldığı ücretten yüzde beş tevkif edilecek ve müessese sahibi tarafından da aynı miktar ilave edilerek sandığa vaz edilecektir. tevkifat yapılmasını teklif etmiştir.

Grup azası, bu madde üzerinde de bir hayli münakaşa yapmış ve Süreyya Paşa teavün sandıkları için işçiden yüzde 2,5, müessese sahibinden yüzde 2,5 tevkifat yapılmasını teklif etmiştir. Nihayet grup azası bu hususta muhtelif miktarlar teklif etmişse de neticede teavün sandıkları için işçiden yüzde 3 ve müessese sahibinden yüzde 3 tevkifat yapılması kararlaştırılmıştır.

Ceza meselesi:

Lâyihanın 20, 21 ve 22'nci maddeleri de aynen kabul edildikten sonra bu kanun ile tatbikine mütedair tanzim olunan talimatname ahkamına riayet etmeyen müessese sahipleriyle işçiler hakkındaki madde okundu. Bu madde şöyle idi:

"Bu kanun ile tatbikine mütedair tanzim olunun talimatname ahkamına riayet etmeyen müesseselerden müessesenin ve mucib-i tecziye görülen hareketlerinin derece-i ehemmiyetine göre bin liraya kadar ceza-i nakdî alınır. Üç ay zarfında aynı hareketin tekrarı halinde ceza-i nakdî taz'îf olunur [ikiye katlanır].

Kendilerine taalluk eden hususatta kanuna muhalif harekette bulunan işçilerden yirmi liraya kadar ceza-i nakdî ahz ve üç ay zarfında aynı hâlin tekrarında bu ceza-i nakdî taz'îf olunur.

Bu maddeye grup azasından Süreyya Paşa itiraz etti ve:

- Bir amele 2000 liralık bir makineyi kasten kırarsa 20 lira ceza-î nakdi verecek olur mu? Bu bir cinayettir. Mesela tütün deposunda bir işçi, bir sigara atarak binlerce liralık tütünün yanmasına sebep olmuş, yine 20 lira ceza alacak, bu reva mı? demiş ve grup reisi Hüseyin Bey'le diğer aza, Kanun-ı Ceza'daki ahkâm -ı cezaiye baki kalmak üzere ilaveten bir ceza-i nakdiyenin alınacağını beyan etmişlerdir.

Ehliyetname olsun mu, olmasın mı?

Bundan sonra azadan bir kısmı, işçilere ne gibi işlerde çalışmada mütehassıs olduklarına dair "iş müdüriyetinden kendilerine birer ehliyetname verilmesi nokta-i nazarını müdafaa etmişlerse de Reis Hüseyin Bey, buna muarız bulunmuş, Süreyya Paşa da "Şoförlerin ellerinde de ehliyetname var ama, her gün birçok kazalar yapıyorlar" demiş, bu suretle "ehliyetname" fikri kabul edilmemiştir.

Bade lâyihanın diğer maddeleri de kıraat ve kabul edilerek içtima'a nihayet verilmiş ve Reis Hüseyin Bey içtima'a iştirak eden grup azasına teşekkür etmiştir.

Grubun dünkü temenni mukarreratı Ticaret Odası vasıtasıyla vekâlete bildirilecektir.

Türkiye Amele Teali Cemiyeti'nin İş Kanunu Hakkındaki "Nokta-i Nazarı"[275]

Türkiye Amele Teali Cemiyeti'nin İş Kanunu hakkındaki nokta-i nazarı dahi bervech-i zîrdir:

"Amele Teali Cemiyeti heyet-i idaresi İş Kanunu hakkında bugün ictima ederek maddeler üzerinde münakaşalardan sonra maddelerin işçi lehinde tebdili için icab eden makamât-ı aliyeye müracaat edeceği gibi alakadar işçi cemiyetlerinin dahi fikri tesbit edilerek esbâb-ı mucibeyi havi bir lâyiha vücude getirilecektir.

Bilhassa iş saatleri ve kanunun daire-i şümulünde olmayan on beş işçiden az amele çalıştıran atölye ve müesseseler hakkındaki maddelerin işçi lehinde tebdili, ziraat işçilerinin mezkûr lâyihaya ithali, ayrıca bilumum işçi ve ziraat işçilerinin hastalık ve sigortalar hakkında maddeler ilavesi. Mezkûr kanunun tatbikinden sonra birçok fabrika ve müesseselerdeki işçilerin tanınmış haklarının ziya'ı memleketimiz amelesinde bir aksülamel vücuda getirmiştir. Birçok kanunlarla her sınıf halkı memnun eden hükümet-i cumhuriyemizin amelenin dahi muhtaç olduğu İş Kanunu'nu amele lehinde tebdil edeceğini ümit etmekteyiz.

1 – Kanun ziraî işçileri daire-i şümulüne almamıştır. Büyük ziraat işletmelerinde ve buralarda çalışan işçilerin de kanuna ithaline lüzum vardır. Türkiye'de ziraat amelesi mühim bir yekûn tutar. Ziraî işlerde çalışan işçiler ve rençberlerin vaziyeti sınaî müessesâttaki işçilerin vaziyetinden farklı değildir.

2 – On beş işçiden az işçi çalıştıran müesseseler bu kanun ahkâmına tabi değildir. Halbuki büyük istihsal müessesâtıyla kıyas edilirse on beş veya daha az işçi çalıştıran atölyelerdeki işçi yekûnu çok fazladır. Aynı zamanda şerait-i sıhhiyeleri çok fena ve kaza tehlikeleri fazladır. İş Kanunu'nun nerede olursa olsun her işçiyi aynı gözle görmesi lâzımdır.

3 – Saat-i mesaî yıpratıcı bir raddededir. Memleketimizde henüz yüksek istihsal aletleri tatbik edilmediğinden iş şeraiti çok yorucudur. İş saatinin çokluğu doğrudan doğruya işçinin hayatını ve kudretini eritecektir. Nihayet nüfus meselesidir ki memleketimizin inkişafına manidir. Bugünkü hayat pahalılığında on veyahut daha fazla saat işçiyi çalıştırmak iş kuvvetini ve istihsal kabiliyetini dûn bir dereceye indirmek demektir.

Madenlerde, kuyularda çalışan işçiler için kanunda ayrıca bir iş saati tespiti lâzımdır. Maden amelesinin iş şeraiti çok ağırdır. Binaenaleyh fabrika işçilerine nisbetle daha müsaid bir iş saati tayini icap eder.

4 – Kanun kazalara karşı ahkâmı havidir. Fakat hastalıklara karşı işçileri himaye eden maddeler yoktur."

Amele Teali Cemiyet binasında esbâb-ı mucibe lâyihası hazırlandı.[276]

İş kanunu lâyihası hakkında esaslı mukarrerat ittihazı için Salı günkü nüshamızda yazdığımız üzere bir encümen-i mahsus teşkil olunmuştu. İşbu encümen üç gece toplanarak mezkûr kanun hakkında amele murahhaslarının nokta-i nazarını tespit etmiş ve dün gece saat 22,5'da mesaisine hitam vererek bu bâbdaki esbâb-ı mucibe lâyihasını hazırlamış ve tebyîz eylemiştir [temize çemiştir].

Bugün saat 13'te Amele Teali Cemiyeti binasında toplanacak amele murahhaslarına mezkûr lâyiha okutulup kendileri malumattar kılınacaktır.

Bu münasebetle murahhasların saat on ikide cemiyet binasında bulunmaları lâzımdır.

İşçi cemiyetleri murahhaslarının temennileri:

İşçi cemiyetleri murahhaslarının temennileri - "Encümen-ı mahsusun tanzim ettiği lâyiha,", İkdam, 30 Nisan 1927, s. 1; 1 Mayıs 1927, s. 3; 2 Mayıs 1927, s.3.

275 Amele Teali Cemiyeti'nin nokta-i nazarı" İkdam, 23 Nisan 1927, s. 2.

276 "Amele Teali Cemiyet binasında esbâb-ı mucibe lâyihası hazırlandı", İkdam, 29 Nisan 1927, s. 1.

İşçi cemiyetleri murahhasları tarafından müntehib encümen-i mahsus Amele Teali Cemiyeti'nde toplanarak İş Kanunu hakkındaki amele nokta-i nazarını tespit etmiştir. Tanzim olunan işçi lâyihası bugün Ticaret Vekâleti'ne gönderilecektir.

İş kanunu lâyihası hakkında işçi cemiyetleri ve murahhaslarının intihab ettiği encümenin tezekkür ve lâyihanın kesb-i kanunîyet etmesinde nazar-ı dikkate alınmasını memleket ve işçi için lüzumlu addettiği hususat hakkındaki işçi lâyihası bervech-i zirdir:

Birinci fasıl:

İşçi kimdir?

İş Kanunu'nda bütün işçilerin idare-i ahkâm ve şümulüne alması için kanun karşısında kimlerin işçi olduğu tasrih edilirse kanunun hüsn-i tatbikinde müşkülatlar izale edilmiş olur.

Ziraî işçiler ve kaç işçi çalıştırırsa çalıştırsın bütün işverenler ve işçiler İş Kanunu ahkamı ile mukayyed olmalıdır.

Ziraî işlerde çalışan işçilerinin ve rençperlerin vaziyeti sınai ve müessesatta çalışan işçilerin vaziyetinden farklı değildir. On altı saatlik yaz günlerinde gurûbdan tulû'a kadar çalışmak mecburiyetinde kalan rençperlerin hukuku kanun himayesinden hariç kalmamalıdır. Küçük esnaf ve sanatkârlar bu suretle tefrik edilirse sermayedarlar ile ecirlerin yekdiğerine karşı vaziyeti tespit edilmiş olur. Amele Teali Cemiyeti işçi tarifini şöyle kabul etmiştir:

Bir sermayedar veya şirket menfaatine ancak sırf iş kuvvetine tekabül edecek ayak veya gündelik bir ücretle çalışan ve istihsal alât ve edevâtına malik olmayan erbâb-ı say'e amele, işçi tesmiye olunur.

İkinci Fasıl:

Sinn-i kabul:

On ile on dört yaş arasında çocuklar gayet seri' bir tarzda yetişirler. Bu esnada yorucu ve yıpratıcı faaliyetlere sevk olunmaları neşv ü nemalarını ihlâl eder ve bütün ömürlerince sakat ve malul bir ferd olarak kalmalarını mucib olur.

Bu gibi efraddan mürekkeb olan bir heyet-i ictimaiyenin iş kuvvetini ve istihsal kabiliyetini gayet dûn bir dereceye indireceğinden memleketi yükseltmek, refah ve ümrana mazhar kılmak vazifesiyle mükellef olan devlet ve onun teşri'i ve idarî cihazları her türlü menfi endişelerden kat'-ı nazar sadece millî iktisadîyatla selameti namına on dört yaşından küçük çocukların işletilmesini men' etmelidir. Bu tedbir yalnız sermayedarların değil, çocuklarını iaşeden aciz yoksul ailelerin de itirazına maruz kalacaktır.

Bu itirazın önüne geçmek için on dört yaşına kadar olan yoksul veya kimsesiz çocukların talim ve tedrislerinin ve iaşelerinin temini hususunda bazı tedâbir ittihazı ile yardım müessesâtı vücuda getirmek Türkiye iş ordusunun yarınki kuvvet ve selametini temin eder.

Üçüncü Fasıl:

Müddet-i Say:

İktisad siyasetinin en basit nazariyatı iş saatlerinin muayyen bir hadde kadar tenzili, işin istihsal kuvvetini azaltmadığını bilakis arttırdığını riyazî bir şekilde ispat etmiştir. Evvela İngiltere'de ve bilahare bütün Avrupa memleketlerinde yapılan tecrübeler bu nokta-in azarı teyid ve tevsik etmiştir. İş müddetinin tenkisi lehinde memleketimizin vaziyet-i iktisadîyesinden mülhem bazı mülahazalar da varid ü hatır olmaktadır.

Elif - İstihsalde henüz büyük âlâtın tatbik edilmemesi iş şeraitinin daha fazla yorucu olmasını mucib olmaktadır.

Be - İş saatlerinin sekize indirilmesi ile daha fazla iş kuvvetleri istihsale celb olunacak ve bin-netice günden güne korkunç bir şekil alan işsizlik beliyyesi kısmen olsun izale edilmiş olacaktır. Bugünkü hayat pahalılığın-

da tahammülün fevkinde mesaînin fazlalığı işçilerin ve memleketin sıhhatiyle şiddetle alakadardır. Fazla mesaî işçinin iş kuvvetini tedenniye maruz bırakacağı gibi vücutlarının yıpranmasını da intaç edecek ve hayatlarını kısaltacak ve bütün manasıyla nüfus ziyanını tevlid edecektir. Bütün bu mülahazâta mebni Amele Encümeni iş müddetini sekiz ve haftada kırk altı saat olmak üzere tesbit etmiştir. İşçi biraz kendini toplayabilmek, ailesiyle meşgul olmak, işlerini intizama sokmak için hafta nihayetinde müstahsillerin tesbit ettiği üzere hiç değilse kırk iki saat temadi eden devamlı bir istirahata muhtaçtır.

Perşembe akşamları iki saat evvel işine nihayet verilecek olursa bu arzu tahassül edebilir. Her yerde, madenlerde say müddeti daha az olduğu halde çalışma şartlarının berbatlığı dolayısıyla maden amelesinin vücudu yıpranmakta ve bu muhitlerde işçi kırk, kırk beş yaşlarında seksenlik bir ihtiyar haline gelmektedir. Ve büyük bir ekseriyet daha genç addolunabilecek bir sinnde ölmektedir. Bizde Ereğli, Zonguldak ve Balya gibi madenlerde gayet ibtidaî vesaitle çalıştığı için işçinin vaziyeti daha fecidir. Buna binaen madenlerde, kuyularda, havasız yerlerde ve bilhassa tütün kıyımhaneleri ve havanhaneleri gibi hayatı zehirleyen yerlerde iş müddetinin günde altı saati geçmemesi hayatın ve memleketin menfaatinedir.

Hafta tatili için ayrıca bir kanun mevcut ise de bunda tatilin ücretli olacağına dair bir kayıt yoktur.

Gündelikle çalışan işçiler istirahat ettikleri günler için gündelik almamaktadırlar. İş Kanunu'nda gerek hafta tatillerinin ve gerek diğer resmî tatillerin ücretli olacağına dair bir madde ilavesini işçi şiddetle temenni etmektedir. Aksi takdirde tatil, çalışan işiler için bir iyilik değil, bir mahrumiyet olacaktır.

İşçinin yevm-i mahsusu olan Bir Mayıs'ın da tatil günleri meyanına ithalini ve İş Kanunu'na buna dair bir madde ilavesini işçi keza temenni etmektedir. Tatil günlerinde ve eyyam-ı sairede iş saatlerinin haricînde işçinin fevkalade olarak işletilmesi zarureti hasıl olursa bu işçinin sıhhatinde ve rahatında büyük fedakârlığı istilzam eder. Bu fazla külfeti tazmin için yevmiyesi hesabıyla iki misline iblağ edilmelidir. Hayat-ı umumiye ile alakadar ve kanuna karşı şahsen mesul olan bil-umum vesait-i nakliye ile işletme işlerinde çalışan işçilerin iş müddeti hakkında vekâletlerce yapılacak talimatnamelerin esna-yi tanziminde işbu vesait-i nakliyye işçilerinin hükümetçe musaddak cemiyetlerinden de murahhas bulundurulmasını vesait-i nakliye işçileri temenni etmektedir.

Dördüncü Fasıl:

Gece İşi:

Bir işin geceleyin de devamı mecburiyeti varsa sermayedar ayrıca gece işçileri bulundurmakla mükellef tutulmalıdır. Gündüz çalışan amelenin velev fazla ücret almak suretiyle bile olsa ve buna bizzat muvafakat etse bile gecede çalışmakta devam etmesi ahval-i sıhhiyesini o derece ihlal eder. Öyle afât-ı asabiye tevlid eder ki buna meydan vermemek devletin ictimaî vazifelerinin en mühimmidir. O halde gece işi olan yerde gündüz çalışan işçi geceleyin çalışmamalı. Gece çalışan da gündüz mutlak gündüz istirahat etmelidir. İş müddetinin uzunluğu aleyhinde olan esbâb-ı mucibe burada da tamamıyla variddir. Hele çocuklara ve kadınlara gece işi gördürülmemesi için kanunun himayesine kat'î ihtiyaç vardır.

Geceleyin bir gündelik dört saat addedilmeli. Çünkü gece işi iki misli yorucudur. Zaruret halinde işçi müstesna olarak bir veya iki saat fazla çalışacak olursa bir gündelik dört saat hesabıyla beher fazla iki saat için bir gündelik verilmelidir.

Beşinci Fasıl:

Kadın İşçiler Hakkında:

Kadın İşçiler Hakkında İş Kanunu'nun hakiki ve himayekâr mevaddı ihtiva etmesi icab eder. Kadın işçileri fizyolojik ihtiyaçlarına mebni her ay üç gün istirahate terk edilmelidir. Loğsalar vaz'-ı hamilden on beş

gün evvel ve vaz'-ı hamilden sonra tabib mütehassısın lüzum göstereceği müddet hasta addedilmeli ve bu zarurî istirahatta kadın işçilerin yevmiyeleri tamamen tediye edilirse gerek tevellüdât ve gerek kadın işçiler himaye edilmiş olur.

Altıncı Fasıl:

Say Mukaveleleri:

İş Kanunu'nun onuncu maddesinin son fıkrası tay edilmelidir. Bu bahiste ferdi iş mukavelelerinin muteber olmadığı tasrih edilmelidir. İş mukaveleleri muhakkak bir heyet, bir cemiyet veya sendika ile akdedilmeli ve yalnız nakz akdeden [yok sayan] sermayedar tarafından tazminat itasını icab etmelidir.

Patron muhakkak muayyen bir meslek veya sanayi şubesi amelesini temsil eden işçi heyeti murahhası veya sendikası ile mukavele akdine mecbur tutulmalıdır. Vazifesinde kusur eden ve hilâf-ı mukavele işini terk eden işçi ef'al ve harekâtından dolayı münhasıran mensup olduğu sendikaya karşı mesuldür. Mukaveleyi akdeden sendika icabında onun yerine başka bir işçi vermek hakkını haizdir. İş Kanunu sendikaların reyi alınmadan hiçbir amelenin işten çıkarılamayacağını, işe müteallik bir kabahati olmadan bir ameleye yol verilecek olursa kıdem ve mahareti nazar-ı dikkate alınmak suretiyle üç aylık istihkakından aşağı olmamak üzere kendisine bir tazminat verileceğini tasrih etmelidir. Mukaveleye temas eden diğer bir mesele de asgarî yevmiye meselesidir. Her yerde bunu tayine salahiyettar bir cihaz yaratılmasına şedid bir ihtiyaç vardır. İşçi Encümeni, her kazada müsavî adette belediye azası ve işçi murahhasından mürekkep maişet bahasını tayin ile mükellef komisyonlar teşkil olunmasını ve komisyonların her ay için bir ailenin asgarî maişeti kaç kuruş ile temin edilebileceğini tayin etmesini muvafık bulmaktadır. Bu miktarlardan az ücret ile işçi istihdam edilmesini kanun men etmelidir. Vatanın yeni evlatlara olan ihtiyacı malûmdur. Bugün kendisini beslemekten aciz kalan işçi çocuktan tevahhus ediyor. Buna binaen işçinin yevmiyesine müessesesinde iken teehhül edince ailesi için ve doğacak çocuklar münasip bir miktar zam yapılmalıdır ki işçi aile hayatından uzak kalmasın.

Mukavelâta ait mevaddın bu esasât dahilinde tanzimiyle yerleştirme işi de halledilmiş olur. Yalnız kanunda hususî yerleştirme idareleri açılması memnu olduğu, bu işçin yalnız sendikalara ait bulunduğu, sendika olmayan yerlerde belediyelerin meccanî yerleştirme idareleri tesis edecekleri ve büyük iş merkezlerinde de sendikaların bir iş borsası vücuda getirmek mecburiyetinde oldukları kaydedilmelidir. Bu işlerin sendikalar haricînde eşhâs-ı sâlise tarafından yapılabilmesine mesağ vermek, yarattığı fazla kıymetlerin büyük bir kısmını sermayedarlara terk etmeğe mecbur olan işçinin bir ikinci defa da mutavassıt tufeyliler tarafından soyulmasına yol açmaktır.

Yedinci Fasıl:

İş Mahallerinin Sıhhat ve Selâmeti:

İş mahallerinin ve işçilerin sıhhat ve selâmeti için en muvafık sıhhî tedbirlerin nazar-ı itibara alınması elzemdir.

Sekizinci Fasıl:

Ahkâm-ı Cezaiyye:

İş Kanunu lâyihasındaki ahkâm-ı cezaiye umumiyete muvafık ahkâmı havidir. Şu kadar ki işçiden ceza-yı nakdî ahz edilmemesi temin ve işten çıkarılmak hususunda işçi on beş gün evvelden ihbar ile mukayyet tutulmayıp bu mecburiyet işverenlere hasredilmelidir.

İşçi tedariki sehl [kolay]ve halbuki iş bulmak çok güç olduğundan kanunun u hususta işçiyi himaye etmesi icab eder. Bu müessesede uzun zaman çalışıp hakk-ı kıdem kazanan işçilere, her ne sebeb-i mücbirle olursa olsun işten çıkarılırsa kıdemi ile mütenasip bir tazminat verilmelidir. Ekser müesseseler seneden seneye az veya

çok bir zam kazanan işçileri daha ucuz yevmiye ile işçi tedarik edebileceği için ihraç etmektedirler. Bu suretle işçi hem senelerce çalışarak elde ettiği ufak bir zammını ve hem de işini kaybediyor. İş Kanunu'nun ahkâmı ve mevaddı işçiyi bu hususta kat'î surette himaye etmelidir.

Dokuzuncu Fasıl:

İş Kazaları ve Tazminatlar:

1 - Bir fabrikada, imalathanede, madende, şimendiferde, vapurda, matbaada, tramvayda ilah. vukua gelen kaza neticesi yaralanan işçilere ve ölenlerin ailelerine karşı, kazaya sahne olan istihsal ve nakil vasıtası sahip veya müdürü sui-taksiri olsun olmasın mesul ve zâmindir [tazmine mecbur olandır].

2 - Kazanın akabinde sermayedar vekili evvela kazazede işçiyi her türlü fennî vesaitle mücehhez bir hastanede tedavi ettirir. Tedavi tam bir şifa ile hitam bulur ve hastanın hiçbir uzviyetini kaybetmediği tahakkuk ederse devre-i nekahatini ikmalden sonra işçi işine devam etmeğe başlar.

3 - Sermayedar tedavi ve nekahat devrelerine ait tekmil masârifi tediye ettikten maada kazazede amelenin ailesine gündeliklerini de tam olarak vermeğe mecburdur.

4 -Tadavi neticesi bir uzuv veya hassenin ziya'a uğradığı tahakkuk ederse ziya'ın ehemmiyeti ve işçinin mahareti nazar-ı dikkate alınarak mahkeme tarafından hükm olunacak tazminatı def'aten vermeğe, kedisini aynı fabrika ve müessesede daha hafif ve kolay hizmetlerde istihdam etmeğe sermayedar mecbur olmalıdır.

5 - İş esnasında bir müzmin hastalığa tutulan ve tedricen tesemmün [semiren, sağlığına kavuşan] eden amelenin tedavisi her sene sanatoryumlara ve nekahathanelere gönderilmesi de sermayedara attir.

6 - Beşinci maddede işaret edilen hastalıklara mübtela olduğunda dolayı bir işçi işinden çıkarılamaz. Bu gibi hastalara herhangi bir vesile ille yol verilemez. Sermayedar kendisinin hastalığının derecesi ile mütenasip bir tazminat ödemekle mükellef olmalıdır.

7 Kazazede işçi hafif işleri bile yapamayacak bir vaziyete düşmüş ise müstahak olduğu tazminattan maada sermayedar kendisine kazadan evvel kazandığı gündeliğin nısfından dûn olmamak üzere bir tekaüt bağlamakla mükellef olmalıdır.

8 - Kaza neticesi ölen amelenin ailesine müessese sahibi veya müdür def'ate bin liradan dûn olmamak üzere bir tazminat ita eder veyahud yevmiye veya maaşının yüzde yetmiş beşi miktarında bir tekaüd maaşı tahsis eder. Sırasıyla müstahakk-ı maaş zevcesi, çocukları, anası, babası, biraderleri ve hemşireleri olmalıdırlar. Aksi takdirde bu meblağ işçinin mensup olduğu cemiyet yardım sandığına verilir.

9 - Kazazede işçinin mensubu olduğu sendika, mahkeme huzurunda müessese sahip veya müdürünün ihmal ve teseyyübü [kayıtsızlığı] neticesi kazanın vuku bulduğunu isbat edecek olursa bundan dolayı Ceza Kanunu'na tevfikan hükmedilecek hapis cezasından maada mahkeme müessesenin ve kazanın ehemmiyetiyle mütenasib bir ceza-ı nakdî vermeğe de sermayedarı mahkûm eder. Bu meblağ sendika kasasına yatırılır.

Onuncu Fasıl:

Hastalıklar:

1 - Müessese sahip veya müdürü işçinin tedavi masârifini tediye etmekle mükellef olmalıdır.

2 - Hastalanan ameleye çalışmadığı günlere ait ücretleri tamamen verilmelidir.

3 - Uzun süren hastalıklarda da işçi ailesinin tam yemviye alabilmelerinin temini için müessese sahibi veya müdürleri hastalık sigortaları tesis etmeğe mecbur olmalıdırlar. Fakat bu nam ile işçi gündeliklerinden kat'ıyatta [kesintide] bulunmak muvafık değildir.

4 - Şehir veya kasabalardan uzak bulunan ve elliden fazla işçi çalıştıran müesseseler, fabrikalar, imalat-

haneler veya maden civarında amelenin miktarıyla mütenasib olan bir hastane tesis etmeğe ve bir daimî hasta bakıcı, diplomalı eczacı ile tabib bulundurmağa mecburdurlar.

5 - Şehir dahilinde bulunan müesseselerde çalışan mahalde bir ecza-ı tıbbiyye dolabı ve müstacel pansuman levazımı bulundurmağa mecburdurlar.

6 - Herhangi bir müessesede bir sene çalışan işçiye müessese tarafından tam yevmiye ile on beş gün mezuniyet ita edilmelidir.

On Birinci Fasıl:

Sendikalar ve Sendika Birlikleri:

İşçiler her şeyden evvel İş Kanunu'nun bütün iş mesailini cami umumî ve şümullü bir kanun olmasını elzem görüyorlar. Gerçi ekser memlekette tedrici bir tarzda vücud bulan sermayedarlığın inkişaf seri esnasında işçiliğe müteallik ihtilaflarda ve münazaalarda tedricen içtimaî intizamı ihlâl etmeğe başlamış ve muvakkat tedbirlerle iktihâmı imkân dahilinde olmayan buhranlar ve sınıflar tahaddüs ettikçe her mesele için ayrıca bir kanun yapılmış ve bu suretle bir iş müdevvenât-ı kanunîyesi meydana çıkmıştır. Fakat bu kanunların en başında sendikalar ve sendika birlikleri salahiyetlerini tayin eden kanun gelir. İşçinin istemediği birtakım keşmekeşlere meydan vermemek için iktisadî sistemlerimizi, iktisadîyatı inkişaf etmiş memleketlerden aldığımız gibi onun yanı sıra götürdüğü ahenksizlikleri, zıddiyetleri, mücadeleleri izale etmeyi istihdaf eden teşriî tedbirleri de memleketimizin bünyesine ve içtimaî terkibine uygun bir şekilde bir tek kanunda toplamaktır. Memleketimizin inkişaf-ı iktisadîsinin tevlid etiği zaruretlerin başında sendikalar kanununa ihtiyaç vardır. Yarınki Türk cemiyetinin tekemmülünde en fazla amil olacak şey İş Kanunu ve "iş"tir. İşçi Encümeni Türkiye'de sa'yin tanzimi işinin sendikalar kanunu ile mümkün olacağına kanidir.

İş Kanunu'nun sendikalar teşkili hakkında mevaddı ihtiva etmesi, iş için, işçi için zarurîdir.

1 - Bir müesseseye mensup la-akall on işçinin iştiraki ile bir sendika teşkil olunur.

2 - Müesseseler mesul bir heyet-i idare göstererek sendikanın teşkilini hükümet-i mahallîyenin en büyük mülkiye memuruna ihbar ve tescil ettiler. Bu kayıt muamelesi ile sendika resmî bir mahiyeti ihzar eder ve faaliyete geçebilir.

3 - Sendika teşkil etmek isteyen işçilerin ayrıca bir nizamname göstermelerine ihtiyacı yoktur. İşbu kanundaki mevadd Türkiye hududu dahilindeki umum sendikalar için umum nizamname makamına kaimdir.

4 - Sendikaların vezaifi işçinin hukukunu sermayedarlara karşı müdafaa etmek, işçi arasında teavün teşkilâtı vücuda getirmek, işçi patron münazaalarında işçi namına müzakerâta girişmek, teşebbüsatta bulunmak, patron ile işçinin iş şartlarını kararlaştırmak, mukaveleler akdetmek, grevler idare etmek, işçinin içtimaî seviyesini yükseltmek için gece dersleri, konferanslar tertip etmek, kütüphaneler açmak ve ilah. işçinin menâfiini mevzu-i bahis olan her yerde ve her hususta hazır ve nigehban olmaktır.

5 - Sendikalar işçi namına dava ikame ve takibine selahiyettardır.

6 - Sendikalar azalarından işçinin bir gündeliğinden fazla olmamak üzere bir aidat-ı şehriye tahsil edebildikleri gibi teberruat da kabul edebilirler.

7 – Sendikalar müessesât-ı hayriyeden addolunur ve bu nev'î müessesât haiz oldukları imtiyazâttan istifade edebilirler ve bilcümle tekâlif-i maliyyeden masun olmalıdır.

8 - Sendika la-akall senede bir defa umumî içtimalar akdederek mesul memurlarını tebdil veya yeniden intihab etmeğe mecburdurlar.

9 - Bir şehir dahilindeki her nev'î sendikalar birleşip bir şehir sendikaları birliği teşkil etmek hakkını haizdirler. Bazı sendikaların iştirak etmemesi birlik teşkiline mani olamaz.

10 - Bütün memleket dahilinde mevcut aynı meslek veya sanata mensup işçileri cem eden sendikalar falan meslek veya sanat işçi sendikaları birliği namı altında millî sanat ittihadları vücuda getirebilirler.

11 - Türkiye'de mevcut umum birliklerin mümessillerinden mürekkep bir meclis içtima ederek umum Türkiye Sendikaları Birliği unvanını alacaktır.

12 - Umum Türkiye Sendikaları Birliği, Türkiye işçi sınıfının en yüksek işçi teşkilâtıdır. Türkiye hududu dahilindeki bütün işçi sendikalarıyla münasebatta bulunmağa, Türkiye işçileriyle beynelmilel işçi teşkilâtları arasında irtibatı temin etmeğe ve Cumhuriyet hükümeti nezdinde işçi sınıfının menâfi-i âliyesini müdafaa etmeğe salahiyettardır.

13 - Sendika birlikleri ve Umum Türkiye Birliği senede bir defa kongre akdetmeğe, teşkilâtın idare ve hesabâtını tetkik ile müteakip senenin faaliyetlerinin esaslarını tesbit ve mesul cihazlarını yeniden intihab etmeğe mecburdurlar.

On İkinci Fasıl:

Grevler:

Altında ezildiği ağır iş şartlarına karşı itiraz eden işçinin müctemian işlerini terk etmek ibtidaî ve meşru haklarından biridir. Patronlarını ikna tariki ile haklarını tanıtmaktan ümit kesen işçilerin yegane silahı açlıktan ölmeği göze aldırarak tatil-i eşgaldir. Bu şekildeki menfi mukavemet müessir olabilmek için tam zamanında tatbik edilmelidir. Elyevm olduğu gibi grevler bitmez ve tükenmez kuyûd ve şurûta tabi tutulursa işçi en kuvvetli fırsatları kaçırmağa mahkûm edilmiş olur. Bu ise hayr-hâhâne bir bitaraflık muhafaza etmesi icab eden hükümetin, bilakis işçi aleyhine müdahalede bulunmasına muadildir. Bu mülahazata mebni İşçi Encümeni mevcut Tatil-i Eşgal Kanunu'nun ilgasıyla işçiyi grev ilân etmekte serbest bırakmalıdır. Alakadar işçi greve taraftar olduğu takdirde uzun muamelelere, fuzulî müdahalelere tabi olmaksızın bu kararı tatbik hakkı sendikalara verilmelidir. Grev ilânı akabinde salahiyettar hükümet makamı iki tarafı uzlaştırmak için teşebbüste bulunmalıdır. Fakat işçinin patron üzerinde nazik bir zamanda faal bir tazyik icra etmesine mani olunmamalıdır. Bu ruhta birkaç madde ile grev meselesinin de İş Kanunu'nda hal edilmesini ve işçinin bugün maruz bulunduğu feci vaziyete artık nihayet verilmesini İşçi Encümeni bütün mevcudiyetiyle temenni eder.

On Üçüncü Fasıl:

Çıraklık Ahkâmı:

1 - Müessesât-ı sınaiyye-i kebirede, fabrikalarda, hususî atelyelerde, kanunen memnu ola işlerden gayri mahallerde meslek-i mahsûs, sanatkâr olmak üzere çalıştırılacak çırakların çıraklık müddeti iki seneden dûn ve üç seneden fazla olamaz.

2 - Kudret-i bedeniyeleri nazar-ı dikkate alınarak arzu ve istidatlarına muvafık meslek ve sanatlarda istihdam olunur.

3 - Müessesenin, çırağın intihab ettiği meslek ve sanatların adedine göre çıraklık müddeti taksim ve çırak sanatı hakkında daha fazla malumat cem edebilmesi için her şubede sıra ile çalıştırılır.

4 - Muayyen olan çıraklık müddeti hitam bulunca bir gün geçirilmeden müessese tarafından resmî evrakla mesleğinden ve sanatından imtihan edilmek üzere diğer müesseseye izam olunur.

5 - İzam olunan müessesede yapılan imtihanda ehliyeti teeyyün ederse yedine muvafık bir vesika verilir. Ve işbu vesika mensubu olduğu müessese tarafından bir ehliyetname ile tebdil olunur.

6 - Çıraklık müddetini ikmal ile meslek ve sanat ehliyetnamesini alan çırak derhal Şehremaneti ve belediyeye müracaat eder. Ehliyetnamesini tasdik ettirir.

7 - Çırak mensup olduğu müessese tarafından izam olunduğu müessesede icra edilen imtihanda ibraz-ı ehliyet edemezse çıraklık müddeti azamî bir sene daha temdit edilir ve temdit edilen müddeti hitamında bir gün geçirilmeden ve imtihan edilmeksizin mensup olduğu müessese tarafından ehliyetnamesini verip altıncı maddenin ifasına mecbur tutulur.

8 - Çırak müesseseye devama başladığı ilk günden itibaren derece-i say'ine göre senede iki defa zam yapılmak üzere maişet vaziyeti nazar-ı dikkate alınarak yevmiye bir ücret verilir. Ücret müessesenin bütün müstahdemine tevzî edildiği gün tesviye olunur. Ücret hiçbir veçhile tedahülde kalamaz [geciktirilemez]. Çırak her nev'î rüsumdan, temettüden, tarik bedelinden ve müessesenin tevkifatından muaftır. Ehliyetnamesini aldığı gün yevmiye veya maaş ücreti derhal emsaline muvafık bir dereceye yükseltilir.

9 -Çırak çalıştıran her müessese çırakların şerait-i istihdamları hakkında İş Kanunu dahilinde bir talimatname tanzimine mecburdur.

10 - Çırak müessesenin hizmetinden gayri şahsî hidematta istihdam olunamaz. Hamallığa ve yirmi kiloyu mütecaviz bir sıkleti kaldırmağa mecbur edilemez.

11 - Çırak sermayedar veya birkaç sermayedarın müştereken açtıkları mekteplerde günde iki saat olmak üzere haftada üç gün meslek ve sanatları hakkında nazarî malumat edinebilmeleri için mecburî tahsil ettirilir.

12 - Çırak müessesenin nizamâtına muhalif ve müessese haricînde adab ve ahlâk-ı umumiyyeyi mugayir hareketinden cünha ve cinayetle mahkûmiyetiden gayri hiçbir sebeple hizmetlerinden reddedilemez. Vazifesi halinde noksan harekâtından dolayı çıraklık müddetinin velev bir gün olsun temdit edilmek suretiyle tecziye edilemez.

13 - Çıraklığı ikmal etmiş ve ehliyeti mevcut meslek veya sanatı dahilinde mafevk münhal vukuunda imtihanının icrasıyla tercihan tavzif edilir.

14 - Çıraklık zamanında veya hitamından sonra vazife-i vataniyyesini ifa etmek üzere askere gittiği halde avdetinde çıraklığı ikmal ettiği müessesede emsali misillu ücretle ve hiçbir muameleye tabi tutulmadan bil-mecburiyye istihdam olunur.

15 - Her müessese amele-i mevcudesini asgarî yüzde yirmisi nispetinde çırak istihdam etmeğe mecburdur. Çırak alınırken işçi çocukları ve evlâd-ı şüheda tercihan alınır.

On Dördüncü Fasıl:

Sigorta:

Amele hayat ve kaza sigortaları ihtiyacı karşısındadır. İş Kanunu'nda sigortaların mecburiyetini ve müemmen olmasını tem enniede işçilerin arzuları bervech-i atidir:

1 - İşçi için hayat ve kaza sigortaları icrası mecburî olup sigorta ucurâtı patronlar tarafından tesviye edilmeli ve işbu ucurât işçilerin yevmiyelerinden mahsub edilmemelidir. Bu hususî için hükümetçe inhisar şekilde ve müşterekü'l-menfaa bir şirket teşkil edilmeli ve işçi sigortalarına müteallik evrak rüsum-ı muhtelifeden muaf tutulmalıdır.

2 - Afât-ı semaviye ve arzıye ile infilak ve yangın gibi bazı sebeplerden dûçâr-ı hasar ve indiham olan veya herhangi bir sebep ilcasıyla tatil-i faaliyet eden müesseselerin sahipleri açıkta kalan işçiye birer defaya mahsus olmak üzere münasip bir meblağ itasına mecbur tutulmalıdır. Bu meblağın miktarını sendika birlikleri mümessilleriyle hükümet mümessillerinden mürekkep bir heyet tayin eder.

On Beşinci Fasıl

İşçiler ile iş sahipleri arasında kanun lâyihasından mukaddem akd ve imza edilen ve işçi lehinde olup İş

Kanunu haricinde kalan itilafnameler kemâfis-sâbık mer'i ve muteber olacaktır. İş Kanunu'nda tasrihi ve işçinin elde etmiş olduğu bazı hakların sermayedarlara iade edilmesine kanunun mani olmasını işçiler ehemmiyetle temenni ederler.

CHP 15. Yıl Kitabında İş Kanunu Tatbikatı[277]

Cumhuriyet rejimi, Türk vatanına yeni hayatı açtığı vakit karşılaştığı eski ve düzensiz millet camiasında, halk münasebetlerini, yurttaşlar arasında müsavata dayanan ve ulusal birlik esasını kucaklayan amme nizamı yerine, fertlerin kendi başına ve kendi menfaatlerinin ve kuvvetlerinin serbestçe çarpışmasına imkân bulan bir karışıklık içinde sürüklenir buldu. Halbuki yeni rejim "İmtiyazsız ve sınıfsız, kaynaşmış bir millet" umdesi ile sermayenin çalışma kuvveti karşısındaki vaziyetini ve buna mukabil çalışma kuvvetinin sermayeye karşı, haklarını mütevazin ve adalet prensiplerine uygun usullere bağlamak suretiyle, her iki iktisadî unsurun memleket refahındaki rollerini tespit eylemeği şiar edinmiş bulunuyordu.

İşte bu şiarın ifadesi, Cumhuriyet idaresinin halkçılık prensiplerine dayanarak yarattığı birçok eserlerden başlıca biri olan İş Kanunu'nda muşahhaslanmıştır. Millî nizama uyması bakımından, yıllarca üzerinde durulup incelendikten sonra bugünkü kesin şeklini almış olan bu kanun, kendi kendisinin mahiyet ve şümulünü, 91'inci maddesinde, şu cümle ile tarif etmektedir: "Ulusal çalışma bütünlüğünün düzen altında yürümesini sağlamak üzere, iş hayatının kanun hükümlerine ve memleket menfaatlerine uygunluğu devlet takip, murakabe ve teftiş eder" İş Kanunu "işçi"yi tarif ederken, eski mecellenin "icare-i âdemî" zihniyetinden tamamiyle kurtulmuş "Sosyal Hukuk" mefhumunu tebellür ettirmiştir. Bu kanunun ihtiva ettiği "İş Akdi, İşin Tanzimi, İşçilerin Sağlığını Koruma ve İş Emniyeti, İş ve İşçi Bulma, Grev ve Lokavt Yasaklığı ve İş İhtilâflarının Halli, İş Hayatının Murakabe ve teftişi, Sosyal Yardımlar, Ceza hükümleri" fasıllarındaki hükümler, yukarıda yazılan esaslarla iş hayatının yürütülmesini sağlamıştır.

Kanunun yarattığı yeni hava, içtimaî ve iktisadî hayatımızda bir işçinin bir işveren karşısındaki hakkının ferdî şekilde müdafaasından ayrılarak "İşçilik meselesini", devlet otoritesi altında, ulusal birlik ve halkçılık prensipleriyle, tesviye edilmesini temin ederek iş hayatını bir amme nizamıyla kucaklamaktadır.

İş Dairesi Teşkilâtı

Böylece devlete verilmiş olan bir vazifenin görülmesi için, İş Kanunu, İktisat Vekâleti'ne bağlı olarak bir Genel Teşkilât kurulmasını amirdir. Altı aylık bir hazırlık devresinden sonra 15 Haziran 1937'de kurulan Genel Teşkilât, 1938 bütçe yılında Ankara'da Genel Merkez'i ve vilâyetlerde yirmi bölge teşkilâtıyla, iş hayatının teftiş ve tanzimi vazifesini başarmağa çalışmaktadır. Her bir bölge, iş sahalarının ve işçi yekûnlarının kesafetine ve ehemmiyet derecesine göre, bir veya birkaç vilâyetten teşekkül eder.

Genel Merkez teşkilâtı ise:

1) Yasa Kolu, 2) Ekonomik İşler Kolu, 3) İdare Kolu olmak üzere üç umumî koldan ve 1) İş Politikası, 2) Sosyal Yardım ve 3) Beynelmilel Mukaveleler ve Ecnebî Yasalar Müstakil Müdürlükleri olmak üzere üç de müdürlükten mürekkep bulunmaktadır.

İş Dairesi bugün gerek Genel Merkez'de ve gerek bölgelerde, bir "reis"in umumî sevk ve idaresi altında bir reis muavini, altı iş genel müfettişi, dokuz iş başmüfettişi, kırk sekiz iş müfettişi, on beş başmemur, yirmi beş muamele

277 *Cumhuriyet Halk Partisi On Beşinci Yıl*, s. 303-305.

memuru ve yirmi bir kâtipten mürekkep olmak üzere, ceman 126 memurluk bir kadro ile çalışmaktadır.

Memleketimizde iş hayatının büyük inkılâp hızıyla genişlemesi ve gelişmesi nispetinde İş Dairesi teşkilâtının da genişletilmesi tabiidir.

İş Dairesi Teşkilâtının Faaliyetleri:

A) İş Dairesi, kanun tatbikatına hazırlık devresinde, İş Kanunu şümulüne giren işyerlerinin tasnifini ve buralarda çalışan işçilerin umumî tahrir ve tespitini ele almıştır.

Bu tahrir neticesinde Türkiye Cumhuriyeti ülkesinde kanuna tâbi olarak 6252 işyeri taspit edilmiş ve buralarda 265.341 sayıda işçi çalıştığı anlaşılmıştır. Ancak bu ilk tahrire girmemiş ve sonradan peyderpey açılmış ve açılmakta bulunmuş olan işyerleri de hesaba katılırsa bu vasıftaki işyerlerinin 7.000 ve işçilerin de 300.000 sayıya erişmesi muhakkak gibidir.

Bununla beraber memleketin en büyük işçi kütlesini İş Kanunu'a girmeyen ziraat erbabı teşkil ettiğine ve bunlardan başka deniz ve hava işlerinde çalışanlarla, mahiyetleri bakımından yine kanun şümulü haricînde kalmış olan küçük sanatlar erbabı da çok büyük bir yekûn vücuda getirdiğine göre, yukarıda yazılı rakamları, umum nüfusumuza nispetle, çok ehemmiyetli bir kemiyet olarak göz önünde tutmak lâzım gelir.

Tespit olunan 265.341 işçinin 191.361 sayısının erkek; 50.131 sayısının kadın; 23.374 sayısının da çocuklardan mürekkep olduğu anlaşılmıştır.

B) İşyerlerinin tasnifi – Kanun tatbikatının ilk adımında yapılan bu tasnife istinat edilerek, mahiyetleri itibariyle kanunun 2'nci maddesindeki vasıfları haiz görülen bütün işyerlerine "Kanunun şümulüne alındıkları ve tasnife tâbi tutuldukları" ayrı ayrı ihbarnamelerle tebliğ edilmiş ve bunlardan tasnife itiraz edenlerin vekâletçe incelenen ve kesin karara bağlanan kanunî durum neticeleri yine kendilerine bildirilmiştir.

C) İşyerlerinin Dahilî Talimatnameleri – Bir taraftan tespit ve tasnif muamelesine bir suretle devam edilirken bir yandan da İktisat Vekâleti'nce yapılan resmî tebliğlerle işverenlerin tanzim ile mükellef bulundukları "İşyeri Dahilî Talimatnameleri" işine başlanmıştır.

Muhteviyat ve anasır itibariyle İş Kanunu'ndan maada Umumî Hıfzıssıha ve Borçlar Kanunu gibi mevzuata dayanan ve işin yürütülme şart ve usullerini belirten ve işçi ile işvereni karşılıklı vecibelere riayete mecbur tutan ve mer'iyeti devletçe de temdit edilerek bir "İş Ahitnamesi" mahiyetinde bulunan bu dahili talimatnamelerin her biri üzerinde teşkilâtça hassasiyetle işlenmektedir.

Ç) İş müddetlerinin tespiti ve tatbiki – İş Kanunu'nun il tatbik yılı içinde ele alınmasını amir bulunduğu en mühim mevzulardan biri de "iş müddetlerinin tespit ve tatbiki" olduğundan bilhassa iktisadî ehemmiyeti haiz işyerlerindeki hususîyetleri göz önünde tutarak 11 Birinciteşrin 1937'den itibaren, sanayi zümresinin en büyük kısmında, günde 8 saat esası ile haftada 48 saatlik iş müddetinin tatbikine geçilmiştir.

D) İş hayatının teftiş ve murakabesi – İşyerlerinde kanun hükümlerine riayet edilip edilmediğinin sık sık teftişinden geri kalınmamıştır. Bu teftişlerden alınan iyi neticeler yanında, bilhassa bazı işverenlerin işçiyi istismar etmek yolunda eskiden beri alıştıkları zihniyetle, yer yer kanuna karşı ihmaller ve tecavüzlerde bulundukları da görülmemiş değildir. Fakat, çok geniş ve içtimaî düsturları ihtiva eden böyle yeni bir kanunun daha ilk tatbikatında – açık bir hüsnüniyetin kaidesi haricî olmamak kaydiyle – görülmesi tabii olan kusurlar için, derhal takibata geçilmekten ise terbiyetkâr bir surette bu kusurların ıslâhı, memleket iktisadîyatının sarsılmaması bakımından, tercih edilmiş ve ilk tatbikat yılına mahsus teftiş ve mütarekelerde, çok defa bu suretle irşat yoluna gidilmiştir.

E) İdareten yapılan işler – Kanunun İş ve İşçi Bulma hükümleri ve uzlaştırma ve tahkim usulleri birinci mer'iyet yılı içinde henüz tatbik sahasına girmemiş olmakla beraber, kanunun tatbikatına geçildiği günden itibaren gerek işçi ve gerek işverenler tarafından İş Dairesi'nin Genel Merkezi ile bölgelerine yazı ile veya ağızdan

binlerce müracaatlar yapılmağa başlamış bulunmaktadır. Bu arada Romanya ve Bulgaristan'dan gelen göçmenlerden şimdiye kadar beş bin beş yüz kadarının muhtelif iskân mıntıkaları dahilindeki işyerlerinde çalıştırılmaları temin edilmek suretiyle bunların işsiz kalmamaları sağlanmış ve keyfiyet peyderpey Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti'ne bildirilmiştir.

Bundan başka, münferit şekilde bölgelere müracaat eden iki bine yakın işsiz işçiye, idarî tavassutlarla iş bulunmuştur. İşverenlerle işçiler arasında çıkan ve çok kere işçinin ücreti üzerinde cereyan eden ferdî iş ihtilâfları, yine İş Dairesi'nin Bölgeler Teşkilâtı tarafından icra kılınan idarî ve muslihane teşebbüsler neticesinde, hal ve tesviye edilmiş, bu suretle beş binden fazla Türk işçisinin hakları -mahkemelere hacet kalmaksızın – korunmuş ve yerine getirilmiştir.

Önümüzdeki yıllarda İş ve İşçi Bulma Teşkilâtı'nın ve bundan başka işçi Sigorta İdaresi'nin kurulmasıyla, memleketimizin iktisadî ve içtimaî hayatında İş Kanunu'nun ve bunun tatbikini temine memur teşkilât tarafından icra edilecek faaliyetleri daha feyizli neticeler vereceğinde şüphe yoktur.

Çalışma Yaşamı ve Amele Teali Cemiyeti:

Bilindiği gibi 1909 Tatil-i Eşgal Kanunu Türkiye'de sendikal örgütlenmeyle ilgili ilk mevzuat olarak tarihe geçmiştir. Bu yasanın 8. maddesi kamuya hizmet götüren işyerlerindeki sendika kuruluşunu yasaklayarak, diğer işyerlerinde sendikal gelişmeleri zımnen onaylamış oluyordu. Meşrutiyet'in ilk yıllarında cemiyet olarak kurulan sendikalar yine 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu'na tabi idiler.

Cumhuriyet döneminde sendikalara ilişkin mevzuatın ana dayanağı 1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu oldu. Cumhuriyet'in bu ilk anayasasının 70. maddesi toplanma ve dernek kurma hakkını düzenliyordu. Böylece sendika hakkı da dernek kurma hakkı bünyesinde ele alınmış oluyordu. 1925 tarihli Takrir-i Sükûn Kanunu sendikal yapılanmayı fiilen ortadan kaldırdıysa da 1926'da benimsenen Türk Medenî Kanunu ile dernek kurma hakkı geniş bir biçimde düzenleniyordu.

Ancak, Medenî Kanun'un dernekler ve dolayısıyla sendikalar açısından getirdiği serbestiyet uygulamada önemli engellerle karşılaşmıştı. Takrir-i Sükûn Kanunu ertesi ve özellikle 1928 sonrası Tek-Parti yönetimi otoriter gücünü çok daha belirgin bir biçimde ortaya koyacaktı. Türk Ocakları'ndan sonra Mason localarına, sendikal örgütlerden Türk Kadınlar Birliği'ne, birçok derneğin kapısına parti karanyla kilit vurulacaktı. Spor örgütleri (idman ocakları), esnaf dernekleri partiyle organik bağ kurmak durumunda bırakıldılar. Tüm kültürel faaliyetler bundan böyle Halkevleri ve Halkodaları aracılığıyla parti tarafından yönlendirilecekti.

30'lu yıllarda örgütlenme özgürlüğüne daha da geniş bir sınır getirildi. 30'ların ikinci yarısında devletin denetimi ve gözetimi altına girmeyen sivil toplum örgütü hemen hemen kalmamıştı. 1938 Cemiyetler Kanunu, dernek ve dolayısıyla sendika kurma hakkını ve faaliyetlerini geniş ölçüde sınırlayacaktı. Dernek kurmak devletin izin şartına bağlanıyor; dernekler sıkı bir devlet denetimi altına giriyordu. Bu tür bir hukukî düzenlemenin sendikalara hayat hakkı tanıması beklenemezdi. Cemiyetler Kanunu'nun 9. maddesi açıkça "sınıf esasına ve adına dayanan" cemiyetlerin kurulmasını yasaklıyordu. Meslekî amaç bir yana, sportif amaçla bile işçilerin bir araya gelmesi bu yasayla kolaylıkla yasaklanabilecekti.

1938'le getirilen yasal sınırlamaların kuşkusuz 1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun 70. maddesine ters düştüğü söylenebilirdi. Ancak güçler ayırımının olmadığı bir ortamda Cemiyetler Kanunu'nun anayasa aykırılığından söz etmek hukuken olanaksızdı. 30'lu yıllar ekonomik bulalım ve Avrupa'daki gelişmelerin de etkisiyle iktidarın uysal bir toplumsal doku oluşturma girişimiyle geçti.

30'lar öncesi 20'li yıllarda rejim henüz bir arayış içerisindeydi ve Avrupa'da da liberal esintiler kesintiye uğramamıştı. 20'li yıllar Avrupa işçi hareketlerinin etkin olduğu yıllardı. Kimi grev hareketleri Türkiye'de de

yankı uyandırıyor, İngiliz İşçi Partisi ve Avrupa'nın diğer ülkelerindeki radikal ya da sosyalist partiler emek sorununa etkin bir biçimde eğiliyorlardı. Nitekim Milletler Cemiyeti ve Uluslararası Çalışma Örgütü sosyal güvenlik vb. konularda özgün çalışmalar ortaya koyuyorlardı. Türkiye'de de 20'li yıllar emek tarihi açısından ilginç gelişmelere sahne oldu. Ancak tüm bu gelişmeler içersinde Amele Teali Cemiyeti'nin ayrı bir konumu oldu.

12 Ağustos 1924 günü kurulan Amele Teali Cemiyeti Türkiye'de etkin bir konum elde eden ilk konfederasyondu.[278] Kısa bir dönem için de olsa o sırada kurulmuş olan sendikalar arasında eşgüdüm ve uyumu sağlayarak çalışma yaşamıyla ön planda yer aldı.[279]Daha önceki Türkiye Umum Amele Birliği'ne oranla çok daha etkin bir kuruluş oldu. Aydınlık çevresiyle diyaloğu vardı; İstanbul'da örgütlenen sendikaların bir anlamda bağlantı noktasını oluşturdu

Amele Teali Cemiyeti aslında Türkiye Umum Amele Birliği yerine kurulmuş bir sendikaydı. Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte hükümetin giderek Amele Birliği'ni denetleme çabası içerisinde olduğu gözlenmişti. Birlik başkanı Rasim, iktidarın mutemet adamı olarak görüldü. Onun yanı sıra Halk Fırkası İstanbul Mutemedi Refik İsmail Bey'in Birlik Yürütme Kurulu başkan yardımcılığına getirilmesi işçi çevrelerince tasvip görmedi. Bu nedenle 1923'ün Aralıkı'nda 19 bin dolayında üyesi olan birlik dört beş ay içerisinde gücünü yitirdi; 7 bin üyeye düştü. İktidarla bu denli içli dışlı olan bir birliğin çalışanların haklarını yeterince koruyamayacağına kani olan Mürettibin Cemiyeti, İstanbul Umum Deniz ve Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye İşçileri Cemiyeti, Cibali Tütün Fabrikası Amele İttihadı Cemiyeti, Şark Şömendöferleri Müstahdemin Teavün Cemiyeti, Anadolu Bağdat Şömendöferciler Cemiyeti, İstanbul Tramvay Amelesi Cemiyeti, Haliç Şirketi Amele Cemiyeti başta olmak üzere İstanbul'un belli başlı işçi kuruluşları bir araya gelerek Amele Teali Cemiyeti'ni kurdular.

Amele Teali Cemiyeti değişik işkollarının yoğunlaştığı yörelerde şubeler açtı. Şirket-i Hayriye'yi Kürkçüler Kapısı Şubesi'nde, Gaz Şirketi'ni Dolmabahçe Şubesi'nde, kunduracı işçileri Divanyolu Şubesi'nde örgütledi. Bir ara Emekçi adıyla bir gazete çıkarma girişiminde bulundu. Bünyesinde sanatkârları toplayarak Amele Sahnesi adı altında tiyatro faaliyetinde bulunmayı kararlaştırdı. [280]

1925 yılı Türkiye tarihi için bir dönüm noktası oldu. Takrir-i Sükûn Kanunu'na kadar göreli özgürlüklerden söz edilebiliyordu. 1925, Amele Teali Cemiyeti'nin de en faal olduğu yıldı. Uzun zamandır bir iş yasası bekleniyordu. 1923'te İzmir'de toplanan İktisat Kongresi'nde de bu beklenti vurgulanmıştı. Nitekim Meclis'te Mesaî Kanunu adını taşıyan bir iş yasası üzerinde çalışılmıştı. Bu tasarı üzerine görüş bildirmek için Amele Teali Cemiyeti bir toplantı düzenlemişti. [281] İstanbul'un hemen hemen tüm işçi sendikaları 13 Şubat 1925 günlü ilk toplantıya katıldılar:

Amele Teali Cemiyeti, Mürettibin Cemiyeti, Bahriye Millî Sanatkârân Cemiyeti, Tahmil ve Tahliye Maden Kömürü Amelesi Cemiyeti, Emval-i Ticarîye Tahmil ve Tahliye Cemiyeti, Cibali Tütün Amelesi Cemiyeti, Şark Şömendöferleri Müstahdemin Teavün Cemiyeti, Balat Un Fabrikaları Amelesi, Seyrüsefain Fabrikaları Amelesi, Şirket-i Hayriye Amele Cemiyeti, Şirket-i Hayriye Memurin Cemiyeti, Perukâr Esnafı Cemiyeti, Hasköy Değirmen Amelesi, İnşaat Irgat ve Rençper Amelesi Cemiyeti, Kaptan ve Makinist ve Müntesibin-i Bahriye Cemiyeti, Anadolu Bağdat Şömendöferleri Cemiyeti, Şark Şömendöferleri Edirne Cemiyeti, Kazancı Amelesi,

278 Zafer Toprak,"Tek Parti Döneminde Çalışma Yaşamı ve Amele Teali Cemiyeti," *Bizim Belde Toplum Düşün Sanat [Sendikacılık: Dünü-Bugünü özel sayısı]*, Haziran 86, sayı 27, s. 20-24.

279 Cemiyet'in kuruluş tarihini kesin olarak tespit etmek güçtür. 4 Nisan 1924 günlü *Cumhuriyet* 200 kadar kunduracı işçinin Cemiyet'in Divanyolu şubesini oluşturduğu haberini vermektedir.

280 *Cumhuriyet*, 20 Kanun-ı sâni 1925.

281 Cemiyetin çağrısında şu satırlar yer alır "Bu mevzu üzerine bir haspihal yapılması muvafık görüldüğünden gerek cemiyete müracaat edenler ve gerekse alakadar cemiyat-ı mümessillerinin yarınki Cuma günü 12'den itibaren Babıali'de Merkez-i Umumi'ye teşrifleri rica olunur." "Türk Amele Teali Cemiyeti Mesaî Kanunu ve Amele," *Cumhuriyet*, 5 Şubat 1925, s. 4.

Makriköy Fabrikaları Amelesi, Tramvay İşçileri Amelesi Cemiyeti, Kalafatyeri Fabrikaları Amelesi ve İstinye Dok Şirketi Amelesi toplantıya temsilci gönderdiler. [282]

Katılan sendika temsilcilerinden 19 kişilik bir komisyon (encümen) kuruldu. Amele Teali Cemiyeti'nin Babıali'deki merkezinde toplanarak o sırada TBMM Ticaret ve Zıraat Encümeni'nde görüşülmekte olan Mesaî Kanunu hakkında bir "lâyiha" hazırlardılar. İzmir İktisat Kongresi'nce kabul edilen ilkeler çalışmalarda esas olarak alınacaktı. Heyet-i Umumiye'nin onayından sonra Meclis'e sunulacaktı.

Cemiyetin "lâyiha" üzerinde çalışması güç koşullar altında gerçekleşti. Bu arada cemiyet merkezinde toplanan amele zümreleri murahhasları hakkında hükümetçe "takibat ve isticvabat" icra edileceği söylentileri bazı gazetelerde yer aldı. Cemiyetin "lâyiha" çalışmaları 17 Şubat günü başladı. [283] 20 Şubat günü tekrar toplanıldı. Bu kez mekân Divanyolu'ndaki Cumhuriyet Lokantası'ydı. Amele Teali Cemiyeti'nin toplantılarında Amele Teali Cemiyeti'nin de kuruluşunda etkin olan siyasal çizgi ağırlığını koymakta gecikmedi. O günlerin korporatist yayın organı *Meslek* dergisi toplantıya, "Türk komünistleri"nin de iştirak ettiğini kaydediyordu. Konuşmalar şiddetli olmuş; itirazlar yükselmişti. Lâyihayı yetersiz bulup Ankara'ya yeni bir lâyiha gönderilmesini öneren "müfrit" gruba karşı "mutediller" görüşü ağırlık kazandı. Halk Fırkası Katibi ve Tramvay İşçileri Reisi Sadi Bey "müfrit" komünistleri tasvip etmediğini vurgulayacaktı. Yayın organlarında yer alan haberlere göre "Komünistler" bunu protesto edeceklerdi. [284] Amele Teali Cemiyeti ile "eski tüfek"lerin ilişkileri basında da tartışılır oldu. Bu konuda "uyarı"lardan biri de *Meslek* dergisinden geliyordu. Derginin görüşü emek sorunlarının siyasî çevrelerden uzak sendikalist bir temele oturtulması yönündeydi. Amelenin işini ancak amele kendisi bilirdi; hakkını bizzat kendisi savunmalıydı. Amelenin çıkarını hiç kimse, bizzat amelelik etmekte olanlar ölçüsünde bilemezdi. Sermaye ile olan kavgalarında sınırı ancak kendileri çizebilirdi. Kendilerine değişik sıfatlar vererek amelenin başına geçmek isteyenler "tufeyli" kişiler, siyasî bir amaca ameleyi alet etmenin ötesinde bir amaca hizmet etmiyorlardı. Bu "tüfeyli"ler için amaç siyasetti. Amelenin çıkarı çok daha geri planda yer alıyordu. Amele bizzat kendi hukukunu koruyamayacağı zehabıyla bu kişilerden medet umuyor, işi bildiklerini sanıyor ve onların delaletini kabulleniyordu. Fakat asıl yanlış işte bu zahaptı. Sanatı politikacılık olanlar, ameleyi de politikaya sürüklüyordu. Bunlar işin içinde oldukları sürece amelenin işleri düzgün gitmeyecekti. Amele gözünü açıp kendi kendisini yönetmeliydi. [285]

Meslek dergisi daha sonraki sayılarında da benzer eleştirileri gündeme getiriyor, siyasetle uğraşanların işçi sorunlarının elini eteğini çekmesi gerektiğini söylüyordu:[286] Sendikalarda su başlarını politikacılar tutmuştu.

---

282 "Amele Teali Cemiyeti," *Cumhuriyet*, 14 Şubat, s. 4.

283 *Cumhuriyet*, 18 Şubat 1925, s. 2.

284 *Cumhuriyet*, 21 Şubat 1925.

285 "Amele Hayatı: Mesaî Kanunu münasebetiyle amele içtimaı," *Meslek*, sayı 10, 17 Şubat 1925, s. 3."Bizim fikrimizce amele işini ancak amele kendisi bilir ve kendisi bizzat müdafaa eylemelidir. Amele menfaatini hiç kimse, bizzat amelelik etmekte olanlar derecesinde bilemez ve sermayeyle mücadelede ne dereceye kadar ileri gitmek iktiza etiğini de ancak onlar takdir edebilirler. Kendilerine muhtelif nam ve sıfatlar vererek amelenin başına geçmek isteyen kimselerin mahiyeti tufeylidir. Onlar, daima ve bila-istisna, ameleyi alt ederek siyasî bir maksat takip eyler ve ameleyi muhtelif siyasî fırkaların ve politika partilerinin, politika kombinezonlarının arkasından götürmek isterler. Onlar için gaye, siyasette galebe olduğu cihetle amelenin menfaatı, her türlü nazariyata rağmen, ikinci, hatta üçüncü derecede kalır. Bizim amelemizin başında da bu kabil kimselerin vücudu göze çarpıyor. Hassaten bu içtimada hazır bulunan amele, amele olmayan bu anasırı kendi aralarında pek güzel görmüş olmaları iktiza eder.
Şüphesiz, bunların iş bildiklerini zannediyorlar ve bizzat amelenin kendi hukukunu müdafaa eyleyemeyeceği zehabıyla bunların delaletlerini kabul eyliyorlar. Fakat asıl yanlış işte bu zehaptır.
Sanatı politikacılık olanlar, ancak politikacılıktan anlarlar ve ameleyi de politikacılığın muhtelif yollarına sürükler dururlar. Ve bunlar başta bulundukça hiçbir yerde amele işlerinin düzgün gitmesine ve maksadın anlatılabilmesine imkân yoktur.
Ameleler gözünü açıp kendi kendini idare eden amele cemiyetlerini nümune ittihaz etmelidirler..."

286 "Mesaî Hayatı: Mesaî Kanunu içtimaları," *Meslek*, sayı 11, 24 Şubat 1925, s. 2. "Biz bu Mesaî Kanunu'ndan birşey, hayırlı bir netice çıkacağına emin olmadığımız gibi, bugünkü amele teşekküllerinin de müsmir ve faideli neticeler verecek bünyede olduklarına inanmıyoruz...
" Her teşekkülün, her amele cemiyetinin başında birer politikacı rehber var. Amemeyi çekiştirip duruyorlar. Bu melese gayet aşikâr iken, bize, amelenin politikacı rehberleri kabul etmeyeceği ve kimseye mansıb ve memuriyet basamağı olmayacağını söylüyorlar. Ancak olmaz dedikleri bu şeyler olmaktadır. Bunların izah ve isbatına bile lüzum yoktur. Amele namına hareket edenlerin kimler olduklarını, ne meslekte bulunduklarını, ne yapmak istediklerini bilmek kiyafet eder.

Ameleyi çekip çekiştiriyorlardı. Eğer siyaset yapmak gerekirse onu da bilfiil proletarya "cemaat" halinde yapmalı, içlerinden birkaçının ayrılıp politikaya soyunmalarına izin vermemeliydi. Siyaseti meslek ittihaz edinenler amele değildi. Onlar siyaset adamlarıydı.

Ancak, *Meslek* çevresinden gelen bu "sendikalist" uyarılara karşın çalışmalar sürdürüldü ve Şubat ayı sonunda dilekler uzunca bir "lâyiha" halinde tesbit edildi. "Amele metalibâtı" böylece Ticaret Vekâleti'ne gönderilecekti. [287] Bu sırada Şeyh Sait isyanı baş gösterdi. Siyasal gündem değişti. Bu arada Amele Teali Cemiyeti isyanı tel'in için toplandı. [288] Takrir-i Sükûn Kanunu ile birlikte Mesaî Kanunu Meclis'te takılı kalmıştı. 1936 yılına kadar içeriği önemli ölçüde değişerek belki de Millet Meclisi'nin gündeminde en uzun süre kalan yasalardan birini oluşturdu.

1925 yılı 1 Mayıs İşçi Bayramı Türkiye'de 1 Mayıs'ların en hareketli olanlarından biri olarak tarihe geçti. Amele Teali Cemiyeti bayramı bizzat örgütlemeyi üstlendi. [289] Cemiyet 21 Nisan günü Vilâyet'e başvurarak 1 Mayıs İşçi Bayramı'nı kutlayabilmek için izin istedi. Vilâyete verilen bayram programına göre işçiler öğleden sonra saat birde Amele Teali Cemiyeti'nin Babıali'deki genel merkezi önünde toplanacaklardı. Orada bir miting düzenlenecek, konuşmalar yapılacak, şiirler okunacak; ardından toplu olarak İstanbul Hükümet Konağı'na gidilecekti. Burada işçi temsilcileri Vali'yi ziyaret ederek işçilerin duygularını ve dileklerini Vilayet aracılığıyla Hükümet'e bildireceklerdi. Daha sonra gösteri yürüyüşüne geçilerek, Sirkeci, Eminönü, Karaköy üzerinden Şişli'ye Hürriyet-i Ebediye tepesine gidilecekti. Burada bayram kutlanacak, eğlenilecek ve akşam üzeri dağılınacaktı.

Vilayet, Amele Teali Cemiyeti'nin başvurusunu Polis Müdüriyeti'ne havale etti. Üçüncü, İkinci ve Birinci şubeler durumu değerlendirdiler. 28 Nisan günü Amele Teali Cemiyeti temsilcileri Polis Müdüriyeti'ne çağrılarak kendilerine miting ve gösteri yürüyüşünde bulunamayacakları bildirildi. Cemiyet, ancak genel merkezinde bayramlaşabilecek ve ardından dernek yönetimi Vali'yi ziyaret edebilecekti. [290]

26 Nisan günlü Vakit gazetesi tramvay amelesinin 1 Mayıs'ı kutlama kararının resmi makamlarca tramvay hizmetinin aksatılmaması şartıyla Amele Bayramı olarak kutlanmasına izin verdiğini yazıyordu. Aynı günlü Cumhuriyet gazetesi ise Amele Teali Cemiyeti'nin 1 Mayıs'ı kutlamak için hazırlık yaptığını, 1 Mayıs'ın Birinci Enternasyonal'in ikinci kongresinde Amele Bayramı olarak kabul edilmesine neden olan olayların otuz iki yıl önce Chicago'da zuhur ettiğini, bundan böyle 1 Mayıs'ın işçi bayramı olarak kabul edildiğini ve amele tarafından bu gün gösterilerde bulunulduğunu, 1924 yılında toplu olarak gösteride bulunulmasına izin verilmediği için, bayramlaşmanın kapanmıqş olan Amele Birliği binasında gerçekleştiğini, Birliğin Yerebatan'daki merkezinin kırmızı bayraklarla donatıldığını, bir bando mızıkanın Enternasyonal marşı çaldığını, Tunalı Hilmi Bey'in de merasime katıldığını, Türk işçisine hitaben bir konuşma yaptığını kaydediyordu.

Amele Teali Cemiyeti 29 Nisan günü tekrar Vilâyet'e başvurarak yer darlığı nedeniyle bayramlaşmayı Cemiyet genel merkezi yerine Divanyolu'ndaki Cumhuriyet Gazinosu'nda yapmak istedi; ancak izin alamadı. Cumhuriyet gazetesi verdiği haberde amelenin bayramını sade bir şekilde kutlayacağını yazıyordu. Amele Teali Cemiyeti programın yalnız 3. ve 4. maddelerine izin koparabilmişti. Cemiyetin merkezinde bayramlaşılacak ve Vali ziyaret edilecekti. Sonunda 1 Mayıs 1925 günü cemiyetin Babıali'deki merkezinde bayramlaşıldı. Merkez kırmızı perdelerle tefriş edilmişti ve etrafa kırmızı üstüne siyahla yazılmış pankartlar asılmıştı. Bu pankartlarda

---

Şayet politika yapmak lazım ise onu bile proletarya kendisi cemaat halinde yapmalı ve içinden bir takımlarının ayrılıp politikacılığı meslek ittihaz etmelerine mani olmalıdırlar. Politikacılığı meslek ittihaz etmiş olanlar amele değildirler. Onlar siyaset adamlarıdır."

287 *Cumhuriyet*, 26 Şubat 1925, s. 3.

288 *Cumhuriyet*, 28 Şubat 1925, s. 1, 3.

289 *Cumhuriyet*, 27 Nisan 1925, s. 4; 29 Nisan 1925, s. 2.

290 *Cumhuriyet*, 30 Nisan 1925, s. 2.

"Türk amelesi irtica'a karşı amansız bir mücadele açmalıdır" "Burjuvazinin zulmünü protesto ediyoruz" "Bütün dünya işçileri birleşiniz" ve "8 Saat İş / 8 Saat İstirahat / 8 Saat Uyku" yazılıydı. Törende konuşan genel sekreter Abdi Recep'e göre hükümetin programda yer alan iki maddeyi kabul etmesi ve 1 Mayıs'ın resmen kutlanması işçi kesiminin meslekî mevcudiyetinin resmen tanınmış olduğunu gösteriyordu. Abdi Recep konuşmasını "Yaşasın Cumhuriyet" sözleriyle sonlandırıyordu.

Aynı gün işçilere Amele Teali Cemiyeti yayınlarından *"Mayıs 1 Nedir?"* başlıklı bir formalık (16 sayfa) risale ya da kitapçık dağıtıldı.[291] 16 sayfalık bu broşürün kapağında "Bütün dünya işçileri birleşiniz!" şiarı yer alıyordu. Kapakta yazar adı yoktu. Ancak, 1925 tevkifatından, Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne sevk edilen ve yedi yıla mahkûm olan Tatar Şevki'nin ifadesine göre, broşürü Aydınlık Kütüphanesi sahibi Doktor Şefik Hüsnü, Nisan ayının son günlerinde yazmıştı. [292]

Tatar Şevki, Şefik Hüsnü'nün talimatı gereği risaleyi Amele Teali Cemiyeti kâtibi Abdi'ye göstermiş, Abdi risalenin kapağındaki "Bütün dünya işçileri birleşiniz!" fıkrasını beğenmemişti. Ayrıca kapakta Amele Teali Cemiyeti "neşriyatı"ndandır cümlesi yer alıyordu. Abdi, broşürün Amele Teali Cemiyeti'nin yayını olduğunu gösteren kaydın çıkarılması istemiş, Tatar Şevki de Amele Teali Cemiyeti kelimelerini siyah damga ile kapamıştı. Ama, yine de bu kelimeler rahatça okunabiliyordu. Risalenin kapağında ayrıca pahalılık, işsizlik ve gündeliklerin azlığı altında ezilen işçi ve bir de çekiç resmi vardı. Dört bölümden oluşan risalede bölüm başlıkları sırasıyla; 1 Mayıs nedir? ; Türkiye'de Bir Mayıs; Türkiye Amelesi 1 Mayısta Ne İster?; ve Teşkilâtsız Amele Haklarını Tanıtamaz"dı. Broşürün son sayfasında her bilinçli işçinin sendikaya ve bir devrimci amele fırkasına girmesi gerektiği vurgulanıyordu. Ülkede tüm işçilerin hakları, çıkarları, düşmanları birdi. Ezilen bir tek sınıfı teşkil ediyordu. Bu bilince varmayan işçi için kurtuluş yolu yoktu. Amele sekiz saatlik işgünü, onu müreffeh yaşatacak bir ücret, insanca muamele görmek ve kaderine bizzat hâkim olmak isterdi. Türkiye amelesi bu isteklerini kendi azmi, kendi bilek gücüyle elde edecekti. İşçiyi sermayenin soygununa karşı korumak Cumhuriyet'in göreviydi. "8 Saat İş – 8 Saat İstirahat – 8 Saat Uyku" risalenin son satırını oluşturuyordu.[293]

Ancak, broşür cemiyetin takibata uğramasına neden oldu. Başta Katib-i Umumî Abdi Recep olmak üzere Amele Teali Cemiyeti yöneticileri tutuklandı. [294] Ankara'ya gönderilerek İstiklâl Mahkemesi'ne çıkarılırdılar. Yargılama sonucu 10 amele "komünistlik teşkilât ve propagandası yapmak suretiyle dahili emniyeti ihlâl ve binnetice hükümet şeklini değiştirmeye matuf fiil ve hareketlerde bulunmak"tan suçlu bulunarak tevkif edildi ve 7 yıldan 15 yıla kadar küreğe mahkûm oldu.[295]

Bu arada 1 Mayıs'ta çalışmayan 78 tramvay amelesini kumpanya kapı önüne koymuştu. Vakit gazetesi Nafıa Vekili Süleyman Sırrı Bey'in arabuluculuğuyla sorunun çözüleceği kanısındaydı.[296]

Amele Teali Cemiyeti yöneticileri hapisteyken aynı yılın Eylül ayında ilk senelik kongre topladı. Bu kongreye

---

291 *Mayıs 1 Nedir ?* İstanbul; Amedî Matbaası, 1 Mayıs 1341. "Aydınlık Kütüphanesi 1341-1925. Fiyatı 100 paradır. Broşürle ilgili ilk bilgiler A. Cerrahoğlu'nun (Kerim Sadi) *Türkiye'de Sosyalizm (1848-1925)* , İstanbul, 1968 s. 230-233'te yer aldı. Daha sonra *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı* adlı kitabına kondu. (s. 480-83)

292 *Cumhuriyet*, 9 Mayıs 1925, s. 4.

293 1925 Tevkifatı sırasında sorguya alınan Aydınlık Kütüphanesi Memuru (Tatar) Şevki, mahkeme reisinin sorusuna verdiği cevapta 3000 nüsha bastıklarını bunun 1500 ünü dağıttıklarını söylüyordu. Onar yıla mahkûm edilenlerden, Amele Teâli Cemeyeti Katib-i Umumîsi Abdi Recep de sorgulama sırasında risalenin Şefik Hüsnü tarafından yazıldığını, Şefik Hüsnü'nün cemiyet üyesi olmadığını söyleyecekti. Yedrişer yıl küreğe konulmasına hükmedilenlerden, daha sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Pedagoji Profösörü olacak olan Sadrettin Celâl Antel ise sorgulanması sırasında 1 Mayıs risalesinin "ameleyi Cumhuriyet'e ısındırmak için" yazılmış olduğunu vurgulayacaktı.

294 İkdam, 12 Mayıs 1925.

295 İkdam, 13 Mayıs 1925.

296 "1 Mayıs Bayramı: Amele Teali Cemiyeti'nde dünkü resm-i kabul ve nutuklar," *Cumhuriyet*, 2 Mayıs 1925, s. 3. Ayrıca bak: Zafer Toprak, "İstanbul'da Amele Bayramları II, *Tarih ve Toplum*, sayı 43, Temmuz 1987, s. 46-47.

60 üye katıldı. Cemiyetin Babıali Caddesi'ndeki Merkez-i Umumi'de toplanan delegeler marangoz esnafından Hasan "arkadaş"ı riyasete seçti. Gündemde rutin işlerin yanı sıra amele çocuklarına mahsus bir okul açılması ve bir teavün sandığının kurulması da vardı. Yeni yönetime Refik İsmail (riyaset), Sabri (riyaset-i sanî) ve Hüseyin (kâtip-i umumî) seçildiler.[297]

Amele Teali Cemiyeti'nin daha sonraki etkinlikleri hakkında bilgilerimiz son derece sınırlıdır. Ama Cemiyetin 1927 sonbaharına kadar faaliyetini sürdürdünü görüyoruz. 1 Mayıs en son 1927'de kutlandı. Bu tarihe kadar Babıali'deki Genel Merkez'in yanı sıra Bayezid, Aksaray, Yedikule, Haliç ve Beşiktaş'ta şubeler açıldı. 1927 Ekimi'nde zabıta cemiyetin kayıt ve defterlerine el koydu. İşlemlerinde yolsuzluk olduğu gerekçesiyle soruşturma açtı. Ve kısa bir süre sonra kapatıldı. O tarihlerde diğer sendikaların da faaliyetlerine son verildi. [298]

Böylece 1908-1927 arası yirmi yıllık bir sürede sendikal hayatın ilk belirtilerini bir suskunluk dönemi izledi. Türkiye'de sendikal yaşam 1946'da, çok partili döneme geçişle birlikte tekrar canlandı. Ancak 1923-1946 Tek-Parti dönemi çalışma yaşamını düzenleyen bazı gelişmelere de sahne oldu. Cumhuriyet döneminin hizmet sözleşmesi hukukuna ilişkin ilk ve en önemli yasası 1926 tarihli Borçlar Kanunu yayımlandı. Yasanın 313-354. maddeleri hizmet sözleşmesini düzenliyordu. Mecelle'deki çok sınırlı hükümler bir yana bırakılısa Türkiye tarihinde hizmet sözleşmesi ilk kez sistematik bir biçimde ele alınmış oluyordu. Aynı tarihli Medenî Kanun'un bazı hükümleri de hizmet sözleşmesine uygulanabilecekti. Objektif hüsnüniyet, sübjektif hüsnüniyet, hakkın kötüye kullanılması, yargıcın takdiri, haklardan faydalanma, hakları kullanma ehliyeti bunlar arasındaydı.

Bilindiği gibi, Ereğli ve Zonguldak Havza-i Fahmiyesi Maden Amelelerinin Hukukuna Müteallik Kanun, TBMM'nin hizmet sözleşmesini bu sözleşmeden doğan hak ve borçları düzenleyen ilk özel kanundu. 1921'de çıkarılmışsa da Cumhuriyet mevzuatı içerisinde yer aldı. Bu yasa ülkemizde ilk kez günlük iş süresini 8 saat olarak belirliyordu. Ancak, tarafların anlaşması ile ve iki kat ücret karşılığında fazla mesaiye izin veriyordu. Yasa, aynı zamanda asgarî ücret tesbiti için biri resmî olmak üzere üç kişilik bir komisyon belirliyordu. Tüzel kişiliği olan bir işçi birliği ve Teavün (yardım) Sandığı kurulmasını emrediyordu.

Sosyal politikaya yönelik bir diğer yasa 1924 tarihli Hafta Tatili Kanunu idi. İşçiye hafta sonu dinlence izni sağlıyordu. On bin ve daha fazla nüfusu olan kentlerde resmî ve özel türden müesseselerde çalışan müstahdem ve işçilerin haftada altı günden çok çalıştırılmasını yasaklıyordu. İşçi sağlığıyla ilgili bazı önemli esaslar 1930 tarihli Umumî Hıfzıssıhha Kanunu'nda yer aldı. Çocuk ve genç işçiler ve gebe kadınlar bu yasayla korunuyordu. 1935 tarihli Ulusal Bayram ve Genel Tatil Günleri Hakkında Kanun'la hafta tatili 36 saate çıkarıldı. Ulusal bayram günleri için zorunlu tatil getirildi. Çalışma yaşamını düzenleyici önlemler 1936 İş Kanunu'yla birlikte daha kapsamlı bir biçimde ele alındı; işçi-işveren ilişkileri devletin aktif katılıyla düzenlenir oldu.

Amele Teali Cemiyeti'nde 1 Mayıs Bayramı (1925)[299]

1 Mayıs Bayramı münasebetiyle dün Amele Teali Cemiyeti'nin Babıali'deki merkezinde bir resm-i kabul yapılmış ve şehrimiz amelesi yekdiğeriyle bayramlaşmıştır.

Cemiyetin muhtelif şubelerine mensup birçok şirket ameleleri sabah saat ondan itibaren Amele Teali Cemiyeti'ne gelmeye başlamışlar ve kırmızı renkte tefriş edilen içtima odasında toplanmışlardır.

---

297 *Cumhuriyet*, 12 Eylül 1925.

298 Cemiyetin kapatılış tarihi kesin olarak bilinmemektedir. 20 Ekim günlü Cumhuriyet şu haberi geçer: "Amele Teali Cemiyeti Merkez-İ Umumî ile, Bayezid, Aksaray, Yedikule, Haliç ve Beşiktaş'ta bulunan şubeleri zabıtaca görülen lüzum üzerine seddedilmiş ve Cemiyet'e ait evrak ve defterler de tetkik edilmek üzere taht-ı muhafazaya alınmıştır.
Cemiyet'in maksad-ı teşekkülü ile tesbit edilen mesaisi hakkında lâzım gelen tetkikat yapılmış ve muamelatında bazı usulsüzlükler bulunduğu anlaşılmıştır. Zabıtaca Amele Teali Cemiyeti'nin merkez-i umumisi ile şuabatında ayrıca teftişat yapılacak ve cemiyetin idare azasının ifadelerine müracaat edilecektir. *Cumhuriyet*, 20 Teşrin-i evvel 1927.

299 1 Mayıs Bayramı: Amele Teali Cemiyeti'nde dünkü resm-i kabul ve nutuklar," *Cumhuriyet*, 2 Mayıs 1925, s. 3.

Kıpkırmızı renkli perde ve bayraklarda beyaz zemin üzerine siyah bir örs ve iki çekiç resmi bulunuyordu. İçtima odası kırmızı renkli bezler üzerine siyah renkli yazılmış levhalarla süslenmişti.

Levhalardan bazıları bervech-i âti yazıları ihtiva etmekte idi: "Türk amelesi irtica'a karşı amansız bir mücadele açmalıdır", "Burjuvazinin zulmünü protesto ediyoruz", "Bütün dünya işçileri birleşiniz", "8 saat iş, 8 saat istirahat, 8 saat uyku."

Saat on bir buçukta cemiyet binası göğüslerinde kırmızı kurdeleler bulunan amele ile dolmuştu. Merasime Cemiyet Reisi Abdi Recep arkadaşın hulasaten bervech-i âti nutku ile başlanılmıştır:

"Arkadaşlar,

Bugün bir hareket var. Bu hareket işçinin muhtekir kapitalizme karşı müşterek protesto hareketidir. Bütün işçi aleminin tezahürat yaptığı bu günde biz de kendimize has vakar ve sükûnetle bazı tezahürat yapmak istedik. Hükümete beş maddelik bir programla bir de beyanname verdik. Hükümetimiz açık mahalde tezahürat yapmaklığımızı muvafik görmedi. Ancak resm-i kabul icra etmekliğimizi ve amelenin hissiyat ve temenniyatının hükümet-i mezkureye arz ve iblağı için bir heyetin Vali Bey'i ziyaret etmesi hususundaki ricamızı kabul etti.

Hükümetimizin programımızın bu iki maddesini kabul etmesi bugünün resmen tes'idinin ve meslekî mevcudiyetimizin tanınmış olduğunu göstermek itibariyle tarihî bir hadise teşkil etmekte ve hükümet-i cumhuriyemizin hüsnüniyet ve hayırhahlığını isbat etmektedir.

Yaşasın Cumhuriyet!"

Abdi Recep
Amele Teali Cemiyeti Reisi

Amele Teali Cemiyeti'nde 1 Mayıs Bayramı İstidası (1927)[300]

Amele Teali Cemiyeti tramvay işçileri tarafından vilayete bir istida vermiş ve 1 Mayıs Bayramı'na iştirak eylemeleri için müsaade verilmesi rica olunmuştur. Bu bâbdaki istida polis müdüriyetine havale edilmiştir.

Haber aldığımıza göre umumî vesait-i nakliyyenin tatilini mucib olmamak şartıyla amelenin eğlencelerine müsaade olunacaktır.

İkdam, 26 Nisan 1927

Amele Teali Cemiyeti'nin 1 Mayıs Nedeniyle İşten Çıkarılan İşçileri Savunan Beyannamesi[301]

Türkiye Amele Teali Cemiyeti merkez-i umumisi tramvay kumpanyasını nefretle protesto ediyor - Kovulan amelenin eski işlerine iltihakını istiyorlar.

300 1 Mayıs Bayramına amelenin iştiraki için vilayete istida verildi", İkdam, 26 Nisan 1927, s. 1.

301 Türkiye İşçileri", İkdam 14 Mayıs 1927, s. 2

Türkiye Cumhuriyeti Amele Teali Cemiyeti Merkez-i Umumisi'nin dün gönderdiği tezkereyi bervech-i zîr - aynen - derc ediyoruz.

1 Mayıs münasebetiyle işlerine gitmeyen 79 işçi arkadaşımızı Tramvay Şirketi kovdu. İstanbul halkının cebinden işçilerin terinden her sene yüz binlerce lira kazanan Tramvay Şirketi'nin bu hareketi doğrudan doğruya Türkiye amelesinin suratına atılmış küstah bir tokattır. Millî hükümetimizin tasdik ettiği hakkımızı bir ecnebî şirketi hâlâ kabul etmemek cür'etini gösteriyor. Emperyalist kuvvetlere karşı kurtuluş cihadına hayatını veren Türkiye işçisinin haklarını hükümetimizin ecnebî şirketine karşı da müdafaa edeceğinden eminiz.

Ortada yalnız 79 arkadaşımızın ve çoluk çocuklarının sefaleti değil, bütün Türkiye amelesini hakları mevzu-i bahistir.

Onun için evvelden beri işçisinin birçok kanunî haklarına karşı tecavüzkârâne bir vaziyet alarak her suretle işçisini ezen Tramvay Şirketi'nin bu gayr-i insanî tecavüzünü nefretle protesto ederiz.

İşlerinden kovulan tramvay işçisi arkadaşlarımız yine eski işlerine iltihak ettirilmeli ve işlemiş yevmiyeleri de bu haksızlığın tazminatı olarak tediye olunmalıdır. Bunu ısrarla talep ederiz ve bu talebimizde bütün Türkiye amelesi müşterektir.

Türkiye Amele Teali Cemiyeti
Merkez-i Umumiyesi Hey'et-i İdaresi namına
Reis: Mim. Sabri

Amele Teali Cemiyeti ve İş Kanunu (1927)[302]

Amele Teali Cemiyeti'nde dün bütün amele murahhasları toplanarak İş Kanunu lâyihası hakkında esaslı mukarrerat ittihazı için bir encümen-i mahsus teşkili kararlaştırıldı.

İşçiler için tanzim edilen kanun lâyihası yakında Millet Meclisi'nde müzakere edilecektir.

Şehrimizdeki Amele Teali Cemiyeti bu münasebetle şehrimizdeki bütün işçilerin nokta-i nazarlarını öğrenmek üzere dün bir içtima akdetmeği taht-ı karara almış ve bu içtima akşam saat 19.5'ta akdedilmiştir.

İçtima'a, Türk Mürettibin Cemiyeti namına Reis Hayrullah Hayri, Şark Şimendiferleri Yedikule Atölyesi Amelesi namına Osman, Silâhtarağa Elektrik Fabrikası amelesi namına Hayri, Tramvay amelesi namına Reis Aziz Avni, Şark Şimendiferleri Müstahdemini Teavün Cemiyeti namına Sami, İmalat-ı Harbiye Zeytinburnu Tapa Fabrikası amelesi namına Ali Hilmi, Cibali Fabrikası amelesi namına Zahid, Fahri, Necati, Cibali Fabrikası amelesi namına Ahmed, Nizami, Hilmi, Seyr-i Sefain fabrikası amelesi namına Ferid, Yaprak Tütün Amelesi Cemiyeti namına Hüsnü, İstinye Dok Şirketi amelesi namına Tesviyeci Hakkı, Ekmekçiler amelesi namına Reis Ahmed arkadaşlarımız murahhas olarak bulunmuşlardır.

Amele Teali Cemiyeti Reisi Sabri arkadaş, ictima'ın sebebini zikretmiş ve bu surette gelen murahhasların fikirlerini sormuştur.

Murahhasların bir kısmı, evvela kanun lâyihası metninin okunarak mevki-i müzakereye konmasını, bu suretle bir esas kararlaştırılmasını istemişse de ekseriyet, bir encümen-i mahsus teşkiliyle keyfiyetin burada müzakere ve bir karara raptedildikten sonra heyet-i umumiyeye arzını tasvip etmiştir.

302 Amele Teali Cemiyeti'nde dünkü içtima'ı İş Kanunu Encümeni'nce tetkik edilecek", İkdam, 26 Nisan 1927, s. 1.

Aziz Avni arkadaşla İstinye Dok Şirketi amelesi namına gelen Hakkı arkadaş ve diğer bir arkadaş mesaî saatinin sekiz saatten on saate iblağının doğru olamayacağını, bilhassa bu cihetin gayet müdekkikâne bir surette nazar-ı dikkate alınması fikrini serdetmişler, diğer arkadaşlar da buna iştirak eylemişlerdir. Neticede, bütün amele cemiyetleri tarafından gönderilecek birer zattan teşkil edilecek bir encümen-i mahsus tarafından bu hususta lâzım gelen mukarrerâtın ittihaz ve heyet-i umumiyeye tevdi'i kararıyla içtima başka bir güne bırakılmıştır.

Şirket-i Hayriye Amele Cemiyeti ve 1925 Grevi [303]

Deniz ulaşımı ve taşımacılığı kurumsallaşan ilk hizmet alanlarından biri oluşu nedeniyle toplu işçi çalıştıran sektörlerin başında gelir. Çalışanlar açısından da bu böyledir. Toplu çalışma koşulları ortak tavır koymaya ortam hazırlar. Bu nedenle toplu direniş alanlarından birini oluşturur. İşçi hareketlerine kaynaklık eder.

Batı'da olduğu gibi Türkiye'de de grevlerin ilk görüldüğü işkollarından biri deniz ulaşımı ve taşımacılığıdır. Gemi çalışanları ve dokların yanı sıra, yükleme ve boşaltma işçileri sık sık greve giderler. Bu nedenle doklar, limanlar, iskeler kolluk kuvvetleri için grev riski yüksek çalışma alanlarıdır. Türkiye örneği de bunu kanıtlar niteliktedir.

Türkiye'de grev dendiğinde iki dalga önem taşır. Her ikisi de hemen hemen aynı uzunluktadır. 17, 18 yıllık süreleri kapsar. Bunlardan ilki 1908'de başlayan ve Takrir-i Sükûn'a kadar sürer. İkinci dalga ise 1963'te Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasası ile gündeme gelir ve 12 Eylül 1980'le sona erer.

Biz bu yazımızda ilk dalgayı başlatan ve sonuçlandıran bir işkolundan deniz ulaşımı ve taşımacık sektöründeki birkaç örnek grevden söz edeceğiz. Bu arada daha önce İstanbul Umum Deniz ve Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye Amele Cemiyeti için yapmış olduğumuz gibi [304], bir işçi örgütü belgesi olarak 1924 tarihli Şirket-i Hayriye Amele Cemiyeti'nin nizamnamesini vereceğiz.

* * *

1908 Devrimi ertesi grevler İzmir'den ateşlenmişti. 8 Ağustos günü, Çarmado Halı Fabrikası'nda çalışan 50 işçi greve gitmişti. Onları 10 Ağustos günü incir kutusu imalathaneleri işçileri izlemişti. Grev kısa sürede limana sıçradı. Büyük çoğunluğu yabancı kumpanyaların inhisarında bulunan liman işletmeleri yükleme boşaltma işçileri ücretlerini yetersiz bularak greve gittiler. Rus, Panhelenik, Pantaleon ve Hacı Davud kumpanyaları ücret artışını kabul etmişlerse de diğerleri buna yanaşmadılar. Rıhtım ve liman işçileri grevi kısa sürede diğer limanlara da sıcradı. Aynı günlerde İstanbul, Senalik rıhtım işçileri ve Eylül başında Beyrut liman işçileri, Eylül ortalarında Midilli gümrük hamalları ve Eylül sonlarında Varna rıhtım hamalları greve katıldılar. İzmir ve Selanik'e yanaşamayan gemiler İstanbul limanına gelip açıkta demirlemek zorunda kaldılar. 11 Ağustos günü kumpanya temsilcileri İstanbul'da Navigazione Generale Italiana'nın işyerinde toplanmışlar, Batılı ülkelere başvurup, grevlerin bir an önce sona erdirilmesi için bunların hükümet nezdinde teşebbüste bulunmalarının sağlanmasına karar vermişlerdi. Ayrıca yabancı kumpanyalar adına bir heyet İttihat ve Terakki'nin Galata bürosuna gönderilmiş, cemiyetten grevlere son verilmesi için grekli önlemleri alması istenmişti.

O zamanki basın da genellikle, grevlere karşıt bir tavır alıyordu. İttihatçıların yarı resmî yayın organı *Tanin* gazetesi limanlardaki grevlerle ilgili olarak işçileri kınıyor, tüccarın malının ortada kaldığını yazıyordu. Gazete,

303 Zafer Toprak,"Şirket-i Hayriye Amele Cemiyeti ve 1925 Grevi," *Toplumsal Tarih*, cilt 5, sayı 30, Haziran 1996, s. 6-14

304 "Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiyesi'ne Sendikal Gelişmeler: İstanbul Umum Deniz ve Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye Amele Cemiyeti," *Toplum ve Bilim*, sayı 40, Kış 1988, s. 141-153.

tüccarlara hükümete başvurup yardım talebinde bulunmalarını öneriyor, hükümetten de bir an önce rıhtımlarda bekleyen malların sevkıyatını sağlamasını istiyordu.

Nitekim yabancı kumpanyaların, İttihat ve Terakki'nin ve tüccarın girişimleri sonucu Zaptiye Nezareti'nce grevci işçilere uyarıda bulunuldu. Gazetelerde yayımlanan bir tebliğ ile zabıta memurlarınca grevcilere gerekli nasihatte bulunulması ve işbaşı yapmalarının sağlanması, buna uymayanların tutuklanıp haklarında kanunî muameleye geçilmesi ilgili mercilere bildirilmişti. 1908 Ağustos ve Eylül aylarında Osmanlı Devleti'nin belli başlı limanlarında iş barışı sürekli kesintiye uğradı.

Yine bu işkolundaki ilk sendikal örgütlerin örnekleri görüldü. Meşrutiyet yıllarında kendiliğinden oluşan sendikal yapılar 1909 Cemiyetler Kanunu ve 1910 tarihli Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi uyarınca resmiyet kazandı. Cumhuriyet'in ilk yılları dahil, birçok işçi sendikası cemiyet olarak örgütlendi: Markasya Deniz Amelesi Cemiyeti (23 Şubat 1911), Deniz Maden Kömür Amelesi Cemiyeti (13 Haziran 1920), Sefain-i Ticarîyye Gemici ve Ateşçiler Esnafı Cemiyeti (27 Ocak 1924), İstanbul Limanı Tahmil ve Tahliye Deniz İşçileri Cemiyeti (3 Mart 1924), Sefain-i Ticarîyye Doklar Rampa ve Boyacılar Cemiyeti (25 Ocak 1924). 1926 Ocak ayında Esnaf Cemiyetleri Murakıplığı'nca derlenen bilgileri göre deniz işkolu ile ilgili cemiyetler şunlardı: Dersaadet İstanbul Limanı Tahmil ve Tahliye Deniz İşçileri Cemiyeti, Dersaadet Deniz Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye Amelesi Cemiyeti, Dersaadet Deniz Motorları Makinistleri Cemiyeti, Dersaadet Sefain-i Ticarîyye Doklar, Rampa ve Boyacı Esnafı Cemiyeti, Dersaadet Sefain-i Ticarîyye Gemici ve İşçi Esnafı Cemiyeti, Dersaadet Salcı Esnafı Cemiyeti, Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse Kayıkçı ve Sandalcı Esnafı Cemiyeti, Dersaadet Umum Mavna ve Salapuryacılar Cemiyeti, Dersaadet Mevâridat ve Mürâselât Bahriye Müteahhitleri Yazıcı ve Aktarmacı Cemiyeti. Bunların kimi esnaf örgütü, kimi sendikal örgüt niteleğindeydi. Çalışan kesim arasında henüz katılanlar ayrışmamıştı. Usta, kalfa, çırak ilişkileriyle ile işçi-işveren ileşkileri iç içeydi.

Özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında deniz işkolu sendikalaşma açısından faaldi.Amele Teali Cemiyeti'nin kuruluşunda İstanbul Umum Deniz ve Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye İşçileri Cemiyeti, Haliç Şirketi Amele Cemiyeti önemli rol oynadı. Amele Teali Cemiyeti işkollarını örgütlerden Kürkçüler Kapısı'nda Şirket-i Hayriye işçileri biraraya getirdi. 1925 yılında iş yasası olarak gündeme gelen Mesaî Kanunu görüşülürken, 13 Şubat 1925 günlü toplantıya bu işkolundan Bahriye Millî Sanatkârân Cemiyeti, Tahmil ve Tahliye Maden Kömürü Amelesi Cemiyeti, Emval-i Ticarîyye Tahmil ve Tahliye Cemiyeti, Seyrüsefain Fabrikaları Amelesi, Şirket-i Hayriye Amele Cemiyeti, Şirket-i Hayriye Memurin Cemiyeti, Kaptan ve Makinist ve Müntesibin-i Bahriye Cemiyeti, İstinye Dok Şirketi amelesi bilfiil katıldılar.

İstanbul'da toplu taşımacılık dendiğinde ilk akla gelen deniz ulaşımıdır. Denizden ulaşım 19. yüzyılın ortasından itibaren örgütlü bir biçimde gerçekleştirilir. Boğaz öncelik taşır. Şirket-i Hayriye başı çeker. Haliç'te Ulaşım İdare Şirketi'nin 1870'lerin başında faaliye geçmesiyle sağlanır. Aynı dönemde Seyr ü Sefain Adalar ve Anadolu sahiline yolcu götürüp getirir. Hatırlatalım; Seyr ü Sefain'in ilk ismi Aziziye'dir. O sıralarda Hazine-i Hassa'ya aittir. Abdülaziz'in halinden ve ölümünden sonra Şirket-i Aziziye, Fevaid-i Osmaniye olur. II. Abdülhamit devrinde İdare-i Mahsusa adını alır. II. Meşrutiyet'le birlikte İdare-i Mahsusa diye bilinir.

Uzun yıllar Boğaz'da hizmet verecek olan Şirket-i Hayriye ise Osmanlı topraklarında kurulmuş ilk anonim şirket sayılır. Osmanlı devlet ricalinin ortak olduğu bu şirket İstanbul'da ilk kez toplu taşımacılığı gündeme getirir.

Deniz ulaşımında ilk derli toplu işçi direnişleri II. Meşrutiyet'le birlikte gündeme gelmişti. İdare-i Mahsusa ve Şirket-i Hayriye "İlân-ı Hürriyet" ertesi şirket yönetimlerine taleplerini bildirmişler ve grev tehdidinde bulunmuşlardı. 14 Eylül günü İdare-i Mahsusa deniz işçileri Sadaret makamına bir lâyiha vermişler, işletmenin Bahriye Nezareti'nden ayrılarak özerk bir idareye kavuşturulmasını ya da Nazıfa Nezareti'ne bağlanmasını ve ıslâh edilmesini, müdüriyetine "cihet-i mülkiye"den yani sivil bir kişinin tayinini istemişler ve bu tür "vatana ve

millete hadim olacak asar-ı ıslâhiyeye teşebbüs" edilmediği" takdirde çalışanların 17 Eylül günü greve gideceklerini bildirmişlerdi. Lâyiha şu satırlarla bitiyordu:

"İstibdat devrinin kurban-ı harabisi (harab bir kurbanı) olan millî bir idarenin ya müstakil bir idare haline ifrağına veya Nafıa Nezareti'ne rabtıyla ıslâhına uğraşılmakta olduğu bir sırada el'an hiçbir teşebbüste bulunulmaması menafi-i milliyeye muzır olduğundan İdare müstahdemleri menafi-i zatiyeleri için olmayıp menafi-i umumiyye hizmet-i necizane olmak üzere balada beyan olunan Perşembe günü umum köprü ve süfün- saire (sair sefeneler) müstahdemini terk-i eşgal edeceklerini Osmanlı vatandaşlarına ilân eylerler." [305]

Aynı tarihlerde bu kez Şirket-i Hayriye makinistleri, tayfaları ve memurları ise günde 14 saat çalıştırılıp 8 kuruş ücret aldıklarından yakınarak kumpanya yönetimine başvurmuşlar, ücretlerinin arttırılmasını istermişler, Şirkete 23 Ağustos'a kadar süre tanımışlardı. İdare Meclisi Reisi Vekili Ali Bey'in alelacele hazırladığı öneri grevin bir süre ertelenmesini sağladı. Ancak, çalışanlar arasında huzursuzluk her geçen gün artıyordu. Bu arada bir grup işi bırakmıştı. Ancak yönetime verilen süre 14 Eylül'e kadar uzatıldı.[306] Ülkedeki grev dalgasının kaçınılmaz sonucu bu gelişmeler karşısında Şirket Müdür Yardımcısı Ali Bey yönetim kuruluna verdiği bir uzlaşma projesi[307] doğrultusunda şirket ücretlerde yeni bir düzenlemeye gitti:

Kaptanlar beş sınıfa ayrılarak aylık maaşları başlangıç 1000 kuruş olmak üzere her beş yılda 250 kuruş zam görecek ve 2000 kuruşa kadar yükselecekti. Bilfiil yirmi beş yıl kaptanlık eden ve hizmette kusur etmeyen ya da o günkü deyimle "hüsn-i hizmeti görülenler"e şirket malî durumuna (ahval-i maliyesine) göre 2500 kuruş maaş verecekti. Lostromolar iki sınıfa ayrılmıştı. 550 kuruş ücretle beş sene çalıştıktan sonra maaşları 650 kuruş olacak ve bunlardan "kaputanlık iktidarını ihraz etmiş olanlar" 750 kuruş maaşla kaptan mülazımı olacaklardı. Biletçilere ilk beş sene 450, izleyen beş sene 550 ve on birinci seneden on beşinci seneye kadar 650 kuruş ücret verilecekti. Yazıcılar 750 kuruş alacaklardı. Tayfaların aylıkları işe girdiklerinde 350, onuncu yıldan itibaren 400 kuruş olacaktı. Makinistler 1000 kuruştan işe başlayacaklardı. Ücretleri her beş yılda 250 kuruş artarak 1750 kuruşa kadar çıkacaktı. İkinci makinistlere "alelumum" 700 kuruş maaş verilecekti. İşçiler de iki sınıfa ayrılmıştı. Başlangıçta 400 kuruş, beş yıl sonra 450 kuruş olacaklardı. Yağcıların maaşı 350, kömürcülerinki 300 kuruştu. Memurlar üç sınıftı. 400 kuruş maaşla işe başlayacaklar; beş yıl sonra aylıkları 600'E ve onuncu yıldan itibaren 700'e yükselecekti. Bazı iskelelerin güvenliğiyle sorumlu ser memurlarına 700 kuruş maaş verilecekti. Umum ser memurluğu görevinde olan kişiye 950, muavinine 750 kuruş ödenecekti. [308]

Ancak bu aylıklar Şirket-i Hayriye çalışanlarınca yeterli bulunmadı. İstekler karşılanmayınca da grev başlatıldı. Sokakta gösteride bulunan işçiler İdare'nin ya da yönetim merkezinin kapılarını kapatıp girişi engellediler. 23 Eylül günü şirketin Hasköy'deki tersanesinde de grev başladı. Grevciler bayraklarla gösterilerde bulundular.

Bu gelişmeler üzerine Şirket-i Hayriye Yönetim Kurulu Başkanı Reşid Bey istifa etti. Ancak Ticaret ve Nafıa Nazırı Gabriel Efendi'nin ısrarı üzerine istifasını geri aldı. 24 Eylül günü Sadrazam, Harbiye Nazırı, Ticaret ve Nafıa Nazırı ve Zabtiye Nazırı'nı makamına çağırarak grevle ilgili gerekli önlemleri almalarını bildirdi. Aynı gün olay yerine askeri birlik sevk edildi. Şirket-i Hayriye yönetiminin isteği üzerine grevciler dağıtıldı. [309]

Yukarıda ele aldığımız iş uyuşmazlıkları II. Meşrutiyet'in ilk yılına ait. İlk grev dalgasının son grevlerinden biri yine aynı işkolunda gerçekleşmişti. Takrir-i Sükûn sonrası işçi hareketi büyük ölçüde budandı. Bir

305 *İkdam*, 15 Eylül 1908, s. 2.

306 "Au Chirket-i Hairie," *Le Moniteur Oriental*, 14 septembre 1908, s. 3.

307 *Le Moniteur Oriental*, 16 septembre 1908, s. 3.

308 "Grevler ve Şirket-i Hayriye," *Sabah*, 17 Eylül 1908, s. 3.

309 *Le Moniteur Oriental*, 25 septembre 1908, s. 3.

başka deyişle 1960'ların başına kadar Türkiye tarihinde grev olgusu ulus-devlet modelinin birleştirici, uzlaştırıcı ortamında rafa kaldırıldı.

Takrir-i Sükûn ertesi son grevlerden biri Şirket-i Hayriye'de yer aldı. 1925 Ağustosu'nda Şirket-i Hayriye amelesi içinde bulundukları koşulların düzeltilmesi için isteklerde bulundular. Taraflar görüşme masasına oturdular. En önemli hususlardan biri ateşçilerin zam talebiydi. Şirket bunu prensip olarak kabul etti ve ücretlerine bir lira zam yaptı. Amelenin bunu yetersiz bulması üzerine şirket murahhasları müdüriyetten yetki almak için süre talebinde bulundular. Bu arada İstanbul Vali Muavini Hüsnü Bey devreye girdi. Görüşmeler sonucu şu konularda uzlaşmaya varıldı:

"1 - Ateşçilerden ve kömürcülerden uzun müddet çalışıp vücudu yıpranlar az iş görmek için küçük işlere sevk edilecekler, fakat maaşlarından tenzilat yapılmayacak.

2. Ateşçiler ve kömürcülere şirket birer iş gömleği ile kundura vermeye mecburdur.

3. Şirket köprüde ser memurluk adında bir imdad-ı sıhhî heyeti (ilk yardım heyeti) teşkil edecek ve buraya lazım gelen alât ve edevât-ı sıhhiyeyi koyacaktır. Burada bir sıhhiye memuru bulunacak ayrıca bir doktor hergün amelenin bulunduğu vapurlar ile fabrikayı gezerek hastaları muayene ve tedavi edecektir.

4. Şirket ameleye hafta tatili ve senevî 15 günlük mezuniyet verecektir. Amele bu haktan mahrum edilirse Şirket Komserliği'ne müracaat edecektir."

Ateşçilerin talep ettikleri zam sorununa ise çözüm bulunamamış, bu sorun ileri bir tarihe ertelenmişti. Bu arada görüşmeler basında da yer alıyordu. Ateşçilerin zam talebini değerlendiren Meslek dergisi şu yoruma yer veriyordu:

"Ateşçi amelenin istedikleri zamlar çok haklıdır. Zaten sade Şirket-i Hayriye'de değil, Türkiye limanlarına mensup bütün gemilerde ateşçi ve makinist işçilerinin ücretleri acınacak dereceden çok aşkın bir halde azdır. Şirket-i Hayriye'nin içinde bulunduğu vaziyet iyi değildir; bunu biliriz. Fakat, bu ateşçilerin ve alelumum şirket amelelerinin halleri Şirket-i Hayriye'den çok beterdir. Binaenaleyh şirketin bu noktalar üzerinde ısrar etmemesi ve ateşçilerin metâlibini kabul eylemesi çok büyük bir vazife olduğunu teslim etmek lâzımdır."[310]

Ancak, görüşmeler ve arabuluculuk sonuç vermedi. Görüşmeler anlaşmazlıkla sonuçlandı ve bir zabıt varakası düzenlenerek amele "hareketinde serbest" kaldı. Bu arada şirket daha önce kabul ettiği maddelerden de rücu' etti. Amele greve karar verdiği takdirde 24 saat önce kararını polise ve vilayete bildirmekle yükümlüydü.

Görüşmelerde işçi kesimini temsil eden ya da o günkü deyimiyle "murahhas-ı mes'ul", Ethem Ruhi Bey gelişmelerle ilgili olarak basına şu bilgiyi veriyordu:

> "Şirket-i Hayriye amelesinin müessesât-ı saire amelesiyle kıyas kabul etmez derecede mahrumiyetlerini makam-ı resmi-i hükümette izah ettik. Rical-i hükümet izahat-ı vakıamızdan çok müteessir ve mütehassis oldular. Kanunun müsaadesi dahilinde hükümet ameleye şefa'at etti. Fakat henüz amele mesaî kanunu kuvveden fiile çıkıp iktisab-ı kanunîyyet etmediği için hükümet doğrudan doğruya müdahaleye kendini salahiyetdar görmemiştir. Yalnız elde bir Tatil-i Eşgal Kanunu var. Şirket-i Hayriye amelesi tamamıyla bu kanunun mevaddı dahilinde hareket eti. Meşru haklarını hükümete bildirdi ve manen hak kazandı. Maddeten kazanmak için Tatil-i Eşgal Kanunu'nun altıncı maddesi ki say u amele tecavüz etmemek şartıyle herkes harekâtında serbesttir. Amele ister ise bu ücretle çalışır, isterse çalışmaz. Şimdi ame-

310 "Amele Hareketleri: Şirket-i Hayriye amelesi," *Meslek*, sene 1, sayı 35, 11 Ağustos 1925, s. 4. *Le Moniteur Oriental*, 25 septembre 1908, s. 3.

lenin yapacağı bir iş kalmamıştır; Kimseyi incitmeyerek, nümayiş yapmayarak yalnız bu ücretle işlemeyeceğim deyip vazifesini terk ederse kanun onu tecrim etmiyor. Ve bunun için 24 saat evvel kararını verecek, grev yapılacaksa 24 saat evvel polis ve vilayete haber verecektir.

Satvet ve şeref-i memleket namına hükümetin şefa'at ve himayesi ihtilafa hakim olacaktır. Anladığımıza ve hükümetçe de anlaşıldığına göre ameleden ziyade şirket müdirânı bizzat grevi tahrik etmek istiyor. Bunun için amele imsak ve basireti elden bırakmayacaktır."[311]

Bu arada Polis Müdüriyeti de grev ihtimaline karşı gerekli önlemleri alıyor ve Polis Müdürü Ekrem Bey imzasıyla karakollara şu tamim geçiliyordu:

"Şirket-i Hayriye ile şirket-i mezkure vapurlarında umum ateşçi ve kömürcüleri ile Hasköy Fabrikası'yla amelesi arasında cereyan eden müzakeratın neticesi ameleyi tatmin etmediği cihetle bir suret-i itilaf bulunmadığı ve Tatil-i Eşgal Kanunu'nun 6. maddesi mucibince amele-i mezkurenin terk-i say etmekte muhtar bulundukları vilayet-i celileden iş'ar kılınmış olmakla mezkur madde hükmüne tevfiken Şirket-i Hayriye tarafından yerlerine getirilecek amelenin serbesti-i harekâtına mugayir ef'âl ve harekâtın ve nümayiş icrasının suret-i kat'iyyede men'i ve bu gibi ahvale mütecasir olanlar görülürse derdestleriyle haklarında takibât-ı kanunîyye ifası lüzumu tebliğ olunur."[312]

Bu tamime göre, şirket grev yapan işçilerin yerine başkalarını alabilecek ve grevciler buna müdahale edemeyecekti. Amele kesimi gördükleri işin niteliği gereği yerlerinin kolayca doldurulamayacağı kanısındaydılar. Bu nedenle Polis Müdüriyeti'nin bu genelgesine pek anlam veremediler. Nitekim greve gitmekte de bir sakınca görmediler. Ancak hesaba katmadıkları bir husus vardı. Belki iş piyasasında emek arzı grev sonucu boşalttıkları işlere yerleştirecek işçi bulunmasını olanaksız kılıyordu. Ancak, bu nitelikte işgücü Donanma'nın elinde bulunuyordu. Nitekim işçiler gemileri daha terk ederken bahriye askeri gemilere bindirildi. Vapurlar işlemeye devam etti ve grevin günlük yaşamda hiçbir olumsuz sonucu olmadı. Olan grevci işçilere oldu. *Meslek* gazetesi şu soruları soruyordu:

"Bu manasız grev kararını o halde amele niçin verdi ? Malumdur ki grev, hatt-ı zatında kendisini geçindirecek her nev'î maişet vasıtasından mahrum bulunan ameleyi işsiz bırakmak için değil, belki de patronlar üzerine bir tazyik icra ederek onları amele metâlibini kabule icbar için ilân edilir. Acaba, amele grev ilân ederken, yaptıkları işin ne kadar tesir edeceğini düşünmediler mi ? Netice gösteriyor ki bu ciheti düşünen olmamış ve grev de böylece akamete uğramıştır."[313]

Şirket-i Hayriye grevi, sendikalizm ya da "işçi aristokrasisi" sorununu gündeme getirmişti. Başta Cumhuriyet olmak üzere gazeteler greve neden olan işçi temsilcisi Edhem Ruhi Bey'i suçluyordu. Sonucunu düşünmeksizin işçiyi maceraya sürüklemiş, işçiyi ser sefil etmişti. Bu tür sendikal örgütlerin profesyonel sendikacılarca yönetilmesini eleştiren *Meslek* dergisi "meslekçilik" şiarı doğrultusunda hangi meslekte olursa olsun o mesleğe

311 "Amele Hareketleri: Şirket-i Hayriye amelesi müzakerâtı," *Meslek*, sene 1, sayı 36, 18 Ağustos 1925, s. 18.

312 "Amele Hareketleri: Polis Müdüriyeti'nin merkezlere bir tamimi," *Meslek*, sene 1, sayı 36, 18 Ağustos 1925, s. 18.

313 Amele Hareketleri: Şirket-i Hayriye amelesinin grevi," *Meslek*, sene 1, sayı 37, 25 Ağustos 1925, s. 4.

ait işlerde oy vermek hakkının mutlaka bizzat o meslek sahiplerinin ellerinde bulunması gerektiğini vurguluyor, "Vaktiyle bu sütunlarda .... şirket amelesine, kendilerinden olmayan zevatın idaresini kabul etmemelerini tavsiye eylemiştik" diyordu. İşçi kendi işini kendisi görmeliydi, kimseden işini görmesini beklememeliydi. İşçi kendi sorunlarını doğrudan kendi çözmeliydi.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında sendikal hareketin gelişimi ve siyasî platformda *Aydınlık* vb. çevrelerin sınıf bilincini çalışan kesime götürme girişimleri bir dizi "münevver"i sendikalara yöneltmişti. Bunlar çoğu kez "hukuk müşaviri" ya da "kâtip" sıfatıyla sendika yönetiminde faal oluyorlardı. Meslekçilik buna karşı çıkıyor, bu tür aydın girişimlerinin işçi sınıfı adına hareket eden "işçi aristokrasileri"nin doğuşuna neden olduğunu söylüyordu. Bu bir diğer boyutuyla aydın düşmanlığını gündeme getiriyordu. Şirket-i Hayriye grevi ile ilgili olarak *Meslek*'in yorumu şöyleydi:

> "Bugün bu sözlerimizin doğruluğunu şirketin saf amelesi daha iyi anlamak mevki'indedirler. Çünkü bir kısım arkadaşları işsiz kalmış ve teşebbüs ettikleri hareket, feci bir akamete uğramıştır. Vakıa, Cumhuriyet'in yazdıklarına muhalif olarak bazı şirket amelesi, Edhem Ruhi Bey'in bu işte asla müşevvik olmadığını söylüyorsa da buna inanmaya imkân yoktur; zira, biliriz ki yeni teşekkül etmekte olan bu gibi cemiyetleri münevverler arasından alınan Ethem Ruhi Bey gibi 'hukuk müşavirleri' veya 'katip'leri bütün cemiyeti kendi elleri arasına alırlar ve kendi açıkgözlü taraftarları vasıtasıyla bütün amele üzerine hakim olurlar. Belediye azalığı, Meclis-i Vilayet azalığı, mebusluk gibi gayelerin elde edilmesi için münevverlerin bir kısmı bir tarafa, diğer bir kısmı da diğer bir tarafa bu tarzda intisab ederler ve nihayet hâkimiyeti ellerine geçirerek işçilerin birer 'memur'u oldukları halde "amir"eleri kesilirler. Hiç kimsenin şahsı ile meşgul olmayız. Binaenaleyh Edhem Ruhi Bey'in de şahsıyla alakamız yoktur; fakat biliriz ki bilhassa meslekî şuurları inkişaf etmemiş olan ameleler arasında Edhem Ruhi Bey gibi bütün münevverlerin oynadıkları rol bundan ibarettir."
>
> "Bu nev'î amele memurların bazıları çok bilgili, ihtiyarkâr, akıllı ve teşkilâtçı olurlar; ameleyi mümkün mertebe maharet ve dirayetle sevk eyleyerek hem kendi hesaplarını tatmin, hem de ameleyi bir dereceye kadar memnun ederler. Bazıları da gerek bilgilerinin noksanı, gerek akıllarının sergüzeşt mantığı ile hareket eden bir akıl olması neticesinde ameleyi dipsiz işlere sevk eylerler. İşte, Şirket-i Hayriye işi malesef bu ikinci nevîden bir hareket olmuştur."

Meslek'e göre üç şey hesap edilmemiş, hatta hatıra bile getirilmemişti:

" 1. Grev muvaffak olabilir mi ?
2. Şirket amele tedarik edebilir mi ?
3. Amele greve ne kadar dayanabilir ?"

Grev başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Şirket amele tedarik etmişti. Etmeseydi dahi, şirket amelesinin ihtiyat kasası olmadığı için, amele, greve mukavemet eyliyecek kabiliyette değildi. Grev çocuk oyuncağı değildi. Onu ilân edenler, her şeyi hesap ettikten sonra harekete geçmeliydiler. Henüz "mütekabil bir teavün sandığı" olmayan, grev sırasında ameleye dağıtacak "ihtiyak kasası" bulunmayan bir amele grubu hiçbir zaman grev ilân edemezdi. Ederse grevin anlamını bilmiyor demekti.

Ve *Meslek* dergisi Şirket-i Hayriye grevi ile ilgili olarak görüşlerini şu satırlarla noktalıyordu:

"Eğer Şirket-i Hayriye Amele Cemiyeti yaptığı işin manasını müdrik bir el il idare edilmekte olsalardı böyle manasız ve maksatsız grevlere sevk edildiklerini görecek yerde gittikçe kuvvetlenen ve şuurlanan bir meslek cemiyetine malik olurlardı. İşleri karıştıran, sergüzeşt peşinde koşan münevver yardımcılardan hiçbir zaman işçilere faide gelmez. Şirket-i Hayriye amelesine lazım olan şey, zamansız grevler değil, belki de mütekabil bir teavün sandığı, bir kooperatif, daha münevver bir faaliyet sevk edecek bir amele şuuru iktisabı gibi şeylerdi. Onları böyle iyi, faideli, müsbet mesaiye değil, ilk adımda berbat olan grevlere sevketmek ancak serseri bir mantığın kârıdır.

Eğer şirket amelesi bu hadiseden bir ibret dersi almış olurlarsa kendilerini yine bahtiyar saymalıdırlar."

Türkiye'de grevin tarihi her ne kadar iki evrede belirginleşmişse de ilk evrenin sürekliliğinden söz edilemez. 1908 grevleri 1909 ötesine sarkmamıştı. Ya da tek tük örneklerle yetinilmişti. Ardından grevler İşgal İstanbulu'nda patlak vermiş ve Cumhuriyet'in kuruluşuyla birikte giderek güdükleşmişti. Takrir-i Sükûn'la Türkiye'de grev girişimlerinin ilk evresi son buldu. Her ne kadar o günlerin konfederasyonu addedilebilen Amele Teali Cemiyeti 1927 sonlarına kadar varlığını sürdürebilmişse de rejimin giderek sertleşmesi sonucu sendikal yaşam 1946'da çok partili döneme geçildiği evreye kadar suskun kaldı.

Şirket-i Hayriye Amele Cemiyeti Nizamnamesi:

Makam-ı vilayet umur-ı hukukiyyesinden tadil olunan suretidir

Tarih-i teessüs ve tab'ı
11 Ağustos 1340

İstanbul - Ebussuud Caddesi'nde Mahmud Bey Matbaası

Şirket-i Hayriye Amelesine,

Kardaşlar,

Bütün dünyada insanlar, insan gibi yaşamak için cemiyet halinde toplanıyorlar. Herkes bir dağın başına çekilip yaşayamıyor. Mutlaka bir köyün, bir kasabanın kubbesi altında çatı kurup cemiyet halinde yaşıyorlar. Cemiyet halinde de kısım kısım zümrelere ayrılıyorlar. Her zümre, kendi sınıfı mesaisi dahilinde, tekemmül, terakki, tefeyyüz esbabını arar. Böyle olduğu içindir ki medenî memleketlerde her sınıf müessesenin işçileri kendi aralarında muavenet-i mütekabile esasına müstenid cemiyetler yaparlar. Teavün şirketleri kurarlar. Bu şirketler, bu cemiyetler, kendi say ü amel haklarını daima tenvir eder, aralarında ezilen, hasta, alil ve fakir düşmüş olunca heyet-i maneviye, cemiyet ona şefi' (dileğini getirmek için aracılık) olur. Onu mutlaka düşdüğü yerden kaldırır. Can çekişen arkadaşına, arkadaşlık his ve rabıtasının ilham eyleyeceği bir yudum ab-ı in'âm-ı (in'âm = iyilik etme, nimet verme) mededkâr (yardımcı) kardaş eliyle sunar, onu kurtarır. İnsanlığın, insan hayatının zevki, yaşamanın, arkadaşlığın, cemiyet halinde yaşamanın zevki işte buradadır.

Aziz Arkadaşalar,

İşte biz zavallı Türkiye'de yaşayan mesaî zümresi henüz bu lezzeti tatmadık. Tadamadık. Mütareke devrinden beri bu hayatı tattıracaklarını vaat edenler, kimimizi sosyalistlik politikasına, kimimizi siyaset işlerinin lüzümsuz mücadelelerine alet etmeğe çalışdıkları için müteaddid defalar bizleri cemiyetlere dahil ettiler ve felaketten felakete sürüklediler. Topladığımız paralar gayr-ı mes'ul ellerde kaldı. Bugün bir hastamıza ilaç almak lazım gelse o paradan tesviyesini temin edecek bir heyet-i mes'ule bile ortada yok.

Biz çok acı tecrübeler geçirdik. Anladık ve gördük ki milletlerin teşekkül-i hayatında azim inkılablar geçiren hükümetimiz de bizlere her sınıf mesaiye kendi salahiyeti dahilinde terakki ve tekamül esbabını ihzar edecek cemiyetler teşekkülederek, iktisadî, ictimaî tasniflere mazhar olmak huusunda meşru' yollar gösteriyor. Her sınıf işçi kendi evinde, sırf kendi işi üzerinde terakki ve tekamül düşünmekle, bu suretle vatanına hidmetle mükelleftir. Biz harp zamanında hükümetimizin, memleketimizin eli silâhlı askeriyiz, vakt-i hazarda ise iktisad ordusu efradındanız. Bizim say-i mütemadimiz bu vatanı, bu milleti, bu hükümeti yükseltecektir.

Bugün biz, Türkiye'nin en şerefli bir Türk, İslâm şirketi müstahdemiyiz. Şirket-i Hayriye Türk müessesat-ı milliyesinin kadimlerinden olan bir mesaî yurdudur. Bu şirket yalnız orada sermaye-i nakdiyesi olanların değil, bizim de malımızdır, nihayet hükümetimizin, memleketimiz, milletimiz malı demektir. Biz, bir cemiyet haline gelir müdiran-ı umurimizin mesaisi ile tevazün (denk olma) husule getirecek teavün esbabını aramızda kurar, kavanin-i medeniye ve sınaiyeye, kavanin-i iktisadîyeye sâlik (bir yola giren) olursak, şüphesiz yine o şirkette, kendi ocağımıza hizmet etmiş oluruz.

Biz, hissiyat-ı milliyesine, hissiyat-ı diniyesine daima hürmetkâr kalan, hiçbir siyaset ceryanına tabi' olmayan, kanunlara muti (obeissant), kanun yolları üzerinde kendine feyz, refah, saadet arayan bir cemiyet olacağız. Sırf bu husul ile ortaya atıldık. Allahımıza ve vicdanımıza ahd eyliyoruz ki siyaset ceryanlarıyle, memleketimize ve cemiyet-i beşeriyemize muzır işlerle meşgul olmıyacağız. Ancak Şirket-i Hayriye amelesini, sair müessesatın amelesi gibi ayrıca, kendi evi içide bir cemiyet halinde toplamağa, orada bugünkü kazancımız olan üç beş kuruşu yarın iktisaden tekemmül etttirmeğe, fennî, ilmî nümunelere bakarak evlad ve iyalimize hayat vermeğe, Şirket-i Hayriye'yi yaşatacak mesai-i vataniyyede müdiran-ı umurumuza rekabet edecek bir cehd-i meşru'a talib olacağız.

Şirket-i Hayriyemizi terakki ve tekamülden mahrum eden, amelesini ümüdsiz ve kanunsuz yaşadan, idaresizliktir, cemiyetsizliktir. Biz, bir cemiyet halinde teşekkül eder, kanunî ve hukukî işlerimizi bizzat murakabe eder, haksız şeyleri yine kanun eliyle tashih etdirecek bir teyakkuz-ı manevî gösterebilirsek, hem Şirket-i Hayriye'nin selametine, hem kendi selametimize, hem de hükümete ve millete hizmet etmiş oluruz.

Muhterem Şirket-i Hayriye Amelesi!

Şu nizamnameyi bir kere oku. O satırlar altında samimi bir kardaşlık duygusundan, insanî bir tefeyyüz emelinden, hüsn-i niyetten başka gayr-ı meşru' bir ala-

met göremezsin. Zira içimizde dilenci çanağından çalınacak para ile temin-i hayatı düşünecek insan yoktur. Zaten nizamnamemizin esası, ufacık bir sui-istimale meydan bırakmayacak kadar efradına hakk-ı murakabe bahş eyleyen, serbest bir cemiyet kanunudur. Hayatımızda benlik, tagallüb kat'iyyen hakim olamıyacaktır. Bu yeni hayatımız bize, birbirimizi sevmeyi, birbirimize hürmet etmeği, ara sıra baş başa verib yekdiğerimizle derdleşmeğe, bu derdleşmekden kendi kazancımıza, kendi refahımıza, evlad ve iyalimizin şeref ve istikbaline aid hayırlı, iktisadî, ictimaî işler hazırlamağı, medenî memleketlerin uyanık insanları gibi yaşamak zevkini duymağı öğredecektir.

Bize, her şeyden evvel birbirimizi sevmek, birbirimize hürmet etmek dinî ve insanî bir borcdur. Resulekrem efendimiz "Müslümanlar yekdiğerini sevmeği bilmezler ise onların imanı sahih değildir" buyurmuşlar. Bu hadis-i şerif, cemiyet hayatımızın üssülesasını teşkil eden bir ilham-ı manevidir. Bugünden itibaren el ele verelim. Şu nizamnameyi okuyarak cemiyetimizi terakki ve tekamüle sevk edelim. Sen, ben demiyelim. Yekdiğerimizin kusurunu görünce daha iyisini düşündüğümüzü söyliyelim ve yapalım.

Bu nizamname, şimdilik cemiyetimiz temelidir, esasıdır. Bununla biraber, makam-ı vilayet umur-ı hukukiyesi dahi şu nizamnamemizde şayan-ı tadil mühim bir noksan bulamamıştır. Binaenaleyh zemân mürebbidir, vasıta-i tekamüldür. Cemiyet hayatımızı bir kere inkişaf ettirelim. Onun muhtaç-ı tadil ve ıslâh olan mevaddını yine ihvan ve efradımız görüb gözetecekler, onlar tadil edecekler. Şu muhakkak ki bugünkü temel, kat'iyyen sağlam ve ciddidir, zira namusa, hâmiyet-i milliyeye; işçi ruhuna, hüsn-i niyete müsteniddir. Hüns-i niyet eshabının muini (yardımcısı) Allahtır, kemal ve sevabımızı, sahib-i hakiki er geç takdir edecektir.

Hüsn-i niyetimizin en büyük eseri tevazumuz, sade düşüncelerimizdir. Tul-i emelperverde (tul-i emel =tamah, hırs) ederek halkı ve kendimizi aldatmak istememekliğimizdir. Biz sadace şunu istiyoruz: Biz, Şirket-i Hayriye amalesi de memlekemizide ve şirketimize şeref verecek, bir cemiyet halinde yaşayalım. Bir nizam-ı ictimaiye salik olalım. Temenni bizden, itimad ve himmet sizden, muvaffakıyet Allah'tandır. Baki bizi yaşadan şu mübarek vatan, Türk liva-i hâkimiyetine Allah zeval vermesin.

Şirket-i Hayriye Amelesi Cemiyeti Heyet-i Müteşebbiesi

Reis: 70 nümeronun çarhçı başısı Hasan Tahsin Usta
63 nümeronun çarhçıbaşısı Fethi Usta
Seryazıcı Mehmed Kadri
Kazancıbaşı Mahmed Usta
Memur Adil
Memur Mahmud
Biletçi Suad

Nizamname:

Madde 1 - Şirket-i Hayriye amelesi, Cemiyetler Kanunu'nun birinci ve ikinci ve altıncı maddelerine tevfiken kendi sınıf-ı mesaisine mahsus Şirket-i Hayriye Amelesi Cemiyeti teşkil etmiştir.

Maksad-ı Teşekkül

Madde 2 - Şirket-i Hayriye amelesi, kendi sınıf-ı mesaisine mahsus amelenin terakkiyat-ı asriyye ve iktisadîyyeye göre gayretini inkişaf ettirmek, aralarında hal-ı aciz ve müzayıkaya giriftar veya malul olanlara derhal imdad ve muavenette bulunmak, amele arasında mütehaddis ihtilafat-i beşeriyyeyi musallah sıfatıyle halletmek, politika ceryanlarına temas etmeyen ve yalnız amelemezin müşterek hukuk-ı medeniyesine müteallik umurda tarik-i kanunîyeye müracaat suretiyle, devair ve mecalis-i resmiye ve mehakimde lazım gelen teşebbüsas ve takibatı icra eylemek, aynı zamanda kendi menafi-i müşterekesini inkişaf ettirecek bilcümle vesait-i medeniyye ve iktisadîyyeye tevessül eylemek, efradının evsaf-ı maneviyesini Türk hars ve irfanı, fezail-i mütenevvia ile yükseltmek ve bu suretle aralarında muavenet-i mütekabile esasına müstenid dinî, millî, insanî bir tesanüd ve muhabbet vücude getirerek kendilerine yaşamağı ve yaşatmağı öğretmek maksad-ı ciddisi ile teşekkül eylemiştir.

Suret-i Teşekkül

Madde 3 - Şirket-i Hayriye Amelesi Cemiyeti'ne dahil olmak ve cemiyet efradına mahsus hukuk-ı mütesaviyyeye malik bulunmak isteyen her ferd, zirdeki şeraiti ifa mecburiyetindedir:

Elif: Hiçbir cürm ve cünha ile mahkûm ve su-i şöhretle şaibeder bulunmamak.

Te: Cemiyete şart-ı dühul olan mahiyye yirmi kuruşu muntazaman vermek.

Se: İctimalarda ada.b-ı münazara ve hukuk-ı uhuvvete riayet etmek.

Ce: Alemelize meteallik umur-ı hayriyede cemiyet kararları haricînde münferid hareket etmemek.

Ha: Sinni onsekizden dun bulunmamak

Madde 4 - Cemiyetin maksad-ı teşekkülü insanî, ictimaî, iktisadî olduğu için müsleğe mensub her sahib-i namus ve şeref vatandaş fahrî azalığa kabul edilir.

Madde 5 - Cemiyete dahil efrad arasında adab-ı kadime ve teamüle tevfiken yekdiğerine karşı perverde edilen hürmet ve muhabbet hislerinin ilka eylediği nezaket-i insanîye haricînde sınıf ve mertebe farkı yoktur. Efrad-ı cemiyetten hiç kimse hakk-ı rüchana malik değildir.

Madde 6 - Cemiyete dahil efrada heyet-i idare tarafından mahdum (mühürlü) ve matbu' ve hamilinin fotograisini havî bir kıt'a hüviyet varakası verilir. Hüviyet varakasını hamil olmayan amelenin müracaatları muteber değildir.

Madde 7 Cemiyetten istifa etmek isteyenler evrakı cemiyet dosyasında kalmak üzre istifanamelerini ve esbab-ı mucibesini tahriren yazmak ve istifa tarihine kadar cemiyet sandığına edasına mecbur olduğu aidatı tesviye etmek mecburiyetindedirler.

Heyet-i Umumiye ve Heyet-i İdare

Madde 8 - Amele senede bir def'a teşrin-i sani ayı ibtidasında içtima'a davet olunur.

Madde 9 - Heyet-i umumiye ictimaında rey-i hafi ile iki sene müddetle altı kişilik bir heyet-i idare aza-i asli, altı kişi de aza-i ihtiyatiye olmak üzre intihab olunur. İntihabatda en faza rey alanlardan sıra itibariyle aza-i daime olarak tefrik olunan altı zattan madası aza-i ihtiyatiye kayd olunarak aza-i daimeden münhal vuku'unda aza-i ihtiyatiyeden en çok rey alan zat daimî olarak heyet-i idareye girer. Aza arasında vazife-i riyaseti ifa edecek hukuk ve kavanine aşina bir kimse yok ise aza-i fahireden hukukşinas bir zatın vazife-i riyasete intihabı caizdir.

Madde 10 - Meclis-i idare ilk ictimaında azadan birini reis intihab ederler. Reis cemiyetler nizamnamesine tevfiken cemiyete mensub efrad hukukuna aid bilcümle mesail için devair ve mecalis-i resmiyeye ve menakimede cemiyeti temsil ile vezife-i müdafaayı ifa eder.

Madde 11 - Cemiyete ait bilcümle mukavelat ve taahhüdata taaluk eden huusat ve bilhassa yüz kuruştan

fazla sarfiyat için heyet-i idare kararı lazımdır.

Madde 12 - Heyet-i idare efrad-ı cemiyetin verecekleri aidatı hıfza ve kanun-ı mahsus ile tasarrufa mezun olmak üzre aralarında tekeffül bir sandık emini, bir de katib intihab ederler. Gerek sandık emini ve gerek katib cemiyetler nizamnamesinin gösterdiği usul ve şeraite tevfik hareketle mükellefdirler.

Madde 13 - Heyet-i idare aza-i müntehibe-i daimesinin nısfından bir fazlasıyle icra-i müzakerât ve ittihaz-ı mukarrerat eyler. Tesavi-i ara vukuunda işin müzakeresi celse-i atiyeye talik olunur. İki defa tesavi-i ara vuku bulursa o iş red olunur.

Madde 14 - Heyet-i idare haftada bir defa'a yevm-i muayyenede ictima' eyler. Fevkalade ahvalde reis meclisi ictima'a davet edebilir.

Heyet-i İdare'nin Vazifesi ve Murakabesi

Madde 15 - Heyet-i idare umumî ictimada bir senelik icraatına aid bir rapor ile cemiyetin varidat ve mesarifine ait bir bilanço ihzar ve iraesine mecburdur.

Madde 16 - Heyet-i idarenin vazifesini ve icraatını efrad-ı cemiyetten murakabeye efrad-ı cemiyetten her ferdin hakkı derkkardır. Ufak bir haksızlık vaya su-i istimal hüsseden, tahriri olarak heyete müracaatla izahat ister. Kanaatbahş-i vicdan olacak cevab alamazsa şikâyetini umumî ictimada izah ve tekid ile ara-i umumiye bırakır.

Madde 17 - Umumî ictima gününü reis tayin eder ve ictima'a o riyaset eder.

Madde 18 - Heyet-i umumiyede aza-i mukayyedenin nısfından bir fazlası hazır bulunmadıkça müzakerata başlanamaz.

Madde 19 - Heyet-i umumiye cemiyetler nizamnamesine tevfiken makam-ı vilayetten gönderilecek memurların vürudundan sonra küşad edilir. Söz söylemek isteyenler usul ve teamül dairesinde sıra ile isimlerini riyaset defterine yazdırırlar. Meclisde sırasından hariç kimse söz söyliyemez. Adab-ı münazarayı ihlal edemez.

Madde 20 - Heyet-i umumiyete müzakeratı intihab edilecek iki zabıt kâtibi marifetiyle zabt edilir ve keza izadan üç kişi de zabta nezaret etmek üzere intihab olunur. Tutulan zabıt bu üç aza ile iki zabıt kâtibi ve bir de reis-i meclis tarafından imza edilir.

Cemiyetin Varidat ve Mesarifi

Madde 21 - Cemiyetin varidatı cemiyete dahil olanların verecekleri yimi kuruş ücret-i şehriyeye, hükümetin müsaadesiyle eşkal-i nizamiyede derc olunacak ianeye münhasırdır.

Madde 22 - Varidat-ı umumiyenin kırtasıye ve mesarif-i zarurîye-i ibtidaiyeden maade yüzde yirmi beşi heyet-i idare karariyle cemiyet efradından işsiz veya malul kalanların veya hastalık geçirenlerin ibate ve iaşesine sarf edilecektir.

Madde 23 - Ücret-i şahriye cemiyetin resmî mühürini ve reis ile sanduk emininin imzalarını havî dip koçanlı ve meslek nümerolu makbuz mukabilinde tahsil olunub başka suretle tahsilat icrası memnudur. Makbuzların ortası makam-ı vilayetten tahtim (mühür basma)) edilecektir.

Madde 24 - Cemiyetin sanduk mevcudu on bin kuruşdan fazlaya baliğ olduğunda bankalardan biri ile hesab-ı cari açılarak heyet-i idarenin imzalarıyle cemiyet namına bankaya tevdi olunur.

Madde 25 - Cemiyetin bütün defatiri makam-ı vilayetce mühr-i resmî ile mahtum bulunacaktır.

Madde 26 - Heyet-i idarenin hesabatını heyet-i umumiye aralarından ayrıcakları üç kişilik bir heyet-i teftişiye daime tedkik ve mürakabeye ve tetkikatı neticesindeki raporlarını Heyet-i Umumî'yeye iraeye salahiyetdardır.

Madde 27 - Amelenin saat-i mesaisine ve metalib-i kanununiyesine aid mesailde şirket idaresiyle cemiyet arasında ihtilaf zuhurunda itilaf-i beyni husulü mümkün olmazsa cemiyet makam-ı vilayeti hakem olarak kabul eder.

Madde 28 - Şirket-i Hayriye Amelesi Cemiyeti hükümetce kabul edilmiş amele mesaisine aid bilumum kavaninin bahş eylediği hukuktan istifadeye salahiyatdardır.

Madde 29 - Gelecek ictima-i umumiyede işbu nizamnamenin meclis-i umumî tarafından muhtac-ı tadil görünen mevaddı usul-ı mahsusu ile tadil edilebilir. Meclis-i umumî, nizamnamenin tebeddülat-ı zamaniye ile muhtac-ı tadil göreceği mevaddı daima tadile selahiyetdardır.

Kaynaklar:

Nizamname - Şirket-i Hayriye Amele Cemiyeti'ne Mahsustur, İstanbul; Ebussuud Caddesi'nde Mahmud Bey Matbaası, Tarih-i teessüs ve tab'ı 11 Ağustos 1340.

Makam-ı Vilayet Umur-ı Hukukiyyesi'nden tadil olunan suretidir.

"Amele Hareketleri: Şirket-i Hayriye amelesi," *Meslek*, sene 1, sayı 35, 11 Ağustos 1925, s. 4.

"Amele Hareketleri: Şirket-i Hayriye amelesi müzakerâtı," *Meslek*, sene 1, sayı 36, 18 Ağustos 1925, s. 18.

"Amele Hareketleri: Polis Müdüriyeti'nin Merkezlere Bir Tamimi," *Meslek*, sene 1, sayı 36, 18 Ağustos 1925, s. 18.

"Amele Hareketleri: Şirket-i Hayriye amelesinin grevi," *Meslek*, sene 1, sayı 37, 25 Ağustos 1925, s. 4.

İstanbul'da 1 Mayıslar

T.B.M.M. Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne;

İstanbul Umum Amele Birliği'nin Sultanahmet Meydanı'nda içtima eden binlerce azası Mayıs 1 Bayramı vesilesiyle milyonlarca insanları esaretten kurtararak ve kendilerine hürriyet-i siyasiyye bahşeden Türkiye Halk İhtilâli'nin reisi sıfatıyla zât-ı vâlâlarına şükranlarını takdim eder ve amele evlatlarınızı da sulhun akdiyle beraber esaret-i iktisadîyyeden tahlis edeceklerinden ümitvar olduklarını arz eder.

İstanbul Umum Amele Birliği Reisi
Mehmed

Her ne kadar 19. yüzyılın Osmanlıca sözlüklerinde rastlanırsa da günlük dilde işçi sözcüğünün kullanımı II. Meşrutiyet'le birlikte, "yeni lisan" hareketi ile birlikte gündeme geldi. İşçilerle ilgili mevzuatta, örneğin 1909 tarihli Tatil-i Eşgal Kanunu'nda "müstahdemin ve amele"den söz ediliyordu. Gazeteler grevlerle ilgili haberlerinde "amele", "müstahdemin", "memurin" terimlerini kullanıyorlardı. İşçi sözcüğü bir anlamda emek sorunlarının gündeme gelişi, emeğin saygın bir uğraş olarak algılanmasıyla yakından ilgiliydi. Emekten yana olanların kullandığı bir sözcüktü. Nitekim 1910 Şubatından itibaren yayımlanmaya başlayan "sosyalizm efkârının mürevvici" İştirak dergisi "işçi" sözcüğüne yer veriyordu. Ardından 1915'te çıkmaya başlayan "Türk işçisinin ilerlemesine ve iyileşmesine" çalışan *Sanayi* dergisi "işçi" sözcüğünü kullandı . Ama yine de Cumhuriyet'e kadar kullanım alanı sınırlıydı. II. Meşrutiyet yıllarında "amele", "müstahdemin", "say ü amel erbabı", "mesai erbabı" ve "ırgat" sözcükleri ücret karşılığı emeğini satanlar için tercih gören terimlerdi.

1923'te İzmir'de toplanan İktisat Kongresi'nde çalışanlar için kullanılacak terim gündem maddesine dönüşmüştü. Kongrede işçi sözcüğüne ayrı bir önem atfedildi. Osmanlı döneminde "amele" hor görülmüş, aşağılanmıştı; "işçi" sözcüğüyle ücretli emeğe yeni bir paye verilmek istendi. Bu nedenle "İşçi Grubu"nun iktisadî esaslarında "amele namıyla hitap edilmekte olan erbab-ı sây u ameleye bundan böyle işçi denilmesi" kabul edildi. Ancak, "işçi"tabirinin dilimizde yer etmesi zaman aldı. Birlikler, sendikalar, partiler işçi ve amele sözcüklerini gelişi güzel kullandılar. Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'na yakın konfederasyon Amele Teali Cemiyeti adını alır. Bu arada Şark Şimendiferleri Müstahdemin Teavün Cemiyeti'nde olduğu gibi "müstahdemin" sözcüğüne de zaman zaman rastlandı. Bu sözcük karmaşasına karşın 1920'lerde hakim terim hâlâ "amele"ydi.[314]

Çalışma mevzuatını düzenlenişi sırasında Mesaî Kanunu lâyihası ameleden söz ediyordu. Dergiler "amele hareketleri"ne yer veriyorlardı. Gazeteler "Amele Bayramı"nı kutlandılar.

Amele Bayramı Osmanlı'da 1908 ertesi gündeme geldi. Her ne kadar "hürriyetin ilânı"ndan önce İstanbul'da amelenin kuzu çevirdiği, helva pişirdiği Kâğıthane alemleri rivayet olunursa da bu daha çok hıdrellezi çağrıştırmaktaydı. 1920 öncesi ile ilgili bilgilerimiz büyük ölçüde rivayet düzeyinde. Meşrutiyet yıllarında Selanik'te işçi bayramı birkaç kez kutlandığı kimi kayıtlarda yer alıyor. Ancak İstanbul'da en azından biz birincil kaynak addedilebilecek gazete vb. kaynaklarda 1 Mayıs'ın 1920 öncesi işçi bayramı olarak kutlandığına rastlamadık. 1910'da Sosyalist Hilmi'nin çıkardığı İştirak dergisi böyle bir bayramın varlığından bile söz etmediği görülüyor.[315] Öte yandan hıdrellez ile işçi bayramı çoğu kez örtüştürüldüğü için 1920 öncesi 1 Mayıs tatili "amele sınıfı"nın özel bir günü olmaktan uzak addedilebilir. "Amele sınıfı" ile 1 Mayıs arasındaki ilişkiyi kuran ilk haber İkdam gazetesinde, 1 Mayıs 1920'de yer alıyor. 1 Mayıs 1920 günlü İkdam gazetesi "1 Mayıs tatili"nin her yıl ülkede az çok bir "in'ikası (yansıması)" olduğu halde o yıl "amele sınıfı"nın olağanüstü durumu göz önünde bulundurarak "tatilden sarf-ı nazar" ettiğini kaydeder.[316] 1920 yılında olağanüstü koşullar nedeniyle Amele Bayramı kutlanmazsa da Mustafa Suphi'nin 1 Mayıs'ı "bütün dünyadaki mazlum insanların bekledikleri mes'ut gün, bütün dünyadaki mazlum halkların bahtını birbirine bağlayan büyük bayram" olarak niteleyen mesajı bilinir.

İstanbul için "amele bayramları" miladı 1921 yılıdır. Türkiye'de gösteri boyutu olan ilk "Amele Bayramı" 1921 yılında kutlanır.[317] İşçi kesiminin eylemleri henüz İstanbul'u işgal altında tutan güçlere karşı bir direnişe dönüşmemişti. Bu nedenle işgal kuvvetleri 1 Mayıs'ın gösteriye dönüşmediği sürece engellemeye de pek yanaşmıyordu. Ama yine işgal komutanlığı gözdağı vermekten yanaydı. Beynelmüttefikin Zabıta Komisyonu Reisi Miralay Ballar'ın yayınladığı talimatta her türlü gösteri başvurusunun geri çevrileceği, emre karşı gelenlerin şiddetle cezalandırılacağı kaydediyordu. Gerek 1 Mayıs gerekse başka bir nedenle toplantı ve gösteri izni veril-

---

314 Zafer Toprak, "İstanbul'da Amele Bayramları:-I- Cumhuriyet Öncesi", *Tarih ve Toplum*, sayı 41, Mayıs 1987, s. 35-42; Zafer Toprak, "İstanbul'da Amele Bayramları: -II, Cumhuriyet'in ilk Yılları", *Tarih ve Toplum*, sayı 43, Temmuz 1987, s.44-47.

315 Kerim Sadi [A.Cerrahoğlu], 1 Mayıs'ın sosyal doktrinin büyük bayramı sayan Tükiye Sosyalist Fırkası yayın organı İdrâk'ın 1 Mayıs 1911 tarihli 4. sayısını Jaures'in hatırasına armağan ettiğini yazar. İdrâk, Jaures'i bütün insanlık dünyasının övündüğü bir deha olarak kabul ediyordu. Cerrahoğlu, 112-113.

316 İkdam, 1 Mayıs 1920, s. 2."1 Mayıs tatili her sene memleketimizde az çok bir in'ikası mevcut olduğu halde bu sene amele sınıfı ahval-i fevkaladeyi nazar-ı itibara alarak tatilden sarf-ı nazar etmişlerdir.

317 Sütunlarında, sosyalist haber ve faaliyetlere dikkati çekecek kadar geniş yer veren *Alemdar Gazetesi*, 1 Mayıs 1921 günkü nüshasında Amele Bayramı mevzu'unda bir başyazı yayımlıyordu: Bu makalede Bir Mayıs'ın manası anlatıldıktan sonra şunlar yazılıydı:"Haber aldığımıza göre Türkiye Sosyalist Fırkası bugün 1 Mayıs Bayramı'nı memleketimizde ilk defa mevki-i fiile vaz'a karar vermiştir. Şayân-ı takdir ve teşekkürdür ki fırka, ahval ve vaziyet-i siyasiyyeyi nazar-ı dikkate alarak fazla nümayişlerden ictinab etmek, münakalâtı da bir dereceye kadar temin etmek suretiyle isbat-ı kiyaset ediyor [anlayış gösteriyor]. Türkiye'de sosyalizmin bu suretle ve yalnız muavenet ve müzaheret-i mütekabile esasına riayetten ibaret olarak tezahür eylemekte olması umumun takdir ve teveccühünü celb ediyor." (*Alemdar Gazetesi*, 1 Mayıs 1921, 21. sene, no. 36, s. 1.)
Alemdar Gazetesi, aynı sayısında"Bil'ümum İstanbul amelesine Türkiye Sosyalist Fırkası'ndan" başlığı altında şu bildiriyi de yayınlıyordu:
"Mayıs'ın 1. Pazar günü amelenin en mukaddes Bayram günüdür. Bu mukaddes bayramın tes'idi bütün amele için bir vazifedir ve bu yevm-i mes'ud şerefine müsaedat-ı kanuniyye dairesinde amele istirahat haklarını muhafaza edebilirler. Kavânin-i devlete riayeti ve âsâyiş-i memleketi daima nazar-ı dikkatten dûr tutmamağı büyük bir vazife edindiğini tarih-i teşekkülünden beri vuku' bulan bütün harekât ve teşebbüsâtıyla ispat eylemiş olan Fırka, inzibat-ı memleketle alâkadar olan tenvirât-ı elektrikiyye amelesinin çalışmalarına muvafakat ve müsaade eylemiştir." (*Alemdar*, 1 Mayıs 1337, no. 35, s. 1.)

meyeceği aynı bildiriyle ilân ediliyordu.[318]

Aynı gün yayınlanan bir başka bildiride 1 Mayıs nedeniyle amelenin bayram yapması halinde tramvay ve vapur hizmetlerinin aksayabileceği, halkın bu konuda hazırlıklı olması gerektiği, çalışmak isteyen işçi ve esnafın engellenemeyeceği, her türlü "suikast ve siyasî nümayişlerle, fabrikalarda alât ve edevâtı tahrib veya ameleyi işinden men" gibi davranışların askeri suç addedileceği ve faillerinin askeri mahkemelerde yargılanacağı duyurulur. Miralay Kaprini (Beynelmüttefikin Zabıta Komisyonu Reis Vekili) imzalı bu bildiri "sükûnet dairesinde" bayramın kutlanabileceğini ima eder. Ancak her türlü gösteri yasaktır.[319] Ancak, 1 Mayıs Ankara'da da ilk kez yankı uyandırmıştır. Millî Mücadele yıllarında Ankara'da temsilcilik açan Sovyet Rusya, 1 Mayıs'ın işçi bayramı olduğunu hatırlatırcasına, sefarethaneyi kızıl bayraklarla donatır; "Yaşasın Komünizm, Kahrolsun Kapitalizm ve Emperyalizm" yazılı pankartlarla süsler. Haberi veren *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi 1 Mayıs'ın bütün dünya sosyalistlerinin bayramı olduğunu kaydeder.[320]

Ankara'da bayram etkinliği Sovyet sefaretiyle sınırlı kalırken İstanbul'da Sosyalist Fırkası'nın da girişimiyle bayram ilk kez geniş bir katılımla kutlanır. Şirket-i Hayriye, Tramvay Kumpanyası ve Haliç İdaresi'nde etkin olan Türkiye Sosyalist Fırkası "Amele Bayramı"nı kutlamak amacıyla çalışanlara çağrıda bulunur. 1 Mayıs günü "Bilumum İstanbul Amelesine" yayımlanan bildiride Mayıs'ın ilk gününün "amelenin en mukaddes bayram günü" olduğu vurgulanır ve işçilerin bu bayramı kutlamalarının bir görev olduğu kaydedilir. Bu mutlu günün şerefine yasaların cevaz verdiği ölçüde ameleler işi bırakabilecekler ve "istirahat hakları"nı kullanabileceklerdir. Bildiride, kurulduğu günden beri ülke yasalarına riayeti ve ülke asayişini gözden ırak tutmamayı bir görev bildiğini belirten fırka, elektrik fabrikası işçileri dışında tüm çalışanları 1 Mayıs günü işi bırakmaya çağırılır.[321]

İstanbul gazeteleri 1 Mayıs "Amele Bayramı"na geniş yer verirler. *Vakit*'e göre "şehrimizdeki işçi sınıfı kâmilen tatil-i eşgal etmiş ve muhtelif mesirelere dağılarak Amele Bayramını tes'id eylemiştir." *İkdam*'a göre ise "Şirket-i Hayriye, Haliç ve Tramvay şirketleri amelesi çalışmadıklarından şehrimiz vesait-i nakliyyesinin bir kısm-ı azâmı muattal kalmıştır."[322]

---

318 "1 Mayıs günü," İkdam, 30 Nisan 1921, s. 3."Atideki talimat ahali tarafından mucibince hareket edilmek üzere neşr olunur:

319 "1 Mayıs günü," Bildiri şu satırları içeriyordu:"Ortodoksların Paskalya bayramına tesadüf eden 1 Mayıs günü bazı amele sükûnet dairesinde bayram yapmak arzu edebilecekleri cihetle yevm-i mezkurede tramvay ve vapur seferlerinin azalabileceği ahaliye ihtar olunur.
Her nev'i esnaf ve şirketler amelesi daima çalışma haklarını muhafaza etmektedirler.
Beynelmüttefikin zabıta onların emniyetini suret-i kat'iyyede temin eyleyeceklerdir.
İstanbul'un işgal-i askeri altında bulunması dolayısıyla her nev'i suikast ve siyasî nümayişlerle, fabrikalarında âlât ve edevâtı tahrib veya ameleyi işinden men' gibi hareket ceraim-i akeriyye şeklinde telakki edilerek failleri mahakim-i askeriyyeye sevk olunacaktır. İmza: Miralay Kaprini - Beynelmüttefikin Zabıta Komisyonu Reis Vekili. İkdam, 30 nisan 1921, s. 3.

320 "1 Mayıs Sosyalist Bayramı," *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Mayıs 1921, s. 2."Dün bütün dünya sosyalistlerinin bayramı idi. Bu münasebetle, dün şehrimizdeki Bolşevik Sefarethanesi önünde kızıl bayraklar asılmış (Yaşasın Komünizm, Kahrolsun Kapitalizm ve Emperyalizm) yazılı levhalar talik olunmuştur."

321 "Bilumum İstanbul amelesine," *Vakit*, 1 Mayıs 1921, s. 2.
"Bilumum İstanbul Amelesine;
Türkiye Sosyalist Fırkası'ndan: Mayısın birinci günü amelenin en mukaddes"bayram" günüdür. Bu mukaddes bayramın tes'idi bütün amele için vazifedir. Ve bu yevm-i mes'ud şerefine mes'ugat-ı kanunîyye dairesinde [yasaların hoşgördüğü, ya da cevaz verdiği ölçüde] amele istirahat haklarını muhafaza edebilirler.
Kavanin-i devlete riayet ve asayiş-i memleketi daima nazar-ı dikkatten dun tutmamayı bir vazife edindiğini tarih-i teşekkülünden beri vuku bulan bütün harekât ve teşebbüsâtıyla isbat eylemiş olan Fırka, inzibat-ı memleketle alakadar bulunan tenvirat-ı elektrikiye amelesinin çalışmalarına müsaade eylemiştir."

322 İkdam, 2 Mayıs 1921, s. 2.
Dün Şirket-i Hayriye, Haliç ve tramvay şirketleri amelesi çalışmadıklarından şehrimiz vesait-i nakliyyesini bir kısm-ı azamı muattal kalmıştır. Yalnız Bebek hattında üç araba, Şişli-tünel hatlarında da birkaç araba uzun fasılalarla işletilmiştir.
Seyr ü Sefain vapurları ile Haydarpaşa-Pendik ve Sirkeci-Çekmece trenleri tatil-i seyr ü sefer eylemişlerdir. Şehrin karanlıkta kalmaması için elektrik amelesi de çalışmıştır. Vesait-i nakliyyenin tatil-i seyr ü seferi yüzünden Boğaziçi'nde ve uzak mahallatda sakin memurlardan bir çoğu vazifeleri başına gelememişlerdir.
Amelenin bir kısmı bayramlarını tes'id için mavi işçi gömlekleri giydikleri ve kırmızı boyunbağı taktıkları gibi hemen hepsi de kırmızı rozetleri hamil idiler. Sosyalist Fırkası merkez-i umumisine kırmızı bayrak keşide olunmuştur. Amelenin bindikleri bazı otomobiller de kırmızı bayraklar takmışlardır.
Dün 1 Mayıs münasebetiyle Türkiye Sosyalist Fırkası'nın Babıali caddesindeki merkezinde bazı merasim yapılmış ve saat ondan bire kadar mızıka

Umum Amele Birliği'nin 1 Mayıs 1923'te TBMM'ye Gönderdiği Muhtıra

Türkiye'de iktisadî hayat sahasına ait olmak üzere bugün ecnebî ve yerli kapitalistler de mevcut anarşi, millî refah ve insanî inkılâb mefkûresi namına izale edilmelidir. Mesaî Kanunu namıyla bütün mesaî mesailini muhit bir kanunun ta'cilen vaz ve tedvin olunması iktiza eder.

İzmir İktisat Konferansı'nda Türkiye amelesinin taleplerinden birçoğu tebellür ettirilmiş idi. Bunlara Türk muhid-i iktisadîsinin istilzam eylediği bazı esasât-ı mütemmime ilave edilmeli ve metâlib-i mezkure ile beraber toplanarak işbu kanuna konulmalıdır.

İstanbul Amele Birliği bu noktada iki esasın kanun-ı mezkurede mi'yar ve mebde ittihaz edilmesini talep eder. Şöyle ki bundan böyle Türkiye'de istihsal-i iktisadî amillerinden olan sermaye ile say müsavî tutulmaladır. Sermaye sahipleri ile iş adamlarının musavat-ı tamme ve kat'iyye dairesinde mazhar-ı teşvik ve himaye olunması lazımdır.

Umum Amele Birliği

Vakit gazetesinin ilk sayfadan verdiği habere göre, İstanbul'daki "işçi sınıfı kâmilen tatil-i eşgâl etmiş"ti. Tatil-i eşgal işi bırakma anlamına geliyordu. Ama uzun yıllar grev yerine de kullanılmıştı. Amele Bayramı nedeniyle Şirket-i Hayriye, Haliç Şirketi, Baruthane, Feshane, Zeytinburnu Fabrikaları müstahdemi ve sair fabrika ve atölyelerde, o günkü deyimle "darüssınae"lerde çalışanlar "kâmilen" işi bırakmışlardı. Şirket-i Hayriye müstahdemininin çalışmaması nedeniyle Boğaziçi'nde oturanların büyük çoğunluğu İstanbul'a inememişti. Üsküdar ahalisi kısmen Haydarpaşa vapuru ve kısmen sandallar ile Avrupa yakasına geçebilmişlerdi. Haliç'te oturanlar ise Pazar kayıkları ile köprüye ulaşabilmişlerdi. Tramvayların ise, *Vakit*'e göre, yüzde doksan beşi inmemişti. Beşiktaş-Karaköy ile Tünel-Şişli hatlarında üçer araba sefere çıkmış, Fatih, Aksaray, Harbiye hatları tamamen durmuştu. Tramvayların çalışmaması üzerine birçok "yük otomobili", yani kamyon ortaya çıkmış ve Karaköy ile Beşiktaş, Sirkeci ile Fatih ve Aksaray arası yolcu taşımıştı. 1 Mayıs günü İstanbul sokaklarında in cin top oynamıştı. İşi bırakmayan tek ulaşım aracı Seyr ü Sefain idi. Kadıköy ve Adalar seferleri düzenli yapılabilmişti. Keza, Sosyalist Fırkası'nın talimatı üzerine şehrin karanlıkta kalmaması için elektrik fabrikası amelesi de işi bırakmamıştı. Vakit gazetesi aynı sayfada iki de fotoğrafa yer veriyordu. Bunlardan biri Sirkeci'den yolcu taşıyan sandallardı. Diğeri ise tramvayların yerini alan "yol otomobilleri"ydi.[323] *İkdam* gazetesi de 2 Mayıs günlü nüsha-

Enternasyonal / Beynelmilel marşını çalmıştır. Aynı zamanda her şubeden bir heyet fırka merkezine gelerek beyan-ı tebrikât etmişlerdir. İşçiler arasında dün işret men ediliş olduğu için hiç kimse sarhoş olmamış ve hiçbir vak'a zuhur etmemiştir.

323 "1 Mayıs Amele Bayramı," *Vakit*, 2 Mayıs 1921, s. 1.
"Dün Şirket-i Hayriye, Haliç, Tramvay şirketleri ve bilumum fabrikalar müstahdemini tatil-i eşgal ederek Amele Bayramını tes'id etmiştir.
Dün Mayıs'ın ilk günü olmak münasebetiyle şehrimizdeki işçi sınıfı kâmilen tatil- eşgal etmiş ve muhtelif mesirelere dağılarak Amele Bayramını tes'id etylemiştir. Tramvay müstahdemini kırmızı çiçekler takmiş oldukları halde otomobil ve otobüslerle Kâğıthane'ye giderek akşama kadar eylendikleri gibi diğer fabrika ve darüssınaelerde çalışanlar da en yakın mesirelere giderek eğlence ile vakit geçirmişlerdir. Bu münasebetle dün Sosyalist Fırkası merkezinde bir bando mızıka terennümsâz olmuş [şarkı veya türkü seslendirmiş] ve muhtelif amele heyetleri Fırka merkezini ziyaretle beyan-ı tebrikât etmiştir. Amele bayram münasebetiyle Şirket-i Hayriye, Haliç Şirketi, Baruthane, Feshane, Zeytinburnu Fabrikaları müstahdemini ve sair fabrika ve darüssınaelerde çalışanlar kâmilen tatil-i eşgal etmişlerdir. Şirket-i Hayriye müstahdemininin tatil-i eşgal hasebiyle dün Boğaziçi'nde oturanların kısm-ı âzamı istanbul'a inememiştir. Üsküdar ahalisi kısmen Haydarpaşa vapuru ve kısmen sandallar ile istanbul'a geçmişlerdir. Haliç'te oturanlar da Pazar kayıkları ile köprüye gelmişlerdir.
Tramvay amelesinin yüzde doksan beşi işlememiştir; yalnız Beşiktaş-Karaköy ile Tünel-Şişli hattında üçer araba sefer yapmıştır. Fatih, Aksaray, Harbiye hatları işlememiştir. Tramvayların tatil-i sefer etmesi üzerine ortaya birçok yük otomobilleri çıkmış ve bunlar Karaköy ile Beşiktaş, Sirkeci ile Fatih ve aksaray arasında işlemiştir. Dün İstanbul, Beyloğlu sokakları pek tenha idi. Nadiren bir otomobil ve araba geçiyor, piyade kaldırımlarında hissedilecek derecede boşluk göze çarpıyordu. Seyr ü Sefain müstahdemini tatil-eğ eşgal etmediğinden dün yalnız Kadıköy ve adalar seferleri muntazaman yapılmıştır. Şehrin zulmet [karanlık] içinde kalmaması için elektrik fabrikası amelesi de çalışmıştır."

sında benzer bir habere yer vermiş, tramvaylardan Bebek hattında üç arabanın, Şişli-Tünel hattında da birkaç arabanın belirli fasılalarla çalıştığını yazmıştı. Seyr ü Sefain'in yanı sıra Haydarpaşa-Pendik ve Sirkeci-Çekmece banliyö hatlarında da trenlerin çalışmadığını kaydetmişti.

Peki bayram nasıl kutlanmıştı? Bir kısım işçi Kâğıthane ve diğer mesire yerlerine gitmiş, sendika yöneticisi konumunda olan daha "bilinçli" kesimi Sosyalist Fırka'nın Babıali Caddesi'ndeki Genel Merkez'ine giderek bayramlaşmıştı. Bu kesim mavi işçi gömleği giymiş, kırmızı boyunbağı takmışlardı. Hemen hepsinin yakasına kırmızı rozet iliştirilmişti. Parti Genel Merkezi'ne kırmızı bayrak çekilmiş, bazı otomobiller de kırmızı bayrak taşımıştı. Genel Merkez'de bando saat ondan öğleden sonra bire kadar Beynelmilel Marşını (Enternasyonal) çalmış, işçi temsilcileri heyetler halinde merkeze gelerek bayramlaşmışlardı. İkdam gazetesi "Amele Bayramı" ile ilgili haberini şu ilginç yorumuyla noktalıyordu: "İşçiler arasında dün işret men edilmiş olduğu için hiç kimse sarhoş olmamış ve hiçbir vak'a zuhur etmemiştir." 1 Mayıs 1921 Amele Bayramı'nda gösteri yürüyüşü yapılmamıştı. Daha doğrusu işgal komutanlıkları buna izin vermemişti. O gün için "sol"u Türkiye Sosyalist Fırkası ve başındaki İştirakçi Hilmi temsil ediyordu. Bu nedenle bayram da Sosyalist Fırka'nın Genel Merkez'inde kutlanmıştı.

İstanbul işgal yıllarında yine de bir iktidar boşluğu yaşamıştı. İşgal komutanlığı bir noktaya kadar etkinliklere set çekebiliyordu. Nitekim, 1921 Amele Bayramı kazasız belasız atlatılmıştı. 1922 yılında işgal sürüyordu ve 1 Mayıs günü gene gelip çatmıştı. İşgal kuvvetlerinin Beynelmüttefikin Zabıta Komisyonu 26 Nisan'da gazetelere gönderdiği bildiriyle "Amele Bayramı" için uyarıda bulunuyor, "sükûn dahilinde" bayram kutlanabileceğini kaydediyordu. Ancak kimse çalışmaktan alıkonmayacaktı. İşgal kuvvetleri zabıtası 1 Mayıs günü çalışmak isteyenlerin güvenliğini sağlamakla yükümlüydü. Bildiriye göre, her türlü "tecavüz", "siyasi nümayiş" ve "ameleyi çalışmaktan men" askeri suç teşkil edecekti.[324]

1922 yılı 1921'e oranla çok daha farklı bir siyasal ortamda kutlandı. Sol siyaset İstanbul'da yeni mevziler kazanmış, Türkiye Sosyalist Fırkası'na alternatif siyasal seçenekler giderek işçi kesimine seslenmeye başlamıştı. Bu gelişmeler ışığında 1922 "Amele Bayramı" bir yıl öncekine oranla çok daha örgütlü bir biçimde kutlandı. Türkiye Sosyalist Fırkası, Türkiye İşçi Derneği, Beynelmilel İşçiler İttihadı, Sosyal Demokrat Fırkası, Ermeni Sosyal Demokrat Fırkası, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi ve bazı esnaf cemiyetleri temsilcilerinden oluşan bir "Bir Mayıs Komisyonu" kuruldu. Komisyonun gazetelerde yer alan bir çağrısında kadın, erkek ve bir örgüt ya da sendikaya mensup olsun olmasın İstanbul'un tüm işçileri bayrama davet ediliyordu.

İşgal komutanlığı bu kez "nümayiş" yapmamak şartıyla yürüyüşe izin vermişti. Güzergâh Pangaltı-Kâğıthane'ydi. "Amele Bayramı"na katılacak işçiler 1 Mayıs günü saat 11'de Pangaltı'da toplanacak ve kollarında "kırmızı pazıbent"ler bulunan bayram tertip komitesince (heyet-i tertibiye) karşılanarak düzene sokulacaklardı. İşçiler toplantı merkezine gruplar halinde ve "proletarya şuuruna yakışacak bir vakar ve sükûnetle", diğer bir deyişle yol boyunca "nümayiş" yapmaksızın geleceklerdi. Bayram Pangaltı'da başlayacak ve bütün gruplar toplu halde saat 11.30'da, bando eşliğinde ve "beynelmilel işçi marşları" söyleyerek yürüyüşe geçeceklerdi. Kâğıt-

---

324 "Mayıs'ın birinci günü," İkdam, 26 Nisan 1922, s. 3.
1 Mayıs gününü sükûnet dairesinde tes'id etmek bazı müstahdemin tarafından arzu olunabileceğinden tramvay ve vapur seferlerinin o gün azaltılabileceği ahaliye haber verilir.
Bütün esnaf ve şirketler müstahdemini iş işlemek hakkını daima muhafaza etmekte olup Beynelmüttefikin zabıta kendilerinin emniyetine suret-i müessirede zâmin olunacaktır. (kefil olunacaktır) Her türlü suikastlar, siyasî nümayişler, âlât ve edevât tahribi ve müstahdemini işten men'e matuf harekât, İstanbul'un işgal-i askeri altında bulunması hasebiyle askeri suikast mahiyetinde telakki edilecek ve mütecasirler askeri mahkemelere sevk olunacaktır. - Beynelmüttefikin Zabıta Komisyonu Reisi - İmza: Ballar
Keza *Vakit* gazetesi de benzer bir bildiri yayınlar. Metinler aslında ceviri nedeniyle farklıdır: *Vakit*, 26 Nisan 1922, s. 3.
"Bazı amele 1 Mayıs gününü sükûn dahilinde tes'id etmek arzusunda bulunabileceği cihetle yevm-i mefkûrede vapur ve tramvay münakalatının tenkis edileceği ahaliye ihbar olunur.
Herhangi cemiyete mensub amele mesaiye devam hakkına daima maliktir. Beynelmüttefikin zabıta, bu kabillerin masuniyetini şiddetle temin edecektir.
İstanbul'un beynelmüttefikin işgal altında bulunması dolayısıyla, her nev'î tecavüz, siyasî nümayiş, muameleyi çalışmaktan men, askeri tecavüz şeklinde telakki edilecek bu yolda hareket edenler mehâkim-i askeriyeye tevdi olunacaktır. - Beynelmüttefikin Zabıta Komisyonu Reisi - Miralay Ballar"

hane'ye varıldığında önce 1 Mayıs "Amele Bayramı"nın önemini vurgulayan konuşmalar yapılacak, ardından işçiler saat 17'ye kadar bayram şenliklerine katılacaklardı. Akşam saat beşten sonra işçiler "sükûn ve vakar" ile dağılacaklardı. Bir Mayıs Komisyonu'nun çağrısında da belirtildiği gibi, tertip komitesi polise karşı her türlü sorumluluğu üstlenmişti.[325] Bayrama katılanlardan tertip heyetinin uyarıları doğrultusunda "program haricî"ne çıkmaksızın hareket etmeleri isteniyordu. Bayrama Şirket-i Hayriye, Seyrüsefain, Haliç, Tramvay, Tünel, Elektrik Fabrikası çalışanlarıyla Mürettibin-i Osmanî Cemiyeti'nden bir heyet katıldılar.[326] Şirket-i Hayriye'nin boğaz vapurları sabah saat dokuza kadar seferlerini sürdürdüler. Dokuzdan sonra şirket işçilerinin çoğu bayrama gittiğinden seferler düzensiz olarak yapılabildi. [327]

İstanbul yakası işçileri Sultanahmet Meydanı'nda toplanarak "tenha sokaklardan geçmek suretiyle" Pangaltı'na geldiler. Birçok işçi ailesini de birlikte getirmişti. Bando ile yürüyüşe geçen işçi kafilesi Kâğıthane'ne vardı. Burada söz alan işçi temsilcileri "say ü amelin kıymeti" ya da emeğin değeri üzerine işçilere seslendiler. Söylevler ardından 1 Mayıs eğlencelerine geçildi. Ancak 1 Mayıs Ramazan ayına rastlamıştı. Müslüman amele bu eğlencelere seyirci kaldı; gayr-ı müslim işçilerin gösterilerini izlemekle yetindi. Bu arada, bir yıl önceki gibi işçi temsilcileri önce Türkiye Sosyalist Fırkası'nın Şişli Şubesi'nde bayramlaştılar. Şube binasına "kırmızı sosyalist bayrakları" çekilmiştir. Mavi işçi gömleği giyen, kırmızı boyunbağı ile "sosyalistlerin alamet-i farikası" kırmızı rozet takan işçi temsilcileri fırka şubesinde "sosyalistlik hakkında hitabeler" dinledikten sonra Kâğıthane'ye giderek bayram eğlencelerine katılırlar.[328] *Vakit* gazetesi başyazarı Ahmed Emin (Yalman) o günkü yazısını "Amele Bayramı"na hasredecekti. İşçi kesiminin kendi arasında dayanışmanın önemini vurgulayan Ahmet Emin, toplumsal barışın toplumda ortak çıkarları olan kesimler tarafından gerçekleştirilebileceğini yazıyordu.[329]

---

325 "Amele Bayramı: 1 Mayıs münasebetiyle tanzim edilen program," *Vakit*, 28 Nisan 1922, s. 2.
"Bir Mayıs Komisyonu'nun Amele Bayramı" Programı – 1922.
1. İstanbul'da mevcut bütün işçiler kadın erkek ve bir teşkilâta mensup olsun olmasın bu bayrama davetlidirler.
2. Toplanma merkezi Pangaltı'dır. Bayrama iştirak edecek bütün arkadaşlar saat on birde Pangaltı'da bulunacaklar ve kollarında kırmızı pazıbentler bulunan heyet-i tertibiye tarafından istikbal edileceklerdir.
3. Grup halinde gelecekler şehir dahilinde yürüyüşlerinde hiçbir türlü nümayiş yapmayacaklar ve proletarya şuuruna yakışacak bir vakar ve sükûnetle geçeceklerdir.
4. Bayram Pangaltı'da başlayacak ve bütün gruplar toplu olarak saat on bir buçukta önde mızıka olduğu halde Pangaltı'dan hareketle Kâğıthane'ye azimet ve arkadaşlar mızıka ile birlikte işçi şarkıları terennüd edeceklerdir.
5. Kâğıthane'de Bir Mayıs bayramının ehemmiyeti ve tarihi hakkında söz söyleyecek arkadaşların nutukları dinlenecek, bayram saat beşe kadar devam edecek ve beşten sonra arkadaşlar yine sükûn ve vakarla dağılacaklardır.
6. Bir Mayıs Komisyonu polise karşı bütün mesuliyeti deruhte etmiş olduğundan bütün arkadaşların heyet-i tertibiyenin ihtarâtına hüsn-i telakki etmesi ve işbu program haricîne çıkılmaması bilhassa rica olunur. Bir Mayıs Komisyonu"

326 "1 Mayıs Bayramı," *Vakit*, 2 Mayıs 1922, s. 2.
"Dün Mayıs'ın biri idi. Öteden beri mütekâmil akideler bugünü amele için resmî bir bayram günü olarak kabul etmiştir. İstanbul amelesi, dün, beynelmilel amele yortusunun resm-i tes'idini icra etmiş ve müretteb bir program dairesinde Kâğıthane'ye azimetle akşama kadar muhtelif eğlenceler tertib etmiştir. İstanbul tarafındaki amele saat on buçukta Sultanahmet meydanında toplanarak tenha sokaklardan geçmek suretiyle Pangaltı'ya azimet ve oradan kendilerini muntazır [bekleyen] bulunan diğer arkadaşlarına ilhak etmiştir. Saat birde amele kitlesinin önünde bir bando mızıka olduğu halde kırmızı pazıbentli heyet azasının nezareti altında amele Kâğıthane'ye yollanmıştır. Yolda ameleye muhtelif beynelmilel mesaî marşları terennüm ettirilmiş, Kâğıthane'de hatipler tarafından say ve say'in kıymeti hakkında muhtelif mevzular üzerine konferanslar verilmiştir.
Bayram eğlencesinde Şirket-i Hayriye, Haliç, Tramvay, Tünel, Elektrik amelesi ile Süyr ü Sefain'den bir kısm-ı kalil, Mürettibin-i Osmaniyye Cemiyeti'nden bir heyet-i murahhasa bulunmuştur. Amelenin bir kısmı bayrama aileleriyle beraber iştirak etmişler ve akşam yine bir bando mızıka başlarında olduğu halde avdet etmişlerdir.

327 *Vakit*, 2 Mayıs 1922, s. 3.

328 *Vakit*, 2 mayıs 1922, s. 3."Dünkü bayrama iştirak eden amele Şişli'deki Türkiye Sosyalist Fırkası şubesinde içtima etmiştir. Bu binaya kırmızı sosyalist bayrakları çekilmiş idi. Oradaki amele mavi işçi gömleklerini giymişler, kırmızı boyunbağı ile sosyalistlerin alâmet-i fabrikası olan kırmızı rozetleri takmışlardı.
Bazı aza tarafından sosyalistlik hakkında hitabeler irad edilmitir. Bade bütün amele Kâğıthane'ye giderek fırka heyet-i idaresi tarafından tertip edilen eğlenceye iştirak etmişlerdir. Ramazan olduğu için Müslüman amele bu eğlenceye bir seyirci gibi iştirak etmemiştir.

329 Ahmed Emin, "Amele Bayramı," [başmakale] *Vakit*, 2 Mayıs 1922, s. 1.
"Dün Mayıs'ın biri idi. Bugünü bütün dünyanın amelesi bir Amele Bayramı diye tes'id ederler. Bu münasebetle şehrimizin amelesi arasında da birleşmeler vaki olmuş, Amele Bayramı imkânın müsaade ettiği şekil ve derecede tes'id edilmiştir [kutlanmıştır]. Biz bu tezahürleri, amele arasındaki tesanüd [dayanışma] ve uyanıklığa delalet etmesi ittibarıyla memnuniyetle telakki ederiz. Memleketimizin içtimaî teşkilât ve teçhizatında pek büyük noksanlar vardır. Bunları münferit dimağlar tarafından idrak edilmesi ve bu dimağlarda büyük sulh !!! emel ve arzuları mevcut olması hiçbir zaman canlı bir sulh !!! âmili hizmetini göremez. Her bir içtimaî sulh ancak mütemadi surette icra-i tesir eden vesaiki kısmen olsun müşterek menfaat bu-

1921 ve 1922 Bir Mayısları işgal altında kutlanan bayramlardı. Millî Mücadele'nin başarıyla sonuçlanması ertesi Ankara'daki millî hükümetin İstanbul'daki iş çevreleri ve çalışanlar üzerindeki etkinliği artacaktı. İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'na karşı Ankara'nın desteğindeki Millî Türk Ticaret Birliği güçlü bir muhalefet oluşturuyordu. Nitekim 1923'te de odanın yönetimi kısa süre sonra el değiştirdi. Ankara, işçi örgütleri üzerinde de etkin olmayı amaçlıyordu. 1922 sonlarında kurulan, tramvay işçilerinin çoğunlukta olduğu Umum Amele Birliği "enternasyonal" çizgiden çok "milli gayeli" bir teşkilâttı. Başına Türk Çalıştırma Cemiyeti üyelerinden Mehmed Bey getirilmişti. Umum Amele Birliği "hiçbir maksad-ı siyasî ile teşekkül etmiş olmayıp yegâne gayesi millî bir daire dahilinde şirketlere ve kumpanyalara karşı kendi hukuk ve menâfiini müdafaa ve muhafaza" etmeyi amaçlıyordu.

Ancak, işçi kesimi üzerinde etkinlik arayan diğer bir çevre Aydınlık'tı. 1922 ortalarında İstanbul'da başı çeken iki Marksist işçi kuruluşu vardı. Beynelmilel İşçiler İttihadı yerli azınlıkların hâkim olduğu bir kuruluştu. Türkiye İşçi Derneği ise Aydınlık çevresinin etkisindeydi. Türkiye İşçi Derneği Merkez-i Umumisi 1922 Temmuz ayı başlarında İstanbul'daki tüm işçi kuruluşlarını ve solda yer alan partileri tek çatı altında toplama girişiminde bulunurduysa da başarılı olamadı. Amele Siyanet Cemiyeti ve Türkiye Sosyalist Fırkası daha baştan bu tür bir toplantıya katılmaya yanaşmadı. Sonuçta ana hatlarıyla iki ayrı çizgi oluştu. Bunlardan ilki "milli" özelliklere sahip, Ankara'ya yakın Umum Amele Birliği çevresiydi. Diğeri Enternasyonal'a yakın Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası ya da Aydınlık çevresiydi. Bu iki çevre 1923 başından itibaren işçi kesimi üzerinde etkinlik kurmaya yarışına girişti. Ancak bu iki çevreyi kesin çizgiler oluşturmuyordu. Umum Amele Birliği kurucularından Ankara yanı sıra II. Enternasyonal'a sıcak bakan kişiler de vardı. Kimilerinin İstanbul'da Ahmed Hamdi (Başar)'ın kurduğu Millî Türk Ticaret Birliği ile yakın ilişkileri vardı. Aydınlık Çevresi Umum Amele Birliği'ni çalışmalarını "milli" tüccar ve sanayicilerin himayesinde olmakla ve etkinliklerini onlarla aynı çatı altında yürütmekle itham ediyordu. Umum Amele Birliği'nin her türlü "siyasi" amaçtan kaçınmasına karşın Aydınlık çevresi "ameleyi şuurlandırmak ve hakiki bir sınıf birliğine is'âl etmek"ten yanaydı. Ancak, farklı hedeflere yönelmelerine karşın her iki kesim de "Amele Bayramı"na sahip çıkıyordu. Bir yanda Umum Amele Birliği, diğer yanda Aydınlık çevresi adına İşçi Teşkilâtları Heyet-i Müttehidesi 1 Mayıs 1923 "Amele Bayramı" kutlama programları hazırladılar.

1923 "Amele Bayramı"na katılım büyüktü. İkdam'a göre "su ve elektrik şirketleri amelesinin yalnız bir kısmı ve diğer amele derneklerinin bütün efradı ve ayrıca muhtelif cemiyetlere mensup müessesât-ı hususîyede müstahdem amele iştirak etmişlerdi" "Boyacı, marangoz, kazancı, kunduracı, rapeci, tahmil ve tahliye amelesi, tesviyeci amele ihtiyac-ı zarurîye ile alâkadar bulunmadıkları için tamamen merasimde bulunmuşlardı." Bayrama "ameleden başka muhtelif zevat" da katılmıştı. Umum Amele Birliği'nce düzenlenen programa göre, kırmızı gömlekli siyah boyunbağlı amele kafileleri Birlik'in Aksaray, Şişli, Pangaltı, Topkapı, Kalafatyeri, Galata Rıhtımı, Boğazkesen, Beşiktaş, Arap Çamii ve Tophane şubelerinden bayrak ve flamalarla yola çıkmışlar, güzergah boyunca "tezahürat"ta bulunmuşlardı. Program gereğince saat 11'de Sultanahmet'te Birlik'in genel merkezi önünde toplanıldı. Bayrama katılanlar göğüslerine kırmızı kurdele takmışlardı.

İşçi kafilelerinin Sultanahmet'e varışıyla bando İstiklal Marşı ve işçi marşları çalacaktı. Yirmi dakika kadar Merkez-i Umumî önünde gösteride bulunulduktan sonra saat 11.30'a doğru Umum Amele Birliği reisi Mehmed Bey balkona çıkarak kalabalığı selamlamıştı. Mehmed Bey kısa bir konuşma yaparak "cihan proletaryası bayramı"nın başladığını ilân etmiş, işçilerin bayramını kutlamıştı. Ardından kürsüye gelen Umum Amele

---

lunan içtimaî kuvvetler tarafından istihsal edilebilir. Bu kuvvetler arasında amele teşkilâtının büyük bir mevkii vardır. Garb âleminin her köşesinde say şeraitinin ıslahı, kanunların çalışanları himaye etmesi, say erbabının hayatın fena ve ma'kus ihtimallerine karşı hükümet teşkilâtı ianesiyle himaye görmesi gibi yalnız amele nokta-i nazarında değil, millî ve insanî nokta-i nazarında büyük bir muvaffakıyet olan neticelerin en mühim saiklerinden biri hiç şüphesiz amelenin tesanüdkâr mücadelesidir."

Birliği kâtib-i umumisi Şakir Rasim Bey topluluğa seslenerek Bir Mayıs'ın "bütün cihan amelesi için müsait bazı esasât-ı içtimaîye"yi belirleyen gün olduğunu vurgulamıştı. İktisat Müderrisi Mustafa Zühtü ise söylevinde Bir Mayıs'ın "mukaddes alın teri bayramı" olduğunu, "bütün cihan işçi halkı" için bayramın "hayırlı ve mukaddes bir mebde (başlangıç)" teşkil ettiğini belirtmişti. Mustafa Zühtü'ye göre işçi "geniş bir kardeşlik duygusu" taşıyordu. Bu nedenle işçi bütün dünya halkını kardeş görmek isterdi. İşçi savaşa karşıydı ve savaşlardan bezmişti. Yeryüzünün en barışçı insanları işçilerdi. İşçileri "yeni bir Türkiye" beklemekteydi. Türkiye'de büyük değişiklikler olmaktaydı. "Eski ağalık, paşalık, çorbacılık devirleri yaşanmış, sultanlık ve saltanatlar da devrilmiş, herkes ve her işçi, ağa, bey, paşa ve sultan olmuştu" Türkiye'de hâkim unsurun, "sultan"ın bundan böyle halk olduğunu, halkın ise "köylü, amele vesaire"den oluştuğunu vurgulayan Mustafa Zühtü sözlerini "Yaşasın Türkiye halkçılık inkılâbı" dileğiyle bitiriyordu.[330]

İktisad Müderrisi Mustafa Zühtü'nün 1 Mayıs Konuşması:
Umum Amele Birliği (1923)

Arkadaşlar,

Evvela, Mayıs büyük bayramınızı umumunuza tebrik ederim. Mübarek olan bayramınız...

Sonra, bu bayramın mukaddes alın teri bayramı olduğu için bütün cihan işçi halkı hakkında bayramımızın hayırlı ve mukaddes bir mebde olmasını temenni ederim...

Mayıs bayramı vesilesiyle size bazı söyleyeceklerim var. Bu söyleyeceklerim yalnız benim emellerim değil, sizin de dileklerinizdir: İşçi geniş bir kardeşlik duygusunu taşır. Bunun için bütün dünya halkını kardeş görmek ister. Harplerden müteneffirdir, [nefret eder] bezgindir. Yeryüzünün en sulhperver, mukaddes mevcudu, insanlar arasında ameledir.

Öyle olduğu halde işçinin doğduğu, büyüdüğü ve alın terini döktüğü vatan, teneffüs ettiği hava, söylediği lisan (bu vatanın olduğu için Z.T.) Mayıs bayramı vesilesiyle söz söylemeye başlarken, evvela bizim kendi vatanımızdaki vazifelerimiz hatırımıza geliyor.

Etrafımıza bir bakalım, ne görüyoruz? Biz işçiler de bugün yeni bir Türkiye içindeyiz. Türkiye'de büyük değişiklikler oldu. Anadolu'nun yalçın kayalıkları içinde kurulan yeni bir hükümet Türkiye'yi kapitalistleri, işçileri idare ediyor. Bu hükümet-i haliyle, ef'aliyle bize ve herkese yeni şeyler vaat ediyor. Ve bir taraftan onları durmadan yapmaya çalışırlar. Türkiye işçi aleminin eski zamanlarda hiç işitmediği sözler, vaatler karşısında deniliyor ki: Eski ağalık, paşalık çorbacılık devirleri yaşanmış, sultanlık ve saltanatlar da devrilmiş, herkes ve her işçi ağa, bey, paşa ve sultan olmuştur.

Deniliyor ki:

Türkiye'de hâkim, sultan bundan böyle halktır. Yani köylü, amele vesairedir. Türkiye hükümeti halkçıdır. Beşeriyetin kırılacak zincirlerinden en büyük birkaç tanesi bizim memleketimizde kırılmıştır. Düne nispeten kendimizi daha rahat görebiliriz. Çünkü bugünkü hal bizi daha büyük zaferlere götürecektir. Yaşasın Türkiye halkçılık inkılâbı!

İktisat Müderrisi Mustafa Zühtü

330 İkdam, 2 Mayıs 1923, s. 3 ve *Vakit*, 2 Mayıs 1923, s. 1-2.

Mustafa Zühtü'nün söylevi ardından Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya ve "umum enternasyonaller"e birer telgraf çekilmesine karar verildi. Bu arada hükümete verilmek üzere çalışanların taleplerini içeren bir muhtıra hazırlandı. TBMM Reisi Mustafa Kemal'e gönderilen telgrafta "Amele Bayramı" vesilesiyle milyonlarca insanı esaretten kurtararak onları siyasal özgürlüklerine kavuşturan "Türk halk inkılâbı" reisi Gazi'ye Umum Amele Birliği'nin şükranları arz ediliyordu. Birlik Gazi'nin barış ertesi "amele evlatları"nı iktisadî esaretten de kurtaracağına kaniydi.[331]

"TBMM Reisi Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne;

İstanbul Umum Amele Birliği'nin Sultanahmet Meydanı'nda içtima eden binlerce azası Mayıs 1 Bayramı vesilesiyle milyonlarca insanları esaretten kurtararak ve kendilerine hürriyet-i siyasiyye bahşeden Türkiye Halk İhtilâli reisi sıfatıyla zât-ı vâlâlarına şükranlarını takdim eder ve amele evlatlarınızı da sulhun akdiyle beraber esaret-i iktisadîyyeden tahlis edeceklerinden ümitvar olduklarını arz eder.

İstanbul Umum Amele Birliği Reisi
Mehmed

"Umum enternasyonallere" çekilen telgraf ya da telgraflarla hangi Enternasyonal ya da Enternasyonallerin kastedildiği herhangi bir kayıtta yer almıyor. Yalnız Umum Amele Birliği'nin III. Enternasyonal'e yakın olduğu söylenemez. O tarihlerde İstanbul'da rakip sendikal örgüt İşçi Teşkilâtları Heyet-i Müttehidesi'nin III. Enternasyonal'le diyaloğu vardı. Her iki işçi örgütü işçi kesimi üzerinde etkinlik kurma çabası içerisindeydi. Umum Amele Birliği'nde II. Enternasyonal'e yakın kişiler vardır ve konuşmalar ve bildirilerden de çıkarsanabileceği gibi popülist (halkçı) eğilim hakimdi. Bu nedenle "umum enternasyonaller"e çekilen telgraf(lar)ın III. Enternasyonal'i kapsamaması olasılığı büyüktü. Geriye Ocak 1923'te Köln'de tekrar toparlanan ve Bolşevik olmayan unsurları içeren II. Enternasyonal; önce 1920 Kasımı'nda Bern'de, sonra 1921 Şubatı'nda Viyana'da bir araya gelen ve ironik bir biçimde "2 1/2 uncu Enternasyonal" diye bilinen "Sosyalist Partiler Çalışma Topluluğu" ve nihayet 1919 Temmuzu'nda Amsterdam'da kurulan sendikalizmden yana Sendikal Enternasyonal kalıyordu.

"Enternasyonaller"e çekilen telgrafta ana tema "İstanbul'un yabancı ordular işgalinden bir gün evvel tahliye edilmesi" ve barışın sağlanmasıydı. Savaş sona ermişti, ama İstanbul'da hâlâ yabancı askerler bulunuyordu. "Türkiye işçi alemi" ancak işgalin sona ermesiyle soluk alabilecekti. Umum Amele Birliği'nin gündemi Ankara'nınkiyle aynı çizgideydi; siyasal bağımsızlık ve barış önce geliyordu. Türkiye'de "kadın erkek işçi sınıfının elemleri"ni yıllardan beri devam eden savaş koşullarına bağlayan Umum Amele Birliği, savaş çığırtkanı "hilekâr diplomatların çirkin ve kanlı oyunları"nı bütün dünya ameleleri nezdinde protesto ediyordu.[332]

331 "Amele ve işçilerin 1 Mayıs Bayramı," *Vakit*, 2 Mayıs 1923, s. 1.

332 "Amele ve işçilerin 1 Mayıs Bayramı," *Vakit*, 2 Mayıs 1923, s. 2.

Umum Enternasyonaller'e 1 Mayıs Nedeniyle Çekilen Telgraf (1923)

Mayıs'ın birinci günü İstanbul'da akt-i ictima eden bütün İstanbul amele dernekleri ile azasından sekiz bin miktarında olan işçiler proletarya aleminin geçirmekte olduğu ızdıraplı dakikaları teemmül ettiği sırada bir taraftan takdim-i tebrikata karar vermekle beraber, diğer cihetten Türkiye'de kadın erkek işçi sınıfının elemlerini ve dokuz seneden beri kapitalistlerce devam ettirilmekte olan yıkıcı ve yakıcı harbin ağır ve kanlı tesirlerini nazar-ı dikkat ve intibaha almış ve senelerden beri manasız ve dinsizcesine (zalimcesine) musâlaha müzakerelerini uzatarak sulhten ziyade yeni harb sebep ve zeminlerini ve bunun entrikalarını inceden inceye hazırlamak ile uğraşan hilekâr diplomatların bu çirkin ve kanlı oyunlarını bütün dünya ameleleri nezdinde bir defa daha protesto ile Türkiye topraklarına insanî bir sulh gününün bir dakika evvel gelmesi için Avrupa proletarya alemince ref'-i avaz edilmek [sesini yükseltmek] ve İstanbul'un yabancı ordular işgalinden bir gün evvel tahliye edilerek Türkiye işçi alemine soluk aldırılmak üzere teşebbüsatta bulunmak için işbu ricamızın arz ve iblağına müttefikan karar verilmiştir.

Uhuvvetkârane selamlar...

Umum Amele Birliği

Hükümet için hazırlanan muhtıra İktisat Müderrisi Mustafa Zühtü ve Kâtib-i Umumî Şakir Rasim beylerin de dahil olduğu "kırmızı gömlekli" bir heyet tarafından, TBMM'ye gönderilmek üzere Vilayet Mektupçusu Hakkı Bey'e verildi. Muhtıranın başlangıcında Umum Amele Birliği'nin Türk milletinin öncülerine ve onların ilkelerine duydukları güven dile getiriliyor, kapitalizmin neden olduğu "anarşi"nin "milli refah ve insanî inkılâb mefkuresi" adına yok edilmesi isteniyordu. Çalışma mevzuatını düzenleyecek Mesaî Kanunu'nun bir an önce çıkarılması ve İzmir İktisat Kongresi'nde belirlenen işçi taleplerinin bu yasa kapsamına alınması dileklerin başında geliyordu. Birlik, "bugünün rehberleriyle, inkılâpçı, Türk hükümetine" her türlü yardımı ve "daima emrine amade olmayı" bir görev biliyordu.

Muhtıra Mesaî Kanunu'nu işçilerin özgürlüklerinin bir güvencesi olarak görüyordu. Özgürlüğün "yalnız sermayedarlar lehinde" temini yetersizdi. "Zayıf olan" ve devlet himayesine gerek duyan işçiyi devlet gözetmeliydi. Sendika, toplu sözleşme gibi haklar güvence altına alınmalı, yıllık, aylık, haftalık ve günlük çalışma saatleri belirlenmeli, asgarî ücret tespit edilmeli, ihtiyarlık, hastalık ve kaza sigortaları ihdas edilmeliydi.[333] Kısaca birliğin isteği İzmir İktisat Kongresi'nde belirlenen işçi taleplerinin bu yasada yer almasıydı. Bundan böyle üretim unsurlarından sermaye ile emeğk eşit muamele görmeli, sermayeyi özendiren ve emeği koruyan düzenlemelerde tam bir eşitlik sağlanmalıydı.[334]

Umum Amele Birliği'nin 1 Mayıs 1923'te TBMM'ye Gönderdiği Muhtıra

"Bugün Mayıs Bayramı şenliklerini tes'id eden İstanbul Amele Birliği'ne mensup kadın ve

333 "İstanbul amelesi namına muhtıra," İkdam, 2 Mayıs 1923, s. 3.

334 "Amele ve işçilerin 1 Mayıs Bayramı," *Vakit*, 2 Mayıs 1923, s. 1-2.

erkek bütün işçiler, başka memleketlerin kesif ve milyonlarca miktarında olarak tensikat gören ve işçiler ordusunu vücuda getiren amelesi gibi, insanîyetin bu müstakbel yeni inkişafına dört gözle muntazır ve bu büyük inkılâb gününün millî ve içtimaî refah-ı beşeriyet için haiz olduğu ehemmiyetini, kudsiyyet ve mübecceliyetini bihakkın müdriktir.

İstanbul Umum Amele Birliği Türk milletinin evvela mürşidleri ile prensiplerine beslediği hüns-i itimad ve emniyeti hiçbir zaman saklamamış, inkılâbcı ve müceddid oldukları için bugünün rehberleriyle inkılâbcı Türk hükümetine bütün müzaheretleriyle muavenet etmeyi ve daima emrine amade olmayı bir vazife bilmiştir. İşte bu vazife idraki yüzünden dolayıdır ki Mayıs şenlikleri vasıtasıyla bervehc-i âti maruzatta bulunmayı kendisi için kezalik bir şeref ve vazife telakki etmektedir.

Türkiye'de iktisadî hayatı sahasına ait olmak üzere bugün ecânib ve yerli, ecnebî kapitalistlerinde mevcut anarşi, millî refah ve insanî inkılâb mefkûresi namına izale edilmelidir. Bunun çaresi: Mesaî hakkında bir teşebbüs-i teşriiye derâkab başlamak ile elde edilir. Türkün millî ve insanî mefkurelerine muafik bir ufuk açılmak için"Mesaî Kanunu" namıyla bütün mesaî mesailini muhit bir kanunun ta'cilen vaz ve tedvin olunması iktiza eder. İzmir İktisat Kongresi'nde Türkiye amelesinin taleplerinden birçoğu madde be madde tebellür etmiş idi. Bunlara Türk muhit-i iktisadîsinin istilzam ettiği bazı esasât-ı mütemmime ilave edilmeli ve metâlib-i mezkure ile beraber toplanarak işbu kanuna konmalıdır.

İstanbul Umum Amele Birliği bu noktada vuzuh-ı tam ile taleplerini tespit etmek için, bilhassa iki esasın kanun-ı mezkurede mi'yâr ve mebde ittihaz edilmesini talep eder. Şöyle ki: Bundan böyle Türkiye'de istihsal-i iktisadî amillerinden olan sermaye ile say müsavî tutulmalıdır. Sermaye sahipleri ile iş adamlarının musavat-ı tamme ve kat'iyye dairesinde mazhar-ı teşvik, himaye ve tensik olması lazımdır. Bu hem amelenin ve hem bütün Türk milletinin umdesi sayılır.

Müstakbel Mesaî Kanunu'nda amele bila-kay u şart işçilerin hürriyetini temine kâfil ahkâm görmek ve işçi hürriyetine bütün meselelerin istinad ettirilmiş olduğuna şahid olmak ister. Hürriyet yalnız sermayedarlar lehinde temin olunmak kifayet etmez. Zayıf olan ve devlet himayesine bihakkın layık bulunan işçi için nigehbânlığa ihtiyaç vardır. Binaenaleyh amele dernekleri ve birlikleri ihdası ile ücretlerin tayininde müşterek ve umumî ücret mukaveleleri esas ittihaz olunmalı, işçiler ile ferden ferda ücret mukavelesi akdedilmemek ve her şube-i sanayide işçiler ile patronlar hak ve vecibe itibariyle birbirlerine karşı müsavî tutularak bu dairede ahkâm konulmak ve saat-i mesaî sene, ay ve hafta ile gün için de tayin ve tahdid edilmek ve zayıf ecirler hakkında ayrıca kavanin-i himayet vaz ve ücretlere dair asgarî miktarlarından inilmemek üzere ahkâm, teşebbüs ve mesaî ihtilafât ve münazaatının halli için ayn-ı müsavat düsturuna riayet edilecek tarzda müesseseler ihdas, mesaî ittihat ve sanat dernekleri tesisi şartları tespit ve ihtiyarlık, hastalık ve kaza gibi hususâta müteallik içtimaî sigortalar tesis edilmek icab eder.

Umum Amele Birliği

Umum Amele Birliği Genel Merkezi önündeki törenden sonra işçi kafileleri önde bando Çırpıcı çayırına doğru yola çıktı. Güzergâh Divanyolu, Aksaray, Şehremini ve Topkapı'dır. Çırpıcı çayırında işçiler ve aileleri için bayram eğlenceleri düzenlenmişti. İşçiler, ortada Amele Birliği Reisi Mehmed Bey olmak üzere hatıra fotoğrafi

çektirdiler. "Amele Bayramı" nedeniyle çıkarılan *Amele Gazetesi* bayrama katılanlara dağıtıldı.

1923 yılında Umum Amele Birliği'nin "Amele Bayramı"na alternatif bir program İstanbul İşçi Teşkilâtları Heyet-i Müttehidesi tarafından düzenlenir. Yukarıda belirttiğimiz Türkiye İşçi Derneği'nin İstanbul ölçeğinde işçi örgütlerini birleştirme çabası Türkiye Dernek Birlikleri İttihadı'yla sonuçlanmıştır. Bu ittihad daha sonra İstanbul İşçi Teşkilâtları Heyet-i Müttehidesi adını alır. Heyet-i Müttehide'de Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi ile Aydınlık çevresi etkindir. Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda tek işçi temsilcisi olan Numan Usta da bu safta yer alır. İstanbul İşçi Teşkilâtları Heyet-i Müttehidesi adına Türk Mürettibin Cemiyeti Reisi Hayrullah Hayri işçi teşkilâtlarına çağrıda bulunur. İşçiler mensup oldukları işçi cemiyetlerinde 1 Mayıs günü sabah saat 10'da bayramlaşacaklar ve seçtikleri temsilci heyetleri Babıali Caddesi'ndeki Türk Mürettibin Cemiyeti merkezine göndereceklerdir. Tüm işçi derneklerinin temsilcileri öğleden sonra saat 14'te bu mekânda bir araya geleceklerdir.

Türk Mürettibin Cemiyeti'nin 1 Mayıs Çağrısı

Türk Mürettibin, Tramvay, Tünel, Elektrik, Reji, Ekmekçiler, İnşaat-ı Bahriyye, Yaprak Tütün, Haliç, Yedikule Şimendifer ilah. işçileri cemiyetleri bu sene 1 Mayıs amele gününü kendi merkezlerinde zevalî saat on ikide tes'id ettikten sonra Babıali Caddesi'nde "Türk Mürettibin Cemiyeti" merkezine birer heyet-i murahhasa göndererek müctemian bayramlaşmağa karar vermişlerdir. İstanbul'da mevcut tekmil işçi teşkilâtları, mahall-i mezkure bade-ez zeval saat ikide, murahhaslarını göndermeğe davet olunur.

Mezkûr cemiyetler heyet-i murahhasaları namına
Hayrullah Hayri[335]

Heyet-i Müttehide'nin 1 Mayıs "Amele Bayramı" programı gereğince Elektrik, Tramvay ve Tünel Amele cemiyetleri, Türk Mürettibin Cemiyeti, Hükümet Fabrikaları Heyet-i Murahhası, Ekmekçi İşçi Cemiyeti, Reji Amelesi, İnşaat-ı Bahriye, İstanbul Liman Emval-i Ticarîye Deniz İşçileri Cemiyeti, Silahtarağa Elektrik İşçileri, Seyrüsefain Fabrikası, Yaprak Tütün Amelesi cemiyetleri Mürettibin Cemiyeti'nde toplanarak bayramlaşırlar.

Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi Genel Sekreteri Şefik Hüsnü yaptığı konuşmada işçilerin o günkü durumunu dile getirir. İşçiler arasına "tefrika (ayrılık) sokmak isteyenler"i kınar. Burada eleştirilen Umum Amele Birliği'dir. "İşçi grubu" tarafından İzmir İktisat Kongresi'nde önerilen ve heyet-i umumiyeye kabul ettirilen ilkelerin İşçi Teşkilâtları Heyet-i Müttehidesi tarafından da benimsenmesini önerir. İlkeler okunarak teklif kabul olunur.

1923 İzmir İktisat Kongresi'nde İşçi Grubu'nun Belli Başlı İlkeleri

- Amele namıyla hitap edilmekte olan kadın ve erkek erbab-ı sây ü amele bundan böyle işçi denilmesi.
- Dernekler -yani sendikalar- hakkının tanınması. Tatil-i Eşgal Kanunu'nun yeniden işçilerin hakkını tanımak üzere tetkik ve tanzimi.
- Çalışma müddetinin sekiz saat olarak kabulü.
- On iki yaşını ikmâl etmeyen çocukların çalıştırılmaması.

335 1 Mayıs Bayramı," İkdam, 1 Mayıs 1923, s. 3.

- Kadınlara doğurmazdan evvel ve sonraya ait olmak üzere sekiz hafta ve her ay üç gün izin verilmesi.
- İşçi gündeliklerinin memleket maişetiyle mütenasip olarak hadd-i asgarî miktarının ... neşir ve ilânı.
- Haftada bir gün işçilere istirahat müddetinin verilmesi.
- Bir Mayıs gününün Türkiye işçileri bayramı olarak kanunen kabulü.
- İşçilerin hastalandıkları takdirde üç aya kadar gündeliklerinin tam verilmesi.
- Evlenecek işçilere gündelikleri verilmek şartıyla bir hafta izin verilmesi.
- Bir sene işbaşında bulunan işçilere senede bir ay izin verilmesi.
- İşçilerin kaza ve ihtiyarlık dahil olduğu halde hayat sigortasına raptları ve sigorta ücretinin müessese sahipleriyle işçiler tarafından yarı yarıya verilmesi.
- İşbaşında sakatlanan umum işçilerin sermayedarlar ve müesseseler tarafından hayatlarının emniyet altına alınması.
- Memlekette açılacak bütün işlerin Türk erbab-ı sây ü ameline tahsisi.
- İmtiyazlı ecnebî müesseselerinin devletleştirilmesi.[336]

Şefik Hüsnü'nün ardından Sadrettin Celal kürsüye gelir ve 1 Mayıs'ın tarihçesini yapar. Numan Usta ise "Meşrutiyet'ten beri amele hareketleri" hakkında açıklamalarda bulunur.

Toplantı sonunda işçi temsilcileri "1 Mayıs dilekleri" olmak üzere İzmir İktisat Kongresi'nde kabul edilen ilkelerin hayata geçirilmesi için her türlü gayreti göstereceklerini beyan ederler. Ülkeyi "emperyalist düşmanlar"dan kurtaran ve "işçi sınıfına inkişaf imkânı" bahşeden millî hükümetin "kazanılmış inkılâbı muhafaza ve irtica kuvvetlerine karşı yapacağı mücadelelerde" en güçlü yardımcısı olacaklarını belirtirler. Bu doğrultuda bir metin hazırlanır ve tüm işçi temsilcilerince imzalanır.

***İstanbul İşçi Teşkilâtları Heyet-i* Müttehidesi 1 Mayıs Kararı (1923)**

Atide vazü'l-imza İstanbul'un belli başlı amele teşkilâtlarına mensup murahhaslar 1 Mayıs amele gününde Mürettibin Cemiyeti'nde tesanüt ve muhadenetlerini ilân için biliçtima bayramlaştıktan sonra, İstanbul amelesinin bu seneki 1 Mayıs dilekleri olmak üzere İzmir İktisat Kongresi'nde Türkiye'nin dört bir tarafından gelmiş yüz amele murahhasının müttefikan kongreye teklif ve kabul ettirdikleri esasları tahakkuk ettirmeğe ve bu hususta her türlü fedakârlığı göze alarak İstanbul İşçi Teşkilâtları Heyet-i Müttehidesi etrafında müttefikan gayret etmeğe ahd ü peymân [yemin] ederler ve Heyet-i Müttehide'ye isnad edilen komünistlerin aleti olmak gibi müfteriyâtı [iftiraları, kara çalmaları] kemal-i nefretle reddederler.

Memleketi haricî emperyalist düşmanlardan kurtaran ve işçi sınıfına imkân-ı inkişaf bahşeden millî hükümetin kazanılmış inkılâbı muhafaza ve irtica kuvvetlerine karşı yapacağı mücadelelerde en kuvvetli müzahirleri olacaklarını beyan ederler.

Yaşasın İşçi Teşkilâtları Heyet-i Müttehidesi...[337]

336 *Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir*, der: A. Gündüz Ökçün, Ankara; SBF Yayını, 1968. s. 430-434.

337 "Amele ve işçilerin 1 Mayıs Bayramı," *Vakit*, 2 Mayıs 1923, s. 2.

Bu arada Darülfünun Fen Fakültesi öğrencilerinden bir "tezkere" gelir. İşçilerin 1 Mayıs Bayramı'nı tebrik eden tezkere temsilcilerce alkışlarla karşılanır.

Darülfünun Fen Fakültesi Öğrencileri Bir Mayıs Tebrik Tezkeresi

Efendim;

Darülfünun Fen Fakültesi gençleri İstanbul'un umum amelesinin 1 Mayıs 339 bayramını tebrik ve bu vasıta ile memleketi omuzları üzerinde tutan ve taşıyan ve onu çelik kolları ile yaşatan vatanın en lâzım ve faziletkâr unsurunu bir kere daha hürmet ve minnetle selamlar.

Darülfünun Fen Fakültesi Talebe Cemiyeti[338]

Cumhuriyet'in Üç "Amele Bayramı"

Cumhuriyet'in ilk yıllarında 1 Mayıs "Amele Bayramı" üç kez kutlanır: 1924, 1925 ve 1927.

Yukarıda belirtildiği gibi 1923 1 Mayısı İstanbul'da iki ayrı kesimce örgütlenmiştir. "Millî" güçlere yakın Umum Amele Birliği bir yanda, Aydınlık çevresine yakın İşçi Teşkilâtları Heyet-i Müttehidesi öte yanda iki ayrı tören düzenlenir.

Aydınlık çevresi 1 Mayıs nedeniyle dağıtılan bir beyanname nedeniyle daha Cumhuriyet kurulmadan Ankara hükümetinden ilk darbeyi yer. T.İ.Ç.S.F. reisi, umumî katibi ve bazı üyeleri dahil yirmi kişiye yakın bir grup tutuklanır.

Tevkifat 1 Mayıs öncesi gerçekleştirilmiştir. 1 Mayıs günlü *Vakit* gazetesinin Londra kaynaklı bir haberine göre Türk zabıtası "Amele Bayramı'na müsadif olan (rastlayan) Mayıs'ın birinci günü İstanbul'da idare-i hazıraya karşı birer kıyam zuhuru için bir Bolşevik suikastı" ortaya çıkartmıştır. Reuter Ajansı'na göre suikast "milliyetperverlerin iskatından sonra bir komünist idaresi tesisi"ni amaçlamaktadır.[339] Tutuklular Hiyanet-i Vataniyye Kanunu gereğince yargılanmalarını beklerlerken yasanın yürürlüğe girişiyle ilgili bir itiraz üzerine beraat ettirilirler.[340]

1923 1 Mayısı'nda yediği darbeden sonra Aydınlık grubu ertesi yılkı "Amele Bayramı"nda geri planda kalır. Meydan Umum Amele Birliği'ne kalmıştır. Birliğin hazırladığı 1 Mayıs "resm-i kabul programı"na göre işçi dernekleri temsilcileri Genel Merkez'de düzenlenen törene katılacaklardır. Genel Merkez önünde bir bando işçi marşları çalacaktır. Daha sonra Umum Amele Birliği yöneticileri işçi derneklerine giderek iade-i ziyaret"te bulunacaklardır. 1 Mayıs günü işçilerin kırmızı rozet takmaları kararlaştırılmıştır.

338 İkdam, 2 Mayıs 1923, s. 3.

339 "İstanbul'da Bolşevik suikastı ?" *Vakit*, 1 Mayıs 1923, s. 2. Londra mahreçli haberde şu satırlar yer alıyordu: Londra 30 Nisan – İstanbul'dan alınan haberlere göre Türk zabıtası Amele Bayramı'na müsâdif olan Mayıs'ın birinci Salı günü İstanbul'da idare-i hâzıraya karşı bir kıyam zuhuru için bir Bolşevik suikastı meydana çıkarmıştır. Bunlara önayak olanların Türk ve Rus komünistleri olduğu rivayet olunuyor. Bazı eşhas tevkif edilmiştir. Suikast milliyetperverlerin iskatından sonra bir komünist idaresi tesisi maksadına matuf bulunmuştur. Ajans Reuter Bolşevik ticaret Hey'et-i Mümessilesi'nin suikastta medhaldar bulunduğu söylendiğini iş'ar ediyor.

340 1923 Mayısı'nda Aydınlık çevresi Ankara'dan ilk darbeyi yemişti. 1 Mayıs 1923 günü dağıtılan beyannamede"T.B.M.M. hükümetini iskat ve meşruiyetine isyanı tazammun eden... hükümet şekl-i hâzırını düşman tabiriyle işaret ve işçi saltanatından açıktan açığa bahis ve icraat-ı hükümet aleyhine ameleyi tezahürata teşvik... Komünist rehberlerini zindanlara atan Türkiye burjuvazisinin kahrolmasını temenni... hükümet-i hâzıranın şeklini tebdil ile yerine Komünist bir hükümet ikame etmek üzere ameleyi azim ve şiddetle mücadeleye sevk ve tahrik" unsurlarının bulunması nedeniyle, aralarında T.İ.Ç.S.F.'nin reisi, umumî kâtibi ve bir dizi üyeleri de bulunan yirmi kişi dolayında bir grup tutuklanıyordu. (Dosya'da daha bilgi var. Mete'ye bak.)

Umum Amele Birliği Bir Mayıs 1924 Programı:

Umum Amele Birliği'nin 1 Mayıs Resm-i Kabul Programı

1. Zevali saat ikiden dörde kadar umum derneklerin ve amele cemiyetlerinin heyet-i murahhasalarının tebrikatı kabul edilecektir.

2. Bir mızıka muhtelif amele marşları çalacaktır.

3. Umum amele kırmızı rozeti hâmil olacaktır.

4. Mesaî Kanunu'nun Meclis-i Umumiye'nin ilk ictima'ında çıkmaması dolayısıyle amele bu sene sokaklarda tezahüratta bulunmayacaktır.

5. Resm-i kabul saat dörtte hitam bulacak ve birliğe mensup bir heyet tebrike gelen murahhasların mensup oldukları müstakil cemiyetlere iade-i ziyaret edecektir. [341]

O sıralarda Meclis'in gündeminde iş mevzuatını düzenleyecek olan "Mesaî Kanunu" vardır. Nitekim bir yıl önce Amele Bayramında, işçi temsilcileri mevzuatın bir an önce çıkarılması için TBMM'ye başvurmuşlardır. Ancak ilk toplantı yılında tasarı kanunlaşamamıştır. Umum Amele Birliği yöneticileri bu gecikmeden duydukları üzüntünün bir ifadesi olarak 1924 Amele Bayramı'nda sokaklarda gösteri yürüyüşü yapmamaya karar vermişlerdir.

Amele Birliği bu kararı almamış olsa ve gösteri girişiminde bulunsa bile karşısında Cumhuriyet hükümetinin kolluk kuvvetlerini bulacaktır. 30 Nisan gecesi İstanbul'daki tüm karakollara Polis Müdür Vekili Kâmil Bey imzalı bir tamim gelmiştir. Her türlü "nümayiş ve hareket-i merasimiye"nin engellenmesi bildirilmiştir.

Polis Müdür Vekili Kâmil Bey'in Amele Bayramı Tamimi

Amele Birliği namıyla bir müessese hükümetçe hiçbir veçhile tanınmamış olduğundan 1 Mayıs münasebetiyle Amele Birliği namına yapılacak hiçbir nümayiş ve hareket-i merasimeye kat'iyyen müsaade edilmemesi ve heman men'ine tevessül olunması ehemmiyetle ihtar olunur.

Polis Müdür Vekili
Kâmil[342]

Umum Amele Birliği "milli" güçlere yakın olmasına karşın Ankara'ca resmen kabul görmemiştir. Tamime göre gösteri bir yana, Genel Merkez'de bile bayram kutlanamayacaktır. Ancak, İstanbul'da Amele Birliği hazırlıklarını sürdürür. 1 Mayıs sabahı Amele Birliği'nin Yerebatan'daki Genel Merkezi kırmızı renklerle donatılır.

341 İkdam, 1 Mayıs 1924, s. 2.

342 İkdam, 1 Mayıs 1924, s. 2. Ertesi gün İkdam gazetesi Bir Mayıs ve Amele Birliği konusunda benzer bir habere yer veriyordu: "... Birkaç ay evvel birlikleri hükümetçe tanınmayacağı ve amele birliğinde birlik olduğu cihetle adem-i tasdiki takarrur etmiş olduğundan polis müdüriyeti merkez ve mevki'lere gönderdiği bir tamim ile dünkü gün Amele Birliği namına icra edilecek hiçbir hareket ve nümayişe meydan verilmemesini emretmişti.

"Türkiye Amelesi Sendikalar Kanunu İster" yazılı bir pankart asılır. Dernek temsilcileri genel merkezde toplanırlar. Bando Enternasyonal'i çalar. Bayrama katılanlar arasında Zonguldak mebusu Tunalı Hilmi de vardır. Bu sırada bir sivil polis (taharri memuru) beraberinde resmi polisle birliğe gelerek Genel Merkez'in boşaltılmasını ister. Bandoyu susturur. Tunalı Hilmi müdahale eder. Emrin yazılı olarak verilmesini ister. Kendisine Kâmil Bey'in tezkeresi gösterilir. Ancak, Kâmil Bey tamimi Ankara'dan herhangi bir emir almaksızın kaleme almıştır. Bu durumun açığa çıkması üzerine törene devam edilir. Ertesi gün, *Tevhid-i Efkâr* olayı "polisteki anarşiye küçük bir misal" diye yorumlar.

Tunalı Hilmi işçi temsilcilerine bir konuşma yapar. Üç bayram tanıdığını, bunların Türklüğün, Müslümanlığın ve İnsanlığın bayramları olduğunu söyler. Ardından "Türk amelesine" hitap ederek "cebinizdeki paranın birinci meteliğini yeniden kana boyanan yurtların imdadına koşarak Hilâl-i Ahmer'e, ikinci meteliğini Himaye-i Etfâl'e ver, üçüncüsünü de bizim yaşamamız için mevcudiyetlerinden feda eden malul gazilere ver... Bugün en mukaddes olarak tanıyacağımız o kafile kapılarımızda 'bir dilim ekmek' diye dolaşıyor ... Zenginler bu halden müteessir olmaz, bu yardımı sen edeceksin" der.[343]

Tunalı Hilmi'den sonra söz alan birliğin eski genel sekreteri Şakir Rasim, Amele Birliği'nin karşılaştığı engellere değinir. "Amele hareketi aleyhine" tavır koyan İstanbul valisinden yakınır. Gazi Paşa'ya teşekkürün bir vicdanî borç olduğunu söyleyerek "Şüphesiz ona da aleyhimizde birçok tezvirat [yalan, dolan] yapılmak istenilmiştir ki buna rağmen bizle alakadar olan, bu alakasını her surette ispat eden bu zatın sayesinde burada rahat bir nefes alabiliyoruz. Çünkü o, yalnız hükümetin Gazi Paşası değildir. Halkın da, amelenin de Gazi Paşası'dır" der. Amele Birliği'nde tören yapılırken aynı saatlerde 1 Mayıs nedeniyle çıkarılan Çelik Kol gazetesi toplattırılır. *Aydınlık* dergisi idarehanesi kolluk kuvvetlerince aranır.

Umum Amele Birliği 1924 Bir Mayısı'nı düzenlemesine karşın 1923 sonundan beri giderek gücünü yitirmektedir. Şakir Rasim Ankara'ya yakınlığı nedeniyle işçi çevrelerinde kısa sürede yıpranır. Halk Fırkası İstanbul Mutemedi Refik İsmail Bey'in birlik yürütme kurulu başkan yardımcılığına getirilmesi Amele Birliği'nin Halk Fırkası güdümüne girdiği izlenimini yaratır. 1923 Aralık ayında on dokuz bin dolayında olan üye sayısı 1924 yazına doğru yedi bine düşer.

İstanbullu işçi kesimi 1924'e ya da ortalarına doğru yeni bir birliğin hazırlığı içersindedir. Mürettibin Cemiyeti, İstanbul Umum Deniz ve Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye İşçileri Cemiyeti, Cibali Tütün Fabrikası Amele İttihadı Cemiyeti, Şark Şömendöferleri Müstahdemin Teavün Cemiyeti, Anadolu-Bağdat Şömendöferciler Cemiyeti, İstanbul Tramvay Amelesi Cemiyeti, Haliç Şirketi Amele Cemiyeti başta olmak üzere İstanbul'un belli başlı işçi kuruluşları bir araya gelerek 12 Ağustos 1924 Cuma günü Amele Teali Cemiyeti'ne kurarlar. Amele Teali Cemiyeti, ideolojik çizgi açısından bir anlamda İşçi Teşkilâtları Heyet-i Müttehidesi'nin devamı sayılabilir; *Aydınlık* çevresine yakındır.

Amele Teali Cemiyeti işçilerin yoğun olduğu yörelerde şubeler açar. Şirket-i Hayriye işçilerini Kürkçüler Kapısı şubesinde, Gaz Şirketi işçilerini Dolmabahçe şubesinde, kunduracı işçilerini Divanyolu şubesinde örgütler. Bir ara *Emekçi* adıyla bir gazete çıkarma girişiminde bulunur. 1925'in ilk yarısı Amele Teali Cemiyeti'nin faal olduğu bir dönemdir. Mesaî Kanunu tasarısı üzerine görüş bildirmek için toplantılar düzenler. Komisyonlar

---

343 "Tunalı Hilmi Bey'in nutku: Tunalı Hilmi Bey, Amele Birliği'nin dernek murahhaslarına hitaben heyecanlı bir nutuk irad etmiş, üç bayram tanıdığından ve bunlardan Türkçülüğün, Müslümanlığın ve İnsanlığın bayramları olduğunu söyledikten sonra İskenderun taraflarında Yunan zulüm ve vahşetini geride bırakacak kadar müthiş bir fecaatle kana boyanan Türk ve İslâm köylülerinden bahsetmiştir.
Bütün dünyaya bir hitap: Mumaileyh demiştir ki: 'Batı Mc Donald olamk üzere Lenin'in ruhuna kadar bütün işçi dünyasına hitap ediyorum. Cenubumuzda mezâlim devam ederken bugün o alem beynelmilel bayram yapmatan utansınlar !'
Türk amelesinin vazifesi: Bundan sonra Türk amelesine hitap ederek demiştir ki"Cebinde paranın birinci meteliğini yeniden kana boyanan yurtlarının imdadına koşacak Hilal-ı Ahmer'e, ikinci meteliğini Himaye-i Etfal'e ver. Üçüncüsünü de bizim yaşamamız için mevcudiyetlerinden feda eden mamul gazilere ver ... Bugün en mukaddes olarak tanıyacağımız o kafile kapılarımızda (bir dilim ekmek) diye dolaşıyor... Zenginler bu halden müteessir olmaz; bu yardımı sen edeceksin !" *Tevhid-i Efkâr*, 2 Mayıs 1924, s. 3.

kurar. 1925'in Amele Bayramı Amele Teali Cemiyeti'nce örgütlenir. Cemiyet 21 Nisan günü vilayete başvurur. Bayram Cuma gününe rastlamıştır. Cumanın tatil oluşu nedeniyle işçilerin işi bırakmaları söz konusu değildir. Bu husus Vilayet'e verilen program önerisinde ayrıca vurgulanmıştır: "Menafi-i umumiye haleldar olmayacak"tır.

Programa göre işçiler 1 Mayıs günü öğleden sonra saat bire kadar Amele Teali Cemiyeti Genel Merkezi önünde toplanacaklardır. Orada konuşmalar yapılacak, şiirler söylenecektir. Ardandan topluluk Hükümet Konağı'na gidecek valiye bir temsilci heyet gönderecektir. Böylece işçiler duygu ve dileklerini, o günkü deyimle "hissiyât ve temenniyât"ını, vilayet aracılığıyla hükümete bildireceklerdir. Program gereğince, valiyi ziyaret sonrası işçiler yürüyüşe geçecek, Sirkeci, Eminönü, Karaköy köprüsü tarikiyle ve tramvay yolunu izleyerek Şişli üzerinden Hürriyet-i Ebediye tepesine gideceklerdir. Orada bayram eğlenceleri düzenlenecektir.[344]

29 Nisan günlü Cumhuriyet gazetesine göre, istidayı veren amele murahhasları Polis Müdüriyeti'ne davet olunarak programda icrasına izin verilen kısımları kendilerine bildiriler. Hükümet, amelenin programındaki üçüncü ve dördüncü maddelere izin vermekte, ancak Merkez-i Umumî önünde toplanarak konuşmalar yapılmasına, şiirler söylenmesine ve toplu bir halde Şişli, Hürriyet-i Ebediyye tepesine yürünmesine izin vermemektedir. İzin verilen üçüncü madde, cemiyette bayram nedeniyle "resm-i kabul" yapılması, dördüncü madde ise amele arasından seçilecek bir heyetin Vilâyet'i ziyaret etmesidir. Amele murahhasları, girişimlerini sürdürmüş, kent içinden geçerek Hürriyet-i Ebediye'ye yürünmesi yerine Kâğıthane ya da Çırpıcı gibi bir uzak bir mahalde işçilerin toplu bir şekilde eğlenmelerini temine çalışmışlardı. Bu amaçla cemiyetin genel sekreteri Mühendis Abdi Recep, CHF'nin İstanbul Mutemedi Sadi Bey'i ve valiyi ziyaret eder.[345]

29 Nisan günü cemiyet, vilâyete tekrar başvurarak "merkez-i umumî" mekânının çok dar olduğu gerekçesiyle bayramlaşmanın Divanyolu'ndaki Cumhuriyet Gazinosu'nda yapılmasına müsaade edilmesini ister. Amele cemiyetleri yönetim kurulları [heyet-i idareleri] ayrı ayrı toplanarak 1 Mayıs Bayramı'nı vilâyet'in izin verdiği koşullarda nasıl kutlanacağını görüşürler. Amele cemiyetleri bayramlaşmak için karşılıklı heyetler gönderilmesine karar verirler. Kritik nokta Tramvay Kumpanyası amelesinin tutumudur. Bu şirket amelesi de 1 Mayıs'a katılacaktır. Gece geç saatlere kadar Şişli deposunda tramvay amelesi toplanır ve amelenin çoğunluğu cuma günü çalışılmaması lehinde görüş bildirir. Tramvay İşleri Amelesi Cemiyeti Heyet-i İdaresi 1 Mayıs'ın geçmiş yıllarda olduğu gibi kutlanmasını ve bir kısım amelenin çalışmamasını önermektedir.[346]

Bu arada vilayet, Amele Teali Cemiyeti'nin 1 Mayıs başvurusunu Polis Müdüriyeti'ne havale eder. Müdü-

---

344 "1 Mayıs ve amele," *Cumhuriyet*, 27 Nisan 1925, s. 2.
Amele Teali Cemiyeti 1 Mayıs'ın tes'idi için bazı hazırlıklar yapmıştır.
İlk amele hareketi otuz iki sene evvel Şikago'da ve 1 Mayıs tarihinde vaki olmuştu. Birinci Enternasyonal'in ikinci kongresi bugünü Amele Bayramı olarak kabul ettiği tarihten itibaren her sene Bir Mayıs'ın ameleler tarafından tes'idi mutaddır. Birkaç seneden beri memleketimizde de 1 Mayıs vesilesiyle amele tarafından bazı tezahürat yapılmaktadır.
Geçen sene 1 Mayıs'da toplu bir halde tezahürata müsaade edildiği için tezahürat mülga Amele Birliği binasındaki merasime inhisar etmişti. Birliğin Yerebatan'daki binası kırmızı bayraklarla donatılmış ve bir bando mızıka Enternasyonal marşı çalmış, Tunalı Hilmi Bey'e merasime iştirak ederek Türk amelesine hitaben bir nutuk irad etmişti.
Bu sene de 1 Mayıs'ı tes'id için amele mahafilinde bazı hareketler görülmektedir. Amele Teali Cemiyeti 2 Nisan'da vilayete bir istida vermiş ve istidasına melfûf [eklenmiş] program dairesinde 1 Mayıs'ın tes'idine müsaade talep etmiştir. Bu sene 1 Mayıs Cuma'ya tesadüf etmekte olduğundan amelenin esasen yevm-i tatili olması dolayısıyla menafi-i umumiyyenin haleldar olmayacağını da ayrıca programda işaret edilmiştir.
Amele Teali Cemiyeti'nin istidası vilayetten Polis Müdüriyeti'ne havale edilmiş. Polis Müdüriyeti de Üçüncü Şube'ye gönndermiştir. İstida elyevm İkinci ve Birinci Şuelere havale olunmuştur.
Amele Teali Cemiyeti'nin tanzim ettiği programa göre, 1 Mayıs'ın tes'idine hükümetçe müsaade edildiği takdirde – amele öğleden sonra saat bire kadar Amele Teali Cemiyeti Merkez-i Umumisi önünde toplanacaktır. Orada ameleye hitaben nutuk söylenecek, şiir okunacak, müteakiben toplu bir halde İstanbul Hükümet Konağı'na azimet olunacaktır.
Amele arasından müntahab [seçilmiş] bir heyet Vali Bey'i ziyaret ederek amelenin hissiyat ve temenniyatının hükümet-i merkeziyyeye arz ve iblağı ricasında bulunacaktır.
Müteakiben Sirkeci-Eminönü-Karaköy köprüsü tarikiyle ve tramvay yolunu takiben Şişli'ye ve Hürriyet-i Ebediye Tepesine gidilecektir. Hürriyet-i Ebediye Tepesi'nde oyunlar ve eğlenceler yapılacak ve akşam üzeri her amele ayrı ayrı yerli yerine dağılacaktır."

345 "1 Mayıs ve amele," *Cumhuriyet*, 29 Nisan, 1925, s. 2.

346 "1 Mayıs ve amele," *Cumhuriyet*, 30 Nisan 1925, s. 2.

riyet durumu değerlendirir ve cemiyetin kâtib-i umumîsi Mühendis Abdi Recep'i Ayasofya Polis Müdüriyeti'ne çağırarak kendisine 1 Mayıs gösterisi [tezahüratı] hakkında verdiği dilekçeye cevaben Polis Üçüncü Şubesi'nden gönderilmiş olan emir tebliğ olunur. Bu tebliğde açık mahalde miting ve gösteri yürüyüşü yapamayacaklarını bildirir.[347] Tebligatla ilgili bir zabıt düzenlenir. Amele Teali Cemiyeti bünyesindeki cemiyetler kendi binalarında 1 Mayıs Bayramı'nı kutlayacaklar, cemiyetlerin gönderecekleri heyetler Amele Teali Cemiyeti Merkez-i Umumisi'nde bayramlaşabileceklerdi.[348] Yukarıda belirtildiği gibi, müdüriyetin bayram nedeniyle cemiyette "resm-i kabul" yapılmasına ve temsilci bir heyetin valiyi ziyaret ederek "amelenin hissiyat ve temenniyâtını" bildirmesine bir itirazı yoktur. Polis Müdüriyeti'nin bu kararı üzerine Amele Teali Cemiyeti Katib-i Umumiliği gazetelerde durumu mensuplarına bildirir:[349]

Amele Teali Cemiyeti'nin 1 Mayıs 1925 İşçi Bayramı İçin Çağrısı

Türkiye Amele Teali Cemiyeti Kâtib-i Umumiliği'nden;

1 Mayıs Amele Bayramı'nı tes'ide müsaade istihsali için Makam-ı Vilayet'e takdim kılınan programın kabul edilen iki maddesine tevfiken ancak Merkez-i Umumî'de merasim-i kabuliye ifa edileceğinden arzu eden arkadaşlarımız kable'l-zeval saat 10'dan itibaren Merkez-i Umumî'ye teşrifleri.

1 Mayıs sabahı saat ondan itibaren cemiyetin muhtelif şubelerine mensup işçiler Genel Merkez'e gelmeye başlarlar. Toplantı odası kırmızı renkte donatılmıştır. Kırmızı renkli perde ve bayraklarda beyaz zemin üzerine siyah bir örs ve iki çekiç resmi yer almıştır. Kırmızı pankartlar üzerinde siyah harflerle "Türk Amelesi İrticaya Karşı Amansız Bir Mücadele Açmalıdır", "Burjuvazinin Zulmünü Protesto Ediyoruz", "Mürteciler, Muhtekirler, Kapitalistler, Emperyalistler Kahrolsun", "8 Saat İş, 8 Saat İstirahat, 8 Saat Uyku" ve "Bütün Dünya İşçileri Birleşiniz" yazılıdır. Bu son pankartın altında Karl Marx'ın bir resmi asılmıştır.[350] Törene katılan işçiler göğüslerine kırmızı kurdeleler takarlar. Tören Cemiyet Reisi Abdi Recep'in söyleviyle açılır. 1 Mayıs'ın "muhtekir kapitalizm"e karşı işçilerin ortak hareketi olduğunu kaydeden Abdi Recep, hükümetin sınırlı da olsa bayramı kutlamalarına izin vermesini "meslekî mevcudiyetimizin tanınmış olduğunu gösterme"si açısından tarihi bir olay olduğunu söyler. Abdi Recep'in ardından Osman, Şaban ve İhsan "arkadaşlar" söz alır. Ve nihayet bayramlaşılarak küçük gruplar halinde kırlara gidilir ve eylenilir. Bu arada bir heyet valiyi ziyaret ederek işçilerin duygu ve dileklerinin hükümete iletilmesini ister.

Aynı gün Amele Teali Cemiyeti işçilere *"Mayıs 1 Nedir?"* başlıklı kitapçığı dağıtır. Aydınlık Kütüphanesi tarafından dağıtılan *"Mayıs 1 Nedir?"* kapağında "Bütün Dünya İşçileri Birleşiniz!" şiarını taşır. Kapakta pahalılık, işsizlik ve yevmiyelerin azlığı altında ezilen işçi ve bir de çekiç yer alır.[351] 16 sayfalık kitapçığın son satırları şöy-

347 "1 Mayıs," *Meslek*, sayı 21, 5 Mayıs 1925, s. 4: "İstanbul amelesi Bir Mayıs günü tezahüratta bulunmak üzere müsaade için vilayete müracaat etmişti. Vilayet bu tezahürata müsaade etmemiş, yalnız amelenin merkezlerinde toplanarak resm-i kabul yapabileceklerini bildirmiştir. İstanbul'da muhtelif cemiyetlere mensup amele 1 Mayıs Cuma günü Amele Teali Cemiyeti'nde toplanarak nutuklar söylemişler ve "Yaşasın Cumhuriyet" diye bağırmışlardır.

348 "Bugün 1 Mayıs," *Cumhuriyet*, 1 Mayıs 1925, s. 2.

349 "1 Mayıs ve amele," *Cumhuriyet*, 30 Nisan 1925, s. 2.

350 İkdam, 2 Mayıs 1925, s. 1.

351 *"Mayıs 1 Nedir?"*, Aydınlık Kütüphanesi 1341-1925, İstanbul; Amedî Matbaası, 1 Mayıs 1341. Fiyatı 100 paradır. Aydınlık Kütüphanesi tarafından

ledir: "Amele sekiz saatten fazla çalışmamak, müreffehen yaşatacak bir ücret almak, insan muamelesi görmek ve mukadderatına bizzat hâkim olmak ister. Türkiye amelesi bu isteklerini kendi azmi, kendi bilek kuvvetiyle elde edecektir. İşçiyi sermayenin soygununa karşı müdafaa etmek Cumhuriyet'in vazifesidir. 8 Saat İş - 8 Saat İstirahat - 8 Saat Uyku."

"Mayıs 1 Nedir?" Amele Teali Cemiyeti yayını olarak gözükmektedir. Broşür nedeniyle Amele Teali Cemiyeti yöneticileri tutuklanır. Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne sevk edilirler.[352] "Komünistlik teşkilât ve propagandası yapmak suretiyle dahili emniyeti ihlâl ve binnetice hükümet şeklini değiştirmeye matuf fiil ve hareketlerde bulunmak"tan suçlu bulunurlar. 7 yıldan 10 yıla kadar küreğe mahkûm olurlar.[353] Yöneticileri hapse girmesine karşın Amele Teali Cemiyeti 1927 sonbaharına kadar faaliyetini sürdürür. 1926 yılı 1 Mayısı kutlanmaz. Şeyh Sait Ayaklanması ve Takrir-i Sükûn Kanunu, bu arada İzmir suikast girişimi gergin bir siyasal ortam yaratmıştır. Gazeteler 1 Mayıs'ın "dünya amelesince bir yevm-i mahsus" olduğunu kaydetmekle yetinirler.[354]

1926 yılı 1 Mayısı'nın kutlandığına dair gazetelerde herhangi bir bilgi yoktur. Ancak İkdam gazetesinde 1 Mayıs'ın baharın ve hayatın en "şetaretli latif bir günü" olduğu belirtiliyor, her ülkede adet olduğu gibi bu yıl da "vakitli" olanların işlerini bırakarak "süt içmek ve kırlarda vakit geçirerek baharın latif ve müstesna gününden istifade etmek" fırsatını kaçırmayacaklarını yazıyordu. Avrupalılar 1 Mayıs günü kırlarda gezmeyi, Mayıs çiçeklerini toplamayı pek büyük bir zevk addetmekteydiler. Kadınlar ve gençk kızları 1 Mayıs günü çayırlar ve yeni biten otların üzerinde oturmaktan pek hoşlandıklarını kaydeden İkdam, 1 Mayıs'ın dünya amelesince de özel bir gün [yevm-i mahsus] addedildiğini, Avrupa'da ve Amerika'da işçi sendikalarına mensup amelelerin 1 Mayıs günü gezdiklerini, eğlendiklerini, ama Avrupa'nın bazı ülkelerinde işçilerin gösteride bulunmalarına [nümayiş yapmasına] neden olduğunu yazıyordu. Birçok ülke bu nedenle sınırlayıcı önlemler [tedâbir-i takayyüdiyye] alıyorlardı.[355]

---

dağıtılmış olan risale dört bölümden oluşuyordu: 1) 1 Mayıs Nedir ? (s. 3-9); 2) Türkiye'de Bir Mayıs (s. 10-11); 3) Türkiye Amelesi 1 Mayısta Ne İster ? (12-15); ve 4) Teşkilâtsız Amele Haklarını Tanıtamaz (s. 16).

352 *"Mayıs 1 Nedir?"* başlıklı broşürün kapağında yazar adı yoktur. 1927 tevkifatında, Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne sevk edilen ve yedi yıla mahkûm olan Tatar Şevki'nin ifadesine göre broşürü Aydınlık Kütüphanesi sahibi Doktor Şefik Hüsnü kaleme almıştır. İfadesinde risaleyi kendisine Mayıs'tan bir hafta önce verildiğini, matbaaya götürdüğünü, Şefik Hüsnü'nün risaleyi Amele Teali Cemiyeti Kâtibi Abdi Bey'e göstermesini söylediğini. Abdi Bey'in risalenin kabındaki"Bütün Dünya İşçileri Birleşiniz!" fıkrasını beğenmediğini, Amele Teali Cemiyeti'nin yayını olduğu ibaresinin risaleden çıkarılmasını istediğini, o da bunu çıkardığını söylüyordu. Oysa, Amele Teali Cemiyeti ibaresi çıkarılmamış, sadece siyah damga ile iptal edilmişti. Bu ibare mevcut nüshalarda rahatça okunabilmekteydi. Aydınlık Kütüphanesi memuru Şevki, mahkeme reisinin sorusunu yanıtlarken 3000 adet bastıklarını bunun 1500'ünün dağıtıldığını söylüyordu. Onar yıla mahkûm edilenlerden Amele Teali Cemiyeti Kâtib-i Umumîsi Abdi Recep, mahkemede verdiği ifadede risalenin Şefik Hüsnü tarafından yazıldığını beyan ediyordu. Yedi yıl küreğe konulmasına hükmedilenlerden Sadrettin Celâl *"Mayıs 1 Nedir?"*in "Ameleyi Cumhuriyet'e ısındırmak için" yazılmış bir risale olduğu doğrultusunda ifade veriyordu.

353 "1 Mayıs 1925'te yayımladıkları bir beyanname üzerine, Aydınlıkçı çevre üyelerinin Türkiye'de bulunan hemen bütün ileri gelenleri (38 kişi) tevkif edilerek Ankara'ya gönderildiler ve oradaki İstiklal Mahkemesi'nde "komünisitlik teşkilât ve propagandası yapmak suretiyle emniyet-i dahiliyeyi ihlâl ve binnetice şekl-i hükümeti tağyire matuf ef'al ve harekâtta bulunmak" ithamı altında yargılandılar. Mahkeme reisi Kel Ali (Çetinkaya), müddeiumumî Necip Ali (Küçüka) beylerdi. Üç ay sonra karar verildi (12 Ağustos 1925). Sanıklar 7, 10 ve 15 senelik üç kategori üzerinden küreğe mahkûm edilmişlerdi. Mete Tuncay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, s. 190.

354 "1 Mayıs baharın ve hayatın en şetaretli latif bir günüdür ! Bugün 1 Mayıs olduğundan dünyanın her tarafında adet olduğu gibi bu sene vakitli olanlar ilerini terk ederek süt içmek ve kırlarda vakit geçirerek baharın latif ve müstesna gününden istifade etmek fırsatını kaçırmayacaklardır.
Avrupalılar alelumum Bir Mayıs günü kırlarda gezmeği mayıs çiçekleri toplamayı pek büyük bir zevk addetmektedirler. Alelumum kadınlar ve genç kızlar 1 Mayıs günü çayırlar ve yeni biten otların üzerine oturmaktan pek hoşlanırlar.
1 Mayıs, dünya amelesince de bir yevm-i mahsus addedilmiştir. Avrupa ve Amerika'nın her tarafından işçi sendikalarına mensup ameleler, 1 Mayıs münasebetiyle gezerler, eğlenirler.
1 Mayıs, Avrupa'nın bazı memleketlerinde işçilerin nümayiş yapmasına da sebep olmaktadır. Muhtelif hükümetler bu münasebetle tedabir-i takayyüdiyye [her ihtimale karşı önlemler] ittihaz ederler." İkdam, 1 Mayıs 1926, s. 1.

355 "1 Mayıs," İkdam, 1 Mayıs 1926. 1 Mayıs baharın ve hayatın en şetaretli latif bir günüdür! Bugün 1 Mayıs olduğundan her tarafta âdet olduğu gibi bu sene vakitli olanlar işlerini terk ederek süt içmek ve kırlarda vakit geçirerek baharın latif ve müstesna gününden istifade etmek fırsatını kaçırmayacaklardır.
Avrupalılar alelumum Bir Mayıs günü kırlarda gezmeği, mayıs çiçeklerini toplamağı pek büyük bir zevk addetmektedirler. Alelumum kadınlar ve genç kızlar 1 Mayıs günü çayırlar ve yeni biten otların üzerine oturmaktan pek hoşlanırlar.
1 Mayıs, dünya amelesince de bir yevm-i mahsus addedilmiştir. Avrupa ve Amerika'nın her tarafından işçi sendikalarına mansup ameleler, 1 Mayıs münasebetiyle gezerler, eğlenirler.
1 Mayıs, avrupa'nın bazı memleketlerinde işçilerin nümayiş yapmasına da sebeb olmaktadır. Muhtelif hükümetler bu münasebetle tedâbir-i takayyü-

1920'li yılların son Bir Mayısı 1927 yılında kutlanır. 25 Nisan günü Amele Teali Cemiyeti tramvay işçileri vilayete başvururlar. "Umumî vesait-i nakliyenin tatilini mucib olmamak" şartıyla Amele Bayramı'na izin verilir.[356] 1 Mayıs sabahı saat ondan itibaren amele temsilcileri Amele Teali Cemiyeti'nin Babıali'deki merkezine gelerek bayramlaşırlar. Mürettibin Cemiyeti adına reis Hayrullah Hayri, Şark Şömendiferleri Yedikule Atölyesi amelesi adına Osman, Silahdarağa Elektrik Fabrikası amelesi adına Hayri, tramvay amelesi adına Reis Uzeyir Avni, Şark Şömendiferleri Müstahdemini Teavün Cemiyeti adına Sami, İmalat-ı Harbiye Zeytinburnu Tıpa Fabrikası amelesi adına Ali Hilmi, Cibali Fabrikası amelesi adına Ahmet, Nizami ve Hilmi, Cibali Tütün Amelesi Cemiyeti adına Zahid, Fahri ve Necati, İstinye Dok Şirketi amelesi adına Tesviyeci Hakkı ve Ekmekçiler amelesi adına Cemiyet Reisi Ahmet bayramlaşanlar arasındadır. Temsilciler dışında da kimi işçiler cemiyete gelerek bayramlaşmışlardır. Cemiyet merkezi pankartlarla donatılmıştır. "Sekiz Saat İş, Sekiz Saat İstirahat, Sekiz Saat Uyku" yanı sıra "Amele Cumhuriyet'in Hadimidir" levhası dikkati çeker. İkdam gazetesine göre bu levha Türk amelesinin inkılabına ve cumhuriyetine karşı olan sadakat "şiarı"nı bariz bir şekilde kanıtlamaktadır.

Bayramlaşma sırasında işçiler ceketlerine kırmızı kurdele iliştirirler. Bayramlaşma ertesi temsilcilerden biri 1 Mayıs marşını okur ve odada bulunanlar da ona iştirak ederler.

Marş söylendikten sonra işçi temsilcileri bir süre işçi sorunlarını görüşürler. Öğleyin grup grup vapurlara binilerek Kâğıthane'ye gidilir. Ağaçların altında sofralar kurulur, eğlenilir. Bu arada Amele Teali Cemiyeti'nin İşçi Sportmen Kulübü'yle, Bağdat Demiryolları Amelesi Sportmenleri Kâğıthane çayırında bir futbol müsabakası yaparlar. İşçiler bu arada Amele Teali Cemiyeti Sportmenleri Marşı'nı söylerler. Kâğıthane amele eğlenceleri akşam saat altıya kadar sürer.[357]

"Türk Amelesi 1 Mayıs'ı tes'id etti"

Şehrimizde 50.000 ameleden 2000'i mütecaviz bir kısmı, dün işlerini tatil ederek Amele Bayramı'nı sakinâne ve vakurâne bir tarzda tes'id ettiler.

Amele Teali Cemiyeti'nin duvarlarını kaplayan levhalardır:

"Amele Cumhuriyetin hadimidir" levhası, Türk amelesinin Türk inkılâbına ve Cumhuriyeti'ne karşı olan mersun [kuvveli] sadakat şiarını bariz bir surette ispat ediyordu - Avrupa ve cihan amelesinin Bir Mayısı tes'ide ait hazırlığı hakkında malumat:

Dün Bir Mayıs olmak münasebetiyle şehrimizdeki 50.000 ameleden 2.000'i mütecaviz bir kısmı, işlerini tatil etmişler ve bayramlarını tes'id eylemişlerdir.

Amele, dünkü bayramlarını gayet vakur ve sakinâne geçirmişlerdir.

Amelenin bayramı sabahleyin saat ondan itibaren başlamış ve şehrimizin bütün ameleleri namına atideki esamisi muharrer murahhaslar Babıali'de Amele Teali Cemiyeti merkezine gelerek yekdiğerleriyle bayramlaşmışlardır:

Gelen murahhaslar şunlardır.

Mürettibin Cemiyeti namına Reis Hayrullah Hayri, Şark Şimendiferleri Yedikule Atölyesi

diyye ittihaz ederler.

356 "1 Mayıs Bayramı'na amelenin iştiraki için vilayete istida verildi." İkdam, 26 Nisan, 1927, s. 1. "Amele Teali Cemiyeti tramvay işçileri tarafından vilayete bir istida verilmiş ve 1 Mayıs Bayramı'na iştirak eylemeleri için müsaade verilmesi rica olunmuştur. Haber aldığımıza göre umumî vesait-i nakliyyenin tatilini mucib olmamak şartıyla amelenin eğlenmesine müsaade olunacaktır."

357 "Türk Amelesi 1 Mayıs'ı tes'id etti," İkdam, 2 Mayıs 1927, s. 1-2.

amelesi namına Osman, Silahtarağa Elektirik Fabrikası amelesi namına Hayri, Tramvay Amelesi namına Reis Aziz Avni, Şark Şimendiferleri Müstahdemini Teavün Cemiyeti namına Sami, İmalât-ı Harbiye Zeytinburnu Tapa Fabrikası amelesi namına Ali Hilmi, Cibali Fabrikası amelesi namına Ahmed, Nizami, Hilmi, Cibali Tütün Amelesi Cemiyeti namına Zahid, Fahri, Necati, İstinye Dok Şirketi amelesi namına Tesviyeci Hakkı, Ekmekçiler amelesi namına Cemiyet reisi Ahmed arkadaşlar.

Bunlardan başka ameleden arzu eden diğer arkadaşlar da cemiyete gelmişler ve bayramlaşmışlardır.

Cemiyet merkezinin odasının duvarlarını kaplayan levhalardan başlıcası: "Amele Cumhuriyet'in Hâdimidir" levhası, Türk amelesinin Türk inkılabına ve Cumhuriyet'e karşı olan mersun [kuvveli] sadakat şiarını bariz bir surette ira'e ve ispat ediyordu.

Duvarın diğer bir kenarındaki "Sekiz Saat İş, Sekiz Saat İstirahat, Sekiz Saat Uyku" levhası da amelenin mesaî hususundaki fikrinin bir ma'kesi bulunuyordu. Amele, bir taraftan bayramlaşıyor, bir taraftan da basit bir kırmızı kurdele ile ceketlerinin köşelerini tezyin ediyorlardı. Bayramlaşma hitama erdikten sonra murahhaslardan bir zat 1 Mayıs marşını okumuş ve orada bulunan diğer arkadaşlar da buna iştirak eylemişlerdir. Okunan marşı bervech-i zîr derc ediyoruz:

Hoş geldin! Bir Mayıs işçinin günü.
Dağıt rüzgâr gibi gönülden gamı.
Kara kış günleri yansın kül olsun.
Kırmızı çiçekli bahar uyansın.

Hoş geldin! Bir Mayıs, ey ulu münci.
Kurtuluş yolunun ilk dönemeci.
Bir Mayıs bize şiar getirmiş;
Yaşasın, yaşasın sekiz saat iş.
İş sekiz saat, uyku sekiz saat.
Sonra sekiz saat ders ve istirahat.

Bir Mayıs, Bir Mayıs ilk dileğimiz.
Yaşatacak seni tunç bileğimiz.

Marş okuduktan sonra amele murahhasları aralarında amele işçilerine dair konuşup görüşmüşlerdir. Amele bundan sonra öğleyin grup grup vapurlara binerek doğruca Kâğıthane'ye gitmişler ve oralarda ağaçların altında sofralarını kurup güzel güzel eğlenmişlerdir. Amele Teali Cemiyeti'nin İşçi Sportmen Kulübü'yle, Bağdat Demiryolları amelesinin sporcuları da Kâğıthane çayırında bir futbol müsabakası yaşamışlardır.

Amele Teali Cemiyeti Spor Timleri'nin marşı da şudur:

Alnımızda yanar gençliğin tacı,
Yorgunluğun anasını satarız.
Elimizde neşemizin kırbacı,

Afetleri önümüze katarız.
Göğsümüz kuvvetli, gönlümüz temiz.
Tükenmez yolları tüketiriz biz.
Ne saray, ne hamam, ne han isteriz.
Nerede gün batarsa orada yatarız.

Amele, Kâğıthane'de bu suretle gayet mütevazı-âne eğlendikten sonra akşam saat on sekizden itibaren avdet etmeğe başlamışlar ve aynı surette yerlerine dönmüşlerdir.

Mim. Re.

Bir Mayıs Avrupa ve dünya amelesince ne suretle tes'id ediliyor?

Bir Mayıs'ın, dünya amelesince bir yevm-i mahsus olmak üzere neden kabul edildiğinin esbabına ait dünkü nüshamızda kısaca izahat vermiş idik. Dünkü posta ile şehrimize gelen Avrupa gazetelerinde okuduğumuza göre Fransa, İngiltere, Almanya ve saire gibi memleketlerde bulunun amele sendikalarınca Bir Mayıs'ta büyük tezahürat yapılmasına ait hazırlıklarda bulunulmuştur. Avrupa'daki amelenin mezkur tezahüratı ne suretle yapmış olduklarına ait tafsilat dün ajans telgraflarınca henüz verilmiş değildi. Mamafih Avrupa matbuatında okuduğumuza nazaran, Fransız amelesi gerek Paris'e ve gerek bütün vilayetlerde tertip ettikleri tezahüratta Çin'deki emperyalizm faaliyetini dahi mevzu-i bahs ve Çang Kay Şek'in Çin millî ihtilâline yaptığı ihaneti takbih ederek, Sun Yat Sen'in esaslarını Çin amelesinin takip ettiğini beyan ve Çin millî ihtilâlinin zafer bulmasını temenni eyleyeceklerdi. Emperyalistlerin istila siyasetlerini, harp hazırlıklarını dahi protesto, yine Fransız amelesinin Bir Mayıs'ta yapacağı tezahürat programı meyanında bulunuyordu.

İngiltere amelesi dahi, amelenin grev hakkını tahdid eden sendika kanun lâyihası hakkında Bir Mayıs münasebetiyle pek büyük ve muazzam tezahürat hazırlığı yapmışlardır.

Dünkü nüshamızdaki telgraf haberleri meyanında bu babda bazı malumat mevcuttu. Almanya'daki amele dahi yine Alman faşistlerinin son tazyik hareketlerine, emperyalistlerin istila ve harp siyasetlerine karşı muazzam protesto tezahüratı tertip etmiş bulunuyorlardı. Avrupa gazetelerindeki mütalaatımız, bütün amelenin emperyalizme karşı müttehit cephe ve hareket tezahüratında Bir Mayıs'ta bulunacağına dairdir. Cenubî Amerika, Şimalî Afrika ve Amerika'daki amelenin dahi aynı suretle yapacağı tezahürata ait haberler vardı.

İkdam, 2 Mayıs 1927, s. 1-2.

* * *

Amele Teali Cemiyeti Cumhuriyet'in ilk yıllarının konfederasyon niteliğindeki son sendikal örgütüdür. Birçok işçi kuruluşunu aynı çatı altında birleştirmiştir. Ayrıca Bayezid, Aksaray, Yedikule, Haliç ve Beşiktaş'ta şubeler açmıştır. 1927 Ekimi'nde Amele Teali Cemiyeti'nin kayıt ve defterlerine el konur. İşlemlerinde yolsuzluk olduğu gerekçesiyle soruşturma açılır. Kısa bir süre sonra da kapatılır. O tarihlerde diğer sendikalar da aynı akıbeti paylaşırlar.

Sendikal yaşam, II. Dünya Savaşı ertesi çok partili dönemle birlikte tekrar canlanır. Amele Bayramı 49 yıl sonra, 1976 Bir Mayısı'nda İstanbul'da bu kez "İşçi Bayramı" adıyla kutlanır.

İkdam'a Göre Bir Mayıs Gününün Bayram Oluş Nedeni:

Bugün Mayıs'ın birine müsadiftir. 1 Mayıs dünya amelesince bir yevm-i mahsus olarak kabul edilmiştir. 1889 senesinde Paris'te bütün dünya amelesi mümessillerinden mürekkep bir kongre akdedilmiş idi. Mezkur kongrenin 1889'daki akdi Mayısın birine tesadüf ettiğinden dünya amelesi o günü bir yevm-i mahsus olarak kabul etmişlerdir. Bu sebeple dünyadaki amele 1 Mayıs'ta çalışmak istemezler ve dünyadaki amele tesanüdünü izhar için tezahürat yaparlar. Yine bu sebeple Fransa, İngiltere, Almanya vesairedeki memleketlerde hükümetler tarafından bir takım takayyüdat yapılmaktadır. Esasen 1889 Kongresi Karl Marx'ın nazariyelerine göre, dünya amelesi arasında tesanüd husule getirmek için kararlar verilmiş, beynelmilel sermayedarlığa karşı dünya amelesinin mücadelesini ve müttehid cephesini temine masruf faaliyet cereyan eylemiştir. İşte 1 Mayıs, bu sebeple dünya amelesi tarafından bir yevm-i mahsus olarak kabul olunmuştur.[358]

"Mayıs 1 Nedir?" (1925) Broşürüne Göre Türkiye'de Bir Mayıslar:

Memleketimizde 1 Mayıs diğer memleketlere nazaran çok yenidir. 1919 senesinden sonra cihanşümul bir mahiyet alan amele hareketleri bizde de tesirini göstermeğe başladı ve amele teşkilâtları, sendikalar vücuda geldi. Daha evvel 1906-1909-1910 tarihlerinde 1 Mayıs'ın Rum, Ermeni, hatta bir miktar Türk işçileri tarafından bir bayram tarzında tes'id edildiğini görüyoruz. Fakat bunlar nihayet, kuzu pişirilen, helva yapılan Kâğıthane âlemlerinden başka bir şey değildi. Harp esnasında bir şey yapmak imkânı olmamıştı. Asıl bizde 1 Mayıs 1922 senesinde şuurlu bir mahiyet almıştır. O sene, İstanbul, İzmir, Ankara gibi mühim şehirlerde kitlevî hareketler olmuş, mitingler yapılmış, İstanbul'da İtilaf işgaline rağmen Türkiye İşçi Derneği, Beynelmilel İşçiler İttihadı, Türkiye İşçi Sosyalist Partisi gibi teşkilâtlar, büyük caddelerde -Türkiye'de ilk defa olarak- Enternasyonal Marşı söyleyerek geçmişler, Hürriyet-i Ebediye Tepesi'nde ve Kâğıthane'de amele menâfiini müdafaa eden inkılâpçı nutuklar söylenmiş ve Kâğıthane'de işçilere birçok beyannameler dağıtılmıştır.

1923 senesinde 1 Mayıs, İstanbul'da birçok işçilerin ve amelece münevverlerin tevkif ve hapsedilmeleriyle hususî bir mahiyet almıştır. Sokak nümayişleri olmamış, ancak Çırpıcı'da bir bayram halinde tes'id edilmiştir. Yine bu Bir Mayıs'ta, İstanbul'un her tarafında birçok beyannameler dağıtılmıştır.

İzmir'de Ankara'da, Adapazarı'nda, bilhassa memleketin en şuurlu işçileri olan İmalât-ı Harbiye işçileri içtimalar yapmışlar, nutuklar söylemişler, amele piyesleri temsil etmişlerdir.

1924 senesi 1 Mayısı'nda, İstanbul'da hemen hemen hiçbir şey yapılmamıştır. Sokaklarda tezahürat men edildiği gibi, Amele Birliği merkezinde yapılmak istenen

358 "1 Mayıs Günü: Dünya amelesinin yaptığı tes'idatın sebebi," İkdam, 1 Mayıs 1927, s. 1.
İkdam gazetesinin 1 Mayıs'la ilgili verdiği bu bilgi yanlıştır. Bir kere II. Enternasyonal'in Paris'teki 1889 Kongresi 1 Mayıs günü değil 14-21 Temmuz günleri toplanır. Bir Mayıs, sekiz saatlik iş gününün gerçekleşmesi için 1886'da Amerika Birleşik Devletleri'nde ülke çapında greve gidildiği gündür. 1888 yılı Aralık ayında Saint Louis'te toplanan Amerikan Emek Federasyonu genel kurulu, sekiz saatlik işgünü hakkı elde edilinceye kadar her yıl ülke çapında 1 Mayıs günü gösteri yapılmasını kararlaştırır. 1889 Paris Kongresi'nde Fransız delegesi Lavigne'in önerisi üzerine bütün dünya işçilerinin 1 Mayıs günü sekiz saatlik işgünü ve diğer işçi hakları için gösteride bulunmaları benimsenir. Z.T.

resm-i kabule de mümanaat edilmiş, Enternasyonal Marşı çaldırılmamıştır. Amele tarafından neşredilen Çelik Kol gazetesi toplattırılmış, *Aydınlık* mecmuası idarehanesi taharri edilmiştir.

Bu seneki 1 Mayıs, diğer vilayetlerde, İstanbul'dan daha iyi yapılmıştır. Ankara'da içtimalar yapılmış, amele marşları söylenmiş, amele piyesleri temsil edilmiş ve şehir dahilinde tezahüratta bulunulmuştur. İzmir ve Adapazarı işçileri de 1 Mayıs'ı canlı bir surette yapmışlardır.

İşte hülâsaten, bizde 1 Mayıs'ın tarihçesi...[359]

1923 Amele ve İşçilerin 1 Mayıs Bayramı[360]

İstanbul amele ve işçileri 1 Mayıs Bayramı'nı sükûnla tes'id etmişler ve hükümetimizden beklediklerini bir muhtıra ile talebe karar vermişlerdir. Amele Mesaî Kanunu tanzimini istiyor.

Dünkü 1 Mayıs Amele Bayramından bir intiba (resim)

Dün İstanbul amelesi 1 Mayıs Bayramı'nı sükûn ile tes'id etmiştir. On birde vesait-i nakliye ve tenviriye amelesinden bir kısmı ile diğer dernekler bayramlaşmak için Amele Birliği Merkez-İ Umumisi'ne gelmişler ve orada mızıka tarafından selamlanmışlardır. Amele Birliği reisi Mehmed Bey kısa bir nutuk irad ederek cihan proletaryasının bayramının başladığını ameleye ilân etmiştir. Buna müteakib bir arkadaş uzun bir hitabe irad etmiş ve 1 Mayıs'ı tebrik ve erbâb-ı say'in çekmekte olduğu ızdıraptan bahsettikten sonra, demiştir ki:

"Bugün yeni bir Türkiye içindeyiz. Anadolu'nun yalçın kayalıkları içinde kurulan yeni bir hükümet Türkiye'yi, kapitalistleri, işçileri idare ediyor. Bu hükümet haliyle, ef'aliyle bize ve herkese yeni şeyler vaad ediyor. Ve bir taraftan bunları durmadan yapmaya çalışıyor ve deniliyor ki Türkiye'de hâkim, sultan bundan böyle halktır. Yani köylü, amele vesairedir. Türkiye hükümeti halkçıdır. Beşeriyetin kırılacak zincirlerinden en büyük birkaç tanesi bizim memleketimizde kırılmıştır. Düne nispeten kendimizi daha rahat görebiliriz. Çünkü bugünkü hâl, bizi daha büyük zaferlere götürecektir. Yaşasın Türkiye halkçılık inkılâbı!"

Bu nutuktan sonra hükümete verilmek üzere hazırlanan muhtıra tasvip olunmuş, umum enternasyonallere ve Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne birer telgraf keşidesine karar verilmiştir.

Alay oradan mızıka ve sazlar ile Divanyolu, Aksaray, Şehremini, Topkapı tarikiyle Çırpıcı'ya gitmiş ve kırmızı gömlekler taşıyan amele ve aileleri orada bayram yapmışlardır.

Amele Birliği'nin muhtırası:

İktisat müderrisi Zühtü, Ameli Birliği Kâtib-i Umumisi Şakir Beylerle zevat-ı saireden müteşekkil heyet vilayete gelmiştir. Bu heyet de kırmızı gömlekleri iktisâ' etmişlerdir [giymişlerdir]. Vilayet'de muhtırayı Millet Meclisi'ne takdim edilmek üzere Mektupçu Hakkı Bey'e tevdi etmişler.

359 *Mayıs 1 Nedir?* Aydınlık Kütüphanesi, İstanbul; Amedi Matbaası, 1341, s. 10-11.

360 "Amele ve işçilerin 1 Mayıs Bayramı," *Vakit*, 2 Mayıs 1923, s. 1-2.

Dün hükümete verilen muhtıra uzun bir mukaddemeden sonra şu metâlibatı ihtiva etmektedir:

Türkiye'de iktisadî hayat sahasına ait olmak üzere bugün ecnebî kapitalistlerinde mevcut anarşî, millî refah ve insanî inkılâb mefkuresi namına izale edilmelidir. Mesaî Kanunu namıyla bütün mesaî mesailini muhit [ihtiva eden] bir kanunun ta'cilen vaz ve tedvin olunması iktiza eder. İzmir İktisat Konferansı'nda Türkiye amelesinin taleplerinden birçoğu tebellür ettirilmiş idi. Bunlara Türk muhid-i iktisadîsinin istilzam eylediği bazı esasat-ı mütemmime ilave edilmeli ve mettâlib-i mezkure ile beraber toplanarak işbu kanuna konulmalıdır.

İstanbul Amele Birliği bu noktada iki esasın kanun-ı mezkurede miyar ve mebde ittihaz edilmesini talep eder. Şöyle ki bundan böyle Türkiye'de istihsal-i iktisadî amillerinden olan sermaye ile say müsavî tutulmalıdır. Sermaye sahipleri ile iş adamlarının müsavat-ı tamme ve kat'iyye dairesinde mazhar-ı teşvik ve himaye olunması lâzımdır.

İşçi Heyet-i Müttehidesi'nin Bayramlaşması:

Diğer taraftan İstanbul İşçi Teşkilâtları Heyet-i Müttehidesi'ne mensup cemiyât murahhasları Mürettibin Cemiyeti'ne Mebus Numan Usta'nın da iştirak etmiş olduğu bir içtimada Bir Mayıs'ı tes'id etmişlerdir. Murahhasların bayramlaşmasına müteakib, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi katib-i umumisi, Türkiye işçilerinin bugünkü vaziyetine dair bir nutuk irad etmiş ve bunda amele arasına tefrika [ayrılık] sokmak isteyenleri takbih ettikten sonra İzmir Kongresi'nde Türkiye Amele Grubu tarafından heyet-i umumiyyeye kabul ettirilen esasatın kabul ettirilmesini teklif etmiş ve mezkur esasat kıraat edilerek teklif kabul olunmuştur.

Sadri arkadaş da Bir Mayıs'ın tarihçesini yapmış, Mebus Numan Efendi, Meşrutiyet'ten beri olan amele hareketleri hakkında beyanatta bulunmuş ve hatipler alkışlandıktan sonra atideki karar murahhaslar tarafından imza edilmiştir.

1 Mayıs "Amele Günü" Kutlaması

Atide vazü'l-imza İstanbul'un belli başlı amele teşkilâtlarına mensup murahhaslar 1 Mayıs Amele Günü'nde Mürettibin Cemiyeti'nde tesanüt ve muhadenetlerini ilân için bil-içtima bayramlaştıktan sonra, İstanbul amelesinin bu seneki 1 Mayıs dilekleri olmak üzere İzmir İktisat Kongresi'nde Türkiye'nin dört bir tarafından gelmiş yüz amele murahhasının müttefikan kongreye teklif ve kabul ettirdikleri esasları tahakkuk ettirmeğe ve bu hususta her türlü fedakârlığı göze alarak İstanbul İşçi Teşkilâtları Heyet-i Müttehidesi etrafında müttefikan gayret etmeğe ahd ü peymân [yemin] ederler ve Heyet-i Müttehide'ye isnad edilen komünistlerin aleti olmak gibi müfteriyâtı [iftiraları, kara çalmaları] kemal-i nefretle reddederler.

Memleketi haricî emperyalist düşmanlardan kurtaran ve işçi sınıfına imkân-ı inkişaf bahşeden millî hükümetin kazanılmış inkılâbı muhafaza ve irtica kuvvetlerine karşı yapacağı mücadelelerde en kuvvetli müzahirleri olacaklarını beyan ederler.

Yaşasın İşçi Teşkilâtları Heyet-i Müttehidesi...

Değişik Ülkelerde 1 Mayıs "Amele Bayramı"[361]

Bir Mayıs'ın Rusya'daki muazzam tes'idâtı

Moskova - Bir Mayıs Bayramı bugün büyük bir halk bayramı şeklini almıştır. Yapılan muazzam tezahürata bir milyona yakın ahali iştirak etmiştir. Kıtaat-ı askeriyye Kızıl Meydanı'nda Harbiye ve Bahriye Komiseri Mösyö Vorosilof önünde resm-i geçid yapmışlardır. Erkân-ı hükümet ve heyet-i süfera resm-i geçitte hazır bulunmuşlardır.

Berlin - 1 Mayıs, Berlin'de bila-hadise tes'id edilmiştir. Bu tes'idat sabık imparatorun serayı karşısındaki Lustgarten'de yirmi sekiz saatlik mesaî lehinde açık havada icra olunan tezahüratta temerküz edilmiştir.Öğleden sonra şehrin muhtelif mahallerinde 1 Mayıs şenlikleri yapılmıştır.

Londra - Londra'da da 1 Mayıs pek hararetli surette tes'id edilmiştir. "Çin'e ilişmeyin" ibaresini havi levhaları hamilen icra olunan nümayişlere yirmi bin kişi iştirak etmiştir. Hiçbir hadise olmamıştır.

Lituanya Faşistleri kamilen men' etmiş: Lituanya hükümeti 1 Mayıs'ın tes'idini kâmilen men etmiştir.

Pekin - Zabıta amelenin 1 Mayıs münasebetiyle icra edeceği nümayişi men etmiştir. Yevm-i mezkur Honkong ve Şanghay'da sükûn-ı tam içinde geçmiştir.

Tokyo - 1 Mayıs sükûn içinde geçmiş, yalnız amele ictimalarında birtakım tevkifat yapılmıştır.

Amele Teali Cemiyeti ve Sendikal Örgütlenme[362]

Cumhuriyet'in ilk yıllarında kurulan işçi konfederasyonu.[363]

Türkiye'de sendikal örgütlenmeyle ilgili ilk mevzuat 1909 Tatil-i Eşgal Kanunu ile gündeme gelmiş oldu. Bu yasanın 8. maddesi kamuya hizmet götüren işyerlerindeki sendika kuruluşunu yasaklayarak, diğer işyerlerinde sendikal gelişmeleri zımnen onaylamış oldu. Meşrutiyet'in ilk yıllarında cemiyet olarak kurulan sendikalar yine 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu'na tabiydiler.

Cumhuriyet döneminde sendikalara ilişkin mevzuatın ana dayanağı 1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'ydu. Cumhuriyet'in bu ilk anayasasının 70. maddesi toplanma ve dernek kurma hakkını düzenliyordu. Böylece sendika hakkı da dernek kurma hakkı bünyesinde ele alınmış oluyordu. 1925 tarihli Takrir-i Sükûn Kanunu sendika kurma hakkını ortadan kaldırırdıysa da 1926'da benimsenen Türk Medenî Kanunu ile dernek kurma hakkı geniş bir biçimde düzenlendi.

Ancak, Medenî Kanun'un dernekler ve dolayısıyla sendikalar açısından getirdiği serbestiyet uygulamada önemli engellerle karşılaştı. Takrir-i Sükûn Kanunu ertesi ve özellikle 1928 sonrası Tek-Parti yönetimi gücünü çok daha belirgin bir biçimde ortaya koydu. Türk Ocakları'ndan sonra Mason localarına, sendikal örgütlerden Türk Kadınlar Birliği'ne, birçok derneğin kapısına parti kararıyla kilit vuruldu. Spor örgütleri (idman ocakları),

361 "Amele Bayramı - Muhtelif memleketlerde nasıl geçti?", *İkdam*, 3 Mayıs 1927, s. 1.

362 Zafer Toprak,"Amele Teali Cemiyeti", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 1, 1993, 341-342.

363 Zafer Toprak, "Tek Parti Döneminde Çalışma Yaşamı ve Amele Teali Cemiyeti," *Düşün*, Haziran 86, sayı 7, s. 20-24; Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, 4. baskı, 2 cilt, İstanbul, 1991; Mete Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar (1925-1936), İstanbul, 1992.

esnaf dernekleri partiyle organik bağ kurdular. Tüm kültürel faaliyetler Halkevleri ve Halkodaları aracılığıyla parti tarafından yönlendirildi.

1938 Cemiyetler Kanunu, dernek ve dolayısıyla sendika kurma hakkını ve faaliyetlerini geniş ölçüde sınırladı. Dernek kurmayı devletin izin şartına bağladı. Dernekleri sıkı bir devlet denetimi altına koydu. Bu tür bir hukukî düzenleme sendikalara hayat hakkı tanımıyordu. Cemiyetler Kanunu'nun 9. maddesi açıkça "sınıf esasına ve adına dayanan" cemiyetlerin kurulmasını yasaklıyordu. Meslekî amaç bir yana, sportif amaçla bile işçilerin bir araya gelmesi bu yasayla kolaylıkla yasaklanabiliyordu.

1938'le getirilen yasal sınırlamalar kuşkusuz 1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun 70. maddesine ters düştü. Ancak güçler ayırımının olmadığı bir ortamda Cemiyetler Kanunu'nun anayasa aykırılığı hukuken öne sürülemiyordu.

1920'li yıllarda sendikal gelişmelerde Amele Teali Cemiyeti'nin ayrı bir konumu vardı. 12 Ağustos 1924 günü kurulan cemiyet çalışma yaşamıyla ilgili gelişmelerde ön planda yer aldı. Sendikalar arası eşgüdüm ve uyumu sağladı. İstanbul sendikalarının bir anlamda bağlantı noktasıydı. Daha önceki Türkiye Umum Amele Birliği'ne oranla çok daha etkin bir kuruluştu. Aydınlık çevresiyle diyaloğu vardı.

Amele Teali Cemiyeti aslında Türkiye Umum Amele Birliği yerine kurulmuş bir sendikaydı. Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte hükümetin giderek Amele Birliği'ni denetleme çabası içerisinde olduğu gözlendi. Birlik başkanı Rasim yönetimin mutemet adamıydı. Onun yanı sıra Halk Fırkası İstanbul Mutemedi Refik İsmail Bey'in Birlik Yürütme Kurulu başkan yardımcılığına getirilmesi işçi çevrelerince olumsuz karşılandı. Bu nedenle 1923'ün Aralık ayında 19 bin dolayında üyesi olan birlik dört beş ay içerisinde 7 bin üyeye düştü. Bu nedenle Mürettibin Cemiyeti, İstanbul Umum Deniz ve Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye İşçileri Cemiyeti, Cibali Tütün Fabrikası Amele İttihadı Cemiyeti, Şark Şömendiferleri Müstahdemin Teavün Cemiyeti, Anadolu Bağdat Şömendiferciler Cemiyeti, İstanbul Tramvay Amelesi Cemiyeti, Haliç Şirketi Amele Cemiyeti başta olmak üzere İstanbul'un belli başlı işçi kuruluşları bir araya gelerek Amele Teali Cemiyeti'ni kurdular.

Amele Teali Cemiyeti değişik işkollarının yoğunlaştığı yörelerde şubeler açtı. Şirket-i Hayriye'yi Kürkçüler Kapısı Şubesi'nde, Gaz Şirketi'ni Dolmabahçe Şubesi'nde, kunduracı işçileri Divanyolu Şubesi'nde örgütledi. Bir ara Emekçi adıyla bir gazete çıkarma girişiminde bulundu. Bünyesinde sanatkârları toplayarak Amele Sahnesi adı altında tiyatro faaliyetinde bulunmayı kararlaştırdı.

1925 yılı Amele Teali Cemiyeti'nin en faal olduğu yıldı. İş yasası olarak düzenlenen Mesaî Kanunu projesi üzerine görüş bildirmek için toplantılar düzenledi. İstanbul'un hemen hemen tüm işçi sendikaları 13 Şubat 1925 günlü toplantıya katıldılar.

Amele Teali Cemiyeti, Mürettibin Cemiyeti, Bahriye Millî Sanatkârân Cemiyeti, Tahmil ve Tahliye Maden Kömürü Amelesi Cemiyeti, Emval-i Ticarîye Tahmil ve Tahliye Cemiyeti, Cibali Tütün Amelesi Cemiyeti, Şark Şömendöferleri Müstahdemin Teavün Cemiyeti, Balat Un Fabrikaları Amelesi, Seyrüsefain Fabrikaları Amelesi, Şirket-i Hayriye Amele Cemiyeti, Şirket-i Hayriye Memurin Cemiyeti, Perukâr Esnafı Cemiyeti, Hasköy Değirmen Amelesi, İnşaat Irgat ve Rençber Amelesi Cemiyeti, Kaptan ve Makinist ve Müntesibin-i Bahriye Cemiyeti, Anadolu Bağdat Şömendöferleri Cemiyeti, Şark Şimendiferleri Edirne Cemiyeti, Kazancı Amelesi, Makriköy Fabrikaları Amelesi, Tramvay İşçileri Amelesi Cemiyeti, Kalafatyeri Fabrikaları Amelesi ve İstinye Dok Şirketi Amelesi toplantıya temsilci gönderdiler.

Katılan sendika temsilcilerinden 19 kişilik bir komisyon (encümen) kuruldu. Amele Teali Cemiyeti'nin Babıali'deki merkezinde toplanarak o sırada TBMM Ticaret ve Zıraat Encümeni'nde görüşülmekte olan Mesaî Kanunu hakkında bir "lâyiha" hazırladılar. İzmir İktisat Kongresi'nce kabul edilen ilkeler çalışmalarda esas olarak alınacaktı. Heyet-i Umumiye'nin onayından sonra Meclis'e sunulacaktı.

Cemiyetin "lâyiha" üzerinde çalışması güç koşullar altında gerçekleşiyordu. Cemiyet merkezinde topla-

nan amele zümreleri murahhasları hakkında hükümetçe "takibat ve isticvabat" icra edileceği söylentileri bazı gazetelerde yer alıyordu. Cemiyet'in "lâyiha" çalışmaları 17 Şubat günü başladı. 20 Şubat günü tekrar toplanıldı. Bu kez mekân Divanyolu'ndaki Cumhuriyet Lokantasıydı. Ancak bu toplantıya *Meslek* dergisinin tanımıyla "Türk komünistleri" de iştirak etmişlerdi. Konuşmalar şiddetli olmuş; itirazlar yükselmişti. Lâyihayı yetersiz bulup Ankara'ya yeni bir lâyiha gönderilmesini öneren "müfrit" gruba karşı "mutediller" görüşü ağırlık kazandı. Halk Fırkası Kâtibi ve Tramvay İşçileri Reisi Sadi Bey "müfrit" komünistleri tasvip etmediğini vurguladı. Komünistler bunu protesto ettiler. Amele Teali Cemiyeti ile "eski tüfek"lerin ilişkileri basında da tartışıldı. Bu konuda "uyarı"lardan biri de *Meslek* dergisinden geliyordu. Derginin görüşü sendikalist bir temele oturtulmuştur. İşçinin sorununu en iyi işçi bilirdi. İşçiyi siyasî amaçlarına alet etmek isteyenlere karşı işçi uyanık davranmalı, işçi haklarına kendisi sahip çıkmalıydı. Çalışan kesim mücadelesinin önderliğini bizzat üstlenmeliydi. Politikacılar işçiyi şuraya buraya çekiştirip duruyorlardı. Şayet politika yapmak gerekirse de onu "proletarya kendisi cemaat halinde" yapmalıydı. Politikayı meslek edinenler işçi olamazdı.

Çalışmalar şubat sonunda bitirildi. Dilekler uzunca bir "lâyiha" halinde tespit edildi. "Amele metâlibatı" böylece Ticaret Vekâleti'ne gönderilecekti. Bu sırada Şeyh Sait İsyanı baş gösterdi. Amele Teali Cemiyeti isyanı tel'in için toplandı.

1925 yılı 1 Mayıs İşçi Bayramı Amele Teali Cemiyeti tarafından örgütlendi. Aynı gün işçilere Amele Teali Cemiyeti yayınlarından "Mayıs 1 Nedir?" başlıklı kitapçık dağıtıldı. On altı sayfalık bu broşür, işçilerin birlik ve dayanışma günü 1 Mayısların kısa tarihçesini veriyordu. Risale Şefik Hüsnü tarafından kaleme alınmıştı.

Ancak, bu broşür nedeniyle başta Kâtip-i Umumî Abdi Recep olmak üzere Amele Teali Cemiyeti yöneticileri tutuklandılar. Ankara'ya gönderilerek İstiklâl Mahkemesi'ne çıkarıldılar. Yargılama sonucu 10 amele "komünistlik teşkilât ve propagandası yapmak suretiyle dahili emniyeti ihlâl ve binnetice hükümet şeklini değiştirmeye matuf fiil ve hareketlerde bulunmak"tan suçlu bulunarak tevkif edildi ve 7 yıldan 15 yıla kadar küreğe mahkûm oldu.

Aynı yılın Eylül ayında ilk senelik kongre toplandı. Bu kongreye 60 üye katıldı. Cemiyetin Babıali Caddesi'ndeki Merkez-İ Umumi'sinde toplanan delegeler marangoz esnafından Hasan "arkadaş"ı riyasete seçtiler. Gündemde amele çocuklarına mahsus bir okul açılması ve bir teavün sandığının kurulması da vardı. Yeni yönetime Refik İsmail (riyaset), Sabri (riyaset-i sanî) ve Hüseyin (kâtip-i umumi) seçildi.

Amele Teali Cemiyeti 1927 sonbaharına kadar faaliyetini sürdürdü 1927 İş Yasası tasarısına Karşı 'İşçi Lâyihası'nı hazırladı.[364] Bu arada 1927 yılı 1 Mayıs'ı kutlandı. Bu tarihe kadar Babıali'deki Genel Merkez'in yanı sıra Bayezid, Aksaray, Yedikule, Haliç ve Beşiktaş'ta şubeler açılmıştı.

1927 Ekimi'nde zabıta cemiyetin kayıt ve defterlerine el koydu. İşlemlerinde yolsuzluk olduğu gerekçesiyle soruşturma açtı.

Cemiyetin kapatılış tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak açılan soruşturma sonucu kısa bir süre sonra kapatıldığı tahmin edilmektedir. O tarihlerde diğer sendikaların da faaliyetlerine son verilmişti. Lutfi Erişçi'ye göre Amele Teali Cemiyeti'nin 1928 Temmuzu'nda yapılan Şark Şimendifer ve İstanbul Tramvay grevlerinden sonra kapatıldığını ileri sürmektedir.

Türkiye'de sendikal yaşam 1946'da, çok partili döneme geçişle birlikte tekrar canlandı.

364 Mesut Gülmez, "Amele Teali Cemiyeti'nin 1927 İş Yasası Tasarısına Karşı Hazırladığı 'İşçi Lâyihası' ", *Amme İdaresi Dergisi*, cilt 16, sayı 2, Haziran 1983, TODAİE, s. 70-86.

Amele Teali Cemiyeti'nde 1 Mayıs Bayramı:[365]

1 Mayıs Bayramı münasebetiyle dün Amele Teali Cemiyeti'nin Babıali'deki merkezinde bir resm-i kabul yapılmış ve şehrimiz amelesi yekdiğeriyle bayramlaşmıştır.

Cemiyetin muhtelif şubelerine mensup birçok şirket ameleleri sabah saat ondan itibaren Amele Teali Cemiyeti'ne gelmeye başlamışlar ve kırmızı renkte tefriş edilen içtima odasında toplanmışlardır.

Kıpkırmızı renkli perde ve bayraklarda beyaz zemin üzerine siyah bir örs ve iki çekiç resmi bulunuyordu. İçtima odası kırmızı renkli bezler üzerine siyah renkli yazılmış levhalarla süslenmişti.

Levhalardan bazıları bervech-i âti yazıları ihtiva etmekte idi: "Türk amelesi irtica'a karşı amansız bir mücadele açmalıdır", "Burjuvazinin zulmünü protesto ediyoruz", "Bütün dünya işçileri birleşiniz", "8 saat iş, 8 saat istirahat, 8 saat uyku".

Saat on bir buçukta cemiyet binası göğüslerinde kırmızı kurdeleler bulunan amele ile dolmuştu. Merasime cemiyet reisi Abdi Recep arkadaşın hulasaten bervech-i âti nutku ile başlanılmıştır:

"Arkadaşlar,

Bugün bir hareket var. Bu hareket işçinin muhtekir kapitalizme karşı müşterek protesto hareketidir. Bütün işçi aleminin tezahürat yaptığı bu günde biz de kendimize has vakar ve sükûnetle bazı tezahürat yapmak istedik. Hükümete beş maddelik bir programla bir de beyanname verdik. Hükümetimiz açık mahalde tezahürat yapmaklığımızı muvafık görmedi. Ancak resm-i kabul icra etmekliğimizi ve amelenin hissiyat ve temenniyatının hükümet-i mefkûreye arz ve iblağı için bir heyetin vali beyi ziyaret etmesi hususundaki ricamızı kabul etti.

Hükümetimizin programımızın bu iki maddesini kabul etmesi bugünün resmen tes'idinin ve meslekî mevcudiyetimizin tanınmış olduğunu göstermek itibariyle tarihi bir hadise teşkil etmekte ve hükümet-i cumhuriyemizin hüsnüniyet ve hayırhahlığını ispat etmektedir.

Yaşasın Cumhuriyet!

Amele Teali Cemiyeti Yedikule-Kazlıçeşme Şubesi'nin Açılışı:[366]

Amele Teali Cemiyeti Yedikule-Kazlıçeşme'de bir şube küşat etmiş ve bu şubenin resm-i küşadı dün saat on beşte icra edilmiştir. Mezkûr şubenin küşadında başlıca sebep, bine yakın amelesi bulunan debbağların cemiyete iltihakkıdır. Dünkü resm-i küşatta yedi, sekiz yüz kadar amele hazır bulunmuş, cemiyet erkânının bir kısmı muhtelif hitabeler irat ederek amele arasındaki tesanütün daha sıkı bir surette temini lazım geldiğini ameleye anlatmışlardır. Resm-i küşatta evvela Amele Teali Cemiyeti Reisi Sırrı arkadaş atideki hitabeyi irat etmiştir:

> Arkadaşlar,
>
> İşçileri her vakit olduğu gibi ihtiyaç ve zaruretler birleştirir. İşte bu birleşmelerdir ki işçilerin refahının tahakkuku için ilk ve şuurlu adımdır.

365 "1 Mayıs Bayramı: Amele Teali Cemiyeti'nde dünkü resm-i kabul ve nutuklar," *Cumhuriyet*, 2 Mayıs 1925, s. 3.

366 "Cemiyetin yeni şubesi dün açıldı," *İkdam*, 18 Haziran1927, s. 1-2.

Bugün debbağ işçilerinin duygu ve isteklerine açılan Türkiye Amele Teali Cemiyeti, Kazlıçeşme şubesini açmakla bahtiyardır.

Türkiye amelesinin öteden beri yer yer maruz kaldığı gayr-ı insanî muamele ve müşkülatlar vardır ki orta devirlerde bile nadir görülmüştür. Bu haller tabii ki herkesin her hususta müsavî hukuka malik olduğu Cumhuriyet düzeninde artık devam edemez.

Biz işçiler bir paçavra gibi istenildiği ve icab ettiği gibi kullanılır ve işe yaramayacak bir hale az zamanda getirildiği vakit atılırız. Çalışmak kabiliyeti uğrunda hayatını tükettiği müessese ve fabrikalar önünde bütün sefalet ve perişaniyetle bırakılmasına tahammül edip aciz bir vaziyette kalamayız. Bunun içindir ki yer yer işçiler birleşerek ve temeddüd etmiş memleketlerde olduğu gibi memleketin iktisadî ve içtimaî sahasındaki mevkiini tutarak vazifesini yapacaktır. Çünkü iktisadî ihtiyaç ve zaruretler düşünen insanları ve medenî olan işçileri birleştirmeyi bugün artık bir mecburiyet haline koymuştur.

Arkadaşlar,

İşçi teşkilâtlarından beklenen faideler her birimizin çalışması ve ittihadı ile temin edilir.

Bunun içindir ki işçi sınıfının teali edebilmesi için bütün işçilerin daimî bir alaka ile vazifedar olduğunu hiçbir zaman unutmamalıdır. İşte bu vazifeler bir ahenk ve intizam dahilinde yapılır ise şerait-i hayatiyyemizin günden güne iyileşeceğine kani olmalıyız.

Arkadaşlar,

Debbağ işçi arkadaşlarımızı böyle aniden toplanıp teşkilâtlanmalarına saik olan esbâbı hepimiz biliyoruz. Bu öyle bir saikti ki senelerden beri her gün biraz daha mütezayit bir şekilde devam ediyordu. Fakat son zamanlarda sermayedarlar tarafından daha ziyade istismar edilmemiz için yapılan bazı haris teşebbüsler, şimdiye kadar olduğu gibi debbağ işçileri daha muntazam bir surette yoksulluk ve çaresizlik zinciri altında ve sermayedar teşkilâtı içinde bunaltmak ve boğmak istedi ve hatta icbar etti.

Arkadaşlar,

İşte arz ettiğim bu ve emsali hareketler debbağ işçilerini geç olsa dahi maksat ve gayeleri müşterek olan işçi arkadaşlarla birleştirdi ve bugünkü mes'ud netice hasıl oldu.

Amele Teali Cemiyeti'nin maksat ve gayesi nedir?

Her sınıf amelenin içtimaî, iktisadî ve meslekî hukukunu suret-i daimede tetkik, muhafaza ve müdafaa maksadiyle istihsalde doğrudan doğruya amil olan servet-i milliyenin izhar ve inkişafını temine kuvvet ve vasıta olan amelenin icbatat-ı asriye ve fünun-ı hazıraya göre terakki ve tealisini çalışarak müttehid bir unsur olarak yetişmesini temin, her bir amelenin içtimaî, iktisadî ve meslekî hukukunu müdafaa etmek amelenin kitle halinde temsilini mucib olan yerlerde vazife-i temsili ifa temek, amele arasındaki meslekî ahlakın tenmiyesiyle buna muhalif olan bilumum hareketlerde hakiki sıfatıyle harekete gelmek, ferdî küçük sermayelerin ittihad ve himayesi esbabını ihzar ile umumî darüssınaaların vücud bulmasını çalışmak, amelenin terfihi ve tehvin-i maişeti için havaic-i zaruriyye kooperatifleri tesis etmek, muhtaç-ı muavenet cemiyet efradına maddî ve manevî yardımlarda bulunmak, amelenin fikren tenviri için hususî mektepler ve meslekî kurslar küşad, gazete, risale ve kitaplar neş-

retmek, hulasa cemiyet efradının gerek seviye-i irfan, gerekse umur-ı iaşe ve iskan itibariyle muhtaç olduğu bilcümle mevaddın temini hususunun mütevakkıf bulunduğu umurun kaffesini hükümet-i cumhuriyenin kavanin-i mevzuasına tevfiken teşebbüsat-ı mütemadiye ile istihsal mekasid-i hayriyesini takip etmek cemiyetin cümle-i vezaifindendir. Amele Teali Cemiyeti'nin son senelik kongresinde taht-ı karara alınan mevaddan, yardım sandığı, kuvvet-i lâyemut geçinen işçilerin fren ve bedenen inkişaflarını temin maksadıyle işçilerin spor kulübünü dahi tesis etmiştir.

Her Amele Teali Cemiyeti azası gerek yardım ve gerek spor kulübünün tabii azası addedilerek şubelerde bu hususta faaliyetlerde bulunmasını temin eder.

Amele Teali Cemiyeti Reisi Sırrı

Aydın Demiryolu Kumpanyası'nda Greve Hazırlık:

Aydın kumpanyası yirmi sekiz tamirât-ı mütemadiye amelesine yol vermiştir. Bu mesele muhtelif nokta-i nazardan tetkike şayandır. *Havadis* şu malumatı veriyor:

Aydın Demiryolu Kumpanyası müessesesi senelerden beri çalışan ve kendisine şimendiferciliği meslek ittihaz eden kıymetli 28 tamirat-ı mütemadiye işçisine Mayıs'ın on beşinden itibaren işlerine nihayet verileceği tebliğ ediliyor. Bu arkadaşlarımızın dünden itibaren lâzım gelen makamâta müracaata karar verdiklerini haber aldık. Tahkikatımıza göre kumpanya çalışan bu işçiye üç liraya kadar yevmiye verilmekte idi. Dışarıdaki iş buhranı nazar-ı dikkate alınırsa kumpanya bu zavallı arkadaşlarımızın yerine ya ucuz yevmiye ile çırak kullanacak veya hariçten işçi alacak veyahut işsizlikten nevmîd [ümitsiz] olarak tekrar müracaatlarında ucuz kullanmak ile istifadeyi düşünecektir. İstidad-ı mes'udeden bugüne kadar mezkûr hattın tamirât-ı mütemadiyesinde geceli gündüzlü çalışan kıymetli mühendislerimiz de bulunmaktadır. Kendilerine rakip ve mesleken hakim bulunan bu fen memurlarımızın bazılarına muhtelif idarî vaziyetlerden istifaya icbar edilmişti. Fakat memlekete daha nafi olmak üzere müessesât-ı devlete tayin edilmelerinden mesele kapanıp bitmişti. Bu böyle olduğu gibi hükümeti yardımıyla Almanya, Fransa, Viyana'da ikmal-i tahsil etmiş genç, muktedir makine mühendislerimizden bazı zevat Lozan Muahedesi'ndeki sarahate nazaran bil'istihsal kumpanyanın fabrikalarında çalışmak üzere müracaatları vaki olmuştu. Maalesef hiçbirinin müracaatı is'af olunmadı ve bugün fabrikalarında bir Türk fen memuru yoktur. (Nafia Komiseri Bey'in nazar-ı dikkatine) Meçhul esbâbdan dolayı altı ay evvel vazifesine nihayet verilen hattın yirmi beş senelik emektarı Mösyö Alivet'ten sonra Umur-ı Harbiye Riyaseti'ne mezkûr fabrikalarda çıraklıktan yetişen bir tesviyeci ustası oturttu. Hükümetin fen memurları hakkındaki kanunu pek sarihtir. Nasıl ki şahadetnamesiz bir dişçi, baytar, eczacı doktor ve ilah... icra-i sanat edemezse ve men edilirse bir tesviyeci de kanunen mes'ul bir idarenin ve memleketin hayatını alakadar eden Umur-ı Harbiye Riyaseti'ni ifa edemez. İşte görülüyor ki hükümete gösterilen mütehassıs zevatın biri de bu olsa gerektir. Senelerce çalışarak tam sanât sahibi olmağa azim eden usta ve işçilerimizin yüzlerce lirası teavün sandığı hesabına kesilmiş olacaktır.

Vatandaşlarımızı bir dakikada ve bir işaretle kapı dışarı etmeğe kanun bu kumpanyadan alakadar makam lütfen sormalıdır. Bu vaziyet karşısında Nafia komiserleri derhal faaliyete gelip ve salahiyet istimal ederek Mesaî Kanunu'nun neşrine kadar vaziyeti idare etmeleri zarurîdir ve

mütehassıs namı altında çalışan zevatın hangi mektepten mezun oldukları ve şimdiye kadar nerelerde ve ne işle meşgul olduklarını Nafia Vekâlet-i Celilesi'nin heyet-i fenniye şubesi tarafından vesikalarının tetkiki kanunen icap ediyor. Bu hususta şimendifer kumpanyasının vereceği her türlü izahatı da memnuniyetle neşre hazırız.

"İşçi Kanunu'nun tatbikinden evvel hazırlık mı?", *İkdam,* 17 Mayıs 1927, s. 2.

İş ve İşçiler Bürosu[367]

Devletten gördüğü teşvik ve himaye sayesinde millî iktisadımız sürekli bir inkişaf göstermektedir. Bilhassa büyük şehirlerimizde toplu bir sanayi ve ticaret hayatı doğmaktadır. Çırağı veyahut bir iki işçisiyle çalışan küçük sanatkârların ve cılız sermayesiyle didinen esnafın yanı başında birçok işçileri olan büyük işletmeler çalışmaktadır. Hazırladığımız sanayi programı içinde demir sanayiine de yer ayırmış olmaklığımız işçi kütlesine yeniden 15.000 kadar işçi ilave ederek millî sanayimize yeni bir hamle verecektir.

Bu teknikleşme ve toplanma hareketi modern devletlere yeni yeni vazifeler tahmil etmiştir. Büyük istihsalin doğurduğu kuvvetli işçi kümelerinin cemiyet için muzır kuvvetler haline gelebilmesinin önüne geçebilmek için devletler iş hayatını millî bakım noktasından tanzim etmek mecburiyetinde kalmışlardır. Bu maksatla işverenlerle işçiler arasındaki münasebetlerin tanziminde içtimaî kaygular ferdî hak ve menfaatlerden üstün tutularak say ile sermaye arasında umumî ahenk ve tesanüdün tesisine çalışılmıştır.

Demokrat memleketler için iş meselelerini bir devlet işi olarak görmek ve iktisatî faaliyetlere kanunî hudutlar çizmek zarurîndir. Bunun içindir ki henüz inkişaf halinde bulunan sanayiimizin hususîyetlerini göz önünde tutarak yeni ihtiyaçları karşılayacak bir İş Kanunu hazırlanmaktadır.

Bundan başka geçen sene Milletler Cemiyeti'ne girmiş olmakla Beynelmilel İş Bürosu'nun da azası olmuş ve Versay Muahedenamesi'nin işe müteallik hüküm ve taahhütlerini de kabul etmiş bulunuyoruz. Binanaleyh beynelmilel iş konferansları tarafından şimdiye kadar kabul edilmiş bulunan beynelmilel mukavele ve tavsiyelerin de millî iş siyasetimize nazaran esaslı ve sürekli bir tetkike tabi tutulması ve mezkûr büro ile olan münasebetlerimizin tam bir vukuf ve ihtisas ile idare olunması icap ediyor.

Fakat henüz iş hayatımızı hem işverenler hem de işçiler cephesindn tetkik edecek iş şartlarını rasyonel esaslara bağlamağa çalışacak bir mütehassıs merci vücude getirilmemiştir. Cumhuriyet idaremizin iş siyasetini daha canlı ve faideli bir surette tedvir edebilmesi için vekâletimiz teşkilâtı içine bir "İş ve İşçiler Bürosu"nun ilave edilmesine derin bir ihtayç vardır.

Bu büro, tahdidî olmamak üzere, aşağıya yazılan mevzular üzerinde çalışacaktır:

1 – İşin tanzimi:

İşçilerin sıhhati ve sınaî emniyeti, iş müddetleri, gece işleri, kadın ve çocuk işleri, istirahat, hafta tatili, ücretin tediyesi, ekonomalar ve saire.

2 – İşverenlerle işçiler arasındaki münasebetler:

Hizmet akti, toplulukla olan ihtilaflar, uzlaşma ve hakem heyetleri, grev, lokavt, iş mahkemeleri, meslekî birlikler, bunların tescil ve nizamnamelerinin tetkiki faaliyetleri hakkında etütler.

3 – İçtimaî basiret ve sigorta:

367 *Sınaî Tesisat ve İşletme ve Vekâlet Teşkilâtına İlaveler Hakkında Raporlar*, T.C. Ekonomi Bakanlığı Neşriyatı, seri 1, no 1, Ankara, 1935, s. 179-180.

İş kazaları sigortası, meslekî hastalıklar sigortası, hastalık sigortası, maluliyet sigortası, ihtiyarlık sigortası, tasarruf sandıkları, karşılıklı yardım şirketleri ve saire.

4 – Beynelmilel mesaî hareketi:

Milletler Cemiyeti ve Beynelmilel İş Borüsu faaliyeti, konferanslar, beynelmilel mukaveleler ve tavsiyeler. Bilumum sair iş konferans ve kongreleri, ecnebî memleketlerin iş kanunları üzerinde tetkikler.

5 – İş hayatına ait kanunların tatbikatını teftiş ve murakabe.

6 – İş kanun ve nizamname projelerini hazırlama.

7 – İş hayatına müteallik istatistikler.

İzmir İktisat Kongresi ve "Sây Misak-ı Millîsi"

İzmir İktisat Kongresi'nin açış konuşmasında M. Kemal şöyle diyor:

Binaenaleyh programdan bahsolunduğu zaman, âdeta denebilir ki bütün halk için bir "sây misak-ı millisi"dir. Ve böyle bir sây misak-ı millisi mahiyetinde olan program etrafında toplanmaktan hasıl olacak şekl-i siyasî ise alelade bir fırka mahiyetinde tasavvur edilmemek lazım gelir ve bade's-sulh vukua gelebilecek olan böyle bir şekl-i siyasînin şimdiye kadar olduğu gibi milletin azim ve imaniyle ve vahdet ve tesanüdünün birbirine müzahir olmasiyle muvaffak olacağı hakkındaki kanaatim kavidir ve tamdır.

Cumhuriyet ve Tarımsal Yapılar

Çukurova'da Emek ve Sermaye:

Çukurova özellikle Amerikan İç Savaşı ile birlikte Avrupa'nın pamuk ihtiyacını Mısır'la birlikte karşılayan bölgelerden biri idi. Bu arada yörenin karmaşık bir beşerî sermayesi vardı. Mevsimlik işçinin Anadolu'da en yoğun olduğu bölgeydi. Ayrıca 20. yüzyılın ilk çeyreğinde siyasal gelişmeler nedeniyle yörenin beşerî yapısı, nüfus dokusu köklü dönüşümlere uğradı.

Avrupa sermayesi toprak mülkiyetine ender yatırım yapıyordu. Çoğu kez tüccar konumundaydı. Deutch-Levantinische Baumwollgesellschaft kısa dönem için toprak kiralıyor ve kendi ileri teknikli donanımlarıyla buraları ekime açıyordu. Bu uygulama tarımsal gelişme açısından yöre için örnek oluyordu. Ancak bu tür doğrudan üretimde bulunmak Avrupa sermayesi için ender bir uğraştı. Avrupalı tüccar genellikle üreticiye borç veriyor ve ürününü satın alıyordu.

Cihan Harbi öncesi, yörenin emek ihtiyacı kısmen yörenin değişik cemaatlerince karşılanıyordu. Bunlar arasında en önde gelen kesim Ermenilerdi. Ayrıca yöre sakini, Çerkez, Kürt, Türkmen, Arap ve Nogay kökenli insanlar işgücü sağlıyordu. Birçok muhacir de emek piyasasında boy gösteriyordu. Diğer coğrafyalardan gelen Nusayrî, Suriyeli fellahlar emek açığını kapatan unsurlardı.

Adana ve Çukurova yöresi 19. yüzyıl küreselleşmesinin etkin bir biçimde etkilediği Osmanlı topraklarıydı. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu topraklarda pamuk giderek ağırlığını koymuş, önemli bir ihraç ürünü olarak yöreyi neredeyse tek ürüne, monokültüre mahkûm etmişti. Bir başka açıdan bakıldığında Çukurova sermaye birikimi bağlamında da Osmanlı'da 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren belirgin bir nitelik taşıyordu.

Pamuk üretimi özellikle Cihan Harbi öncesi hızlı bir biçimde artmıştı. Bu toprağın elverişli oluşu ve köylünün görece kolay kredi olanaklarına sahip olmasıyla yakından bağlantılıydı. 200 kiloluk balyalar birim alındığında 1903, 1908 ve 1913 yıllarında sırasıyla 40.000, 75.000 ve 105.000 balya pamuk üretimi gerçekleştirilmişti. Savaş arifesi ve savaş yıllarında çekirge istilası ve doğal afetlerin yanı sıra işgücü açığı nedeniyle yörede pamuk üretimi büyük ölçüde sarsıldı. Balya miktarı 1916'da 35.000'e düştü. 1917 ve 1918 yıllarında pamuk hasadı daha da düşüktü. Nitekim 1918'de ürün 20.000 balya ile sınırlı kaldı.

Çukurova'da üretilen pamuğun yüzde 95'i yörede "yerli" olarak tanımlanıyordu. Bu tür Anadolu'ya uyumlu kılınmış bir pamuk türüydü. Geriye kalan yüzde 5 ise Amerika'dan ithal edilmiş tohumlarla üretiliyordu. Anayurdu Suriye ve Arabistan'ın kuzey yöreleri olduğu söylenen "yerli" pamuk türü yıllar boyu bu yörede ekimi sonucu yörenin iklim koşullarına uygun bir türe dönüşmüştü. Yağmur mevsiminden önce, zamanında olgunlaşıyordu. Kısa lifli bu tür pamuk Avrupa pazarlarında 17. yüzyıla kadar hâkimdi. İngilizce adıyla "Levant cotton" diye bilinen bu pamuk türü Avrupa'da da Makedonya'da, Güney İspanya'da, yine Güney İtalya'da bir zamanlar ekilmişti. Amerika'ya göç edenler bu türü yeni dünyaya da götürmüşler, ancak bu topraklarda Meksika kökenli uzun lifli pamuk "yerli"yi zamanla yerinden etmişti.

Çukurova'da da zamanla Amerika'dan ve Mısır'dan getirilen tohumlar denenmişti. Ancak, "yerli"ye oranla bu tür pamukların üretimi daha maliyetliydi. Yörede hakim konumda olan ünlü pamuk şirketi Deutsch-Levantinische Baumwollgesellschaft bir yandan "yerli"ye odaklanmış, öte yandan Amerika'dan, Orta Asya Rusyası'ndan ve Mısır'dan getirdiği birçok tohum türünü denemişti. Cihan Harbi ile birlikte bu tür ıslâh deneyimlerine son verilmek zorunda kalındı. Bir süre Mısır kökenli "caravonica" diye bilinen tür üzerinde durulmuş, bu amaçla Mısır'dan pamuk uzmanı getirilmişti. Bu Mısır türü özellikle sulamanın gerçekleştirilebildiği yörelerde çok iyi sonuç vermiş, Çukorova'nın iklim koşulları nedeniyle zamanında olgunlaşmamıştı. Bu da pamuk mahsulünün böceklenmesine yol açmıştı.

Bir süre Orta Asya'da denenen Amerikan türleriyle denemelerde bulunulmuş ve hatta başarı gösterilmiş, ancak bu kez başka engellerle karşılaşılmıştı. Özellikle pamuk toplayacak nitelikli emeğin olmaması ve zamanında toplanamaması ürünün tarlada kirlenmesine neden olmuştu.

Çukurova ve Yabancı Sermaye

Deutsch-Levantinische Baumwollgesellschaft'ın açmış olduğu "numune çiftliği" büyük ölçüde "yerli" türleri üzerine çalışmış, ancak gösterilen çaba ya da maliyetler elde edilen ürünün değer artışını aşmıştı. Yörede yeterince etkin, akılcı bir tarım politikası uygulanamıyordu. Bu gerçek özellikle Deutsch-Levantinische Baumwollgesellschaft'ın karşılaştırmalı verim tablolarında bariz bir biçimde görülüyordu. Çukurova'da hektar başına 84 kilogram pamuk elde edilirken, bu miktar Orta Asya Rusyası'nda 170 kilogram, Amerika'da 183 kilogram, Mısır'da ise 340 kilogramdı. Şirketin gayretleri sonucu Çukurova'da verim 1912'de hektar başına 106 kiloya kadar çekilebilmişti. Bunun ötesinde diğerlerine oranla Çukurova pamuğu çok daha kısa liflydi. Dünya pazarlarında önceliği yoktu.

Anadolu'nun içerlek yörelerine oranla Çukurova yöresinde ekim görece ileriydi. Ama yine de sekiz on yıl art arda aynı ürünün ekildiği oluyordu. Nadas sürekli erteleniyordu. Bu topraklarda, Anadolu'nun diğer yörelerinde olduğu gibi pamuk yaz ürünüydü. Toprak bu yörede etkin bir biçimde kullanıyordu. İlk yıl tahıl , ikinci yıl pamuk ya da susam ve pamuk veya sadece susam ekiliyordu. Üçüncü yıl ise toprak nadasa bırakılıyordu. Nadas mevsimi genellikle uzun tutuluyordu. Bunun nedeni yörede geniş ölçekte ekilebilir toprağın bulunmasıydı. Üreticinin en büyük sorunu emekti. Zira pamuk emek yoğun bir tarımsal üründü. Emek kıtlığı sonucu uzun nadas dönemleri, toprağın gereksiz yere otlarla bürünmesine neden oluyordu. Bu da ekim mevsiminde maliyetleri yükseltiliyordu. Özellikle Cihan Harbi ertesi, işgücü noksanı nedeniyle Çukurova yöresini ot bürümüştü.

Adana yöresinde pamuk yanı sıra buğday, arpa yulaf da ekilirdi. Mısır ve darı daha az önemde tarım ürünleriydi. Ekim-Kasım aylarında pamuğun ekilirdi. Ertesi Haziran ya da Temmuz'da hasat edilirdi. İzleyen Mart ve Nisan aylarında münavebede pamuğa sıra gelirdi. Pamuk kimi kez susamla birlikte ekilirdi. Mahsul Ekim'de toplanırdı. Birlikte ekildiğinde susam, bir ay önce olgunlaşırdı. Bu iki ürünün birlikte ekimi tabii elveriş-

li bir yöntem değildi. Ancak köylü için bu bir güvenceydi. Ürünlerden biri hava koşulları ya da benzer nedenlerle sonuç vermezse, diğeri köylünün geçimini sağlardı. Susam çok üretkense de toprağı çok yorardı. Hasadı sırasında da pamuk ürününe zarar verilirdi. Ancak zamanla, pamuğa oranla susam daha az birlikte ekilmeye başlandı. Pamukla birlikte karpuz da ekilirdi. Ancak çok su içeren meyveleri pamuğu gereksinimi olan sudan mahrum bırakırdı. Bu da pamuk verimini düşürürdü.

Çukurova yöresinde toprak gübre görmezdi. Keza toprak derin sürülmezdi. Ancak Cihan Harbi öncesi, bu alanda da önemli gelişmeler oldu. Çağdaş yöntemler yöreye girdi. Verimi artırıcı yöntemler büyük toprak sahiplerince benimsendi. 20. yüzyılla birlikte yörede mekanize tarım başlamıştı. Buharla işleyen birçok tarım aracı Batı Anadolu'nun yanı sıra bu yörelerde gözlemlendi. Özellikle pulluk çekimine yarayan lokomobiller ekim sırasında emek açığını gidermeye yönelik araçlardı.

Ancak yörede tarım için kullanılan teknik donanım sınırlıydı. Lokomobiller ancak varlıklı büyük çiftliklerin harcıydı. Toprak çoğu kez geleneksel karasabanla sürülüyordu. Bu geleneksel sürüm aracıyla toprak yeterince çevrilemiyor ya da havalandırılamıyordu. Her ne kadar kimi çiftliklerde Avrupa'dan getirtilmiş pulluklar bulunuyorsa da bunlar çoğu kez bir kenara atılmış şekilde duruyordu. Köylü babadan kalma yöntemlerle toprağı sürmeyi yeğliyordu. Bu demir yığınları onlara yabancı geliyordu. Özellikle kırılan, dökülen araçları tamir edecek işgücü yörede yoktu. Köylüyü bu alanda özendirmek için Osmanlı Meşrutiyet yıllarında Adana'da bir numune çiftliği kurmuştu.

Kıt Üretim Faktörü: Sermaye

Yörede emeğin yanı sıra kıt olan diğer bir üretim faktörü sermaye idi. Birçok toprak sermayesizlik nedeniyle ekilemiyordu. Ortakçılık da yeterince cazip gelmiyordu. Ne de olsa ortakçıya tohum ve çekim hayvanı tedarik etmek gerekiyordu. Ortakçı genellikle, sürümü, ekimi ve hasadı gerçekleştiriyor, aşar vergisi çıktıktan sonra, elde kalan ürün toprak sahibiyle paylaşılıyordu.

Sermayenin yetersizliğinin temelinde güçlü kredi kurumlarının olmayışı yatıyordu. Özellikle tarımsal kesime kredi vermek, risk faktörünün yüksek oluşu nedeniyle, kredi kurumlarının işine gelmiyordu. Adana'da Ziraat Bankası'nın bir şubesi vardı. Ancak, adı ziraat olmasına karşın, bu bankanın çoğu kez sermayesi devletin ihtiyacını karşılıyordu. Köylüye pek bir şey kalmıyordu.

Bu koşullar altında köylü, tefeciye muhtaç oluyordu. Yüksek faiz oranları zamanla borç karşılığı gösterilmiş toprağın köylünün elinden çıkmasına neden oluyordu. Toprağın ekiminin aksamasının temel nedenlerinden biri, bu yüksek tefeci faiziydi. Köylü, toprağı ekebilmek, tohumluk, alet edevat, çekim hayvanı alabilmek için, yüzde 15 ile 30 arası bir faizle borçlanmak zorunda kalıyordu. Kimi kez bu faiz oranları daha da yükselebiliyordu.

Yörede pamuk tohumunun ve liflerinin giderek nitelik kaybetmesi, kredi sistemindeki bu olumsuzluklarla yakından ilgiliydi. Köylü çoğu kez tohumluğunu tefeciden alıyor; tefeci aynı zamanda çırçır olanaklarına da sahip kişi oluyordu. Bu nedenle değişik tarlalardan aldığı pamuk çekirdeklerini temizlemeden köylüye devrediyordu. Bu da verimi düşüren bir başka nedendi.

Yörede her şeyden önce tefeciliğin önlenmesi gerekiyordu. Lif kalitesi yükseltilmeli, tüm üretimi örgütleyecek etkin bir program uygulanmalıydı. Keza Ziraat Bankası da daha etkin bir konuma sokulmalıydı. Savaş öncesi bankanın borç verdiği en yüksek meblağ 150 Osmanlı Lirası'ydı. Bundan yüzde 6 faiz alıyordu. Ve borç bir ila on yıl arasında geri ödemeliydi.

Çukurova yöresinde toprak dağılımı diğer bir sorundu. Bin ila beş bin dönüm arasında toprağa sahip olanlar vardı. Bu toprakların ancak bir kısmı ekiliyordu. Bu geniş topraklar dışında, 200 ila 500, 600 dönüme

sahip olanların yanı sıra çoğunluk on dönüm toprakla yetiniyordu. Toplamda, Çukurova'nın üçte biri büyük toprak sahiplerinin elindeydi. 100 dönümün üzerinde toprağı olanların kendi alet edevatları vardı. 50 ve daha az dönüm toprak sahipleri gerekli donanımı kiralıyorlardı. *Anatolische Industrie-und Handelsgesellschaft* bu tür tarım araç gereçlerini köylüye kiralayan ana şirketti.

Toprak Mülkiyeti ve Yabancı Sermaye

Avrupa sermayesi toprak mülkiyetine ender yatırım yapıyordu. Çoğu kez tüccar konumundaydı. *Deutsche-Levantinische Baumwollgesellschaft* kısa dönem için toprak kiralıyor ve kendi ileri teknikli donanımlarıyla buraları ekime açıyordu. Bu açıdan tarımsal gelişme açısından yöre için örnek oluyordu. Ancak bu tür doğrudan üretimde bulunmak Avrupa sermayesi için ender bir uğraştı. Avrupalı tüccar genellikle üreticiye borç veriyor ve ürününü satın alıyordu. Üretim büyük ölçüde yerel çiftçilerce yerine getiriliyordu. *Deutsche-Levantinische Baumwollgesellschaft*, yörenin Rum ve Ermeni tüccarlarıyla ürün alımında bulunuyor, Deutsche Orientbank ise yöreye sermaye sağlıyordu.

Zaman zaman yörede verim artışını sağlayan gelişmeler de gözlemlenmiyor değildi. El çırçırları yerine mekanik çırçırların kullanımı, bu arada köylüye daha uzun vadeli kredi olanakları tanınması, 20. yüzyılda yörede verim artışına neden olmuştu.

Yörede ekilen pamuğun yüzde 95'ini oluşturan "yerli" pamuk dünya piyasalarda revaç görmeyen bir türdü. Kısa ve orantısız boyutlarda lifleriyle daha çok dolgu malzemesi ve paketlemelerde kullanılıyordu. Ancak bu tür pamuğun yöre için önemli bir üstünlüğü vardı. Anadolu ve Suriye iklimine son derece uygun bir türdü. Pamuk kozası ile birlikte toplanabiliyor ve kış aylarında evlerde ayıklama işlevi görülebiliyordu. Oysa Amerikan ya da Mısır pamuğu için bu olanaksızdı. Tarlada pamuğun doğrudan toplanması gerekiyordu. Nitelikli pamuk ürünleri genellikle üç kez toplama işlemi gerektiriyordu. Bu nedenle hasat mevsimi geniş bir işgücüne ihtiyaç duyuluyordu. "Yerli"de bu süreç daha basitti. Ama yine de "yerli" yıldan yıla gözden düşüyordu.

Cihan Harbi öncesi, yörenin emek ihtiyacı kısmen yörenin değişik cemaatlerince karşılanıyordu. Bunlar arasında en önde gelen kesim Ermenilerdi. Tabi yöredeki, Çerkez, Kürt, Türkmen, Arap ve Nogay kökenli insanlar işgücü sağlıyordu. Birçok muhacir yine emek piyasasında boy gösteriyordu. Diğer coğrafyalardan gelen Nusayri, Suriyeli fellahlar da emek açığını kapatan unsurlardı.

Pamuk hasat mevsimi yeterince koza açılınca, sonbaharda başlıyordu. Amerikan türlerinin hasadı daha erkendi ve kısa sürede gerçekleştirilmesi gerekiyordu. Bu nedenle çoğu kez görece yüksek ücret ödeniyordu. Toplama işinde kadınlar ve çocuklar önde geliyordu. Eylül sonundan itibaren, yoksul halk, aile efradıyla tarlaları dolduruyordu. Ödemeler genellikle aynî olarak yapılıyordu.

Ürünü yerel tüccar kozacıya getiriyor. Pamuğun ilk temizleme ameliyesi burada yapılıyordu. Bunun için elle döndürülen bir tambur kullanıyordu. Pamuk kozaları, her türlü toz topraktan, yapraktan arındırılıyordu. Adana yöresinde, 200 dolayında bu tür temizleme tamburu vardı. Kabaca temizlenen ürün bu kez hanelere sevk ediliyordu. Burada elle pamuk kozalardan arındırılıyordu. Yöre halkı büyük ölçüde bu işlemden geçiniyordu. Mevsimin başlangıcında çeki başına 7 kuruş alıyorlardı. Sona doğru bu 4 kuruşa düşüyordu.

Bundan sonraki ameliye çırçır makinelerinindi. Cihan Harbi öncesi, Çukurova'da 800 dolayında çırçır atölyesi vardı. Bu işlemden geçen pamuk büyük balyalar haline dönüştürülüyordu. Pamuk ürününün sahibi tüccar çırçır atölyesinden kendisine ait olan miktarı gösteren bir bono alıyordu. Bu bono ile, tüccar ihracatçı ile masaya oturuyor, örnek üzerine satış işlevi gerçekleşiyor ve bono ihracatçı tüccara devrediliyordu. O da malı çırçır atölyesinden çekerek presletiyordu. Çoğu ihracatçı tüccarın elle çalışan kendi hidrolik presleri vardı.

Deutsche-Levantinische Baumwollgesellschaft'ın kardeş firması *Anatolische Industrie-und Handelsgesellschaft* kendi çırçır fabrikasının yanı başında bir buharlı pres inşa etmişti. Bu sayede 250 ila 270 kilogram ağırlığında balyalar presleyebiliyordu. Şirketin ayrıca pamuğu kozadan ayıran makineleri vardı. Bu makineler özellikle "yerli" ürün için çok kullanışlıydı. Amerikan türü ürünlerde ise pamuk zaten tarlada kozasından ayrılıyordu ve çok daha emek yoğun bir uğraştı.

İkinci Meşrutiyet ve Çukurova

Meşrutiyet yıllarından yörede pamuk üretiminin verimini artırmak için epey çaba sarf edildi. O günlerde yapılan tahminlere göre, çağdaş üretim yöntemleriyle, ayıklanmış tohum kullanarak, buharlı lokomobillerle 30 santimetre kadar toprağı daha derin sürerek verim hektar başına 200 kilograma kadar çekilebilecekti. Nitekim savaş arifesi 125 kilograma kadar ulaşılmıştı. Cihan Harbi'ne kadar 30.000 dönüm çağdaş denebilecek tarım girdileri kullanabilmişti. Yapılan hesaplara göre 200 kilogramlık 100.000 balya pamuk elde edilebilmesi için 100.000 hektar toprak yeterli olacaktı. Bu miktar Adana vilayetinin ekilebilir topraklarının yüzde 15'ini oluşturuyordu. Tüm vilayetin ekilebilir toprağı 1.5 milyon hektardı.

Yörenin diğer bir sorunu sulama idi. Cihan Harbi'ne kadar yapay bir sulamadan söz etmek olanaksızdı. Tanrı'nın rahmeti yağmur su ihtiyacını gideriyordu. Meşrutiyet yıllarında sulama projeleri gündeme gelmişti. Tarsus, Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin debilerinden yararlanarak 250, hatta 300 bin hektar arazinin sulanabileceği düşünülüyordu. Nitekim bu amaçla savaş öncesi Philipp Holzmann and Co., Osmanlı yönetimine bir proje sunmuştu.

Osmanlı'da dokuma uzun yıllar zanaat olarak kalmıştı. Ancak Cihan Harbi öncesi Adana yöresinde bir dokuma sanayii de oluşmaya başlamıştı. Adana'da iki, Tarsus'ta iki iplik fabrikası vardı. Adana fabrikalarının sırasıyla 10.000 iplik eğirme makinesi ve 200 tezgâh ve 6500 iplik eğirme makinesi ve 50 tezgâhı vardı. Keza Tarsus'taki iplik fabrikalarının sırasıyla 5700 ve 15.000 iplik eğirme makinesi vardı. Tarsus'taki fabrikaların birinde ayrıca 600 dokuma tezgâhı bulunuyordu. Son olarak pamuk çekirdeğinden yörede yağ elde ediliyordu. Vilayette birçok yağ presi vardı. Ayrıca fabrika düzeyinde iki işletme bulunuyordu.

Ancak, son kertede, sermayenin yanı sıra emek pamuk üretimi için kilit işlev görüyordu. 20. yüzyıl Çukurova'sında ana sorun yöresel işgücü açığıydı. Çukurova'nın nüfusu yörenin 24 bin dönümü bulan ekilebilir topraklarını işlemeye yetersizdi. Bu nedenle mevsimlik işçi yöre için kaçınılmazdı. Cihan Harbi öncesi "muvakkat amele"nin miktarı 60-80.000 dolayındaydı. Bu işgücü açığını büyük ölçüde şark vilayetlerinden, Van, Erzurum, Diyarbakır, Musul, Antep, Maraş, Sivas, Niğde ve havalisinden, Kayseri, Konya cihetlerinden, Antakya ve Lazkiye'den kapatıyordu. Bu yörelerin dağlarıyla Fırat havalisinden gelen Kürtler, az bir kısmını İskenderun ile Antakya arasındaki dağlık mıntıkada yaşayan Ensariye ahalisi ve Çukurova'nın kuzeyinde Adana vilayetinin dağ mıntıkası ahalisi pamuk hasadında etkin konumdaydı. Bunlar pamuğun yanı sıra tahıl hasadı için orak ameliyesinde, harman için kızakçılıkta, batözlerde, pamuk çapasında ve pamuk mahsulünü tarlalardan pamuk veya koza olarak devşirmede istihdam ediliyorlardı. 20. yüzyılın başlarından itibaren ülkeye giren orak makinesinin çiftçi tarafından kullanılmaya başlanması orak amelesini kısmen gereksiz kılmıştı. Fakat buna karşılık pamuğun giderek yaygınlaşması çapa amelesine talebi yükseltmişti. Adana için önem arz eden "amele meselesi" pamuk çapası için gerekli işgücüydü. Dağ yöreleriyle ova mahsulünün farklı dönemlerde olgunlaşması işgücünün her iki yörede de istihdamını mümkün kılıyordu. Ama yine de Adana'da emek kıt bir üretim faktörüydü.

Cumhuriyet ve Çukurova'da Emek

1925'te toplanan İkinci Adana Pamuk Kongresi Zıraat Encümeni hazırladığı raporda "amele meselesi"-ne de yer ayırmıştı. Raporda, Adana ziraat amelesinin öteden beri şark vilayetlerinden ve cıvar yayla mıntıkalarından, Antakya ve Lazkiye'den geldiği, keza İzmir, Aydın, Manisa, Denizli gibi önemli pamuk mıntıkaları için de Konya ve Antalya ve diğer yaylalardan mevsimlik işçi sağlandığı, bu amelenin tahıl hasadı, pamuk çapası ve pamuk kozası devşirmesi için kullanıldığı belirtiliyordu. Ekim ile Aralık arası amelenin işi bitiyor, kendi yöresine dönüyordu.

"Amele buhranı" Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde çiftçinin temel sorunlarından biriydi. Savaşlar nedeniyle yitirilen beşerî sermaye tarım kesimini de olumsuz etkilemişti. Ancak "mülksüzlüğün" çok düşük ölçüde yaşanması işgücü açığına neden olan bir başka etmendi. Bu nedenle yöre işgücü açığını farklı coğrafyalardan gidermek zorundaydı. Yörede yaşamını, ekonomik varlığını, tarım alanında işgücünü satarak sürdüren; geçimini yalnız bu tür bir uğraşla sağlayan; tümüyle mülksüz tarım işçiliği sınırlıydı. Yöre tarım işçisi olarak çalışanların çoğunluğunu, ufak da olsa, mülk ve arazi sahibi olanlar oluşturuyordu. Tarımda olduğu gibi kurulmakta olan sanayi alanında da işçi olarak çalışanların önemli bir kısmı mülk ve arazi sahibiydi. Gerek tarımda gerek sanayide "proleter" kimlikli işçi bulmakta güçlük çekiliyordu. Mesela Cumhuriyet yıllarında Seyhan Millî Mensucat Fabrikası'nda yapılan bir soruşturma sonucunda, fabrikada çalışan işçilerden en az %50'sinin mülk sahibi ve tarımla ilgili oldukları gözlenmişti. 30'lu yılların Nazilli Basma Fabrikası'nda da durum farklı değildi.[368]

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Çukurova pamuk işçiliği üzerine bilgilerimiz daha da genişledi. Bu tarihlerde toplanan pamuk kongreleri ve sergileri işçi sorununa da odaklandı. Bu tarihlerde yapılan tasnife göre Adana'da tarım kesimindeki işgücü dörde ayrılıyordu:

Yaz ya da kış kalan yanaşma ve tutmalar yaz tutmaları ve kış tutmaları diye iki türdü. Kış tutmaları Ekim ayından Mayıs'a kadar tutulurdu. Ekim'de genellikle pamuk ekimi son bulmuş ve sapan işi bitmiş olurdu. Kış tutmaları normal zamanlarda ortalama 75 lira, bir çift çizme, bir takım elbise ve ikramiye olarak 4 dönüm kadar bir pamuk tarlasını ekilmiş olarak alırlardı. Yeme-içme ve yatmaları, iaşe ve ibateleri çiftliğe aittir. Yaz tutmaları 13 Mayıs başlangıç olmak üzere beş ay süreyle 13 Ekim'e kadar tutulurdu. Bunlar pamuk hasadı ile uğraşırlardı. Yaz tutmaları yaz işlerinin fazlalığı nedeniyle normal yıllarda 85 lira ücretle bir çift çizme, bir takım elbise alırlardı. Kendilerine ikramiye olarak, kış tutmalarında olduğu gibi birşey ekilmezdi. Yaz ve kış tutmaları çiftliklerin bütün sürekli işlerini görürlerdi.

İkinci tür amele çapa amelesiydi. Genellikle pamuk çapası ve ikinci derecede de diğer çapa bitkilerinin çapasını yaparlardı. Adana'da iki ay kalırlar, haftada 5,5 gün çalışırlardı. Haftalık ücretleri 150-350 kuruş arasındaydı. İaşeleri çiftlik sahibi tarafından sağlanır. Tahıl hasat amelesinin iaşelerinden de çiftçi sorumluydu. O gün addedilen haftada ortalama 7 lira alırlardı. Pamuk hasat amelesinin çoğunluğu Adana dahilinde oturan çiftçilerdi. Bunlara ücret olarak pamuk kozasının % 9'u ve çekirdekli pamuk için de her okkada ortalama 10 kuruş verilirdi. İaşe ve ibateleri kendilerine aitti.

Yevmiyeciler üçüncü tür geçici işçilerdi. Günde ortalama 60 kuruş alıyorlardı. İaşeleri çiftçiye aitti. Aylıkçı diye adlandırılan işçiler ise saman çekmek, arabacılık, bekçilik, tohum ekmek

368 Cemil Çalgüner, *Türkiye'de Ziraat İşçileri*, Ankara; Yüksek Ziraat Enstitüsü Basımevi, 1943, s. 19.

(bidercilik) gibi fazla işleri zamanında yapmak için tutulurlardı. Aylıkları 25 lira dolayındaydı. İaşe ve ibateleri mal sahibi tarafından karşılanırdı. Adana'da ayrıca makine işçileri vardı. Ustalarına 90, yardımcılarına 30 lira ücret verilirdi.

Türkiye tarım tarihinde Çukurova'nın ayrı bir yeri oldu. İzmir ve Batı Anadolu'nun yanı sıra pamuk sayesinde erken dışa açılan ve sermaye birikimine giden yörelerin başında geldi. Çukurova özellikle Amerikan İç Savaşı ile birlikte Avrupa'nın pamuk ihtiyacını Mısır'la birlikte karşılayan bölgelerden biri idi. Bu arada yörenin karmaşık bir beşerî sermayesi vardı. Mevsimlik işçinin Anadolu'da en yoğun olduğu bölgeydi. Ayrıca 20. yüzyılın ilk çeyreğinde siyasal gelişmeler nedeniyle yörenin nüfus yapısı köklü dönüşümlere uğradı; sürekli gündem oluşturdu.

Kaynakça:

A[yın] Nazım, *Pamuk İstihsalâtının Tezyidi*, Adana; Türk Sözü Matbaası, 1341. Adana Pamuk Kongresi neşriyatından: 4

"Adana Beynelmilel Zıraat Sergisi," *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, sene 39, nümero 2, Teşrin-i sani 1339, s. 34; "Birinci Adana Beynelmilel Zıraat Sergisi," *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, sene 40, nümero 10, Eylül 1340, s. 506-512; "Adana İkinci Pamuk Kongresi," *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, sene 41, nümero 6, Haziran 1341, s. 958.

Adana Ticaret Odası, *Adana Pamuk Meselesi*, Adana; Türk Sözü Matbaası, 1341. Adana Pamuk Kongresi neşriyatından: 3.

"Adana ve havalisi hakkında iktisadî tetkikat," *Aylık Tarihi*, cilt 11, nümero 22, Kanun-ı evvel, 1926, s. 1794.

Adana Ziraat Başmüdüriyeti, *Pamuk Ziraatı*, Adana; Türk Sözü Matbaası, 1341. Adana Pamuk Kongresi neşriyatından: 6.

Ahmed Tevfik, *Ziraat Dersleri – Ziraat-ı Umumiye ve Hususiye*, İstanbul; Devlet Matbaası, 1927.

Cemaleddin Mahmud, *Mısır'ın Zenginliği : Pamuk*, İstanbul; Müdafaa Matbaası, 1333.

Cemil Çalgüner, *Türkiye'de Ziraat İşçileri*, Ankara; Yüksek Ziraat Enstitüsü Basımevi, 1943.

Hilmi, *Adana Ziraat Amelesi*, (Adana Pamuk Kongresi neşriyatından: 1), Adana; Türk Sözü Matbaası, 1341.

Hilmi (Uran) [Adana Valisi], *Adana Ziraat Amelesi*, Adana; Türk Sözü Matbaası, 1341. Adana Pamuk Kongresi neşriyatından: 1.

İkinci Adana Pamuk Kongresi Zabıtnamesi, İstanbul; Matbaa-i Amire, 1925. Adana Pamuk Kongresi neşriyatından: 3.

İzmir Ticaret Müdüriyeti, *İzmir'de Pamuk Ziraatı*, Adana; Türk Sözü Matbaası, 1341. Adana Pamuk Kongresi neşriyatından: 8.

Pamuk Meselesine Dair Muhtelif Malumât ve Raporlar, Adana; Türk Sözü Matbaası, 1341. Adana Pamuk Kongresi neşriyatından: 9.

R. Nalbandoğlu, "Türkiye'de Ziraat İşçilerinin Durumu," *İçtimaî Siyaset Konferansları*, Birinci Kitap, İstanbul; Kenan Matbaası, 1948.

Rasihzade Feyzi, *Tohum Meselesi*, Adana; Türk Sözü Matbaası, 1341. Adana Pamuk Kongresi neşriyatından: 2.

Rasihzade Feyzi [Ziraat Mühendisi], *Kredi*, Adana; Türk Sözü Matbaası, 1341. Adana Pamuk Kongresi neşriyatından: 4.

Rasihzade Feyzi [Ziraat Mühendisi], *Dünya Pamukçuluğu ve Adana*, Adana; Türk Sözü Matbaası, 1341. Adana Pamuk Kongresi neşriyatından: 5.

Rasihzade Feyzi [Ziraat Mühendisi], *Pamuk Elyafının Kymet-i Ticarîyyelerinin Tayini*, Adana; Türk Sözü Matbaası, 1341. Adana Pamuk Kongresi neşriyatından: 7.

Remzi Oğuz, *Adana Ticaret Rehberi*, İstanbul; Cihan Biraderler Matbaası, 1340.

Ömer Celâl, *Ziraat ve Sanayi Siyaseti*, İstanbul; Arkadaş Matbaası, 1934.

Ticaret Vekâleti Ticaret Müdüriyet-i Umumiyesi Dahilî Ticaret ve Ticaret Müesseseleri Müdüriyeti, *İkinci Adana Pamuk Kongresi Zabıtnamesi*, İstanbul; Matbaa-i Amire, 1925.

Zafer Toprak, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Adana'da Amele Buhranı ve Amele Talimatnamesi," *Toplumsal Tarih*, sayı 41, Mayıs 1997, s. 7-13.

Adana'da Amele Buhranı

Erken Cumhuriyet'te Adana'da Amele Buhranı[369]

1936 İş Kanunu Türkiye'de genel kapsamda ilk iş mevzuatıydı. Ancak, bu kanun tarım işçilerini kapsamıyordu. 2. maddesinin son fıkrası "çiftçilik, deniz ve hava işleriyle bir ailenin fertleri veya yakın akrabası bir araya toplanarak ve aralarına dışarıdan başka işçiler katılmayarak ev içinde yapılan işler"i dışarıda bırakmıştı. Oysa İş Kanunu arifesi 1935 yılı Ocak ayı gazetelerinin verdiği bilgiye göre Ziraat Vekâleti tarım işçileri için bir İş Kanunu hazırlıyordu. Bu tasarı çiftlik ve bağ sahipleri ile tarım işçisi arasındaki uzlaşmazlıkları, gündelik sorunları düzenleyecekti. Bu yasayla çiftçilere ve bağ-bostan sahiplerine tarım işçisi sağlanması için "amele büroları" kurulacak, bir tür "iş ve işçi bulma " kurumu oluşturulacaktı.

40'lı yılların ikinci yarısı üzerine yapılan bir çalışmada 19 milyon nüfusun % 80'inden fazlasının köylü olduğu, ayrıca kasabalarda ve hatta birçok vilayet merkezinde oturan halkın önemli bir kısmının tarımla uğraştığı, Türkiye'de kaba bir tahminle 3 milyon çiftçi olduğu, tarımda kadın erkek 6 milyona yakın insanın çalıştığı, en ılımlı bir tahminle bunların yüzde 10'unun, yani 600 bin kişinin, geçici ya da sürekli olarak, büyük çoğunlukla kendi tarımsal işletmelerinde ve kendi küçük mülklerinde çalışmaları ardından, başkasının işinde çalışan, emeği karşılığında gerek aynî (mal halinde), gerek nakdî (para halinde) ücret alan tarım işçileri oldukları kaydediliyordu.[370]

Türkiye değişik iklim kuşaklarını barındırıyordu. Her bölgenin kendine özgü mikro klimaları vardı. Bölgeler bu iklim koşullarına göre farklı ürünlere yönelebiliyor, tarımsal uğraşın mevsimlere dağılımı ve iş organizasyonu farklılaşabiliyordu. Bu fark dağlık yörelerle ovalarda bile fark ediyordu. Öte yandan her ürünün emek girdisi de bir değildi. Tarımsal ürünlerin emek yoğunluğu farklıydı; yöreden yöreye emek talebi değişiyordu. Bu nedenle bir yörede tahıl eken "işletme sahibi" mülk sahibi olmasına karşın, boş zamanlarını değerlendirmek için kendi işi hafifledikten ya da bittikten sonra işi daha sonra başlayan, tütün ve pamuk gibi alanlara kayabiliyor ve emeğini arz edebiliyordu. Aynı üründe bile değişik iklim bölgelerinde farklı yoğun emek dönemleri yaşanabiliyordu. Bir bölgede erken işini bitiren bir işletme sahibi ve aile efradı, diğer bir bölgede iş bulmak ve çalışmak olanağına sahipti. Henüz kendi işletmesinde iş mevsimi yaklaşmamış bir işletme sahibi de iş zamanı başlamış ise diğer bir bölgede geçici olarak işgücünü değerlendirebiliyordu. Küçük işletme sahipleri genellikle işlerini zamanından önce bitirdiklerinden, aynı bölge dahilinde henüz işlerini tamamlamamış büyücek ve büyük işletmelerde

369 Zafer Toprak, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Adana'da Amele Buhranı ve Amele Talimatnamesi," *Toplumsal Tarih*, sayı 41, Mayıs 1997, s. 7-13.

370 Prof.Dr. R. Nalbandoğlu,"Türkiye'de Ziraat İşçilerinin Durumu," *İçtimai Siyaset Konferansları*, Birinci Kitap, İstanbul; Kenan Matbaası, 1948, s. 17.

işgüçlerini değerlendirebiliyorlardı. Bu değerlendirme bir ücret karşılığı olabileceği gibi, "karşılıklı yardım" yani "ödünç iş" niteliğinde de olabiliyordu.

Tarımda küçük üreticiliğin, tarım işçilerinin önemli bir kısmının mülk ve arazi sahibi olmalarının ekonomik ve toplumsal yararları çoktu. Kendi işletmelerinde de aynı ya da benzer bir uğraş söz konusu olduğu için işe uyumda güçlük çekmiyorlardı. Kolay kavrıyor, benimsiyorlardı. Ancak bu işçiler nispeten fazla "müşkülpesent"ti. Yönetilmeleri daha güçtü. İyi yönetildikleri takdirde çok verimliydiler. Öte yandan küçük ölçekte de olsa mülk sahibi olmak toplumsal yönden de önem arz ediyordu. Batı'daki benzer tarım kesiminde örgütlenme ve "işçi hareketleri" yoktu.

Ancak, mülksüzleşmemiş işgücü, büyük tarım işletmelerinin istedikleri zaman diledikleri kadar işçi bulmalarını büyük ölçüde engelliyordu. Bu gibi küçük çiftçiler her zaman işçi olarak çalışmıyorlardı. Ülkede büyük tarım işletmelerinin olduğu yörelerde, havanın tarım için elverişli gittiği, ürünün bol olduğu ve pazarda görece iyi para ettiği yıllarda işçi kıtlığı ile karşılaşılıyordu. Bu yıllarda işçi ücretleri aşırı yükselir ve işçi bulmak zorlaşırdı. Kimi durumlarda büyük işletme sahipleri, işçisizlik nedeniyle, yetişmiş ürünü hasad etme imkânı bulamaz, tarlada bırakırdı. Kötü hava koşullarının hakim olduğu, ürünün düşük getirisi olduğu yıllarda ise işçi bollaşır, ücretler düşerdi.

Tarım kesiminde mülksüz işçi türü sürekli iş alanlarında görülebiliyordu. Antep'teki "azab" adı verilen sürekli işçi türüydü. Bunlar harmandan harmana bir yıl için tutuluyordu; ancak, çoğunluğu yıllarca aynı toprakta kalıyordu. Azabların bekârları "çiftlik uşakları"nı oluşturuyorlardı. Arazi sahibinin evinde yatıyor, ortakçı tarafından istihdam edildikleri takdirde, onunla birlikte yemek yiyorlardı. Evli iseler, dışarıda yemek yemeleri karşılığında kendilerine iaşe bedeli olarak 500 kilo tahıl, 3 kilo sabun, 3 kilo yağ veriliyordu. Ayrıca ücret olarak bir hektarlık bir alanın buğdayını, ki 175 kilo dolayındaydı, alırlardı. Buğday verilmezse 40 lira ücret ödeniyordu. Azablar genellikle en fakir amele sınıfıydı; hayvanları bile yoktu.[371]

Yukarıda belirtildiği gibi, tarım kesiminde geçici işçilik çoğunluğu oluşturuyordu. Geçici işçilerin ya da o günkü deyişle "muvakkat amele" önemli bir kısmı "seyyar"dı. Bular yerine göre amele, yevmiyeci, ırgat, gündelikçi diye adlandırılırdı. "Göçebe işçi" belirli iş mevsiminde, bazen aile efradıyla iş yerine göç eder, iş süresince, yerine göre bir ya da birkaç ay orada otururdu. Konya, Niğde havalisinden, Urfa, Gaziantep ve Hatay'dan Çukurova'ya; Afyon, Kütahya mıntıkasından Ege Bölgesi'ne gelen on binlerce işçi, çoğu kez yazın hasat zamanı tekrar yurduna dönerdi. Göçebe işçilere Çukurova'da, bilhassa pamuk çapasında ve toplamasında, Ege Bölgesi'nde zeytincilikte (toplamasında), bağcılıkta (bağ çapasında, üzüm kesiminde), tütüncülükte (dikmede, çapada, kırıp dizmede) rastlanıyordu. Cumhuriyet'in ilk yıllarında yörede işçi arzındaki daralışa rağmen, Adana vilayetine komşu vilayetlerden gelen amele sayısının 20, 30 bin kişi dolayında olduğu tahmin ediliyordu. Yukarıda da belirtildiği gibi, göçebe işçilerden çoğunluğunun küçük ölçekte kendi arazisi, çifti, çubuğu vardı. Ancak, kendi rençberlikleri geçimlerini temine yetmediği için, belirli bir kazanca ulaşabilmek için başkalarının işinde gündelikçi olarak çalışıyorlardı. Göçebe işçilerin oluşmasına kısmen Orta Anadolu yaylasının tarımsal verimsizliği neden oluyordu. Buralarda toprak bire 5-6, en çok bire 8-10 veriyordu. Oysa bu oran Orta Avrupa tarım ülkelerinde bire 20-25, hatta 40'a varıyordu. Bunun nedeni yaylada toprağın çoraklığı, tarım usullerinin geriliği, yüzyıllardan beri ekilip biçilen tohum türlerinin yozlaşmasıydı.

Çukurova'nın, ya da eski adıyla Kilikya'nın nüfusu yörenin 24.600.000 dönümü bulan ekilebilir topraklarını işlemeye yetersizdi. Bu nedenle mevsimlik işçi yöre için kaçınılmazdı. Cihan Harbi öncesi "muvakkat amele"nin miktarı bazı kaynaklara göre 60-80.000 dolayındaydı. Bu işgücünün kaynağını, "Adana ve havalisi

371 Ömer Celâl, *Ziraat ve Sanayi Siyaseti*, İstanbul; Arkadaş Matbaası, 1934, s. 209.

hakkında iktisadî tetkikat" adını taşıyan rapora göre, büyük ölçüde şark yöreleri dağlarıyla Fırat havalisinden gelen Kürtler, az bir kısmını İskenderun ile Antakya arasındaki dağlık mıntıkada yaşayan Ensariye ahalisi ve Çukurova'nın kuzeyinde Adana Vilayeti'nin dağ mıntıkası ahalisi oluşturuyordu.[372] Dağ yöreleriyle ova mahsulünün farklı dönemlerde olgunlaşması işgücünün her iki yörede de istihdamını mümkün kılıyordu. Ama yine de Adana'da emek kıt bir üretim faktörüydü.

Hilmi Uran'ın Adana tarım işçileri üzerine hazırladığı kitapçıkta da "ziraat amelesi"nin öteden beri şark vilayetlerinden, Antep, Maraş, Sivas, Niğde ve havalisinden, Kayseri, Konya cihetlerinden, Antakya ve Lazkiye'den geldiğini yazıyordu. Bunlar tahıl hasadı için orak ameliyesinde, harman için kızakçılıkta, batözlerde, pamuk çapasında ve pamuk mahsulünü tarlalardan pamuk veya koza olarak devşirmede istihdam ediliyorlardı. 20. yüzyılın başlarından itibaren ülkeye giren binlerce orak makinesinin çiftçi tarafından kullanılmaya başlanması orak amelesini artık gereksiz kılmıştı. Fakat buna karşılık pamuğun giderek yaygınlaşması çapa amelesine talebi yükseltmişti. Adana için önem arz eden "amele meselesi" pamuk çapası için gerekli işgücüydü.[373]

1925'te toplanan İkinci Adana Pamuk Kongresi Ziraat Encümeni hazırladığı raporda "amele meselesi"ne de yer ayırmıştı. Raporda, Adana ziraat amelesinin öteden beri şark vilayetlerinden ve civar yayla mıntıkalarından, Antakya ve Lazkiye'den geldiği, keza İzmir, Aydın, Manisa, Denizli gibi önemli pamuk mıntıkaları için de Konya ve Antalya ve diğer yaylalardan mevsimlik işçi sağlandığı, bu amelenin tahıl hasadı, pamuk çapası ve pamuk kozası devşirmesi için kullanıldığı belirtiliyordu. Ekim ile Aralık arası amelenin işi biter, kendi yöresine dönerdi.

Adana yöresinin en temel sorunlarından biri işgücü açığıydı. Üretici zaman zaman "amele buhranı" ile karşılaşır; yüksek ücret ödemek zorunda kalırdı. Kimi kez bu nedenle masrafını çıkaramazdı. Adana Vilayeti Meclis-i Umumisi bu amaçla bir amele talimatnamesi kabul etmişti. Önceleri 22 maddeden oluşan bu talimatname sonraları gözden geçirilmiş 16 maddeye indirilmişti. Bu talimatnameye göre Adana, İçel vilayetleri pamuk amele komisyonları gerekli pamuk amelesinin sağlanması, ücretlerinin belirlenmesi, gerek çiftçi gerekse amelenin hukukunun korunması amacıyla merkez Adana olmak üzere, Seyhan Valisi'nin başkanlığında yıllık çapa ve toplama mevsimleri göz önüne alınarak Mart ve Temmuz ayları başında iki toplantı yapacaktı. Komisyonlar gerek duydukça yekdiğeriyle ilişki kuracaktı. Her iki komisyon yerel ihtiyaçlara göre talimatnameler düzenleyebileceklerdi.

Valilerin ya da tayin edilmiş vekillerin başkanlığında ziraat müdürleri, pamuk bürosu müdürü, ziraat ve ticaret odaları başkanlarıyla iki çiftçi temsilcisinden oluşacak komisyonlar Merkez Amele Komisyonu'nun denetimi altında çalışacaktı. Her birinin bir bürosu ve bu büronun bir müdürü ve ihtiyaca göre memurları bulunacaktı. Merkez Amele Bürosu'nun Ceyhan'da bir şubesi bulunacaktı. Bu şube kaza kaymakamının başkanlığı altında ziraat memuru, ziraat odası reisi ve iki çiftçi temsilcisinden oluşacaktı. İçel Vilayeti'nin de Merkez Amele Komisyonu Tarsus'ta, şubesi Mersin'de olmak üzere iki komisyonu olacaktı. Teşkilât Adana'nın aynıydı. İleride amele ihtiyacı baş gösterecek kazalarda da birer şube açılacaktı. Merkez Amele Komisyonu amelenin geleceği yerlerde amele toplama ve gönderme işlerini düzenlemek üzere vilayetlerle temasa geçer ve gereğinde memurlar göndererek gerekli ameleyi sağlardı. Amelenin toplanması ve sevki için Seyhan Vilayeti gereğinde Ziraat Vekâleti ile koordine çalışacaktı.

Adana Merkez Pamuk Amele Komisyonu'nun görevi kendi mıntıkası ihtiyacıyla Ceyhan'ın amele ihtiyacını saptayacak, bu işgücünün sağlanacağı yörelerle temasa geçecekti. Amele talebinde bulunan çiftçilerin istedikleri amele miktarına göre uygun gördüğü bir oranda her amele başına peşinen bir avans alacaktı. Bu avans amelenin yol parasına tahsis edilerek gündeliğinden düşülecekti. Komisyon avans alarak getirttiği ameleyi avansı

372 "Adana ve havalisi hakkında iktisadî tetkikat," *Ayın Tarihi*, cilt 11, nümero 22, Kanun-ı evvel, 1926, s. 1794.

373 Hilmi, *Adana Ziraat Amelesi*, (Adana Pamuk Kongresi neşriyatından: 1), Adana; Türk Sözü Matbaası, 1341, s. 5.

veren çiftçilere avansın oranı dahilinde dağıtacaktı. İş bulamayan amelenin yatı, iaşe ve sağlık durumlarıyla yakından ilgilenecekti. Ameleye iş bularak çalışmaya sevk edecekti. Çiftliklerdeki amelenin durumunu gözetecek; uygunsuz gördüğü durumlarda müdahale edecekti. İş hukuku muvacehesinde işin düzenli bir biçimde sürdürülmesini sağlayacaktı. Amele komisyonu, amelenin kimliğini ve sağlık durumunu gösterir bir "karne" taşımalarını temine çalışacaktı. Komisyon, amele ile çiftçi ve amele ile baş olan amele arasındaki anlaşmazlıkları kendisi ya da seçeceği hakem heyeti aracılığıyla halledecekti. Serbest olarak amele tedarik eden çiftçiler de kullandıkları amele miktarına göre komisyon emrine avans vermeye mecburdular. Bu para çiftçi ile amele arasındaki anlaşmazlık durumlarında tarafların hukukunu sağlamaya yarayacaktı.

Encümen pamuk mıntıkalarının amele ihtiyacını karşılamak için Ticaret Vekâleti Mesaî Müdüriyet-i Umumiyesi'nce, şubeleriyle birlikte bir amele bürosunun acilen oluşturulmasını istiyordu. Bu büro şimdilik pamuk mıntıkalarının sorununu çözecek, ancak ilerde ülke ölçeğinde tarım işçisi talebini karşılayacaktı. Öte yandan amelenin yörelerinden pamuk mıntıkalarına ulaşımında taşımayı yapan kumpanyalarca yarı ücret uygulanması mutlaka sağlanmalıydı. Sıhhiye Vekâleti de amelenin sağlığıyla yakından ilgilenmeli, gerekli önlemleri almalıydı.[374]

Çukurova'da Pamuk Amele Komisyonlarının ne denli etkin olduğunu bilemiyoruz. Talimatnamenin uygulanıp uygulanmadığı konusunda da bilgimiz yok. Ancak tarım kesiminde işçi-işveren ilişkileri ilk kez bu yörede gündeme gelmişti. Talimatname ne tür işçi sorunları olduğunu ortaya koyuyordu. İşgücünün eğitimsizliği, iş görülen mekânın dağınıklığı, işin çoğu kez mevsimlik oluşu, örgütlenişinin güçlüğü tarımda çalışma koşullarının düzenlenmesini zorlaştırmış, çalışma koşullarının teamüller ışığında sürdürülmesine neden olmuştu. Ancak, çalışanların önemli bir kısmının küçük de olsa ekilebilecek toprağının olması, iş görenin pazarlık gücünü kısmen arttırmıştı. Tüm bu faktörler Çukurova'da sürgit bir "amele buhranı" yaratmış, mekanizasyon sorununun daha Cumhuriyet'in ilk yıllarında gündeme gelmesine neden olmuştu. Nitekim art arda üç sene, Adana Beynelmilel Ziraat Sergisi (1923), Birinci Adana Beynelmilel Ziraat Kongresi (1924) ve Adana İkinci Pamuk Kongresi (1925) büyük ölçüde tarım makinelerinin boy gösterdiği panayırlara dönüşmüştü.[375]

Çukurova Amele Talimatnamesi

1. Adana, İçel vilâyetleri amele komisyonları lüzumlu pamuk amelesinin temini, ücretlerinin tedariki, gerek çiftçi gerek amele hukuklarının muhafazası maksadiyle merkez Adana olmak üzere, Seyhan Valisi'nin başkanlığında senelik çapa ve toplama mevsimleri göz önüne getirilerek Mart ve Temmuz ayları başında olmak üzere iki toplantı yapar. Komisyonlar lüzum hasıl oldukça yekdiğeriyle temas ve muhabere ederler.

2. Adana ve İçel vilâyetleri pamuk Amele Komisyonu mahallî ihtiyaçlara göre amele tedarikiyle mevsime, işin icabına, iktisadî vaziyetlere göre amele ücretlerini tayin ve tedarik ederek her iki vilâyetin hususîyetlerini nazar-ı dikkate alarak kendi mıntıkaları dahilinde tatbik etmek üzere tanzim edecekleri talimatnamelere göre hareket ederler.

Pamuk Amele Komisyonları

3. Valilerin veya tevkil edecekleri zatların başkanlığında ziraat müdürleri, pamuk bürosu müdürü, ziraat ve ticaret odaları başkanlarıyla iki çiftçi mümessilden müteşekkildir.

---

374 *İkinci Adana Pamuk Kongresi Zabıtnamesi*, İstanbul; Matbaa-i Amire, 1925, s. 109-110.

375 "Adana Beynelmilel Zıraat Sergisi," *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, sene 39, nümero 2, Teşrin-i sani 1339, s. 34; "Birinci Adana Beynelmilel Zıraat Sergisi," *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, sene 40, nümero 10, Eylül 1340, s. 506-512; "Adana İkinci Pamuk Kongresi," *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, sene 41, nümero 6, Haziran 1341, s. 958.

4. Merkez Amele Komisyonu'nun emri altında çalışmak üzere bir bürosu ve bu büronun bir müdürü ile ihtiyaca göre memurları bulunur.

5. Merkez Amele Bürosu'nun Ceyhan'da bir şubesi bulunur. Bu şube kaza kaymakamının riyaseti altında ziraat memuru, ziraat odası reisi ve iki çiftçi mümessilden müteşekkildir.

İçel Vilâyeti'nin de Merkez Amele Komisyonu Tarsus'ta, şubesi de Mersin'de olmak üzere iki komisyonu vardır. Teşkilât Adana'nın aynıdır. İleride amele ihtiyacı baş gösterecek kazalarda da birer şube açılacaktır.

6. Merkez Amele Komisyonu amelenin geleceği yerlerde amele toplama ve gönderme işlerini temin etmek üzere alâkadar vilâyetlerle muhabere eder ve icabı halinde memurlar göndererek gerekli ameleyi temin eder. Amele ihzarı ve sevki işleri için de Seyhan Vilâyeti işin mukteziyatına göre Ziraat Vekâleti ile teması muhafaza eder.

Merkez Pamuk Amele Komisyonu'nun vazifeleri:

A) Adana Merkez Pamuk Amele Komisyonu kendi mıntıkası ihtiyacıyle Ceyhan'ın amele ihtiyaçlarını tespit ederek amele getirilecek muhallerle muhabere eder.

Komisyon

B) Amele isteyen çiftçilerin istedikleri amele miktarına göre uygun gördüğü bir nispette beher amele başına peşinen bir avans alır. Bu avans amelenin yol parasına tahsis edilerek gündeliğinden tenzil olunur.

C) Komisyon avans alarak getirttiği ameleyi avansı veren çiftçilere avansının nispeti dahilinde tevziat yapar. İş bulamayan amelenin yatı, iaşe ve sıhhî durumlarıyla yakından alâkalanır. Ameleye iş bularak çalışmaya sevk eder. Çiftliklerdeki amelenin vaziyetlerini kontrol eder. Uygunsuz gördüğü cihetlerde müdahale eder. Çiftçi ve amele hukukunu bir tutarak işin intizamla yürümesini temin eder.

D) Amele komisyonu, amelenin sıhhat ve hüviyetini gösterir birer karne taşımalarını temine çalışır.

E) Komisyon, amele ile çiftçi ve amele ile baş olan amele arasındaki anlaşmazlıkları kendisi veya seçeceği hakem heyeti marifetiyle halleder.

8. Serbest olarak amele tedarik eden çiftçiler de kullandığı amelenin miktarına göre komisyon emrine avans vermeğe mecburdur. Bu para çiftçi ile amele arasındaki anlaşmazlık hadiselerinde tarafeynin hukukunu temine matuftur.

9. Yeni gelip de boşta kalan veya iş arasında boş kalan ameleyi işe gönderinceye kadar iaşesini teminen miktarı komisyonca tespit edilmek ve bir defaya mahsus olarak elli kuruşu geçmemek üzere amele kullanan çiftçiler ve çiftlik sahipleri komisyona çalıştıracağı amele miktarına göre bir para verir. Bu para ile ibate ve iaşelerinin teminine çalışır.

10. **Daimi şubelerin vazifeleri:**

A) Mıntıkalarındaki amele ihtiyacını tespit ederek Vilâyet Merkez Amele Komisyonu'na bildirir.

B) Merkez komisyonu kendi bölgesi için hazırladığı ameleyi getirtir. Bunlar için gereken avansı çiftçilerden alarak merkez komisyonuna gönderir.

C) Gelen ameleyi çiftçilere tevzî eder. Amelenin işe sevkine kadar ibate, iaşe ve sıhhî durumlar ile yakından alakalanır. Amele ile çiftçi arasındaki ihtilafları halleder. Merkez komisyonuyla irtibatı daima muhafaza eder.

Amele gönderecek mahallerin vazifesi:

11. Merkez komisyonuna amele ihtiyacı bildirilme mıntıkasının gönderebileceği amelenin miktarını bildirir. Yol masrafları için sarfı icap eden parayı bildirmekle beraber amelenin sevk işini tanzim eder. İcabında merkezden gönderilecek memurlara azamî yardımı yapar.

Çiftçinin vazifesi:

12. Merkez Amele Komisyonu bürosu amele ihtiyacını tespit ederken çiftçiler de amele isteklerini çapa için Mart başı, toplama için Temmuz başına kadar komisyona bildirirler. Amelesini doğrudan doğruya temin edecek ve komisyonun getireceği ameleden amele istemeyecek çiftçiler dahi vaziyetlerini aynı tarihe kadar komisyona bildirmeğe mecburdurlar.

13. Çiftçiler amelenin yevmiyelerini muntazam vermekle beraber yağmur, hastalık ve herhangi haricî ve amelenin kendi ihtiyarında olmayan mecburî sebeplerden dolayı çalışamazsa çiftçi amelenin o hafta içindeki iaşesini temine mecburdur. Ancak bu iaşenin hafta itibariyle iki günlüğü parasız olarak çiftlik sahibine ait olup haftanın geri kalan günleri için amele aldığı iaşe bedelini yevmiyesinden öder.

Amele ücreti:

14. İş 15 Mart'tan 15 Temmuz'a kadar devam eder ve amele ücreti on beşer günlük olarak tespit edilir. 12 yaşından küçük çocuklar çapa işinde çalıştırılmaz. Amele yevmiyeleri hafta sonunda verilir.

Amelenin vazifesi:

15. Yirmi beş kişiden aşağı olmamak üzere grup halinde çalışan amelenin bir başı olur. Amelebaşları kendi hüviyetliyle beraber idare edecekleri amelenin nüfus tezkerelerinde çıkan hüviyetlerini müş'ir cetvellerini yaparak Amele Komisyonuna verir ve bir vesika alır. Amelebaşlarının dürüst ve itimada şayan olması meşruttur. Bu itibarla amele başlarına çift yevmiye verilir. Amelebaşları komisyonun direktiflerinden hariç işler yapar, amele ile kendi arasında haksızlıklar ve çiftçi ile amele arasında uygunsuzluklar ve emniyeti bozan hareketlere tasaddî ettiği görülürse komisyon elindeki vesikayı alır ve amele işine karıştırmaktan men eder.

16. Merkez komisyon marifetiyle çitçilerden avans alınarak celb edilen amele ile amelesini kendileri tedarik edenleri komisyonun malumatı olmadan biri diğerinin amelesini kendi işinde kandırarak çalıştırmak gibi hareketlere tasdi asla caiz değildir. Komisyon bu gibi ahvale mani olacak tedbirler almağa ve amelenin sıhhîvaziyetini koruyacak mahallî ve zarurî ihtiyaçlara göre talimat yaparak tatbik etmekte salâhiyettardır.

Cemil Çalgüner, *Türkiye'de Ziraat İşçileri*, Ankara; Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü, 1943, s. 114-117.

İkinci Adana Pamuk Kongresi Ziraat Encümeni Raporu -7- Amele[376]

Pamuk mıntıkalarımızda tetkiki ihmal edilemeyecek mesail-i hayatiyyeden birisi de amele meselesidir. Pamukçuluk yapan sahalarda istihsal için amele meselesine temas etmek zarurîdir. Adana ziraat amelesi öteden beri vilayât-ı şarkiyyeden ve cıvar yayla mıntıkalarından, Antakya ve Lazkiye'den ve İzmir, Aydın, Manisa, Denizli gibi mühim pamuk mıntıkaları için de Konya ve Antalya ve diğer yayla mıntıkalarından gelmektedir. Bu amele hububat hasadı için pamuk çapası için ve pamuk kozası devşirmesi için kullanılır. Senevî Adana'ya 30-40 bin kadar amele gelip Şubat'tan Teşrin-i sani ve Kanun-ı evvellere kadar kalırlar. Ve sonra mahallerine avdet ederler.

Adana'nın ve hariçten ameleye ihtiyacı olan diğer pamuk mıntıkalarımızın her sene bu amele derdiyle uğraştığı ve bu yüzden müstahsil zürra'ın pek sıkıntı çektikleri malumdur. Bazı zamanlar olur ki zürra amele buhranı sebebiyle yüksek ücret tediyesine mecbur olmakta ve mesarif-i istihsaliyyeyi yükseltmekte, binaenaleyh istifadesini azaltmakta ve bu sebeple hasılat masrafı korumamaktadır. Adana Vilayeti Meclis-i Umumisi'nce

376 *İkinci Adana Pamuk Kongresi Zabıtnamesi*, İstanbul; Matbaa-i Amire, 1925, s. 109-110.

vaktiyle kabul edilen bir amele talimatnamesi mevcut ise de bunun her nasılsa tatbik edilmediği anlaşılmıştır. Bilhassa pamuk mıntıkalarımızın amele ihtiyacı karşısında miktar-ı kafi amelenin heman temin ve tedariki için her halde Ticaret Vekâlet-i celilesi mesaî müdüriyet-i umumiyesince şuabatiyle beraber bir amele bürosunun acilen teşkiline lüzum görülmüştür. Böyle bir büro ziraat amelesi meselesini ileride kamilen kavramak üzere şimdilik pamuk mıntıkalarımıza büyük hizmetler ifa etmeğe namzet gibi görülmüştür. Diğer taraftan amelenin mahallerinden pamuk mıntıkalarına vasait-i nakliye kumpanyalarınca nısf ücretle sevkleri hususunun mutlaka temini ve amelenin ahval-i sıhhiyelerine ait tedabir-i vakı ve şifiyenin Sıhhiye Vekâleti'nce derpiş edilmesi muvafik görüldü.

Ticaret Vekâlet'ine *Göre* Çukurova'da Emek ve Sermaye Sorunu [377]

Emek Sorunu

Pamuk tarlalarının çapalanmasında ve kemale ermekte olan arpa ve buğday gibi hububatın hasat işlerinde kullanılmak üzere ameleye şiddetle ihtiyaç hissedilen bu mevsimde bu havaliye etraftan kâfi miktarda amele geldiğinden fazla bir buhran görülmemiştir. Amelenin hukukunu muhafaza ve vikaye etmek üzere ticaret odasından ve belediyeden, ma'ruf çiftçilerden, zabıtadan ayrılan aza ve memurlardan mürekkep bir komisyon amele ücretlerinin tayini ve bunların şikâyetlerini istimâ' (dinleme) ile haklarının istihsali gibi işlerle uğraşmış, amelenin ahvâl-i sıhhiyesi sıtma mücadele heyetlerinin yardımı dolayısıyla bu sene daha iyi bir halde bulunmuştur. Adana'da İstanbul'daki amele cemiyetinin bir şubesi mevcut ise de fazla bir varlık göstermemekte ve ameleye esaslı hizmet ifasına muvaffak olamamaktadır. Amele komisyonunun daha müfit bir şekle ifrağı ile amelenin terfih ve sıhhatine hadim olacak bazı esaslar hazırlanmış ve alakadarân nezdinde ciddî teşebbüsâta tevessül edilmiştir.

Sermaye Sorunu

Adana mıntıkasında her şeyden evvel inkişaf-i iktisadîyi temin ve teshil edecek millî itibar müesseselerine şiddetle ihtiyaç vardır. Adana, Ceylan, Tarsus, Mersin gibi en zengin ve müsaid-i istihsal sahalarında bu lüzum daha bariz bir halde göze çarpmakla beraber Silifke, Osmaniye ve Kozan'da da derece derece kendisini hissettirmektedir.

Müstahsiller, tüccarlar hükümet-i milliyyemizden bu havalide İtibar-ı Millî Bankası'nın şubelerinin tekessürünü ve emsali millî bankaların da peyderpey bir an evvel şube açmaları esbabının teminini ehemmiyetle istirham etmektedirler.

İsmail Hüsrev Tökin'e Göre Türkiye'de Ziraat İşçileri ve Adana Pamuk Amelesi 1923-1950

İsmail Hüsrev'in verdiği bilgiye göre Adana'da tarım kesimindeki işgücü dörde ayrılıyordu:[378] Yaz ya da kış kalan yanaşma ve tutmalar, yaz tutmaları ve kış tutmaları diye iki türdü. Kış tutmaları Ekim ayından Mayıs'a kadar tutulurdu. Ekim'de genellikle pamuk ekimi son bulmuş ve sapan işi bitmiş olurdu. Kış tutmaları normal zamanlarda ortalama 75 lira, bir çift çizme, bir takım elbise ve ikramiye olarak 4 dönüm kadar bir pamuk tarlasını ekilmiş olarak alırlardı. Yeme-içme ve yatmaları, iaşe ve ibateleri çiftliğe aittir. Yaz tutmaları 13 Mayıs

377 Adana mıntıkasının 341 tarihindeki vaziyet-i umumiyye-i iktisadîyyesi", *Ticaret Vekâleti Mecmuası*, 2. sene, nümero 13, Eylül 341, s. 3-14.

378 İsmail Hüsrev, *Türkiye İktisadiyatı*, s. 136-138.

başlangıç olmak üzere beş ay süreyle 13 Ekim'e kadar tutulurdu. Bunlar pamuk hasadı ile uğraşırlardı. Yaz tutmaları yaz işlerinin fazlalığı nedeniyle normal yıllarda 85 lira ücretle bir çift çizme, bir takım elbise alırlardı. Kendilerine ikramiye olarak, kış tutmalarında olduğu gibi birşey ekilmezdi. Yaz ve kış tutmaları çiftliklerin bütün sürekli işlerini görürlerdi.

İkinci tür amele çapa amelesiydi. Genellikle pamuk çapası ve ikinci derecede de diğer çapa bitkilerinin çapasını yaparlardı. Adana'da iki ay kalırlar, haftada 5,5 gün çalışırlardı. Haftalık ücretleri 150-350 kuruş arasındaydı. İaşeleri çiftlik sahibi tarafından sağlanır. Tahıl hasat amelesinin iaşelerinden de çiftçi sorumluydu. O gün addedilen haftada ortalama 7 lira alırlardı. Pamuk hasat amelesinin çoğunluğu Adana dahilinde oturan çiftçilerdi. Bunlara ücret olarak pamuk kozasının % 9'u ve çekirdekli pamuk için de her okkada ortalama 10 kuruş verilirdi. İaşe ve ibateleri kendilerine aitti.

Yevmiyeciler üçüncü tür geçici işçilerdi. Günde ortalama 60 kuruş alıyorlardı. İaşeleri çiftçiye aitti. Aylıkçı diye adlandırılan işçiler ise saman çekmek, arabacılık, bekçilik, tohum ekmek (bidercilik) gibi fazla işleri zamanında yapmak için tutulurlardı. Aylıkları 25 lira dolayındaydı. İaşe ve ibateleri mal sahibi tarafından karşılanırdı. Adana'da ayrıca makine işçileri vardı. Ustalarına 90, yardımcılarına 30 lira ücret verilirdi.

Antep'te tarım işçiliğinin diğer bir şekline "cüvelek" adı verilirdi. Cüveleğe efendisi barınak verir, onun için bir miktar buğday ekerdi. Cüvelekler daimî surette çalışmazlardı. İş olup çağırıldıkları zaman çalışmakla yükümlüydüler. Özellikle harman zamanı çağrılırlardı. Ücret olarak kışın 25 kuruş, yazın 50 kuruş gündelik alırlardı. Cüveleğin kendi ineği, koyunu bulunurdu.[379]

Ülkede tarımda gündelikçi olarak çalışan işçileri için belirli bir mesaî saati yoktu. Tarımda mesaî genellikle, hangi mevsimde olursa olsun güneşin doğuşuyla başlar, batışıyla sona ererdi. İşyeri ikametgâh mahallîne uzak olan ortamlarda, uzaklık oranına göre, işe güneş batmazdan biraz önce son verilirdi. Mesaî sırasında işçiye üç ya da dört kez istirahat verilirdi. Bu istirahatlerin ne vakit verileceği ve süreleri çok karışıktı. Ülke ölçeğinde genellenebilecek bir durum yoktu. İstirahat zamanları genellikle kuşluk, öğle ve ikindi soluğundan oluşurdu. İşçi kuşluk soluğunda kahvaltı yapar. Bu yarım saat kadar sürer. Öğle soluğu ise bir saat kadardır. Bu süre zarfında işçi öğle yemeğini yer ve namazını kılardı. On beş dakika kadar süren ikindi soluğu sırf ikindi namazını kılmak üzere verilirdi.

Çukurova'da durum kısmen farklıydı. Burada teamülle oluşan kısmî bir düzenleme vardı. Çukurova bölgesinde pamukta çalışan gündelikçiye mesaî sırasında dört dinlenme veriliyordu. Bunların zamanları ve süreli saptanmıştı. Bu bölgede işveren ve işçi istirahat konusuna çok dikkat ve özen gösteriyordu. Istirahat devrelerinin saptanmasında yemek ve ibadet esas alınmıştı.

Çukurova'da döner sermayeye olan ihtiyaç diğer yörelere oranla çok daha yüksekti. Adana'da hemen her mevsim için pamuk ana sorundu. Çiftçi kahvelerinde, akşam toplantılarında zürra, sürekli pamuk üzerine dertleşirdi. Pamuk Adana çiftçisini dünyaya açıyordu. Pamuk piyasası yanı sıra gaz ve benzinin dünya fiyatları, kredi ve kambiyo sorunları Adana'da üreticinin gündeminden düşmüyordu. Tarım aletleri, buharlı lokomobilleri, büyük, küçük traktörleri çiftçiyi sürekli şoför ve tamirhanelerle muhatap kılıyordu. Ekim büyük ölçüde sermaye yoğundu. Tutma denen sürekli ziraat amelesiyle bir süre işi götürdükten sonra, pamukların çapa mevsiminde mevsimlik ameleyle muhatab olurdu. Çiftçi kahvelerinin kesif sigara dumanı bulutu altında çapa amelesi konuşulurdu. Yağmur durumu, bankaların kredi olanakları kadar, ovanın tozlu yollarında, rengarenk kıyafetleriyle beliren amele kafilelerinin o yılki emek talebini karşılayıp karşılamayacağı, amele ücretlerinin taban ve tavan fiyatları da önem arz ediyordu.

379 Ömer Celâl, *Ziraat ve Sanayi Siyaseti*, İstanbul; Arkadaş Matbaası, 1934, s. 209-111.

Adana ziraat amelesi öteden beri şark vilayetlerinden, Antep, Maraş, Sivas'tan, Niğde ve havalisinden, Kayseri'den, Konya cihetinden, Antakya ve Lazkiye'den geliyordu. Bunlar hububat hasadı için orak ameliyesinde, harman için kızakçılıkta, batözlerde, pamuk çapasında ve pamuk mahsulünü tarladan pamuk ya da koza olarak devşirmede çalıştırılırlardı.

20. yüzyılın başlarından itibaren ülkeye giren binlerce orak makinesi çiftçi tarafından kolaylıkla kullanılmaktaydı; bundan böyle orak amelesine ihtiyaç kalmamıştı. Fakat buna karşılık özellikle II. Meşrutiyet sonrası pamuk ekimi önemli oranda gelişmiş olduğundan çapa amelesine ihtiyaç sürekli artmıştı. Bu nedenle Adana için önem arz eden amele sorunu daha çok pamuk çapası için istenilen ameleydi.

Şubat başlarında küçük, büyük kafileler halinde çevreden Adana'ya doğru amele akını başlardı. Tahminen 30.000 dolayında olan bu amele kısmen şehirde ve Seyhan'ın öte yakasında hanlarda barınır, Memleket Hastanesi çevresindeki mezarlıklarda ve yol kenarındaki boş arsalarda ve açıkta kalırlardı. Adana'da pamukların çapası Şubat'ın ikinci yarısında yer yer başlar, pamuk fidanları ve otlar yükseldikçe kızışırdı. Pamuğun yanı sıra hububat hasadı, arpa, buğday mahsulü için de ayrıca ameleye ihtiyaç duyulduğunda zürra için amele bulmak giderek zorlaşırdı.

Pamuk tarlalarının yılda kaç kez çapalanacağı kestirilemezdi. Tarlanın iyi sürülüp sürülmediği, yılın kurak ya da yağmurlu oluşu çapayı etkilerdi. Ancak her çiftçi en az dört çapa yaptırırdı. Kimi çiftçinin parasızlıktan son çapayı yaptırmadığı ve tarlasını otlu bıraktığı görülürdü.

Adana'da teamül, amelenin pazar günü ve bir hafta için tutulmasıydı. Pazarları Seyhan Köprüsü'nün her iki tarafı ve çevresi amele, rençper ve çiftçiden geçilmez, pazarlık ve söz kesimi oracıkta yapılırdı. Pazarlığı bağlayan ve zürra ile anlaşan amele çiftlik yolunu tutar, bu nedenle pazar günü öğleden sonra ova yolları Adana'dan çiftliklere doğru yola koyulmuş amele kafileleriyle dolar, taşardı. Böylece amele, Pazar akşam üzeri, yorgun, argın, en aşağı bir hafta kalacağı, çiftlik binasına varırdı.

Çiftlikte o sırada en faal kişisi kapı uşağı evdeci denen aşçıbaşıydı. Amele sayısına göre, kazan ya da kazanın küçüğü herenide yemek pişerdi. Bir süre sonra altışar kişilik karavanalar içinde amelenin çorbası ve ekmeği dağıtılırdı. Ardından çiftlik sahibinin dağıttığı hasırlar üzerine uzanır, irili ufaklı her türlü evcil havyanla haşır neşir uykuya dalardı.

Amele sabahın erken saatlerinde, horoz seslerine karışan çiftlik tutmalarının uyarıları arasında kalkar, tarlanın yolunu tutardı. Güneşin ilk ışıklarıyla işe koyulur, akşam gruba yakın bir zamana kadar, o günkü saatle alaturka on bir buçuğa kadar çalışırdı. Bu süre içinde ameleye dört kez istirahat verilirdi. Bunların ilki işe başladıktan hemen bir sonra verilen "kahvaltı soluğu"ydu. Çeyrek saat eden bu soluklanma sırasında, amele kazması kucağında, pamuk fidanları arasında somundan ibaret olan kahvaltısını yapardı. Pilav soluğu, kuşluk vakti verilen ve pilav yemeğe mahsus olan ıstırahattı. Öğle vakti verilen "göt soluğu" öncekiler gibi yemek yemeğe mahsus değildi; oturarak dinlenilen bir saatlik bir molaydı. Amelenin öğleden sonra ayran ve/veya hoşafla birer somundan ibaren olan öğle yemeği molasına "öğle ekmeği" denirdi. Alaturka saat yediyle sekize arasında üç çeyrek saat sürerdi. Bu dört ıstırahatın dışında ikindi vakti daha çok namaz kılmak ve hafifçe dinlenmek için beş dakikalık bir ara verilirdi. "Çakal soluğu" denen bu süre zarfında amele kazmasından ayrılmazdı; bu nedenle ayrı bir istirahat olarak görülmezdi.

Teamül gereği gün boyunca üç saatlik bir istirahatı oluşturan soluklar amelenin en doğal hakkı olarak bilinirdi. Soluklanma zamanı geldiğinde içlerinden birisi af sözcüğünü yüksek sesle "afi" şeklinde bağırırdı. Tekmil amele kızgın güneşin altında, yere sapladıkları kazmalarının gölgesinde dinlenirdi. Tarlalarda hiçbir ağaç yoktu.

Çiftlik sahibi amelenin ıstırahatına ilişmez, ancak soluklanma dışında aylak durmasına izin vermezdi. Birer beygir ya da öküz sırtına iliştirilen tekerlekli su fıçıları, ameleyi adım adım izlerdi. Çiftçi sahibinin tutması

bir hizmetçi, su isteyen ameleye anında hizmet verir, amelenin zaman yitirmemesi için azamî gayret gösterirdi. Sucunun bu işi bihakkın yapması çiftlikte kendisi için övünç kaynağı olurdu. Amelenin sık sık, küçük ya da büyük aptes bozanı da çiftlik sahibince makbul karşılanmazdı.

Alaturka saat on bir buçukta amele işi bırakır. Üç saatlik istirahat süresi dışında en az on, hatta onbir saat çalışan amele için bu an çok değerliydi. Amele iş bırakımına törensel bir hava verir hep birlikte şu duayı okurdu:

"Akşama hürmet, sabaha niyet, kolumuza kuvvet, ağamıza devlet, kesemize bereket, kör şeytana lanet, bir daha lanet, bir daha lanet, İbrahim Paşa'ya rahmet, Peygamberimize (Peygambere) salâvat."

Son sözcük salavat vurgulanarak kazmalar bırakılır ve çiftlik binasına avdet edilirdi. Akşam duasında amelenin İbrahim Paşa'ya rahmet okuması 19. yüzyılın ilk yarısından kalma bir güvenlik önlemeni yâd etmek içindir. O zamanlar Adana'nın pazarı Salı günü imiş ve amele çiftliklerde Çarşamba günü işe başlayarak Pazartesi günü akşama kadar çalışır, o suretle haftalığa hak kazanırmış. Pazartesi akşam üzeri çiftlikten çıkıp şehre varabilmek geceleyin yollarda kalmayı ve yol yürümeyi gerektirirmiş. Birçok uygunsuz kişi bu durumdan yararlanarak amelenin kadınına, malına tecavüz edermiş. Mısırlı İbrahim Paşa o tarihte bu sakıncanın önüne geçmek için amelenin Pazartesi günü ancak öğleye kadar çalışmasını, ancak haftalıklarından birş ey kesilmemesini emrederek ameleyi geceleyin yollarda tecavüze uğramaktan kurtarmış ve güneşin batışından önce şehre gelebilmelerini güvence altına almış. Amele işte bu lütfun minnetini hâlâ bilerek, bilmeyerek yâd ediyordu. Sonraları Adana'nın pazarı Pazar gününe dönüştüğünden amelenin öğleye kadar çalıştığı gün Cumartesi olmuş. Yine yollardaki emniyetsizlik devrinden kalma bir itiyat olarak amelenin haftalığı çiftliklerde verilmez olmuş, bu ücretin Pazar günü sabahı şehirde ödenmesi usulü benimsenmiş. Cumhuriyet yıllarında Anada ziraat amelesi Pazartesi günü işe başlayarak beş buçuk gün çalışmakta ve ücretini haftalık olarak almaktaydı. Bu nedenle amele Cumartesi günü öğleyin çiftlikten ayrılıyordu. Çalışmadığı Pazar gününün yemeği ile Cumartesi günü öğle yemeği çiftlik sahibine aitti.

Ameleye çiftliklerde sabahları somun denilin bir ekmek verilirdi. Bu, kırma undan yapılmış, kepeği fazlaca, fakat lezzetli bir ekmekti; azamî 200 gram kadar gelirdi. Kuşluk vakti yine bir somunla karavana içinde sade yağda pişirilmiş bulgur, yarma ya da döğme pilavı verilir, çiftlik sahibinin sağladığı tahta kaşıklarla yenirdi. Öğleyin ayran ya da hoşafla her ameleye yine birer somun verilirdi. Akşam üzeri amelenin yemeği genellikle yarma denilen buğday kırmasından hazırlanmış çorba ile somundan oluşurdu. Bazı çiftlik sahiplerinin çiftlik bahçesinde kabak, fasulye gibi sebze de yetiştirerek bu genel iaşe programına çeşni kattıkları görülürdü.

Yılda otuz, kırk bin kişiyi bulan Adana ziraat amelesi kitlesi eskiden beri kendine özgü bir teşkilâta sahipti. Bunlar kafileler halinde elcibaşı denilen kişilerin yönetiminde yörelerini terk ederlerdi. Elcibaşılık kendine özgü bir meslekti. İmtiyazı, hakkı ve görevi vardı. Bunlar, bulundukları yörede geçinemeyen ve işgücünü satmak isteyen kimseleri toplar, mevsiminde amelelik etmek üzere Çukurova'ya sevk ederlerdi. Zürra çiftliğine götüreceği amelenin pazarlığını elcibaşılarla yapar ve haftalık tutarını elcibaşıya öderdi; amele de istihkakını elcibaşıdan alırdı. Elcibaşının kazancı, çiftlik sahibinden alınan ameleye verilen haftalığın iki misli ve her amelenin gelirinin yüzde beşinden oluşurdu. Ancak, hemen hiçbir elcibaşı bu kazanç ile yetinmez, amele ile zürra arasında aracı konumunda oldukları için her iki kesimden duruma göre ve koşullar elverdiğince azamî derece yarar sağlardı. Bu nedenle gerek amele, gerek zürra elcibaşından yakınırdı. Mesela elcibaşılar amelenin kadın ya da çocuk olan kısmı için de zürra'dan tam amele haftalığı alır, ancak bunların istihkakını tam olarak ödemezdi. Haklarını aramaktan aciz olan bu kimseler, elcibaşı tarafından gözetildikleri kanaatiyle kendilerine ne verilirse ona razı olur, şikâyete yeltenmezdi.

Arz ve talep yasaları iş piyasasında da hâkimdi. İşgücüne talep arttığı ve amelenin az olduğu haftalarda zürra'ın endişesi artar, buna karşılık elcibaşılar keyiflenirdi. Bu durumlarda amele bulamayıp tarlasının ota boğulmasından korkan zürra emele ücretini yukarı çeker, bununla da kalmaz elcibaşıları hediye adı altında ödün-

lerle iknaya çalışırdı. Oysa işgücüne bu denli talep olmadığı eski zamanlarda, işsizlik nedeniyle elcibaşılar söz verdiği sayıdaki ameleyi ertesi günü mutlaka sevk edeceğinin teminatı olarak zürra'a Pazar günleri para ve saat bırakırlar imiş ve eğer ertesi gün amele gelmeyecek olursa zürra tarafından "tutu" denilen bu teminat alınakonabilirmiş. Zamanla amele talebinin artması sonucu bu teamülü kaldırmış. Cumhuriyet yıllarına gelindiğinde artık zürranın ameleye teminat vermek durumunda kaldığı görülüyordu: bu nedenle amelenin haftalığı daha önceden amelenin emin addettiği bir yere yatırılıyor ve hatta kimi kez haftalığı peşin ödeniyordu.

Tütün ziraatında çalışma koşulları çok ağırdı. Dikme ve çapa sırasında bütün gün 13-14 saat olan günlük iş süresi, kırıp dizme sırasında üç aydan fazla bir süre 18, hatta işyerine gidip gelme de kapsanırsa 20 saati buluyordu. Tütün dikerken tarlada, güneş altında eğilerek fideler toprağa gömülürdü. Günde 2, 3 kez, toplam bir saatlik yemek molası verilirdi. İş ayakta ve eğilerek yapıldığı için yorucuydu. İşçilerin dizleri kesilir ve bilhassa belleri ağrırdı. Çalışanlar yarı yarıya kadındı. İşin ağırlığı ve gerektirdiği maharet nedeniyle çocuk işçiye pek rastlanmazdı. Çapa işi ise görece hafifti. Bir aydan fazla sürerdi. Çapada göçebe işçiler de çalıştırılırdı. Tütün ziraatında en önemli çalışma süresi 3-4 ay süren kırma ve dizme devresiydi. Tütün en dipteki yapraklardan başlayarak yavaş yavaş yukarı çıkarak olgunlaşırdı; yapraklar sararmaya yüz tutardı. Her yaprağın koyu yeşilliği geçtikten sonra, ancak henüz sararmağa yüz tutmadan kırılıp toplanması gerekiyordu. Bu iş mutlaka sabah serinliğinde yapılmalıydı. Yoksa yaprak saptan kolayca ayrılmaz ve sapı sayılırdı. Sıradaki üç dört yaprak, birkaç gün, en fazla bir hafta bu olgunluğu korur; sonra sararırdı. Yeşilken koparılan yaprak henüz olgunlaşmamış sayılırdı. Kurutulunca siyaha dönüşür; ağırlığından, kokusundan, renginden ve yanma yeteneğinden kaybederdi. Kısa olgunluk dönemi geçirilirse yaprak sararır; ucundan itibaren gazel haline gelmeğe başlar ve yanardı. Bu tür yapraklar atılırdı.

Tütünde dengeyi tutturmak beceri işiydi. Yarım milyon çiftçi ve tarım işçisinin kaderi buna bağlıydı. Eskiden sabahın ilk saatlerinde, azamî şafakta başlayan iş, gide gide yozlaştı; 20'lerin sonu ya da 30'ların başından itibaren özellikle Ege Bölgesi'nde geceleyin saat 24'ten itibaren yapılmağa başladı. Tütün mevsiminde Ege'nin tütün yetiştiren kasabalarında çiftçilerin gece saat 23'te sinemadan çıktıktan sonra arabalarına koşup tarlalara çalışmağa gittikleri görülürdü. Böylece işin 3-4 saatlik kısmı tamamen gece ve karanlıkta yapılır oldu. Kırılacak yaprakların olgunlaşıp olgunlaşmadığını görmek için gemici fenerleri, lüks lambaları, karpit lambaları kullanmağa ve tarlalarda, ay ışığı olmadığı zaman, lamba ışığı altında çalışmaya başlandı. Bu iş, gün doğduktan sonra sıcak basıncaya, yaprağın kırılması güçleşinceye kadar ortalama 8 saat sürüyordu. Bu süre zarfında yalnız bir kez, kahvaltı için yarım saatlik mola veriliyordu.

Ardından, saat 9'dan itibaren evlere, çardaklara taşınmış tütün yapraklarının dizilmesine geçilir, akşama kadar 10-11 saat bununla uğraşılırdı. Bazı yörelerde kırma ve dizme işi ayrılırsa da genellikle aynı işçiler tarafından yapılırdı. Böylece işgünü toplam 18-20 saati bulurdu.[380]

Gazetelerin verdiği malumata göre Ziraat Bakanlığı ziraat amelesi için bir İş Kanunu hazırlamaktadır. Bu proje çiftlik ve bağ sahipleri ile ziraat amelesi arasındaki ihtilafları, gündelik meseleleri tanzim edecektir. Bu kanundan sonra amele tedariki için amele büroları kurulacaktır. Bu bürolar kurulduktan sonra şimdi mevcut olan iptidaî iş bulma vasıtaları ortadan kaldırılacaktır.

Cumhuriyet gazetesinin 26-1-1935 tarihli nüshasından.

380 Prof.Dr. R. Nalbandoğlu,"Türkiye'de Ziraat İşçilerinin Durumu," *İçtimai Siyaset Konferansları*, Birinci Kitap, İstanbul; Kenan Matbaası, 1948, s. 26-29.

Kaynakça:

Ömer Celâl, *Ziraat ve Sanayi Siyaseti*, İstanbul; Arkadaş Matbaası, 1934.

Cemil Çalgüner, *Türkiye'de Ziraat İşçileri*, Ankara; Yüksek Ziraat Enstitüsü Basımevi, 1943.

Hilmi, *Adana Ziraat Amelesi* (Adana Pamuk Kongresi neşriyatından: 1), Adana: Türk Sözü Matbaası, 1341.

İkinci Adana Pamuk Kongresi Zabıtnamesi, İstanbul; Matbaa-i Amire, 1925.

Prof.Dr. R. Nalbandoğlu, "Türkiye'de Ziraat İşçilerinin Durumu," *İçtimai Siyaset Konferansları*, Birinci Kitap, İstanbul; Kenan Matbaası, 1948, s. 16-31.

Hilmi Uran, *Adana Ziraat Amelesi – Ziraat tetkiklerinden-*, İstanbul; Vakit ceb kitapları no: 12, 1939.

Tarımda "Ortakçılık" Usulü

Ortakçılık, Borçlar Kanunu'nda iştirakli icar ismi verilen kira usulüydü. Usulde müstecir arazi sahibine maktu bir kira bedeli yerine hasılatın bir kısmını aynen veriyordu. Mahsul birbirinin şeriki durumunda olan mucir ve müstecir arasında belirli bir orana göre taksim ediliyordu.

Türkiye'de ortakçılık usulü çok yaygında. Büyükçe arazinin hemen hepsi bu suretle işetilmekteydi. Bazı tahminlere göre ortakçılıkla geçinen nüfus 30'lu yıllarda, Türkiye'de birkaç milyonu buluyordu. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ülkede beş milyon nüfusun başkalarının topraklarında çalıştığını ifade ediyordu. Ortakçılık özellikle Akdeniz ülkelerinde, İtalya, Fransa, İspanya ve Portekiz'de önemli bir rol oynuyordu.

Ortakçılığın ekli zamana, ülkesine, yöresine, ürüne, nüfus kesafetine, arazi mülkiyeti durumuna ve daha birçok unsurlara göre değişiyordu. Aynı ülke dahilinde bile ortakçılık yöreden yöreye farklılık gösterebiliyordu. Türkiye'de de hemen her mıntıka ve her mahsul için ayrı ortakçılık usulleri cariydi. Gene de bir tasnif yapmak mümkündü. Yapılan işe göre ortakçılık iki tipti:

a) Araziyi ıslâh ve ihya için tatbik edilen ortakçılık,

b) Normal ziraatta uygulanan ortakçılık.

İlkine bağ oluşturmak gibi işlerde rastlanıyordu. Arazi sahibi yeri ve sermayeyi verirdi, çiftçi emeğini dökerek bağ yetiştirirdi. Mahsul almağa başlandıktan sonra birkaç sene hasılatın tümü çiftçinindi. Bilahare çiftçi hasılatın yarısını yahut baka bir yüzdesini alırdı. Bazen emeğine karşılık çiftçiye bağın bir kısmı temlik edilirdi. Antep'te bağ diken ortakçıya arazinin yarısı verilirdi. Bağ iki kısma ayrılır ve taraflara düşen kısımlar kurra ile belirlenirdi. Bu usule Antep'te yer hakkı deniliyordu.

Ortakçılık en çok normal tarımda görülüyordu. Ortakçının durumuna göre a) amelelik mahiyetini arz eden ortakçılık ile b) icar mahiyetinde olan ortakçılık ayırt ediliyordu. Kimi kez ortakçı tutmakta maksat, arazi sahibinin işletmesi için amele bulmaktı.

Kiracı durumunda olan ortakçılar arasında sermaye getirip getirmediklerine, işletme masraflarına ne derece iştirak ettiklerine ve hasılattan aldıkları paya göre birçok farklılıklar vardı.

Bazı ortakçıların hayvan ve sapanı ya da diğer tarım yöntemlerine mahsus birkaç aletten başka hiçbir sermayesi yoktu. İşletme masrafına hiç iştirak etmezlerdi. Bazen, hayvan ve sapan getirmekle birlikte tohumu da temin ederlerdi. Bütün işletme masrafını üzerine almış bulunan ortakçılar da vardı.

Türkiye'de genelinde ortakçı, kol kuvvetinden başka yalnız sapan ve hayvan getirirdi. Diğer hiçbir masrafa karışmazdı. Arazi sahibi yerden maada tohumu, gübreyi verirdi. Yol vergisinin dışında vergileri öder, aynı zamanda yarıcıya ikametgâh temin ederdi. Bu şartlar altında çoğu kez ürünün yarısı ortakçınındı.

Antep'te tohum arazi sahibi tarafından temin edildiği takdirde mahsul dokuza taksim olunur, dört hissesini ortakçı, beş hissesini arazi sahibi alırdı. Tohumu ortakçı verirse mahsulün 7/8'i onundu. Adana'da pamuk

tarımında ortakçı, tohumu verir ve toplama masrafını üzerine alırsa, mahsulün ¾'üne hakkı olurdu. Tohum yarı yarıya ortakçı ve toprak sahibi tarafından temin edildiği ve derin hafriyatı toprak sahibi yaptığı halde, mahsul yarı yarıya taksim edilirdi. Hafriyat, tohum, aktarma (derin hafriyatı bir daha sürme) toprak sahibi tarafından temin edilmiş bulunur ve yarıcı yalnız çapa işini yaparsa, mahsulün yalnız üçte birini alırdı. Manisa'nın bağlarında bazen mal sahibi hiçbir masrafa iştirak etmez, bazen ilaç ve sergi masrafını verirdi.

Ortakçının hasılattaki payı esas itibariyle işletme sermayesi getirip getirmediğine ve yaptığı işe bağlıydı. Ayrıca nüfus yoğunluğunun oranı ve diğer bazı hususlar da hissenin büyük ya da küçük olmasında etkili olurdu. İşletme masrafına iştirak derecesi, ortakçıların ekonomik durumunu da gösterirdi. Hiç sermayesi olmayan ortakçılar, şeklen olmasalar bile mahiyet itibariyle ameleye sayılırdı.[381]

Adana Ziraat Amelesi 1925

Hilmi, Adana Ziraat Amelesi (Adana Pamuk Kongresi neşriyatından: 1), Adana: Türk Sözü Matbaası, 1341.

Hilmi: Adana Valisi Hilmi

Hilmi Uran, Adana Ziraat Amelesi -Ziraat tetkiklerinden-, İstanbul; Vakit ceb kitapları no: 12, 1939.

Yazan: Hilmi Uran-Seyhan Mebusu

Bu metin eski Türkçedekinin üzerinden Latin harflerle geçilmesi sonucu düzeltilmiş şeklidir.

Adana Ziraat Amelesi

Adana'nın ziraat hayatında tetkiki ihmal edilemeyecek hususlardan birisi de amele meselesidir. Filhakika her yerde, her mahsul için tetkik ve mütalaa edilen istihsal mesarifi (masrafları) meyanında amele meselesine temas etmek zarurîdir. Fakat Adana gibi büyük mikyasta pamukçuluk yapan ve arazisi daha ziyade büyük parçalar halinde idare ve zer' olunan ati'-i inkişafını da ziraattan (olunarak atideki ziraatinden) bekleyen bir saha için bu zaruret çok daha bariz bir şekilde mütecellidir. Nitekim ziraatımız için her yerde mütedavil sermayenin noksanisi kendisini göstermekte olmakla beraber, Adana'da bu sermayenin teksifine olan ihtiyaç, başka sahalarda ölçülemeyecek bir derecedir.

Adana'da hemen her yerde, her mevsim için zemin-i musahabe (musahabe zemini) pamuktur. Çiftçi kahvelerinde, akşam toplanışlarında zürra; bitmek tükenmek bilmeyen ihtiyaçları için bu mevzu' üzerinde dertleşirler. Pek eski zamanlarda mahdut ve muayyen noktalar etrafında ifade edilebilen bu dertler; ziraatın besateten sıyrıldığı zamandan beri hududunu genişletmiştir. Bugünkü Adana çiftçisi pamuk piyasasına olduğu kadar gaz ve benzinin cihan piyasasındaki seyrine de alakadar olmakta, kredi, kambiyo meselelerini tetkik etmekte ve makinasının kırılıveren herhangi bir mahallî için şoför ve tamirhaneler üzerinde uzun, uzun şikâyet mevzuları bulmaktadır. Adana zürra'ı (çiftçisi), buharlı lokomobilleriyle, büyük, küçük traktörleriyle (küçük büyük traktörleriyle) arazilerini ihzar ettikten ve çiftliklerini tutma tabir edilen daimî ziraat amelesiyle bir müddet idare eyledikten (ettikten) sonra, pamukların çapa mevsiminde ameleyle kendisini karşı karşıya bulur.

İşte o andan itibaren çiftçi kahvelerinin kesif sigara dumanları bulutlanan havasında çiftçinin mübahasesi o senenin çapa amelesi üzerinde hararetlenir.

Yağmurun azlığı, çokluğu; bankalardan az veya çok para kaldırabilmiş olmanın ehemmiyeti ne ise, ovanın tozlu yollarında, rengârenk kıyafetleriyle beliren amele kafilelerinin o sene tekmil zürra'ı tatmin edecek bir kemiyet arz edip edemiyeceği (de) amele ücretinin hangi azamî ve asgarî arasında seyredeceği de Adana çiftçisi için aynı derecede mühimdir.

381 Ömer Celâl [Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Profesörlerinden], *Ziraat ve Sanayi Siyaseti [Ziraî ve Sınaî İktisat]*, İstanbul: İstanbul Yüksek iktisat ve Ticaret Mektebi Talebe Cemiyeti Neşriyatından: 65, Arkadaş Matbaası, 1934, s. 142-146.

Adana ziraat amelesi öteden beri vilayet-şarkiyyeden, (şark vilayetlerinden) Ayntep'ten, Maraş'tan, Sivas'tan, (Niğde ve havalisinden, Kayseri'den, Konya cihetinden) Antakya ve Lazkiye'den gelmektedir. Bunlar hububatın hasadı için orak ameliyesinde, harman için kızakçılıkta, batözlerde, (batozlarda) pamuk çapasında ve pamuk mahsulünü tarlalardan pamuk veya koza olarak devşirmede istihdam edilirler.

Yirmi seneden beri memlekete giren binlerce orak makinesi bugün hemen her çiftçi tarafından suhuletle kullanılabilmekte olduğundan orak amelesi artık nadir olarak aranılmaktadır. Fakat buna mukabil hemen on beş seneden beri pamuk zer'iyatı mühim bir mikyasta inkişaf etmiş olduğundan çapa amelesine olan ihtiyaç da artmış bulunmaktadır.

Binaenaleyh Adana için haiz-i ehemmiyet (ehemmiyeti haiz) olan amele meselesi daha ziyade pamukların çapası için istenilen ameledir.

Daha Şubat bidayetinde küçük, büyük kafileler halinde etraftan Adana'ya doğru amele akını başlar. En müsait bir tahmine nazaran laakal 30.000 derecesinde olan bu amelenin şehirde geçireceği hayat hakkında, evvel, ahir (son günlere kadar) hiçbir şey düşünülmüş değildir. Bunlar kısmen şehirde ve Seyhan'ın diğer cihetinde (öde yakasında) hanlarda misafir kaldıkları gibi, daha ziyade memleket hastanesi civarındaki kabristanlarda ve yol kenarındaki hali (boş) arsalarda ve açıkta kalırlar. Adana'da pamuklara çapa ameliyesi Şubat'ın son haftaları zarfında yer yer, hafiften başlayarak pamuk fidanları ve otlar yükseldikçe kızışır ve hububatın hasadı anları hulul ederek arpa ve buğday mahsulatı için de ayrıca ameleye ihtiyaç görüldüğü zamanlarda zürra için amele bulmak meselesi en güç safhasına girmiş bulunur.

Pamuk tarlalarının senede kaç defa çapalanacağı suret-i umumiyye ve kat'iyyede (umumî ve kat'î surette) tayin etmek kabil değildir. Çünkü bu, tarlanın iyi işlenmiş olup olmamasıyle, senenin kurak veya yağmurlu gitmesiyle alakadardır. Ancak her çiftçinin laakal 4 çapa yaptırdığını kabul etmek doğru bir fikir olabilir. Bazı çiftçilerin kudret-i maliyeleri (malî kudretleri) kısa gelmek dolayısıyle son çapayı yaptıramadıkları (yaptırmadıkları) ve zarurî bir tevekulle tarlalarını otlu bıraktıkları vakidir.

Adana'da teamül, amelenin Pazar günü ve bir hafta için tutulması merkezindedir. O gün Seyhan Köprüsü'nün tarafeyni ve civarı ameleyle rençberden (çiftçiden) geçilmez bir hale gelir. Çünkü pazarlık, söz kesimi muamelesi o gün ve orada yapılır; pazarlığını bitiren ve zürra ile anlaşan amele çiftlik yolunu tutar. Binaenaleyh Pazar günü öğleden sonra ova yolları Adana'dan çiftliklere hareket etmiş (yollanmış) amele kafileleriyle dolar, taşar.

Bunlar o gün akşam üzeri yorgun, argın -en aşağı bir hafta müsafiri olacakları- çiftlik binasına varırlar. O anda (çiftliğin) en meşgul kapı uşağı evdeci tabir edilen aşçıbaşıdır (aşçıbaşısıdır).

O, eğer amele çoksa kazan derununda, azsa hereni denilen kazandan daha küçük bir kap dahilinde ve ocağı(n) alevli ateşi karşısında mümkün olabilen ihtimamla amelenin yemeğini ikrar etmiştir (ihzar etmiştir). Bir müddet sonra altışar kişilik karavanalar içinde amelenin çorbası ve ekmeği tevzî edilir (dağıtılır). Birkaç saat sonra da artık amele -çiftlik sahibi tarafından ihzar edilen (kendilerine ikram edilen) hasırlar üzerine uzanmış, irili, ufaklı hemen her nev'î hayvanat-ı ehliyenin, zaman, zaman birbirine karışan asvatı (sadaları) ve çanlarının (çanlarından çıkan sesler) sesi arasında- kaygısız bir uykuya dalmış bulunur.

Amele, sabahın mahmurlukları içinde ve horoz seslerine karışan çiftlik tutmalarının vaveyla-i ikazı (ameleyi biran evvel işe göndermeye matuf bağırışları) arasında gündüzün yorgunluklarını bütün bir gece üzerinde uyuşturdukları hasırlarını terk ederek pek kısa devam eden bir iş hazırlığını ve göz kapaklarının yapışkanlığını gidermekten ibaren olan sabah tuvaletini müteakip tarla yolunu tutar. Tulu-i şems ile birlikte (Bu suretle daha güneşin ilk ışıkları ile) de işe başlamış bulunur. Alaturka on bir buçuğa kadar (akşam guruba yakın bir zamana kadar) devam eden mesaî müddeti zarfında ameleye dört defa istirahat verilir. Bunun birisi işe başladıktan hemen bir saat sonradır ki buna kahvaltı soluğu derler.

Bir çeyrek saat devam eden bu soluklanma arasında tekmil amele körpe pamuk fidanlarını ibtisamı arasında, kazmaları kucaklarında olduğu halde, tek bir somundan ibaret olan kahvaltılarını yaparlar.

Kuşluk vakti verilen ve pilav yemeğe mahsus olan istirahata da pilav soluğu tabir ederler ki bir saat imtidad eder. Öğle vakti verilen ve iki evvelkiler gibi yemek yemeğe mahsus olmayıp, yalnız oturarak dinlenmeyi istihdaf eden bir saatlik bir molaya da göt soluğu denilmektedir.

Amelenin öğleden sonra ayran ve (veya) hoşafla birer somundan ibaret olan (öğle yemeği için de) ve alaturka saat yediyle sekize tesadüf eden öyle yemeği için de öğle ekmeği namı altında üç çeyrek saat devam eden bir istirahatı vardır. Bu dört istirahat devresi haricînde bir de ikindi vakti çakal soluğu denilen bir istirahat müddeti varsa da bu, daha ziyade namaz kılmayı ve hafifçe dinlenmeyi temine hadim olup beş dakikaya inhisar ettiğinden ve amele bu müddet zarfında kazmasından da ayrılamadığından bunu hakiki bir istirahat müddeti addetmek doğru olamaz.

Amele, heyet-i umumiyesi kendisine -bütün bir günün didinmesi arasında- üç saatlik bir istirahat bahşeden solukları en ilişilemez birer (bir) hak olarak tanır ve vakti gelince içlerinden birisi soluklanma zamanının hülulüne bir tepşir olmak üzere af kelimesini yüksek bir sesle afi şeklinde bağırır. Bu haber-i beşaret (tebşir) tekmil amelenin hemen kazmalarını bırakmasına ani bir tesir yapar ve amele kızgın bir güneş altında çalışmaktan mütevellid sızılarını yere sapladıkları kazmaları(nın) gölgesinde dinler (dinlendirir); çünkü tarlalarda hiçbir ağaç yoktur.

Amelenin istirahat devrelerine olan iştiyaklarına ve onun hiçbir dakikasına ilişilmesini arzu etmemelerine mukabil çiftlik sahipleri de amelenin istirahat devresi haricînde aylak durmasına hiç tahammül edemez. Birer beygir veya öküz sırtına iliştirilen tekerlekli su fıçıları, en mühim bir ağırlık olarak, ameleyi hatve, hatve (adım adım) takip eder.

Ameleden ziyade çiftlik sahibine merbut bir hizmetçi, en büyük dirayetini su isteyen ameleyi derhal tatmin etmek ve bu vesileyle amelenin zaman zayi etmesine meydan bırakmamak hususunda gösterir. Sucunun bu işi bihakkın başarabilmesi çiftlikte kendisine feyz ve terakki vadeden ve öğünülebilen muvaffakıyatından (muvaffakıyetlerinden) addolunur.

Amelenin sık sık, küçük, büyük aptest bozanı da çiftlik sahibinin hiç hoşlanmadığı ve hatta gayz (gayız) duyduğu kısımdır.

Alaturka saat on bir buçuk amelenin iş bırakma zamanıdır. Üç saatlik istirahat vakfeleri haricînde laakal on ve hatta onbir saat çalışan amele için bu an (akşam iş bırakma zamanı), pek kıymetlidir. Onun için tekmil ziraat amelesi Adana'da bunu aynı merasimle karşılar ve vakti geldiğinde hepsi birden şu duayı okur:

"Akşama hürmet, sabaha niyet, kolumuza kuvvet, ağamıza devlet, kesemize bereket, kör şeytana lanet, bir daha lanet, bir daha lanet, İbrahim Paşa'ya rahmet, Peygamberimize (Peygambere) salâvat."

Hep bir ağızdan söylenilen bu duanın son kelimesi olan salavat, daha yüksek bir sesle ve mümted bir şekilde telaffuz edilerek kazmalar hep birden bırakılır ve o anda kendilerine iyi bir istirahat vadiyle gülümser gibi görünen çiftlik binasına avdet edilir. Akşam duasında amelenin İbrahim Paşa'ya rahmet okuması 1250 tarihinden kalma bir tedbir-i inzibatinin (inzibati bir tedbirin) minnetini el'an hürmetle yâd' etmekten ibarettir. Vaktiyle Adana'nın pazarı Salı günü imiş ve amele çiftliklerde Çarşamba günü işe başlayarak Pazartesi günü akşama kadar çalışır, o suretle haftalığına istihkak kazanırmış.

Halbuki o gün akşam üzeri çiftlikten çıkıp şehre varabilmek geceleyin yollarda kalmayı ve yol yürümeyi icap ettirir imiş; birçok uygunsuzlar da bu vaziyetten istifade ederek amelenin kadınlarına, mallarına tecavüz eder imiş. Mısırlı İbrahim Paşa o tarihte bu mahzurun önüne geçmek için amelenin Pazartesi günü ancak öğleye kadar çalışmasını ve fakat buna mukabil haftalıklarından bir şey kesilmemesini emrederek ameleyi geceleyin yollarda duçar-ı tecavüz (tecavüze uğramaktan kurtarmış) olmaktan kurtarmış ve gurubdan mukaddem şehre gelebilmeyi taht-ı temine almış (temin etmiş). Amele işte bu lütfun minnetini hâlâ bilerek, bilmeyerek yâd et-

mektedir. Bilahare Adana'nın pazarı Pazar gününe intikal etmiş olduğundan amelenin öğleye kadar çalıştığı gün şimdiki halde Cumartesi'dir.

Yine bu emniyetsizlik devrinden kalma bir itiyat olarak amelenin haftalığı çiftliklerde verilmez. Bu ücretin Pazar günü sabahleyin şehirde tesviyesi usuldendir.

Şimdiki halde Adana ziraat amelesi Pazartesi günü işe başlayarak beş buçuk gün çalışmakta ve ücretini haftalık olarak almaktadır. Binaenaleyh amele Cumartesi günü öğleyin çiftlikten ayrılır.

Hiç çalışmadığı Pazar gününün yemeği ile Cumartesi günü öğle yemeği çiftlik sahibine aittir.

Ameleye çiftliklerde sabahleyin somun denilen bir ekmek verilir. Bu, kırma dakikten mamul (undan yapılmış), kepeği fazlaca, fakat lezzetli bir ekmektir; azamî 80 dirhem (200 gram) kadar sıkleti vardır. Kuşluk vakti yine bir somunla karavanalar derununda (içinde) pilav verilir; ameleye verilmekte olan pilav bulgurdan, yarmadan, döğmeden sade yağı ile tabholunur (pişirilir). Amele bunu, yine çiftlik sahibi tarafından tedarik edilen tahta kaşıklarla yer. Öğleyin ayran veya hoşafla her ameleye yine birer somun verilir. Akşam üzeri amelenin hemen suret-i umumiyyede yemeği yarma denilen buğday kırmasından tabh (hazırlanmış) ve imal edilen çorba ile birer somundan ibarettir.

Bazı çiftlik sahipleri çiftlikleri bahçesinde kabak, fasulye gibi sebze de yetiştirerek bu umumî iaşe programında, ağız çeşnini değiştirme kabilinden, bazı tebeddülat (değişiklik) yaparlar.

Senevî otuz, kırk bin kişilik mühim bir kitle (kütle) teşkil eden Adana ziraat amelesi eskiden beri kendisine mahsus teşkilâta maliktir ve bunlar geldikleri yerlerden münferiden hareket etmiş değillerdir.

Amele, küçük, büyük kafileler halinde elcibaşı denilen kesanın (kimselerin) emir ve kumandası altındadır. Elçibaşılık bir meslek-i mahsustur (hususî bir meslektir). Onun kendisine mahsus evsafı(vasıfları), imtiyazı, hakkı ve vazifesi vardır. Bunlar, para kazanmak isteyen ve bulunduğu mahalde geçinemiyen kimseleri toplayıp mevsiminde amelelik etmek üzre Çukurova'ya getirirler ve bu yüzden geçinirler.

Elcibaşıların suret-i zahirede kazancı, çiftlik sahibinden o hafta her ameleye verilen miktarın iki misli derecesinde haftalık almaktan ve amelenin beherinden de yüzde beş istifade etmekten ibarettir. Fakat hemen hiçbir elcibaşı bu kazanç ile iktifa etmemektedir ve elcibaşılar amele ile zürra arasında mutavassıt mevki'inde oldukları için her iki sınıftan da vaziyetin icabına ve müsaadesine göre azamî derecede istifade temin eylemektedirler. Bunun içindir ki elcibaşılara karşı gerek amele ve gerek zürra aynı derecede hoşnutsuzluk izhar ederler. Zürra çiftliğine götüreceği amelenin pazarlığını elcibaşılarla yapar ve haftalık tutarını elcibaşıya tesviye eder; amele istihkakını elcibaşıdan alır.

Elcibaşılar amelenin kadın veya çocuk olan kısmı için de zürra'dan tam amele haftalığı alırlar; fakat bunların istihkakını tamam olarak tesviye etmemeyi itiyat edinmişlerdir; acezeden olan bu kısım da esasen elcibaşı tarafından siyanet edildikleri kanaatiyle kendilerine ne verilirse ona razı olarak şikâyet etmezler. Elcibaşılar bu suretle kendilerine bir kazanç yolu temin ederler.

Zürra tarafından ameleye ihtiyaç ziyadeleştiği ve amele (de) az olduğu haftalarda zürra ne kadar endişeli olursa, elcibaşılar da o kadar keyiflidirler. Çünkü öyle zamanlarda amele bulamayıp da tarlasının ota boğulmasından korkan zürra amele ücreti olarak fazla bir meblağ tesviyesini kabul etmekle beraber hediye namı altında elcibaşılara müzayaka derecesine göre artan mebaliğ verirler ve bu suretle elcibaşıları tatmin ve ikna'ya çalışırlar.

Halbuki vaktiyle, ziraatın daha bu kadar inkişaf etmediği zamanlarda amele ihtiyaca nazaran fazla geldiği cihetle elcibaşılar söz verdiği miktardaki ameleyi ertesi günü mutlaka sevk edeceğine teminat olmak üzere zürra'a Pazar günleri para ve saat bırakırlar imiş ve eğer ertesi günü amele gelmeyecek olursa zürra tarafından tuti (tutu) denilen bu mebaliğ ve eşyanın iadesi icab etmez imiş.

Ziraatın inkişafı ve ameleye olan ihtiyacın artması bu usulü ve teamülü değiştirmiştir.

Şimdiki halde zürra ameleye teminat iraesine çalışmakta, bu cümleden olarak amelenin haftalığını daha evvelden amelenin emin addeylediği bir mahalle depo etmekte ve hatta bazen haftalığı peşinen (peşin) tesviye istirarında kalmaktadır. Elcibaşılar çapa mevsiminde Adana'ya gelecek ameleye kışın nakden ikrazatta bulundukları gibi ayniyat da verirler. Bu, hem amelenin bu suretle kendilerine bağlı kalarak ilkbaharda başka tarafa savuşmasına, hem de aynî veya nakdî ikrazata mukabil ameleden yüksek faiz istifasını temine hadim bir tedbirdir. Elcibaşılar yalan, yalnız erkam ile amelenin deynini kabartmakla beraber bilhassa ayniyat bedellerini ameleye daima yüksek göstermek ve ameleden -hududunu mukrizin insaf ve mürüvveti tayin edebilen- faiz almak suretiyle müteneffi olurlar. Amele bütün bu çapraşık faiz hesabatıyle (hesaplarıyla) kabaran deynlerini yazın ödemeye çalışır ve ekseriya vaki olduğu gibi deyn (borç) sene-i atiyeye (gelecek seneye) devredilecek olursa faiz hesabatı (hesapları da) basitten mürekkebe intikal ederek, artık içinden de çıkılamaz olur (çıkılmaz olur).

Elcibaşılar, ameleye kış zamanında ikrazatta bulunmak için bazen zürra'dan da muavenet-i nakdiye (nakdî muavenet) temin ederler. Ancak bu takdirde elcibaşı zürra'a karşı serbesti-i hareketini (serbestîsini) ve istiklâlini kayıt altına koymuş olacağı için elciler bundan mümkün mertebe ihtiraz ederler.

Ziraat amelesinin bir kısmı kumar müptelasıdır ki bu iptilayı da elcibaşılar körüklemekte ve çünkü oyun oynayan ameleden kendilerine mana namıyle bir hisse ayırmak suretiyle temin-i menfaat etmektedirler.

Çiftliklerde elcibaşılara hürmet-i mahsusa (hususî bir hürmet gösterilir) ibraz edilir. Bunlar ameleden ayrı yatarlar, çiftlik kahyasıyla birlikte yemek yerler. İş esnasında çalışmazlar, yalnız ameleye nezaret ederler. Tarlada çalışan bir amele kafilesi içinde başında şemsiyesiyle elinde kırbasıyle ve ekseriya göbeğine kadar uzanan gümüş kordoniyle elcibaşıyı tefrik etmek (ayırt etmek) pek kolay olur.

Pamukların derci (toplanması) ameliyesi daha ziyade yerli amele tarafından yapılır. Karsantı'dan, (Karaisalı'dan) Sırkıntı ile Kars ve Elbistan havalisinden de bu maksatla amele geldiği vakidir.

Yerli amele pamuk dercinde ailece çalışır, kendilerine mesaîlerine mukabil 10-11 çekide bir çeki koza verilir. Yalnız Mısır kozası tabir edilen ve kozalar üzerinden el ile pamuk olarak alınan mahsul için ameleye ücretleri nakden tesviye edilir. Bu ücret batman başına 10-15 kuruştan ibarettir. İyi bir amele günde 8-10 batman pamuk derc edebildiğine göre bunlar da günde azamî 150 kuruş kazanabilirler. Pamuk ve koza derci ameliyesinde ameleye çiftlik sahibi tarafından yemek verilmez.

Hububat için harman zamanında istihdam edilen kızak amelesine yemek vermek mutaddır. Bu kabil amelenin hayvanları için o hafta çapa amelesine verilen ve ot haftalığı tabir edilen haftalık derecesinde bir meblağ verildiği gibi kendilerine de bundan biraz ziyadece olan orak haftalığı verilir.

Harman makinelerinde çalışan amelenin yevmiyesi ise bütün bu miktardan daha fazladır.

2

Adana ziraat hayatında bu muvakkat amele haricînde istihdam edilen daimî amele var ki bunlar tutma tabir edilir. Bu amele kış tutması, yaz tutması namı altında ikiye ayrılır. Kış tutmaları teşrin-i evvelin 13'ünden, yani Rumî teşrin-i evvel bidayetinden Mayıs'ın 13'üne kadar yedi ay müddetle istihdam edilirler. Bunlar çiftlikte kabul ettikleri vazifeye göre çiftçi, öküzcü, arabacı, tabancı (tapancı), tanacı, hergeleci gibi namlarla çağrılırlar; hepsi de çiftçibaşının emrindedirler.

Kış tutmalarına senevî yüz lira kadar ücret verilmekte ve bir çizme ile don gömlekten ibaret melbusatı da iaşesi gibi çiftlik sahibine ait bulunmaktadır.

Evdeci denilen çiftlik aşçıları ile arabacılara diğer tutmalardan 20, 25 lira kadar fazla bir ücret verilir.

Yaz tutmaları daha ziyade muvakkat addedilen ve ekseriya kendilerine haftalık tesviye edilen ameledir.

Kış tutmalarına çiftlik eshabı (sahipleri) tarafından altı batman kadar pamuk tohumunu da zer' edilir. Ve bu mahallîn (yerin) hasılatı tutmalara ait olur ki bunun ismine şekere derler.

Gerek tutmalara ve gerek çiftçibaşıya, şekere itası zevale mütemayildir. Halen çiftlik sahipleri ya hasılat-ı umumiyeden (umumî hasılattan) muayyen bir miktarı aynen vermekte veyahut ayniyat olarak verilegelen miktarı da bedele tahvil ederek ücret-i seneviyeyi (senevî ücreti) bu suretle tayin ve tesbit eylemektedirler.

Döğen (düğen) süren amele, sürdükleri harmanda hasıl olacak mahsulün yüzde 10'unu alır; başkaca hayvan başına da bir emek bedeli istifa eder; bunun miktarı da nısfı arpa ve nısf-ı diğeri buğday olmak üzere 10-15 kile (kilo) kadar hububattan ibaret olur. Düğencilerin iaşesi çiftlik sahibine ait olduğu gibi bunların hayvanlarına da beş günde bir kile arpa itası mutattır.

Adana ovasına pek çok batuz girmiş olmasına rağmen hasılatın büyük bir kısmı bilhassa küçük mikyastaki zer'iyatın müstahsalatı eski usulde kaldırılmaktadır.

Yabancılara (yabacıları) mahsulün yüzde 5'i verilir; bunların iaşeleri de çiftlik sahibine aittir.

3

Adana'da bilhassa mühim bir kemiyet arz eden çapa amelesi ile zürra arasında tahaddüs edebilecek ihtilafatın hal ve faslı ve zürra ile amele arasındaki münasebeti en ehemmiyetli safhası olan mesaî ücreti meselesinin her iki tarafın hukukunu kafil bir şekilde tanzimi vazifesi Amele Komisyonu namı altında müteşekkil bir komisyona aittir (aitti). (Son zamanlarda tatbiki gevşemiş olan bu) Komisyonun altı azası, bir de reisi vardır (vardı). Reis, Ziraat Odası tarafından intihab edilin, hükümet-i mahallîyece memuriyeti tasdik olunur (olunurdu). Azadan ikisi Ziraat Odası tarafından, diğer ikisi amele mümessili olmak üzere laakal on beş elcibaşı tarafından intihab ve birisi jandarma zabiti, diğeri polis komiseri olmak üzre mütebaki ikisi de hükümet tarafından tayin olunur (olunurdu). Komisyonun reisi muvazzaf olup azaya da her ictima için hakk-ı huzur verilmektedir (verilmekteydi).

Komisyonun mesaisi (mesaisini tanzim ve tespit eden talimatname mucibince) için tanzim edilip elyövm tatbik edilmekte bulunan 22 maddelik talimatname mucibince her ziraat amelesi küçük bir bedel mukabilinde komisyondan bir hüviyet varakası ahz edecek (almak) ve bunu icabında memurin-i zabıtaya (zabıtaya) göstermeye mecbur olacaktır (mecburiyetindeydi).

Yine talimatname mucibince elcibaşılar da ayrıca hüviyet varakası istihsal edecekler ve amelenin ucuratını (ücretlerine) zimmetlerine geçirmeyeceklerine dair komisyonu temin edecekleri gibi, bir haftalık mesaileri hakkında da komisyona malumat vermekle mükellef bulunacaklardır. (bulunacaklardı)

Talimatname; mevcut teamülü nazar-ı itibara alarak amelenin haftanın kaç gününde, kaç saat için çalışacağını, ne suretle iaşe ve ibate ve lüzumunda tedavi edileceğini tayin etmekte ve ücret hususunda ameleyi kadın, erkek ve çocuk olarak tasnif ettiği gibi, çalışılacak mahallîn uzaklığına ve yakınlığına göre ayrı ücret itası esasını kabul etmektedir.

Talimatname, ihtiva ettiği esasat itibariyle zürra ve amelenin hukukunu kâfil bir şekilde tanzim edilmiş olup yalnız daha ziyade tayin-i ücrete (ücret tayinine) ait olan komisyon mukarreratı çok defa tatbik edilememekte (edilmemekte) ve bilfarz komisyonun bir hafta için tayin ettiği amele ücreti dört lira iken zürra ameleye o hafta beş, altı ve hatta yedi lira haftalık vererek kendilerini çalışmaya ikna edebilmektedir.

Adana pamuk ziraatına salih olan arazisinin heyet-i umumiyyesini (hepsini) henüz işleyebilmekte değildir. Mamafih memlekete büyük mikyasta girmekte olan hafriyat makineleri arazi ihzaratını (ihzarını) teshil etmekte ve halkın istihsal kudreti ve binnetice işlenen arazi sahası seneden seneye artarak amele ihtiyacı ziyadeleşmektedir. Binaenaleyh bilhassa çapa amelesi için şimdiden bir tedbir ittihaz edilmediği takdirde Adana pamuk zer'iyatı daima amelenin miktarıyle mütenasip ve onunla mukayyet bir ittisa' peyde edebilecek, inkişafı için amele mahdudiyetini karşısında hakiki bir engel olarak bulacaktır.

Halbuki yakın bir atide Adana'nın şimdiki ameleyi de bulamayacağı ve tedarik edebileceği miktar için yüksek ücret tediyesinde muztar kalacağı muhakkaktır. Çünkü bugün Çukurova'ya amele gönderen sahalarda işler inkişaf ettikçe artık o havaliden üç, beş kuruş kazanmak için şimdiki gibi amele akımı vuku bulmayacaktır.

Bu itibarla Adana ziraatının inkişafı tedabiri (tedbirleri) arasında amele işini de düşünmek ve bunun için (de) tedbir almak icab eder.

Bir amele kanununun bu meseleyi halledeceğini zan ve iddia edenler var (ve böyle bir kanun da hükümetçe Meclis'e teklif edilmek üzeredir). (Fakat bizce bugün de tatbik edilebilecek olan Amele Komisyonu talimatnamesinin icra sahasında kanunî muzaheretten mahrumiyeti bir noksan sayılsa ve Amele Komisyonu kararlarının her halde icra edilmesi temin edilse de meseleye halledilmiş nazarıyla bakılamaz). Bizce bugün elde mevcut Amele Komisyonu talimatnamesinin icra sahasında kanunî müzaheretten mahrumiyeti büyük bir noksan değildir. Ve Amele Komisyonu kararlarının herhalde icra edilmesi temin edilse de meseleye halledilmiş nazarıyle bakılamaz. Gerçi amelenin sıhhatini, iaşesini mevzu-i ubahs eden ahkama, mesaî saatlerinin tayin ve tahdidine ve amelenin inzibat ve asayiş nokta-i nazarından tabi olması icab eden kuyud-ı kanunîyeye (kanunî kayıtlara) ve buna mümasil (benzer hususlara) hususata acilen ihtiyaç var ve amelenin her an Çukurova'da zehirlenen sıhhat ve hayatına memleketin menafi-i aliyesi (yüksek menafii) daha fazla tahammül etmemelidir. Fakat zürra nazarında meselenin en mühim noktası (istihsalin maliyet bedelini düşürebilmek için mümkün olduğu kadar ucuz amele bulabilmek keyfiyeti olup işin bu cihetini ise kanunla halletmek mümkün değildir) Amele ücretinin tayininden ve bunun amele için meta olmasından ibaret bulunan iktisadî cihetidir.

Adana zürra'ı bir amele kanununun tedvininden daha ziyade bu ciheti halledildiği ve mesarif-i istihsaliyesinin mütemadiyyen kabarmaktan kurtulduğu manasını anlar. Halbuki zürra ve ameleyi aynı hoşnudî ile tatmin edecek surette mesaî ücretlerinin tayini hemen kabil değildir. Çünkü amele ücreti tayininde o haftanın ameleye olan ihtiyacı ile mevcut amele miktarını çok iyi hesap etmek, muhitte ziraat amelesinden bir kısmının kendisine celb ve cezb edebilen faaliyet ve harekatı tetkik edebilmek ve daha bu gibi bedenî mesaî kıymetine tesir eden ve o an için tesir etmekte bulunan esbab ve evamili layıkıyle ve tesiratı derecesiyle görebilmek lazım olmakla beraber bütün bunların fevkinde olarak tayin-i ücret hususunda zürra ve ameleden hiçbirine mütemayil bulunmadığı hakkında tarafeyne emniyet ika edebilmek icab eder. Kimlerden teşkil edilirse edilsin herhangi bir Amele Komisyonunun bu, çok nazik ve üzerinde çok yalnışlık yapılabilen iş hakkında muvaffakıyetli kararlar vereceğini farz etmek doğru olamaz. Komisyonun muvaffakıyetsiz, sakat kararlarını kanun kuvvetiyle icraya teşebbüs etmek de istenilen neticeyi temin edemez. Çünkü iktisadî hadiselerin şiarı kendilerine mahsus olan kavanin haricînde cebir ve zor ile dahi seyretmemekten ibarettir. Buna binaendir ki biz, amele meselesinin hallinde insanların mesaisine narh koymaya ve bunu kanun işi yapmaya kalkışmayı şayan-ı tavsiye görmüyoruz.

Adana'da nüfus teksifi bir gaye ittihaz edilmekle beraber amele meselesinin halline doğru gidilmiş olmak için (biz) çapa makinelerini tamim etmek ve zer'iyatın mübzerlerle (mibzerlerle) yapılmasını temin eylemek icab eder kanaatindeyiz.

340 senesi takviye tahsisatından getirilip zürra'a kısmen tevzî edilebilen mibzerlerle, icra edilen tahkikata nazaran, bütün vilayette 15 bin küsur dönüm zer'iyat yapılmıştır.

Makinelerin ilk istimal senesi olmak itibariyle bazı müşkilata maruz kalındığı ve zürradan bazısı tarafından makinelerin iyi ayar edilemedeği vakidir. Fakat buna rağmen bu ilk hatvenin verdiği netice çok müsaittir.

Çapa makinelerini kullanmak, binaenaleyh zer'iyatı mibzerle yapmak, Adana zürra'ı için ihtiyarî arzuya ve keyfe tabi bir mesele olmayıp, hakiki bir zaruret icabı olduğu ve bu zaruretin seneden seneye tazyikini arttırmak istidadında bulunduğu düşünülecek olursa sahaya en müsait ve en kullanışlı olan mibzerlerle çapa makinelerinin hemen kabul ve tatbiki suretiyle pamuk zer'iyatının inkişafına doğru yürümek lüzumu tezahür eder. Bu, bizce üzerinde tereddüt edilemeyecek bir meseledir.

Ziraat ameleliğinin şekilleri[382]

Bir hizmet aktine müsteniden ve ücret mukabilinde tutulan amele ile ziraat yapılmasına, nispeten kısa bir zamandan beri tesadüf ederiz. Amelelik Avrupa'da ancak zürraın serbestisi tesis edildikten sonra taammüm edebilmiştir. Daha eskiden mukaele ile amele tutmağa ihtiyaç yoktu. Büyük arazi sahiplerinin toprakları, tâbi halinde bulunan zürra tarafından işlenirdi. Bugün vaziyet değişmiştir. Şimdi Avrupa memleketlerinde, ziraat amelesinin adedi milyonları bulmaktadır; ve nasıl bir sanayi amelesi meselesi mevcutsa, bir de ziraat amelesi meselesi çıkmıştır.

Türkiye'de ziraat amelesinin oynadığı rol henüz mühim değildir. Toprağımızın büyük bir kısmı küçük çiftçilerin elindedir. Bunların çoğu bizzat aileleri efradiyle birlikte ziraat yapıp hiç amele kullanmazlar. İşlerin fazla olduğu zamanlarda komşu komşuya yardım ederek idare-i maslahata çalışılır. Memleketimizde büyükçe arazinin kısmı azamî de ortakçılar tarafından zer' edilir. Bununla beraber bizde de ziraat ameleliğinin ehemmiyeti artmaktadır. Bugün İzmir ve Adana mıntıkalarında hayli geniş mikyasta amele kullanıldığı görülür, hatta zaman zaman amele kıtlığından şikâyetler bile işitilir. Binaenaleyh ziraat amelesi meselesi memleketimiz için dahi ehemmiyetten arî değildir.

Ziraat ameleliğinin şekli, memlekete, zamana ve ziraat şubesine göre pek muhteliftir. Evvelâ 1) çiftlik uşakları ile 2) asıl ameleleri ayırt etmek lâzımdır. Birincileri toprak sahibinin evinde yatıp kalkarlar, vaziyetleri şehirlerdeki hizmetçilere müşabihtir. Yalnız çiftlik uşakları mal sahibinin şahsî hizmetlerine bakmayıp istihsal işlerinde çalışırlar.

Asıl ameleler ya muvakkattir yahut da uzan bir müddet arazi sahibinin yanında bulunurlar. Muvakkat olanları; a) gündelikçi, b) aylıkçı, c) mevsim amelesidir.

Daimî amelelerin bir kısmına kendi hesaplarına ekip biçmek üzere arazi tahsis edildiği vakidir. Bu şekle Almanya'nın bazı mıntıkalarında tesadüf ederiz. Westphalen'in bazı çiftliklerinde amele ailelerine bir ev ve küçük bir tarla verilir. Bu tarlayı amele ailesi ile beraber kendi hesabına işler. Hayvan ve sapanı olmadığı için, tarlanın sürülmesi gibi çeki işleri, patronun vesaiti ile yapılır. Buna mukabil amele ailesi ile beraber muayyen günlerde küçük bir ücretle arazi sahibi için çalışmak mecburiyetindedir. Heuerlingsverfassung denilen bu usul çok methedilmektedir. Patron ekseriya çiftçi sınıfına mensuptur. İki taraf arasında içtimaî farklar yoktur, iş zamanlarında aynı sofrada yemek yerler, çocukları aynı mektebe gider. Tetkikat, bu sistemde amelenin vaziyetinin iyi olduğunu, arazi sahibinin de işçi bulmak hususunda müşkülat çekmediğini göstermiştir. Mamafih son zamanlarda Heuerling usulü gittikçe azalmaktadır. Bu gibi ameleler ya asıl ecir vaziyetine girmekte yahut da müstecir olmaktadırlar. Almanya'nın şarkında da buna benzer bir şekil vardır. Ameleye ev verildiği gibi, arazinin bir kısmı onun namına ekilir ve hasılatı ona ait olur. Ayrıca gördüğü iş için kendisine bir ücret de tediye olunur. Bu gibi amelelere Inste diyorlar.

382 Ömer Celâl, *Ziraat ve Sanayi Siyaseti*, İstanbul; Arkadaş Matbaası, 1934, s. 207-211.

Muvakkat amele kısmen şahsen toprağa malik, kısmen topraksızdır. Topraklı olanlar, biraz para kazanmak için, işçiye ihtiyaç olan zamanlarda civardaki çiftliklerde çalışırlar. Amelelik onlar için mütemmim bir meşgaledir. Topraksızlar hasat bittikten sonra iş bulmak mecburiyetindedirler. Vaziyetlerinde hiç emniyet yoktur, kışın iş tedarik edemezlerse aç kalmak tehlikesine maruzdurlar. Bunlara kıyasla, topraklılar daha çok müsait vaziyettedirler.

Muvakkat amelenin birçoğu seyyardır. Yaz başlangıcında yerlerini terk ederek iş olan mıntıkalardaki çiftliklere akın ederler, biraz kazandıktan sonra mevsim nihayetinde yerlerine dönerler. Avrupa memleketlerinde ecnebî seyyar ameleye de tesadüf olunur. Yazın Almanya'ya Polonya'dan, Fransa'ya İtalya'dan pek çok amele gelir. Almanya'da ecnebî mevsim amelesinin miktarı yüz binleri bulur. Bunlar yerli seyyar ameleden çok fazladır. 1906'da Mecklenburg'da çalışan seyyar rençberlerin %62'sinin ecnebî olduğu tespit edilmiştir.

Almanya'da milyonlarca işsiz olduğu zamanlarda bile, bu ecnebî rençberlerden istifadeye devam etmeğe mecburiyet hasıl olmuştur. Ayrı bir kültüre mensup, lisanları ve adetleri başka, yüz binlerce amelenin her sene Almanya'ya akın etmesi, mühim içtimaî bir mesele doğurmuştur.

Ziraat amelesine nadiren sırf nakdî ücret verilir. Hemen her yerde ücret kısmen aynen, kısmen nakden ödenir. Para ücreti en ziyade muvakkat ameleye tediye olunur; çünkü kışın geçinebilmek için, bunların nakde ihtiyaçları hepsinden fazladır. Ameleye aynî olarak zahire, elbise ve kundura verilir; ibate dahi umumiyetle arazi sahibi tarafından deruhte edilir.

Ameleliğin şekilleri hakkında bu umumî beyanattan sonra biraz da memleketimizin ahvalini tetkik edelim: Maatteessüf bu hususta malumat çok nakıstır. Bununla beraber mevcut neşriyattan anlaşıldığına göre, Türkiye'de muvakkat amele ekseriyeti teşkil etmektedir. Daimî ameleye misal olarak Ayintep'te Azab ismi verilen sınıfı gösterebiliriz. Bunlar harmandan harmana bir sene için tutulur, fakat ekseriya yıllarca aynı toprakta kalırlar. Azabların bekârları çiftlik uşakları (Knecht) vaziyetindedirler. Arazi sahibinin evinde yatarlar, ortakçı tarafından istihdam edildikleri takdirde, onunla beraber yemek yerler. Evli olup hariçte yemek yedikleri halde kendilerine iaşe bedeli olarak 500 kilo hububat, 3 kilo sabun, 3 kilo yağ verilir. Ayrıca ücret olarak 1 hektarlık bir sahanın buğdayını (takriben 175 kilo) alırlar. Buğday verilmezse 40 lira ücret tediye olunur. Azablar en fakir amele sınıfıdır, hayvanları bile yoktur.

Bizdeki muvakkat ameleye gelince bunların mühim bir kısmı seyyardır. Her sene Orta Anadolu'dan Adana'ya ve Garbî Anadolu'ya on binlerce amele gelir. Bu amele başlıca tütün, üzüm ve pamuk işlerinde çalışırlar. Adana Vilayeti'ne komşu vilayetlerden gelen amele 20-30 bin kişi kadar tahmin ediliyor. İsmail Hüsrev'in verdiği malumata göre[383] Adana'da a) bütün yaz veya bütün kış kalan yanaşma ve tutmalar, b) 2 ay kadar çalışan çapa ve hasat amelesi, c) yevmiyeciler, d) aylıkçılar vardır.

a) Tutmalar iki türlüdür. Kış tutmaları ve yaz tutmaları. Birincileri: "Teşrinievvelden Mayıs'a kadar tutulur. Bunun sebebi bu tarihte umumiyet üzere pamuk zer'iyatının hitama ermiş ve sapan işinin kalmamış olmasıdır. Kış tutmaları normal zamanlarda ... vasatî 75 lira, bir çift çizme, bir takım elbise ve ikramiye olarak 4 dönüm kadar bir pamuk tarlasını ekilmiş olarak alırlar. İaşe ve ibateleri çiftliğe aittir." Yaz Tutmaları "13 Mayıs başlangıç olmak üzere 5 ay müddetle 13 Teşrin-i evvel'e kadar tutulur. Bunlar pamuk hasadı ile meşgul olurlar. Yaz tutmaları yaz işlerinin fazlalığından dolayı normal senelerde 85 lira ücretle bir çift çizme, bir takım elbise alırlar. Kendilerine ikramiye olarak bir şey zer edilmez. Yaz ve kış tutmaları çiftliklerin bütün daimî işlerini görürler.

b) Çapa amelesi alelumum pamuk çapasının ve tali derecede de diğer çapa nebatlarının çapasını yaparlar. Adana'da iki ay kadar kalırlar; 5,5 gün addedilen iş haftasının ücreti 150-350 kuruştur. İaşeleri çiftlik sahibi

383 İsmail Hüsrev, *Türkiye İktisadiyatı*, s. 136-138.

tarafından temin olunur. Hububat hasat amelesinin keza iaşeleri çiftçi tarafından temin olunur. 6 gün addedilen haftada vasatî 7 lira alırlar. Pamuk hasat amelesinin ekserisi Adana dahilinde oturan çiftçilerdir. Bunlara ücret olarak pamuk kozasının %9'u ve çekirdekli pamuk için de beher okkada vasati 10 kuruş verilir; iaşe ve ibateleri kendilerine aittir.

c) Yevmiyeciler günde vasatî olarak 60 kuruş alırlar iaşeleri çiftçiye aittir.

d) Aylıkçılar samana çekmek, arabacılık, bekçilik, tohum ekmek (bidercilik) gibi fazla işleri vaktinde yapmak için tutulur. Aylıkları 25 lira kadardır. İaşe ve ibateleri mal sahibi tarafından temin edilir. Ayrıca Adana'da makine işçileri de vardır; ustalarına 90, muavinlerine 30 lira verilir.

Ayintep'te ziraat ameleliğinin diğer bir şeklini görürüz. Cüvelek ismi verilen bazı ameleye efendi ev verir, onlar için bir miktar buğday eker. Fakat cüvelekler daimî surette çalışmazlar. İş olup çağırıldıkları zaman çalışmağa mecburdurlar. Bilhassa harman vaktinde çağrılırlar. Ücret olarak kışın 25 kuruş, yazın 50 kuruş gündelik alırlar. Çüveleğin kendi ineği, koyunu bulunur. Aşağı yukarı Heuerling tipinde ameledirler.

Gazetelerin verdiği malumata göre Ziraat Bakanlığı ziraat amelesi için bir İş Kanunu hazırlamaktadır. Bu proje çiftlik ve bağ sahipleri ile ziraat amelesi arasındaki ihtilafları gündelik meseleleri tanzim edecektir. Bu kanundan sonra amele tedariki için amele büroları kurulacaktır. Bu bürolar kurulduktan sonra şimdi mevcut olan iptidaî iş bulma vasıtaları ortadan kaldırılacaktır.

Cumhuriyet gazetesinin 26-1-1935 tarihli nüshasından.

Şevket Süreyya – Murabahacılığın Kaldırılması

1931 Birinci Ziraat Kongresi cilt 2 – İhtisas Raporları, Ankara: Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1931, s.1925-1927.

Memleketimizde murabahacılık bir sistem, bir rejim halinde yaşıyor. Memleketimizde münhasıran murabahacılıkla yaşayan ve bütün menfaatleri, inkılâbın bütün menfaatlerine zıt olan, tufeyli bir murabahacı sınıf var. Bu sınıf, kendi sefil san'atının adetâ ilmini yapmış, ıstılahlarını vaz etmiştir.

Bir borcun 100 liradan 450 liraya nasıl çıkarılacağını; iki defa ödenmiş bir borcun nasıl hâlâ ödenmemiş gibi gösterileceğini, köylünün nasıl toprağından edileceğini, yahut elinden kaçırdığı kendi toprağı üstünde nasıl başkasının nam ve hesabına çalıştırılacağını, köylünün, kâtib-i adlîn, mahkemenin ve bütün devlet müessesesinin ayrı ayrı nasıl aldatılacağını ve atlatılacağını gösteren usuller bulunmuştur. Bu usullerin ayrı ayrı ismi, ayrı ayrı taayyün etmiş, tecrübe edilmiş tatbik tarzları vardır.

Menfaati, hükümetin ve inkılâbın bütün menfaatleriyle zıt olan murabahacı, yalnız köylünün ve hükümetin değil, bizzat inkılâbın düşmanıdır. Onun vücudu inkılâp için bir tehlike, irtica için bir destektir.

Murabahacı köylü soyuyor, köylünün eline geçen parayı son santimine kadar aldıktan sonra onu yine borçlu çıkarıyor. Köylünün parasını ve parası ile beraber nakdî tediye kabiliyetini bitiriyor. Köylüyü pazardan bir şey alamaz ve hükümete bir şey veremez hale getiriyor.

Köylünün refahına, memleketin servetine, devletin hazinesine kastetmiş murabahacı, bütün şehir ve kasabalarımızda yine hükümet kanunlarının himayesi altında serbest yaşar!..

Atadan oğula intikal eden saltanatı, bütün rejimiyle beraber yıktık. Atadan oğla intikal eden Osmanlı borçları artık kolay kolay bizim elimizi ve kolumuzu bağlayamaz bir hale geldi. Fakat atadan oğula intikal eden murabahacılık hâlâ yaşıyor ve kuvvetleniyor. Köye, devlet hazinesine ve inkılâba karşı olan hesapsız suikastlarını, her biri, ilân ettiğimiz prensiplere ve bize karşı bir tahkir olan, her gün yeni bir tarz, bir usul ve bir ıstılah ile yapmakta devam ediyor.

Kongreye gelen raporlar meyanında buna dair ne acıklı şeyler var. Biz de bu raporlarla beraber olarak diyoruz ki: Bu vaziyet karşısında ancak inkılâbî bir tedbir ile çıkılabilir. İnkılâbî tedbir şudur.

Murabaha borçları tanınmasın!

Borçluk köylü ve alacaklı murabahacı arasına devlet girsin, kanunen memnu ve şer'an haram olan murabaha işini yapanları her tarafta devlet derhal takip altına alsın. Elde bulunan ve her biri binbir hile ile yapılan senetler, sepetler, murabahacılıkla mücadele komisyonları tarafından tetkik edilsin. Bir vade tayin olunsun. Resülmalî ve nizamî faizi denmiş senetler yakılsın. Resülmal ve nizamî faizinden fazla alınmış paralar murabahacıdan istirdat edilsin. Henüz resülmal ve nizamî faizi ödenmemiş senetlerin yekûnlarından hile ile yapılmış borçlar ve faizler düşüldükten sonra bakiye borçlu tarafından Ziraat Bankası'nı ödensin. Murabahacının köylü ile alakası kalmasın. Murabahacı hesabını Ziraat Bankası'yla ve devletle halletsin.

Murabaha kredisi köylüye bugüne kadar murabahacıya esaretten baka bir şey vermemiştir ki o kredinin kalkmasıyla ne olacak diye düşünelim:

Köylüyü bu asırlık esaretinden Cumhuriyet rejimi içinde ve bütün bize benzer memleketler için de numune olacak bir sürat ve şiddetle kurtulmasını istiyorsak, köylü müreffeh, devlet varidatı masun, inkılâp her suikasta karşı emin olsun istiyorsak murabahacılığa karşı açık ve cezrî hücuma geçelim:

Zaten biz onu boğmazsak, o bizi kıskıvrak bağlamak için melun faaliyetinde berdevamdır.

İktisat Vekâleti – Konjonktür Servisi: Çiftçinin Vaziyeti[384]

Yüksek Vekâlet Makamına,

Halkın geçinme masrafları hakkında esaslı anketlere dayanan rakamların bulunmaması Konjonktür Servisi'nin muhtelif iktisadî mevzular ve bilhassa millî gelir üzerindeki tetkikleri sırasında daima karşılaştığı müşküllerden biri olmuştur. Bu hususun tenvirini istihdaf eden ziraî ankete ait hazırlıklara Sayın Celâl Bayar'ın emriyle ilk defa 1935 senesi yazında başlanmıştır.

Ankara Vilâyeti'nin birkaç köyünde yapılan tecrübe mahiyetindeki ilk araştırmalar şimdilik bu tetkiklerin muhasebe kayıtlarına istinat ettirilmesine hiçbir şekilde imkân bulunmadığını ve kat'î anketin ancak ailesinin geçinme masraflarını büyük bir isabetle bilen çiftçi aile reislerini isticvap etmek suretiyle yapılabileceğini ortaya koymuştur. Bu maksatla hazırlanan ilk sual varakalarının merkez-i sıkletini istihlake müteallik sualler teşkil etmekle beraber cevapların kontrolünü temin maksadıyle istihsal, satış mubayaa ve stoklara ait ayrıca sualler de derpiş olunmuştur.

Anketin köylerde yapılması ve çiftçinin mahallînde saatlerce isticvap edilmesi zarureti ziraî ihtisası olan büyükçe bir anketör kadrosunun teşkilini icap ettirmiştir. Yüksek Ziraat Enstitüsü mezunlarından 15 kişinin 1935/36 ders yılı nihayetinde iki ay müddetle ankete tahsisini ve anketörlerin harcırah ve maaşları ile kat'î formülerlerin bastırılması gibi masrafların tediyesini Ziraat Vekâleti'nin kabul etmesi üzerine ziraî ankete fiilen 1936 senesi Ağustosu'nda başlamış kabil olmuştur.

384 *Türk Çiftçisinin İstihsal ve Geçinme Vaziyeti* – 1936 ziraî anketinin mukayeseli neticeleri Kısım I. Orta Anadolu, T.C. Ekonomi Bakanlığı Konjonktür Servisi seri 1 no: 10, Ankara: Başvekâlet Matbaası, 1938, s. 1-3.

Başlangıçta yalnız köylü tabakası geçirme masraflarının tenvirini istihdaf eden bu ankete Ziraat Vekâleti'nin ve Yüksek Ziraat Enstitüsü profesörlerinin talebi üzerine daha umumî bir mahiyet verilmiş ve sual karneleri çiftçi işletmesinin bir senelik faaliyeti hakkında vazıh bir fikir verebilerek ve işletme muhasebesi bakımında tetkikleri mümkün kılacak şekilde tevsî edilmiştir.

Anketin teşmil edildiği çiftçi işletmeleri anketörlerin miktarı ve bu kimselerin anket emrinde çalışabilecekleri müddet ile tahdit edilmiş olduğu gibi köylünün hafızasına müracaat edilmek zarureti de bu anketin nihayet hasadı takip eden bir iki aylık bir devre zarfında yapılmasını icap ettirmiştir. Bu itibarla anketin ancak Trakya-Marmara, Ege, Akdeniz-Cenubî Anadolu, Orta Anadolu ve Karadeniz mıntıkalarından mürekkep beş ziraî mıntıkaya teşmili ve her mıntıkadan dört vilayet, her vilayette üç köy ve her köyde ikisi fakir, ikisi orta halli ve ikisi de vakti hali yerinde olmak üzere altı aile alınmak suretiyle yetmiş iki aile isticvabı düşünülmüş ve neticede ankete on altı aile fazlası ile 376 aile ithal edilmiştir. Ankate giren mıntıkalar ve vilayetler Yüksek Ziraat Enstitüsü tarafından tespit edilmiş ve memleketin ziraî bünyesini temsil edebilmesine azamî itina edilmiştir. Köyler vilayet merkezlerindeki ziraat müdürleri ve aileler de köylerin muhtar ve muallimleriyle görüşülerek anketörler tarafından intihap edilmiştir.

Ziraî ankete tahsis edilen 15 anketör Yüksek Ziraat Enstitüsü'nde organize edilen bir ay devam eden anket hazırlık kurslarında Konjonktür Servisi namına İhracatı Teşkilâtlandırma Dairesi Mütehassısı ile İstatistik Umum Müdürlüğü namına Ziraî İstatistikler Müdürü ve Yüksek Ziraat Enstitüsü profesör ve doçentlerinden mürekkep bir talim heyeti tarafından anketin gaye ve icra tarzı hakkında verilen konferanslarla nazarî olarak yetiştirilmiş ve kursların hitamından evvel Ankara köylerinde birkaç deneme anketi yapılmak suretiyle kendilerine işi tatbikatı da gösterilmiştir.

Ziraat Vekâleti'nden üç şef, Konjonktür Servisi'nden bir müşavir ve İstatistik Umum Müdürlüğü'nden bir şube müdürünün emrinde Ağustos 1936'da mıntıkalarına hareket eden beş grup da Birinci Teşrin 1936'ya kadar anketi ikmal ederek dönmüştür.

Anket cevaplarının işlenebilmesi kalifiye memur temin edilemediğinden bir müddet gecikmiş ve nihayet Ziraat Vekâleti'nin vaktiyle anketör sıfatiyle çalışmış olan Yüksek Ziraat Enstitüsü memurlarından üç ziraat mühendisini İkinci Kânun 1938 tarihinden itibaren Konjonktür Servisi emrine vermesiyle üç mıntıkanın döküm işlerine başlamak kabil olmuştur.

Anket karnelerindeki rakamların döküm cetvellerine naklinden evvel otomatik riyazî kontrolü temin eden kısımların birbiriyle karşılaştırılması ve birçok cevapların da umumî ziraat bilgisine ve mıntıkanın ziraî hususîyetlerine nazaran varit olup olmadığının tetkiki icap etmiştir. Uzun süren bu ilk kontroller neticesinde karneler üzerinde zarurî görülen tashihler yapıldığı gibi çok hatalar olduğuna kanaat getirilen bazı karneler de döküme ithal edilmemek üzere ayrılmıştır.

Anket karnelerinden döküm cetvellerine işletme itibariyle nakledilen bütün rakamların mıntıkalar itibariyle ve gayri safi istihsal gruplarına göre cem ve telfikleri Ziraat Vekâleti'nden bu iş için üç ay müddetle verilen beş yeni memur vasıtasıyle yapılabilmiş ve işlenmesi geri kalan diğer mıntıkalara ait dökümlerin büyük bir kısmının itmamı yine Ziraat Vekâleti'nin Yüksek Ziraat Enstitüsü 1937/38 senesi mezunlarından dört ziraat mühendisini iki ay müddetle Anket Bürosunda çalışmak üzere Konjonktür Servisi emrine vermesiyle kabil olmuştur.

Ziraî anket neticelerini bildirecek raporun bütün mıntıkalara ait dökümlerin hitamından sonra tanzimi derpiş edilmiş ise de Sayın Ziraat Vekili'nin büyük Ziraat Kongresi için hazırlanmakta olan neşriyat meyanında hiç değilse Orta Anadolu'ya ait anket neticelerinin de bulunması ve bu suretle kongreye iştirak edeceklerin istifadesine arz edilmesi arzusunu izhar buyurmaları üzerine ekli muvakkat apor tanzim edilmiştir. Konjonktür Servisinin bu muvakkat raporunda ziraatimizin umumî iktisadîyatımız içindeki mevkii nüfus, millî gelir ve

haricî ticaret bakımından kısaca tebarüz ettirildikten sonra anket neticeleri bilhassa geçinme vaziyeti nokta-i nazarından tahlil edilmiş ve diğer memleketlerde bugüne kadar neşredilmiş olan aile bütçesi resmî anketlerinin neticeleri ile mukayeseler yapılmıştır. Orta Anadolu anketinin neticelerini işletme bakımından tahlil eden diğer muvakkat bir raporun da İhracatı Teşkilâtlandırma Dairesi tarafından takdim edileceği saygılarımızla arz olunur.

Birinci Kânun 1938

İktisat Vekâleti
Konjonktür Servisi

Köylü için: 8 Paranın Kıymetini bil!
Çıkaran: Ziraat Bankası, Ankara: 1931.
Köylü kardeş!
Paranın kıymetini bil.

"Para"nın ne güçlükle, ne zahmetli, ne emekle kazanıldığını biliyoruz.

Ekmeğimizi aslanın ağzından alıyoruz.

Fakat bunu hepimiz bildiğimiz halde, paranın kıymetini bilenimiz çok azdır.

Parayı ne kadar güçlükle kazanıyorsak, o kadar kolaylıkla da sarf ediyoruz.

Çoğumuz eli açık insanlarız. Para sarf ederken uzun boylu düşünmüyoruz.

Çoğumuz, bugün varını yoğunu sarf eder, yarın için "Allah kerim" deriz.

Böylelikle bir gün içinde zengin iken fakir düşenimiz, bir zaman hali vakti yerinde iken sonra ele muhtaç olanımız çoktur.

Bir zahmet, bin emekle biriktirdiği paraları bir düğün alayı uğruna sarf edenlerimiz az mı?

Düğün alayı köylerimizde bir illettir, bir âfettir.

Nasıl bir salgın, bütün köyün çocuklarını birden mezara götürürse, nasıl bir kuraklık, yahut bir hastalık mahsulümüzü birden mahvedip giderse, düğünler de köylerimizin, kasabalarımızın birikmiş paralarını, bir hamlede sömürür, yutar.

Bir düğün uğruna bakırını, bakracını satarak borca girenlerimiz bile var!

Halbuki köylü kardeş, düğün yeni bir aile yeni bir yuva kurmak için yapılır.

Ailenin bahtiyar olması için para sıkıntısı çekmemesi lâzımdır.

Borçla harçla kurulan aileden hayır gelir mi?

Bir iki günlük eğlence için elindekini, avucundakini harcayıp sonra sıkıntı çekmek akıllı insanlara yakışır mı hiç?

Düğünlerde vur patlasın, çal oynasın, har vurup harman savurmayanı ayıplayanlarımız var.

Güya şatafatlı düğün alayları yapmak, üç gün, üç gece, bazı bir hafta eğlenip paraları su gibi akıtmak ağalık, kibarlık, büyüklük şanından imiş!

Gerçi eskiden böyle şeyler olurmuş. Çünkü o zaman başta milletin sırtından geçinen padişahlar, sultanlar milletin iliğini kemiğini emerek yığdıkları altınları harcayamazlar; ve **40 gün 40 gece düğün yaparlarmış**. Zamanın sivri akıllıları da veya sultanlar gibi eşkıyalık edip başkasının sırtından geçinenler de onlardan görenek alırlarmış. Fakat alnının teriyle **yaşayanlarımız öyle değilmiş**; onlar **çok** çalışır, **az** harcarlar; ve dişlerinden tırnaklarından artırırlarmış.

Bak akıllı dedelerimiz bize ne güzel öğütler bırakmışlar.

"Ayağını yorganına göre uzat!"

Bütün biriktirdiği paraları bir düğün alayı uğruna sarf eden, hatta bir de üstelik borca giren baba yiğitlerin ya akılları çok kısa, yahut da yorganları çok uzun olmalı!

Herkes ömründe bir kere evlenir. Bir düğün alayı olsun yapmayalım mı?" diyenlerimiz belki bulunur.

Yooo... Biz size evlendiğiniz gün eğlenmeyin demedik. Eğlenmek çalışan insanların hakkıdır. Eğlenin, fakat hesaplı eğlenin. İnsan çok para sarf etmekle, çok eğlenmez. İnsanın neş'e, keyif, yüreğinde, içine olmalı. Neş'eli, keyifli insanlar çok para sarf etmeden de eğlenmesini bilirler.

Düğün hediyesi mi alacaksın? Pekâlâ... Al... Fakat paranı abur cubur şeylere değil, para getirecek şeylere yatır. Mesela, alacalı bulacalı kumaş yerine sağlam bir pulluk alıver. Yeni aile bu pullukla daha çok ve daha iyi eksin, daha iyi mahsul alsın ve daha çok para kazansın ve sana dua etsin.

Cicili, biçili taşlara paranı vereceğine, bir tereyağı makinesi, bir yeni kovan, bir damızlık aygır, sözün kısası para getirecek şeyler al. Ve yeni yuvanın temeli sağlam olsun.

Düğün günleri geçer. Yaşama derdi başlar ve bu dert ölünceye kadar bitmez. Dertsiz yaşamak için paranızı yerinde sarf etmesini, ayağınızı yorganınıza göre uzatmasını öğrenmelisiniz.

Daha bak ne güzel atasözlerimiz var:

"Açlık yardan ayırır, varı yoğu sattırır!"

İşte paranın kıymetini bilmeyip de gelişigüzel sarf edenlerin sonu!

"Ayranı yoktur içmeğe, atla gider gezmeğe!"

İşte düğün için borç edenlerin gülünç hali!

"Ver elindekini, vur başını sonra yerlere!"

İşte hesabını bilmeyenlerin, gösteriş için parasını sarf edenlerin akıbeti!

"Hazırı sakla, hızıra lüzum kalmaz!"

İşte daima kulaklarımıza küpe olması lâzım gelen bir öğüt!

"Karıncadan ibret al, kışı yazdan karşıla!"

İşte para biriktirmenin faydasını gösteren bir ibret dersi!

"Ak akça, kara gün içindir."

İşte yarını düşünmeyenlerin her gün tekrarlamaları lazım gelen güzel bir söz!

Köylü kardeş!

Hovardalık yüzünden de paralarını su gibi akıtanlarımız var.

Eline birkaç para geçti mi, hemen kasabaya, şehre gidip, karı, humar, içki uğruna kesesini boşaltıp köye dönenlerimiz az mı?

Akıllı adam hiç bu işi yapar mı?

Akıllı adam hiç bu işi yapar mı?

Para gökten yağmaz. Para çalışarak kazanılır. Birikmiş paran olmazsa, çalışamayacağın zamanlar, para kazanamadığın zamanlar ne yapacaksın?

Hastalık sağlık insan için. İşte birikmiş para, bizi hastalık ve ihtiyarlık günlerimizde sefaletten kurtarır.

Bunu düşünmeyip de kasabalarda, şehirlerde bütün varını yoğunu sarf edenlerimiz bindikleri dalı kesen kimselerdir.

Kasaba ve şehirlerdeki para tuzaklarını düşünmemek için, **insan kendi kendisinin efendisi olmalıdır.** Bu yerlerde yufka yüreklilerin gözleri kamaşır. Akılları beyinlerinden uçar. Ve sonra artık ne yaptıklarını bilmezle.

Paralar, suyunu çekince akılları da başlarına gelir amma iş işten geçer.

Köylü kardeş!

Şehirdeki kötü kadınlar hem paranı soyarlar, hem de sana hastalık aşılarlar.

Sonra o hastalığı sen getirir karına da aşılarsın, çocukların da hastalıklı doğar.

Bel soğukluğu, frengi gibi kötü hastalıklar köylerimizde çoğalmaya başladı. Bu hastalıklar, bir insanı ölüme kadar götürür. Biraz eğlence için kendinin ve yanındakilerin hayatını tehlikeye atma. Kendi kendinin efendisi olmağa alış.

Köylü kardeş!

Hesapsız para sarf etmenin bir **biçimi** daha vardır:

Fena mal almak!

Fena mala para vermek, parayı sokağa atmakla birdir. Onun için bir malı alırken dikkat et. Daima iyisini ve sağlamını al.

Köylü kardeş!

Para biriktirmek, parayı saklamak demek değildir. Saklanan para üremez.

Bizde kötü adetlerden biri de parayı saklamaktır.

Çömlekte saklamak, çorap içinde saklamak, çıkın içinde saklamak.

Halbuki başka memleketlerin köylüleri birikmiş paralarını bankalara yatırırlar.

Böylelikle bankanın verdiği faizle paralarını üretirler.

Mesela: Yüz liran olsa, onu çömlekte saklasan, bir sene sonra o yüz lira, yine yüz lira kalır. Onu temiz bir bankaya yatırırsan bir sene sonra 100 liran 107 lira olur. Yedi lira kazanırsın.

Bankaya verdiğin paralar doğurur!

Bizim köylerde bankaya karşı bir emniyetsizlik vardır. Sanki bankaya yatırılan para batacakmış gibi...

Gerçi bütün bankalar bir değildir; içlerinde tertipsiz giden, enini boyunu düşünmeyen ve sonunda batanları bulunur. Nitekim son senelerde ecnebî memleketlerde böyle çok işler olmuştur.

Fakat köylü kardaş; şunu da bil ki banka deyince tutumlu, sağlam bankaları anlayınız ve bunlar batakhane değildir. Bizde de, çok şükür böyle temiz ve iyi bankalar eksik değildir; ilerisini gören adımını tetik atan, rabıtalı bankalarımız var, ille Ziraat Bankası, o köylünün bankasıdır. Senin öz malındır.

Tabii ondan hiç korkmazsın; çünkü ondan kime korkmaz. Çünkü Ziraat Bankası çok tertipli yürür. Kurulalı 44 sene olmuştur. Bugüne kadar, çok şükür bir defa hak yolundan ayrılmamıştır.

Sonra milletin biriktirdiği para, çar çur olmasın diye hükümet çareler düşünmüştür. Bir kanun çıkarmıştır. Demiştir ki "Millet biriktirdiği, tasarruf ettiği paraları benim göstereceğim bankalara versin ve korkmasın, ben o bankalara verilecek paralara kefilim."

Hükümet bu bankaları seçerken çok ince elemiş, sık dokumuştur.

İşte bu bankalar içinde Ziraat Bankası da vardır. Bu suretle, halkın biriktireceği paraların deve olmaması temin edilmiş demektir.

Hükümetin yaptığı ve Büyük Millet Meclisi'nin kabul ettiği bu kanuna göre Ziraat Bankası'na tasarruf hesabı diye senin ve herkesin yatıracağı paralara devlet, hükümet kefildir.

Demek oluyor ki Ziraat Bankası'na vereceğin paralar bu kanunla iki kat emniyet altına giriyor.

Sözün kısası: Bankaya emniyetsizlik gösterme! Paranı bankaya yatır. Orada üresin.

Ama diyeceksin ki atalarımız hiç bankaya para yatırırlar mıydı? Çıkın yaparlar; koyunlarında saklarlardı.

Doğru! Doğru ama o zaman bizde banka yoktu. Sarraflar, madrabazlar vardı. Fakat bugün dünyanın tertibi değişti; bugün herkes parasını bankaya veriyor. Sen de zamana uyacaksın. Çünkü atalar sözüdür; zaman sana uymazsa, sen zamana uy!

O halde her işte olduğu gibi bu işte de zamana uyalım!

Bak şehirliler, hiç öyle sizin gibi düşünmüyorlar. Tüccarlar, esnaflar, fabrikacılar, memurlar, hep paraları-

nı bankalara yatırıyorlar. Şehirde kimse parasını saklamaz.

Herkes parasını bankalarda ürettirir.

O halde demek biraz düşününce, bankaya karşı emniyetsizliğinin ne kadar saçma bir şey olduğu gün gibi meydana çıkıyor.

Görenek yüzünden paralarımızı saklıyoruz. Bankaya yatırmaktan korkuyoruz. Paramızı koruyalım derken zarar ediyoruz.

Öyle ya paramızı bankaya yatırsak, faiz alacağız. Yeniden para kazanmış olacağız.

Köylü kardeş!

Bu âdetten vaz geçelim. Bankaya emniyet edelim. Paralarımızı Ziraat Bankası'na yatıralım ve para kazanalım.

Ben askerde iken gayet iyi, baba bir zabitim vardı. O her zaman aylığının fazlasını bankaya yatırırdı. Bana bir gün sordu.

Sen, paranı ne yaparsın?

Saklarım.

Nerede?

Koynumda.

Zabitim güldü.

Oğlum, dedi, hiç para koyunda saklanır mı? Kaç paran var?

Yüz iki buçuk liram var.

Ver onu bana sen...

Pekiyi vereyim senden iyi değil ya.

Yoo... Ben kendim için istemiyorum. Yarın seninle bankaya gideceğiz, paranı oraya yatıracağız ve senin adına bir hesap açacağız.

Pekiyi sen bilirsin, nasıl istersen.

Sen benim dediğimi yap, böyle daha iyi, dedi. Ve ertesi günü beni Ziraat Bankası'na götürdü; bana bir tasarruf hesabı açtırdı.

Şimdi aradan on sene geçti. Biliyor musun, bu yüz iki buçuk lira kaç para oldu?

Tam iki yüz on yedi buçuk lira!

Bunun yüz iki buçuğu benim yatırdığım para, yüz on beş lirası da beş senenin faizi.

O zamandan beri dişimden tırnağımdan arttırdığım parayı kasabadaki Ziraat Bankası'nın şubesine yatırdım. Böylelikle şimdi benim bankada tam beş yüz liram var.

Köylü kardeş!

Bankadaki para yumurtlar. Bunu iyi bil!

Sıkılma, eline geçen fazla parayı götür, bankaya yatır.

Hesaplı yaşarsan, para biriktirebilirsin!

Biriktirdiğin paraları Ziraat Bankası'na yatır ve üret!

Köylü için: 5 - Sağlam Ol!

Çıkaran: Ziraat Bankası, Ankara: 1931.

Köylü kardeş! Sağlam Ol!

Her şeyin başı sağlıktır; derler, ne doğru söz!

Öyle ya, hasta, yatalak insanlardan hayır gelir mi?

Sağlam, dinç, demir gibi insanlar bir memleketin en büyük, en tükenmez zenginliğidir.

Hasta insan çalışamaz!

Hasta insan çabucak yoruluverir!

Hasta ananın, babanın çocukları da

çok kere hastalıklı olur!

Eskiden "Türk gibi kuvvetli" derlermiş.

Eskiden yaramaz çocukları "Türk geliyor!" diye korkuturlarmış.. Türkler, o kadar sağlam ve kuvvetli bir milletmiş. Türkün kuvveti dillere destanmış!

Bugün de yine milletimiz sağlam ve kuvvetlidir.

Çanakkale'de yedi düvele karşı koyan, İstiklâl Savaşında Yunanlıları denize döken milletimizin damarlarında dedelerimizin kanı var.

Fakat köylü kardeş! **Sağlık da kuvvet de tıpkı bir "Fidan" gibidir:**

Bakım ister:

İnsan, sağlığına dikkat etmezse, kendine iyi bakamazsa gitgide kötüleşir.

Bir fidan da öyle değil mi ya? Toprağına iyi bakmazsan, sulamazsan, budamazsan, gübrelemezsen, böceklere, hastalıklara karşı korumazsan gitgide bodurlaşır, kurur gider.

Onun için dedelerimizden miras kalan sağlığın ve kuvvetin üzerine titremeliyiz. Onu kıymetli bir hediye gibi korumalıyız.

Ecdadımız sağlammış diye öğünerek kedi sağlığımıza dikkat etmezsek, günün birinde göçer gideriz!

Babası, anası, uzun boylu, geniş omuzlu, kanlı canlı olup da çocukları kısa boylu, dar göğüslü, cılız ve soluk benizli olanlar aramızda çok var. İşte tehlike burada... Her miras gibi sağlık da har vurup harman savrulursa tükenir!

Onun için sağlığımızı, kuvvetimizi, akılsız mirasyediler gibi, sırf etmeyelim.

Kedine hor bakan, bindiği dalı kesiyor demektir.

Çünkü insanın en büyük, en kıymetli malı mülkü sağlıktır.

Köylü kardeş!

Sağlığın başlıca şartları şunlardır:

Temizlik!

İyi yemek, iyi içmek!

İyi çalışmak!

Hastalıklara karşı korunmak!

1 – Temizliği ele alalım:

Temizlik sağlığın temelidir. Pislik içinde sağlık olmaz.

Pislik, hastalıkların yuvasıdır. Hastalıklar, pislik içinde ürer.

Onun için köylü kardeş! Sağlam kalmak istiyorsan her şeyden evvel temizliği sevmelisin!

Temiz çamaşır,

Temiz vücut,

Temiz ev...

Su ve sabun

Temizlik bunlarla olur. Her gün yüzünü, ayaklarını, ellerini bol su ve sabunla yıkamalısın. Hiç olmazsa haftada bir kere de vücudunu sıcak su ve sabunla temizlemelisin.

Çocuklarının da temizliğine çok dikkat etmek lâzım.

Pislik, kirlilik çocuklar için daha zararlıdır. Birçok çocuk hastalıkları kirlilikten gelir.

Temiz vücut, temiz çamaşırla iş bitmez; oturduğun ev de, yattığın yatak da temiz olmalı.

Her köylü, evini her yıl badanalamalı. Beyaz badana hem evi güzelleştirir, hem de temizler.

Evlerinizin önlerini de daima temiz tutmalısınız. Her köylü, evinin önünü temizlese bütün köy tertemiz olur.

Çirkef suları hastalık yuvasıdır. Birikinti sularda sivrisinek, karasinek beslenir. Bu hayvanlar hastalıkların postacısıdır: Birinden alır, öbürüne götürür. Böylelikle bulaşık hastalıklar birbirine geçer.

Onun için evlerinizin önünde çirkef sularını bırakmayınız.

Hele o apdeshaneler... Apdeshaneleriniz de çamaşırlarınız gibi tertemiz olmalıdır. Üstünde sinekler uçuşan, pis, pis kokan apdeshaneler sağlığın en büyük düşmanıdır.

Bir evde pire, tahtakurusu, bit bulunması da ayıptır. Pire, tahtakurusu, bit yalnız pislikte yaşarlar. Temiz olmak demek, aynı zamanda piresiz, tahtakurusuz, bitsiz olmak demektir.

Gübreliklerinizi açık bırakmayın. Açık gübrelikler hem gübrenin kuvvetini kaçırır, hem havayı boza, hem de sinek, pire gibi zararlı hayvanların da üretesine sebep olur.

Evinizin pencereleri büyük olmalı: Evinizin içine temiz hava ve güneş girmeli. Daracık pencereler, evin içine havanın ve güneşin girmesine engel ulur. Bol temiz hava ve bol güneş girmeyen evlere hastalık girer.

Köylü kardeş! Görüyorsun ki temizlik hiç de güç bir iş eğil. Yalnız onu sevmeli, temizliği seven temiz olmasını bilir.

2 – **İyi yemek, iyi içmeğe gelince:** "Can boğazdan gelir!" derler ama yemek yemek, karın doyurmak demek değildir. Yemeğin de iyisi var, fenası var. Her köyde süt, yumurta, tereyağı, peynir, tavuk, et, kaymak, pekmez, yoğurt sebze, yemiş bulunur. Bulunmazsa bulunmalı. Bunlar köyde bulunmazsa nerede bulunsun?

Köyler var ki yalnız mısır ekmeğiyle beslenir. Bu oldu mu ya?..

İyi yemek yemeyen insan kuvvetten düşer; çabuk ihtiyarlar! Hastalıklara karşı koyamaz. Yalnız karın doyurmakla iş itmez; aynı zamanda beslenmeli. Beslenmek için de besleyici şeyler yemeli.

İnsanın karnı su içmekle de doyar. Beslenmek için su yetseydi, insanlar yalnız su içerlerdi.

Köylü kardeş! Bütün besleyici şeyler, hep köylerde yetişir. Bunları siz şehirlere satarsınız. Kendiniz yemezsiniz.

Satmak iyi bir şey... Fakat beslenmek, kuvvetli, sağlam ve dinç olmak da iyi bir şey... Satın, para kazanın, hatta daha çok kazanmak için daha çok yetiştirin ve satın, fakat siz de yiyin.

Her Türk köylüsü karnını doyurmak için değil beslenmek için yemeli!

Yalnız yemeklerinize değil, içtiğiniz sulara da çok dikkat etmelisiniz. **Her suyu içmek doğru değildir: Birçok hastalıklar fena sulardan gelir.**

Son zamanlarda köylerde rakı içmek hastalığı da başladı. **Rakı zehirdir.** Hem paranıza, hem sağlığınıza yazık! **Rakı giren köye tembellik, sefillik girer. Rakı giren köyde kan çıkar. Rakı giren köyde hastalık çoğalır. Rakı sağlığın en büyük düşmanıdır. Köylü kardeş! Düşmanına para verip de köyüne sokma!**

3 – Sağlam olmak için **çalışmanın da** yolunu bilmeli.

Zamanında yemek yemeyen, zamanında dinlenmeyen, zamanında uyumayan, zamanında çalışmayan adam sağlam olamaz. **İnsanın vücudu bir makine gibindir. İşlemeyen makine nasıl paslanırsa, çalışmayan vücut da öyle kötüleşir.**

Yaz kış çalışmak zamanında evinde yan gelip yatan, kahve köşelerinde çene çalan köylü, hem kendine, hem ailesine, hem de milletine fenalık yapıyor demektir.

Çünkü çalışmayan adam aç kalır, çalışmayan milletler geri kalır.

Milletler birbirleriyle yarış ediyorlar. Bu yarışta Türk milletinin geri kalmasını ister misin? O halde çalış! Çalışabilmek için de sağlam ol!

Köylü kardeş!

4 – Sağlığın en büyük düşmanı hastalıklardır. Bulaşık hastalıklar var. Bulaşık olmayan hastalıklar var. Bulaşık hastalıklar, bir insandan öbür insana geçer. Bir evde çocukların biri mesela kızıl, kızamık, tifo, çiçek, kuşpalazı, kabakulak gibi hastalıklara yakalandı mı, öteki çocuklar da o hastalığa yakalanır.

Hatta hastalık evden eve de geçer. Böylelikle bütün köy hastalanır. O vakit köyde salgın var derler.

Böyle bulaşık hastalıkların birçoğu öldürücüdür: Hasta iyi bakılmazsa ölür gider.

Böyle bulaşık hastalıklar yüzünden birçok çocuk, birçok insan birbiri arkasına mezara gömülür. Bütün köy, yas içinde kalır.

Köylü kardeş! Biliyor musun, bütün bu ölenlerin günahı kimin üstündedir?

Bir evde hastalık çıkınca hemen koşup doktora haber vermeyenlerin üstünde.

Birçok cahil köylülerimiz hastalık çıkınca bir zaman hiç aldırış etmezler. "Allah nasıl verdiyse yine öyle alır!" diye avunup vakit geçirirler. Yahut da **üfürükçüye, kurşuncuya** haber gönderirler.

Üfürükçüler okur, üfler, muska yazar, kurşuncu kurşun döker, ev ilaçlariyle hastayı iyi yapmaya çalışırlar.

Hasta ölüverince **"Ne yapalım eceli gelmiş"** derler.

İşte köylü kardeş! Günahların en büyüğü hastalık çıkınca hemen koşup doktora haber vermemektir.

Doktor uzakta mı? Ziyanı yok. Hiç vakit kaybetmeden koş, git ona, haber ver. Hastalıkları yalnız doktor anlar. Hastalığa yalnız doktor ilaç verir. Hastalığı, eğer iyi olabilecek bir hastalıksa, yalnız doktor iyi edebilir.

Bugün her işin bir ehli, bir anlayanı vardır. Doktor tarla sürmeği, harman savurmağı tereyağı yapmayı bilmez. Fakat hastalıklardan anlar.

Bazı adamlar, hastalıktan hiç anlamadıkları halde senden para çekmek için anlar gibi görünürler.

Bunlara inanma! Bunlar yalancıdırlar.

Bunlar senin doğruyu anlamanı istemezler. Bunlar doktorlar için fena söylerler. Doktorlara karşı emniyetini, imanını bozmağa çalışırlar.

Sakın onların sözüne kanma!

Doktorları sev ve onların dediğini yap.

Köylü kardeş!

Bilirsiniz ki memleketimizin bazı yerlerinde sıtma hastalığı vardır. **Bu hastalık, bataklık yerlerde olur ve sivrisineklerle geçer.**

Hükümetimiz bu hastalıkla cenkleşiyor, bataklıkları kurutuyor. Hastalara kinin dağıtılıyor. Mesela, eskiden Ankara'da halk sıtmadan kırılırdı. Şimdi Ankara'da hiç sıtma kalmadı.

Eskiden Ankara'da üfürükçüler, sıtmaya karşı bin türlü ilân yaparlardı, okurlardı, üfürürlerdi, para etmezdi, yine sıtmadan kırılan kırılana idi.

Halbuki bak, hükümet ve doktorlar sıtmayı kökünden kesip attı.

Hükümetimizin bir doktor mektebi vardır. Doktor olabilmek için bu mektepte beş sene okumak lâzım. Bilgisiz iş olmaz; onun için **mektep görmemiş yalancılara paranı ve sağlığını kaptırma.** Gözünü aç.

İşte köylü kardeş!

Kendini seviyorsan, sağlığını korumalısın! Sağlığını korumak için de dediklerimi yapmalısın.

Temizlik!

İyi beslenmek!

Düzgün yaşamak!

Doktora inanmak!

Bunlar kulağına küpe olsun!

Türkün kuvveti yine dillere destan olmalı!

Köylü İçin: 4 Çeşitli Ziraat Yap!

Çıkaran: Ziraat Bankası, Ankara, 1931.

Köylü kardeş!

Bir cins ziraata bağlanma! Çeşitli ziraat yap:

Bir cins ziraatın çok tehlikeleri vardır.

Mesela: Havalar kurak gitse, mahsul yanar.

Havalar yaş gitse, mahsul çürür

Bir hastalık çıksa, mahsul mahvolur.

Bir afet gelip çatsa, mahsul berbat olur.

Her şeyin iyi gittiğini farz etsek, fakat fiyatlar düşse, o vakit de elindeki mahsul para etmez.

Bunun birçok misallerini biliriz:

Orta Anadolu'daki kuraklık senelerini daha unutmadık.

Üzümler sergide iken yağan yağmurların Manisa bağcılarının başına neler açtığını biliyoruz.

Akhisar tütüncülerinin, Adana buğdaycılarının, Karadeniz fındıkçılarının bir hastalık, bir kurt, bir böcek yüzünden neler çektiklerini de gördük.

Bu sene buğday, arpa fiyatları çok düştü. Yalnız buğday, arpa eken köylünün sıkıntısı da ona göre büyük oldu.

O halde bir mahsule bel bağlamak doğru değil!..

Ne yapmalı?

Çeşitli ziraat yapmalı!

Çünkü çeşitli ziraat sayesinde tehlike dağıtılmış olur.

Eğer mahsulden biri bozuk giderse, para etmezse, ötekilerin hiç olmazsa birinden biri **para eder** ve seni kurtarır.

Çeşitli ziraatın temeli şunlardır.

İnek, koyun, keçi, tavuk, arı beslemek; ağaç, yemiş, sebze ve çayır yetiştirmek.

Bunları da her köylü yapabilir ve yapmalıdır.

İneksiz ahır, dişisiz yuva gibidir.

İnek süt verir... Sütten yoğurt, yağ, peynir yapılır.

Süt, yoğurt, yağ, peynir en besleyici yiyeceklerdendir.

Her zaman para eder.

Satılmasa bile kendin yersin, çoluğun çocuğun yer, beslenirsiniz, betinize benzinize renk gelir... Kuvvetli, dinç, sağlam olursunuz.

Süt içmeyen, yoğurt, yağ, peynir yemeyen köylü, su içmeyen balığa benzer!

Böyle şey olur mu hiç?

Senin köylü dediğin sütle, yağla, peynirle, kaymakla, yumurta ile, yemişle, tavukla, etle, sebze ile beslenir. En iyi, en kuvvetli yemek köyde olmalıdır.

Halbuki ben, sütün ne renk olduğunu bilmeyen köylü çocukları tanıdım!

Yooo! Bu olmadı... Her köylünün hiç olmazsa bir ineği olmalı.

Süt, yağ, peynir, her köylü sofrasında bulunmalı.

Sonra koyun beslemek de çok kârlı bir iştir.

Koyunun yünü vardır. Dişi koyunun sütü vardır. Kuzusu vardır.

Bunların hepsi para eder.

Dağ ve dağlık yerlerde keçi beslemek de çok büyük kârlar getirir.

Yünü satmazsan, karın sana çorap fanila örer. Koyun sütü en aranılan ve en pahalı süttür.

Kuzu eti kapış, kapış satılır!

Sakın **tavuğa** dudak bükeyim deme!

Tavukçuluk yüzünden zengin olan köylüler var.

Fakat tavukçuluk bir san'attır.

Senede 150 – 200 yumurta veren tavuklar var.

Senin tavukların senede kaç yumurta veriyor? Hiç saydın mı?

Bugün bir okka çavdar iki kuruşa satılıyor. Yumurtanın tanesi kışın altı kuruşa kadar çıkıyor. Bak anla bir yumurta üç okka çavdar değerinde.

Sonra tavuk da para eder. **Satamazsan, sen yersin, çoluğun çocuğun yer:** Beslenirsiniz.

Fakat, dediğim gibi tavukçuluk da bir san'attır. Tavuğa bakmasını bilmeli ki o da sana bol bol yumurta ve civciv versin. Çöplükte ömrü geçen tavuk, sana senede elli yumurta bile vermez!

Arı mı?

Arı bir altın hazinesidir.

Fakat kaç köylümüz bunun kıymetini bilir?

Bir kovan 25 okka bal verir. Ve bir okka bal, en aşağı **bir liraya** satılır. Demek ki on kovanı olan bir köylü, su içinde **250 lira kazanabilir.**

5 kovanla işe başlayanlar, az zamanda 100 kovana sahip olabilir.

Arıcılığa başlamak için on liralık bir masraf yeter.

Bu kadar az bir para ile bu kadar çok kazanç hemen hiçbir işte yoktur.

Sonra bal, çok kuvvetli ve çok besleyici bir yiyecektir. İlle çocuklar için...

Ağaç yetiştirmeğe de heves edenlerimiz pek az. Halbuki atalarımız ağacı pek severlermiş. Her gittikleri yere ağaç dikmişler. Biz böyle nereden çıktık? Hem ağaçları insafsızca baltalarız, hem de yenisini yetiştirmek için çalışmayız.

Ormanları kese kese ormansız kaldık. Bugün birçok yerlerimizde odunsuzluk yüzünden tezek yakılıyor. Tezeği gübre olarak tarlalarımızda kullanacağımız yerde ocaklarımızda tüttürüyoruz. Gübresiz toprak zayıf düşer. Verimi azalır. Ormansız toprak da çürür. Onun için ormanlarımıza iyi bakmalıyız. Ve yeni ağaç yetiştirmeliyiz. Ağaç yetiştirmeyen köylü, bindiği dalı kesen şaşkınlara benzer!

Hele **yemiş ağacı** ne bereketli şeydir: Yemişini hem yersin, hem de satarak para kazanırsın.

Her sene ağaç bayramında, evlenme, doğum, ölüm, sünnet ve mektebe başlanma gibi işler yüzü suyu hürmetine köycek birkaç fidan dikmek adetini bir edinirseniz, bu memleket beş on sene içinde yine yemyeşil olur.

Ağacı ve ormanı sevmeyen, onlara hor bakan köylü, yavrusunu yiyen kedilere benzer!

Az kaldı **sebzeyi** unutuyorduk. Bugün sebze yetiştiren ve sebze yiyen kaç köylümüz var? Halbuki **sebze bir köylüyü zengin edebilir.** Zengin olmaktan vaz geçtik, fakat hiç olmazsa bir yardımcı gelir olabilir.

Hem sebze yemenin sıhhate çok faydası var. Sebze yiyen geç ihtiyarlar.

Çayır yetiştirmek de bilmediğimiz bir iş. **Yoncalı çayırın** senede altı yedi defa otu biçilir. Çayır otu yiyen hayvanların sütü daha bol, daha yağlı olur. Eti daha gevşek olur. Ağırlığı artar. Halbuki dağlarda, bayırlarda diken yiye yiye kemikleri çıkan hayvanların ise sütü çekilir, eti sertleşir ve yağı erir. Onun için hayvan besleyen her köylünün bir de yoncalığı olmalı.

Çeşitli ziraat her yerin toprağına ve havasına göre değişir. Mesela **zeytin, antepfıstığı, badem, ceviz, fındık, limon, portakal** gibi ağaçlar her yerde yetişmez. Fakat yetişen yerlerde her köylünün tarlasında muhakkak bu ağaçlardan bulunmalıdır. Sonra bol sulu yerlerde **pirinç** ziraatı da çok kârlıdır. Buğdayın okkası dört beş kuruşken pirincin okkası 20-25 kuruştur.

Bereketli bir mahsul senesi dönüm başına 200-300 okka pirinç alabilirsin. Halbuki dönüm başına 100 okka buğday alanınız kaç kişi?

Patates de kumsal ve rutubetsiz yerlerde çok iyi yetişen bir mahsuldür. **Daima para eder.** Ve gayet iyi bir gıdadır.

Dönüm başına 500 ila 2000 okka verir.

Bakla, nohut, pamuk, pancar, havuç gibi çapalanmak isteyen mahsuller de hem iyi para ederler, hem de güzel bir nadas bırakırlar. Onun için ertesi sene bu topraklara ekeceğin mahsul bereketli olur.

Sahil ahalisi **balıkçılıkla** da uğraşmalı. Tuzlu balık yüzünden zengin olan eski Rum köylerini unutmayalım.

Bağcılık, şarapçılık, dutçuluk ve ipekçilik de hiç yabana atılacak şeyler değildir.

Dokuma işleri için **pamuk, kenevir, keten** ve bağ çıkarmak için **yerfıstığı, kolza**, bazı yerlerde **çitlembik** dahi denilen **sakızağacı, haşhaş, hintyağı, susam, günçiçeği ve zeytin** yetiştirmek çok faydalı ve çok kârlı olabilir.

Hasır, sepet, ip, süpürge ve urgan yapmak için **kamış, söğüt, süpürge darısı ve kenevir** yetiştirmek faydalıdır.

Sonra **kökboya, cehri, safran, somak, çivit, anason, kimyon, kişniş** gibi boya, koku ve ilaç yapılan nebatlara da ehemmiyet verilmelidir.

Köylü kardeşler!

Görüyorsunuz ki toprak yalnız buğday yetiştirmiyor. Toprak öyle bir haznedir ki anahtarı elinde olan, ondan bol bol para çıkarır. Bunun için de çalışmak ve iş bilmek lazım. Yan gelip oturmakla, bir iki türlü ziraata bel bağlayıp "ötesi Allah kerim" demekle iş yürümez.

"İş bilenin, kılıç kuşananın" derler.

İşini biliyorsan para kazanırsın, zengin olursun ve rahat edersin. İş bilmeyenlerin bu dünyada hali harap.

Öldükten sonra tembelliğe çok vaktimiz var!

Yaşarken çalışalım!

Çalışmayan rahat edemez.

Çeşitli ziraat yapmayan köylü, tek çocuklu eve benzer: Çocuk öldü mü ev hep yas içinde kalır!

Türkiye'de Kooperasyon ve Kooperatifçilik

Kooperatifçilik ve Küçük Üreticilik

İki dünya savaşı arası Türkiye'de rağbet gören iktisadî yönelimlerden biri de kooperatifçilikti. Kooperatifçilikle dönemin hakim felsefi söylemi sol idarî zm arasında yakın bir bağ vardı. Durkheim, Bouglé, Duguit gibi düşünürlerin işbölümü kuramı, Radikal Parti liderlerinden Léon Bourgeois'nın geliştirdiği sol idarî st anlayışın sonucuydu. Almanya ve Fransa'daki işçi hareketleri her iki ülkede uzlaşmayı önceleyen modellerin doğmasına neden olmuştu. Marx çatışmanın, çelişkinin sosyoloğuydu. Durkheim ve Weber ise uzlaşmadan, uyumdan yanaydı. Türkiye sosyolojinin bu seçeneklerinden Durkheim'i tercih etmişti. Cihan Harbi ertesi İngiltere ve Almanya'da gündeme gelen programlı ekonomi anlayışı, Fransızların güdümlü ekonomi [**économie** dirigée] dedikleri uygulamaları ve güçlenen kooperatifçilik akımı son kertede Türkiye'de devletçilik diye bilinecek anlayışın farklı ifade biçimleriydi.[385]

Atatürk, 1929 Buhranı'yla birlikte kooperatifçiliğin önemini, 1929 TBMM üçüncü dönem üçüncü toplantı yılı açılış konuşmasında gündeme getirmiş ve "Bu sene ziraî kooperatif teşkilâtına başlanmış olması bilhassa memnuniyetimizi mucip oluyor. Bu kooperatifleri memleketin her tarafına teşmil etmeyi ziyadesiyle iltizam ediyoruz" sözleriyle vurgulamıştı. Nitekim buhran ertesi Türkiye'de kooperatifçilik hızlı bir gelişim gösterdi. 1936 yılı Meclis açılışında Atatürk bir kez daha kooperatifçiliğin önemine dikkat çekme gereği duydu: "... Kooperatif teşkilâtı her yerde sevilmiştir. Kredi ve satış için olduğu kadar, istihsal vasıtalarını öğretip kullandırmak için de kooperatiften istifadeyi mümkün görüyoruz."

Kooperatifçilik sol idarî st anlayışla yakından bağlantılıydı. Erken Cumhuriyet yıllarında kooperatifçilik alanının önde gelen yazarlarından Suphi Nuri [İleri], "Tesanüdü tatbik eden, ahlâkı yükselten, iktisadî terbiye ve saadeti temin eden, Türklerin tab'ına [doğasına] en muvafık gelen meslek hiç şüphesiz kooperatifçiliktir" diyordu.[386] Suphi Nuri, İstanbul'da Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi'nde okutulan *Koperativler* adlı kitabında ise "Ne

385 Süheyp Derbil, İdare Hukuku (Gözden geçirilmiş ve düzeltilmiş beşinci baskı), Ankara: Yeni Desen Matbaası, 1959, s. 85-86.

386 Suphi Nuri [İleri], *Kooperatifçilik*, İstanbul: Sühulet Kütüphanesi: Semih Lütfü, 1931, s. 4-5.

liberal ve ne de komünist olan Kemalizmin en tabii ve makul ekonomi rejimi yalnız ve yalnız kooperatifçiliktir" satırlarına yer veriyordu.

Piyasanın "Koruyucu Melekleri"

Başında Hasan Saka (eski başbakan), Celâl Bayar (eski iktisat vekili ve cumhurbaşkanı) gibi şahsiyetlerin bulunduğu, genel sekreterliğini eski maliye bakanlarından Nurullah Esat Sümer'in yaptığı Âli İktisat Meclisi tüketim kooperatiflerini piyasanın "koruyucu melekleri" olarak nitelemişti.[387] Atatürk'ün bilgi ve onayıyla Matbuat ve İstihbaran Müdüriyet-i Umumiyyesi tarafından yayımlanan *Kooperatif Şirketler* başlıklı kitapta, "Kooperatif şirketlerin memleketimizde de teşekkülleri ve çoğalmaları milletimiz için başlı başına zafer-i iktisadî teşkil edecektir" deniyordu.

Kooperatifçiliğe yönelimin nedenlerinden biri piyasa ekonomisine olan güvenin savaş yıllarında yitirilmiş oluşuydu. Sermaye birikiminin son derece yetersiz olduğu bir ortamda üreticilerin ve tüketicilerin güçleri birleştirerek, "tevhid-i kuvâ" yoluyla güçlenebilecekleri kanısı hakimdi. Sorun daha 1923'te İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde gündeme gelmişti. İktisat Vekâleti'nin kongre hazırlıkları sırasında "istihsâlin tanzimi" başlığı altında "ziraî istihsâl kooperatifleri"nin kuruluşu elzem görülüyordu. Köy "istihsâl birlikleri"nin ürününü satın alarak iç ve dış piyasalara sevk etmek üzere "satış kooperatifleri" ve bunlara gerek üretim, gerekse satış işlerinde kredi temin edecek "itibar [kredi] kooperatifleri"nin kuruluşu tarım sektörü için "en mühim kurtuluş çaresi" olarak görülüyordu. Kongre sırasında İktisat Vekili Mahmut Esat [Bozkurt] "Asrımızın iktisat cidâline girerken münferid değil fakat toplu bulunmak mecburiyetindeyiz" diyordu. Bu iktisadî bağımsızlık için de kaçınılmazdı. Zira bireysel girişimler, örgütlü yapılar karşısında ezilmeye, akim kalmaya mahkûmdu. Mahmut Esat şirketleşmeyi savunuyordu; "...ve bilhassa memleketimizin ihtiyacatını tamamen ifade eden kooperatif şirketlere fazla ehemmiyet verilme"sinden yanaydı.

Nitekim aynı yıl İktisat Vekâleti, kooperatif şirketlerin kuruluşunu özendirmek için 97 maddelik bir nizamname örneği hazırlamış ve İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'na göndermişti. Ardından çiftçi ve san'atkâra şu çağrıda bulunmuştu:

"Bu nizamnameye göre teşkil edeceğimiz ortaklıklara Türkiye Büyük Millet Meclisi İktisat Vekâleti Ziraat ve Sanayi Müdüriyet-i Umumiyyeleri bütçesinden ve Ziraat Bankası sandıklarından, nakden veya aynen yardım edilecek ve ikrazatta bulunulacaktır [borç verilecektir]. Türklüğün ve memleketimizin hakiki istiklâl ve hürriyeti ve efendiliği bu gibi millî iktisat müesseselerimizin vatanımızı çelik çember içine almasıyla kabildir."[388]

Hemen ardından, Ocak 1924'te, o sırada yürürlükte olan Ticaret-i Berriyye, yani Kara Ticaret Kanunu'nun 3. fasıl, 10. maddesine "zeyl" olmak üzere bir kanun teklifi hazırlanmış ve 5 Ocak 1924 celsesinde TBMM'de kabul edilmişti. Mevzuatta yapılan değişiklikle kooperatiflerin kurulmasına büyük kolaylık getirilmişti.[389] Böylece Cumhuriyet'in kooperatifçilik serüveni başlamış oluyordu.

Bu girişim sonucu sadece kırsal kesimde çiftçiler gözetilmiyor, kentlerde de kooperatif anlayışı yayılıyordu. Nitekim 24 Mart 1925 günü bir yasayla Ankara'daki memurlara aylıklarının yarısı kadar ikramiye verilmesi ve bunların kurulacak Ankara Memurlar Kooperatifi'ne anapara olarak yatırılması öngörülmüştü. Atatürk ve

387 Remzi Saka, *Kooperatifçiliğimiz – Kurucular – Temel Sorunlar*, İstanbul: Aktaş Matbaası, 1974, s. 115.

388 "İstihsal ve alım ve satım ortaklıkları," *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, sene 39, nümero 1, Teşrin-i sanî 1339, s. 14-18; "Kooperatif şirketleri hakkında İktisad Vekâleti'nin tebliği," İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, sene 39, nümero 1, Teşrin-i sanî 1339, s. 8.

389 "Kooperatif şirketleri mahiyet-i kanunîyye iktisab ettiler," İstanbul Ticaret ve Sanayi odası Mecmuası, sene 40, nümero 3, Kânun-ı sanî 1340, s. 178-179.

İsmet İnönü bu kooperatifin bir ve iki numaralı üyeleriydi. Aynı yıl Kastamonu'da halka seslenerek yaptığı konuşmada Atatürk "Ben de çiftçi olduğumdan biliyorum, makinesiz ziraat yapılmaz, el emeği güçtür. Birleşiniz; birlikte makine alınız" diyordu.[390]

Sermaye birikiminin yetersiz olduğu bir ortamda küçük üreticileri bir araya getirmek ve kooperatifler kurmak birçok ülkede taraftar bulmuştu. İktisat literatüründe de bunun yeri vardı. Türkiye'de referans noktası yine Charles Gide idi. Daha İkinci Meşrutiyet yıllarında Türkiye'de kooperatifçilik gündemdeydi. Kooperatifçilik tıpkı sol idarî zm gibi kapitalizm ve sosyalizmin dışında bir üçüncü yol arayışıydı. *İkdam* gazetesi bu gerçeği şu satırlarla ifade ediyordu: "Ufak teşkilâta, sıkı münasebete en muvafık olan tarz, elhak, kooperatizmdir. Garbın ulema-i iktisadîyyunu dön, dolaş bu meslekte karar kılıyorlar. Sosyalizmin ifratı, ilm-i servette [iktisatta] konservatizmin tefriti bir tarafa bırakılacak olursa Charles Gide ile hemfikir olarak diyebiliriz ki kooperatif şirketler sayesinde müstahsil ile müstehlik takrîb edilecek [yakınlaştırılacak] ve aynı şerait ve miktar ile yiyen daha fazla yiyecek, satan daha ziyadesine bey' edecektir [satacaktır]. Pek az himmetle, basit teşkilât ile bir istihsal veya istihlâk kooperatifi teşkil edebiliriz. Anadolu'nun en ücra köşelerinde, kaza merkezlerinde bile bu nev'î şirketler kolaylıkla kâbil-i teessüstür. Bizim memleketimizde bilhassa tekâmülât-ı iktisadîyenin bu merhale-i basitesinden başlamalıyız ki daha büyük terakkiyata istihkak kazanalım." [391]

İkdam gazetesinin gönderme yaptığı Charles Gide sol idarî zmin iktisat alanında bir numaralı savunuruydu. Nitekim yukarıda da belirtildiği gibi dört ciltlik İlm-i İktisad'ı Türkçeye kazandırılmıştı ve kooperatizm kitapta önemli bir yer tutuyordu. İlm-i İktisad ise Atatürk'ün iktisat alanında başvurduğu temel eserlerden biriydi. Sol idarî st görüşlerini büyük ölçüde bu kitaptan edinmişti.

Türkiye'de kooperatifçiliğe ilginin doğuşunda Charles Gide'in önemi büyüktü. Üçüncü Cumhuriyet'in sol idarî st anlayışının önemli bir temsilcisi olan Charles Gide'in çeviri dört ciltlik İlm-i İktisad'ı İkinci Meşrutiyet yıllarının temel iktisat kitabını oluşturdu. 19. yüzyılın ikinci yarısı liberalizmden ve rekabetten beklenen toplumsal çıkar umudunu ve sosyal refahı sağlayamamıştı. Birçok iktisatçı klasik liberal iktisatla arasına mesafe koymuş ve piyasanın çözümsüz kaldığı alanlarda yeni yapılanmalara gitmişti. İşte Gide, tüketicileri piyasa karşısında örgütsüz görmeyi ilke edinen liberallere karşı çıkmış, onları bir araya getirme çabasına girişmişti. Üreticilerin korporatif girişimleri karşısına tüketicilerin korporatif bir yapıyla çıkmaları için çaba sarf etmişti. Bu girişim ekonominin "talep" yönüyle de yakından ilgiliydi. O güne kadar iktisatta "arz" belirleyici olmuştu. Gide'e göre tüketimin üretimi artırması, tüketicinin alım gücüne bağlıydı. Birleşmiş tüketiciler arzı da tetikleyen bir etmen olacaktı. Gide sanki 1936'da Keynes'in *Genel Teorisi*'ne yeşil ışık yakıyordu.

Jön Türk Devrimi ertesi kooperatifçilik sorununa ilk eğilen Osmanlı aydını ileri tarihlerde Türkiye Komünist Fırkası'nda da önemli görevler üstlenen Edhem Nejat olmuştu. Ocak 1910'da, *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*'nde yayımlanan "Memleketimiz ve Kooperatif Şirketler" başlıklı yazısında, Osmanlı topraklarında ticaret ve sanayi alanlarında büyük girişimlere gerek duyulduğunu, bunların ise ancak yoğun sermayelerden oluşacak şirketlerce gerçekleştirilebileceğini söylüyordu. İkinci Meşrutiyet'e değin ülkede sermaye birikiminin yeterli düzeye ulaşamaması nedeniyle, yerli anonim şirketler kurulamamıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nda demiryolu, tramvay, rıhtım, liman, maden işletmeleri Avrupa sermayelerinin oluşturdukları anonim şirketler kanalıyla gerçekleştirilmişti.[392] Ülkede "şirket-i muavene, şirket-i âmal ya da şirket-i mütekâbile" diye tanımlanan kooperatif şirketler kurarak sermaye birikimi oluşturulabilirdi. Kooperasyon aracılığıyla halk tasarrufa özendirilebilirdi.

390 Ziya Gökalp Mülâyim, *Atatürk'ten Bugüne Kooperatifçilik*, Ankara: Yetkin Yayınları, 1998, s. 15.

391 "Kooperatizm," *İkdam*, 7 Kanun-ı sanî 1917, s. 1.

392 Edhem Nejat,"Memleketimiz ve kooperatif şirketler," *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, 3. sene, no: 16, 14 Kanun-ı sanî 1325, s. 252-255.

Nitekim 1908 Devrimi ile birlikte halk birtakım "mahalle şirketleri" oluşturmaya başlamıştı. Çoğunluğu mahallî bakkal dükkânı olan ve İttihat Ticaret Şirketleri diye adlandırılan bu ortaklıklar Osmanlı toplumunda tüketim kooperatifçiliğinin ilk örnekleriydi. Edhem Nejat'a göre bu girişimlerin boyutları genişletilmeliydi. Komşu mahalle şirketleriyle birleşmeleri, salt bakkallıkla yetinmemeleri, üretim kooperatifçiliğine yönelip, sözgelimi çorap yapmak için "ufak fabrika" ya da konservecilik için "küçükten fabrikacılığa" başlamaları gerekirdi.

1908 Jön Türk Devrimi'yle birlikte iktisadî düşünce alanında yaygınlaşan "teşebbüs-i şahsî" görüşüne ilk eleştiriler kooperatifçilikten yana olanlardan gelmişti. Osmanlı toplumunun temel sorununu "faaliyetsizlik" ve "teşebbüssüzlük"te gören çevreler, bunun sebebini "teşebbüs-i şahsî"nin, diğer bir deyişle, kişisel girişimciliğiyle topluma yön verebilecek Osmanlı bireyleri yetişmemesinde görüyorlardı. Liberal Osmanlı aydını, Osmanlı geleneğinde bireyin devlete bağımlı kılındığını, "kişilik" kazanamadığını, Tanzimat ertesi "istibdat" dönemi baskıcı yöntemlerinin Osmanlı bireyinin girişimci ruhunu iyice köreltiğini savunuyor, Jön Türk Devrimi'yle birlikte bundan böyle "teşebbüs-i şahsî"nin önünün açıldığını ileri sürüyordu.

O tarihlerde bireyci bir anlayışın ürünü olarak görülen "teşebbüs-i şahsî" ye karşı duranlar da vardı. "Teşebbüs-i şahsî" görüşünü ilk eleştiren düşünürlerden biri, yine ileride Türkiye Komünist Fırkası kurucularından olacak Mustafa Suphi'ydi. Fransız sol idarî zminden etkilenmiş, Charles Gide'in kooperatifçilik üzerine görüşlerini benimsemişti. Mustafa Suphi, geçmiş dönemlerin Osmanlılarda yalnız "teşebbüs-i şahsî"yi değil, "teşebbüs-i ictimaî"yi de köreltiğine değiniyor, "kuvâ-yı ferdiyemizle beraber, hele son zamanların tazyikâtı altında kuvâ-yı ictimaiyemizin de" yitirildiğini söylüyordu.[393]

Mustafa Suphi'ye göre, "teşebbüs-i şahsî" sonucu toplum sınıflı bir yapıya dönüşecekti. Ve bundan endişe duyuyordu. Sermaye sınıfının küçük tasarruf sahiplerinin paralarını "teşebbüs-i şahsî" adı altında işletmeleri sonucu toplumsal denge bozulacaktı. Osmanlı toplumunda servet ve gelir bölüşümünden doğacak çarpıklıklar ancak çalışanların ve küçük üreticilerin "teşebbüs-i içtimaî"leriyle oluşturacakları kooperatifler, kendi deyişiyle "tesaî cemiyetleri" aracılığıyla giderilebilirdi. Üretim kooperatiflerinin (tesaî istihsal cemiyetleri) yanı sıra kredi kooperatifleri (tesaî itibâr cemiyetleri) ve tüketim kooperatifleri (tesaî istihlâk cemiyetleri) toplumsal düzenin dengeli bir biçimde gelişimi için zorunlu örgütlerdi.

Muhiddin Birgen ve Kooperatizm

İkinci Meşrutiyet yıllarında kooperatizmin önde gelen savunurlarından bir diğeri Muhiddin [Birgen]'di. Meşrutiyet halkçılığının yayın organı *Halka Doğru* dergisinde "kasaba, köy, mahalle halkının, benzer sanatı icra eden esnafın, aynı yöredeki çiftçinin mallarını, paralarını, topraklarını bir araya getirerek elbirliği ile çalışmak üzere" kurulacak "imece şirketleri"ni çözüm olarak öneriyordu. Bu şirketler ayrıca sabun, kumaş, çuha, bez, fanila, çorap gibi şeyler üretebilir fabrikalar kurabilirdi.[394] Muhiddin Bey'e göre, "imece şirketleri" çiftçiye, rençpere düşük faizle ödünç para veren "çiftçi sandıkları" açabilecek, köylünün gerek duyduğu tarım aletlerinin ortak kullanımını sağlayacak, kaldırılan mahsulü bir araya getirip toptan satarak üreticiyi simsarın elinden kurtaracaktı.

Muhiddin Bey "imece şirketleri"ni önerirken sorunun etnik boyutunu da vurguluyordu. Osmanlı Müslümanı ticarete ilgisiz kalmış, bakkal, kasap, fırıncı, kunduracı, eczacı gibi halkın temel ihtiyaçlarını karşılayan meslekler gayrimüslim unsurların eline geçmişti. Muhiddin Bey'e göre ülkenin dört bir yanında, köylerde, kasabalarda bakkallar "Türk" değil, onun tanımıyla "yabancı"lardı. Bu nedenle bir an önce Müslüman "istihlâk

393 Mustafa Suphi,"Tesaî cemiyetleri-Sociétes coopératives," *İctihad*, sene 3, sayı 45, 15 Nisan 1328, s. 1063-1067.

394 Muhittin,"iktisadî hasbıhal:-3-İmece şirketleri," *Halka Doğru*, yıl 1, sayı 9, 6 Haziran 1329, s. 69-70.

imece şirketleri" oluşturmak gerekiyordu. Mahalle ya da köy sakinleri bir araya gelip 70, 80 lira toplayarak bir İslâm-Türk bakkal dükkânı açabilirlerdi. Muhiddin Bey, "böylece hem zengin oluruz, hem de elimizden çıkmış olan ticaretimizi tekrar ele geçiririz" diyordu.[395]

Ancak, bu yazarların yanı sıra Meşrutiyet kooperatizmine damgasını vuracak iki önemli kişi daha vardı. Bunlar Ahmed Cevad [Emre] ile Cemal beylerdi. Kooperatifçilik tarihimizin ilk kitabı *İktisadda İnkılâb: İstihlâk Teâvün Şirketleri*'nin[396] yazarı Ahmed Cevad, İkinci Meşrutiyet boyunca gazete ve dergilerde birçok kez kooperasyon sorununu ele almış, konferanslar vermiş, İstanbul'da kooperatiflerin oluşturulması için çaba sarf etmişti.[397] Kooperatifçiliği liberalizm ile sosyalizm arasında, her ikisinin sakıncalarından arındırılmış bir çözüm olarak gören Ahmed Cevad, Avrupa'da gelişen kapitalizmden ve sınıf kavgasından Osmanlı toplumunu uzak tutmak gerektiğine inanıyordu. Kooperasyon ülkeyi kapitalizme yönelmeden kalkındıracak bir yoldu.[398]

Öte yandan, Ahmed Cevad, ulus-devlet inşası için de kooperasyonu zorunlu görüyordu. "Ticaret ve teşebbüsat-ı maliyyenin her türlü şubeleri ecnebîler elinde olduğundan süratli adımlarla bir esaret-i iktisadîyye altına girmekte" olan Osmanlı Devleti, milletin iktisadî terbiyesini kooperasyonla, ya da o günkü deyişle "teâvün"le sağlayabilirdi: "Teâvün bize evvela küçük dükkânlar açtıracak, bu küçük dükkânlar birer dershane-i millet hâlini alacak, ticarete müstaid [istidatlı] insanlar yetişecek, o insanlar o küçük dükkânları az zamanda teavünün bulduğu yollar dairesinde büyütmeye muvaffak olacak, imalathaneler, fabrikalar açacak, ziraata hâkim olmaya çalışacak, bu sayede millî bir ticaretimiz, millî bir zanaatımız, hâsılı bir kudret-i iktisadîyye ve maliyyemiz husule gelecek"ti.

Ahmed Cevad tüketim kooperatiflerinin yanı sıra üretim, konut, kredi ve kültür kooperasyonunu da öneriyordu. "Terbiye-i teâvüniye"nin geliştirilmesini savunuyor, okullarda ulusal bilinci oluşturacak bu tür derslerin verilmesini zorunlu görüyordu.[399] *Talebe Defteri* adlı dergide gençleri ortaklık ve dayanışmaya çağırıyor, "arttırma sandıkları" oluşturmaya ve "Osmanlı Gençleri Teâvün Şirketi" kurmaya özendiriyordu.[400] Nitekim bu çabalar ürün verecek, İstanbul Maarif Müdürü Safvet Bey'in önayak olmasıyla okullarda "onluk sandıkları" kurulacaktı.[401]

İkinci Meşrutiyet kooperatizminin diğer öncüsü Ticaret ve Ziraat Nezareti Kalem-i Mahsus Müdürü Cemal Bey'di. 1911 yılında, "ziraat iştirakleri" diye adlandırdığı tarım kooperatiflerinden söz ederken, üreticinin kredi bulmakta çok zorluk çektiğini vurguluyordu. Ziraat Bankası'nın olanaklarından "yalnız biraz hallice ve

---

395 İleriki yıllarda, Meşrutiyet Türkiyesi'nde kooperatifçiliğin gelişimini değerlendiren Charles Gide, Rum tacirlerin ve bakkalların Türkleri istismarını Türk kooperatifçiliğinin doğuşunun temel nedenlerinden biri olarak görmüştür. Charles Gide'e göre, Türkler Rum tacirlerden kurtulmak için İstanbul'da tüketim kooperatifleri kurmuşlardı. Z. F. Fındıkoğlu, *Kooperasyon Sosyolojisi*, İstanbul: İktisat Fakültesi Yayımı, 1967, s. 318.

396 Bu kitabın eleştirisi için bak:Mehmed Zeki,"Sahife-i tenkid: İktisadda inkılâb. Muharriri: Ahmed Cevad," İçtihad, 26 Haziran 1330, s. 230-233.

397 Ahmed Cevad'ın dönemin dergi ve gazetelerindeki belli başlı yazıları: "Teâvün: Kooperatif Şirketleri-Hariçte ve bizde," *Nevsâl-i Millî*, İstanbul: Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası, 1330, s. 334-342; "Kooperatif Şirketler-1-," *Türk Yurdu*, yıl 6, cilt 12, sayı 12, 2 Ağustos 1333, s. 181-184; "Kooperatif Şirketler-2-," *Türk Yurdu*, yıl 7, cilt 14, sayı 11, 15 Ağustos 1334, s. 351-355; "Maişet derdine karşı kooperatifler çaresi," *Vakit*, 21 Şubat 1918, s. 1; "htikâra karşı: Teâvün-Kooperasyon," *Sabah*, 16 Mayıs 1917, s. 3; "Kooperatif Heyet-i İttihadiyyesi," *Vakit*, 11 Mart 1918, s. 2. Ahmed Cevad'ın, ayrıca, *Talebe Defteri*'nde kooperatifçiliği özendiren yazıları çıkmıştır.

398 Ahmed Cevad'ın kapitalizme alternatif olarak görmesine karşın Yusuf Akçura, kooperatizmi"az sermaye kapitalizması" olarak niteliyor, kapitalizmin neden olduğu buhranı bir ölçüde hafifletecek bir yol olarak görüyordu. A. Y., "İktisad", *Türk Yurdu*, yıl 6, cilt 12, sayı 12, 2 Ağustos 1333, s. 179-181.

399 Muallim Ahmed Cevad, "Küçük dostlarıma iktisadî kıraatler: Ortaklık-1-," *Talebe Defteri*, sene 1, no: 9, 12 Eylül 1329, s. 131-132;"-2-," no: 10, 26 Eylül 1329, s. 147-149;"-3-," no: 11, 10 Teşrin-i evvel 1329, s. 163-165;"-4-," no: 12, 14 Teşrin-i evvel 1329, s. 179-181;"-5-," no: 13, 7 Teşrin-ı sanî 1329, s. 195-196;"-6-," no: 14, 21 Teşrin-ı sanî 1329, s. 218-219.

400 Defter,"Gençler, bu makaleyi dikkatle okuyunuz," *Talebe Defteri*, 1. sene, no: 16, 19 Kanun-ı evvel 1329, s. 255-257; Defter,"Arttırma Sandığı ve Osmanlı Gençleri Teâvün Şirketi," *Talebe Defteri*, s. sene, no: 17, 2 Kanun-ı sanî 1329, s. 273-274.

401 Onluk sandığı içine on para atılan sandık anlamına geliyor. Ahmed Cevad,"Mekteplerde arttırma sandıkları," *Talebe Defteri*, 1. sene, no: 263, 8 Mayıs 1330, s. 417-418.

elinde teminat maddesi olan ve oldukça mahdut bulunan sınıf-ı zürra"ın yararlanabildiğini söylüyordu. Çoğunluğu oluşturan küçük üretici yine "erbâb-ı ihtikâr"a, yani tefeciye başvurarak yüksek faiz altında eziliyordu.[402] Cemal Bey'e göre yapılması gereken ilk şey kooperatiflerin kurulmasına olanak sağlayacak bir kanunun çıkarılmasıydı. Zira hukuksal kişilik kazanmadıkça, devlet güvencesi sağlanmadıkça kooperatifçilik gelişemezdi.

Cemal Bey, kooperatifler kanunu çıksa da, kaza, nahiye ve köylerde kooperatiflerin oluşturulmasında güçlüklerle karşılaşılacağını kaydediyordu. Bu yörelerde okuryazar bulmak güçtü. Dayanışma, yardımlaşma duyguları yeterince gelişmemişti. Hükümetin ve aydın kesimin bu alanda aracılığı ve katkıları olmaksızın sorunların üstesinden gelinemezdi. Köylü, somut sonucunu görmediği bir girişime katılmakta çekingen davranacak, kooperatifçiliği benimsemeyecekti. Bu nedenle devlet, para ödülü, madalya gibi maddî ve manevî teşvik unsurlarından yararlanmalıydı. Ayrıca idarî bazı kolaylıklar gösterilebilir, resmi dairelerde ya da belediyelerde kooperatiflerin idare heyetlerinin toplanabilecekleri bir oda tahsis edilebilirdi. Bu arada kooperatiflerin sermayeleri mal sandıklarında ya da Ziraat Bankası kasalarında saklanabilirdi. Hesap ve defter tutmada da köylüye yardımcı olunabilirdi. Ve nihayet hükümet gerekli araç gereçlerin alımında ve piyasa ile ilgili bilgi sağlanmasında kooperatiflere elini uzatabilir, onları bazı vergilerden bağışık tutarak özendirebilirdi.

Cemal Bey, kooperatifleşmede diğer bir sorunun sermaye yetersizliği olduğunu söylüyordu. Ziraat Bankası'nın kuruluş sermayesinin oluşturulmasında yararlanılan aşarın yanı sıra köylüden alınmakta olan "hisse-i iane", bundan böyle kooperatif sandıklarına sermaye olarak kaydedilebilirdi. Ya da kooperatife dahil olan köylüden nakit yerine, uygun bir zamanda, hasat ertesi, ürünün ufak bir kısmı alınır, bu ürün kooperatif adına satılarak sermaye oluşturulabilirdi. Kurulacak kooperatiflere Ziraat Bankası da sermaye sağlayabilir, çiftçiye doğrudan kredi açılacağına kooperatiflere borç verebilirdi. Cemal Bey'e göre, kooperatifler Türkiye'de gerçekleşmesi beklenen toplumsal ve ekonomik devrim için, kendi deyişiyle "inkılâb-ı iktisadî ve ictimaî" için en etkin araçtı. Ancak, ilk kooperatifleşme girişimleri küçük çapta ve halkın temel ihtiyaçları alanlarında gerçekleştirilmeli, kooperatifçiliğin somut yararı köylüye gösterilmeliydi.

İttihatçılar, özellikle Cihan Harbi yıllarında kooperatifçiliği şiar edinmişlerdi. Savaşla birlikte kooperatif sayısı önemli ölçüde arttı. Savaşın doğurduğu sıkıntı karşısında kooperatifler hükümet için can simidi oldu. Ahmed Cevad anılarında gelişmeleri şöyle ifade ediyordu.

"Bir gün Fatih'teki İttihat ve Terakki Kulübü'ne davet edildim. Paris'ten yeni gelmiş olan Yusuf Kemal [Tengirşenk] Bey de çağrılmıştı. Her ikimize Parti Merkezi'nin kararı tebliğ olundu. Bizler yalnız konferans verip halkı kooperatifçiliğe teşvik edecekmişiz. Kooperatifleri İaşe Nazırı Kara Kemal Bey'in riyaseti altında bir heyet idare edecekmiş. Bu heyet ise tüccarları toplayıp hamiyetlerine dayanmış, İstanbul'un on semtinde muazzam kooperatifler açtırmıştı."

Gelişmelerle ilgili bir başka anlatı Cumhuriyet'in kooperatifçilik alanında önde gelen şahsiyetlerinden Remzi Saka'nın *Kooperatifçiliğimiz* adlı eserinde yer alıyordu. Remzi Saka'ya göre Meşrutiyet Türkiyesi'nde ilk tüketim kooperatifi İstanbul'da Çırçır Mahallesi'nde kurulmuştu. Kurucusu İstanbul Meyva Gümrüğü Manifesto Memuru Mehmet Ali Bey'di ve İttihat ve Terakki'den aldığı direktif üzerine bunu kurmuştu. Çırçır tüketim kooperatifini Fatih, Çarşamba, Şehzadebaşı, Nuruosmaniye, Gedikpaşa, Sultanahmet, Eminönü, Küçükmustafapaşa, Eyüp, Galata, Kadıköy kooperatifleri izledi. Ancak savaştan yenik düşünce İttihat ve Terakki kendini feshetti. Kooperatifler de varlıklarını sürdüremediler.[403]

Kooperatifçilikle ilgili beklentiler mütareke yıllarında da sürdü. Cumhuriyet öncesi kooperatifçiliğin öne-

402 Cemal, "Ziraat iştirakleri," *Orman ve Maadin ve Ziraat ve Baytar Mecmuası*, 2. sene, adet 10, 31 Ağustos 1327 s. 764-805.

403 Remzi Saka, *Kooperatifçiliğimiz – Kurucular – Temel Sorunlar*, İstanbul: Aktaş Matbaası, 1974, s. 108-109.

mini vurgulayan H. Vâsıf, *Sanayiimizin Esbâb-ı* İnhitâtı *ve Terakkisi Çareleri* adlı kitabında, Cihan Harbi'nden de alınan dersleri sayarak toplumda alt ve orta tabakalara destek olacak bir kooperatifçilik hareketinin gereğine değiniyordu. H. Vâsıf iktisadî hayatın çöküş sebeplerini ve çözüm çarelerini arıyordu. Bu amaçla "Millî Ortakçılar Birliği" adı altında yirmi üç maddelik bir kooperatifçilik kanun tasarısı hazırlamıştı. Birinci maddesi ile kooperatif esası üzerine gerek üretime ve gerekse tüketime ait sınaî, ziraî, ticarî ve millî ortakçılar birliği kuran kanun ülkenin kurtuluşunu kooperatifçilikte görüyordu. Birliğin amacı yabancı fabrikaların rekabeti altında çöküşe uğrayan esnafı korumak, onları kooperatif çatısı altında birleştirerek güçlü kılmaktı. Kooperatif, üreticinin malını piyasaya sürme ve doğrudan doğruya piyasa ile temas ve işlemde bulunma konusunda aracı işlevi görecek, teknolojide gelişmeleri gösterip piyasanın talebi doğrultusunda gerekli bilgi beceriyi esnafa öğretecek, bu amaçla gerekli alat edevat gibi donanımı sağlayacak, ihtiyaç duyulan tohumluğu temin edecek ve "kefalet-i müteselsile" ile kredi sağlayacaktı. Kooperatif salt yabancı rekabetine yönelik değildi. Savaş yıllarında "zincirleme muamelat" diye bilinen değişik ellerden geçmek suretiyle eşya fiyatını artıran komisyoncuları aradan çıkarmak gerekiyordu. Bunun için üretici ile tüketici aynı ortamda buluşturulacaktı. Böylece hem tüketici ehven fiyatla mal temin etmiş olacak, hem de üretici hak ettiği geliri elde edecekti.[404]

Türkiye'de kooperatifçiliğin tedvin kronolojisine eğilenler 1863-1867 arası Midhat Paşa'nın Memleket Sandıkları Nizamnamesi'nden yola çıkıyorlardı. 1850 tarihli Ticaret-i Berriye Kanunu'nda kooperatif yapılanmasına dair herhangi bir madde bulunmuyordu. Ancak 1924'te, Cumhuriyet'in çıkaracağı Ticaret Kanunu'ndan iki yıl önce eski mevzuata bir madde eklenmiş, kooperatifler ticaret şirketleri arasına sokulmuştu. Ama yine de İkinci Meşrutiyet yıllarında hatırı sayılır gelişmeler izlenmişti. Çoğu iktisatçı Charles Gide'den mülhem olarak küçük sanatları o günkü adıyla "itibâr-ı avam" aracılığıyla korumayı gündeme getirmişti. Sonraları "halk kredisi" adı verilecek olan "itibâr-ı avam" Fransızca "*Crédit Populaire*"in Türkçesiydi.

Charles Gide'den Fındıkoğlu'na

Kooperatifçilikle ilgili görüş serd edenlerin bir kısmı Cihan Harbi sonrası daha radikal çözümler peşinde koşarak Marksizmde karar kıldılar. Edhem Nejat, Mustafa Subhi, Ahmed Cevad [Emre] bunlar arasındaydı. Bir kısmı ise ileriki yıllarda devletçiliği ilke edineceklerdi. Ama yine de Cumhuriyet'le birlikte kooperatifçilik anlayışı giderek geniş bir kesimin desteğini aldı. Art arda gelen ekonomik bunalımların yarattığı çöküntü ortamında köylüye ve küçük üreticiye tek çözüm olarak kooperatifçilik sunuldu. 1920'lerin ikinci yarısında *Meslek* ve *Hayat* dergileri kooperatifçilikle ilgili yazılara sık sık yer verdiler. Kooperatifçilik üzerine dergicilik özellikle 1929 Buhranı ertesi, 1930'lu yıllarda gelişti. *Türk Kooperatifçisi* (1930), *Kooperatifçilik* (1931), *Kooperatif* (1933), *Karınca* (1934) bu yıllarda yayımlanan dergilerin belli başlılarıydı. Ayrıca, başta Ülkü olmak üzere, halkevleri dergilerinde de kooperatifçiliğe sık sık değiniliyordu.

1930 yılı başlarında Muhittin Birgen, İzmir'de *Türk Kooperatifçisi* dergisini yayımladı. 32 sayı çıkan dergi "halk iktisadîyatı ve kooperasyon fikirlerinin yayılmasını" sağlamayı amaçlıyordu. Dergide Halit Ahmet, Cevdet Nasuhi (Savran), İsmail Hüsrev (Tökin) ve Mehmet Nazmi (Topçuoğlu) yazıyorlardı. Muhittin Birgen'e göre Türkiye'de yeterince sermaye yoktu. Üretici örgütlü değildi. Dünya kapitalizminin 1929 ertesi geçirdiği buhran Türkiye'yi de perişan etmiş, üretim büyük ölçüde düşmüştü. Oysa Türkiye, kooperatifçilikle, bu darboğazın üstesinden gelebilir, bir "inkılâb" gerçekleştirebilirdi. *Türk Kooperatifçisi*, kooperatifçiliği meslekî temsilden uzaklaşmaksızın halkçılıkla da bağdaştırıyordu: Kooperatif türü örgütlenmelerle insanlar arasındaki farklar ortadan

404 H. Vâsıf, *Sanayiimizin Esbâb-ı İnhitâtı ve Terakkisi Çareleri*, İstanbul, 1922, s. 98.

kaldırılacak, sınıf mücadelesi yok edilecekti. Fakir olsun, zengin olsun tüm çalışanları aynı uğraş çevresinde toplayarak aralarında sevgi, dostluk ve dayanışmayı güçlendirecekti.

Türk Kooperatifçisi, kooperatif rejiler adı altında korporatizmi bir kez daha gündeme getirmişti. Serbest Fırka olayı sırasında canlanan liberalizm-devletçilik tartışmasında orta yol olarak önerilen kooperatif rejiler, bir federasyon biçiminde üst düzeyde örgütlenerek ülkenin ekonomik yönetimini sağlayabilirlerdi. *Kooperatif,* 1931 yılında yayımlanan bir başka kooperatifçilik dergisiydi. Mayıs 1934'e kadar 24 sayı basılan dergiyi Ahmet Hamdi Başar çıkarıyordu. Ahmet Hamdi'nin dergicilik yaşamı 1917'de *Ticaret-i Umumiye Mecmuası* ile başlamış, 1971'de ölümüyle, *Barış Dünyası* dergisiyle noktalanmıştı. Millî Mücadele yıllarında, gizli Mim Mim örgütünde çalışmış, Millî Türk Ticaret Birliği'ni kurarak *Türkiye İktisat Mecmuası*'nı yayımlamıştı. İktisadi devletçilikle ilgili yazılarına ilk kez *Türkiye İktisat Mecmuası*'nda yer veren Ahmet Hamdi, ticaretin kısa sürede Müslüman-Türk unsurun eline geçmesi gerektiğini savunmuştu. Ahmet Hamdi, Millî Mücadele ertesi İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nın "millileştirilmesi"nde de etkin rol oynamıştı. Bir süre oda dergisi, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası *Mecmuası*'nda yazdı ve odaya müşavir oldu. 1925'te İstanbul Liman Şirketi'ni kurdu. *Kooperatif*'i İstanbul Liman Şirketi'nde çalışırken çıkardı. Devletçilikle ilgili görüşlerine bu dergide geniş yer ayırdı.

Ahmet Hamdi'ye göre, Türkiye'de sınıflar belirgin bir nitelik kazanmamıştı. Bu nedenle, bir dizi zorlamalarla ülkede "kapitalist" sınıf yaratmak gereksizdi. Zaten dünya buhranı kapitalizmin çözümsüzlüğünü göstermişti. İzlenecek yol, geri kalmış tüm ülkelerde geçerliliği olan iktisadî devletçilikti. Yapay özendirmelerle özel girişimci yetiştirmek çözüm değildi. Özel girişimcilere olanakları oranında ortam sağlanmalı, diğer alanlar devletçe değerlendirilmeliydi. Ahmet Hamdi'nin *Kooperatif*'te en fazla vurguladığı konu buğdaydı. Buğday piyasası istikrara kavuşturulmalı, üretim en geniş anlamda örgütlenmeliydi. Buğdayın organizasyonu toplumsal devrime ortam hazırlayacak nitelikteydi. Türk köylüsü böylece ağanın, toprak sahibinin, mütegallibe, tüccar, faizci ve vurguncunun elinden kurtulacaktı. Köylü toplumsal ve siyasal haklarına kavuşacak, ekonomik bağımsızlığını kazanarak özgür olacaktı.

1931 Mayısı'nda İstanbul'da kurulan Türk Kooperatifçilik Cemiyeti üç aylık *Kooperatifçilik* dergisini yayımladı. Ancak, 10 sayı yayımlanabilmiş dergi kooperatif teorisyenlerini bir araya getirmiş, kooperatifçilik alanında akademik konuların tartışılmasına ortam hazırlamıştı. Cemiyet, ardından halk tarafından okunmak üzere 1934'te *Kooperatif Postası* adlı bir dergi çıkaracaktı. Cemiyetin 1934'te Ankara'ya nakli üzerine dergi *Karınca* adı ile uzun yıllar yayınını sürdürdü.

İstanbul Yüksek Ticaret ve İktisat Mektebi kooperatifçiliğe ayrı bir önem atfediyordu. Bu okulda uzun yıllar kooperatifçilik ideali sürdürülmüş ve Kooperatif Hukuku ve Kooperatif Nazariyesi dersleri okutulmuştu. 1930-1932 yıllarında M. Servet'in, Suphi Nuri İleri'nin, Hakkı Nezihi'nin ve Remzi Saka'nın verdikleri Halk İçin Kooperatifçilik kursu ve bu derslerden ortaya çıkan eser, küçük sanat erbabına kredi temini çabalarının somut bir örneği olmuştu.

Yukarıda adı geçen Charles Gide, kooperatifçiliğin kuramcısı olduğu kadar misyonerliğini de üstlenmişti. Tüm sol idarî stler gibi işin sosyal yönünü önemsiyor, gittikçe müzminleşen "toplumsal mesele"ye ancak kooperatizmle, özellikle tüketici kooperatifçiliği ile yön verilebileceğine inanıyordu. Birey ve toplum çelişkisini, liberal ve totaliter zihniyet çatışmalarını bireyin özgürlüğünü ve toplumun selametini barıştıracak surette halletmeye yönelirken "toplumsal mesele"ye hal tarzı bulmak isteyen sosyalizm ile kooperatizm arasında bir senteze varıyordu. Kooperatiflerin gelişmesine fikirleriyle, konferanslarıyla ve eylemiyle hizmet ederken aynı zamanda kooperatiflerle sendikalar ve işçi sınıfı arasında ilişkiyi pekiştirmeye gayret ediyordu. Bir kısım özel sektör girişiminin kamulaştırılmasına sempatiyle bakmış, Fransız İşçi Konfederasyonu'na üye olmuştu.

Hasan Hâmid, Hasan Tahsin, M. Zühtü, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Charles Gide'in görüşlerini Tür-

kiye'ye taşımışlardı. Sosyoloji kanadında da benzer gelişmeler yaşandı. İktisat Fakültesi'nin kuruluşuyla birlikte Türkiye'ye gelen Gerhard Kessler İstanbul Üniversitesi'nde kooperatifçilik dersleri vermiş, bu dersler Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu tarafından Türkçeye çevrilip yayımlanmıştı.[405] Fındıkoğlu bir süre sonra kendi kooperatifçilik kitabını, *Türkiye'de Kooperatifçilik*'i[406] çıkaracaktı ve nihayet yaşamının son evresinde 561 sayfalık *Kooperasyon Sosyolojisi*[407] başlıklı kitabını yazacaktı. Bu kitabıyla Fındıkoğlu 60'lı yılların ikinci yarısında bile kooperatifçiliğe olan inancını yitirmediğini gösteriyordu: "Günümüzün liberalizm-kapitalizm, sosyalizm-komünizm cereyanları arasına giren, bu iki cereyandan birincisindeki ferdiyet ve hürriyet, ikincisindeki müsavât ve emniyet unsurlarını alıp birleştirerek yeni bir kooperatizm-sol idarî zm çığırı ağır ağır müesseseleşiyor" onun satırlarıydı.

Cumhuriyet ve Kooperatifçilik

Kooperatifçilik mevzuatı Cumhuriyet Türkiyesi'nde 1924 yılında çıkarılan İtibar-ı Ziraî Birlikleri Kanunu ile gündeme geldi. 1926 yılında Türk Ticaret Kanunu'nda kooperatifler de öbür şirketler arasında yer aldı. 1929 yılında Ziraî Kredi Kooperatifleri Kanunu kabul edildi.[408] Bir yılda 29.170 kişi 191 kooperatif içinde örgütlendi. Yukarıda kaydettiğimiz gibi Atatürk'ün iktisat bilgisi ve kooperatifçiliğe ilgisi büyük ölçüde Charles Gide'den kaynaklanıyordu. 1929 Buhranı ertesi 1930'lu yıllarda kooperatifçiliğe ve "mutedil" devletçiliğe yönelirken elinde Charles Gide'in kitabı vardı. Atatürk, 1930 yılı Kasım ayı sonlarında yirmi bir ili kapsayan üç aylık bir yurt gezisine çıkmıştı. Bu gezide, İzmir'de ilk gittiği kuruluşlardan biri Ziraat Bankası oldu ve tarım kredi kooperatiflerini denetleme gereği duydu. Bu, kooperatifçiliğe verdiği önemin bir göstergesiydi. 27 Ocak 1931 günü İzmir Halk Fırkası kongresindeki konuşmasında "Kooperatiflerin, şurada, burada halk ve münevverlerin, teşebbüsü ile fiili sahasına geçen kıymetli hasılalar görülmektedir. Hükümetimizin de bu gibi teşebbüsleri takviye etmesi lâzımdır. Hükümet-i Cumhuriyet bu lüzumu tabii idrak etmektedir" diyordu. 1 Şubat 1931'de İzmir Ticaret Odası'nda yine benzer görüşleri dile getirmiş ve kooperatifçiliği desteklediğine dair şu sözleri sarf etmişti:

"Kanaatim odur ki muhakkak surette birleşmede kuvvet vardır. Kooperatif yapmak, maddî ve manevî kuvvetleri, zekâ ve maharetleri birleştirmektir. Yoksa bir zayıf ile bir kuvvetlinin birleşmesinden bahsetmiyorum. Birleşmenin böylesi zayıf olanın kuvvetliye esir olması demektir. Ege iktisat mıntıkasındaki bütün insanların hasılalarını ve gayretlerini birleştirmesi muhakkak feyizli neticeler verecektir. Türkiye'nin say, hayat ve mevcudiyetini mütalaa edince birleşmeden mütevellit fayda ve menfaatlerin çok büyük olacağı kanaatine varacağımızdan şüphe etmiyorum."

Aynı yıl Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 10-18 Mayıs günleri toplanan üçüncü büyük kongresinde partinin kabul edilen ilk resmi programı kooperatifçiliğe de yer vermişti. Programın dördüncü maddesinde şöyle deniyordu: "Çiftçimizi kredi ve istihsal kooperatifleri gibi iktisadî teşekküllere mazhar etmek ve bu teşekkülleri

405 Dr. G.Kessler, *Kooperatifçilik* [Bu kitap İstanbul Üniversitesi'nde verilen kooperatifçilik derslerinden teşekkül etmiş olup Almanca aslından Türkçeye Dr. Fındıkoğlu Ziyaeddin Fahri tarafından çevrilmiştir], İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını, 1940.

406 Prof. Dr. Fındıkoğlu Z. Fahri, *Türkiye'de Kooperatifçilik – Tatbikî Sosyoloji Denemesi*, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını, 1953.

407 Z. F. Fındıkoğlu [İktisat Fakültesi Profesörlerinden], *Kooperasyon Sosyolojisi – nazarî ve Tatbikî Kooperatifçilik Denemesi*, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını, 1967.

408 Ziraî Kredi Kooperatifleri Kanunu 28/5/1929 sayı 1470.
Madde 1 – Kanunun şahsiyet-i hükmiyeyi haiz olan ve yüz haneden ve nüfusu beş yüzden aşağı olmayan bir veya birkaç köyle kasaba ve şehir çiftçileri ve mahsulat-ı ziraiye müstahsilleri münhasıran işbu kanun ahkâmına tabi olmak ve şahsiyet-i hükmiyeyi haiz bulunmak suretiyle köylerde gayr-i mahdut ve müteselsil mes'uliyetli ve şehir ve kasabalarda gayr-i mahdut veya ortaklık hissesinin beş misline kadar mahdut ve müteselsil mes'uliyetli olmak veyahut bu iki şekil mezcedilmek suretiyle en büyük mülkiye memurunun göstereceği mahallerde Ziraat Bankası'nın muvafakatı ve İktisat Vekâleti'nin tasvibiyle ziraî kredi kooperatifleri teşkil edebilirler.
Madde 22 – İşbu kanunla, itibar-ı ziraî birlikleri hakkındaki 29 Mart 1340 tarihli kanun ahkâmı mülgadır.

terakki ve tekâmül ettirmek gayedir." Birkaç ay sonra kooperatifçilik alanında çalışmalar yapması için bir dernek oluşturulması gereğini duyan Atatürk, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'yı bu işle görevlendirmiş ve 2 Ekim 1931'de İstanbul Üniversitesi bünyesinde Türk Kooperatifçilik Cemiyeti kurulmuştu.[409]

1935 yılı kooperatifçilik alanında önemli adımların atıldığı yıl oldu. Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu ve Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu bu yıl yayımlandı. Ülkede yüzlerce kooperatif kuruldu. Aynı yıl CHP'nin dördüncü büyük kongresinde, yeni programda kooperatifçilik bir kez daha gündeme geldi. 10. madde kooperatifçiliği partinin ana prensiplerinden biri olarak gösteriyordu. Kredi kooperatifleri ile toprak ürünleri gerçek değerini bulacak, satış kooperatifleriyle bu değer piyasaya yansıyacaktı. Türkiye Tarım Bankası'nın, tarım kooperatiflerinin ana bankası olduğu ilân ediliyordu.

Atatürk ve Kooperatifçilik

Atatürk kooperatifçiliğe bilfiil önayak olarak da destek vermişti. 30 Haziran 1936'da İçel'in Tekir köyünde sahibi bulunduğu Tekir Çiftliği civarındaki üreticilerle birlikte bir tarım kredi kooperatifi kurma girişiminde bulundu. Bu amaçla Ziraat Bankası'na dilekçe verdi ve kurucu üye 36 üretici ile birlikte dilekçeyi imzaladı. Başbakan İnönü'nün gönderdiği kutlama telgrafına şu cevabı verdi:

"Tarım kredi kooperatiflerinin ilki olan Tekir kooperatifinin muamelelerinin bittiğini sevinerek öğrendim. Bu kooperatifte bir sayılı üye olarak bulunmamı muhabbetle yâd etmenize teşekkür ederim. Tarım kredi kooperatiflerinin bütün yurdu kaplamasını başarı ve gayretlerinizden bekliyoruz."

İleri tarihte adı Atatürk Tekir Tarım Kredi Kooperatifi olacak bu girişimin kuruluş tarihi olan 30 Haziran günü, sonraları Kooperatifçilik Bayramı olarak kutlanacaktı.

Atatürk TBMM'de son açış söylevini 1 Kasım 1937'de yapmıştı. Bu söylevinde bir kez daha kooperatifçiliğin önemini vurgulamıştı. Köyde ve yakın köylerde müşterek harman makineleri kullanılması, tarımsal sanayiye özel önem verilmesi, şehir ve kasabalar için temiz ve ucuz süt mamulleri ihtiyacını karşılayacak fabrikaların açılması, köylerde süt ürününü değerlendirecek ve satışını kolaylaştıracak kooperatiflerin kurulması konuşmasının ana temalarını oluşturuyordu. Atatürk böylece kooperatifçiliğin ülkenin kalkınmasında önemli bir örgütlenme şekli olduğunu görmüş ve yaygınlaşabilmesi için her türlü çabanın gösterilmesi gerektiğini sık sık vurgulamıştı.

Kooperatifçilik II. Dünya Savaşı ertesi gündemden düştü. Çözüm özel sektörde görüldü ve kredi olanakları genişletilerek özel ellerde sermaye birikimi özendirildi. Bu amaçla özel bankacılık hızla gelişti. 1944'te Yapı ve Kredi Bankası, 1946'da Garanti Bankası, 1948'de Akbank kuruldu. 1950 sonrası iklim koşulları ve Kore Savaşı sayesinde hızlı bir büyüme yakalanmış oldu. Tarımda makineleşmeye gidildi. Tarım ürünlerinde ihraç olanakları bulundu. Kooperatifçilik artık eski cazibesini yitirmişti.

Kooperatifçilik ve Çiftçiler:
Recep Bey'in C.H.P. Programındaki Ana İlkeleri Açıklayan Konferansı 1931

Fırka programının dikkate değerli bir tarafı da kooperatifçiliğin yeni prensiplerimiz arasında mühim bir yer almış olmasıdır. Programda kredi ve istihsal ko-

409 Cemiyet ileri tarihlerde Ankara'ya taşınacak ve Türk Kooperatif Kurumu olarak faaliyetlerini sürdürecekti.

operatiflerinden bahis vardır. İstihlâk kooperatifleri şimdilik prensipler arasına alınmamış ve bunun revacı hususî teşebbüslere terk edilmiştir. Kooperatifçilikte takip edilen bu sıra dünyanın normal kooperatif telâkkilerine de uygundur. Ziraî kredi kooperatiflerinden müstahsil küçük çiftçiler lehine büyük neticeler umuyoruz. Bunların çoğalması çiftçiyi kendi kredi ihtiyacını kendi tasarrufları semeresinden ucuz faizle ve kolaylıkla temin etmek faidesine kavuşturacaktır. Bundan başka ziraî kredi kooperatifleri sayesinde millî bir sermaye toplanmış, toprak mahsullerinin maliyet fiyatını yüksek bir dereceye çıkaran gayr-i meşru faizcilik ile mücadele edilmiş olacaktır. İstihsal kooperatifleri bir taraftan müstahsillerin yalnız istihsal için ihtiyacı olan vasıtaları tüccar vasıtasiyle olmaksızın tedarik edecek ve diğer taraftan ziraî mahsulleri ekseriya uzun bir zincir halinde kademelenen mutavassıtların delâleti olmadan satacaktır. Bu suretle müstahsil mahsulünün istihlâk piyasasında veya ihraç iskelesindeki fiyatından azamî istifade edecektir.

Bu iki cins kooperatifin tekâmülü ve nihayet birlikler halinde teşrik-i mesaisi Türkiye nüfusunun üçte ikisini teşkil eden toprak müstahsillerine mahsullerini ucuza mal etmek ve fazla kârla satmak gibi mühim faideler temin eyleyecektir.

Kooperatifçilik fikrinin revacını serbest ticaret fikriyle tearuz halinde görenler vardır. İstihsal ve satış kooperatiflerinin çoğalması ve umumileşmesi gerçi tüccarların müstahsillerin menfaati aleyhine fazla kazanç yapmaları yolunu kapar. Fakat unutmamak icap eder ki bütün dünyada kooperatiflerin bir asra yaklaşan uzun bir ömrü olmasına rağmen asıl büyük ticaret inkişafı da bu son asır içinde vuku bulmuştur. Şu hâlde kooperatifçilik ticareti büsbütün ortadan kaldırmak değil belki onu meşru bir kâr ile iktifaya sevk etmek ve memlekette yetiştirilen mühim maddelerin getireceği faideyi yetiştiren ile memleket haricînde satan arasında makul bir nispette taksim etmek gayesinde hizmet eder. İstihsal ve satış kooperatiflerinin büyük ihracat işlerini bizzat idare edecek kemale gelmeleri için uzun zamanlara ihtiyaç vardır. Bu takdirde de bugünkü ihracat ticaretine konan sermayeler yine kooperatif dışında kalacak müstahsillerin malları üzerinde çalışır. Bu sermayelerin diğer ticaret sahasında işlemesi veyahut satış kooperatiflerinin muhtaç olduğu krediyi temin yolunda meşru bir faiz ve kâr ile çalışması kabildir.

Bunlardan başka memleketin pek çok işlerinde kendine çalışma sahası bulacak olan sermayenin en nihayet kendisine ziraî ve sınaî istihsal sahalarında kârlı işler bulacağı da tabiidir.

Fırkanın takip ettiği devletçilik mefhumunun yanında kooperatiflerden de bahsedilmesi bazı sui-tefehhümlere yol açmıştır. Bu fikirleri tashih için fırkamızın tasavvur ettiği kooperatifçiliği tarif ettiğimiz çerçeve içinde mütalaa etmek kâfidir. Her iktisadî faaliyeti yalnız devletin iştigali sahasına alan ve kooperatif zihniyetinde kolektivizme giden yollarla fırkamızın hiçbir alâkası yoktur. Zaten milliyetçi, mülkiyetçi ve aileci bir teşekkül olan fırkamızın umumî evsafı bu telâkkiye müsait olmamak lâzım gelir.

Suphi Nuri - Devletçilik ve Kooperatifçilik[410]

Devletçilik demek devletin vazifelerini, salâhiyetlerini, rolünü her gün büyütmesi, genişletmesi demektir. Ezcümle Umumî Harp'te olduğu gibi iktisat sahasında fertleri başıboş bırakmamak, büyük zenginlikler, fahiş intikârlara, skandallara meydan vermemek demektir.

Fert menfaatini düşünür. Devlet herkesin menfaati namına iktisadı pekâlâ idare edebilir. Tabii ona göre teşkilâta malik olmak şartiyle. Millî sanayii makul bir surette himaye etmek, ziraati inkışaf ettirmek, ticaret muvazenesini temin etmek, ithalatı ihracattan fazla yaptırmamak, ihracatta dünya piyasalarına kontrol edilmiş iyi mal göndermek, altın ve dövizi murakabe etmek, fazla spekülasyona mani olmak, hariçten kredi temin eylemek, dahilde tesanüt ve tasarrufu uyandırmak ve saire hususlarda her halde devlet bugün ferdi başıboş bırakamaz. Ve hatta pekâlâ onun yerine geçebilir.

Fakat liberal münekkitler, devlet her derde deva değildir, diyorlar. Filhakika kırtasiyecilik, mes'uliyet korkusu, hatır ve gönül, ihtisassızlık, fırkacılık devleti aciz mevkiye koyuyor. Fakat sanayide olduğu gibi devlet işleri de rasyonel bir tarzda görülebilir. Teşkilât iktisadî ve içtimaî gayelere göre tanzim edilirse vaziyet ıslâh edilir. Vaziyet ıslâh edilir demek eskisini büsbütün yıkmak, kaldırmak kabil değildir demektir. Bu zaten kabil değildir. Tashih, ıslâh ve ikmal, işte insanların cemiyetlerin ve devletlerin vazifesi. Yoksa dün ile bugün ve yarın arasına bir sedd-i Çin çekmek tabiaten ve fennen kabil değildir

Müstahsilin Teşkilâtlanması – 15. Yıl Kitabı 1938[411]

Kooperatifleşme, Ziraat Kredisi, Satış Kooperatifleri ve Birlikleri:

Ziraî kredi teşkilâtı sahasında ilk adımlar bundan elli sene evvel Ziraat Bankası namı altıda bir teşekkül vücude getirilmek suretiyle atılmıştı. Buna rağmen asırlarca sürmüş ihmaller ve ardı arası kesilmeyen harpler yüzünden bilgisiz ve göreneksiz kalmış olan köylü kütlesi, ilk ve ortaçağ tâbiiyet şekillerinin bir nev'î temâdisi olan kasaba eşrafına, köy ağasına, tefeci ve tüccara borçlu ve bağlı kalmakta devam ediyordu. Yarım asırlık ziraî kredi teşkilâtının Türk çiftçisine birtakım kolaylıklar temin etmiş olması inkâr edilemez. Fakat gerek kredi ve gerekse mahsulünün satış işlerinde köylüyü boyunduruktan da kurtarmamıştı. Bu vaziyetin sebepleri çok derin ve değişiklidir. Mevzuun ehemmiyetini ve ehemmiyeti derecesinde de maduriyetini ancak yeni rejimimiz kavramıştır.

Cumhuriyet hükümetimiz Türk içtimaî heyetinin en geniş zümresine ait bu çetin meselenin hallini ve köylüye memleket iktisadîyatında lâyik olduğu mevkiin teminini en mühim vazifelerinden biri olarak ele almış bulunmaktadır.

Bunun için, bütün diğer medenî memleketlerde tatbik edilen usule uyarak, krediyi müstahsilin ayağına kadar götürmek ve bu suretle Ziraat Bankası'nın vazife hududunu yurt ziraî faaliyetinin daha derinlerine teşkil etmek üzere, 1929 senesinden itibaren 1470 sayılı kanuna göre Ziraî Kredi Kooperatifleri teşkilâtına başlandı. Bu teşekküller altı sene zarfında istihsalin ehemmiyetine göre memleketin her tarafında yayılmaya başlamış ve altmış binden fazla ortağa kredi temini suretiyle zaman zaman cihan piyasalarını sarsmış ve sarsmakta olan ekonomik buhranlardan müstahsili korumağa yardım etmiştir.

Lâkin Ziraî Kredi Kooperatifi teşkilâtiyle büyük işin sadece bir cephesi ele alınmıştı. Halbuki Kredi Kooperatifleri vasıtasiyle ne müstahsillerin mahsul satışı esnasında zarar etmelerinin, ne de mutavassıtların mahsulün alım ve satımında müstahsil aleyhinde görülen hareketlerinin önüne geçmek mümkün oluyordu. Tatbikat sahasında elde edilen tecrübeler neticesinde ve memleketimizde hâkim şartlara uygun olmak üzere, 1935

410 Suphi Nuri (Âli Ticaret Mektebi muallimlerinden), *Devletçilik ve kooperativcilik*, Türk İktisatçılar Cemiyeti İktisadî konferanslar Serisi no 5, İstanbul: Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, 1932. S. 7-8.

411 *Cumhuriyet Halk Partisi 15. Yıl Kitabı*, s. 290-293.

senesinde ziraî satış ve kredi meselesinin daha cezrî bir şekilde halline geçildi.

2834 ve 2836 sayılı kanunlarla geniş vazifeli ve geniş salâhiyetli Tarım Satış ve Kredi Kooperatifleri organizasyonunun esasları kuruldu. Bu kanunların gayeleri şu şekilde hülâsa edilebilir:

1 – 1470 sayılı kanuna göre çalışan bütün Kredi Kooperatiflerinin, devletçe bütün kredilerin verili işlere sarfının kontrolünü, umum kredi siyasetinin idaresini ve kredi şeraitinin ortaklar için daha müsait bir şekle ifrağını âmir olan 2836 sayılı kanuna intibakı.

2 – Hükümetçe, muhtelif mühim mahsullerin satışına ait rasyonel organizasyonun ana hatları tesbit edilmek ve ortakların kooperatiflere mahsullerini teslime mecbur tutulmak suretiyle, ihracatla uğraşan merkezî birliklerinden ve bunlara bağlı, istihsal mıntıkalarına münkasem münferit kooperatiflerden müteşekkil satış organizasyonlarının ihdası.

3 – Müstahsillere Kredi ve Satış Kooperatiflerine iştirak hususunda serbestî verilmesi, satış kooperatifleri kurulacak bölgelerde bulunan Kredi Kooperatifleri ortalarının Satış Kooperatifi ortaklığına girmekle mükellef tutulmaları suretiyle, kredi ve satış teşkilâtı arasında tesis edilecek sıkı bir teşriki mesaî sayesinde, kredilerin verimli işlere sarfının ve ödenmesinin temini; aynı zamanda, bütün Tarım Satış Kooperatifleri ortaklarına, istihsal masraflarını karşılayacak şekilde kredi vermek suretiyle, bunların fuzulî mutavassıtların tahakkümünden kurtarılmaları.

Bugün adetleri 590'a baliğ olan Kredi Kooperatiflerinin ortak sayısı 1470 sayılı kanunun mer'iyeti esnasında uzun müddet takriben 60 bin civarında kaldıktan sonra, 2836 sayılı kanundaki yeni kredi prensiplerinin müsbet tesirleriyle birden 100 bini aşmış ve yeni kooperatif teşkili ile yeni ortak kaydı hususunda yapılan müracaatlar son derece çoğalmıştır. Kooperatif ortaklarına 1937 senesinde yapılan ikrazlar yekûnu 20 milyon liraya baliğ olmak suretiyle bugüne kadarki Türkiye ziraî kredicilik faaliyetinde en yüksek haddi bulmuştur.

Şüphesiz ki ilk defa 1937 senesinde kurulmağa başlamış olan Tarım Satış Kooperatifleri henüz sekiz senelik bir tecrübe ve intişar devresi geçirmiş olan Tarım Kredi Kooperatifleri kadar inkişaf edememişlerdir. Tarım Kredi Kooperatiflerinin faaliyeti memleketimizin çok geniş sahalarına şâmil olduğu halde Satış Kooperatifleri şimdilik en mühim mahsullere ve istihsalin kesif bulunduğu mıntıkalara inhisar ettirilmiştir. Bugün aşağıda yazılı muhtelif mıntıkalarda ortak adedi takriben 15.000'e baliğ olan 32 Satış Kooperatifi faaliyete geçirilmiş bulunmaktadır.

1) Ege mıntıkasında 10 İncir Satış Kooperatifi

2) Ege mıntıkasında 9 Kuru Üzüm Satış Kooperatifi

(Her ikisinin müşterek bir birlikleri vardır.)

3) Karadeniz mıntıkasında 5 Fındık Satış Kooperatifi (Giresun'da bir birlikleri vardır).

4) Muhtelif mıntıkalarda 3 Bezme ve Meyva Satış Kooperatifi (İstanbul'da bir birlikleri vardır).

5) Kars mıntıkasında 4 Pamuk Satış Kooperatifi (Iğdır'da bir birlikleri vardır).

6) Gaziantep'te 1 Hasankeyf Tütün Satış Kooperatifi.

Mevcut organizasyonlar genişletilmek ve ipek kozası, süt mamulatı ve sair mahsul satışları teşkilâtlandırmak üzere halen etüdler yapılmaktadır. Faaliyette olan kooperatiflerin 1938 senesi satış muamelatı 7-8 milyon lira olarak tahmin edilebilir. Şimdiye kadar elde edilen neticelere nazaran Tarım Satış Kooperatiflerinin, kendi mıntıkalarındaki bütün müstahsilleri ortak yapacak derecede inkişafa müsait oldukları görülmektedir.

Ancak, bu teşkilâtın, mahsul piyasalarında nâzım rollerini ve valorizasyon vazifelerini tam bir surette ifa edebilmeleri ve icabında bir mahsulün ihracının tek elden idaresine imkân bulabilmeleri için müstahsillerin ekseriyetinin, hatta hepsinin kooperatiflere ortak kaydedilmeleri muvaffakıyetleri namına lüzumludur.

1932'de tesiri en çok hissedilen iktisadî buhran sırasında buğday piyasasında fiyatların tanzimine şiddetli bir ihtiyaç hâsıl olmuş ve 2056 sayılı kanuna istinaden Ziraat Bankası tarafından bir valorizasyon teşkilâtı ihdas edilmişti Arada geçen müddet zarfında elde edilen valorizasyon tecrübelerinden sonra, bu sene Toprak Mah-

sulleri Ofisi kanununun neşri suretiyle bu sahadaki tatbikat bugün tekâmül devresine ulaşmış bulunmaktadır.

Milletler Cemiyeti'nin uyuşturucu maddeler kaçakçılığının men'i hakkındaki kararlarına tevfikan 1933 senesinde 2233 sayılı kanuna istinaden bir Afyon İhracat İnhisarı idaresi vücude getirilmiştir. Uyuşturucu Maddeler İnhisar İdaresi, müstahsillerin afyonlarını toplayarak tedricen memleket dahilindeki afyon ticaretini de ele almak suretiyle bir taraftan haşhaş ekimini kontrol ve afyon satış imkânlarına göre tahdid etmiş, diğer taraftan da müstahsilleri istismar etmekten hâli kalmayan mutavassıtları ortadan kaldırmıştır. Yukarıda sözü geçene Toprak Mahsulleri Ofisi'nin ihdası üzerine Uyuşturucu Maddeler İnhisar İdaresi bu teşkilât ile birleştirilmiş bulunmaktadır.

1935'te İzmir'de kuru üzüm piyasasının tanzimi gayesiyle, İş ve Ziraat bankaları tarafından Üzüm Kurumu namı altında bir Limited Şirket kurulmuştur. Piyasadaki fiyat temevvüçlerine muvaffakıyetle karşı koyan şirket bugün, İzmir İncir ve Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliği ile müştereken kuru üzüm piyasasının tanzimine çalışmakta ve her sene gittikçe artan bir muvaffakıyet kaydetmektedir.

Nihayet 1937 senesinde hayvan ihracatının da bir elden idaresine zaruret hasıl olmuş ve 3018 sayılı kanuna istinaden, Doğu ve Cenup Vilâyetleri Mıntıkası Canlı Hayvan İhracatçıları Birliği namı altında Kars'ta bir anonim şirket kurulmuştur. İlk faaliyet senesinde yalnız doğu vilayetleri hudutlarına münhasır kalmış olan şirketin faaliyet sahası, bugün cenup vilayetlerine de teşmil edilmiş bulunmaktadır.

Gaziantep'te yetişmekte olan ve büyük kısmı Mısır'a ihraç edilen Hasankeyf tütünleri için de yine aynı esaslar dahilinde ve inhisarî mahiyette bir ihracat teşkilâtı vücude getirilmiştir. Bu teşkilât aynı tütün üzerinde uğraşan Hasankeyf Satış Kooperatifi ile birlikte tütünlerin satışını ve derecatını bir elden idare etmektedir.

Yukarıdaki tafsilattan görüleceği üzere, Tarım Kredi ve Satış teşkilâtının inkişafı uğrunda enerji ile çalışılmaktadır. Birkaç seneye kadar Türkiye'de ziraat mahsullerinin iç ve dış ticareti ile ziraî kredilerin arz edeceği manzara tamamiyle büyük müstahsil kütlesi lehine olmak üzere değişmiş bulunacaktır.

Ömer Celâl Sarç ve Kooperatifleşmenin Gereği[412]

Ömer Celal Sarç, *Ziraat ve Sanayi Siyaseti* başlıklı eserinde 30'lu yıllarda özelikle tarım ürünleri fiyatlarındaki aşırı oynaklığın ancak kooperatifler sayesinde üstünden gelinebileceğini kaydediyordu. Ülkede tarım ürünlerinin alım satımı hiçbir zaman "tanzim" edilmemişti. Bunun sakıncaları büyüktü. Sorunun üstesinden ancak kooperatiflerle gelinebilirdi. Ömer Celâl kitabında şu satırlara yer veriyordu:

"Memleketimizde zürraın satış ve mubayaası hemen hiç tanzim edilmemiştir. İzmir mıntıkasında üzüm ve incir satışı ile meşgul olan bazı kooperatiflerden başka müstahsilin hiçbir satış teşkilâtı yoktur. Hele müşterek mubayaa yapan kooperatifler tamamen mevkuttur. Satış ve mubayaa ile meşgul olacak kooperatifler tesisini derpiş eden 1341 [1925] tarihli itibar ziraî birlikleri kanununun bir tesiri olmamıştır. Bununla beraber devlet, satışı az çok intizama koymağa matuf bazı tedbirler de ittihaz etmiştir. Yukarda bahsettiğimiz zahire silolarının tesisiyle gözetilen gaye, müstahsilin piyasa müsait oluncaya kadar mahsulünü elde tutabilmesini temin eylemektir. Mamafih bu silolar halen yalnız Ziraat Bankası'nın mubayaa ettiği buğdayın muhafazasına yaramaktadır. Kooperatifler teşkil ve kredi temin edilmedikçe, yalnız büyük partilerin hıfzına elverişli olan siloların, züra'a ehemmiyetli bir istifade temin edebilmeleri de kabil değildir. Hükümetimiz, satışta müstahsilin menfaatlerini korumak maksadıyla en mühim bir mahsulümüz için ayrı bir kanun çıkarmak lüzumunu hissetmiştir. 11.6.1934 tarih ve 2506 numaralı "Ekiciden Tütün Alma Kanunu" tacirin, ıskarta için mahsul fiyatından tenzilat yapıp

412 Ömer Celâl [Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi profesörlerinden], *Ziraat ve Sanayi Siyaseti [Ziraî ve Sınaî İktisat]*, İstanbul: İstanbul YüksekİktisatveTicaret Mektebi Talebe Cemiyeti Neşriyatından: 65, Arkadaş Matbaası, 1934, s. 280-281.

müstahsilin hakkını yemesine mâni olmayı istihdaf eder. Bu kanunun hükümlerine göre, ekici ile alıcı arasında tütün alım satımı ancak denk halinde yapılabilir. Mahsul denk yapılırken yanık, yeşil, çürük, hastalıklı, basık, ezik olanları ve görmezleri ayrı denklere koymak lâzımdır. Alım satımda esas ittihaz edilecek mukavele numuneleri hükümetçe tanzim edilmiştir. Küf ve su çürüğünden ileri gelen azalmalardan başka ıskonto veya ıskarta namları ile bedelsiz alınacak bir kısmının ayrılması, her iki taraf için yasaktır. Bütün ihtilaflar hakem marifetiyle halledilir. Tütün ekicilerine tarladaki veya toplanmış tütünler karşılığı avans verilebilirse de bu avans, alıcıya yalnız müsavî fiyat ve şart dahilinde mubayaa için bir rüçhan bahşeder. Rüçhan hakkına malik olan, fiyat ve şartın kendisine bildirildiği andan veya başka bir kasabada oturdukları halde 24 saat içinde, kabulünü bildirmezse, hakkı sakıt olur.

Devlet icraatı müstahsili mutavassıtların tahakkümünden kurtarmağa kâfi değildir. Bunun için bizzat zürraın harekete gelerek kooperatifler teşkil etmesi lâzımdır. Memleketimizde gerek satış, gerek mubayaa, gerek sütçülük ve bağcılık kooperatifçiliği sahasında yapılacak pek çok şey vardır."

Ekonomi Bakanlığı'nın Parti Ekonomi Programına Göre Yaptığı İşler Hakkında Rapor 1935 – Çiftçi Kooperatifleri[413]

Sanayileşmekte olan Türkiye'de her zamandan daha ziyade ehemmiyet ve kıymet kesbetmiş olan ziraî kalkınmanın belkemiği iyi ve rasyonel bir kooperatif teşkilâtı olacaktır. Kooperatifleri tamamen iktisadî birer teşekkül olarak mütalaa ediyoruz. Müştereken kabul ettiğimiz vecize; hem "kendi kendine yardım et" hem de "hep bir için bir hep içindir" düsturudur.

Ziraî kredinin ana müessesesi olan Ziraat Bankası'nın bu teşekküllerin tevessü, teessüs ve muvaffakıyetlerinde başlıca rol oynayacağına da eminiz. Ziraî kooperatiflerimiz asgarî zaman zarfında santralsız bir telefon şebekesi halinden çıkmalıdırlar. Tatbikine mecbur olduğumuz rasyonalizasyon ve standardizasyon mesaimizin muvaffakıyeti de bu teşekküllerin rasyonel bir hal almalarına bağlıdır. Bu kanaat ve mülahazalarla üç proje vücuda getirilmiştir ki önümüzdeki devre zarfında Meclis'e sevk edilecektir.

Bu projeler şunlardır:

Ziraî kredi kooperatifleri.

Satış kooperatifleri.

Ziraat Bankası vazife ve teşkilâtı.

En yakın istikbale ait mühim vazifelerimizden biri şüphesiz ki zürra'ın gelirini artırmaktır. Köylünün iştira kuvveti memleketin inkişafında en büyük bir amildir. Memleketimiz sanayileştikçe, yeni kurulan sanayi'in ilerlemesinde köylü gelirinin artması çoık ehemmiyetlidir. Birbirine mübayin gibi görünen bu sözler hakikatten başka bir şey değildir. Çünkü memlekette sınaî emtianın ne kadar istihlak edilebileceği evvela köylünün iştira kuvvetine muallaktır. Yani halkın, ilk safhada köylünün iştira kuvveti, fabrikalarda yapılacak olan emtia miktarını tayin eder. Bundan ötürü, köylü gelirinin büyük mikyasta artması, ancak her köylünün ayrı ayrı kendi mahsulünün nev'ini mümkün mertebe yükseltmesiyle beraber bütün ziraî istihsalat ve tevziat kuvvetlerinin temini ile mümkün olabileceği kanaatindeyiz.

İşte buna, partimizin programına tevfikan, kooperatifler teşkiliyle vasıl olmak istiyoruz. Bu kooperatiflerin ittihadı, kendilerine ileride teveccül edecek ve yalnızca başaramayacakları birçok işler, yetişken olduğunu gösterecektir. Kooperatifler piyasa hareketlerinde ikinci derecede bir mevkide kalmayacak, bilakis ziraî mahsulatın satışında en mühim bir uzuv olarak çalışacaktır. Kooperatifler yalnız müstahsil nokta-i nazarından da aynı derecede ehemmiyeti

413 *Ekonomi Bakanlığının Parti Ekonomi Programına göre Yaptığı İşler Hakkında Rapor – Çiftçi Kooperatifleri*, T.C. Ekonomi Bakanlığı Neşriyatı, seri 2, no 1, Ankara: 1935, s. 35-36.

haizdirler. Kooperatiflerin piyasaya mal ihzar ve sevki noktasından mesaileri şu ana hatları ihtiva etmelidir.

1 – Mahsulün bir noktada toplanması.

2 – Ayıklanması, ayırt edilmesi ve vasıfları belli standartlara ayrılması.

3 – Piyasaya sevki için kullanılacak kaba yerleştirilmesi.

4 – Satış vukuuna kadar muktazi şeraiti haiz bir depo veya soğuk hava mahzeninde muhafazası.

5 – Çürük, bozuk ve bir kelime ile satılığa çıkarılacak standart haricî malların heba olmaması için talî imalata hasrı.

6 – Sevkıyatın tanzimi ve sevk vasıtalarının en müsait şartlarla temini.

7 – Satış vukuuna kadar ihtiyacı olan avansı tedarik.

8 – Piyasaları ve alıcıları göz önünde tutarak en kâr bırakacak mahallere ve en fazla talip olduğu anlarda sevk ve mevcut stokları ve talep ve ihtiyaç nispetini daima takip ederek bir piyasaya ihtiyacından fazla mal yığmamak.

9 – Rakiplerin harekâtını takip ve onlara tefevvuk için piyasaya arz şekli ve malın vasfi noktasından en müsait tedbir ve şekilleri mütemadiyen ilim ve fen sahasında araştırmak dahili ve haricî piyasalarda her çeşit propaganda.

Âli İktisat Meclisi ve Kooperatifçilik

T.C. Âli İktisat Meclisi Umumî Kâtiplik – Âli İktisat Meclisi Raporları, Neşriyat Serisi A, no 5, Ankara: Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, 1931

Kredi Müesseseleri ile çiftçi arasındaki tavassutlar – Ziraî Kredi Kooperatifleri. s. 14-15.

Muamele sistemlerine ve bunların ıslaha şayan cihetlerine temas ettiğimiz Ziraat Bankası, memleketimizde ziraî teşebbüslerin en kudretli ir yardımcısı ise de, ziraat hayatımızın pek geniş ihtiyaçlarile mütenasip malî bir kudretle mücehhez olmamasından dolayı çiftçinin bütün dertlerine çaresaz olamadığını yukarıda bilvesile kaydetmiştik. Ziraî kredinin kifayetsizliğine karşı bankanın faaliyet menbalarını takviye çarelerine teşebbüs edilmekle beraber halihazırda mevcut menbalarının azamî semere verecek tarzda istimalini temin edecek tedbirleri düşünmek lâzımdır.

Alelitlâk bir banka kredisinin müstakriz için faideli olabilmesi, hüsnü istimal edilmesine ve mahallîne masruf olmasına bağlıdır. Bu hal ziraat kredisi için de aynı kuvvetle varittir. Binaenaleyh ziraî kredilerde düşünülecek mühim noktalardan biri de verilen paranın çifti istihsal kabiliyeti verecek ziraî işlerde kullanılmasını temin etmektir. Halbuki banka teşkilâtıda uzan bir yerde yaşayan çiftçinin vaziyetini ve istihsal eylediği krediyi müsmir bir tarzda kullanıp kullanmadığını daimî bir murakabe altında bulundurmak, en sıkı bir banka disiplininin bile temin edemeyeceği müşkül bir iştir. Başka memleketlerin bu sahada sarf ettikleri mesaiden elde ettikleri neticeler ziraat kredisinin istimal şeklini en iyi murakabe edecek organın, çiftçinin vaziyeti ve faaliyeti ile akıdan alakadar ola maallî bir teşekkül olabileceğini göstermiştir. Çiftçinin müşterek tesanüt ve mesuliyeti esası üzerinde birleşmesinde hasıl olan bu teşekküller, aynı zamanda, müteselsil kefaletin bahsettiği teminat kuvveti sayesinde ortaklarının kolaylıkla banka kredisi bulmasına tavassut eylemek gibi ziraat kredisi sahasında mühim hizmetler ifa etmektedir.

Ziraî kredi kooperatifleri namını alan bu teekküller için memleketimizde geçen senenin haziranında ısdar edilmiş bir kanunu mahsus mevcuttur. Bu kanunun hükümleri münhasıran ziraî kredi kooperatiflerine aittir. Ziraat Bankası'nın murakabe ve himayesi altıda çiftçinin istihsal için muhaç olduğu krediyi temin edecek olan bu kooperatifler halihazırda memleketin mahdut bazı yerlerinde faaliyete bile geçmişlerdir Alınan malumata nazaran şimdiye kadar muhtelif mıntıkalarda teşekkül eden kooperatiflerin adedi yüz elliyi bulmuştur.

Kanunun ilk tatbik devresinde metin ve ihtiyatlı adımlar ile tedrici inkişafa doğru yürümenin daha faideli

olacağı mülahazası, bu teşekküllerin birinci senede biraz mahdut mikyasta vücude gelmesine saik olduğu tahmin edilmektedir. Filhakika kooperatifler fertlerin seviyesiyle mütenasip olarak teşekkül ve inkişaf edeceği için bu teşekküllere tercihan memleketimizin daha müsait mıntıkalarında başlanılması gayet doğru bir harekettir. İfan seviyesi ve iktisadî terbiyesi bu nev'î teşkilâtı idame veinkişaf ettirmeğe henüz masit olmayan yerlerde teşkil edilecek kooperaflerin uğrayacakları muvaffakıyetsizlikler, başarılmak istenilen hedefi uzaklaştırabilir. Kooperatiflerin hayat ve inkişafı halk arasında kooeratifçilik mefkûresinnin terbiyevî bir metod ile yerleşmesine bağlıdır. Bundan dolayı, her yerde oduğu gibi bizde de kooperatif tedrisatına ve propagandasına ehemmiyet verilmelidir.

Âli İktisat Meclisi ve Ziraî Alım ve Satım Kooperatifleri

T.C. Âli İktisat Meclisi Umumî Kâtiplik – Âli İktisat Meclisi Raporları, Neşriyat Serisi A, no 5, Ankara: Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, 1931, s. 16-19.

Yukarıda bahsi geçen ziraî kredi kooperatifleri kanununun yalnız ziraî kredi işlerini tanzim eden teşekkülleri istihdaf ettiğine nazaran Ziraat Bankasının istihsal kredisi sahasındaki vazifeleri kredi kooperatiflerinin vücuda geldiği mahallerde tamamen bu teşekküllere intikal etmiş bulunmaktadır. Halbuki zürraın mahsullerini ve ziraate müteallik mevaddın alım ve satımı gibi ziraî kredilerin haricînde kalan esaslı bazı işler dahi Bankanın iştigal mevzuu dahiline giren hususattandır.

Alâtı ziraiye, tohumluk, göztaşı, kükürt ve potas gibi ziraî istihsale müteallik mevaddın alımiyle meşgul olacak teşekküllerin metodik bir tarzda meydana gelmemiş olması Bankayı bu sahada epeyce müşkülâtla karşılaştırmaktadır.

Bankanın kendi teşkilâtiyle başarmak istediği bu işlere matuf teşebbüslerinin kâfi derecede vesaitle mücehhez bulunmamak yüzünden bazı zamanlar ümit edilen menfaatleri temin edemediği malumdur. Ziraî kredi işlerini tensik eylemek, ziraî istihsalâtı arttırmak noktasından ne kadar lâzım ise elde edilen mahsulü kolaylıkla ve değer fiatle satmak için icap ede tedbirleri almak ve istihsalâtın meydana gelmesine yarayan mevat ve malzemeyi ucuz fiatle ve müsait şeraitle tedarik ve müstahsıllara tevzi eylemek de o kadar zarurîdir.

Ziraat istihsal hayatında kredi kooperatifçiliğin rehakâr kudreti, bu teşekküllerin ancak ziraat alım ve satım kooperatifleri ile takviyesi sayesinde mümkünü'l-husuldür. Ziraat istihsal vasıtalarının tedariki, mahsullerin pazar ve piyasalara sevki ve sürümü, ziraate lâzım olan sermayenin ve kredinin temini derecesinde ehemmiyetlidir.

Teşekkülleri hususî bir kanuna tabi tutulmayan alım ve satım kooperatiflerinin idare ve muamelelerini, ticaret kanununun umumî hükümlerinden ayrılmamak şartile, muayyen ve muttarit prensipleri cami esas mukavelenamelere rapteylemekte, bu teşekküllerin kolaylıkla teessüs etmeleri ve kredi bulmaları ve sair muamelelerinde muzaheret görmeleri noktai nazarından pek büyük menfaatler temin edilebilir. Ziraî kredi sahasında ana bakası rolünü deruhte etmiş olan Ziraat Bankasının alım ve satım işlerinde de kendisine yardımcı olacak teşekkülleri yaratmakta elbette alâkası olmak lâzımdır.

Ziraî istihsalâta hadim bir müessese sıfatiyle, Ziraat Bankasının bu mühim noktayı mesaî programından hariç bırakmayarak bu hususıtaki tasavvurlarını yakın zamanda fiiliyat sahasına geçirmesini temenni eyleriz.

Ziraî Alım Kooperatiflerinin başaracağı işler:

Bu bapta varidi hazır olan tedbirler berveçh-i ati ifade olunur:

1) Faaliyet muhiti dahilindeki çiftçilerin tohumluğu, hububat, sınaî gübre, ziraî ve hayvanî her nev'î edviye ve mualecat, hasat, harman kalbur makineleri ve sair alâtı ziraiye ile çift hayvanatı ve sair ziraî ihtiyaçlara hadim mevat ve malzemeyi ucuz fiatle alıp satmak ve icar ve isticar etmek.

2) Ziraî mahsulât ve malzemenin muhafazasına mahsus olmak üzere ambarlar, depolar, silolar ve ahkâmı mevzuaya tevfikan umumî mağazalar tesis ve inşa eylemek ve işletmek.

3) Alât-ı ziraiyenin imal ve tamiri için atelyeler ve tamirhaneler vücuda getirmek; tohumluk için numune tarlaları ve istasyonları tesis eylemek.

4) Satış kooperatifi olmayan yerlerde ham mevaddın işlenmesine ve mahsulâtın şekil ve mahiyetini tebdile matuf sınaî tesisat vücuda getirmek, depolarda ve umumî mağazalarda çiftçinin ve diğer istihsalât erbabının mahsul ve emtiaları mukabilinde ahkâmı mevzua dahilinde varanlar ihdas eylemek.

5) Çiftçinin müşterek ziraî menfaatlerine ve ziraatın terakki ve inkişafına yarayacak ve çitçilere meslekî bilgiler temin edecek her türlü teşebbüsatı ifa eylemek.

Ziraî Satış Kooperatiflerinin başaracağı işler:

1) İstihsali takviye ve müstahsil ve müstehlik arasındaki tavassutları mümkün olduğu mertebe bertaraf ederek ortakların mahsullerinden azamî istifade eylemeleri için ortaklara ait malların müsait fiyatla müçtemian ve toptan dahilde ve hariçte satılmasına tavassut etmek.

2) Oraklar tarafından kooperatife teslim edilen mahsullerin muhammen kıymetinin yüzde muayyen bir nisbeti üzerinden avans vermek.

3) Şirket veya ortaklara ait malların terhini mukabilinde istikraz yapmak.

4) Kooperatifi taahhüt altına koyacak zevatın imzalarile ve tedvir akçesi tedariki maksadile istikraz akteylemek.

5) İstihsalâtın standardizasyonuna müteallik tetkikat ve teşebbüsatta bulunmak, mahsulâtın işlenmesi, balye haline konması ve hulâsa satış ve ihracı teshil edecek ameliyelerin ifası için icab eden sınaî tesisatı vücuda getirmek.

6) Mahsullerin cem ve sevk ve irsaline muktazi malzeme ve vesaiti istimal veya ortaklarına tevzî eylemek maksadile mubayaa eylemek.

7) Ortaklara ait malların satılmasını temin maksadiyle hariçte acentalık küşat eylemek ve bu maksatla teşekkül eden şirketlere muayyen bir sermaye ile iştirak etmek veya icabında satış kooperatifleri birlikleri tesisine teşebbüs veya iştirak eylemek.

8) Muhtelif mahsulâtın dahilî ve haricî piyasalarile rekolte miktarı ve mahreçleri hakkında ortakları tenvir eylemek; velhasıl bu maksatlar ile münasebettar ve bu maksatların istihsaline hadim hergûna teşebbüsat ve muamelât ve tesisatta bulunmak.

Köylü için: 13 Murabahacıdan Kurtulmak için!

Çıkaran: Ziraat Bankası, Ankara, 1932.

Murabahacılardan kurtulmak istiyorsan kredi kooperatifine ortak ol!

Köylü kardeş!

Senin belini büken en büyük dert **murabaha faizidir**. Faiz, ödünç alınan para için verilen "**kira parası**"dır. Nasıl ki bir tarlayı kiraladığın zaman kira parası verirsen, ödünç para aldığın zaman da "faiz" verirsin. Yalnız bir tarlayı kiralarken ona vereceğin kira parasından daha çok kazanmak ümidiyle işe girişirsin. Halbuki murabahacıdan ödünç para alırken, aynı zamanda başına bir bela aldığını da bilirsin. Çünkü vereceğin faiz o kadar çok, o kadar ağırdır ki hiçbir iş sana o kadar "**kâr**" getirmez. Fakat ne yaparsın?

Başın sıkışmıştır, paraya ihtiyacın vardır; sonu nereye varacağını uzun boylu düşünmeden, her ne bahasına olursa olsun borçlanırsın; bile bile başını derde sokarsın.

Murabahacıya borçlanmanın ve ondan çıkan belaların türlü türlü çeşitlerini sana anlatacak değilim. Sen bunları çok iyi bilirsin. Benim sana anlatmak istediğim şey, bu murabaha faizinden kurtulmanın yoludur.

Köylü kardeş, her şeyden önce sana şunu haber vereyim ki bu murabaha faizi denilen bela, başka memleketlerde de vardı. Fakat başka memleketlerin köylüleri bu beladan kurtulmanın yolunu buldular. Biz de artık bu yolun üzerindeyiz. Bak nasıl?

Biliyorsun ki memleketimizde köylülere ardım etmek için kurulmuş bir Ziraat Bankası vardır. Bu bankanın vazifesi köylüye ucuz faizle ödünç para vermektir.

Yalnız düşün ki Türkiye'de dokuz milyon köylü var. Sen şimdi kendini bankanın yerine koy da bir düşün: Sen hiç önüne gelene ödünç para verir misin?

Tabii vermezsin. Ya ne yaparsın?

Ödünç para vermezden evvel isteyenin kim olduğunu, borcuna sadık olup olmadığını, işinin iyi gidip gitmediğini anlamak istersin. Sonra bir kefil istersin, vereceğin paraya karşı sağlam bir karşılık, bir rehin istersin. İstersin oğlu istersin. Öyle ya dünyada çeşit çeşit insan var: Namuslusu var, namussuzu var. Sözüne, borcuna sadık olanı var, olmayanı var.

Bir banka bu gibi şeylere senden benden ziyade dikkat etmek mecburiyetindedir. Eğer banka, önüne çıkana para verirse, sonra sermayesini kediye yükletir ve bugün verdiğini bile veremez bir hale gelir.

Banka, parasını emin ellere yatırmak mecburiyetindedir. Çünkü banka demek başkalarından faiz vererek aldığı paraları yine başkalarına faizle verip işleten bir "para ticarethanesi" demektir. Onun için her banka gayet ihtiyatlı, gayet dikkatli davranmalıdır. Eğer banka, kasasındaki paraları her isteyene dağıtırsa, sonra kimse ona bir daha parasını emniyet etmez. Banka iflas eder, top atar.

Köylü kardeş! Şunu da iyice bil ki bankadan mesela, vergi vermek için, düğün hediyesi almak için, ev ihtiyaçlarına sarf etmek için, borç ödemek için ödünç para alınmamalıdır. Bankamızdan alınan paralar, para getirici yerlere sarf olunmak için alınmalıdır.

Para getirici yerlerden ne demek istediğimi anlıyorsun:

Mesela, vergi, düğün hediyesi, ev ihtiyaçları ve borç için verilen paralar bir daha geri gelmez. Fakat mesela, bir çift öküzü, damızlık, tohumluk, pulluk, arı kovanı, işçi gündeliği gibi şeyler için harcanan paralar para getirici, para üretici, para doğrucu paralardır. İşte banka, vereceği ödünç paraların "para üretici" yerlere sarf olunmasını da ister.

Bankanın bunu istemekte yerden göğe kadar hakkı vardır. Öyle ya verdiği paralar, bir daha geri gelmeyecek yerlere sarf edilirse, sonra onları bir daha nasıl geri toplasın?

Hem bu, parayı alanın da menfaatinedir. Ödünç para alırken, onu zamanında ödemenin yollarını evvelden hazırlamak, bilmek lazımdır. Ödünç alınan para ancak, para üretici yerlere sarf edilirse ödenebilir. Sen kazanmalısın ki borcunu da ödeyebilesin. Murabahacı, bir bankadan daha kolaylıkla para verir. Faat aynı zamanda borcunu ödeyemediğin zaman seni merhametsizce soymasını da bilir. Banka sana seni kazandırmak için, murabahacı sana seni kendine esir etmek, bağlamak için para verir.

Fakat sana, seni kazandırmak için para veren banka, verdiği paranın kazandırıcı yerlere sarf edilip edilmediğini nereden bilsin? İşte bankayı en çok düşündüren şey budur.

Onun için Ziraat Bankası bütün köylü kardeşlere diyor ki:

"Siz, benden ödünç para mı istiyorsunuz? Pekala, ben size ödünç para vermeğe hazırım. Yalnız ben, sizin aldığınız paraları ne yaptığımızı, nerelere sarf ettiğinizi öğrenmek, bilmek için teker, teker

peşinize adam koyamam. Bu işi siz, kendi aranızda daha iyi yapabilirsiniz. Siz, bir köyün köylüleri birbirinizi benim memurlarımdan daha iyi tanırsınız. Onun için birleşiniz ve benden artık ayrı, ayrı gelip para istemeyiniz. Köyünüzün birliği namına size para veriyim ve bu parayı siz kendi aranızda, hepinizin kefaleti, hepinizin mes'uliyeti altında adamına ve ihtiyacına göre paylaşınız."

İşte köylü kardeş, birkaç seneden beri Türkiyemizin her tarafında Ziraat Bankası'nın kurduğu kredi kooperatifleri bu yüzden doğmuştur.

Artık Ziraat Bankası, Ahmet veya Mehmet'i değil, seni ve beni değil, kredi kooperatifini tanır. Kredi kooperatifi, Ziraat Bankası'na karşı mes'uldür. Banka, böylelikle parasını emin bir yere yatırmış olur. Çünkü kredi kooperatifine ortak olanlar, kendi kurdukları kooperatifin Ziraat Bankası'na karşı yalancı çıkmasına istemezler. Sonra Ziraat Bankası, kredi kooperatifine bir daha ödünç para vermez. Bir ortağın fenalığı, sözünü tutmaması, bütün ortakların zararına sebep olur. Kooperatif itibarını kaybeder. Bunun önüne geçmek için ortaklar birbirlerinin gözdecisidir.

İşte köylü kardeş! Murabaha faizinden kurtulmak için bu yol, en doğru bir yoldur. Bütün diğer memleketlerin köylüleri bu yoldan gidiyorlar. Bu yoldan gittikleri için murabahacıların elinden kurtulmuşlardır. Sen de bu dertten kurtulmak istiyorsan, derhal kredi kooperatifine ortak ol.

Kredi kooperatifine ortak olmak demek:
Ezici murabaha faizinden kurtulmak,
Ucuz banka faizine kavuşmak,
Mahsulü ucuza mal etmek,
Kârlı satış yapabilmek demektir.
Ziraat Bankası, kredi kooperatifleri içinde birleşen köylülerin bankasıdır.
Birlikten kuvvet, emniyet doğar.
Kredi kooperatiflerinin dışında kalanlar murabahacılara yemdir.
Murabahacıya yem olmak istemiyorsan:
Kredi kooperatifine ortak ol.
Kredi kooperatifi, ucuz faizli banka kredisine götüren yoldur.
Köylü kardeş!
Mahsulünün mal olmak fiyatını düşürtemezsen kârlı satış yapamazsın.
Mahsulünün mal olmak fiyatını yükselten şeylerden biri de:
"Murabaha faizi"dir.
Murabaha faizinden kurtulmak
Ve
Banka faizine kavuşmak
İçin
Kredi kooperatifine ortak olmaktan başka çare yoktur.
O halde!
Eğer kredi kooperatifine daha ortak olmadınsa derhal olmak için baş vur.
Eğer kredi kooperatifine ortaksan, onun iyi işlemesi, temiz ve sağlam kalması için ona dört elle sarıl.
Kredi kooperatifi senin malındır. O bozulursa, senin işin de bozulur.
Gözlerini dört aç:
Kooperatifinin üstüne toz kondurma!

Türkiye Cumhuriyeti ve Kadının Toplumsal Konumu

Kadınlar Halk Fırkası'ndan "Arsıulusal Kadınlar Birliği" Kongresi'ne (1923-1935)

20. yüzyılın başında Türkiye'de feminizm iki ana kaynaktan esinlenmişti. Bunların ilki ulusal düşüncenin eşitlikçi anlayışıydı. "Musavat-ı tamme" ya da eşitlik, hürriyet ile birlikte Meşrutiyet'in gündemini oluşturan iki temel kavramdan biriydi. Eşitlik düşüncesi Osmanlı'da hukuk açısından Tanzimat'tan beri vurgulanan bir hususdu. Ancak cinsiyet ayrımını sorgulayan bir eşitlik anlayışı ancak Jön Türk düşüncesiyle birlikte filizlenmişti.

Feminist hareketin düşünsel boyutunun yanı sıra savaş yıllarının somut koşulları Türkiye'de kadının toplumsallaşmasına ortam hazırlamıştı. İşgücü açığı her türlü bağnaz düşüncenin üstesinden gelmiş, kadın ister istemez görünür olmuş, kamusal alanı erkekle paylaşmak durumunda kalmıştı. Bu süreç Cumhuriyet'le birlikte Medenî Hukuk'u getirmiş, kadınların seçme seçilme hakkı elde edişi ve TBMM'ye girişiyle vatandaş kimliği kazanmalarına vesile olmuştu.

Bu doğrultuda Türkiye'de toplumsal cinsiyet çalışmalarının ilk evresini büyük ölçüde 1908-1935 evresi oluşturmuştu. Bu iki tarih arasında kadın örgütlerinin kuruluşu, kadına yönelik yayın etkinliklerinin doğması, zamanla siyasal ve medenî haklarda kadın-erkek ayırımının kalkması araştırmacıları kaçınılmaz olarak Türkiye'de feminizmin ilk evresi olarak niteledikleri bu döneme yöneltmişti. İlk kadın yazarlar bu tarihlerde tanınmış, kadın toplumda giderek etkin bir konum elde etmişti.

Türkiye'de kadın çalışmaları çoğu kez Meşrutiyet yıllarında kurulan kadın örgütleri ile başladı. Bu örgütler ilk aşamada, Batı'da da olduğu gibi, yardım derneği görünümündeydi. Ancak, Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan gibi kadın-erkek eşitliğini savunan ve kadının kısa sürede dış dünyadaki gelişmeler doğrultusunda toplumsal kimlik kazanmasını gündemine alan radikal örgütlere de rastlandı.

Türkiye'de ulusal kimliğin oluşmasında Balkan Harbi'nin ayrı bir yeri oldu. Kadının da siyasetle yakın ilgisi Balkan Harbi ile başladı. Bu sıralarda Darülfünun konferans salonunda kadınlar tarafından verilen konferanslarda ülkenin karşılaştığı sorunlar, çözüm yolları çok yönlü olarak tartışıldı.

Cihan Harbi ve Millî Mücadele yılları kadını bilfiil seferber etti; cephe gerisinde ve zaman zaman cephede kadın erkeklerle birlikte vatan savunusunu üstlendi. Türkiye'de bunun somut örneği Osmanlı Kadınları Çalıştır-

1935 Türkiye kadın tarihi açısından önemli bir yıl oldu. Uluslararası Kadınlar Birliği, ya da 1935 Türkçesiyle Arsıulusal Kadınlar Birliği on ikinci kongresini İstanbul'da yaptı. 18-24 Nisan 1935 günleri arası toplanan kongrenin ev sahibeliğini Türk Kadın Birliği üstlendi. Uluslararası Kadınlar Birliği'nin on ikinci kongresini İstanbul'da toplamasının ardında Türk kadının siyasal haklarını elde edişi yatıyordu. Birçok ileri Batı ülkesinde kadınların siyasal hakları kısıtlıyken, Türkiye gibi, daha 20. yüzyılın başında kadının toplum yaşamına kapalı olduğu bir ülkede, seçme seçilme hakkını elde etmesi dünya kadın hareketi için örnek gösterilecek bir gelişmeydi. Nitekim kongreye katılan delegeler bu noktayı sık sık vurguladılar.

ma Cemiyet-i İslâmiyesi ve Birinci Ordu Kadın Taburu'ydu.[414] Mütareke yıllarında kadınların siyasî faaliyetleri daha da yoğunlaştı. 1919 1 Şubatı'nda çıkmaya başlayan aylık kadın gazetesi İnci, Millî Kongre'de yer alan kadın temsilcileri okuyuculara şu satırlarla tanıtıyordu: [415]

"Milletin hukuk ve menafiini müdafaa etmek, müstakil bir millet olarak mevcudiyetini tasdik ettirmek üzere şehrimizde bulunan cemiyet, heyet ve fırkaların kaffesinin iştirakiyle bir 'Milli Kongre' vücuda geldi. Daha düne kadar hayata iştirak ettirilmeyen ve memleketin mukadderatıyle alakadar görülmeyen kadınlarımız, bu defa milletin hayat ve menafiini müdafaa ile meşgul olacak olan bu kongreye birer murahhas gönderdiler. Milletin atisine ait olan mesaide erkeklerle el ele verdiler. Bu görünmeyen hadise, kadınlığın umumî hayatında ihraz etmekte (kazanmakta) bulunduğu mevki'i irae itibariyle dikkate şayan olmaktan hali değildir."

Cihan Harbi birçok ülkede kadın hakları açısından dönüm noktası oldu. Dünya Savaşı'nda hemen her ülkede kadın erkekle birlikte savaşın yükümlülüklerini üstlenmiş; üretmiş ve aynı zamanda bilfiil askerlik yapmıştı. 1910'lu yıllarda süfrajet ya da kadın hakları hareketi önemli kazanımlar elde etmişti. Birçok ülkede kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmıştı. Türkiye'de de Millî Mücadele yıllarında kadının etkinliği cephe gerisinden ön saflara doğru kaydı. Millî Mücadele kadın erkek ayırımı gözetmedi. Kadın savaşın bir parçası oldu. Bilfiil savaşı yaşadı.

Türkiye'de siyasî anlamda kadınların örgütlenişi Millî Mücadele ertesine rastladı. Daha Cumhuriyet'in kurucusu Halk Fırkası, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adını taşırken kadınlar 1923 Haziranı'nda Kadınlar Halk Fırkası adıyla bir siyasî örgüt kurdular.[416] Kadınlar Halk Fırkası, Haziran ortalarında Darülfünun'da toplanan "kadınlar şurası"nda şekillenmişti. Nezihe Muhittin'in başkanlığında oluşan bu partinin ikinci reisi Nimet Remide, mes'ul murahhası Latife Bekir, kâtib-i umumisi Şükufe Nihal'di. Yönetimde ayrıca Matlube Ömer (veznedar), Saniye (muhasebeci) ve üye olarak Nesime İbrahim, Zaliha, Tuğrul ve Faize hanımefendiler görev alırlar.

Fırkanın hükümete verdiği beyannamede "memleketin her noktasında siyasî, ictimaî ve iktisadî bütün mesâilde kadının dolayısıyla veya doğrudan doğruya dahl ve tesirinden azade kalmış bir keyfiyet bulunamamasına rağmen bu mesainin gözle görünür derecede bariz olmadığı" vurgulanmakta, "yer yer tecelli eden kadın mevcudiyet ve şahsiyetinin kitlevî bir şekle ifrağı" gereğine değinilmekteydi. Ülkenin gerçek saadet ve kurtuluşunu sağlayacak umdeler etrafında toplanan kadın aleminin toplum yaşamında etkin bir güç olacağı kaydedilmekteydi.

Her ne kadar fırka adını taşıyorsa da Kadınlar Halk Fırkası'nın ilk aşamada ana hedefi "siyasi" nitelikte değildi. Siyasal haklar er geç kazanılacaktı; ancak kadının öncelikle toplumda yer edinmesi ve eğitimi önemliydi. Nitekim, fırkanın kuruluşuna geniş yer veren dönemin kadın dergilerinden *Süs* "yeni fırka isminden zannolunduğu gibi siyasî cereyanlara dahil olmak arzusunda değildir" diyordu. Dergi fırkanın amaçlarını şu şekilde özetliyordu: "Muhterem heyetin her şeyden evvel emeli kadınlık alemini bu harekete muktedir bir dereceye terfi' ettirmek ve bilhassa memleketin ictimaî ve iktisadî terakki gayelerinin tahakkukunu temin etmektir. Bunun için bidayette kadınları tenvir, onları müstakbel vazifelerine ihzar etmek (hazırlamak) arzusundadırlar. Bu vazifeler ise evvela analık ve sonra da aile kadını vazifeleridir."

İkinci Başkan Nimet Remide *Tanin*'e verdiği bir demeçte, fırkanın Anadolu'da cehalet ve taassupla mücadele edeceği söylüyordu. Fırka "hemşire"lerini Anadolu'nun en ücra köylerine kadar gönderip Anadolu kadınını aydınlatacak, ona "Garb'ın terakkiyat-ı hazırası"nı ya da bugünkü dille Batı'nın ulaşmış olduğu ilerlemeleri gösterecekti. Böylece Anadolu'da kadının yaşamı düzelecek; aile örgütü yepyeni bir veche kazanacaktı. 1910'lu

414 Zafer Toprak, "Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, Kadın Askerler ve Millî Aile", *Tarih ve Toplum*, sayı 51, Mart 1988, s.34-38.

415 "Milli Kongrede Kadınlar", **İnci**, nümero 1, 1 Şubat 1919, s. 2.

416 Zafer Toprak, "Halk Fırkası'ndan Önce Kurulan Parti: Kadınlar Halk Fırkası", *Tarih ve Toplum*, sayı 51, Mart 1988, s. 30-31.

yıllarda erkeklerin benimsedikleri halkçılık inancı bu kez kadınlar arasında da revaç buluyordu.

Ancak, bu tür etkinliklerle yetinmeyenler de vardı. Fırka Genel Sekreteri Şükufe Nihal ise Kadınlar Halk Fırkası'na daha geniş bir uğraş alanı çiziyor ve kadının siyasal haklarını savunuyordu: "Kadınlar Halk Fırkası'nın programı, şimdiye kadar her fırsatta izaha uğraştığımız gibi, kadının ictimaî, iktisadî ve bilahare siyasî sahalarda haklarını, inkişaflarını temin etmektir." Diğer bir deyişle "siyasî" haklar programın uzak hedefleri arasındaydı. Şükufe Nihal'e göre fırka er geç kendi temsilcilerini Meclis'e gönderecekti:

"Kadınlar Halk Fırkası, bugünkü mebusları kendi tarafından müntehib mebuslar gibi telakki etmekte ve kendilerine hürmet ve itimad beslemektedir. Lâkin gittikçe benliğini daha ziyade idrak eden bir kadın ekseriyeti hazırlandığı vakit, elbet bu münevver kitle kendi mukadderatını idare edecek olanlara kendi itimadını ihtiyariyle (seçimle) vermeyi ve hatta kendisine taalluk eden meselelerin müdafaasında kendisini bizzat temsil etmeyi bir hak bilecektir. Türk kadını, hiçbir zaman mütecellidâne (ayak direme) hareketlerde bulunmamakla beraber mukaddes gayesine varmak için çok azimkâr ve çok fedakâr olmayı kendisi için bir fazilet telakki etmiştir..."

Kadınlar Halk Fırkası'nın kuruluşu basında farklı yorumlara neden oldu. Ancak, fırka sözcüğü özellikle erkeklerce yadırgandı: Hüseyin Cahid bu konuda yapılan ankete şu yanıtı veriyordu: "Kadınlar Halk Fırkası? Kadınların fikrî ve ictimaî tealisini temin için cemiyet halinde çalışmak isteyen bu hanımlar siyasî bir isim intihâb etmeselerdi belki maksatlarını daha iyi ifade etmiş olurlardı. Her halde bu gibi teşebbüslerden hiçbir zaman zarar gelmeyeceğine eminim."

Keza , Celâl Sahir kadın erkek eşitliğinden yana olduğunu kaydederken, "kadın inkişafı yolunda atılacak adımların şuurlu ve ihtiyatlı" olunması gerektiğini, fırka kurmak gibi girişimlerin hedefi şaşırtacağını ileri sürüyordu: "Kadınlar Halk Fırkası tabirine gelince bunu hiç anlayamadım. Bizde bugün siyasî bir tek fırka var: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Heyeti. Ehemmiyetsiz ferdi gayret ve muhalefet müstesna olmak üzere karşısında müteazzi hiçbir siyasî hasım olmaksızın intihabâtı o idare etti. Bu heyetin ileride Halk Fırkası'na inkılâb edeceğine dair büyük kurtarıcı Mustafa Kemal Paşa'nın nutuklarında, beyannamelerinde ve bazı gazete makalelerinde fikralar gördük."

Kadınlar Halk Fırkası'nın Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Halk Fırkası'na dönüştürüldüğü ortamda Ankara'nın onayını alması düşünülemezdi. Ankara tüm ulusu kapsayacak Halk Fırkası hazırlıkları içerisindeydi. Toplumu cinsiyet esasına göre bölen bir fırka günün koşullarına uygun düşmezdi. Parti kuruluş çalışmaları sekteye uğratılan kadınlara Ankara cemiyet kurmalarını önerdi. Nitekim bir süre sonra, 7 Şubat 1924 günü, yine Nezihe Muhittin'in öncülüğünde Türk Kadın Birliği doğdu.[417] Türk Kadın Birliği, kadınlığı "fikri ve içtimaî sahalarda yükselterek" çağdaş ve ileri bir düzeye ulaştırmayı amaçlıyordu. Bu nedenle genç kızlar gerçek birer anne olarak (hakiki valde) yetiştirilmeliydi. Kadınlık dünyasındaki derin toplumsal yaralar sarılmalı; dul, kimsesiz ailelere ve ilkokuldaki çocuklarına yardım edilmeli; kadın iş hayatında özendirilmeli ve üretken kılınmalıydı.

Faaliyet yıllarında Kadın Birliği, *Türk Kadın Yolu* adlı bir dergi yayımladı. Anadolu'dan İstanbul'a okumaya gelen genç kızlara yardım elini uzattı. Fakir ve kimsesiz öğrencilere yemek çıkardı. Yabancı dil öğrenmek isteyen kadınlar için kurslar açtı.

1927 yılına gelindiğinde Kadın Birliği, tüzüğüne bir madde ekleyerek kadınlara siyasî haklar sağlamayı amaçladı. Ankara'nın görüşü alınmaksızın tüzükteki bu değişiklik başlangıçta tereddüt uyandırdıysa da İstanbul Vilayeti Hukuk İşleri Müdürlüğü sakınca görmeyerek tüzüğü yeni şekliyle onayladı.

Yaklaşmakta olan 1927 seçimlerine kadınların da katılması birlik bünyesinde tartışmaya açıldı. Üyelerin bir kısmı Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan kadın aday gösterilmesini teklik etti. Diğer bir grup ise Anayasa'da yer

417 Nezihe Muhittin, *Türk Kadını*, İstanbul; Nümune Matbaası, 1931, s. 101-105.

Faaliyet yıllarında Kadın Birliği, Türk Kadın Yolu adlı bir dergi yayımladı. Dernek Anadolu'dan İstanbul'a okumaya gelen genç kızlara yardım elini uzattı. Fakir ve kimsesiz öğrencilere yemek çıkardı. Yabancı dil öğrenmek isteyen kadınlar için kurslar açtı. 1927 yılına gelindiğinde Kadın Birliği, tüzüğüne bir madde ekleyerek kadınlara siyasi haklar sağlamayı amaçladı. Ankara'nın görüşü alınmaksızın tüzükteki bu değişiklik başlangıçta tereddüt uyandırdıysa da İstanbul Vilayeti Hukuk İşleri Müdürlüğü sakınca görmeyerek tüzüğü yeni şekliyle onayladı. Yaklaşmakta olan 1927 seçimlerine kadınların da katılması birlik bünyesinde tartışmaya açıldı.

almadıkça böyle bir girişimin sonuç vermeyeceğini ileri sürdü. Çoğunluk kararıyla Cumhuriyet Halk Fırkası adına bir kadın aday tespiti uygun görüldü. Birlik Başkanı Nezihe Muhittin bu bağlamda "İnkılâpları doğuran hamlelerdir. Bu hamlelerimize her seçimde devam edeceğiz ve nihayet bu hakka bizler de her vatandaş gibi katılacağız. Kanunlar, sosyal hayatın ihtiyaçlarına intibak eder" diyordu. Ancak, Anayasa'da seçime katılacak olanların erkek olmaları gerektiği açıkça belirtildiğinden Kadın Birliği'nin dileği geri çevrildi. Bunun üzerine birlik, İstanbul Vilayeti Hukuk İşleri Müdürü Kenan Bey'i, "feminist" olduğu gerekçesiyle, kadınlar adına Halk Fırkası'na aday olarak önerdi.

Basında kadınların seçme-seçilme hakkı tartışılırken, konu Büyük Millet Meclisi'nde de gündeme geldi. Millî Savunma Bakanı Recep (Peker) kadınlara seslenerek "Mademki Türk vatanı ile ve mukadderatı ile fiili olarak meşgul olmak dileğindesiniz, o halde bu fiili meşguliyetin başka bir şerefli cephesi vardır ki sizi oraya davet ederim" diyerek kadınları askerlik hizmetine çağırdı. İlginçtir, Recep Bey, 1924'te Anayasa tartışmalarında kadınların seçimlere katılmalarını savunmuştu.

Kadınlara ilk siyasal hakları 3 Nisan 1930 günlü Belediyeler Kanunu tanıdı. Ardından 1934 yılında, Malatya Milletvekili İsmet İnönü ve 191 arkadaşının verdikleri bir anayasa değişikliği teklifi ile kadınlar milletvekili seçme ve seçilme hakkı elde ettiler. 1 Mart 1935'te toplanan beşinci dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde on sekiz kadın milletvekili yer aldı.

1935 Türkiye kadın tarihi açısından önemli bir yıl oldu. Uluslararası Kadınlar Birliği ya da 1935 Türkçesiyle Arsıulusal Kadınlar Birliği on ikinci kongresini İstanbul'da yaptı. 18-24 Nisan 1935 günleri arası toplanan kongrenin ev sahibeliğini Türk Kadın Birliği üstlendi.[418]

Uluslararası Kadınlar Birliği ilk kez 1902'de Washington'da toplanmıştı. Bu tarihten beri birliğin gündeminin ilk maddesini kadınların siyasî hak ve özgürlükleri oluşturmuştu. 1904'te Berlin'de, 1906'da Kopenhag'da, 1908'de Amsterdam'da, 1909'da Londra'da, 1911'de Stockholm'de, 1913'te Budapeşte'de sürekli kadınların seçme seçilme hakları savunulmuştu. Cihan Harbi'nde kadının bilfiil savaşta gösterdiği yararlılık karşılığında birçok ülke kadına siyasal hak tanıdı. 1920 Cenevre Kongresi'nde yirmiden fazla ülke kadınına seçme seçilme hakkının verildiği ilân edildi. 1923 Roma Kongresi'nde Amerika kadınlarının seçim hakkını elde ettikleri kaydedilmişti. 1926'da, Paris'te Milletler Cemiyeti'nin çalışmalarına yardımcı olmak ve barışı savunmak üzere kadınların siyasal haklarını hangi yönde kullanmaları gerekeceğini incelemekle yükümlü bir daimî komisyon kurulmuştu.

Siyasî hakların elde edilmesiyle feminist hareket kısmen hedefine ulaşmış ve bu nedenle de 1920'li yıllarda hızını görece yitirmişti. Ardından, Faşist ve Nasyonal Sosyalist hareket feministlere büyük darbe indirdi. Kadına doğurganlık önerildi. Kadın-erkek eşitliği rafa kaldırıldı; kadının yaşamı biyolojik ve ailevi işlevlerle sınırlandı. Kentleşme ve modernizme karşı tavır koyan Nasyonal Sosyalist ideoloji için ideal kadın çocuk doğuran ev kadınıydı. İş yaşamında kadına ancak "kadınca" işler yaraşıyordu. Siyaset kadınlar için uygun bir uğraş değildi. Nazi kadın örgütünün işlevi kadını geleneksel alanına, "doğal" görevlerine geri döndürmekti. 1933'te işsiz erkeklere istihdam yaratmak için kadınların ücretli iş alanlarından çekilmeleri beklendi. Kadınlar üniversitelerden uzak tutuldular. "Ev kadını yılı", "evlenme kredileri", "çocuk ikramiyeleri" Nasyonal Sosyalizmin kadını eve kapamaya yönelik girişimlerdi. 1933 Nisan ayında Alman Kadın Birlikleri Federasyonu'nun Nazilerin kurduğu kadın kitle örgütüne katılması istendi. Tüzüğün böyle bir katılıma el vermeyişi nedeniyle federasyon kendini feshetmek zorunda kaldı.

1930'ların ortalarında birçok ülkede savaş çığırtkanlığı başgöstermişti. Batı demokrasilerinin gündeminde ise barış ilk sırada yer alıyordu. İtalya'da Musolini, Almanya'da Hitler iktidardaydı ve silahlanmaktaydılar.

418 Zafer Toprak,"1935 İstanbul Uluslararası `Feminizm Kongresi' ve Barış", *Düşün*, Mart 1986, s. 24-29.

Türk Kadın Birliği üyelerin bir kısmı Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan kadın aday gösterilmesini teklif etti. Diğer bir grup ise Anayasa'da yer almadıkça böyle bir girişimin sonuç vermeyeceğini ileri sürdü. Çoğunluk kararıyla Cumhuriyet Halk Fırkası adına bir kadın aday tespiti uygun görüldü. Birlik başkanı Nezihe Muhittin bu bağlamda "İnkılâpları doğuran hamlelerdir. Bu hamlelerimize her seçimde devam edeceğiz ve nihayet bu hakka bizler de her vatandaş gibi katılacağız. Kanunlar, sosyal hayatın ihtiyaçlarına intibak eder" diyordu. Ancak, Anayasa'da seçime katılacak olanların erkek olmaları gerektiği açıkça belirtildiğinden Kadın Birliği'nin dileği geri çevrildi. Bunun üzerine Birlik, İstanbul Vilayeti Hukuk İşleri Müdürü Kenan Bey'i, "feminist" olduğu gerekçesiyle, kadınlar adına Halk Fırkası'na aday olarak önerdi.

Totaliter ve otoriter rejimlerde kadın hareketinin sınırlanması, hatta kadın derneklerinin kapatılması feministleri doğal olarak daha geniş siyasal faaliyet alanlarına çekti. Bundan böyle, demokrasi ve barış, kadın özgürlüğü sorunun ayrılmaz bir parçası oldu. İki dünya savaşı arası demokrasinin dünya ölçeğinde darbe yemesi, 1930'larla birlikte silahlanma yarışı ve ufukta yeni bir savaşın belirtileri kadını ister istemez aktif siyasete yöneltti.

Uluslararası Kadınlar Birliği'nin on ikinci kongresini İstanbul'da toplamasının ardında Türk kadının siyasal haklarını elde edişi yatıyordu. Birçok ileri Batı ülkesinde kadınların siyasal hakları kısıtlıyken, Türkiye gibi, daha 20. yüzyılın başında kadının toplum yaşamına kapalı olduğu bir ülkede, seçme seçilme hakkını elde etmesi dünya kadın hareketi için örnek gösterilecek bir gelişmeydi. Nitekim kongreye katılan delegeler bu noktayı sık sık vurguladılar.

Uluslararası Kadın Birliği Merkez Bürosu Genel Sekreteri Katherine Bompas'a göre Türk kadınına verilen hak ve özgürlükler bütün dünya kadınları için çok cesaret vericiydi ve mücadelelerinde onlara yardımcı olacak bir güçtü. Genel Sekreter "Biz Avrupalı kadınlar Türk kadınlarına cidden gıpta ediyoruz" diyecekti. Uluslararası Kadın Birliği Başkan Vekili Manüs, Türkiye'nin "kadın işlerinde en ileri safta yürüyen bir memleket" olduğunu kaydediyordu. İsviçre delegesi ve Uluslararası Kadın Birliği sekreterlerinden Emilie Gourd "Türk kadınını çok kıskanıyorum" diyordu. Bayan Gourd'a göre, Türkiye'de toplumsal ve hukukî açıdan kadın erkek arasında fark kalmamıştı.

Mısır Heyeti Başkanı Madam Hoda Şaravi Paşa Şark'ta kadınlığın kurtuluşunu Atatürk'e borçlu olduğunu söylüyordu. Bir Kadınlar Cemiyet-i Akvamı'nın (Kadınlar Milletler Cemiyeti'nin) kurulmasını öneren Madam Hoda, "Türkiye kadına hakkını veren ilk memleket olduğu" için Kadınlar Cemiyet-i Akvamı'nın İstanbul'da kurulmasını öneriyordu. Tüm dünyanın gözleri Türkiye'nin üzerindeydi; Türkiye'deki gelişmeler Doğu ülkelerinde ve bütün dünyada kesin etkisini gösterecekti.

Bulgar delegesi Madam Iborof Türk kadınına siyasal haklarını veren Atatürk'e teşekkür ediyordu. Ona göre Türkiye'deki gelişmeler Balkanlar'da büyük etki doğuracaktı Atina'da çıkan Akropolis Gazetesi Türkiye'deki gelişmeleri şu satırlarla yansıtıyordu: "Kim umardı? On beş sene evvel kime söylesen bütün kalbiyle gülmekten katılmazdı? Türk kadını, harem hayatının mahpus, esrarengiz, yanına yaklaşılmaz hanımı bugün dünyanın feministlik tacını tutuyor!"

On İkinci Uluslararası Kadınlar Birliği Kongresi 18-24 Nisan 1935 günleri arası İstanbul'da Yıldız Sarayı'nda toplanmıştı. Posta ve Telgraf İdaresi kongre nedeniyle Merasim Köşkü'nde bir posta ve telgraf merkezi açmıştı. Kongre anısına on beş pulluk bir seri pul basılmıştı. Tüm Nisan ayı boyunca gazeteler, dergiler kadın sorununa ve kongreye geniş yer ayırdılar. Yayın organlarında Feminizm Kongresi diye nitelenen toplantıyı, Batı basını gönderdiği muhabirlerle günü gününe izledi.

Kongre 18 Nisan sabahı İstanbul Valisi Muhittin Üstündağ'ın açış konuşmasıyla başladı. Ardından kürsüye gelen Türk Kadın Birliği Başkanı Latife Bekir Işık, "son zamanlara kadar yalnız erkeklere mahsus olan medenî ve siyasal bütün haklardan büyük şefimiz Atatürk'ün sayesinde bugün müstefit bulunan (yararlanan) Türk kadınlığı" adına söz aldığını kaydediyordu. Latife Bekir'e göre, Atatürk, harem dışında hiçbir toplumsal değeri olmayan ve gelenekler içinde büyütülen Türk kadınını, kendisini boğmakta olan örtüyü atmağa ve erkeğin yanında hakkettiği mevkiini almaya davet etmişti. Bundan böyle Türkiye'de kadın sorunu yoktu. Erkek gibi kadın da "bir tek Şef'in idaresi altında" ülkenin iyiliği için çalışacaktı. Sözlerini bitirirken "Türk kız kardeşlerinizin dileklerini yerine getiren Dâhi, bizim için yalnız bir vatan kurtarıcısı değil aynı zamanda Türk kadının kurtarıcısıdır" diyecekti.

Latife Bekir'in konuşması ardından, kongre başkanının önerisi üzerine Atatürk'e şükran telgrafı çekilmesine karar verildi. Corbett Ashby imzalı telgrafta "Uluslararası On İkinci Kadınlar Kongresi size gösterdiğiniz

On İkinci Uluslararası Kadınlar Kongresi 18 Nisan sabahı İstanbul Valisi Muhittin Üstündağ'ın açış konuşmasıyla başladı. Ardından kürsüye gelen Türk Kadın Birliği Başkanı Latife Bekir Işık "son zamanlara kadar yalnız erkeklere mahsus olan medeni ve siyasal bütün haklardan büyük şefimiz Atatürk'ün sayesinde bugün müstefit bulunan (yararlanan) Türk kadınlığı" adına söz aldığını söyledi. Latife Bekir'e göre, Atatürk, harem dışında hiçbir toplumsal değeri olmayan ve gelenekler içinde büyütülen Türk kadınını, kendisini boğmakta olan örtüyü atmağa ve erkeğin yanında hakkettiği mevkiini almaya davet etmişti. Bundan böyle Türkiye'de kadın sorunu yoktu. Sözlerini bitirirken "Türk kız kardeşlerinizin dileklerini yerine getiren Dahi bizim için yalnız bir vatan kurtarıcısı değil aynı zamanda Türk kadının kurtarıcısıdır" diyecekti.

teveccühten dolayı en samimi teşekkürleri ve Türk kadınlığına bahşettiğiniz serbesti için sevincini arzeder" satırları yer alıyordu.

1935 Türkiye'de feminist hareketin ilk evresinin son yılı oldu. Seçme-seçilme hakkı kazanılmış, kadın Meclis'e girmişti. Eğitimde giderek kız öğrencilere olanak sağlanmıştı. Hakimlik, avukatlık, doktorluk gibi eskiden erkeklere hasredilmiş birçok seçkin meslek kadınlara da açılmıştı. Ancak dünyada otuzlu yılların giderek kapanan siyasal ortamı, yükselen otoriter rejim anlayışı Türkiye'yi de etkilemekten geri kalmadı. Birçok örgüt gibi Kadınlar Birliği de kapanmak zorunda kaldı. Türk Kadın Birliği de bunlar arasındaydı. İkinci Dünya Savaşı ertesi her ne kadar kadınlar örgüt çabaları altında bir araya gelmeye başlamışlarsa da eğitim alanındaki olumlu gelişmelerin ötesinde pek sesleri çıkmadı. Ancak 60'lı yıllarda Beria Ongen'in bir dizi çabaları gözlendi.

Feminist söylemin ikinci evresi Batı'da II. Dünya Savaşı sonrası ses getirmeye başlamıştı. Savaş sonrası yenik düşen faşizm ve otoriter rejimler kadına da bir alan açmıştı. Demokrasi söylemi, Batı'da katılımcı, çoğulcu bir yapıya yöneliş kadınları da aktif konuma soktu. Kadın örgütleri ve, sınırlı da olsa, siyasal partiler kadını toplumsal mekâna çekti. Türkiye'de de köklü dönüşümler gözleniyordu. Hızlı nüfus artışı, kentlere göç kadını daha görünür kıldı. Artık kent ortamında kadın tarla yerine tarım dışı bir dizi düz işçiliğe yöneliyordu. Ülkenin giderek sanayileşmesi evi dışında çalışan kadın sayısını sürekli yukarı çekti. Ancak bu kez verilecek uğraş farklıydı. Giderek kırsal kesimi çözülen bir Türkiye'de toplumsal yaşamda çok yönlü bir eşitlik anlayışı söz konusuydu. Kazanılan siyasal haklar toplumsal haklarla desteklenmediği sürece pek anlam ifade etmiyordu. Hukuk alanında elde edilen kazanımları geleneksel yapısından kolay kolay kopamayan, diğer bir deşiyle kentlileşemeyen topluma benimsetmek ayrı bir beceri gerektiriyordu. Zira bu bir zihniyet değişimi anlamına geliyordu. Bu tür bir zihniyet değişimi ise yasaların ötesinde yapısal dönüşümleri gerektiriyordu. 50'li yıllar kadın hareketi bağlamında suskun bir dönem oldu. 60'larda Batı'daki feminist hareketin kıpırdanışıyla birlikte Türkiye'de de hareketlenme başladı. Kadın pasif bir durumda da olsa 68 hareketinde yer aldı. 70'lerin sonu ve 80'li yıllar yeni bir evreyi simgeleyecekti

Türkiye'de son yılların feminist gelişim kentleşen, kentlileşen, anonim bir toplum dokusunun, hızlı başkalaşan bir toplumsal yapının gündeme getirdiği bir olguydu. Başlangıçta feminist hareket karşı-kültür öğesi gibi görülse de zamanla geniş bir kamuoyu oluşturmayı başarmıştı.

Kadınlar ve Seçme Seçilme Hakkı

Ülkelerin demokratikleşme süreçlerinde ulusal ve yerel seçimlerin ayrı bir yeri vardır. Türkiye'de seçim tarihini Tanzimat yıllarına kadar geri çekmek mümkündür. Ancak 1930 yılında yapılan belediye seçimleri birçok yönden bu süreçte farklı bir konumdadır. 1930 belediye seçimleri belediye başkanının doğrudan halkın oylarıyla belirlendiği bir seçim değildir; ancak belediye meclis adayları için yapılan bir seçim olarak önemli niteliklere sahiptir. İlk defa tek dereceli yapılan ve aynı zamanda kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınan bu seçimlerin bir başka önemli özelliği Cumhuriyet döneminde ilk kez bir muhalefet partisinin iştirak etmesidir. Temel olarak ekonomik şartlardan ve aynı zamanda hükümetin denetlenmesi ihtiyacından doğan ve kuruluşundan kısa süre sonra yerel seçimlere girme kararı alan Serbest Cumhuriyet Fırkası, Türkiye'nin diğer bölgelerinde olduğu kadar İstanbul gibi büyük öneme sahip büyük bir şehirde de iktidardaki Cumhuriyet Halk Fırkası'na karşı mücadele vermiştir. İstanbul'da muhalefet partisinin Makbule Hanım, Suat Derviş, Nezihe Muhittin gibi üç önemli kadın adayın yanı sıra 13 de gayrimüslim adaya listesinde yer vermesi dikkate değerdir. Serbest Cumhuriyet Fırkası böylece hem o dönemde Türkiye'nin tanınmış isimleriyle seçmenlerin dikkatini çekmeye çalışmış ve hem de kültürel zenginlik olarak nitelenebilecek azınlıklara seçim yarışına girme fırsatı tanımıştır. Cumhuriyet Halk Fırkası ise eski belediye yahut vilayet meclis üyelerini yani tecrübeli isimleri tekrar aday göstermeyi tercih etmiş-

Kadınlar Halk Fırkası 1923 yılı yaz aylarında kurulmuştu. Ancak Halk Fırkası'nın kuruluş evresinde bu parti faaliyet izni alamadı. Kendilerine dernek olarak örgütlenmeleri önerildi. 7 Şubat 1924 günü Nezihe Muhittin'in öncülüğünde Türk Kadın Birliği doğdu. Türk Kadın Birliği, kadınlığı "fikri ve içtimai sahalarda yükselterek" çağdaş ve ileri bir düzeye ulaştırmayı amaçlıyordu. Bu nedenle genç kızlar gerçek birer anne olarak (hakiki valide) yetiştirilmeliydi. Kadınlık dünyasındaki derin toplumsal yaralar sarılmalı; dul, kimsesiz ailelere ve ilkokuldaki çocuklarına yardım edilmeli; kadın iş hayatında özendirilmeli ve üretken kılınmalıydı.

tir. Her ne kadar iki partinin yanı sıra bağımsız adayların da yer aldığı bir mücadele olmasına rağmen İstanbul seçimleri seçmen nezdinde fazla bir ilgi toplayamamıştır. Sadece 50 bin vatandaşın oy verdiği seçimler siyasal katılım açısından Cumhuriyet'in ilk yıllarının en az ilgi çeken seçimlerinden birisidir. Böyle olmasına karşın 1946'ya giden yolda önemli bir aşamayı ifade etmektedir.

Ülkü Hakevi Mecmuası'nda İsmet İnönü:
İsmet Paşa ve Kadının Siyaset Alanına Girişi[419]

Bu makale, kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkının tanınmasıyla ilgili yasa nedeniyle yazılmış ve bütün gazetelerde yayımlanmıştır. Makale Cumhuriyet gazetesinde yayımlandığında, **"Başbakan İsmet İnönü'nün öz Türkçe bir yazısı"** spotu kullanılmıştır.

İsmet İnönü

Türk kadınları saylav seçilmek üzeredirler. Bu erişmeden sevinç duyduklarını anlıyoruz. Yurdun her yanından bize gönderdikleri tel yazılarında ulusa Kurultay'ın son yasası dolayısile coşkun duygularını bildirmektedirler. Kimse kadınlarımıza bu görünüşü çok görmiyecektir. Türk kızının en yüksek erginlik belgesini, Ulusal Kurultay'dan almış olması ulusça, hepimiz için, bayram yapılacak bir varıştır.

Türk kızı son on yılda çok olgunluk gösterdi. Kurtuluş çağında doğrudan doğruya savaşa değen çalışmalarından söz açacak değilim. Sanırım ki ulusal savaşta kadınların yaptıkları için düşündüklerimizi yeri geldikçe, birçok kez söyledik ve duyurmağa çalıştık.

Savaştan sonra gelen çağ bize çok çetin yüz ile çatmıştı. Ben işte bu kurunda, kadınlarımızda beliren engin uzluğu öğmek [övmek] istiyorum.

Kadınlar, yaşama didinmesine pek yürekle atıldılar. Yalnız evde ve tarlada kalmıyarak, kentlerin dolaşık geçim bucaklarına sokuldular. Okula ve fakültelerin göz yıldıran köşelerine girdiler.

Yargıcı, avukat, hekim kadınlar, baytar fakültesinin kılğı [kılgı] salonunda bıçakla çalışan, yüce mühendis okulasında yetişen kızlarımız görüldü. Üniversitede kimya hocalığında kadınlarımız vardır. Hoca okulasında ve liselerde kadın başkanlarımızın işlerini iyice başardıklarını görmekle öğünüyoruz. Yaşayışın her alanında kadınlar kendi ekmeklerini çıkarmak için adlarını koruyarak ve aza katlanarak iş aramaktadırlar. Ben hemen her gün böyle bütün yürekli Türk kızları ile karşılaşırım.

Unutmamalıyız ki bütün bu görünmeler, son on iki yılın özlükleridir. Kadınlar, Cümurluk [Cumhuriyet] kurumuna koyu karanlık bir tutsak çağından geçtiler. Bizim Cümurluk'ta kadınlarımıza sağladığımız yalnız karanlık anlayışların onlara saldırmalarına yol ve yön bırakmamaktır. Bu kadar ilkçil [ilkcil – birincil] ve en az bir yardım, kadınımızın yüksek varlığını güne çıkarmak için yeter olmuştur.

Yeni Türk topluluğunda yaşayışın gerek bilek, gerek us ile başarılan bütün işlerinde görgü kazanmış sesi gür kadınları gözünüzün önüne getirir misiniz? Bu

419 *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, Sayı: yirmi üç, Cilt: dört, İkinci Kânun (Ocak) 1935.

kadınların çevirdikleri ev barklardan düzgün ocak, yetiştirdikleri çocuklardan sağlam ve erkli döl bulunur mu? Bu kadınlar ana olarak yuvalarımızın ve saylav olarak büyük yurdun koruyucusu ve bekçisi olacaklardır.

Yeni Türk derneğini bizim özlediğimiz ve göz diktiğimiz kılıkta yetiştirmek her nesneden önce Türk kadınının işi ve onun borcudur. Türk kadınının yurdun her köşesinde bu yüce saygı ile görülmesi için, onun tarlada ve kentte biraz soluk alarak yaşaması için saylav seçilmesi gerek idi. Umarız ve bekleriz ki kadınlarımız, yeni çıktıkları yüce orundan el uzatarak sosyal yaşayışın türlü alanındaki, düşkün yurddaşları daha kolay yükselteceklerdir. Buyruk ıssı kadınların evlere, topluluklara karşı özleri erkeklerinkinden daha değerli ve geçerli olacağında duraksamıyoruz.

Bu yazılarım sevgili umutlarımdır. Bunları, son günlerde ülkenin her bucağından bana tel çeken sayın kadınlarımız, kendi sözlerine ve duygularına karşılık tutarlarsa, gönlüm gönenç ile dolacaktır.

14 Aralık 1934

Atatürk, Afet Hanım ve Kadının Siyasal Hakları[420]

Mustafa Kemal ve Afet Hanım

Gazi, Afet Hanım'ı ideal Türk kadını olarak inşa etmekten yanaydı. O nedenle onun çok genç yaşta önemli görevler üstlenmesini sağladı. Onu Dame de Sion'da okutmuş, Fransızca öğrenmesini sağlamıştı. 30'lu yıllarda antropoloji ve sosyoloji okumak üzere onu Cenevre Üniversitesi'ne gönderecek, Türkiye'de bilimlerin temeli olarak gördüğü antropoloji alanında yakın dostu Eugène Pittard'*ın* yanında doktora yapmasını sağlayacaktı. Afet Hanım'a daha 22 yaşındayken Türkiye'de uzun yıllar okutulacak olan Yurt Bilgisi ya da Vatandaşlık kitapları hazırlatılacaktı. Kuşkusuz bu kitapların yazarı son kertede Afet Hanım gözükmüşse de hazırlanışında bilfiil Gazi başı çekmişti.

1934'ün sonbaharında *Yedi Gün* muhabiri Naci Sadullah, Kadınlar Birliği'nde yaptığı söyleşide Latife Bekir Hanım kadınların en büyük isteklerinden birinin erkeklerle "müsavî haklara" sahip olmak olduğunu bunun çok büyük bir kısmına nail olduklarını vurguluyor ve "Henüz erişemediğiniz istekleriniz nelerdir" sorusuna, "Mebus olmak!" yanıtını veriyordu. Naci Sadullah bu satırlara yer verirken "hiç kimsenin garipseyemeyeceği, gülünç bulamayacağı bir arzudan bahseder gibi" tanımlamasını eklemeden edemeyecekti. Evet, o gün için birçok yurttaş için kadınların oy kullanması garipti; gülünçtü. Tıpkı Cumhuriyet'in birçok devrimi gibi kadının oy kullanması, seçme seçilme hakkına sahip olması garipseniyordu. Devrimin özünde gariplikleri, gülünçlükleri, alışılagelmişin dışında, farklı olmayı, değişimi, başkalaşımı simgelemesi doğaldı.[421]

420 Zafer Toprak,"Gazi, Afet Hanım ve Kadınların Siyasal Hakları", *Toplumsal Tarih*, sayı 247, Temmuz 2014, s. 28-37.

421 Naci Sadullah,"Kadınlar Birliği'nde Bir Saat", *Yedi Gün*, no. 83, 10 Birinciteşrin 1934, s. 3-4.

30'lu yıllarda rüzgâr tam ters doğrultuda eserken Türkiye kadına seçme seçilme hakkı tanıyarak Latin Avrupası'na fark atacaktı. Cihan Harbi ertesi kimi ülkelerde siyasî hakların elde edilmesiyle feminist hareket kısmen hedefine ulaşmıştı; bu nedenle de 1920'li yıllarda hızını görece yitirmişti. Ardından, Nasyonal Sosyalizm feministlere büyük darbe indirecekti. Nasyonal Sosyalist ideoloji "erkeklik", "yiğitlik", "savaşkan bir millet" anlayışı üzerine kuruluydu. Bu açıdan kadına mesafeliydi. Kadın erkek eşitliğini yadsıyor ve kadının yaşamını biyolojik ve ailevî işlevlerle sınırlıyordu. Kentleşme ve modernizme karşı tavır koyan Nasyonal Sosyalist ideoloji için ideal kadın çocuk üreten, evine sahip çıkan kadındı. İş yaşamında ise kadına ancak "kadınca" işler yaraşıyordu. Siyaset kadınlar için düşünülemezdi bile.

Nazi kadın örgütünün işlevi kadını geleneksel alanına, "doğal" görevlerine geri döndürmekti. Üstelik dünya buhranının neden olduğu işsizlik kadını daha da köşeye sıkıştırmıştı. Erkeğe iş bulunamazken kadının çalışma alanına ortak olması işsizliği artırmadan öteye yarar sağlamazdı. 1933'te işsiz erkeğe istihdam yaratmak için kadının ücretli iş alanlarından çekilmesi bekleniyordu. Kadının eğitimi de benzer engellerle karşılaşıyordu. Yüksek öğrenime yönelmesi, biyolojik bağlamda üretken olacağı çağda, entelektüel bir uğraş içerisine girmesi onu "doğal" işlevinden uzak tutuyordu. "Ev kadını yılı", "evlenme kredileri", "çocuk ikramiyeleri" Nasyonal Sosyalizmin kadını eve kapamaya yönelik girişimleriydi. 1933 Nisan ayında Alman Kadın Birlikleri Federasyonu'nun Nazilerin kurduğu kadın kitle örgütüne katılması isteniyor, tüzüğünün böyle bir katılıma el vermeyişi nedeniyle federasyon kendini feshetmek zorunda kalıyordu.

Türkiye'de ise kadının konumu çok farklı bir çizgi izliyordu. Cumhuriyet Türkiyesi kadından yanaydı. Medenî Kanun ve laikleşen ülke bunun somut kanıtlarıydı. Üniversitelerin kapısı kadına açılmış, hemen her işkolu kadına istihdam sağlar olmuştu. Kadının siyasal hakları ise er geç gündeme gelecekti. Gazi bu konuda ideal bir kadın yaratmaktan yanaydı. Topluma örnek olacak rol modelini 30'lu yıllarda manevî kızı Afet Hanım üstlenecekti.

Gazi, Afet Hanım'ı ideal Türk kadını olarak inşa etmekten yanaydı. O nedenle onun çok genç yaşta önemli görevler üstlenmesini sağladı. Onu Dame de Sion'da okutmuş, Fransızca öğrenmesini sağlamıştı. 30'lu yıllarda antropoloji ve sosyoloji okumak üzere onu Cenevre Üniversitesi'ne gönderecek, Türkiye'de bilimlerin temeli olarak gördüğü antropoloji alanında yakın dostu Eugène Pittard'ın yanında doktora yapmasını sağlayacaktı.

Afet Hanım'a daha 22 yaşındayken Türkiye'de uzun yıllar okutulacak olan Yurt Bilgisi ya da Vatandaşlık kitapları hazırlatılacaktı. Kuşkusuz bu kitapların yazarı son kertede Afet Hanım gözükmüşse de hazırlanışında bilfiil Gazi başı çekmişti.

Yıllar sonra Gazi'nin el yazılarını da içeren bu kitapların toplu baskısı yapıldığında Afet Hanım kitapların hazırlanış sürecini şöyle anlatıyordu:

"1929/1930 ders yılında Ankara Musikî Muallim Mektebi'nde öğretmenlik görevime, Yurt Bilgisi ve Tarih derslerini vermek üzere başlamıştım. Yurt Bilgisi için okutacağım ders kitabını Atatürk gördüğü zaman bunu yeterli bulmamıştı. Kitabın konuları ise kendisini de ilgilendirdiği için evvelâ benim Fransız lisesinde okuduğum "Instruction civique" kitabımdan bazı tercümeler yapmamı istedi. Aynı zamanda, bu konulara ait çeşitli kitapları, genel sekreteri Tevfik Bıyıklıoğlu'na araştırtarak Almancadan bazı tercümeleri yaptırmıştı. Kendisi Fransızcadan ve Türkçeden okuduklarına bu tercümelerden de istifade ederek, bazı konuları bizzat yazmış veya bizlere yani bana ve genel sekretere dikte ettirmiştir. Benim o zamanki çalışmalarım bu konulara ait kitapları aramak, okumak ve icab ederse tercüme ederek notlar almak idi. Bu suretle Yurt Bilgisi derslerimi program uyarınca bu yeni incelemelere göre veriyordum."[422]

422 Prof. Dr.A. Afetinan, *Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1969, s. 3.

Kısaca, metinlerin kurgulanışında Gazi bilfiil Afet Hanım'ı yönlendirmiş, birçok kez metni kendisi kaleme almıştı. Ama yayımlanırken yazar olarak, kimi konularda ise derleyici olarak, Afet Hanım'ın adının yer almasını uygun görmüştü. Gazi, yeni bir yurttaş kimliği oluştururken Afet Hanım'ı her zaman öne sürmüştü. Nitekim Türk Tarih Kurumu inşa edilirken Afet Hanım ön safta yer aldı. 1932 Türk Tarih Kongresi'nde açılış konuşması niteliğindeki en uzun tebliğ Afet Hanım'a verdirildi. 30'lu yılların tarih tezlerinin ve antropolojik tarih anlayışının baş mimarı Afet Hanım olacaktı. İsviçre'ye gönderilerek Türk Tarih Tezi'nin antropolojik temelleri Eugène Pittard'ın gözetiminde Afet Hanım'ın teziyle atılacaktı.[423] Afet Hanım'ın doktora tezi için Türkiye'nin dört bir yanı seferber edilecek, 64.000 insanın ölçümleri yapılarak, Devlet İstatistik Enstitüsü'nde derlenecek ve teze veri sağlanacaktı. Afet Hanım'ın tezi bizim *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji* adlı kitabımızın ana konusu.

Kadın haklarının kazanımında da Afet Hanım benzer bir görev üstlenecekti. Afet Hanım'ın 22 yaşındayken 1930 yılında yayımlayacağı beş ciltlik *Yurt Bilgisi Notlarımdan* başlıklı dizide yer alan kitapların biri İntihap başlığını taşıyordu. İhap Hulusi'nin hazırladığı kitap kapağında bir kadın erkeklerin önünde oyunu kullanıyordu. O tarihlerde henüz Türkiye'de kadınlara seçme-seçilme hakkı verilmemişti. Kitap basitleştirilmiş bir anayasa kitabı sayılabilirdi. "Demokraside hükümet tarzları" önce bir tasnife tabi tutuluyor, "doğrudan hükümet", "yarı doğrudan hükümet" ve "temsilî hükümet" konuları işlendikten sonra seçim sistemlerine geçiliyordu. "Ekseriyet prensipi" ve "nisbî temsil"in ardından, hukuk literatürünün ana konularından biri olan "vazife" ve "hak" konuları işleniyordu. Afet Hanım'a göre "intihap hem vazife ve hem de hak"tı. Bu bölümün son kısmı ise "kadınların intihap salâhiyetleri"ne ayrılmıştı. Genel nitelikte "işbölümü fikri" görülüyor ve son olarak "muhtelif memleketlerde kadınlara tanınmış olan intihap hakları"na yer veriliyordu. Afet Hanım bu bölümü bitirirken şu satırlara yer veriyordu: "Türk kadınının belediye intihaplarına iştirak hakkının tanınması; teşriî meclise aza intihap etmek ve intihap olunmak hakkının da yakın zamanda tasdik ve tatbik olunacağına şüphesiz, mesut bir mukaddimedir. Türk tarihinin bu devrine kadar, Türk kadınına, çoktan elyak [lâyık] olduğu bu siyasî hakkını vermek tabiatıyla mazinin istibdat idarelerinden beklenemezdi; fakat demokrat Türk Cumhuriyeti'nin bu hususta dahi, faziletli şiarının yüksek eserini görmek elbette, lüzumundan fazla, gecikmeyecektir."

30 yıllarda gerçekleştirilecek olan kadının siyasal alana giriş süreci 3 Nisan 1930 günü başlamıştı. O sırada Musikî Muallim Mektebi'nde öğretmen olan Afet Hanım'a verdirilen "Türk kadının intihap hakkına dair mühim bir konferans"ı Gazi, Meclis Başkanı Kâzım Özalp'ı, hükümet reisi İsmet Paşa'yı, vekilleri ve mebusları peşine takarak bilfiil izlemişti. Bu, Gazi'nin sık kullandığı bir yöntemdi. Kamuoyunu hazırlamaya yönelik girişimini şu ya da bu kişi aracılığıyla kitlelere ulaştırmayı ya da sınamayı deniyordu. Afet Hanım'ın Gazi'nin görmediği, onayı olmayan bir metni onun huzurunda okuması söz konusu olamazdı. Gazi, devlet ricalinin bu toplantıda bilfiil bulunmasını sağlayarak görüşlerini Afet Hanım aracılığıyla Meclis'e telkin etmeyi yeğlemişti. Bu nedenle Afet Hanım'ın konuşması son derece cesurane bir metindi. Yerel ve genel seçimlere hazırlık mahiyetindeydi.[424]

Birkaç yıl önce Meclis'te Medenî Kanun'la ilgili çalışmalar sırasında kadın özgürlüğü gündeme gelmiş ve "Aile Hakları Kararnamesi" müzakere edilirken İstanbul'daki bazı hanımların birtakım dileklerde bulunuşları yüzünden patlak veren "taaddüd-i zevcât" sorunu nedeniyle devrin ünlü sinir ve akıl hastalıkları üstadı Mazhar Osman'ın çok eşlilikten yana olan tavrı hatırlardan çıkmamıştı. Mazhar Osman, eleştirilere karşı verdiği yanıtta şu beyanatta bulunmuştu: "Beni tanıyanlar bilirler ki hekimlikte çalışma sahama ne edebiyat ne de siyasiyat girmiştir. Taaddüd-i zevcât (birden fazla kadın almak) hakkındaki fikirlerimi söylemek ihtisasıma ait bir meseledir.

423 Zafer Toprak, *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*, İstanbul: Doğan Kitap, 2012.

424 "Türk kadınının intihap hakkına dair mühim bir konferans," (Musikî Muallim Mektebi muallimlerinden Afet Hanım tarafından ...) *Ayın Tarihi*, cilt 22, no 73, Nisan 1930, s. 6034-6043; *Türk Yurdu*; Sayı 27-28, Mart-Nisan 1930, s. 60-68.

Gazi, Afet Hanım'ı ideal Türk kadını olarak inşa etmekten yanaydı. O nedenle onun çok genç yaşta önemli görevler üstlenmesini sağladı. Onu Dame de Sion'da okutmuş, Fransızca öğrenmesini sağlamıştı. 30'lu yıllarda antropoloji ve sosyoloji okumak üzere onu Cenevre Üniversitesi'ne gönderecek, Türkiye'de bilimlerin temeli olarak gördüğü antropoloji alanında yakın dostu Eugène Pittard'ın yanında doktora yapmasını sağlayacaktı. Afet Hanım'a daha 22 yaşındayken Türkiye'de uzun yıllar okutulacak olan Yurt Bilgisi ya da Vatandaşlık kitapları hazırlatılacaktı. Kuşkusuz bu kitapların yazarı son kertede Afet Hanım gözükmüşse de hazırlanışında bilfiil Gazi başı çekmişti.

Bu mevzu, mütehassısı bulunduğum ruhî hayatın bir safhasıdır. Bu hususta senelerden beri birikmiş fikirlerim var. Taaddüd-i zevcât şüphesiz ki fuhşu çok tahdit eder. O halde sosyal hastalıkların en feci'i olan fuhşu azaltan, doğumları çoğaltan, kadını fahişelikten hanımefendiliğe, çocuğu piçlikten aile evlâtlığına yükselten böyle bir örf ve âdeti cebren kaldırmak elbette isabetli bir hareket değildir. Hele birçok defalar tekrar ettiğimiz gibi işin içinde zorlama yoksa, bu en faziletkâr ve hür bir usuldür. Bir zevcesiyle kanaat edemeyecek ruhi halette olan erkek, evi dışında fahişelerle ömür geçirecek, servetini sefahat yolunda sarf edecek, bitirecek, zührevî hastalıkları aile ocağına getirecek. Halbuki tekrar evlenirse servetini safahata değil, meşru bir aile teşkiline sarf eder, zevcelerinin her ikisi de temiz kalır. Düşünmelidir ki; Türkiye yalnız İstanbul'dan ibaret değildir. Zaten İstanbul'da birden fazla kadın almak, her babayiğidin harcı değildir. İktisat müsaade etmez. Fakat aynı hayatı Anadolu'ya da teşmile kalkışırsak, büsbütün gayr-i tabii bir iş yapmış oluruz. Kıskançlık meselesine gelince; doktor olmam dolayısıyla gördüğüm birçok ailelerden, ortak hayat yaşamış hanımefendilerin, kocalarını ezmeğe alışmış bugünkü küçük hanımlardan daha az mesut ve daha çok şikâyetçi olmadığına şahit oldum. Esasen ortaklık olmasa da, kadınların birçoğu marazi mizaçları aynı kıskançlığın zebunudurlar. Kocasını kıskanır, kaynanasını kıskanır, görümcesini kıskanır, nihayet kedisini köpeğini, hâtta evde sevdiği bardağını bile kıskanır."[425]

O yıllarda Mazhar Osman'ın bu görüşlerinin yanı sıra çok eşlilik İslâmî bir buyrultu olarak görülüyordu. Bu konuda köklü dönüşüm Medenî Kanun'la birlikte gelecekti. Medenî Kanun 4 Ekim 1926 günü yürürlüğe giriyordu. Şahıs, Aile, Miras, Eşya ve Borçlar Hukuku olarak beş kitaptan ve 1481 maddeden ibaret olan bu yasa aile hukukunu düzenleyen maddelerine göre, nişanlanma, evlenme, boşanma gibi konularda günümüz düzenlemelerini gündeme getiriyor ve 4 Ekim 1926 günü yürürlüğe giriyordu.[426] Bundan böyle çok eşlilik yasadışı oluyordu.

Özellikle milletvekillerinin Afet Hanım'ın konuşmasında bilfiil bulunması ayrı bir önem arz ediyordu. Gazi, kadın sorununu bilfiil genç bir kadından dinlemelerini uygun görmüş, tüm devlet ricalinin toplantıda bulunmalarını buyurmuştu. O sırada yirmi iki yaşında olan konuşmacıyı tanıtmak Hamdullah Suphi Bey'e düşmüştü. "Bu münevver Türk kızının yükselteceği davaya da yer verdiğinden dolayı duyduğu meserreti ifade ederek" Afet Hanımı izleyicilere tanıttı. O sıralarda Afet Hanım, Gazi ile birlikte vatandaşlık kitapları üzerinde çalışıyordu. Bu kitaplardan biri de "intihab" yani seçim üzerineydi. Seçim, yurttaşlar için hem hak hem bir görevdi. Ancak, bu ikilem kimi zaman çelişik gibi gözükebiliyordu.

Seçimin bir hak oluşu "millî hâkimiyet" anlayışının ürünüydü. "Millî hâkimiyet", halkın egemenliği anlamına geliyordu. Ayrım gözetmeksizin, tüm vatandaşlara, "vatandaşların umumî heyeti"ne aitti. Bu nedenle, reşit olmayanlarla delilerden başka tüm vatandaşların, erkek kadın ayırımı gözetmeksizin seçme ve seçilme hakkına sahip olmaları gerekiyordu. Çünkü, milletin her bireyi ulusal egemenlik anlayışı gereği bu hakka sahipti. Millî hâkimiyet cinsiyet farkı gözetmeksizin milletin bütün "aza"larına aitti. Bundan kuşku duyanlar, demokrasi ve millî hâkimiyetin ne olduğunu anlamaktan aciz olan kimselerdi. Asıl seçme seçilme hakkına sahip olmayacak kişiler, "intihab hakkına kabiliyeti, liyakati" olmayacak olanlar bu tür düşüncelere sahip olan kimselerdi. Seçme ve seçilme hakkının tüm vatandaşlara bahşedilmesi için kanunen hiçbir engelin olmaması gerekiyordu. Millî egemenlik bir bütündü; millî egemenlik toplumun yalnız bir kesimi lehine, erkeklerin lehine parçalamazdı.

Seçme, seçilme hakkının bir görev olduğu tezine taraftar olanlar bunun tüm millete ait bir hak olduğunu kabul etmekle birlikte, milletin genel menfaati söz konusu olduğunda kimlerin "faal" olması gerekeceğini tayin hakkına sahip olacaktı. Böylece seçme seçilme hakkını bir görev olarak gören kuram bu görevi en iyi ifade edeceklere hasrediyordu. Vergi verenleri oy sahibi yapmak, yani "mahdut rey" ve seçimde asıl seçmen olan yurt-

425 "Birden fazla kadın almak faydalıdır," *Yakın Tarihimiz*, cilt 1, sayfa 37.

426 "İlk Medenî Nikâh, 36 Yıl Önce Kıyılmıştı," *Yakın Tarihimiz*, cilt 3, sayfa 252.

taşların doğrudan doğruya oylarına başvurmayıp yurttaşları ikinci seçmen olarak görevlendirdikten sonra onlar aracılığıyla, milletin vekillerini seçmek, yani "iki dereceli intihab" bu tür bir kuramın doğurduğu sakatlıklardı.

Seçimi hak ve görev olarak farklı açılardan ele alan kuramlar birbirini dışladığı sürece yanlış bir anlayışa neden olacaktı. Her iki kuramı makul ve mantıkî bir surette birleştirmek mümkündü. Bir toplumsal kuruluşun her üyesinin toplumdaki varlığı nedeniyle, seçme hakkını kullanarak, toplumsal arzusunu ortaya koyma yeteneği vardı. Fakat bu hakkı kullanacaklar hakkında, toplumsal düzenin gözetilmesi için bazı önlemler de gündeme gelebilirdi. Bu önlemler zamana ve zemine göre değişebilirdi. Ülkenin seçmenleri farklılık arz etse de millî hâkimiyet kanunlarına uymayacak hiçbir şey yoktu. Ancak temkinlilik adına seçme seçilme hakkını gereksiz yere darlaştırmamak gerekiyordu.

Afet Hanım, seçme seçilme hakkının millî egemenliğin ayrılmaz bir parçası olduğunu ve herkesi kapsayacağını vurguladıktan sonra esas soruna, "kadınların intihab salahiyetleri"ne geliyordu: Cihan Harbi ertesi, birçok ülke kadının seçme seçilme yetkisini kabul etmişti. Amerika'da, İngiltere'de, Kuzey Avrupa ülkelerinde kadın seçme seçilme yetkilerini kazanmıştı. Kadının siyasî ehliyetsizliğini savunmak hiçbir mantığa sığmazdı. Bu konuda gösterilen tereddüt ve menfi zihniyet, geçmişten kalma, can çekişen bir zihniyetin ürünüydü. Bu tür bir zihniyet "papaz" zihniyetiydi. İsa'nın havarilerinden Saint Paul "erkeğe vesayada bulunmağı ve ona karşı nüfuz ihraz etmeği kadına müsaade etmem, kadın sâkit [suskun] kalmalıdır. Zira Âdem iptida ve Havva bilâhare tekevvün etmiştir [var olmuştur]" diyordu. Bu satırları Afet Hanım, 1923-1924 yıllarında Maarif Vekâleti tarafından yayımlanmış olan Léon Duguit'nin *Hukuk-ı Esasiye* adlı çevirisinden alıntılıyordu. Léon Duguit o sıralarda kadın haklarının baş savunucularından biriydi ve *Hukuk-ı Esasiye* kitabı Gazi'nin hukuk devriminde temel başvuru kaynağıydı. Afet İnan'a göre Saint Paul, insanın menşei konusunda cehaletini sergiliyordu. Erkeklere ilk nasihati, ilk terbiyeyi veren ve onun üzerinde ilk analık nüfuz ve etkisini kuran kadındı. Kadını ikinci sınıf bir varlık olarak tanımlamak Hıristiyanlığın ayıbıydı.

Bazı ülkelerde, kadınlık üzerine süregelen bu tür görüşler artık günün toplum anlayışının ahlak ve iktisat anlayışlarıyla bağdaşmıyordu. Kadınları siyasal haktan mahrum etme gereği duyanlar, bunu kadınla erkek arasında işbölümü sonucu gibi göstermeye yelteniyorlardı. Oysa, işbölümü fikri ne kadınlara ve ne de erkeklere ifa edemeyecekleri görevler tevdi ediyordu. Kadının genel ve siyasî görevleri ifaya ehliyeti olmadığını kanıtlamak imkânsızdı. Zira bunun aksi yeryüzünde fiilen kanıtlanmıştı. Kadın, artık iktisadî yaşamda kendi varlığını kabul ettirmişti: Tezgâhlarda, fabrikalarda, büyük mağazalarda, ticarethanelerde, devlet memurluğunda, her türlü hizmetlerde çalışmaktaydı. Rusya'da en faal alanda, fiilen askerlik görevi de yapmaktaydı.

Kadınının reşit bir insan olacağı, eblehler, mecnunlar arasında sayılmayacağı yarım asırdan fazla süredir kanıtlanmıştı. İngiltere'de "sufrajet"lerin yıllarca giriştikleri şiddetli mücadelelerin safhaları ve bu mücadelelerin neden olduğu olaylar saymakla bitmezdi. Ancak, kadınlara siyasal haklarını tanımak için aynı olayların cereyan etmesine, demokratik bir ortamda gerek yoktu. İngiltere'de 1902'de yapılan bir kanun "kadınlık dolayısıyla her türlü ehliyetsizliğin" kaldırıldığını tasdik etmişti. Artık, İngiliz kadını yargı dahil, her türlü görevi üstlenmekteydi.

Kuzey Avrupa ülkelerinin tümünde artık kadınlara oy hakkı verilmişti. Finlandiya'da 1906'dan beri 24 yaşındaki bilcümle erkek ve kadın oy hakkına sahipti. Bu ülkede kadın siyasal hayata etkin bir surette katılmaktaydı. 1908'de Meclis'te 25 kadın milletvekili vardı. Bu arada Afet Hanım, Finlerin kökeninin, Altay olan bir Türk kavmi olduğunu da hatırlatmaktan geri kalmıyordu. 1907'den beri 25 yaşındaki her Norveçli kadın oy kullanabiliyordu. Danimarka'da kadın erkek 25 yaşındaki tüm vatandaşlar seçme hakkına sahipti. Keza İsveç'te de 1919'dan beri, 23 yaşını dolduran kadınlar oy kullanabiliyorlardı. Almanya'da, Avusturya'da, Polonya'da ve Çekoslovakya'da da benzer bir durum söz konusuydu. Kadın erkek ayırımı gözetmeksizin tüm Almanlar kanun önünde eşitti. Erkek ve kadın aynı siyasal haklara sahiptiler. Avusturya'da da kadınlara seçme seçilme hakkı

verilmişti. Polonya'da 1921'den beri, 20 yaşını idrak etmiş kadınlar oy kullanabiliyordu. Çekoslovakya, 1920 anayasasıyla kadına seçme ve seçilme hakkı tanımıştı.

ABD'de kadına seçme seçilme hakkını ilk tanıyan Vyoming Eyaleti olmuştu. Bu girişimin son derece olumlu sonuç vermesi üzerine Eyalet 1894 yılında dünyanın dört bir yanında parlamentolara gönderdiği bildiride, kadın oylarının, ülkede cinayetleri, fakr u zarureti, şerr'i def' etmekte önemli rol oynadığını kaydetmişti. Ardından ABD eyaletleri bir bir oy hakkını cinsiyet farkı gözetmeksizin tüm yurttaşlarına tanımıştı. 1920'de anayasaya yapılan bir ekle kadın erkek "intihap hakkı" herkese tanınmıştı. 1920'de tüm Amerikan yurttaşları başkan seçimine katılmışlardı. Güney ve Batı Avustralya'da 1902 yılında kadın seçme ve seçilme hakkını elde etmişti. Güney Nouvelle Galle'de 1902'de, Tasmanya'da 1903'te, Queensland'da 1905'te bu hak tanınmıştı. Öte yandan kadınların özellikle meclislere katılımının parlamentolarda ahlâk düzeyini yükselttiği de görülmüştü.

Tüm bu bilgileri Afet Hanım, Léon Duguit'nin anayasa kitabından elde etmişti. Konuşmasını Gazi'nin gözetiminde hazırladığı da bir gerçekti. Léon Duguit'nin pozitivist hukuk anlayışı bundan böyle Türk hukuk sistemine damgasını vuracaktı.

Afet Hanım, örneklerin ardından tüm dünyada kadına seçme ve seçilme hakkının tanınmasına doğru genel bir eğilim olduğunu kaydediyor, kadınların bu haklarını, istensin istenmesin behemehal alacaklarını vurguluyordu. Konuşmanın yapıldığı yıla göre, değişik ülkelerde 160 milyon kadın, milletvekili, bakan, elçi olma hakkını elde etmişti. Öte yandan, kadına bu hakkın tanınmasıyla, kadınların evini barkını bırakıp siyasete atılacağı kanısına da varılmamalıydı. Bu tür bir siyasî hakka kadının sahip olması, onun toplumsal ve siyasal fikir ve terbiyede her geçen gün yükselmesine vesile olacaktı. Kadın, ancak siyasal terbiyeye sahip olduğu zaman gerçekten özgür olduğunu hissedecekti. Ancak bu koşullar altında büyüttüğü evlatlarına özgürlüğün kutsallığını telkin edebilecekti.

Afet Hanım'a göre, Türk tarihinin eski dönemlerine ait belgeler incelendiğinde, devleti temsil edenin yalnız devlet reisi olmadığını, onunla birlikte hatunun da bu temsile ortak olduğu görülecekti. Türk ulusunun geçmişine bakıldığında kadının erkeğin yaptığı, yapabileceği işlerde, bunların en ağırlarında dahi faal olduğu barizdi. Tarlada, ormanda, sürüde, pazarda, her yerde ve her işte erkekle yan yana, kimi kez ondan daha fazla çalışmaktaydı. Bu durum savaşlar için de geçerliydi. Sürekli meydan muharebeleriyle ünlenen Atilla ordularında erkeklerle kadınlar birlikte savaşıyorlardı. Orlean Meydan Muharebesi'nde kadınlar erkeklerle aynı kahramanlığın ortak uzuvları şeklinde birbirlerine destek olmuşlardı. Türk kadının yeteneği, ehliyeti ve ülke işleriyle ilgi ve uğraşını kanıtlayan örnekler özellikle Millî Mücadele yıllarında gözlenmişti.

Konuşmasının son kısmında görüşlerini özetleyen Afet Hanım, kadının seçme seçilme hakkını kazanması gerektiğini vurguluyordu. Çünkü demokrasinin mantığı bunu gerektiriyordu; çünkü kadının savunacağı çıkarlar vardı; çünkü kadının toplumda görevleri vardı; çünkü siyasal haklar kadın için yararlıydı. Demokrasi prensibi, aklı başında her bireyin şahsiyetini sağlamak ve korumak için, siyasal haklarla donatılmasını gerektiriyordu. İşte kadın ulusun bir üyesi olarak bu hakkı elde etmeliydi. Sandığın önünde en ümmî ile en büyük devlet adamı eşitti. Cumhuriyet eşitlik ilkesi üzerine kuruluydu. Kadının bu anlayışın dışında tutulması düşünülemezdi. Genel hizmetlerin düzgün yürütülmesinde erkek kadar kadının da çıkarı gözetilmeliydi. Kadının da savunacağı iktisadî çıkarlar vardı; toplumsal yaşamın düzenlenmesi konusunda kadın da fikir sahibi olmalıydı. Öte yandan, kadın "tasarruf"a son derece önem veriyordu; ayrıca barışçıydı. Her ikisi de ülke için artı değerlerdi.

Ulusal emek ve gayrette kadının payını hor görmek hakkı kimseye verilmemişti. Türk kadınına belediye seçimlerine iştirak etme hakkının tanınması, yasama meclisine üye seçme ve seçilme hakkını elde etmesi yakın bir tarihte gerçekleşecekti. Türk kadınına, uzun süredir layık olduğu bu siyasî hakkın verilmesi Osmanlı'nın istibdat yönetiminden beklenemezdi. Demokrat Türkiye Cumhuriyeti bu konuda, faziletli şiarının yüksek eserini görmekte gecikmeyecek, kadına siyasal haklarını verecekti.

Bu konuşma 3 Nisan'da yapılmıştı. Aynı gün 1580 sayılı Belediye Kanunu, TBMM'de kabul edilmişti. Bu yasa nedeniyle Dahiliye Vekili Şükrü Kaya 20 Nisan günü TBMM'de bir konuşma yapacak ve Türk kadınının Türk erkeğiyle eşit olduğunu belediye işlerinde kanıtladıklarını söyleyecekti.[427] Türk tarihinin her alanında ve her safhasında kadın erkeğiyle yan yana, her özveriyi yapmış, millet ve vatan işlerinde büyük feragatle her mahrumiyete, her cefaya ve her acıya katlanmış, milletin, vatanın felaket ve saadetine aynı hisle ortak olmuştu. Cumhuriyet, büyük ve yüksek faziletli Türk kadınının ortak eseriydi. Türk kadını, kendi evinin işlerinde olduğu gibi belediye işlerinde de etkin bir konum elde edecekti. Cehalet devrinden artakalan kötü ve sakat zihniyetlerin sakil ve sakim mülahazaların Cumhuriyet'in ve inkılâbın temiz ve faziletli muhitinde yeri olamazdı. Kadınlar yakın bir gelecekte yasama organlarında da "faziletkâr" konumlarını elde edeceklerdi.

Kadın hakları konusunda otuzlu yılların başlarındaki bu olumlu hava meyvelerini vermekte gecikmedi. 1931 seçimleri için artık çok geçti. Ama dört yıl sonrası için hazırlıklar yapılıyordu. 1934 yılında, Malatya Milletvekili İsmet İnönü ve 191 arkadaşının verdikleri bir anayasa değişikliği teklifi ile kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkı tanındı. 1 Mart 1935'te toplanan beşinci dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde on sekiz kadın milletvekili yer aldı.

Afet Hanım'ın Gazi'nin Huzurunda Kadın Hakları Üzerine Yaptığı Konuşma [428]

3 Nisan, Perşembe – Kadınların intihap haklarına dair ilk konferans, 3 Nisan 1930 Perşembe günü Türk Ocağı'nda Musikî Muallim Mektebi muallimlerinden Afet Hanım tarafından verildi.

Ankara'nın bütün münevver kadın ve erkeği saat dörtte salonu doldurmuştu. Gazi Hazretleri, Kâzım ve İsmet Paşalar, Vekiller, Mebuslar gelmişti.

Tam dört buçukta, Afet Hanım ve Hamdullah Suphi Bey sami'inin karşısına çıktı.

Hamdullah Suphi Bey, her güzel ve iyi harekete sinesini açan ocağın, bu münevver Türk kızının yükselteceği davaya da yer verdiğinden dolayı duyduğu meserreti ifade ederek Afet Hanımı tanıttı.

Afet hanımın konferansını aynen derc ediyoruz:

> Hanımlar, Efendiler,
>
> Yüksek ictimaî heyetlerde, mücadele, fikir mücadelesi halinde olur. Vatandaş arzusunu gösterir; fakat ekseriyetin göstereceği arzunun muteber olacağını bilir. İntihap, ancak, tamam inkişaf etmiş, intizam sahibi cemiyetlerde görülür.
>
> Hanımlar, Efendiler,
>
> İntihap, hak mıdır? Vazife midir? İşte bu sorgu, bizi bugünün meselesi olmak lâzım gelen bir zemine sokacaktır.
>
> İntihabın esaslı ciheti, vatandaşın intihapta reyini kullanması hakkıdır. İntihap, millî hâkimiyet prensibinin fiilen tatbikidir. Bunun için hak olduğu meydandadır. Diğer taraftan, vatandaşlar, müşterek menfaat ve talilerine karar verirken hep beraber dikkatli olmak mecburiyetindedirler. Bu nokta, intihabı, vatandaşlar için bir vazife hükmüne koyar. Bu takdirde, intihap vazifesi, onu icraya kabiliyetli olduğuna

427 B.M. Meclisi'nde Belediye lâyihasının müzakeresi münasebetiyle Dahiliye Vekili'nin irat ettiği nutuk (Şükrü Kaya), *Ayın Tarihi*, sayı 69, Nisan 1930, s. 6020.

428 *Ayın Tarihi*, cilt 22, sayı 73, Nisan 1930, s. 6034-6043. *Türk Yurdu*, sayı 27-28, Mart-Nisan 1930, s. 60-68. "Türk kadınının intihap hakkında dair mühim bir konferans," (Musikî Muallim Mektebi muallimlerinden Afet Hanım tarafından ...)

hükmedilenlere raci olmak lâzım gelir. Görülüyor ki intihabın hem hak ve hem de vazife telâkki olunmasından, birbirine muarız iki nazariye çıkıyor.

İntihabın hak olduğu nazariyesi, millî hâkimiyetin ifadesidir; millî hâkimiyet ise bilirsiniz, istisnasız, vatandaşların umumî heyetindedir. Buna binaen, sabiler ve delilerden başka bütün vatandaşlar erkek ve kadın intihap hakkına maliktir. Çünkü milletin her ferdi, millet içinde, kendi mevcudiyeti kadar, esaslı bir hakka maliktir. Millî hâkimiyetin cinsiyet farkı gözetmeksizin milletin bütün azasına ait olduğunda elbette şüpheye mahal yoktur.

Hanımlar, Efendiler,

Bundan şüphe edenler demokrasi ve millî hâkimiyetin ne olduğunu anlamaktan aciz olan kimselerdir; asıl intihap hakkına kabiliyeti, liyakati olmayacak olan bu gibilerdir.

İntihap hakkının bütün vatandaşlarca tatbikine kanunen hiçbir mani bulunmamak lazımdır. Millî hâkimiyet cemiyetin yalnız bir kısmının lehine parçalanamaz.

İntihabın bir vazife olduğu nazariyesi taraftarı olanlar da intihabın umum millete ait bir hak olduğunu kabul ederler. Fakat şu noktayı ileri sürerler; millet umumî menfaatte kimlerin faal olması icap edeceğini tayin hakkına maliktir: İşte bu suretle intihap hakkını bir vazife yapan nazariyeye vasıl oluyorlar ve vazifenin, en iyi ifa edeceklere tahmilinden bahsediyorlar. Vergi verenleri rey sahibi yapmak yani (mahdut rey) ve intihapta asıl müntehip olan vatandaşların doğrudan doğruya reylerine müracaat olunmayıp vatandaşlara ikinci müntehip diye birtakım kimseleri intihap ettirdikten sonra onlar vasıtasıyla, mebus intihabını yapmak; yani (iki dereceli intihap), hep bu nazariyenin doğurduğu sakatlıklardır.

Bu iki nazariye birbirini nehyeden mahiyetlerini muhafaza ettikçe yanlıştır. Fakat onları makul ve mantıkî bir surette birleştirmek mümkündür. Şöyle ki:

Bir ictimaî heyetin her azasının cemaatteki mevcudiyeti sebebiyle; intihap hakkını kullanarak, ictimaî arzusunu izhar ve ifade kabiliyeti vardır. Fakat, bu hakkı kullanacaklar hakkında, içtimaî nizamın mahfuziyeti için bazı ihtiyatlardan vazgeçilemez. Bu ihtiyatlar zamana ve memleketlere göre değişir. Her memleketin müntehipleri muhtelif olmakla beraber, millî hâkimiyet kanunlarına uymayacak hiçbir şey yoktur. Ancak ihtiyatlı olmak bahanesiyle intihap hakkını lüzumsuz darlaştırmamak lazımdır.

Hanımlar, Efendiler, artık asıl maksadın ifadesi sırası gelmiştir; kadınların intihap salahiyetleri.

Umumî Harp'ten beri, ekserî memleketler kadınların intihap salahiyetini kabul etmiştir. Amerika'da, İngiltere'de, Şimalî Avrupa memleketlerinde kadınlar intihap salahiyetlerini tatbik etmektedirler.

Kadının siyasî ehliyetsizliğine mantıkî hiçbir sebep yoktur. Bu hususta tereddüt ve menfi zihniyet, mazinin içtimaî bir halinin can çekişen bir hatırasıdır. Hatırasından bahsettiğimiz zihniyet papaz zihniyetidir. Sen Pol diyor ki "Erkeğe vesayada bulunmağı ve ona karşı nüfuz ihraz etmeği kadına müsaade etmem, kadın sakit kalmalıdır. Zira Âdem iptida ve Havva bilâhare tekevvün etmiştir..." Hanımlar, Efendiler, insanların menşeinin cahili olan bu havarî unutuyor ki erkeklere ilk

nasihati, ilk terbiyeyi veren ve onun üzerinde ilk analık nüfuz ve tesirini tesis eden kadındır. Bazı memleketlerde, kadınlık hakkında devam edegelen bu telakki artık bugünkü cemiyetlerin ahlakî ve iktisadî hallerine uymamaktadır.

Kadınları siyasî haktan mahrum etmek lüzumunu, kadınla erkek arasında işbölümü kaidesinin bir neticesi gibi gösterenler vardır. Halbuki, işbölümü fikri ne kadınlara ve ne de erkeklere ifa edemeyecekleri vazifeler tevdi olunmamalıdır neticesini meydana koyar. Halbuki Efendiler, kadının umumî ve siyasî vazifeleri, ifaya ehliyetli olmadığını ispata imkân yoktur, çünkü aksi dünya yüzünde fiilen sabit olmuştur. Kadın, bugün, istenilsin istenilmesin umumî ve iktisadî hayata samimi bir surette karışmıştır. Kadın, bugün, tezgâhlarda, fabrikalarda, büyük mağazalarda, ticarethanelerde, memurluklarda, bilcümle umumî hizmetlerde çalışmaktadır. Rusya'da en faal sınıflarda, fiilen askerlik vazifesi de yapmaktadırlar.

Hanımlar, Efendiler, kadınların daha uzun müddet sabiler, eblehler, mecnunlar arasında sayılmayacağının söylendiği günden bugüne kadar yarım asırdan fazla zaman geçmiştir. İngiltere'de "sufrajet"lerin senelerce teşebbüs ettikleri şiddetli mücadeleler safhalarını ve bu mücadelelerin mucip olduğu hadiseleri burada teşhir edecek değilim; fakat yalnız hatırlatmak istenim ki kadınların siyasî haklarını tanımak için, aynı hadiselerin görülmesine, demokrasinin ihtiyacı yoktur. İngiltere'de, 1902'de yapılan bir kanun "kadınlık dolayısıyla her türlü ehliyetsizliğin kaldırıldığını tasdik etmiştir. Şimdi, İngiliz kadınları kazaî vazifeler dahil olduğu halde her türlü vazifeleri yapmaktadırlar.

Şimalî Avrupa memleketlerinin kâffesi, bugün kadınlara rey hakkı vermiştir. Finlandiya'da 1906'dan beri yirmi dört yaşında bulunan erkek ve kadın bilcümle Finlandiyalılar intihap hakkını haizdirler. Finlandiya kadınları siyasî hayata pek faal bir surette iştirak etmektedirler. 1908'de Meclis'te 25 kadın aza vardır. Finlerin menşei, Altay olan bir Türk kavmi olduğunu da hatırlatmak isterim. Norveç'te 1907'den beri, 25 yaşında bulunan her Norveçli kadın rey vermek hakkına maliktir. Danimarka'da 1915'ten beri, 25 yaşında bulunan her erkek ve her kadın intihap hakkına maliktir. İsveç'te 1919'dan beri, 23 yaşında kadınlar intihap hakkına maliktirler.

Almanya'da, bugün, kadınlar intihap etmek ve intihap olunmak hakkına maliktirler. Yeni Alman Kanunu Esasisi'nin 109'uncu maddesinde şu vardır: "Bilcümle Almanlar kanun muvacehesinde müsavidirler. Erkekler ve kadınlar esas itibarıyla aynı siyasî haklara ve vecibelere maliktirler." Yeni Avusturya Cumhuriyeti'nde dahi kadınlara intihap ve intihap olunmak hakkı verilmiştir. Polonya'da, 1921'den beri, 20 yaşını ikmal etmiş kadınlara intihap hakkı verilmiştir. Çekoslovak 1920 Kanunu Esasisi kadına intihap etmek ve intihap olunmak hakkını vermiştir.

Şimalî Amerika Birleşmiş Cumhuriyetleri'nden kadının intihap hakkını ilk tanıyan Vyoming Devleti olmuştur. Vyoming Devleti, bu tecrübesinden fevkalade memnun ve müftehir kalmıştır. Hatta dünyanın her tarafındaki parlamentolara, 1894'te bir teklif göndermek lüzumunu hissetmiştir. Bu teklif şu suretle başlıyor: "Müstebit bir kanunlar heyetine ihtiyaç hissetmeksizin hiç kimseye zarar vermeksizin kadınların reyleri, memleketten cinayetleri, fakrı ve şerr'i def'e hadim olmuş-

tur..." Bundan sonra, Amerika cumhuriyetleri birbirini takiben kamilen aynı esası kabul etmiştir. 1920'de neşrolunan Kanunu Esasi'de kadınlık ve erkeklik dolayısıyla intihap hakkı hiç kimseye reddedilmeyecektir... metni neşir ve ilân edilmiştir. Bu metin mucibince 20 milyon kadın intihap hakkını ihraz etmiş ve 1920'de reisicumhur intihaplarını iştirak eylemişlerdir.

Cenubî ve Garbî Avustralya'da daha 1902'de kadınların intihap etmek ve intihap olunmak hakkı mevcut idi. Cenubî "Nuvel Gal"de 1902'de ve Tasmanya'da 1903'te ve Queensland'da 1905'te kadınların intihap etmek ve intihap olunmak salahiyeti kabul olunmuştur. Hukuku amme mütehassısları Avustralya'da kadınların intihap etmek ve olunmak haklarının kullanılması yüzünden mesut neticeler husule geldiğini müşahede etmekte müttefiktirler. Birçok müşahedeler arasında bilhassa kadınların mecliste mevcudiyetlerinin parlamentonun ahlâk seviyesini dahi yükseltiği beyan edilmektedir.

Bu yaptığımız kısa teşhirden kolaylıkla anlaşılmaktadır ki kadınların intihap etmek ve intihap olunmak hakkının kabul ve tasdiki lehine olan umumî hareket çok kuvvetlidir. Kadınlar, bu haklarını, istensin istenmesin behemehal alacaklardır. Bugün muhtelif memleketlerde 160 milyon kadın, mebus, nazır, elçi olmak hakkını haiz bulunuyor. Bunu da söylemeliyiz ki kadınlara intihap hakkı verilmekle bütün kadınların evini barkını bırakıp firka mücadelelerine başlayacağını zannetmek doğru değildir.

Hanımlar, kadınlığın siyasî ideali olan bu hakka malik olmasını isteyen kadınlar, ictimaî ve siyasî fikir ve terbiyede her gün daha ziyade yükselmelidirler. Bu nokta hiçbir zaman unutulmamalıdır. Kadınlar, ancak siyasî terbiyeye malik oldukları zaman gerçekten hür olduklarını hissedebilirler. Ancak bu takdirde evlatlarına hürriyetin kutsiyetini telkin edebilirler.

Hanımlar, Efendiler, Türk tarihinin en eski safhaları tetkik olunursa devleti temsil eden yalnız devlet reisi olmayıp onunla beraber hatunun da bu temsilde müşterek olduğuna dair vesikaların az olmadığı görülür. Türk milletinin evvel ve ahar umumî hayatı göz önüne getirilirse kadınları erkeklerin yaptıkları, yapabilecekleri işlerin en ağırında dahi faaliyette görürüz. Tarlada, ormanda, sürüde, pazarda, her yerde ve her işte erkeklerle yan yana ve bazen onlardan daha fazla çalışmaktadırlar.

Hanımlar, Efendiler, mütemadi seferler ve meydan muharebeleri içinde yüzen Atilla ordularının erkekleri kadınlardan ayrı mı muharebe ediyorlardı? Kadınlar da erkeklerle beraber aynı sefer ve aynı muharebe müşküllerini iktiham etmiyor mıydı? Orlean Meydan Muharebesi'nde kadınlar erkekler, aynı kahramanlığın müşterek uzuvları halinde birbirinin yardımcısı olmadılar mı? Türk kadınının kabiliyeti, ehliyeti ve memleket işleriyle alaka ve iştigalini ispat eden misaller bilhassa, kurtuluş mücadelesinde az mıdır?

Hülasa; Hanımlar, Efendiler, kadın intihap etmek hakkını ihraz etmelidir:

- Çünkü, demokrasinin mantığı bunu icap ettirir;
- Çünkü, kadının müdafaa edeceği menfaatler vardır;
- Çünkü, kadının cemiyete ifa edeceği vazifeler vardır;
- Çünkü, kadının siyasî haklarını tatbik etmesi kendisi için faydalıdır.

Demokrasi prensibi şunları icap ettirir: Aklı başında her fert şahsiyetini, muhafaza ve temin edebilmek için, bir siyasî iktidarla mücehhez olmalıdır.

Efendiler, kadın insandır ve aklı başındadır. Millet efradı, birbiriyle istişare etmelidir; kadın milletin azasındandır.

Hanımlar, Efendiler, Cumhuriyetimizin politika rejimi müsavat prensibine istinat eder. İntihap sandığı önünde en ümmî ile en büyük devlet adamı müsavidir. Kadın niçin bu müsavattan hariç tutulsun? Umumî hizmetlerin hüsnü idaresinde erkeklerin olduğu kadar kadınların da menfaatleri vardır. Kadınların müdafaa edeceği iktisadî menfaatleri vardır. Kadınların içtimaî heyetin teşkilâtı hakkında bildirecekleri fikirleri vardır. Kadın muktesittir, sulhperverdir.

Hanımlar, Efendiler, millî say ve gayrette kadının hissesini hor görmek hakkı kimseye verilmemiştir. Türk kadının belediye intihaplarına iştirak hakkının tanınması; teşriî meclise aza intihap etmek ve intihap olunmak hakkının yakın zamanda tasdik ve tatbik olunacağına şüphesiz, mesut bir mukaddemedir. Türk tarihinin bu devrine kadar, Türk kadınlarına, çoktan çok layık olduğu bu siyasî hakkını vermek tabiatıyla mazinin istibdat idarelerinden beklenemezdi; fakat demokrat Türk Cumhuriyeti'nin bu hususta da faziletli şiarının yüksek eserini görmek, elbette lüzumundan fazla, gecikmeyecektir.

Hanımlar, Efendiler, ben bu inanışla, yüksek huzurunuzdan çekiliyorum.

Dahiliye Vekili Şükrü Kaya - Belediye Seçimleri ve Kadın[429]

1580 numaralı Belediye Kanunu'nun 3 Nisan 1930 da Büyük Millet Meclisi'nde kabulü münasebetiyle 20 Nisan 1930 tarihinde Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Bey'in irat ettiği nutuk:

Muhterem Efendiler,

Bu lâyihanın açık vasıflarından ve inkılâpçı hükümlerinden biri de Türk kadınını Türk erkeğiyle zaten müsavî olan şerefli hakkını belediye işlerinde de tamamiyle tayin etmesidir. Türk tarihini her sahasında ve her safhasında erkeğiyle yan yana her fedakârlığı yapan, millet ve vatan işlerinde büyük feragatle her mahrumiyete her cefaya ve her acıya katlanan, milletin, vatanın felâket ve saadetlerine aynı hisle iştirak eden büyük ve yüksek faziletli Türk kadını müşterek eseri olan bu Cumhuriyet'te elbette ve elbette, kendi evinin işlerinde olduğu gibi belediye işlerinde de temiz ve ciddî mevkiini alacaktır (Bravo sesleri, alkışlar).

İstikbal ve cehalet devrinden artakalan kötü ve sakat zihniyetlerin sakil ve sakim mülâhazaların Cumhuriyet'in ve inkılâbın temiz ve faziletli muhitinde yeri yoktur (Alkışlar).

Kadınlarımızın yakın senelerde teşriî meclislerde de faziletkâr mevkilerini ihraz edeceklerine şüphe yoktur (Alkışlar).

429 B.M. Meclisi'nde Belediye lâyihasının müzakeresi münasebetiyle Dahiliye Vekili'nin irat ettiği nutuk (Şükrü Kaya), *Ayın Tarihi*, sayı 69, Nisan 1930, s. 6020.

Atatürk ve Toplumsal Cinsiyet Sorunu

2 Şubat 1923-İzmir'de Halka Nutuk:

Gazi Anadolu seyahati sırasında, 2 Şubat 1923 günü halkla söyleşirken hazır bulunanlardan sorular almış ve onları teker teker cevaplandırmıştı. Soru soranlardan biri Darülmuallimat Edebiyat Muallimesi Nuriye Hanım, Paşa'ya "Türk kadınlığının ruhundaki büyük sızıyı" açma gereği duymuş ve şunları söylemişti:

> "Türk kadınlığı, içinde öyle bir sızı, öyle bir yara ve elem saklıyor ki gizliyor ki bunu ancak şimdi açabiliyoruz, muhterem Paşa. Bu kadar büyük inkılaba sebep olan büyük ve muhterem şahsiyetleri yetiştiren analar, doğuran analar veyahut kardeşlerini her zaman için sınır boylarına gönderen kadınlar, her zaman için öteden beri sefil bir haldedir. Onların erkekler gibi hür, muhterem ve temiz bir hakkı, onların da erkekler gibi hür ve mukaddes bir hakkı olmayacak mıdır? (Alkışlar)"
>
> Gazi bu yorum ve soruya verdiği cevaba kendi anasından örnek vererek başlama gereği duyacaktı. Kişinin zihniyetinin oluşumunda ananın ayrı bir yeri vardı. Konuşmasını şu sözlerle sürdürüyordu:
>
> Arkadaşlar,
>
> Asırlardan beri miras alınagelen zihniyetleri, âdetleri ve ananeleri kökünden çıkarıp atabilmek, itiraf etmelidir ki kolay bir şey değildir; müşkül bir meseledir. Mesela, ben kendimden bahsedeyim. Benim merhum anam beni terbiye ederken bana derdi ki padişahta ve halifede yedi evliya kuvveti var. Ben zaten evliyanın ne olduğunu, büyük ve üzeri yeşil örtülü birtakım mezarlara bakaraktan çıkarmak istiyordum. Her halde büyük bir şey, manevî, semavî bir şey gibi hatırıma gelirdi. Ve bunun yedi tanesinin kuvvetine sahip olan insan ne olacaktı? Müthiş bir şey! Ve böyle bir büyüklük korkusunun ve büyüklük timsalinin hakkında söz söylemek de günahtır. Annemin de bana vermiş olduğu terbiye bu idi. Ve hiç şüphe etmem ki çoğumuzun aldığı terbiye budur. Annemin de kabahati yoktur. Çünkü ona da annesi aynı terbiyeyi vermiş. Onun da kabahati yoktur; ona da annesi aynı terbiyeyi vermiştir. Arzu ederseniz hanımefendiler, bu noktaya sorduğunuz soruya cevap vereceğim.

Ardından Gazi ilk kez kadın sorununu ayrıntılı bir biçimde ele alacaktı. Konuşması onun daha Cumhuriyet ilân edilmeden önce toplumsal cinsiyet sorununa ne denli isabetli bir noktadan yaklaştığını gösterecekti.

> Arkadaşlar,
>
> Yaradan, insanları iki cins olarak yaratmıştır. Fakat bu cinsleri yekdiğerinin lazımı ve melzumu olmak üzere yaratmıştır. Bunlar ayrı ayrı hiçbir şey değildir. Fakat birlik halinde bir şeydir; çok büyük bir şeydir. Bütün insanlığın devam edebilmesinin kaynağıdır. Hazreti Âdem ile Hazreti Havva'nın nasıl yaratıldığına dair olan teoriler birbirine uymaz. Ben onlardan bahsetmek istemem. Yalnız, herhangi bir başlangıç kabul edildikten sonraki insanlık safhalarında her ne görürseniz kadının eseridir. Ben annemden aldığım terbiye ile belki hayatımın çok senelerini evham içinde geçirdim. O vehmedilen makama karşı vehmedilen şahsa karşı çok ibadet ettim, çok dua ettim. Eğer annem bana böyle yanlış bir terbiye vermemiş olsaydı,

belki çok zaman evvel başka türlü de düşünürdüm ve benim gibi herkes de başka türlü düşünürdü ve bu felaketlere uğramazdık.

Arkadaşlar,

Bu birlik teşkil eden mevcudiyet hakikatte birtakım vasıfların ve şartların mevcudiyetini gerektirir ve karşılıklı olmasını gerektirir. Eğer bu mevcut olmazsa, belki birlik vardır ama bir taraflı vardır. İki şahıs arasında yapılacak olan bir mukayese, iki cinsten meydana gelen bir toplum için de aynen vakidir. Daha açık söyleyeyim; bir toplum, yalnız bu iki cinsten birinin insanî icapları, asrî icapları almasıyla yetinirse, bu toplum yarıdan daha aşağı bir zaaf içindedir. Tam yarıda da değil, yarıdan daha aşağı bir zaaf içindedir. Toplumun kuvvetli olabilmesi, zayıf olmamış bu iki unsurun çok kuvvetli kaynaşmasıyla mümkündür. Bu itibarla herhangi bir millet cidden ilerlemek, medenileşmek ve gelişmek isterse, bu arz ettiğim noktayı elif olarak kabul etmek mecburiyetindedir. Çok kat'î ifade ederim ki şimdiye kadar bizim milletimizin girişiği mesaide muvaffak olamaması, bu arz ettiğim noktadaki kusurdan kaynaklanmaktadır (Alkışlar).

Arkadaşlar,

İnsanlar dünyada muktedir olduğu kadar yaşamak için bulunuyorlar; yaşamak için gelmişlerdir. Yaşamak demek yükselmek demektir. Dolayısıyla bir toplumun bir uzvu faaliyette bulunursa ve diğer uzvu atıl kalırsa, o mevcudiyet tam olarak hayat değildir. Büyük kısmı felç olmuş demektir ve böyle felçli bir toplumu mutlaka ilerlemeye, medenileşmeye sevk edeceğim diye çalışanlar çok beyhude bir coşkun çaba içindedirler. Hayatta çalışmak ve muvaffak olabilmek için ne kadar vasıtalar varsa, ne kadar şartlar varsa bunların tamamını kabul etmek lazımdır. Dolayısıyla ilim lazım, fen lazım ve bu ilimle fennin talep ettiği mesaî lazım. Bunların tamamını ve aynı derecede olmak üzere hem erkeklerin ve hem kadınların yapması lazımdır (Alkışlar).

Malumdur ki bir toplumu teşkil eden fertlerin bir genel ve müşterek bir vazifesi vardır, bir de özel vazife ve tasavvuru vardır. Herkes doktor olmaz, herkes çiftçi olmaz, herkes sanatkâr olmaz. İşbölümü lazımdır. Bu genel işbölümü arasında -ki, bunlara özel vazife dersek- kadınların kendilerine ait özel vazifeleri de vardır. Fakat bu demek değildir ki kadınlar bütün hayatî mevcudiyetlerini yalnız bu sınırlı olan özel vazife içinde görecek. Hayır, hem onu yapacak ve hem de toplumun gelişmesi, refahı, saadeti için lazım gelen genel ve müşterek vazifeye dahil olacaktır (Alkışlar).

Efendiler,

Kadınların özel vazifesinin de genel olarak özel vazifelerden bir farkı vardır, esaslı bir farkı vardır. Bu kelimeden zannolunmasın ki bir kadının özel vazifeleri demek ev vazifeleri demektir. Ev vazifeleri demek, o vazifelerin en ufak, en teferruatlı kısmındandır. Fakat kadının en mühim vazifesi validelik vazifesidir. Bir milletin ilk mektebi kadının kucağıdır.

Arkadaşlar,

İnsan yetiştirmekte ilk talim ve terbiyenin ne kadar mühim olduğunu takdir etmeyen hiçbir asrî fert yoktur. İlk terbiyenin mükemmel olmamasının, ilk terbiye-

nin fena verilmesinin, yanlış verilmesinin doğuracağı sakıncalar, hiç verilmemesinden daha çoktur ve daha çoktur. Çok arzu edilir ki böyle yanlış bir terbiye yerine, saf ve samimi kalabilmesi için hiç terbiye almasınlar. Halbuki, buna imkân yoktur. Ana, kucağında taşıdığı çocuğa söylediği her kelime ile bir ders vermektedir. Çocuklar, analarının her hareket tarzından bir ders almaktadırlar. Ve öyle dersler ki bugün dimağlarımızı yoklayalım, hâlâ yerleri vardır. En yanlışının yeri en derindir.

Milletimiz kuvvetli bir millet olmaya azmetmiştir. Dolayısıyla, kuvvetli millet yapmak istiyoruz, insan yapmak istiyoruz, her şeyi istiyoruz. Bunları kim yapacak? Milletin fertleri. Kim yapacak bunları? Farz edelim ki erkekler yapacaktır. O halde erkeklerin nasıl yetişmesi lazımdır? Ve ne için yetişmesi lazımdır? Ve ne yapacaktır? Bir defa bunları kadının bilmesi lazımdır. Halbuki kadının bunu bilebilmesi kolaylıkla kendi kendine hasıl olur. İlim mertebesinde değildir. Bugünün gereklerinden biri de kadınlarımızın her hususta yükselmelerini temindir. Bu itibarla kadınlar âlim olacaktır; fen sahibi olacaktır. Erkeklerin geçebileceği bütün tahsil derecelerinden geçecektir. Sonra kadınlar, toplumsal hayatta erkeklerle beraber yürüyecektir. Ve daima birbirinin yardımcısı ve destekçisi olacaktır. Ve acaba bizim milletimizde böyle değil midir? Ve bizim milletimizde böyle olmaması için ne mâni vardır?

Efendiler,

Affedersiniz, bir noktayı izah için biraz duracağım. "Efendiler" dediğim zaman, hanımefendiler ve beyefendiler demektir. Kolaylık için ve hanımlarla efendilerin tüm birliğini ifade etmek için bu hitap tarzını münasip gördüm.

Daima öne sürülen bir şey vardır ki o da din engellemesidir. Bilhassa Batılılar bilhassa bu milleti mahvetmek isteyen o koyu düşmanlar, bizi daima her işimizi dinin tesiri altında yapmış olmakla ve böyle yapışların da mutlaka neticesiz hedeflere varacağını iddia etmekle itham etmektedirler.

Halbuki arkadaşlar, bunda büyük bir hata vardır. Çünkü bizim dinimiz hiçbir vakit böyle bir şey talep etmez. Tabii içimizde bulunan hoca efendiler çok iyi bilirler ki Allah'ın emrettiği emri, Müslim ve Müslimenin -evli kadınlar da beraber olarak- her türlü ilim ve irfanı kazanmasıdır. Dinin emrettiği budur. Yine hepimiz biliriz ki bu ilim ve irfanı aramaya mecburuz. Nerede bulunursa bulunsun oraya gitmek, onu bulmak, almak, donanmak dinî mecburiyetindeyiz. Daha evvel derim ki Allah'ın emri, Müslimin ve Müslimenin aynı derecede ilmen, fazileten ve her bakımdan olgunlaşmasıdır. İkinci şey, yani Kur'ın ile hatırlatmak istiyorum ki bu nerede ise oraya kadar gidecektir. Kim? Hepsi gidecektir, kadın da gidecektir, erkek de gidecektir. Dolayısıyla dinin böyle bir engellemesi yoktur.

Sonra tarihin başından, din tarihimizin, millî tarihimizin başlangıcından bugüne kadar bütün safhalarını incelersek, görürüz ki ne İslâm ve ne de Türk tarihinde bugün nazar-ı dikkati çeken ve bugün bertaraf etmek için bin türlü kayıtlarla bağlı olduğumuzu zannettiğimiz şeyler yoktur (Alkışlar).

Diğer bir yerde de bu konuda söz söylerken arz etmiştim ki Türk içtimaî hayatında kadınlar daima ilmen, irfanen, fazileten ve fiilen erkeklerden bir zerre geride kalmamıştır. Belki daha ileri gitmişlerdir: İleriye gidenler pek çoktur. Ve din

tarihimizde de görürüz ki aynıdır. Kadınlar daima erkeklerle beraber çalışmışlar, beraber yürümüşlerdir. Beraber muvaffak olmuşlar veyahut beraber muvaffakıyetsizliğe uğramışlardır. Bugün baştan nihayete kadar memleketi ve milleti inceleyelim Nasıldır? Millî tarihimizin, dinî hadiselerimizin ve ilahî emirlerin emrettiği caiz gördüğüm tarzda mıdır? Yoksa başka bir şekilde midir? Ben zannediyorum ki bu genel manzara üzerinde gözlerimizi gezdirdiğimiz zaman açıkça görülen iki safha vardır. Birincisi, tarlalarda sabanına yapışmış olan kadınlar, çocuğunu merkebine bindirmiş arkasından takip eden ve pazara giden kadınlardır. Ve pazarda hepimiz ve ben de gözüyle gördüm ki kızı, anası, babası, çocuğu ve kocası oturmuştur, pazar meydanında terazi elinde olarak anasının, babasının getirdiği şeyi satar. Ve ben öylesine tesadüf ettim ki kocasından daha güzel hesap yapar. Satıyor, aldığı parayı çocuğu veya babası hesap edemez de o köylü kadın parmağıyla o neticeyi daha güzel bulur.

Ben fırsat buldukça köyleri dolaştım. Kendimin ne olduğunu gizleyerek birdenbire dahil olduğum evler vardır. Böyle girdiğim zaman çoğunlukla kadınlar tarafından karşılaşmışımdır. Mesela hatırama şimdi gelen bir misali arz edeyim. Akşehir civarında bir gün çok yağmur yağıyordu ve çok soğuk vardı. Herkes bir tarafa sinmişti. Böyle bir günde otomobile bindim ve civar köylerden birine girdim, indim ve yayan yürüyerek bir kapıyı vurdum. Bir genç kız çıktı. "Hemşire" dedim, "çok soğuk ve yağmur var, beni kabul eder misiniz?" dedim. "Buyurun" dedi. Evvela beni bir odaya koydular ve yeniden ateş yakmaya çalışıyorlardı. Fakat gördüler ki bu ateş yanıncaya kadar zaman geçecektir. Birisi dedi ki "Bizim kendi odamız vardır. Orada ateş yanıyor, oraya gelmez misiniz?" "Pekâlâ" dedim; kendilerinin ocağı tüten bir odalarına girdik. Oturdular, derken komşudan bir hanım daha geldi. Beş on tane kadın, genç ve ihtiyar olmak üzere geldiler, oturdular. Ondan sona bir erkek geldi, bir daha geldi, oturdu. Ve konuştum. Birisi dedi ki "Sana sütlü kahve yapayım. Teşekkür ettim. Bana sütlü kahve yaptı ve konuşurken, arkadaşlar, bana en çok soruyu soran kadınlardı. Askeri sordular -askerden bazısının çıplak olduğu dikkati çekmiş-, düşmanın halini, en mühim düşmanın hangisi olduğunu sordular. Kocası falan ve falan yerde bulunan kadın vardı; aldığı mektupta çok dikkat çekici noktalar gördüğünü bana söyledi. Dolayısıyla hiçbir telaşa lüzum görmeksizin, mükemmelen ve insanca, bu kadınlar orada benimle ve arkadaşlarımla görüştü. Ondan sonra benim ne olduğumu anladılar. Biraz telaş ettiler ve söyledikleri şeylerden kendilerine bir zarar geleceğini zannederek korktular. Çünkü şimdiye kadar resmi bir adamla açıkça konuşmayı büyük bir kabahat kabul etmişlerdi. Neyse, demek ki tabii halde benimle temasa gelseydiler telaşlanacak bir şey görünmüyordu. Biraz sonra büyük bir ağırlık kafalarında baskı yaptı. İhtimal ki o güzel hareketlerden dolayı kendilerini hatalı göreceğimi zannettiler. Zira babaları, anaları, silsilesi ona onu öğretmiştir.

O halde baştan nihayete kadar çoğunluk, kadınların çoğu toplumsal hayatta beraberdir efendiler... Çünkü hangi köyde bütün erkekler okumuştur da kadınlar cahil kalmıştır. Hayır, eğer bir köyde bir tane ve iki tane okumuş erkek varsa mutlaka bir tane ve iki tane okumuş kadına tesadüf edersiniz.

Eğer cehalet varsa bu geneldir; yalnız kadınlarımıza ait değildir. Erkelerimizi

de kapsamaktadır. Yalnız büyük şehirlerimizde ve kasabalarda bu izah ettiğim hayattan ayrılan, bununla çelişen manzaralara tesadüf ediyoruz. Diğer bir manzaraya da tesadüf ederiz. Fakat belki bizim gözlerimiz bu manzarayı görmemiştir. Belki kitaplarda ve romanlarda okumuştur; daha çok Batı romanlarında okumuştur; o da kafes romanı. Ben zannediyorum ki bu millete ve bu memlekete -hepinizce malum olduğu gibi- nereden geldiği, şuradan ve buradan geldiği muhakkaktır. Şûradan ve buradan intikal etmiş olan bu yanlış âdet –ki ne din, ne hayat ve ne tabiat bunu kabul eder ve ne de Allah emretmiştir- bu kötü halleri Batı'nın süslü romanlarına süslü bir tarzda geçirenler yine saraylardır. Çünkü saraylar hakikaten yukarıdan aşağı düpedüz bir kafesle ayrılmış birtakım mahluklarla doludur. Kasabalarda ve şehirlerde yabancıların nazar-ı dikkatini çeken mühim manzara ve ifade olunan mühim hal hepimizce malumdur ki daha çok tesettür şekli üzerinde toplanıyor. Bu tesettür şekline bakanlar hükmediyorlar ki kadın evinden başka bir yer görmez ve göremez. Çünkü sokağa çıktığı zaman bile gözü ve her tarafı kapalı olmaya mahkûmdur.

Efendiler,

Bu tesettür şekli dahi din icabı değildir. Hatta o kadar değildir ki gayri meşrudur. Din icabı olan tesettürü ifade etmek lazım gelirse, kısaca diyebiliriz ki tesettür kadınlara külfet vermeyecek ve adaba muhalif olmayacak basit şekilde olmalıdır. Bu dediğim ifade ile hasıl olacak olan tesettür şeklinin belki Batı alemindeki tesettür şeklinden az çok farkı olabilir. Fakat meselenin mühim noktası her hususta benzememek de değildir ve böyle bir şey aramaya da mecburiyetimiz yoktur. Yeter ki tesettür şekli kadını hayatta, faaliyetten ve insanlıktan tecrit edecek, gayri meşru aşırı mertebeye gelmiş olmasın.

Kadınlarımızın, İslâm kadınlarının ve Türk kadınlarının ilimde ve fazilette ve faaliyette çok ileri gitmiş olduklarını tarih bize söylemektedir. Benim bugün burada yaptığımı çok arzu ederim ki hanım arkadaşlarımızdan birisi yapsın ve hanımlarımız bunu yapar. Hiçbir şer'î mâni ve tabii mâni yoktur ve olmamalıdır (Sürekli alkışlar).

Efendim,

Yeri gelmişken söyledim, asıl silsileye devam edeceğim. Müsaade buyurursanız, bu noktaya ait son sözlerimi şu suretle ifade edeyim. Adam olmak istiyoruz. Bizi adam edebilecek analarımız olmak lazım gelirdi. Edebildikleri kadar etmişlerdir. Fakat bugünkü seviyemiz, bugünkü esas icaplara ve ihtiyaçlara, asırların geçmesiyle bizi maruz bıraktığı zayiatı telafiye kâfi değildir. Başka zihniyette, başka fikirde, başka olgunlukta insanlar lazımdır. Bunları bize yaratacak olanlar, bugünden sonra yetişecek validelerdir (Alkışlar).

Memleket, millet, bağımsızlık, hâkimiyet, şeref, her ne telaffuz ediyorsak, her güzel şey yalnız ve ancak kadınlarımızın feyzi ve irfanı sayesinde hasıl olacaktır (Alkışlar). Dolayısıyla hanımefendi, bundan sonra yeni Türkiya devletinin takip edeceği programın esas noktasını bu maruzatımın özü teşkil etmesi lazımdır ve inşallah teşkil edecektir.

Kadınlara Milletvekili Seçme ve Seçilme Hakkı Veren Kanunlar

Kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkını veren mevzuat 26 Ekim 1933'te kadınlara Muhtar ve İhtiyar Heyeti Üyeliği Seçme ve Seçilme Hakkının Tanınması Hakkındaki Kanun'un görüşülmesi sırasında Recep Bey'in (Kütahya) kadınların Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temsil edilmelerinin doğal hakları olduğuna dair demecinden bir yıl sonra gerçekleşme yoluna girmişti. Başbakan, General İsmet İnönü (Malatya) ve 191 arkadaşı, bu amaçla Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun 10 ve 11'inci maddelerinin değiştirilmesi ve İntihabı Mebusan Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve kanuna bir madde eklenmesine dair önerilerini Başbakanlığa sunmuşlardı.

5 Aralık 1934 birleşimi gündemine alınan bu kanun önerilerinin öncelik ve ivedilikle görüşülmesi kararlaştırılmış, ilk sözü alan Başbakan İ. İnönü, "Kadınlarımızın Türk tarihindeki haklı yerleri, erkek ile beraber, daima memleketin ve milletin geleceği üzerinde söz ve etki sahibi olmalarıdır. Türk kadını tarihte ne vakit haklı ve itibarlı yerini bulmuş, milletin geleceği üzerinde etkisini gösterebilmişse, erkeklerle beraber karışık ve güç yurt işlerinde el ele çalışabilmiş ise işte o zaman büyük Türk Ulusu, gücü ile, uygarlığı ile bütün dünyayı kaplamıştır" diyerek, bu hakkın Türk kadınına lütuf olarak verilmediğini, aile gelenek ve göreneklerimizin bunu gerektirdiğini vurgulamıştı. Yurdun her tarafı düşman saldırısına uğradığı zaman kadınlar ateş altında erkeklerle beraber omuz omuza çarpışmışlar, ülke insanını beslemek için kara toprağı ekmişlerdi. Bu kadar ağır sınavlar geçirdikten sonra , yurdun her kesiminde, her sorununda söz hakları olması doğaldı. Gelecek Büyük Millet Meclisinin kadın milletvekilleri ile birlikte çalışması gerekiyordu. Kadınların bu haktan mahrum edilmesi ile yarı yarıya kötürüm bir hale gelen ulusun üstünden bu baskının kaldırılması Atatürk'ün başlıca hizmetleri arasında sayılacağını, şimdiye kadar olağanüstü işler başaran Meclis'in bu kanunu kabul etmekle hizmetlerinin en parlaklarından birini yerine getireceğini, gelecek nesillerin IV. TBMM'nin, Türk kadınına bütün haklarını vermek, kötü bir sistemin kendilerini karanlıkta bırakan usullerinden onları kurtarmak için gösterdiği gayreti minnet ve şükranla anacağını söylemişti.

Refik Bey (Konya), Sadri Maksudi Bey (Şebin Karahisar), İsmail Mehmet Bey (Sivas), Refik Şevket Bey (Manisa)'in aynı doğrultuda Türk kadınlarını övücü konuşmalarından sonra, önce Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun, sonra da İntihabı Mebusan Kanunu değişikliklerine dair önerileri maddeleri okunarak ayrı ayrı oya sunulmuş ve sonuçta hazır bulunan 258 üyenin oybirliği ile aşağıdaki metinler 2599 ve 2598 sayılı Kanunlar olarak kabul edilmişti.

Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun 10 ve 11. Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun:

Kanun No: 2599

Madde 1. — Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun onuncu ve on birinci maddeleri aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

Madde 10. —Yirmi iki yaşını bitiren kadın, erkek her Türk mebus seçmek hakkını haizdir.

Madde 11. — Otuz yaşını bitiren kadın, erkek her Türk mebus seçilebilir.

İntihabı Mebusan Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesine ve kanuna bir madde ilâvesine dair kanun:

Kanun No: 2598

Madde 1 – İntihabı Mebusan Kanunu'nun muaddel ikinci maddesi aşağıda olduğu gibi değiştirilmiştir :

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üyeleri Türkiye devleti halkından her kırk bin nüfusta bir kişi olmak üzere seçilir. Bir intihab dairesinin nüfusu kırk binden aşağı olsa dahi her halde bir mebus seçmeğe hakkı olacağı gibi nüfusun kırk binden yukarısı için aşağıdaki gibi muamele yapılır:

Elli beş bine kadar bir, elli beş bin birden 95 bine kadar iki, 95 bin birden 135 bine kadar üç, 135 bin birden 175 bine kadar dört mebus seçilecek ve bu miktardan ziyadesi bu yolda arttırılacaktır.

Madde 2 – İntihabı Mebusan Kanunu'nun 5, 11, 16, 23, 58'inci maddelerindeki

18 yaşını bitirenler kaydı 22 yaşını bitirenler şeklinde değiştirilmiş ve bu maddelerdeki "zükûr" kaydı kaldırılarak yerine kadın, erkek konulmuştur.

Madde 3 – Rey verenlerden, rey verirken hüviyet ve şahsiyetleri belli olmayanların reyi kabul olunmaz.

Madde 4 – Bu Kanun hükümleri neşri tarihinden muteberdir.

Madde 5 – Bu Kanunun icrasına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

Türk Parlamento Tarihi'nde 1934 Değişikliği Yorumu

Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda Yapılan Değişiklikler:

Türk tarihinin her aşamasında erkeği ile yan yana her türlü özveriye katlanan, ulus ve yurt işlerinde her türlü mahrumiyete her türlü acıya göğüs geren Türk kadını henüz hak ettiği hakka ulaşamamıştı. Oysa Türkiye Cumhuriyeti kadın ve erkek tüm yurttaşların eseri idi. O nedenle kendi evinin, beldesinin işine karışan Türk kadınını seçme seçilme haklarına kavuşturmak bir insanlık ödeviydi. Cehalet devirlerinden geride kalan kötü, sakat zihniyetlerin Cumhuriyetin temiz ve erdemli çevresinde yer bulabilmesi güçtü. İşte bu düşüncelerle Türk kadınına mebus seçmek ve mebus seçilerek, yurdun tüm işlerinde erkeğin yanında yer almasını sağlamak amacıyla Malatya Milletvekili İsmet Paşa ve 191 arkadaşı ortak bir önerge vererek; Anayasanın 10 ve 11. maddeleriyle, "İntihabı Mebusan" Kanunu'nun bazı maddelerinde değişiklik yapılmasını istemişlerdir (4 Aralık 1934).

Teşkilât-ı Esasiye Encümeni bu teklifi "değişikliğin, ulus ve ulusun en başlı ayırtsanlarından biri olan değişimciliğin parlayışı" olarak nitelendirilmiş ve "kurtuluş günlerinden beri kadın ve erkeklerin siyasal haklar bakımında hiçbir ayırdımı olmadığı" "ulusal savaşta Türk kadını(nın) boynunun borcundan ötesini de" yaptığını belirterek, kadının evde, analıkta bütün işlerini gördükten sonra okula girdi(ğini) okuma-yazma öğrendiğini "muallim olup öğretti(ğini)", "ulus ve belediye işlerine karıştı(ğını), hakim bile oldu(ğunu)" yeterli olgunluğu gösterdiğini vurgulayarak ulusun bundan övünç duyduğunu, milletvekili seçememesini ve milletvekili olamamasını bir eksiklik olarak değerlendirmiş ve şimdi en onurlu işi görmenin zamanı gelmiştir diyerek teklifin meclis genel kuruluna sunulmasını kabul etmiştir.[430]

5 Aralık 1934'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulan Teşkilât-ı Esasiye Kanunu" ile "İntihabı Mebusan Kanunu'nda" yapılması öngörülen değişikliklerin ivedilikle görüşülmesi istenmiş ve bu istek kabul edilmiştir.

430 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 4. Devre, C. 16, s.48.

TBMM'de kadınların "saylav" seçilmeleri için Başbakan İsmet İnönü'nün söylediği nutuk – 5 Aralık 1934

Kadınların Siyasal Hakları

Yüce Saylavlar,

Kadınların saylav seçmek ve saylav seçilmek hakkına sahib olmaları için yüce katınıza teklif sunuyoruz. Kadınlarımızın Türk tarihindeki haklı yerleri, erkeklerle beraber, daima, memleketin ve milletin mukadderatı üzerinde söz ve tesir sahibi olmalarıdır. Türk kadını tarihte ne vakit haklı ve itibarlı yerini bulmuşsa, budun mukadderatı üzerinde kendini tesirini gösterebilmişse, erkeklerle beraber karışık ve güç yurd işlerinde el ele çalışabilmişse, işte o zaman, büyük Türk ulusu, kudreti ile, medeniyetile bütün dünyayı kaplamıştır.

Arkadaşlar, Türk kadınının, hakkı olduğu yerden ayrılıp, bir süs gibi, memleket işine karışmaz bir varlık gibi, bir köşeye konması Türk ananesi değildir. Türk ananesinin ve Türk anlayışının zıddı olan bir usuldür ki onun, Türk memleketlerinde yerleşmesi asırlarca -elemlerinizi ve acılarınızı tekrar uyandırmayayım-geçirdiğimiz felaketlerin başlıcalarından ve esaslılarından birini teşkil eder.

Arkadaşlar, eski alışılmış darb-ı meselleri tekrar edecek değilim. Ulusumuzun bütün ihtiyaçlarını, içinden ve yakından görmüş ve yetişmiş adamlar olarak, inançla söyleyebiliriz ki Türk kadınının geniş alanda ulus işlerine karışmasından istifade etmekteyiz, istifade edeceğiz. Yakın geleceklerde, Türk Devleti'nin ve Türk ulusunun geniş kudretlerinin sırrı anlaşıldığı zaman, bunun başında, ilk günden beri Türk inkılâbının Türk kadınına verdiği haklar esaslı bir delil olarak ileri sürülecektir.

Bizim bugün yaptığımız bu teşebbüs, Büyük Millet Meclislerinin ve Türk inkılâbının yıllardan beri güttüğü siyasanın tam bir varımıdır.

İnkılâpçılar, yüce heyetiniz, bunu, yurdun ve ulusun menfaati ve iyiliği namına anlayışlarımızın yeni bir belgesi olarak gösterip övünebiliriz. Ancak arkadaşlar, yeni teklifimizle, Türk kadınına bu hakkı bir lütuf olarak veriyoruz kanaatinde asla değiliz ve kimse bu kanaatte olamaz. Bizim kanaatimiz, bizim ananemiz, Türk kadını için böyle vazifelere girmek, esasen hakkı olduğu ve yanlış olarak, zülüm olarak çoktan beri geri bırakıldığı merkezindedir. Diğer birçok memleketlerde nasıl olduğunu şimdi izah etmek istemem. Fakat bir memlekette ki yurdun her tarafı istilaya uğradığı zaman, kadınlar ateş altında erkeklerle beraber omuz omuza çalışırlar, memleketin geri kalan kısmını korumak ve beslemek için tarlanın kara toprağından yiyecek çıkarmağa çalışırlar, elbette bu mevcudiyetlerin yurdun her köşesinde ve her tabakasında söz söylemeğe hakları vardır. Herhangi bir ülkede kadınlar bu kadar ağır imtihanlar geçirmişse, orada da kadınlar elbette bizim kanunen verdiğimiz haklara kavuşacaktır. Şart, evvela kadınların, bizim kadınlarımız gibi çetin imtihanlardan geçmiş ve daha çok çetin imtihanları göğüslemek için bileklerinde, akıllarında ve yüreklerinde kuvvet olduğunu ispat etmiş olmalarıdır. Yüce arkadaşlar, Türk inkılâbının tarihi anlatırken bunun bir kurtuluş olduğunu en başta söyleyecektir.

Bu kurtuluşun muhtelif safhaları içinde, bilhassa kadınların kurtulmasını anacaktır. Bizim inkılâbımızın, bu memlekette görülen birçok ıslâhat teşebbüslerinden en baş ayırımlarından biri, kadınlığa verdiğimiz mevki ve kadın haklarını tanımakta gösterdiğimiz isabettir. Türk inkılâbı denildiği vakit, bunun, kadının kurtuluş inkılâbı olduğu beraber söylenecektir. Şimdi almakta olduğumuz teşebbüs, bu kurtuluş istikametinin tamamlanması, neticelenmesi ve en verimli bir hale getirilmesidir. Gelecek Büyük Millet Meclisi'nde kadın saylavlarla beraber çalışmak, Büyük Millet Meclisi'nin, kuruluşundan beri, bu memlekete getirdiği feyizlerin daha çok genişlemesini, daha ileri verimlerde bulunmasını temin edecektir, kanaatindeyiz. Temiz, duru kanaatimiz budur. Arkadaşlar, bizim inkılâbımızı, gerek ona önderlik etmekte, gerek onu feyizli ve verimli kılmakta, Atatürk, en anlatıcı bir surette temsil etmektedir. Kadınları hakkından mahrum edilmekle, yarı yarıya kötürüm bir hale getirilen ulusumuzun üstünden bu baskıyı kaldırması, Atatürk'ün başlıca hizmetleri arasında sayılacaktır. Yüksek heyetinizin şimdi gösterdiği tezahürü Türk ulusunun ilerlemesi ve yükselmesi için çalışan Yüce Önderimiz Atatürk'ün gayretlerini; sevgi ve saygılarla karşıladığınızın esaslı ve yeni bir delili olarak alıyoruz. Arkadaşlar, fevkalade iyi işler başaran Büyük Meclis, bütün umutlarına erişmiş bulunuyor. Memlekete ettiğiniz hizmetlerin en parlaklarından birini bugün, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nu tadilde yapmış olacaksınız. Gelecek nesil dördüncü Büyük Millet Meclisi'nin büyük işlerini anarken, Türk kadınına bütün hakları vermek, kötü bir sistemin kendilerini karanlıkta bırakan usullerinden onları kurtarmak için gösterdiğiniz gayretleri daima şükranla, minnetle tekrar edecektir.

Türk kadınının memlekete hizmetleri, onun kurtuluşunu tamamlamakla taçlamış oluyorsunuz.

Arkadaşlar, heyeti umumiyesini yüksek onayınıza layık görürseniz, Türk ulusu içinde yeni bir devre açacak olan kanunun müzakeresine geçilecektir. Bu kanunun müzakeresi ile Türk kadınına memleketin şurasında burasında layık olduğu mevkii vermek için gösterilen tereddütleri zihinlerden silmiş olacaksınız. Türk kadını da Büyük Millet Meclisi'nde memleketin mukadderatı hakkında söz söylemek, kanunların ve alınan tedbirlerin aile ve yurd için ameli ve faydalı olması hakkında kıymetli fikirlerini millete karşı ifade etmek fırsatını haklı olarak bulmuş olacaktır.

Türk Kadınının Hakları

Hukuk Fakültesinde imtihanda bir talebe ile konuşma - 30 Haziran 1933

Profesör Sadri Maksudi'nin talebe Enise Hanım'a sorduğu sual üzerine şu muhavere geçmiştir:

Profesör:

— Gazi Hz. kadınlara ne verdi? diye sormuş. Enise Hanım da Türk inkılâbının Türk kadınına verdiği hakları birer birer saymıştır.

Gazi Hazretleri bunun üzerine:

— Pekâlâ, niçin mebusluk istiyorsunuz da, askerlik istemiyorsunuz? demiştir.

Enise Hanım,

– Bünyece zayıfız da ondan efendim, cevabını verince, Büyük Gazi, buna:

– Şehirlerde belki biraz... fakat köylerimizde kadınlarımızın hepsi gürbüz ve kuvvetlidir. Erkeklerle beraber çalışırlar...

Keriman Halis'in Dünya Güzeli seçilmesi üzerine Atatürk'ün Cumhuriyet gazetesi başmuharririne verdiği demeç - 3 Ağustos 1932

Türk ırkının necip güzelliğinin daima mahfuz olduğunu gösteren dünya hakemlerinin bu Türk çocuğu üzerindeki hükümlerinden memnunuz. Fakat Keriman, hepimizin işittiğimiz gibi söylemiştir ki o bütün Türk kızlarının en güzeli olmak iddiasında değildir. Bu güzel Türk kızımız ırkının kendi mevcudiyetinde tabiî olarak tecelli ettirdiği güzelliğini dünyaya, dünya hakemlerinin tasdikiyle tanıttırmış olmakla elbette kendini memnun ve bahtiyar addetmekte haklıdır.

Türk milleti, bu güzel çocuğunu şüphesiz samimiyetle tebrik eder. Cumhuriyet gazetesi, bu meselede Türk ırkının diğer dünya milletleri içinde mümtaz olan asîl güzelliğini göstermek teşebbüsünü takip etmiş ve bunu dünya nazarında muvaffakıyetle intaç eylemiştir. Ondan dolayı bittabi bu vesile ile de takdir ve tebriklerimize hak kazanmıştır.

Şunu ilâve edeyim ki Türk ırkının dünyanın en güzel ırkı olduğunu tarihi olarak bildiğim için, Türk kızlarından birinin dünya güzeli intihap olunmuş olmasını, çok tabii buldum. Fakat, Türk gençlerine bu münasebetle şunu tahattur ettirmeği lüzumlu görüyorum: Müftehir olduğumuz tabiî güzelliğinizi fenni tarzda muhafaza etmesini biliniz ve bu yolda bir tekâmülün mütemadi tahakkukunu ihmâl etmeyiniz. Bununla beraber, asıl uğraşmağa mecbur olduğunuz şey, analarınızın ve atalarınızın oldukları gibi, yüksek kültürde ve yüksek fazilette dünya birinciliğini tutmaktır.

Cumhuriyet Devrinde Kadın Tahsili – 15. Yıl Kitabı'ndan[431]

Türkiye Cumhuriyeti'nin Türk kültür sahasında attığı en mühim inkılâp adımlarından biri Türkiye'de kadın tahsilinin inkişafı için aldığı tedbirlerdir. Muhtelif nutuklarında "Bir içtimaî heyet iki cinsten (erkek ve kadın) yalnız birinin asrî icapları iktisap etmesiyle iktifa ederse, o içtimaî heyet yarıdan fazla zaaf içinde kalır. Bir millet terakki ve temeddün etmek isterse bilhassa bu noktayı esas tutmak mecburiyetindedir", "Milletimiz kuvvetli bir millet olmağa azmetmiştir. Bugünkü levazımından biri de kadınlarımızın her hususta yükselmelerini temindir. Binaenaleyh kadınlarımız da âlim ve mütefennin olacaklar ve erkeklerin geçirdikleri bütün tahsil derecelerinden geçeceklerdir. Kadınlar içtimaî hayatta erkeklere beraber yürüyerek biribirinin yardımcısı olacaklardır" sözleriyle kadın terbiyesinin önemine işaret buyurmuş olan Ulu Önder'in yüksek irşatlariyle Türkiye'de kadın tahsili

431 *Cumhuriyet Halk Partisi 15. Yıl Kitabı*, s. 168-169.

Keriman Halis'in dünya güzeli seçilmesi üzerine Atatürk 3 Ağustos 1932 günü Cumhuriyet gazetesi başmuharririne şu demeci vermişti: "Türk ırkının necip güzelliğinin daima mahfuz olduğunu gösteren dünya hakemlerinin bu Türk çocuğu üzerindeki hükümlerinden memnunuz. Fakat Keriman, hepimizin işittiğimiz gibi söylemiştir ki, o bütün Türk kızlarının en güzeli olmak iddiasında değildir. Bu güzel Türk kızımız ırkının kendi mevcudiyetinde tabii olarak tecelli ettirdiği güzelliğini dünyaya, dünya hakemlerinin tasdikiyle tanıttırmış olmakla elbette kendini memnun ve bahtiyar addetmekte haklıdır. Ondan dolayı bittabi bu vesile ile de takdir ve tebriklerimize hak kazanmıştır."

tasavvur edilemeyecek derecede geniş ve şümullü bir inkişafa mazhar olmuştur.

İmparatorluk devrinde 1910 tarihine kadar Türkiye'de kızlar ancak ilkokullarla rüştiyelere gidebilirlerdi. Orta tahsil namına gördükleri tahsil yalnız İstanbul'da bulunan Kız Öğretmen Okulu ile bazı vilayetlerde açılmış olan Kız Sanat okullarına münhasırdı. 1910'da kızlar için liseler açılmış ise de bu liselerin tahsil müddeti erkek liselerinkinden iki yıl noksandı. Sayıları da çok azdı. 1916'da kızlar için İstanbul'da ayrı Darülfünun tesis olundu. Nihayet 1918'de İnas Darülfününu lağvedilerek kızların erkeklerle birlikte üniversitede ders görmesine pek güçlükle müsaade olundu.

Cumhuriyet, Türk kızlarına bütün tahsil müesseselerinin kapısını açtı ve kendilerine erkeklere müsavî haklar temin etti. Bütün tahsil derecelerinde muhtelit tedrisat sistemi tatbik olunarak kızların erkeklerle birlikte ders görmelerine imkân verildi. Cumhuriyet devrinde muhtelif derecelerdeki okullara devam eden kız talebe sayısı geniş bir ölçüde artmıştır. 1923-1924 ders yılında ilkokullara devam eden kızların sayısı 62.954 iken 1937-1938 ders yılında bu sayı 256.061'e çıkmıştır.

1923'te ortaokullara devam eden kızların sayısı 1182 iken 1937'de bu okullara 18.450 kız devam etmiştir. Bu suretle Cumhuriyet devrinde ortaokullara devam eden kızların sayısı 15 misli artmıştır.

Liselerin ikinci devre sınıflarına 1923'te devam eden kızların sayısı 331 iken 1937'de bu sayı 3972'ye baliğ olmuştur. Bu suretle Cumhuriyet devrinde liselere devam eden kızların sayısı 12 millî artmıştır.

1924-1925 ders yılı sonunda ortaokullardan yalnız 12 kız mezun olmuş iken 1936-1937 ders yılında aynı okullardan mezun olan kızların sayısı 2422'ye baliğ olmuştur. Bu suretle 14 yıl öncesine nisbetle bugün ortaokullardan mezun olan kazların sayısı 201,8 misli artmıştır.

1924-1925 yılında liselerin ikinci devresinden 52 kız mezun olmuş iken 1936-1937 ders yılında 376 kız mezun olmuştur. Bu suretle 14 yıl öncesine nisbetle bugün liselerden çıkan kızların sayısı yedi mislinden fazladır.

Kız meslek okullarına 1930-1931 yılında devam eden kızların sayısı 717 iken 1937-1938 yılında bu sayı 10.134'ü bulmuştur.

İstanbul Üniversitesi'nin muhtelif fakülteleriyle Ankara'da Tarih, Dil ve Coğrafya Fakültesi'ne ve diğer yüksekokullara devam eden kız ve erkek talebelerin sayısını gösteren cetvelin tetkikinden Cumhuriyet devrinde yüksek müesseselere devam eden kız talebe miktarının ne kadar önemli bir nisbette artığı, bazı fakültelerde kız talebe sayısının erkek talebe sayısını bile geçtiği anlaşılır. Bugün ilkokullardan en yüksekokullarımıza varıncaya kadar bütün kültür müesseselerimizin talim kürsülerinde Cumhuriyet devrinde yetişmiş olan kadınlarımızın büyük bir muvaffakıyetle feyiz verdiklerini memnuniyetle görüyoruz.

Hava Taarruzlarına Karşı Pasif Korunma

Türkiye'de Barış Ortamında Savaş Travması[432]

"Bütün dünyanın bugün uğraştığı şey, hava tehlikelerine karşı tedbir bulmaktır. Bu hiç fantezi değildir. Bu bir ciddî meseledir, bir tehlikedir. Onun için bunun gerek fenniğ taraflarını, gerek siyasal taraflarını büyük bir alaka ile takip etmelisiniz. Ve memleketin her tarafına bunu öğretmelisiniz.

İsmet İnönü
25 Mayıs 1935 Birinci Basın Kurultayı'nda
matbuat mensuplarına irad buyurdukları nutuktan.

Tarihte "hava taarruzu" ilk kez Trablusgarp Savaşı sırasında gündeme geldi. 1911'de İtalyanlar Libya'nın sahil kesiminde ana stratejik noktaları ele geçirirken ilk kez zırhlı araba ve uçak kullanmışlardı. İtalyanlar Trablusgarp'ta Osmanlı ordu kamplarına uçaklardan el bombası atmaya başlamışlardı. Böylece savaş yöntemlerine uçaklar da dahil oluyordu. Aslında Wright kardeşlerin ilk uçuş deneylerinden altı yıl sonra, 1909'da Krupp, askeri amaçla da kullanılabilecek uçakları tasarlamıştı. Hiram Maxim bomba taşıyan uçaklarla kentlere saldırılabileceğini öngörmüş, nitekim Cihan Harbi'nde Londra Almanlar tarafından bombalanmıştı. Keza Batı Cephesi'nde uçaklar hava tarassutunda kullanılmıştı.

Cihan Harbi'nde hava gücü bir ölçüde kısmen kendini kanıtlamıştı. Hava gücünden yana olanlar cephe-

432 Zafer Toprak,"Türkiye'de Barış Ortamında Savaş Travması : Hava Taarruzuna Karşı Pasif Korunma," *Toplumsal Tarih*, sayı 163, Temmuz 2007, s. 40-47

lerdeki yararı ötesinde uçağın önemli bir stratejik silâh olduğunu gördüler. Düşmanın lojistik gücünü çökerten, sanayi tesislerini, iletişim ağını savaş dışı bırakan hava gücü aynı zamanda cephenin çok gerilerine ulaşarak ve kentleri bombalayarak halkın moralini, savaş iradesini olumsuz yönde etkileyebilecekti. Guilio Douhet, William Mitchell, Hugh Trenchard gibi hava gücü kuramcıları kısa sürede ön plana geçtiler. Hava gücünün öneminin anlaşılması hava gücünün ayrı bir örgütlenmeye tabi tutulmasını gerektirdi. İngiltere Royal Air Force (RAF)'i kurdu ve bu kuruluşun başına 1918- 1929 arası Trenchard kurmay başkan olarak geçti.

Trablusgarp'taki tali nitelikte hava harekatı bir kenara bırakılırsa, Osmanlı hatırı sayılar hava harekatına Çanakkale'de muhatap oldu. Çanakkale Harbi birçok açıdan çağdaş savaş tekniklerine ya da "warfare" diye tanımlanan savaş yöntemlerine yenilik getirdi. Bu bağlamda Çanakkale bir kırılma noktasıydı. Kara, hava ve deniz güçlerinin bir arada, koordine hareket etme gereği bu cephede ortaya çıktı. Her üç gücün de bu denli yoğun kullanıldığı bir savaş o güne kadar yaşanmamıştı. Çanakkale Harbi denizde amfibi harekâtının ve primitif de olsa uçak gemilerinin, havada "savaş" uçaklarının ve sabit balonların, karada o güne kadar tarihin yazmadığı bir yakınlıkta siper savaşlarının birlikte ve yoğunlukta yaşandığı bir savaştı.

Yukarıda belirtildiği gibi hava gücü ilk kez Osmanlılara karşı Trablusgarp'ta denenmişti. Ama bunun etkili olduğu söylenemezdi. Oysa Çanakkale hava gücünün de sınandığı bir savaş oldu. Uçak gemilerinden sabit balonlara, savaş uçaklarından hava bombardımanlarına hava gücü her yönüyle Çanakkale'de sınav verdi. Donanma ve ordu harekâtında hava gücünün önemi Çanakkale Harbi'yle gündeme geldi..

Çanakkale'de İtilâf güçleri kara gücünün tek başına sonuç alamadığını görmekte gecikmediler. Bu nedenle Arıburnu çıkarması gözetleme balonları ve uçaklarla düzenlenen bombardımanla desteklendi. Osmanlı savunma hatları sürekli dövüldü. İtilâf Devletleri hava kuvvetleri savaşın başlangıcından itibaren Çanakkale Savaşı'nda görev üstlenmişti. Bombardımandan bir gün önce, iki kara uçağı ile beş deniz uçağı taşıyan 7000 tonluk Ark Royal uçak gemisi Bozcaada'ya yanaşmıştı. Osmanlı topçu mevzilerini keşif ve tespit etmekle görevli bu uçak gemisi, hava koşulları nedeniyle görevini tam yerine getirememişti. O yıllarda uçaklar ancak uygun hava koşullarında uçuşa çıkabiliyorlardı. Boğaz tahkimatı İngilizlerce bir ölçüde biliniyordu. Savaş öncesi Osmanlı topraklarında bulunan İngiliz deniz heyeti bu bilgilere sahipti. Ayrıca İngiliz ve Fransız kara ve deniz ataşeleri ve Çanakkale'deki İngiliz konsolosu boğazı birçok kez dolanmıştı. Bu kadrolar Çanakkale Harbi'nde bilfiil görev almış ve harekâtın yönlendirilişinde etkin rol oynamışlardı. Çıkarmada kıyıların keşfi ve çıkarma yerlerinin saptanması en ince noktalarına kadar belirlenmesine karşın, kıyıdaki tahkimat, savunma gücünün miktarı ve yerleri, sahilden içeri doğru arazinin konumu hakkında İtilaf güçleri yeterli bilgiden yoksundu. Savaşın başlangıcında 26 Şubat ve 4 Mart günleri İngiliz deniz bölükleri boğazın girişinde sahile çıkarılmış, susturulmuş toplar tahrip edilmiş, bir yandan da denize yakın olan sahil ve arazi keşfedilmişti. 25 ve 26 Şubat günlü bombardımanların sonuçları bu arada havadan uçaklarla tarassut edilmişti. Osmanlı ordusu bu sırada sürekli hareket ediyor boğaz ve dolaylarında yeni batarya mevzileri oluşturuyordu. Bunlar uçaklardan bariz bir şekilde izleniyordu. 7 Mart 1915 günü HMS Queen Elizabeth zırhlısı uçakların tarassutuyla Kilidbahir bataryalarına 15 inçlik toplarıyla endirekt ateş açmıştı. Bu ateş etkili olmuşsa da sonuç yeterince izlenemediğinden bu yönden, yani hava gücünün desteğiyle endirekt ateş devam etmemişti. Çanakkale Savaşı sırasında Osmanlı'nın da hava gücü vardı. Hatta havada birkaç kez müsademe olmuştu. Keza Millî Mücadele sırasında da Anadolu harekatı uçaklardan yararlanmıştı. Ama 1930'lara kadar uçakların vurucu gücü çok sınırlı kalmıştı. Ancak düşman mevzilerini tespitte yararlı oluyorlardı.

1920'lerden itibaren uçakların işlevi giderek değişti. İngilizler Cihan Harbi'nde geliştirdikleri hava gücüyle Afganistan'da, Irak'ta, Güney Yemen'de, İngiliz Somalisi'nde başkaldırılara karşı hava gücü kullandılar. Hardal gazının hava gücü aracılığıyla kullanılması ise Kuzey Fas'ta İspanyollar tarafından siviller ve İspanya'ya

karşı savaşanlara karşı kullanılmış ve büyük zayiata neden olmuştu. Güçlü direnişe karşı, Fransızların da devreye girmesiyle İspanyollara karşı direniş 1925-1927 arası bastırılabilmişti. Hava gücü hardal gazıyla birleşince savaş tekniklerine yepyeni bir boyut katmıştı.

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'na girmedi. Ama neredeyse girmiş kadar oldu. Millî Korunma Kanunu ve Millî Müdafaa Mükellefiyeti Nizamnamesi gayri resmî seferberlik ortamında çok farklı koşullar ihdas etti. Savaş bittikten sonra da gaz maskeleri uzun süre tavan arasında ya da bodrumda saklandı. İnsanlar karartma gecelerini uzun yıllar belleklerinden silemediler. Ancak, savaş sonrası barış geldiyse de bir süre sonra bloklar oluştu; Soğuk Savaş başladı. Sivil savunma bir kez daha insanlığın yaşamına girdi.

Zehirli Gaz Maskesi Fabrikası'nın Açılışı

İsmet İnönü'nün Ankara Mamak'ta Kurulan Zehirli Gaz Maskesi Fabrikasının Açılış Töreninde Yapılan Konuşma - 1935 [433]

(...)

"Bir buçuk yıldan beri, böyle bir fabrikanın kurulmasına çok ehemmiyet verdik. Maske, ordu silâhı halinden çoktan çıktı ve her evde bulunması gerekli bir eşya halini aldı. Bu sebebledir ki bu fabrikanın memlekete hizmetlerile çok övüneceğiz."

İsmet İnönü, burada gaz maskesi meselesinin, bir halk meselesi, bir vatandaş meselesi addedildiği noktasında bilhassa durdu ve:

"Bunun içindir ki bu işi Kızılay'a verdik" dedi ve Kızılay kurumuyla değerli başkanı B. Refik Saydam'ın bu önemli işi muvaffakıyetle başardığını sözlerine ekledi.

İsmet İnönü, gaz maskelerinin sıhhî bir vasıta, bir yaşama vasıtası olduğunu, fabrikanın şimdi mütevazı bir şekilde işe başlamakla beraber, herkesin birer maske bulundurmak lüzumunu kolaylıkla anlayacağını kaydederek söylevini bitirdi. (...)

Türkiye'nin Travması: Hava Harekâtı

Türkiye'de iki dünya savaşı arası travmalarından biri "hava taarruzu" ve onunla birlikte gündeme gelecek olan zehirli gazdı. Zehirli gaz Cihan Harbi'nde kullanılmış ve önemli sayıda can kaybına neden olmuştu. Hava harekatıyla birlikte zehirli gaz çok daha etkin bir silâha dönüşmüştü. Türkiye hava gücünün önemi Cumhuriyet'le birlikte idrak edilmiş, ordu hava birlikleri oluşturulmuştu. Öte yandan Türk Hava Kurumu ile sivil havacılık özendirilmişti. Cihan Harbi yıllarında kullanılan zehirli gazların sivil halk için ne denli tehlike arz ettiği görmezden gelinemezdi.

Hava gücü ve zehirli gaz bundan böyle savaş yazınında ortak bir alan oluşturacaktı. Halkın bu konuda uyarılması, aydınlatılması gerekiyordu. Nitekim bu konuda ilk mevzuat 5 Ağustos 1931 günlü "Halk için havaya

433 *Ulus Gazetesi*, 1 Sonteşrin (Kasım) 1935

Türkiye'de iki dünya savaşı arası travmalarından biri "hava taarruzu" ve onunla birlikte gündeme gelecek olan zehirli gazdı. Zehirli gaz Cihan Harbi'nde kullanılmış ve önemli sayıda can kaybına neden olmuştu. Hava harekatıyla birlikte zehirli gaz çok daha etkin bir silaha dönüşmüştü. Türkiye hava gücünün önemi Cumhuriyet'le birlikte idrak edilmiş, ordu hava birlikleri oluşturulmuştu. Öte yandan Türk Hava Kurumu ile sivil havacılık özendirilmişti. Cihan Harbi yıllarında kullanılan zehirli gazların sivil halk için ne denli tehlike arz ettiği görmezden gelinemezdi. Her daim hava saldırılarına hazırlıklı olmak gerekiyordu.

karşı korunma talimatı" idi. Büyük Erkânıharbiye Reisi Müşir Fevzi [Çakmak] imzalı bu "başemri" savaş sırasında düşmanın havadan yapacağı kimyevî zehirli maddeler taarruzlarına karşı korunmaya yönelikti. Tüm resmi ve özel kurumlar ve halk tarafından uygulanmak üzere yayımlanmıştı. Talimatın başlangıç kısmında günün savaşlarının ulus savaşları, o günkü deyişle "millet harbi" olduğu, geçmişte orduların cephelerde savaştıkları, cephe gerisinde halkın savaşa iştirak etmediği, oysa bundan böyle savaşların hava gücü sayesinde ülkenin her tarafında, en ıssız köşelerinde bile sürdürüleceği, savaş ilân edildiği dakikadan itibaren ülkenin her bir yanının "hava muharebe cephesi"ne dönüşeceği kaydediliyordu. İşte bu nedenle savaş başlamadan önce, barış dönemlerinde hava taarruzlarına karşı korunma ve gizlenme önlemleri alınması gerekiyordu.

Bundan böyle savaşlar topyekûn bir nitelik taşıyordu. Zaferin kazanılması için ülkenin varını yoğunu ortaya koyması kaçınılmazdı. Ülkenin toprak mahsullerinden sınaî ürünlerine, fabrikalarından küçük imalathanelere varıncaya kadar her şeyi ile seferber olması kaçınılmazdı. Ülke "bir mekanizma gibi" ortak his ve emel etrafında birleşerek varlığını sürdürebilirdi. Çağdaş savaşlarda yalnız ordunun değil, tüm ülke halkının psikolojisi, "halet-i ruhiyesi" büyük rol oynayacaktı. Cephede savaşın kaderi geride ülkenin maddî ve manevî konumuyla yakından bağlantılıydı. Halk arasında doğacak her türlü olumsuzluklar bir şekilde cepheye, orduya sirayet edecek ve onun savaş gücünü yıpratacaktı. Bu nedenle düşmanın hedeflerinden biri cephe gerisinde halkın maneviyatı olacaktı. Bu tür bir savaş yönteminde ise hava gücü önem kazanıyordu. Halkın maneviyatını bozmak için en önemli propaganda aracı hava gücü olacaktı. Düşman uçakları geride halkın maneviyatını kırarak cephede orduyu manen çökertmeye çalışacaktı. Bu tür bir tahribat düşmanın ateş gücünden daha vahim idi. İşte bu koşullar altında "halkın bu gibi ahval karşısında sinirlerine hâkim olması, itidal ve sükûnunu muhafaza eylemesi" gerekiyordu. Düşmanın hava saldırılarına karşı alınacak ilk önlem barış sırasında uçak ve yönlendirilebilen balonlar [kabil-i sevk balonlar] hakkında halkı bilgilendirmek, aydınlatmaktı.

Hava Saldırıları ve Pasif Korunma:

Bir iki sene evvel Habeşistan'da, daha düne kadar İspanya'da ve halen Çin'de devam etmekte olan kanlı harpler, harp mefhumunun çok değiştiğini ve bilhassa hava silâhının son seneler zarfındaki muazzam terakkiyatı neticesinde, artık bir harpte yalnız muhasım taraf ordularının değil, fakat bütün sivil halkının da aynı derecede tehlikeye maruz bulunduğunu açıkça meydana çıkmıştır.

Bundan dolayıdır ki bütün büyük devletlerce, "pasif korunma" namı verilen sivil halkın hava tehlikesine karşı korunması meselesine büyük bir ehemmiyet verilerek, bütün modern imkân ve vasıtalardan istifade etmek suretiyle bu tehlikeyi kabil olduğu kadar önleyecek birçok tedbirler alınmıştır. Bu tedbirlerin başlıcalarından biri halka hava tehlikelerinin mahiyetini öğreterek bu tehlikeye karşı mücehhez bulunmalarını temin etmektir.[434]

Hava Gücü ve Zehirli Gaz

O yıllarda kullanılan savaş uçakları üçe ayrılıyordu. Bunlar "bombardıman", "keşif" ve "av" uçaklarıydı.

434 T.C. Bayındırlık Bakanlığı Bayındırlık İşleri Dergisine Ek, no 14, *Pasif Korunma*, Ankara: Çankaya Matbaası, 1939, s. 3.

Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın talimatının başlangıç kısmında günün savaşlarının ulus savaşları, o günkü deyişle "millet harbi" olduğu belirtiliyordu. Geçmişte ordular cephelerde savaşıyor, cephe gerisinde halk günlük yaşamını sürdürüyordu. Oysa bundan böyle savaşların hava gücü sayesinde ülkenin her tarafında, en ıssız köşelerinde bile savaş sürdürülecekti. Savaş ilan edildiği dakikadan itibaren ülkenin her bir yanı "hava muharebe cephesi"ne dönüşecekti. İşte bu nedenle savaş başlamadan önce, barış dönemlerinde hava taarruzlarına karşı korunma ve gizlenme önlemleri alınması gerekiyordu.

Halkı yakından ilgilendiren bombardıman uçaklarıydı. Her ne kadar zaman zaman "keşif" uçakları da havadan yere bomba atmak için kullanılmaktaysa da halkın bu tür uçaklara karşı önlem almasına gerek görülmüyordu. Asıl korkulacak olan "bombardıman" uçaklarıydı. Bombardıman uçakları 1000 kiloya kadar bomba taşıyabiliyorlardı. Keza yönlendirilebilen balonlar da aynı işlevi görebiliyordu. Uçak ve balonlarda beş tür bomba kullanılıyordu. Bunlar "tenvir", "yangın", "tahrip", "sis" ve "zehirli gaz" bombalarıydı. "Tenvir" bombaları geceleri bombardıman uçaklarının hedefi görmesi için kullanılıyordu. Bunlar havada patlar, içinde bulunan aydınlatıcı madde sekiz dakika yanar ve kabaca 2000 metre çapında bir alanı aydınlatırdı. Yangın bombaları, orman, kuru çayır, tarla, köy ve şehirleri yakmak ve gizlenmiş halkı meydana çıkararak zehirli, zehirsiz bomba ya da makineli tüfek ateşiyle dövmek için atılırdı. Mezra ve ormanları yakmak için yangın okları da vardı. Yangın bombalarının bazı cinsleri su üzerinde de yanar ve su ile söndürülmek istendiğinde etkisini arttırırdı. Fosfor bombaları ise yere düşünce birdenbire yanmaz, bir süre sonra kendiliğinden ateş alırdı. Kimi bomba ise yirmi dört saat sonra özel tertibat sayesinde kendisini ateşlerdi.

100-500 kilo ağırlığında tahrip bombaları ise yere isabet ettikleri anda ya da ettikten belirli bir süre sonra patlardı. Bunların daha büyükleri de yapılmaktaydı. Bunlardan canlı hedeflere karşı kullanılanlar yere değer değmez patlarlar, parçaları etrafa yatay bir şekilde saçılarak canlılara zayiat verirdi. Geç patlayanlar binaları tahripte kullanılırdı. Düştükleri yeri önce deler, oyar; sonra patlayarak çevreyi paralar ve yıkardı.

Halkın maneviyatını en çok etkileyen bomba tipi ise zehirli gaz bombaları idi. Atılacak gaz sıvı şeklinde bomba içine doldurulurdu. Bomba yere düşüp paralanınca bu sıvı gaz halinde etrafa yayılırdı. Bazı gaz bombaları yere elli ya da yüz metre kalınca havada patlardı. İçindeki gazlar gayet ufak su zerrecikleri ya da katı zerreler halinde etrafa dağılırdı. Bunların boğucu, yakıcı, tahriş edici etkileri vardı. Boğucu gaz ciğerlerin çalışmasını, nefes alışı güçleştirerek insanı zehirler, boğardı. Yakıcı gaz bedende kızartılardan başlayarak yanığa benzer kabartılara kadar deri üzerinde yaralara neden olurdu. Bu yaralar cerahat tutar ve derin izler bırakır, gözlere ve nefes borularına da etki ederdi. Tahriş edici gaz ise gözleri sulandırır, insanı aksırtır, öksürtürdü.

Çoğu kez düşman önce yangın ya da tahrip bombası atar, bu esnada halk yangını söndürmek, yakılan binaların enkazı altından kaçmak, eşyasını kurtarmak ve benzeri amaçlarla dışarı çıkardı. İşte o zaman beşerî unsuru saf dışı etmek için zehirli gaz atılırdı.

Hava Taarruzuna Karşı Korunma

İşte tüm bu hava saldırılarına ve zehirli gaz tehlikesine karşı savunma önlemleri otuzlu yıllarda resmi ve özel kuruluşlarda öğretiliyor ve uygulamaları yapılıyordu. Zehirli gazlara karşı korunma şekil itibariyle ikiye ayrılıyordu. Bunlar "kendini koruma" ve "toplu korunma" idi. Kendini koruma için gaza karşı nefes alma aygıtı, gözleri, yüzü, bedeni koruyan özel elbiseler, ayakkabılar, maskeler ve eldivenler ihdas edilmişti. Ayrıca vücut gazla temasa geçtiği zaman buraya sürülecek olan özel kireç vesaire gibi merhemler vardı. Nefes alma aygıtı [teneffüs cihazı] süzgeçli ve tecrit edilici olmak üzere iki kısımdı. İlki zehirli gazı tutar, geçirmez, zehirli havayı bu suretle süzerdi. Bunlar yüze takılan ve bu suretle yüzü ve gözleri koruyan maskenin ucunda yer alırdı. Tedriç edici aygıt ise insanın dışarısıyla ilişkisini büsbütün keser, gerekli oksijeni kendi temin ederdi. Bu cihazlarda bir oksijen şişesi bulunurdu. Ancak bunlar azamî bir saat için kullanılabilirdi. Bedeni koruyan elbiseler ise baştan aşağı giyilen lastik ya da yağlı kumaştan üretilmiş, gaz geçirmez elbiselerdi. Hayvanlar için de ayrıca maske, örtü ve sargı türleri vardı.

İkinci Dünya Savaşı'nın çıkışıyla birlikte seferberlik ve pasif korunma ile ilgili bir dizi kanun, nizamname ve talimatname yayımlandı. Millî Müdafaa Mükellefiyet Nizamnamesi tüm yurttaşları seferber kılıyor, bir dizi

İkinci Dünya Savaşı'nın çıkışıyla birlikte seferberlik ve pasif korunma ile ilgili bir dizi kanun, nizamname ve talimatname yayınlandı. Milli Müdafaa Mükellefiyet Nizamnamesi tüm yurttaşları seferber kılıyor, bir dizi yükümlülükler altına sokuyordu. Savaş durumunda pasif korunma ayrı bir önem arz ediyordu. Savaş halinde hava taarruzu olasılığı tüm otuzlu yıllarda bir tür travmaya dönüşmüş, okullarda askerlik dersleri bu konuya odaklanmıştı. Her türlü toplantı konunun gündeme gelmesine vesile oluyordu. 1935'te toplanan Birinci Basın Kurultayı'nda Başbakan İsmet İnönü basın mensuplarına seslenirken, "bütün dünyanın bugün uğraştığı şey, hava tehlikelerine karşı tedbir bulmaktır" diyecekti.

yükümlülükler altına sokuyordu. Savaş durumunda pasif korunma ayrı bir önem arz ediyordu. Savaş halinde hava taarruzu olasılığı tüm otuzlu yıllarda bir tür travmaya dönüşmüş, okullarda askerlik dersleri bu konuya odaklanmıştı. Her türlü toplantı konunun gündeme gelmesine vesile oluyordu. 1935'te toplanan Birinci Basın Kurultayı'nda Başbakan İsmet İnönü basın mensuplarına seslenirken, "Bütün dünyanın bugün uğraştığı şey, hava tehlikelerine karşı tedbir bulmaktır. Bu bir fantezi değildir. Bu bir ciddî meseledir, bir tehlikedir. Onun için bunun gerek fenni taraflarını, gerek siyasal taraflarını büyük bir alaka ile takip etmelisiniz. Ve memleketin her tarafına buna öğretmelisiniz" diyordu.

Bayındırlık Bakanlığı 1939'da yayımladığı "Pasif Korunma" kitabının önsözünde 30'lu yıllarda Habeşistan'da, İspanya'da, Çin'de yer alan kanlı savaşlarda, savaş kavramının büyük değişikliğe uğradığını, hava silahının son yıllarda büyük gelişme gösterdiğini, artık savaşlarda yalnız orduların değil, bütün sivil halkın aynı oranda tehlikeye maruz kaldığını kaydediyordu. Bu nedenle ülkeler "pasif korunma" adı altında sivil halkın hava tehlikesine karşı korunması sorununa büyük önem atfediyor, her türlü olanağı kullanarak bu tehlikeye karşı önlemler alıyordu. Bu önlemlerin ilki, halkın hava tehlikesi konusunda eğitilmesi ve bu tehlikeye karşı donanımlı olmasını sağlamaktı. Nitekim birçok ülke bu konuda halkı uyaran yayında bulunuyordu. Bunlardan biri de ünlü Fransız dergisi *L'illustration* idi. Çıkardığı bir ilaveyi salt pasif korunmaya tahsis etmişti. Sokaktaki adamın anlayabileceği bir dille yazılmış olan bu ilave sivil halkın pasif korunma hakkındaki bilgisini artırmaya yönelikti. Az masraflı ve basit maddelerle tehlikeyi önleyecek tedbirleri içeriyordu. Türkiye'de de Bayındırlık Bakanlığı benzer bir uygulamaya gidiyor. *L'Illustration*'un ilavesini Türkçeye çevirerek Bayındırlık İşleri Dergisi'nin eki olarak veriyordu.

Türkiye'de Sivil Savunma Mevzuatı

Bizim tespitimize göre 1931-1940 arası sivil savunmayla doğrudan ilgili on mevzuat yayımlanmıştı. Bunlardan biri kanun, altısı nizamname, üçü talimatnameydi. İlk talimatname yukarıda belirttiğimiz Genel Kurmay'ın "Halk İçin Havaya Karşı Korunma Talimatı" idi. Bunu 1938'den itibaren yoğun bir mevzuat izledi. 27 Haziran 1938 günü "yurtta hava taarruzlarına karşı korunmak ve bu taarruzların tesirini azaltmak" amacıyla "Hava Taarruzlarına Karşı Korunma Kanunu" çıkarıldı. Kanun gereğinde resmi kurumlar her yıl bütçelerine "havaya karşı pasif korunma" tahsisatı koyacak ve pasif korunma teşekkülleri oluşturacaklardı. Bu amaçla vekâlet seferberlik müdürlüklerinde gereği kadar uzman istihdam edilecekti. 15 yaşını bitiren ve 60 yaşın altında tüm yurttaşlar havaya karşı korunma bilgisini edinmek ve gerekli önlemleri almakla yükümlüydü. Vatandaşlar her yıl en çok otuz saat ders ve talim göreceklerdi. Bu kurslar sonunda kendilerine bir sertifika verilecekti. Havaya karşı korunma için yapılacak tatbikat ve manevralarda Hava Müdafaa Genel Komutanlığı ve valiler tarafından verilecek emirler bütün devlet daireleri ve, yabancılar dahil, halk tarafından yerine getirilecekti. Pasif hava korunma kurumlarında kendilerine verilen görevi geçerli bir mazereti olmaksızın yerine getirmeyenlere on beş günden altı aya kadar hapis cezası verilecekti. Pasif hava korunmasına mahsus olan ve bu işe yarayan tesisatı kasten tahrip edenler ya da hasara uğratanlar iki yıldan sekiz yıla kadar ağır hapisle cezalandırılacaktı. Nihayet, pasif hava korunma ortamında halkı telaşa ve heyecana sevk eden ya da yanlış önlemler almaya veya önlem almamaya sevk etmek suretiyle tehlikeye maruz kılacak şekilde kasten asılsız ya da mübalağalı haber yayanlar veya aktaranlar üç aydan bir yıla kadar hapisle cezalandırılacaktı.

Bu yasayı birbiri ardı sıra nizamname ve talimatnameler izledi. Mevzuatın en kapsamlısı 8 Nisan 1939 tarihli, 191 madde ve 5 cetvelden oluşan "Hava Taarruzlarına Karşı Pasif Korunma Nizamnamesi ve onu izleyen 173 maddelik talimatnameydi. Nizamnamede pasif korunma üç kısma ayrılıyordu: a) pasif korunma kurumları, b) yapılacak hazırlık önlemleri ve c) talim ve terbiye. Pasif korunma kurumları bakanlıkların pasif korunma büroları, vilayetlerin pasif korunma komisyonları ve yerel örgütlerin mahallî korunma örgütleriydi.

Mevzuatla pasif korunma kapsamında halka birçok görev düşüyordu. Askerlikle ilişkisi olmayan, 18-20 ve 46-59 yaş grubu "yardımcı ve hususî itfaiyeci" olacaklardı. Hususî itfaiye örgütü iki kısma ayrılıyordu: Ev itfaiyesi ve mahalle (mahalle örgütü olmayan yerlerde sokaklar birliği) itfaiyesi. Ev itfaiyesi, evde ve apartmanda sürekli oturanlar arasından ve bu işi başaracak kudret ve yetenekte olanlardan hava korunma komisyonunun direktifi üzerine ev hava korunma amiri tarafından polis marifetiyle seçilecekti. Ev itfaiyesi, ev ve apartmanın nüfus mevcuduna, binanın ve çatının durumuna ve genişliğine göre en az bir, en fazla altı kişiden oluşacaktı. Evde ya da binada erkek bulunmadığı ya da yeterli sayıda olmadığı takdirde bu işi yapmak üzere kız ve kadınlara da görev verilebilecekti. Ev ya da bina itfaiyecileri kişisel donanım ve söndürme malzemesi bulundurmakla mükellefti. Kişisel donanım gaz maskesi, harp paketi ve 200 gram kireç kaymağıydı. Söndürme malzemesi ise epey ayrıntılıydı. Kürek, kazma, balta, testere, satır, elektrikli el feneri, küçük merdiven, sırıklı süpürge (bu süpürgenin sırığı evlerin yukarı kısımlarında çıkan ateşin söndürülebilmesi için ıslak bezle sarılmış olmalıydı), yangın bombalarının ateşini bastırmak için en aşağı bir sandık dolusu kuru kum ya da toprak, tutuşan yeri söndürmek için su ile dolu ağzı geniş bir fıçı ya da kazan ve su serpmek için bir kova, fıçı ya da kazan yoksa su ile dolu beş teneke (kışın donmaması için içine tuz atılmalı), gereğinde evdeki çeşmeye takılmak üzere uygun uzunlukta hortum, söndürme malzemesi listesinde yer alıyordu.

Mahalle (sokak birliği) itfaiye takımı ise güçlü kuvvetli 10-14 kişiden oluşuyordu. Barış zamanı bu takımın başına itfaiye müdürlüğünce ya da amirliğince yardımcı itfaiyeden seçilmiş bir amir getirilecekti. Bu takımın kişisel donanımı mahallece (veya sokakla birliğince) ve söndürme araçları yerel belediyelerce temin edilecekti. Bu donanım gaz maskesi, uygun iş elbisesi, başlık ve ayakkabı, örme ya da kayış itfaiye kemeri, gaz geçirmez matara, kireç kaymağı kutusu ve harp paketiydi. Takım başının gaz maskesi düdüklü olacaktı. Söndürme araçları ise kazma, kürek, balta, testere, urgan, uzayıp kısalan merdiven, su kovası, tekerlek üzerinde çekilir ve elde taşınır tulumba, elle çekilir tekerlekli su tankı ya da fıçısı, tazyikli suya dayanıklı ve çatılara yetişecek uzunlukta su hortumu, sönmez fener ve elle çekili malzeme arabasıydı.

Sivil Savunmada Diğer Görevler

İtfaiyeye benzer biçimde halk birçok sivil savunma görevinde istihdam edilebiliyordu. Gaz arama ve temizleme takımları, teknik onarma takımları ve enkaz kaldırma ve can kurtarma takımları hep mahalle sakinlerinden seçiliyordu. Hatta mevcut polis gücüne "yardımcı" olmak üzere 46-58 yaş grubunda sağlam ve dinç kişiler göreve çağrılıyordu. Bunlara Dahiliye Vekâleti'ce uygun görülecek bir elbise verilecekti. Yetenekli kişiler, Hava Pasif Korunma Amirliği'nce gözetleme işlerinde de istihdam edileceklerdi. Bunlara "tayyare gözcüleri" deniyordu. Gözcüler gökyüzünü tarayacak ve hava taarruzlarını amirliğe bildireceklerdi.

Sivil savunmanın en önemli önlemlerinden biri "gizleme" idi. Geceleyin ışıkların söndürülmesi ve karartılması tüm yurtta gerçekleştirilecekti. Bu konuda Işıkların Söndürülmesi ve Karartılması Nizamnamesi yayımlanmıştı. Önemli mevki ya da tesisler gündüz vakti gizlenecek, boyanarak, örtülerek, etrafa ağaç dikilerek ya da sahte şekiller yapılarak kamufle edilecekti. Gerek görüldüğünde şehir ve kasabaların nüfusunun seyrekleştirilmesi için önlemler alınacaktı. Hava saldırılarında üç aşamalı bir alarm kullanılacaktı. Birinci alarm ikaz niteliğindeydi. Saldırıyı olasılığını haber veriyordu. İkinci alarm saldırının gerçekleşmekte olduğunun habercisiydi. Saldırının sona erişiyle birlikte üçüncü alarm veriliyordu. İlk alarm halka bildirilmiyordu. Bu ilân telefonla ya da elektrik işaretleriyle, önlem alınması için uzunca bir zamana ihtiyacı olan kurumlar içindi. İkinci alarm tüm şehir ve kasaba halkı ile fabrika ve kurumların memur ve işçilerine yönelikti. Pasif korunma zorunluluğu olan yerlerde yalnız hava saldırılarında kullanılmak üzere özel sirenler kullanılıyordu. Bu tür bir zorunluluk olmayan

Bayındırlık Bakanlığı 1939'da yayınladığı "Pasif Korunma" kitabının önsözünde 30'lu yıllarda Habeşistan'da, İspanya'da, Çin'de yer alan kanlı savaşlarda, savaş kavramının büyük değişikliğe uğradığını, hava silahının son yıllarda büyük gelişme gösterdiğini, artık savaşlarda yalnız orduların değil bütün sivil halkın aynı oranda tehlikeye maruz kaldığını kaydediyordu. Bu nedenle ülkeler "pasif korunma" adı altında sivil halkın hava tehlikesine karşı korunması sorununa büyük önem atfediyor, her türlü olanağı kullanarak bu tehlikeye karşı önlemler alıyordu. Bu önlemlerin ilki, halkın hava tehlikesi konusunda eğitilmesi ve bu tehlikeye karşı donanımlı olmasını sağlamaktı.

yerlerde ya da sirenlerin yetersiz kaldığı ortamlarda her türlü ses çıkaran alet, fabrika, vapur ve tren sirenleri, çan, davul, boru, trampet, ses çıkaran madenî eşya gibi şeyler kullanılabilecekti. Saldırı durumunda sirenler güçlenip zayıflayan üç dakika süren fasılalı ses çıkaracaklardı. Tehlikenin geçtiğini ilân eden siren ise üç dakika süren uzun sesti.

Pasif korunma zorunluluğu olan yerlerde herkesin halk tipi gaz maskesi ve her ailenin sıhhî ve tıbbî malzeme sağlaması zorunluydu. Bunun için devlet ucuz maske ve sıhhî levazım sağlıyordu. Hava pasif korunma tatbikat ve manevraları bir şehir veya kasaba ya da kuruma özgü olarak, özel ya da bir mıntıkaya yönelik uygulanıyordu. Bunlar Hava Müdafaa Genel Komutanlığı tarafından örgütleniyordu.

"Hava Taarruzlarına Karşı Pasif Korunma Nizamnamesi"nden birkaç ay sonra "Hava Taarruzlarına Karşı Pasif Korunma Talimatnamesi" yayımlandı. Bu mevzuat yukarıda belirtilen hususlara daha da ayrıntılı bir biçimde açıklık getirdi. Keza "Hava Hücumlarına Karşı Hayvanların Ve Hayvanlardan Husule Gelen Yiyecek Maddelerinin Korunmasına Dair Talimatname" ile beslenmeye yönelik önlemler alındı.

* * *

İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar hava taarruzu ve zehirli gaz tehdidi özellikli kent halkını büyük ölçüde tedirgin etti. Evlerde ve apartmanlarda her akşam karartma uygulandı. Arabaların farları karartıldı. Toplu korunma için sığınaklar, korunma siperleri oluşturuldu. Sığınak inşasına elverişli olmayan yerlerde oturanlar, pasif korunma komisyonlarının tetkik ve kararına göre bahçeleri müsait ise bahçelerinde ya da civar arsalarda gösterilecek yerlerde siper tarzında sığınak yaptılar.

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'na girmedi. Ama neredeyse girmiş kadar oldu. Millî Korunma Kanunu ve Millî Müdafaa Mükellefiyeti Nizamnamesi gayr-i resmi seferberlik ortamında çok farklı koşullar ihdas etti. Savaş bittikten sonra da gaz maskeleri uzun süre tavan arasında ya da bodrumda saklandı. İnsanlar karartma gecelerini uzun yıllar belleklerinden silemediler. Ancak, savaş sonrası barış geldiyse de bir süre sonra bloklar oluştu; Soğuk Savaş başladı. Sivil savunma bir kez daha insanlığın yaşamına girdi. Sığınak kavramı bir kez daha gündeme oturdu. Ama bu kez tehlike çok daha büyüktü. Zehirli gazın yerini atom bombası almıştı. İnsanlık öyle bahçede kazılan çukurla ya da bodrumda ihdas edilecek bir odayla geçiştirilemeyeceği ölçüde vahim bir tehlike ile karşı karşıya gelmişti. Küba krizi ile insanlığın büyük bir kesiminin yok olmasına ramak kalmıştı. Atom ve hidrojen bombaları karşısında insanlık artık çaresiz kalıyordu. Sivil savunma bundan böyle farklı alanlara yönelecekti. Doğal afetler sivil savunmanın ana uğraş alanını oluşturacaktı.

Hava Taarruzlarına Karşı Korunma Mevzuatı

Halk İçin Havaya Karşı Korunma Talimatı – 5 Ağustos 1931

Hava Taarruzlarına Karşı Korunma Kanunu - 27 Haziran 1938

Hava Taarruzuna Karşı Işıkların Söndürülmesi Ve Karartılması Nizamnamesi - 25 Şubat 1939

Hava Taarruzlarına Karşı Pasif Korunma Nizamnamesi – 8 Nisan 1939

Hava Hücumlarına Karşı Hayvanların Ve Hayvanlardan Husule Gelen Yiyecek Maddelerinin Korunmasına Dair Talimatname – 18 Nisan 1939

Ticaret Gemilerinin Gaza Karşı Korunması Hakkında Nizamname – 20 Nisan 1939

Hava Taarruzlarına Karşı Pasif Korunma Talimatnamesi – 5 Eylül 1939

Hava Taarruzlarına Karşı Pasif Korunma hakkındaki nizamnamenin 22'nci ve 98'inci maddelerine bazı hükümler eklenmesi hakkında nizamname – 8 Ocak 1940

Yapılarda pasif korunma bakımından tatbik edilecek esaslar ve sığınaklar nizamnamesi – 8 Ocak 1940

Şehir planlarının tanziminde ve mühim bina yerlerinin tayininde tatbik edilecek pasif korunma şartlarına dair nizamname – 20 Mayıs 1940

T. C.

Büyük Erkânıharbiye Reisliği

Halk İçin Havaya Karşı Korunma Talimatı

5 Ağustos 1931

Halk İçin Havaya Karşı Korunma Talimatı Başemri:

Harp zamanında düşmanın havadan yapacağı kimyevî zehirli maddeler taarruzlarına karşı korunmayı öğreten Halk İçin Havaya Karşı Korunma Talimatı memlekette mevcut resmî ve hususî tekmil müesseseler ve halkça tatbik edilmek üzere neşrolunmuştur.

B. E. Rs.
Müşür
Fevzi

1 – Bugünkü harpler millet harbidir. Eskiden ordular birbirleriyle harb ederler; bunların gerilerinde kalan milletleri harbe iştirak etmezlerdi. Şimdiki muharebelerde bu mümkün değildir. Bundan sonraki harplerde memleketin her tarafı ve hatta en ıssız köşeleri bile düşman hava kuvvetlerinin taarruzuna uğrayabilecek ve harp tehlikesi ilân edildiği dakikadan itibaren memleketin her tarafında bir "hava muharebe cephesi" teşekkül edebilecektir.

Binaenaleyh daha muharebenin ilânından evvelki gerginlik zamanlarında başlayabilecek olan hava taarruzlarına karşı korunma ve gizlenme tedbirleri, harbin ilk tedbirleri olacaktır.

2 – Zaferin kazanılabilmesi için memleketin bütün varının ve yoğunun ortaya konması lâzımdır. Milletin mekûlât ve mahsulâtı arziyesi, sanayi şubeleri, küçük imalâthanelere varıncaya kadar her şeyi bu uğurda çalıştırdığı takdirde zafer elde edebilecektir.

Binaenaleyh, bütün memleket bir mekanizma gibi bir his ve bir emelli olarak zafer gayesi etrafında işlemekle ancak varlığını kurtarabilir.

3 – Bugünkü harplerde yalnız ordunun değil, bütün memleket ahalisinin halet-i ruhiyesi büyük rol oynamakta olduğundan cephede harb eden ordunun kuvvet ve kudreti harbiyesi cephe gerisinde kalan memleketin haline tâbidir. Yani geride devam eden maddî ve manevî varlık ilerdeki orduyu kuvvetlendirecek, geride olan her nev'î sarsıntı ise orduya da sirayet ve tesir ederek onu zayıflatacaktır. Bu sebeple düşman hava kuvvetleri halkın maneviyatını bozmak için en mühim birer propaganda vasıtası olacaklar ve gerideki halkın maneviyatını kırmak suretiyle cephedeki orduyu manen bozmağa daima çalışacaklardır. Düşmanın bu suretle yapacağı tesir, bombalarla yapacağından belki daha fazla olacaktır.

Binaenaleyh halkın bu gibi ahval karşısında sinirlerine hâkim olması, itidal ve sükûnunu muhafaza eylemesi lâzımdır. Düşman hava taarruzlarına karşı yapılacak ilk tedbir budur. Bu da hazardan itibaren tayyare ve kabili sevk balonların faaliyet suretleri ve tesirleri hakkında bütün efradı milletin daimî olarak tenvir ve irşadı ile olur. Bu keyfiyet askerî ve mülkî, resmî ve hususî bütün teşkillerle memleket münevverlerinin mukaddes birer vazifesidir.

Hava gücü ve zehirli gaz bundan böyle savaş yazınında ortak bir alan oluşturacaktı. Halkın bu konuda uyarılması, aydınlatılması gerekiyordu. Nitekim bu konuda ilk mevzuat 5 Ağustos 1931 günlü "Halk için havaya karşı korunma talimatı" dı. Büyük Erkânıharbiye Reisi Müşir Fevzi [Çakmak] imzalı bu "başemri" savaş sırasında düşmanın havadan yapacağı kimyevi zehirli maddeler taarruzlarına karşı korunmaya yönelikti. Tüm resmi ve özel kurumlar ve halk tarafından uygulanmak üzere yayınlanmıştı.

Hava Taarruzlarına Karşı Korunma Kanunu

Kabul tarihi: 27 Haziran 1938

Neşri tarihi 9 Temmuz 1938

Madde 1 – Yurtta hava taarruzlarına karşı korunmak ve bu taarruzların tesirini azaltmak maksadiyle halk ve resmî, millî, hususî teşekküller bu kanuna ve nizamnamelerine göre korunma tedbirleri almağa ve teşkilât vücude getirmeğe mecburdurlar.

Madde 2 – Şehir ve kasabaların siyasî, sınaî, harsî, ekonomik, maddî manevî ve askerî bakımdan ehemmiyetlerinin derecesine, mevki ve vaziyetlerine ve nüfus kesafetlerine göre korunma mecburiyetlerinin dereceleri Dahiliye Vekâleti'yle ve âmme hizmetine mahsus resmî müessese ve teşekküllerden hangilerinin passif korunma mecburiyetlerine tâbi tutulacakları ve mecburiyetlerinin dereceleri ilgili vekâletlerle anlaşarak Hava Müdafaa Genel Komutanlığı'nca tesbit olunur.

Madde 3 – Vekâletler ve umumî muvazeneye dahil daire ve müesseseler Hava Müdafaa Komutanlığı'yla anlaşarak tesbit edecekleri korunma planlarının tatbiki için senelere taksim edilmiş bir esasa göre bütçelerine hava korunması için tahsisat koyarlar.

Madde 4 – Muvazene-i umumiyeye dahil veya mülhak ve hususî bütçelerle idare olunan dairelerle sermayesi devlete ait bulunan resmî teşekküller ve müesseseler her sene bütçelerine koyacakları havaya karşı passif korunma tahsisatının derecesine göre, yapılacak nizamnamelerine tevfikan bütün memlekete şamil umumî yahud yalnız kendi müessese ve teşekküllerine mahsus hususî havaya karşı passif korunma teşekküllerini yapmak ve tedbirlerini almak ve teftiş ettirmekle mükelleftirler. Bunun için vekâlet seferberlik müdürlüklerinde lüzumu kadar mütehassıs istihdam edilir. Seferberlik büro teşkilâtına malik olmıyan daire ve müesseseler Hava Genel Komutanlığı ile anlaşarak icab eden tedbirleri alırlar. Hususî idare ve belediyelerin bu maksatla bütçelerine koyacakları para miktarı Dahiliye Vekâleti ile anlaşarak tesbit olunur.

Madde 5 – Hava Müdafaa Genel Komutanlığı ile anlaşmak suretiyle Dahiliye vekâletince tayin edilen esaslar dairesinde valiler, vilâyetleri dahilinde passif korunma planlarını ve talimatlarını ihzar ve nizamnamelerine göre passif korunma tesisat, teşkilât, vasıta ve tedbirlerini tahakkuk ettirmekle mükelleftirler. Valiler, dördüncü maddede yazılı müessese ve teşekküller üzerinde teftiş hakkını haizdirler.

Madde 6 – Yapılarda, hava korunma bakımından yapı şartları ve korunma tesis ve vasıtaları bir nizamname ile tesbit olunur. Hususî binalardan hangilerinin bu nizamname hükümlerine tâbi tutulacakları, mahallî hava korunma planlarında tayin olunur. Resmî binalarda, hava korunma bakımından yapı şartları, bu kanunun 2'nci maddesi hükmüne göre tesbit olunur.

Madde 7 – 15 yaşını bitiren ve 60 yaşını ikmal etmiyen bütün yurttaşlar, nizamnamelerine göre havaya karşı korunma bilgisini edinmek ve icab eden tedbirleri almakla mükelleftirler.

Bu maddede sözü geçen yurttaşlar, yılda en çok otuz saat ders ve talim görmek mecburiyetindedirler.

Madde 8 – Havaya karşı passif korunma mecburiyetine tâbi tutulacak şehir ve kasabalarda ve resmî ve hususî müessese ve fabrikalarda passif korunma teşekkülleri için lüzumu olan mütehassıs ve yardımcı şahıslar askerî hizmetlerle ilgili olmayanlardan hazarda seçilir. Bu mütehassıs ve yardımcıların yetişme hususunda tâbi olacakları çalışma müddetleri senede otuz saati geçmemek üzere nizamnamesinde tesbit olunur. Bu mükellefiyetten kimlerin istisna edileceği ve mükellefiyete tâbi olanlar için müecceliyet ve tazminat keyfiyeti nizamnamesine tevfikan tesbit olunur

Madde 9 – Şehir ve kasabaların nüfusuna göre, nüfusun 5/1000: 15/1000'i kadar mütehassıs ve yardımcı eşhas, bu teşekküllere ayrılabilir.

Madde 10 – Her hususî müessese veya teşekkülde ve her havaya karşı passif korunmada vazife alacaklar, mahallî korunma teşkilâtı tarafından tesbit olunur

Madde 11 – Havaya karşı korunma için yapılacak tatbikat ve manevralar da bu kanunun ve nizamnamelerinin hükümlerine uygun olarak Hava Müdafaa Genel Komutanlığı ve valiler tarafından verilecek emirlerin bütün devlet teşekkülleri ve halk tarafından (yabancılar dahil) yapılması mecburidir.

Madde 12 – Bu kanun hükümlerinin tatbik şekilleri yapılacak nizamnamelerde gösterilir.

Madde 13 – Passif hava korunma teşekküllerine dahil olup da bu kanunun hükümlerine aykırı fiil ve hareketlerine teşekküllerde deruhde ettikleri vazife dolayısiyle muttali olduğu halde salahiyetli mercie haber vermeyenler 5 liradan 50 liraya kadar ağır para cezasiyle cezalandırılır.

Madde 14 – Passif hava korunma teşekküllerinde kendisine verilen vazifeyi makbul bir mazerete müstenit olmaksızın yapmayanlar on beş günden altı aya kadar hapisle cezalandırılırlar.

Madde 15 – Kendisine tevdi edilmiş olan passif hava korunmasına mahsus her nev'î eşyayı temellük edenler bir seneden üç seneye ve bunları kasden tahrib ve imha edenler altı aydan iki seneye ve bu eşyanın iyi muhafazasına dikkat etmeyerek herhangi bir suretle ziyanına veya istifade edilemiyecek bir hale gelmesine sebebiyet verenler veya bu eşyayı tahsis olundukları maksat dışında kullananlar bir aydan üç aya kadar hapis cezasiyle cezalandırılırlar.

Madde 16 – Passif hava korunma teşekküllerine dahil olub da teşekkülde deruhde ettiği vazife dolayısiyle muttali olduğu, ifşasında zarar umulan sırları ifşa edenler, Türk Ceza Kanunu'nun 198'inci maddesine göre cezalandırılırlar.

Madde 17 – Passif hava korunmasına mahsus olan veya bu işe yarayan tesisatı kasden tahrip edenler veya hasara uğratanlar iki seneden 8 seneye kadar ağır hapisle cezalandırılırlar. Eğer bu zararlar failin ihmaliyle vukua gelirse ceza 6 aydan 3 seneye kadar hapistir.

Madde 18 – Passif hava korunma teşkilâtı tarafından emredilmiş talimlere veya toplantılara iştirak etmemeğe veya emrolunmuş tedbirleri almamağa halkı teşvik edenler üç aydan bir seneye kadar hapis cezasiyle mahkûm edilirler.

Eğer bu yüzden talim ve toplantılar veya alınması emrolunmuş tedbirler akim kalırsa hükmedilecek ceza bir seneden üç seneye kadar hapistir.

Madde 19 – Passif hava korunma vaziyeti itibariyle halkı telâş ve heyecana düşürerek veya yanlış tedbir almağa veya tedbir almamaya sevk etmek suretiyle tehlikeye maruz kılacak şekilde kasden asılsız veya mübalağalı haberler yayanlar veya nakledenler 3 aydan bir seneye kadar hapisle cezalandırılırlar.

Madde 20 – Passif hava korunma kanunu ve nizamnameleri hükümlerine göre yapılması ilân olunan tedbirlere riayet etmeyenler hakkında vilâyet idaresi kanununun 68'inci maddesi hükmü tatbik olunur.

Madde 21 – Bu kanun neşri tarihinden itibaren 6 ay sonra mer'îdir.

Madde 22 – Bu kanunun tatbikine İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

1 Temmuz 1938

Lise ve Muallim Mektepleri ile Orta Mekteplerde Harplerde Kullanılan Zehirli Gaz Tedrisatı[435]

Bir harp vukuunda düşmanın taarruz vasıtası olarak ve cephe gerisindeki halkın manevî kuvvetini sarsmak maksadıyla zehirli gazları kullanması ihtimali vardır. Umumî Harp'ta beynelmilel mevcut kuyudata rağmen

435 *Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti, Lise Müfredat Programı*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1934, s. 100-105.

bu mühlik ve garı insanî harp vasıtasının kullanılması müstakbel bir harpte de yine aynı vasıtaya müracaat edilmeyeceği hakkında bizi temin edemez. Bunun için her millet gerek ordusunu gerek sivil halkını muhtemel bir gaz taarruzuna karşı teçhiz ve tenvir etmek mecburiyetindedir.

Ordumuz için bu hususta taalluk eden tertibatı almak Müdafaa-i Milliye Teşkilâtı'na ait bir vazifedir. Cephe gerisindeki halka gaz tehlikesine karşı korunma usullerini öğretmek de memleketin münevverlerine düşen bir vazifedir. Mekteplerimizde yeni yetişen neslin esasen fennî malumatı olduğundan kimyevî maddelerden ibaret olan zehirli gazı ve bunları mas ve tahrip eden maddeleri kolaylıkla öğrenebilirler. Zehirli gazları tanıyan ve bunlardan korunma çarelerini bilen gençlerimiz kendilerini hini hacette tehlikeden kurtarabilecekleri gibi, halk kütlesine de bu gazları tanımak ve bunlardan korunmak çarelerini öğretebileceklerdir.

Zehirli gaz tedrisatının lise, muallim mektepleri ve orta mektepler programlarına ithal edilmesinin sebebi zehirli gaz tehlikesinin vukuu anında bütün milleti bu afetten kendisini koruyabilecek bir hale getirmektir.

Zehirli gazlar lise, muallim mektepleri ve orta mekteplerde okutulacaktır.

Muallim Mekteplerinde ve Orta Mekteplerde Zehirli Gaz Tedrisatı:

Programda müfredatı gösterildiği veçhile evvela talebeye zehirli gaz ve zehirli gaz muharebeleri hakkında konferans şeklinde malumat verilecektir. Burada zehirli gazların mahiyetleri, ordu ve sivil halk üzerine yaptıkları tahribat, kuvve-i maneviye üzerine tesirleri, bunlarla yapılan hücum tarzları hakkında malumat verilecek ve bu husus için, talebinin alakasını uyandıracak menakıp zikredilecektir. Mümkün olduğu takdirde bu konferansın filmlerle veya projeksiyonlarla cazip bir hale getirilmesi lazımdır.

Zehirli gazlar fennî malumat meyanında tedris edilecektir. Muallim programdaki sırayı takip etmeğe mecbur değildir. Fen dersleri meyanında herhangi bir bahsin tedrisi esnasında o bahisle en ziyade alakadar olan zehirli gazı öğretebilir ve tedrisatın hitamında okuttuğu bütün cisimleri programda gösterilen tertip dahilinde tasnif etmesi faideli olur. Orta mekteplerde talebenin kâfi kimya malumatı olmayacağından zehirli gazların terkiplerini gösteren formülleri öğrenmeleri lazım değildir. En ziyade talebenin bu cisimleri tanıyabilmesi için lazım olan vasıfların öğrenilmesine ehemmiyet vermeli ve bunların vücudumuz üzerinde yaptıkları tesirleri anlatmalı ve koruma çarelerini göstermelidir. Numuneleri mevcut gazları talebeye göstermeli ve tehlikesi olmayan tecrübeler yapılmalıdır. Mümkün olduğu kadar tekrar edilerek korunma vasıtalarının kullanılmasında talebenin mümareselerini arttırmalıdır. İperit gibi çok tehlikeli olan maddeleri kullanmamalı; bu gaza benzer diğer maddeler üzerinde tecrübeler yapılmalıdır. Gazların insan üzerinde yapacağı tesiri öğretmek üzere yapılan tecrübelerde daima mektebin doktoru da beraber bulunmalıdır. Tesiri iyi anlaşılmamış ve havası hakkında sarih malumat alınamamış olan zehirli gazlar hakkında talebe üzerinde tecrübe yapmak kat'iyyen caiz değildir.

Liselerde gaz tedrisatı

Liseler talebesinin fizik ve kimya mamulatı inkişaf etmiş bulunacağından talebenin malumatı çerçevesi dahilinde bulunan formüllerle zehirli gazların terkipleri hakkında malumat verilir. Ve bu cisimlerin fonksiyonlarına göre istihsal usulleri fizikî ve kimyevî vasıfları öğretilir. Yalnız talebenin mevcut malumatı hududunu tecavüz etmemeğe itina etmelidir. Bilhassa muhtelif istihsal usulleri öğretmek suretile asıl gayeden uzaklaşmamağa gayret etmelidir.

Zehirli gazlar ayrı ayrı öğretilirken kimyada hangi bahisle alakası varsa o bahis de öretilmelidir. Mesela karbon bahsi mütalaa edilirken aktif kömürden, karbon monoksidinden ve fosgenden bahsedilebilir. Klor bah-

İşte tüm bu hava saldırılarına ve zehirli gaz tehlikesine karşı savunma önlemleri otuzlu yıllarda resmi ve özel kuruluşlarda öğretiliyor ve uygulamaları yapılıyordu. Zehirli gazlara karşı korunma şekil itibariyle ikiye ayrılıyordu. Bunlar "kendini koruma" ve "toplu korunma" idi. Kişisel korunma için gaza karşı nefes alma aygıtı, gözleri, yüzü, bedeni koruyan özel elbiseler, ayakkabılar, maskeler ve eldivenler ihdas edilmişti. Ayrıca vücut gazla temasa geçtiği zaman buraya sürülecek olan özel kireç vesaire gibi merhemler vardı. Nefes alma aygıtı [teneffüs cihazı] süzgeçli ve tecrit edici olmak üzere iki kısımdı. İlki zehirli gazı tutar, geçirmez, zehirli havayı bu suretle süzerdi.

sinde klordan, iperite karşı kullanılan kireç kaymağından bahsedilir. Mamafih tedrisatın hitamında programda mevcut tasnife göre zehirli gazlar hakkındaki malumatı tekrar ederek bir hulasa yapmak faydalı olur.

Liselerde gazların fiziyolojik tesirleri hakkında daha mufassal malumat verilir. Gazların nasıl nakledilebildikleri ve hangi vasıtalarla düşman üzerine atıldıkları fennî esbabıyla zikredilir. Lisede yapılacak tecrübeler de orta mektepler için zikredilen aynı kuyudata tabidir. Muallim tesiri hakkında sarih malumat edinemediği cisimlerle hiçbir tecrübeye girişmemelidir. Doktor bulunmadan ve tedavi malzeme ve mevaddı mevcut olmadan tecrübe yapmak kat'iyyen caiz değildir. Mektep civarında askerî kıtaat bulunduğu takdirde askerin gaz talimlerine, lazım gelen makamattan müsaade alındıktan sonra, talebe de iştirak ettirilebilir. Talebenin zehirli gazlar hakkında nazarî malumatla mücehhez olmasından ziyade gazları iyi tanıması ve icabında bu gazlara karşı fiilen kendisini ve millettaşlarını müdafaa edebilecek kabiliyet iktisap etmesi matlup olduğu unutulmamalıdır.

Lise, Muallim Mektepleri ve Orta Mekteplerde Tedris Olunacak Zehirli Gaz Programı

Zehirli gazlar hakkında umumî malumat.

Gözyaşı getiren gazlar. Boğucu gazlar. Boğucu ve gözyaşı getiren gazlar. Yakıcı ve kabartıcı gazlar. Aksırtıcı gazlar.

Sabit gazlar. Uçucu gazlar. Gazların düşman üzerine atılma usulleri. Tayyareler. Bombardıman tayyareleri.

Gazlara karşı korunma vasıtaları. Aktif korunma. Pasif korunma çareleri.

Klor. Klorun tanınmasına yardım eden vasıfları. Fiziyolojik tesiri. Klora karşı korunma tedbirleri. Klorun zehirli gaz olarak istimali tarzları.

Gözyaşı getiren gazlar: Klorasetofenon, iyodasetofenon, iyotlu asetik asidin etil esteri.

Klorasetofenon, bromasetofenon, bunların mühim vasıfları.

Gözyaşı yetiren gazların fiziyoloji tesirleri. Buigazlara karşı korunma çareleri.

Aksırtıcı gazlar: Arsenikli, zehirli gazlar, difenilarsenik klorürü, difenilarsenik siyanürü, adamsit; bu gazları tanıtan vasıflar. Arsenikli, sis yapıcı, zehirli gazların fiziyolojik tesirleri. Arsenikli zehirli gazlara karşı korunma çareleri.

Boğucu gazlar: Fosgen, difosgen, kolorpikrin. Bu gazları tanıtan vasıflar, bu gazların ayrı ayrı fiziyolojik tesirleri; bunlara karşı korunma çareleri.

Yakıcı gazlar: İperit, lewisit, iperitli tanıtan vasıflar. Bu gazın ehemmiyeti ve tehlikesi, bu gaza karşı korunma çareleri. Lewisit ve vasıfları.

Gazlardan korunma vasıtaları: Maskeler. Maskelerin muhtelif kısımları. Maske takmak usulleri. Maske filtreleri. Muhtelif filtre tertibatı. Gazları maseden veya terkiplerini değiştirerek tesirsiz bir hale koyan kimyevî maddeler. Aktif kömür. Aktif kömürün hassaları. Diyatomit karbon monoksidi katalizörü. Bir filtre süzgecinin muayenesi, işe yarayıp yaramayacağının tayini. Gaz maskeleri talimleri. Zehirli gazlardan korumak için diğer tertibat. Oksijen teneffüs cihazları. Bunların istimali usulleri. Mahfuz mahaller. Gaz sığınakları.

İsmet İnönü'nün 1932 Türk Hava Kurumu Kongresi'nde Yaptığı Konuşma

Büyük Başbakanın Tarihî Diyevi:

"Arkadaşlar,

Türk Hava Kurumu'nun altıncı kongresini bütün dünyanın hava teşkilâtı üzerinde hususî bir alaka gösterdiği günlerde açıyoruz. Hava tehlikesi, hava teşkilâtı bugün arsıulusal sıyasanın [uluslararası politikanın] mihverini teşkil eden en önemli ve en değerli bir konu halini almıştır. ...

Fenni bilgiler size gösterecektir ki hava araçları, tayyareler bundan on sene evvelkine nispetle umulmayacak, daha evvelden hatırı hayale gelmeyecek derecede yüksek ilerlemeler göstermiştir. Bu ilerleyişi şöylece belirtebiliriz: Yakın bir zamanda dünyanın herhangi bir memleketinden hiç olmazsa bizim yakınımızda bulunan kıtaların herhangi bir tarafından kalkacak tayyarelerin ulaşmayacakları yurt kalmayacak ve bunu baştan başa yıkmak için gerekli vakti bulabileceklerdir.

Mesela şöyle olacaktır: Avrupa'nın en şimalinden Avustralya'ya üç dört günde giden tayyareler bir, iki sene içinde Türkiye gibi 760.000 kilometre murabbaı olan bir memleketin bir ucundan girip herhangi bir şehrini bombalayacak kadar üzerinde durduktan sonra burnu kanamadan tekrar memleketine dönebilecek fenni kapasiteyi kazanacaklardır.

Görüyorsunuz ki dağlık ve uzak memleketler hava hücumlarına karşı vaat ettikleri masuniyetleri gittikçe kaybetmektedirler ve yakın bir zamanda bu masuniyetlerden eser kalmayacaktır. Çok sık nüfuslu, çok mamur ve birçok sınaî müesseselere malik olan büyük Avrupa memleketlerinin nihayet bir hava hücumuna maruz kalırlarsa, vahim bir tehlikeye maruz oldukları endişesinin niçin her gün münakaşa edildiğini ve niçin bu endişeye cevap vermek için bu milletlerin çok yorulduğunu bu kısa bilgiler anlatacaktır. ...

Arkadaşlar, bir iki seneden beri bilhassa geçen seneye nispetle bu sene hava kuvvetlerini artırmak için bütün memleketlerde, hele büyük memleketlerde aşırı bir faaliyet vardır. Büyük devletlerden her biri geçen seneki tayyare bütçelerini, bu sene en az iki misline yakın artırmışlardır. ...

Türkiye'nin hava tehlikesine maruz olduğunu bilmeliyiz ve söylemeliyiz.

Şakir Hazım Gökmen,

Hava Tehlikesi ve Korunma Çareleri, Ankara; Ulus Basımevi, 1935, s. III-XII.

Gaz Genel Komutanlığı – CHP 15. Yıl Kitabı

Ordumuzun gaz ve gazdan korunma işlerinin de hazırlanması için lâzım gelen tedbirlerin alınması, ordunun gaz talim ve terbiyesinin ikmal ve gazdan korunma malzemesinin tamamlanması için icab eden bütün işlerin bir elden çevrilmesi maksadıyla 1937 senesinden beri Gaz Komutanlığı teşekkül etmişti.

Gaz Komutanlığı esas itibarıyla ordunun gaz ve gazdan korunma işleriyle meşgul ise de bütün memle-

ketin gazdan korunma işleriyle de alakadardır. Çünkü bu işlerde uğraşanların yetiştiği gaz kursları komutanlığın emri altında olduğu gibi, sivil makamlar tarafından gaz ve gazdan korunma işlerinde yapılan bütün müracaatlara Gaz Komutanlığı derhal cevap vermekte ve elinden geldiği kadar sivil teşekküllere yardım etmektedir.

Cumhuriyetimizin teessüsünden bugüne kadar geçen on beş sene zarfında Genelkurmayca verilen direktifler dahilinde gaz ve gazdan korunma işlerinde elde edilen mühim neticeler aşağıda yazılıdır:

1 – 1933 senesinden beri gaz kurslarında birçok subay, hekim, kimyager, öğretmen, mühendis, fabrikatör, şimendiferci, belediye memuru, polis, jandarma yetişmiştir. Bunlar bütün memleketin her tarafına dağılmış olup bulundukları yerlerde halkı gaz tehlikesine karşı hazırlamaktadır. Memleketin muhtelif yerlerinde bu hususta açılan tali kursları, gaz odaları, gaz evleri cidden iftihara değer bir tarzda günden güne inkişaf etmektedir.

2 – Gaz laboratuvarı tamamıyla tensik ve tanzim edilerek modern bir enstitü şekline konulmuştur. Bu enstitü hem etüd hem muayene yapabilecek bir şekle sokulduğu gibi gaz kimyager ve mütehassısları için bir mektep halini almıştır. İcap ettikçe ecnebî mütehassıslardan istifade olunarak kıymetli mütehassıs ve elemanlar hazırlanmaktadır.

3 – Enstitümüz aynı zamanda bazı imalatta da bulunmaktadır. Gerek ordu ve gerek sivil teşekküller içinde icab eden gaz numune çantaları, gaz kibritleri, gaz sisleri, diğer sisler ve saire burada yapılabilmektedir.

4 – Yine Cumhuriyet devrimizde memlekette ilk Gaz Maskesi Fabrikası kurulmasına muvaffakıyet elvermiştir. Fabrikayı kuran Kızılay kurumu olmakla beraber fabrikanın gerek fennî şartnamelerinin hazırlanmasında gerek mükemmel bir surette işlemesinde komutanlığın büyük yardımı vardır. Fabrikanın bütün mesaisi komutanlık mütehassısları tarafından tetkik ve kontrol edilmektedir.

5 – Bütün ecnebî memleketlerde gaz ve gazdan korunma işlerinde yapılan yenilikler komutanlık tarafından büyük bir dikkat ve alaka ile takip olunmaktadır. Komutanlık memleketimizin gazdan korunma işlerinde en modern memleketlerle birlikte ilerlemesi için lazım gelen bütün etüdleri ve teklifleri yapmaktadır.

6 – Memlekette gazdan korunma işlerinde yapılan neşriyat komutanlık tarafından takip ve tashih edilmektedir. Komutanlık şimdilik Kızılay mecmuasından istifade ederek bütün gaz hususundaki bilgileri herkesin anlayabileceği bir dil ile yaymakta ve hususî bir mecmua neşrini de göz önünde tutmaktadır.

7 – Gaz Komutanlığı ordunun gaz malzemesi ikmalini muntazam bir plan ve talimat dahilinde ve bütçesine göre büyük bir dikkatle ikmal etmektedir. Ordumuzu gazdan koruyucu malzemesi en müterakki memleketlerin malzemesinden geri kalmaz. Yalnız maske imaliyle kalmayarak gazlanmış arazi ve malzeme temizlenmesi için teşekkül edecek olan ekiplerin gaz elbiseleri, sair alât ve edevatları, kireç kaymağı arabaları ikmal olunmaktadır. Fazla kesif gazlarla dolmuş kapalı yerlerde çalışacak olan erler için icab eden oksijen cihazları dahi tamamlanmaktadır. Hulasa ordunun düşman gazlarına karşı tam bir emniyetle karşı koyması için icab eden bütün tedbirler alınmaktadır ve bütün memlekete de teşmil edilmektedir.

8 – Ordunun gaz ve gazdan korunma talim ve terbiyesi hususunda tam ve mükemmel bir surette yetişmesi için icab eden bütün talimnameler, talim ve terbiye programları, tabiye esasları büyük bir dikkat ve ehemmiyetle ve ecnebî eserler tetkik olunarak tanzim olunmaktadır.

Ecnebî talimnamelerin olduğu gibi kabul olunmasında birçok mahzurlar bulunduğunu gören komutanlık sırf memleketimize uygun ve memleketimizde tatbik olunabilir talimnameler hazırlamaktadır.

9 – Yine Cumhuriyet devrimizde teşekkül eden kimya taburu daha başlangıçtan beri çok büyük bir muvaffakıyet göstermektedir. Erlerimizin gaz ve gazdan korunma işlerini büyük bir süratle kavraması cidden iftihara değer bir keyfiyettir. Erler süratle gazları tanımakta, derhal tedbir almakta ve uzun zaman yorulmaksızın koruyucu cihazları kullanabilmektedirler. Kızılay'ın 60. Yıl Dönümü'nde kimya taburu ilk defa en ağır korucuyu cihaz ve elbiseleri beş saat fasılasız taşımak ve bunlarla yürüyüş yapmak gibi Avrupa ordularının ancak seneler-

Başvekil İsmet İnönü 1935 yılında, Ankara Mamak'ta kurulan Zehirli Gaz Maskesi Fabrikası'nı açarken şunları söylemişti: "Bir buçuk yıldan beri, böyle bir fabrikanın kurulmasına çok ehemmiyet verdik. Maske, ordu silâhı halinden çoktan çıktı ve her evde bulunması gerekli bir eşya halini aldı. Bu sebepledir ki bu fabrikanın memlekete hizmetleriyle çok övüneceğiz". İsmet İnönü, gaz maskelerinin sıhhi bir vasıta, bir yaşama vasıtası olduğunu, fabrikanın şimdi mütevazi bir şekilde işe başlamakla beraber, herkesin birer maske bulundurmak lüzumunu kolaylıkla anlayacağını kaydetti. Cihan Harbi yıllarında zehirli gaz savaş ortamında kullanılmaya başlamıştı. İki dünya savaşı arası ülkeler olası bir savaş için önlem almaya gerekli görmüşlerdi ve gaz maskesi konutların temel ihtiyaç maddelerinden birine dönüşmüştü.

den sonra ve birçok talim ve terbiye mahsulü olarak elde edebildikleri bir kabiliyet göstermişlerdir.

10 – Memleketlerde inkişaf eden kimya sanayiinin gaz ve gazdan korunma hususunda lazım gelen iptidaî maddeleri temin edecek surette bir veçhe vermek için Gaz Komutanlığı yakından alakadardır. Bu hususta lazım gelen teklif ve temaslarda da bulunmaktadır.

Gaz Komutanlığı'nın ileride yapmasını düşündüğü mühim işler aşağıda yazılıdır:

1 – Gaz kurslarını yavaş yavaş bir gaz okulu haline sokmak ve gaz sınıfının burada yetişmesini temin etmek.

2 – Düşman bize karşı gaz kullandığı surette mukabele edebilmemizi temin için memlekette lâzım gelen hazırlıklarda bulunmak.

3 – Ordunun bütün gaz ve gazdan koruyucu malzemesini ikmal etmek.

4 – Maske Fabrikası'nın kudret ve kabiliyetini arttırmak ve ucuz halk maskesi temini için lâzım gelen teşebbüslerde bulunmak.

5 – Bütün halk gaz kurslarını daha faydalı ve randımanlı bir şekle sokmak ve bütün alakadar memurları bu işte yetiştirmek için icab eden tedbirleri almak ve bu işlerle alakadar olan makamlara azamî yardım etmek.

Hülasa:

Komutanlığın düşünce ve gayesi yalnız ordunun işlerinde çok mükemmel bir tarzda yetişmesini, millî sanayiin gaz ve gazdan korunma için lâzım gelen iptidaî maddeleri yetiştirmek hususunda tam inkişaf etmesini, daha bitmemiş olan hususların ikmalini, malzeme eksiklerinin en kısa bir zamanda tamamlanmasını temin etmektir.

İsmet İnönü ve Türk Tayyare Cemiyeti

Hava Tehlikesi:

İsmet İnönü'nün Türk Tayyare Cemiyeti'nin Altıncı Kongresini Açış Söylevi[436]

Türk Tayyare Cemiyeti Kongresi'nin ikinci gününde, Kongre Başkanı Saffet Arıkan, radyo ile bütün yurda yayılan İsmet İnönü'nün konuşmasının, "hava tehlikesi"ne ilişkin bütün yurtta alâka uyandırdığını; bu konuda ilk bağış yapanların 5.000 lira ile Vehbi Koç, 1.000 lira ile İsmet İnönü ve ailesi, 500 lira ile Abdülhalik (Renda), 500 lira ile Fuad ve çocuklarının olduğunu belirtmiştir.

Cumhuriyet Gazetesi, 26 Mayıs 1935

Üç gün sonra da Atatürk 10.000 lira bağışla bu kampanyaya katılmıştır.

İnönü ailesinin İsmet İnönü dışındaki bütün fertlerinin ödenti tutarı olarak 20'şer lira ile üye kaydı yaptırılmasının nedeni, İsmet İnönü'nün biraz önce aktarılan, Türk Tayyare Cemiyeti'nin 6. Kongre konuşmasında bulunmaktadır.

> Arkadaşlar
>
> Türk Hava Kurumu'nun altıncı kongrasını bütün dünyanın hava teşkilâtı üzerinde hususî bir alâka gösterdiği günlerde açıyoruz. Hava tehlikesi, hava teşkilâtı bugün arsıulusal siyasanın mihverini teşkil eden en önemli ve en değerli bir konu halini almıştır. Türk Hava Kurumu'nun sayın ve çok çalışkan başkanı bu teşkilâtın birçok seneden beri bu memlekete ettiği hizmeti size rakamlarla ifade edecektir. Çok memnun olacaksınız. Anlayacaksınız ki sekiz on sene içinde memleketin hava

436 Ayın Tarihi, Sayı: 18, 1-31 Mayıs 1935, sf. 120-128 ... 24 Mayıs 1935.

müdafaası için kendi anlayışı ve araçlariyle elli milyon lira kadar para temin etmiştir. Bu fırsattan istifade ederek Türk [Hava] Kurumu'nun çalışmasına teşekkürlerimizi, minnetlerimizi söyler ve memleketin hava müdafaasına karşı bu yurdu ve bütün vatandaşları ilgilendirmek için sarf ettiği emekleri överek anarken sizi birtakım sıyasal ve fenniğ [siyasal ve fennî] acı hakikatlerden de haberdar etmeyi vazife sayarım.

Fenniğ bilgiler size gösterecektir ki hava araçları, tayyareler bundan 10 sene evvelkine nisbetle umulmayacak, daha evvelden hatıra hayale gelmiyecek derecede yüksek ilerlemeler göstermiştir. Bu ilerleyişi şöylece belirtebiliriz: Yakın bir zamanda dünyanın herhangi bir memleketinden hiç olmazsa bizim yakınımızda bulunan kıtaların herhangi bir tarafından kalkacak tayyarelerin ulaşamayacakları yurt kalmayacak ve bunu baştan başa yıkmak için gereken vakti bulabileceklerdir. Mesele [Meselâ] şöyle olacaktır: Avrupa'nın en şimalinden Avusturalya'ya 3 – 4 günde giden tayyareler bir iki sene içinde Türkiye gibi 760.000 kilometre murabbaı olan bir memleketin bir ucundan girip herhangi bir şehrini bombalayacak kadar üzerinde durduktan sonra burnu kanamadan tekrar memleketine dönebilecek fenniğ kapasiteyi kazanacaklardır. Görüyorsunuz ki dağlık ve uzak memleketler hava hücumlarına karşı vadettikleri masuniyetleri gittikçe kaybetmektedirler ve yakın bir zamanda bu masuniyetlerden eser kalmayacaktır, çok sık nüfuslu çok mamur ve birçok sınaî müesseselere malik olan büyük Avrupa memleketlerinin nihayet bir hava hücumuna maruz kalırlarsa, vahim bir tehlikeye maruz oldukları endişesinin, niçin her gün münakaşa edildiğini ve niçin bu endişeye cevap vermek için bu milletlerin çok yorulduğunu bu kısa bilgiler anlatacaktır. Barışın koru[n]ması için kendi memleketleri[nin] aşığı ve bir insanlık ideali olarak siyasal bakımdan biz de yurdumuzun ilerlemesi ve yükselmesi için ve insanların birbiriyle iyi geçinme yollarında yükselmesi için arsıulusal barışı araç sayanlardan biriyiz. Biz, diğer bir memlekete karşı hiçbir saldırıcı amaç beslemeksizin bütün kuvvetimizi kendi yurdumuzun açılmasına kesin olarak bağlanmış insanlarız.

Arkadaşlar,

Bizim bu siyasamız senelerden beri komşularımızla ve diğer memleketlerle olan münasebetlerimizle açık yüzünü göstermiş ve çok müsbet sonuçlara varmıştır. Memleketlerin en çoğu kendi komşulariyle geçimsizlik gösteriyorlar. Bizim siyasamızın pürüzsüzlüğünün en kuvvetli, en inandırıcı belgesi senelerden beri bütün komşularımızla iyi bir dostluk ve sağlam bir güven kurmak için sonsuz sabır ve emek sarf etmemizdir; yalnız bu bile bizim sıyasamızın tamamiyle tedafiî ve tamamiyle insanî bir mahiyetle olduğunu göstermeye yeter; amma arkadaşlar, eğer siyasetle uğraşanlarımız yalnız bizim hüsnü niyetimizle bu memleketin kendisini müdafaa mecburiyetinden uzak kalacağını ve sulhunun tehlikeye düşmeyeceğini düşünürlerse bununla kendilerini çok ağır bir surette aldatmış olurlar. Bununla çok ağır bir mesuliyet kendilerini ve bizi karşılamış olur.

İdealist insaniğ [insanî] fikirlerin sıyasa [siyaset] hayatında tatbik olunabilmesi için, gerçektir ki bunların memleketin müdafaası imkânı ve müdafaa kuvvetiyle beraber bulunması lâzımdır, –bravo sesleri– acı veya tatlı, gerçek olan budur.

Türkiye'nin müdafaa kuvveti arsıulusal barış için çok yardımcı ve faydalı ola-

bilir. Ancak arsıulusal barış şayet bir gün bozulacak olursa bu bozulmayı her ne bahasına olursa olsun önlemek ve savmak bizim kudretimiz içinde değildir.

Arkadaşlar,

Tayyareciliğin bugün kazandığı yeri söyledikten sonra size bir acı hakikati daha söylemek isterim. O da tayyareciliğin anlayışlı ve akıllı geçinenlerimiz gözünde bile ucuz ve kolay bir silâh zannolunmasıdır. İşe yarayan orta bir tayyare aşağı yukarı 60 bin liraya alınır. 60 bin liralık tayyareyi daima işe hazır bir halde tutmak için her sene 60 bin lira harcamak lâzım gelir. Bu bir sırçadır, alırsınız ve bir lâhza içinde harap olduğunu ve hiçbir işe yaramadığını görürsünüz. Bir tayyareci[yi] daima vazifeye hazır bulundurabilmek için o tayyarenin fiyatını her sene bütçeye koymak lâzımdır.

Bir memleketin tayyaresi ne kadardır? Bunu anlamak bir hesaba göre hepimizin iktidarı dahilindedir. Memleket tayyare bütçesi olarak resmî devlet belgeleriyle ne kadar para vermiştir. Bu 6 milyon liradır. Bu memleketin vazifeye hazır daima yüz tayyaresi vardır. Diğer bir memleket 500 tayyarelik bir hava kuvvetini daima hazır bulundurmak isterse bütçesinde her sene 30 milyon lira bulundurması lâzımdır.

Şimdi bizim tayyare cemiyetimizin çalışmasiyle temin ettiği araçların ne olduğunu, elde ne bulundurduğunu kolaylıkla hesap edebiliriz. Eğer bu üç milyon lira olduysa demek ki 50 tayyarelik bir kuvveti hazır bulundurabiliyor demektir. Görüyorsunuz ki bir hava kuvveti vücuda getirmek için bütün iyi yüreklileri, yurtseverlikleri ile yardım edenler yaptıkları yardımın ihtiyaca nisbetle ne kadar az bir derecede bulunduğunun farkında değildirler. Beş köy birleşerek bir tayyare aldığı zaman samimî olan kanaat şudur ki o tayyare bundan on, on beş sene sonra bir savaş olursa o savaşa girmek için hazır olacağını sanıyorlar, hayır, eğer her sene o tayyarenin parasını tekrar verirlerse iş günü geldiği zaman o tayyare hazır bulunmuş olacaktır.

Arkadaşlar,

Bir iki seneden beri bilhassa geçen seneye nisbetle bu sene hava kuvvetlerini artırmak için bütün memleketlerde hele büyük memleketler de aşırı bir faaliyet vardır. Büyük devletlerin faaliyetlerinin şu noktada esaslı bir önemi vardır. Büyük devletlerin gelecek sıyasaya hazırlanışları herkesin genliği üzerine etkin bir mânadır. Gelecek ihtimaller her şeyden evvel büyük devletlerin siyasaları ile belli olur. Büyük devletlerden her biri geçen seneki tayyare bütçelerini bu sene en az iki misline yakın artırmışlardır. Geçen seneki bütçeleri 75 milyon Türk Lirası ise bu seneki 150 veya 200 milyon Türk Lirası olmuştur.

Meydana getirilmiş ve getirilmek istenilen tayyarelerin sayısı binleri aşmaktadır. Bundan iki sene evvel bin tayyaresi olmak yer yüzünde en büyük hava kuvvetine malik olmak gibi idi. Amma içinde bulunduğumuz zamanda bu bin hiç olmazsa iki veya üç bin ile ifade olunur. Türkiye tarihinin cereyanında uzun seneler türlü cilveler içinde kalarak kendi müstakil ve ulusal mevcudiyetini hiçbir hadisenin, hiçbir kimsenin, hiçbir arsıulusal tertibin veya lütfun sayesinde kazanmamıştır. Türkiye'nin oldum olası ve hele son devirlerde ergin ve ulusal varlığı yalnız kendi yaşama kudretine ve kendi varlığına borçludur (Alkışlar).

Arkadaşlar,

Gelecek siyasal hadiseleri eğer birkaç sene evvel görmek taliinde isek gelecek hadiseler karşısında Türkiye'nin varlığının hava bakımından yine kendi kudretine dayanmaktan başka çaresi olmadığına sizin inanmanız ve sizin ile bütün ulusun bunu iyice anlaması ve ona göre hazırlanması gerçektir. Açık olarak söylemeliyim, hava hareketleriyle hava tekniğinin ve hava siyasetinin milletlerin hayatlarına yapabileceği etki ile meşgul değiliz. Binlerce tayyarelerin cihan sıyasasını baskı altında bulundurduğu devrelerle Türkiye'nin kendini koruyabilmesi için kaç tayyaresi olması lâzım geldiğini kabul edersiniz.

Binlerce tayyarenin sözü geçtiği bir çevrede; Akdeniz çevresinde, Avrupa'nın şarkında dünyanın en büyük siyasî cereyanlarının binlerce senelerden beri en çok kaynaştığı bir çevrede bizim en az kaç tayyaremiz olmasını istersiniz? Hiç olmazsa 500 tayyaremiz olmalıdır ki Türkiye'nin varlığını müdafaa etmek için az çok yeter bir kuvvetimiz olduğunu sanabilesiniz. Türkiye'nin bulunduğu alanda siyasal akışlara karşı barışı insanlık ve medeniyet bakımından faydalı bir etki gösterebilmesi için de 500 tayyarelik kuvvete ihtiyacımız vardır. Bugünkü şartlara göre en az rakam olarak söylediğimiz 500 tayyareyi elde edebilmek için her sene 30 milyon lira tahsis edebilmelisiniz. Açık hakikat bundan ibarettir. Bizim tayyare cemiyetinin memlekette tedarik edebildiği bunun onda biri değildir.

Arkadaşlar,

Büyük millî müdafaa vasıtalarının halkın kendi anlayışı ve takdirine göre iradî olan bir yardımı ile temin olunamıyacağı bir hakikattir. Eğer fennî ve nazarî olarak düşünürsek bu kadar mühim olan ihtiyacı devletin kendi bütçesinden temin edip halkın yardımı gibi ne mahsul vereceği belli olmıyan bir tasarrufa bırakmamak lâzımdır. Denebilir ki ancak siz Türk kurtuluşunun çetin safhalarını geçirmiş olan neslin evlâtları bilmelisiniz ki Türk kurtuluşunu temin eden şartlar ne kadar sert idiyse henüz yüksek bir Türk cemiyetini emniyet içinde yaşatacak şartlar bulunciya kadar geçireceğimiz günler daha hafif değil, o kadar sert olacaktır. Harap olmuş bir memleketi imar etmek için ve bakılmamış hele kültür hayatında birçok eksiklikleri ihmal edilmiş bir milleti az zamanda yükseltmek, yetiştirmek için birçok emeklerin sarf edilmesi lâzım geldiği bir devirde hayatın asıl çetin ve sert olan tarafı şudur ki memleketin müdafaası için, araçları kolaylık ve bollukla temin edebilecek günleri bekliyecek bir teminat da yoktur. Eğer 20 – 30 sene temin olunmuş bir sulh havası içinde memleketin zenginliğini yeter derece artırdıktan sonra millî müdafaa meselesini düşünmek mümkün olsaydı bu meselelerin halli tarafı çok daha basit olurdu. Hem memleket bir taraftan yetiştirilecek eksiği tamamlamağa çalışılacak ve hem de bir tehlikeye karşı memleket müdafaası düşünülecektir. Bu mesele bizim borcumuzdur. Onun için millî müdafaa meselesinin diğer her memlekette olduğundan çok daha fazla bir mahiyeti bizim için mevcuttur.

Arkadaşlar,

Eğer teknik ve sıyasal bakımdan hava hareketleri bu yolda devam ederse devam etmemesi için hiçbir beldek [belirti] yoktur. Bütün ahval siyasal ve teknik

istikametler bunun [devam] edeceğini göstermektedir. Bu ahval karşısında kendi hava müdafaamızı millî müdafaanın bütçe ve devlet hizmetleri arasındaki vaziyetinden çıkarmak mecburiyetinde kalacağız. Bir defa bilmek lâzımdır ki bütün dünyada havadan saldırma hareketi bundan hatta beş sene evvel zannolunduğundan çok daha müessirdir. Türkiye'ye ait olarak her Türkün her Türk vatandaşının benim ağzımdan eşiterek [işiterek] ve acı olarak bilmesi lâzımdır ki Türkiye için hava tehlikesi vardır. Türkiye havadan bir taarruza maruz kalır ve bu taarruz memleketi harab edebilir. Tatlı şeyler söylemiyorum. Amma hakikat bundan ibarettir.

Arkadaşlar, bugün memleketin müdafaa vaziyeti olarak yalnız siyasal vaziyetimiz değil, fakat teknik ve coğrafi durumlarımız itibarile Türkiye'nin nazarî olarak maruz kalacağı taarruz ihtimalleri denizden, karadan ve havadan kısaca mütalea edilebilir. Türkiye'nin milletin fedakârlığı ile ikmal olunan müdafaa imkânları karadan bir taarruza uğramak halinde kendi müdafaasını temin etmeğe muktedirdir. Hattâ yalnız kalsa bunu yakın tarihten kuvvetli misallerle söyliyebiliriz. Silâhsız bir memleket her köşesinden hiç olmazsa sekiz devlet tarafından istilâ olundu. Elimizde hemen hiç vasıta yokken kendi memleketimizi korumasını ve yabancıları topraklarımızdan sürüp çıkarmasını pekâlâ bildik (Alkışlar).

Aşağı yukarı denizden de uğrayacağımız hücumlara karşı kâfi deniz müdafaa araçlarımız olmamakla beraber mücadelemizi devamlandıracak kuvvetlere malikiz.

Havaya gelince:

Havaya kâfi derecede önem verdiğimizi söyleyemeyiz. Hava saldırışlarına karşı memleketin korunması için arzu edilmesi gereken çok noktalar vardır. Türkiye bir hava tehlikesi altındadır. Hava tehlikesini bütün dağlarımız, çok mamur olmıyan geniş sahalarımız kolaylıkla önleyebilir zannı, yanlış bir zandan ibarettir. Bugün tayyarenin üstünden geçmeyeceği bir dağ, yer yüzünde görmiyeceği bir köşe kalmamıştır. Memleketin şu ve bu köşesinde yaptığımız fabrikalar, mektepler, müesseseler ve yetiştirmeye çalışdığımız çocuklarımız havadan vuku bulacak taarruzlara karşı açıktırlar.

Biraz evvel devlet bütçesinden temin etmek imkânını anlattım. Devlet bütçesinden hava müdafaası için böyle yirmi otuz milyon liralık parayı bugün ve yarın ayırıp karşılanması imkânı yoktur. Arkadaşlar, bir devlet bütçesi için normal olarak alınması mümkün olan bütün membalara temas ettik. Biz bir memleketlerin [memleketin] fenniğ ve tedrici bir surette ilerleyip açılması için el koyabileceğimiz varidatların ve vergilerin hemen hemen hepsine el koymuştur [koymuş bulunuyoruz]. Biz bilâkis bütçemizin artırılması için önümüzdeki senelerde iki esaslı tedbiri takip etmek yolundayız.

Bunlardan birisi, iyi ekonomik tedbirlerle memleketin zenginlenmesi; ikincisi, vergiler üzerinde hatta icap ederse indirmek suretiyle ıslâhat yaparak memleketin tedrici fakat emin bir surette bütçesini artırmak yoluna gitmekteyiz. Şimdi biz bu yol üzerindeyiz. Senelerce bunu takip etmek mecburiyetindeyiz. Görüyorsunuz, devlet bütçesinden hava için 30 milyon lira verebilmek için birçok seneler beklemek lâzımdır. İşte bu birçok seneler için Türkiye'nin bir hava tehlikesine maruz olmayacağına dair bu milletin itimat edebileceği bir teminat elde edebilmesi lâzımdır. Böyle

bir teminatı kimse size veremeyecektir.

Şu hâlde arkadaşlar, devlet bütçesinde durum böyle olunca vatandaşların aklını başına alıp Türkiye havasını teneffüs etmeye önem verip vermeyeceklerini düşünmeleri lâzımdır. İlk önce buna bizim aklımız ermeli ve her birimiz bütün vatandaşlara ve en kuytu köşesine en aklı ermez adamına kadar hakikati ve tehlikeleri olduğu gibi söylemeliyiz. Bir defa buna sağlam karar verdikten sonra, sizi temin ederim ki tehlikenin yarısı atla[tıl]mış ve tedbirin yarıdan fazlası bulunmuştur. Biraz evvel hava tehlikesini klasik devlet bütçesinden ayırd etmek dediğim budur. Eğer biz yarın kalktığımız zaman teneffüs edeceğimiz havanın emin olup olmadığına dair yüreğimizin içinde bir şüphe uyanırsa bunu temin edecek vasıta ne ise ona içtiğimiz su ve yediğimiz ekmek gibi bir pay ayırmanın çaresini bulacağız. Meselen esaslı noktası buradadır. Bütün dünyanın uykusunu kaçırmış olan tehlikeye karşı kâfi derecede gayret göstermemekteyiz.

Arkadaşlar,

Klasik vergi mevzularına biraz evvel söylediğim gibi temas ederek bugün ve yarın tayyare için çare bulamazsınız. Bu ancak tayyareye para verebilecek olanların kendiliklerinden bu tehlikeyi anlayarak yardım etmeleriyle mümkündür. Bu yardımın en önemli noktası muntazam olmasıdır. Millî karakterimizdeki esaslı bir zaifliği [zayıflığı] bilmeliyiz. Bizim herhangi bir memleket meselesi için yapamayacağımız fedakârlık yoktur. Bütün malımız ve canımız, en zenginimiz, en fakirimiz biz bunların hepsini veririz. Amma arkadaşlar, on beş gün en hayırlı bir maksat için bir kuyudan günde bir kova su çekemeyiz. Mesele buradadır. Tehlikeyi görüp memlekette böyle böyle bir usul koymaktadır. Herkesin hava tehlikesinden korunması için bütün malını vermesine lüzûm yoktur. Hatta böyle bir şey zararlıdır. Amma her gün kuyudan bir kova su çeker gibi muntazam olarak Tayyare Cemiyeti veznesine bir borç ödemesi lâzımdır. Bunu tanzim etmeye çare bulduğumuz vakit ve herkesin kendi vaktini ve kendi genişliğini takdir ederek teneffüs ettiği havanın masuniyeti için böyle bir borç ödemesi lâzım geldiğini anladığı vakit Tayyare Cemiyeti muntazam bir varidata istinat edebilir ve memleketin hava müdafaasında ne yapmak lâzım geleceğini meydana çıkarır.

Arkadaşlar,

Bütün fikirlerimi ve tedbir olarak gördüğüm istikametteki nokta-i nazarlarımı söylemiş olduğumu zannediyorum. Büyük kurultaydan ricam hiç olmazsa vakti hali yerinde olan bir ailenin senede 20 lira vermek üzere kendi ihtiyariyle Türkiye'nin maruz olduğu hava tehlikesini bilenler sırasında adını bir deftere yazdırmasıdır. Türk Hava Kurumu'na daimî aza olarak senede vakti hali yerinde olanlar diyorum, hiç olmazsa 20 lira vermeyi taahhüt etmelidir. –Hay hay sesleri– Bu suretle birkaç yüz bin üye temin edebilirseniz esaslı bir varidat elde edilmiş olur. Bunun haricinde diğer vatandaşların gençlikleri mümkün olduğu kadar, bunlar için bir hat söylemeksizin fakat muntazam olarak Tayyare Cemiyeti'ne bir yardımda bulunmaları lâzımdır. Memleketin müdafaasının ne olduğunu bilen bir adam olarak, siyasî meseleler içinde, vazife ve mesuliyet alan bir adam olarak sizi hakikatlerden ha-

berdar ediyorum. Sizin, büyük kurultayı hava tehlikesini memlekete anlatmak ve buna karşı araç bulmak yolunda bütün memleketin ilgisini artırmak için önayak olmanızı diliyorum. İlk önce hava tehlikesini bilenler heyetini teşkil etmeliyiz. Dediğim gibi hava tehlikesini bilenler heyetine girenler hiç olmazsa ailesi için senede muntazaman 20 lira vermeyi taahhüt etmelidirler. Böyle bir taahhüdün daimî bir borç olacağından da korkmamalıdırlar. Çünkü benim zihniyetime göre içinde bulunduğu senenin taahhüdünü verdikten sonra gelecek sene için bunu vermeye imkân görmeyen vatandaş kendi ismini hava tehlikesini bilenler arasından sildirir ve yardımcılar listesine geçebilir. Bu kendi ihtiyarındadır. Amma hava tehlikesini bilenler listesi içinde olanlardan bu taahhüdünü senesi zarfında ifa etmeyenlerin isimlerini ilân etmesi için Tayyare Cemiyeti'ni serbest bırakmalısınız. Esaslı olarak bir yurt müdafaasına temas ederek ciddî bir tedbir almalıyız. Büyük kurultayı teşkil eden arkadaşlar devletin gerek resmî ve gerek hususî hayatında görgüleri ve tesirleri geniş olan arkadaşlardır. Bir defa Türkiye'nin hava tehlikesine maruz olduğunu görüp anlamakla beraber buna bir tedbir bulmak[nın] behemehal vazifemiz olduğunu kabul ederiz.

Arkadaşlar,

Gidiş o ki Türkiye bugün arsıulusal münasebetler itibariyle hemen en az tehlikeye maruz bulunduğu bir zamandadır. Bu zaman, ay mıdır, sene midir? Bunu tayin edemeyiz. Amma şu söylevi verdiğim bir anda Türkiye arsıulusal bakımdan en az tehlikeye maruz olduğu bir zaman[da]dır. Fakat bir sene, iki sene, beş sene sonra ne olacağını bilmem. Ve siz eğer bugün başlarsanız ancak hazırlanmaya vakit bulabilirsiniz. Meselâ[e] havada çalışacak kâfi derecede pilotu [ve havacılık] endüstrisini vücuda getirmektir. Amma bunların hepsi para meselesidir.

Arkadaşlar,

Havacılığın diğer bütün alanlarında da ihtiyacımız olduğu kadar, arzu ettiğimiz kadar muvaffak olduğumuzu iddia edemeyiz. Görüyorsunuz ki memleketin hiçbir köşesinde sizin yüreğinize ferah verecek bir şey söylüyemem; amma bütün bu dertlerin başında milletin kâfi derecede tahsisat bulamaması gelmektedir. Bu vesaiti evvelâ bulunuz, ondan sonra diğer her hizmeti istemeğ [istemek] için yüzümüz ve yerimiz olsun.

Arkadaşlarım, meseleleri bu kadar kesin ve ciddiğ [ciddi] bir surette görür; tedbirine tevessül edersek –ki biz büyük Türk meselelerini daima böyle çıplak görerek tevessül ettik– yakın bir zamanda vücuda getireceğimiz eserlerden siz memnun olursunuz, yurdun en emin ve en kısa istikamette inkişafı için sağlam temeller kurmuş olursunuz.

Arkadaşlar,

Mert adam ve büyük millet odur ki tehlikeyi olduğu gibi görür. Böyle milletler Türk Milleti gibi, geçende olduğu kadar yarın da daima muzaffer olur. Ve daima her müşkülü yenerek ortaya çıkar (Şiddetli alkışlar).

Türkiye'nin hava tehlikesine maruz olduğunu bilmeliyiz ve söylemeliyiz. Tedarik edeceğimiz araçları kendilerine emanet edeceğimiz kahramanlarımız vardır

(Şiddetli alkışlar). Emin olunuz arkadaşlar, sizin vücuda getireceğiniz 500 tayyarelik bir hava filosu Türkiye havasını korumaya imkân verecek yüksek bir kalitede olacaktır (Alkışlar). Elimizde adamlarımız, millî istidadımız bu kadar yüksek iken bu milletin emniyetini temin edecek vasıtaları vaktinde görmüş ve bulup vermiş olmamaktan dolayı Türk milletinin büyük menfaatlarını ve çok yüksek geleceğini sarsıntıya maruz bırakamayacağız (Alkışlar).

Meseleyi çıplak görerek amelî birtakım tedbirlere varmalıyız ve herhalde Türk Hava Kurumu'nu muntazam ve emin varidata istinat eden bir kurul[m] haline getirmeliyiz. Şimdi size Türk Hava Kurumu başkanı fenniğ bir söylev verecektir ki bu bilgiler hepimizin aydınlanması için çok faydalı olacaktır. Teşekkür ederim arkadaşlar (Sürekli alkışlar).

İnönü Ailesinin Türk Tayyare Cemiyeti'ne Üyelik Başvurusu

Türkiye Tayyare Cemiyeti Başkanlığına

Sayın Başkan,

İsmet İnönü ailesini aşağıdaki isimleriyle Tayyare Cemiyeti'nin açtığı "hava tehlikesini bilenler" üyeler arasına yazmanızı dilerim.

İsmet İnönü	900 lira
Validesi	20 lira
Bayan İnönü	20 lira
Ömer İnönü	20 lira
Erdal İnönü	20 lira
Kızı Özden İnönü	20 lira
	1000

Taahhüdümüzü her sene haziran başında yerine getireceğiz.

Sevgilerimizle

İsmet İnönü

26 Mayıs 1935

İsmet İnönü ve Hava Tehlikesi

Birinci Basın Kurultayı Konuşması [437]

Yüksek toplanmanızı fırsat bilerek, bugün Türkiye'nin en büyük meselelerinden bir daha bahsetmek size Türkiye'nin dün de [Hava Kurumu Kurultayında] söylediğim gibi, hava tehlikesine maruz olduğunu anlatmak isterim. Benim kanaatımca bir memleketin gazeteleri, bahusus sizin gibi memleketin iyi ve kara günlerini

437 *Ayın Tarihi*, Sayı: 18, 1-31 Mayıs 1935, s. 103-104.

içten ve yararlıkla takip etmiş ve bizzat mes'ul imiş gibi, onun dertlerini anlamaya çalışmış arkadaşlar, memleketin en nazik ve çetin bir müdafaa vaziyetini iyice bilirler ve bunu memlekete acele öğretmek için hakikî bir arzu ve gayret gösterirlerse, bu büyük meseleyi yakın bir zamanda halletmek çareleri kolaylaşmış olur. Fena şartlar ve çetin hadiselerden uğraşa, uğraşa kurtardığımız Türkiye'yi, hava tehlikesi karşısında kâfi derecede ve az zamanda teçhiz etmemek yüzünden tehlikeye maruz bulundurmamalıyız. Bunu anlamak ve anlatmaya çalışmak, birinci derecede, matbuatımızın vazifesidir. Şimdi yapacağımız şey, böyle bir hava meselesinin ortada olduğunu söylemek ve bunu bütün vatandaşlara anlatarak kendiliklerinden yardım etmelerini bir vazife saydırmaya, yaymaya ve anlatmaya çalışmaktır. Her birimiz, kendimiz, ailemiz ve muhitimizdeki arkadaşlarımız, Türk Hava Kurumu'na az veya çok her hangi bir yardımı yapıp yapmadığımızı sormaya cesaret edersek, bütün memleketin bu meseleye ilgisini kökleştirmiş, yaymış ve istifade olunacak, verimli bir hale getirmiş olacağız. Gazetelerimizin bilhassa dikkatini çekmek istediğim şudur: Bütün dünyanın bugün uğraştığı şey, hava tehlikelerine karşı tedbir bulmaktır. Bu bir fantazi değildir, bu bir ciddiğ [ciddî] meseledir, bir tehlikedir. Onun için bunu gerek fenniğ [fennî] taraflarını, gerek sıyasal [siyasal] taraflarını büyük bir alaka ile takip etmelisiniz. Ve memleketin her tarafına bunu öğretmelisiniz. Sizin içinizde öyle yüksek şahsiyetler vardır ki bu devleti ekonomik veya süel [askerî] başlıca meselelerini hiç olmazsa benim kadar bilirler. Eğer bunu da bir mesele olarak elinize alsanız, az zamanda başlıca mütehassıslarından olursunuz. Bu meseleyi halletmek için lâzım olan tedbirleri ve ödevleri, bundan daha iyi vatandaşlara telkin edecek mevkide bulunuyorsunuz. Hava tehlikesini bilenleri çoğaltmak, hava tehlikesinin ne olduğunu vatandaşlara anlatmak ve memleketin hava tehlikesine karşı korunması için lâzım gelen tedbirleri önceden vatandaşlar arasında yaymaya çalışmak –çünkü sizin başlıca sanatınızdır– aynı zamanda içinde bulunduğumuz her türlü şartların yardımı ile, devlet ve milletin el birliğiyle bu tehlikeyi bertaraf için çalışmasına yardım etmek mevkiinde ve ödevinde bulunuyorsunuz.

Toplantınızı memleket için faydalı ve hayırlı bir fırsat telâkki ederim. Memlekete yapacağınız hizmetler, elbirliği ederek ve birbirinizi daha iyi tanıyarak daha yüksek bir dereceye çıkaracaktır.

Kaniyim ki bütün çalışmalarınız arasında Türkiye'nin hava tehlikesine maruz olduğunu birinci mesele olarak ele alacaksınız (Sürekli alkışlar).

Türk Hava Kurumu'nun Sabiha Gökçen İçin Düzenlediği Törende İsmet İnönü'nün Konuşması[438]

Yüksek cemiyetin duygularına tercüman olarak Sabiha Gökçeni bugün kazandığı çok kıymetli madalyadan ve burada vesikaları okunan muvaffakıyetlerinden dolayı tebrik ederim. Yetişmesi tarzını ve hareketlerini gösteren vesikalar, yüksek

438 *Ayın Tarihi*, Sayı: 42, 1-31 Mayıs 1937, sf. 156-157.

heyetinizin de dikkatinden kaçmamıştır ki ciddidir. Bunların her birinde dikkatli âmirlerin sert bir surette takip ettikleri meslek inzıbatının hiç tereddüt edilmeden tatbik edildiğini ve kendisinden şeref meydanında ve havanın güç şartları içinde en çetin vazifeler istendiğini görüyoruz. Sabiha Gökçen'in yüzünde yabancı olmadığımız bu zor mesleğin bütün sert imtihanlarını muvaffakıyetle geçirmekte olduğunu biraz evvel dinlediğimiz bu vesikalarla huzurunuzda da ispat etmiş oluyor. Bu madalyayı memnuniyet ve iftiharla verdik. Onu iftiharla bütün vatandaşlar ve bütün dünya önünde göğsünü gererek taşımakta haklıdır.

Türk Hava Kurumu memlekette kahraman tayyareciler yetiştirecek isabetli bir siyaset takip ettiğini göstermiş olduğundan övünebilir. Sabiha Gökçen Türk kızlarından ilk kahraman tayyareci olarak memleket karşısında mevcudiyet göstermiştir. Ve bunun için de kendisini tebrik edip selâmlamak bahtiyarlıktır. Türkkuşu bilhassa havacılığa karşı alâkayı ve tayyareciliğe hevesi artırmak için tesis olunmuş bir teşkilâttır ki şimdiye kadar bize birçok güzide gençler yetiştirmiştir. Fakat ihtiyaç çok daha fazla buna lüzum gösteriyor. Bugünkü müdafaa mevzuu ve silâhlarının en müessirlerinden sayılan hava silâhında bir milletin kudretli olması kurtulmanın maksat ve gayesi için esaslı şartlardandır. Bir memleket havasından emin olmak istiyorsa mutlaka o memleket vatandaşlarının gençlikten itibaren havayı severek canlarını tehlikeye koyacak şekilde çalışmaları lâzımdır. Sabiha Gökçen buna muvaffakıyetli bir misaldir. Havanın yalnız sakin kısımlarında değil tehlikeli görülen engin sahaları içinde kahramanca dolaşmak mümkün olduğunu ispat edecek şerefli vesikalar kazanmıştır. Ümit ederim ki bütün memlekette tayyareci olmak istiyenler çetin vazife günlerinde en sert imtihanları muvaffakıyetle geçerek kıymetli vesikalar toplamağa muvaffak olacaklardır.

Bütün bu sözlerimi kahraman kızımız Sabiha Gökçen'in havalarımızda birçok kahraman Türk kızı yetiştirmek için iyi bir teşvik misali olarak telâkki edilmesi temennisiyle bitiriyorum.

Hava Savunması ve Zehirli Gazlar - Kaynakça

Cavide Attilâ, *Zehirli Gazlar*, Aydın; C.H.P. Basımevi, 1939.

Hâmit Bahar, *Halk İçin Havadan ve Zehirli Gazlardan Korunma Çareleri*, İstanbul; Aydınlık Basımevi, 1938.

Hâmit Bahar, *Pasif Korunmada Çalışacak Vatandaşlara Rehber*, 4. bası, İstanbul; Cumhuriyet Basımevi, 1940.

Hakkı Bâhir & Mitat Tuncel, *Hava Tehlikesi*, İstanbul; Cemal Azmi Basımevi, 1937..

Râşit Bener, Ağılı, *Gazlar ve Savaşlar*, Sivas; Kâmil Basımevi, 1937.

Mahmut Beliğ, *Hava Tehlikesinden Korunmak İçin Öğüt* – 1, 2, 3 ,4, İstanbul; Hayrettin Basımevi, 1935; Bozkurt Basımevi, 1935.

Mazlûm Boysan & Nuri Refet Korur, *Harp Gazları ve Bunlara Karşı Korunma*, İstanbul; İnkılâp Kitabevi, 1937.

Bursa Kız Enstitüsünde Verilen Zehirli Gazlar Konferansı Notları, Bursa; İl Basımevi, 1937.

H. L. Candan, *Hava Tehlikesi ve Korunma Çareleri*, Balıkesir, Vilâyet Basımevi, 1940.

Denizli Vilâyeti Seferberlik Bürosu: Can kurtaran., gaz arayan ve temizleyen takımların 1 – teşkilâtları. 2 – vazifeleri. 3 – techizatları. 4 – talim ve terbiyeleri talimatı. Denizli; Cumhuriyet Basımevi, 1939.

Hasan Kadri Dirim & İzzet Kemal Erksal, *Hava ve Kimya Harbi*, İstanbul; İkbal Kitabevi, 1937.

Divrigi Havaya Karşı Koruma Komisyonu, Hava Tehlikesi Hakkında Öğütler, İzmir; Ticaret Basımevi, 1937.

Şakir Hazım Ergökmen, *Hava Tehlikesi. Maskesiz ve Sığınaksız Korunma Çareleri*, İstanbul; Güneş Basımevi, 1940.

İzzet Kemal Erksal, *Hava Taarruzlarına Karşı Passif Korunma Esasları*, İstanbul; ikbal Kitabevi, 1940.

Celâl Evin, *Modern Savaş Araçları ve Harp Gazları*, İstanbul; Bozkurt Basımevi, 1937.

Sedat Fırat, *Zehirli Gaz ve Korunma Dersleri*, İstanbul; Askerî Basımevi, 1938.

M. Zihni Gener & S. İ. Yalnız, *Kimya Harbi ve Korunma Yolları*, İstanbul; Babok Basımevi, 1936.

Gibrin – L. C. Heckiy, *Teşkilâtlı Passif Müdafaa. Eşhas ve Malzeme*, İstanbul; Cumhuriyet Basımevi, 1938.

Halit Giray & Nefi Vural, *Halk Zehirli Gazlara Karşı Kendini ve Başkalarını Nasıl Koruyabilir?* İzmir; Yeniyol Basımevi, 1939.

Mehmed Görkey, *Hava Taarruzlarına Karşı Korunma Kanunu*, İstanbul; İnkılâp Kitabevi, Osmanbey Matbaası, 1939.

Şakir Hazım Gökmen, *Hava Tehlikesi ve Korunma Çareleri*, Ankara; Ulus Basımevi, 1935.

Halk İçin Havaya Karşı Korunma Talimatı – D. 86, Ankara; Büyük Erkânıharbiye Reisliği Matbaası, 1931.

T.C. Büyük Erkânıharbiye Reisliği IV. Şube. Halk İçin Havaya Karşı Korunma Talimatı – D 86, İstanbul; Devlet Matbaası, 1934.

Halk İçin Zehirli Gazlardan Korunma Kitabı, Manisa; Manisa B., 1937.

Hava Müdafaa Genel Komutanlığı: Gaz arama ve temizleme takımlarının çalışma tarzı ve teçhizatı talimatı, Ankara; Recep Ulusoğlu Basımevi, 1940.

Hava Savunma Genel Komutanlığı VII. Şube: Hava saldırışlarına fabrikaların ve kurulların pasif korunmaları için genel temelleri gösteren yönetmelik, Ankara, Çankaya Basımevi, 1945.

Hava Tehlikesi, Ankara; Hakimiyeti Milliye Matbaası, 1932.

Havadan Korunma Dersi Hulâsası, İstanbul; Devlet Basımevi, 1936.

J. Hirsch, *Kimya Harbi Maddeleri ve Hava Hücumuna Karşı Korunma Tedbirleri*, çeviren: Dr. M. Erel, İstanbul; Cumhuriyet Basımevi, 1939.

Dr. Hasan Kadri, *Şehir ve Kasabalarda Tayyare ve Gaz Hücumundan Korunma*, İstanbul; Kader Matbaası, 1930.

Dr. Hasip Lûtfi, *Muharebe Gazleri*, İstanbul; Kanaat Kitabevi, 1932.

Dr. Hüsnü, *Muharebe Gazleri ve Koruma Çareleri*, İstanbul; Gayret Basımevi, 1934.

İbrahim Kâmil, *Hava Tehlikesi ve Korunma Çareleri*, İstanbul; Tefeyyüz Kütüphanesi, 1937.

T. Kemâl, *Gaz Kimya Savaşı*, İstanbul; Tecelli Basımevi, 1935.

Hikmet Konuralp & Kadri Yaman, *Zehirli Gazlerden Korunma Dersleri.* Ortaokullar için. İstanbul; Maarif Basımevi, 1939.

Dr. Ali Korur, *Zehirli Gazlar ve İlk Yardımlar*, Ankara; Devlet Basımevi, 1944.

Cemal Topakoğlu, *Memleket İçinin Havaya Karşı Passif Korunması Hakkında Genel Bilgiler*, Kastamonu; Açıksöz Basımevi, 1939.

Turgut Kömürcüoğlu, *Hava Saldırmaları ve Bunlardan Koruma*, İzmir; Bilgi Basımevi, 1940.

Lâtif Kumuk, *Kimya Harp Hizmeti*, İstanbul; Askerî Basımevi, 1939.

Selâhattin Kurtbay, *Neferin Gaz Defteri*, Manisa; Suhulet Ş. Basımevi, 1935.

Nuri Kutkan, *Zehirli Gaz Konferansları*, Eskişehir; Yıldız Basımevi, 1935.

Maarif Vekilliği: *Havadan ve Zehirli Gazlerden Korunma Dersleri.* V. Sınıf, İstanbul; Maarif Basımevi, 1939.

Nuri Refet, *Herkes Zehirli Gazlar ve Bunlara Karşı Korunmağa Dair Ne Bilmelidir*, İstanbul; İnkılâb Kitabevi, 1936.

Prof. Ömer Şevket Öncel, *Zehirli Gazlar. Kimya Dersleri ve Korunma usulleri*, İstanbul; Şirketi Mürettibiye Basımevi, 1938.

Mümtaz Özay, *Zehirli Gaz ve Hava Hücumlarından Korunma Çareleri*, İstanbul; Halk Basımevi, 1935.

Abidin Haşim Özger, Kitap 1 - *Tahrip Bombaları*, İstanbul; Resimli Ay Basımevi, Kitap: 3 - Gaz Bombaları, İstanbul; Güven B., 1938.

Abidin Haşim Özger, *Zehirli Gazler*, Kitap: 4, İstanbul; Şirketi Mürettibiye Basımevi (t.y.)

Abidin Haşim Özger, *Zehirli Gazler ve Bunlardan Korunma Dersleri. Liseler İçin*, İstanbul; İnkılâp Kitabevi, 1936.

Abidin Haşim Özger, *Zehirli Gazler ve Bunlardan Koruna Dersleri.* Ortaokullar İçin, İstanbul; İnkılâp Kitabevi, 1936.

Şefik Özgüler, *Savaşta Agulu Gaz Saldırmaları – Ulusun Korunma Çareleri*, İstanbul; Resimli Ay Basımevi, 1935.

M. Öztarhan, *Halk Kursları İçin Zehirli Gazlar ve Korunma Dersleri*, İzmir; Cumhuriyet Basımevi, 1936.

Pasif Korunma, T.C. Bayındırlık Bakanlığı Bayındırlık İşleri Dergisine Ek. No. 14, Ankara; Çankaya Matbaası, 1939.

Muhiddin Salor & Necati Peköz, *Gaz Notları*, İzmir; İtimat Basımevi, 1937.

M. H. Tanık, *Gök Savaşlarından Korunma Yolları*, İstanbul; Hilmi Kütüphanesi, (t.y.)

M. Mazhar Tobur, *Zehirli Gazler ve Korunma Çareleri*, İstanbul; Ülke Basımevi, 1936.

N. Tuğrul, *Savaş Gazları ve Korunma Konferansları*, Muğla; Halk Basımevi, 1938.

Umum Mütekaidini Askeriye Cemiyeti, *Hava Tehlikesi*, İstanbul; Marifet Basımevi, 1935.

Veysel Ünüvar, *Hava Korunması (Temel Kaideleri)*, İstanbul; Hilmi K., 1936.

Dr. Hüsnü Vural, *Muharebe Gazları ve Korunma Çareleri*, İstanbul; Cezaevi Basımevi., 1935.

Yakup, *Öldürücü Gazler*, Çankırı; Çankırı Matbaası, 1933.

Dr. Akil Muhtar Özden, *Hava – kimya muharebelerine karşı ilk yardım ve tedavi*, İstanbul; A. İhsan Basımevi, 1939.

Yurt Müdafaası ve Askerlik

Yurt Müdafaasında Türk Gençliği

Kültür Bakanlığı Millî Seferberlik Direktörü Kadri Yaman'ın 1938 yılında yayımladığı *Yurt Müdafaasında Türk Gençliği* başlıklı kitabı İkinci Dünya Savaşı arifesi Avrupa'da yükselen savaş çığırtkanlığının ve silahlanmanın Türkiye'deki yankılarını içeriyordu.[439]

"Yeryüzünde ilk medeniyeti kuran, bütün cihana yayan, asırlarca dünyaya hâkim olan, diliyle, üstün kültürüyle, asalet ve insanlığıyla, askerliğiyle, cesaret ve kahramanlığıyla yüksek değer taşıyan büyük Türk neslinin, bugünkü Atatürk devrinin yepyeni, tertemiz ve bol çalışma imkânları içinde yaşayan Atatürk gençleri; yalnız yirminci yüzyılın değil, ebediyete kadar gidecek mutlu bir hayatın bahtiyar çocukları"ydı (s. 104)

"Türk çocukları kanlarında bulunan cevherin yüksek değerini taşıyan Atatürk'ün açtığı yolda, yürüdüğü ülküde, gösterdiği amaçta, hiç durmadan yürüyeceğin ve bu uğurda kanını, güle güle akıtacağına ant içmiş bir gençlikti."

"Kız, erkek bütün Türk gençleri; bu çalışma düzenleri içinde kafaca, bedence, ahlâk ve karakterce hazırlanarak yetişerek ve yurt müdafaasının kendisinden istediği kudret ve kabiliyetleri alarak, ebedi şefimiz Atatürk'ün emanet ettiği İstiklâl ve Cumhuriyeti muhafaza edecek ve yurdu koruyacak ve böylece bütün dünyaya örnek olacaktı." "Bu kadar değerli ve şerefli ödevleri başaracak olan Türk gençliği; durmadan, yılmadan, bıkmadan çalışmalı, hazırlanmalı ve yetişmeli"ydi (s. 107.)

439 Kadri Yaman, Yurt Müdafaasında Türk Gençliği, İstanbul; Devlet Basımevi, 1938.

Nazi Almanyası'nda Gençlik

İki dünya savaşı arası gençlik Batı'da birçok ülkenin savunma stratejilerinde ön planda yer alıyordu. Liberal ülkeler var olan kültür ve spor kurumları bünyesinde gençliğin gelişimini öngörürken, Kıta Avrupası'nda, özellikle totaliter ve otoriter ülkelerde gençlik devletin güdümünde örgütlenmiş, gençlikle rejim arasında sıkı bağlar kurulmuştu. Cihan Harbi'nde yenik düşen ve bu nedenle imzaladıkları sözleşmelerle ordu kurma hakkını yitiren ve kurabilecekleri silahlı kuvvetlerin sınırlarının ve ulusal varlıklarının korunmasına yetmeyeceğine inanan ülkeler, bu açığı gidermek için ülke gençliğine ve bazı ülkelerde tüm halka uzanarak değişik adlar altında örgüt kurmuş ve bir anlamda gizli ordular oluşturmuşlardı.

Öte yandan Cihan Harbi harp sanatında önemli bir yol kat'edilmesine neden olmuştu. Motorize birlikler, hava kuvvetleri ve benzer birçok yenilik sonucu askerlik çok daha profesyonel bir uğraşa dönüşmüştü. Savaşmak bir bilgi birikimi gerektiriyordu. Bu ise ulusun askerlik yeteneğini yükseltmek onu önceden savaşa hazırlamakla mümkündü. Bu gereği duyan ülkeler gençliği örgütleyerek ordu çağından önce askerlik hizmetleri için hazırlamağa başladılar. Benzer ihtiyaç Türkiye'de Cihan Harbi öncesi de gözlenmiş, ilk paramiliter gençlik örgütleri İttihatçıların gözetiminde örgütlenmişti. Gençliği askerliğe hazırlama özellikle irredantizme yönelik ülkelerde önemsenmişti.

Totaliter ve otoriter ülkelerde gençliğe bir başka görev daha yükleniyordu. Savaş sonrası, toplumsal çöküntüyü bir düzene sokmak, sarsılmış olan "millî bünyeler"i güçlendirmek, rejimin ekonomik ve toplumsal gündemini geniş kesimlere benimsetmek yönetimin temel hedeflerinden birini oluşturuyordu. Bu ise her şeyden önce gençliğe rejim idealini aşılamakla mümkündü. Gençliği örgütleyerek rejim saffına almak bu ülkelere güç katacaktı.

Alman ve İtalyan gençlik örgütlerinin yukarda vurgulanan hususlar açısından ayrı konumları oldu. Alman gençliği çok önceleri örgütlenmeye başlamıştı. Ancak değişik kuruluşlar çatısı altında farklı düşüncelerle yetiştiriliyor ve ayrı ayrı gruplardan oluşuyordu. Cihan Harbi ertesi Alman gençliği giderek monolitik bir yapıya yöneldi; ortak bir örgüt modeli benimsedi.

Almanya Cihan Harbi'nde yenik düşmüş; ağır koşullar altında Versailles Sözleşmesi'ni imzalamak zorunda kalmıştı. Almanya küçültülmüştü. Ordu hemen hemen tümüyle tasfiye edilmişti. Almanya boşluğu dolduracak değişik örgütlenmelere gitmiş; bu arada gençliği "Alman İşçi Gençliği", "Hitler Gençliği" vb. adlar altında emir ve komuta zinciri altına sokmuştu.

Ordunun tasfiyesi nedeniyle açıkta ve ortada kalan subayların bir kısmı bu örgütlerin yönetimine getirildi. Böylece Alman ordusu bir anlamda gizli bir biçimde yaşatılıyordu. Ordu açığı böylece kapatılıyor; zorunluluk durumunda birden hazır bir ordu ortaya çıkabiliyordu.

Alman Gençlik Teşkilâtı tepe örgüttü. Başında bakan düzeyinde Baldur Fon Şirah bulunuyordu. Gençler yaşlarına göre çalışma gruplarına ayrılmıştı. Yunkfolk, Hitleryugent, Küçük Kızlar, Alman Genç Kızları Alman Gençlik Teşkilâtı'nın alt kollarını oluşturuyordu.

Yunkfolklar 10-14 yaş grubunu içeriyordu. Bu grupta en büyük birlik Yungband'dı. Yungband ban'lardan oluşuyordu. Ban piyade alayının karşılığıyla 2500 kişiden oluşuyordu. Her ban beş stam'dı. Bir stam 500 kişiydi. Bölüm karşılığı olan fanlayn'dı. Dördü bir stam ediyordu. Her fanlaynda takım anlamına gelen dört zug vardı. Bir takımda on beş genç bulunuyordu. Her takım beş mangadan ve her manga üç gençten oluşuyordu.

Yunkfolg örgütü kır gezilerine ve kamplara önem veriyordu. 10-14 yaşlarında gençler okul ve aileden uzaklaştırılarak nasyonal sosyalizm prensipleri doğrultusunda yetiştiriliyorlardı.

Bir üst yaş grubu Hitler gençliği ya da "hayot"lardı. 14-18 yaşındaki gençlerden oluşan bu grubun en üst örgütü Obergebit'ti. Almanya beş büyük Obergebit bölgesine ayrılmıştı. Her bölgede askerî örgüte benzer

kademeli gruplar vardı. Her Obergebit üç yüz bin kişiden oluşuyordu. Hitler gençliği örgüte bağlı gençlik kamplarında özel programlar ve koşullar altında yetiştiriliyorlardı.

Başlangıçta ordu açığını kapamağa yönelik gençlik örgütü, nasyonal sosyalizm iktidar olduktan sonra Nazi Partisi'nin prensipleri doğrultusunda şekillenmiş; tüm gençlik tek bir örgüt bünyesinde yetiştirilmeye başlanmıştı. Böylece aşırı milliyetçi bir örgüt doğmuş, disiplin ve kayıtsız-şartsız itaat örgüt yapısının ana eksenini oluşturmuştu. Hitler'e göre Alman gençliği "fidan gibi eğilmeli, ceylan gibi çevik ve Krupp çeliği gibi sert olmalı"ydı. Okuma çağına giren her Alman genci, okul ile birlikte gençlik örgütüne alınıyordu. 18 yaşına kadar tüm gençler okul ders saatleri dışında ve tatillerde gençlik örgütünün programına uyuyorlardı. Tatillerde, ülkenin dört bir yanında havadar alanlarda kurulan Gençlik Yurtları'na gidiyor, bunlara haftalarca "ulusal eğitim" veriliyordu. Yaşlarına göre, parti prensiplerini öğreniyorlar, öte yandan bedenlerini geliştirici programlar izliyorlardı.

Yungfolk'lar ve Hitler Yugent'ler, yaz döneminde dileklerine göre, kara, deniz ve hava kollarına ayrılıyor; ordu ile bütünleşiyorlardı. Burada alıştırma ve yetiştirme programları izliyorlardı. Öte yandan kendilerine cesaret ve fedakârlık duyguları aşılanıyor; vazifeye sadakat, mesuliyet duymak, doğruluk, genel çıkarı kendi çıkarlarının üstünde tutmak gibi örgütün programında yer alan karakter vasıflarını elde ediyorlardı. Alman gençlik örgütünde kızlar için de ayrı bir program izleniyordu.

18 yaşına kadar olan gençlik örgütü devresini, temel ilkeler dışına çıkmadan ve bir yolsuzluk yapmadan bitirenler, büyük törenle siyasal orduya alınıyorlardı. Siyasal ordu, askerî örgüte benzer bir biçimde örgütlenmişti. Bu örgüt "nasyonal sosyalizm" ülküsünün öz gücüydü. Hitler'in siyasal kavgaya başladığı tarihte kurulan bu örgüt, zorunlu askerlik görevi kabul edildikten sonra, ilk devrelerdeki "gizli askerlik" niteliğini değiştirmiş ve "siyasal ordu"ya dönüşmüştü. Alman gençlik örgütünün bu kesimde yürütülen programının amacı, doğrudan doğruya "ulusal bünyeyi ve parti gücünü" oluşturmak ve temsil etmekti. Siyasal orduya giren ve çalışmalarında karakter ve zekalarıyla başarı gösterenler seçilerek "Yüksek Siyasal Okul"a gönderilirlerdi. Yüksek Siyasal Okul, nasyonal sosyalizmin temel taşıydı. Bu okulu bitirenler siyasal rehber, siyasal subay olarak Almanya'ya yayılırlar; gençlik örgütlerinin başına geçerlerdi. Bunlar Hitler ilkelerinin esas unsurlarıydı. Geleceğin siyasal kadrolarını oluşturuyorlardı.

18 yaşını bitiren her Alman genci bir yıl süreyle ülke ve ulus hizmetinde çalıştırılırdı. Yüksek öğrenime devam etmek isteyen genç bu zorunlu hizmeti yaptığına dair belgeyi göstermek zorundaydı. Zorunlu hizmet, genel menfaati gerektiren ihtiyaçları karşılamak ve aynı zamanda gençliğin o güne kadar gördüğü eğitimi uygulama alanına sokmak anlamına geliyordu. Zorunlu hizmetler arasında bataklık kurutmak, kanal açmak, köy inşa etmek ve köylüye yardım etmek vb. birçok iş vardı. Zorunlu hizmeti yapan genç, ayrı bir üniforma giyer ve törenlerde omuzunda kürek taşırdı.

Firiç Karl'ın yazdığı Alman Gençlik Kalkınması başlıklı eserde, Alman gençlik örgütünün kuruluşu hakkında şu bilgiler veriliyordu:

"Versay ve bunu izleyen antlaşmalar gençlik için bir hıyanet olarak görülüyordu. Bu antlaşmalar ve düşman sermayesinin tahakkümü, yıllarca gençliği esir durumunda tutacaktı. Antlaşmaları imza edenler gençliği hiç düşünmemişler, onları hayvan gibi çalıştırmak derecesine indirmişlerdi... İşsizlik de başladı. Okuldan hayata atılmak isteyenlerden bazıları parasız işler buldular. Ancak pek çok genç işsiz kaldı ve ailelerine bir yük oldu. O zamanki hâkim siyaset, mecliste tartışmak, nutuklar söylemek, issizlerin toplamını saklayarak ulusu kandırmak, ulusal kuruluşları dağıtmak, düşmanlara vaidlerde bulunmak, tazminat ödemek ve ziyafetler vermekten ibaretti."

Askerlik / Gençlik ve Askerlik

"Türk gençliği çalışkan, sportmen, vatanperver ve askerdir. Doğan Türk gençleri henüz tamamiyle askerlik çağına varmadan küçük yaşlarda yurt müdafaasına hazır, muharip birer asker haline getirilirler. Türke ecdadından miras kalan askerlik sanatı Türk maarifinin orta, lise ve yüksekokullarında kız ve erkek talebelere asri muharebe usul ve isteklerinin icaplarına uygun olarak sıkı bir disiplin altında tedris, talim ve tatbik edilir."

Bu tümceler Maarif Vekâleti'nin 1944 yılında yayımladığı *Türkiye Cumhuriyeti Maarifi 1923-1943* (Ankara; Maarif Matbaası, 1944) başlıklı tanıtıcı kitabında yer alıyordu.

Cumhuriyet öğrencisi 1926'da liselerle öğretmen okullarının son iki sınıflarında 15 günde bir saat olarak uygulanan askerlik dersleriyle (o günkü adıyla askerî dersler) yıl sonunda 15 günlük bir kampa tabi tutulmaya başladılar.

Öğrencilerin Askerliğe Hazırlanması[440]

"Topyekûn savaş" kaidesinin giderek gelişmeye başladığı 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gençliği "askerliğe hazırlık" anlayışı, değişik örgüt yapılarıyla gün yüzene çıkmıştı. Bunların başında "izcilik" geliyordu. İzcilikle birlikte 20. yüzyılda paramiliter gençlik örgütleri giderek güç kazandı. Türkiye'de de II. Meşrutiyet yıllarında bu tür örgütler kurulmuştu. Cihan Harbi ertesi artık milliyetçilik anlayışı gençliğin seferber edilmesini zorunlu kılıyordu. Cumhuriyet Türkiyesi de bu doğrultuda önemli adımlar attı.

Maarif Vekâleti'nin yayımladığı "Türkiye Cumhuriyete Maarifi 1923-1943" başlıklı eserde şu satırlar yer alıyordu:

"Milletlerin istiklâl ve yurt bütünlüklerinin sağlanması, bugün topyekûn harp kaidesinin benimsenmesiyle mümkündür. Bu esasın bir parçası ve temeli de gençliktir.

Gençlik bir milletin istikbalinin aynasıdır. Asırlardan beri müstakil yaşamanın zevkini tadan Türk milleti, bugüne kadar zincir kabul etmemiştir. Bugün yurt müdafaası için kan ve can vermeğe hazırdır. Türk gençliği çalışkan, sportmen vatanperver ve askerdir. Türk Cumhuriyeti bu gençliğe teslim ve emanet edilmiş bulunmaktadır. Esasen kanında ve damarlarında mevcut asîl askerlik kanıyla doğan Türk gençleri henüz tamamiyle askerlik çağına varmadan küçük yaşlarda yurt müdafaasına hazır, muharip birer asker haline getirilirler. Türk ecdadından miras kalan askerlik sanatı Türk maarifinin orta, lise ve yüksekokullarında kız ve erkek talebelere asrî muharebe usul ve isteklerinin icaplarına uygun olarak sıkı bir disiplin altıda tedris, talim ve tatbik eder."

Bu anlayışın en bariz uygulamalarından biri eğitim sistemine "askerlik" derslerinin konulmasıydı. Öğrenci 1926 yılında liselerle öğretmen okullarının son iki sınıflarında 15 günde bir saat olarak uygulamaya sokulan "askerî dersler"le öğretim yılı sonunda 15 günlük kampa tabi tutulmaya başlanmıştı. 1927, 1935 ve 1940 yıllarında kademe kademe ders programları geliştirilmiş, ders saatleri arttırılmış ve ortaokullarla kız öğrenciler de bu uygulama kapsamına alınmıştı. Kamp süreleri de yirmi güne çıkarılmıştı.

30'lu yıllarda Avrupa'da giderek gerginleşen siyasî ilişkiler köklü kararların alınmasına neden oldu. 1935 yılında İcra Vekilleri Heyeti kararıyla resmî ve özel bütün ortaokullarla, liseler ve öğretmen okulları, liseler ve muadilleri bulunun birinci derecedeki ihtisas okullarının her sınıfının, Devlet Konservatuvarı, ticaret, kaptan

440 Maarif Vekâleti, *Türkiye Cumhuriyeti Maarifi 1923-1943*, s. 112-114.

1940 yılında ortaokuldan itibaren resmi ve özel her türlü lise ve muadili okullarla bütün yüksek öğretim ve ihtisas veren okullarda her sınıfta haftada ikişer saat devam eden askerlik dersleri okutulmaya, ayrıca yıl sonunda bütün liselerle yüksek okullar öğrencisi geceli gündüzlü 20 şer günlük birer askeri kampa tabi tutulmaya başlamıştı. Köy enstitülerinde birden beşe her sınıfa askerlik dersi konmuştu. Üniversite talim taburu ve alayları öğrencilere talim ile birlikte askerin kışla yaşamını da gösteriyor, bu hayatı yaşatıyordu. Kışın soğuğa, yazın sıcağı tahammül gibi doğal iklim koşullarında doğa ile mücadelede öğrenciye hem askerlik hem de mücadelecilik ruhu aşılanıyordu.

çarkçı, makine, ziraat okulları öğrencilerinin haftada ikişer saat "askerlik dersi" görmesi kararlaştırıldı. Üniversitelerle muadili bulunan yüksek ihtisas okulları, Gazi Terbiye Enstitüsü öğrencisi de bir öğretim devresinde 180 saat askerlik dersi görme yükümlüğü altına girdi. Resmî ve özel liselerle muadili okullar talebesi eğitim devresi sonunda 15 günlük birer "askerî kamp"ta eğitim görmek zorundaydılar. Yüksekokul öğrencileri kamplarını ayrıldıkları kıtalarda ve askerî sınıflarında göreceklerdi.

Maarif Vekâleti merkez teşkilâtında 9 Haziran 1937 tarihli ve 3225 sayılı kanuna göre kurulan Seferberlik Müdürlüğü, özel talimatnamesi hükümlerince, vekâlete bağlı bütün kurum ve okulların seferberlik işleri, hava ve gaz taarruzlarına karşı korunma tedbirleri, okullardaki askerlik derslerinin ve kamplarının geliştirilmesi ve öğretmenlerle öğrencilerin askerlik işleriyle uğraşacaktı.

30'lu yılların sonunda artık İkinci Dünya Savaşı başlamıştı. 1935 yılının 2504 sayılı İcra Vekilleri kararnamesi artık yetersiz bulunuyordu. 1940 yılında mevzuat geliştirildi. Ortaokullardan itibaren resmî ve özel her türlü lise ve muadili okullarla bütün yükseköğretim ve ihtisas veren okulların her sınıfı haftada ikişer saat askerlik dersi göreceklerdi Yıl sonunda bütün liselerle yüksekokul talebesi geceli gündüzlü 20'şer günlük birer askerî kampa tabi tutulacaklardı. 1940'ta kurulan köy enstitüleri öğrencilerinin birinciden beşinci sınıfına kadar aynen askerlik dersi yükümlüğü vardı.

1940-1941 yıllarında askerliğe hazırlık dersleri ortaokulların son iki sınıfı ile liselerin üç sınıfında yılda altmış saat kuramsal [nazarî] ders ve lise devresinde her yıl yirmi günlük kamp olarak belirlenmişti.

Üniversite Talim Taburu ve alayları talimle birlikte askerin kışla hayatını da öğrenir ve bu hayatı yaşarlardı. Kışın soğuğa ve yazın sıcağı tahammül gibi doğa olaylarıyla baş etmek suretiyle hem askerliğe hazırlanıyor hem de "mücadelecilik" ruhu kazanıyorlardı.

Orta, lise ve yüksekokullardaki kuramsal öğretimin yıllara ve devrelere ayrılmış programlarıyla öğrenciye ecdadının askerlik sanatı ve yurt savunması için yaptığı kahramanca savaşlar ve zaferle dolu tarihi, askerlik ruhbilimi ve disiplin, dahilî hizmet, askerî ceza ve usul kanunlarıyla kuramsal askerlik bilgileri, her türlü askerî silah ve bunların kullanımı, bunlardan korunma yöntemleri, atış nazariyatı ve usulleri, tahkimat, gizleme, "mânileme, gazlama malzeme ve araçları, basit kroki alma usulleri gibi hususlar öğretiliyordu. Kız öğrenciler de vatan hizmetinde kendilerine düşecek görevleri öğreniyorlardı.

Yüksekokullar bu kuramsal öğretime ek olarak İstanbul'da bulunan Üniversite Talim Alayı'nda Ankara ve dolayında bulunanlar ise Ankara'daki fakülteler için hazırlanmış olan Talim Taburu'nda üç ve daha yukarı sınıflı yüksekokullar haftada ikişer saatlik, iki sınıflı yüksekokullar ise üçer saatlik amelî talim ve tatbikattan geçiriliyordu.

Her öğrenci yüksekokuldan mezun oluncaya kadar lisenin ilk sınıfından itibaren beş kamp görecekti. Ancak bu suretle bir yüksek ehliyete sahip olarak okulu bitirdiği zaman Yedek Subay Okulu'na girmeye hak kazanıyordu.

Ortaokulu bitirip askerlik ders ve kamplarına katılmış ve başarılı olanlar orta askerî ehliyetnameye hak kazanmış oluyorlardı. Keza benzer ehliyetnameler lise mezunlarıyla üniversite ve yüksekokul mezunları da sırasıyla "tam asker3i ehliyetname ve "yüksek askerî ehliyetname" elde etmiş oluyorlardı. Bunlardan tam ehliyetliler yedek subay olmadan evvel hazırlık kıtalarında iki ay, yüksek ehliyetliler ise hiç hazırlık kıtasına tâbi olmadan doğrudan Yedek Subay Okulu'na devam edebiliyorlardı.

Kampların sonunda bölgelerinde bulunan anıtlarda merasim düzenlenir, bu anıtlara çelenk koyarak bir geçit resminde bulunurlardı.

Yukarıda adı geçen Türkiye Cumhuriyeti Maarifi başlıklı kitap verdiği bilgileri şu satırlarla noktalıyordu:

"Askerliğe bu şekilde hazırlanan Türk gençliği, yarın memleketi için bir tehlike mevzu-i u bahis olduğu

Cumhuriyet öğrencisi 1926'da liselerle öğretmen okullarının son iki sınıflarında 15 günde bir saat olarak uygulanan askerlik dersleriyle (o günkü adıyla askerî dersler) yıl sonunda 15 günlük bir kampa tabi tutulmaya başladılar. 1935'te İcra Vekilleri Heyeti kararıyla resmi ve özel bütün ortaokullara bütün öğretmen okulları, liseler ve muadilleri bulunan birinci derecedeki ihtisas okullarının her sınıfı, Devlet Konservatuvarı, ticaret, kaptan, çarkçı, makina, ziraat okulları öğrencilerinin haftada ikişer saat askerlik dersi görmesi kararlaştırıldı. Üniversitelerle muadili bulunan yüksek ihtisas okulları, Gazi Terbiye Enstitüsü talebesi de bir öğrenim devresinde 180 saat askerlik dersi mükellefiyetine tâbi kılındılar. Resmi ve özel liselerle muadili okullar öğrencisi tahsil devresi sonunda 15 günlük birer askeri kamp görmek suretiyle talim gördüler. Yüksek okul öğrencileri kamplarını ayrıldıkları kıtalarda ve askeri sınıflarda gördüler.

zaman, Cumhuriyet büyüklerinin önünde umumî imtihanını verecek ve eski Türk tarihindeki kahramanlıkları da geride bırakacak harikalarla dünya tarihine insanlık cüret ve cesaretinde yeni misaller kaydettirecektir."

Askerlik Derslerinin Müfredatı

Ortaokul ve liselerin nazarî askerlik ders programının konularını ordu teşkilâtı, harp silâh ve araçları, atış kaideleri, topoğrafya, savaş tarihi, aktif ve pasik korunma, dahilî hizmet ve askerî ceza kanunundan gerekli maddeler oluşturmaktaydı. Lise devresinde atış ders ve görevleri uygulanarak verilirdi. Hafif ve ağır makineli tüfeklerin de kullanılması öğretilirdi.

Yüksekokulların nazarî askerlik dersleri haftada bir saat olmak üzere yirmi haftaya ayrılmıştı. Kuramsal askerlik alanında öğrenciye savaş tarihi ve topoğrafya dersleri okutuluyordu. Öğrencinin uygulamaya yönelik dersleri meslekî bir nitelik taşıyordu. Liseyi bitirerek yüksekokula giren öğrenciden en son yoklaması henüz yapılmamış olanların Millî Müdafaa Vekâleti'nce askerlik sınıfları tespit ediliyordu. Bunlardan piyade, levazım, savaş sanayii, tabip, eczacı, kimyager sınıfına ayrılanlar amelî ders ve talimlerini talim taburunda, topçu, süvari, istihkâm sınıfına ayrılanlar sınıflarına ait ders ve talimleri bu sınıf kıt'alarında görüyorlardı. Kırk saatlik amelî ders ve talim süresi de haftada iki saat olmak üzere yirmi haftaya ayrılmıştı. Talim taburuda öğrenciye yanaşık şekil talimleri, tüfek ve hafif mitralyözle atış usulleri, ağır makineli tüfeğin kullanılması öğretilmekle birlikte ilk yıl içinde bilhassa muharebenin değişik şekillerinde savaşkan olarak iş görecek şekilde yetiştirilmelerine çalışıyordu. İkinci, üçüncü yıl talimlerinden manganın yanaşık düzen talimleriyle manga içinde hareket etmesi ve özellikle manga komutanı olarak mangayı her türlü durumda sevk ve idare etmesi öğretiliyordu.

Askerlik Eğitimi Kampları

Bir öğrenci yüksekokuldan mezun oluncaya kadar lisenin ilk sınıfından itibaren beş kamp görecekti. Her kamp yirmi gündü. Sıhhî ve idarî şartları haiz kamplar okul direktörü ve doktoru ile askerlik öğretmeninden oluşan bir heyet tarafından seçiliyor ve çadırlı ordugâh şeklinde uygulanıyordu.

Öğrenci kampta er elbisesi giyecekti. Kampa ordudan silâh ve teçhizat verilecekti. Mevcuda göre manga, takım ve bölük teşkilâtı yapılacaktı. Manga komutanları kendi aralarında tayin ediliyordu. Kamp süresince talim ve terbiye ve ordugâh hizmetleri bu birlik çerçevesi dahilinde cereyan ediyordu. Kampta uygulanan programın konusu ders yılı sırasındaki programın aynı olmakla birlikte bu program daha ayrıntılı olarak düzenlenmişti. Buna 15-20 kilometrelik yürüyüşler de eklenmişti.

Öğrenciye ders yılı içinde gösterilen değişik talim hareketleri zamanın darlığı yüzünden ancak bir örnek olarak gösteriliyordu. Hepsini ayrı ayrı yaptırmak imkânı bulunamıyordu. Kampın öğretim bakımından sağladığı yararlardan biri zamanın müsait olması dolayısıyla mümkün olduğu oranda öğretmen subayın talim hareketlerini öğrenciye yaptırma fırsatını bulmasıydı. Bu bağlamda kendilerine küçük mikyasta savaş varsayımları verilerek muhakeme, karar, emir, icra gibi hususlar üzeninde çalışmak suretiyle karada sürat, icrada atılganlık hassalarının geliştirilmesine çalışıyordu.

Yürüyüş talimleri, yürüyüş yeteneğini arttırma amacından çok bir kıt'a halinde ve silâhlı olarak bir emir ve komuta altında yürüyüşün nasıl yapılacağı hakkında fikir vermek, usul ve kaide öğretmek amacını güdüyordu. Öğrencinin yapmak zorunda olduğu atış görevleri de kampta yaptırılıyordu. Atışlara başlamadan önce yapacakları görevlere ders yılı içinde hazırlık talimleriyle esasen hazırlanmış olan öğrenciye bu talimler bir kere daha kısaca tekrarlattırılıyordu. Bunun ardından atışlara başlanıyordu. Yapılan atışlar tüfek ve hafif makineli tüfekle

Orta, lise ve yüksekokul öğrencileri diğer dersler gibi kuramsal askerlik dersinden de özel ve genel sınavlara tabi tutuluyor; ancak bu suretle sınıf geçiyorlardı. Yüksekokul öğrencileri ayrıca uygulamalı talimlerden de devam ve kabiliyet notu alıyorlardı. Kamplar geceli gündüzlü 20 gün aralıksız devam ediyordu. Kamplarda "hazari ve seferi askerlik hayatı" ile savaş canlandırılırdı. Öğrenciler her türlü askeri teçhizat ve elbiselerle manga, takım ve bölüklere taksim edilirdi. Kamplar tümüyle uygulamaya dönüktü. Kampta, tek erin muharebe usulleri, manga ile taarruz, müdafaa ve yollama mukavemeti gibi muharebe şekilleri, her türlü silahla değişik vücut vaziyetlerinde farklı mesafelerde çeşitli hedeflere atış ve 25-30 kilometrelik yaya yürüyüşler, molalar, ordugâhlar kurulması, devriye, nöbet hizmetleri, gözcü, keşif kolu vazifeleri, hayvan tımarı, hayvan bakımı gösterilir ve uygulatılırdı.

ders ve muharebe ders atışlarıydı.

Kampta bulunanların tavır ve hareketleri genel bir talimatla belirlenerek yapılacak bütün işlerin zaman ve süreleri gündelik çalıma süresiyle tespit edilecek ve ordugâh hizmetine girecek şahısların görevleri talimatlarla sınırlanacaktı. İşlerin yolunda gidip gitmediği görevli subaylarla sürekli murakabe altında bulundurulduğundan kamp hayatı muntazam ve sadeydi. Dinlenme saatlerinde öğrenci ordugâh dahilinde tamamen serbestti. Resim, şiir gibi güzel sanatlarla ya da okumakla meşgul oluyorlardı.

Türkiye Cumhuriyeti Maarifi 1940-1941 adlı kitapla yer alan kampla ilgili bölüm şu satırlarla noktalanıyordu:

"Yirmi günlük kamp hayatında ruhlarını yenileyen gerek bünye ve gerek hislerinin her hususta daha canlı ve ince oluşunu sezen kamp çocuklarının kamptan dönüş gecesi duydukları hünzü görmek bütün bu davanın ispatına en kuvvetli bir delilidir.

Gençlerimize fert olarak verilen hürriyet zevki yanında kütle olarak vazife aldıkları zaman şefler emrinde – bu hürriyetin kuvvetlendirdiği ruh ile – bir emirde hareketlerini toplama ve bu suretle itaat denilen içtimaî ve ahlakî vasfa intibak etme, askerlik kamplarımızın gençlerimize verdiği terbiyenin hakikî manasını ifade eder."[441]

441 Maarif Vekâleti, Türkiye Cumhuriyeti Maarifi 1940-1941, s. 118-121.

Belgeler

BİRİNCİ MİLLÎ TIP KONGRESİ

Birinci Millî Türk Tıp Kongresi'nde
Başvekil İsmet Paşa Hazretleri'nin Nutku:

Millî Tıp Kongresinin muhterem âzâsı!

Türkiye Reisi Cumhuru Hazretleri'nin himayeleriyle mübahi bulunan Millî Tıp Kongresi aza-yı kirâmını selamlarım. İlim ve fennin riyazi desatirine ve alimlerin telkinlerine ve delaletlerine istinad eden Cumhuriyet idaresi Ankara'da Millî Tıp Kongresi'nin in'ikadını idrak etmekle bahtiyardır. Birkaç ay evvel böyle yüksek bir kongrenin içtima etmesi için teşebbüs eden erbab-ı cehdi Ankara'da gördüğümüz zaman hissettiğimiz meserreti burada ifade etmeye muktedir değilim. Bu münasebetle bu kongre için müteşebbis olan merhum üstad Süleyman Numan Paşa'nın hatıratını ve memleketin hayat-ı irfanında mesbuk olan hidematını lisan-ı hürmetle tezkâr ederim.

Biz memleketimizde takriben bir asırdan beri teessüs eden yüksek bir mesleğin kongre halinde yeni bir hayat ve irfan safhasını inkişaf ettirmesini memleketimiz için başlı başına bir merhale-i terakki addediyoruz. Böyle yüksek bir kongreyi yalnız memleketin en güzide evlâdının toprağımızın dört köşesinde uzun müddet tetebbularını yekdiğeriyle müdavele ederek tersin etmek ve bütün ilim ve fen aile-i beynelmilelinde Türklerin haiz olduğu istidadı, müktesebâtı tebarüz ettirmek gibi manevî ve esasî nukat-ı nazardan medar-ı iftihar görmekle kalmıyoruz, bu gibi yüksek tıbbî kongrelerden maddî istifade, içtimaî istifade bekliyoruz. Eğer bir memlekette alimler, fakat sahib-i salahiyet alimler selahiyetlerini o memleketin efradına tanıttırmamış ve teslim ettirmemiş olurlar ise eğer onların sözü memleketin bütün

şuabat-ı hayatında müessir ve müsemmer olursa o memleket cidden tabii esaslara istinad eden büyük bir bina haline gelmiş olur.

Müteferri misallerle böyle yüksek bir kongrenin aza-yı muhteremesini tasaddi etmek istemem. Fakat bugün birçok meselelerde ve şubelerde münakaşatı davet ederken bu münakaşat içinde salahiyet sahibi alimlerin nihayette söyleyecekleri keskin ve kat'î sözler müşkülatı halledebilir.

Fakat Arkadaşlar, diğer taraftan da yüksek bir hayat-ı ilmiye vücuda getirmek için, takip etmek için teşebbüs ve buna iştirak edecek, memleketin hayat-ı ilmiyesinde sahib-i salahiyet olmak iddiasını dermeyan edebilecek adamlar yetişmiş bulunuyorlar. Biz böyle bir iddiayı kemal-i mefharetle müşahede ediyoruz. Böyle bir iddianın altından aziz doktorlarımızın kemal-i muvaffakıyetle çıkacaklarını, bütün dünya nazarında meziyetlerini, iktidarlarını, bitmez tükenmez çalışkanlıklarını, dünyevî ve uhrevî hiçbir faide mukabilinde olmayan hasebi vakfı nefeslerini zaman zaman idrak edeceğimize mutmain bulunuyoruz. Bilhassa tıp kongresinin hayat-ı içtimaîyemiz üzerinde feyyaz bir tesir husule getireceğini ümid ediyoruz. İlk Cumhuriyet hükümetinden itibaren memlekette sıhhat meselesinin, sıhhî mücadelenin devlet programları içinde başlı başına bir mevkii olduğu müşahede olunmuştur. Filhakika fasılasız ve amansız bir mücadeleden başka bir şeyi olmayan bu hayatta diri âdem, müdafaa-i memleketin olduğu kadar iktisadî hayatın, ictimaî hayatın ve her şeyin esasıdır.

Siniri kavi, aklı kavi olan bilgide de kuvvetli bir ademdir. Böyle bir nesli idame etmek ve neslin bu nokta-i nazardan olan zaiflerini izale etmek mecburiyet ve mesuliyetini siz deruhte ettiğinizi ilân etmiş bulunuyorsunuz. Bu nokta-i nazardan düşünülürse kongrenin in'ikadı, tetebbularını ve müşahedelerini telkin etmek, milletin enzarında tebarüz ettirmek nokta-i nazarından müteaddi bir vazife-i temeddüniye değil, aynı zamanda milletin hayat-ı umumiye-i sıhhıyesinde doğrudan doğruya mesuliyet almak derecesinde bir vaziyet göstermektir. Biz ilk günden itibaren olduğu gibi bundan sonra da umumî sıhhat mücadelesinde vatandaşların ahval-i sıhhiyelerini layık ve müstaid oldukları en yüksek dereceye çıkarmak için yed-i ihtiyarımızda olan vesaiti tahsis etmek kararındayız. Fakat diğer taraftan meslekleri sıhhat mücadelesi gibi yüksek bir aile-i insanîyeye müteveccih olan vatandaşlarımızdan, doğrudan doğruya halkın içine atılarak onun dertlerini, onun dertleri suretinde tebarüz eden tehlikeleri, doğrudan doğruya gözlerinin içine bakarak mücadele etmek karar ve mesuliyetini deruhte etmiş olduklarını görmek isteriz. Siz bu vaziyettesiniz. Bunu kemal-i iftiharla zikretmek isterim. Bundan sonra geçecek hayatınız mütekabil vazife ve mesuliyetler sahasında daha semeredar neticeler verecektir. Birçok defa söylenmiştir ve esasen mühim bir hakikattir ki medeniyet yollarında kat'edilecek mesafeleri çok olan muhitler, bir günde, iki günde arzu ettikleri neticelere varamazlar, birçok zamanlar geçmeye mecburdur. Bizim tahminimize göre behemehâl en yüksek seviye-i medeniyeye varmak için göstermeye mecbur olduğumuz gayret, sarf etmeye mecbur olduğumuz faaliyet laakal yirmi beş sene devam edecektir.

Muhterem arkadaşlarım, yirmi beş sene devam edecek bir gayret sarf ede-

ceğiz. Geçecek her günümüzde yorgunluktan takatsız kalıncaya kadar çalışmak, her gün bu tarzda çalışmak şartıyla yirmi beş sene geçecektir. Yoksa mütevekkilâne ve mütekâsilâne bugün yapılacak işi yarına bırakmak suretiyle, güya birçok iş yapılmış gibi az bir emekten çekinmek suretiyle sarf olunacak zamanın haddi hesabı yoktur.

Her günün akşamı her vatandaş o gün ne kadar çalışmış olduğunu, o gün bir saat, bir dakika daha fazla çalışmak için imkân bulamamış olduğunu teslim etmek şartıyla laakal yirmi beş sene çalışmak suretiyle ancak bu umumî ve medenî mücadele-i hayatta halâs temin edebilir.

Bunu açık bir surette arz etmek mecburiyetindeyim. Doktorların memleketin terakki ve temeddününde haiz oldukları tesir şimdiye kadar belki söylenmemiş ve bilinmemiş olan tesirlerden -benim müşahedeme göre- yüz kat fazladır.

Elbet fennin semerâtını riyâzi bir surette herhangi bir vatandaşın vücudu üzerinde, en aziz olan sıhhati üzerinde bazı ahvalde süratle his ettirmek kadar fennin ve medeniyetin feyzini o dimağda temerküz ettirecek vasıta yoktur. Elinizdeki bu kuvvetli silâhı, bahusus önümüzdeki bu yirmi beş sene zarfında, halkın içinde bulunarak, en geri, en muhtaç ve en dertli tabakasının içine girerek her birine ayrı ayrı yetiştirmek vazifesi meslektaşlarınızındır ki o meslektaşlarınızı bu yüksek kongrenin muhterem âzası sevk ve tevcih edecektir.

Kongre müzakerâtının hükümetçe de bütün efrâd-ı memleketçe de kemâl-i ehemmiyet ve itina ile, alâka ve hürmetle takip edileceğine şüphe etmeyiniz.

Kongreye ve âza-yı kirâma muvaffakıyetler temenni ederim.

Birinci Millî Türk Tıp Kongresi'nin küşâd olduğunu beyân eylerim.

Birinci Millî Tıp Kongresi'nde Refik Saydam Bey'in nutku:

Muhterem Hocalarım, Muhterem Meslekdaşlarım,

Birinci Millî Türk Tıp Kongresi münasebetiyle vâki daveti kabul buyurarak vatanımızın muhtelif aksâmından Ankara'ya koşup gelmiş olan sizleri Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye vekili sıfatıyla kemâl-i hürmetle selâmlarım.

Türk tıp âleminin her şubesine mensup meslektaşlarımı burada, bir arada ve bir gayeye müteveccih toplanmış görmeyi fennî, sıhhî ve içtimaî mesâimizde de muvaffak olacağımıza en kavi bir beşaret telakki ederim.

Efendilerim,

Gerek tahsil hayatımızda ve gerek meslek yaşayışımızda daima tasavvur edip bir türlü vakıa ve hakikat haline inkılâp ettiremediğimiz birçok yüksek gayelerin bugün tahakkukuna doğru yürüdüğümüzü görmek bizden birçok işler bekleyen milletimize karşı da bir vazifedir.

Efendilerim, asırlardan beri, bin bir endişe ve ıstırap içinde yaşamış ve mevcudiyetini muhafaza için her ne zaman lazım olduysa malını, kanını ve canını feda

etmeye şitap etmiş olan Türk, aziz varlığını bir kere daha isbat ettikten sonra, kendi yurdunda ve kendi yuvasında asrî, medenî ve mükemmel bir hayat geçirmeye elbette hak kazanmıştır.

Türk'ün, dünyanın en medenî, en müreffeh ve en bahtiyar insanları gibi mesud ve müsterih yaşamasına çalışılırken, Türk tıbbının da çok yüksek ve mühim vazifeleri vardır. Ve bu vazifeler hepimiz için bir düstur-ul amel son tabir ile bir misak-ı tıbbî halinde şu üç esasta toplanabilir:

1- Evvela Türk tabibi kendi hayat-ı hususîye ve meslekîyesinde medenî hayatın bütün iyiliklerinden müstefid olduğunu görmek, göstermek ve her terakkiyi bizzat nefsinde kabul ve tatbik eylemek suretiyle herkese örnek olmak mecburiyetindedir.

2- Saniyen Türk tabibi, yalnız kendi hususî hayatına ve hususî istikbaline bağlı kalmayarak, gerek tedavi ve gerek ictimaî vesilelerle temas eylediği halk kitlesi arasında sıhhatin muhafazasına ait tedbirlerin ve bütün medenî telakki ve terakkilerin behemahal samimi bir naşiri olacak, her yerde ve herkese doğru ve iyi yaşamanın tarzlarını anlatarak Türk hayat-ı ictimaiyesinde şumullü, hayırkâr ve faal bir mürşid vazifesini görecektir. Bu suretle Türk tabibi memleketimizde ömr-ü vasatinin yükselmesi, sa'y hasılasının arttırılması ve halkın her türlü medenî kolaylıklardan da istifade ederek seri ve parlak terakkilere mazhar olması hususlarında çok tesirli bir rehber olacaktır.

3- Salisen Türk tabibi, büyük şehirlerin süsüne ve refahına; huzur ve namına bağlı kalmayarak nüfuz-ı hayırkârisini şehirlerden kasabalara ve bilhassa köylere kadar sevk ve teşmil ve bizzat köylü ile temasa gelerek onu medenî ve sıhhî, ictimaî ve her türlü terakkilerden haberdar eyleyecek ve Türk köylüsünün sağlam, müstahsil bir unsur halinde yetişmesine yardım edecek ve bu suretle harap köy kulübelerinden sıhhî ve müreffeh evler ve mesud yuvalar meydana gelmesine müstemiren çalışacaktır.

Eminim ki aziz ve muhterem meslektaşlarım bu üç vazifenin hüsn-i ifasına cehdederken daima içinde yetiştiği ve içinde yaşadığı feyyaz ve mübarek milletimizin çok yüksek kabiliyetini düşünecek ve onun bugünkü hayatından daha pek çok yüksek bir yaşayışa ne kadar müstehak ve lâyık olduğunu daima göz önünde bulunduracak ve bu yolda atılacak her adımı daha yüksek bir terakkinin ilk basamağı, bir nâiliyetin başlangıcı gibi telâkki ederek bütün ömründen bu faideli işe büyük bir hisse ayıracaktır.

Sözüme hitam verirken bu kongreyi hazırlayan ve ince zekâsı, yüksek kabiliyetiyle memlekette ilme ve fenne hürmet fikir ve hissini kalplerimizde uyandıran sevgili hocamız Süleyman Numan'ın mukaddes hatırasını hürmetle yâd ederim. Şu dakikada onun yüksek maneviyatının bize memnunâne baktığına hiç şüphem yoktur.

Efendiler, mesainizde muvaffakıyet temenni ederim (Alkışlar). [442]

442 "Birinci Millî Tıp Kongresi", *Ayın Tarihi*, no 18, cilt 6, 1925, s. 522-523.

Birinci Millî Tıp Kongresi'nde Dr. Ali Vahid tarafından verilen tebliğ:

Köylere teşkilât-ı sıhhiyenin ameli olarak teşmili :

Dr. Ali Vahid (Ankara)

Hükümet teşkilâtı şehirlerden kasaba ve köylere kadar olan saha-i imtidadında ictimaî tesisatından bir kısm-ı mühimini şehirlerde bırakarak ve pek cüzî kalan bakiyesini de kasabalarda terk ederek köylere ancak vergi almak gibi daima menfi bir halde vasıl olmaktadır. Halbuki köylü müstahsil, şehirli ise müstehlik bulunduğundan memleketin menabi-i hayatiyesi köylerdir. Bu menba'lar şimdiye kadar haiz bulundukları kudret-i tabiiyeleri icabı kendi başına yaşayagelmekte ve her gün kudretinin bir cüz'ünü gaip ederek sönmeğe mahkûm bulunmaktadır. Yani müstahsil sönmekte, müstehlik inkişaf etmektedir. Avrupalı müellifler, "Milletlerin derece-i medeniyetleri teşkilât-ı sıhhiyeleriyle ölçülür" diyorlar ve filhakika köyde ve köylerde sıhhî bir inkılâp ırkın mevcudiyeti için ehem ve elzemdir. Bununla beraber sıhhî inkılâp diğer ictimaî inkılâbı da birden uyandıracak bir kudreti haiz olduğundan her ne bahasına olursa olsun köylerde sıhhî teşkilât ile müsbet bir surette tesis-i hükümet etmek ikdam-ı vezaifden ma'duddur.

Binaenaleyh takip olunacak hatt-ı hareket ikidir:

Biri "şehirden köye inmek" sistemine kemakan devam olunmakla beraber diğeri "köyden şehire çıkmak" usulüdür. Bunun da amelî şekilde tarz-ı tatbiki bervech-i atidir. Ordu sıhhiyesine ayrılan efrâdı her köyden bir kişi olarak intihab etmek ve onlara ordu etibbası tarafından muayyen bir maksadı temin için tertib edilmiş bir program dahilinde malûmat-ı sıhhiyeyi tedris etmektir.

Yani sıhhiye vekâlet-i celilesinin vereceği direktif dahilinde bir köy nedir, içilecek su nedir, suyun temizliği ne demektir, köyde ağaçlıkların lüzumu nedir, köyde hüküm süren hastalıklar nedir ve ne gibi tedabiri vardır, sıtma ne demektir, kinin tedavisi ne demektir, köyde olan, kalan, doğanlar nasıl hesap olunur, faideleri nedir, insan gibi yaşamak... gibi malumatı câmi olmak üzere tertip olunmuş hulasavî ufak bir eserin tedrisiyle her terhisi müteakkip köyler kendi evlâdı meyânında yetişmiş bir küçük sıhhiye memuruna mâlik olacaktır.

Bu suretle takip eden terhislerle köyler sıhhiye memuru malumatını hâiz bir nesil ile dolacaktır ve ileride yapılacak bir nizamname ile de bunları tavzif ederek köylerde sıhhiye teşkilâtı meydana getirmek mümkün olur.

Mevcud köylerimizin adedi 40-45 bin tahmin olunduğundan vakt-ı hazarda ordu sıhhiyesine tefrik edilecek efrâdın adedi her köye bir kişi isabet edecek miktarda olmadığından ordu sıhhiye efrâdının miktarına göre mesela 10-20 köyden mürekkep gruplar teşkiliyle her grubun bir köyden ve terhisi müteakkip aynı gruba diğer bir köyden efrâd alınmak suretiyle temin-i maksad olunur. Binaenaleyh bu nokta-i nazarı temin için tatbik olunacak hususât bervech-i âti olmak lâzım gelecektir.

1- Ordu sıhhiyesine vakt-ı hazarda tefrik olunan efrâd-ı sıhhiyeyi muvazzaf esnân erbabından olarak her köyden bir kişi olmak üzere intihab etmek;

2- Ordu etibbası tarafından bu efrad-ı sıhhiyeye sıhhiye vekâlet-i celilesinin talimatı dahilinde tedrisatta bulunmak.

3- İşbu vezâifi ifâ eden etibba-ı askeriyeye sıhhiye vekâletinin bütçesinden tesviye edilmek üzere maarif vekâletinin mekteplerde hıfzıssıhha dersine ayırdığı 2000 kuruş ücret-i maktua gibi bir ücret-i maktua vermek.

4- Bu tedrisatı bihakkın takip için gerek müdafaa-i milliyede ve gerek sıhhiye vekâletinde bir masa ihdas etmektir.[443]

İKİNCİ MİLLÎ TIP KONGRESİ

İsmet Paşa Hazretleri'nin Nutku:

Muhterem Efendilerim, kongrenizi açtığımız bu anda heyecanlı tahassüsât içindeyim. Burada tıp alemimizin sayısız asil vazifelerinde daha ziyade muvaffakıyet aramak için yeniden dizdize görüyoruz.

İki seneden beri memleketin dört köşesinde milletimizin sıhhat ihtiyaçlarına temas etmiş olan cehd-ü himmet erbabı tecrübelerini biribirine eklemek için tekrar toplanmış bulunuyor. Bu manzaranın ruhlarımızı dikkat ve hürmetle kalmasından daha tabii ne olabilir.

Muhterem Efendiler, geçen kongrenizin muhassılası cemiyetimiz için istifadeli ve semereli oldu. Sıtma mücadelesi üzerindeki tebligatınız milletimiz efradının seyr-i hayatına isabet ve afiyet ve hükümet tedabirine istikamet telkin eyledi. Sıtmadan mustarip olan birçok mıntıkalarımızın halkı tavsiyelerinize itina etmekten kuvvet ve neşe buldu.

Bu mücadelelerin umumî hayatta maddî ve amelî semereleri gözle görülecek ve elle tutulacak derecede barizdir. Bu kongrenin mesaisinden daha vâsi' neticeler bekliyoruz. Programınızı işgal eden mevzular güzide ictimaınıza hususî ehemmiyet atfettirecek kıymettedirler. Burada nakl ve müdavele edilecek tetebbuların fen âlemimize şeref verecek bir hazine olacağına şüphe yoktur.

Bundan mâda efendilerim, yeni beyanatınız hepimizi mühim mevzular üzerinde yeniden ikaz ve tenbih edecektir. Müşahede ve tavsiyeleriniz milletimizin idaresine yeni amiller ve telkinler ilave eyleyecektir. Doktorundan deva ve şifa isteyen münferid hasta gibi, cemiyetimiz kendisine derdi ve devayı teşrih eden beyanatınıza katt-u muvaffakıyetini vakf ve tevcih edecektir.

Muhterem efendilerim! Bilmem ki hastasının tedabirinden ve vesaitinden tamamen memnun olan içinizde kaç bahtiyar vardır; fenni temsil eden vaziyetinizde sizinle cemiyet ve idare arasında tedabir ve vesait mevzuu üzerinde daimî bir mücadele hüküm sürecektir.

443 *Birinci Millî Türk Tıp Kongresi*, (1-3 Temmuz 1925) Kader Matbaası, 1926, İstanbul, s. 637-638.

Siz tavsiye ve talep ederken ferdin ve cemiyetin içinde bulunduğu vesait ve şeraite amelî bir tevafuk göstermeğe çalışacaksınız.

Efrâd-ı cemiyet sizin tavsiyelerinize göre tetabuk edebilmek için yeni malumat ve yeni vesait tedarikine vakf-ı mesaî edecektir. Bu mücadelede muzafferiyet tedricen ve fakat bilâ-inkıta' hep sizin tarafınızda tecelli edecektir. İtimad edilen selahiyettar ağızdan bir hastalığın sadece söylenmesi bile ferdi ve cemiyeti onunla mücadeleye itmek sevk için mukavemet edilemez bir tılsımdır.

Muhterem Efendilerim, Millî Tıp Kongresi Cumhuriyet'in refah ve itilâ devresinde başlıca bir meşale olacaktır. Güzide iştigalinizde muvaffakıyetler temenni ederim.

Başvekil İsmet Paşa hazretlerinin nutukları şiddetle alkışlanmıştı.

Sıhhiye Vekilimizin nutku:

"İkinci Millî Tıp Kongresi'ni teşkil eden heyet-i aliyenizi Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekili sıfatıyla Ankara'da ikinci defa selamlamakla hissettiğim bahtiyarlığı arz eyleyerek söze başlayacağım.

Türk Tıp ailesinin Türkiye Cumhuriyeti tarihinde fiâl-i mevcudiyetine bir alamet teşkil eden bu kongremizin de bir tecellisi gibi vatanımızın sıhhî varlığına, milletimizin zendegisine esaslı faideleri olacağına çok kuvvetle mutmainim ve bu sıhhî ve ictimaî münakaşalardan doğan ve doğacak esaslardan devlet teşkilât-ı sıhhiyesinde mülhem ve müstefid olacağına emin olmanızı rica ederim.

Birinci Millî Tıp Kongresi'nde mevzu-i münakaşa olup hayat-ı sıhhiye ve ictimaiyemizde en esaslı hedeflerimizi teşkil eden mebahisin temadisi demek olan ve o derecelerde mühim bulunan bu kongre ruznamesinin de muvaffakıyetle intac edileceğine eminim. Kongremizi lütfen himâye-i âliyelerine mazhariyetle mübahi kılan Büyük Reis-i Cumhurumuza ve küşad lütfunda bulunan ve bizi takip ettiğimiz yolda daima tenvir ve teşvik buyuran Muhterem Başvekilimize şükran ve minnetlerimi kemal-i hürmetle arz ederim.

Muhterem Meslektaşlarım, birinci kongremizden aldığı vazife üzerine bugüne kadar sarf ettiği mesaî ile bu ictimaımızı temin eden Türk Tıp Encümenine teşekkürümü takdim eder ve vazifenizde muvaffakıyet temenni eylerim."

İkinci Millî Tıp Kongresi'nde Müderris Doktor Neş'et Ömer Bey'in Nutku:

Muhterem Başvekil Paşa Hazretleri, Beyefendiler ve Aziz Meslektaşlarım,

Fenn-i mesaimize başlamazdan evvel ilk vazifemiz, Birinci Tıp Kongresinde olduğu gibi, bu İkinci Millî Tıp Kongresi'nde dahi büyük hamimiz olan ve Cumhuriyetimizin bânisi ve reisi Gazi Hazretleri'ni bir defa daha tebcil ile ve lutf u âliden dolayı şükran ve minnettarlığımızı arz ve milletimizin büyük halâskârına karşı daima mütehassıs bulunduğu ihtiramât ve ta'zimâtı kendilerine iblâğ için yine birinci kongremizde olduğu gibi bu ikinci kongremizi dahi açmak lütfunu deri buyurmayan Başvekil Paşa Hazretleri'nin delâlet buyurmalarını rica etmekdir.

Memnuniyetle kabul buyuracağınıza emin olduğum bu delâleti istirham ederken, Cumhuriyet hükümetinin, gerek bu millî tıp kongrelerimizin ve gerek kongrelerin mesaisini ihzâr eyleyen Türkiye Tıp Encümeni'nin haklarında izhar eylediği pek kıymettar teveccühden ve muavenetlerden dolayı zat-ı sâmilerine ve büyük hükümetinizi teşkil eyleyen muhterem refikleriniz vekil beyefendiler hazerâtına karşı samimi teşekkürâtımızı dahi arz etmek isterim. Bahusus iki sene evvel birinci kongremizin ilk celsesini açarken, lütfen irad buyurmuş olduğunuz nutukta meslektaşlarıma, Türk tabiplerine tahmil buyurduğunuz vazifeyi yani memleketimizin getirmiş olduğu Cumhuriyet ve medeniyet yolunda, tabiplerin ellerinde bulunan fenn-i cihazı arasında "en geri en muhtaç ve en derdli tabakasının içine girerek herbirine ayrı ayrı yetiştirmek" vazifesini meslektaşlarımın tamamen idrak eylediklerini ve Cumhuriyet hükümetinin kendilerine tahmil eylediği bu medeniyet vazifesini hiçbir vakit unutmayacaklarını temin etmeyi de bir vazife telakki eylerim.

Kongremizin ikinci fahrî riyasetini kabul buyurarak Türk tabiplerini bihakkın müftehir kılan heyet-i celile-i hükümet erkânı arasında Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekili Müderris Doktor Refik Beyefendi Hazretleri'ne, maddî ihzarâtına iştirak eyleyerek kongremize karşı ibraz buyurdukları muavenetlerden dolayı bilhassa teşekküratımızı takdim etmek borcumuzdur.

Aziz Meslektaşlarım,

İki sene evvel kongre heyet-i umumiyesinin İkinci Millî Tıp Kongresi'nin dahi yine Ankara'da toplanması hakkında verdiği kararın ne kadar musib olduğunu bu defa Ankara'ya geldiğiniz vakit şüphesiz daha iyi takdir buyurdunuz. Memleketin herhangi bir noktasında Cumhuriyet merkezine sık sık fasılalar ile gelen vatandaşlar bile, Ankara'nın medeniyet ve ümran yolunda hemen her gün bir derece daha terakki eylediğini görüyorlar ve Türk azminde medenî eserlerini görerek iftihar ediyorlar. Bugün iki kongre arasında geçen iki sene müddet zarfında bu güzel şehrin gösterdiği terakki âsârının ne derecelerde büyük olduğuna şahid oluyoruz. Bütün bu terakki ve ümran âsârı arasında hiç şüphe yoktur ki en mühimi iki sene evvel henüz başlangıcını gördüğümüz ve o vakit pek kısa olan güzergâhı üzerinde tenezzüh icra eylediğimiz demiryoludur. O kısa demiryolu bugün memleketimizin en güzel şehirlerinden birine, Anadolu'nun en yüksek şahikası olan Erciş Dağı'nın eteklerine kadar uzanmış bulunuyor.

Bu ictimâımızda gördüğümüz bu terakki şâhidlerinden Türk milletinin alev-i himmetini isbat eden bu taş ve çelik delillerden dolayı Cumhuriyetimizi, yani kendi kendimizi ne kadar tebrik etsek, ne derecelerde iftihar eylesek sezâdır.

Aziz Meslektaşlarım,

Asla unutmamalıyız ki bütün bu terakki âsârı, milletimizin yeniden iktisab eylediği bu kudret hep Büyük Gâzi'nin Türkiye'ye, Türklüğe ilkâ eylediği teceddüd nefhasının, onun bize göstermiş olduğu medeniyet yollarının ve usullerinin neticeleridir.

Bugünkü Türk tababeti garp medeniyet ve maarifinin memleketimizde ilk müesseselerinden birinin mahsulü olduğu için Türk tabipleri, Cumhuriyetimiz merkezinin medeniyet yolunda terakkilerini gördükçe bihakkın mahzuz ve müftehir olmaktadırlar. Asr-ı hazır medeniyeti ile diğer medeniyetler arasındaki büyük farkı siz, yani hayat, tabiat kanunlarını tetkik eden muhterem tabipler, şüphesiz çok iyi bilirsiniz. Avrupa medeniyetinden evvelki medeniyetleri meydana getiren insanlar ancak tabiatın ihzâr etmiş olduğu vasıtalardan istifade etmesini bilirler ve medeniyetlerini ancak o vasıtalarla terakki ettirirlerdi.

Halbuki asr-ı hâzır medeniyeti tabiatın ihzâr eylemiş olduğu basit vasıtalarla iktifa etmemiş, tabiatın derin kanunlarını tetkik ederek o kanunların tatbikatı sayesinde insanların medeniyet ve refahını tezyid için yeni vasıtalar icad eylemişlerdir.

Şimdiki medeniyetimiz ile evvelki medeniyetler arasındaki bu fark bir kemiyet ve derece farkı değildir. Bu, bir keyfiyet ve zihniyet farkıdır. Avrupa medeniyetinden evvelki insanlar tabiata hakim olmayı akletmemişler ve daima tabiata mahkûm kalmışlardı.

Asr-ı hâzır medeniyetini tatbik eden insanların gayesi ise tabiata hakim olmaktır.

İşte Muhterem Efendiler, bu büyük farkı Türkiye'de Türk milletine sarih olarak ilk defa bildiren Büyük Gazi'dir. Vakıa Türkiye de daha bir asır evvel kendi eski medeniyetinin zaifini hissetmiş ve yüzünü garba döndürmüştü. Fakat o vakitten beri her adımda bir tereddüt görülüyordu. Bir asırdan beri şark ve garp medeniyetleri arasında hangisinin Türk milletine muvâfık olduğunu düşünmek gafletinde bulunanlar vardı. İlk defa olarak Büyük Gazi, bugün insanlar için garp medeniyetinden başka medeniyet yolu olmadığını tam sarahatle gösterdi ve o tereddütleri, o gafleti tamamen izale eyledi. Tababetimiz dahi garp medeniyeti yolunda memleketin gösterdiği tereddütlerden zarurî olarak müteessir oluyordu. Çünkü, herhangi bir memleketin heyet-i umumiyesi birer kül'dür. Onun içerisinde bir cüz'ünün diğerlerinden çok ileri gitmesi taibaten imkân haricîndedir.

Herhangi meslekte olursa olsun insanların muhitlerine tâbi' olması zarurîdir. Ancak tabiaten müstesna olarak vücuda getirdiği büyük adamlar, muhitlerinin fevkine çıkabilirler.

Bundan dolayıdır ki bir asırdan beri mevcud olan yeni tababetimiz filvaki Avrupa'daki üstadların meydana getirdikleri eserleri öğreniyor, onların bildirdikleri tedavi usullerini tatbik ediyordu. Fakat garp üstadları gibi tababeti terakki ettirmek hizmetine faal bir surette iştirak edemiyordu.

Medenîyet, onu kabul etmek isteyen her millete açık bir nimettir. Lakin o nimete manevî bir borç vardır ki bu da medeniyeti terakki ettirmek hizmetine iştirak eylemektir. Başka milletlerin meydana getirdikleri medeniyet semerelerini kendilerine mal eden kavimler o manevî borcun edasına başlamadıkça diğerlerinin yanında ahz-ı mevki edemezler.

Her gün aramızda kendi kendimize itiraf ettiğimiz bu noksanımızı, bugün kongremizin riyaset kürsüsünden alenen söylemeği bir hata addetmemelisiniz.

Muhterem Efendiler, bir noksanın izalesi onu itiraf ile başlar. Noksanı itiraf

etmek, onun ikmâline başlanıldığına en büyük delildir. Tababetimizin şimdiye kadar mevcud olan bu noksanından dolayı Tıp Mektebimizi hatalı bulmak sathi bir görüş olur. Ulumun tarihi gösterir ki ilimlerde en büyük terakkiyi, en büyük inkılâpları yapanlar, yalnız mektepler değildir. Avrupa'nın bugün gördüğünüz büyük darülfünunları on ikinci ve on üçüncü asırdan beri mevcud oldukları halde ilimlerde büyük inkılâplar, ancak on sekizinci ve on dokuzuncu asırlarda başlamıştır. Bunun sebebi tetkik olununca tamamen tabii bulunur. Zira mekteplerin vazifesi esas itibariyle ve tabiatları muktezasınca mevcud olan malumatı talim etmektir.

Bundan dolayıdır ki darülfünunlarda cari olan zihniyet de onları asırlarca yalnız mevcud malumatı kayıt ve muhafaza etmeye sevk etmiştir.

On yedinci asırda deveran-ı dem fiilini keşfetmiş olan darülfünun hocası Harvey'in büyük keşfi darülfünunun bütün hocaları huzurunda göstererek tasdik ettirdiği halde onu aleme ilân için yedi sene düşünmüş olması da darülfünun kürsülerinin esas itibariyle mevcud malumatı tebdil için tereddüt eylediklerine bir delil değil midir? Vakıa bugünkü darülfünunlarda o eski zihniyet vaki değildir. Bugün darülfünunlar bir taraftan mevcut malumatı tedris vazifesini ifa eylemekle beraber diğer taraftan ilmi terakki ettirmeyi de kendilerine vazife addetmektedir.

Lakin darülfünunlarda zihniyetin bu tebdiline başka bir saik zuhur etmiştir ki bu da darülfünun haricinde teşekkül eden ilmî cemiyetler, ilmî kongrelerdir. Ulûm tarihi bize gösteriyor ki ulûmun bugün şahid olduğumuz şiddetli ve süratli terakkisi on yedinci asrın sonlarında ve on sekizinci asrın bidayetinde teessüs eden ilmî cemiyetlerle başlamış ve ilk defa on dokuzuncu asrın iptidalarında görülen ilmî kongreler ulumu inkişaf ettirmek fikrini daha ziyade takviye eylemiştir.

Demek oluyor ki Aziz Meslektaşlarım,

Bizim de medeniyet ve ilim nuruna mukabil manevî borcumuzu edâ etmek için ilmi cemiyetlerimizi ve ilmî kongrelerimizi kuvvetlendirmek, onlara çok ehemmiyet vermek lazımdır.

İki sene evvel başladığımız ve bugün ikincisini idrake muvaffak olduğumuz Millî Tıp Kongresi Türk tabiplerinin mensup oldukları ilmin terakkiyatına hizmet etmeye azmetmiş olduklarına bir delil teşkil etmektedir.

Bu azmin, milletimizin büyük meserretle kabul ettiği Cumhuriyet usulünün tesisini müteakkip tezahür etmesi basit bir tesadüf eseri değildir. Bilakis Cumhuriyet'in pek âkilâne düşünce ile yapmış olduğu bir fiilin neticesidir. Pek iyi biliyorsunuz ki Muhterem Meslektaşlarım, memleketimizde ilk defa olarak Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti tesis ederek tabiplere, tıp ilimlerine hükümet meclislerinde bir mevki temin eden, tababet namına söz söylemek hakkını veren Cumhuriyet hükümeti olmuştur.

Cumhuriyet yoluna bizden evvel girmiş diğer bazı memleketlerdeki hükümet meclislerinde tababet mevkiini Türk tababetine temin eden Cumhuriyet hükümetimizin buna mukabil bütün Türk tabiplerinden Cumhuriyet'e daima hizmet beklemesi sarih bir hak idi. Millî Tıp Kongrelerimiz Türk tabiplerinin o hakkı teslim ve Cumhuriyet içerisinde kendi vazifelerini idrak eylemiş olduklarının bir nişanesidir.

Gerek birinci ve gerek ikinci kongremizde başlıca mevzu olarak intihap eylediğimiz ictimaî tababet meseleleri de hep Türk tabiplerinin memlekete ictimaî vazifeler ifâ eylemek istediklerine delâlet etmektedir.

Bundan dolayıdır ki birinci kongremizde ictimaî tababetin esası olan nüfus meselesi müzakerâtımızın başlıca mevzuunu teşkil eylemişti. Fakat memleketimizde şimdiye kadar kat'î bir nüfus istatistiği bulunmamasından dolayı ilk kongremizdeki müzakeratımız zarurî olarak bir derece nazarî cereyan etmişti. Bu ikinci kongremizin hitamından iki hafta sonra icrası takarrür eden nüfus tahriri, birinci kongredeki müzakeratımızın, Başvekil Paşa Hazretleri'nin o vakit iftah-ı nutuklarında buyurmuş oldukları gibi Cumhuriyet hükümetimiz tarafından alaka ile takip edilmiş olduğuna fiili bir delildir. Millî Tıp Kongrelerimizi tesis fikrini izhar ve kongrelerin ihzarı ve vazifesini deruhte etmiş olan Türkiye Tıp Encümenimiz birinci kongre için -raportörleri başka türlü yapmak kabil olamayacağı için- kendi kendine intihap etmişdi. Fakat ikinci ictimaımızın mevzu-i bahs olacak meselelerini kongre âzâsı bizzat tayin etmiş oldukları gibi, o meseleleri tetkik ve huzurunuzda izah eyleyecek olan raportörleri intihap için de evvel emirde kongre azasının umumuna müracaat olunarak her birinin, ayrı ayrı reyleri sorulmuştur. Binaenaleyh raportörlük vazifesini kabul etmiş olan muhterem meslektaşlarımızın deruhte eyledikleri işlerde tam keyfiyet ve salahiyet sahibi olduklarının da en parlak delili sizin reylerinize mazhar olmuş bulunmalarıdır. Bu mazhariyetten dolayı muhterem raportörlerimizi tebrik ve ihzar etmiş oldukları raporlardan dolayı namınıza teşekkür için sizden müsaade rica ederim.

Kongrenin bizzat tayin etmiş olduğu mesail haricînde tetebbu ve tetkiklerini kongreye tebliğ eylediğini malumatımızı tevsie delalet lütfunda bulunan arkadaşlarımıza da şimdiden teşekküratımızı takdim etmek borcumuzdur.

Cümlemize bütün işlerimizde muvaffakıyetler temenni ederim aziz meslektaşlarım (Alkışlar).

İkinci Millî Tıp Kongresi'nin ta'zimâtının Gazimize arzı:

Millî Tıp Kongresi'nin Reisicumhur Hazretleri'ne ta'zimatını arza memur Sıhhiye Vekili Refik Beyefendinin riyaseti altında Kongre Reisi Neş'et Ömer, Ahmet Fikri, Galip Ata ve Hasan Yusuf Beyler'le Sıhhiye-i Askeriye Reisi Tevfik Salim Paşa'dan mürekkep heyet o gün Büyük Gazimiz tarafından kabul edilmişti.

Heyet vazife-i tanzimi ifa etmiş ve Reisicumhur Hazretleri kongrenin mesaî ve hissiyatından mütevellid memnuniyetlerinin doktorlarımıza iblağını heyete beyan buyurmuşlardı.

Kongre 13 Teşrinevvel'de o günden on gün sonra doktorlarımızın serbest mevzular üzerine tebligatına tahsis edilmiş bulunuyordu.

Sabah celsesinde Doktor Burhaneddin Bey, hafi nezef taharrisine, Hamid Osman Bey vilâdî lekelere, Nuri Fehmi Bey mekteplerde göz hıfzıssıhhasına, Doktor Mecid Bey kendisinin keşfeylediği sivrisinek ile sirkesine, Tevfik Remzi Bey radyum ile tedavi eylediği kanser vakalarına, Osman Şerafeddin Bey sıtma tedavisine, Sıtkı Bey göz hastalıklarına, Miralay Kadri Hasan Bey askerî tababetle nakliye vesaitine dair tebliğleri okumuşlardı.

Öğleden sonraki celsede müderris Hasan Reşad Bey Türkiye'de cüzam hastalığına, Fahreddin Kerim Bey haşhaş müptelâlarına, Nazım Şakir Bey iyodlu bâğa, Fahri Bey tetanoza karşı anatoksin'e, Muallim Lâtif Bey habis ur vak'alarına, Rauf Fehmi Bey Plasenta'ya, Cemal Zeki Bey faaliyet-i tenasüliye'ye, Hayri Dilâver Bey pankreas fıtığına, Ahmet Asım Bey ibtâl-i hiss-i katniya dair tebliğleri okumuşlardır.

İki sene sonra toplanacak Millî Tıp Kongresi'nin mahallî olarak yine Ankara'da sonbahar zarfında ictimaına ve mevzu olarak frengi ile kanser hastalıklarının tetkik edilmesine karar verilmiştir.

Son tebligat'dan sonra riyaset mevkiini işgal etmekte olan Sıhhiye Vekili Doktor Refik Bey murahhaslara tebligatın hitam bulduğunu, binaenaleyh iki sene sonra akdedilecek Üçüncü Millî Tıp Kongresi'nin reisi ve heyet-i tertibiyesiyle nerede ictima edeceğinin ve mevzu-i bahsedeceği mevadın ruznâmesinin tanzimi lâzım geldiğini söylemişti.

Bu hususta makam-ı riyasete aynı mevzular üzerine verilmiş olan muhtelif takrirler okunmuştu.

Kongrenin ruznâmesinin tesbiti için münakaşata başlanmış ve doktorlarımızın bazıları çocuk vefiyatını nazar dikkate alarak bizim için çok mühim olan bu kısmın yani kızıl, kızamık gibi hastalıkların ruznâmeye ithalini teklif etmişlerdir. Operatörlerimiz, kongrenin umumî ve şamil olduğunu binaenaleyh intihap edilecek mevzuların her şube-i tıbba ait mevzulardan intihap edilmesini temenni etmişlerdir. Bazı doktorlarımız da Millî Tıp Kongresi'nin ilmî olduğu kadar ictimaî olduğunu ileriye sürerek ictimaî bazı hastalıkların da ruznâmeye ithali muvafık olacağını dermeyan eylemişlerdi.

Bütün murahhasları ehemmiyetle alakadar eden bu hususat uzun boylu müzakerata vesile olmuş, nihayet frenginin büyük mevzu olarak kabulü takarrür etmişti.

Üçüncü kongrenin meşgul olacağı küçük bir mevzuun intihabı da ayrıca münakaşaya sebep olmuştur.

Doktorlarımızın bir kısmı dünyanın her tarafında birçok tahribat yapmakta olan ve halen Avrupalılarca fevkalade alaka ile takip ve mücadele edilen kanserin küçük mevzu olarak intihap edilmesini teklif etmişlerdir.

Bir kısmı da emraz-ı intaniyenin mevzu-i müzakere olmasının daha muvafık olduğunu söylemişlerdi.

Bu hususta birçok doktorlar söz almış ve muhtelif fikirler dermeyan etmişlerdir. Ezcümle Tevfik Salim Paşa, büyük mevzu'un tesbit edilmiş olması dolayısıyla onun gibi mühim olan kanserin küçük mevzu olarak intihabının doğru olmadığını söylemiş ise de bu hususta müzakerât hararetlenmiş ve neticede küçük mevzu olarak kanser kabul edilmişti.

Riyaset makamını işgal etmekte olan Sıhhiye Vekili Doktor Refik Bey bu sırada mevkiini Reis Neş'et Ömer Bey'e terk etmişti. Neşet Ömer Bey Üçüncü Tıp Kongresi'nin mahall-i in'ikadının yine Ankara ve zaman-ı in'ikadının da iki sene sonra yine sonbaharda olmasını teklif etmiş ve bu teklif kabul edilmiştir.

Kongre riyasetine Sıhhiye Vekili Müderris Refik Bey intihap olunmuş ve iki sene sonra etibba cemiyeti tıp encümeninde bulunan zevatın heyet-i tertibiyeyi teşkil etmesi takarrür etmiştir.

Bu sırada Sıhhiye Vekili Doktor Refik Bey kürsüye gelerek riyasetine intihap edilmiş olması dolayısıyla meslektaşları tarafından gösterilen teveccühe teşekkür etmiş ve büyük mazhariyete layık olmak için çok çalışacağını söylemiştir.

Sıhhiye Vekili Refik Bey'den sonra müderris Ziya Paşa kürsüye gelerek kısa bir nutuk söyledikten sonra murahhasları: "Yaşasın Gazi!" diye bağırmaya davet etmiş ve doktorlarımızın "Yaşasın Gazi!" avazeleri yükselmiştir.

Ziya Paşa'dan sonra Neşet Ömer Bey; kongre azalarının Ankara'da gördükleri hüsn-ü kabulden mütevellid şükranlarını ifade ve Sıhhiye Vekili Refik Bey de bütün arkadaşları namına teşekkürlerini beyan ederek celseye nihayet vermiştir.

Sıhhiye Vekilimiz Millî Tıp Kongresi'nin hitamı münasebetiyle azası şerefine 13 Teşrinevvel Perşembe akşamı Taşhan'da bir çay ziyafeti keşide etmiştir.

Tıp Meşheri

Millî Tıp Kongresi münasebetiyle Cumhuriyet Halk Fırkası salonunda açılan tıp meşheri muvaffak olmuş addedilebilir. Salondan girilince sağ tarafta ecnebî müstahzarat ve âlât-ı tıbbiye, solda müstahzarat-ı dahiliyemiz teşhir edilmiştir.

Meşherde nazar dikkati celb eden iki nokta vardı: Bunlardan birincisi, iki sene evvel açılan meşhere, ecnebî olarak yalnız Bayer Fabrikası iştirak etmişti. Bu sene Şernik Fabrikası müstahzarat-ı tıbbiyesi, Volf Fabrikası'nın ürolojiye ait âlât ve edevatı, Nikar Fabrikası'nın laboratuvarlara mahsus muhtelif âlâtı ve mikroskopları, Vişi Madenî Suları, tabletleri, komprimeleri, Doktor Braun Fabrikası'nın Cerrahî İplikleri, gazları, Zeiss Fabrikası'nın mikroskopları, Bernik Fabrikası'nın müstahzarat-ı tıbbiyesi, Sütüe Fabrikası'nın müstahzaratı, İsviçre'deki Ciba Fabrikası'nın "Finin" unvanı altında çıkardığı ve veremin tedavisinde kullanılan muhtelif müstahzarat, Poison Fabrikası'nın radyum kuvvetinden müstahzar mezetoryum ve minyum ilaçları, Bayer ve Y.G. Fabrikaları'nın muhtelif müstahzaratı, Merk Fabrikası'nın müstahzaratı teşhir edilmiştir. Buna mukabil iki sene evvel müstahzarat-ı dahiliye amillerimizin hemen hepsi meşhere iştirak etmiş iken, bu sene maalesef birçokları küçük bazı numuneler göndermekle iktifa etmişlerdir. Ecnebî fabrikaların acentaları, kendilerine ayırtmış oldukları yerleri itina ile süsledikleri halde yerli mamulatımız için ayrılan mahaller daha sade idiler. Fakat bu sadelik içinde bizi memnun eden yegâne nokta müstahzarat-ı dahiliyemizin Avrupa'da hazırlanıp bize yüzde iki yüz fazlasına mal olan aynı ilaçlarla hemayar, hatta daha muvaffak eserler olmasıdır.

1314 senesinde küçük bir eczane olarak açılan ve iki sene sonra 1316 senesinden itibaren vücuda getirdiği laboratuvarında hazırladığı müstahzaratını piyasaya sevk ederek bugüne kadar sebat eden Hasan Rauf Bey'in küçük bir vitrini huzzar üzerinde iyi bir tesir bırakıyordu. Hasan Rauf Bey burada bilumum ampuller, şimdiye kadar memleketimizde imali ihmal edilen afyon müstahzaratı, kolonya ve lavantaları ile Pebeko Diş Macunları teşhir ediyordu. Hasan Rauf Bey'in ampulleri hükümet tarafından kabul edilmiş oldukları gibi Avrupa'da ihzar edilen emsali ile hemayardır.

Bomonti Bira Fabrikası'nın şark malt hülasası Fransa'da imal edilen ve memleketimizde çok rağbet kazanan "Kinalaruş" yerine eczacı Şeref Bey tarafından imal edilen aynı kuvvette, fakat daha ucuz olan "Kinaforsin"i, Hüseyin Hüsnü Bey'in "Nevrazin"i, Aspirin Bayer yerine yine memleketimizde imal edilen aynı tesir-i şifa bahşayı havi Aspirin Kenan Katran Hakkı Ekrem, Fransa'da imal edilen "Gastrosüdin"e faik olarak memleketimizde yapılan "Sudugastirin", Süleyman Ferid Bey'in kuvvet şurubu ve sair mütenevvi müstahzarat Türk ecza-yı tıbbiyye amillerinin bilhassa son üç sene zarfındaki muvaffakıyetlerine büyük bir delildi.

Merhum Ethem Pertev Bey'in müstahzaratı da meşherde mutena bir mevki işgal ediyordu. Muhtelif Ethem Pertev komprimeleri, kuvvet şurupları, kolonyaları, kremleri, çocuk pudraları takdire değer eserlerden maduddur.

Necip Bey Itriyat Fabrikası çok mükemmel bir kutu derununda kolonya lavanta ve sair birkaç müstahzaratı toplamıştı. Mustafa Nevzat Bey'in frengi tedavisinde muvaffak olan bizmuruy'i ve verem tedavisinde kullanılan anadö arsin, vijitalin, adrenalin namındaki dört ilacı çok kıymetli müstahzarlardır. Bunlardan bizmuruyi şimdiye kadar yalnız Fransa'da imal ediliyordu.

Vijitalin ile adrenalin de Fransa ve İngiltere'de imal edilen ilaçlardandır. Mustafa Nevzat Bey bunları Türkiye'de imale muvaffak olarak Türkiye tıp alemine şeref kazandırmıştır.

Rıza Bey'in şark ispençiyarî laboratuvarının itina ile tanzim edilmiş olan mahall-i mahsusunda yine Avrupa'da imal edilen bilumum mürekkebattan mamul serumlara, her türlü ampullere memleketimizde yapılmış olan ve her hususta aynı ayarda ampuller, serumlar, gazlar ehemmiyet atfedilecek bir derecede idi. Kimyager Mustafa Nail Bey'in ampulleri keza muvaffak olmuş eserler meyanında sayılır.

Meşherin büyük bir kısmını da Sıhhiye Vekâleti'nin frengi, belsoğukluğu, verem, çiçek ve diğer muhrib hastalıklara ait muhtelif tabloları, mulajları ile Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin çocuk bakımına ait tabloları, çocuk elbiselerine dair muhtelif numuneleri bilhassa eski ve yeni tarzda çocuk kundaklanmasını gösterir numunesi nazar-ı dikkati celb ediyordu.

Y. G. ve Bayer (mütteid) fabrikalarının malarya mücadelesi için yeni getirttiği plâjmukin müstahzarı etrafında malarya mikrobunun vücud-ı beşerdeki inkişafını gösterir levhası çok calip-i nazardı.

Burada "Merk" Fabrikası'ndan bir nebze bahsetmeden geçemeyeceğiz. On yedinci asırda Merk namında Darmştad şehrinde bir eczacı tarafından açılan mütevazı bir eczane, bugün 80.000 metre murabba bir saha işgal eden muazzam bir ecza-yı tıbbiye fabrikası olmuştur. 4500 amele, 150 müdür-i mesul, 80 kimyager müteaddid doktor, baytar, ziraat mütehassısları istihdam eden bu müessese Cenevre ve Nancy gibi enstitülerinden mezun Fazıl Bey'in nezareti altında İstanbul'da Galata'da Arap Oğlan Sokağı'nda müvellidil humuzalı su imali için küçük bir fabrika tesis etmiştir. Öyle tahmin ediyoruz ki Merk Fabrikası bu küçük müesseseyi biraz daha canlandırır ve Türkiye'de oldukça büyük bir fabrika vücuda getirmek için Türk sermayesiyle iştirak eder.

Meşher hakkında umumî bir mütalaa söylemek icap ederse yukarıda da yazdığımız gibi, meşher muvaffak olmuş bir eserdir. Yalnız müstahzarat-ı dahiliye amillerimizi teşvik için doktorlarımızın da kendilerine düşen millî vazifeyi ihmal etmemeleri icap eder.

ÜÇÜNCÜ MİLLÎ TIP KONGRESİ

İsmet Paşa Hazretleri'nin nutku:

Üçüncü Millî Tıp Kongresi'ni açmak benim için hususî bir bahtiyarlıktır. Millî Tıp Kongresi, içtimaî hayatımızda şimdiden eksikliği kabul olunmayacak mühim bir amil vaziyetini almıştır. Vatandaşlar, bizim ilmimizin en güzide mütehassıslarımızın, vakit vakit bir arada toplanıp ilim ve fennin münakaşalarını tetkik ettiklerini görünce kendi içtimaî ve sıhhî atileri için huzur ve emniyet hissetmektedirler. Onun için Millî Tıp Kongresi'ni bugünden Türk içtimaî hayatının lâzımelerinden biri addetmekte hakkımız vardır.

Geçen kongrenizden beri iki sene geçti. Bu iki sene zarfında sıhhî politikamızın vadettiği inkışafları ve içinde bulunduğu faaliyetleri emniyetle, serinkanlılıkla ve hatta iftiharla düşünmeğe, derpiş etmeğe cesaretimiz vardır. Bu seneki sıhhî mücadele iki sene evvelkine nisbetle daha geniş bir faaliyet sahası arz etmektedir.

Mücadele, yalnız faaliyet sahasının memleketin el değmemiş mıntıkalarına genişlemesi ile kalmıyor. Temas ettiğimiz mevzuların çoğalması ile de hususî dikkati

celb etmeğe lâyık oluyor. Sarî ve salgın hastalıklara karşı Sıhhiye Vekâleti'nin açtığı yeni mücadeleler de vatandaşlarımızın dikkatini derhal celb etmiştir.

Memleket sıhhî ihtiyacatına alâka ile el dokunduruldukça doktorlarımızın ihtiyacatımıza ne kadar az geldiğini daha iyi fark etmeğe başlamıştır. Bu ihtiyaç doktor yetiştirecek müesseselerimizin ilmî ihtiyaçlarını, fenni tekâmüllerini temin edecek vesaitin artırılması için hükümeti her gün teşvik etmeğe medar olmaktadır.

Elimizde bulunan müessesattan çok mahsul almak için bu sene talebe adedini azamî hadde vardıracak tedabir alınmıştır. Elimizde bulunan müesseselerin yakın bir zamanda artık bu memleketin ihtiyacatına kâfi gelmiyeceğini şimdiden fark etmeğe başlıyoruz. Bu ihtiyaç iledir ki şimdiden memlekette ilim ve fen merkezi olarak yeni birtakım merkezler ihdas etmeğe azmiyle teşebbüs ettik. Size iki senede bir, bu bilânçoyu mütevazı, az olmakla beraber maddî ve riyazî bir şekilde vermek, yapacağı işleri bilen ve bir iş yapmak için büyük ve hayalî programlara kapılmaktan ziyade müspet, riyazî ve muayyen işler takip etmekte olan adamların zihniyetini göstermeğe medar olur ümidindeyim. Bundan sonra ilim ve fen arkadaşlarımızın, sırf fennî olan faaliyete ve alelıtlak fen âleminde kendi yüksek mevkilerini ve memleketin ilerlemesini ve ihtiyaçlarının tetkik ve temin edilmesi hususundaki faaliyet ve mesailerini göstermeleri kalır.

Bu sene Tıp Kongresi güzel bir sergi ile beraber açılmış oluyor. Eczacılarımızın kongre ile aynı zamanda ihzar ettiği sergiye gerek içerden, gerek dışardan iştirak edenleri huzurunuzda teşekkürle takdir etmeği vazife sayarım.

Aziz Arkadaşlarım, size mesainizde muvaffakıyet dilerim. Sizin muvaffakıyetiniz ilmin, fennin zaferidir. İlmin, fennin zaferi ve ondan en büyük istifadeyi temin Cumhuriyet'in başlıca emeli ve hedefidir (Sürekli alkışlar).

Söz Sıhhiye Vekili Refik Beyefendi'nindir.

Doktor Refik Bey'in nutku

"Muhterem Efendilerim, Aziz Meslektaşlarım,

Sizi üçüncü defa olarak devlet teşkilâtının Sıhhat İşleri Vekili sıfatiyle selâmlamakla çok bahtiyarım.

Geçen iki kongremizin, vatanımızın sıhhî ve içtimaî hayatında bıraktığı müspet ve derin tesirlere bu kongremizin de yeni bir sahife ilave edeceğine hiç şüphe yoktur. Türk Cumhuriyeti'nin, Türk Milleti'nin sıhhatine, verdiği büyük ehemmiyeti burada şükranla anmak benim için bir borçtur. Aynı zamanda işlerimizin takip ve inkişafı yolunda Türk tıp mensuplarının devlet teşkilâtına manen ya da maddeten gösterdiği yüksek muzahereti de teşekkürlerimle ve iftiharla arz ederim. Vatanımızın her cephede itilâsı için Büyük Reisicumhur Gazi Hazretleri'nin işaret buyurdukları yolda yürürken duyduğumuz zevk yeni işler almak ve onları aynı zemin üzerinde daima ileri götürmek bize ayrıca bir teşvik oluyor. İşte bunun içindir ki Türk doktorları daima çalışıyorlar ve borçlarını ödemeye uğraşıyorlar. Aziz arkadaşlarımın da bu noktada benimle ayni fikirde olduklarına eminim. Türk tıp âleminin ve Türk

sıhhiyeciliğinin kendi gibi medenî dünya teşkilâtı arasında bir mevkii olduğunu son uzun tetkik seyahatimde çok yakından gördüm. Milletimizin sağlığını korumağa matuf bu birleşmelerimizle bundan aldığımız neticeler, teşkilâtımız, kanunlarımız ehemmiyetle tetkik ve doğru yolda yürüdüğümüz tasdik olunuyor. Bu muvaffakıyet yüksek ilim yolunda dünya hemmeslekleriyle beraber yürüyen sizlerin bir mesaî hasılası olduğundan dolayı bizi çok sevindirmektedir.

Efendilerim, sözümü bitirmeden evvel bana lütfen verdiğiniz kongre reisi sıfatiyle işlerimizde bize daima rehber olan ve daima muvaffakıyete eriştiren ve daima teşvik eden Büyük Reisicumhurumuza Üçüncü Millî Tıp Kongresi'nin yüksek hürmetlerini arz ederim. Kongremizi açmak suretiyle olduğu gibi şimdi hürmetle, hazla dinlediğimiz kıymetli sözleriyle bizi sevindiren ve Türk doktorluğuna ve mensuplarına yüksek himayesini hiç esirgemeyen Başvekilimize de teşekkürlerimizi kabul buyurmalarını kongre namına rica ederim.

Efendiler, Üçüncü Millî Tıp Kongresi'nin de vatanımız ve milletimiz için hayırlı ve saadetli olmasını dilerim.[444]

DÖRDÜNCÜ MİLLİ TIP KONGRESİ

İsmet Paşa Hazretleri'nin nutku:

Muhterem Arkadaşlar,

Açtığımız kongre Millî Tıp Kongrelerinin dördüncüsüdür. Talihin bir lütfu olarak bununla geçen dört Tıp Kongresi'ni açmak bana nasip oldu. Bu hayatımın daima şeref ve bahtiyarlıkla anacağım bir mazhariyetidir.

Millî Tıp Kongreleri'ne ilk gününden itibaren bütün teşkilâtımızla millî hayatımızda hususî bir alâka tevcih ettik. Bir defa, ilim hayatının ciddî olarak memlekette usul dahilinde takip olunmasını asrî devlet idaresinin esaslarından sayıyoruz. Bunun için Millî Tıp Kongresi'ne çok ehemmiyet veriyoruz.

İkincisi, doktorlarımızı memleketin ilerlemek, inkişaf etmek, asrın istediği kuvvetli bir devlet olmak için milletin çok zamandan beri açtığı mücadelenin başında gelen rehberleri olarak tanıyoruz. Memleketin her tarafından toplanıp gelen arkadaşların tecrübelerini, müşahedelerini ve temaslarını teati etmelerini, memleketin inkişafı için esaslı bir vasıta sayıyoruz.

Zira eski ve esaslı kanaatimiz şudur ki millî hayatda beşerî vasıfların en başında gelen hassa, çalışkanlıktır; bu da usul dahilinde, ilmin gösterdiği yollar üzerinde sebat ile çalışmaktır.

Meslekinizi bu esasın tecessüm etmiş bir timsali olarak telâkki etmeğe hakkımız vardır. Tıp kongrelerinin faaliyeti bize gösterdi ki müzakere mevzuu olmak üze-

444 *Ayın Tarihi*, cilt 20, sayı 67, 1929.

re temas edilen meselelerden siyasî sahada memleket idaresi sahasında da umumî faydalar elde ediyoruz.

Memleket tıp kongrelerinin faaliyetine hususî bir alâka göstermektedir.

Görüyorum ki arkadaşlar dahi, bundan mütehassis olarak her yeni kongreye daha yeni vasıtalarla mücehhez olarak gelmeğe ihtimam etmektedirler.

Hekimlerimizin mükellef oldukları mücadele vazifesi inkıta kabul etmiyor. Senelerden beri, hatta bugün dahi memleket dahilinden ve haricînden gelen vatandaşların sıhhati aleyhindeki, türlü tehlikelere karşı gösterdiğiniz kudret, ehemmiyetli bir haldedir. Senelerden beri memlekette sıhhî mücadeleler için sarf edilen gayretlerin neticelerini iftiharla düşünebiliriz. Sıhhî hudutlardan memleketimize girmek isteyen salgınlara karşı tababet heyetimizin resmî ve hususî sahada yaptıkları mücadele bizim için bir muvaffakıyettir. Her gün bu hususta yeni muvaffakıyetlerinizi idrakle bahtiyar oluyoruz.

Son iki seneden beri sıhhî teşkilât cümlesinden olarak tıbbî hayatımızda birtakım müesseseler vücude gelmiştir. Heyet-i celilenizin bir noktaya nazar-ı dikkatini celb etmek isterim. Kanuna göre hekimlerimizin teşkil ettikleri etıbba odalarının iyi işlemesine hepinizin hüsnü nazarını isterim.

Buradan avdetinizde yeni heyetlerin iyi bir tarzda teşekkül etmeleri ve bahusus odalar teşekkül ettikten sonra hekimlerimizin mütesanit ve memleketin menfaati için iyi bir surette çalışmaları hakkında alâkanızı rica ederim.

Son iki senenin sıhhî büyük işleri meyanında Umumî Hıfzıssıhha Kanunu'ndan bilhassa bahsetmek isterim. Milletin umumî hıfzıssıhha kanaati; yalnız kanunların satırlarında zikredilir mecburiyetler halinde kalmamalı, resmî salâhiyeti olan ve olmayan bütün meslektaşlar; vatandaşlar nezdinde lâzım gelen tedbirleri hüsnü niyetle, muhabbetle ve bir kanaat halinde zihinlere yerleştirmelidir.

Benim kanaatime göre, insanların alelıtlak her mücadele sahasında en evvel mücehhez olmaları lâzım gelen vasıta ve silâh: fikrî kanaattir.

Herhangi bir mücadelede iyi netice almak istiyorsanız, o mücadeleye temas edecek bütün muhitlerin kanaatini, o mücadelenin lüzumuna hazırlamalısınız.

Umumî Hıfzıssıhha'nın ehemmiyetini telkin için halkın, hekimlerin vazifelerine severek yardımını temin etmek lâzımdır.

Bu sene büyük kongrenin meşgul olacağı mevzular ehemmiyeti ve dikkati caliptir. Meselâ şehirlerde ve köylerde gıda meseleleri iştigalatımızın başlıca mevzuunu teşkil edecektir.

Gıda meselelerine ben kendi hayatımda iki yekdiğerine zıt kutup arasında fikirlerin cereyan ettiğini gördüm. Gençliğimde bu memleketin yetişmiş, salâhiyet sahibi, çok ileri ve yaşlı adamları milletin gıda nokta-i nazarından son derece kanaatkâr olduğunu mübalağa ederek, adetâ en büyük mücadeleleri hiç ile idame edecek kuvvetin kendisinde mevcut olacağını söylerdi.

Bu millî hayatta gıda meselesinin tefrit ile muhakemesine bir misaldir. Uzun seferlere çıkacak bir askerin az bir gıda ile bu işi başarabileceğine dair kanaate çok rast geldim. Hakikat bunun aksidir.

Hayat-ı gıdanın herkes için başlıca kudret menbaı ve esası olduğu acı tecrübelerle öğrenilmiştir. Bu mülâhazanın müfrit kutbunu da izah etmeliyim. Bu da vesaiti çok geniş ve mebzul olan memleketlerin gıda şeraitin bizim memleketlere tatbiki hevesidir. Böyle bir heves şayanı arzu olmakla beraber ameli hayatta imkânı olmayan bir şeyin tatbiki hevesi ile inkisar ve elemden başka bir netice vermez. Hekim olarak ve Türk hekimi olarak gıda meselesinde vazifemiz, fennin emrettiği ihtiyacı esaslı olarak telkin etmek, saniyen bunların kabil-i tatbik olması için çare düşünmektir. Sizin müzakere, müşahedeleriniz, daimî takibatınız bu meseleyi hallederse memleketin kuvveti ve inkişafi için birçok hizmetleriniz yanında, bu hizmetiniz de ayrıca parlayacak bir yıldız olacaktır.

Her kongrede temas ettiğim bir noktaya bu defa da temas için müsaadenizi isterim. Hekimlerimizin resmî ve meslekî haricînde içtimaî hayat içindeki vazifelerini tekrar nazarlarınızda tecessüm ettirmek istiyorum. İçtimaî hayatta milletin inkişaf yolunda muvaffak olması için, hekimlerin vazifesi çok geniş ve müessirdir. Bu noktada çok hassas olmalısınız, milletin medenî bir hayat sürmesi için görgülerinizle hayırhahane rehberliğinizi her vesile ile göstermelisiniz. Medenî hayat her şeyden evvel sıhhî hayattır. Medenî hayatta insanların temiz ve sıhhî şeraiti içinde yaşamasının faydası ve lüzumu her temas ettiğiniz köşe ve bucakta tarafınızdan mütemadiyen telkin edilmelidir. Tekrar edeyim ki benim kanaatimce sıhhî ve temiz hayat şeraiti büyük vesaitle geçirilen medenî hayatın başında gelir. Dünyada her harikayı vasıtalar değil, insanlar yapar; insanlar ancak neşe ile, kuvvetle çalışabilirler. Bunların temini için ise en büyük vasıta sıhhat vasıtasıdır. Ve sizin vasıtanızdır. Size muvaffakıyet temenni ederim arkadaşlarım.

Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekili Müderris Dr. Refik Beyefendi'nin hoş geldi nutukları:

Muhterem Efendilerim, Aziz Meslektaşlarım,

Dördüncü Millî Tıp Kongresi'ni, Büyük Başvekilimiz, mesut bir teselsül ile dördüncü defa olarak açtılar. Ben devlet teşkilât-ı sıhhiyesi namına, sizleri tekrar selâmlamakla duyduğum bahtiyarlığı arz ediyorum.

Her geçen kongremizden büyük istifadeler alan ve sizlerin bu toplanışınızı milletimizin sıhhî ve içtimaî tealisine maddî ve manevî kıymetli bir yardım olarak gören Sıhhat Vekâletiniz; bu kongreminiz de hayırlı neticeler vereceğine, milletimizin selâmetine matuf yüksek mesainizden, kendi hissesine düşen istifadeyi memnuniyetle alacağına emindir.

Bugüne kadar el değmemiş mevzularla milletimiz huzuruna çıkarak teşrihine giriştiğimiz meselelerden vatanımız için beklediğimiz neticelerin daima hayır olacağına kanaatimiz vardır. Bu kanaatledir ki vatanın her köşesinden, serbest çalışan veya vazife gören meslekdaşlarım, buraya toplanıyor, çalışıyor ve çok müsterih olarak işbaşına dönüyorsunuz. Bizler de omuzlarımızdaki mesuliyetin icap ettirdiği vazifeleri görürken, sizin bu mesainiz hasılasından istifade ediyoruz. İşinin başına

dönen her arkadaşın da bu içtimalardan aldığı itibarla, yeni bir "elan"la mahmul olduğuna şüphem yoktur. İşte, bütün bu düşüncelerle huzurunuza çıkarken duyduğum heyecan, yalnız vazifemi iyi yapabileceğimi sizin gözlerinizden okuduktan sonra sükûnet bulabiliyor.

Efendilerim,

Bir taraftan, sıhhî ve içtimaî hayatımızda müspet tesirlerini göreceğimize emin olduğumuz yeni fen ve tetkik merkezleri olmak üzere vücuda getirilen müessesatın tamamlanmasına çalışılırken, diğer taraftan vatanımızın muhtaç olduğu ilim ve fen adamlarını çoğaltmağa matuf programımızda, hatta azamî derecede iktisat yapmak mecburiyeti olan bu senelerde bile, yine devam ediyoruz ve sizlerin kongremizin programını teşkil eden bahislerdeki yüksek mütalaalarınızdan istifadeye çalışıyoruz. Bu mesainin temadisinde, kendilerinden her gün irşat ve teşvik gördüğüm ve bizi daima himaye buyuran muhterem Başvekilimize borçlu olduğum şükran hislerini, huzurunuzda arz ve tekrar etmekle çok bahtiyarım.

Efendilerim,

Birçoklarınızla beraber benim için de içinde yaşamış olduğumuz o kadar uzak olmayan bir mazide; vatandaşların sıhhatine ve içtimaî tealisine taallûk eden işler o vaktin büyükleri yanında can sıkan mevzu telakki edilirdi. Bunu hatırlatmak bile bir ıstıraptır. Fakat Türkiye'yi, üzerine çöken kâbuslardan kurtaran ve milleti medeniyet ve ilim yolunda daima ileriye sevk eden Büyük Halâskâr'ın, Gazimizin yüksek azim ve iradesi ve evvelâ milleti yaşatmak ve çoğaltmak lâzım geldiğini ilân eden Büyük Başvekilimizin daimî himayesiyledir ki; bugün en basit sıhhat işleri, devletin mühim hizmetlerinden addolunmuş ve en uzak vatan köşelerinde bile bir teyakkuz fikri uyanmış olduğunu görüyoruz. Ve bunun verdiği zevk ve iman ile toplanıyor, çalışıyoruz.

Bu hakikati, huzurunuzda milletimize iftiharla arz etmeyi; evvelce içimde bir engel gibi duran ve şimdi bir hakikat haline gelen bu idealin; daima ve daima yaşaması için candan çalışmayı vazife bilmekliğimizi hatırlatırken, bu iki devri mukayese edeceklere ve halen edenlere Türkiye Cumhuriyeti lehine bir misal verebildiğimden dolayı çok sevinç duyuyorum.

Efendilerim, sözlerimi bitirmeden lûtfen bana verdiğiniz kongre reisi sıfatiyle bize yüksek himayelerini bahşeden ve Türk vatanının, Türk milletinin yükselmesi için hiçbir fertten ve hiçbir meslekten yükseltici nazarlarını ve himayelerini esirgemeyen Büyük Reisicumhurumuza, kongremizin hudutsuz sevgilerini arz ederim.

Aziz Meslektaşlarım, geçen kongrenin kıymetli bir neticesi olan Türk Cerrahî Cemiyeti de umumî kongresini bu vesile ile akdediyor, bu teşekkülü de tebrik ederim. Muvaffakiyetinizi diler, sizi tekrar selâmlarım.

İkinci Reis Müdürü Dr. Ziya Nuri Paşa'nın 4'üncü Millî Tıp kongresi kapatılma nutku:

Ruznamemize göre tebligat ve müzakerelerimiz hitama ermiştir.

Arkadaşlarımın mesaî ve tetkikatını söylemekle müsabaka edercesine gösterdikleri sebat ve itina 4'üncü kongremizin muvaffakıyetle neticelenmesini temin ettiğinden bütün söz alan hatiplere kongre namına arz-ı teşekkür ve tebrikât ederim.

Mesleğimizin her şubesinde meşgul olan arkadaşların iştirakiyle yapageldiğimiz bu toplanmalarımızda vaki tababet ve sıhhî-içtimaî hususata ait meseleleri esas olarak intihap etmek suretiyle memleketimiz ve vatandaşlarımıza umumî surette daha nafi olmak prensiplerini takip ettiğimizi ayrıca zikre şayan görüyorum. Bahusus son Hıfzıssıhha Kanunu'na göre Türkiye Cumhuriyeti idaresinde tabibin yalnız hasta bakan ve ilâç veren tedavici bir unsur olmayıp vaki tababet ve içtimaî sıhhat mesaili hususunda mühim bir âmil olduğunun hükümetçe de kabul ve tasdik edildiğini görmekle mübahiyiz. Muhterem Başvekilimizin açış nutuklarında bu noktaya suret-i mahsusada işaret buyurmaları çalışmalarımızda âzamî muvaffakıyeti temin edebileceğimize kavi bir zamandır.

Vatanımızda ilmî esaslara göre hareket eden Cumhuriyet idaresinde Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâletimizin muntazam ve müteselsil teşkilâtı faaliyet sahamızda bizleri teşvik ve çalışmalarımızı teshil edebildiğini de şükranla kaydetmek isterim. Bizim çalışmaya olan heves ve gayretimizi bir misal de tevalî eden kongrelerimizdir. Bu gibi Millî Kongrelerde 400'ü mütecaviz meslektaşın sırf ilim ve çalışma aşkiyle toplanmaları etıbba adetleri 20- 30 bini geçen milletlerde bile bir muvaffakıyet sayılır.

Ayrılmazdan evvel kongremizin toplanması ve seyahatimizin teshili hususunda âzamî teşvik ve delâletlerini esirgemeyen ve meslekî çalışmalarımızda daima rehberimiz olan Kongre Reisimiz Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekili Refik Beyenfendi'ye teşekkür ve tazimatımızı izhar ederim. Kongremizi geçen senelerde olduğu gibi bu defa da takdirkâr sözleriyle açmak lütfunda bulunan Fahrî Reisimizin ve Muhterem Başvekilimiz *İsmet Paşa Hazretleri'ne* medyun bulunduğumuz lâyezal tazimat ve tekrimatımızı tekrar etmek isterim.

Başlıca emelimiz vatandaşların sıhhî ve içtimaî ihtiyaçlarının tanzim ve tatmin için mütemadî say ü sebat olduğundan gelecek kongremiz için intihap buyurduğumuz mevzular ve kongreye verilmek istenen şekl ü vüsat âti mesaîmizin de muvaffakıyetle neticeleneceğine delil addolunur.

Bu düşüncelerimizi kuvveden file çıkarabilmek ve bütün Türk vatandaşların benliğini ve istiklâlini kurtaran benliğimizi temin şerefini bahşeden Büyük Halâskârımız ve Cumhur Reisimiz Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine karşı şükran ve tazimat hislerimizi bu vesileyle ile de izhara Heyet-i Aliyenizi davet eder ve hepinizin afiyet ve saadetle işleriniz başına avdetiniz temennisiyle 4'üncü Millî Türk Tıp Kongresinin kapandığını beyan ederim.

BEŞİNCİ MİLLÎ TÜRK TIP KONGRESİ

Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekili Dr. Refik Beyefendi'nin Nutku:

Muhterem Efendilerim, Aziz Arkadaşlarım;

Dördüncü Kongremizin son celsesinde bana tevcih lûtfunda bulunduğunuz Beşinci Millî Türk Tıp Kongresi Reisi ve aynı zamanda Cumhuriyet Hükümeti'nin Sıhhat ve İçtimaî Muavenet İşleri Vekili sıfatiyle sizleri hürmetle selâmlarım.

Sözüme başlarken, Türk inkılâbının büyük abidesi ve millî azim ve iradesinin tecelligâhı olan Büyük Millet Meclisi'nin yüce çatısı altında Beşinci Millî Kongrenin toplanmasına müsaade buyurduklarından dolayı Muhterem Reis Paşa Hazretlerine gerek kongre azası ve gerek şahsım namına teşekkürlerimizi ve Türk Tıp Heyeti'ne gösterdikleri yüksek teveccühten dolayı derin hürmetlerimizi arz ederim.

Efendilerim,

Millî Türk Tıp Kongrelerinin lûtfen fahrî riyasetini kabul buyurmak ve açmak suretiyle Türk tababeti ve mensupları hakkında daima yüksek alâka ve teveccüh gösteren Başvekil Hazretleri, diğer mühim vazifeleri sebebiyle maalesef bu defa bulunamadılar, kongremizi açmaya bendenizi memur ettiler.

Başvekil Hazretleri'nin çok kıymetli himayelerinden ve sıhhat mefhumunun devlet ve millet işlerindeki şümul ve ehemmiyetini tespit eden çok varlıklı nasihatlerinden daima ilham almıştık.

Bu defa gene bendenizi beşinci kongre azasını neşe ile selâmladıklarını ve kongre mesaisinin memleketimize ve milletimize faydalı olacağına emin bulunduklarını selamlarıyla beraber iblâğa memur buyurdular.

Efendilerim,

Beşinci Millî Türk Tıp Kongresi'ne iştirak için vatanımızın her tarafından büyük tehalükle gelen, tababet ve hıfzıssıhha ilimlerinin muhtelif mevzuları üzerindeki müşahade ve tetkiklerini ve tecrübelerini meslektaşlarımın istifadesine ve ilmî münakaşalarına arz eden ve bu sahalardaki yenilikleri gösteren sizleri reisiniz ve arkadaşınız olarak heyecanla selâmlarken bundan evvelki kongrelerimizde olduğu gibi bu kongrenin de faydalı ve istifadeli olacağına ve konuşmalarımızdan vatanımız için hayırlı neticeler çıkaracağına bir an şüphem yoktur.

Evvelki kongrelerimizde de arz ettiğim gibi Sıhhat Vekâletiniz bu münakaşalardan her vakit azamî istifade etmiş, teşkilâtında, yürüyüşünde görgülerinizden

445 *Dördüncü Millî Türk Tıp Kongresi*, Ankara, 22-24 Eylül 1931, Kader Matbaası, İstanbul, 1931.

ve tetkiklerinizden aldığı ilhamları asla ihmal etmemiştir. Yani bugüne kadar devlet sıhhat teşkilâtının elde ettiği müspet varlıklarla, mücadelelerde bu münakaşaların ve mütalaaların çok kıymetli yeri vardır. Hepimizin senelerden beri üzerinde daima bir mütefekkir ve yorulmaz işçi olarak çalıştığı halk, sıhhat ve hayatına taallûk eden işlerin ne kadar iyi neticeler verdiğini burada iftiharla anmak benim için bir vazifedir.

Bugün bu neticeleri iftiharla anarken bütün arkadaşlarımı son on senenin sıhhî tarihini bir kere daha hatırlamaya davet ederim.

Efendilerim,

Cumhuriyet'in ilânının birinci senesi idi, devlet sıhhat idaresi karşısında bulunduğu azîm müşkülâtın yalnız bir listesini yaparak karşımıza çıkmıştı: Sıtma mücadelesine başlanış.

Fakat neticeler henüz kimseyi memnun edecek halde değildi; içtimaî, sarî ve salgın hastalıklarla mücadelenin henüz arifesinde bulunuyorlardı. İçtimaî ve fennî müesseseler daha kurulmamıştı. Memleketin bir başından öteki başına kadar her sahada olduğu gibi, sıhhî ve tıbbî ihtiyaç da en yüksek derecede idi. Her toplantıda şikâyet mevzuu çok; iş mevzuu azdı.

Temmuz 1925'te toplanan ilk kongrenin bugün tarihe mal olmuş zabıtlarını bir daha gözden geçirirsek bu arz ettiğim vaziyeti hemen her satırda okumak mümkündür. 10 senedir ne oldu?

Cumhuriyet rejiminin Türk milletinin bünyesine ne kadar uygun olduğunu ve rejimin millet hayatının her safhasında olduğu gibi sıhhat ve içtimaî teşkilât sahasında da ne kadar kuvvetli bir rol oynadığını ve bütün müşkülâta rağmen rejime dayanarak emniyetle, sükûnetle çalışmanın nasıl muvaffakıyetli bir netice verdiğini hepimiz biliyoruz.

Efendilerim,

Bu muvaffakıyetli neticeleri almak için kendi heyecanımızın fevkinde bir ateşle bizi her gün daha ileriye götüren büyük reisimizi, Gazi Mustafa Kemal'i hürmetle anarız. Hatırlarsınız ki ilk kongremizin toplandığı günün heyecanını yaşarken büyük reis Türk inkılâbında bize yeni bir hamle daha vermişti. O günden beri Türk vatanının istediği işlerden daha ne kadarını yaptık. Ve birçok nazariyecilere nazaran açılması imkânı olmayan daha ne kadar yol aldık. Birkaç gün sonra onuncu yılını kutlayacağımız büyük eserini ve cumhuriyetin büyük yaratıcısını bir kere daha hürmetle selâmlamayı vazife biliriz.

Muhterem Meslekdaşlarım,

Kongremizin mevzuu bundan evvelkiler gibi çok mühimdir. Bu mevzuların ehemmiyeti yalnız taallûk ettikleri tababet şubelerinde ayrıca bir ihtisas teşkil edecek kadar bol edebiyata malik olmalarında değil, aynı zamanda halkın sıhhatiyle de pek yakından alâkadar bulunmalarındadır. Pek iyi bilirsiniz ki maden sularının tıbbî ve sıhhî ihtiyaçlar için kullanılması beşeriyetin tarihi kadar eski olmakla beraber, son

asırlardaki müspet ilimlerin terakkisi bu davaya karşı insanların incizabının sebeplerini ve maden sularının yalnız hastalıkların tedavisine yarayan bir dava olmayıp sıhhatin muhafazasında da rolü olan fizyolojik bir gıda olduğunu meydana koymuştur. Binaenaleyh halk sıhhati için çok lüzumlu olan maden suları, bulundukları memleketlerin de tabiî bir serveti telâkki olunur.

Türkiye, jeolojik teşekkülâtı neticesi olarak dünyada bu servete en çok sahip olan memleketlerden biri olduğu halde şimdiye kadar maden sularımız hakkındaki tetkikatı Türk tabiplerinin umumî takdirine arz edilecek bir fırsat bulunamamıştı. İşte bu seferki toplantımız bu noksanı tamamlayacaktır.

Aynı zamanda, Efendilerim, ilmî mesainizle tıp edebiyatına kıymetli hisseler vereceğiniz ikinci mevzuumuzun "bağırsak parazitleri" olduğu malûmdur. Bu bahsin şümulü ve halk sıhhatine ne kadar bağlı olduğu, başlı başına bir ilim olacak kadar geniş olduğu da meçhulünüz değildir. Buraya dahil olan "amipli dizanteri" ile memleketimizin şimal-i şarkî tarafında yerleşerek dört seneden beri Vekâletimiz tarafından şiddetle mücadele yapılan "Ankilostomyaz" münakaşalarımızda mühim yer tutacaktır. Devlet sıhhat idaresinin sizin görgü ve münakaşalarınızdan azamî istifade edeceğine ve Türk efkâr-ı umumiyesinin de buna yakından alâkadar olacağına eminim. Aynı zamanda birinci kongremizden beri her toplantıda yapılan tebligatın adetlerinin gittikçe çoğaldığına ve bahusus ilmî kıymetlerinin çok arttığına arkadaşlarımın iftiharla nazar-ı dikkatini celb ederim. Bunun bize ifade ettiği mana, mensuplarının memleket ve dünya muvacehesine çıkarken kendinden ne kadar emin olduğu ve kongrelerimizin bu mesut neticeye ne kadar emin olduğu ve kongrelerimizin bu mesut neticeye ne kadar yardım ettiğidir. Kongremizi yüksek himayelerine almak suretiyle şereflendiren ve bizi teşvik eden, kalbi daima Türk vatanı ve Türk milleti için çarpan Büyük Reisimiz Gazi Mustafa Kemal Hazretleri'ne kongremizin derin hürmetlerini arz ve size de muvaffakıyet dilerim arkadaşlarım.[446]

ALTINCI ULUSAL TÜRK TIP KURULTAYI

Başbakan General İsmet İnönü'nün Açış Söylevi:

Altıncı Ulusal Türk Tıp Kongresi açılmıştır. Bu yüksek toplantıya şeref veren üyeleri, sayın arkadaşları selâmlamak benim için bahtiyarlıktır.

Arkadaşlar, yurdun her tarafından derin tecrübelerinizi birbirinize anlatmak ve bunlardan bütün memleketi faydalandırmak için toplandınız. Buradaki çalışmalarınızı, bütün memleketin yakın bir ilgi ve sevgi ile ve çok dikkatle takip ettiğine güvenebilirsiniz.

Siyasal hayatımızda sağlık savaşları, hastalık mücadelelerinin aileler için ve

446 *Sıhhiye Mecmuası*, cilt IX, sayı 65, 1933.

cemiyet için çok fayda verici bir surette yürütülmesi sizlerin himmetinize bağlıdır. Himmetiniz yalnız vazife başında ve yurdun dört köşesinde yaptığınız fedakârlıklar ve çalışmalar değil, bilhassa tecrübelerinizi birbirine katıp ilerletmek ve yükseltmek için bu toplantılarda göstereceğiniz gayretlerle ölçülecektir.

Arkadaşlar, bundan önceki yüksek toplanışlarınızda da memleketin bir büyük ihtiyacına temas etmiş, demiştim ki; hekimlerimiz ulusal ve sosyal hayatımızdaki yüksek mevkilerini bizzat kendileri hiç bir zaman gözlerinden uzak tutmamalıdır. Memleketimizin ilerlemesinde ve medenî hayatının gelişmesinde hekimlerimizin yalnız başına tarihî bir rolü vardır.

Sizin sosyal hayatınızda, fazilete, iyiliğe, sıhhate doğru mütemadî bilgileriniz memleket için faydalı ve lâzım bir unsurdur. Çok çalışmaya, herkesin yaptığından çok daha fazla uğraşmaya mecburuz.

Arkadaşlarım, bu sözlerimdeki ehemmiyeti kemaliyle takdir ederler. Çok çalışmak için, sıhhat, neşe kendi hayatında ve cemiyet hayatında daima her şeyi, iyi görür bir tabiat esas şarttır. Bunları hekimlerimiz içtimaî hayatımızda çok güzel inkişaf ettirebilirler. Çok sağlam ve temelli tutturabilirler.

Arkadaşlar, bu mevzua temas edişim sizin çalışma programınızda bulunan esaslı meselelere yakın bir alâka hissettiğimdendir.

Bilhassa toksikomani ile uğraşacaksınız. Bu mevzu, bizim sosyal hayatımızda sizin çok ehemmiyetle uğraşacağınız ve bütün memleketin dikkatini üzerine toplayacağı bir şeydir.

Arkadaşlar, bizim memleket toksimaniden en ileride mustarip olan memleketler kadar yıpranmış değildir. Ancak bunun bizim memleketteki tahribatını az görmek veya ilerisini emin görmek gibi bizar kısa görürlüğe kendimize kaptırmamalıyız. Toksikomaniden korkuyoruz. Bununla mücadele için memlekette geniş mikyasta esaslı olarak mücadele tertipleri almak lâzımdır. Fakat bu tertip ve tedbirlerin hepsini zihinlerde ihtiyaç olarak, bir lüzum olarak olgun hale getirecek sizlersiniz. Bu toksikomani belâsının muhtelif tezahürlerine karşı cemiyette ciddî bir aksülâmel uyandırmalıdır. Bunun için memleketin bütün münevverleri size yardım etmeye borçludurlar.

Arkadaşlar, toksikomaniden bahsederken bunun uyuşturucu maddelere taalluk eden kısmını bilhassa anmayalım. Bunları salahiyetli bir hekim gibi değil yurdun siyasal ve sosyal işleriyle uğraşan ve mes'ul olan bir adam gibi söylüyorum.

Uyuşturucu maddeler tahribatından her afetten fazla korkuyoruz. Bunu huzurunuzda memlekete karşı söylemek benim için bir borçtur. Genç bir unsuru, onun ailesini ve bu gibi ailelerden toplanan bir cemiyeti fena surette alçaltan, tahrip eden, dermansız bir hale getiren toksikomani ve uyuşturucu maddeler iptilâsından cemiyetleri kurtarmak üzere elden geleni yapmak, fen adamları ve siyasa adamları için en esaslı bir ödevdir.

Arkadaşlar, bütün bu korkularımızı söylemenin, siyasal mes'uliyetlerini ve kuvvetlerimizin bu istikametlerde hiç düşünmeden bütün azim ve iradesiyle kullanacağımızı ifade etmenin bu tarzı, sanıyorum ki aynı zamanda bütün memlekette

toksikomani savaşını idare yolunda nasıl kuvvetli bir azimle mücehhez olduğumuzu da söylemek demektir.

Arkadaşlar, afyon memleketimizin ekonomik ürünlerinden biridir. Bu yüzden memleket servet kazanıyor ve birçok vatandaşlar geçiniyor. Bununla beraber biz uyuşturucu maddeler toksikomanisinden mustarip olmadığımızı görerek az çok müteselli oluyoruz. Bu âfetin arsıulusal alanda uluslara ve insanlara zarar vermemesi için dikkat ediyoruz. 1928'den beri birçok kanunlar ve nizamlarla bu savaşı devam ettiriyoruz. Fakat bu tedbirler kâfi gelmedi. Arsıulusal bir iştirak-i mesaî ile uyuşturucu maddeler mücadelesini takibe karar verdik. Onun için bütün arsıulusal muahedelere dikkat, sadakatle riayet şiarımızdır. Fakat bu kadar değil. Biz bunlara kendi rızamız ve ihtiyarımızla katılmışızdır. Dünyada hiçbir kimse mücadeleyi yapmamış olsa biz kendi inancımızla bu mücadeleyi en sert bir surette gene yapmak kararındayız. Zihniyetimizin iç yüzünün bu tarzda bilinmesi, iktisadî veya diğer faydalar karşısında bu mücadelede herhangi bir tereddüde düşeceğimiz ihtimallerini ortadan kâmilen kaldırmak için lâzımdır. Onun için söylüyorum, Arkadaşlar, uyuşturucu maddeler mücadelesini bir şuur meselesi, inanma meselesi olarak takip ediyoruz.

Uyuşturucu maddeler kaçakçılarını cemiyet için, insanlar için en aşağı, en tehlikeli insanlar olarak takip ediyoruz. Bugünkü kanunları bunlar hakkında tatbik etmek için hiçbir şeyden göz kırpmayacağız. Bu kanunlar ve nizamlar yetmezse tedavi edecek, cezalandıracak, müessir olacak tedbirler nelerse, kanunlar ne kadar sert olmak lâzım gelirse bunları tamamen vücuda getirmek için Büyük Millet Meclisine müracaat etmekte asla tereddüt etmeyeceğiz (Alkışlar).

Arkadaşlar, çalışacağınız ve uğraşacağınız mevzuların yüksek ehemmiyetini biz kavradığımız gibi bütün memleket efkâr-ı umumiyesi de kavrayarak takip etmektedir. Size çalışmanızda muvaffakıyetler dilerim ve çalışmalarınızdan her zaman olduğu gibi ilim için, yurdun sağlığı ve ileri için esaslı faydalar çıkacağına eminim.

Size muvaffakıyetler temenni ederim (Sürekli ve şiddetli alkışlar).

Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekili Prof. Dr. Refik Saydam'ın söylevi:

Arkadaşlar,

Altıncı Ulusal Türk Tıp Kurultayı Başkanı ve Cumhuriyet Hükümeti'nin Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekili sıfatiyle sizleri selâmlarken kurultayımızı açmak suretiyle bizi şereflendiren Sayın Başbakanımıza bize verdikleri bu şereften dolayı şükranımızı arz etmeyi vazife telâkki ederim.

Sayın Arkadaşlar, seneler ve kurultaylar birbirini takip ediyor. Ve her yeni kurultay toplantısında Türk tıp mensupları bir evvelkinden daha bilgi ve daha güvenli olarak dünya karşısına çıkıyor. Bunun bize ne büyük bir iftihar ve heyecan verdiğini bilir misiniz? Bundan evvelki toplantılarda söylediğim gibi Ulusal Kurultaylarımız, Sıhhat Vekâletiniz için bize yardımcı olan bilgileri almakla iktifa etmiyoruz. En büyük manevî zevkimiz; mesuliyetini omuzlarımıza aldığımız ulusal sağlık işlerinde eldeki vasıtalar nisbetinde muvaffak olduğumuzu nazarlarınızda okuyabilmektir. Her iki senede bir yeniden görmeğe alıştığımız bu itimat tezahürleri müteakip çalışmalarımızda bize gayret ve kuvvet vermektedir.

Arkadaşlarım,

Cumhuriyet'in teessüsünden beri geçen şu on iki sene zarfında, bizi daima kıymetli irşatlariyle aydınlatan Başbakanımızın şükranla yadını vazife bildiğim muzaheretleri sayesinde muhtelif mücadele teşkilâtımız ve sıhhî ve içtimaî müesseselerimiz hizmetlerinden istifade imkânı olan personel miktarı nisbetinde bir inkişaf ve tekâmül seviyesine vasıl olmuştur. Bu seviyeyi daha ziyade yükseltmek ancak hekim adedini artırmakla kabil olacaktır ki yakında alınacağını kuvvetle ümit ettiğim tedbirlerle bu hususta gayemize de vasıl olacağımıza şüphe etmiyorum. Aynı inkişaf ve tekâmülü kurultayımız çalışmasında da görmekle bahtiyarım. Şu ana kadar elime geçen raporlarla tebligatın adet ve muhteviyatı ve bunların hazırlanmasındaki ihtimam bunun en büyük misalidir. Görülüyor ki arkadaşlarımız her defasında kurultay mevzularını ehemmiyet ve dikkatle tetkik ve tetebbu etmekte ve gerek bunlara ve gerekse diğer muhtelif mevzulara ait bilgi ve tecrübelerini ortaya koymak hususunda tehalük göstermektedir.

Bu vesile ile raportör arkadaşlarla diğer tebligat hazırlayan arkadaşlarımıza kurultay mesaisine muvaffakıyet temin eden bu gayretleri için samimî teşekkürlerimi takdim ederim.

Altıncı Tıp Kurultayı sıhhiyecilik âlemimizi pek yakından alâkadar eden mühim bir hâdisenin arifesinde açılmaktadır. Bu da teşrinievvelin yirmisinde yapılacak olan ikinci nüfus sayımıdır. Nüfus meselesinin sosyal ve ekonomik ehemmiyetini ve tıp hayatımızla olan alâkasını uzun uzadıya tafsile lüzum görmüyorum. Cumhuriyet Hükümeti'nin nüfusu artırmak ve sağlam bir nesil yetiştirmek hususunda senelerden beri sarf ettiği gayretlerin semere verdiğini görmekle bahtiyar olacağımız kanaatindeyim. Bu yolda hekimlerimize düşen vazifeler de pek büyüktür. Gerek resmî ve gerek hususî hayatlarında hekimlerimiz devletin sağlam nüfus siyasetinde en büyük yardımcısı ve istinatgâhıdır. Buradan yurdlarına avdetlerinde arkadaşlarımızın bütün telkin ve ikna kudretleriyle nüfus sayımının ehemmiyeti üzerinde tevakkuf ederek yurtdaşlarımıza bu işte de rehber olmalarını temenni ederim.

Sözümü bitirmeden evvel yaratıcı zekâ ve kudretiyle her zaman yolumuzu bir güneş gibi parlatan ve bize daima ilerleme ve medenileşme yolunda yeni kuvvet ve gayret telkin eden Büyük Cumhurbaşkanımız Atatürk'e sonsuz tazim ve saygılarımızı arz etmeği vazife bilirim.

Arkadaşlar, çalışmamızda size büyük muvaffakıyetler ve memleket için hayırlı neticeler temenni ederim.[447]

YEDİNCİ MİLLÎ TIP KONGRESİ

Yedinci Millî Tıp Kongresi'nin açılışı münasebetiyle Kongre Reisi Profesör Doktor Refik Saydam şu nutku söylemiştir:

Her iki senede bir Ankara'da toplanması mutad olan, Millî Türk Tıp Kurultayı'nın yedinci 1937 yılı içtimaının Cumhuriyetimizin on beşinci yıldönümü olan

447 *Sıhhiye Mecmuası*, cilt XI, sayı 77, 1935, Ankara.

bugünlere tehir olunmasının ne kadar yerinde bir hareket olduğunu burada tebarüz ettirmek isterim.

Birkaç gün sonra, kutlayacağımız en büyük ulusal bayramımıza yaklaşan Yedinci Tıp Kurultayı'nın, bu mesut günlerde Cumhuriyet merkezimizde toplanışının hepimizde derin bir heyecan uyandırdığını tebarüz ettirmekle kurultayımız azalarının hissiyatına tercüman olduğum kanaatindeyim. Tamamen Cumhuriyetimizin bir eseri olan ve daima Büyük Şefimiz Atatürk'ün yüksek himayeleri altında bulunmakla şeref duyan Millî Türk Tıp Kurultayı, her defasında daha fazla tekâmül ve inkişafa mazhar olmakla ve tıpkı aziz Cumhuriyetimizin diğer eserleri gibi, yıldan yıla çalışmalarını ve akislerini bütün dünyaya duyuracak şekle girmekte ve memleketimizin, milletimizin en mühim sıhhî ve içtimaî meselelerini tetkik ve müzakereye sahne olmaktadır.

Konuşacağımız mevzular itibariyle de bu toplantının memleket hayat ve sihhatiyle olan büyük alâkasını hatırlatmak isterim. Bu defaki mevzulardan biri, biliyorsunuz ki öjenik yani ırk hıfzıssıhhasıdır. Bu mevzuun son senelerde bütün dünyaca iktisab ettiği ehemmiyeti burada izaha lüzum görmüyorum. Bütün milletler ve hükümetler, nesillerinin tekâmül ve tasfiyesi uğrunda maddî ve manevî büyük gayretler sarf etmekte ve çok çalışmaktadırlar. Bütün bu mesainin gayesi, yüksek kalitede nüfus yetiştirmek ve bu nüfusu, bedenî ve ruhî bakımdan en mütekâmil bir dereceye eriştirmek, daha açık bir sözle, sağlam ve gürbüz bir nesilden azamî randıman almaktır.

Öjenikin, en esaslı noktalarından biri olan "evlenmeden önce tıbbî muayene"yi "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti" daha 1921 senesinde Büyük Meclis'e teklif etmiş ve oradan çıkan bir kanun ile mecburî kılmak suretiyle bu işe ne kadar ehemmiyet verdiğini bütün dünyaya göstermiş oldu. Bu muayenenin elân mecburî olmadığı veya teamül şeklinde olsun yapılmadığı birçok memleketlerin mevcut olduğunu söylersem, Cumhuriyet Hükümeti'nin "ırk" hıfzıssıhhasına verdiği ehemmiyeti ve dikkati bir kere daha tebarüz ettirmiş olurum.

Mevzuun ne kadar şümûllü olduğunu biliyoruz. Değerli raportörlerimizin hazırlamış oldukları raporlarla, bugün münakaşasına başlıyacağımız "öjenik" mevzuu da temenni ederim ki millet ve memleketimiz hakkında faydalı ve semereli neticelere vermiş olsun.

Yedinci kurultayın müzakere ve münakaşa edeceği ikinci mevzu hakkında da bir iki söz söylemek isterim: Biliyorsunuz ki bu, "grip" hastalığıdır. Grip'in, halk sağlığını tehlikeye koyan en mühim sarî bir hastalık olduğu eskiden beri malûm idi. Bilhassa, hatırası henüz silinmemiş olan ve milyonlarca insanın ölümüne sebebiyet veren 1918 dünya salgını, bunu pek acı bir surette göstermiştir. Memleketimizde ara sıra kış mevsimlerinde baş gösteren ve grip namını vermeğe mecbur kaldığımız mevzii salgınların ve bu yüzden bazen de ziyade vefiyata sebep olan hastalığın benliği hakkında kıymetli raportörlerimizin hazırladıkları raporlar, münakaşa mevzuu olurken, sizlerin rey ve mütalaalarından ilham almış olacağız.

Muhterem Arkadaşlarım, Cumhuriyet Hükümeti'nin en büyük ve kutsî hedeflerinden birinin de halk sağlığını korumak olduğunu artık içerde ve dışarda bilmeyen kalmamıştır. Bu hedefe isabetli bir surette varabilmek için, şimdiye kadar olduğu gibi, bundan sonra da sârî ve salgın hastalıklarla bilgi ile mücadele etmek mecburiyetindeyiz. Cumhuriyet devrindeki metodik mücadeleler, bizi bu gayelere çok emin bir surette isal etmiştir ve etmektedir, diyebiliriz. Nüfusumuzun yıldan yıla ve birçok memleketlerde görülmeyen bir şekilde artışı şüphesiz ki bu mücadelelerin hayırlı tesirleriyle hâsıl olmuştur.

Sayın Meslektaşlarım, kurultayın bana her zaman büyük şeref vermiş olan reisi sıfatiyle, sizleri selâmlar ve mesainizde muvaffakıyet dilerken vazifeten Ankara'da bulunamayan Başvekilimize niyabeten kurultayımızı açmak suretiyle bizleri şereflendiren Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekili doktor Hulûsi Alataş'a bu lûtuflarından dolayı teşekkürlerimizi arz ederim. Kezalik kurultayımızın muvaffakıyeti uğrunda her türlü maddî ve manevî yardımlarını esirgemeyerek bu muvaffakıyetin en birinci âmillerinden olan kendilerine ve mesaî arkadaşlarına tekrar samimî teşekkürlerimi takdim ederim. Kongrenin tertibini kendisine tevdi etmiş olduğunu Türk Tıp Encümeni reisi, kâtibi umumî ve azalarına da teşekkürü borç bilirim. Bunda raportör arkadaşlarla diğer tebligat yapan meslekdaşlarımın büyük hisseleri olduğunu da şimdiden arz etmekliğimize müsaadenizi rica ederim.

Sözlerimi bitirmeden, Türk milletine medenileşme ve daima ilerleme yolunda yeni hamleler veren ve bizi yüksek himayeleriyle taltif buyuran Reisicumhurumuz, Büyük Şefimiz Atatürk'e tazim ve hürmetlerimizi de arz etmeyi vazife bilirim.

Kurultayımızın bu törenine şeref veren, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin sayın reisine, Cumhuriyet Hükümeti'nin sayın azalarına ve sayın mebuslarımıza lütfen teşekkürümün kabulünü rica ederim.

Arkadaşlarım, bundan çok zaman evvel size bir kere daha söylediğim gibi, mesleğimiz mensuplarının vatanın dört köşesinde vatandaşın maddî ızdıraplarını dindirmek ve bu suretle rejime bağlılık fikrini yerleştirmek ve kuvvetlendirmek hususundaki şerefli vazifeyi sukûnetle yaparken, bu toplantılardan alınan ve alınacak olan manevî kuvvetin ve meslekî inkişafın ne kadar çok olduğunu ve olacağını bir kere daha hatırlatmak benim için bir borçtur.

Bu defaki çalışmalarımızda da hepinize muvaffakıyetler ve milletimiz ve memleketimiz için hayırlı neticeler temenni ederim.

Arkadaşlarım, geçen kurultayımızda olduğu gibi bu defada da birçok ihtisas branşlarına ayrılan meslekdaşlarımızın kurultayları toplanacaktır. Meselâ cerrahî yerine jinekoloji, çocuk mütehassısı arkadaşlarımız ihtisas sahalarına dair mesaili görüşeceklerdir. Bu sene, buna bir sınıf meslekdaşlarımız daha iltihak etmiştir. Diş tabibi arkadaşlarımız. Onlar da kendi meslekî sahalarında içtimalarını yapacaklardır. Bunu haber verirken, millî tıp kurultayının tıbbın her sahasına mensup arkadaşları bir araya toplamak suretiyle mesut bir birlik vücude getirmeye vesile olduğunu tebarüz ettirir ve hepsine işlerinde muvaffakıyet dilerim.[448]

448 *Ayın Tarihi*, sayı 59, 1938.

BİRİNCİ ON YILLIK MİLLÎ SAĞLIK PLANI

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı: Birinci on yıllık millî sağlık planı. Ankara; Ar Basımevi, 1946. 131 s.

Türklerde sağlık ve sosyal yardım işlerine ilginin tarihi çok eskidir. Atalarımız zamanlarında hastaneler, timarhaneler, tıp medreseleri ve kimsesizlere yardım müesseseleri kurmuşlardır.

Türklerin her sahada kuvvetli oldukları ve "Türk gibi kuvvetli" sözünün dillerde destan olduğu tarihlerde, o günün ihtiyaçlarını karşılayan bu kurumlar saltanat devrinin gerileme yıllarında göçüp gitmişlerdir.

Millî sağlığın devlet bünyesi için en büyük kuvvet olduğunu takdir eden Cumhuriyet idaresi, birçok yeni hastaneler açmak ve çeşitli mücadele teşkilâtı meydana getirmekle halk sağlığına şükrana şayan faydalar temin etmişse de bunlar büyük halk kütlelerinin ve bilhassa köylümüzün sağlık ihtiyaçlarını tamamiyle karşılayamamış ve bu işlerin bir an evvel düzenlenmesi lüzumunu hissettirmiştir.

İkinci Cihan Harbi'nden sonra bütün dünyada çok değişmiş olan yaşama telâkki ve icapları bizi de sağlık konusunu ön plana almak zarureti karşısında bırakmaktadır. Nitekim sağlık teşkilâtları öteden beri bizden ileri olan milletler de bu ihtiyacı duymuşlar ve gerekli tedbirleri almağa başlamışlardır.

Biz de köylerimize kadar memleketin her köşe ve bucağındaki halkımızın türlü sağlık ihtiyaçlarını çabuk ve iyi karşılayabilmek gibi pek önemli bir dâvayı on senelik bir "Millî Sağlık Planı" ile ele almak mecburiyetini duyduk. Bundaki hedefimiz:

1- Bugünkü dünyada büyük bir mevki kazanan ve müsbet neticeleri açıkça beliren koruyucu hekimlik teşkilâtını kurmak ve yaymak.

2- Köy ve köylülerimizi sağlık teşkilâtına kavuşturmak.

3- Mevcut sağlık personelini ve yenilerini günün ihtiyaçlarına göre yetiştirmek.

4- Mevcut hastaneleri ve diğer sağlık müesseselerini ilmin ve zamanın yeni icaplarına uygun bir hale getirmek.

5- Bütün illerimizi içine almak üzere yurdumuzun lüzumlu bölgelerinde personel ve teşkilât bakımından tam sağlık tesisleri kurmak.

6- Bu işleri en verimli bir tarzda gerçekleştirmek için de Millî Sağlık Bankası ve "Sağlık Sandıkları" kurmak.

Millî Sağlık dâvamızı halledecek planın ana hatları:

A) Koruyucu hekimliğin temeli:

Bugünkü tababet ideallerinin başında vatandaşı hasta etmemek gelir. Bu uğurda pek çok faydalı terakkiler kaydedilmiştir. Birçok hastalıklardan bugünkü ilmin verdiği feyizli neticelerle korunmak imkânları çoğalmıştır. Koruyucu tababet sayesinde korunması kabil hastalıkları ve ölümleri ve bu yüzden meydana gelen maddî zararları önlemek kabildir. Böylelikle hem nüfusca artmamız, hem de ekonomik kalkınmamız sağlanmış olacaktır.

Hastalıklardan korunma, sağlık eğitimi, nesil ijyeni (Öjenik), genel ve sosyal hijyen, fert, çocuk, okul, spor ve iş ijyenleri koruyucu hekimliğin başlıca konularındandır.

Bu sahada ferde, cemiyete ve hükümete düşen ayrı ayrı ödevler vardır. Ferdî ijyene riayet edilmediğinden dolayı hastaların sayısı artarsa bundan hem fert, hem onun istihsal kudretinden mahrum kalan cemiyet, hem de tedavi işini üzerine alan devlet zarar görür. Bu itibarla, ijyen işlerinin sıkı ve yakın bir ilgi ve metodla mürakabesi ve takibi herkesten ziyade devletin kendi menfaati icabıdır.

Koruyucu hekimliğin Sağlık Planımızdaki mevkiini ve milletimize temin edeceği faydaları belirtmek için birkaç misal vermek faydalı olacaktır.

I- Çocuk bakımı (*puériculture*)- Birçok imkânsızlıklar yüzünden çocuk ijyeni memleketimizde ehemmiyetle ele alınamamıştır. Bu sebeple, doğan çocuklarımızın büyük bir kısmı ölmektedir. Halbuki ana karnında başlayan ve doğumdan sonra devam eden koruyucu tedbirlerle bu ölümlerin birçoğu önlenebilir. Bu takdirde nüfusumuz eskisine nisbetle daha çok artar. Bunların temini maksadiyle de yurdun çeşitli yerlerinde çocuk yuvaları, doğumevleri, çocuk hastaneleri ve kimsesiz çocuklar yurtları açılacak, süt ve diğer çocuk gıdaları işleriyle de ciddî bir şekilde uğraşılacaktır.

II- Hastalıklardan korunma- Koruyucu hekimlik yurdumuzda tam ve verimli bir şekilde tatbik edilemediğinden her sene birçok yurttaşlarımız sosyal ve bulaşıcı hastalıklar yüzünden kaybolup gitmektedir. Köy ve şehirde sıhhileştirme işlerinin yoluna konması; tifüs, tifo, dizanteri, çocuk yaz ishali vesaire gibi hastalıkların yurdumuzdaki zararlarını azaltacak ve gün geçtikçe kaldıracaktır. Bataklıkların kurutulması, umumî aşı tatbikatı ve gerekli diğer koruyucu tedbirlerin vaktinde alınması, sıtma, lekelihumma, frengi, çiçek, verem, trahom ve nekatoryoz (kancalıkurt) gibi hastalıkların fenalıklarını önleyecek ve memleketin nüfus, kudret ve kabiliyetini artıracaktır.

Millî bünyemizi sarsmakta ve tehdit etmekte olan hastalıklar arasında veremden icab ettiği gibi korunmak kabil olamamaktadır. Çünkü veremli hastaları tedavi eden müesseseler ile bunların yatak sayıları muhtaç olduğumuz miktarda değildir. Bu yüzden veremli yurttaşlarımızın bir kısmı bu müesseselerde bakılabilmek için aylarca sıra beklemek zorunda kalıyorlar. Bu bekleme hastalıklarının ilerlemesine sebep olduğu gibi etrafındakilerin de vereme yakalanmasına yol açmaktadır. Veremli hastalar için her on bin nüfusa düşen yatak sayısı Norveç'te 18.55, umumî şartları bizimkilere en yakın olan Yunanistan'da, 3.89, Bulgaristan'da 1.64, Filistin'de 1.10 iken bizde yalnız 0.18'dir. Bunun için Millî Sağlık Planı'nda vereme hususî bir ehemmiyet ve yer verilmiştir.

Bu arada insanın çalışma kabiliyetini şayanı hayret bir şekilde azaltan, doğumların azalmasında ve çocuk ölümlerinde mühim bir rolü olan sıtma üzerinde de biraz durmak çok yerinde olur. Elimizdeki istatistiklere göre, sıtma bölgelerimizde 1945 yılında 2,5 milyon sıtmalı tedavi edilmiştir. Sıtmalı hastaların en az dört gün çalışamadıkları kabul edilse bu yüzden bir senede on milyon çalışma günü kaybettiğimiz anlaşılır. Bir işçi gündeliği ortalama üç lira olduğundan yalnız sıtmalıların çalışamadıkları günler yüzünden kaybımız 30 milyon liradır. Halbuki büyük hamlelerle sıtma dâvası kökünden halledilip bu zararlar önlenebilir. Bu maksatla sıtma savaş teşkilâtı kuvvetlendirilecek, bataklıklar kurutulacak, çalışmalar düzenlenecek ve sıtma bölgelerinde tropikal enstitüler açılacaktır.

Trahom da savaş teşkilâtını kuvvetlendirmek zorunda olduğumuz hastalıklardan biridir. Uzun süren tedavinin gösterdiği zorluklar ve halkın bilgisizliği yüzünden trahom çok kere tam olarak tedavi edilememektedir. Bu sebepten birçok yurttaşlarımızın gözleri kör olduğu gibi hastalık da sağlamlara bulaşmağa ve artamağa devam etmektedir. Hastalığın yayılmasını önlemek ve halkımızı körlükten korumak için trahom savaşına memur edilen göz mütehassıslarının sayılarının çoğalması, bir enstitü açılması ve tedavinin yerinde ve köylerde muntazaman yapılması sağlanacak ve halka trahomun vehameti daha yakından, etraflıca anlatılacaktır.

III- Sağlık terbiyesi ve propagandası koruyucu hekimliğin verimini arttıran başlıca vasıtalarımızdan biridir. Hastalıkları, bulaşma tarzlarını ve vehametlerini halk ne kadar iyi anlarsa o kadar iyi korunur ve tedavi için mevcut imkânlardan da seve seve faydalanır. Hiç şüphesiz, yurdumuzdaki hastalıkların ve ölümlerin birçoğunun sebebi bilgisizliktir. Halkta sağlık anlayışını yaratmak ve kökleştirmek için her vasıtadan istifade edilecektir. Bu maksatla çağımızın en kuvvetli propaganda silâhı olan ve ciltlerle kitapların yapamayacağı tesirleri yapan sağlık filmleri ve radyodan programlı bir tarzda faydalanılacaktır.

Yukarıda birkaç misalini vererek şümul ve ehemmiyetine kısaca işaret ettiğimiz koruyucu hekimlik sahasındaki çalışmalarımız işler bir hale girdiği gün hastalık ve ölümler bugünküne nisbetle bir hayli azalmış olacak, çalışan kollar çoğalacak, istihsal artacak, hastanelerimiz de ağır yüklerinden kurtulacaktır.

B) Köy ve köylülerimizi sağlık teşkilâtına kavuşturmak:

Nüfusumuzun yüzde yetmiş beşini teşkil eden köylerimiz yetiştirdikleri mahsul ile memleketi besledikleri gibi fazla çocuk yapmak suretiyle de nüfusumuzun artmasına hizmet ederler. Bu itibarla memleketimizin kuvvet kaynakları daha çok köylümüzdedir.

Buna rağmen köylerimiz sağlık yönünden çok mahrum ve bakımsız kalmışlardır.

Bugün köylüye koruyucu hekimliğin en iptidaî esaslarını öğretecek, hastalananlara, kazaya uğrayanlara ilkyardımı yapabilecek bir teşkilât yoktur. Köylerimizde Türk anaları hiçbir bakım ve ihtimam görmeden bol bol doğurmakta, çocuklarsa her türlü sıhhî bakımdan mahrum kaldığından bir kısmı ölmektedir. Bundan dolayı memleketin gördüğü zararlar milyarları geçmektedir.

Şu maruzatımız köylümüzü sağlık yardımlarına ve teşkilâtına kavuşturma zamanının çoktan geldiğini açıkça gösterir. Girişilecek iş uzun senelerle başarılabilecek çok büyük bir iştir.

Köylü, asırlarca mâruz kaldığı ihmaller yüzünden çekingen olmakla beraber bilgisizlik veya imkânsızlık yüzünden de çok kere sağlığına karşı lâkayttır. Onun için sağlık teşkilâtını köylere yaklaştırmak, köylünün ayağına kadar götürmek lâzımdır ve zarurîdir.

Köylere doğru yapılacak sağlık teşkilâtının en uç kademesini köy sağlık memurları ve köy ebeleri teşkil edecektir.

Bunlar köy enstitülerinin sağlık kollarından ve köy ebe okullarından yetişen köylülerdir. Şimdilik her on köye bir köy sağlık memuru ve ebesi verilecektir. Her sene 400 sağlık memuru ve ebe yetiştirmek üzere on sene sonunda (4000) köy sağlık memuru ve ebesi yetişmiş olacaktır. Bunlar, köy öğretmenleri gibi, köylerde yerleşecekler ve mıntıkalarındaki köylerin sağlık işlerine bakacaklardır. Köy sağlık memurları ve ebeleri köy sağlık merkezlerinin emri ve kontrolu altında çalışacaklardır.

Köy sağlık merkezleri: Şimdiye kadar ancak büyük şehirlerde bulunan sağlık müesseselerini köylerimize yaklaştırmak üzere ortalama her 40 köyde on yataklık bir köy sağlık merkezi açılacaktır. Bu merkezlerde iki doktor, bir ebe, bir sağlık memuru ve bir de ziyaretçi hemşire bulundurulacaktır. Bu personel, bölgelerinde koruyucu hekimliğin bütün icaplarını yaptıkları gibi küçük tedavi ve doğum işlerine de bakacaklardır. Herhangi bir ameliyata lüzum gösteren vakalarla uzun tedavi isteyen hastalar motorlu ve motorsuz vasıtalarla il ve ana bölge merkezlerine gönderileceklerdir.

C) Mevcut sağlık personelini ve yenilerini günün ihtiyaçlarına göre yetiştirmek:

Millî Sağlık Planı'nı gerçekleştirebilmek için üzerinde önemle durulacak meselelerden biri de personel durumumuzdur.

Yurdumuzda 4590 sivil hekim vardır. Bu sayı genel nüfusumuza nisbet edildiği takdirde 4000 nüfusa bir hekim isabet ediyor demektir. Halbuki gerek nüfusumuzun miktarı, gerek memleket yüzölçüsünün gayet geniş olması, ayrıca hekimlerimizin mühim bir kısmının büyük şehirlerde toplanmış olması göz önünde tutulacak olursa hiç olmazsa 2000 nüfusa bir hekim isabet etmesi gerekmektedir. Bunun için hekim sayımızın bir an evvel arttırılması lüzumu aşikârdır. Bu amaçla Tıp Fakültelerimizi arttırmak ve bu fakültelere gireceklerin sayısını çoğaltmak için elden gelen her kolaylığı ve fedakârlığı yapmak zarureti karşısındayız. Bilhassa yetiştirilecek hekimler arasında; merkezde bütün yurdun sağlık işlerini düzenleyecek ijyen uzmanları ve epidemiyologlar, ijyen

müesseselerinde çalışacak bakteriyologlar, yurdun yedi bölgesinde yeni açılacak sağlık tesislerinde ve frengi, trahom, verem, sıtma gibi çeşitli savaş işlerinde çalışacak uzmanlar ve sağlık merkezlerinde çalışmak üzere sureti mahsusada yetiştirilmiş hekimler bulunacaktır.

Hekim sayısında görülen bu azlık diğer sağlık personeli için daha kuvvetle göze çarpmaktadır. Bugün memleketimizde 1085 diş tabibi, 1635 ebe, 2197 sağlık memuru, 475 hemşire, 600 köy sağlık memuru, 730 da köy ebesi vardır. İdarî belgelerimiz ve genel nüfusumuzla bu miktarlar karşılaştırılırsa sağlık ve sosyal işlerimizi özlediğimiz tarzda yürütmenin imkânsızlığı anlaşılır. Çok büyük olan bu çeşitli personel ihtiyacımızı karşılayabilmek için yer yer sağlık memuru, ebe, hemşire ve laborant okulları açılacaktır. Böylece bölgelerde açılacak sağlık tesislerinden de âzami faydalar sağlanmış olacaktır.

D) Mevcut müesseseleri ve diğer sağlık tesislerini ilmin ve zamanın yeni icaplarına uygun bir hale getirmek:

Mevcut hastane ve diğer sağlık müesseselerimizin birçoğu bina, malzeme ve fenni teçhizat bakımından yetersiz bir durumdadır. Özel idarelerle belediyeler elindeki hastanelerin hemen hepsi acınacak bir haldedir. Her bakımdan bugünün ihtiyaçlarını karşılayamayan bu hastanelere müracaat eden hastaların birçoğu ya kısa ve noksan bir tedavi görmekte veya büsbütün açıkta kalmaktadırlar. Bu durum hastaların hayatını, bulaşıcı hastalık hallerinde ise etrafındakilerin sağlık durumunu tehlikeye koymaktadır. Bu hastaların bir kısmı bakılabilmek için birçok fedakârlıklara katlanarak büyük şehirlere akmakta ve çok kere buralarda da boş yatak bulamayarak otel ve han köşelerinde sefil ve perişan olmaktadırlar. İşte, hem yurttaşlarımızın ıstırap ve sefaletini önlemek, hem de bulaşıcı hastalıkların yurdun her yerine dağılmasını durdurmak için hastanelerimizi ilmin ve zamanın yeni icaplarına uygun bir hale getirmek zorundayız. Bu maksatla yurttaki bütün özel idare ve belediye hastaneleri bu planla Sağlık Bakanlığı eline alınacak ve bakanlığın diğer sağlık tesisleriyle birlikte her bakımdan tekemmül ettirilecektir.

E) Bütün illerimizi içine almak üzere yurdumuzun yedi bölgesinde personel ve teşkilât bakımından birer Tıp Fakültesi'ne çekirdek olabilecek kudrette ve her türlü sıhhî ve sosyal ihtiyaçları karşılayacak şekilde yeni tesisler kurmak ve işletmek:

Askerî hastaneler hariç, devlet, özel idareler, belediyeler, azınlıklar, dernekler ve şahıslara ait hastanelerde bugün cem'an 16,364 yatak vardır. Bu hesaba göre bizde on bin nüfusa 8.68 yatak isabet etmektedir. Halbuki 1937 istatistiklerine göre 10.000 nüfusa İngiltere'de 154, Norveç'te 142.2, Danimarka'da 139.2, İsveç'te 113.9, Almanya'da (verem hastaneleri hariç) 95.3, Birleşik Amerika'da da 91.5 yatak düşmektedir. Hayat şartları bize daha yakın olan Balkan ve orta şark devletleri de hastane mevcutları bakımından bizden çok daha elverişli durumdadırlar. Nitekim bu nisbet Filistin'de 53.3, Yugoslavya'da 24.8, Yunanistan'da 21.2, Bulgaristan'da 20.6, Mısır'da 15.4, Irak'ta da 11.6 dır.

Bu istatistiklerin tetkiki bizde yatak sayısının ne kadar az olduğunu açıkça gösterir.

Bizde hastanelerin birçoğu büyük şehirlerde toplanmıştır. Meselâ yalnız İstanbul'daki hasta yatağı sayısı 7,500'dür. Buna karşılık birçok illerimizde bulunan hastaneler gerek yatak sayısı ve gerek fenni teçhizat bakımından çok yetersiz bir durumdadırlar. Bu hal yurttaşlarımıza büyük ıstıraplar ve mahrumiyetler yüklemektedir. Bunu önlemek için sağlık teşkilâtımızı yurdun uygun bölgelerine dağıtarak her yönden ihtiyaca cevap verecek bölge tesisleri vücuda getirmek zorundayız.

Bu bakımdan coğrafi durumuna göre memleketimiz yedi ana bölgeye ayrılacaktır. Her bölgede gösterilen (21) sağlık ve sosyal yardım kurumu ulaştırma kolaylıkları, iklim icapları ve sosyal şartlar göz önünde bulundurularak uzun incelemelerden sonra bu bölgeler sınırları içindeki şehir ve kasabaların en uygun görülen yerlerinde tesis olunacaklardır. Bu kurumlar bir taraftan da vilâyetlerdeki tâlî merkezlerin en kuvvetli yardımcıları olarak çalışacaklardır.

I) Bölge genel hastaneleri

Ana bölgelerde geniş bir muhitten ve vilâyetlerden gelecek hastaları kabul etmek üzere 500 yataklı ve tam teşkilâtlı ana hastaneler kurulacaktır. Bu müesseseler mütekâmil alât ve edevatla techiz edilerek ilmî salâhiyetleri yüksek tıbbî personel idaresinde çalışacakları için muhitin sağlık ihtiyaçlarını çok iyi bir şekilde karşılayacaklar ve İstanbul gibi büyük şehirlere doğru her gün daha fazla artmakta olan hasta akınlarını da önlemiş olacaklardır.

II) Akıl ve sinir hastalıkları hastaneleri

Memleketimizdeki akıl hastalarının birçoğu yatak noksanı yüzünden halk arasında gelişigüzel dolaşmaktadır. Çok kere bakımsız ve perişan halde bulunan bu zavallılar her an cürüm işlemek ihtimaliyle cemiyet bölgesinde hem ıstırap ve hem de tehlike unsuru teşkil etmektedirler. Her bölgede açılacak 300 yataklı akıl ve sinir hastaneleri bu hastalar için şifa kaynakları ve barınak olacaklardır.

III) Çocuk hastalıkları hastaneleri

Şimdiye kadar yaptığımız genel nüfus sayımlarında nüfusumuzun artışındaki ağır gidişin sebebi çocuk ölümleridir. Bir taraftan koruyucu hekimlik işlerimizin yetersizliği, diğer taraftan annelerin gebelik, doğum ve çocuk bakımı hakkındaki bilgilerinin azlığı yüzünden doğumdan sonra daha ilk gün ve aylarda kaybettiğimiz yavruların sayısı pek çoktur. Bu çocuk ölümleri önlenirse nüfusumuzda her sene sevindirici bir artış görülecektir. Bu sebeple başta sağlık merkezleri olmak üzere koruyucu hekimliğin bütün icaplarını yurdun her tarafında en uzak köylerimize kadar teşmil ederken yedi ana bölgenin her birinde hasta çocuklarımıza sağlıklarını kazandıracak "300" yataklı çocuk hastaneleri açılacaktır.

IV) Çocuk yuvaları

Sanayi müesseselerimizi artırma yoluna girdiğimiz bu kalkınma devrinde çocuk yuvalarına olan ihtiyaç gün geçtikçe artmaktadır. Oyun çocuklarının inkişafına çalışmak suretiyle büyük bir boşluk dolduracak çocuk yuvalarında gündüz bakım evleri ve kreşler de bulunacak ve çalışmak zorunda bulunan anneler iş saatlerinde çocuklarını buralarda emniyetle bırakabileceklerdir.

V) Doğumevleri

Yurdun birçok yerlerinde Türk anaları en ufak tıbbî bir yardım görmeden doğurmakta ve bu yüzden kendilerinin ve yavrularının hayatı tehlikeye düşmektedir. Yedi ana bölgenin her birinde açılacak "200" yataklı doğumevleri yapacakları iş bakımından büyük bir ihtiyaca cevap verecektir. Bu kurumlar sosyal yahut sağlık durumları yüzünden evlerinde ilmin icab ettiği şekilde doğum yapamıyacak gebeleri en iyi şartlar içinde doğurtup, doğum sırasında ve doğumdan sonra vuku bulacak ârıza ve tehlikelerden koruyacaktır. Bu haller dışında da sosyal durumu her ne olursa olsun her gebe doğumevlerimizden faydalanabilecektir. Bundan başka bu kurumlarımız ebe, hemşire gibi sağlık personelimizin tecrübelerini genişletmek, kendilerine yeni bilgiler vermek suretiyle de çok önemli vazifeler göreceklerdir.

Verem savaş tesisleri:

Verem hastalığının yurt ölçüsündeki önemi ve doğurduğu üzüntü çok büyüktür. Memleketimizde veremle uzaktan yakından ilgilenmemiş, sillesini yememiş aile pek azdır denilebilir. Filhakika en küçük yaşlardan başlayarak hayatın ileri çağlarına kadar her insana ârız olan bu hastalık, memleket istikbalinin birçok ümitlerini söndürdüğü gibi tam çalışma ve verim yaşında bulunan kuvvetli başlar ve kollardan da memleketi mahrum bırakmaktadır.

Her yıl verem yüzünden uğradığımız kayıpları ortalama bir hesapla 40-50 bin kişi olarak kabul ettiğimiz takdirde bunların memlekette bıraktığı boşluk bizi gerçekten ürkütür. Veremli hastaların gerek cemiyete ve gerek memleket ekonomisine verdiği zararları hiç hesaba katmadan, yalnız veremden ölenlerin millî ekonomimize yaptığı tesiri hesapladığımız takdirde zararımızın milyonlara yükseldiğini görürüz. Bir insanın ekonomi bakımından istihsal kıymetini ortalama 5.000 lira farz edersek her yıl kayıp ettiğimiz 50.000 veremli yüzünden 250.000.000 lira zarar etmekte olduğumuzu esefle görürüz.

VI) Verem Dispanserleri

Verem savaşı kurumları arasında büyük bir hizmeti olan verem dispanserleri kendi bölgelerindeki halkın sağlık durumunu yakından tâkip eden tesisler olup müracaat eden hastalar arasında prevantoryum, sanatoryum ve verem hastanelerine gitmeleri gerekenleri ayırırlar; bir taraftan da gezici ve ziyaretçi hemşireler veremli veya veremli olduklarından şüphe edilen aileler arasında taramalar yaparak gerek hastaları, gerekse şüpheli gördüklerini muayene edilmek üzere dispanserlere gönderirler ve böylece veremliye bir an evvel tedavi imkânını sağlarlar. Bundan başka evlerinde yatan hastalara gerekli yardımları yaptıkları gibi hastalığın yayılmasını önleyecek tedbirleri de alırlar ve öğütler verirler. Bu arada tedaviden yuvasına dönmüş olan hastaların da durumlarını yakından tâkip ederler.

Bu kadar önemli görevleri üzerine almış olan verem dispanserlerini yalnız bölge merkezlerinde açmak maksadı temine yetmeyeceğinden bölgelere giren diğer illerin merkezlerinde birer verem dispanseri açılması lüzumlu görülmektedir. Aynı zamanda bu verem dispanserleri gezici röntgen ve mütehassıslariyle muayyen zamanlarda ilçe merkezlerine de giderek sağlık merkezlerinin verem savaşı işlerini de destekleyeceklerdir.

VII) Prevantoryumlar

Verem savaşında mühim vazifelerden birisi de bilhassa vereme istidadı olduğu görülen çocuklarla kapalı veremlileri kuvvetlendirmek ve tedavi etmektir. Bu maksatla her bölgenin en elverişli yerinde "100" yataklı birer prevantoryum açılacaktır.

VIII) Sanatoryumlar

Verem dispanserleri ve sağlık merkezleri tarama ve faaliyetleri esnasında ele geçirilecek hastalardan tedavi ile iyi olmaları mümkün görülenlere en kısa bir zamanda tedavi imkânlarının verilmesi çok mühimdir. Böylece bir taraftan hastanın bizzat kendisini kurtarmak, diğer taraftan da etrafı için basil saçmak tehlikesini azaltmak kabil olacaktır. Bu iyi neticeyi elde etmek için her bölgenin iklim, yol ve hava şartları müsait olan bir yerinde "300" yataklı birer sanatoryum açılması lüzumlu görülmüştür.

Verem tedavisi bakımından önemli bir iki noktayı da burada belirtmek faydalı olacaktır. Verem tedavisi yapan müesseselerin haiz olması lâzım gelen vasıflardaki yerlerin memleketimizde pek çok olduğu malumdur. Hele güneşli günlerin çokluğu bakımından Türkiye'nin cidden imtiyazlı bir mevkii vardır. Meselâ İsviçre'nin verem sanatoryumları arasında her taraftan en çok rağbet gören Davos sanatoryumunun bulunduğu yer yılda ancak 1,400-1,600 saat güneş gördüğü halde bizde yılda ortalama İzmir şehri (2,956); Ankara (2,445) ve en az güneş gören Edirne şehrimiz de (2,190) saat güneş görmektedir. Bu bakımdan kuracağımız sanatoryumların iklim şartları itibariyle en yüksek derecede olabilecekleri açıkça anlaşılır. Ve hiç şüphesiz bizim kuracağımız sanatoryumlar garptakilerden iklim ve muhit şartları itibariyle daha zengin olacaklar ve belki de başka memleketlerin hastalarının bile rağbetini kazanacaklardır.

IX) Verem Hastaneleri

Hastalıkları ilerlemiş olması yüzünden çoluk çocuğu ve yaşadığı muhitteki yurttaşları için bir tehlike kaynağı teşkil etmeğe başlayan veremlileri hem kendilerinin en sıkıntılı ve ümitsiz zamanlarında hastalıklarının tahammülü cidden güç olan ıstıraplarını hafifletmek, hem de çok kolaylıkla dağıttıkları verem basillerinden cemiyetimizi korumak için verem hastanelerinin sayısını ve yataklarını acele arttırmak zorundayız. Bu maksatla yurdun çeşitli bölgelerinde verem hastaneleri ilk ve âcil iş olarak kurulacaktır.

Verem hastanelerindeki yatak sayısının verem mücadelesinde şayanı hayret ve müsbet bir tesiri vardır. Yatak sayısının çoğalmasiyle küçük ve büyük veremlilerin ölümünde göze çarpan bir azalma görülür. Meselâ New York'ta yapılan bir tetkike nazaran bulaşma kaynağı olan hastaların tecridi ile 1898'de 15 yaşından aşağı olan 1,002,769 çocukta 1,370 verem vefiyatı varken, bu hastaneler sayesinde 1923 yılında 1,679,852 çocuktaki verem vefiyatı 547 gibi küçümsenemeyecek bir miktara inmiştir. Şu halde verem vefiyatı 25 yılda 100.000'de 136'dan 38'e düşmüş yâni yüzde 76 azalmıştır. Çocukların verem vefiyatında görülen bu azalmadaki âmil şüphesizdir ki evin içindeki bulaştırıcı unsurun, yâni açık veremlinin hastaneye kaldırılmasıdır. Bizde verem ihbarı mecburî bir hastalıktır. Bununla beraber hastalar her gün "Aman bir yatak!" diye feryat etmekte ve yürekler yakacak şekilde merhamet ve şefkat dilenmekte olmalarına rağmen kendilerine çok defa "Sıra bekleyiniz!" demekten başka bir şey yapılmamaktadır. Bu noktayı göz önünde bulundurarak tedavi imkânlarını kaybetmiş veremli hastalara son bir yardım olmak ve hastanın etrafındakilerini veremden korumak maksadiyle her bölgede ihtiyaca göre (250-300) yataklı birer verem hastanesinin kurulmasını zarurî görüyoruz.

X) Frengi Savaşı ve Zührevî Hastalıklar Dispanserleri

Yurdumuzun frengi hastalığı kesif olan bölgelerinde 1925 yılından beri özel frengi savaş kurulları tarafından bir mücadele yapılmaktadır. Bu kurullar başlangıçta iki savaş ekibi iken, imkân nisbetinde arttırılarak bu gün altı ekip halinde ve zührevî hastalıklar mütehassısı başkanlar idaresinde, hekim ve sağlık memurlariyle bölgelerindeki frengilileri tedavi etmektedirler.

Bu kurullar yurt sağlığına hizmet etmekte iseler de savaşın mahdut bölgelere inhisar etmesi yüzünden frengi savaş dâvamızı bu yoldan halletmek güçtür.

Bu sebeple başta frengi olmak üzere, zührevî hastalıklarla daha cezrî, pratik ve halka yaklaşan bir sisteme girerek savaşmak zorundayız. Koruyucu hekimlik esasına dayanan sağlık merkezleri sistemi bütün yurdu kaplayacak şekilde kurulduğu takdirde, bölgedeki bütün yurttaşları tescil ederek bunların genel sağlığı ile ilgili olacaklarından, özel frengi savaş kurullarının çalışma usulleri içinde bu görevin de başarılacağı kanaatindeyiz.

Bunun için verem dispanserlerinde olduğu gibi, gerek bölge gerekse bu bölgelere giren il merkezlerinde, ilçe ve köylerde zührevî hastalıklar savaşımı da üzerine alacak merkezlerini desteklemek ve zaman zaman gereken yerlerde taramalar yapmak üzere her biri 10 yataklı birer zührevî hastalıklar dispanserinin açılmasını uygun buluyoruz.

XI) Dinlenme Yurtları

Hastane tedavisini geçirdikten sonra kuvvetlendirilmesi ve dinlenmesi gereken nekahatlilere sinir, ruh ârızaları gibi tedaviden ziyade dinlenmeyi ve hususî bir bakımı icap ettiren kimseler için başka memleketlerde olduğu gibi bizde de dinlenme yurtları açılması uygun görülmüştür. Bunun için de her bölgede yataklı birer dinlenme yurdu kurulacaktır.

XII) Yaşlılar ve Düşkünler Yurdu

Birçok medenî memleketlerde olduğu gibi, cemiyet için bütün ödevlerini yapmış, yaşlanmış veya her-

hangi bir sebeple iş göremeyecek duruma girmiş kimselerin geri kalan hayatlarını huzur ve iyi bir bakım içinde geçirebilmeleri için özel yurtlara ihtiyacımızı vardır. Bunu cemiyetin medenî ve sosyal bir vazifesi saymaktayız. Bu bakımdan her bölgede belirecek ihtiyaca göre bu kurumun yatak sayısı düzenlenecektir.

XIII) Dilsiz ve Körler Kurumu

Tabiatın insanlara bahşettiği görme, konuşma ve işitme duygularından mahrum olanlar kendi haline bırakıldıkları halde cemiyet için ancak birer yük teşkil ederler. Halbuki uygun ve özel bir eğitim sayesinde bunları, kabiliyet ve zekâ derecelerine göre, yurt için faydalar sağlayacak bir duruma getirmek ve böylece cemiyete kazandırmak mümkündür.

Bu bakımdan halen İzmir'de bulunan bir tek müessesenin bugünkü ihtiyacı karşılayamamakta olduğu görüldüğünden her bölgede "100" kişilik böyle bir tesisin kurulması lüzumlu görülmüştür.

XIV) Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklar Hastaneleri

Bulaşıcı ve salgın hastalıklar için açmayı kararlaştırdığımız bu hastaneler, yalnız bulaşıcı hastalıklara yakalanmış olan hastaları tedavi etmekle kalmayacaklar, aynı zamanda tifo, tifüs, kızıl, kızamık, difteri, çiçek, kolera, veba ve saire gibi kolayca yayılan ve öldüren birçok hastalıkların zararlarından da cemiyeti koruyacaklardır. Bunun için her bölgede yüzer yataklı birer bulaşıcı ve salgın hastalıklar hastanesi açılacaktır.

XV) Tropikal Enstitüler

Bu rapora ilişik bölge plânında da görüleceği üzere, yurdumuzun en sıcak bölgelerini teşkil eden "3" ve "7" numaralı bölgelerde kurulması düşünülen bu tesisler, sıcak memleketler hastaları için her şeyden evvel ilmî araştırma enstitüleri mahiyetinde olacaktır.

Bunun yanında, bu enstitülerimiz bölgenin bulaşıcı hastalıklar hastanesi ve bölge ijyen enstitüleriyle işbirliği yaparak bir taraftan epidemiyolojik tetkiklerde bulunmak ve diğer taraftan da sağlık müesseselerimizde çalışacak hekimlerimizi bu sahada olgunlaştırmak ödevini de üzerine alacaktır.

Tropikal enstitülerimiz sıtma ve trahom bölgelerinde kurulacak sağlık merkezlerinin ikinci derecedeki personelini (Sağlık memurları ve hemşireleri) yetiştirmek hususunda da teşkilât için önemli faydalar sağlayacaktır.

XVI) Sağlık Memurları, Hemşire ve Ebe Okulları

Devlet sağlık teşkilâtının iyi işleyebilmesi ve halka iyi bir hizmet sağlayabilmesi için doktorlara olduğu kadar, yetişmiş, olgun ve bilgili yardımcı elemanlara da ihtiyacımız vardır.

Hastanelerde yapılan tedavilerde hastabakıcı hemşirelere büyük bir görev düşmektedir. Filhakika cerrahî meseleler dışında, hekim ancak tedaviyi tertip etmekle kalır. Buna karşılık bizatihi tedavi, yâni ilâçların zamanında verilmesi, tavsiye edilen iğnelerin ve sair tedavi vasıtalarının tatbiki ve hastanın halinin gerektirdiği tıbbî bakım hemşire tarafından yapılır. Öyle iddia edilebilir ki bu bakımdan kıymetli bir hemşirenin tedavideki hissesi hekiminkinden büyüktür.

Gerek koruyucu hekimlik dâvamızın yürütülmesinde ve gerekse sağlık merkezleri, dispanser ve diğer kurumlarımızın gezici görevlerinin başarılmasında sağlık memurlarının, sabit ve gezici ebe ve hemşirelerin rolü ve hizmeti çok büyüktür. Şimdiki sağlık teşkilâtının bu bakımdan müşkül ve yetersiz durumunu göz önüne alarak bölge tesislerimiz arasında sağlık memurları, ebe ve hemşire yetiştirecek okulların da kurulmasına kat'î bir zaruret duymaktayız.

XVII) Bölge İjyen Enstitüleri

Yurdun belirli bölgelerinde kurulması düşünülen sağlık müesseseleri arasında bölgenin ihtiyaçlarını yerinde karşılayacak ijyen enstitülerine de ayrı bir yer verilmesi lâzımdır. Bölge ijyen enstitülerinin başlıca görevleri şunlar olacaktır:

1- Bakteriyolojik ve serolojik tahliller,

2- Şimik ve biyolojik tahliller,

3- Yiyecek ve içecek maddelerinin muayene ve kontrolları,

4- Bölgenin bulaşıcı hastalıklar durumuna göre epidemiyolojik ve ijyen bakımından araştırmalar ve bu günün icap ve tekâmüllerine uyacak diğer çalışmalar.

Bu gibi bölge ijyen enstitüleri sağlık merkezleriyle çok yakın bir işbirliği yapacaklar ve gezici laboratuvarlarlada da takviye edileceklerdir.

XVIII) Sağlık Müzeleri

Halk sağlığını koruma işlerinde sağlık müzelerinin yapacakları hizmetler pek büyüktür. Aydınlatma işinin halkı okuma ve inceleme gibi her türlü külfetlerden kurtaracak kadar basit ve canlı olması en uygun bir şekildir. Halka, gözüyle görerek, dinleyerek inanma yolunun hazırlanması propagandanın en iyi tarzıdır. Bunun için sağlık müzeleriyle gezici ve sabit öğretici filmler gösterecek servislerin canlı bir faaliyetle çalışması kararındayız.

XIX) Yıkanma ve Temizleme Yeri

Bulaşık hastalarda büyük bir rolü olduğu göz önüne alınarak bir bölgede halkın ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde her türlü modern vasıtaları haiz yıkanma ve temizleme yerleri kurulacaktır.

XX) Personel Lojmanları

Gerek bölge kurumlarında, gerekse köylerdeki sağlık merkezlerinde çalışacak personeli her türlü konforu haiz meskenlerde yaşatmağı bunların rahatça çalışmaları için lüzumlu bir şart olarak saymaktayız. Bu uygun şartları haiz personel lojmanları yapmağı da planımıza koymuş bulunuyoruz.

XXI) Sağlık Merkezleri

Birçok ileri memleketlerde bugün koruyucu hekimliğin temel taşını sağlık merkezleri teşkil ettiğine göre yurdumuzda da yapacağımız sağlık inkılâbını salâhiyetle yaratacak ve yaşatacak olan bu müesseselerdir.

Yeni kurulacak sağlık teşkilâtımızın çalışmalarında koruyucu hekimlik tatbikatının hemen tamamını ve tedavi işlerinin kendi yetkisi dahilinde konularını üzerine alacak olan sağlık merkezleri, bütün bu kurumların faaliyetlerinde belkemiği ödevini görecektir.

Sıhhî hizmetleri en ileri gitmiş milletlerde sağlık merkezleri yalnız koruyucu hekimlik işleriyle meşgul oldukları halde halk sağlığına yardım işlerinin yeter derecede inkişaf etmediği devletlerde bu tesisler hem tedavi edici hekimliği, hem de ana ödevleri olan koruyucu hekimliği bir arada yürütürler.

Yurdumuzda şimdilik her kırk köyde bir tane açılacak olan sağlık merkezi, kurulduğu yerlerde yaşayan bütün halkı fert ve aile olarak, tuttuğu sosyal ve tıbbi fişlerle tanıyacak ve onları sosyal ve sağlık bakımından inceleyecektir. Bu suretle ferdi ana karnından başlamak üzere ele alacak ve hayatının sonuna kadar yurt için verimli ve sıhhatli olarak yaşamasını temine çalışacaktır. Bu amaca erişmek için de ferdin hastalanarak kendisine baş vurmasını beklemeksizin, hekim, ziyaretçi hemşire ve ebe gibi gezici personeli ile halkı yuvasında kontrol edecek ve halk sağlık eğitimine önem verecektir.

Buna göre sağlık merkezi muhitinin sıhhî şartlarını ıslâh etmek, tıbbî ve içtimaî bütün hastalıkları meydana çıkarmak ve kontrol altında bulundurmak, endemik, epidemik, sporadik hastalıkları yok etmekle, hulâsa bulunduğu alanın bütün sağlığını korumak ve her yönden sıhhî kalkınmayı sağlamakla ödevlidirler. Diğer bir tarifle sağlık merkezi yeter sayıdaki hekim ve personeli ile sağlık davasını bir elden yürüten ve bir elden murakabe eden bir kurumdur.

Bu suretle sağlık merkezleri kurulacak yerlerde bundan böyle sıtma, trahom, frengi, nekatoryaz ve diğer sosyal ve bulaşıcı hastalıklarla savaş yapan kurullara lüzum kalmayacak ve bunların masraf ve personeli de tasarruf edilmiş olacaktır.

Sağlık merkezleri çalışma programlarının ana hatları şöylece hulâsa edilebilir:

1) Anne ve çocuk himaye ve ijyeni,

2) Fert ijyeni,

3) Bulaşıcı ve salgın hastalıklardan koruma,

4) Keyif verici zehirlerle mücadele ve sosyal ijyen,

5) Okul ve okul çocukları ijyeni,

6) Sıhhîleştirme (sanitation) işleri (içme suyu, lâğım, aptesane sulama, bataklıkların ıslahı, temizlik işleri, gübre ve süprüntüler ve her çeşit arazi ıslâhatı vs.).

7) Halkın sağlık ve yaşama bilgilerini kuvvetlendirmek ve zararlı göreneklerini kırmak ve düzenlemek için film, ders, gösteri, ziyaretçi öğütleri ve her türlü vasıtalardan istifade ederek aydınlatma,

8) Yukarıda sıralanan koruyucu hizmetlerin görülmesi sırasında rastlanılacak her türlü hastalıkların tedavisini elindeki imkânlar ve yetkisi nisbetinde sağlamak.

Hastalardan gerek mütehassıs bakımına ihtiyacı olanlar ve gerekse bölge merkezlerinin çeşitli müesseselerine yatırılmaları gerekenler, tedavi için en kıymetli şey olan ilk zamanları kaybedilmeden bu müesseselere gönderilecektir. Bu arada bilhassa verem ve zührevî hastalıklarla diğer sosyal hastalıklar ferd sağlığını ve millî sağlığı tehdit eden sıtma, trahom ve saire gibi konular da önemle ele alınacaktır.

Sağlık merkezleri faaliyetlerine başladıkları günden itibaren, yurdun her köşesinde ve her bakımdan büyük bir sağlık kalkınması göze çarpacaktır.

Bu merkezler her bölgede nüfus ve köy sayısı ve bunlar arasında muvasala kolaylık ve imkânları göz önüne alınarak kurulacaktır.

Bir sağlık merkezinin kuruluşunda müessese binasiyle, doktor evlerinin ve diğer personelin yatma yerleri de ele alınacak ve halkın münferit ve toplu bir halde temizlenmesi de sağlanacaktır.

Böylece on yılda gerçekleşecek olan bu planla, bir taraftan ana bölgelerdeki tesislerimiz, öte yandan sağlık merkezlerimiz sayesinde hem memleket sağlığı bakımından büyük bir kalkınma elde edilecek, hem de hastaların faydalanabilecekleri yatakların sayısı 10,000 kişiye 24 olmak suretiyle bazı Balkan devletlerinin yatak sayısına ulaşılmış olacaktır.

Ayrıca Millî Savunma Bakanlığı elindeki, memleket için sabit hastanelerle iktisadî devlet teşekkülleri, Devlet Demir Yolları, endüstri kurumları ve sair resmî yahut yarı resmî idareler elindeki hastanelerin de bir elden ve bakanlığımız tarafından idaresinde zaruret görmekteyiz. Bu müesseseler de bakanlığımızca idareye başlanıldığı zaman her 10,000 kişiye düşen yatak sayısı nisbeti daha artacak, idare masrafları ve personel bakımından büyük tasarruflar sağlanacak, hekimsiz olan yerlere hekim göndermek işi de pek çok kolaylaşmış olacaktır. Bu sözlerimizi aşağıdaki cetvelin tetkiki daha açıkça göstermektedir.

	Bugünkü durum		Millî Sağlık Planı'na göre elde edilecek	
Devlete, özel idare ve belediyeye ait müesseseler	Yatak sayısı	On bin nüfusa nisbeti	Yatak sayısı	On bin nüfusa nisbeti
Genel hastaneler	5.795	3	9.295	5
Çocuk hastaneleri	240	0.13	2.540	1.4
Verem sanatoryum ve hastanesi (kemik dahil)	480	0.25	4.680	2.5
Prevantoryum	190	0.1	890	0.5
Doğumevleri	345	0.18	1.745	1
Akıl ve sinir hastalıkları hastaneleri	2.720	1.4	4.820	2.6
Bulaşıcı hastalıklar hastaneleri (cüzzam dahil)	385	0.2	1.085	0.6
Çocuk yuvası			700	0.4
Dinlenme yurtları			1.400	0.8
Sağır-dilsiz ve körler kurumu	120	0.06	820	0.5
Yaşlılar ve düşkünler yurdu	200	0.1	700	0.4
Sağlık merkezleri	100	0.05	10.000	5.3
Zührevî hastalıklar	360	0.2	1.560	0.9
Trahom	225	0.12	225	0.12
YEKÛN	**11.160**	**6**	**40.460**	**24**

Yeni tesisler dışında üzerinde durulacak konular:

1) Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Müessesesinin gelişmesi:

Yapacağımız işlerin başında Refik Saydam Enstitüsü'nün bugünkü yeni bilgilere ve ihtiyaçlara göre düzenlenmesi gelir. Bu müesseseden bugün aldığımız neticeleri yetersiz bulmaktayız.

Merkez İjyen Enstitüsü aşı, serum, antijen ve saire gibi şeyler hazırlamak, hayatî, serolojik, kimyevî, gıdaî vesair tahliller yapmak vazifeleri dışında doğrudan doğruya başka memleketlerin benzeri müesseselerinde olduğu gibi ilim araştırmalarına da ayrıca bir yer vermek mecburiyetindedir. Meselâ verem, kanser gibi bir takım sosyal hastalıklarla mücadele esaslarının hazırlanm asında, tatbikatın kontrolu ve neticelerin tahlili gibi mühim işlerin de enstitüye gördürülmesi lâzım gelmektedir.

İjyen enstitüsünün bünyesi içinde bulunan İjyen Okulu'na da büyük bir yer vermek zaruretindeyiz. Bakanlığın bugünkü teşkilâtında çalışan personelini tababet ilimlerinin yeni buluşlarından istifade ettirecek kurum, İjyen Okulu olduğu gibi sağlık planımızda kurulmasına karar verdiğimiz birçok yeni müesseselerde çalışacak personeli, alacakları yeni görevlerin icaplarına göre yetiştirme işinde de İjyen Okulu'nun önemli bir rolü olacaktır. Bu bakımdan bu müesseselerde çalışacak uzmanların dünya ölçüsünde bir uzman değerini alabilmelerini sağlamak üzere bunları her türlü hayat endişesinden kurtarıp bir ilim adamının yetişmesi ve gelişmesi için lüzumlu refah şartlarına kavuşturmamız zarurîdir. Bunun için de bu uzmanlara verilecek ödenekler barem kayıt-

larına tâbi olmamalıdır. Böylece kendilerini huzur içinde ilme vakfedecek ve başka memleketlerde olduğu gibi dünya ilim âlemine yeni buluşlar hediye edecek âlimler yetişmesine imkân verilmiş olacaktır.

2) Müstahzarlar işi:

Bugün dünyanın her tarafında olduğu gibi bizde de gerek halk ve gerekse hekimler tarafından müstahzar ilâçlara karşı eskiye nazaran daha büyük bir rağbet uyanmıştır.

Gerek hekimlerin ve gerekse halkın bu ihtiyacını lâyıkı veçhile karşılamak için yurdumuzdaki müstahzarcılık san'atını bugünkü durumdan kurtarmayı ve onu mütekâmil bir şekle getirmeyi lüzumlu görmekteyiz.

Yerli ilâç müstahzarcılığının ilmî ve fennî esaslara bağlanması hem bu sanatın memleket içinde inkişafını sağlayacak hem de iptidaî ve kimyevî maddelere nazaran çok pahalı olan yabancı müstahzarların memlekete alabildiğine girmesini önleyerek ilâç gibi zarurî bir ihtiyaç için her gün artan bir nisbette döviz sarfı külfetinden memleket kurtulmuş olacaktır.

Yurdumuzdaki müstahzarcılık işleri kendi haline bırakıldığı takdirde, yukarıdaki neticelere varabilmek için çok uzun yıllar beklemek icap edecektir.

Müstahzarcılık işini bir devlet işi olarak ele almayı ve bunu bir tekel işi yapmayı düşünmüyoruz. Ancak mevcut laboratuvarlar bugünkü durumlariyle beklenilen inkişafı sağlayamayacaklardır. Bunlar kısım kısım bir araya toplanarak müşterek çalışma yoluna sevk edilecek, aynı zamanda da gerek şahsî gerek müessese halinde çalışan müstahzarcılardan liyakatli ve ümit verici görülenlere Millî Sağlık Bankası'nca malî yardımlar yapılacaktır.

3) Kaplıca ve Maden sularımız:

Yurdumuzun sağlık dâvasını planlaştırırken, başlı başına bir servet ve sağlık kaynağı olan maden sularımızı da bugünkü durumundan kurtarmanın lüzumuna kaniyiz. Bir kısmı büyük bir kıymet taşıyan birçok sıcak ve soğuk maden sularımız vardır. Bunların yalnız birkaçında sıhhî tesisler vardır, geri kalanları ise iptidaî bir durumdadır. 4268 sayılı kanun ile bu suların rüsum ve temettü hisseleri özel idarelere bırakılmış olup, içlerinde önemli olanların hükümet veya özel idarelerce işletilmesi veyahut da işletme hakkının belediyelere ve şirketlere devredilmesi imkânı verilmiş bulunmaktadır.

Bakanlığımızda hasıl olan kanaate göre kaplıca veya maden suları konusu büyük bir sermaye ve bu işte mütehassıs bir fen heyeti ile ele alınmadığı takdirde bu durum daha uzun zaman devam edip gidecektir.

Güzel yurdumuzdaki maden sularının çoğu kaplıca ve su tedavisini gerektiren birçok hastalıklara karşı şifa verecek bir kıymettedir. Bu bakımdan sularımızdan modern ve sıhhî tesisler vücude getirerek onlara büyük şöhretler kazandırmak ve böylece hem yurttaşlarımızın sağlık ihtiyaçlarını karşılamak, hem de dışarıdan gelecekleri tedavi ederek memlekete döviz temini gibi faydalar elde edilecektir. Şimdiye kadar maden sularımızın üzerinde yapılan fizik ve kimya incelemeleri sonunda bunlardan birçoğunun Avrupa'nın meşhur sularından terkip itibariyle hiç de farklı olmadığı ve hatta radyoaktivite bakımından birçoklarına üstün olduğu anlaşılmıştır.

Halkımızın su tedavisine karşı büyük bir rağbeti ve alışkanlığı vardır ve bu bizde pek eski bir gelenektir. Tarihin her devrinde yurdumuzdaki sıcak ve soğuk suların başında dünyaca tanınmış tesislerin vücuda getirilmiş olduğunu mevcut tarihi vesikalardan ve bugün birer harabe halini almış kaplıca tesislerinden anlıyoruz. Halbuki bugün sularımızın hemen ekserisi, birer şifa kaynağı olmaktan çıkmış, hatta bakımsızlık yüzünden sağlam halkımızın bile sağlığını tehlikeye koyan bir durum almıştır.

Bu sebeple ele aldığımız büyük sağlık dâvasında, tabiatın bir lütfu olan maden sularımızdan azamî istifade ederek bunların başında kurulacak tedavi müesseseleriyle halk sağlığına ayrıca hizmet etmenin lüzumuna kanaat getiriyoruz. Millî Sağlık Plânımızda kurulmasını tasavvur ettiğimiz Millî Sağlık Bankası, özel idareler ve

diğer imtiyaz sahibi özel ve tüzel kişilerin de işleriyle kaplıcalarımızı bugünün icaplarına uygun bir şekilde tesis ve halkın istifadesine arz edebilecektir.

Millî Sağlık Planı'nın gerçekleşmesi için gereken zaman:

Millî sağlığın korunma ve kalkınmasını temin etmek için hazırladığımız planın bir bütün halinde ele alınarak kısa bir zamanda uygulanmasına maddeten ve personel temini bakımından imkân olmadığından bu iş yıllara ayrılmıştır. Ancak bir kül olarak mütalâa ettiğimiz bölge ünitelerini bir arada ele almak ve yapmak, bunlardan beklenilen fayda ve randımanı en kısa bir zamanda sağlamak noktasından bir zarurettir. Bu itibarla ilişik plânda gösterilen yedi bölge ile köy gruplarındaki sağlık tesislerini on yıl içinde meydana getirmek çareleri aranacaktır.

Millî Sağlık Planı'nın on yılda tatbik edilecek ilk safhasında kırk köyde bir olarak kurmayı düşündüğümüz sağlık merkezlerini, ikinci tatbik safhasında köylüye daha ziyade yaklaştırmak için köy gruplarının sayısı artırılacak, bir yandan da il merkezlerinde bulunan sağlık kurumları kademe kademe nüfusu kesif olan ilçelere doğru götürülecektir. Böylelikle bütün yurt yirmi sene gibi kısa bir zaman içinde koruyucu ve tedavi edici hekimliğin bütün nimetlerinden faydalanacaktır.

Millî sağlık için gereken para miktarı:

Millî Sağlık Planı'nın tahakkuku için yapılacak masrafları gösteren teferruatlı bir cetvel aşağıya konulmuştur.

1) Bu panda gerek yapı gerek personel için düşünülen masraflar bakanlığımız tarafından yaptırılan benzeri tesislerin maliyetinin verdiği gerçek hesaplara dayanılarak bugünün rayicine göre ayarlanmıştır. Bu hesaplamalar sonunda elde edilen toplamlar bu kurumların inşaatı, döşenmesi ve her türlü sıhhî ve fennî tesisatı tam ve işler bir hale getirecek şekilde düzenlenmiştir.

2) Bölgelerde kurulacak kurumların yapı ve teçhiz masrafı yekûnu 199,531,325 liradır.

3) Köylerde kurulacak sağlık merkezlerinin tesisi için sarf edilecek paranın toplamı 240.000.000 liradır.

4) 3 ve 7'inci bölgelerde kurulacak tropikal hastalıkları enstitülerinin masrafı da 3.200.000 liradır.

5) Bu yedi bölgede kurulacak sağlık tesislerinin çeşitli taşıt araçları sayısı 2.000 kadar olacaktır. Bir de,mesafenin uzaklığı, arazinin hususîyeti, fazla kar veya su baskını gibi sebeplerle muvasalası haddi zatında güç olan veya sonradan kesilen bölgelerde, dünyanın gidişine ve havacılığımızın göstereceği inkişafa uyularak uçaklardan da istifade imkânları düşünülmektedir. Küçük tipte uçaklar havadan DDT, Paris yeşili gibi sıtma savaşında kullanılan maddeleri bataklıklara serpmek ve hasta ve imdat ekipleri taşımak işlerini de göreceklerdir.

İniş ve kalkış sahaları bulunmayan yerlerde 3 metrekarelik bir düzlüğe şakulî olarak inip kalkan ve havada istenilen yükseklikte uzun zaman sabit durabilen helikopter tipi uçaklardan da istifadeyi düşünmek memleketimiz için uygundur. Buna göre takribi bir hesapla 2,400 nakil vasıtası ve 20 basit ve 20 helikopter tipinde uçak bedeli olarak 20.000.000 lira ayrılmıştır.

6) Müzelerimizin teçhizi ve ayrıca gezici müzeler yapılması ve gezici film ekipleri için 300.000 lira konulmuştur.

7) Kaplıca ve maden sularının yukarıda işaret ettiğimiz ıslahı ve yeni tesisleri için 50.000.000 lira ayrılmıştır.

8) İl ve ilçe merkezlerimizde bulunup bugünkü durumlariyle ihtiyacı karşılayamayan sağlık kurumlarımızın düzenlenmesi için de 50.000.000 lira harcanacaktır.

Yapı, nakil vasıtaları, tıbbî teçhizat vesaire masrafları tutarı	
Ana bölgelerde yapılacak yapı tutarı	199.531.325 Lira
Bin köyde yapılacak doktor lojmanları ile beraber 10 yataklı sağlık merkezleri karşılığı	240.000.000 Lira
Üçüncü ve yedinci bölgelerde kurulacak tropikal enstitüler	3.200.000 Lira
Bütün bölgelerin çeşitli nakil vasıtaları	20.200.000 Lira
Müzelerin teçhizi, gezici müze ve sinema makineleri ve filmler	300.000 Lira
Kaplıcaların tesis ve ıslâhı	50.000.000 Lira
Mevcut hastane ve müesseselerin ıslâhı	50.000.000 Lira
Bölgelerde kurulacak tesislerin sağlık teçhizatı (bir bölgedeki 5.795.000 lira hesabiyle)	40.565.000 Lira
Bin sağlık merkezinin tesis ve teçhiz masrafı (bir merkez için 20.000 lira hesabiyle)	20.000.000 Lira
Toplam	**623.796.325 Lira**

Millî Sağlık Planı'na göre ana bölgelerde ve köylerde kurulacak sağlık kurumlarının idame masrafları tutarı da aşağıda gösterilmiştir.

Ana bölgelerde kurulacak sağlık kurumlarının bir senelik idame masrafı [449]	23.131.528 Lira
Ana bölgelerde kurulacak sağlık kurumlarının bir senelik personel aylık ve ücretleri	16.808.847 Lira
Bin sağlık merkezinin bir senelik idame masrafı [450]	33.724.000 Lira
Bin sağlık merkezinin bir senelik personel aylık ve ücretleri	25.680.000 Lira
Toplam	**99.345.475 Lira**

Şunu da kaydetmek lâzımdır ki bu 99.345.475 lira bütün kurumların yapılıp işletmeye açılmasından sonra bir senede sarfı lâzım gelen paradır. Halbuki bunlar on sene içinde kısım kısım yapılacağı için yukarıda gösterdiğimiz masraf ancak on sene sonra ve Sağlık Planı'nda zikredilen bütün tesisler tamamlanıp faaliyete geçtikten sonra yapılması icap edecek masraftır.

Böylece Millî Sağlık Planımızın tutarı takriben 600 küsur milyon lirayı bulmuş oluyor.

Sağlık Planı'nın para kaynakları:

Millî Hükümetin kurulduğu 920 tarihinde Sağlık Bakanlığı bütçesi 1.474.776 lira iken 1947 yılı bütçe tasarısında bu miktar 41.807.455 liraya yükselmiştir.

Bugün halkımızın asgarî ihtiyaçlarını bile karşılayacak durumda olmayan ve her an haklı şikâyetlere yol

449 Bir bölgedeki kurumların bir yıllık idame masrafı 3.304.504 lira olduğuna göre 7 bölgenin yıllık idame giderleri 23.131.528 liradır.

450 Bir sağlık merkezinin yıllık idame masrafı 33.724 lira hesabiyle konulmuştur.

açan yetersiz tesislerimiz için 1947 bütçesinde ayrılan bu para eldeki sağlık kurumlarımızı ancak bugünkü noksan halleriyle devam ettirmeğe yetecektir. Açmayı düşündüğümüz yeni tesislerimizin karşılığı 1947 yılı bütçesiyle bize verilecek ödenek içinde değildir. Bunun için yeniden malî kaynaklar aramak zorundayız.

Bu yeni işlerimiz için muhtaç olduğumuz paranın yalnız devlet hazinesinden teminine imkân olmadığı aşikârdır. Bundan başka garp medeniyet dairesine dahil memleketlerde halk sağlığı artık yalnız bir devlet işi olmaktan çıkmış, belediyeler, özel idareler, kolektiviteler, hattâ ferdler tarafından verilen paraların bütün halk sağlığına tahsis şekli tatbik edilmekte bulunmuştur.

Birçok memleketlerde bu gaye ile hasta kasaları, çeşitli hastalık sigortaları, hattâ verem ve kanser için ayrıca sigortalar tesis edilmiştir. Bu kurumlar sayesinde hem halkın kendi sağlık işlerini kendi vereceği para ile temin etmesi, hem de herkesin vereceği cüz'î bir para ile bütün cemiyet sağlığının korunması kabil olmaktadır. İşte bunun içindir ki bu türlü işler arasında yabancı memleketlerde senelerden beri işleyip müsbet neticeler veren hastalık sigortaları teşekkülünün memleketimizde de kurulmasını ve yurdun her tarafına tedricen yayılmasını sağlamak emeliyle ve hususî bir kanunla sağlık sandıklarını kurmayı düşündük. Başka memleketlerde hasta kasaları diye anılan bu kurumlara, bunların aynı zamanda hem koruyucu hem de tedavi edici hekimlik vazifelerini göreceğini düşünerek "Sağlık Sandığı" adını vermeyi daha uygun gördük. Sağlık sandıklarının yapacağı işler planımızın ancak küçük bir kısmından ibarettir. Planın çeşitli ve hepsi birbirinden önemli sair işleri için ihtiyaç olan maddî sermayeyi tasarladığımız türlü kaynaklardan toplayarak bunları salâhiyetli bir şekilde kullanmak, daha pratik ve daha verimli bir tarzda ve en yetkili uzmanlarla yürütmek maksadiyle 250 milyon lira sermayeli bir Sağlık Bankası kurulması kararlaştırılmış ve bunun için de hususî bir kanun tasarısı hazırlanmıştır.

Bankanın türlü gelirleri arasında bir diğerini de burada kaydetmeği faydalı görüyoruz: O da bugüne kadar bir zarar kaynağı olan bataklıkları bir fayda hazinesi haline getirmek tasavvurumuzdur.

Yüzlerce yıllardan beri arası kesilmeden civarındaki halkı felâlete ve ölüme sürükleyen bataklıkların kurutulmasından hasıl olan topraklar Sağlık Bankası'na mal edilecektir. Böylece bir felâket kaynağı yerinde bağrından bereket fışkıran, artık hastalık ve sefalet değil, sağlık ve refah doğuran geniş sahalar elimize geçecektir. Bunların üstünde hastalıktan kurtulmuş, güçlü kuvvetli vatandaşlar emeklerinin boşa gitmeyeceğine, alın terlerini döktükleri kadirbilir toprağın emeklerini kendilerine bol bol ödeyeceğine emin olarak şevk içinde çalışacaklardır. Bu güzel yerleri bir taraftan topaksız köylülerimize satacağız, diğer taraftan da sıhhileşen bu yerlerde yeniden halk iskânı suretiyle en büyük bir değer verdiğimiz nüfus politikamızı özlediğimiz hedeflere doğru yöneltmenin yolunu bulmuş olacağız.

NETİCE

Memleketimizde Cumhuriyet'in doğduğu feyizli devirden önce kurulmuş olan sağlık teşkilâtı sayı ve vasıf itibariyle çok eksik, fena düzenli ve dolayısiyle kıt verimli idi. Osmanlı tarihinin çöküş yıllarına tekaddüm eden karışıklıkları ve Tanzimat devrinin kalkınma emeklemeleri ortasında o zamanki muasır telakkilere ve ihtiyaçlara uygun kılınmağa özenilmiş olan bu kısır teşkilât, memleketin ve halkın ihtiyacını hattâ şöyle böyle karşılayacak kıymetten dahi mahrum idi.

23 yıldan beri büyük devrimin siyasî ve ictimaî karakterine uygun olarak Cumhuriyet idaresi ve onun halk sağlığını hassas bir ilgi ile kontrol eden yetkili makamları vakıa bu teşkilleri arttırmak, düzeltmek ve yeniden daha noksansız ve mükemmellerini kurmak için hızla çalışmışlarsa da vatandaşı türlü hastalıklardan koruma tedbirleri türlü imkânsızlıklar yüzünden lâyik olduğu şekilde ele alınamamıştır. Yine aynı sebeplerle vatandaşı yakalandığı hastalıktan kurtarmak için elden geldiği kadar çalışılmış, fakat sağ vatandaşın sağlam gelişmesi ve hastalığın eline düşmemesi için koruyucu tedbirler yolunda esaslı bir faaliyete geçilememiştir. Modern görüş

ve buluşlar tedavi müesseseleri yanında sağlığın koruma çarelerinin de şekillendirilmesini zarurî saymakta ve bilhassa bu sistemin kolaylıkla zarar ve tehlikeleri ortadan kaldıracağı, üstelik başarının çok ucuza sağlanacağı fikri üzerinde ısrarla durmaktadır.

Cumhuriyet idaresinin ferah aydınlığı altında halk emin ve sıhhatli bir uyanışla gözlerini olaylar, işler ve istekler alanı üstüne açmıştır. Uyanık vatandaş sıtmaya yakalandıktan sonra kurtarılmayı, tutulduğu frengi veya trahomun iyi edilmesini, ciğer veya kemiğini çürüten vereme karşı savaş açılmasını istemekle beraber, onu daha çok hoşnut edecek şey bu gibi hastalıklara tutulmasını önlemektir.

Köyler küçük kentlere nasip olan kıymeti, küçük kentler büyük şehirlerin eriştiği nimeti şiddet ve iştiyakla arzulamaktadır. Şark garbe doğru teksif edilmiş ihtimamı, yayla kıyının elde ettiği faydaların kendisinden esirgenmemesini, evinin, sokağının, yolunun ve suyunun sağlık kaidelerine uygun olmasını, bütün yaşama şartlarının sağlamlık garanti eden vasıflar kazanmasını istiyor. Sağlık işleriyle ödevlendirilmiş sorumlu iktidar makamları da bu ihtiyaçlara yerinde cevap vermekle kendilerini vazifelenmiş saymaktadırlar. Çareler aranıp bulunacak, tedbirlerin en iyisine ve en mükemmeline elbet başvurulacaktır.

Millî sağlık ve sağlamlığı, daha açık bir deyimle Türk milletinin tarihî devamını temin için neler yapmak icab edeceğini belirten bu planımızın bilhassa bir noktası üzerinde durmak ve metinde bütün teferruatiyle izah edildiği veçhile, harcanacak emek ve masrafla kazanılacak kıymet ve servet münasebetini kısaca hatırlatmak yerinde olur.

Hastalıklar yüzünden kaybolan çalışma günleri; hastaların tedavisi için devlet ve fertlerin sarf etmeğe mecbur oldukları paralar ve bir de ölenlerin uzun yıllar boyunca istihsal sahasında bırakacağı boşluk dolayısıyle millî ekonomimiz her yıl hattâ en dar bir hesapla dahi bir milyar liraya yakın bir zarar görmektedir. Halbuki hazırladığımız planı tatbik ederken bu işi yıllara ayıracağımıza göre her sene ancak 50-55 milyon lira kadar bir para sarf edeceğiz. Her yıl yalnız sıtma yüzünden millî ekonominin mâruz kaldığı zarar aşağı yukarı bu miktara tekabül etmektedir. Harcayacağımız para yurt ekonomisinde hasıl olan zarara nisbetle kıyas kabul etmeyecek kadar küçüktür. Genç yaşlardaki ölümler ayrıca memleketin nüfus artımına da zararlı tesirler yapacağı göz önünde bulundurulursa bu âkibetlerin doğuracağı fenalıkların ehemmiyeti birkaç misli artacağı açıkça anlaşılır. Fert ve cemiyeti istihsale elverişli kılmak için evvelâ onun varlığını sağlamak, zihnî ve uzvî tamamlığını ayrıca garanti etmek lâzımdır. Kişiyi iş görme kıymeti üzerinde sağlam ve elverişli tutmak için yapılmış masraflar boşuna harcayış manasında istihlâk değil, serveti artırma yönünde alınmış isabetli tasarruf ve tedbirler sayılmak iktiza eder. Türk vatanı üstünde verimli çalışmasını iştiyak ve ısrarla istediğimiz insanların çoğalması, sağlamlığı, eksiksiz, gediksiz yaşaması ve bir tek vatandaşın dahi enerjisinden, kabiliyetinden, meleke ve kıymetinden bir zerre bile kaybedilmemesi lâzımdır.

Birinci On Senelik Millî Sağlık Planı bu müddet sonunda tam hedef ve gayesine varmış olarak bitecek değildir. Yeniden daha ileri on sene için bir çalışma hamlesi de yapılacaktır. İlk on yılda eksik kalmış taraflar, ikinci çalışma devresinde tamamlanacak ve bütün memlekette, Türk çocuğunun doğduğu ve yaşadığı her köy ve kente kadar onun varlığını ve sağlığını koruyucu tedbirler emniyetle ve gönül ferahlığı ile ulaştırılacaktır. Böylece Millî Sağlık Planı bugün hükümet sorumluluğunu omuzlarında tutanların şahsına veya enerjisine mal edilmiş fanî bir hamle olmakla kalmayacak, Türk cemiyetinin devamı boyunca her vatandaşın şuuruna ve her devrin idare adamlarının kafasına değişmez kanaatler gibi yerleşmiş millî bir ideal mahiyetini alacaktır.

Planımızın belki daha on yıllık ilk safhasını bitirmeden bile, bütün dünyaya göğsümüzü kabartarak iftiharla gösterebileceğimiz güzel sonuçlar elde edilebilecektir. Eskisine nisbetle daha çok doğan, daha çok sayıda ve sağlam olarak yaşayan ve yetişen çocuklar, kaybettiği ana babasına bedel, cemiyetin sıcak bir şefkatle açılmış kucağına atılan öksüzler; sokaklarda sürünmekten kurtulmuş, suçun eşiğinden uzaklaşmış, cemiyet içinde

faydalı bir baş, bir kol olmuş kimsesiz çocuklar; ıstırablı başlarını dinlendirecek temiz ve minnetsiz bir yastık bulmuş hastalarla yaşlılar; sayıları çoğalmış güçlü ve neşeli vatandaşlar; köylerin ve şehirlerin etrafında azalmış mezarlar ve bunların yerinde fabrikalar, atelyeler; içlerinde güçlü ve neşeli insanların yaşadığı yuvalar, gürbüz sıhhatli çocukların oynaştığı yemyeşil bahçeler.

Birçok kimselerin uzak fakat her an hasreti çekilen bir hayal bilecekleri bu şeyleri, Sağlık Bakanlığımız büyük bir imanla, büyük bir irade kuvvetiyle başarmak için eline almış bulunuyor. Planın gerçekleşmesi için lâzım olan parayı temin edeceğimiz hususunda da şüphemiz yoktur.

Sözlerimize son vermeden evvel birkaç noktaya daha işaret etmeyi faydalı görmekteyiz. 1946 Haziranı'nda New York'da toplanıp bizim de iltihak ettiğimiz Milletlerarası Sağlık Konferansı bir Dünya Sağlık Teşkilâtı kurmaya karar vermiş ve bu teşkilât için bir de Anayasa hazırlamıştır. Bu anayasada kabul edilen ana prensiplerden bazılarını kaydetmek isteriz:

1) Sağlık, yalnız hastalık ve malûliyetin yokluğundan ibaret olmayıp beden, fikir ve sosyal bakımdan tam bir iyilik halidir.

2) Bütün milletlerin sağlığı dünya barışının ve emniyetinin esaslı şartıdır; bu sağlık, fertlerin ve devletlerin en sıkı bir şekilde işbirliği yapmalarına tâbidir.

3) Sağlığın ıslâhı işiyle hastalıklara ve bilhassa bulaşıcı hastalıklara karşı savaşın muhtelif memleketlerde aynı derecede olmaması herkes için bir tehlike teşkil eder.

4) Hükümetler, milletlerin sağlıklarından mesuldür; bu mesuliyetin gerektirdiği işler ancak hususî sağlık ve sosyal tedbirler almak yoluyla yapılabilirler.

Bizim de kabul etmiş bulunduğumuz bu prensiplerle, planımızın ana çizgileri arasında yakın bir benzerlik vardır. Bunlar da yukarıdan beri en ince teferruatına kadar arz ve izaha çalıştığımız ve bir millî dâva yapılmasını istediğimiz Millî Sağlık Plânı'nın hem memleket, hem dünya ihtiyaçları bakımından ne kadar yerinde ve zarurî olduğunu gösterir.

1927 İş Kanunu Lâyihası Anketi Üzerine İşçi Mektupları

"İstanbul ve vilayâttaki Türk işçilerinin mütalaalarını ve fikirlerini neşr ediyoruz", İkdam, 20 Nisan 1927, s.1.

İş Kanunu lâyihasının Hey'et-i Vekile'den Büyük Millet Meclisi'ne gönderildiği malumdur. Kanun lâyihasının Meclis'te müzakere ve intacına kadar yeniden tetkikat yapılacaktır. İşte biz o zamana kadar bilumum Türk işçilerinin İş Kanunu hakkındaki fikirlerini ve mütalaalarını istimzaç etmek üzere bir anket tertip ettik. İşçilerin anketimize verdikleri cevap İş Kanunu tetkikatına yardım edecektir. Hiç şüphesizdir ki mükemmel bir İş Kanunu'nun şeklini işçilerimizin verecekleri izahat ve malumatla tebellür edecektir. Gelmekte olan cevaplar işçilerin adresleri ve isimleriyle beraber neşredilmektedir. Bu hususta patronlar da fikirlerini beyan ederlerse derc edeceğiz. Fikir ve mütalaaların mümkün mertebe kısa ve maksadı izah edici bir tarzda olması lâzımdır.

"İş Kanunu - Anketimize gelen ilk cevap", İkdam, 20 Nisan 1927, s.1-2.

İş Kanunu hakkında anketimize gelen ilk cevabı aynen neşrediyoruz:

Türk işçilerinin mesaî kanununa çok ihtiyaçları vardı ve genç demokrat hükümetimizden bunu beklemekte haklı idiler. Muhterem İkdam'ın açtığı anket dolayısıyla da efkâr daha ziyade tebellür edecektir. Kanunun hâl-i hazır noksanları bazı talimatnameler ile kısmen ikmal edilse de hariç kalacak noksanlar var. İkinci maddede 18 yaşına kadar olan erkek işçiler altı saat çalışmalı ve yevmiyeleri saat hesabıyla almalı ki askerlik çağına gelince kuvvet ve zindegîsini [zindeliğini] muhafaza etmiş bulunmalıdır. Üçüncü maddede on saat iş müddeti çoktur. Bu, zayıf ücret ile, bugünkü pahalılık şartlarıyla gayr-ı münasiptir. Yorgunluktan mütevellit hastalık çoğalır. Sekiz saat iş kabul edilmeli ve sekiz saatten fazla iş yapan işçi bütün hürriyetini malik olmakla beraber fazla saatlerden

iki misli ücret alabilmeli, çünkü çok yorgunluk, çok gıda ister. Dördüncü maddedeki müddet temdidi sarih değildir. İş müddeti artacak ama artan iş saatleri ücreti ne kadardır? Beşinci maddedeki on iki saat iş tahammülün fevkindedir. Bu halde sekizer saatlik iş iki grup olsa daha iyi olur. Hasılı iş ücretleri haftasında tediye edilmeli. Kanunda iş arasında hasta olanlar hakkında bir kayıt yoktur. Hastalar hakkında ne suretle muamele yapılacak? İhtiyarlayan işçiler ne olacak? Asgarî ve azamî bir yevmiye ücreti tahdit edilmemiştir.

Fabrika işçisi Ali Kâmil

"İş Kanunu ve sendikalar teşkilâtı", İkdam, 23 Nisan 1927, s. 2.

İş Kanunu'nun neşrolunan lâyihadaki şekline nazaran kuvve-i te'yîdiyyesi [pekiştirici gücü] yoktur. Feci vaziyetlerine nihayet vereceğini ümit ettikleri bu İş Kanunu'nu okuyan işçiler nevmidiye düşmüşlerdir. Sendika teşkilâtı amele için hayatî bir ihtiyaçtır. Sendika ve sendika birlikleri teşkil edilmedikçe amele ile patronlar arasındaki ihtilafâtın halline imkân kalmaz. Nitekim şimdiye kadar zuhur eden ihtilaflarda hükümetlerin daima amele aleyhine müdahaleleri vaki olmuştur, ki yakın mazideki vak'alar buna canlı şahittir. Sebep İş Kanunu'nun olmamasıdır. Amele mücadele neticesinde temin ettikleri bazı menafii muntazam i'tilafnamelerle rabt etmişler iken ancak buhranlı zamanlar geçiştirilince münakid i'tilafnameler patronlarca kâle alınmıyor. Feryatlarla nazar-ı dikkati celb edildiği hâlde hükümeti temsil eden memurlar amele aleyhine sükût ediyorlar. Hafta tatili kanunu aynı veçhile birçok müesseseler tarafından tatbik edilmiyor. Bu vaziyetleri sarih olarak tayin edecek kanun ve bir tek kanun lâzımdır. Patronlarla amele arasındaki ihtilafâtı hal ü fasla haiz-i salahiyet sendikalar teşkilâtı serbest olmadıkça yapılacak İş Kanunu bir taraflı olacak ve kuvve-i teyidiyyeden mahrum bulunacaktır.

Lâyihada üçüncü madde iş müddeti günde on saat, ilah. İstihsal vasıtaları yüksek olan memleketlerde bile tatbikinde mahzur görülen bu fazla mesainin en iptidaî vesaitle çalışan memleketimiz amelesine teşmil edilmesi mahzuru meydanda iken bilmem ne dereceye kadar faideli olur? Bütün medenî memleketlerde olduğu gibi sekiz saati geçmemelidir. Bilhassa ziraî işlerde, çiftliklerde çalışan ziraat amelesinin hâli daha feci, iş müddeti alaturka hesabiyle tulu'dan guruba kadardır. Kadınlar için dahi aynı hâl vakidir. Hangi meslekte olursa olsun bütün erbâb-ı mesainin vaziyetlerini mümkün olduğu kadar amele aleyhine tespit ve tayin etmiş kanun nasıl bir İş Kanunu olabilir? Dördüncü madde: Sarahât olmadıkça patronlar daima lehlerine tebdil ve tefsir edebilirler. Beşinci madde dahi aynıdır.

Altıncı madde: fazla mesaî müddeti bir misli fazla hesabiyle verilir ilah. Evvela fazla mesaî bil-rıza olmalı amele fazla çalışmaya mecbur tutulmamalıdır. Saniyyen fazla mesaî için sarf edilecek zaman azamî gündelik saat-i mesainin nısfından fazla olmamalı. Salisen bu fazla mesaî istirahat-i şahsiyyeden olduğu gibi evlad ve ailâtın muhabbetinden dahi fedakârlık olduğu için temin edilecek ücret iki misli fazla olmalı. Dördüncü ve beşinci maddeler dahi altıncı madde ile tevhid olunmalıdır.

İstanbul Tramvay İşçileri Amele Cemiyeti Reisi İzzet Avni

"İş saati uzatılınca...", İkdam, 23 Nisan 1927, s. 2.

Kanun lâyihası çok noksandır. Tebdil ve tatil edilecek birçok yerleri olduğu gibi ilave olunacak çok mühim meselelerde geri kalmıştır.

Atölyelerdeki sıhhat gözetilmiş ise de iş saatinin uzatılması ile bütün işçilerin sıhhati tehlikeye girmiştir. Yirmi sene çalışabilecek bir işçi bu şerait altında ancak on beş sene, o da şüpheli, çalışabilecektir. Kazalar vuku'unda yaralı işçiler, tamamen iyi oluncaya kadar tam yevmiye almalıdır. Uzvun kaybolması gibi şeylerde tazminat almalı ve bu işçinin hayatını tatmin edecek derecede olmalıdır. Çıraklık şeraiti daha geniş tavzih edilmeli. Bugün birçok müesseselerde çıraklar tam bir işçi gibi çalıştıkları halde sırf kendilerinin çırak olması yüzünden 40, 50, 60 kuruş ve hatta bazen daha az ücret alıyorlar. Kanun gerek işçilerin gerek çırakların asgarî ücretini hayat pahalılığına göre tespit etmelidir. Bütün dünyada olduğu gibi iş saatleri sekizi geçmemelidir.

Galata Rıhtım Şirketi amelesinden
marangoz çırağı: Alaeddin.

"İstinye Fabrikası'nda Tesviyeci Galib Cemal'in Görüşü", İkdam, 23 Nisan 1927, s. 2.

Hemen diyebilirim ki on beş yaşından beri işçiyim. Yaşım 25 olmasına rağmen on bir senedir fabrikalarda çalışmakla idare-i taayyüş eden bir ferdim. 339 senesine kadar işçi hayatı adetâ bir keşmekeş devresi yaşadıktan sonra o esnadaki dünya amelesi işçi galeyanları inkâr olunmayacak derecede işçilerden eski kanaat zihniyetini kısmen attı. Esasen kanaat bir işçi için vaktinden evvel hayatla alakasını kat' ettiren sakim ecdat mirası değil midir?

Altınızdaki lüks odaları, müzeyyen deniz postalarını, ayağınızdaki fotini, başınızdaki şapkayı, ... ilah imal ve ihzar eden biz zavallı zahmet ordusu neden herkesin müstefit olduğu hukuktan mahrumdur. Bu burada kalsın, haddini geçmeyelim. Esasen anketimiz yüreği paralı bir işçi derdine kafi gelemez. Şimdi Büyük Millet Meclisi'nin tanzim edip henüz kanun kesb-i kat'iyyet kesb etmeden bazı maddelerinde ameleye daha müsait şekiller tanziminde daha müsaitkâr maddeler konulmasını temenni ederim. Evvel emirde müddet-i mesaî on saat olarak bir madde ile patronlara tebliğ olunursa işçinin hiçbir suretle menâfiine muvafık olamaz.

Lakin Millet Meclisi'ndeki büyüklerimiz bu kararı tanzim ederken hiç olmazsa birkaç fabrika amelesinin bu hususdaki fikirlerini istimzaç ederlerse amelenin lehine hizmet etmiş olurlar. Yoksa ekseriyeti sıhhatten uzak müesseselerde değil on saat, sekiz saat bile amelenin şevkini ve içtimaî mevcudiyetini kemiriyor.

Sonra çıraklık meselesi de mühimdir. İstikbale hazırlanacak bir işçi için bu madde her halde daha müsaitkâr olabilir.

Gece işlerine gelince, bunu kendi kanaatimce şöyle diyebilirim ki bu, âdetâ kanunda yeri bile olmamalı. Memleketimizde azim bir işçi kitlesi boşta gezerken bir müessesenin aynı amelesini geceyi de gündüze ilave ettirerek çalıştırması pek zararlı bir harekettir. Gece işi ikame olunacağına işçi kadrosu fazlalaştırılsın. On altı saat yorulan bir vücuttan beşeriyet ne faide me'mul eder? Tasavvur buyurunuz! Bu, doğru değildir.

Gelelim Bir Mayıs'a: Bu da amele için bir yevm-i matemdir. Bütün dünya amelesi bugünün kahramanlarını yâd için tatil-i eşgal ederken bu ulu günde bizim memleketimizde çalışmak nasıl olur? Bu hususta dahi kanuna bir madde ilavesi icab eder.

İstinye Fabrikası'nda tesviyeci: Galib Cemal.

"Maddelere göre cevap", İkdam, 24 Nisan 1927, s. 2.

Türkiye Cumhuriyeti İş Kanunu'nun mevki-i tatbike vaz'ı anında böyle bir anket icranız mucib-i memnuniyettir.

Zonguldak madenlerinde on altı yaşından yirmi yaşına kadar çalışmak suretiyle teverrüm ederek tekaüde sevk edilen Türk gençleriyle aynı vaziyete düşen diğer Türk kardaşlarımın sıhhatleri için zîrdeki maddelerin nazar-ı dikkate alınması zarurîdir zannederim:

Madde 2'ye cevap - On beş yaşına girmemiş olan çocuklar çalıştırılmamalı, on beşinden on sekize kadar olan kadın ve erkek işçilerin müddet-i saatleri altı saati geçmemeli ve bilhassa madenlerde katiyen çalıştırılmamalıdır.

Madde 3'e cevap - Maden amelesinin çalışma müddeti günde - bilhassa Türkiye'nin halihazır makinesiz ocaklarında - azamî yedi saat olmalı, fevkalade zamanlarda yani: 4 ve 5'inci maddelerde zikredilen zamanlarda dokuz saati geçmemeli.

Madde 19'a cevap - Umumiyetle her müddette işçiler tarafından teavün, tesanüd sandıkları tesis edilmeli, bunun ile 11'inci maddede gösterilen iskan işçilerinin temini ve açılacak lokantanın sandık tarafından idaresiyle kârsız sıcak yemek tevzii, yemek tevzii işverenlere hasredilse müspet tecrübelerle sabittir ki o işçi tamamıyla işverene karşı esir vaziyette kalır.

Büyükada: Garson Bolulu Hakkı

"İş Kanunu Lâyihası", İkdam, 24 Nisan 1927, s. 2.

Geçen gün 3'üncü maddenin birinci kısmından bir nebze bahsetmiş ve iş saatinin 8'den fazla olmaması temennisini izhar etmiştik. Şimdi de aynı maddenin "altı saatten az devam eden işlerde istirahat vermek mecburi değildir" cümlesini tahlil edelim:

Sanayide öyle ağır işler vardır ki insanın iki saat devamla çalışmasını imkânsız kılar. Bilhassa yeraltı işlerinde, maden ocaklarında çalışan işçilerin çektikleri zahmetleri, insan görmeden takdir edemez. Eğer yukarıdaki madde aynen îka' edilecek olursa patronların eline büyük bir silâh verilmiş olur ve bu silâhla da patron işçiyi nefes aldırmaksızın 5, 6 saat çalıştırabilir. Evet o işçi de çalışır, ekmeğinden mahrum olmamak için o cefaya katlanır, fakat o kadar çabuk yıpranır ve işi tamamıyla kavradığı zaman çürüğe çıkar veya hastalıktan mahvolur. Filhakika bundan patron bir zarar görmez, o bir diğer işçiyi bulur ve derhal çalıştırmağa başlar. Bundan zarardide olan bir taraftan o işçi ve ailesi efradı, diğer taraftan da istihsal kuvvetinden bir kolu eksilen millettir. Binaenaleyh işçiye çalışma müddeti ve istirahat zamanı tayin ve tesbit edilirken kanunu vaz' edenler istihsal kuvvetlerinin tenakusunu ve işçi ailelerinin felaketini mucib olacak lastikli cümlelerden ziyade çalışan işçilerin, müstahsil kitlelerin ve heyet-i umumiyyesiyle milletin hayatî ve iktisadî menfaatleri göz önünden kaçırılmamalıdır.

Tramvay işçilerinden Aksaray Deposu 9020 Kondüktör Salahaddin

---

"Tütün amelesinden birinin fikri", İkdam, 24 Nisan 1927, s. 2.

Büyük Millet Meclisi'nin yapmış olduğu mesaî kanununu derin bir tetkikle ben de gözden geçirdim. Bu hususdaki fikrimi yazıyorum:

Bu kanuna nazaran medenî milletler amelelerinin almış oldukları hakların bir cüz'ü olsun bize verilmiyor. Bununla seviyesi düşkün, dünyadan bihaber bir güruh olduğumuz bütün medenî milletlere ilân ediyoruz. Bu dahi millî şerefimiz için bir lekedir. Üçüncü madde biz amelelere on saat iş tayin ediyor. Kanun lâyihasını kaleme almış olan encümen bir komisyon intihap edip de Türk işçilerinin çalışmış olduğu mahalleri bir teftiş etseydi görecektir ki bütün amele zayıf olup almış oldukları az yevmiye ile gıdalarını alamadıklarından hâl-i hazır dokuz saat çalışmağa bile kuvvetleri olmadığına kanaat getirecekti.

On saat işin diğer zararlarını da ispat etmek isterim. Vatanımızda başlıca san'at olarak amele istihdam edilen yerler trenler, tramvaylar, tütünler, madenler, vapurlar ve şimdiden sonra yeni teşekkül eden birtakım fabrikalar ve ilah. farz edelim. Tütünlerde çalışan amele sekiz saat ile on ay çalışırsa on saatle ancak sekiz ay çalışabilecektir. Tramvaylarda, trelerde vapurlarda da sekiz saat ile bin kişi istihdam edilirken on saat ile sekiz yüz kişi istihdam edilecektir. İşte burada görüyoruz ki işsizlik ve sefalet kendiliğinden çoğalır. Bu ise memleketi günden güne elim vaziyete sokabilir.

Tütün amelesinden: İskeçeli Kadri

"Çok düşünmek lâzım", İkdam, 24 Nisan 1927, s. 2.

Ameleleri İş Kanunu hakkında gazetenizin açmış olduğu ankete kalben mesrûr [sevinmiş] ve müteşekkirim. Çünkü ameleler çok acınacak kimselerdir. Sizin de böyle gazetenizin bir sütununu amelenin derdi için hasrettiğinizden bütün ameleler gazetenize minnettardır. Bu dünyada en ziyade ehemmiyet verilecek nokta var ise o da amele hayatıdır. Amelesiz hiçbir memleket payidar olamaz. Biz ameleler manen ve maddeten çok mağduruz. Layıkı veçhile yaşayamıyoruz.

Esasen amelenin hayatı sefaletle kaimdir. Ateşler karşısında, yağlar, demirler, paslar içerisinde, soğuklar ve sıcaklar arasında çırpınan işçilerden saat-i mesainin ona iblağını duyan bir işçinin kalbinin sızlamaması gayr-ı kabildir. Çünkü bir sefalet girdabına daha girmiş olacak. Zaten tamamıyla gıdaya malik değil... O yorgun vücut gün günden harap olur, söner gider. Nihayet çoluk çocuk sefalet içinde kalır ailesi sönmüş olur. Binaenaleyh İş Kanunu etrafında çok düşünmek lâzımdır.

Ahmed Necati

"İş Kanunu anketimize cevap", İkdam, 24 Nisan 1927, s. 2.

1 - Türkiye'nin teali ve medeniyeti namına umumiyetle çocuklar on altı yaşına kadar mekteplerde okutturulmalıdır. On altıdan on sekize kadar erkek, kadın işçilere azamî yedi saat kadar müddet-i mesaî tahdit ettirilmelidir. Ve bu kişilerin madenlerde, izabe ocaklarında ve tütün işlerinde çalıştırılması haiz değildir.

2- Bilumum işlerde saat-i mesaî sekiz olmalıdır. Memurin altı saat çalıştığı gibi bundan başka haftada yirmi dört saat hafta tatili elzemdir.

3 - Umumî nakliyat vasıtalarında çalışanlara on iki saate mukabil yirmi dört saat istirahat verilmelidir.

4 - Cumhuriyetimizin Garp medeniyetini kabul eylediği bu zamanda bilumum cemiyetler, sendikalar, teavün ve tekaüd sandıkları her yerde, her mahalde küşad edilmelidir.

Makinist: Ahmed Hamdi

"Nazar-ı dikkate alınacak mevad", İkdam, 24 Nisan 1927, s. 2.

Bence İş Kanunu'nda bilhassa nazar-ı itibara alınması icap eden mevad şunlardır:

1- Maden ocaklarında günde yedi saat çalışılması,

2 - Türkiye Cumhuriyeti dahilinde bütün fabrikalarda, müesseselerde Türk işçileri çalıştırılmalı,

3 - İşçilerin meccanen sanayi mekteplerine kabulü,

4 - Fabrikatörün bir işçinin berrî ve bahrî vesait-i nakliyyesini temini,

5 - Türk işçilerinin yekvücut bir halde yaşamasını temin,

6 - Türkiye Cumhuriyeti dahilinde iktisat konferanslarında işçi Türk murahhaslarının bulunmasının temini.

Tersane-i Amire yeni Tamirat Fabrikası sabık işçilerinden:
Kafkasyalı Sefer Resul

"Ankete bir cevap", İkdam, 24 Nisan 1927, s. 2.

Muhterem hükümet-i Cumhuriyyemiz tarafından yapılan İş Kanunu bu kadar olabilir ve Aziz Avni Beyin buyurdukları gibi ameleyi, ameleliği temsil edecek bir kimsenin de bulunamamasıyla ancak ve yine lehinde olarak bir şey vücude getirilebilmiştir. Herhalde hiç yoktan iyidir: Şimdiye kadar her müessese müstahdeminini keyfine göre istihdam ediyordu. Artık bu kanunla buna nihayet verilmiş olacaktır. Yalnız saât-ı mesaî hakikaten çoktur. Yeni hükümet medenî memleketler gibi müddet-i mesaiyi sekize tenzil etmekle milletini himaye etmiş olacaktır.

Böylece yıpranmayan millet her zaman harbe iştirak edebilmiş olur.

Bununla beraber İş Kanunu'nda daha noksan mevad vardır ki amelenin bence hukuku unutulmuş görülüyor. Noksanları yazmağa lüzum görmüyorum. Zira, akdemce projesi hükümete tevdi edilmişti. Binaenaleyh şöylece hülasa edebilirim:

Az gündeliklerle, çok saat çalıştırılmakla esasen ezelden perişan milletten bir daha iş beklenilmemelidir vesselam; çünkü silâh başına koşacak bu sınıf, her şeye yetişecek yine bu tayfadır. Şu hâlde bunlara iyi bakmak, bunları yaşatmak memleketin, hükümetin artık en mühim vazifesidir.

Seyr-i Sefain Fabrikası tesviyeci ustalarından 28 Zühdü Salih

"İşçi iş esnasında hastalanırsa?", İkdam, 24 Nisan 1927, s. 2.

Muhterem gazetenizin Türkiye işçilerini düşünerek mesaî kanunu hakkında bir anket açtığınızdan dolayı teşekkür ederim.

İş müddeti on saat olarak kabul ediliyor. Bu ise bizler için çoktur. Avrupa'da olduğu gibi sekiz saat olarak kabul edilmelidir. Aynı zamanda iş esnasında hastalanan işçiler hakkında hiçbir madde yoktur. İşçi hastalandığı zaman aç mı kalmağa mahkûmdur! Sonra işçilerin hayatı da sigorta edilmelidir. Kanunda bundan da bahsedilmiyor. Bazı müesseselerde işlerin çokluğu hesabiyle eyyâm-ı tatiliyyede bizleri çalıştırıp diğer günler gibi verdikleri yevmiyeyi veriyorlar. Bu gibi günlerde çalışan işçilere bazı müesseseleri yaptığı gibi çift yevmiye verdirilmesini kanun mecburi kılmalıdır. Çünkü haftada bir gün istirahata muhtaç olan vücudumuz bu müesseselerin menfaati uğruna yıpranıyor. Tatil ve eyyam-ı resmiyye günlerindeki yevmiyeler dahi patronlar tarafından verilmelidir.

Fabrikalarda veya müessesatta çalışan işçilerin ne tarzda çalıştıklarını, esbâb-ı istirahatlarının temin edilip edilmediğini teftiş etmek üzere iş müfettişleri tayin ediliyor. Tayin edilecek müfettişler işçi teşkilâtlarına mensup kimselerden olmalıdır. Asrî ve inkılâbcı Cumhuriyet hükümeti memurin vesairenin hayat ve istikballerinin teminini nasıl tanzim ve tespit etti ise memleketin temel direği olan biz işçiler de aynı müsavat dairesinde hukukumuzun siyanetini taht-ı temine almasını temenni ve rica eylerim efendim.

Arap Camii Kalafat yerinde tesviyeci Necdet Nihad

"On beş işçiden az amele çalıştıranlar hakkında", İkdam, 25 Nisan 1927, s. 2.

İş Kanunu'nda bizi en fazla alakadar eden madde on beş kişiden az işçi çalıştıran müessese ve atölyelerdeki amelenin kanundan istifade etmemesidir. Mecmu'u on beş bini geçen ve fakat perakende bir surette atölyelerde çalışan kunduracı işçileri ezici çalışma şeraiti altında her gün mahvolup gitmektedirler. Filhakika kunduracı ve daha çok işçilerin yevmiyeyle değil iş başı almaları onları günde zamanına göre on sekiz saat çalışmak mecburiyetinde bırakıyor. Halbuki buna mani olmak memleketin nüfus meselesinden dolayı nazar-ı dikkate alınması ve kanuna sarih bir madde ilave edilmesi lâzımdır. Çıraklar meselesinde ise daha ibtidaî tahsilini görmeden küçük yaşta san'ata başlaması yüzünden on, on beş sene sonraki tam gençlik zamanında çürümüş ve vücudundan istifade edilmez bir hâle geliyor. Binaenaleyh kanun bilumum işçiye tatbik ve saat-ı mesaî sekiz olarak kabul edilmelidir.

Mahmudpaşa Tarakçılar 54 numara kunduracı
Salih Bey'in atölyesinde makinist: Reşad

"Kanunu hakiki bir işçi gözüyle tetkik", İkdam, 25 Nisan 1927, s. 2.

Amele İş Kanunu'yla haklarının bir dereceye kadar muhafaza edileceğine kani iken maatteessüf gazetelerdeki kanun sureti alınmış bazı haklarımızın zayi olunduğunu gösteriyor. Kanunu hakiki bir işçi gözüyle tetkik edecek olursak kanun hadd-i zatında bir İş Kanunu değildir. Çalıştığımız fabrika ve müesseselerde kanunun

bize bahşettiği haklardan fazlasına malik bulunuyoruz. Ezcümle saat-ı mesainin on olarak kabul edilmesi günde kaybedeceğimiz iki saatlik mesaî ücretimiz patronların kasasını doldurmaktan başka bir faide temin etmeyecektir. Zaten aldığımız ücretle ancak bir kuru ekmek temin eden amele vücudunun hafif gıdasını teminden aciz iken iki saat fazla çalışması onu pek çabuk ölüme mahkûm edecektir.

Hastalık ve bilhassa eyyam-ı tatiliyye yevmiyeleri, sigorta, gece çalışması hakkında kanunda hiçbir madde yoktur. İş müdüriyetinin ihdasından sonra tayin edilecek iş müfettişlerini teşkilâtlardan gelecek murahhasların intihab etmesi ve amelenin hakiki ihtiyaçlarını görmek ve anlamak için aynı şerait dahilinde çalışan işçiden olması lâzımdır.

Memleketimiz amelesi kanunun Büyük Millet Meclisi'nde lehimizde tebdil edileceğini sabırsızlıkla bekler.

Galata Rıhtım Şirketi amelesinden: Hasan

"Ankete bir cevap", İkdam, 25 Nisan 1927, s. 2.

Çok hürmet ettiğim ve Türkiye'nin en emektar ve eski bir gazetesi olan İkdam gazetesinin İş Kanunu hakkında açtığı ankette birçok Türk işçilerinin mütalaa ve mülahazalarını her gün okumaktayım. Esasen böyle bir kanuna ihtiyaç vardır. Çünkü şimdiye kadar memlekette her müessese işçileri istediği gibi çalıştırıyor. Bazıları insaflı davranarak sekiz saat çalıştırmakta ve bazılarının ise dokuz, on saat çalıştırdığı varittir.

Bütün dünya medenî memleketlerinin kabul ettikleri sekiz saat iş müddetinin Büyük Millet Meclisimizce de kabulünü ümit ederiz.

Gece işi meselesine gelince, o işin vaziyetine göre saat tayin olunmalı ve işçisi çok bulunun bir san'atta işsizlik buhranı vuku bulmamak için o işten gece işi ref' edilmelidir.

Kanunun diğer maddeleri işçinin mesâlihine [işlerine] tevafuk etmekle beraber sıhhî ve hayatî menâfileri düşünülmemiştir.

Büyük Millet Meclisimiz İş Kanunu'nu mütemeddin hükümetlerin iş kanunları gibi yapmasını ve işçilerin sendika teşkilâtı yapmalarına müsaade edileceğini ümit ederiz.

Mürettiplerden: Selami

"Bir de İş Encümeni Lâzım", İkdam, 26 Nisan 1927, s. 2.

Bir milletin terakkisi o milletin kol kuvvetlerine münhasırdır. Her memlekette kol kuvveti sarf eden, terleyen ve böylece bir şey istihsal eden amele ve zürra'dır.

Türkiye, Cumhuriyet kanunları vaz' ettiği bu zamanda tabiidir ki en mühim ve en fazla nazar-ı dikkate alınacak kanun İş Kanunu olmalıdır. Çünkü Türkiye'nin yüzde seksen beşi amele ve zürra'dır. Böyle azim bir ekseriyetten her sene tevellüd edecek yavruların gürbüz yetişmeleri ve ecdadına lanet okumamaları için behemehal İş Kanunu'nu müzakere etmezden evvel mebuslarımız darüssınaelere, fabrikalara, maden kuyularına girip, köylere, çiftliklere gidip amele ve zürra'ın tarz-ı hayatını bizzat görseler, onların fikirlerini sorsalar ve bade mevki-i tatbike koysalar, Türkiye'nin istikbali güneş gibi parlamış olur.

On beş senelik tecrübelerime istinaden küçük atölyelerde çalışanlar dahi fabrika işçileri gibi kanundan

aynı suretle istifade etmeli, umumiyetle iş müddeti sekiz saati geçmemeli. Fevkalade zamanlarda işsiz işçilerden istifade etmeli. Zürra'a gelince onları da tulu'dan guruba kadar çalıştırmamalıdır.

Bilhassa hôd ve hôd işten el çektirilen amelenin hukukunu sıyanet için o müessesenin üç kişiden ibaret olan (kontra anket) muhakemesine bırakmalı, kanun-ı medenî ahkâmınca alelusul muhakemede müşteki ve maznun suretiyle rüyet edilmeli. Kumpanyalara ve fabrikatörlere bu hususta hiçbir salahiyet verilmemelidir. Daha doğrusu açılacak iş müdüriyetine bir İş Encümeni ilave etmeli ve encümen azası da işçi cemiyetlerinden intihap edilmelidir.

Her medenî memlekette olduğu gibi teavün ve tesanüd cemiyetleri, sendikalar her yerde açılmalıdır.

İş encümeni ihdasına ne için lüzum gördüğümü aşağıda küçük bir misal ile zikrediyorum:

Bundan bir hafta mukaddem bir kondüktöre vazife esnasında bir kontrol memuru arabanın bir yerine herhangi bir kimse tarafından yazılmış bir yazıyı sildirmeğe icbar ediyor. Kendi yazmadığı bir şeyi silemeyeceğini ve silmek de onun vazifesi olmadığını kondüktörden işiten kontrol hemen rapor ediyor. Üç gün sonra kondüktör memuriyetten azlediliyor. Bunun hangi kanunda yeri var bilmem ki...

Daha böyle binlercesine şahit oluyoruz.

Şişli Tramvay Deposu'nda Ahmed Reşad

İşçi Sınıfı İçin Neler Yapılmalı?", İkdam, 26 Nisan 1927, s. 2.

Anketinize acizleri de bir işçi olmak dolayısıyla iştirak eder ve cevabının dercini rica eylerim:

1 - Saat-i mesaî müddeti medenî milletler misillu mutlaka sekiz saat olmasıyla asrî Türkiye olduğumuzu bir defa daha ispat etmiş olabilelim.

2 - Bizim de artık eyyam-ı milliyemiz çoğaldığından suret-i kat'iyyede yevmiyecilerin yevmiyelerinin işlettirilmesi.

3 - İşçi sınıfının mecburi hayat sigortalarına iştirak ettirilmesi.

4 - Gece işlerinin mecburi olmaması, olduğu takdirde iki misli ücret verilmesi ve eyyam-ı milliyye veya tatiliyyede dört misline iblağı.

5 - Hastaların on beş güne kadar tam ve ondan sonrası için nısıf, üç mah sonra da yapılacak tekaüd nizamnamesinin tatbiki.

6 - Her müessese işçilerinin dört sınıfa taksimi ve her sınıfın her üç senede bir ba-imtihan terfih ettirilmesi. Son mertebeyi ikmal edip müesseseden huruç edenlere ustabaşı unvanlıyla şahadetname itasına müessesenin mecbur tutulması.

7 - Tayyare, çocuk, vesair bayramlar misillu Bir Mayıs'ın da Amele Bayramı olarak kabulü.

8 - Her müessese kendi mesleğine ait haftada bir gece olsun müstahdeminine nazarî dersler verdirmesi.

9 - Her müesseseye daimî ve muvakkat kadrolarının tespit ettirilmesi.

10 - Kanunun amele ve işçi sınıfının anlayacağı bir şekilde gayet açık ve sarih bir surette mer'iyete vaz' olunması.

11 - Müessesenin (kontra anketler) vücuda getirilmesi ve mukarreratlarının muteber tutulması.

İşte neşredilen İş Kanunu lâyihasına noksan gördüğüm işbu mevaddın ilavesini, sönmeye başlayan Türk işçilerinin birden daha hayat bulabilecekleri kanaatiyle muhterem hükümet-i cumhuriyyemizden rica ederim.

Seyr-i Sefain Fabrikası tesviyeci ustalarından : 93 Hulusi Necati

"Meclis'te amele mümessilleri dahi bulunmalı", İkdam, 27 Nisan 1927, s. 2.

Büyük Millet Meclisi'nin müstakbel mesaî kanun lâyihasını tetkik etmekte olduğu şu sırada mebus beylerin belki istifadelerini mucip olur düşüncesiyle açmış olduğunuz anketten dolayı gazetenizi şayan-ı takdir bulmakla beraber ayrıca teşekkür ederim.

Meclis-i Mebusan yalnız bir kısım halkın mümessili olan memur, mütefekkir ve zabitandan terekküb etmemelidir. Mukadderât-ı memleketi temsil hakkı memlekette amele, zürra', şehirli, sermayedar, memur, mütefekkir ve zabitan mecmuasından müteşekkil bir mecliste mevcut olabilir. Bunun için o mecliste - ki amele mümessilleri yoktur - orada amele hakkında ita'-i rey edecek kimselerin reyleri hatadan nasıl sâlim olabilir?

Ben; arzu ederim ki hâl-i hâzır Millet Meclisi işbu mesaî kanun lâyihasını arzu ettikleri tarzda tetkik etsin; fakat tasdikini gelecek intihaba bıraksın. Memlekette yalnız bir sınıf halk diğerleri hakkında ita'-i rey ederlerse hatadan kat'iyyen sâlim olamaz. Çünkü her sınıf halkın düşüncesi başka başkadır. Zabit başka türlü, mütefekkir başka türlü ve amele başka türlü düşünür ve yaşayışları dahi başka başkadır. Maksat mebus beylere birer fikir vermekse bunu dört kelime ile anlatmak mümkün değildir. Bunda biraz da münakaşa ister. İnsanın münakaşasız aklına gelecek şeyler pek mahdut olur. Bu da insana kat'î ve doğru bir fikir verebilmekten uzak olur. Mebus beyler de arzu etmeksizin amele yaşayışına muzır bir kanun tasdik etmiş olurlar. Asıl sadede avdet edecek olursak fikrime göre:

1 - Saât-ı mesaî haftada 48 saati geçmemelidir. İşbu kırk sekiz saat küçük esnaf işçilerine dahi teşmil edilmeli.

2 - Amele için umum bir hayat sigortası teşkil edilmeli. Şöyle ki: Bir fabrikadan diğerine geçildiği zaman hukuk baki kalmalı.

3 - Amelenin çalıştıkları yerler bir amele heyeti tarafından teftiş edilmelidir. İşbu amele heyet-i teftişiyyesinin verdiği rapor mucibince icraat yapılmalıdır.

Çünkü fabrikalarda amele hayat-ı hususîyyesini ve oradaki çalışma tarzlarını ancak bil-amel uzun müddet fabrikalarda çalışmış ve Avrupa fabrikalarında dahi uzun seneler tetkikatta bulunmuş kimseler tarafından yaptırılmalıdır [Bu gibi münevverler hamdolsun zamanımızda eksik değildir].

Eğer Millet Meclisi bu hakikat üzerine teşekkül edebilirse memlekette sanayi aleminde mühim bir hatve atılarak san'ata rağbet artar ve o vakit memleket arzu ettiği gayeye daha kısa bir zamanda vasıl olur.

Şark Şimendiferleri amelesi sabık murahhas-ı mes'ulü M. Zühdü

"Anketinize Cevap", İkdam, 27 Nisan 1927, s. 2.

Evvela muhterem gazetenizde bizi düşünerek açmış olduğunuz ankete teşekkür ederim. Saniyyen müddet-i mesaî sekiz saati geçmemeli, on saat kabul edilirse bizim için pek fazladır. Avrupa'da bu kadar suhulet olduğu halde sekiz saat kabul edilmiştir. Gerçi müddet-i mesaî on saat olarak kabul edilirse amele mecburi olarak çalışacak, fakat düşünmeli ki on saat mütemadiyen kapalı bir yerde çekiç sallayan veyahut eğe süren, ateş karşısında bulunan bir işçi akşam ne halde eve döner ve nasıl tahammül eder?!

Bu ancak yakından temas etmekle anlaşılır. Mesaî kanunu hayli bir tetkikat ve düşünceden sonra tanzim edilmelidir. Çünkü memleket bizden hizmet bekliyor.

İstanbul Posta ve Telgraf Fabrikası'ndan Mehmed Murad

"İş Kanunu Lâyihası Münasebetiyle", İkdam, 27 Nisan 1927, s. 2.

İstiklal mücadelesi hengamesinde her sınıf müttehiden istiklâl zaferi için var kuvvetiyle çalıştı. Ne için? Çünkü emperyalistlerin istila ve tesiri altında bulunan her memlekette, padişahlıkla idare olunan her yerde ancak zadegâne ve yüksek zenginlerin menfaatleri himaye olunur ve diğer sınıfların, orta zenginlerin, köylülerin ve amelelerin menfaati ayaklar altına alınırdı.

Hamdolsun istiklâl ve inkılâb zaferi kazanıldı ve Cumhuriyet ilân edildi. Şimdi diğer idarelerde ezilen halkın menafiini temine sıra geldi. Ve bu meyanda, biraz geç dahi olsa, amele sınıfının menfaati de hatırlandı, hükümet tarafından bir İş Kanunu lâyihası tanzim edilerek Meclis'e sevk olundu. Geçen sene Meclis'e giden İş Kanunu lâyihası hakkında Türkiye amelesi kendi nokta-i nazarını tetkik ederek Meclis'e bildirmişti.

Daha o zaman pek aşikâr olarak tebarüz etmişti ki hükümetin Meclis'e sevk ettiği İş Kanunu lâyihasıyla, hatta Meclis'ce kabul edilen birçok maddeleriyle, işçilerin nokta-i nazarı arasında derin bir teâruz [zıtlık] vardır ve nihayet tamamıyla anlaşılamayan bir sebeple bu kanun lâyihası Meclis'ten geri alındı. Bu vakıa Türkiye amelesi muhitinde kendi hayrına tefsir edilerek büyük bir meserret uyandırmıştı. Kanun lâyihasının olduğu gibi geri alınması bunun, amelenin menafiini daha ziyade temin edecek tarzda, tadil edileceği ümitlerini uyandırmıştı. Bu defa hükümet tarafından Meclis'e sevk edilen İş Kanunu lâyihası gazetelerde okununca herkesi bir hayret kapladı. Ne bekleniyordu, ne çıktı!! Hüsnüniyet sahibi için ekseriya mazarrat getirir...

Şu kadar ki hükümetin İş Kanunu lâyihasını matbuatın neşrine müsaade etmesi mucib-i şükrandır. Bu sayede işçi kitlesi müstakilen kendi sınıfı mümessili bulunmadığı Meclis azasına kendi nokta-i nazarını bildirmeğe bir vakit bahşedilmiş oldu.

Sırası gelmişken istitrâden bu sene vuku'a gelecek intihabat hakkında da bir iki söz söyleyelim:

"Müddeti hitam bulan Meclis bu sene yeniden intihab olunacak. Yekûnu hiçbir zaman istisgar edilemeyecek [küçük görülemeyecek] olan Türkiye amele sınıfı bu intihabda ne vaziyet alacaktır? Evvela amele sınıfı inkılâbcı bir sınıftır. Bunun için onun alacağı vaziyet de daima cumhuriyetçi ve inkılâbcı bir vaziyet olacaktır. Mecliste amele dahi temsil edilmelidir."

Muhterem gazetenizin açtığı ankete gelen cevaplarda pek aşikâr gösteriliyor ki İş Kanunu lâyihasında işçilerin menâfii hiç de derpiş edilmemiş ve bilakis patronların menâfii gözetilmiştir.

Mesaî saatinin 8'den fazla olması, fevkalade ahvâlde çalışma müddetinin 12 saate kadar uzatılması, asgarî ücrete bir had konulmaması, resmi eyyamda, tatil günlerinde ücret verilmemesi, hastalara bir ücret tayin olunmaması, kaza vuku'unda tazminatın gayrı kafi tayini, meslekî dernekler, dernekler birlikleri ve dernekler birlikleri ittihadı gibi teşkilâtların meskut geçilmesi, müşterek konturatoya [toplu sözleşmeye] dair bir kayıt konulmaması, kadın ve erkek işçilerin müsavî ücret almalarının temin edilmesi gibi birçok ahvâlde etraflı düşünülmeyerek işçilerin zararına hareket edildiği pek bariz olarak göze çarpmaktadır. Çok ümit ve temenni olunur ki Meclis azası İş Kanunu lâyihasına karşı fazla alaka göstererek sanayi ve iktisadîyyatın canlı temellerini teşkil eden işçi kitlesinin menâfiini temine hâdim bir şekilde muktezi tadilat ve elzem ilaveleri icra etmiş bulunsun ve bu sayede de işçilerle patronlar arasında zuhuru muhtemel ihtilaflara mümkün olduğu kadar mahal bırakılmamış olsun.

İşçi Kar'ilerinizden Süleyman Fikri.

"Tütün İmalathanelerinde", İkdam, 28 Nisan 1927.s. 2.

Mesaî kanunu hakkında açmış olduğunuz ankete memnuniyetle teşekkür ederim. Kanun-ı mesainin üçüncü maddesinde iş müddeti on saat kabul ediliyor. Aynı zamanda bununla kalmayarak icabı takdirinde on iki saat çalışılmasını istiyor. Ticaret Vekâleti'nce bu kanun hazırlanırken biz zavallı Türk işçilerinin menâfii nazar-ı itibara alınmamıştır. Çünkü dünyanın hiçbir yerinde olmayan on, on iki saat mesai. Bu, bir esaretten başka bir şey değildir. Bu kanunu hazırlayan mütefekkirlerimizin kanaatimize göre adil olduğunu söylemeği burada zaid görüyoruz.

Arz etmek istediğim: Türkiye'de iki sınıf işçiler teşekkül etmektedir. Bu da memurîn-i mahallîye ve işçi amele sınıfı. Bunun birincisini ikincisinden tefrik ederek memurîn kısmının tamamıyla menâfii düşünüldüğü halde amele menfaati nazar-ı itibara alınmıyor. Zira memurîn yedi saat vazife gördüğü halde amele kısmı memurîn ile müsavî kılınmıyor. Madem hükümet-i cumhuriyyemiz Avrupa'ya yetişmek için eski prensipleri yıkıp asrîliği tasvip ederek Avrupa kanunlarından istifade etmek emeliyle bugün Kanun-ı Medenî'yi kabul etti; binaenaleyh mesaî kanunu yapılırken Avrupa mesaî kanunları tetkik edilmelidir.

Çünkü yapılan mesaî kanunu ameleyi esaret altına sokmakla beraber haklarından iskat ederek ehemmiyetsiz görüyor. Hakikatte ise iktisadîyyat sahasında Türkiye işçilerinin pek mühim rol oynadığını inkâr etmeyelim. Ciddiyetle muhakeme edilecek olursa bedii olan bu hakikat derhal tezahür eder. Elverir ki Türkiye işçilerinin hakları verilsin.

Mesleğim tütün işçiliğidir. Tütünde müthiş surette nikotin zehri olduğu malumunuzdur. Hâl-i hazırda İstanbul dahilinde erkek kadın olmak üzere on beş bin tütün işçisi vardır. Toz duman arasında nikotin zehri içinde, tüccarın mallarının bozulmaması için açılması memnu olan pencereleri kapalı olarak şimdiki halde dokuz saat çalışarak havasızlıktan boğuluyorlar. Merhametsiz patronlar bu mesaî kanuna istinaden fırsattan bilistifade malım çürüyor diyerek bizi on iki saat çalıştıracaklarına asla şüphe yoktur.

Neticede amele arasında bile çok hastalıklı arkadaşlar tevellüd edecektir. İş esnasında hasta olan amelenin tedavisi gibi hakları mesaî kanununda tespit edilmemiştir.

Yalnız şu kadarlıkla iktifa ediyor. Hasta olan ameleden bir fert hastalığı müddetince on beş gün nısıf yevmiye ile iktifa ediliyor. Bu müddeti müteakip o verdiği bir parça ekmek parasını da kat' ederek zavallıyı ölüme mahkûm ediyor ve nihayet ölüyor, kurtuluyor. Fakat arkasından yerine ailesi efradını bırakıyor. Bu tasavvur edilsin ne kadar feci, elim oluyor. İşçilerin ve bilhassa tütünde çalıştıkları mahaller kontrol edilirse gayr-ı sıhhî olduğu görülür. Bir bardaktan yüz kişiye su veriliyor.

Öğle paydoslarında ecnebîlere karşı umum tütün amelesi depoların kapısı önünde yemek yemektedirler. Sebebi ameleye yemek yiyecek bir mahal ayrılmamasıdır. Çok uzaklara gitmeyelim ve komşumuz olan Yunan ve Bulgar amelelerine bir bakalım. Onlar bütün istediklerini patronlarına tanıttırmışlardır. Çünkü hükümet onların hayatlarını tetkik ederek menfaatlerini korumaktadır. Oralarda yapılan iş burada müstahsil Türkiye'de yapılsa şüphesiz hükümet ve işçiler için daha iyidir. Zira ileride Türkiye'de yapılacak işler çok olacağı gibi işçiler de tabiatıyla çoğalacaktır. Şunu da söyleyeyim ki iktisadîyat gayesini düşünerek mesaî müddeti fazlalaştırıldığı söyleniyorsa da bu yanlıştır. Herhangi bir işçiden sekiz saatten fazla iş beklenmesi muvafık değildir. Mesaî müddetini fazla yapmakla o işçi fazla iş veremez; çünkü yorulur ve yapacağı işi şaşırarak bunalır. Mümkünse mesaî müddetini tenzil etmeli, bu suretle işçi fazlalaşır. İşsiz azalır. İşçilerin işledikleri mahalleri kontrol etmek hakkının işçilere verilmesi daha muvafıktır. Avrupa'da olduğu gibi eyyam-ı tatiliyyede amele çalıştırılırsa çift yevmiye verilmesi amelenin hakkıdır. Zira amele bir haftada çekmiş olduğu yorgunlukları dinlendirmek için fennen

bir gün istirahate muhtaçtır. Tütün mahsulümüzün işlenmeden harice çıkarılması ve işçilerin hayatları sigorta edilmemesi, amele için felaketlerin en büyüğüdür. İşte mesaî kanunu yapılırken iktisadîyatın menâfii nokta-i nazarından işçileri müteessir etmeyerek lâzım gelen hakları verilsin!

Sirkeci'de Ayniye Hanı'nda Herman Espiren Tütün İmalathanesi'nde Mehmed Galib

---

"Maden Kuyularında Çalışanlar İçin", İkdam, 28 Nisan 1927.s. 2.

20 Nisan tarihinde anketinize cevap yazmış idim. Malum ya her kafadan bir seda çıkar. Kusura bakmayınız. Mektubumun 22'nci maddesinde maden ocaklarında çalışan işçilerden enkaz altında kalan veyahut kazaen terk-i hayat eden bir işçinin ailesine veyahut çocuklarına tazminat itası diye yazmıştım. Bendeniz demiryollarında, Zonguldak kömür kuyularında, Balya Karaaydın şirketinin Balya maden kuyularında iki buçuk seneye yakın çalışmış ve yedi sene fabrika hayatı görmüş bir adamım. Ben bilirim o vücudu yıpratıcı kuyuları. Bahusus ki işçilerin istikbalini karanlık yapan o karanlık kuyuları metre metre gezmeden maden işçilerinin lehinde ve aleyhinde bir madde tertip etmek pek müşküldür. Yalnız temenni ederiz ki maden kuyuları hakkında işçilerin lehinde bir madde tertip olunsun.

Tersane-i Amire Yeni Tamirat Fabrikası'nın sabık tesviyeci işçilerinden Kafkasyalı Sefer Resul

---

"Cumhuriyet'in Yüksek İdaresinden Beklediğimiz", İkdam, 28 Nisan 1927.s. 2.

Saat-i mesaiyi uzatmak hayatı azaltmak, daha ince ve şümullü düşünülürse bir milleti yavaş yavaş inkıta'a ve ölüme mahkûm etmek demektir.

Hâl-i hazırda fabrikalarda, atölyelerde çalışan amelenin içinde sekiz yaşından elli, atmış yaşına kadar evde kedisinden bir lokma emek bekleyen bir işçi kitlesi çalışıyor. Bunların içinde ancak yüzde 3 nihayet 4 kadarı bu on saatlik mesaiye dayanabilir, o da bir müddet-i muvakkate için... Saat-i mesaiyi uzatmak ecnebî ve yerli patronlara bir nimet bahşederek ameleyi yıpratıcı bir tazyik altına alıp yüz binlerce evlad-ı vatanı sefalete sürüklemek demektir. Bu fecaatin önüne geçilmesi için alakadar makamın insafla davranmasını rica ederiz. Dünyaca kabul edilen mesaî tarzı milletimizce de kabul ve tatbik edilmeli. İşte Cumhuriyetimizin yüksek idaresinden beklediğimiz budur.

Gece işleri mecburi olmamalı ve çalışan olursa da bir saate iki saat yazılmalıdır. Bir amele işbaşında hasta olduğu takdirde kesb-i afiyet edinceye kadar yevmiyesi verilmelidir. Sakatlık olursa da aynı veçhile hareket edilmeli. Eğer bir amele mesaî başında bir uzvunu kaybederse vefat edinceye kadar yevmiyesi işletilmelidir. Ölümü intaç ederse ailesine muntazaman yevmiyesi tediye edilmelidir. İşçi memleketin hayat damarıdır. Bu damarı çıkarmak kangrene çevirmek ve memleketi bir harabeye döndürmek demektir. Son fikrimiz: 10 saatlik mesaiye vücut tahammül etmez. Amelelik kalem işi değildir. Her medenî memlekette olduğu gibi sekiz saat çalışılmalıdır.

Anadolu Kavağı: Umur-ı Berrî Tekne Fabrikası'nda (25) Zekeriya İsmail

Bir Tütün Amelesinin Fikri", İkdam, 28 Nisan 1927, s. 2-3.

İş Kanunu'nun ne derece ağır şerait ile tanzim edildiğini bilmeyen hiçbir fert yoktur. Bu gibi yıpratıcı şerait altında çalışmak işçilerin hayat-ı umumiyyesini bozacaktır. Memleketimizde esasen işsizlik buhranı var. İş Kanunu'nun mevcut lâyihası aynen kabul edilirse, yüz amele çalıştıran bir fabrika, seksen amele kullanmak için bir fırsata malik olacak ve mütebaki yirmi amele sefalete ve açlığa mahkûm bulunacaktır. İş saatleri, bütün medenî memleketlerde olduğu gibi sekiz saatten fazla olmamalıdır.

İşçiler on altı yaşından yukarı olmalıdır.

İş Kanunu lâyihasında işçinin hastalığına karşı bir madde olmadığından bilumum memleketlerde işçi hayatları müemmen olduğu halde niçin bizim memleketimizin işçilerine bu hak verilmesin. Biz işçiler bu memleket için her bir fedakârlıktan ictinab etmediğimiz halde hakkımızı kazanmağa uğraşırken diğer taraftan kazanmış olduğumuz haklar dahi elimizden alınmamalıdır. Memleketimiz dahilinde ekseriyetle bulunan ecnebî şirketlerinde çalışan yüz binleri mütecaviz işçilerin haklarına vuracağı darbeye memleketimiz işçileri tahammül edemezler. Çünkü alınmış bazı hakları zayi' oluyor. Hükümet-i cumhuriyyemizin ve Büyük Millet Meclisi'nin, Türk işçisinin hukukunu müemmen bir İş Kanunu vücuda getireceğini ümid eyleriz.

Beşiktaş: Camlı Köşk'ün karşısında Herman Spiren Tütün İmalathanesi'nde Selanikli Hüsnü Hasan

Ankete Cevap", İkdam, 28 Nisan 1927, s. 3.

Madem ki her zincirleri kırarak medenî sahada yaşamağa azmetmiş bir milletiz medeniyet mefhumu neyi amir ise İş Kanunu öyle olmalıdır.

Telgraf Fabrikası işçilerinden Nurullah

"Türkiye Cumhuriyeti Türk İşçilerini Düşünüyor", İkdam, 28 Nisan 1927, s.3.

Muhterem hükümet-i cumhuriyyemiz bu kadar zamandan beri hiç düşünülmeyen Tük işçilerini tabii düşünerek bir mesaî kanunu yapacaktı. Memleketimizde henüz hiç olmayan mesaî kanunu yeni yapılacak. Mesaî kanunu ile her halde işçilerin hiç olmayan mesaî saati işlerine nazaran iyi olacaktır. Lakin mesaî kanununda saat-i mesainin on olarak kabul olunması her halde Türkiye işçilerinin pek yorgun olan vücutlarını pek çabuk müteessir edecektir. Ve iş müddetinin Avrupa memleketlerinde kabul olunduğu gibi sekiz saat olması münasiptir.

Bundan sonra mesaî kanununda hiç düşünülmeyen ticaret-i bahriye işçileri hakkında henüz bir maddeye tesadüf edilemiyor. Herkesin malumudur ki Umumî Harp'te ve mücahede-i milliyede çok ve pek çok fedakârlıklarda bulunan ticaret-i bahriyye işçileri bugün kendi millî vapurlarımızda çalışmakla iftihar eden gemici, ateşçi ve sair işçilerimiz maalesef 20, 25 ve azamî 30 lira ile otuz saat çalıştırılıyorlar.

Mesaî kanununda işçinin hastalanmasına dair henüz bir maddeye tesadüf edilemiyor. Her halde bunun da nazar-ı dikkate alınacağını ümit ederiz. Sıhhat meselesine gelince sıhhat hakkında buyurulan mütalaa pek nakıstır. Herkesin malumudur ki deniz işçilerinin vazifeleri diğer işçilerle mukayese olunamaz. Allah cümlemizi

saklasın, bazen boğulmak da oluyor ve hastalık da oluyor. Bunun için mesaî kanununu yaparken her halde hükümet-i cumhuriyyemiz için canını her dakika fedaya hazır olan ticaret-i bahriyye işçileri ile bilumum Türk işçilerinin memleketimizin istikbali için büyütecekleri evlatlarını her hususta nazar-ı dikkate alarak bir karar vereceklerini ümit ediyoruz.

Silahtarağa Elektrik Merkez Fabrikası'nda Ticaret-i Bahriye kaptanlarından Sefer Mehmed

---

"Amele Cumhuriyet'in temel direğidir" İkdam, 29 Nisan 1927, s. 2.

Hükümet-i Cumhururiyyemiz tarafından yapılan İş Kanunu tamamıyla tanzim edilememiştir. Zira ameleyi temsil eden hiçbir kimsenin olmadığı içindir ki maddelerin bir kısmı amelenin aleyhinedir. Bütün dünya yüzünde saat-i mesaî sekiz olduğu halde teceddütperver ve Garb medeniyetini kabul etmiş olan hükümet-i cumhuriyyemizde ne için on saat olsun? Zaten bu hayat pahalılığında almış olduğu yevmiyeyle bir dereceye kadar efrad-ı ailesinin gıdasını temin edebiliyor. İleride bu amelenin vücudundan ne istifade beklenir? Lüzumunda hudut boyuna koşacak bu amele her şeye yetişecek ve yine amele olacaktır. Bunu istiklâl harbi ispat etmiştir. Şu hâlde bunlara iyi bakmak ve yaşatmak hükümetin mühim bir vazifesidir. Çünkü amele Cumhuriyet'in en sağlam olan temel direğidir. Bazı fabrikalarda eyyam-ı taliliyyede amele çalıştırıldığı halde bir yevmiye verilmekte ve halbuki iki yevmiye verilmesi mecburidir. Çünkü istirahat günüdür ve eyyam-ı resmiyyede tatil olduğu günkü yemviyesi de verilmelidir. İş üzerinde hastalandığı zaman amelenin yevmiyesi tamamen verilmeli ve kanunda bu cihet tasrih edilmelidir. Fabrikalarda bazı işbaşıların ameleye şahsî ufak bir ağyarı neticesi hiç yoktan bir kusur bularak yol veriliyor. Bu ise kat'iyyen doğru değildir. O fabrikanın müdürü de dahil olduğu halde bir amele heyeti ile beraber tahkikat yapılması lâzımdır. Çünkü o, zavallı ve acizdir; meramını ifade edemez veyahut ettiremez. İş Kanunu'nun amele lehinde olarak çıkmasını her halde kaviyyen umarım.

Mercan'da işlemeci: Ahmed Mustafa

"Kabiliyet Mukavemet Tetkik Edilmeli", İkdam, 29 Nisan 1927, s. 2.

Herhangi bir şeyi fazla çalıştırıp fazla istihsalat yapabilmek için evvel emirde o şeyin kabiliyet mukavemetini tetkik etmek lâzım. Bu sebeple İş Kanunu'ndaki fazla saat-i mesaî ise onun doğrudan doğruya hayatıyla alakadardır. Ona fazla tahmil etmek bu günkü canıyla, kanıyla kabil-ı tevfik değildir. Çünkü Avrupa ameleleri gibi hiçbir veçhile hayata ve huzur ve istirahate malik değildir. Memleketimizin bugünkü pahalılığıyla almakta olduğumuz yevmiyeler ile ancak aç kalmayacak derecede idare-i taayyüş edebiliyoruz [geçinebiliyoruz]. Hatta birçok genç işçiler teehhül [evlenmek] bile etmek istemiyor. Zira işçinin hayat-ı içtimaîyyesi şimdiye kadar hiç düşünülmemiş; bir keşmekeş içinde yuvarlanmaktadır.

Bu şerait dahiline cemiyet-i beşeriyyeye yetiştirdiği nesle bakamıyor, okutamıyor ve lâzım gelen terbiye-i içtimaîyyeyi veremiyor. Binaenaleyh cemiyet-i beşeriyyeye muzır bir mikrop yetiştiriyor.

Evvel emirde büyüklerimiz bu ciheti nazar-ı dikkate alarak amelenin şerait-i sıhheyelerini ve almakta oldukları yevmiyelerin bugünkü pahalılığa tekabül edip etmediğini tetkik ile meseleyi hâl etmelidir. Bu bir memleket ve vatan meselesidir. İstanbul'un herhangi bir müessesesini teftiş etseniz amelenin yevmiyeleri vasatî olarak

120, 150 arasında tehâlüf eder. Bununla efrad ailesine mi baksın, yoksa çocuğunu mı okutsun?

Büyük adam olmak için mutlak büyük adam evladı mı olmalıdır? Amele çocukları içerisinde de bu vatan için ne cevherler vardır. Lakin onu yetiştirmek için onu kolundan tutacak el lâzımdır. Binaenaleyh saat-ı mesaî sekiz saati hiçbir veçhile geçmemeli ve bilhassa maden kuyularında altı saatten fazla çalıştırılmamalı, hastalarına bakılmalı ve hayatları sigorta ettirilmeli ve işçi çocuklarının tahsilleri her veçhile hükümetçe taht-ı temine alınmalıdır.

İstinye Dok Şirketi'nde Süleyman Asaf

"Diğer Bir İşçinin Mütalaası", İkdam, 29 Nisan 1927, s. 2-3.

Senelerden beri işçi sınıfının beklemekte olduğu daha henüz malum olmayan talimatnameleri ihtiva eden İş Kanunu yirmi yedi madde ile ortaya kondu ve memleketin iktisadî hayatının temeli olan işçinin iktisadî, içtimaî, siyasî hakları aleyhine olan ve daha da aleyhimizde olmağa müsait olan kanun bütün şuurlu işçiler gibi beni de müteessir etti:

1 - Mezkur kanunun birinci maddesi ziraat işçilerinin ve 15'ten az işçi çalıştıran müesseselerin istifade edememesi bir kısım işçilerin âdetâ işçi olmadığını ileri sürerek işçileri iki kısım gören ve onları parçalayan ve onların ezilmesine daha ziyade meydan veren bir maddedir.

2 - Madde 3'ten madde 28'e kadar.

Şimdiye kadar amelenin patronlardan hayatı pahasına aldığı 8 saat mesaiyi 12 saat mesaiye kadar çıkaran maddelerdir. İşte bu maddeler bana gösteriyor ki saat-i mesaî 10 değil, 12'dir. Saat-i mesaî tespit edilememiştir. Diğer maddeleri hakkında düşünmeye hacet görmüyorum. İş Kanunu çalışanı değil, çalıştıranları himaye eden bir kanundur.

Senelerden beri saltanatın istibdadı altında çürüyen ve saat-i mesainin zâidiyle [fazlasıyla] daha her cihetçe çürütülmesine meydan verilen, memleketin ekseriyet halkını, aynı zamanda inkılâbın en hârr [ateşli] taraftarı olan bugünkü Türkiye medeniyetini yükselten işçinin mükâfatının her halde iyi ve müdafaa bir tarzda olacağını Türkiye Cumhuriyeti hükümetimizden bekleriz.

Deniyor ki memleket iktisadîyatının yükselmesi için fazla çalışmak mecburiyetindeyiz.

1 - Neden memleket halkını teşkil eden fertlerin bir kısmı az ve bir kısmı çok çalıştırılıyor?

2 - Neden memlekette bu kadar çalışmağa ihtiyaç var da bu kadar işsiz bulunuyor.

Şu hâlde saat-i mesainin tezyidi az masrafla fazla temettü hasıl ederek sermayeyi fazlalaştırmaktır. Gazetelerde daima okuyoruz nüfus siyasetini!.. Bu lâyiha İş Kanunu olarak çıkacak olursa nüfus siyaseti alt üst edilmiş olur. Sakat ve alil, çürük nüfustan memlekete ne fayda beklenilir. Bu lâyiha hakkında söylenilecek sözler ve yazılara Türkiye işçilerinin hepsi de iştirak etse kâfi gelmez, bu böyle geniş bir mevzudur ki ancak birçok mahrumiyetlerle, cidallerle tekâmül etmiş bir İş Kanunu'dur.

Hülasa, memleketimizin ekseriyetini teşkil eden ve her türlü felaket anlarında her suretle daima onlara müracaat edilen, o fakir çalışkan insanların kanununu tanzim etmek için ancak kendileri içerisinden seçilecek murahhaslar vasıtasıyla kendi menâfiimize uygun bir kanun çıkarılabilir kanaatindeyim. Aksi takdirde çıkacak İş Kanunu tam manasıyla bizi tatmin edemez.

Kalafat yerinde Conson Fabrikasında Tornacı: Mehmed Nihad

"Muhtelif Mevadda Göre Cevap ve Teklifler", İkdam, 29 Nisan 1927, s. 3.

İş Kanunu hakkında işçilerin fikirlerini beyan etmek fırsatı bahşeden muhterem *İkdam*'a teşekkür ederim.

Bendeniz bu hususta nokta-ı nazarımı şu suretle tasrih ve tespit ederim:

Evvela - Mesaî müddeti olan on saat pek fazladır. Hatta ortada mevcut bütün mahzurlardan sarf-ı nazar etsek bile şundan vazgeçmek mümkün değildir. Farz edelim ki bir işçi çalıştığı mahalden pek uzak bir mesafede ikamet etmektedir ve vazifesi başında vaktinde bulunabilmek için çok erken kalkmak mecburiyetindedir. Akşam dahi evine çok geç gideceği bedihidir. Şu hâlde saat beşte kalkan bir işçi akşam saat yirmide evinde bulunabilecek demektir. Geride kalan dokuz saati daha evvel ne gibi şahsî iştigalatına sarf edecek? İstirahat mı edecek? En mübrem ve mühim ihtiyacatı temin etmeğe mi bakacaktır? Yahud insana lâzım olan uykusunu kaybetmemek için hemen uyku mu uyuyacaktır? Acaba o insan güneşten, temiz havadan istifade etmek istemez mi? Ailesiyle, çocuğuyla biraz konuşacak, latife edecek değil midir? Esasen aldığı yevmiye ile temin edebildiği gıda onun için gayr-ı kafi olduğundan bir de on dört, on beş saat - yalnız bu husus için - ayakta bulunacağından bittabi her gün yorgun düşecek ve pek çabuk yıpranacaktır.

Diğer taraftan bu hususta geride kalan müddetin bir kısmını muhtelif işlere sarf edeceğinden uykusunu da kâfi miktarda alamayacaktır. O halde tekmil dünyanın kabul ettiği sekiz saat çalışmak usulünü kabul etmekten başka çare kalmaz.

Saniyyen - Eyyam-ı tatiliyede yevmiyelerin işlemesi lâzımdır.

Salisen - Hasta olan bir işçinin yevmiyesinin işlemesi şarttır; zira bir işçinin kazancı bir kuru ekmekten ibarettir. Buna binaen hastalık günlerinde yevmiyeleri işlemezse şimdi olduğu gibi bütün efrad-ı ailesiyle birlikte aç kalmağa mahkûmdur.

Rabian - Resmî olsun, hususî olsun bütün müessesatta sigorta teşkilâtı yapılması elzemdir. Garp medeniyetinin bilcümle terakkiyyatını almağı azim ettik, bu usul de mezkur terakkiyyattan maduddur. Sonra işten mütevellit ölüm neticesinde yevmiyesinin 600 misli tazminat çok azdır. 100 kuruş yevmiye alan bir işçi ölünce ailesine 600 lira verilecek demektir. Acaba bu para o kimsenin çocuklarının tahsiline yahut ailesinin geçinmesine kifayet eder mi?

Muhterem *İkdam*'ın bu bâbda bahşettiği müsaadeyi suiistimal etmemekle beraber şu vakıayı anlatmaktan men'-i nefs edemeyeceğim.

1922 senesinde Amerika'da bir fabrikada çalışan Selanikli bir Rum, bir kaza neticesinde bir elinin iki parmağını zayi' etmiş olduğundan fabrika idaresi merkuma - inanılmaz bir meblağ olan - 80 bin dolar tazminat vermişti. Aman, burada da böyle bir şey yapılmasının talep edildiği anlaşılmasın. Bunu sırf bir misal olarak zikretmekteyim. Yoksa bu kadar para ile burada koskoca bir fabrika inşa ederiz.

Hülasa bir işçi sekiz saat çalışırsa, sekiz saat istirahat ederse, sekiz saat uyku alırsa - ki bunları tabii kanun da bu veçhile taksim etmiştir - şüphesiz ki o işçinin istihsal kabiliyet ve kudreti artar, vücudu sağlam kalır ve binaberin refah-ı umumî tezâyüd eder ve neticede millet ve memleket müstefit olur...

Cağaloğlu'nda: Nur-ı Osmaniyye caddesinde Raif Necdet

"Süreyya Paşa'nın manidar bir fikri", *İkdam*, 30 Nisan 1927, s. 2.

Amele mesaî kanunu hakkında erbâb-ı sanayi ve muhtelif şirket mümessillerinden mürekkep bir grubun mezkur lâyiha üzerindeki tetkikat ve temayüllerini mütalaa neticesi varid-i hatır olan mutalaatımı söylemek isterim. Gönlüm istiyor ki Türkiye'de sermayedar ve işçi namıyla yekdiğerine daima muarıza ve münakaşada bulunan iki rakip sınıf taazzuv etmesin. Demek istiyorum ki akıbeti her hal ü kârda mücadeleden ari olmayan ve leddelhâce yekdiğerlerine ve dolayıyla iktisad-ı milliye mazarrat iras etmeleri muhtemel bulunan iki teşekkül yerine, Türk milletinin seciye ve asalet-i ruhiyyesinden ilham almış, her iki sınıfın refah ve saadetini kâfil bütün incelikleri tetkik ve tetebbu edilmiş kanunlarla müeyyed bir teşekkül bulunsun. Ecnebî sermayedarlar memleketimize geldiklerinde bizim bu tarz-ı mesaimizden memnuniyetle ve kemal-i şitayetle bahsetsinler. Bu yazıları yazmaklığıma saik olanları ve neticelerini arz edeyim: Erbâb-ı sanayi müzakerelerinde amelenin çalışma müddeti on saat olarak aynen kabul edilmiştir ki memleketimizde dokuz ve sekiz saat çalışan resmi ve hususî müesseseler olduğu ve bundan maada içtimaî ve sıhhî esbâbdan dolayı halkın on saat çalıştırılması ve hasta olacağı ilmî ve fennî kanaatlerle her tarafta malum olduğu halde bu cihetin meskut geçilmesi arz ettiğim gibi iki sınıfın mücadelesine meydan açabilir.

Saniyyen işçinin fazla çalışacağı müddete ait ücret bugün Türkiye'de bir misil fazla hesab edildiği halde yarım misil fazla hesabıyla verilmesini talep etmek keza böyledir. Hele icab eden mi mümkün olan mı meselesinin münakaşası ruh-ı kanuna mugayirdir. İcab eden nukudât-ı fenniye ve sıhhiyeyi yapamayacak bir kimse ne diye sermayedarım diye ortaya atılıyor? Ameleyi perişan ve mahv etmek için mi? Onuncu maddedeki daimî işçi olmak meselesinin altı aya iblağı ile işçinin çıkarılması nedir? İstediği zaman müessese sahibini on beş gün evvel değil, bir hafta evvel ameleye haber verilmesi keyfiyeti ameleyi alakadar etmez. Bunda aranılacak en mühim nokta ameleyi işinden çıkarmak. Ne ve ne gibi esbâbdan dolayı, kim ve kimin takdir ettirmesiyle çıkarılabilmesidir. On dördüncü madde işverenler ameleyi işlerinden mesul kazalarda on beş güne kadar tam ve fazlası için nısıf yevmiye verilmesidir ki grup azasından bir zat bunda yalnız amele düşünülmemiş diyor ki: biz bu hakka bir zatı hafif bir teklif ile iştirak ettiriyoruz. Bu patron on saat bizimle beraber çalışır bundan mütevellit bir kazaya uğrar ise on beş gün değil, bir ay tam yemviye alsın sermayenin temettü'ü yine kendisinin. On dokuzuncu maddedeki teavün sandıklarına verilen yüzde beşin üçe tenzilini istemek mezkûr maddenin esbâb-ı mucibesi olan vatandaşların ahvâl-ı sıhhiye ve içtimaîyyelerinin ıslahını ta'vîk etmektir [geciktirmektir].

Neticede bu kanun ahkamına riayet etmeyen müesseseden vaziyete göre alınacak bin lira kaydı ile keza kanunun muhtelif hareketinden dolayı ameleden alınacak yirmi lira kadar ceza-i nakdi meselesinin müzakeresinde grup azasından pek muhterem Süreyya Paşa'nın bir sözü gayet manidardır. Yirmi senelik amelenin hayatımda bunun kadar saf ve masum, bunu kadar tabii ve samimi bir söz patron ağzından duymadım. Kürre-i arz üzerindeki bütün teşkilât ve muamelat-ı beşer yazılmış çizilmiş bütün kanunlara rağmen mütekabil adem-i itimad üzerine müesses olduğunu biliriz. Bilhassa Türk amelesinin şiarına anarşi istinad etmek yani 2000 liralık bir makineyi kasten kıracağını zannetmek veyahud amele fikrine bunu ilka etmek hususuna ait Süreyya Paşa'nın sözlerine ve fikirlerine hayran kaldım ve sevindim. Bu sözün delaletiyle şu taayyün etti ki bizde amele sendikaları olmadığı gibi ameleyi ezici kurnaz bir sermayedar sınıf da yoktur. Hazır bu vaziyette iken ilk adımda hele tam mesaî kanunu müzakereleri sıralarında sermayedarlar amele murahhaslarından birkaçını da lütfen iştirak ettirseler ve anlaşsalar hem amelenin dertlerini anlamış oldukları gibi görecekler ki Türk amelesi hiç de gayr-ı kabil-i kabul şeyler istemiyorlar.

Mezunin-i sanayiden Ha. Ayın.

"İnkılâbcı genç Türkiye'nin Büyük Millet Meclisi'nden istirham", *İkdam*, 30 Nisan 1927, s. 2.

İşçi ne demektir? Bütün uzuvlarını, elini, kolunu, kafasını, dimağını ve daha doğrusu vücudunun kuvvet ve kudretini sermaye ittihaz ederek manen ve maddeten istismar edilerek çalışan her ferd işçidir.

Her şeyi yapan, yaratan, yaşatan mağdur işçiler olduğunu tasdik ederek bunların da haklarını vermek lâzım değil, elzemdir. Yapılacak bir İş Kanunu "say"i birtakım fuzulî kelimelerle inkisama uğratmayıp ancak yukarıda zikr ettiğim evsafı haiz kimselere şamil olmalıdır.

Bundan iki sene evvel mevki-i müzakereye vaz' olunup da tekrar iade edilen İş Kanunu bugünkünden çok iyi idi.

Bugün herhangi bir işçi arkadaşımla bu mesele hakkında temasa geçtimse bir infial hissettim. Kanun lâyihası bugünkü şekl-i hazırıyla mevki-i mer'iyyete konmaktansa konmaması daha hayırlıdır.

Çünkü! Bu lâyiha kesb-i kanunîyet edecek olursa amelenin birçok zahmetler, müşküller, mücadelelerle zahire ihraç ettiği meşru' hakları da ellerinden gasb olunuyor demektir.

Kanun en ruhî noktaları meşkuk geçiyor. Bugün bir işçi eğer hasta olacak olursa ona kim bakacak?

Zaten aç açına hayatını istihkar ederek çalışan zavallı bir amele bir hastalık neticesi olarak ölüme mahkûm mudur?

Bugün bazı müesseseler var ki amelesine ücretli olarak haftada bir gün istirahat veriyor. Yine aynı müessese amelesine herhangi bir sebepten dolayı hastalanacak olursa her gün evine doktor gönderip ve ilaçlarını meccanen temin ettiği halde bila-munkati "üç" ay tamamen bütçesini verirken, amelenin birçok mücadelelerle elde ettiği nakıs, fakat meşru haklarından kanunen feragât ettirilmesi doğru değildir.

Hülasa! Yapılacak İş Kanunu, tekrar ediyorum "erbâb-ı mesaî"yi inkısama tefrik etmeyip hepsine aynı derecede cami' olmalıdır.

Saat-i mesai: Yeryüzünde sekiz, taht-el-arz maden ocaklarında altı saat olmalıdır.

Kazalarda olduğu gibi hastalanınca da şirket ve müessese bir müddet-i muayene zarfında amelesine bakmağa mecbur tutulmalıdır.

Amelenin vuku'u melhuz birçok kazalara kaşı sigorta edilmesi.

Senenin 364 gününü patron hesabına çalışan bir işçiye, senede bir gün kendi arzusu dairesinde bir "yevm-i matemini" tes'id etmesine müsaade olunması, inkılapçı genç Türkiye'nin Büyük Millet Meclisi'den müsterhamdır. [dileğimdir]

Hasköy'de Şirket-i Hayriye Fabrikası'nda Mim. Ayın

"Ticaret Odası'ndaki müzakere hakkında", İkdam, 30 Nisan 1927, s. 2.

İstanbul Ticaret Odası'nın içtimaında İş Kanunu lâyihası tetkik ve münakaşa edilmiş. Gazetelerde buna dair kısa bir hülasayı okuduk. Bu hülasa kısalığına rağmen birçok şeyler öğretti. Onları okuyunca daha iyi anladık ki sanayi ve ticaret erbabı, yani bizim patronlarımız kendi menfaatlerini, kendi hesaplarını düşünürken başka hiçbir şey düşünmüyorlar. Bu hakikat bizim gözlerimizi daha iyi açtı. Mütenebbih olduk [uyandık]. İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'na bize bu hakikati bir kere daha ispat etmiş olduğu için minnettarız!

Amelenin menfaat ve haklarını korumadığı için tadiline, ikmaline çalıştığımız İş Kanunu lâyihasını dün Ticaret Odası'nda toplanan patronlar daha fena, daha ezici bir şekle sokmak istediler. Bravo patronlara!

İşte sınıf menfaati böyle müdafaa olunur. Temenni ederiz ki bizim gibi bütün işçi arkadaşlarımız da bu dersten ibret alacaklardır.

Tesviyeci ustası Asım **Tornacı ustası Hidayet**

"Bir işçinin düşündükleri", *İkdam*, 30 Nisan 1927, s. 2.

Gazetenizin açmış olduğu ankete on beş senelik eli nasırlı bir işçi olmak dolayısıyla İş Kanunu hakkında ben de düşündüklerimi yazıyorum:

1 – Meclis'e sevk edilen İş Kanunu'nun bir maddesinde işçiler 10 ile 12 saat çalıştırılabilir deniliyor. 12 saat iş denildiği zaman vapur iskelelerinde bilet veren gişe memuru, ticarethanelerde yazı yazan katipler ve buna mümasil hafif işçileri mi zannediliyor?

Acaba! 10-12 saat iş isteyenler bir gün bir vapur kazanının altmış derece harareti karşısında kürek sallayan ve kömür atan yanık vücutlu işçi ile beraber bulundular mı?

Acaba! Kışın taht-el-sıfır [sıfırın altında] 10-15 derece buzlu suyun içinde ve soğuk havalarda debbağhanede çalışan debbağ amelesinin yanında bulundular mı?

Acaba! Yazın güneşin 40-45 derece-i harareti altında elinde çapası ve tırpanı veya kazması ile tarla ve yollarda çalışanların arasında bulundular mı?

Acaba! Zonguldak ve Balya Karaaydın Şirketi gibi güneş görmeden mahrum kalan ve ayakları dizlere kadar su içerisinde bulunan benzi soluk zavallı amele ile beraber bulundular mı?

Patronların tütünleri fire vermemek için bütün pencereleri ve güneş giren delikleri tıkayarak orada çalışan 10 ila 18 yaş arasında yarın vatanın anası ve babası olmaya namzet bulunun genç kız ve erkekleri zehirleyen tütünün neşrettiği zehirli havalarıyla beraber bulundular mı?

Şu yukarıda sayılan dertleri ve daha çok mahzurları göz önüne getirerek veyahut bizzat gidip görerek zavallı ameleye kudretinin haricinde 10 ile 12 saat iş tahmil edilsin.

2 - İş Kanunu'nun bir maddesinde on beş kişiden az işçi çalıştıran müesseseler işbu kanun ahkâmına tabi değildirler deniliyor.

Acaba! Bu madde konurken memleketimizin baştan aşağıya binlerle amele çalıştıran fabrikalarla dolu olduğu zannediliyor. İstanbul'umuzun makine tamiratı merkezi olan Galata Kalafat yeri Kantarcılar'da, kantarcılar, kürekçiler, kutucular, kunduracılar ve hep küçücük sanayi evleri 5 ila 15 işçi çalıştıran atölyelerle doludur. Orada her gün bir işçinin herhangi bir kazaya uğraması muhakkak olan binlerce işçinin imdadına kim yetişecek? Kafası yarılan, gözü çıkan, eli kesilen bir ayağı kırılan, işçiler hâlâ sokak sokak eczahane mi arayacak ve iyi olana kadar bu zavallılar duçar olduğu kazalar yetmiyormuş gibi bir de mükafaten aç kalmağa mahkûm olacaktır? Bir işçi hiçbir zaman kendini bile bile bu kazalara sokmaz. Mutlak o atölye sahibinin menfaati uğruna olmuştur. Binaenaleyh iyi oluncaya kadar baktırılmalıdır.

3 - İş Kanunu'nu baştan aşağıya birkaç defa okudum. Hafta tatiline dair hiçbir maddeye tesadüf edemedim. Acaba hafta tatili denildiği zaman yalnız ticarethaneleri ve bazı dükkân ve müesseselerin kapı ve kepenklerinin kapanması mı demektir? Herhangi bir müessese işinin fazlalığında veya malın bozulmağa mahkûm veya hidemât-ı umumiyyeden madud olmasından bil-istifade hafta tatilinden muaf tutulan bu müesseselerle beraber

biz de kanunun bahşettiği mecburen tatil hakkımızı feda ediyoruz. Buna mukabil çift yevmiye almak hakkımızı feda ediyoruz. Çift yevmiye almak hakkımız değil mi? Böyle yevmiye bazı müesseselerin işçileriyle yaptıkları itilaf neticesi veriliyor. Fakat kanunen almağa hakkımız neden olmasın?

Senenin 365 günü patronlarının emrine tabi olarak geçiren işçilere 8 saat iş, 8 saat istirahat, 8 saat uyku şiarını miras bırakanların hatıralarını ta'ziz ve tebcil için 1 Mayıs gününün amele günü olarak kabulü fazla ve fuzulî bir şey midir?

Hiç olmazsa o gün çalışmak istemeyen işçiler cezadide edilmemelidirler.

İstinye Dok Şirketi'nde tesviyeci Hakkı.

"Mesaî Kanunu nasıl olmalı?" *İkdam*, 30 Nisan 1927, s. 2.

Ben de memleketin bir amelesi olmak hasebiyle cevap vermek istiyorum.

Mesaî Kanunu nasıl olmalıdır? Mesaî Kanunu: amele sınıfının iktisadî ve siyasî hukukunu tamamıyla kavrayan bir kanun olmalıdır. Fakat kanun yapan zevat arasında amele bulunmadıkça bunu mevki-i fiile getirmeğe imkân yoktur. Bu ancak amele kitlelerinin birleşmesiyle olur. Halbuki bugün memleket amelesi mahdud teşkilâtlarda toplanmıştır. Her şeyden evvel unutmamalıyız ki kendi sınıf teşkilâtlarımızı vücude getirmeden, hakiki amele birlikleri yaratılmadan bizim sınıfa yabancı unsurların ellerine tevdi edilen kanun bu istediğimiz hukuku şamil olamaz. Bugün vakit geçmemiştir. Amele Teali Cemiyeti gibi memleketin ileri işçi teşkilâtı olan bir cemiyet bütün fabrikalara ve müessesata müracaatla onlardan mümessiller talep etmeli ve kanunda amele nokta-i nazarları tespit ve müdafaa edilmelidir. Filhakika Amele Teali Cemiyeti vazifesini idrak ederek bunu yaptı. Fakat bu toplanış bütün Türkiye amelesinin iştirakini temin edemedi. İkinci toplanışında daha faal olarak ve fabrikalar ve müessesatda iştirak ederler ise hem Amele Teali Cemiyeti kendi sınıfî mevkiini tahkim eder, göğsünü gererek ileri atılırsa ancak o zaman ameleye faydalı bazı hukuk elde edilebilir. Binaenaleyh arkadaşlarımla bir Amele Teali Cemiyeti'nin meslekî mahiyetine güvenerek ondan bir içtima daha akdini istiyorum. Her fabrikadan mümessiller gönderilmesini teklif etmekteyim. Gönderilecek mümessiller toplanarak genç ve inkılâpçı Cumhuriyet hükümetimizden inkılâbın temel direği olan Türk amelesinin hukukunu kâfil bir kanunun esaslarını tespit ile cumhuriyet hükümetimizden temanniyatta bulunsunlar.

Bizim bugünkü şiarımız: Sekiz saat iş, hastalara tazminat, tam yevmiye ile tekaütlük, gebe kadınlara sekiz hafta tam yevmiyeli istirahat, kadın ve erkek ameleye müsavî yevmiye, çiftçilere hukuk-ı tamme bahşı, grev hakkı, ameleye ait diğer hukukun temini.

Zeytinburnu Fabrikası amelesinden tesviyeci Şakir

Anadolu'da bir işçinin fikirleri, İkdam 2 Mayıs 1927, s. 2.

Sanayi'i der-âguş eden [kucaklayan] memleketlerle bir de buna karşı lakayt bulunan kendimizi mukayese edersek kafidir. Bu, bize büyük bir ibrettir. Evvelce bir sanayi düşmanı padişahlık devri vardı. Erbâb-ı sanayi için için kan ağlıyordu. Sonra bir devir Meşrutiyet geldi. O da gürültü patırtıdan sanayi'i aklına bile getiremedi. Şimdi ise hamdolsun Cumhuriyet devrinde bulunuyoruz Bu devrede de sanayimizin düşünüldüğüne şüphe yoktur. Gerçi hükümetimiz zürra'a yardım ediyor, zürra'dan da tam bir istifade bekliyorsa sanayi'i sağ eline almalıdır ve ticaretimizi yükseltmek istiyorsa keza sanatkârı bir evlat gibi kucaklamalıdır, farkındayım.

Biz işçiler kanun lâyihası Millet Meclisi'ne sevk olunurken her birimiz bir köşede ne kadar sevinmiştik. Sanayide bir tebeddül olacağı mülahazasıyla bulunduğumuz muhitte zenginlerle teşrik-i mesaî ederek birtakım hazırlıklarda bulunmuştuk. Şimdi ise bu da suya düşmek tehlikesine maruz bulunuyor. Çünkü yapılmak istenilen İş Kanunu patronlar lehinde olup işçilere yarar bir ciheti görmedim. Şûrası iyi bilinmelidir ki Anadolu zürra'ını ve sanayi ihtiyaçlarını temin eden birtakım ufak ve perakende suretiyle çalışan işçilerdir. Bunların içinde de öyle değer icat sahipleri olduğu halde bugün yokluk ve vesaitsizlik yüzünden burunlarından kan damlayıncaya kadar ter dökmek sayesinde maişetlerini temin ederler. Hükümetimizden çok rica ederiz, biz sanatkârlara bir parça merhamet ederek memleketimizin ümran ve terakkisi için de lehimize olan ve ayn-ı rahmet bileceğimiz ufak bir fikri milletin üzerine serpiversin de sonra görsün bu Türk sanatkârlarını. İş Kanunu'nun işçiler kafasıyla yapılmasını muhterem mebuslarımızdan dileriz.

Tesviyeci İbrahim

"Çorbasını bile zor içebilen işçi", İkdam, 2 Mayıs 1927, s. 2.

Senelerden beri dört gözle beklediğimiz mesaî kanunu nihayet çıkmak üzere... Fakat bu kanun bizi umduğumuz gibi sevindirmedi. Bilakis büyük bir sükût-ı hayale uğrattı.

Gönül istiyordu ki bu kanun, en ağır şerait altında çalışan, inleyen ve bu uğurda ölen zavallı işçiye bir hakk-ı hayat ve teneffüs versin... Onu, onu emeğinden, kuvvetinden, kanından azamî surette istifade eden patrona karşı biraz himaye ve müdafaa etsin.

Heyhat, aksi zuhur etti. İş saati sekizden ona çıktı. Yorgun ve kansız kollara yeni bir hamule-i mesaî yüklendi.

Ben, burada maddeler üzerinde yürüyecek değilim. Onların hiçbirisi, beni layıkıyla tatmin etmiyor. Yalnız şu on saat mesaî üzerinde biraz tevkif edeceğim. Acaba bir kanunu hazırlayan encümenin muhterem azası arasında, tenezzül edip de işçilerle iki saat hasbıhal etmiş veyahut, bir gün merak edip de o işçilerin çalıştığı fabrikayı gezmiş ve mesela... duman, kıvılcım, alev saçan ocağının karşısında bir demircinin nasıl çekiç salladığını tetkik etmiş kimse yok muydu? Ben olduğunu hiç zannetmiyorum. Çünkü o takdirde saât-ı mesainin ona iblağ edildiğini değil, altıya tenzil edildiğini görürdük.

Herkes hayatından, mesleğinden müştekidir. Fakat hiçbir seda-yi şikâyet, bizimki kadar elim değildir. Biz, en çok çalıştığımız halde, en az yaşayan, dünyaya, medeniyete, insanlığa en çok hizmet ettiğimiz halde onlardan hemen hemen hiç himaye görmeyen zavallılarız! Bugün işçi yevmiyesi vasati yüz elli kuruşu geçmez. Cumaları, bayramları ve sair bir mâni dolayısıyla çalışılamayan günleri çıkarırsanız, her işçinin ayda aldığı para otuz beş lirayı geçmez. Fakat bu otuz beş liraya o biçarenin nasıl çalıştığını hiç düşündünüz mi?

Bir demircinin sabahtan akşama kadar balyoz sallayışı... Bir tesviyecinin eğe sürüşü... Bir mürettibin kurşun harfleri dizişi... Bir ateşçinin makinesinin ocağına kürekle kömür atışı... Bir vatmanın, bin türlü kaza ihtimalleri karşısında en ağır tekdirlere ve galiz küfürlere kulak tıkayarak arabasını yürütüşü... Ellerinizi kalbinize koyarak bakın ve düşünün. Bunlar ne hazin, ne sûzişli [dokunaklı] birer mesaî levhalarıdır?!

Geçen gün memur bir arkadaşım anlatıyor: Beyoğlu, geceleri müthiş oluyormuş... Barlar sabahlara kadar açıkmış... Gençler oralarda çok eğleniyormuş.

Ben bu sözlere inanamıyor, hayret ediyorum. Kendi kendime "Daha oraya gidenlerin hiç işleri yok mu? Bunlar gündüzleri hiç çalışıp yorulmuyorlar mı?" diyorum. Sekiz saatlik mesaî beni öyle yoruyor ve yıpratıyor ki gülmek, eğlenmek değil, çok geceler sıcak çorbamı bile içmeğe muktedir olamayarak sofra başında uyuyup kalıyorum.

Bu, azmış gibi bir de on saat çalışmak ha? Efendiler biraz insaf... Biz de insanız!
Bir köylü bile eşeğini bu miktar çalıştıramaz!

Kalafat yerinde tornacı Süleyman Refik

İşçilerin saat-ı mesaisi olmalıdır. **İkdam,** 2 Mayıs 1927, s. 2.

Biz bu vatanın müdafii, askeri, evladı değil miyiz? Memurinin, şunun bunun saat-i mesaisi kanunu oluyor da bizim niçin olmasın? Resmî, dinî bayramlarda, kandil ve donanmalarda herkes gezip eğleniyor, cûş-i hurûşa gelerek [çoşarak] çılgınlıklar yaparak bağırıyor, çağırıyor. Zevkle efradı ailesiyle yaşıyor da çelik pazılarımızda vücud eriterek kan yaratan kuvvet var da bu kafile içine karışıp eğlenecek bir arzu: "Yaşasın Türkiye Cumhuriyeti, yaşasın Büyük Gazi" diyecek nefsimiz yok mu? Aman menafimiz munkati olmasın halk mütezarrır olmasın, aman fabrikalar durmasın, iktisadî zarara uğrarız diyenlere ağlayarak inleyerek haykırmak isterim ki biz halk değil miyiz? Harikalar yaratan, mermi taşıyan, düşmana göğüs geren, zaferden zafere koşan biz işçi Mehmetçikler değil miyiz?

Bir mesaî kanunu meselesi ortaya çıkınca etekleriniz tutuştu. Toplandınız, içtimaîyyattan ve iktisadîyyattan dem vurdunuz. İstiyorsunuz ki lastik fabrikalarına rekabet için derilerimizden lüks otolarınızın lastiği imal edilsin. Fakat hayır efendiler, hayır patron beyler, hayır.

Padişahları halifeleri sakallarından tutup fırlatan, tekke ve türbelerin üç yüz metrelik kavuğuna tekme atarak tesbihlerini bilardo yapan, başta, sevgili Halaskâr Müncimiz olmak üzere heyet-i vekile ve mebuslarımız bizi düşündü, bir İş Kanunu çıkardı.

Hülasa: Madem ki Garb medeniyetini takiben ilerliyoruz. O halde bir İngiliz, bir Fransız işçisi nasıl bir kanun şeraiti tahtında çalışmak istiyor, çalışıyorsa biz de büyük Millet Meclisimizin muhterem vekillerinden böyle bir kanun bekleriz. Aksi takdirde bu kanun İş Kanunu değil, didiş Kanunu olabilir ki hasta ailelerimizi ve zayıf çocuklarımızı bırakıp patronlarla didişmeğe vaktimiz yok.

Karagümrük'te Canfeda Hatun Cami-i Şerifi Sokağı'nda 64 numarada Zihni Fikret

---

"İşçi sınıfının hassas olması bir şereftir." İkdam, 2 Mayıs 1927, s. 2

Şimdiye kadar İş Kanunu lâyihası etrafında dermeyan edilen fikirler birer feryatnameden ibarettir. Çünkü değil bir sınıfın, hatta bir ferdin bile hukuku ziya'a uğradığı zaman mensup olduğu millet tarafından hoşnutsuzluğu mucip olur. Binaenaleyh istiklâlini kurtaran hassas bir milletin mensup olduğu işçi sınıfının da hassas olması bir hicab değil, onun için bir şereftir. Bu hususta koparılan feryatların ve dermeyan edilen mütalaanın alakadar makamât nezdinde sui-tefehhüme uğramayacağına ve bilakis hüsn-i niyetle karşılanacağına eminiz; çünkü mehhûs [uğursuz] saltanat devrinden mukaddes Cumhuriyet idareye intikal eden milletimiz içerisinde en fakir sınıf ameledir. Bugün öldüğü zaman evlatlarına az çok mal, mülk bırakan her sınıf halktan az çok kimseler vardır. Bundan yalnız amele sınıf müstesnadır. Bir işçi vefat ettiği zaman, değil ailesine mal bırakmak, hatta cenazesi bile arkadaşları arasında toplanan iane ile kalkar. Binaenaleyh memlekette en fazla himayeye muhtaç olanlar ameledir. Vücude getirilen lâyiha ise bugünkü hale göre ameleyi himaye etmemektedir. Kanaatime göre

kanun bir zaman daha terk edilmeli, zamanla doğacak ihtiyaçlar da nazar-ı itibara alınarak üzerinde imal-i fikir edildikten sonra Meclis'in gelecek devre-i içtimaîyyesine sevk olunmalıdır.

Karilerimizden ve Silahtarağa'da Elektrik Fabrikası makinistlerinden Hayrullah

---

"Büyük Millet Meclisi'nden bir rica", *İkdam*, 3 Mayıs 1927, s. 2.

Memleketimizin hayatıyla alakadar olan Büyük Millet Meclisi'ne sevk edilen İş Kanunu lâyihasının üçüncü maddesinde bir sarahat vardır ki o da müddet-i mesainin on saat ve hasb-el-icâb daha fazla olmasıdır. Bu İş Kanunu lâyihası aciz ve zebun sınıfın haklarını ellerinden alarak onları hayattan mahrum edecek bir dereceye kadar sükût ettiriyor. Bir hastayı bir mühendis tedavi edemediği gibi bir binanın krokisini de bir doktor tanzim edemez. Hastanın tedavisi için sadık bir doktora, binanın kurulması için de tecrübedide bir mühendise ihtiyaç vardır. Yani anlaşılıyor ki her sınıf erbabı kendi meşgalesine ait hususatta sahib-i ihtisastırlar. Bugün memleketimizde Garbın kanun-ı medenîsini hakim görmekle iftihar ediyoruz. Medenî Garb kavim ve milletlerinin amele kanunlarını kabul ederek ameleye bir hak-ı meşru verildiğini görmekle de bahtiyarız. Fakat maalesef bu şereften memleket amelesi henüz mahrumdur. Demokrat bir hükümet devrinde Garb amele kanununun bizde de hâkim olmasını Büyük Millet Meclisi'nden rica ederiz. Yahut her sınıf amele tarafından müntehib bir komisyon tarafından kaleme alınan İş Kanunu lâyihasının Büyük Millet Meclisi'nde tetkik edilerek kabulünü istirham eyleriz. Bu defaki İş Kanunu lâyihasının onuncu maddesi ameleyi ezmekten başka bir neticeyi mucib olmayacağı şüpheden beridir. Bu lâyihanın tashihi iktiza eden diğer nukatın da tashini cihetini ayrıca rica eyleriz. Ticaret Vekâlet-i Celilesi'nce İş Kanunu lâyihası ihzar edilirken acaba aralarında kaç amele mütehassıs vardı? Diyebiliriz ki kaffesi ticaretle alakadar zevattan müteşekkil bir gruptu. Tabiidir ki kendi menfaatlerine hadim olacak mevadd-ı mahsuse ile daha fazla alakadar olacaklardır. Bilhassa İş Kanunu'nun tarz-ı tanziminde bazı mevaddın esna-i münakaşasında sunuf-ı muhtelifeden mürekkeb bir amele murahhası heyetinin bulunması zarurîdir veyahut bütün dünya işçilerine bahşedilen Garb amele kanunlarını nakletmelidir. Bütün ülkelerde olduğu gibi memleketimizde hayatla çarpışan üç sınıf halk nazar-ı dikkatimizi celb ediyor: Birinci sınıf patronlar yani sermayedarân, ikinci sınıf memurîn, üçüncü sınıf da zavallı amele sınıfıdır. Sermayedarân sınıfı her memlekette olduğu gibi bizim memleketimizde de müreffeh bir hayata kavuşarak esbab-ı istirahatlarını teminle imrar-ı hayat ediyorlar. İkinci sınıf olan memurin için de hayat-ı hususîyyelerini koruyabilecek şahsî ve ferdî tefrik neden lazım geliyor? Amele sınıfının da yaşaması bir haktır. Memurîne bahş edilen müddet-i mesaî ne ise amelenin de müddet-i mesaisi aynı olması iktiza etmez mi?

Bir memleketin evladları yaşamak hususunda yekdiğerlerinden kanunen farklı bulunursa biri bu vatanın öz evladı, diğeri üvey evladı olmuş olur.

Üvey evladları işte amele sınıf oluyor. Büyük Millet Meclis-i alisinde icra-i faaliyet eden vatanperver zevatın biz ameleye de yaşamak için bir hak bahşedeceklerine kavi bir itimadım vardır. Medenî memleketlerde olduğu gibi amele hayatlarının müdafaası için amele mebuslarının da Büyük Millet Meclisi'nin daire-i şümulünde görülmesi arzu edilirdi.

"Tütün Amelesi Olmaklığım Dolayısıyla", *İkdam, 3 Mayıs 1927, s. 2.*

Tütün amelesinden olmaklığım dolayısıyle mesleğime ait açık hakikatleri arz etmeği üzerime zimmet-i vicdan biliyorum:

Tütüncülük yükseldiği kadar tütün amelesinin vaziyeti darlaşıp fenalaşıyor. İmalathanelerde çalışan kadın ve erkek amelenin say ü amelindeki vaziyetlerine gelince: İnsanlık hissiyle mütehassıs olanları ağlatacak bir haldedir.

Evvela sıhhat noktasını tetkik edelim: 350 ila 400 amelenin çalıştığı bir mahalde ihtiyacat-ı tabiilerini def' etmek için zarurî olan mahaller... Adedi hadd-i azamî beşdir ve bu yerler muzâdd-ı taaffün [mikrop giderici] sular ile tathir edilmiyor.

Bu azim kitlenin işledikleri tütün imalathanelerinin pencereleri sık sık kapalı bulunduruluyor. Bu yüzden sabah saat yedi buçukta işbaşı yapan 350 ila 400 amelenin neşrettikleri hamız-ı karbonla tütünün mevadd-ı semiyye-i şedidesinden olan nikotin imtizah ederek ameleye rahat nefes aldırmıyor, hisler âdete ibtal ediliyor. Çalışan amele bir iki saat geçtikten sonra dimağlarına uyuşukluk geliyor. Çehreler sararıyor. Kanlarında azim miktarda tebeddülat ve tahavvülat vuku'a geliyor. Şu kadar hadise-i hakikiye karşısında hiçbir belediye tabibi gelip kapımızı açıp da halimizi sual etmiyor.

Hey'et-i sıhhiye tarafından müntehab bir doktor dertlerimizin tedavisine yardım etmiyor. Akşam paydosunun gelmesi için kafeste çırpınan bir kuş gibi dışarıya çıkmağa uğraşıyoruz. Tütün amelesi öldürücü ve yıpratıcı şu hayattan kat'-ı alaka etmek için hariçten iş arıyor, fakat ne faide ki işsizlik var. Şu kadar acı hakikatler karşısında tütün amelesinin müddet-i mesaisi yedi saati geçmemelidir.

Henüz vücutları neşv ü nema bulmamış yedi sekiz yaşındaki genç kızlarla çocuklarımız tütün işlerinde çalışmaktan kanunen men' edilmelidir. Mevcudiyet-i şahsiyyeleri teşekkül devrelerinde vasıl olmayan çocukların tütün imalathanelerinde çalışmaları o yavrucakları ölümle karşılaştırmaktan başka bir şey değildir.

Bu kadar acı hakikatleri görmek için hiçbir mebus-ı muhteremimiz imalathanelerimizi gelip Meclis'e beyanatta bulunmadı. Doktorlarımız bizimle alakadar olmuyorlar. Bugün erkek işçisinin yevmiye olarak aldıkları yevmiye kadınlara da verilmelidir. Kadınlarımız da bu san'atın mütehassısıdırlar.

Hayat-ı ictimaiyyede kadın ve erkek yekdiğerinin mütemmimidir.

Erkek işçi 250 ila 300 kuruş yevmiye alırsa aynı işi yapan kadın amelesine nısıf ücret gibi bir şey veriliyor.

Kadınların başlarında ustabaşı olacaklar muhakkak kadın olmalıdır. Kadın imalathanelerinde bulunan müdürler dahi kadın müdür olmalıdırlar. Patronların, kadınları yazıhanelere çağırıp talimat vermeleri doğru değildir.

Ustabaşıları vasıtasıyla imalathaneler dahilinde tanzim edilmiş programla iş erbabı kadınların hayatı tanzim edilmelidir. İmal edilmemiş tütünlerin memalik-i ecnebiyeye sevk edilmemesi esbab-ı kaffesinden fazla surette ehemmiyetle taht-ı kefalete alınmalıdır.

Harap memleketimizin imarı için fazla çalışmak icap ederse de tütün işçilerinin yazın sekiz ve kışın yedi saatten fazla çalışmaları onlardan fazla iş almak değil, vücutlarını hırpalamak ve dimağlarını köreltmek, ölümle karşılaştırmaktan başka bir şey olamaz. Hakikate layık veçhile agah olmak için bir heyet-i sıhhiye tütün imalathanelerini dolaşmalı ve meşhudatlarını aynen icab eden makamata ba-müzekkere bildirmelidir.

Garp amelesine bahşedilen hakları biz zavallı Türk tütün işçilerine de teşmil ederek müddet-i mesainin yedi ila sekiz saat olmasını Büyük Millet Meclisi erkanından rica eyleriz.

Yaprak Tütün Amele Koruma Cemiyeti sabık ikinci reisi ve tütün amelesi sabık murahhaslarından Orhangazili Musa Kâzım

"Tütün Amelesinin En Büyük Dertlerinden Biri Daha!", *İkdam*, 3 Mayıs 1927, s. 2.

Açmış olduğunuz ankete cevaben yukarıdaki serlevha altındaki yazılarımın da dercini rica ederim:

Bugüne kadar devam eden ve bir çaresine bakılmaz ise ilanihaye devam edecek olan tütün amelesinin büyük derdini burada uzun uzadıya izah etmek mümkün ise de keyfiyet tütün patronlarınca malum olduğundan muhtasaran arz ediyorum:

Birkaç günden beri yevmiyeleri için haklı olarak şikâyette bulunan zavallı erkek, kadın on beş bin tütün amelesinin düşünülmesi lâzımdır. Zira bu azim kitle gördüğümüz hayat pahalılığında maişet derdinden fırtınaya tutulmuş bir gemi gibi çabalıyor. Sebebi ise pek bariz bir hakikat olan tütün işinin devamı mümkün olduğu halde devamsız bir iş olduğudur. Aynı zamanda tütün amelesinin görmüş olduğu haksızlıklar güneş gibi aşikâr olduğu halde tütün patronları bu haksızlıkları bir hak telakki edip tütün amelesini ezmektedirler. Nikotin zehri içinde zehirlenmekte olan bu on beş bin tütün amelesinin ekseriyetle erkek olmak üzere nısfından ziyadesi her sene azamî 250, 275 ve 300 kuruş kadar yevmiye aldıkları halde bu sene bu bütün tütün patronları bir tesanüd yaparak azamî 170 ve 180 kuruştan fazla yevmiye vermek istemiyorlar. Bununla beraber tütün işçilerini kadın ve erkek olarak iki kısma tefrik ederek tütün amelesini ehven çalıştırmak gayesiyle bazen erkekleri, bazen de kadınları işlerine geldiği zamanlar tercih edip müthiş bir rol oynamaktadırlar. Asıl maksatları az yevmiye vermek için kadınlara verdikleri yevmiye ile erkekleri çalıştırmak ve kadınlara yol vermek. Çünkü erkekler daha iyi iş ve daha ucuz yaptığından fazla kazanmak isterler. Halbuki bütün tütün erkek amelesi namına diyebilirim ki bugün erkeklerin yaptığı işi kadınlar da yapmaktadır. Binaenaleyh hiçbir tütün erkek amelesi kadınlara yol verilmesini istemezler; çünkü onlar bizim hemşirelerimizdir. Bunun hakkında da bazı gazeteler güya erkek tütün amelesi kadın tütün amelesinin işine göz dikmişler diye yazıyor. Böyle olsa bu tütün san'atını erkekler kadınlara öğretmemesi lâzımdı. Hakikat bu san'atı kadınlara erkekler öğretti. Bugün ancak erkek tütün amelesinin istediği hemşirelerimiz olan kadınların da yevmiyeleri erkekler misillu olarak birlikte çalışmaktır. Yukarıda tütün işi devamlı bir iş kabul olduğu halde davamsız bir iş demiştim. Çünkü tüccar yazın vasati altı, azamî yedi ay iş yaparlar. Yalnız kendi menfaatlerini düşünen tütün patronları tütünlerinin altına üstüne yeni bir çuval geçirmekle iktifa ederler. Tütünlerini işlenmeden sevk ediyorlar. Zannedersem Türkiye'de senevî kırk milyon kilo tütün istihsal ediliyor.

Otuz milyonunu İnhisar idaresi alıyor. Mütebaki olan milyon tütünü de tüccar alıyor. On milyon kilo tütün hakkıyle işlenecek olursa hiçbir tütün işçisi boşta kalmaz ve bu suretle senenin on iki ayını işlemekle geçirir. Eğer bu da kabil olmazsa on iki ayda bizlere iş vermek, bizler için müthiş olan kışın karları, yağmurları, şiddetli ve soğuk rüzgarları bizi, zavallı tütün işçilerinin müşfiklerle büyütmekte olduğu bedbaht yavrularını şiddetle kamçılarken boşta gezen tütün işçilerini soba kaloriferlerinin karşısında düşünsünler de vicdanen mes'ul olacaklarını unutmasınlar. Nüfus siyaseti takib ederek gürbüz Türk yavrularına muhtaç olan hükümetimiz de – hiç şüphesiz – biz zavallı, talihsiz tütün amelesinin hukukunu nazar-ı itibara alacaktır. Her seneki gibi verdikleri yevmiyelerimizi kat etmesinler. İşte tütün amelesinin en büyük dertlerinden birisi de tütün işlerinin devamsızlığı, patronların yevmiyelerimizi bu sene kırmasıdır.

Sirkeci'de Herman Esirer Tütün İmalathanesi'nde Mehmed Galib

"Muhtelif mevadd hakkında", *İkdam*, 4 Mayıs 1927, s. 2.

İşçiler hakkında tanzim edilecek bir kanun her halde iş sahasında çalışan işçilerden tayin olunacak murahhasların verecekleri fikirlerin yardımıyla tamam olur. Bir murahhasın muhakkak bir cemiyetin mensubininden olması icab eder. Çünkü cemiyet halinde bulunmayan işçiler için murahhas tayini gayr-ı mümkündür. Evvela meslek itibariyle kaç nev'î işçi mevcut olduğu ve bunların cemiyeti olup olmadığı mütehakkık olmalıdır.

Murahhas tespiti suretiyle efkarın temerküzü her halde labüddür. Çünkü işten çıkarılan, patronuna zarar iras eden her sahib-i hakkın münferiden müracaatları müsmir olmaz. Sonra her meslek erbabının ayrı ayrı murahhasları olması lazımdır. Çünkü bir meslekte behresi olan bir zat diğer san'at veya mesleğe tamamiyle bigâne bulunacağı cihetle bir murahhasın muhtelif meslek erbabını temsil etmesi doğru olamaz. Bununla beraber işçilerin başlı başına cemiyetleri olması yalnız haklarını müdafaa nokta-i nazarından değil, tekâmül ve terakki hususunda da pek lazım bir keyfiyettir.

Saat-ı mesainin sekizden ona iblağı keyfiyeti ise hakikaten iğbirar [gücenme] husule getirecek bir mahiyettedir ve bu da Garb medeniyetin işçi düsturlarıyla iktifa eden bize medeniyetin parlak devirlerini gösteren teknik adımlarının izlerine ve müntesiblerine bıraktıkları haklara 600 senelik bir tehirle mütebariz tecavüzden başka bir suretle tevil edilemez.

Garbın bugünkü gün asri teçhizatı sayesinde kemal-i suhuletle çalışmakta olan işçileri 6 ila 8 saat mesaî kabul etmişken tekniklerinin ilk tecrübe günlerinden daha ziyade müşkülat çekmekte ve fennî ve asrî techizatın yardımıyla kurtulmak ve teshilat yollarını beklerken saat-i mesainin bu dereceye çıkarılmasının terakki ve tekamül kabil-i telif değildir.

Eyyam-ı tatiliyye-i resmiye ile Bir Mayıs tatilinde yevmiyelerin itası ve çalıştırılırsa çift yevmiye verilmesi ve teehhül edenlerle çocukları dünyaya gelenlere münasip miktarlarda zammiyyat icrası düşünülmelidir. Murahhasların bunları kemal-i imtina ile izah etmeleri lazımdır. Bu haklar bütün hükümetlerce taht-ı siyanettedir. Bunu tarih sayfalarında görmek mümkündür.

Serviçen Matbaası'nda makineci Ahmed

"İş kanunu lâyihası hakkındaki ankete cevap", *İkdam*, 4 Mayıs 1927, s. 2.

İş kanunu lâyihası hakkındaki fikirlerimi kısaca bundan evvelki üç cevaba da yazmıştım. Onlara ek olarak bilhassa memleketimizde pek mühim bir mesele olarak nazar-ı dikkate almağa layık genç işçilerle kadın işçiler hakkında düşündüklerimi yazmak isterim.

1 – Genç işçiler: Birçok fabrika ve atelyelerde, kunduracı dükkânından tutunuz da tütün imalathanelerine, fındık fabrikalarına varıncaya kadar birçok yerlerde küçük çocuklar çalıştırılmakta, pek cüz'i bir yevmiye mukabilinde küçücük ve körpecik vücutları manen ve maddeten harap edilmektedir. Bunun için atelyelerde çalışacak çocuklar için asgarî bir yaş ve ücret kabul emek zarureti vardır. Bir çocuğun 14 yaşından evvel iş sahasına atılması men' edilmelidir. 14 yaşından 18 yaşına kadar olan gençler için de çalışma müddeti altı saati geçmemeli ve istirahat müddeti bu altı saatte de dahil olmalıdır. Sonra 14-18 yaşındaki gençlerin gece işleriyle maden ocaklarında çalışması katiyen men' olunmalıdır. Bir çocuğu bu kadar erkenden işe, para kazanmağa sevk eden saik hiç şüphesiz maişet darlığı ve ihtiyacı olduğundan hayat şartları göz önüne alınarak bu yaştaki çocuklara kâfi i bir asgarî ücret tespit olunmalıdır.

2 – Kadın işçiler: Bilhassa Balkan Harbi'nden sonra memleketimizin her tarafında yoksul kadınlar hayat mücadelesine atıldılar. Kadın işçileri ordusunun kadrosu günden güne şayan-ı hayret bir surette genişlemekte ve artmaktadır.

Bugün birçok müesseseler (tütün ve fındık) erkek işçiden ziyade daha az ücrete kanaat ettikleri için kadın işçileri istihdam etmeği tercih ediyorlar. Kanun lâyihasında kadın işçiler hakkında bir kelime bile bulunmaması çok büyük bir hayretle karşılandı. Kadın işçiler üç nokta-i nazardan tetkik edilerek kanunda yer bulmalıdır:

Elif – Kadın işçi ile erkek işçi arasında ücret farkı olmaması ve müsavî ücret temini.

Be – Kadın işçi doğumdan en az sekiz hafta evvel ücretli mezun addedilmeli ve doğumdan sonra da aynı mezuniyet yine en az altı hafta devam etmelidir.

Cim – Kadın işçiler her ay tabii bir istirahata muhtaç olduklarından bugünler için de yine ücretli olarak en az üç gün mezun addedilmelidirler (tabip raporuyla).

Bütün bunlardan başka işçi kadınların emzikli çocuklarının hayatı da düşünülmek lazımdır. Bunun için de medenî memleketlerde olduğu gibi fabrika ve atelyeler ve yakın yerlerde çocuk yuvaları teşkili en mübrem bir ihtiyaçtır.

Tramvay Şirketi işçilerinden kondüktör Selahaddin

"Anadolu'daki diğer bir işçinin mütalaa ve fikirleri", *İkdam*, 4 Mayıs 1927, s. 2.

Memleketimizin her şube-i meslek ve idarede, bir intizam-ı tam dahilinde tedvir-i umur ve bu meslek müntesibininin de hukuk-ı mükellefiyelerini zaman ve kâfil kavanin arasında, mevcud ve adedi istisgar edilmeyecek derecede kuvvetli bir işçi kitlesinin hayat ve maişetlerini teminen Meclisin nazar-ı tasvib ve kararına arz edilen İş Kanunu gerçi, şekil ve düşünüş itibariyle bazı kıymetli maddeleri havi ise de, büyük ve değerli mütefekkirlerimizin bilfiil işçilik ve amelelikle hayatını kazananlar gibi bütün teferruatı ve incelikleri düşünemeyecekleri bedihidir. Avrupa'nın birkaç asır evvelki sanat hayatı ile bugünkü mütekamil sanat aleminin muhayyerül akıl harika, dehalarını müsterihü'l-hal yaşattıran fennin farkını doğuran o işçinin memlekete hizmeti ve o memleketin de işçiye yardımıdır.

Avrupa emekçi sınıfının vasi' teşkilâtı, sendikaları kendilerine muhtaç oldukları himayeyi tarik-i kanunîye dairesinde temin etmiş oldukları göz önüne getirilirse şüphe yoktur ki her şeyden evvel bir san'at ve ziraat memleketi olan ve maatteessüf henüz hal-i ibtidaiyede bulunan memleketimizin emekçilerine bir mesaî kanununun derece-i lüzumu derkârdır. Yalnız şunu arz etmek isterim ki: nasıl ki bir askeri, mali, iktisadî, teşkilât-ı esasiye kanun-ı medenî gibi kanunların, uzun tetebbuat ve tetkikat ve bu hususta mütehassıs zevatın mütaleatının inzimamıyla kaleme alınıyorsa, bizim için yapılan kanunun da yine meslekten yetişmiş, amele hayatını bihakkın yaşamış kimselerin efkar ve mütaleatının alınması ve hatta Meclis'in müzakere ve münakaşalarına iştirak ettirilmek ve medenî memleketlerin amele teşkilât kanunlarından bizce kabil-i tatbik olanlarını iktibas ve bu kanuna ilave etmek suretiyle muhterem hükümetimizin tam bir halkçı hükümeti olduğunun bariz bir delilini göstermesi lazımdır. Acaba bize kim temin eder ki: Bu kanunu tanzim eden iktisatçı ve mütefekkirler arasında bugün, vaz'-ı kanun, yarın patron mevki' ve zihniyetiyle hareket etmemiş bulunsun.

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nda şirket mümessilleriyle sermayedar erbab-ı ticaret ve sanayiden mürekkeb bir gurubun akdetmiş oldukları bir içtimada bizim hakkımızdaki harîsâne düşüncelerini alenen itiraf ettiler. O aleyhlerine beyan-ı mütalaa ettikleri mağdur işçiler sayesinde değimlidir ki müdebdeb [debdebeli, mutantan] kaşanelerini, ziynet ve ihtişamla yaşamalarını temin etmişlerdir. Acaba o zavallı amele, o hayatını vakfet-

tiği patronun pırlantalara bürünerek kemal-i azimetle gezen ailesini görür de kendi sırtından kazanılan saltanata lanet ve nefret etmez mi? Bu haksızlığa karşı galeyana hakkı yok mu! Bu mütevazı Türk işçisi patronlardan bunların hiçbirisini istemiyor. Onun istediği ve yegâne emeli, yalnız hak, istikbal ve ailesinin mesut olmasıdır. Muhterem Süreyya Paşa, refikalarının çok manidar sözleri bir mücadele kapısı açar ki; genç Türkiyemizin girdiği inkılâb ve ümran devrelerinde bu gibi mücadelelerin zamanı olmadığını müşarünileyh takdir buyurmalı idiler.

Bu vatan gerek patron gerekse işçinin yekdiğerlerine mütekabil bir emniyet ve itimatla el ele vererek çalışmaları sayesinde yükselir, yoksa yalnız bir tarafın menfaati temin edilmek gayesiyle kirli perdeler altında arz-ı cehre eden riyaya, bilhassa emekçi sınıfı cevap vermeğe tenezzül bile etmez. Saât-ı mesainin sekiz olması ehemmiyetlidir. Zira o patron işçisinin sırtından kazandığı haksız ve gayr-ı meşru' paraları sayesinde nasıl ki kendi zevkinde yaşamak istiyorsa günün on, on iki saatini güneşin tahammülfersa harareti altında fabrikaların ratıp ve müteaffin [pis kokular saçan] zemin altında yağlar ve paslar içinde, günlerce deryalarda bocalayan vapurların cehennemî kazanları karşısında mütemadiyen yıprandığı vücuduna muhtaç olduğu istirahatı vermek ve dinlendirmek hakkını ister. İşte bunun için sekiz saat olması lazımdır. Ahval-i fevkalade zamanlarında on iki saate kadar temdidi meselesine gelince: Vazı'-ı kanun olan halaskârlarımız pekâlâ bilirler ki Harb-ı Umumî ve Mücadele-i Milliyye sıralarında geceyi gündüze katarak istiklâli için uğraşanlar arasında bir hiss-i gurur ve iftiharla denebilir ki biz Türk işçilerinin de bir hisse-i iştirakimiz vardır. Bu hususta Türk işçisi dünyanın hiçbir işçisiyle kabil-i kıyas değildir. Ahvâl-i adiyyede sekiz ve ancak ahval-i fevkaladede, yani harp zamanlarında hatta on iki değil, daha fazlasını da seve seve kabul ederler. On beş işçiden az olan müesseselerin işbu kanundan istifade edememeleri ise: Bir işçiyi mutlaka büyük fabrikalarda çalışmak mecburiyetine sokmak ve küçük müesseselerin de kapılarının üstüne iflas bayrağı keşide etmek demektir ki katiyen şayan-ı kabul değildir. Esbab ve izahına gelince buna gazetemizin anket sütunları müsait değildir. İşçinin her sene çalıştığı müessesede mevcut mücazat ve müstahak-ı mükafat ahvalini kayıt altına alarak muntazam bir defterin tutulmasıyla haksız mücazata maruz kalmamak ve ihtisasıyla münasip yevmiye veya zammın icra edilip edilmediğini bitarafane tetkik etmek üzere işçi ve patronlardan mürekkep bir heyet-i murakabenin taht-ı nezaretine tevdi edilmesi izhar-ı adalettir.

Her nimet bir külfet, her külfet de bir nimet mukabilinde olduğunu takdir eden bu vatanın en mağdur evlatları olan biz Türk işçilerinin er geç bu hakkı teslim edilecektir. Buna iman tammım vardır. Binaenaleyh yukarıda arz ettiğim gibi kanunun hin-i müzakeresinde birkaç murahhas işçinin bulunması, bu sene mümkün olmadığı takdirde önümüzdeki intihabâta tehir edilmesi, hastalığı zamanında tedavisi ve yevmiyelerin tam olarak itası, "yevm-i matemi" olan 1 Mayıs'ı, hafta tatilini ve bu tatillerde hakkının tam olarak itası ve birlik, siyasî, ictimaî teşkilâtına müsaade edilmesi, patronlar tarafından takayyüdat-ı fenniye ve tedabir-i sıhhiyenin imkân değil, icab ettiği şerait-ı fenniye dairesince ittihazı gibi tarafeynin hukuk-ı tammesini kâfil bir kanunun muhterem halkçı hükümetimizin dirig [esirgeme] etmeyeceğine kuvvetle ümidvarım.

Osmaneli kazasında dakik fabrikası makinisti Nazif

"Yegâne istinatgâhımız hükümetimizdir", İkdam, 8 Mayıs 1927, s. 2.

Bu hususta şimdiye kadar neşrolunan mektuplarla da bildirildiği üzere kanun projesi erbâb-ı mesaiyi memnun edemeyecek bir şekildedir. Adedi ihtiyacımızla makusen mütenasib olan say erbabı bu kanunla her gün mütezayid bir şekilde eksilecektir.

Bu proje amele ruhunun dilediği şekilde tadil edilmezse zavallı amele güneş yüzü görmekten de mahrum kalacaktır.

Memleketin iktisadîyatını düzenlemek için kol ve kafa kuvvetini bozmak, yıldırmak doğru değildir. Biz sekiz saat çalıştıktan sonra bir dakika daha ayakta duramayacak bir halde çekiç ve örsümüze veda ediyoruz. Böyle yorgun insana kanunî bir mecburiyetle memleketin iktisadîyatı namına daha iki saat çalış demek doğru olamaz. On saatlik mesaiyi kabul eden Almanya'da çalışan amele değil, makinesidir.

Farz-ı mahal olarak bizde de on saatlik mesaî müddeti kabul edilsin. Ne kadar devam edebilir? Ayda bir defa et yüzü görmeyen, bütün kuvvet ve kudretini zeytine medyun bulunan zavallı Türk amelesi buna nasıl tahammül eder?

Fabrikatörler, tacirler, erbâb-ı say'in döktüğü teri kasalarına idhal ederler ameleyi 18 saat de çalıştırmak isterler. Nitekim Ticaret Odası on saatlik mesaiyi hemen kabul edivermiş.

[Ne olur? Ticaret Odası erkanından bir zat bir kış günü fabrikalardan herhangi birisini ziyaret lütfunda bulunsa... Her gün sabahtan akşama kadar salladığım beş okkalık "bolyozu" eline versem ve tüccar efendi on saat değil, şu kızıl ocak karşısında şu çekici on dakika işi bozmamak, kimseyi sakatlamamak şartıyla sallasa... desem ve ondan sonra paydos zamanına kadar otursa. Saat 18'de bizle beraber, vazifeden çıksa... Eline boş bir cüzdan ve boş bir zembil versem. Bu saatten sonra Kocamustafapaşa, Topkapı, Silivrikapı gibi semtlerden çoluğuna çocuğuna çorbalık tedarik et desem.] Ondan sonra da on saatlik mesaî müddetini kabul eden tüccar efendiye mesaî müddetinin ne olması lazım geldiğini sorsam... Öyle tahmin ediyorum, ki çok düşünür ve dört saati geçmez.

Şu güzel vatanda vücudunu yorarak çalışan ve buna mukabil karnını Allahına hamdedecek kadar doyuramayan, kendisinden ziyade kendi hesabına ameleyi tüluğ ve gurub eden güneşi seyretmekten de mahrum bırakmak istemeyin ve bir parça kadirşinas olun.

Mesaî kanunu denince yalnız mesaî müddetini nazar-ı dikkate almak bilmem ne dereceye kadar doğru olur. Efendiler, biliniz ki biz de anadan tevellüd etmiş insanlarız. Armut gibi ağaçtan toplanmıyoruz. Bugünkü varlığımızı senelerce mektep sıralarında dirsek çürütmemize, beyin yormamıza ve hiçbirisi şerait-i sıhhiyeyi cami' olmayan fabrikalarımızda senelerce vücud yıpratmamıza borçluyuz. Bizim sakat kalacağımız, hasta ve ihtiyar olacağımız zaman olacaktır. Hasta ve alil olan erbâb-ı mesaiye şöyle bakılır, vefat edenlerin aile ve çocukları şöyle himaye görür diye bir kanun projesi teklif etmek arzusunu içinizde birisi izhar ede idi, şimdiye kadar size kazandırdığımız paraya çok görmezdik... Döktüğümüz terlere mukabil kazandığınız paraların hatırı için civanmertlik göstermeniz lazımdı.

Tüccar efendiler. Bizim yegâne istinatgâhımız hükümetimizdir. O... hükümet ki... mütareke senelerinde bütün tehlikelere rağmen İngiliz, Yunan süngülerinin beklediği cephanelerden cephane tedarik ederek memleketin emr-i müdafaasına arz edenlerle kasalarının başında gazete tebliğ ve resimleri okumakla vakit geçirenleri yakından bilir.

Zeytinburnu Fabrikalarında demirci Agah

"Amelenin Hukuk ve Mesaîsi", İkdam, 8 Mayıs 1927, s. 2.

Bir milletin, bir hükümetin kan damarını, şah damarını hiç şüphesiz amele teşkil eder. Bugün hükümet-i cumhuriyyemizin temel taşını kabil-i inkâr değildir ki yine amele işgal ediyor. Binaenaleyh o taşı zedelemek, onu çürütmek her halde mucib-i istifade olamaz. Ameleyi üzmemeli, amelenin her arzusunu mümkün mertebe yapmalı, bilhassa saat-i mesaiyi muhakkak kabul etmeli ve ameleyi sekiz saatten fazla çalıştırmamalıdır. Çünkü bütün gün çalışan amele yorulacak, takatsiz kalacaktır. Akşam evine döndüğü zaman ailesinin rızkını almayı bir

an evvel istirahat edeyim diye unutacaktır. Bugün çalışan amele aynı zamanda hududu da müdafaa edecektir. Lakin ezile ezile çalışırsa kuvvetsiz kalacak, eli silâh bile tutamayacaktır. Ameleyi sevmeli ve onu korumalı.

Hükümet-i cumhuriyyemizden beklediğimiz:

Mesaî kanununun amele murahhaslarının iştirakiyle müzakeresi ve amelenin istediği saat-i mesaiyi kabul etmesi, 10 yaşından 20 yaşına kadar olan ameleyi altı saatten fazla çalıştırmaması ve her cihetten amelenin mukaddes olan haklarını gözetmesidir.

Ortaköy'de kar'iniz demirci Ahmed Nureddin

"Ekmekçi amelesinin dertleri ve düşünceleri", İkdam, 10 Mayıs 1927, s.

Amele anketinize cevap verenler sütununda birçok şekilde mülahazalar yürütülmekte olduğunu gördüm. Bu memleketin evladı muayyen zamanda en lüzumlu bir sanat erbabı olmaklığımız hasebiyle biz de dertlerimizden bahsetmeye karar verdik.

Bizler yetmiş kuruştan iki yüz kuruşa kadar yevmiye alan hiçbir cemiyeti ve hamisi olmayan ekmekçi esnafıyız. Cuma tatili kanununa kadar mütemadiyen çalışmakta iken kanunun tatbikinden sonra biraz rahat etmiş idik. Geçenlerde Meclis'te Heyet-i Mebuse erkanından bir mebusumuzun verdikleri takrir üzerine fırınların Cuma günleri dahi küşadı takarrür etmiştir.

Bizler bundan çok müteessir olduk. Şüphe yok ki bu hususta mal sahipleri istifade edeceklerdir. Fakat biz zavallı işçiler istifade ettiğimiz yalnız bir Cuma'yı dahi kaybettik. Her an için hayatlarını memleketlerine hasreden bizler böyle durmadan mütemadiyen çalışacak olur isek sonra bizim halimiz ne olur? Buna vücud dayanır mı? Binaenaleyh çok rica ederiz: Ticaret odaları İş Kanunu'nu müzakere ederken yalnız patronları değil, biraz da bizleri himaye etmelidirler. Sevgili hükümet-i Cumhuriyetimizin bizleri düşüneceğinden katiyen ümidvarız.

Beyoğlu'nda ekmekçi fırınında müstahdem ameleden Mehmed Abdullah

---

"Tütün amelesinden birinin cevabı", İkdam, 10 Mayıs 1927, s.

Evvela yapılan kanun hakkında açmış olduğunuz anketle biz işçilerin isteklerimizi beyan etmemize vesile olduğunuz için memnuniyetle teşekkürler ederiz. Saniyyen zannedersem birçok işçi arkadaşlarımın yazmış oldukları fikirler kanunda bulunması icab eden hususatı teşrih ediyor. Onun için ayrı olarak mütalaat dermeyan etmeyeceğim. Çünkü umum arkadaşlarım ile beraber benim de derdim aynıdır. Yalnız hükümet-i Cumhuriyyemizden işçi cemiyetleri murahhaslarının tanzim etmiş oldukları lâyihanın aynen kabulünü bekler ve bu küçük hakların biz işçilere münasip görülmesini ümit ederim.

Dolmabahçe Hermann Asirer Tütün Deposu'nda amele Ali Said

"İşçi teşkilâtları hakkında", İkdam, 10 Mayıs 1927, s.

Efendim,

İş Kanunu lâyihasının mevki'-i müzakereye vaz' edilmiş olduğu şu zamanda ben de memleketimin bir amelesi olmak hasebiyle [cihetiyle] bu hususdaki fikrimi arz ediyorum.

Şöyle ki elyevm mevcut olan İş Kanunu lâyihası velev cüz'i olsun amele hukuku gözetilerek tanzim edilmiş değildir. Halbuki biz amele, yani halk kitlesi halk hükümeti olan hükümet-i Cumhuriyyemizden bütün hukukumuzu kâfil tam ve kamil bir kanun beklemekteyiz ve bu intizarımızda da pek haklıyız. Çünkü artık bizlere sürü nazarıyla bakmak, hakk-ı hayat tanımayan saltanat devrinin hamdolsun bugün enkazı bile kalmamıştır. Zaten bu sebepten dolayı şimdiye kadar bizler de bu gibi işlerde fikir beyan eylemeyi hatırımızdan bile geçirmezdik. Fakat çok şükür ki bugün bizleri evlad tanıyan, bizlere evlad muamelesi eden hakiki bir hükümete sahibiz. İşte bundan dolayı biz de hakkımızı aramayı bir borç, bir vazife telakkisiyle öğrendik. Binaenaleyh hükümet-i Cumhuriyyemiz bu kanunun patronlar kadar, belki onlardan daha ziyade bizleri ve biz ameleyi düşünmelidir.

Şimdiye kadar onlara esir olduğumuz artık kifayet eder zannederim; çünkü yine patronların keyfine bırakılacak olursak daha az para vererek daha ziyade çalıştırmak isterler. Çünkü onlar kasalarını doldurmayı bilirler. Ve biz ameleye hakk-ı hayat tanımazlar. Bugün memleketimizde işçi sınıfı müthiş buhran-ı iktisadî ile mücadele etmektedir. Patronların verdiği elli atmış kuruş yevmiye, ancak kuru ekmeğimizi temin edebilecek bir killettedir. Bunun için yapılan İş Kanunu'nda işçi teşkilâtlarının vasi serbestlikleri temin olunmalıdır. Eğer bu cemiyetlerin serbestliği temin olunmasa işçi sınıfının hakları gözetilmiş sayılamaz.

Mayer Şirketinde tütün amelesinden İbrahim Hüseyin

"Sekiz saatlik iş meselesi," *İkdam*, 12 Mayıs 1927, s. 2.

Şimdiye kadar İş Kanunu hakkında ankete verilen cevaplarda saat-i mesaî için şikâyet ekseriyeti teşkil ediyor. Bütün dünya işçileri sekiz saat çalışıyordur. Memleketimizde neden on saat iş teklif ediliyor? Bu cihet bütün işçilerimizin gücüne gidiyor. Bu noktada bunlar müttehid bir cephe teşkil ediyorlar ve diyorlar ki on saat iş ağırdır. Memleketimizdeki, çalışma aletleri, vasıtaları ise iyi değil ve yorucudur. Umumiyetle efkâr bu noktada temerküz ediyor ve yarın silâhı elinde hududa koşacak işçileri şimdiden yıpratmak doğru değildir, denilmektedir.

On saat iş hakkında ilave edecek daha başka iktisadî cihetler de tetkike şayandır zannederim. Hiç ümit etmem ki İş Kanunu'nu hazırlayanlar on saat işi kanuna bile bile idhal etsinler. Buna ihtimal verilemez. Yalnız varid-i hatır olan cihet pek çok işlerin yapılması fazla bir say'e ihtiyaç gösterdiğinden memleketin vaziyet-i iktisadîyyesi icabı on saat iş idareten düşünülmüş bir tedbir olabilir. Binaenaleyh bugünkü fen ve tekniğin devrinde herhangi bir memleketin iktisaden yükselmesi on saat iş kabul etmek cihetine giderek şâfî [yeterli] tedabir ile maksat temin edilemez. Eğer on saat iş hakikaten kabul edilecek olursa faide yerine memleket zarar görecek kanaatindeyim.

Hem çalışanlar ezilecek hem de işverenleri atalete sevk edecek ve fennin terakkiyatı ile alakadar olmayacaklardır. Her ne kadar memleketimizde epeyce sermayedar, fabrikatör varsa da bunlar iktisad yokuşunun merdivenlerini tamamiyle kat' edecek fen ve tekniğin usullerine vakıf değillerdir. Mesela: Bir deri debbağ fabrikatörü kendisine lüzumu olan palamudu az bir ücretle dibekte yani havanda dövdürmek suretiyle on saat bir

ameleyi çalıştırırsa geri tarzda fenni bir surette yapılmış, saatte elli kilo mal veren bir palamut değirmeni almağa lüzum görmeyecek, çünkü çalıştırdığı amelenin fazla say'inden elde ettiği kıymet fabrikatör namına bir dereceye kadar yaşatabilirse de memleket fazla istihsal ve sermayeden mahrum kalır. Memleketimizde birçok fabrikaları geziniz: katiyetle eminim ki fennî bir surette idare edilen ve çalışan fabrikaya ender tesadüf edilecektir. Birçok fabrikaların kazancı ile telif edilemeyecek derecede memur külfeti hademe kapıcılar ki birçok mesarif işte işçi on saat çalışacak, hem bu mesarifler kapatılacak, halbuki fennî bir surette idare edilen bir fabrikacının ocağında yanan kömürün, bacasından çıkan dumanın harareti bile alet-i mahsuse ile ölçülür ve ona göre kömür sarfiyatı hesap ediliyor. Bizde hangi fabrika veyahut fabrikatör yaktığı kömürün külünü tartar ve bacasından çıkan dumanı ölçer? Bu gibi iktisad kanunlarından istifadeler elde etmek mümkün iken işçiyi on, on iki saat çalıştırmak memleketin umumî nizam-ı iktisadîsi ve içtimaîsi üzerinde aksi tesirler tevlid edebilir.

Hülasa- i kelam: Bugünün iktisad ve teknik usullerine müracaat edildikten sonra on saat iş kabul etme fuzulî olarak mesainin heder olmasını temin eder ve memlekete hiçbir faide temin etmez. Halbuki sekiz saat işte hem işçinin sıhhati düşünülmüş olur ve iş kabiliyeti artar, hem de işverenler kazançlarını çalıştırdığı amelenin fazla sarf ettiği mesaide arayamazlar. Mütekamil iktisad kanunlarında ararlar... Dolayısıyle memleketin istihsal ve sermayesi de artar.

Silahtarağa'da Elektrik Fabrikası makinistlerinden Hayreddin

"Bu da bir diğer istirham", İkdam, 12 Mayıs 1927, s. 2.

Mesaî Kanunu tatbik edilmeden evvel Ticaret Odası heyet-i muhteremine rica ederiz: Lütfen gelseler de debbağhaneleri teftiş etseler. O zavallı amele ne haldedir? Acaba insan denecek bir hali var mıdır? Biçareler hiçbir cemiyete mensup olmadıkları gibi bir hasta kasaları bile yoktur. Çünkü iki üç sefer teşebbüs edildi, bazıları işinden oldu, bazıları ustalıktan çıkarıldı. 1500-2000 amele olduğumuz halde Mesaî Kanunu için bir murahhas bile gönderemedik. Vakıa Almanya'da 10 saat iş kabul edilmiş. Onları günde en az yedikleri 150 dirhem ettir. Bir de biz işçilere sorunuz: Acaba haftada 150 dirhem et yediğimiz var mıdır? Çünkü aldığımız 80, 100 kuruşla ne yapabiliriz? Rica ederim efendiler bir lokantaya gidiniz en az bir lira yersiniz. Biz işçiler 100 kuruşla ailemizi mi geçindirelim, çocuklarımızı mı tahsil ettirelim? Bir hasta olsam kendimi tedavi için ilaç alamadığım gibi çoluk ve çocuğum aç kalacaktır. Münevver Türkiye Cumhuriyet hükümeti bu fakir işçileri her şeyden mahrum bırakmayacağına cihan emindir.

Debbağ amele ustalarından Mustafa Sabri

"Bir saraç ustasının mülahazaları", İkdam, 12 Mayıs 1927, s. 2.

Yapılmak istenilen kanunun umumî hatlarına göre yevmiye on saat çalışacağız. Nispeten hafif veya az ağır san'atlarda belki - bu da yazın - on saat şöyle böyle çalışılır. Fakat ağır mesaide (zaten bugün hele memleketimiz gibi asrî sanayi'e yeni girmek isteyen ve asrî sanayi'in henüz adem-i teessüsü halinde bulunan memleketlerde mesaî ağırdır ve ağır olacaktır on saat çalışmağa bu hayat pahalılığında kafi gıda alamayan, meskenleri şerait-ı sıhhiyeyi haiz olmadığından kuvvet-i bedeniyyesi zayıf, çoluk çocuğu geçindirmek dert ve elemi altında ezilen amelenin tahammülü yoktur ve olamayacaktır. Patronlar da böyle çalışmadan istifade edemezler.

Mesaî ve faaliyet ağır, orta, hafif olmak üzere üç kısma ayrılmalı ve ağır mesaide çıraklık devresi belki on

beş yaşını ikmale vabeste bırakılır, daha doğrusu ağır mesaide velev on beş yaşını ikmal etsin, çocuk ve bu çağdaki genç doğrudan doğruya çalışmamalıdır. Orta ve hafiflerde ise nihayet on yaşından itibaren çıraklığa kabul muvafık olur. Ve terbiye-i sınaiyye muhitine esas böylece konulur. İlim lazımsa hayat da elzemdir.

Fabrika veya darüssınaelerin şerait-ı sıhhiyesine fevkalade riayeti kanunda mecburi kılınmalıdır. Güneş görmek, rutubetsiz olmak, ziyadar bulunmak, mümkün olduğu kadar toz ve eşya parçacıkları ari tutulmak, hava daima değiştirilmek ve içeride mütemekkin[oturmuş] ve durgun hava bulundurmamak mecburiyetlerine, hele kimyevi istihzaratta fevkalade dikkat etmek ve memleket ve belediye hekimleri haftada bir teftiş ile mükellef kılınmak ve tenbihat ve ihtarat defte-ı mahsusuna yazılarak fabrika veya darüssınae müdür veya mümessiline taahhüd mahiyetinde imzalatarak adem-i icrası takdirinde bir ceza ile mecburiyet altına sokmak lazımdır.

Patronlar keyfe mâ yeşâ' [dilediği gibi] ameleyi koğmamalıdır. İşin azalması ya fena gitmesi veyahut kat'î ve mecburî sebepler vuku'unda amelenin bir hakkı olduğu fiilen bilinip yol verilecek, ferdi veya hizbî fakat mütehallik ve mücbir icablar, iktizalar önünde ihraç edilecek amelenin müdafaası ve mazeretleri dahi zabıt ve tahkim edilerek neticeye göre karar verilmesi zımnında her fabrika veya darüssınaede birer divan teşkil ve her fabrika veya darüssınaede amele tescil defterleri tutulması ve amele yedinde fotoğrafıyla hüviyet cüzdanları verilerek bütün hüviyet ve istitâat-ı bedeniyye [güç yetme] ve evsaf-ı şahsiyye ve say ü ameli derecesi işbu hüviyet cüzdanlarında zabt ve tescil kılınmanın kanuna esas olarak konulması elzemdir.

Memleketimizde asrî sınaat henüz inkişaf ettirilmek isteniliyor ve çalışıyoruz ve çalışacağız. Asrî sınaatın vücudu tamamiyle memleketi iktisaden kurtaracaktır ve asrî sanayide bir taraftan nakdî sermaye diğer taraftan manevî sermayenin mevkii ve hakkı, vaziyeti ve icabatı ve iktizası tamamiyle anlaşılırsa ve muhafaza ve siyanet olunursa ancak sağlam bir temel konulmuş bulunur ve bu günkü günde patronlardan başlayınız da en dümen amelesine kadar hepimiz "terbiye-i sınaiyye"ye hatta iptidaî terbiye-i içtimaîyyeye muhtacız. Mesaî ve faaliyet ordusunun ruhen ve zihnen ve fikren bitterbiye takviyesi için hele patronların içtimaî ve iktisadî vezaifi (mesela milletin ferdlerine, ferdlerin miletine, ferdin ferde hukuk ve vezaifi, mesela mümkün olursa ailelerden başlamak üzere. ufak büyük, az çok, teavün ve ihtiyat sandıkları ve müesseseleri teşkili, mesela kooperatif ve kolektif levazım-ı zarurîyye teşkilâtı) kanuna tavsiye değil lüzum, ihtiyaç suretinde konulmalıdır.

Kazalardan dolayı mevt, daimî hastalıklar, sakatlıklarda amelenin patronlar tarafından bakılması ve yevmiyesinin itası ve ölüm vukuunda geride terk ettiği perişan ve fakir evlad ve eyyal veya kardeş ve baba ve analarını adilane miktarı ve nevüma istihlaf usulü ve işçiliğinden ve işlemeden husule geldiği hekim raporuyla tahakkuk eden amelenin hastalıklarında hak sahibi bulunduğunun kanuna hakkıyle ve etrafiyle konulması muktezidir. İstihlaf usulü en temelli usullerdendir.

Üçten başlayarak daha fazla çocuk yapan amelenin ve işçinin yevmiyelerine müsaid ve mümkün zammiyat icrası, dinî ve millî bayramlarda mükafat dereceleri adilane ve bihakkın düşünülerek ikramiye itasının mecburi kılınması ve kefalet ve teminat ve haciz ve haricen istihsal-i hak davalarında patronlar tarafından amele ve işçilere muavenet ve teshilat iraesi velhasıl mesela altı ay ve bir seneden beri nezdinde çalışan bir işçinin bu çalışmakla bir mevki ve bir istihkak husule geldiğini hele seneler ziyadeleşirse bu mevkiin ve istihsalin fazlalaştığının fiilen takdiri kanunda sarahaten yer tutmalıdır.

Hülasa kanun her tarafı düşünülerek ve her tarafa hak ve vazife tevcih edilerek ne ilmî, ne tatbikî mevzuat ve tecrübe asarına karşı gayrı kafidir.

Saraç ustası İbrahim

Bir tetkik daha, İkdam, 14 Mayıs 1927, s. 2.

Amele için açmış olduğunuz ankete cevab yazarken birçok şeylere zâhib oldum [fikirlere kapıldım]. Bizde amele denince doğrudan doğruya aklımıza gıdadan, sıhhatten mahrum, tazyik altında ezilmiş, nefesi kesilmiş, cılız, sıska bir sürü insan gelir. Hakikaten böyle değil midir? Hangi bir Türk amelesi vardır ki aldığı mükemmel gıda sayesinde sıhhatli, görünür olsun. Bu şeyin aksini iddia edenlere derim ki lütfen azıcık zahmet edip şöyle bir fabrikanın kapısı önünde durunuz ve paydos zamanında içeriden çıkacak ameleleri baştan aşağı gözden geçiriniz. Ne göreceksizin? O vakit hiç şüphe etmem ki buna vicdanınız muazzeb ola ola [azap duya duya] hak vereceksiniz. Bu nedendir? Esbabını arayacak olursak birçok engellere tesadüf edeceğiz. Bir kere patronlarımızın nazarlarında biz ameleler bir oyuncak, bir köle, bir kul sayılıyoruz. İstedikleri zaman bizi aç bırakmak onların en büyük zevkidir. O ister ki günde vereceği üç beş kuruşa mukabil bizden üç yüz, beş yüz kuruşluk kâr temin etsin. Fakat patron efendi aklına getirmez ki bu çalıştırdığı da kendisi gibi bir insandır. Onun da akşamı bekleyen aç, çıplak bir ailesi vardır ve kazandığı o birkaç kuruşla onların nafakasını temin edecektir. Bunu katiyen aklına getirmez. Yalnız sıcak odasında kasasının başında mütemadiyen emirler verir ve kâr, hep kâr düşünür. İşte bütün bu çektiklerimize hitam vermek için beklediğimiz mesaî kanunudur. Mesaî kanunu denince akla doğrudan doğruya saat -ı mesaî gelmemelidir. Evet belki o da kanunun başında olabilir. Fakat bundan evvel çektiğimiz daha bir şeyler vardır. Bilhassa kazalar başlıcalarıdır. Kanun-ı mesaide mutlak kazalar için maddeler konulmalı, bu vesile ile mahvolacak birçok aileleri kurtarmalıdır. Bugün fabrikalarda kollarını, bacaklarını uçuranlar, gözlerini çıkaranlar hatta vefat edenler az mıdır? Efendiler... Herkes biliyor ki memleketimizin fabrika ve işhanelerinde kurban gidenler pek fazladır. Bunların aileleri ne oluyor? Acaba bunlara hisse veriliyor mu? Hayır... Verilse bile pek cüz'î... İşte bunlar mesaî kanununda birer birer zikredilmeli, her şey düşünülerek yapılmalıdır. Bizim hakkımız mukaddestir... Amele izzet-i nefis sahibi değil midir?

Sonra fabrikalarda olsun, şirketlerde ve işhanelerde olsun bizim yani amelenin en küçük bir hatası en büyük hakareti mucib oluyor. Biz de insanız, biz de izzet-i nefis sahibiyiz. Bizim de vicdanlarımız bu şerait tahtında rencide olur. Mesaî kanununda bu cihetin de gözetilmesi elzemdir. Ne ise maksadımızdan harice çıkmayalım. Mesaî kanunu yaparken her cihetin, her noktanın üstünde düşünmeli ve ona göre hareket etmelidir. Saât-ı mesaî ise mutlak ve mutlak üçe ayrılmalıdır. Maden amelesi daha ziyade gözetilmelidir. Unutulmamalıdır ki milletlerin istikbali amelesiyle kaimdir. İstediğimiz kanun-ı mesainin murahhaslarımızla halli, saât-ı mesainin kabulü, kazaların nazar-ı itibara alınması...

Kuvvetli fikir ve münevver dehasıyla inkılaplar yaratan, her şeyi yoktan var eden Cumhuriyet idaremiz hiç şüphe edilmez ki bu biçare amelenin de hukuk-ı mukaddesesini gözetler ve gülmek bilmeyen yüzlerini güldürür... Biz bunu ümit ederiz.

Beşiktaş'ta tesviyesi Fevzi Tuğrul

Mürettiblerden birinin cevabı, *İkdam*, 14 Mayıs 1927, s. 2.

Muhterim *İkdam*'ın açmış olduğu anket vazife-i insanîyyesine büyük teşekkürle beraber bendeniz de acizane fikir ve ictihadımı takdime işçi olmaklığım dolayısıyla bir hak görüyorum:

İlimizden kanun kesb-i meriyet

Ariz ve amik tetkikatına himmet
Edilerek görmeli işçi şevkat
Büyük yara açar cüz'ice gaflet
Yüzde yetmiş işçidir zira millet

Eli, ayağı ameledir devletin
Onlardır mevcudu faaliyetin
Bibaht bir hadimi insanîyetin
Mazisi, hâli, istikbali mihnet
Görmemiştir neden dost merhamet

Saat-i mesaî sekizi imkân
Dahilinde fazlasına yok derman
Zannedersem bundan fazla bir hayvan
Çalıştırmak için sahibi niyet
Bile etmez arar bir az da sıhhat

Nasıl bakar ise evlada baba
İşçi parasına böyle bir deva
Bulunarak tahakküm eski kafa
Kalkmalı işçi rehindeki zulmet
Böylelikle terakki kılar san'at

İşçi kanununa vermeli emek
Başka milletlere olmalı örnek
Biraz da bizden alsın başkası renk
İsterim ki biz de ey ulu millet
Numune olalım aleme nispet

Her bir nispeti iyilikle intac
Edip halkın nerde, neye ihtiyac
Gördüğünü bilip derdine ilaç
Olan hâl-i hazır adil hükümet
Hakkımızı korur etraflı elbet

Mürettib: Hicabi

"İş ordusunun yegâne hamisi", 14 Mayıs 1927, s. 2. (TAMAM)

Kanun-ı medenîsini İsviçre gibi medenî bir milletin kavanininden iktibas eden durendîş [tedbirli] hükümet-i Cumhuriyyemizin asırlardan beri hiç kâle alınmayan biz Türk işçileri hakkında mesaî kanununu ihzar ve tesbit etmek üzere olduğunu duymakla müftehiriz. Böyle bir kanun sahipsiz ve himayesiz Türk işçilerinin çok-

tan muhtaç olduğu bir şekl-i himaye idi. Her hususta meçhul, hiçbir makam tarafından hakkı teslim edilmeyen bizler, günden güne ezilmeğe mahkûm idik. Bilhassa birçok haklardan sarf-ı nazar, müddet-i mesainin eshâb-ı sermaye, fabrikatör, ecnebî şirket ve kumpanyaları tarafından hôd be hôd [kendiliğinden] temdidi ve bunlara hiçbir makamdan müdahale edilmemesi en büyük delildi. Bila kayd-ü şart, bu gibilerin arzularına körü körüne itaat suretiyle çalışanların alın teriyle kasalarına iddihar ettikleri servetler mühim yekûn tutmaktadır.

Bu patronların keyfi ve menfur hareketleriyle her fırsatta hakkı gasb edilen nice biçare erbâb-ı mesaî o haklarının sönmesine sebebiyet vermişlerdir. Biz bu halde çırpınırken Avrupa müesseseleri taksim-i amel suretiyle amele çalıştırıyor ve onların her türlü hayatî ihtiyaçlarını nazar-ı itibara alarak ona göre ücret ve sekiz saati mütecaviz işin beher saatine mukabil iki üç misli fazla tediyatta bulunuyor. Bundan başka kaza ve hastalık vuku'unda tedavi ve tam ücret, alil olanlara mükafat, doğum halinde ikramiye itası suretiyle erbâb-ı mesaiyi terfîh ediyor [emekçilere refah sağlıyor]. Aynı zamanda darüssınaeler her türlü şerait-i sıhhiyeyi câmi' olup [bir araya getirip] bizdeki gibi amelenin günbegün çürümesini ve hayatından kaybetmesini intaç etmez. Hatta birçok müessesat işçinin maddeten refah ve saadetini temin etmekle kalmayıp muhtelif mesleklere ait fennî mecmualar neşretmek ve kurslar açmak suretiyle fikren yükselmesine de gayret etmektedirler. Maalesef bizde işçiye verilen ehemmiyete bakınız ki: Kütüphanelerimizde ecnebî lisanından tercüme edilmiş mebzul romanlardan başka erbâb-ı san'atın istifadesine hâdim bir esere bile tesadüf edilememektedir. Buna mukabil ecnebî kütüphaneleri muhtelif şube-i san'ata dair fennî eserlerle dolu dururken lisan aşinalarımızınca hiçbir eserin teşvik ve müzaheret görmemesi ayrıca şayan-ı eseftir.

İstihdam edildiğimiz müesseselerde tekaüdiye, harcırah, mükafat vesaire gibi tâltiften mahrum olan bizler sadakatle ve fedakârane çalıştığımız ve icabında vatanın müdafii olduğumuz halde mukteseb ve mukaddes haklarımızın tanınmamasının esbâbı nedir?.. Bütün milel-i mütemeddinenin kabul ettiği sekiz saat mesaiye itiraz edenler hangi kanuna istinad ediyorlar? En son talep ve temennimiz şudur ki: Başta Gazi Paşamız olduğu halde muhterem Millet Meclisi aza-i kirâmının hariçten birtakım menfur ve muhteris talep ve itirazları itibara almamasıdır. Mahkûm-ı sefalet işçinin lehine ve talebine göre bir kanun-ı mesaî müzakere ve ihdasıyla vatan ve millete büyük bir hizmet edilmiş olacaktır. Çünkü: El emeği, iş ordusu bu milleti yükseltir.

Konya'da mensubîn-i san'attan Varnalı Ahmed Hamdi

"Bahriye işçilerinden birisini mütalaası", İkdam, 16 Mayıs 1927, s. 2.

İş Kanunu hakkında çok muhterem gazetenizin amele anketine tahsis ettiği sütunlarda muhtelif erbâb-ı san'at tarafından müdafaa-i hukuk zımnında gönderilen yazıları okudum. Kanun-ı mezkûru müzakere edecek heyet-i muhteremede biz gemiciler hakkında da adil bir karar verilmesini istirham ederim:

Hukukumuzu müdafaa ve siyanet edecek bir teşkilâta malik olmadığımızdan dolayı biz Türk gemicileri iki, üç kumpanya müstesna olmak şartıyla armatörler elinde âdete esir vaziyetindeyiz. Bütün düvel-i ecnebiyye ticaret bahriyesinde bir musaddak [tasdik olunmuş] nizamnameye müsteniden mürettebat istihdam edilir, güvertede gemici, serdümen, makinede ateşçi, kömürcü vezaifi birbirinden ayrıldığı gibi velev ne surette olursa olsun mürettebat katiyyen vapurun tahmil ve tahlisiyyesinde istihdam olunmaz.

Halbuki millî sefaimizde bir şahıs vapurun hem nezafetine, hem dümenine, hem de ambarlarda ameleliğe koşturulur. Bir ateşçi hem vapuru süratine sekte vermemek üzere istimimi hadd-i kifâyede bulundurmağa çalışır, - ki o cehennemî ateş karşısında beş altı saat vardiya yapmak ne kadar müşküldür - hem de ocaklara lazım olan kömürü kömürlükten o biçare çıkarır. Erbâb-ı himmet ve insaf ne olur bir kerecik sefainimizi teşrif

buyursalar da o zavallıların yüzlerini görseler! Mezardan çıktıklarına hükmedeceğine şüphem yoktur; çünkü aldığı 25 azamî 30 lira ile ailesinin iaşesini düşünsün, yoksa vücudunun muhafazası için lazım olan gıdayı mı alsın? Bir de kanun-ı ahir mucibince mensubîn-i bahriyenin yeknesak elbise iksa etmek [giymek] mecburiyeti olduğundan onu mu düşünsün? Eğer vicdanen düşünülecek olur ise her an, her lahza tehlikenin hazır olduğu cihanca müsellem olan gemicilik bütün Türk milletinin denizciliğimizin terakkisini görmek arzusuna rağmen armatörlerimizin menfaatlerinin haleldar olmaması için bu şeraite riayet etmemeleri, vapur süvarilerinin agmâz-ı ayn etmeleri [göz yummaları], bilhassa ticaret-i bahriyye müdüriyetinin bu mesele-i hayatiyye ile yakından alakadar olması iktiza ederken layakd kalması yüzünden erbâb-ı san'atın inkırazına sebeb olunuyor. Hülasa necib milletimize, bilhassa işçilere zahîr [arka çıkan] ve rehber olan hükümet-i Cumhuriyyemiz elbette biz zavallılar hakkında adil bir karar vererek refahımızı mehmâ-emken [mümkün olduğu kadar] temin edilmiş olur.

Mescit civarında Etyemez Mahallesi'nde 13 numarada İstanbullu Ahmed Hamdi

---

"İş Kanunu Nasıl Yapılmalı?", *İkdam*, 16 Mayıs 1927, s. 2.

Hey'et-i Vekile'ce taht-ı karara alınıp Meclis'e sevk olunan İş Kanunu bütün işçi arkadaşlar gibi beni de pek çok müteessir etti. Millî sermayedarlara ve dolayısıyla işçilere hasım olan derebeyleri mümessillerini memleketimizden tard ettikten sonra temel taşını ameleden yaparak Cumhuriyet'i kurduk. Cumhuriyet idaresini kuranlar kanunlarımızın zamana gayr-ı kâfi olduğunu idrak ederek Avrupa kanun-ı medenîsini kabul ettiler. Kanun-ı medenîsini kabul etmiş olduğumuz Avrupalıların iş kanunlarını neden kabul etmedik?

Cihan burjuvalarının ameleye hasım olduğunu bilirim. Fakat hiç olmazsa o burjuvalar amele sınıfın hayatını bir dereceye kadar düşünerek cüz'î bir hak verdiler. Biz de bu haktan fazla bir şey istemiyoruz. Bizim sırtımızdan binlerce lira kazananlar bu kadar hakkı olsun hakkımızı neden vermiyorlar? Saat-ı mesaiyi on saat kabul edip mevki-i meriyete koymak isteyenler işçilerin ne gibi şerait altında çalıştıklarını işçilerden veyahut işçi cemiyetlerinden tenezzül edip de sorup öğrendiler mi? Prensip itibariyle yekdiğerine tamamıyla zıt olan burjuva sınıf ile amele sınıf arasında yapılacak iş ve mesaî kanunu yapayalnız burjuva mümessillerinin yapması Cumhuriyet sistemleri ile idare olunan bir memlekette ne dereceye kadar doğru olduğuna hâlâ akıl erdiremiyorum. Mesaî kanunu için İstanbul Mebusu Hakkı Şinasi Paşa'nın riyasetinde bir encümen teşekkül ettiğini gazetelerde okudum. Muhterem mebus paşa ve mebus arkadaşları lütfen işçilerin ne gibi şerait altında çalıştıklarını almış oldukları yevmiye ile temin-i maişet edebiliyorlar mı, diğer amele arkadaşlarının mevzu-i bahis ettikleri daha birçok amele hayatının can damarlarını öğrenseler veyahut bizzat gelip tetkik etseler ne iyi olur! Yapılacak İş Kanunu ameleyi temsil eden cemiyetlerce yapılmalı, ondan sonra meclise sevk olunmalıdır

Oriantal Tütün Deposunda Sandıkçı Ziya

"Paşa, Sen Ey Halaskâr, Dünya Durdukça Paşa", *İkdam*, 18 Mayıs 1927, s. 2.

Kupkuru vaatlerle senelerce aldandık
Padişahlar zulmü ile birer şap gibi yandık
Ne çıkmış yeni kanun, ne başta hami vardı
Onlar indinde işçi dağınık bir davardı
Şuursuzluklarla biz zulme susarak yandık
Avuttuk kendimizi senelerce aldandık
Cesaretsiz bir azim emeli, yok bir gaye
Beslediğimiz için olmuş idik bî-vâye [nasipsiz]
Açılmıştı millette bir kan kıran yarası
Hissetmişti bu millet bir inkılâb sarası
Bu kan kıran sara ile rengimiz sararmıştı
Türk ülkelerinde güneş sönerek kararmıştı
İşgal kuvvetleriyle doldu sağla solumuz
İstikamet meçhuldü kararmıştı yolumuz

***

Bir gece uzaklardan bize bir nur göründü
Ayın gözü kamaştı bulutlara büründü
Türk evladı işçisi bunu mucize sandı
Bütün kalpler inkılâb ateşleriyle yandı
Bu mucizelerle nura gidip ulaşmak için
Tarassutlu denizle yüksek dağ aşmak için
İşçiler çekicini, çiftçiler sabanını
Terk ederek koşmuştu, icabında kanını
Dökmek için yılmadı yetişmek için nura
Kendi onurunu buldu kan döke sora sora

***

O, bir sönmeyen nurdu elinde bir dehanın
O bir peygamberi idi felaketli bir anın
O peygamber dediğim tunç renkli kumandandı
Elinde inkılâb meşaleleri yandı
İşçilere bağırdı; zulme edin isyan
Kurtuluş yollarında dökmek isterlerse kan
Dakika düşünmeden beni takiben gelsin
Türk bayrağı afâkta güneşiyle yükselsin
Türk zabiti, işçisi vermişlerdi el ele
O dahinin elinde alev saçan meşale
İşçi, işçi kadını takip etti rehberi
Birçok işçi vatanın ateşiyle yanmıştı
Bir de o patronlar milyonlar kazanmıştı

***

O işçi ki harika yaratan bilek onun
Tank, tayyare işleten el onun, ayak onun
İnkılâbı yaratan fen onun, yumruk onun
Madenlerde altın çıkaran zekâ onun

***

Ey büyük rehberimiz, ey kumandan Gazimiz
Kabul olsun indinde acıklı niyazımız
Çünkü harp arkadaşıyız: Siz kumandan, biz nefer
Siz bir peygambersiniz, istediğimizi ver
Türk işçisi patronun zulmünde inliyor
Ne patron, ne fabrikatör, ne vekili dinliyor
Teşkilâtsız, kanunsuz tabii ki birer hayvanız
Biz de anadan doğma, biz de birer insanız
Biz de gülmek, eğlenmek, hem yaşamak isteriz
Biz otla saman değil, bizler de ekmek yeriz
O ekmeği yiyoruz biz kana bana, bana
Dert yanıyoruz biz ey Gazi Paşa sana
Bir kanun isteriz ki işçi sefil olmasın
Patronun kasaları taşar gibi dolmasın
Ey Gazi kanununla rehbersin bir yol göster
Türk işçisi mufassal, medenî kanun ister
Paşa sen ey halaskâr, dünya durdukça Paşa
Sendedir ümidimiz Mustafa Kemal Paşa

Eyüp Defterdarı: İşçi Muzaffer

"İstanbul'da yetişecek işçi yavrularına biraz da teşvik lâzımdır", İkdam, 18 Mayıs 1927, s. 2.

Hükümet-i Cumhuriyyemizin saltanat ocaklarını, debdebe alaylarını sarsılmaz bir azim ile kökünden yıkarak toprağa gömdüğü günden itibaren halk hükümeti olarak ve milletin her güna hukukunu kendine bahşeden ayrı ayrı kanunlar yaparak meydana koymuştur. Bu meyanda bir de İş Kanunu kaleme alınarak Büyük Millet Meclisi huzuruna sevk olunmuştur. Halbuki nikâh-ı medenî, memurin ve ceza kanunları gibi işbu İş Kanunu tanzim olunurken Avrupa kanunları tetkik edilmemiştir. İş kanunu demek çalışmak kanunu ki bu da sırf akşamlara kadar bila fasıla beş, altı... ilah kiloluk balyozları sallayan bir demircinin ve iğne ile kuyu kazar gibi ibtidaî bir halde işlenmemiş demirleri ve çelikleri birtakım eğeler vasıtasıyla tesviye edeceğim diyerek eliyle, gözüyle, aklıyla, fikriyle ve tekmil vücudunu hırpalayan tesviyecinin cehennemî ateşler karşısında iş almak için uğraşan dökümcünün ve kışın baldırlara kadar ayakları ve dirseklere kadar kolları sıvalı koca manda derilerini kireçli su

ile dolu havuzda yıkayan debbağ amelesinin kat'iyyen haklarını temin etmediği gibi biz işçilerin mağduriyetlerine bais olmaktadır.

Herhalde Avrupa mesaî kanunları tetkik olunarak iktibas edilirse daha iyi olur zannederim. Mesela saat-i mesainin on olarak kabulü ki bu maddeyi okuyarak kalbi sızlamayan ve amele sınıfında bulunarak lanet etmeyen bir tek işçi yoktur. Saat-i mesaiyi ona iblağ etmek biz işçileri diri diri mezara gömmek demektir.

Ticaret Odası'ndaki patronlar içtimaında işbu maddeyi bila münakaşa kabul ederek diğer maddeler üzerinde az çok münakaşa ederler iken 14'üncü maddenin kıraatından sonra Değirmenciyan Efendi'nin, "Bunda yalnız amele düşünülmüş, patronlar düşünülmemiştir" demesi biz hayatından bizar işçileri büsbütün münkesir-i kalb [kalp kırıklığı] ederek hayretlere ilga etmiştir.

Geliniz de bir gün benim ile birlikte çalışınız. Akşam paydosunda bir, bir buçuk saat yolunuz var. Vesait-i nakliyye bile olsa binmeye ceplerinizde on paranız yoktur. Eve girseniz mangalda kömür yoktur. Haydi kömürcüye bir kıyye kömür. Testi veyahut da tenekenizde sabun haydi çeşmeye, yiyecek yok haydi bakkala iki kıyye ekmek on kuruşluk siyah havyar (zeytin) çocukları da toplayıp sofraya otururken bu saydıklarım bir günün değil ömrünüz oldukça davamla sonra da bütün vücudunuzla çalışmaktır.

Zaten biz işçiler öyle bedbaht kimseleriz ki sabâvet [çocukluk] hayatından yevm-i cedid, rızk-ı cedid ile imrar-ı hayata mahkûm olup yaşımız ilerledikçe ebedî bir mevt-i muhakkaka sürükleniriz. Hülasa Büyük Millet Meclisi aza-i muhteremesinin her halde biz işçileri siyanet edeceğine bütün mevcudiyetimle mutmain olarak istikbalde işçi olarak yetişmeğe hazır olan gençleri teşvik edici bir kanun yapması bilhassa temenni eylerim. Zira teşvik bir sefine-i gayret ve terakkinin kuvve-i muharrikesidir. Teşvikler taaddüd ettikçe kuvve-i fikriyye ve sanayi tevessü eder. Terakki-i nema bir vatan yavrusunun bir andelîb-i irfan olması lâzım ise ona bir manzara-i latife iraesi lâzımdır, ki o da teşviktir. Ne bahtiyardır ki o âlî irfan Avrupalılar bir genci mevki-i bala-i kemale isal edebilecek her türlü muavenetten ve teşvikattan geri durmazlar. Teşvik yalnız bir mübtedi-i terakkiye münhasır değildir. Bir dahiye zekâ bile teşvik, muavenete müftekırdır [muhtaçtır], kıymet bilinmeyen bir yerde dâd-hâhâne [adalet isteyerek] feryad eden bir fikr-i aliyyenin mededres-i kerimi [yüksek yardımcısı] teşviktir. Teşvikin enva'ı çoktur. Fakat kuru bir sözden ibaret olsa bile pek büyük medar-ı i'tiladır.

Teşvikperverane gayretin aşikane devam ettiği bir şey fikr-i averdir. Fakat aşkına bakmaz, ihya eder. Onun için kıymetli memleketimizde teşvik-i sanayi olmadıkça terakki edilemez. Bugün Avrupalılar sanayi sahasında hazinelerini lebaleb milyonlara gark eylemişlerdir.

Posta ve Telgraf Fabrikası'nda E[lif]. Mahmud

***Aydınlık* Dergisi, Marksizm ve Feminizm**

1 Mayıs İçin,

Ey İşçi!..
Bugün hür yaşamak hakkı seninken
Patronlar o hakkı senin almış elinden.

Sa'yinle edersen de "tufeyli"leri zengin,
Kalbinde niçin yok ona karşı yine bir kin?

Rahat yaşıyor; işçi onun emrine münkad;
Lakin seni fakir etmede günden güne berbad.

Zenginlere pay verme, yazıktır emeğinden
Azm et de esaret bağı kopsun bileğinden.

Sen boynunu kaldır ki onun boynu bükülsün
Bir parça da evladlarının çehresi gülsün

* * *

Ey İşçi!..

Mayıs Bir'de; bu birleşme gününde
Bî-şüphe bugün kalmadı bir mani önünde.

Baştanbaşa işte koca dünya hareketsiz;
Yıllarca bu birlikte devam eyleyin siz.

Patron da fakir işçilerin karnını bilsin
Ta'zim ile hürmetle sana başlar eğilsin.

Dün sen çalışırken bu cihan böyle değildi
Bak fabrikalar uykuya dalmış gibi şimdi.

Herkes yaya kaldı, ne tren var, ne tramvay
Sen bunları hep kendin için şan ve şeref say.

Bir gün bırakınca işi halk şaşkına döndü
Ses kalmadı; her velvele bir mum gibi söndü

* * *

Sayende saadetlere mazhar beşeriyet;
Sen olmasan etmezdi teali medeniyet.

Boynundan esaret bağını parçala, kes, at!
Kuvvettedir hak. Hakkı haksızlara anlat.

Yaşar Nezihe [Bükülmez], "1 Mayıs İçin," *Aydınlık - Bütün Dünya İşçileri Birleşiniz!*, sayı 15, Mayıs 1339 - 1923, s. 377.

1920'li yıllarda yayımlanan entelektüel dergi yığını içerisinde derinliği olan ender dergilerden biri *Aydınlık*'tı. Takrir-i Sükûn'a kadar İstanbul'da Millî Mücadele ve ertesi sola açılan yayımcılığın omurgasını *Aydınlık*

oluşturdu. 1 Haziran 1921 ile 18 Şubat 1925 arası otuz bir sayı çıkan *Aydınlık*, ilk kez Mete Tunçay'ın doçentlik tezinden derlediği ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi yayını olarak çıkan *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925* başlıklı klasik eserinde ayrıntılarıyla ele alınmıştı. Kitabın üçüncü bölümünü oluşturan İstanbul'da Aydınlık Çevresi'ni kapsıyordu. Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nın legal yayın organı *Aydınlık* dört yıla yakın bir evrede Türkiye'de Marksizmin bilimsel temelleri atan dergi oldu.

Aydınlık tarandığında her sayısı ayrı bir zenginlikte olduğu görülüyor. Bunu er geç tamamının Latin harflerle okuyuculara kazandırılması gerekiyor. Mete Tunçay'ın *Türkiye'de Sol Akımları* ana hatlarıyla *Aydınlık*'ın çizgisini bize veriyor. Onunla da yetinmiyor, geri planındaki siyasal gelişmelerle destekleyerek dergide kimi önemli makaleleri özetliyor.

Müteferrika'nın 48. sayısında "*Aydınlık*'tan *Katkı*'ya Kerim Sadi'nin Türkiye'de Marksist Düşünceye Katkısı" başlıklı yazımızla Kerim Sadi'nin *Aydınlık* serüvenini ele almıştık. Bu arada dönemin kadın şairlerinden Yaşar Nezihe [Bükülmez]'in Aydınlık dergisinde çıkan iki 1 Mayıs şiirini yakın bir zamanda yayımlanan *Türkiye'de İşçi Sınıfı 1908-1946* başlıklı kitabımızda bölüm başlıklarında kullandık. Bu iki 1 Mayıs şiirinden birini bu bölümün girişinde de veriyoruz.

Bu yazımızda konu olarak *Aydınlık*'ta kadın sorununa eğileceğiz. Bilindiği gibi Türkiye'de kadın sorunu 1908 ertesi yayın organlarında geniş yer almıştı. Batı'daki feminizm Türkiye'de de yankı uyandırmış ve kadın dernekleri "musavat-ı tamme" ya da tam eşitlik şiarıyla Türkiye'de kamuoyu oluşturma sürecine girmişlerdi. 1910'lu yıllardaki bu süreç 1920'lerde de aynı güçte olmasa da devam etmiş bulunuyor. Dönemin başında İnci, *Yeni İnci*, *Süs* gibi dergilerin ardından Türk Kadın Birliği'nin dergisi olarak *Kadın Yolu* ve daha sonra *Türk Kadın Yolu* Türk feminist söyleminin değişik boyutlarını gündeme getirmişlerdi. Kadın hareketine mütedeyyin kesim daha Meşrutiyet yıllarında itibaren eleştirilerini getirmiş, başta tesettür ve taaddüd-i zevcat olmak üzere birçok alanda, bu arada kaç göç konularında, *Sebilürreşad* başta olmak üzere birçok dergide sayısız yazı yer almıştı. Tüm bu yazılar "asrî"leşme sürecinde olan kadın hareketini bir özenti olarak değerlendirmiş ve kadının İslâm normlarından çıkarak "müsrif" bir nesneye dönüştüğünü ileri sürmüştü.

1920'li yıllarda Türkiye'deki feminist çizgiye farklı bir açıdan yaklaşan yayın organı *Aydınlık*'tı. *Aydınlık*'ta kadın konusunda birçok yazıya yer verilmiş, feminizmin bir burjuva özentisi hareket olduğunu ve örnek alınması gereken gelişmelerin, kuzeyde, Sovyet Rusya'daki kadın hareketi olması gerektiği vurgulanmıştı. Özellikle Rus devriminde kadınların gösterdikleri yararlılıklara dikkati çeken *Aydınlık* yazarları, Sovyet hükümetlerinin kadın erkek eşitliğini sağlayacak ekonomik ve sosyal önlemlerini dile getirmişlerdi. *Aydınlık*'ta kadın konusunda yayımlanan makalelerin tamamının çevirim yazılarını aşağıda yayımlıyoruz.

Kadın konusunda en derinliğe sahip yazıya Şefik Hüsnü, derginin daha ikinci sayısında "İçtimaî inkılâb ve kadınlarımız" başlığı altında yer vermişti. Yazı büyük ölçüde sanayi devrimi ile birlikte kadınların erkeklere oranla ne denli daha derin bir sömürüye tabi tutulduklarını dile getiriyordu. Bu sömürünün özellikle Cihan Harbi ile birlikte o zamana kadar misli görülmemiş bir boyuta taşındığını söylüyor, erkek nüfusun cepheye celbiyle birlikte, her gün savaş gerekleri sonucu artan talebin ancak kadın emeğiyle karşılandığına dikkat çekiyordu. En hatıra gelmedik sektörlerde bile kadın istihdam ediliyordu. Böylece başta İngiltere ve Almanya olmak üzere savaşa katılan ülkelerde birer güçlü kadın işçi sınıfı doğmuştu. Bu sınıfa mensup kadınların toplumsal devrim davası güderek erkek işçilerle aynı safta yer almaları o güne kadar bağımsız kadın hareketi olarak ses getiren feminizmi geri plana itmiş oluyordu.

Türkiye'de de Cihan Harbi benzer durumlara neden olmuştu. Cihan Harbi öncesi halı ve dokuma tezgâhları, tütün fabrikaları, telefon şirketi gibi kurumlarda kadınlar istihdam ediliyordu. Fakat bunların sayısı sınırlıydı. Dört yılı bulan seferberlik birçok işte kadınların çalıştırılmasını gerektirdi. Nesillerden beri ev işleriyle

meşgul olan ve dünyaya bigâne birçok genç kadın ve kız, maişet derdiyle piyasada iş görmeye başlamıştı. Hayat pahalılığı sonucu bir zamanlar ölmeyecek kadar nafakasıyla yetinen, ufak iratlar ve küçük maaşlarla kanaat eden, kendi köşeciğinde yaşayan kadın artık çalışmak zorunda kalmıştı. Çaresizlik içerisinde, zarurî ihtiyaçlarını karşılama endişesiyle günde 12, hatta 14 saat iş gören kadın sayısı her geçen gün arttı; yüz binleri buldu. Hükümet dairelerinde, özel ticarethanelerde, bankalarda, atölyelerde, dikişhanelerde, hastanelerde, eğitim kurumlarında, her türlü imalathanede kadınlar ücret ve maaş karşılığı çalışıyorlardı. Bu elem veren durum olumlu sonuçlar da doğurmuştu. Kadınlar böylece hayatı, içinde yaşadıkları toplumu, tüm gerçekliğiyle görmeye başlamışlardı.

II. Meşrutiyet'le birlikte Türkiye'de kadınların feminist şiarlarla görünür olmalarına değinen Şefik Hüsnü, bu konuda Kazan, Türkistan, Azerbaycan, Kırım ve sair Tatar ve Türklerle meskun topraklardaki kadınları örnek gösteriyor, son zamanlarda toplanan Şarklı Müslüman Kadınlar Konferansı'nda gündeme gelen kadın sorunlarına dikkat çekiyordu. Son kertede feminizmin burjuvazinin değirmenine su taşıdığını kaydediyor, kadınları aile ocağından koparark sanayiye işgücü sağladığını söylüyordu. Aile içerisindeki esaret yetmiyormuş gibi şimdi ona sermayenin esareti de eklenmiş oluyordu. Öte yandan kadınların siyasî talepleri bir özentinin ötesine geçmiyordu. Meşrutiyet'le birlikte Türkiye'ye sirayet eden feminizm de bu kabildendi. " Ve buna taraftar olmak, bir ara, bizde de zarafet ve kibarlık icabatından addolunmuştu!"

Marksistler bu tür hülyalarla yetinemezlerdi. Evet, kadın erkekle eşit hukuka sahip olmalıydı. Fakat kapitalist toplumda buna imkân yoktu. Kadın neden erkeğin hâkimiyeti altına düşmüştü? Buna saik ne olmuştu? Bu sualleri cevaplamadan kadının kurtuluşunda söz edilemezdi. İşte bunun için tarihe bakmak gerekiyordu. Özel mülkiyetin doğuşu kadının ailedeki esaretiyle aynı zamana tesadüf ediyordu. Servet birikimi kadının esaretini daha vahim bir konuma sokmuştu. Geçmişte o sadece aile çatısı altında esirdi. Oysa şimdi, kapitalizmin altında o üç kez esir konumundaydı. Kadın, aile yanı sıra, fabrika ve hükümetin esiriydi. Evinde kocasına tabi olan kadın aynı zamanda kendisini çalıştıran patronun esiriydi. Keza, hükümet de kadının görüşünü almaksızın onun hukukunu dilediği gibi tasarruf ediyordu. Kapitalist toplumda kadının konumu, aynı sınıfa mensup erkeğe oranda daha feciydi. Sermayedar patron her ikisini aynı şiddetle, istismara tabi tutmakla beraber, çoğu kez kadının kadın olmak vasfından da yararlanarak onu suiistimale yelteniyordu. Ve emellerine boyun eğmeyenleri sokağa atmaktan çekinmiyordu. Bu gibi biçareleri, sokağın köşe başlarında fuhuş ve açlık bekliyordu. Tarihte hiçbir zaman "fuhuş" proletaryası ücretli esaret devrinin bu en çirkin ve en feci olayı, kapitalizmin hüküm sürdüğü şu son zamanlardaki kadar dal budak sarmamıştı.

İşyerlerinde ise kadının doğum yükümlüğü ve evine bakma kaygısı göz önünde bulundurulmuyor, bunlar zaaf biliniyor ve kadına erkeğe verilenden daha düşük bir ücret tahakkuk ettiriliyordu. İktidar burjuvazinin elinde kaldıkça ve özel mülkiyet, toplum yaşamının esasını oluşturdukça feminizmin azamî talepleri elde edilse bile, bu esaret zinciri varlığını sürdürecekti. Nitekim, Almanya'da, Avusturya'da, Çekoslovakya'da. Polonya'da, bugün artık kadın erkek eşit hukuka sahip oldukları halde, kadının ailede ve üretimde mağduriyeti bütün şiddetiyle devam ediyordu. Bu tecrübeler, feminizm davasının, kadınları uzun yıllar sadece bir hayal peşinde koşturduğunu kanıtlıyordu. Kapitalizm altında, kadının mal mülk edinmesi, özel mülkiyet hukukunun biraz daha gelişmesi anlamına geliyordu. Bu onu sermayedarın elinde, bir üretim aracı olma konumundan kurtarmıyordu. Öte yandan siyasî haklara sahip olsa da servet sahibi olmadıkça kadın gerçek bir özgürlüğe ulaşamayacaktı. Bu tür beklentiler burjuva demokrasisinin kandırmacasıydı.

Kadının yalnız kanun nazarında değil, fakat bilfiil erkekle eşit hukuka sahip olması, onun gibi serbestçe kendini geliştirmesi tek bir şarta bağlıydı. Her şeyden önce üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin ilgası ve yerine her türlü esaret ve istismarı yok eden bir toplumsal yönetimin kurulması gerekiyordu. Ancak bu koşullar altında kadın bir eş ve anne olarak, aile içinde kocasına karşı istiklalini kazanabilirdi. Ancak bu koşullar altında

kadın kendi istidatlarını geliştirebilecek, toplumda varlık gösterebilecekti.

Bu gerçeği gördükleri içindir ki dünyanın dört bir yanında kadınlar, burjuvazinin yalan dolanlarının ve riyasının bir tür tezahürü olan feminizmi bir kenara bırakıp kurtuluşlarını toplumsal devrimi hedef edinen siyasal partilerin başarılarında aramaya başlamışlardı. Her yerde örgütlenip, devrime hizmet ediyorlardı. "Kadın inkılapçılığı" her geçen gün biraz daha güç kazanıyordu. Şefik Hüsnü buna örnek olarak İngiltere'de İşçi Partisi bünyesinde örgütlenen kadınları gösteriyordu.

Şefik Hüsnü'nün kadın sorunu üzerine görüşleri *Aydınlık*'ın diğer sayılarında kadın yazarlarca da gönülden savunulacaktı. Dergi kadınlarla ilgili önem arz eden haberlere yer verecek, kadınların çalışma koşullarının ne denli ağır olduğuna dikkat çekecekti. Bu arada Türkiye'de Roza Luxemburg, Klara Zetkin, Aleksandra Kolontay gibi önder kadınları olmayışına hayıflanılacaktı. O sırada kurulmuş olan Kadınlar Halk Fırkası'nı da eleştiren *Aydınlık*, bu göstermelik girişimin hayal mahsulü olduğuna kaydedecekti.

Kadın özgürlüğü bağlamında *Aydınlık*'ta örnek ülke olarak Sovyet Rusya gösterilecekti. Bu ülkede kadını gözeten, onu himaye eden sayısız mevzuat çıkarılmıştı. Doğumla, hamile kadınlarla ilgili önlemler, doğum sonrası kadına tanınan haklar, eşit ücret politikaları, zührevî hastalıklarla mücadelenin yöntemleri *Aydınlık*'taki yazılarda sık sık gündeme getirilecekti.

Aydınlık, Türkiye'de II. Meşrutiyet'le birlikte yükselen feminizm hareketini sınıfsal açıdan eleştirerek kadına alternatif bir kurtuluş yolu göstermeyi amaçlıyordu. Kısaca kapitalizmin, sermayedarlık rejiminin, özel mülkiyetin hakim olduğu bir ortamda kadın özgürlüğünden söz edilemeyecekti.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında gündeme gelen bu tür Marksist anlayış kadın hareketi olarak doruk noktasını 1970'li yıllarda İKD diye bilinen İlerici Kadınlar Derneği'nde görecekti. 1980'li yıllarda ise Türkiye'de kadın hareketi bir kez daha sınıfsal yapıdan bağımsız olarak feminizme yönelecekti. Bu bir ölçüde neoliberal görüşlerin rağbet görmesiyle de yakından ilgiliydi.

* * *

Aydınlık'ta Yer Alan Kadın Makaleleri:

Şefik Hüsnü ve Kadınlarımız:

[Kimi sözcüklerin yanına köşeli parantezlerle açıklama getirilmiştir.]

Şefik Hüsnü, "İçtimaî inkılâb ve kadınlarımız," *Aydınlık*, sayı 2, Ağustos 1921, s. 35-40.

Büyük sanayi'in seri inkişafı, yirminci asrın bidayetinden beri, her sene mütezâyid [artan] bir tarzda, kadınları fabrikalara, imalathanelere celb; ve onları, erkeklerinkinden daha biçare kitleler halinde işçi ordularına ilhak etmekte idi. Harb-i Umumî bu cereyana o zamana kadar misli görülmemiş bir vüsat ve ehemmiyet verdi. Bütün işçi erkeklerin cephelere sevk olunmasına rağmen, istihsalin tevakkuf etmemesi [durmaması]; ve hatta evvelki zarurî ihtiyaçlara zamimeten, tahmin ve tasavvurun fevkinde, külliyetli miktarlarda mühimmat ve malzeme-i harbiye imali mecburiyeti dolayısıyla, iş kuvvetinin, eskisinin birkaç misline iblağı lâzım geliyordu. Bu da ancak nedret peyda eden erkek işçi yerine, kadınların ikamesiyle mümkün olabilirdi. En hatıra gelmeyecek işler için, onlara müracaat olunmaya başlandı. Hüsn-i rızalarıyla gelmedikleri zaman, bazı sanayi merkezlerinde, iş kabulüne mecbur bile ediliyorlardı. Bu suretle bilhassa İngiltere ve Almanya'da ve biraz daha küçük mikyaslarda Fransa ve İtalya'da, kudretli birer kadın işçi sınıfı vücud bulmuş; ve bunlar tabiatıyla, içtimaî inkılâb davası etrafında, diğer kuva-yı müstahsile ile müştereken hareket ve onların teşkilâtlarına intisab ettiklerinden, burjuvazi fırkalarının idare ve himaye ettiği feminizm mücâdelâtı büsbütün ehemmiyetten sakıt olmuştur.

Bizde de daha Harb-i Umumî'den evvel, halı ve dokuma destgâhları, tütün fabrikaları, telefon şirketi gibi

müessesatta kadınların çalıştırılması âdet hükmünde idi. Fakat miktarları pek mahdud idi. Uzun seneler devam eden seferberlikten münbais erkek kıtlığı, mutad olmayan ve hatta Türk kadınları için muvafık görülmeyen birçok işlerin de kendilerine tevdi'ini icab ettirdi. Nesillerden beri olduğu gibi, idare-i beytiyenin [ev işlerinin] basit meşguliyetleriyle ömürlerini geçireceklerini, evvelce zan eden, dünyaya bîgane, birçok genç kadın ve kızların, maişet cidaline atıldıkları görüldü. Buna mecburiyet hâsıl olmuştu. Hayat pahalılığı muvacehesinde; bir vakit kefâf-ı nefse [ölmeyecek kadar olan rıskı, nafakası, doyumluk] yeten, ufak iratlar, küçük maaşlarla kanaat ederek, kendi köşeciğinde yaşamanın, artık imkânı kalmamıştı. Evden dışarı çıkmak; kabiliyetine göre bir iş bulup, bütün gün çalışmak!... Bundan başka taayyüş [geçinme] çaresi yoktu. Ancak böyle sebatkâr bir sa'y, evdeki ihtiyar ninenin yahut mini mini yavrunun açlıktan ölmesine mani olabilirdi.

Ve böyle elim bir ıztırarın [zaruretten, mecburiyet, ihtiyaç, çaresizlik] kamçısı altında, yüzlerle binlerle hemşirelerimiz, günün 12 ila 14 saati, içinde rehavetli bir hayat geçirmeye alışmış oldukları evceğizlerinden uzak yaşamaya katlandılar. Bu fedakâr kadınların adedi, harbin imtidâdınca [süresince] arttı. Mütarekeden beri de saha-i faaliyetleri tevessü etmekte devam etti. Bugün namuskar bir sa'y ile, maişetini – maatteessüf burjuvazinin tama'kârlığı [açgözlülüğü] dolayısıyla, pek na-kafi bir derecede – tedarik etmeye çabalayan, bu fevkalade câlib-i alaka sınıf mensupları, pek büyük bir yekûna baliğ olmaktadır. Hükümet devâirinde, hususî ticarethanelerde, bankalarda, işhanelerde, dikişhanelerde, hastanelerde, tedrisat müesseselerinde ve sair birçok dar-ül-mesailerde, ücret veya maaş mukabilinde işleyen, mühim miktarlarda kadınlara tesadüf olunur.

Bu meselede de diğer iktisadî tezahüratta olduğu gibi, Türkiye kendi hususî tekâmülünü takip edememiştir. Mevki-i coğrafimiz icabı, Avrupa'yı yakından takip etmek mecburiyetinde bulunuyoruz. Hâlbuki bizdeki küçük istihsal eşkâlini, mütekâmil büyük sermayedarlık usulü pek gerilerde bırakmıştı. Bati bir tekâmül-i iktisadî ile ona erişmenin imkânsızlığı, kısmen tabii mecramızda gitmekle beraber, büyük istihsalin icab ettirdiği tesisatı – tıpkı eski bir binaya, yeni bir kat ilave edercesine – *superstructure* dedikleri tarzda, kabul ve tatbik etmeyi gayr-i kabil-i ictinab bir zaruret haline getirmişti. Kadınlarımız, böylece, Avrupaî bir tarzda – hiç bir kanun ile bunun tespitine lüzum olmaksızın – istihsal işlerine ve içtimaî faaliyetlere, günün birinde karışmaya başlamıştır. Gün geçtikçe bu iştirak daha ziyade ehemmiyet kesb edecektir. Zira birçok şehit asker ve mütekait memur aileleri bu zümrelere iltihak edecekleri gibi; ya hükümet tarafından yahut memuriyetin yaşatmaz bir meslek olduğunu, her gün daha ayan bir surette anlamak neticesi, kendiliklerinden, ekser memur ve zabitlerin teşebbüs-i şahsî sahasına atılmalarıyla, bunlara mensup birçok genç kadınlar, alınlarının teriyle, maişetlerini temin etmek lüzumunu hissetmekte gecikmeyeceklerdir.

Bu müellim [elem veren, keder veren] vaziyetin faydalı cihetleri de yok değildir. Kadınlarımız bu suretle, hayatı – içinde yaşadıkları cemiyeti – rüyalı bir gözle değil, olduğu gibi görmek; içtimaî mesâille alaka peyda etmek fırsatına nail olmuşlardır. Bizce Türkiye'de kadın meselesi, şehirler halkının yüzde seksenini teşkil eden bu sınıf hemşirelerimizin ve köylü kadınlarımızın hayatını ve saadetini alakadar eden mu'dil [çetin] bir meseledir. Ve bu da aşağıda izah edeceğimiz veçhile yarım tedbirler ve teşrîî ıslahatlarla halledilmesi imkânı olmayan bir inkılâb-ı içtimaî meselesidir. Bundan başka Türkiye'de bir feminizm meselesi yoktur ve olamaz. Olsa ve kanunen halledilse de büyük bir ekseriyetinin vaziyet-i içtimaîyesi üzerinde, ufak bir salah bile temin edemez. Şimdiye kadar – bunu teessüfle kaydediyoruz – efkâr-ı umumiyemiz, bu işle meşgul olmaya, hiçbir taraftan, davet edilmemiştir.

Gerçi İstanbul matbuatında, zaman zaman, güzide hanımlarımız ve bazı amatör gazetecilerimiz tarafından, Türk kadınlığına aid yazılmış makaleler intişar etmektedir. 1324 Meşrutiyeti'nden beri, bu bahsi, arada bir kurcalamak, adet hükmüne girmiştir. Bu münazaralarda, en ziyade nazara çarpan: muarızların, münhasıran meselenin sathında seyran etmeleri; teferruat üzerinde, lüzumsuz yere ısrar ederek, halkın esasen kendi dehasıyla amelî bir tarzda hallettiği veya etmek üzere bulunduğu, ehemmiyetten arî, üçüncü dördüncü derecede bahisleri

ta'mîk [araştırma] ile uğraşmaları; hülasa feminizmin ilân-ı iflas ettiği ve akameti sabit olduğu bir sırada, onun elan, en ibtidaî metâlibini tedkik etmekte gecikmeleridir. Hâlbuki hayat yürüyor. Şeklini tebdil ediyor. Bir müddet evvel mevzu-i bahs olan mesâilden bazısı halledilmiş bulunuyor; diğer bazısı da bir mesele olmaktan çıkıyor. Biz yürüyen hayata arkamızı vermiş... Onun geçirdiği hâlâttan birini – bir râsıdın [gözlemde bulunan], nâbûd olmuş [yok olmuş] bir yıldızın bıraktığı ziya mevcesini [dalgasını] tedkik etmesi tarzında – tahlil etmekle vaktimizi israf ediyoruz. Şarklı Müslüman ve Türk kadınlarının içtimaî faaliyetlerini, gözden geçiriyorum da Türkiyeli hanımlarımızın, bu hususta ne kadar geride kaldıklarını, hüzün ile müşahede ediyorum. Kazan, Türkistan, Azerbaycan, Kırım ve sair Tatar ve Türklerle meskûn memleketlerdeki hemşirelerimizin ne ilmî ve amelî bir tarzda çalıştıklarına muttali' olsalar, hanımlarımız gıbta ve hayret içinde kalacaklardı. Geçen Nisan'ın beşinden yedisine kadar mesaisi devam eden Şarklı Müslüman Kadınlar Konferansı'nda cereyan eden müzakerât, bu arkadaşlarımızın, pek ulvî mefkûrelere rabt-ı kalb ederek hareket ettiklerini parlak bir tarzda göstermektedir.

* * *

Fikrimizin hakkıyla tavzihi için feminizm bahsi üzerinde biraz tevakkuf etmeye lüzum görüyoruz. Bizzat kendilerine talik eden bu cidale atılmazdan evvel de tarihin kaydettiği büyük inkılâb hareketlerinin ekserisinde, kadınların müessir yardımları sebk etmişti [vaki olmuştu]. İnsan kitlelerini kaynatan içtimaî feveranlara karşı lakayd kalmaktan sarf-ı nazar; hakiki birer insan numunesi olduklarında şüphe bırakmayacak bir tarzda, her zaman mefkuresi, adalet ve nasfete [doğruluğa] en ziyade yaklaşan tarafı iltizam etmişler; ve böyle inkılâb gayeleri uğrunda nefislerini feda etmekten çekinmemişlerdir. Alel-umum Müslüman âleminde ve Türkiye'de de bunu müebbed [sürdüren] birçok misaller tadad olunabilir. Fakat tedkik edilecek olursa, bu millî veya beynelmilel hareketlerde, kadınları ileri süren, kendini müdrik şuurlu bir iradeden ziyade – buhranlı zamanlarda halkın en emin rehberi olan – salim bir his ve sevk-i tabii olmuştur. Beşerin saadet gayesini, erkek için başka, kadın için başka farz etmekteki gayr-i tabiilik, derunî ve öğrenilmemiş bir tefehhümle, onlara malum olmuştur.

Maatteessüf on dokuzuncu asrın son nısfında Avrupa'da, dimağı burjuvazi zihniyeti ile meşbu', hissiyatı uyuşuk birkaç kadın nesli yetişti. Bunlar kadınlık için yeni bir içtimaî hedef keşfettiklerine zahib oldular. Erkeğin hâkim ve amir vaziyetini meşru' ve makbul gösteren, dünyanın her tarafında carî kavânin ve an'anâtı ve kadının aleyhine olan her nev'î müsavatsızlıkları birer birer tahlil ile bütün hemşirelerinin acınacak hallerini, bu hukuk tefavütüne [farklı olmasına] irca' etmeye hasr-ı mesaî ediyorlar ve umum kadınları elele vererek bir cebhe teşkil etmeye ve erkeklere karşı bir cins mücadelesi açmaya davet ediyorlardı. Hatta nokta-i nazarlarını daha ziyade teşmil ile neticeyi sebeb yerine alıyorlar; beşerin bütün içtimaî ıztırab ve sefaletlerini, kadınların cemiyette siyaseten ve hukuken, layık oldukları mevkii işgal edememelerinden münbais alaim-i maraziye olarak ileri sürüyorlar; ve insanî bir mefkure taşır ricalin de kendilerine zahir olmaları lüzumunda ısrar ediyorlardı. Bu davet, terakkiperver siyasî fırkalarda akisler bulmuş; bunlardan ekserisi programlarına, kadınlara siyasî hukuk ve müsavat temini maddelerini ilave etmişti. Bir zaman gelmişti ki bu dava en hararetle münakaşa edilen siyasî mesailden madud olmuştu. Feminizm tabiri, ağızlarda en ziyade dolanan kelimelerden biriydi. Merkezî ve garbî Avrupa'da az zamanda müteaddid siyasî kadın cemiyetleri vücud bulmuştu.

Burjuvazi partilerinin bu mücadeledeki fiili müzaheretleri bu kadar gürültü ile inkişaf ettirilen bu hareketin, sunî, bir sermayedar manevrası olduğunu tedricen meydana çıkarıyordu. Ferdî sermayedarlığa müstenit istihsal tarzının, seri adımlarla, kadınları – aile ocağından koparıp – sanayi müstahsilleri ordularına ilhak eylemesiyle, bu kitlelerin kuvveti çok geçmeden tezâuf edeceğini [ikiye katlanacağını] burjuvazi sezmeye başlamıştı. Feminizm cereyanları sayesinde, kendisine karşı dönmekte teehhür etmeyeceklerini [gecikmeyeceklerini] bildiği

bu kuvvetleri – gayet mahirane bir tarzda – ikiye bölmüş, birini diğerine karşı koymuş olacaktı. Aile esaretinin ehemmiyeti i'zam edilerek, kadınlara, sanayi ve sermaye esareti unutturulmak isteniyordu. Ve bu hud'a ümidin [umut aldanmasının] fevkinde bir muvaffakıyetle tenevvür [aydınlanma] ediyordu; çünkü hadd-ı zatında, dermeyan edilen pek makul metâlibdi ve hücum edilen ve izalesi taleb olunan müsavatsızlıklar ve haksızlıklar, en muhill-i haysiyet [haysiyet kırıcı] ve en aşikâr olanlardandı. Yalnız bir cihet hakkıyla idrak edilemiyor, yahut kasden ihmal ediliyordu: bu cins hukukundaki adem-i müsavat ile iktisadî teşekküller arasındaki münasebat. . . Ve bu münasebat meselenin ruhunu ve menşeini teşkil ettiğinden, bütün gayretler, emekler – mevcut bir hastalığın arazını tedavi kabilinden – muvakkat ve tesirsiz tedbirler tavsiyesine; ve bazı sathî ıslâhat elde etmeye münhasır kalıyordu ve bunlar bir deva'-ı kül gibi, tekmil fenalıkları kökünden izale edecekti? Kadınlar intihâb hakkına malik olacaklar; teşrii ve siyasî meclislere dahil olacaklar; ve bizzat müdahaleleriyle kanunları kendi lehlerine tasnif edeceklerdi!. . Bu serap gönüllerde sâhir [büyüleyici] bir tesir ika' ediyordu. Türk kadınlarının müşteki olmaları icab eden haksızlıklar, Garb'a nazaran daha ehven olduğu halde; Meşrutiyet'le beraber, 1324'te Türkiye'de sirayet eden ve elan biraz evvel bahsettiğimiz yazıları ilham eden, bu şekildeki feminizmdir. Ve buna taraftar olmak, bir ara, bizde de zarafet ve kibarlık icabatından addolunmuştu!

Biz bir Marksist olarak, bu indî [keyfi] tahayyülât ile iktifa edemeyiz. Evet, kadınlar erkeklerle müsavî hukuka malik olmalıdırlar. Fakat sermayedar cemiyeti dahilinde buna imkân var mıdır?! Evet, cemiyetleri ve hükümetleri, resmen kadınların mezuniyeti itikadına terk ve onlara erkeklerin hukuk ve mevki-i içtimaîsini teşmil etmeye icbar etmek, kıymetli bir zafer elde etmektir.

Fakat hakikatte, sermayedar idaresini tanzim eden kavânini, zengin sınıflara mensup kadınlar lehine tashih ettirmekte kazancımız nedir? Meseleyi esasından, menşeinden ele almalıyız ki şayan-ı ihtiyaç bir hakikate vasıl olalım. Kadın neden erkeğin hâkimiyeti altına düşmüştür? Buna saik ne olmuştur? Bizi mübâyenetten [tutarsızlıktan] kurtaracak ancak bu suale verilecek cevaptır.

Ezmine-i kadime ve kurun-ı âhire tarihleri tetkik edilecek olursa ibtidaî müşterek tasarrufa müstenid cemiyet teşkilâtlarının "tekâmül"-i iktisadî neticesi inhilâle duçar olması ve cebir ve tagallüpten [zorbalık] doğan ferdî mülkiyet temeli üstüne yeni idarenin kurulması, kadının ailevî esaretiyle aynı zamana tesadüf eder. Esirlere, servet ve samana malik olmak daiyesinde [arzusunda] bulunan erkek için kadınlar, bu zamandan bila-itibar, herhangi bir mal, az veya çok kıymeti olan bir varlık mahiyetinde idi. Bir şahsın diğer bir şahıs üzerinde tahakkümünü mümkün kılan ferdî mülkiyeti kanunları en tabiî, en ruhanî hukuk-ı beşer meyanına idhal ettikleri zaman, kadının esaretini de teyid ve tesbit etmiş oluyorlardı. Asrımıza kadar bu kudsî imtiyazın (!) diğer mevzuat-ı kanunîye hakkında yapıldığı gibi tenkidi bile tecviz edilememişti. Fransız ihtilal-i kebirinde ruhban ve asil zadegâna ait büyük malikâneler zabt edildiği zaman, bir taraftan da ferdî mülkiyet esasının takviyesine itina olunuyordu. Ve bu vaz-ı yedi meşru göstermek için mevzu-i bahs servetlere, kanuna münafi [aykırı] bir tarzda tesâhub olunduğu [sahip çıkıldığı] dermeyan ediliyordu. Ve bunun içindir ki o muazzam inkılâb, kadının içtimaî ve siyasî vaziyetine, cüzi bir salah bile temin edememiştir.

İktisadî tekamül beşeriyeti, büyük sermayedarlığa, büyük istihsale doğru sevk ile, ferdî mülkiyeti inkişaf ve ehemmiyetini tezyid eyledikçe, kadının mevkii daha ziyade berbatlaşıyordu. Mebde'de, küçük istihsal sistemi altında, o yalnız ailesi içinde esir idi. Şimdi üç kere fazla esir oluyordu: aile, fabrika ve hükümet esaretleri!. Evinde kocasına tabi olan kadın, bütün gün kendisini çalıştıran patronun esiridir; ve ferdi temellük icabı – hatta en demokratik hükümetlerde bile – daima en kuvvetli ashâb-ı serveti temsil eden hükümet de onun hukukuna – reyini almaksızın – dilediği gibi tasarruf etmek salahiyetini haizdir. Düşünülürse bugünkü şerait-i ictimaiye altında yaşamaya mecbur bir kadının vaziyeti, aynı sınıftan olan erkeğin vaziyetinden daha pek fecidir. Sermayedar patron her ikisini aynı şiddetle, istismara tabi tutmakla beraber, çok defa kadının kadın olmak vasfından da

istifadeye yeltenir. Ve arzusunu ifadan imtina edenleri, sokağa atmaktan çekinmez. Bu gibi biçareleri, sokağın köşe başlarında fuhuş ve açlık bekler! Hiç bir zamanda ve hiç bir yerde, "fuhuş" proletaryanın ücretli esaret devrinin bu en çirkin ve en feci hadisesi; sermayedarlığın icra-yı ahkâm ettiği, şu son zamanlardaki kadar, müthiş ve mahûf [korkunç] bir inkişafa mazhar olmamıştı. Bunu bir tarafa bırakalım: maişetini tedarik için, müessesatta çalışan kadın, bu suretle tevlîd [doğurma]ve idare-i beytiye gailelerinden kurtulmuş olmuyor. Az masrafla çok kazanç temin etmek gayesinde olan sermayedar, bu hususîyetleri nazar-ı itibara almayı düşünmez. O bilakis kadının zaafını vesile ederek, onu erkeğe verdiğinden daha dûn bir ücretle işletmek daiyesinde [arzusunda] bulunur. Böylece emekçi kadın için tevlîd [doğurma], tahammül-fersa bir bâr [yük] olur.

İktidar burjuvazinin elinde ve ferdî mülkiyet, cemiyet iktisadîyatının esasında kaldıkça, feminizmin azamî metâlibi – elyevm merkezî Avrupa cumhuriyetlerinin kâffesinde olduğu gibi – bizde de istihsal edilse bile, bu nazik ve hayatî mesailin olanca kuvvetini muhafaza edeceği aşikârdır.

Nitekim Almanya'da, Avusturya'da, Çekoslovakya'da, Polonya'da, bugün kadın ve erkek müsavî hukuka malik oldukları halde, kadınların ailede ve istihsaldeki mağduriyetleri, bütün şiddetiyle, devam etmektedir. Bu tecrübeler gösteriyor ki feminizm davası, kadınları, uzun seneler sadece bir hayal, bir gölge arkasından koşturmuştur. Sermayedar idaresi altında, kadının şahsına ve malına emretmek hakkına malik olması, ferdî mülkiyet hukukunun, biraz daha inkişaf etmesi demektir; onu, sermayedarın elinde, bir alet-i istihsal olmak ihtimalinden vikaye etmez. Tahsil ve içtimaî mevkileri işgal hakkı da, yalnız ashâb-ı servet [servet sahibi] ailelere mensup nisvanın yüksek tabir olunan makamlara ihzar ve kabulünü tazammun eder. Ve bu, erkek ile kadın arasında, bugün mevcud olan, iktisadî zıddiyet ve rekabeti artturmaktan başka bir şeye yaramaz. Hatta feminizmin en mühim metâlibinden olan hukuk-ı siyasiyyeye malikiyet ve bilhassa intihâb hakkının istihsali bile, servet sahibi olmayan kadınlara hakiki bir serbestî temin edemiyor. Esasen sermayedar idaresinde hakk-ı intihabın bila-tefrik-i cins bütün halka teşmili ancak lâfzı murad [istenilen] bir demokrasi olan burjuva demokrasisini kuvvetlendirir. Bu demokrasi, malik sınıflar tahakkümünün, en mükemmel şeklidir.

Kadının yalnız kanun nazarında değil, fakat bil-fiil erkekle müsavî hukuka mazhariyeti ve onun gibi serbestçe inkişaf etmek hassasını haiz olması, iki şarta mütevakkıftır. Bunlarda vesait-i istihsaliye üzerinden ferdî temellükün ilgası ve yerine her türlü esaret ve istismara gayr-i müsait bir içtimaî idare ikamesidir. Ancak bu iki şart, kadının bir taraftan zevce ve valide sıfatıyla, ailesi içinde, zevcine karşı istiklalini, bir taraftan da istihsal vizesinde iktisadî kurtuluşunu mümkün kılabilir. Bu suretle kadının kuvvetleri ve istidatları, idare-i beytiyyenin ezici, sıkı mecburiyetleri altında boğulmaksızın, umumî faaliyetler sahasında inkişaf ve bu iki vazifesi ahenktar bir tarzda imtizâc etmesi [uyuşması] imkânı tahassul edecek [hasıl olacak]. O zaman istidatları gereği gibi inkişaf eden ve ihtiyaçları tamamıyla tatmin edilen kadın için, diğer tekmil insanlarla beraber, azası aynı hukuka malik bir cemiyet dâhilinde, umumî faaliyetten hissesine isabet eden vazifeyi ifa ederek mesut bir hayat geçirmek müyesser olacaktır.

Bu hakikatleri idrak ettikleri içindir ki dünyanın her tarafında, kadınlar, burjuvazi kizib [yalan] ve riyasının bir nev'î tezahürü olan, feminizmi, bir kenara bırakıp, istihlâslarını [kurtuluşlarını] içtimaî inkılâb partilerinin muzafferiyetinde görmeye başlamışlar; ve her yerde teşkilâtlarını, inkılâb hareketlerini başarmaya salih bir tarzda tensik etmeye koyulmuşlardır. Her memlekette bu kuvvetli kadın cemiyetleri, cezri inkılâpçı hiziplere şuurlu birer istinatgah teşkil etmektedirler. Kadın inkılâbçılığının ehemmiyeti hakkında bir fikir vermek için yalnız bir misal zikredeceğiz: İngiltere'de 12 Nisan 920'de Londra şehrinde in'ikad eden kadınlar konferansına "labour partinin" birer şubesi gibi icra-yı faaliyet eden "170" teşkilâtı temsil eden "400" murahhas iştirak etmiş ve müzakerât neticesinde, umum kadın teşkilâtlarının, amele partilerinden en cezrisi olan müstakil labour parti ile teşrik-i mesaî etmesi takarrür etmişti.

Bu kadın hareketlerinin yanında, daima en mümtaz ve en münevver şahsiyetlerin, daha dûn bir seviyede bulunan küçük hemşirelerinin davasını müdafaaya, hasr-ı nefs ettikleri kayda şayandır. Bizde de neden müstesna bir tali' eseri olarak muntazam bir tahsil ve terbiyeye mazhar olan, maişet endişesinden azade hanımlarımız, böyle yüksek bir mefkûre için bütün kabiliyetlerini sarf ve icabında nefslerini de feda etmek hasletinden mahrum bulunsunlar. Böyle bir faraziyeyi, biz hesabımıza onlara karşı bir hakaret addediyoruz. Ve eminiz ki şimdiye kadar düşüncelerinin, dâhil oldukları ufacık zümrenin hôd-endîş [kendini düşünen] menâfii hududunu aşamaması, meselenin vüsat ve ehemmiyetini takdir etmek fırsatına nail olmamalarından ileri gelmiştir. İçtimaî yaralarımızın menbalarını hakkıyla teşrih eden ilmî yazılar, kendilerine arz edilmiş ve nereden geldiğini fark etmeden, geçici bir merhamet hissiyle karşıladıkları şikâyet avazelerinin içtimaî sebepleri anlatılmış olsaydı pek yakından alakadar olmaları icap eden bir mesele karşısında bulunduklarını idrak; ve üzerlerine terettüb eden vazifeyi, bila-tereddüd, ifaya şitab edeceklerdi.

Ona şüphe yok ki mücahedelerine, bu sınıf hanımların iştirak etmeleri, emekçi hemşirelerimiz, için pek kıymettar bir hizmet addedilir. Fakat asıl ehemmiyeti olan cihet, onların kendi menfaatleri, sınıf teşkilâtlarında olduğunu, bizzat takdir etmeleridir. Bilgileri daha ziyade olanlar, bilmeyenleri ikaz ve tenvir etmeli; sermayenin istismarına karşı toplu bulunmaktaki fevâidi izah ile onları ittihada teşvik etmeli ve imtisal numunesi olmaya çalışmalıdırlar. Bu nev'î teşkilât-ı ameliyelerinin ilk devresi, daime talim ve terbiyeye ve cehalet ve sefalet altında uyuşmuş bulunan şuurları uyandırmaya hasredilir. Bu devirde münevverlerin konferanslar, dersler vermek, kitaplar yazmak suretiyle vaki olan faaliyetleri azim faydalar temin eder. Bu adetâ tarlaya tohum serpmek kadar velud bir iştir. Ve semereleri iktitaf edildikçe ondan büyük bir zevk-i manevî temin edeceği bedihidir.

Bugün memleketimizin meşgul olduğu tarzda büyük hayat ve memat harpleri esnasında, herkesin kendi davasını muvakkaten ihmal etmesi mümkündür. Fakat bunlar geçici fırtınalardır. Yeni sebeplerin hudûsunda tekrar başlamak üzere, mübeddil-i sükûn olurlar [sükûnetten vazgeçerler]. Ve bu, böylece, içtimaî inkılâba kadar, devam eder. Fakat cemiyetler içinde sınıflar baki kaldıkça, mağdurların teneffu'lara [çıkarlara] karşı olan mücadelesi, fasılasız devam eder. Bunun için, hiç bir düşünce, kadınlarımızın, sınıfların ilgası yolunda, vaki olacak teşebbüslerini tehir etmemelidir.

Erenköy 24 Temmuz 921

Şefik Hüsnü

* * *

Melahat Nuri Hanım: Kadınlarımız

Muallime Melahat Nuri, "Kadınlarımız," *Aydınlık*, sayı 4, 1 Teşri-i evvel 1921, s. 110-111.

"Kadınlarımız"

Atideki mektup *Aydınlık* heyet-i tahririyesinin nokta-i nazarına tamamen tevafuk ettiği cihetle, aynen derc ediyoruz.

Muharrir Yoldaş,

Şimdiden, kalplerimizde bir mevki'i olan sevgili *Aydınlık*'da, bizi de hem gönlümüze göre düşündüğünüzden ne büyük bir minnettarlık hissetmiştik. "İçtimaî inkılâb ve kadınlarımız" makalesi malul olduğumuz derdi, tam göbeğinden deşiyordu. . . Maatteessüf, her şeyin kibarlar, zenginler için olduğu zehabı içinde yetişmiş kişizadeler, ifşa edecek sathî tenkidâta sevk etti. *Ziya* isminde bir Bulgar gazetesi de bunlara, propagandacı lisanıyla bir cevap verdi.

Meselenin alakadarlarından biri sıfatıyla bu esası çürük itirazâtı ne derece vahi bulduğumu yazmaktan kendimi alamadım.

İlim ile, tetkik ile alakası olmayan bu tenkitlere nazaran: güya Türk kadınları için, içtimaî inkılâbdan evvel, daha pek çok yapılacak şeyler varmış; erkeklerin haiz olduğu, birçok basit hukuktan biz henüz mahrum bulunuyormuşuz; bunlar evvela temin olunmalıymış; cehaletimiz izale edilmemiş ilh. . . Fakat halisâne itiraf edeceğim: Bu mütalaat safsatadan ibaret değilse, birçok hemşirelerimle beraber, ben manasını idrak edemiyorum. Hangi kadından bahsediliyor? Evvela onu anlayalım. Kanunda yazılı olan şeylere, pek o kadar aklımız ermez – fakat bildiğimiz ve gördüğümüze nazaran, Türk kadını bir değil ikidir. Birisi okuryazar, piyano çalar, şık giyinir, Avrupalı kadınlar gibi salonlarda misafir kabul eder. Büyük şehirlerde böylelerine çok rast gelinir. Bunu erkeklerden, hukukça ayıran farklar var ve düsturlarda mukayyet ise muhakkak kütüphane tozları altında kaybolmuşturlar; zira biz tatbikatta onlardan eser göremiyoruz.

Benim seviye-i içtimaîyemde olan diğer Türk kadını ise her gün, umumun gözü önünde, ıstırap çeker, gözyaşları döker; sırtına kimin için bir çarşaf, midesini doyurmak için bir lokma ekmek tedarik edinceye kadar "ak ile karayı seçer" bu bir hakiki esirdir. Ah! Evet, biz cahiliz. . Bütün kanunlar bize karşı! Bütün ıtiyadât ve an'anât bizim aleyhimize! Ve dünyayı yeni bir zaviye altından görenler, bize ellerini uzatmazlarsa, bu cehennem azabından kurtulmamızın imkânı yok. . .

Fakat yoksul kadının vaziyeti nerede başka türlü? Ve esasen erkeklerimizin halinde bize gıpta ettirecek ne var? Unutmayalım ki erkek de ikidir. Ve bunlardan yalnız biri okuryazar ve dilediği gibi yaşar? Diğeri bizim kadar cehalet ve sefalet içindedir. Varlıklıların, bî-çarelerin tahsil ve terbiyesiyle meşgul olduğu, bunun için bütçelere tahsisat ayırdığı, nerede ve ne zaman görüldü? En medenî memleketlerde bile, bu sınıf halk cehalet içinde puyan değil mi? Buna rağmen inkılapları o yapıyor. Çünkü o bilmezse hissetmeyi de bilmez değil ya! Yalnız kendi muhitlerindeki erkekleri ve sefalete mahkûm kadınları, göz önüne getirerek, tenkitlerini yazan muharrir beyler ve hanımlardan sorarız: Köylü ve amele sınıflarına mensup kadınlarla erkekler arasında, kayda değer herhangi bir fark görüyorlar mı? Görüyorlarsa – bu ihtimali müsteb'id [uzak] buluyorum – "kadınlarımız" makalesi muharriri, büyük küçük bu gibi farkları izale etmiş memleketlerin vukuatından alınmış misallerle bunun kadınların sefaletine çare-saz olduğunu göstermişti. O halde bu temenni edilen faydasız merhale neye? Böyle mühim bir fark görmüyorlarsa, içtimaî inkılâbı büsbütün red ediyorlar demektir. O halde bu dolambaçlı yoldan gitmeye ne hacet!

Hemşire selamları.

Muallime
Melahat Nuri

* * *

Muallimler Cemiyeti Kongresi

"Kadınlarımız; Muallimler Cemiyeti Kongresi,"*Aydınlık*, sayı 7, 20 Temmuz 1922, s. 200.

Şimdiye kadar İstanbul vilayeti tedrisât-ı ibtidaiye meclis intihabâtına yalnız muallimler iştirak ediyorlardı ve muallime hanımların bu intihabâta iştirake hakları yoktu. Büyük bir sevinçle öğrendik ki gerek Muallimler Cemiyeti'nin gerek bizzat muallimelerin müteaddit müracaatları neticesi, Şûra-yı Devlet'in son bir kararı ile muallimeler de intihabâta iştirak hakkını kazanıyorlar... Bu kadınlara karşı reva görülen haksızlıkların tamirine doğru atılmış oldukça mühim bir hatvedir. Ümit ve temenni ediyoruz ki bu hatveyi diğer hatveler takip etsin ve kadınlarımız yalnız ibtidaiye meclisine ve yalnız intihab edilmek değil, belki mebusan intihabâtına da iştirak etmek ve intihâb edilmek hakkını kazanacaklar ve siyasî haklarını iktisadî haklarıyla da teyit ve takviye edeceklerdir.

Bunun için yalnız bir tek çare vardır: Muntazam ve kuvvetli teşkilâtlar içinde toplanmak ve yalnız kendi kuvvetine istinat ederek hakkını istemek.

* * *

Aydınlık: Kadınların Kıyafeti

"Kadınların Kıyafeti," *Aydınlık*, sayı 7, 20 Temmuz 1922, s. 200.

Son günlerde matbuatta oldukça hararetle mevzu-i bahis olan "kadınların kıyafeti" meselesi bize, bir sene evvel, Darü'l-hilâfetü'l-İslâmiye'nin, kuru vaazlarla, hitabelerle, polis ve jandarmalarla fuhşa, sefalete, ahlaksızlığa karşı koymağa teşebbüs ettiği zamanları hatırlatıyor. O münasebetle söylediğimiz gibi, memleketin münevver geçinen zümresinin ve idare makinesi başında bulunanların, asıl meseleleri bir tarafa bırakıp tali teferruatla uğraşmaları, neticeleri sebep zannetmeleri cidden şayan-ı teessüf bir haldir.

İlmî hazırlıkları olmadığı sözleri ve faaliyetleriyle meydana çıkan bu zatlar iyi bilsinler ki vaaz ve nasihatlerle ahlak düzelmeyeceği gibi, sunî vasıtalar ve keyfi emirlerle bir milletin kıyafeti değiştirilemez... Düşününüz bir kere ki en mutaassıp bir aile reisi, her gün, her saat temasta bulunduğu evlatlarının kıyafetine hakim olamıyor, nasıl olur da hükümet bütün bir milletin kıyafetini istediği şekilde değiştirebilir. Feci hatırası hâlâ aklımızdadır, İttihat ve Terakki hükümeti, mevki'nin tezelzül [sarsıldığı] ettiği zamanlarda, mutaassıp halka bir cemile olmak üzere keyfi surette tayin ve tahdit ettiği şekil ve uzunlukta olmayan çarşafları polisler vasıtasıyla sokaklarda kestirmişti. Fakat neticesi ne oldu? Beş on gün kadınlarımız resmen tahkir edildi... Sonra bu tesirsiz olduğu kadar ahmakça tedbirden tabiatıyla vazgeçildi. Bu sefer de kadınların kıyafeti meselesi, harp içinde şahidi olduğumuz müessif vak'alara sebebiyet vermeden, aynı akıbete duçar olacaktır.

* * *

Leman Sadreddin Hanım: Kadının Hakkı

Leman Sadreddin, "Kadının Hakkı," Aydınlık, sayı 15, Mayıs 1923, s. 394-395.

Birçok asırlardan beri kadın, hakkı tanınmayan bir esir hayatı geçirmiştir. Taa en eski devirlerden beri kadınları, kendi zevklerinin şahsiyetsiz ve mutî [boyun eğen] bir aleti olarak kullanın erkekler ve kendi eserleri olan cemiyet, onları bütün bu esaret hayıtına boyun eğerek tahammül edebilmeleri için, bütün ilmî ve ictimaî cereyanlardan uzakta bulundurmuşlar, onların bütün haklarını inkar etmişler, tam manasıyla dûn bir vaziyette; silahsız, mukavemetsiz bir halde bırakmışlardır. Fakat bu zulüm gören ve ezilen kadınları, ikiye ayırmak lâzımdır. Birinci kısım aristokrat ve burjuva sınıflarına mensup olan zengin kadınlarıdır ki onlar esasen erkeklerin bu zulüm ve tahakkümünden az çok kurtulmak çarelerini bulmuşlardır; maruz kaldıkları bu tarz hayattan memnundular ve şikâyet etmezler... Onlar zengindirler, hayatın bütün yükünü omuzlarında taşımaya ihtiyaçları olmadığı için az çok malumat sahibi de olmuşlardır. Zevk, para, elmas her şey onlarındır. Elmaslarının şaşaası, birçok parasız hatta ekmeksiz, kızların gözlerini kamaştırır, verdikleri ziyafetlerin artıkları birçok açları doyurmağa kafi gelirken, basık tavanlı karınlık odalara, birçok çıplak çocuklu kadınlar ve kızlar, bir lokma ekmeği büyük bir nimet sayarlar.

Bu kibar! hanımlar moda salonlarına etek dolusu para dökerlerken zavallı fakir kadınlar, entarilerini yamayacak bir parça bez bulamazlar. Bunlardan birçokları ıstırap ve azap ile dolu bir hayatın sevkiyle bir lokma ekmek parası mukabilinde veya gözlerinin önünde parlayan incilerin, elmasların, bütün zengin kadınlara mahsus süslerin cazibesine kapılarak gençliklerini, aşklarını, vücutlarını satarlar, muhtaç oldukları ekmek parasını veya beğendikleri süsleri kendilerine veren haram yiyici züppelerin baştan çıkardıkları bu bedbaht kadınlar artık bu pek yüksek ve namuskâr! burjuva kadınların iğrendikleri birer mahluk haline girerler. O yüksek kadınlar ki hiçbir şeye ihtiyaçları olmadıkları halde sırf zevk ve eğlenceleri için pek şayan-ı nefret gördükleri bu şeyleri gizli bir

surette yapmaktan çekinmezler. Hakikatte asıl şayan-ı nefret mahluklar kendileridir ve namuslu cemiyetlerden kovulmağa onlar lâyıktırlar.

O sefiheler [zevk ve eğlence düşkünü kadınlar] ki refah ve saadet, hayat para, zevk ve eğlence kendileri için olduğu halde mukaddes şeylerini bir lokma ekmek kazanmak için değil, para, mücevher, otomobil mukabilinde; feda etmekte şeytanî bir zevk duyarlar.

Fakat sizler, ey bu mülevves [kirli, pis] cemiyetin kurbanları olan zavallı kızlar, kadınlar! Kim bilir kalpleriniz bu hayattan ne kadar müştekidir; kim bilir ruhunuzda aile, çocuk, saadeti için ne derin bir aşk gizlidir! Bu derece elim bir ıstırap, azap hayatına lâyık olmak için ne günah işlediniz! Fakat asıl günah bizlerindir. Bütün bu levsleri [pislikleri], haksızlıkları gören ve anlayan fakat yine insanlık vazifesini yapmayan münevver kadınlığıdır. Dünyanın birçok yerlerinde yüksek ruhlu kadınlar ve kızlar, ezilen, ölen ve ıstırap çeken hemşirelerinin hürriyet ve saadetleri için hayatlarını feda ederek çalıştılar ve çalışıyorlar. Fakat Türkiye'nin bu Louise Michelle'leri, Roza Luksemburg'ları, Klara Zetkin'leri, Kolontay'ları nerede?..

Biz münevver Türk kadınlarının bu lakaytlığı ve ataleti, insanîyetin hiçbir zaman affedemeyeceği hatalardandır. Artık anlamalıyız ki bizim dünkü, bugünkü her zamanki vazifemiz, kadınlığın ve bilhassa çalışan ve ıstırap çeken kadınlığın haklarını tanımak için anlaşmak, teşkilâtlanmak, birleşmek ve mücadele etmek ve dünyanın her köşesinde bu uğurda çalışan hemşirelerimizle tesis-i münasebet eylemek... Ancak o zamandır ki insanî vazifemizi yapmış ve günahlarımızdan kurtulmuş oluruz. Bize hakiki saadeti, insanî hayatı vaad eden sosyalizmin teessüs etmesi, mahrumiyet ve ıstırap sıtmaları içinde kıvranan zavallı hemşirelerimizin hürriyet ve saadete kavuşması, göz yaşlarının dinmesi, nasır bağlamış ellerinin rahat etmesi ve yalnız hakiki bir aşk ile ailelerin kurulması için bu mukaddes mücadeleye gireceğiz; insanîyetin ve hakiki aşkın zaferi için, yorulmadan, korkmadan ve her türlü mahrumiyetlere fedakârlıklara katlanarak diğer memleketlerdeki hemşirelerimiz gibi çalışacağız. Yakın bir istikbalde, sosyalizmin kızıl nurlu ışıkları altıda, yeni ve mesut cemiyet teessüs ettiği zaman bütün meşakkatlerimizin, ıstıraplarımızın mükafatını alacağız.

1 Mayıs ... Gönül istiyor ki bütün kainat taze hayat bulurken, çiçekler açılır, tabiat gülümserken, bizim de fikirlerimiz ve kalplerimiz hayata, hakikate, insanîyete açılsın, bizim de damarlarımızdaki kan coşkun bir nehir gibi cevelan etsin... Ve bu kuvvet ve ulvî heyecanla hak ve hürriyet ve kurtuluş mücadelesine atılalım...

Leman Sadreddin

* * *

Saadet Hanım: Kadınlık İçin

Saadet, "Kadınlık için...," *Aydınlık*, sayı 15, Mayıs 1923, s. 396-398.

Cemiyet-ı hâzırada kadın, bir kurbandan başka bir şey değildir. Evvela tabiatın kurbanı, sonra cemiyetin ve erkeğin kurbanı olmuştur.

Devrimizde bilhassa çalışan halk kitleleri arasında, kadının Allah tarafından, bedenen ve fikren daha zayıf, erkeklerden daha kabiliyetsiz, daha dûn olarak halk edilmiş olduğuna kanaat getirmeyenler pek azdır. "Eğer hayatta kadınlara karşı birtakım haksızlıklar yapılıyor ise bunun sebebini tabiatta aramalıdır." İşte kadın meselesini başka bir şekilde mevzu-i bahis etmeyen insanların cevabı... Şimdi kadının erkekten dûn bir mevkide kalmasının yegâne sebebi tabiat mıdır, bunu tetkik edelim.

Kadın, kadın sıfatıyla, çocuğunu vücudunda taşımak, dünyaya getirmek, emzirmek ve beslemek için teşekkül etmiştir. Bütün hamilelik aylarında ve taa çocuğa sütü yaramaz bir hale gelinceye kadar, çalışmak nokta-i nazarından ve maddî cihetten erkeklerden dûn bir mevkidedir.

Asr-ı hazır cemiyetinde, iş bir meta' gibi para mukabilinde satıldığı ve para bugünü cemiyetimizde refah ve saadet olduğu için, kadın saadetinin bir kısmından mahrum kalıyor. Bu mahrumiyet muhtelif sınıf-ı ictimaîlerde muhtelif surette tezahür eder. Kadınlar vücut itibariyle, ince, narindirler. Erkekler kadar elastik, mukavemetli değildirler. İşte yalnız bu cihetten tabiat bir dereceye kadar muhtî [yanıltan] tutulabilir. Fakat bu meseleye ait diğer bir sual varit olur: Acaba bu tabii haksızlık ortadan kaldırılamaz mı? Evet, demekte asla tereddüt etmem. Cemiyet ve erkek, tabiatın kadınlara karşı olan bu haksızlığını tamir etmek, düzeltmek için ne yapmışlardır? Onlar, bu hususta hiçbir şey yapmamakla kalmadılar. Fakat kadınların bedenî ve fikrî zaaflarını ziyadeleştirecek diğer sebepler icat ettiler. Filhakika, taa en eski devirlerden beri kadın, efendisi olan erkeğin hizmetkârı olmuştu. Emr-i mutlak olan bu efendi, onu kendisine tabi kılmıştı. kadın iki katlı iş görmeğe mecbur kalıyordu.Çocuk ve ev işleri ile aynı zamanda evin haricînde hayatını kazanmak için maddeten çalışmağa mecbur idi.

Bu esir hayatı, kadının ruhu ve bünyesi üzerinde gittikçe devamlı ve mütezâyid [artan]bir tesir yaptı. Ve erkek, tabiatın kadına vermiş olduğu ağır yükü azaltmağa çalışmadı. Bilakis kendi menfaatine ve hesabına olarak bu yükleri ziyadeleştirdi. Erkekler, kendi aralarındaki ve aynı zamanda kadınla erkek arasındaki münasebatı tayin ve tahdit eden birçok kanunlar yapmışlardır.

Bütün bu resmî veya gayr-ı resmî kanunlar daima erkeklerin menfaatine ve kadınların aleyhinedir. Bu kanunları yalnız erkekler vücuda getirdikleri için böyle olması gayet mantıkîdir. Misal olarak, ailesi zengin olan bir kızı alalım. Onun, daimî gayesi iyi bir "izdivaç" yapmaktır. Bu hayalinin hakikat olması için, güzel olması, mazisinin lekesiz ve temiz bulunması şarttır. Bahsettiğiniz genç kızın, bütün bunlara malik olduğunu farz edelim. Acaba izdivaçta bu kadar güzel , muattar [ıtırlı] olan füsunkâr hülyalarının hakikat olduğunu görecek midir?

Zevcinde, on sekiz yaşının hülyalarında tasavvur ettiği aşkı, saadeti bulabilecek midir? Hayır, katiyyen... Bila-mübalağa bu hükmü vermekte tereddüt etmeyiz. Bir defa izdivaç edince, zengin genç kız, yalnız kendi emirlerine amade bulunmasını isteyen, hodbin bir erkekle bağlanmış bulunacaktır. Bu adam zevcesini ilim ve fenne çalışarak zekâsını inkişaf ettirmekten men edecektir. Çünkü böylece inkişaf etmiş bir kadın hiç bir vakit esaret hayatına tahammül edemez. Fakat kendisi, men ettiği bütün bu şeyleri yapacaktır. Kadın talak ve rezalet vuku'u tehlikesinden çekinerek zevcine kemâl-i sadakatle itaat etmeğe mecbur kalacaktır. Çünkü kanun kadına vermediği hakları erkeğe vermiştir. Zevc zevcesinin malik olmadığı bütün bu hakları kemâl-i serbestiyetle istimal eder. Ne için çünkü, efkâr-ı umumiye ve kanun kendi tarafındadır. Çünkü hakim kendisidir. Ve kadın kendisinin esiridir.

Kadını şu feci vaziyetten kurtaracak bir çare yok mudur? Bedbaht zevce, hiç arzu etmediği bu boyunduruktan asla kurtulamayacak mıdır? Amir-i mutlaktan ayrılarak, serbest yaşayamayacak mıdır? Evet! Fakat bu fikir kadını tedhiş edecektir; çünkü o müstakil yaşamağa alışmamıştır. Ve eğer çocukları da varsa onlardan da ayrılabilecek midir? Sonra, aynı suretle tekrar edecek bir şeye yeniden başlamanın ne faidesi vardır, değil mi? Hem bir daha on sekiz yaşını bulabilecek misin? Zavallı genç kız, bütün kızlık hayallerinin hakikatten ne kadar uzak!.. Ne acı bir sükut-ı hayale uğradın... Bu yalancılık, menfaat ve fesat aleminde, masumiyet ve saadetten ibaret olan hülyalarının çiçeği yetişemez!

Şimdi düşünelim, misal olarak aldığımız, zengin burjuva kızı, zarurî bir surette cemiyetin ve erkeğin kurbanı olur ise kadınların azim ekseriyetini teşkil eden diğer kısmının, fakir kızlar ve kadınların vaziyet ve halleri nasıldır? Hangi insanî ve tabii kanun bütün bu zavallıları müdafaa edecek, onlar ki babalarının dayağı altından, zevclerinin dayağı ve tekmeleri altından geçerler. Onlar ki ne paraları, ne de malumatları vardır. Aşk-ı hakikîyi, saadeti temenni bile edemezler. Çünkü onlar güzelliklerine ve aşklarına rağmen hiçbir erkeğin kendilerini istemeyeceğini pekâlâ bilirler. Çünkü paraları yoktur. Güzellik, malumat, zevk, saadet, her şeyin para olduğunu bilirler. Madem ki bunlar kendisinde yoktur. Artık bütün bu şeyleri ümit ve temenni edemez. Öyle ise ona ne

kalıyor? Eğer evlenebilmek saadetine mazhar olur ise bir bedbahtlıktan daha büyük diğer bir bedbahtlığa atlamış olacaktır. Ve fazla çalışmaktan, içkiden, cehaletten hayvanlaşmış, kabalaşmış, bir adama bağlanacaktır. Ve bir bedbahtın, bir sarhoşun bütün hiddeti ve fena muameleleri altında ezilecektir. Evde rakı kokuları hissedilecek, dayak başlayacak, ekmek bulunmayacaktır. Çocuklar birbirini takip edecek, sefalet ve ıstıraplar artacak ve hastalık gelmekte çekinmeyecektir. Ne elim bir azap! Zavallı kadın yalnız ev işleri ile meşgul olmayacak, çünkü bugünkü işçi kadın, üstelik bir de ya fabrikada ya sınaathanelerde veya zengin evlerinde çalışmağa, hizmetçilik etmeye mecburdur. İşte evlenmeğe muvaffak olmuş bir fakir kızı, fakat bu evlenmek saadetine de mazhar olamayanlar ne olacak? Bu üç şeyden biri değil mi? Ya bir kız olarak babalarının evlerinde kalacaklar; bu da ancak iki şartla kabil olacaktır:

Evvela namuskârâne yaşayabilecek parası olmak ve hayatın bütün cazibelerine karşı lakayt yaşayabilmek. Böyle hareket pek nadirdir; veyahut kollarıyla çalışarak kemâl-i cesaretle hayat için çalışmağa başlamak, bu ise daha nadirdir. Bunda sonra bir üçüncü şık daha kalıyor ki ona en geniş en vasi mikyasta tesadüf ediyoruz: Bu günkü adaletsizliğin, kadınlığa karşı, ictimaî ve insanî haksızlığın büyük bir timsali olarak fuhuş... Sefaletin ve cehaletin tesiriyle, malik olduğu en kıymetli şeylerini herkese satmağa, nevâzişlerini [okşamalarını] para mukabilinde vermeğe mecbur kalan fakir kızlarıdır; zavallı mahluklar! Cemiyetlerden harice atılmışlardır. Efkâr-ı umumiye onlardan nefret eder, insanlar bu zavallıları tahkirleri altında ezerler. Ve bütün bunlar kanunî bir surette cereyan ediyor.

Zengin veya fakir bütün kızlar ve kadınlar?

Siz erkeklerin ve cemiyetin gayr-ı müdrik kurbanlarısınız, siz erkeğin yalanlarına, hodbinliklerine, menfaatlerine kurban oluyorsunuz. Sizden cebren alınan haklarınızı istemek için birleşmeğe ve mücadeleye başlayınız ve yalancılığa karşı hakikatin, esarete karşı hürriyetin, kine karşı aşkın, zulmete karşı aydınlığın, ölüme karşı hayatın zaferi için çalışanların arasına karışınız. Birleşiniz, çünkü kadın bir meta' gibi kalamaz. O erkeğin çok kıymetli bir arkadaşı olmalı. Ve onunla el ele vererek bütün beşeriyetin, insanîyetin saadeti için çalışmalıdır.

Saadet

* * *

Kadınlar Halk Fırkası Münasebetiyle

Sin. Ha., "Kadınlar aleminde: Kadınlar Halk Fırkası münasebetiyle," *Aydınlık*, sayı 16, Haziran 1923, s. 428-429.

İçtimaî inkılâb taraftarı olmak itibariyle, her uyanıklık hareketini, hak ve hürriyet uğrundaki her teşebbüs ve mücadeleyi samimiyetle karşılayacağımız pek tabiidir. Ancak en tumturaklı ve cazib programlarla ortaya atılan her teşebbüsü tetkik ve tahlil ederek, mahiyeti, lüzumu ve ehemmiyeti ve derece-i muvaffakıyeti hakkında doğru bir fikir edinmeden alkışlamak da mesleğimize muvafık değildir. Bunun içindir ki son günlerde Kadınlar Halk Fırkası ismiyle ortaya atılan cemiyet için de aynı suretle hareket edeceğiz.

Bu fırkanın neşrettiği programı, müteşebbislerinin muhtelif gazete ve mecmualardaki beyanatını okuduk, tetkik ettik ve bu tetkik ve tahlilimizden çıkardığımız neticeler şunlardır:

1 - Dileklerinin en başlıcası, kadınların erkeklerle samimi ve sıkı bir surette iştirak-i mesaisini temin olan hanımlar, erkeklerden ayrı, sırf kadınlara mahsus bir fırka teşkil etmeleriyle, bizzat müdafaa ettikleri esaslara muhalif hareket etmiş oluyorlar ki bu cidden şayan-ı teessüftür. Terakki ve teali hususunda rehber-i hareket ittihaz etmeğe mecbur olduğumuz memleketlerde bu şekilde, sırf kadınlara mahsus bir fırka tanımıyoruz.

2 - Kadınlar Halk Fırkası da, şimdiye kadar teşekkül etmiş bütün cemiyetler gibi gayet cazib ve vasi bir

programa maliktir. Filhakika bu fırka; kadınları ev idaresi ve hukuk terbiyesi gibi vezaif-i asliyelerine alıştıracak, mahallât arasında himayesiz bir surette koşup oynamakta olan küçük çocukların terbiyevî ve sıhhî bir surette neşv ü nemasını temin için çocuk bahçeleri tesis edecek, cehalet ve taassupla mücadele eyleyecek, erkekle kadın arasındaki müsavatsızlığa nihayet verilmesi, aile ve nikâh kanunlarımızda kadının hak ve haysiyeti gözetilmesi için uğraşacak, Anadolu'nun en ücra köşelerine kadar hemşireler gönderip Anadolu hemşirelerimizi Garb'ın terakkiyyat-ı hâzırasına alıştıracak, kendilerini tenvir, hayatlarını tanzim ederek aile teşkilâtına yardım edecek, sokaklarda terk edilmiş kadid şeklindeki insan yavrularını sefaletten kurtarmak için, ırza'haneler, yetimhaneler açacak... ilah.

Ne kadar insanî bir endişe, yüksek bir ruh ile vasi' bir karîha [fikir gücü] ile çizilmiş bir program değil mi?

Maalesef Kadınlar Halk Fırkası bunlardan hemen hiçbirini yapamayacaktır. Çünkü kendi mahiyetini sarahatle tayin etmiş değildir. Ve bu azim olduğu kadar mütenevvi işleri yapacak vesaite de malik değildir.

Bu cemiyet memleketin başlıca vehim marazlarını esasından teşhis etmiş ve bunlara çare ararken büyük bir nüfuz-ı nazar göstermiş münevver bir taazzuv olmak iddiasındadır ki bununla siyasî bir fırka olduğunu kabul etmiş oluyor. Müteşebbislerinin buraya derc ettiğimiz muhtelif beyanatı bu nokta-i nazarı teyit ediyor :

"Son harp ve son hadisât göstermiştir ki vatanımızda teessüs eden halk hükümeti devrinde Millet Meclisi'nde bir iki kadın mebus bulunsaydı her halde milletimiz ve neslimiz bundan çok faide görecekti."

"Kadın, asırlardan beri esir ve aciz hayatını kanun-ı tabii zannederek lakayd ellerde sürüklendikten sonra kendi varlığını idrak etmiş, haysiyet ve vakarının, huzur ve saadetinin haklarını talep ediyor. Ve büyük Gazi'nin bila-tefrik bütün evlad-ı vatanı davet ettiği Halk Fırkası'na - kendisi de bu toprağın en tabii bir evladı olmak itibariyle - iltihak etmekte tabii bir hak görüyor."

Diğer cihetten aynı mes'ul makamlar, yeni fırkanın, siyasî cereyanlara dahil olmak arzu etmediğini, herkese kadınların mebus ve nazır olmak istediği telakkisini veren hodkam bir faaliyetin nüvesi olmadığını aynı katiyetle beyan ve ilân ediyorlar."

Bu mütenakıs beyanattan biz öyle anlıyoruz ki Kadınlar Halk Fırkası, ne bir siyasî fırkadır, ne sendikadır, ne de bir cemiyet-i hayriyedir. Mahiyetini tayin etmek pek müşkil, garib-ül-şekil bir cemiyettir ve bunun içindir ki programındaki maddelerden hiç olmazsa bir kısmını tahakkuk ettirebilecek kabiliyet ve iktidara malik değildir.

Bu işe teşebbüs eden hanımlar, hakikaten Türk kadınının sefalet ve esaretinden kurtulmasını istiyorlarsa; îhâm [vehime özgü] bulutları arasında uçmaktan, birtakım hayalât peşinde koşmaktan vazgeçerler, vaziyet ve hadisâtı olduğu gibi görürler ve anlarlar ki:

Memleketimizde şahidi oldukları acıklı aile felaketlerinin hakiki sebebi lakayd ve gelişigüzel terbiyemizin neticesi değildir.

Ve münferit ıslâhat ve teşebbüslerle, birtakım yarım tedbirlerle, her memlekette mahiyetleri pekâlâ malum olan cemiyet-i hayriyyelerle umumî olan sefalet ve esareti ortadan kaldırmanın, kadının ictimaî ve siyasî haklarını tanımanın imkânı yoktur.

Bunun için birtakım umumî ve ictimaî ıslahata ihtiyaç vardır ve ancak, erkeklerle beraber kadınların, - yalnız bir zümre-i münevverin değil, - bütün kadınların saadet ve hürriyet hakkını tanıyan siyasî bir fırka, hükümet kuvvetiyle bu ıslahatı tahakkuk ettirmelidir.

İşte bunun içindir ki kadınlarımız erkeklerden ayrı bir fırka veya gayr-ı kabil-i icra vasi programlı bir cemiyet teşkil edeceklerine, erkekle beraber kadının hakk-ı hayatını tanıyan siyasî bir fırka etrafında toplanmalı, eğer böyle bir fırka mevcut değilse bile, erkek kardeşleriyle müştereken bunun teşkiline ve kuvvetlenmesine çalışmalıdırlar.

Ancak o zamandır ki hakiki kurtuluş yolunda emin hatvelerle yürümüş olduklarına ve arzularının er geç tahakkuk edeceğine kani olabilirler.

Sad. Cim.

* * *

Leman Sadreddin Hanım ve İnkılâb Kadınları

Leman Sadreddin, "İnkılâb kadınları," *Aydınlık*, sayı 19, Teşrin-i sânî 1923, s. 507-508.

Mirabeau'nun büyük bir sözü vardır. "Hakiki inkılâb kadınsız olmaz" Ne kadar doğru bir söz, eğer amele kadınlar, ev kadınları, valideler, sâkıt ve lakayd kalırsa cemiyet değişmez.

Rus inkılâbı tarihinin her sahifesinde büyük kadın isimlerine tesadüf edilir. 1880 10 Mart tarihinde Sonya Perveristaya mendilini kaldırarak Çar İkinci Nikola'nın idam işaretini vermişti.

İhtilalcı sosyalist ve terörist hareketlerine iştirak ederek darağacında ölen Jüs Keliman bütün Rus milletinin kalbinde yaşıyor. Kadınlar Teşrin-i sânî İnkılabı'na âdetâ kitleler halinde iştirak etmişlerdir.

1920-1921 senelerinde, Bolşevik kadınları siyasî ve askerî sahalarda pek büyük yararlılıklar gösteren ve inkılâb uğrunda feda-i hayat eden genç kadınlardan birkaçının menâkıbını zikredeceğiz:

Rozalya Kuradi, Karkov ve civarında faaliyette bulunmuştu. Bilhassa sanayi-i nefise işleriyle uğraşmıştı. Ukrayna'da Prolet-Kult'u tesis eden bu genç mücahit, mürteciler tarafından Petrograd'da 21 yaşında öldürülmüştür. Güzel ve neşeli bir genç kadın olan Mokyoskaya pek kısa süren hayatında pek zeki, çalışkan ve fedakâr olduğunu göstermişti. 1917 Ekaterinoslav iaşe müdürü olmuştu. Sonra bir zırhlı trene kumanda etmiş ve nihayet mücadele esnasında öldürülmüştür.

Anna Lebedeva ilk Sibirya ihtilâlının büyük simalarından biridir. Krasnoyarsk sol cenah ihtilâlcı sosyalist fırkasının müessisi, memleketin ilk Sovyet rüesasından biri ve Sibirya Birinci Sovyet Kongresi'nde partinin âteşîn bir hatibi olmuştu. Biraz müddet sonra Komünist Fırkası'na iltihak ederek kızıl askerlerin kumandasını deruhte etmiş, pek nazik ve tehlikeli bir zamanda Yeniseni'yi Beyazlara karşı müdafaa etmişti. 27 Haziran 1918'de Krasnoyarsk'ta Kazaklar tarafında yakalanarak işkence içinde öldürülmüştü.

Mari Uskarovna Kolçak'ın askerleri tarafından 8 Nisan 1919 tarihinde kurşuna dizildiği zaman ancak yirmi yaşında idi. İki defa Çek-Slovakya hududundan geçmiş ve yakalanmış, tekrar vazifesi başına koşmak için iki defa firar etmişti. Gaya Timofevona Petloriye'nin adamları tarafından 1918'de Kief'te boğazına bir süngü sokularak öldürülmüştü. Stefani Doronina bir mücahidinin hemşiresi idi. Kardeşi ile hemen aynı günde öldürülmüştü. Amet Çanko 1919 Teşrin-i sânîsinde Yalta'da zevci ile beraber kuşuna dizilmişti.

İşte en büyük ve insanî bir gayenin tahakkuku için yorulmadan, korkmadan çalışan, didinen ve mücadele eden ve ölen ihtilâlcı genç kadınlar.

Leman Sadreddin

* * *

Sovyetler'de Kadının Himayesi

Sovyetler Rusyası'nda kadının himayesi," *Aydınlık*, sayı 19, Teşrin-i sânî 1923, s. 512.

İşçi kadınların, işçi validelerin, çocukların himayesi Sovyetler Rusyası'nın daimî bir düşüncesidir.

Sermayedar medeniyeti, kadınların inkişafına, erkeklerden daha az ihtimam gösterdiğinden onu zayıflatıyor ve bütün hastalıklara müsteid bir hale koyuyor. Mesela: Avusturya'da, Muavenet-i İctimaiye Nezareti tarafından, bir senede kaydedilen yüz hasta üzerinden kırk yedisi kadın, otuz yedisi erkektir.

Kadının bu zaafının sebeplerinin en mühimi çalışma sahasındaki dûn mevkiidir. Bütün sermayedar memleketlerde, en ucuz iş kuvvetini teşkil eden kadınlar, kendi sıhhatlerine bakmağa müsaade etmeyen maddî şerait içinde yaşamaktadırlar. Diğer cihetten erkeklerden dûn olan siyasî vaziyeti kendisini müdafaa edemeyecek bir şekildedir.

Mesela, hamileliğin en son gününe kadar en ağır ve ezici işlerde çalışmağa mecbur kalan kadınlar görüyoruz. Hamile kadınların müdafaa ve himayeden bu derece mahrumiyetleri, son saate kadar çalışmadan kendi kendisine kâfi gelmek imkânsızlığı kadınlar ve çocuklar arasında müthiş bir surette vefiyyatı mucip oluyor.

Umumî bir istatistik gösteriyor ki: 2000 yeni doğmuş çocuktan, amele sınıfında ilk birinci senede 305 çocuk ölüyor. Fakat burjuva sınıfında bu rakam 90'a düşüyor.

Sovyetler Rusyası, kadına hamlden evvel ve sonra sekizer hafta mezuniyet temin eden yegane bir memlekettir. Bütün bu müddet zarfında, kadın, muavenet-i ictimaiye kasasından, altın kıymetinde olan yeni paradan, tam yevmiye alır. Yine aynı paradan, yeni doğan çocuk için 8 rublelik bir ilave tahsisat aldığı gibi bütün emzirme müddetince her ay 7 ruble daha alır. Bu iki tazminat yalnız fabrikada çalışan kadınlara değil, aynı zamanda, ev işleriyle meşgul olan amele kadınlarına da verilir.

Fabrikada, bütün emzirme müddetince, her üç saatte bir yarım saat, çocuğunu emzirmek için istirahat verilir. Bu müddet esnasında, tabiatıyla işleyen ücretini alır. Gece işleri ve sekiz saatten fazla mesaî, hamile veya çocuklarını emziren validelere men edilmiştir.

İşte bir amele hükümeti, en ezici iktisadî müşkülat içinde, valideliğe ait olan bu ictimaî teminat meselesini hâl emek çaresini bulmuştur. Halbuki sermayedar burjuva hükümetleri çok daha müsait iktisadî şerait içinde oldukları halde böyle bir şeyi vücuda getirmekten çok uzaktırlar.

* * *

Aydınlık ve Kadın Meselesi

"Kadın meselesi," *Aydınlık*, sayı 19, Teşrin-i sânî 1923, s. 512.

İzdivaç yalnız resmî bir kayıt meselesine tabi olan ahlâk hususunda da tarafeyne aynı hukuku veren Sovyetler Rusyası'nda matbuat, son günlerde, çok şayan-ı dikkat bir münakaşa açtı.

Emraz-ı zührevîyye ve umumiyetle sari, veya irsen intikal eden bütün hastalıklar ile mücadele etmek hakkında Sıhhat-ı Umumiye Nezareti tarafından hazırlanan bir proje matbuatta, Semaşko yoldaş tarafından müdafaa edilecektir.

İzdivaçtan evvel, iki taraf da sıhhatleri hakkında kat'î teminat almalarını isteyen bu projenin faidesi halk kitlelerinin izdivaç sıhhatinde, erkek ve kadının mütekabil vaziyetlerine nazar-ı dikkati celb etmektir.

* * *

Fevziye Hanım: Rusya'da Müslüman Kadın 1

Fevziye, "Rusya'da Müslüman kadınlarının içtimaî vaziyetlerine icmalî bir nazar," *Aydınlık*, sayı 23, Temmuz 1924, s. 603-605.

Rusya'daki Müslüman kadınların vaziyetini umumiyetle göz önüne getirebilmek için muhtelif milletlerden müteşekkil olan bu kitleyi muhtelif gruplara, mıntıkalara ayırmak lâzımdır.

Çünkü 25 milyonluk bu kitlenin iktisadî ve ictimaî tekâmül derecesi her yerde ve her millette aynı olmayıp ayrı ayrıdır. Buna binaen şu tarzda bir taksim yapabiliriz:

Elif. Türkistan, Buhara, Hive, Şimali Kafkasya.

Be. Azerbaycan'ın merkezî sanayi şehirleri.

Ha - Kırgız Sahraları.

Vav - Kırım Tatarları.

He - Volga boyu Tatar ve Başkırları.

Bunlardan birinci grup eski Müslüman feodalizm medeniyetini pek derinden yaşamış ve onun âsârıyla pek yakından irtibat kesbetmiş olduğu için ve bunu müteakip ictimaî yenilikler ihdas edecek iktisadî inkılâb devresi geçirememiş olduğundan dinî taassup ve cehalet şiddetle hüküm fermadır. Kadının hayatı dahi tabiatıyla bu şeraite tabidir. Bu grup ahali arasında ilk teceddüd adımları 1905 inkılâb senelerinde ancak bir uykuda görülen rüya gibi pek iptidaî bir başlangıç halinde olmuş ve ciddî teceddüdât hareketi ancak 1917 inkılâbından sonra başlamıştır. Heyet-i ictimaiyenin umumu için bu kadar geç başlamış olan yenilik harekâtı, tabiatıyla asırlarca esarette kalan dinî taassubun ve ananenin demir işkencesi altında ezilen kadınlara birden bire tesir edemezdi. Kadınlara tesir ettiği takdirde bile heyet-i ictimaiyyenin ataleti birdenbire bunlara geniş bir hareket kapısı açamazdı. Buna binaen Türkistan, Buhara, Hive ve Şimalî Kafkasya kadınlığı arasındaki harekâtı biz henüz başlangıç halinde görüyoruz. Ve bu başlangıcın tekamül ve inkişafı için de daha pek çok engeller mevcuttur.

Be grubuna yani Azerbaycan'ın sanayi merkezleri olan büyük şehirlerine gelince: Orada 19'uncu asrın son devirlerinden itibaren iktisadî inkılâb ve sanayi'in inkişafı kendisini kuvvetle hissettirmiş, şehir ahalisinde sınıfî tezatlar oldukça inkişaf etmiştir. Küçük burjuva ve buna mukabil proletarya sınıfları bariz bir surette teşekkül etmiştir. Azerbaycan'ın sanayi merkezlerinden bilhassa Bakü'nün proletaryası Kafkasya'nın inkılâb harekâtında eskiden beri mühim rol oynayageldiği malumdur. Fakat bu harekât Azerbaycan'ın kadınları üzerinde çok geç tesirini gösterebilmiştir. "917" inkılâbından evvel Azerbaycan kadınlığı arasında bilhassa burjuva sınıfına mensup kadın ve kızlar arasında yenilik harekâtı ve maarife doğru harekât vuku bulmuştu. Bundan dolayı yerli Azerbaycan burjuvazisinden az çok münevver kadınlara rast gelmek mümkündü. Fakat bunlar henüz siyasî hayata tamamen atılmamışlardı. 1917 inkılâbından sonra Azerbaycan proletarya harekâtıyla işçi ve kendi emeğiyle geçinen kadınlar arasında intibah dahi hasıl olmuştur. Bu intibah son iki sene zarfında bilhassa inkişaf ederek Azerbaycan kadınlarını siyasî hayata iştirake kadar yükseltmektedir. Azerbaycan köylerinin vaziyeti Türkistan ve Şimalî Kafkasya köylerinden farklı değilse de şuurlanmış proletarya arkasında yürüyen şehir kadınlığı, arkasından dahi Azerbaycan'ın kendi kadınları harekete gelmektedir. Binaenaleyh Rusya dahilindeki Müslüman halkların cenup aksamı arasında en ciddî kadınlar harekâtına biz Azerbaycan'da tesadüf ediyoruz. Azerbaycan matbuatından anladığımıza göre, ekseri şehirlerden başka Şeki, Ağdaş ve sair kaza merkezlerinde kadınlar şubesi açılmış, burada kadınlar sözde değil, hakikatte öz hukuklarına malik, bütün erkek arkadaşlarıyla hem-hukuk olmuşlar, kurultaylarda kürsü-i hitabete çıkıyor, maarif ve matbuat aleminde faaliyetleri görülüyor, kurultaylarda kadın uzuvlar bulunuyor. 1924 senesinde Azerbaycan Şûralar Kurultayı'nın Azerbaycan Merkezî İcraiyye Komitesi seçkilerinde Heyet-i İdareye kadınlar da intihap ediliyor.

Bütün bu Şûralar Rusyası'nda yaşayan Müslüman kadınlarının bugünkü vaziyeti bize çok güzel gösteriyor ki Şûralar İdaresi kadınlara vaat ettiği hukuku, matbuatta, kurultaylarda, heyet-i idare seçkilerinde, iktisadî ve siyasî sahalarda onların iştirak hakkını tam manasıyla vermiş ve sözde değil hakikatte onları erkeklerden ayrı ve iş yapamaz, kendilerinden bir şey beklenemez gibi telakki etmemiş ve kadınlar da kendilerinin kabiliyetlerini, istidatlarını, iş yapabilir insanlar olduklarını fiilen ispat etmişlerdir. Şûralar Hükümeti'nden evvel Azerbaycan, Tataristan, Buhara ve Türkistan'da da kadınlar tıpkı şimdi bizde olduğu gibi hoca ve molla korkusundan tiyatroya gitmekten çekinir, sahneye çıkamaz, kalın perdelerle örtülürdü. Fakat Şûralar Hükümeti zamanında, kara örtüler altında inleyen Rusya Müslüman kadınları dört beş seneden beri o kara örtüleri yırtmış, hayat sahasına atılmış, insanlık hukukuna malik, tiyatrolara, sahnelere iştirak ediyor. Bizim de böyle Şûralar Rusyası'nda insan gibi yaşayan kadınlara malik olmayışımızı kendimiz için büyük bir bedbahtlık telakki etmeliyiz ve kadınlık kurtuluşu yolunda bunları örnek almalıyız. Yaşasın Şûralar Rusyası'nın hür, serbest faal Müslüman kadınları.

Fevziye

* * *

İstanbul'da Kadın Rençberler

Vav, "İstanbul işçileri hakkında tetkikat - Kadın rençberler -2", *Aydınlık*, sayı 23, Temmuz, 124 , s. 615-616.

Aydınlık'ın 18'inci nüshasında münderiç tetkikî makaleme zeyl olmak üzere bağ ve bahçelerde çalışan kadınlar hakkında birkaç satır yazmak isterim:

İstanbul biliyoruz ki ne sanayi şehri, ne de mevki-i coğrafisinin müsaadesine rağmen bir transit merkezi olabilmiştir. Yani "müstahsil" değil, bilakis "müstehlik" bir şehirdir. Bunun için bütün ihtiyacâtını hariçten gelen emtia ile tatmin mecburiyetindedir. Yalnız sebze ihtiyacını kısmen civardaki bostanlardan tedarik eder.

Bu bostanlar şehri çemberlemiştir. Burada çalışan rençberler iki kısımdır. Bir kısmı "yanaşma" tabir edilen bostanın daimî rençberleri; diğer kısmı da bostanda işin çoğaldığı vakit vücuduna ihtiyaç görülen alelade rençber kısmı yani "yardımcı"lar... Yanaşmalar erkektir. Çünkü gördükleri işi bir kadın yapamaz, o kadar zahmetli ve o kadar meşakkatlidir. Sonra san'atın bütün sırlarına vakıf hakiki birer bahçıvandırlar. Aynı zamanda koruculuk vazifesini de yanaşmalar ifa eder. Akşamları ahırlarda gübreler üzerinde yatarlar. Uykuları üç, dört saatten ibarettir. Gece yarısı kalkarlar, gün batarken küfelerle arabalara yerleştirilmiş sebzelerini Eminönü ve Meyvehoş iskelesine götürür ve gün doğmadan avdet ederler. Bundan sonra vazifeleri erkenden gelecek yardımcılara nezaret etmektir.

Yanaşmalar bahçe sahibinin sofrasında yerler ve içerler. Aylıkları yoktur. Senede 200-300 lira kadar bir para alırlar. Yanaşmalar beş altı sene çalıştıktan sonra ayrılarak müstakil bir bahçe sahibi olurlar.

***

Yardımcıların hemen hepsi kadındır. Vazifelerini yanaşmalar tanzim eder. Ve onlar ibtidaî bir makine gibi körü körüne işlerler. Vazifeleri mevsime ve bostanın mahsulüne göre değişir. Beykoz'da ayşekadın fasulyesini, Arnavudköyü'nde çileği, Yedikule'de marulu toplayan kadınlardır. Ve yine çapalamak, diplerini kabartmak, kurdunu, böceğini ayıklamak gibi ameliyeleri de kadınlar ifa der.

Bir bostanda çok çok on yanaşma olduğu halde 40, 50 bazı kere 70 yardımcı bulunabilir. Kadınların ekserisi Müslüman'dır. Yedikule, Çırpıcı ve Makriköy cihetlerindeki rençberler de eskiden hep Türk'tü. Fakat şuradan, buradan gelen Ermeni ve Rum muhacirleri mensup oldukları teşkilâtın ısrarı ve tarla sahiplerinin Hıristiyan olması cihetiyle tercihen istihdam ediliyorlar. Bütün rençberler İstanbul'da 3000 kadardır.

Rençberler de her işçi gibi istismar edilirler. Tarla sahibinin kazancı hakkında muayyen ve sarih bir miktar söylenemez. Fakat iki, üç senede bostanı iki misli yapmayan bahçıvan pek azdır. Boğaziçi'ndeki bahçıvanlardan yalısı olmayan yok gibidir. Yedikule cihetindeki bahçıvanların da şehirde müteaddit akarâtları vardır.

Yardımcıların içlerinde işbaşıları vardır. Tarla sahipleri yalnız bunları tanır. Her sene rençberleri bunlar bulur ve yine iş arandığı vakit rençberleri bunlar tensik eder [düzenlerler]. Çalışmayanları işten çıkarırlar. Velhasıl amir bunlardır. İşbaşılar, yalnız bulup getirdikleri kadınlara hükmederler. Ve bundan dolayı bostanda birkaç iş başı vardır.

Rençberlerin vazifeleri sonbaharda hitama erer ve o vakit bunlar başka işler bulmağa uğraşırlar. Çalışacak kuvvette oldukları zaman bile sefalet içinde geçen hayatları ihtiyarlığında çekilmez bir hale gelir. Gündüz on üç, on dört saat güneş altında eğilmiş iki kat olmuş bir vaziyette çalışan bu zavallılarda birtakım sui-teşkilât vuku'a gelir. Belleri çabuk eğilir ve kamburları çıkar. Rençberlerin öğle ve ikindi yemeği bahçıvana aittir. Gündelikleri 25-70 kuruştan ibarettir. Bunun da 10 kuruşunu işbaşı alır.

Vav.

* * *

Fevziye Hanım: Rusya'a Müslüman Kadın 2

Fevziye, "Rusya'daki Müslüman Kadınlarının içtimaî vaziyetlerine bir nazar -2," *Aydınlık*, sayı 24, Ağustos 1924, s. 637-638.

Ha Grubu: Kırgız Sahraları - Henüz tamamen feodalizm hayatına bile geçmemiş olan bu halk arasında, dinî nüfuz pek derin değildir. Kırgız ictimaî hayatını tanzim eden - Müslümanlığın şeriat denilen kanunlarından ziyade - Kırgızların kendi patriarkal hayatlarının bakayası olan örf ve âdetlerdir. Bu örf ve âdetler sahra hayatının geniş, hürriyetperver neticelerine istinat etmekte olduğundan, kadınları ictimaî tahdidât ile tazyik etmemektedirler. Kırgız kadınları evvelce söylenen grupların kadınlarına nispeten daha hür ve serbest yaşamaktadırlar. Bunlara bu serbestîyi veren tabiatıyla onların iktisadî hayat itibarıyla, erkeklere bağlı olmamalarıdır. Malum olduğu üzere Kırgız göçebe hayatında iktisadî faaliyetin, yani hayvanat-ı ehliyeye bakmak işlerinin ekserisi kadınlar tarafından görülmektedir. Erkekler biraz "tüfeylice" hayat geçirmektedirler. Bundan dolayı Kırgız kadınını siyasî ve ictimaî harekete iştirak ettirmek meselesinin müşkülatı, başka sebeplerden dolayı pek çoktur. Fakat buradaki müşkülat ne Türkistan, ne de Kafkasya'daki müşkülata benzemez. Bu, bilhassa onların küçük ve seyyar köylerde olmalarından; köylerin aralarında münakale ve muvasala vasıtalarının iptidaî bulunmasından ve sair medenî vesaitin azlığındandır. Fakat bunlara rağmen Kırgızların Orenburg, Petropavl, Umsak ve saire gibi büyükçe şehirlere yerleşerek, şehir hayatına geçmiş yerlerinde kadınlar arasındaki siyasî şuur ve faaliyet günden güne genişlemektedir.

Vav Grubu - Kırım'ın sahil şehirleriyle merkezi olan Simferopol'da Tatarlardan bir küçük ticaret burjuvazisi mevcuttur. Bu küçük burjuvazinin kadın ve kızlarından, inkılâbdan evvel de asrî tarzda okumağa başlayanlar bulunmuş ise de Kırım kadınlığının ictimaî hayatına veyahut herhangi bir siyasî harekâtına iştirak edecek dereceye gelmemiştir. Kırım'ın vasatî ve şimal aksamı basit usullerle ziraat yapan Tatar köylüleriyle meskundur; orada kadınlık arasında değil, erkek köylü arasında bile maarifin intişarı 1917 inkılâbına kadar gayet cüz'î ve ehemmiyetsizdi. 17 inkılâbını bu tarzda karşılayan Kırım inkılâbdan sonra birçok felaketlere maruz kaldı. Denikin ve Wrangel hadiselerinden, Alman istilasından, 22-23 senesi açlıklarından Kırım ahalisi ve Kırım ahalisinin de en çok ziraatla meşgul olan - Müslüman Tatar - kısmı en çok müteessir oldu. Gerek bu büyük hadisâtın doğurduğu iktisadî tahavvülât ve gerek Teşrin-i evvel inkılâbının dalgaları Kırım ahalisinde büyük bir intibah doğurdu. Fakat Kırım'da müteşekkil proletarya yok denecek derecede olduğundan, bu intibah henüz bir şuurlu hâle gelememiş ve kadınlığı da kendi ihatası içine alamamıştı. Bununla beraber Kırım kadınlığının bugünkü vaziyetini Türkistan veyahut Şimalî Kafkasya kadınlarına benzetmek olmaz. Kırım'ın bu vakıada evvelki iktisadî hayatı, Şimalî Kafkas ahalisinin inkılâbdan evvelki iktisadî hayatından çok farklı olmadığı halde, bugünkü Kırım kadınlığı, Şimalî Kafkasya ve Türkistan kadınlığına nispeten daha canlı ve uyanıktır. Kırım kadınları arasında ictimaî hayata ve siyasî faaliyete karışmağa başlayan birçoklarına rast gelmek mümkündür. Kırım'ın son şûralar intihabında, yerli Kırım kadınlarından 3-4 kadın intihab edilmiş, bunlar Umumî Şûralar Kongresi'ne iştirak eylemişlerdir. Aralarından biri Kırım Merkezî İcraiye Komitesi'ne aza bile intihab edilmiştir. Kırım matbuatı gösteriyor ki bunların intihabı sırf bir gösterişten ibaret olmayıp bunlar, şûraların faaliyetine doğrudan doğruya iştirak etmektedirler. Kırım'ın genç kızları arasındaki faaliyet ve mektebe doğru hareket çok şayan-ı dikkattir. Bu nokta-i nazardan Kırım'ı Azerbaycan ile mukayese etmek mümkündür.

He Grubu - Volga Boyu Müslümanları, muhtelif namlar altında, Rusya'nın vasatî birçok vilayetlerine ve Volga şehrinin vasatî kısmıyla, aşağı havzasına ve Sibirya'ya dağılmışlardır. Rusya ile Şark arasında ticarî münasebette çok eski zamanlardan beri mutavassıtlık rolünü oynayagelen bu kısım halk arasında, ticaret sermayesinin

inkişafı nispeten daha erken olmuştur. 19'uncu asrın ortalarından itibaren bunlar arasında birçok büyük ticaret sermayedarlarına ve ictimaî, fikrî sahada teceddüt harekâtının mübeşşirlerine rast geliyoruz. Yavaş, yavaş inkişaf eden bu halk arasında yenilik hareketi, 1905 senelerinde büyük bir süratle ilerlemeğe başlıyor, edebiyat ve maarif sahasında olduğu gibi ticaret ve iktisat sahasında gayet mühim adım atıyorlar. Aralarından Umum Rusya Müslümanlarının ictimaî ve edebî hayatına tesir edebilecek ictimaî ve edebî şahsiyetler zuhur ediyor. Heyet-i ictimaiyedeki bu harekâtın tesiri kadınlığa da kendisini hissettiriyor. Harp başlamadan evvelki senelerde bile Rusya Müslümanlarının ictimaî ve edebî hayatına iştirak eden ve bu sahalarda kendisini gösteren birçok Tatar kadınlarına rast gelebiliriz. Rusya Müslümanlarının bu kısmının, daha ziyade Ruslarla muhtelit olarak birçok vilayetlerde meskun olması, bunların gerek ictimaî gerek iktisadî sahada Rus heyet-i ictimaiyyesi ile beraber bir az muvazice ilerlemesine sebep oluyor. Bu halk arasında yalnız erkeklerden değil, kadınlardan bile Rus âlî mekteplerinde, Avrupa mekteplerinde tahsil görenler, daha Cihan Harbi'nden evvelki senelerde bile olurdu. Sosyalizm harekâtı bunlar arasında Bakü proletaryasına nispeten geç başlamış ise de 1905 senesinden gecikmemiştir. 1905 senesi inkılâbı esnasında fakir Tatar halkın kurtuluşunu sosyalizmde gören küçük hayalciler zuhura başlamıştır. Ayrıca sosyalist grupları ve sosyalist matbuatı bile teessüs etmiştir Fakat bu sosyalizm harekâtı henüz Tatar heyet-i ictimaiyesi dahilinde kendi nüfuzunu gösterememiş, ancak sanayi mıntıkalarındaki Tatar işçileri arasında kalmıştır. Tatar kadınları arasındaki harekâtı dahi 1917 inkılâbına kadar sırf burjuva ıslahatına doğru bir hareket sıfatıyla görüyoruz. Bir burjuva ıslahatı cereyanı kadınlar için ne talep edebileceğine Tatar kadınlarının uyanan kısmı ve onlara taraftar olan Tatar hayalcileri tarafında öyle şeyler istenmiş ve öyle yenilikler yapılmağa çalışılmıştır. 1917 senesinin inkılâbı, Tatarlar arasındaki sınıfî tezadın çok iyi inkişaf etmiş olduğunu gösterdi. Bu hatta kadınlar hareketinde bile gayet aşikâr oldu. Şubat inkılâbında, Volga boyu vilayetlerinde birçok burjuva Tatar münevver kadınlarının, millî hareket yolunda siyasî ve ictimaî faaliyete iştirak ettiklerini görüyoruz. Tatar vilayetlerinin sovyetleşmesinden sonra ise ufak münevverân arasından çıkan Tatar komünist kadınları görülüyor. Bunlar köylü ve işçi Tatar kadınları arasında ve hatta diğer Şark milletleri mesela - Türkistan, Buhara, Hovarzm, Kafkasya ve saire arasında - bile çalışıyorlar.

Fevziye

* * *

Fevziye Hanım: Lenin ve Kadınlık

Fevziye, "Lenin ve kadınlık," *Aydınlık*, sayı 26, Teşrin-i evvel 1924, s.685-686.

Lenin yoldaş inkılâbçı Marksizm nazariyâtını kapitalizmin bugünkü şeraitine göre tatbik etmek çarelerini buldu. İşte Leninizm dediğimizde bu çarelerini ve bu yoldaki taktikayı gösteren usullerdir. Lenin Marks'ın proletarya diktaturası vasıtasıyla sosyalizme doğru çizdiği yolda yürüyebilmek için en sağlam istinatgâhın proletaryanın bizzat kendi kuvveti olduğunu bir esas olarak almakla beraber proletaryaya bu işi başa çıkarabilmek için müttefikler lâzım olacağını takdir etti. İşte bu müttefiklerden en birincisi fakir köylüler ise ikincisi de kadınlıktır.

Lenin kadınlığı alelumum bir sosyalizm hadimi olarak kabul etmek suretiyle işçi sınıfına muavenete davet etmiyor. Lenin'in davet ettiği kadınlar, beyler, ağalar ve zenginler kadını değildir. O işçi fakir, köylü ve alelumum kendi emeğiyle geçinen kadınları sosyalizme davet etmektedir. Yalnız kadınları sosyalizme davet etmekle iktifa etmiyor, alelumum komünistlere de nasihat ediyor ki işçi ve köylü kadınlar iştirak etmedikleri takdirde komünist cemiyetinin kurulması mümkün değildir. Komünist cemiyetinin kurulmasında işçi köylü ve kendi emeğiyle geçinen bütün kadınları iştirak ettirmek lâzımdır. Bu meselenin nazarî cihetidir.

İlmî cihetine gelince: Lenin yoldaş en doğru yollarını göstermiş ve kendisi de o hususta çalışmıştır. "Bu

kadınlara ait bir iştir" diye onu alelumum sosyalizm hayatını kurmak faaliyetine dair büyük vazifelerden ayırt etmemiştir. Kadınların bu hayatı kurmakta iştirakleri doğrudan doğruya umumî inkılâb hayatının bir cüz'ü olduğunu fiilen göstermiştir. Mesela: kadınların maarif hayatına, sıhhiye işlerine, kadınlık ve analığın muhafazası; çocuklu kadınların ve küçük çocukların himayesi, kadınlığın kooperatife iştirak etmesi, kadınların şuralar teşkilâtına yakından iştirakleri işçi kadınların komünist fırkasında çoğalmaları gibi mevzular üzerinde Lenin yoldaş bütün inkılâb seneleri zarfında çalışmış ve bu hususta çalışmak isteyenlere doğru yolları göstermiştir. Lenin yoldaşın bu hususta en çok ehemmiyet verdiği şey işçi ailesinin tarz-ı maişetinin değişmesi ve iyileşmesidir. Kadını ev hayatına esir yapan aşçılık ve dadılığa bağlayarak ilmî, içtimaî ve siyasî hizmetlere iştirak etmekten fiilen mahrum eden bugünkü aile usulü, bugünkü aile tarz-ı maişeti değişmedikçe gerek kadının kurtulamayacağı ve gerek sosyalist heyet-i içtimaîyesinin kurulamayacağı sarihtir. İşte bu sarahâti bize açık gösteren ve bu yolda nasıl çalışmak lüzumunu öğreten Lenin yoldaştır. Bu talimat aynı zamanda kadınların ev esaretinden kurtuluşunun ancak komünizm vasıtasıyla olabileceğini de ispat etmektedir.

Fevziye

1946 Sendikacılığı, İşçi Sendikaları Birlikleri ve Kulüpleri[451]

II. Dünya Savaşı ertesi dünya ana hatlarıyla Doğu ve Batı diye ikiye ayrılıyor, ABD önderliğinde liberal demokrasi cephesi ve yeni oluşan Sovyet Bloku uluslararası ilişkileri belirliyordu. Sovyetler Birliği'nin Sovyet Bloku için çizmek istediği güvenlik sınırları, Boğazlar rejiminin değiştirilmesi ve Türk-Sovyet sınırında Sovyetler lehine bazı düzenlemelerin yapılmasını öngörüyordu. Bu istekler Türkiye'yi ister istemez Batı Bloku'na yönlendirmişti. Öte yandan 1945 Nisan ayında Birleşmiş Milletler Şartı'nı hazırlayan San Francisco Konferansı, çok partili düzene geçiş için elverişli bir ortam yaratıyordu.

II. Dünya Savaşı sona ererken Türkiye bir yol kavşağına gelmişti. Türkiye II. Dünya Savaşı yıllarında savaş dışı kalmışsa da savaşın tüm olumsuzluklarını yaşamıştı. Savaşın sona ermesiyle çoğulcu, demokratik, parlamenter bir düzen kuruluyor; giderek liberalleşen ekonomik politikalarla dışa açılınıyordu. Ancak, Sovyetler'le olan ilişkiler sola açılımı sınırlıyor, Tek-Parti zihniyeti daha bir süre varlığını sürdürüyordu.

1946'da kurulan Demokrat Parti programında liberal görüşün izleri belirgindi. Ekonomik alanda devletçilik, iş alanlarını genişletmek amacıyla, devletin gerek doğrudan doğruya, gerekse özel teşebbüsün ve sermayenin genel çıkarına en uygun biçimde geliştirilmesi olarak belirtiliyordu. Devlet faaliyetlerinin sınırı, özel teşebbüsün ve sermayenin yapamadığının devlet tarafından kâr amacı güdülmeden yerine getirilmesi olarak belirlenmişti.

Demokrat Parti'nin kuruluşundan sonra Seçim Kanunu'nda ve Cemiyetler Kanunu'nda değişiklikler yapıldı. 5 Haziran 1946 günlü Milletvekili Seçimi Kanunu iki dereceli seçim yerine tek dereceli seçimi getirdi. Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişiklikle dernek ve parti kurmak için önceden izin alma koşulu kaldırıldı; sınıf esasına dayanan siyasal derneklerin yani partilerin, kurulmasına izin verildi. Böyle bir ortamda Esat Adil Müstecaplıoğlu öncülüğünde Türkiye Sosyalist Partisi ve Şefik Hüsnü Deymer yönetiminde Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi kuruldu. Çalışan kesimin işçi sendikaları bünyesinde örgütlenmeleri için çaba sarf edildi. *Gerçek*, *Gün*, *Yığın*, *Sendika*, *Söz* gibi sınıf sorununu vurgulayan yayın organları çıktı.

Türkiye sendikal tarihinde 1946 Sendikacılığı ve 1947 Sendikacılığı diye birbirine taban tabana zıt iki sen-

451 Zafer Toprak, "1946 Sendikacılığı: Sendika Gazetesi, İşçi Sendikaları, Birlikleri ve İşçi Kulüpleri," *Toplumsal Tarih*, cilt 6, sayı 31, Temmuz 1996, s. 19-29.

dikacılık deneyiminden söz edilir. 1946 Sendikacılığı siyasetteki sol açılım doğrultusunda, sınıfsal ekseni güçlü bir sendikacılığı gündeme getirirken, 1947 Sendikacılığı yeni çıkan Sendikalar Kanunu ışığında güdümlü, vesayet altında bir sendikacılık anlayışını yansıtmıştır.[452]

1946 Sendikacılığı döneminde sendikal gelişmeleri ayrıntılarıyla kapsayan yayın organı *Sendika* dergisiydi. *Sendika*, sınıf sendikacılığının yayın organıydı.[453] Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi yörüngesindeki bu dergi II. Dünya Savaşı ertesi 1946 Sendikacılığı diye bilinen sendikal yapılanmanın ana eksenlerini oluşturdu. 20'li yılların Amele Teali Cemiyeti ile 1947'de başlayan ve 1952'de TÜRK-İŞ'in kuruluşuyla biçimlenen örgütsel yapılanmada bir ara model oluşturdu.

Sendika, "işçi sınıfı" adına konuşuyordu. Şefik Hüsnü, Muvaffak Şeref, Ferit Kalmuk, Nuri İyem, Hulusi Dosdoğru gibi yazarlara yer veriyordu. *Sendika*'ya göre ülkede emekçi kitlenin sendikalara olan ilgileri günden güne artıyordu. Tek Parti dönemi son bulmuştu. Dergiye göre savaşın neden olduğu üretim anarşisi ve plansız ekonomi emekçi kesimi ön plana çıkarmış, sendikal yaşam kaçınılmaz olmuştu.

Sendika, ülkede sendikal hareketin örgüt yapısına öncelik veriyordu. Bu nedenle daha ilk sayılarından itibaren ülke ölçekli sendikal çatıyı kurguluyordu. *Sendika*'ya göre o güne kadar sendikal faaliyetlere, kendisine rehber süsü veren birçok kişi karışmış, sendikalar sendikanın ne olduğundan bihaber, cahil ya da iktidar partilerinin elinde oyuncak tufeylilerin elinde kalmıştı. Bunda da daima emekçi kitleleri zararlı çıkmış, rehber geçinen bu avantüristler günü gelince işçi sınıfını yaya bırakıp kaçmışlardı.

İşçi sendikası emekçi kitlelerle işverenler arasındaki iktisadî ve toplumsal çelişkiler sonucu doğan bir kurumdu. Bu nedenle işçiler sendikalarını bizzat kendileri kurmak zorundaydılar. Bu işte önderlik edebilecek olanlar yine kendi aralarından çıkacak bilinçli işçilerdi.

Sendika'ya göre örgüt yukarıdan aşağıya doğru değil, daima aşağıdan yukarıya doğru kurulmalıydı. En uygun örgütlenme biçimi işletmeler ya da üretim birimlerindeki emekçilerin kuracakları örgütlerdi. Buna "işletme" ya da "istihsal sendikası" deniyordu. Bir kentte aynı sanayi şubesinden birçok sendika ayrı ayrı kurulabilirdi. Sözgelimi Bakırköy Bez Fabrikası gibi mensucat fabrikalarında ayrı ayrı bağımsız sendikalar kurulmalıydı. Özellikle işletme ya da üretim birimi yani fabrika bünyesindeki işçi miktarı önemli bir sayıya ulaşıyorsa bu tür bir örgütlenme kaçınılmazdı. Herhangi bir fabrikada iki ila üç yüz tutarında bir işçi topluluğu varsa derhal o fabrika ve işletmede bir sendika oluşturulmalıydı. Sendikaya o fabrika ya da işletmedeki işçiler uğraşları ne olursa olsun, hatta küçük müstahdem ve kâtipler dahi, dahil edilmeliydi. İşletme ya da fabrikalarda kurulan sendikalar ilk fırsatta o kentin İşçi Sendikalar Birliği'ne girerek aynı işkolunda faaliyet gösteren diğer sendikalarla temas kurabileceklerdi.

Öte yandan Türkiye'de bazı üretim alanları çok dağınık ve parçalanmıştı: Tütün işçileri, ayakkabı işçileri, trikotaj işçileri, kalafat yerinde ve Haliç'in her iki sahilinde serpilmiş maden döküm ve maden sanayii işçileri bunlara örnekti. Bu tür işçileri "meslek sendikaları" bünyesinde toplamak gerekiyordu. Meslek sendikalarının kentin değişik noktalarında temsilcilikleri (mümessillik) bulunmalı ya da şubeleri olmalıydı. Meslek sendikaları da ilk fırsatta İşçi Sendikaları Birliği'ne dahil olmalıydılar.

Sendika çevresi öncelikle Türkiye ölçeğinde sendika kurma girişimlerine sıcak bakmıyor, bu tür çabaların ardında art niyet olduğunu söylüyordu. Tabana inmeksizin tepeden inme girişimler işçiyi vesayet altında tutma

452 Bu dönemdeki gelişmelere Şehmuz Güzel birçok yazısında değinmiş, bu çalışmalar daha sonra bir kitapta toplanmıştır: *Türkiye'de İşçi Hareketi (Yazılar - Belgeler)*, İstanbul; Sosyalist Yayınlar, 1993. Ayrıca Kemal Sülker Türkiye'de Sendikacılık (İstanbul, 1955) ve onun yeni baskısı olan Türkiye'de Sendikacılık Tarihi -1, (Bilim Kitabevi Yayınları, 1987)'adlı eserlerinde sendikal gelişmeleri bu dönemin tanığı olarak ele almıştır.

453 Şehmuz Güzel, "Sendikal Basında Sendika Gazetesi Örneği", *Türkiye'de İşçi Hareketi* (Yazılar - Belgeler), İstanbul; Sosyalist Yayınlar, 1993, s. 288-301.

çabalarıydı. Türkiye ölçeğinde sendika belirli bir işkolunda federasyon şeklinde örgütlenmeyle mümkündü. Bu ülkenin değişik yörelerinde kurulacak aynı işkolundaki sendikaların bir araya gelmesiyle oluşturulabilirdi. Mesela İstanbul'da bir tütün işçileri sendikası vardı. Samsun'da da bir tütün işçileri sendikası kurulmuştu. İzmir'de, İzmit'te, Bursa'da ve benzeri kentlerde benzer sendikalar kurulduktan sonra bu sendikalar bir araya gelerek Türkiye tütün işçileri sendikaları federasyonunu oluşturabilirlerdi.

Benzer federasyonlar yine Türkiye ölçeğinde Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu'na gidebilirlerdi. Böylece federasyon kuracak sendikalar hem federasyona bağlı ve hem de bulundukları bölge veya kentin İşçi Sendikaları Birliği'ne dahil olmaya devam edeceklerdi. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu da Türkiye'nin değişik bölge ya da kentlerinde kurulacak işçi sendikaları birliklerinin ve sanayi şubesi sendikaları federasyonlarının yapacakları kongre ertesi kurulacaktı.

Sendika dergisinde "Sendikacı" rumuzuyla yer alan ve ana hatlarını yukarıda özetlediğimiz sendikal örgütlenme iki sayı sonra daha ayrıntılı bir biçimde bir örgüt şeması ile birlikte veriliyordu.

Sendika dergisine göre İşçi Sendikaları Birlikleri on altı yöre ya da kentte kurulmalıydı: İstanbul, Trakya, Kocaeli, Bursa, İzmir (Ege Bölgesi), Zonguldak (ve havalisi), Eskişehir, Ankara, Kayseri, Sivas, Malatya, Diyarbakır, Samsun, Trabzon, Çukurova (Adana ve havalisi) ve Aydın (ve havalisi). İşçi Sendikaları Federasyonları ise on altı işkolunda örgütlenmeliydi: Maden, maden sanayii, kömür, kereste ve orman sanayii, nakliye, şimendifer, elektrik, muhabere, inşaat, ziraat, mensucat, tütün, ayakkabı deri ve kösele, liman (tahmil ve tahliye - dok), basın ve yayın ve son olarak deniz.

Sendika'ya göre Türkiye başka ülkelerdekileri aynen kopyalamak zorunda değildi. Her ülkenin kendine özgü özellikleri vardı. Bunlar daima göz önünde tutulmalıydı. Bu tür bir yapılanmaya *Sendika* dergisi, "diyalektik sendikalizm sistemi" diyordu. Her yönden geri kalmış Türkiye'nin bu modelle kısa bir sürede "emekçileri refaha götürebilecek" güçlü bir örgüte kavuşabileceği ileri sürülüyordu.

Sendika'nın çağrısı şu satırlarla son buluyordu:

"İşçi arkadaşlarımızdan ricamız avanturistlere, satın alınmış demagoglara ve bozgunculara yüz vermeyip senelerden beri hayatlarını bu uğurda harcamış tecrübeli, inkılâpçı sendikalist arkadaşlarına itimat ederek yalnız sendikalar etrafında toplanmalarıdır."

1946 yılı "işçi sendikaları" ile Ankara'nın güdümlediği "işçi dernekleri"nin kapıştıkları bir dönem oldu. Birlikten yana olanlar, federasyon ve konfederasyon karşısına İşçi Dernekleri Birliği'ni çıkarıyorlardı. *Sendika* dergisini göre örgütlenme sürecinde işçilerle işverenler karşı karşıya gelmişlerdi. Birlikler tepeden inme yöntemlerle, nizamnamelerinde işverenleri iltizam eden, değişmez kurucular meclisi olan ve idarecileri tamamen kendilerinden ibaret bulunan bir totaliter statü oluşturuyorlardı. Bu "sendika düşmanları" bol keseden vaatlerde bulunarak, hatsız hesapsız paralar harcayarak, teşkilât işlerinde henüz tecrübesiz olan işçiyi ayartıyorlar, emekçi kitlelerini yanlış yola sevk ediyorlardı. Nitekim, Eylül 1946'da Ankara'da Un ve Unlu Maddeler İmalâtı İşçileri Sendikası kurucuları tam faaliyete geçeceği sırada İstanbul'dan Ankara'ya gelen bu "burjuva partilerinin yardakçıları" tarafından kandırılmış ve sendika birliğe dönüştürülmüştü. Keza Ankara Berberler Sendikası da aynı akıbeti paylaşmıştı.

Sendika'ya göre, "Ankara'da kuruluş halinde bulunan bağımsız işçi sendikalarının samimi teşebbüslerine set çekmek ve bunun yerine emekçilerin inisiyatifini bilvasıta yollardan işverenlerin ellerine alabilmeleri için başvurulmadık çare namuslu işçi arkadaşlara yapılan hatıra gelmedik iftira ve tehdit kalmamıştı."

Sendikalar dışında gündemde olan bir başka kurumsal gelişme işçi kulüpleriydi. Bağımsız işçi sendikalarının bağırlarından doğacak olan işçi kulüpleri işçiyi kafa ve beden yönünden geliştirecek örgütlerdi. İşçi kulüpleri "sporu işçi kitlelerine sevdirecek onların beden kabiliyetlerinin gelişmesine yardım edecek, gövdelerini çelik-

leştirip yorgunluk ve hastalık temayüllerini önleyecek, düşünce ve ahlâk seviyesini yükseltecek" birer okuldu. Böylece çalışma saatleri dışında her işçi, kulübüne gidip orada boş zamanını değerlendirecek; güzel vakit geçirecek, vücudunu geliştirip yetenekli olduğu alanlarda becerisini arttıracak, arkadaşlarıyla birlikte güzel sanatların herhangi bir dalında yeteneğini ortaya koyacak; okuyacak, konferans dinleyecek, tiyatroda oynayacak, resim ya da heykel yapacak, müzikle uğraşacaktı. İşçi kulüplerine sendikalı olsun olmasın her yurttaş girebilecek ve kulübün sağladığı olanaklardan imkân nispetinde yararlanacaktı. Diğer özel spor kulüplerine ve kuruluşlarına maddî olanaksızlıklar nedeniyle giremeyen, ancak kapıdan bakan yurttaşlar, işçi ve köylü çocukları, kadınlar, sendikalı arkadaşlarının kendilerine sağladıkları işçi kulüplerine hiçbir kayıta bağlanmaksızın girebileceklerdi.

Gelişip serpilmeye başladıktan sonra işçi kulüplerinin "Türkiye emekçi sınıfı"nın olgunlaşmasında büyük hizmetleri dokunacaktı. Her Türk işçisi çeliğe daha dayanıklı olması için nasıl su verilmesi gerektiğini bilirse, insanın beden ve kafasını beden ve fikir sporu yaparak mükemmelleştirilebileceğini bellemeliydi.[454]

Sendika dergisi 16 sayı yayımlandı. Son sayısı 14 Aralık 1946 günlüydü. Hazırlıkları yapılan yeni Sendikalar Kanunu'nu sert bir dille eleştiriyor, "İşçiler Kanun Tasarısını Beğenmiyor" başlığını atıyordu. Oysa, iktidar Türkiye'deki sendikal gelişmelerden hiç de hoşnut değildi. Kendi denetimi dışında gelişen işçi hareketi başı boş bırakılamazdı. Kuzey rüzgârı zaten Türk dış politikasını ideolojik bir eksende savuruyordu. 1946 Sendikacılığı rejimi sorguluyordu. Türkiye'de doğmakta olan sendikacılığı "sınıf sendikacılığı"ndan arındırmak gerekiyordu.

O sırada savaş yıllarında ilân edilen sıkıyönetim hâlâ sürüyordu. Bu nedenle 1946 Sendikacılı'ğına son vermek pek güç olmadı. Aralık 1946'da İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı, "mahkûm komünistler veya müfrit komünist mefkûreli kimseler tarafından örtülü bir şekil altında kurularak memleket içinde içtimaî bir zümrenin diğerleri üzerinde tahakkümünü tesise ve mevcut iktisadî ve içtima nizamları bozmaya çalıştıkları" gerekçesiyle Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ile Türkiye Sosyalist Partisi ve sendikalardan "bu partiler veya onlardan aldıkları direktiflerle hareket eden kimseler tarafından kurulan ve kendi maksatlarına göre sevk ve idare" edilen sendikalarla bunların üst kuruluşu İstanbul İşçi Sendikaları Birliği ve sosyal etkinlik birimi İstanbul İşçi Kulübü kapatılmıştı. Bu partiler ile aynı doğrultuda yayın organları *Sendika*, *Ses*, *Nor Or*, *Gün*, *Yığın* ve *Dost* gazete ve dergilerinin de yayınlarına son verildi.

Aşağıda 1946 Sendikacılığı ile ilgili temel örgüt yapılarını bulacaksınız: O sırada kurulmuş İstanbul ve Kocaeli İşçi Sendikaları Birliklerinden Kocaeli İşçi Sendikaları Birliği'nin Nizamnamesi, İstanbul İşçi Kulübü ve Türkiye'nin belli başlı kentlerinde kurulan sendikaların amaç maddeleri emek tarihiyle uğraşanların ilgisini çekecektir.

Kocaili İşçi Sendikaları Birliği[455]

1. Kocaili Vilayeti sınırları içindeki işletme ve müesseselerde mevcut ve ileride kurulacak işçi sendikalarını ve cemiyetlerini etrafında toplamak ve onların müşterek hareket ve faaliyetlerini sevk ve idare etmek ve bütün Kocaili işçi ve küçük müstahdemin tabakaları adına teşebbüslerde bulunmak üzere, Kocaili işletme ve müesseseleri İşçi Sendikaları Birliği adı altında, bir merkezî cemiyet teşkilâtı kurulmuştur.

2. Birliğin adı bu nizamnamede kısaltılmış olarak İ.S.B. remzi ile gösterilmiştir.

3. Maksat ve Gayeler:

İ.S.B. nin maksat ve gayeleri şunlardır:

454 Sağlıkçı, "İşçi Kulüpleri," *Sendika*, sene 1, sayı 7, 12 Ekim 1946, s. 2.

455 "Kocaili İşçi Sendikaları Birliği," *Sendika*, sene 1, sayı 2, 7 Eylül 1946, sayı 3, s. 4; 14 Eylül 1946, s. 4; sayı 5, 21 Eylül 1946, s. 4.

a) İşçi ve müstahdemleri henüz daha sendikalar etrafında teşkilâtlanmamış tekmil işletme ve müessese-lerde, ilgililerin birer işletme sendikası kurmalarına yardım etmek.

b) Şu ayrı ayrı sendikalar arasında bir bağlılık, yardımlaşma ve müşterek hareket ruhu yaratmak.

c) Mahallî işçi hareketlerini dağınıklıktan kurtarmak, her birinin tecrübelerinden diğerleri için dersler çıkarmak muhtelif hareket ve faaliyetlerin birbirlerini tamamlamaları ve desteklemeleri imkânlarını hazırlamak, muhtelif istihsal şubelerinde çalışan işçi tabakaları arasında mevcut tesanüt duygularını kuvvetlendirmek.

e) Memleketimizin en büyük sanayi merkezlerinden biri olan Kocaili'nde işçi sınıfını kültürlü ve meslek bilgileri yüksek ve işgücünün hak ve serbestliklerini korumaya kâdir, teşkilâtlı bir varlık haline getirmek suretiyle vatanın teknik ve ekonomik seviyesini sür'atle yükseltmek ve böylece medenî dünyada layık olduğu mevkii işgal etmesi için icab eden maddî şartları olgunlaştırmak.

c) Teşkilâtlı yığınların derli toplu hareket ve faaliyetleriyle işgücünün yabancı ve yerli sermayedarlar tarafından alabildiğine sömürülmesinin önüne geçmek, iş hakkını her sahada gereği gibi koruyacak kanunlar ve nizamlar yapılmasına önayak olmak ve geniş bir içtimaî sigortalar müdevvenatı içinde tekmil çalışanların, hastalıklara, kazalara, işsizliğe, ihtiyarlığa ve ölüm ihtimaline karşı, kendilerinin, aile efradının geçiminin teminat altına alınmaları lehinde kuvvetli bir cereyan uyandırmak,

f) İş Kanunu'nun ve Millet Meclisi'nden çıkacak sair iş hukukunu koruyucu kanunların harfiyen tatbikini sağlamağa daimî surette uğraşmak ve ona karşı işlenecek suçlar üzerine resmi makamların dikkat nazarlarını çekmek ve icabında işçi grupları namına kanunî takibatta bulunmak.

g) Diğer büyük sanayi merkezlerimizde de işçi hareketi teşkilâtlı şekiller almaya başlar başlamaz, bütün memleket emekçileri adına söz söylemek ve dünyanın her tarafında Türkiye işçi sendikalarını temsil etmek yetkilerini haiz bir Millî İşçi Sendikaları Federasyonu teşkiline teşebbüs etmek.

4. Neşriyat:

İ.S.B. bu maksatlara erişmek için, mecmualar, risaleler neşir, konferanslar, mitingler, gösteriler tertip; mütehassıs hukukçular, hekimler vs. bilginlerle tartışmalı toplantılar ve istişareler yapar. Tedkik seyahatleri teşkilâtlandırır, amele çevrelerinde faydalı konferanslar verdirir. Teşkilâtlı işçilere mahsus, geniş ölçüde bir karşılıklı yardım kurumu yaratır.

5. Giriş ve Çıkış:

Kocaili'nde mevcut ve teşekkül edecek, tekmil işletme ve müessese işçi cemiyetleri, meslek birlikleri vesair işçi grupları İ.S.B.nin tabii azasındandır. Tek girme şartı bu teşekküllerin işçilerin işleticilere karşı haklarını her fırsatta korumak ve işgücünün sömürülmesinde sermayedarların sınırsız iştihalarına karşı sistemli bir mücadele yürütmek esaslarını kabul etmiş olmalarıdır.

6. İ.S.B.ye giren teşekküller bu nizamname hükümlerine riayet ve gelirlerinin beşte biri nisbetinde bir meblağla onun masraflarına iştiraki taahhüt ederler.

26. Propaganda ve Neşriyat:

İ.S.B. şimdilik aydınlanması gereken önemli iş ve ekonomik meseleler hakkında bir broşür ve risaleler neşreder; propaganda yazıları yayınlar. Bunların yazılmasını ve basılmasını tanzim etmek propaganda ve yayın şubesine aittir. Şube mes'ul kâtibi bu maksatla mütehassıslarından ve bilginlerinden icab eden yazılar tedarik eder ve açık yazı yazmakta kabiliyeti olan yazıcıların daimî yardımını sağlar.

27. İ.S.B. yayınları ucuz bir fiyatla kütleler arasında sattırır. Sendika idare heyetleri, kendi azaları ve yakınları tarafından bunların okunmasını sağlamaya mecburdurlar. Daimi icra komisyonu birlik yayınlarının teşkilâta bir yük değil, bilâkis bir gelir kaynağı olmasına çalışacaktır.

İstanbul İşçi Kulübü Ana Nizamnamesi[456]

1. İstanbul Vilâyeti sınırları içindeki mevcut emekçi kütlelerini etrafında toplamak ve onların müşterek hareket ve faaliyetlerini sevk ve idare etmek ve bütün İstanbul işçi ve küçük müstahdemin tabakalarının manen ve maddeten yükselmelerini temin maksadiyle İstanbul İşçi Sendikaları Birliği himayesinde İstanbul İşçi Kulübü adı altında gayr-ı siyasî bir cemiyet kurulmuştur.

2. Cemiyetin adı bu nizamnamede kısaltılmış olarak "İ.K." remzi ile gösterilmiştir.

3. Maksat ve Gayeler:

a) İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin ana nizamnamesinin 3'üncü maddesinin (c) ve (d) fıkralarında yazılı gayeleri gerçekleştirmek.

Bu fıkralar şunlardır:

a) Mahalli işçi hareketlerini dağınıklıktan kurtarmak, her birinin tecrübelerinden diğerleri için dersler çıkarmak, muhtelif hareket ve faaliyetlerin birbirlerini tamamlamaları ve desteklemeleri imkânlarını hazırlamak, muhtelif istihsal şubelerinde çalışan işçi tabakaları arasında tesanüt duygularını kuvvetlendirmek.

b) Memleketimizin en büyük sanayi merkezi olan İstanbul'da işçi sınıfını kültürlü ve meslek bilgileri yüksek ve işgücünün hak ve serbestliklerini korumağa kâdir, teşkilâtlı bir varlık haline getirmek suretiyle vatanın teknik ve ekonomik seviyesini süratle yükseltmek ve böylece medenî dünyada lâyik olduğu mevkii işgal etmesi için icap eden maddî şartları olgunlaştırmak.

c) İşçi sınıfının sıhhî durumlarıyle alâkadar olmak ve bunun temini için parasız muayene ve tedavi çarelerini temin etmek, klinik, hastahane, sanatoryum ve dinlenme yurtları açmak.

d) İşçilerin fikrî ve bedenî serpilmelerini sağlamak için ihtisas kursları, spor talimleri ve oyunları, memleket ve dünya meselelerine dair konferanslar, güzel sanat dersleri, korolar ve saire organize etmek. Tetkik seyahatleri tertip etmek ve geniş ölçüde karşılıklı yardım teşkilâtları meydana getirmek.

4. Giriş ve Çıkış:

a) İstanbul'da mevcut bütün kol ve kafa emekçi kütleleri ve bunların aile efradı siyasî kanaatleri ne olursa olsun, din, milliyet ve ırk farkı gözetilmeksizin İşçi Kulübü'ne aza kaydolunabilirler. Tek girme şartı bu nizamnamede yazılı hükümlere riayeti kabul ve taahhüt eylemektir.

b) Cemiyetler Kanunu'nun 3'üncü maddesine göre 18 yaşını bitirmemiş olanlar her ne kadar İ.K.ne aza kaydolunamazlarsa da bu gibi işçi, çırak ve işçi çocuklarının işçi terbiyesi almaları bedenî ve kültür seviyelerinin yükselmesi için kulübe devamlarında spor talimleri yapmalarında ve kulüp kütüphanelerinden istifade etmelerinde bir mani görülmez.

c) Yalnız ahlâken sükût etmiş olanlar, işçi sınıfının ana prensipleri aleyhinde çalışanlar, irtica ve Faşizme alet olanlar hemen idare heyeti kararıyle kulüp safları dışına çıkarılırlar.

456 "İstanbul İşçi Kulübü Ana Nizamnamesi," *Sendika*, sene 1, sayı 7, 12 Ekim 1946, s. 4: sayı 8, 19 Ekim 1946, s. 4.

5. Gelir Kaynakları:

İ.K.nün başlıca kaynakları azaların ilk girişte ve bir defaya mahsus olmak üzere verecekleri bir lira kayıt ücreti ile her ay verecekleri 25 kuruş aylık aidatları, ihtiyarî teberrular, kulüp namına ve faydasına verilecek müsamere ve temsillerin bırakacakları kârlar ve benzerleri.

6. Teşkilât:

İ.K.nün en yüksek idareci organı kongredir. Kongre senede bir defa İdare Meclisi tarafından toplantıya çağırılır, iki kongre arasındaki devrede, kulüp faaliyetleri bu ana nizamnameye ve kongre kararlarına göre idare olunur. Kongre vilâyet kaza (veya bölge) şube merkezlerinden gönderilecek murahhaslar tarafından yapılır. Bu murahhasların seçimi Kaza (veya Bölge) şube merkezlerine bağlı şubelerin hep bir arada yapacakları kongrede yapılır.

Kaza (ve Bölge) Merkez Şubeleri idare heyetleri üç kişiden ibarettir. Bir mes'ul kâtip, bir veznedar ve muhasip ve bir de teşkilât kâtibidir. Diğer şubeler birer mümessillikle idare olunur ve bu mümessilleri (lüzumu kadar) Kaza şube merkezleri idare heyeti tarafından seçilir.

(Muvakkat hüküm: İlk kongre toplanıncaya kadar İ.K. ve merkez şubeler kurucular heyeti tarafından idare olunur. Bu heyet ilk kongreyi kulübün resmen teşekkülünden en çok altı ay sonra, toplantıya çağırması mecburidir. Bu kongre nizamı kulüp idare meclisini seçecek ve bu ana nizamnameyi ya aynen veya tadilen kabul edecektir.

7. Her Kaza merkez şubeleri kendi çevreleri dahilindeki mevcut aza sayısı nisbetinde ve her 25 azaya bir murahhas hesabiyle kongrelerde temsil olunur.

8. İ.K. kongrenin toplanma tarihi en az bir ay evvel onun gündemini ilân (İşçi Sendikaları Birliği yayını vasıtasıyla) ve başlıca karar tasarılarını neşretmek mecburiyetindedir.

9. Senelik kongreleri İşçi Sendikaları Birliği reisi veya umumî kâtibi kısa bir nutukla açar, kongre hemen kendine bir reis ve lüzumu kadar reis vekili ve kâtip seçer. Bu suretle teşekkül eden büronun idaresi altında müzakerelere girişilir. İlk iş olarak gündeme kat'î şekli verilir ve müzakerelerin kaç gün süreceği tesbit olunur. Kongre faaliyet ve hesap raporlarını tetkik eder, idare meclislerini ibra veya geçmiş faaliyetinden dolayı alınması icab eden tedbirleri karar altına alır. Bu noktalar münakaşa edilip karara bağlandıktan sonra kongre 11 kişilik bir idare meclisi ve ayrıca 5 kişilik bir kontrol komisyonu seçer ve dağılır. Ana nizamnamenin tadili de ancak kongre kararıyle yapılabilir.

10. Kulüp, İşçi Sendikaları Birliği'nin himayesi altında bulunduğu cihetle İ.S.B. reisi kulübün reisidir. Reis bulunmadığı takdirde İ.S.B. umumî kâtibi vekâlet eder ve icabında kulüp içtimalarına riyaset ettiği gibi kulübü de hariçte temsil edebilir.

11.Kongre kararları, toplantıyı takip eden 4 hafta zarfında bir risale şeklinde bastırılır ve azalarına küçük bir bedelle tevzî olunur.

12. İdare meclisi ayda bir defa toplanarak azaları ilgilendiren meseleleri inceler ve iki toplantı arasında yapılacak işleri kararlaştırır. Bu faaliyetlerin gerçekleştirilmesi ve İ.K.nün günü gününe sevk ve idaresi, idare meclisinin ilk toplantısında aralarından seçecekleri 4 kişilik daimî icra komisyonuna aittir. Daimi icra komisyonu başkanı ve İ.K. mesul kâtibi İşçi Sendikaları Birliği idare meclisi tarafından intihab edilerek gönderilir. Bu mesul kâtip İ.B.nin bütün faaliyetlerinden ve muhaberatından dolayı hem İ.S.B.ye ve hem de İ.K.nün idare meclisine karşı mesuldür. Mesul kâtip faaliyetinin muhtelif şubelerini ahenkli bir tarzda sevk ve idare eder. Bu şubeler şunlardır.

1 - Teşkilât

2 - Hesap ve vezne

3 - Spor

4 - Yardımlaşma kolu

5 - Çocuk bahçeleri ve kreşler

6 - Sıhhî kol ve teşkilâtı

7 - Gösteri kolu

8 - Kadınlara çocuk bakımı

9 - Dikiş dersleri ve benzerleri

10 - Kültür kolu

11 - Müzik kolu

12 - İhtiyaç görüldükçe işçi sınıfının refah ve saadetinin temini için diğer şubeler de açılabilir.

13. Bu şubelerden her biri için bir mesul kâtip tayin olunur ve bu kâtibi İ.K. idare meclisi kulüp azası arasından seçer.

14. Şube kâtipleri faaliyetlerinden dolayı İ.K. daimî icra komisyonuna karşı mesuldürler ve faaliyetleri hakkında oradan direktif alırlar.

15. Hesap ve vezne şubesi kâtipliği Daimi İcra Komisyonu azalarından biri tarafından idare edilir. Bu kâtibi idare meclisi seçer.

16. İ.K. mesul kâtibi bütün şubelerin hepsini kontrol etmek mecburiyetindedir.

17. Hesap ve vezne şubesi varidatı toplamak, gelirleri teslim alıp hesabını tutmak, gelir kaynaklarını daimî surette teftiş etmek, yeni yeni kaynaklar bulmaya çalışmak, mutad masrafların icap ettirdiği tediyatta bulunmak ve fazla varidatı bankaya yatırmak ödevleri ile mükelleftir. Kulübün banka hesabı mesul kâtiple vezne kâtibinin müşterek imzaları altında işler. Hesap ve vezne kâtibi 25 lirayı geçen olağanüstü sarfiyatta bulunmak için İ.K. mesul kâtibinin reyini almak mecburiyetindedir.

18. Kontrol komisyonu reisini kendisi seçer ve onun başkanlığında her ay muntazaman bir defa toplanır. Kendisine havale edilen ihtilâflı meseleleri ve doğrudan doğruya yapılan şikâyetleri -ilgilileri dinlemek suretiyle- incelemek ve bir karara bağlamak kontrol komisyonunun başlıca ödevidir. Her üç ayda bir olmak üzere senede dört defa kulübün hesabatını kontrol eder. Komisyon reisi yapılmış işlerin bilançosunu, bir rapor şeklinde kongreye takdim etmek mecburiyetindedir. İdare meclisi tarafından verilecek çıkarma veya diğer disiplin cezalarına ve kontrol komisyonu tarafından verilecek kararlara ancak kongrelerde itiraz olunabilir.

19. Müstesna hallerde idare meclisi veyahut İ.S.B. idare meclisi olağan üstü bir kongreyi toplantıya çağırabilir. Bir evvelki murahhasların istemesi üzerine de böyle bir kongrenin toplanması gerektir. Bu takdirde daveti İ.S.B. reisi yapar. Olağanüstü kongreler çağrılmalarını icap ettiren meseleden başka hiçbir işle meşgul olmaz ve seçim yapamaz.

20. Bu ana nizamname en az üç kaza merkez şubesinin istemesiyle, senelik kongrelerde rey sahibi murahhasların yarısından fazlasının tasvibiyle değiştirilebilir. Yalnız bu teklif kongre toplanmazdan en az bir ay evvel idare meclisine bildirilmekle ve İşçi Sendikaları Birliği tarafından yayınlanması şartıyle mümkündür.

21. Kulüp dağılacak olursa mallarının tutarı İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'ne devrolunur. Böyle bir teşekkül mevcut değilse İstanbul'da azası en çok üç İşçi Sendikası arasında taksim olunur.

22. İ.K. nün merkezi şimdilik, Ankara Caddesi İzzetin Han ikinci kat 10 numaralı mahaldir.

23. Kurucular:

İbrahim Atılan (Tütün işçisi), Emin Atıl (Tütün işçisi), Recep Berkuş (Tütün işçisi), Ziya Tüzmen (Tabelacı), İsmail Karçak (Tabelacı), Nişan Torhunoğlu (Kâtip), Talât Ölçin (Tesviyeci), Hakkı Taşöz (Şapkacı), Necdet Demiray (Matbaa işçisi), Fikret Bozyar (Şoför).

***Sendika* Dergisinde Ana Nizamnameleri Yer Alan Sendikaların Amaçları:**

1. İstanbul İnşaat İşçileri Sendikası (İ.İ.İ.S.)

Ana Nizamname Madde 3: Maksat ve Gayeler:

a) İstanbul'da mevcut inşaat işçilerini, işverenler ve hükümet makamları nezdinde temsil etmek, işçilerin hak ve menfaatlerini korumak ve icabında mücadele etmek.

b) İşçilerin içtimaî ve kültürel sahalarda inkişaflarını sağlamak için beden terbiyesi, san'at ve ihtisas kursları, okuma odaları açmak, konferanslar tertip etmek, icabında işsiz kalan sendika azalarına iş temin etmek çarelerini aramak ve ilâh...

c) Sendika azanın sıhhî durumlarıyla alâkadar olmak ve bunun temini için parasız muayene ve tedavi çarelerini temin etmek, kaza ve işsizlik neticesi sefalete düşen arkadaşlara idare heyeti kararıyla maddî yardımlarda bulunmak.

2. Kocaeli Sellüloz Sanayii İşçileri Sendikası (S.S.İ.S.)

Ana Nizamname Madde 3: Maksat ve Gayeleri:

a) Kocaeli'nde mevcut sellüloz sanayii işçilerini, işverenler ve hükümet makamları nezdinde temsil etmek, işçilerin hak ve menfaatlerini korumak ve icabında mücadele etmek.

b) İşçilerin içtimaî ve kültürel sahalarda inkişaflarını sağlamak için beden terbiyesi, san'at ve ihtisas kursları, okuma odaları açmak, sahne ve temsil, konferans vermek, icabında broşür ve mecmua gibi yayın işleriyle uğraşmak, işsiz kalan sendika azalarına iş temin etmek çarelerini aramak ve ilâh...

c) Sendika azasının sıhhî durumlarıyla alâkadar olmak ve bunun temini için fabrikadan parasız muayene ve tedavi çarelerini temin etmek için teşebbüslerde bulunmak, hastahane, sanatoryum ve dinlenme yurtları açtırmak, kazalara karşı ve işsizlik neticesi sefalete düşen arkadaşlara idare heyeti karariyle maddî yardımlarda bulunmak.

3. İzmir Terziler Sendikası

Ana Nizamname Madde 2:

Sendikamızın faaliyet konuları şunlardır:

a) Sendikamıza kayıtlı işçilerin haklarını her fırsatta korumak ve onları işverenler karşısında ve hükümet makamları önünde temsil etmek.

b) İş Kanunu ve sair işgücünü koruyucu kanunların hükümlerine göre hareket edilip edilmediğini aralıksız incelemek ve bu çeşit kanunlara aykırı muameleleri ve çalışma usullerini vesaire haksızlıkları ortadan kaldırmak için kanunî yollardan işçileri harekete geçirmek, gereken makamlara başvurmalarına delâlet etmek ve onlar adına icabında dava açmak bir zaruret halini aldığı takdirde hep birden iş bırakma hareketlerini teşkilâtlandırmak ve bu hareketlerin muvaffakıyetini sağlamağa uğraşmak.

c) Memleket ve dünya meselelerine dair konferanslar, güzel sanatlar dersleri vesaire tertiplemek ve bu gibi kültür faaliyetlerine elverişli bir işçi kulübü ve meslek kursları açmak, işçi kategorisini tayin etmek, iş bulma bürosu açmak, hastahane, doğum evi, çocuk yuvaları tesis etmek.

d) Teker teker muhtaç bir duruma düşen sendika azalarına eşya, gıda ve para yardımlarında bulunmak, geniş ölçüde işsizliğin umumî haline karşı bir sağlam ihtiyat akçası vücuda getirmek maksadıyla karşılıklı yardım sandığı yaratmak.

4. Bakırköy Bez Fabrikası İşçileri Sendikası

Ana Nizamname Madde 2:

Sendikanın uğraşacağı mevzu ve maksatlar şunlardır:

a) Bakırköy Bez Fabrikası işçilerini, fabrika ve diğer idareci amir ve hükümet makamları önünde temsil etmek, her sahada işçilerin hak ve menfaatlerine uymayan durumlara ve muamelelere karşı teşebbüslerde bulunmak ve icabında yetkili makamlar nezdinde haklarını aramak.

b) İş Kanunu'nun ve çıkacak diğer işgücünü koruma ve içtimaî sigorta kanunlarının hükümlerine riayet edilip edilmediğini daimî surette araştırmak, onlara aykırı haller ve muameleleri ortadan kaldırmak için kanunî yollardan gereken yerlere başvurmak veya işçiler adına dava açmak.

c) Sendika üyelerine ve ailelerine ölüm, hastalık, doğum ve kaza gibi hallerde süratle yardım etmek.

d) İşçilerin fikrî ve bedenî serpilmelerini sağlamak için sanat kursları, spor talimleri ve oyunları, konferanslar ve korolar organize etmek ve bu çeşit kültür faaliyetlerine elverişli bir işçi kulübü açmak ve idare etmek.

5. Kocaeli Nakliye İşçileri Sendikası (N.İ.S.)

Ana Nizamname Madde 3: Maksat ve Gayeleri:

a) Kocaeli'nde mevcut nakliye işçilerini, işverenler ve hükümet makamları nezdinde temsil etmek, işçilerin hak ve menfaatlerini korumak ve icabında mücadele etmek.

b) İşçilerin içtimaî ve kültürel sahalarda inkişaflarını sağlamak için okuma odaları açmak, konferanslar tertip etmek, işsiz kalan sendika azalarına iş temin etmek çarelerini aramak ve ilah...

c) Sendika azasının sıhhî durumlarıyla alâkadar olmak ve bunun temini için parasız muayene ve tedavi çarelerini temin etmek. Kaza ve işsizlik neticesi sefalete düşen arkadaşlara idare heyeti kararıyla maddî yardımlarda bulunmak.

6. Ankara Madenî İşler ve Makine İşçileri Sendikası (M.İ.M.İ.S.)

Ankara dahilinde fabrika, imalathane, atelye, dükkân vs. müesseselerde veya tek başına makine ve maden işlerinde çalışan bilumum kadın, erkek kol ve kafa işçilerini sinesinde toplar.

Ana Nizamname Madde 3: Gayesi:

a) Madenî işler ve makine işçilerini ekonomik ve sosyal menfaatlerini müdafaaya kadir toplu bir kitle halinde birleştirmek, işverenler ve alanların mümessilleri nezdinde onları temsil etmek ve haklarını korumaktır.

b) Yürürlükte olan İş Kanunu ve Sosyal Sigorta Kanunu'nun ve işçinin menfaatleriyle ilgili diğer kanunların hükümlerine uyulup uyulmadığını daimî bir surette araştırmak ve madenî işler ve makine işçilerinin hususî çalışma şartlarının gerekli kıldığı kanunların çıkarılması için uğraşmak ve bu kanunlara uymayan halleri, muameleleri ortadan kaldırmak için kanunî yollardan işçileri harekete geçirmek, gereken yerlere başvurmak veya onların adına dava açmak.

c) İşçileri ihtisasları ve kültürleri bakımından yetiştirmek maksadiyle ihtisas kursları, spor kulüpleri açmak, memleket ve dünya meselelerine dair konferanslar vs. tertip ederek çeşitli kültür faaliyetlerinde bulunmak.

d) İşçiler arasında bağlılık, birlik ve yardımlaşma hareketlerini sağlamak.

e) Sendika azalarına yardım maksadıyla bir yardım sandığı ve bir istihlâk kooperatifi kurmak (Bunun için ayrıca iç tüzük hazırlanacaktır).

7. İzmir Ayakkabı İşçileri Sendikası

Ana nizamname Madde 2:

a) Ayakkabı işçilerini işverenler, hükümet makamları vesair idare amirleri önünde temsil etmek, her sahada onların hak ve menfaatlerine uymayan durumlara ve muamelelere karşı teşebbüslerde bulunmak.

b) İş Kanunu'nun ve Büyük Millet Meclisi'nden çıkacak diğer işgücünü koruma, içtimaî sigorta kanunlarının hükümlerine riayet edilip edilmediğini daimî surette araştırmak. Onlara aykırı halleri ve muameleleri ortadan kaldırmak için işçileri harekete geçirmek, icabında gereken yerlere başvurmak ve işçilerin haklarının korunması için onlar adına dava açmak.

c) İşçilerin fikrî ve bedenî serpilmelerini sağlamak için ihtisas kursları, spor talimleri ve oyunları, memleket ve dünya meselelerine dair konferanslar, güzel sanat dersleri, korolar vesaire organize etmek, bu çeşit kültür faaliyetlerine elverişli bir işçi kulübü açmak ve idare etmek.

d) İşçiler arasında tesanüt ve teavün duygularını geliştirmek ve fiili hareketler haline yükseltmek.

e) Bir karşılıklı yardım sandığı kurmak, teker teker sefalete düşen sandık azalarına aynî ve nakdî yardımlarda bulunmak ve ayakkabı işçilerinin menfaatlerini korumak için sandık mevcudunun mühim bir kısmını saklamak.

8. İstanbul Basın ve Yayın Kafa ve Kol İşçileri Sendikası (B.Y.İ.S.)

Ana Nizamname Madde 3:

Sendikanın uğraşacağı maksat ve gayeler şunlardır:

a) Matbaa ve gazete idarehanelerinde çalışan muharrir, mürettip, makinist ve bunların çırak ve yamaklarıyla küçük müstahdemleri hükümet makamlarıyla işverenler önünde temsil etmek ve sendika azalarının iş hayatlarını ve geçim vasıtalarını düzeltmek için gereken her çareye baş vurmak, kanun, kararname ve talimatnameleriyle bağlanmış haklarını korumak, işçilerin hak ve menfaatlerine uymayan durumlara, muamelelere karşı teşebbüslerde bulunmak üzere yetkili makamlara müracaat etmek ve icabında mücadele etmek.

b) B.Y.İ.S. maksat ve gayesine daha esaslı bir surette varabilmek, azasına kolayca iş temin edebilmek ve fiili yardımlarda bulunmak üzere matbaa ve yayınevi açmak ve buna mümasil iktisadî teşebbüslerde bulunmak.

c) Meslek erbabı arasında tesanüt ve teavün duygularını geliştirmek ve fiili hareketler haline yükseltmek gayesiyle bir yardım sandığı kurmak, gerek sandık üyelerine ve gerekse üye olmayan ve çalışamayacak derecede ihtiyarlamış ve hasta düşmüş meslek erbabına aynî ve nakdî yardımlarda bulunmak.

d) Sendikaya dahil olmayan kafa ve kol işçilerinin gazete idarehanelerinde ve matbaalarda çalıştırılmaması için lâzım gelen teşebbüsatta bulunmak ve bunun temini için bir sendika kanununun çıkarılması hususunda hükümet makamları ve Büyük Millet Meclisi önünde önayak olmak.

e) İstanbul'da mevcut bilumum işçi sendikaları ile kardeşçe sıkı münasebetler tesis ederek işçi sınıfının toplu ve müşterek bir halde hareket edebilmesi için basın ve yayın vasıtalarından azamî istifadeler teminine yardım etmek.

f) Sendika azalarının fikrî ve bedenî serpilmelerini sağlamak için ihtisas kursları, spor talimleri ve oyunları, memleket ve dünya meselelerine dair konferanslar, güzel sanat dersleri, korolar ve saire organize etmek.

g) Yurdumuzun İzmir, Ankara ve Adana gibi basın ve yayın işçilerinin toplu bulunduğu şehirlerinde de meslekdaşlarının birer mahallî sendika kurmaları için teşebbüsatta bulunmak ve bir kongre aktederek Türkiye Basın ve Yayın Sendikaları Federasyonu'nu meydana getirmek.

9. İzmir Mensucat Sanayii İşçileri Sendikası

Nizamname Madde 2:

Mensucat işçilerini işverenler, hükümet makamları vesair idare amirleri önünde temsil etmek her sahada

onların hak ve menfaatlerine uymayan durumlara ve muamelelere karşı teşebbüslerde bulunmak.

a) İş Kanunu'nun ve Büyük Millet Meclisi'nden çıkacak diğer işgücünü koruma içtimaî sigorta kanunlarının hükümlerine riayet edilip edilmediğini daimî surette araştırmak. Onlara aykırı halleri ve muameleleri ortadan kaldırmak için işçileri harekete geçirmek, icabında gereken yerlere başvurmak ve işçilerin haklarının korunması için onlar adına dava açmak.

b) İşçilerin fikrî ve bedenî serpilmelerini sağlamak için ihtisas kursları, spor talimleri ve oyunları, memleket ve dünya meselelerine dair konferanslar, güzel sanatlar dersleri, korolar vesair organize etmek ve bu çeşit kültür faaliyetlerine elverişli bir işçi kulübü açmak ve idare etmek.

d) Teker teker muhtaç bir duruma düşen sendika azalarına eşya, gıda ve para yardımlarında bulunmak, geniş ölçüde işsizliğin umumî haline karşı bir sağlam ihtiyat akçesi vücuda getirmek maksadı ile karşılıklı yardım sandığı yaratmak, işçiler arasında tesanüt ve teavün duygularını genişlettirmek ve fiili hareketler haline yükseltmek.

10. Ankara İnşaat İşçileri Sendikası (A.İ.İ.S.)

Ana Nizamname Madde 3: Maksat ve Gayeleri:

a) Ankara'daki inşaat işçilerini, işverenler, gerek hakiki veya hükmü şahıslar ve gerekse hususî veya resmî müessese ve makamlar karşısında temsil etmek, onlarla olan her türlü iş münasebetlerinde, işçilerin menfaatlerini korumak, haklarını çiğnetmemek ve bu uğurda mücadele etmek.

b) İşçilerin teknik bilgilerini arttırmak, meslekte gelişmelerini, sanatta ilerlemelerini sağlamak için kurslar, dersler ve konuşmalar tertip etmek (meslek ve teknik öğretim işleri).

c) İşçilerin fikrî ve bedenî kabiliyetlerini geliştirmek için ihtisas kursları, spor hareket temasları, memleket oyun ve havaları, müzik çalışmaları vs. inkişaf ettirici ve ilerletici çalışmalarda, neşriyatta bulunmak, müsabakalar tertip etmek, umumî kültür ve bilgilerini arttırmak için memleket ve dünya meseleleri üzerinde lüzumlu konferanslar v.s. çeşitli faaliyetleri organize etmek (Kulüp, spor ve eğitim işleri).

d) İşçiler arasında birlik duygusunu yaşatmak ve arttırmak için hususî toplantı, tanışma ve konuşmalar tertip etmek.

Sosyal yardım işlerini sağlamak için işçiler arasında bir yardım sandığı kurarak, bu sandığa dahil azanın tek tek maruz kalacakları ölüm, sakatlık gibi hallerde ve doğum, evlenme vs. medenî hal değişiklerinde nakdî yardımda bulunmak, sendikaya dahil işçilerin başkalarıyla olan hukukî ihtilaflarında kanunî ve hukukî istişarelerde bulunarak onlara yol göstermek gibi (iş münasebetleri dışındaki) imkânları temin etmek (sosyal yardım ve emniyet işleri).

e) İşçilerin meslek ve umumî hastalıklarında tedavilerini, ailelerinin ve çocuklarının sağlık durumlarını sağlamak ve daimî kontrole tabi tutmak, doktor ve ilaç ihtiyaçlarını temin etmek, icabında devlet ve belediye hastahanelerinde tedavilerinin temini için tavassutta bulunmak (Sıhhat ve bakım işleri).

f) Türkiye'de kurulmuş diğer sendikalarla münasebet kurmak, birlik, federasyon ve konfederasyona girmek, evvelki işçi cemiyetlerinin tecrübelerinden daima istifade etmek çarelerini araştırmak.

11. İzmir Tütün İşçileri Sendikası

Ana Nizamname Madde 2:

Sendikanın uğraşacağı mevzu ve maksat şunlardır:

a) Tütün işçilerinin işverenler, hükümet makamları vesair idare amirleri önünde temsil etmek, her sahada onların hak ve menfaatlerine uymayan durumlara ve muamelelere karşı teşebbüslerde bulunmak.

b) İş Kanunu'nun ve Büyük Millet Meclisi'nden çıkacak diğer işgücünün koruma, içtimaî sigorta ka-

nunlarının hükümlerine riayet edilip edilmediğini daimî surette araştırmak, onlara aykırı halleri ve muameleleri ortadan kaldırmak için işçileri harekete geçirmek, icabında gereken yerlere başvurmak ve işçilerin haklarının korunması için onlar adına dava açmak.

c) İşçilerin fikrî ve bedenî serpilmelerini sağlamak için ihtisas kursları, spor talimleri ve oyunları, memleket ve dünya meselelerine dair konferanslar, güzel sanatlar dersleri, korolar vesaire işleri organize etmek ve bu çeşit kültür faaliyetlerine elverişli bir işçi kulübü açmak ve idare etmek.

d) İşsiz kalan sendika azalarına iş bulmayı temin etmek, işçi kategorisini tayin etmek, hastane, doğum evi, çocuk yuvası tesis etmek, meslekî hastalıkları yaratan fena iş yerlerinin sıhhî şekilde olmasını sağlamak.

e) Teker teker muhtaç bir duruma düşen sendika azalarına eşya, gıda ve para yardımlarında bulunmak, geniş ölçüde işsizliğin umumî haline karşı sağlam bir ihtiyat akçesi vücuda getirmek maksadıyla karşılıklı yardım sandığı yaratmak, işçiler arasında tesanüt ve teavün duygularını geliştirmek ve fiili hareketler haline yükseltmek.

12. İzmir Basın ve Yayın Kafa ve Kol İşçileri Sendikası

Ana Nizamname Madde 2:

Sendikanın meşgul olacağı mevzu ve maksatlar şunlardır:

a) Sendika, kendi teşkilâtına mensup olsun veya olmasın, İzmir'de çıkan gazetelerde çalışan muharrirleri, mütercimleri, foto muhabirlerini, radyo muhabirlerini, musahhihleri, ressamları, karikatürcüleri, idare memurlarını ve matbaa işlerinde çalışan bütün mürettiphane işçileriyle, teknisyenlerini, operatörlerini, makinistleri, çinkografları, işverenlerle hükümet vesair teşekküller önünde temsil eder. Her sahada onların hak ve çıkarlarını korur ve bu hak ve menfaatlere aykırı muamelelere karşı teşebbüslerde bulunur.

b) İş Kanunu veya çıkacak diğer işgücünü koruma ve içtimaî sigorta kanunlarının hükümlerine riayet edilip edilmediğini, daimî surette araştırmak, onlara aykırı halleri ve muameleleri ortadan kaldırmak için kanun yollarından harekete geçmek ve işçileri harekete geçirmek, icap eden yerlere başvurmak veya onlar adına dava açmak.

c) Matbaa işlerinde bedenî ve fikrî serpilmeleri sağlamak, meslekî eğitime yer vermek vesair kültürel hareketleri organize etmek ve kafa ve kol emekçileri kulübü açmak ve onun idaresini başarmak.

d) Basın ve yayın kafa ve kol işçileri arasında dayanışma duygularını geliştirmek ve fiili hareketler halinde yükseltmek için sendika mensuplarına amil olan bir yardım sandığı yapmak, teker teker sefalete düşen sandık mensuplarına aynî veya nakdî yardımlarda bulunmak, basın ve yayın kafa ve kol işçilerinin menfaatlerini daimî olarak korumak için sandık mevcudunun muayyen bir kısmını saklar.

13. Eskişehir Serbest Sanayi İşçileri Sendikası (S.S.İ.S.)

Ana Nizamname Madde 3: Maksat ve Gayeleri:

a) Eskişehir'de mevcut serbest sanayi işçilerini işverenler ve hükümet makamları nezdinde temsil etmek, işçilerin hak ve menfaatlerini korumak icabında mücadele etmek.

b) İşçilerin içtimaî ve kültürel sahada inkişaflarını sağlamak için beden terbiyesi sanat ve ihtisas kursları, okuma odaları açmak, konferanslar tertip etmek, icabında işsiz kalan sendika azalarına iş temin etmek çarelerini aramak.

c) Sendika azasının sıhhî durumlarıyla alakadar olmak ve bunun temini için parasız muayene ve tedavi çarelerini temin etmek, kaza, hastalık, işsizlik ve ölüm halinde sefalete düşen arkadaşlara idare heyeti kararıyla maddî yardımlarda bulunmak (Yapılacak yardımların şekilleri ve miktarları hazırlanacak olan iç nizamnameye göredir).

d) Haksızlığa maruz kalan işçi arkadaşlarımızın haklarını kanunî yollardan müdafaa etmek icap ederse dava açmak.

e) Sanayimizin gelişmesine engel olan kanun ve nizamların kaldırılması için ilgili makamlar nezdinde teşebbüse girişmek.

f) Günün geçim şartları göz önünde tutularak en az günlük amele ücretinin tayinini ve bu usulün vilayetimiz sınırları içinde kabulü için icap eden makamlar nezdinde teşebbüse girişmek.

g) Sendikamızın da iştirak edeceği bir teknik heyet vasıtasıyla serbest işçilerin ve işletmecilerin ehliyet usulüne tabi olmalarını sağlamaya çalışmak sendikamızın vazifesi olacaktır.

h) Hem devlet veya şirket fabrikalarında ve hem de serbest piyasada iş yürüten kimselerle sendikamız mücadele edecektir. Kanunen de yasak olan bu usulü sendikamız işçilerin umumî menfaatine zararlı sayar.

14. İzmir Müessese, Ticarethane ve Esnafları Müstahdemin Sendikası (İ.M.T.E.M.S.)

Ana Nizamname: Madde 3: Maksat ve Gayeleri:

a) Müstahdemin topluluğunu müessese, ticarethane, dükkânlar ve diğer idareci amirler, hükümet makamları önünde temsil etmek, her sahada onların hak ve menfaatlerine uymayan durumlara ve muamelelere karşı teşebbüslerde bulunmak, müstahdemlerin hal ve istikbalde iktisadî ve sosyal menfaatlerini müştereken müdafaa ve icabında mücadeleye geçmek.

b) İş Kanunu'nun ve çıkacak işgücünü koruma ve içtimaî sigorta kanunlarının hükümlerine riayet edilip edilmediğini daimî surette araştırmak, onlara aykırı halleri ve muameleleri ortadan kaldırmak için kanunî yollardan müstahdemleri harekete geçirmek, gereken yerlere başvurmak veya onlar adına dava açmak.

c) Müstahdemlerin fikrî ve bedenî serpilmelerini sağlamak için ihtisas kursları, spor talimleri ve oyunları, memleket ve dünya meselelerine dair konferanslar, güzel sanat dersleri, korolar vesaire organize etmek, broşür, mecmua ve gazete gibi yayın işleri ile uğraşmak ve bu çeşit kültür faaliyetlerine elverişli bir müstahdemin kulübü açmak ve idare etmek.

d) Müstahdemler arasında tesanüt duygularını geliştirmek ve fiili hareketler halinde yükseltmek.

e) Bir karşılıklı yardım sandığı kurarak teker teker sefalete düşen veya hastalık, sakatlık, ihtiyarlık, ölüm ve doğumlarda sendika azalarına aynî veya nakdî yardımlarda bulunmak ve İ.M.T.E.M.S. mensuplarının umumî menfaatlerinin korunması için sandık mevcudunun mühim bir kısmını başka yerlere harcamayıp saklamak.

f) Sendika yardım sandığı kuruluncaya kadar sendika geliri ile acil vakalarda idare kurulu kararı ile üyelerimize münasip yardımlarda bulunmak.

15. Ankara Terziler Sendikası (A.T.S.)

Ana Nizamnamesi Madde 3: Maksat ve Gayeleri:

a) Sendikaya yazılı işçileri işverenler ve hükümet makamları önünde temsil etmek, işçilerin her türlü hak ve menfaatlerini korumak ve yapılan haksızlıklara karşı mücadele etmek.

b) İşçileri ilgilendiren her kanunun tatbiki ve işçi haklarını koruyacak kanunların çıkarılmasını temin etmek, işçilerin kanunî yollardan haklarını aramak ve onlar adına dava açmak.

c) İşçiler ve ailelerinin sağlık durumlarıyla ilgilenerek parasız muayene ve tedavilerini temin etmek.

d) Muhtaç duruma düşen sendika azalarına yardım ve arkadaşlar arasında bağlılığı kuvvetlendirmek gayesiyle bir yardım sandığı kurmak ve idare heyeti kararıyle muhtaç azalara yardım etmek.

e) Gerek meslekî ve gerekse umumî bilgiyi arttırmak için kurslar, konferanslar tertip etmek ve işçi kulübü açmak.

ZAFER TOPRAK

MODERN TÜRKİYE TARİHİ

-III-

Cumhuriyet ve Toplum

Zafer Toprak'ın Hazırladığı "***Modern Türkiye Tarihi***", Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. kuruluş yıldönümü anısına hazırlanmış dört ciltten oluşan ansiklopedik bir antolojidir.

"***Cumhuriyet ve Siyaset***", "***Cumhuriyet ve Ekonomi***", "***Cumhuriyet ve Toplum***", "***Cumhuriyet ve Kültür***" başlıklarını taşıyan bu ciltler, döneme özgü görsellerle birlikte, kendi alanında temel belgelerin yanı sarı başta Atatürk olmak üzere döneme damgasını vuran söylemlere de genişçe yer veren bu çalışma aynı zamanda "*Cumhuriyet'in Kurucu Felsefesi*"nin ışığında, "*Eski Türkçe*" dönem dahil yüz yıllık bir geçmişin muhasebesini de yalın bir şekilde yapmaktadır.

"***Cumhuriyet ve Toplum***": Nüfus politikası, Medeni Kanun, salgın hastalıklar ve sağlık, nüfus sayımları, Harf Devrimi ve millet mektepleri, Türk Tarih Tezi, Dil Devrimi, kongreler, çağdaş eğitim, Yüksek Ziraat Enstitüsü, üniversite reformu, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi ve yabancı öğretim üyeleri konularını da kapsamlı bir şekilde anlatmaktadır.

FOLKART

ISBN 978-625-7317-47-4

9 786257 317474

THG 0088237 VGP